

ТИББИЁТ КОМУСИЙ ДУФАТИ

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ

Бош муҳаррир — — ЕЛҚИН ТЎРАҚУЛОВ
Бош муҳаррир
Ўринбосари — НУСРАТ АБДУЛЛАЕВ

Аъзолар: НОСИР АҲМЕДОВ, КОМИЛЖОН
ЗУФАРОВ, КАРИМ ЙЎЛДОШЕВ, ШАВКАТ
КАРИМОВ, ОЙДИН КАРИМОВА, НАРИМОН
МУРОДХЎЖАЕВ, УКТАМ ОРИПОВ,
АБДУМАННОН РАҲИМЖОНОВ, ЭРКИН
КОСИМОВ

КОМУСЛАР БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ

Ушбу Тиббиёт комусий луғати ўзбек тилида биринчи марта нашр этилмоқда. У 7000 дан ортиқ терминни ўз ичига олади. Унда тиббиёт амалиётида кўп ишлатиладиган тушунчалар билан бир каторда унга боғлиқ соҳалар: умумий биология, физиология, биокимё, генетика, вирусология, бактериология, иммунология, молекуляр биология ва ҳ. к. га оид терминлар, шунингдек Ўзбекистонда ўсадиган доривор ўсимликлар, улардан олинадиган ҳамда сунъий дори-дармонлар ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Луғатда амалда кенг қўлланиб келинаётган баъзи атамалар (масалан, группа — гуруҳ, нерв — асаб, орган — аъзо, форма — шакл ва б.) нинг иккала шакли ҳам берилди.

Луғатни тайёрлашда «Советская энциклопедия» нашриётида чоп этилган 3 жилдли «Энциклопедический словарь медицинских терминов» (Москва, 1982—84) китобидан ҳам фойдаланилди.

Мақолаларни ёзишда республикаимизда тиббиётнинг айрим соҳаларида кўп йиллик тажрибага эга бўлган йирик мутахассислар фаол иштирок этишди.

Ўқувчиларга қулайлик туғдириш мақсадида китоб охирида қисқача ўзбекча-русча тиббий луғат илова қилинди.

Луғат шифокорлар, тиббиётнинг турли соҳаларида илмий иш олиб бораётганлар, тиббиёт институтларининг талабалари ва шу соҳага қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Китобхонларнинг мазкур луғат тўғрисидаги фикр ва мулоҳазаларини таҳририят мамнуният билан қабул қилади.

4100000000

Т _____ 1994

358

ISBN 5-89 890-066-7

© КОМУСЛАР БОШ ТАХРИРИЯТИ, 1994

Соҳалар бўйича муаллиф ва масъул муҳаррирлар

- Акушерлик ва гинекология — Қодирова А. А., Жабборова Ю. Қ.
Биокимё, биофизика, молекуляр биология, эндокринология — Тўрақулов Е. Х., Каримова О. А.
Биология, тиббиёт генетикаси — Ҳамидов Ж. Х., Нишонбоев К.
Гематология — Олтибоев У. А.
Гистология, цитология, эмбриология — Зуфаров К. А.
Дермато-венерология — Мираҳмедов У. М.
Жарроҳлик, травматология, ортопедия — Орипов Ҷ. О., Аъзамхўжаев С. М., Раҳмонов Р., Ҳамраев Ш. Ш.
Микробиология, вирусология, эпидемиология, юқумли касалликлар — Хўжаев Ш. Х.
Неврология — Раҳимжонов А. Р., Додахонова Г. Х.
Нормал анатомия — Аҳмедов Н. К.
Нормал физиология, патологик физиология, иммунология — Абдуллаев Н. Х., Азимов И. Ф., Қаримов Х. Я., Садриддинов Б. С.
Оториноларингология — Миразизов Қ. Ж.
Офтальмология — Ҳамидова М. Х.
Патологик анатомия — Олимов В. О., Фозилов Қ., Хонхўжаев Х.
Педиатрия — Мирзамухамедов М. А., Қодиров Б. А.
Психиатрия — Олимов Х. О., Халилов М., Фуломов Ж.
Радиология, рентгенология, онкология — Муродхўжаев Н. Қ., Махсумов Ж. Н.
Санитария, гигиена, соғлиқни сақлашни ташкил этиш — Маъзумов Б. Х., Отабоев Ш. Т.
Стоматология — Маҳкамов Э. У.
Терапия — Қосимов Э. И., Зоҳидова М. З., Мажидова З. О., Маҳмудов И. А., Нуриддинов Б.
Урология — Бекназаров Ж.
Фармакология, фармакогнозия, фармация — Холматов Х. Х., Зокиров Ҷ. Б., Назиров З. Н.
Физиотерапия — Иўлдошев К. Й.

ЛУҒАТДАН ФОЙДАЛАНИШ

Луғатда атамалар алифбо тартибда жойлаштирилиб, янги сатрдан қора ҳарфда терилган. Асосий атамалар сўнг унинг озми-кўлми қўлланиладиган иккинчи номи берилган; мас., **Инкубацион давр**, **яширин давр**, **латент давр** ва ҳ. к. Атама номи матнда такрорланганида бош ҳарфлар билан кўрсатилади (мас., «Анатомия» А., «Вирус» В., «Боткин касаллиги» Б. к. ва б.)

Ўқувчи диққатини изоҳда келтирилган муҳим атамага қаратиш лозим топилган бўлса, у ётик ҳарфлар (*курсив*) да берилди.

Асосий қисқартмалар

ат.— атмосфера	мг % — миллиграмм-фоиз
атм — нормал атмосфера	мин.— минут
б-н — билан	мкв — микровольт
ва б.— ва бошқа (лар)	мкг — микрограмм
ва ш. к.— ва шунинг каби	мкл — микролитр
(лар)	мкм — микрометр
ва ҳ. к.— ва хоказо (лар)	мл — миллилитр
г — грамм	мм — миллиметр
г % — грамм-фоиз	м.м. — молекуляр масса
гц — герц	м.н.с.— марказий нерв систе- масы
й.— йил	н.м — нанометр
кал — калория	сек.— секунд
кг — килограмм	син.— синоним
км — километр	см — сантиметр
л — литр	т-ра — температура
мас.— масалан	к.— қаралсин
мг — миллиграмм	

Шартли белгилар

Å — ангстрем
α — альфа
β — бета
γ — гамма
δ — дельта
μ — микрон
г — рентген
d — ўнг изомер
l — чап изомер
о — орто
m — мета
p — пара

А

АБАЗИЯ, астазия-абазия — беморнинг мутлақо юра олмай, ҳатто тик тура олмай қолиши; унинг оёқлари фалаж бўлмасда, мувозанатни сақлай ва умуман ўзини эплай олмайди. У ўридан тик туриши ва қадам қўйиши биланок оёқлари ишламай йқилиб туриши мумкин. Касаллик бош мия пешона қисмининг шикастланиши ва истерияда кузатилади.

АБДОМИНАЛ — қоринга оид; юқоридан кўкрак қафаси ва пастдан чанок бўшлиғи б-н чегараланган соха.

АБДУКТОР — қ. *Абдукция*.

АБДУКЦИЯ — қўл-оёқни танадан узоклаштириш, ён томонга узатиш, чўзиш. Бу ҳаракатда катнашган мускуллар абдуктор, мускуллар деб аталади.

АБЕРРАЦИЯ — нормал ҳолатдан, одатдаги кўринишдан, тузилишдан бошқачарок бўлиш, ўзгачалик. Бир неча хил А. фарқ қилинади: кўз А. си — кўз оптик системасининг норасолиги туфайли буюмлар тасвирининг кўз тўр пардасига аниқ тушмаслиги; жинсий А. — жинсий майлнинг айнаши, бузукчилик қилиш; хромосома А. си — хромосома зарарланганда тузилиши ўзгариб, генетик материалга нуқсон етиши.

АБЕТАЛИПОПРОТЕИНЕМИЯ — қонда бета-липопротеинларнинг ниҳоятда камлиги ёки мутлақо бўлмаслиги; аутосом-рецессив йўл б-н наслдан-наслга ўтувчи ирсий касаллик; кўпинча оилавий тарзда учрайди. Егларнинг сўрилиши ва ташилишининг бузилиши, тўйинмаган юқори ёғ кислоталар етишмаслиги, холестерин ҳамда фосфатидлар микдорининг камайиб кетиши, *акантоцит*лар пайдо бўлиши, кўз тўр пардасининг айнаши, мувозанатнинг бузилиши б-н ифодаланади.

АБИОТРОФИЯ — тўқима ва ҳужайраларнинг, жумладан бош мия нерв ҳужайралари (тўқималари) нинг турли сабабларга кўра вақтдан олдин ўсиш, кўпайиш ва ривожланишдан тўхтаб, аста-секин бужмайиб қолиши.

АБЛАСТИКА — хавфли ўсмани унга келадиган лимфа йўллари ва томирлари б-н бирга жаррохлик усулида олиб ташлаш, унинг қайталамаслиги ва бошқа жойда пайдо бўлмаслиги учун қилинади.

АБЛЕФАРИЯ — кўздаги ирсий туғма нуқсон. Боланинг қовоқсиз ва кўз тирқишсиз туғилиши; кўпинча кўз соққаси ҳам яхши ривожланмаган бўлади, жуда кам учрайди.

АБОРТ, бола ташлаш, бола олдириш — одамда ҳомилдорлиқнинг 28-ҳафтасигача, яъни ҳомила хали ҳаётга лаёқатсиз даврида

унинг туриши. Ғайрихитиёрли А. (бола ташлаш) жинсий аъзоларнинг чала ривожланиши натижасида, она ёки ҳомиланинг баъзи касалликларида рўй бериши мумкин. Ғайрихитиёрли А. кетма-кет бир неча марта қайтарилса, одат бўлиб қолган бола туриши дейилади. Сунъий тиббий А. ҳомилдорлиқнинг 12-ҳафтасига қадар ҳомилдор аёлнинг хоҳиши ёки тиббий кўрсатмаларга кўра (бундан кечроқ муддатларда ҳам) қилинади. Тиббий муассасадан ташқари қилинган А. (жиноий А.) кўпинча оғир асоратларга олиб келади.

АБОРТИВ — тез ўтиш, авж олмаслик; мас., касалликнинг авж олмасдан, енгил-елпи ўтиши, касалликнинг авж олишини тўхтатиб қўядиган, уни тез қайтарадиган даво.

АБРАЗИЯ — бирор орган бўшлиғидаги массани унинг ички девори б-н бирга қириб олиб ташлаш.

АБРАХИОЦЕФАЛИЯ — ривожланиш нуқсони; боланинг қўлсиз ва бошсиз туғилиши.

АБСАНС — қисқа муддат ҳушдан кетиб, ўзни билмай қолиш, эсининг қирар-чиқар бўлиб туриши. Асосан тутқаноқ касаллигида кузатилади. Бош мия ҳужайраларининг бузилиши б-н кечадиган турли хасталиклар (атеросклероз, ўсмалар ва ҳ. к.) да ҳам учраши мумкин. А. тез-тез (бир кеча кундузда 50—60 марта, баъзан бундан ҳам кўп) тутиши мумкин. А. да бемор 3—4 секунд ҳушдан кетади, аммо бу ҳолат бир зумда ўтиб кетгани учун у йқилиб тушмайди, фақат бажараётган иши ёки гапираётган гапи «узилиб» қолади ва ҳ. к. А. ўтиб кетгандан сўнг бемор уни эслай олмайди, аммо бир оз бўшашиб, ҳолсизланиб қолгани учунгина бу ҳолатни пайқаб қолишлари мумкин. А. да ҳаракат талвасалари (мускул тортиши) кузатилмайди. Вақт ўтиши б-н касалликнинг тури ва кечишига қараб, А. ҳолати бутунлай йўқолиб кетади ёки жиддий талвасаларга айланади.

АБСЕНТИЗМ — сурункали алкоғолизмнинг бир хили, эрмон арағига ўрганиб қолиш. А. кечиши, кўриниши жиҳатдан алкоғолизмдан деярли фарқ қилмайди.

АБСОРБЦИЯ, ютиш, сўриш — ютувчи жисм (абсорбент) нинг бутун ҳажмига ташқи муҳитдан бирор модданинг сўрилиши. Газ А. си — суюклик ёки каттик жисмнинг газни ютиши; товуш А. си — товушнинг ютилиши; ёруғлик А. си — модда ичидан ўтаётганда ёруғлик тезлигининг пасайиши.

АБСТИНЕНЦИЯ, хуморилик — наркотик моддаларга ўрганиб қолган кишини ундан тийилганида пайдо бўладиган ҳолат. А. га хос аломатлар ҳар хил: морфий ва унга ўхшаш

наркотик моддаларга бўлган А. асосан тушқунликка тушиш, кайфиятнинг айниши (депрессия ҳолати), ички қўрқув, уйқусизлик б-н кечса, спиртли ичимликларга бўлган А. да эса титраш, тиришиш ва б. кузатилади. Баъзан титраш зўрайиб, талваса тутиши, кейинчалик «ок алахлаш» ҳолати вужудга келиши мумкин.

АБСТРАКЦИЯ — фикр қилишнинг бир тури; нарса ва ҳодисаларнинг асл моҳиятини тушуниб олиш учун уларни ҳаёлан ажратиб, мушоҳада қилиш, умумлаштириш.

АБСЦЕСС — тўқималар ёки органлар (мия, ўпка, жигар, ичаклар оралиги ва б.) нинг чегараланган жойида юка пиоген парда ичида йиринг йиғилиши. А. бир беморнинг бир неча органларида ҳам бўлиши мумкин.

АБСЦЕССОГРАФИЯ — абсцесс бўшлиғига контраст модда юбориб, уни рентгенологик текшириш усули.

АБСЦЕССОТОМИЯ — абсцессни кесиб очиш операцияси.

АБУЛИЯ — кишининг ҳафсаласиз бўлиб қолиши, фаолиятга рағбат йўқолиши (иродасизлик); руҳий касалликларга хос ҳолат.

АВИАЦИЯ ТИББИЕТИ — авиация хизматига лаёқатли мутахассислар (учувчилар, бортинженерлар, бортпроводниклар ва х. к.) ни тиббиёт нуқтан назаридан танлаш, учиб вақтида экипаж аъзолари ва йўловчиларнинг ҳаёти учун қудай шароитлар яратиш, одам организмга баланд, тез ва тунда учишлар таъсирини ўрганиш каби масалалар б-н шуғулланадиган тиббиёт соҳаси. Учувчиларни тиббий кўрикдан, турли синов машқлардан ўтказиш, бахтсиз ҳодисалар юз берганда тиббий ёрдам кўрсатиш, учувчиларни психологик томондан чиниктириш ва б. ҳам А. т. нинг вазифасига кирди.

АВИДИН — гликопротеид; парранда тухуми окселида кўп бўлади; организмда биотин витамин б-н биологик фаол бўлмаган комплекс бирикма ҳосил қилиш хусусиятига эга; организмда А. нинг кўпайиб кетиши биотин миқдорининг камайишига олиб келади.

АВИРУЛЕНТЛИК — касаллик қўзғатувчи микроорганизмлар (микроблар, вируслар) баъзи турларининг ташки ва ички муҳит ҳамда доридармонлар таъсирида касаллик қўзғатиш хусусиятини йўқотиши, яъни авирулент бўлиб қолиши.

АВИТАМИНОЗ — организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касаллик. Амалда чин А. дан кўра *гиповитаминоз* кўпроқ учрайди.

АВЛОД — 1) биологияда — келиб чиқиши жиҳатидан бир-бирга жуда яқин турларни бирлаштирувчи таксономик бирлик. А. ларга кирувчи турлар сони ҳар хил, баъзиларда ўнлаб, юзлаб, ҳатто минглаб турлар бўлади. Кўп турларни бирлаштирувчи А. лар кенжа А. ларга бўлинади; ўхшаш А. лар оилаларга бирлашади. Фанда организмларни кўш ном (тур ва авлод номи) б-н аташ қабул қилинган; 2) умумий аждоғга бир хилда хеш бўлган мавжудот гуруҳи. Мас., одамзодда ота-оналар, болалар, набиралар уч кетма-кет А. ни ташкил этади.

АВСТРАЛИЯ АНТИГЕНИ — зардоби гепатит вақтида одам қонида топилган, ўзига хос антигенли хусусиятга эга бўлган вирусга ўхшаш заррачалар. Гепатитларни аниқлашда диагностика аҳамиятга эга.

АВТОАНАЛИЗАТОР — биокимёвий ва морфологик тадқиқотларнинг айрим турлари (каталитик жараёнлар тезлиги, ферментлар фаоллиги, микрозарралар сони, катта-кичиклигини аниқлаш ва б.) ни автоматлаштириш учун қўлланиладиган асбоб.

АВТОҚЛАВ (буғли стерилизатор) — жарроҳлик асбоблари, боғлов материаллари, лаборатория идишлари ва микробсизлантириладиган буюмларни стериллаш учун ишлатиладиган аппарат.

АВТОМАКС — орқада кўтариб юриладиган қўл аппарати; бинолар ва бошқа йирик объектларни суюқликни сиқилган ҳаво б-н пуркаб дезинфекция ва дезинсекция қилиш учун қўлланилади.

АВТОМАТИЗМ — ҳужайра, тўқима ёки органнинг ташки таъсиротларсиз, ўзида пайдо бўлган импульслар таъсирида қўзғалиш хусусияти (мас., юрак, ичак қисқариши). Бунга айрим шароитларда ҳужайралардаги моддалар алмашинувининг ўзгариши сабаб бўлади.

АВТОНОМ НЕРВ СИСТЕМАСИ — қ. *Vegetativ nerv sistemasi*.

АГАЛАКТИЯ — сутсизлик, кўкракда сут бўлмаслиги.

АГАММАГЛОБУЛИНЕМИЯ — иммуноглобулинлар биосинтезининг Х-хромосомага алоқадор ирсий нуқсон; бунда тегишли иммуноглобулинлар синтези тўхтайдиган ёки кескин сусаяди, натижада организмнинг химия механизми ўзгаради.

АГАР — қизил сув ўтларнинг ҳужайралари пўстида ҳосил бўладиган икки нордон полисахарид аралашмаси. Исик сувда эрийди, совитилганда қотеди. Микробиологияда (ҳужайра ва микроорганизмларни ундиришда), озиқ-овқат, кандолат, дори тайёрлаш саноатларида ва б. соҳаларда ишлатилади.

АГАСТРИЯ — ривожланиш нуқсон; қорин деворининг устки қисми ва қорин бўшлиғининг юқори ярмидаги органлар бўлмаслиги.

АГГЛЮТИНАЦИЯ — турли зарралар: бактериялар, эритроцитлар, лейкоцитлар, тромбоцитлар, сирт-фаол зарралар ва б. турли ҳужайраларнинг антигенлар ёки антителолар б-н ёпишиб, чўкиш ҳодисаси. А. реакцияси қон группасини ва юқумли касалликларни қўзғатадиган микробларни аниқлашда қўлланилади.

АГГЛЮТИНОГЕНЛАР — агглютинация реакциясида иштирок этадиган антигенлар.

АГГЛЮТИНОСКОП — агглютинация реакциясини кузатиб, унинг натижасини аниқ белгилаш учун ишлатиладиган асбоб.

АГГРАВАЦИЯ — беморнинг ўз хасталигини атайлаб бўрттириб кўрсатиши. Турли ташвишлардан келиб чиққан руҳий сўнишларда кузатилади. Чукўр ўрганилган касаллик тарихи ва ўтказилган клиник текширишларга асосланб А. ҳолатини аниқлаш мумкин.

АГЕВЗИЯ — таъм, маза сезмаслик. Маза сезиш нервларининг марказий ўтказиш йўллари бузилишидан ва тилдаги таъм сезиш нервларининг фалажланишидан келиб чиқади.

АГЕНЕЗИЯ — қ. *Аплазия*.

АГИПНОГНОЗИЯ — одам ўзининг ухлаганини билмаслиги; ухлаб турса ҳам ухлаганим йўқ деб туравериши.

АГИРИЯ — ривожланиш нуқсони; бош мия катта ярим шарлари пўстлогиди баъзи пушталар бўлмаслиги.

АГИТОФАЗИЯ — тез-тез, одам англаб ололмайдиган даражада бидирлаб гапириш; баъзи рухий касалликларга хос белги.

АГЛИКОГЕНОЗ — организмда гликон синтезини таъминловчи уридиндифосфат-глюкозо-гликоген-трансфераза (гликогенсинтетаза) ферменти бўлмаслиги оқибатида пайдо бўладиган ирсий касаллик. Бу бир оиланинг бир неча фарзандларида учраши мумкин. Касалликда баъзан аклий ожизлик ва б. қатор ўзгаришлар кузатилиши мумкин. А. да жигарда гликогенсинтетаза ва гликоген мутлақо бўлмаса ҳам бошқа ферментлар фаоллиги сақланиб қолади.

АГЛИҚОН — гликозидлар молекуласининг қандсиз қолдиги; кўпинча барча бирикмаларнинг биологик фаоллик табиатини белгилайди.

АГЛОССИЯ — ривожланиш нуқсони; боланинг тилсиз бўлиб туғилиши. Кўпинча юздаги бошқа нуқсонлар б-н бирга учрайди.

АГНАТИЯ — ривожланиш нуқсони; боланинг жағсиз бўлиб туғилиши.

АГНОЗИЯ — фаҳмлаш, тушуниш қобилиятини бўлмаслиги; бунда бемор сезги органлари б-н нарсаларни идрок қилолмайди. Бош мия катта ярим шарлари пўстлогининг айрим қисмлари зарарланганида кузатилади. Кўриш, эшитиш, сезги-тактил А. си ва б. мавжуд. Қўриш А. си да бемор сўзларни ўқий олмайди, рақамларни танимайди. Эшитиш А. си (рухий карлик) да таниш товушлар (паровоз гудоги, кўнғироқ жаранги, сув шовуллаши ва х. к.) ни бемор аниқлай олмайди, шунингдек айтилган сўзларнинг маъносига тушуниб етмайди. Сезги-тактил А. си да бемор ўзи ушлаб турган нарсасининг нима эканлигини айтиб беролмайди ва х. к.

АГОНАДИЗМ — жинсий безларнинг йўқлиги.

АГОНИСТЛАР — одам организмда ишлаб чиқариладиган биоген моддаларга (мас., медиаторлар, гормонлар) физик-кیمیёвий жиҳатдан яқин бўлган моддалар. А. хужайра рецепторларига таъсир қилиб, биоген моддаларга хос бўлган ўзгаришларни юзага келтиради. Гормонлар, медиаторларнинг синтетик аналоглари, адреномиметиклар, холинотиметиклар ва б. А. га қиради.

АГОНИЯ — ўлим талвасаси; клиник ўлимдан аввалги терминал ҳолат.

АГОРАФОБИЯ, кен о ф о б и я — кўрқув ҳолати; бунда бемор шахар кўчалари ва очик майдонлардан ёлғиз ўтишга кўрқади. Агар унинг ёнида бирор киши, ҳатто ёш бола бўлса ҳам кўрқув тезда ўтиб кетади.

АГРАММАТИЗМ — асабий-рухий касалликларда жумлалар грамматик тузилишини бузиб гапириш, пойма-пой сўзлаш. Бош миянинг зарарланиши ёки касалликлари сабаб бўлиши мумкин.

АГРАНУЛОЦИТЛАР — цитоплазмасида махсус доначалар сақламайдиган оқ қон таначалари (лейкоцитлар). А. лимфоцитлар ва моноцитларга бўлинади. Соғлом одам қониди лимфоцитлар оқ қон таначаларининг 20—35 % ини, моноцитлар

эса 6—8 % ини ташкил қилади (яна қ. *Моноцит. Лимфоцит*).

АГРАНУЛОЦИТОЗ — томирларда айланиб юрган қонда донатор лейкоцитлар — нейтрофил гранулоцитларнинг кескин камайиши ёки бутунлай йўқолиши; иситма, стоматит, ангина, оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг некрози, қон кетиши, сепсисга сабаб бўлади. А. кўмикнинг токсик зарарланиши ва б. қон касалликларида кузатилади.

АГРАФИЯ — ёшиш қобилиятининг бузилиши; бунда бармоқларнинг нормал ҳаракати сақлангани ҳолда бемор жумлаларни тўғри ёза олмайди. Бош мия чап ярим шаригаги тепа-чакка қисмининг зарарланиши оқибатида рўй беради.

АГРЕГАЦИЯ — бир ёки ҳар хил турдаги дисперс ва коллоид система заррачаларининг молекуляр ҳамда молекуларларо физик қучлар ёрдамида бир-бирига бирилашиб йириклашиши — агрегатлар ҳосил бўлиши. Бу ҳодисани қоннинг ивишида яққол кўриш мумкин. Қўпчилик клиник текширишларда, мас., эритроцитларнинг чўкиш тезлигини ўлчашда А. микдорий жиҳатдан ҳисобга олинади.

АГРЕССИВЛИҚ — рухий ҳолат; бунда бемор бирор кимсага ёки атрофидаги кишиларга ҳамла қилиш ва шикаст етказиш пайида бўлади.

АГРЕССИНЛАР — патоген микроорганизмлар яшиб чиқарадиган ва уларнинг макроорганизмларга кириши, тез кўпайиши ва зарарли таъсир кўрсатишини таъминлайдиган моддалар.

АГРИПНИЯ — қ. *Уйқусизлик*.

АГРОМАНИЯ — табиат қўйнида танҳо яшаш пайида бўлиш.

АДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсони; боланинг қўл бармоқларисиз туғилиши.

АДАМАНТИНОМА (а д а м а н т о м а) — тишин эмаль қавати ҳужайраларига ўхшаш эпителидан тузилган ҳафсиз ўсма; жағ суяги ичиди жойлашади, атрофидаги юмшоқ тўқималарга ҳам ўсиб кириши мумкин.

АДАМАНТОМА — қ. *Адамантинома*.

АДАПТАГЕНЛАР — организмнинг оғир шароитларга мослашувини кучайтирадиган моддалар (женьшень илдизи, лимонник меваси, аралия тиндирмаси ва б.). Улар м.н.с. ва эндокрин безлари фаолиятини ошириб, моддалар алмашинувини яхшилайди.

АДАПТАЦИЯ — 1) тирик организмнинг ўзгариб турадиган ташқи муҳит шароитлари, яшаш муҳитига ўрганиб, мосланиши, муҳитни ўзлаштириб олиши; жумладан акклиматизация — иқлимга мосланиш ҳам А. дир; 2) турли рецепторларнинг таъсиротга ўрганиб, сезувчанлигининг пасайиши; мас., кўзнинг ҳар хил даражадаги ёруғлик, ранг-тусларга, кулоқнинг турли бандликдаги товуш таъсиротларига ўрганиб, мосланиши (кўз ва кулоқ А. си).

АДВЕНТИЦИАЛ ПАРДА — қон ва лимфа томирлари, шунингдек баъзи найсимон органларнинг ташқи пардаси.

АДГЕЗИЯ — сероз пардаларнинг (мас., ўпка, қорин, мия, юракдаги) яллиғланиш натижасида ёпишиб қолиши.

АДДИСОН КАСАЛЛИГИ, бронза касаллиги, гипокортицизм — буйрак усти беzi пўст каватининг сурункади етишмовчилиги, эндокрин касаллик; асосан безлар сили окибатида кетиб чиқади. А. к. кортикостероидлар секрециясининг камайиб кетиши ҳамда АКТГ ва МСГ кўпайиши натижасида пайдо бўлади. Касаллигининг энг муҳим белгилари: кучсизлик, озиш, тери ва шиллик пардалар гиперпигментацияси, қон босимининг пасайиб кетиши, дегидратация, кўнгил айниши, кабият ёки ич кетиши, рухий тушқунлик.

АДДИСОНИЗМ — буйрак усти беzi шикастланмаган ҳолда аддисон касаллигининг белгилари пайдо бўлиши.

АДДИСОНИК КРИЗ — буйрак усти беzi пўст каватининг ўткир етишмовчилиги. Бу синдром буйрак усти беzi пўст кавати фаолиятининг кескин сусайиб кетиши ёки бутунлай тўхташи натижасида келиб чиқади. Бунга Аддисон касаллигининг оғирлашиши, буйрак усти безига қон қуйилиши ёки унинг тромбози, сепсис, зотилжам, оғир операциялар, жароҳатланишлар сабаб бўлиши мумкин. Синдромнинг характерли клиник белгилари: кўнгил айниши, қайт қилиш, коринда оғрик пайдо бўлиши, мускуллар заифланиши, гавда ҳароратининг кўтарилиши, қон босимининг жуда пасайиб кетиши, совуқ тер чикиши, рухий ўзгаришлар. Беморни ҳолатидан чиқариш учун кортикостероидлар қўлланилади, сув-электролит, углеводлар ва оксил алмашинуви ростилади.

АДДУКЦИЯ — қўл-оёқни танага яқинлаштириш. Бу ҳаракатда қатнашган мускуллар аддуктор мускуллар деб аталади.

АДЕНИЛАТЦИКЛАЗА — аденозинтрифосфат кислота (АТФ) нинг пирозинфосфат ажратиби, циклик аденозинмонофосфатга айланишини тезлатадиган мембранага боғлиқ фермент — фосфатаза.

АДЕНИН, 6-аминопурин — пурин асосларидан бири. Нуклеотидлар таркибида бир қатор коферментлар ташкил қилишда қатнашади, нуклеин кислоталар таркибига қиради.

АДЕНИТ — организмдаги безлар ва лимфа тунгунларининг яллиғланиши, аксари кўшма сўзлар таркибида келади, мас., гидраденит, лимфаденит.

АДЕНОВИРУСЛАР — нафас йўлларидаги без (аденоид) тўқималарида яшаб, нафас йўллари қатори, конъюнктивит, гастроэнтероколит, зотилжам каби касалликларни кўзғатувчи вируслар. Уларнинг одамда касаллик кўзғатувчи 30 дан ортик тури маълум.

АДЕНОВИРУСЛИ КЕРАТОКОНЪЮНКТИВИТ — к. *Эпидемик кератоконъюнктивит*.

АДЕНОГИПОФИЗ — гипофизнинг олд бўлаги. Бу бўлақда тўққиз хил оксил-пептид табиатида эга гормонлар ишлаб чиқарилади. Улар қаторига тўқималарда кечадиган биокимёвий жараёнларни бевосита ростлаб турадиган соматотроп гормон (ўсиш гормони) ва танадаги бошқа ички секреция безлари фаолиятига таъсир этадиган троп (маълум безларга йўналадиган) гормонлар, буйрак усти безининг пўст каватини стимуллайдиган адренотропикотроп гормон, тиреотроп, фолликул

стимулловчи, лютеинловчи гормонлар, пролактин ва б. қиради.

АДЕНОЗИН — аденин ва рибозадан иборат кимёвий бирикма; ферментлар, нуклеин ва аденозинфосфат кислоталар таркибига қиради; томир кенгайтирувчи хусусиятга эга; баъзи дориларда ҳам А. бор.

АДЕНОЗИНТРИФОСФАТ КИСЛОТА, аденозинтрифосфат, АТФ — аденозинга уч молекула фосфат кислота қолдиқлари бирикшидан ҳосил бўлган нуклеотид. Хужайрада энергия алмашинувида марказий ўринни эгаллайди; энергия ажратилиши б-н борадиган реакциялар (оксидланиш, ачиш)да АДФ га бир молекула ортофосфат кислота кўчирилиши оркали синтезланади. АТФ нинг фосфат кислота қолдиқлари орасидаги иккита боғ — энергияга бой фосфат боғлардир, энергия мана шу шаклда тўпланади, ташилади, бошқа молекулаларга кўчирилади ва энергия сарф қилиниши б-н кечадиган жараёнлар (мускул кискариши, хужайрада синтез реакциялари)да энергия ажратиби узилади.

АДЕНОЗИНФОСФАТ КИСЛОТАЛАР — аденозинмонофосфат (аденилат кислота), аденозиндифосфат (АДФ), аденозинтрифосфат (АТФ), аденин нуклеотидлар. Аденозинмонофосфат қолдиғи шаклида нуклеин кислоталар таркибида бўлади. Аденин нуклеотидлар бир қанча коферментлар (НАД, НАДФ, ФАД, Козэнзим А) шаклида оксидоредуктазалар, синтетазаларнинг фаол туркумини ташкил қилади, фосфокиназалар таркибида энергияга бой фосфат туркумини ташийди.

АДЕНОИДИТ — бурун-ҳалқум муртагининг ўткир ва сурункали яллиғланиши; кўпроқ ёш болаларда учрайди. Стрептококк, стафилококк, аденовируслар, шунингдек пневмококклар кўзғатади. А. да ҳарорат кўтарилади, бурундан нафас олиш қийинлашади, шиллик суюклик оқади, қулок оғрийди ва х. к. Сурункали А. юқори нафас йўллариининг бот-бот ўткир инфекцион яллиғланиши оқибатида келиб чиқади.

АДЕНОИДЛАР — бурун-ҳалқум муртагининг ортикча ўсиб кетиши. Кўпроқ 2—12 яшар болаларда учрайди; бунда бурундан нафас олиш қийинлашади, баъзан у бутунлай бекилиб қолади, эшитиш қобилятининг пасайиши, тишларининг нотўғри ўсиши ва организмда кислород етишмаслигига сабаб бўлади.

АДЕНОКАРЦИНОМА — без эпителийсидан келиб чиқкан хавфли ўсма.

АДЕНОЛИМФОМА — сўлак безларининг чиқарув йўли эпителийс ва лимфод тўқималаридан ўсадиган хавфсиз ўсма. А. биопсия ва микроскопда текшириш йўли б-н аниқланади.

АДЕНОМА — без эпителийсидан ривожланидиган хавфсиз ўсма; кўпинча сут беzi, қалқонсимон без, гипофиз, буйрак усти ва простата безларида учрайди. А. нинг ташқи кўриниши думалоқ, юмшоқ қобикка ўралган бўлади. А. хавфли ўсмага айланиб кетиши мумкин.

АДЕНОМИОМА — хавфсиз ўсма; мускул ва без хужайраларидан тузилган. Меъда-ичак ва жинсий аъзоларда кўпроқ учрайди. Баъзан бачадонни бутунлай эгаллаб олиб, хавфли ўсмага айланиши мумкин.

АДЕНОМЭКТОМИЯ — простата беzi аденомасини жарроҳлик йўли б-н олиб ташлаш.

АДЕНОТОМ — аденоидларни олиб ташлаш учун ишлатиладиган ҳар хил катталикдаги пичокка ўхшаш махсус ҳалқасимон асбоб.

АДЕНОТОМИЯ — аденоидларни жарроҳлик йўли б-н олиб ташлаш.

АДЕНОФЛЕГМОНА — лимфа тугунларини ўраб турадиган клетчаткаларнинг кенг тарқалган йирингли яллиғланиши; одатда ўткир лимфаденит асорати сифатида намоён бўлади.

АДЕНТИЯ — кўпчилик ёки ҳамма тишларнинг бўлмаслиги. Туғма, ортирилган (шикастланиш ёки касаланиш туфайли) ва ирсий А. фарк қилинади.

АДЕРМИЯ — ривожланиш нуксон; терининг қисман ёки бутунлай бўлмаслиги.

АДИНАМИЯ — бирор орган ёки бутун организм ҳаракат фаолиятининг сусайиши ёки бутунлай тўхташи.

АДИПОЗО-ГЕНИТАЛ ДИСТРОФИЯ — гипоталамус — гипофиз системасининг шикастланиши натижасида келиб чиқадиغان касаллик. Бунда бемор семириб кетиб, жинсий безлар ривожланмай қолади (гипогенитализм). Касаллик кўпроқ 7—13 яшар ўғил болаларда учрайди, унга хомиланинг инфекцияланиши, ўткир инфекцион касалликлар, мия шикастлари ва ўсмалари сабаб бўлиши мумкин; ўғил болаларнинг жинсий органлари ривожланмайди, гавда тузилиши киз болалар гавда тузилишига ўхшаш бўлади. Семириш, гинекомастия ва крипторхизм юз беради. Қизлар ҳайз кўрмайди.

АДИПОЦИТ — цитоплазмасида ёғ томчилари бўлган кичик шаклдаги ёғ ҳужайраси. Ёғ ҳужайралари тўпланиб ёғ тўқимасини ҳосил қилади. Гематоксиллин-эозин б-н бўялган препаратларда ёғ ҳужайралари оқиб бўлиб кўринади. Ҳаҷмлари 30—70—120 мкм га боради.

АДНЕКСИТ (с а л ь п и н г о о ф о р и т) — бачадон найлари ва тухумдоннинг яллиғланиши. Касалликни турли патоген микроблар — стафилококк, стрептококк ва б. кўзгатади. Бачадон ортикалари микроблар аборт, туғруқ вақтида, турли инфекциян касалликларда эса бошқа орган ва тўқималардан кон, лимфа томирлари орқали ўтади. Уткир ва сурункали А. фарқ қилинади. Белгилари: қориннинг пастки қисми ва қуймич соҳасида оғрик, кўнгили айниши, қусиш, ҳарорат кўтарилиши ва б. Сурункали А. тез-тез қайталашиб туради. Бачадон найларининг яллиғланиши туфайли улар чандикланиб, тўсилиб қолади, бу эса бачадондан ташқари хомиладорлик ёки бепуштлиққа сабаб бўлади.

АДОНИС — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида юрак гликозидлари, сапонинлар, флавоноидлар ва б. бирикмалар бор. Препаратлари юрак ва кон томирларининг сурункали касалликларини, невроз, уйқусизлик, турканок ва б. касалликларни даволашда қўлланади.

АДРЕНАЛИН, э п и н е ф р и н — катехоламин гормон ва дори. Унинг 1-шакли физиологик фаол, углеводлар алмашинувига ва кон айланиши системасига таъсир қилади. А. буйрак усти безининг мағиз қаватида ва симпатик нерв системасида аминокислота тирозиндан ДОФА ва норадреналин орқали синтезланади. А. қонда глюкоза микдорини оширади, кон босимини кўтаради, томирлар қисқаришини кучайтиради.

АДРЕНАЛЭКТОМИЯ — буйрак усти безини олиб ташлаш. Буйрак усти бези ўсмаси ва Иценко-Кушинг касаллигининг оғир ҳолларида қилинади.

АДРЕНОБЛОКАТОРЛАР — норадреналинга сезгир бўлган адренорецепторлар б-н боғланиб, уларга норадреналин (адренергик нервларда импульсларнинг ўтишини таъминловчи медиатор) ҳамда шу рецепторларни кўзгатиш хосасига эга бўлган дори препаратларининг таъсирига тўқинлик қиладиган препаратлар. А. га альфа-адреноблокаторлар (фентоламин, тропafen, дигидроэрготоксин, празозин), бета-адреноблокаторлар (анаприлин, окспренолол, метопролол) ҳамда альфа-ва бета-адреноблокаторлар (лабеталол) киради.

Альфа-адреноблокаторлар — эндартерит, Рейно касаллиги, феохромацитомда; бета-адреноблокаторлар (асосан анаприлин) стенокардия, гипертония касаллиги ва юрак аритмияларида; альфа- ва бета-адреноблокаторлар эса кон босими ошиб кетганида қўлланилади.

АДРЕНОГЕНИТАЛ СИНДРОМ — кортикостероидлар биосинтези учун зарур ферментларнинг туғма нуксонли окибатида юз берадиган клиник симптомлар комплекси. Унга буйрак усти бези пўст қаватининг туғма вирилизацияловчи гиперплазияси сабаб бўлади. А. с. нинг вирилизацияловчи хилда қонда кортизол микдори деярли кам бўлиб, андрогенлар кўпайиб кетади. Бунда киз хомиланинг ташқи жинсий органлари ўғил хомилаларга хос белгиларга эга бўлади. Бола туғилганидан кейин вирилизация давом этади, гавда тузилиши эркаксимон бўлиб, сут безлари ўсмайди ва ҳайз кўриш бўлмайди. Ўғил хомиланин жинсий органлари тез ривожланади ва бола туғилганидан кейин барвақт балоғатга етади.

А. с. нинг туз йўқотиш окибатидаги хили учун кортизол ва альдостерон метаболизмида кузатиладиган анча чуқур ўзгаришлар хосдир. Бу гормонлар микдори жуда кам бўлиб, беморда буйрак усти бези пўст қаватининг етишмовчилик клиникаси рўй беради. Чакалқода сохта хунасалик белгилари, организм дегидратацияси (натрий йўқотиш натижасида), кейинчалик юрак-томир етишмовчилиги кузатилади ва бола юрак тўсатдан тўхташи натижасида нобуд бўлиши мумкин.

АДРЕНОКОРТИКОТРОП ГОРМОН (АКТГ) — к. *Кортикотропин*.

АДРЕНОМИМЕТИК МОДДАЛАР — адренорецепторларни кўзгатувчи моддалар; норадреналин ва адреналин медиаторлари каби таъсир этади. Улар кон босими тушиб кетганда (мезатон), бронхил астмада (изадрин) ва б. ҳолларда ишлатилади.

АДРЕНОРЕАКТИВ СИСТЕМА — ҳужайраларнинг адренергик медиаторлар (норадреналин, адреналин, дофамин) б-н ўзаро муносабатга киришувчи ва унинг энергиясини ўзига хос таъсир энергиясига айлантирувчи биокимёвий тузилмалари. А. с. α - ва β -адренорецепторларга бўлинади. α -адренорецепторлар норадреналинга кўпроқ сезувчан бўлиб, кўзғалганида кон томирлар тораяди, бачадон, талоқ қисқаради, кўз қорачиғи кенгайди. β -адренорецепторлар эса изадринга кўпроқ сезувчан бўлиб, кўзғалганида кон то-

мирлар кенгаяди, бронхлар бўшаши, юрак кискаришлари тезлашди ва б.

АДСОРБЕНТ — адсорбцияловчи, турли моддаларни ютиш қобилиятига эга сунъий ёки табиий модда, жисм. А. нинг сатҳи фаол бўлиб, моддаларни газ ва суюқликлардан шимиб олади.

АДСОРБЦИЯ — бирор модданинг газсимон муҳитдан ёки эритмадан суюқлик ёки қаттиқ жисм сатҳига ютилиши. Адсорбцияланган модда иккинчи модданинг барча ҳажмига сўрилади.

АДСОРБЦИЯЛОВЧИ МОДДАЛАР — жадал шимиб олиш хусусиятига эга бўлган дорилар; меъда-ичак йўлини захарли моддалар ва ортикча газлардан халос этиш мақсадида ишлатилади (мас., фаоллаштирилган кўмир).

АДЪЮВАНТЛАР — антигеннинг иммуногенетик таъсирини оширувчи, ўз табиатига кўра келиб чиқиши турлича бўлган моддалар. Антигенлик хусусиятига эга бўлган ва бундай хусусиятга мутлақо эга бўлмаган А. (мас., минерал тузлар, ёғлар, аччиқтош ва ҳ. к.) мавжуд.

АЁЛЛАР НАСЛСИЗЛИГИ — балоғатга етган аёлларда насл қолдириш (ҳомиладор бўлиш) қобилияти бўлмаслиги.

АЖИН — терининг буришиб қолиши, унда майда илонизисимон эгратчалар пайдо бўлиши. А. кўпинча хари кишиларда яққол кўзга ташланади.

АЗАТИОПРИН (син.: имуран) — кимёвий тузилиши ва биологик таъсирини кўра меркаптопуринга яқин дори модда; цитостатик ва иммунодепрессив хоссаларга эга. Асосан органларни кўчириб ўтказишда тўқималар мос келмаслигини бартараф этиш мақсадида қўлланилади, шунингдек «аутоиммун» касалликлар ҳисобланган нспецифик ревматоид полиартрит, нспецифик ярали колит, сурункали гепатитда ишлатилади.

АЗООСПЕРМИЯ — уруғ суюқлиги (шаҳват) да сперматозоидлар бўлмаслиги. Уруғ безларининг нуксонлари, икки томонлама крипторхизм, моёк истискоси, варикоцеле, моёк яллиғланишида кузатилади. Паротит, сўзақ, сил, сурункали алкоғолизм, диабет ва б. дан кейин ҳам бўлиши мумкин. Ҳақиқий (уруғ ишлаб чиқармагандаги) ва сохта (сперматозоидларнинг ўтиш йўли бекилганда) А. фарк қилинади.

АЗОТ, N — Д. И. Менделеев кимёвий элементлар даврий системасининг V гуруҳ элементи. Атом сони 7, атом массаси 14. Ҳамма организмларда асосан оксид ва унинг унумларида доимо мавжуд бўлган биоэлемент. Молекуляр (N_2) шаклида ҳавонинг 78 % ини ташкил қилади.

АЗОТ МУВОЗАНАТИ — организмга бир кечакундузда овқат таркибида кирган умумий азот б-н ундан ташқарига чиққан умумий азот орасидаги фарк. Ўсаётган ёш организм мусбат Аз. м. га эга, яъни унинг ташқарига чиқараётган азоти қабул қилган азотидан кам. Етилган катта организм тўла Аз. м. да бўлади. Яъни бир кечакундузда қабул қилинган азот микдори ташқарига чиқарилган азот микдorigа тенг бўлади. Манфий Аз. м. овқат б-н қабул қилинган азот етишмаганда, айниқса айрим амнокислоталар овқатда етарли бўлмаганда, баъзи касалликларда кузатилади. Бунда ташқарига чиқарилган умумий

азот овқат б-н қабул қилинган азотдан ортик бўлади.

АЗОТ (I)-ОКСИД — азотнинг кислород б-н ҳосил қилган бирикмаси; нафас йўллари орқали бериладиган наркоз воситаси бўлиб, жарроҳликда, миокард инфаркти ва б. ҳолатларда ортисезлантирувчи модда сифатида ишлатилади.

АЗОТЕМИЯ — оксид алмашинуви натижасида ҳосил бўладиган азотли маҳсулотларнинг қонда ортикча кўпайиши. Буйрак касалликларида, тўқима оксиллари кўпроқ парчаланганда (мас. куйиш, жароҳатланиш, кенг яллиғланиш оқибатида), организмда оксид алмашинуви чиқиндилари тўпланиб қолганда (мас., буйрак касалликлари, сийдик йўли тикилиб қолиши туфайли сийдик чиқиши қийинлашганда) кузатилади.

АКАЛЬКУЛИЯ — санай олмаслик. ҳисоблан қобилиятининг бузилиши; бунда бемор оддий санокни ҳам билмайди, сонларни бетартиб айтади, оддий ҳисоб-китобларни бажара олмгани ҳолда, санок б-н боғлиқ бўлмаган фикрларни тўғри баён қилади. А. бош мия чап ярим шарлари тепа-энса қисмининг ўчоқли бузилиши натижасида юз беради.

АҚАНТОЗ — сўрғичлараро ўсимталарнинг узайиб кетиши б-н тери эпидермиси ва шиллик қават эпителийсининг калинлашиши. Проллиферацион ва ретенцион А. фарк қилинади.

АҚАНТОМА — тери, шиллик ва шиллик ости пардаларининг эпителиал бириктирувчи тўқималаридан ривожланидиган хавфсиз ўсма. Баъзан хавфли ўсмага айланиши ҳам мумкин.

АҚАНТОЦИТ — 5—10 та узун ингичка тикансимон ўсикларга эга эритроцит; абеталипопротеанемияда кузатилади.

АҚАРДИЯ — ривожланиш нуксони; юракнинг тўғма бўлмаслиги.

АҚАРИАЗ — кана чаққанда пайдо бўладиган дерматозоонозларнинг умумий номи. Касалликда оёқ-қўлларга, шунингдек бадан терисига кўплаб майда тугунча, пуфакча ва б. тошмалар тошиб, улар қаттиқ кичийди. Қўтир ва фолликулари демодикоз ҳам А. га киради.

АҚАРИЦИДЛАР — каналарни кириш учун ишлатиладиган кимёвий моддалар.

АҚАТИЗИЯ — беҳаловатлик; бунда бемор бир жойда кўнин топиб ўтира олмайди, доим баъзи бир ҳаракатлар қилиб (ўтириб-туриш, ёнга қийшайиш, эгилиш, елпиниб қўйиш ва ҳ. к.), ўз гавдасининг ҳолатини ўзгартириб туради. А. га нейролентик дориларни сунистеъмол қилиш сабаб бўлади.

АКИНЕЗИЯ — фаол ҳаракатлар бўлмаслиги; бунда беморнинг ҳаракатланиш жараёни сусаяди. Шунинг учун ҳам у камҳаракат бўлиб қолади. Бош мия тўқималарининг яллиғланиши, тушқунлик ҳолатлари, айрим дориларни сунистеъмол қилиш ва б. сабаб бўлади. А. да мускуллар гаранглашади, титраш-қалтираш аломатлари пайдо бўлади, юз мускулларининг котиб қолиши натижасида беморнинг юзидаги имо-ишора туйғулари сезилмайди, у юриб кетаётганида қўллари мутаносиб ҳаракат қилмай, худди камчидай осилиб қолади, тупуқ ютиш қийинлашади, оғиздан сўлак оқади ва б.

АКИНОСПЕРМИЯ — уруғ суюқлиги (шаҳват) да сперматозоидларнинг ҳаракатсизлиги.

АКОАЗМАЛАР — эшитиш алданишлари (галлюцинацияси)нинг энг оддий тури; бунда беморлар атроф мухитда айни вақтда ҳақиқатан ҳам йўқ бўлган оддий товушлар (шовкин, тикиллаган ёки гумбирлаган товушлар)ни эшитади.

АКОНИТИН — аконит ўсимлигининг тугунаги ва илдизидан олинадиган, кучли заҳарли хоссага эга бўлган алкалоид. Ўзи ёки унумлари баъзи мураккаб дорилар таркибига қўшилади.

АКРАНИЯ — ривожланиш нуқсони; калла суяги гумбазининг бўлмаслиги.

АКРИХИН (син.: мепакрин гидрохлорид, мепакрин) — кимёвий тузилишига кўра акридин унумларидан бири; асосан безгак касаллигини даволашда ишлатилади.

АКРОАЛГИЯ — вегетатив нерв системасининг периферик қисми зарарланиши туфайли қўл-оёқ бармоқларининг тутиб-тутиб оғриши.

АКРОАНЕСТЕЗИЯ — қўл-оёқларда сезувчанликнинг йўқолиши; ангиотрофоневроз ва полиневритда кузатилади.

АКРОГИДРОЗ — қафт ва оёқ тагининг ҳаддан ташқари кўп терлаши.

АКРОМЕГАЛИЯ — гипофиз ўсиш гормонини ортикча ишлаб чиқариши натижасида келиб чиқадиган эндокрин касаллик. Харақатли белгилари: бош оғриғи, жинсий безлар фаолиятининг бузилиши, дармонсизлик, ташқи қиёфанинг ўзгариши (бурун, жағ суюқлари, қош усти равоғи ва қўл-оёқ панжаларининг ҳаддан ташқари ўсиб кетиши), ички органларнинг катталлашиши, моддалар алмашинувнинг бузилиши.

АКРОПАРЕСТЕЗИЯ — қўл-оёқлардаги сезувчанлик хусусиятининг ўзгариши ёки бузилиши. Ангиотрофоневроз, полиневрит ва б. касалликларда кузатилади.

АКРОСОМА — сперматозонд бошчаси устидаги филофча. Зич танача шаклида ётади. А. уруғланиш учун зарур тузилма. А. да тухумхужайра қобиғини емирадиган гиалуронидаза ферменти бўлади.

АКРОТИЗМ — қон томирини пайпаслаб текширганда пульснинг йўқлиги ёки сезилмаслиги. Қон томир касалликларидан кузатилади.

АКРОФОБИЯ — баландликдан, баланд жойларга кўтарилишдан қўрқини; бош айланиши б-н кечади. Кўпинча невралгия касаллигида кузатилади.

АКРОЦЕФАЛИЯ, а кроцефалия — ривожланиш нуқсони; бошнинг қўзинчқ бўлиб ёнга ва тепага гайритабний ўсиб кетиши. Калла суяги чокларининг барвақт бирикиб, битиб кетиши натижасида рўй беради.

АКРОЦИАНОЗ — юрак етишмовчилиги, венада қон димланиши, қон айланишининг бузилиши ва б. натижасида қўл-оёқ бармоқлари терисининг кўкариши.

АКРОЭСТЕЗИЯ — оёқ-қўлнинг ўта сезувчан бўлиши.

АКСИРИШ — мураккаб химювий рефлектор ҳаракат. Бурун шиллик пардасининг турли ҳидли моддалар таъсирида, шунингдек бошқа сабабларга кўра қитқиланишдан келиб чиқади.

АКСОН — нерв толаларининг ўқи; нерв хужайраларининг узун ўсимталари. А. хужайрадан келаётган импульсни ўз толаси орқали бошқа нерв хужайрасининг дендритига етказиб ва ундан

тегишли хужайра танасига ўтказиб беради.

АКТИВАТОР (вирусологияда) — хужайрада вируслар кўпайишини тезлаштирадиган ёки уларнинг касаллик кўзғатиш хусусиятини оширадиган органик моддалар.

АКТИВЛАНГАН ҚЎМИР (фаоллаштирилган қўмир) — адсорбцияланувчи моддаларни жадал шимиб олиш хусусиятига эга дори; усимлик ёки ҳайвон тўқималаридан олинади, шимиб олиш сатҳини ошириш мақсадига атайлаб майдаланади. Киши овқатин, оғир металл тузлари ҳамда алкалоидлардан заҳарланганида, газ тўпланиб қолиб ичак дам бўлганида (метеоризмда) ва овқат ҳазми бузилганда ишлатилади.

АКТГ — адренокортикотроп гормон (қ. *Кортикотропин*).

АКТИН — мускул толасининг оксилларидан бири. Мускул оксилларининг 12—15 фозини ташкил этади. Мускул толасининг асосий оксигени — миозин б-н қўшилиб, мускул қисқаришини таъминлайдиган актомиозин комплексини ҳосил қилади. А. бир-бирига ўтадиган икки шаклда: глобулинли (Г-актин) ва фибринли (Ф-актин) шаклда бўлади.

АКТИНОМИКОЗ — одам ва ҳайвонларда учрайдиган юқумли касаллик; шуъласимон замбуруғлар — актиномицетлар кўзғатади. А. аксари юз, тил, бўйин, қорин ва кўкрак қафасида бўлади. У пайдо бўлган жойнинг тағи қаттиқ тортиб, берчлашади ва мадда йиғиб, кейинчалик ёрилади. Бунда ярадан йиринг чиқади ва яра битганидан кейин ўрни чандик бўлиб қолади. Ўпка А. ида кўкрак қафасида оқма пайдо бўлади.

АКТИНОМИЦЕТЛАР (нурсимон замбуруғлар) — ипсимо шохланадиган грам-мусбат микроорганизмлар, улар бактериялар ва замбуруғлар оралиғидаги катта бир гуруҳни ташкил этади; табиатда кенг тарқалган. Баъзилари одам ва ҳайвонларда яшайди (актиномикоз, сил, дифтерия ва б. касалликларни кўзғатади) ва ўсимликларда паразитлик қилади. Антибиотиклар (мас., стрептомицин), пигментлар, витаминларни ҳосил қилувчи турларидан микробиология саноатида фойдаланилади.

АКТОМИОЗИН — мускул толаларида бўладиган мураккаб оксил; мускулларнинг қисқара олиши шу оксилларга боғлиқ. Актин ва миозиндан ташкил топган.

АКТОПРОТЕКТОРЛАР — одамнинг иш қобилиятини кучайтирувчи моддалар (гутимин ва б.). Улар организмнинг кислород етишмовчилигига ва ташқи муҳит ҳароратига бўлган қаршичилигини оширади.

АКУЗАЛГИЯ — кўтуклаги санчиксимон оғрик.

АКУШЕР-ГИНЕКОЛОГ — хотин-қизлар касалликларининг олдини олиш ва уларни даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис шифокор.

АКУШЕРҚА — ҳомиладор ва кўзи ёриётган аёлларга шифокор ҳамкорлигида ёки ўзи мустақил тиббий ёрдам кўрсата оладиган ўрта махсус маълумотли ходим.

АКУШЕРЛИК — клиник тиббиёт соҳаси; ҳомиладорлик, туғруқ ва туғруқдан кейин (чилла даврида) аёл организмда кечадиган физиологик

ва патологик жараёнларни ўрганади; туғруққа ёрдам бериш, ҳомиладорликка алоқадор касалликлар, туғруқ, туғруқдан кейин юзага келиши мумкин бўлган асоратларнинг олдини олиш, шунингдек янги бўшланган аёл, ҳомила ва чакалокка хос касалликларни даволаш ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

АКЦЕЛЕРАЦИЯ — 1) ривожланиш биологияси — эмбрион ривожланишининг муайян босқичида унинг айрим қисмлари шаклланишининг тезлашуви; 2) болалар ва ўсмирларнинг анча олдинги йиллардаги тенгқурларига нисбатан тез ўсиши ва эрта балогатга етиши.

АЛАКРИМИЯ — кўз ёшининг қуриб қолиши, кўзини юмиб очганда қакроқлик сезилиши. Кўз шиллик ва мугуз пардаларининг қуриб, қалинлашиши ва кўриш қобилятининг пасайиши. Жуда кам учрайди.

АЛАЛИЯ — бош мия катта ярим шарларидаги нутқ зоналарининг чала ривожланиши ёки зарарланиши сабабли болаларнинг «тили чикмаслиги» ёки тузук гапиролмаслиги. А. нинг мотор ва сенсор хили фарқ қилинади. Мотор А. да бола кам ва нотўғри гапирди, нутқни тушунади. Сенсор А. да бола атрофдагиларнинг нутқини ёмон тушунади ёки мутлақо тушунмайди.

АЛАНИН — к. *Аминокислота*лар.

АЛАҲЛАШ, делирий — онг ўзгаришининг бир тури; воқеаларни англаш қобилятининг бузилиши. А. вақтида бемор кўпинча безовталаниб, кўзига турли-туман кўрқинчли нарсалар (мас., ҳайвонлар) кўринади, уни айбловчи, ҳақоратловчи товушлар эшитилади, атрофидаги ҳамма нарса ўзгариб кетгандек туюлади. Бемор кўзига кўринган нарсаларни, қулоғига эшитилган товушларни кўпинча ёдига сақлаб қолади. Аммо атрофида содир бўлган воқеаларнинг ҳаммасини эслаб олмайди. А. бир неча соатдан 3—5 кунгача давом этиб, баъзан қайталаб туради.

АЛГЕЗИМЕТР — оғриқни «ўлчаш» асбоби; клиника амалиётида қўлланилади.

АЛГЕЗИЯ — оғриқ сезувчанлик; бу тери оғриқ сезувчанлигининг йўқолиши (аналгезия), камайиши (гипоалгезия), ғайритабиий сезги пайдо бўлиши (дизалгезия) кўринишида намоён бўлади.

АЛЕКСИЯ — ўқий олмаслик; бош мия қобиғи олий фаолиятининг бузилиши кўринишларидан бири. Бош мия пўстлогининг қайси қисми шикастланганига қараб А. турлича бўлади. Мас., бош мия чап яримшари чакка қисмининг тепа пуштадаги пўстлоғи зарарланса, бемор ўзига нотаниш бўлган сўзларни ўқий олмайди; чап яримшар ҳаракат майдонининг пастки қисми зарарланса, бемор ҳарфларни таний олсада, уларни бир-бирга қўшиб ўқий олмайди; бош миyanинг энса қисмида ўзгариш юз берган бўлса, кўриш маркази заифлашиши ва ҳарфларни тўғри ўзлаштири олмаслик оқибатида бемор ҳарфларни алмаштириб юборади. Бундай ҳол л и т е р а л А., сўзларни чалқаш таниш вербал А. деб аталади.

АЛИГНИН — нина баргли дарахтларнинг ёғоч қисмидан олинадиган юмшоқ, қоғоз варақларига ўхшаш материал. А. гипроскопик пахта ўрнида, шунингдек ампула ва б. ни ўрайдиган арзон материал сифатида ишлатилади.

АЛИЕНОФОБИЯ — жинни бўлиб қолишдан кўрқиб, «акдан озиш» ҳадиксирати; мияни чулғаб олган кўрқувлар каторига киради. Бемор назарида гўё унда руҳий хасталик бошлангандек бўлаверади. Баъзан (Блейлер касаллигида) А. ҳақиқатан ҳам руҳий хасталикнинг илк белгиси бўлиши мумкин.

АЛИКВОРЕЯ — орқа мия суюқлигининг етишмаслиги; бош мия томirlари чигали зарарланганда кузатилади.

АЛИМФИЯ — аслида организмда мутлок лимфа бўлмаслиги; лекин А. деганда организмнинг бирор органи ёки тўқимасида лимфа микродорининг ниҳоятда камайиб кетиши тушунилади.

АЛҚАЛОЗ — организмда кислота-ишқор мувозанати бузилиб, қоннинг ишқорийлик хоссаси ортиши (қонда водород ионлари концентрациясининг камайиши). Газли, газсиз, компенсацияланган, компенсацияланмаган ва б. хил А. фарқ қилинади.

АЛҚАЛОИДЛАР — ўсимликларда, қамдан-кам ҳолларда ҳайвонот организмда учрайдиган, асос (ишқор) хоссасига эга бўлган азотли мураккаб органик бирикмалар. А. одам ва ҳайвонлар организмга, айниқса нерв системасига физиологик таъсир этиши сабабли тиббиётда дори сифатида (мас., кофеин, морфин, эфедрин ва б.) ишлатилади. А. ни кўп қабул қилиш (терапевтик дозадан кўпроқ) заҳарланишга олиб келади.

АЛҚАПТОНУРИЯ — аутосом-рецессив йўл б-н наслдан-наслага ўтадиган ирсий касаллик; унга гомогентизиназа ферменти фаолиятининг сустайиши туфайли тирозин алмашинувининг бузилиши сабаб бўлади. Касалликда катта ёшдаги одамлар организм тўқималарида гомогентизат кислота тўпланиб, сийдик б-н қўплаб ажралади, тўқималар пигментланади ва артроз пайдо бўлади. Болаларда эса асосан сийдик, баъзан қулоқ кири қора рангга киради.

АЛҚИЛЛОВЧИ МОДДАЛАР — асосан ўсма (рак) касаллигида ишлатиладиган дорилар (хлорэтиламин, этиламин ва б.). Уларнинг кўпчилиги *цитостатик* ва *цитотоксик* таъсир кўрсатиб, хужайраларнинг бўлинишини тўхтатиш хусусиятига эга, шу б-н бирга қон ишлаб чиқаришга салбий таъсир кўрсатади.

АЛКОГОЛИЗМ — ашаддий ичкиликбозлик; мунтазам равишда меъридан ортиқ спиртли ичимликлар ичавершиш (алкоголомания). Алкоголга жисмоний ва руҳий жиҳатдан тобе бўлиш, руҳий ва ижтимоий жиҳатдан тубанлашиш, ички органлар, марказий ва периферик нерв системасининг касалланиши, моддалар алмашинувининг издан чиқиши б-н кечади. Мудом ичиб юриш (сурункали алкоголизм) инсон организмнинг ҳамма системалари ва органлари фаолиятига путур еткази.

АЛКОГОЛЛАР — тўйинган ва тўйинмаган углеводородларнинг молекуласида битта гидроксил группаси бўлган ҳосилалари. А. тиббиётда, асосан эритувчи ва дезинфекцияловчи восита сифатида ишлатилади.

АЛКОГОЛОМАНИЯ — спиртли ичимликлар ичишга берилиб кетиш (к. *Алкоголизм*).

АЛЛАНТОИС — юқори даражада тузилган ҳайвонлар эмбрион пардаларидан бири. Энтодерма ва мезодерманнинг висцерал варағидан ҳосил бўлиб, орқа ичак деворининг ўсиши шакли-

да ривожланади. Амнион б-н сероз парда орасида жойлашади. Эмбрионда нафас олиш, чиқариш, озиклантириш вазифасини бажаради. А. деворидаги кон томирлари эмбрион б-н ташки муҳит ўртасидаги газ алмашиниши ёки эмбрионнинг она организми б-н боғланишини таъминлайди.

АЛЛЕРГЕН — 1) аллергияга сабаб бўладиган *антиген* ёки *заптен* модда. Экзоаллергенлар (микроблар, гул чанглари, озик-овқат махсулотлари, дорилар ва б.) организмга ташки муҳитдан киради; *аутоаллергенлар* муайян шароитлар (латеиш, куйиш, инфекция жараён ва б.) да организмнинг ўзида ҳосил бўлади; 2) аллергия касалликларни аниқлаш ва даволаш учун қўлланиладиган махсус препарат.

АЛЛЕРГИЯ — атроф муҳитнинг *аллергенлар* (кимёвий моддалар, микроблар ва уларнинг ҳаёт фаолиятида ҳосил бўладиган махсулотлар, озик-овқатлар) таъсирига организмнинг ўта сезгир бўлиши. Аллергенга нисбатан жавоб реакцияси дарҳол ёки аста-секин ўта сезувчанлик кўрсатиш орқали содир бўлади. А. аллергия касалликлар (мас., бронхит астма, поллинозлар, эшакем, аллергия тумов ва б.) нинг туб сабабларидандир.

АЛЛЕРГИЯГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — к. *Десенсибилятовчи моддалар*.

АЛЛЕРГОЛОГ — аллергия касалликларнинг олдини олиш ва даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис.

АЛЛЕРГОЛОГИЯ — *иммунология*нинг бир бўлими. Аллергия реакциялар ва касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, ривожланиши, клиник кечиши, диагностикаси, олдини олиш ва даволаш усулларини ўрганади.

АЛЛОКСАН — мезоксилат кислота уреиди; кристаллик рангсиз модда. А. ҳайвон териси остига юборилса, меъда ости бези бета-хужайраларини емиради. Натижада турғун гипергликемия ва глюкозурия — А. диабетни вужудга келади.

АЛЛОМЕТРИЯ — гавда айрим қисмларининг номуаносиб ўсиши.

АЛЛОТРАНСПЛАНТАЦИЯ — бир биологик турдаги жониворнинг орган ёки тўқимасини бошқасига кўчириб ўтказиш.

АЛМАГЕЛЬ — таркибида алюминий гидроксид, магний оксид ва Д-сорбит бўлган дори модда; меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси, ўткир ва сурункали гиперацид гастрит, эзофагит ва б. касалликларни даволашда ишлатилади. Алмагель А таркибида маҳаллий оғриқсизлантирувчи модда — анестезин ҳам бўлади.

АЛОЙ — сершира, доим яшил ўсимлик; дархатсимон, йўл-йўл, тўқ рангли, гулдор ва б. турлари бор. Баргининг қуритилган шираси — сабур таркибида антрацен унумлари, смола, аччиқ ва б. моддалар бўлади. Препаратлари сурғи ва иштаҳа очувчи дори сифатида (сабур), куйган жойни, тери касалликларини (қуритилмаган шира ва эмульсия), кўз, сурункали артрит, астма, меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси ва б. касалликларни (барг экстракти) даволашда ишлатилади.

АЛОПАЦИЯ, каллик — соч, баъзан соқол, кош ва киприкнинг қисман ёки бутунлай тушиб кетиши.

АЛЬБЕДОМЕТР — тарқоқ қуёш радиацияси зичлигини ўлчайдиган асбоб. Тиббиёт климатологиясида кенг қўлланилади.

АЛЬБИНИЗМ — одам ва ҳайвонлар териси. туки, кўзининг рангдор пардасида тугилишдан пигмент бўлмаслиги, одамнинг соч-тирноқларидан тортиб, бутун бадани оппоқ (тўла А.) ёки баданнинг бир қисми ок (чала А.) бўлиши.

АЛЬБИНОС — тугма рангсиз организм; ҳамма ёғи оппоқ одам.

АЛЬБУГИНИТ — мояк оксил пардасининг яллиғланиши; бунда мояк безиллаб оғрийд. Асорати: *азооспермия*.

АЛЬБУМИНЛАР — содда оксиллар туркуми; таъна суюқликларидан ва тўқималарида бўлади. А. паст молекула оғирликка эга, сувда, кучсиз туз эритмаларида эрийди, нейтрал тузларнинг юксак концентрациясида чуқади. А. учрайдиган жойга қараб зардоб А. и, тухум А. и, сут А. и деб аталади. Зардоб А. и кон таркибидаги оксилларнинг ярмидан кўпини ташкил этади. Қонда бир қатор моддалар: эркин ёғ кислоталарни, стероид ва тиреоид гормонларни ташишда, захарли моддалар, мас., оғир металлларни захарсизлантиришда иштирок этади. А. тўқималарда сув-туз ва азот алмашинувида муҳим роль ўйнайди.

АЛЬБУМИНУРИЯ — буйраклар иши бузилганда (нефрит, ўткир юқумли касалликларда, шунингдек одам захарланганда) сийдик б-н бирга оксил чиқиб туриши; баъзан жисмоний зўриққан соғлом одамларда ҳам кузатилади. Сохта ва чин А. фарк қилинади.

АЛЬВЕОККОЗ — тенидозлар гуруҳига мансуб гелиминтоз. Бунда жигарда паразитар туғунлар пайдо бўлиб, бошқа органларга метастаз беради.

АЛЬВЕОЛА — 1) безнинг катаксимон охириги қисми; 2) ўпкадаги пуфакча; капиллярлар б-н қопланган. А. орқали газлар алмашинуви содир бўлади; 3) тиш катакчаси — жағнинг тиш илдизи жойлашадиган чуқурчаси.

АЛЬВЕОЛОЦИТ — ўпка альвеолалари деворини қопловчи эпителий хужайраси. Ўпка альвеолаларида I, II ва III тип А. хужайралари фарқ қилинади. I тип А. ясси шаклда бўлиб, апикал юзасида микроворсинкалар тутати, ўпка альвеолаларида газ алмашинувини бошқаради. II тип А. катталиги 8—12 мкм овалсимон ёки кўп бурчакли хужайралар бўлиб, улар *сурфактант* ишлаб чиқаради. III тип А. бирмунча кам миқдорда бўлиб, турли нерв охириларига эга, серотонин ва б. биологик фаол моддалар ишлаб чиқаради.

АЛЬДОСТЕРОН — буйрак усти бези пўст қаватининг юксак фаолиятга эга минерал кортикоид гормони. Бошқа адренкортикал гормонлардан молекуласида альдегид туркум тутини б-н фарқланади. Энг муҳим минералкортикоид, NaCl сўрилишини ва калийнинг сийдик б-н ажралишини ростлаб туради.

АЛЬДОСТЕРОНИЗМ, гиперальдостеронизм — альдостерон кўп ишлаб чиқарилиши натижасида пайдо бўладиган касаллик. Бирламчи (Конн синдроми) ва иккиламчи А. фарқ қилинади. Бирламчи А. га буйрак усти бези пўст қаватининг гиперплазияси ёки аденомаси сабаб бўлади. Иккиламчи А. буйрак усти безининг шикастланиши б-н боғлиқ бўлмай, ангиотензин

П узок мудар давомида альдостерон секрецияси кучайтириши натижасида келиб чиқади. Бундай ҳолат нефротик синдром, жигар циррози ва б. касалликларда кузатилади.

АЛЬТЕРАЦИЯ — ҳужайра, тўқима ва органларнинг шикастловчи таъсирлар (механик, кимёвий, электр ва б.) оқибатида тузилиши ва фаолиятининг бузилиши. А. барча патологик жараёнлар ва касалликларнинг бошланғич даврини белгилайди. Шикастловчи агентнинг бевосита таъсири б-н боғлиқ бўлган бирламчи А. ва шикастланган жойга боғлиқ бўлган нерв рефлектор ва гуморал таъсиротлардан юзага келадиган иккиламчи А., шунингдек тўқималарга аллергия антителолар, антиген-антиело бирикмаси ёки сезувчанлиги ортган лимфоцитлар таъсиридан юзага келадиган аллергия А. фаркланади.

АЛЬФА-ВИРУСЛАР — тоғавируслар онласининг арбовируслар экологик гуруҳига мансуб вируслар туркуми. Улар сферик шаклда бўлиб, таркибида липидлар сакловчи пардаси бор. Гемагглютинацияловчи фаолликка эга. А. -в. нинг кўпчилиги одам ва ҳайвонларда касаллик кўзғатади.

АЛЬФА-ТЕРАПИЯ — альфа-заррачалари (ионлаштирувчи нурлар тури) дан даволаш мақсадида фойдаланиш.

АЛЮМИНОЗ — алюминий ва унинг оксиди чангдан мунтазам суратда нафас олиш оқибатида келиб чиқадиган касаллик. Нафас органлари касб касалликларининг бир тури.

АМВРОЗ — кўз ички пардаларида айтарли ўзгариш бўлмагани ҳолда унинг бутунлай кўрмай қолиши. М. н. с. нинг зарарланиши сабаб бўлади.

АМАКСОФОБИЯ (гамаксософобия) — миани чулғаб олган кўркув ҳолати; асосан гилдиракли транспорт воситаларидан кўркиш.

АМАСТИЯ — ривожланиш нуқсон; бир ёки иккала сут безининг бўлмаслиги.

АМАТОФОБИЯ — миани чулғаб олган кўркув ҳолати; бунда киши асосан чангдан кўрқади.

АМБИВАЛЕНТЛИК — бекарорлик, иккиланиш ҳолати; кишида бир вақтнинг ўзида бир-бирига зид икки хил ҳиссиёт бўлиши. Бунда бир объектнинг ўзи инсонда, мас., сеvgи ва нафрат, мамнунлик ва норозиликни юзага келтиради. Асосан шизофренияда кузатилади.

АМБЛИОФРИЯ — сезиш хусусиятининг пасайиши.

АМБЛИОПИЯ — кўз оптик системаси, тўр пардаси ёки кўрув нерви толасининг бир ёки икки томонлама шикастланиши натижасида кўришнинг пасайиши. Шикастланиш кўрув анализаторининг кўз қосасидан бошлаб то бош мягача бўлган йўлларида қайси бирида содир бўлган бўлса, шунга қараб А. нинг турли шакллари юзага келиши мумкин. Мас., шикастланиш хизма, кўрув йўли ва пўстлоқ ости кўрув марказларида юз берган бўлса, гемианопсия пайдо бўлади. Бунда бемор икки кўзи б-н қараганда шаклларнинг фақат ярмини, яъни ё ўнг ёки чап томонини кўради.

АМБЛИОТИМИЯ — мужмаллик, бир қарорга келолмай иккиланиш ҳолати.

АМБУЛАТОРИЯ — қатнай оладиган ва уйда

ётган беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган даволаш-профилактика муассасаси.

АМБЮРЖЕ СИНАМАСИ — яширн эритроцит, лейкоцит ёки цилиндрурини аниқлаш методи. 3 соат давомида ажралган сийдик йиғилиб, унинг 10 мл и центрифугада айлантрилади ва 1 мл идаги кон таначалари саналади. Чўкмага тушган кон элементлари ёки цилиндрлар сони сийдикнинг бир минутлик ҳажмига нисбатан аниқланади. Улар сонининг ошиши буйрак ва сийдик чиқариш йўлларида бирор иллат борлигидан далолат беради.

АМНОРЕЯ — олти ой ва бундан кўпроқ мудар хайз кўрмаслик. Бирламчи ва иккиламчи, физиологик ва патологик, шунингдек ҳақиқий ва сохта А. фарқ қилинади. Агар аёл умр бўйи хайз кўрмаган бўлса, бирламчи, олдин хайз кўриб юриб, маълум вақтдан сўнг хайз кони узок вақтгача ёки бутунлай тўхтаб қолса, иккиламчи А. бўлади. Физиологик А. балоғатга етмаган қизларда, ҳомиладорлик, бола эмизиш, менструал пауза даврида, патологик А. — ирсий, эндокрин, нерв, гинекологик касалликларда кузатилади.

АМЕНЦИЯ — аксизлик, эс-хушнинг бузилиши; бундай беморнинг сўз ва ҳаракатлари пойма-пой, фикри узук-юлук бўлади, довлдирайди. Атроф муҳитдаги воқеа ва ҳодисаларни идрок этолмайди. Оғир хасталиқда (сил, кўп кон йўқотиш ва х. к.) оқибатида мадорсиланиш ва б. сабаб бўлади.

АМЕБИАЗ — юкумли протозой касаллик; ичбурунинг бир тури. Йўғон ичак ва баъзи бошқа орган тўқималарида паразитлик қиладиган амёба келтириб чиқаради. Йўғон ичак шиллик қаватининг яллиғланиши, яра пайдо бўлиши, ичак фаолиятининг бузилиши б-н кечади. Касалликда беморнинг тинкиси қуриб, иштаҳаси йўқолади, қорни оғриб, бир кунда 5—20 ва ундан кўп марта ичи кетади, суюқ наждада шиллик моддалар ва кон бўлади. Болаларда А. тўсатдан бошланиб, қорни қаттиқ оғрийди, дам-бадам ичи кетади, гавда ҳарорати 38—40° гача кўтариллади.

АМИЛАЗАЛАР — днастазалр — крахмал, гликоген ва декстринлар каби полисахаридларнинг α 1—4-гликозид боғларини узувчи гидролазаларнинг кенг тарқалган туркуми. α, β, γ-шакллари мавжуд. Улар молекула орасидаги ёки четдаги боғларга таъсир қилишига қараб фаркланади; А. сўлак, меъда ости беzi шираси, жигарда, шунингдек ўсимлик донларида бўлади. А. таъсирида крахмалдан аввало декстринлар, сўнгра дисахарид малтоза ҳосил бўлади.

АМИЛОЗА — крахмал донларининг компонентларидан бири, иккинчиси *амилопектин*. Шохланмаган, сувда эрийдиган полисахарид. D-глюкоза қолдиқларининг 1:4 боғлар орқали бириккан узун занжири.

АМИЛОИДОЗ — ҳужайрадан ташқарида оксиллар алмашинувининг бузилиши, оралиқ тўқималарда аномал фибриллалар мураккаб оксиллар — амилоид ҳосил бўлиши ва тўпланиб қолиши. А. паренхима атрофияси, склероз ва органларнинг функционал етишмовчилигига олиб келади.

АМИЛОПЕКТИН — крахмал компоненти. Унда D-глюкоза қолдиқлари 1:4 боғдан ташқари 1:6 боғлар б-н ҳам бириккан. А. сувда эримайди, амилозага қараганда анча мураккаб, таркибида

фосфор ҳам бўлади. Йод б-н бинафша ранг беради.

АМИЛОРЕЯ — ўзлаштирилмаган крахмалнинг ахлат б-н кўп микдорда чиқарилиши. У ичак қисқаришларининг кучайиши тўхтовсиз юз бериши натижасида овқат ичакдан тез ўтиб кетганда ёки меъда ости безининг фаолияти бузилганда, хусусан крахмални парчаловчи фермент етишмаганда кузатилади.

АМИМИЯ — истара совуқлиги, юз ифодасининг йўқолиши; бунда соғлом кишиларга хос бўлган юзнинг имо-ишораси беморларда бутунлай йўқолиб қолади. Уларнинг юз қиёфаси ички хиссиётлар (севинч, қувонч, қўрқинч, ҳаяжон ва х. к.)ни ифода этмай доим бирдек, қотиб қолгандек, никоб кўринишида бўлади. А. шизофрения хасталиги, тушқунлик ҳолати, кучли таъсир қилувчи дориларни сунистеъмол қилиш ва б. оқибатида юзага келади. А. ривожланувчи фалажлик ҳамда мия тўқималарининг яллиғланиши (энцефалит)нинг асосий белгиларидан биридир.

АМИНАЗИН (син.: хлорпромазин гидрохлорид) — нейролептикларнинг фенотиазин унумлари гуруҳига мансуб дори модда. М. н. с. га тинчлантирувчи таъсир этади. Рухий касалликларда психомотор қўзғалувчанликни пасаитириш, шунингдек ҳомиладорлик токсикозларида қушишни тўхтатиш, анестезияда эса наркоз ва оғриқ қолдирувчи моддалар таъсирини кучайтириш учун ишлатилади.

АМИНАЛОН (син.: гаммалон) — ноотроп воситаларидан бири; атеросклероз, гипертония ва бод касалликларида, бош миyanинг қон б-н таъминланиши бузилганда, хотира пасаёлганда, нутқ бузилганда, шунингдек руҳий касалликлар, алкоганизмдаги ақлий занфликни даволашда, ёш болалардаги ақлий жиҳатдан ривожланишнинг орқада қолишини бартараф этиш ва б. ҳолларда қўлланилади.

АМИНОЦИДЕМИЯ — қонда аминокислоталар микдорининг ортиши; ирсият б-н боғлиқ бўлган аминокислоталар алмашинувининг издан чиқиши ёки жигарнинг дезаминланиш фаолияти бузилиши оқибатида вужудга келади.

АМИНОЦИДУРИЯ — сийдик б-н аминокислоталарнинг кўп ажралиши. Моддалар алмашинуви жараёнида ферментлар етишмаслиги, баъзи аминокислоталарнинг буйрак қил найчаларидан қайта сўрилишининг бузилиши сабаб бўлади. Ирсий, хавфсиз ва б. А. фаркланади.

АМИНОКИСЛОТАЛАР — аминотуркумга эга органик кислоталар. Карбоксил ва аминотуркумларнинг сонига қараб А. қуйндаги туркумларга бўлинади: моноаминомонокarbon кислоталар — бир амино- ва бир карбоксил туркум тутади. Улар нейтрал реакцияга эга. Моноаминодикarbon кислоталар — бир амино- ва иккита карбоксил туркум тутади, кислота хусусиятига эга. Диаминокислоталар — иккита аминотуркум ва битта карбоксил группа сақлайди. Улар ишқорий реакцияга эга. А. радикалида спирт туркум — ОН, сульфгидрил туркум — SH бўлиши мумкин. А. скелетнинг табиатига қараб очик занжирли (ациклик) ва ҳалқали (циклик) А. га, уларнинг ўзи карбоциклик (ароматик) ва гетероциклик А. туркумларига бўлинади. А. оксилнинг структура элементларидир. Пептидлар ва оксил-

лар тузилиши ёзилганда А. нинг номини кискартириб, бошланғич уч ҳарфидан иборат ифодасида фойдаланилади. Табiiй оксиллар таркибида 20 хил А. қиради, протеиноген А. деб аталадиганбу А. қуйдагилардир: 1. Очик занжирли А. 1) моноаминомонокarbon кислоталар: Глицин Гли, Аланин Ала, Серин Сер, Цистеин Цис (— SH туркумга эга); иккита цистеин дисульфид (— S — S кўприги) орқали боғланиб, цистин ҳосил қилади. Улар оксил таркибида шу шаклда бўлади; Треонин Тре, Метнионин Мет, Валин Вал, Лейцин Лей, Изолейцин Иле; 2) моноаминодикarbon кислоталар ва уларнинг амидлари: Аспарат кислота Асп, Аспарагин Аспн, Глутамат кислота Глу, Глутамин — Глин; диаминокислоталар: Аргинин Арг, Лизин Лиз.

II. Циклик (ҳалқали) А.: 1) ароматик А.: Фенилаланин Фен, Тирозин Тир; 2) гетероциклик А.: гистидин Гис, Триптофан Три, иминокислота — Пролин Про. Оксиллар таркибига қирадиган А. нинг деярли ярми одам организмда синтез қилинмайди, уларнинг манбаи овқат таркибидаги оксиллардир. Алмашинувмайди А. деб аталадиган бу туркумга Тре, Мет, Вал, Лей, Иле, Арг, Лиз, Фен, Тир, Гис, Три қиради. Қолган А. Гли, Ала, Сер, Цис, Асп, Аспн, Глу, Гли, Про алмашинувмайди А. деб аталади. Улар ҳам овқатдаги оксил б-н қабул қилинади, ҳам организмда синтезланиб туради. А. моддалар алмашинуви жараёнида асосан оксиллар синтези учун сарф қилинади. Бундан ташқари, А. дан бир қатор биологик фаол бирикмалар (гормонлар, медиаторлар, биологик аминлар, антибиотиклар ва б.) синтезланади. А. нинг бир қисми моддалар алмашинуви жараёнида дезаминирланиб, углеводлар (гликогеник А.) ёки ёғ моддалар (кетогеник А.) синтези учун сарфланади, сўнгра тўла оксилланади. Улардан ажралиб чиққан аммоний азот алмашинувининг охириги маҳсулотлари (сийдикчил, сийдик кислота ва б.) сифатида ташқарига чиқарилади.

АМИНОФЕРАЗАЗЛАР — аминотуркумни аминокислотадан кетокислотга кўчирувчи ферментлар. Аминокислоталар алмашинувида муҳим роль ўйнайди. А. нинг коферменти витамин В₆ нинг маҳсулотлари — фосфопиридоксаль ва фосфопиридоксаминдир.

АМИОДАРОН (син.: кордарон) — юрак қон томирларини кенгайтириб, юрак уриши маромини барқарорлаштирувчи дори модда; юрак сиклиши, юрак уриши маромининг бузилиши каби ҳолларда қўлланилади.

АМИТРИПТИЛИН (син.: триптизол) — антидепрессантларнинг учламчи циклик бирикмалари гуруҳига мансуб дори модда; бошқа антидепрессантлар каби патологик депрессив ҳолатлар, яъни узок давом этувчи руҳий тушқунликка тушиш ҳолатида ишлатилади.

АМНЕЗИЯ — хотираниннг бузилиши; бўлиб ўтган воқеа ва кечинмаларни эслаш олмаслик ёки чала эслаш. Бош миyanинг шикастланиши, туғқанок, каттик руҳий изтироб ва б. сабаб бўлади; антероград А.,— одам руҳий касалликка учрагандан кейинги ҳодисаларни эсда сақлай олмаслиги; а в ж л а н у в ч и А.— хотирадаги ту-

шунчаларнинг тугаб кетиши б-н ифодаланади; ретроград А.— одамнинг касал бўлишидан илгариги ўтган ҳодисаларни унутиши; фиксация А.— айни вақтдаги, шунингдек яқин кунларда бўлиб ўтган ҳодисаларни хотирада сақлай олмаслик ва ҳ. к.

АМНИОН — хомилани ўраб турадиган ички парда. Хомиланинг уст томонига ўсувчи эктодерма ва мезодерманинг париетал варағидан вужудга келади. А. хомила ривожланишида суюқ сувли муҳит ҳосил қилади, шунингдек уни ҳар хил ташқи таъсиротлардан асрайди.

АМНИОНАЛ ГИДРОРЕЯ — қоғонок (хомила пуфаги) ёрилганда қоғонок сувининг узоқ муддат кетиб туриши.

АМПЕЛОТЕРАПИЯ (узум билан даволаш) — узум ёки унинг шарбатини кўп миқдорда истеъмол қилиб даволаниш; диетотерапия усули. Сув ва минерал туз алмашинувини нормаллаштириш учун қўлланилади.

АМПУЛА — дориларни стерил ҳолда сақлаш учун ишлатиладиган, ингичка оғзи герметик беркитилган шиша идиш.

АМПУТАЦИЯ — қўл-оёқнинг периферик қисмини ёки бирор орган (мас., бачадон, кўкрак бези, тўғри ичак ва б.) ни қисман ёки бутунлай кесиб олиб ташлаш. А. қадимдан маълум. Гиппократ замондаёқ қорасон (гангрена) бўлган оёқ А. қилинган эди. А. ҳозир кенг тарқалган усулдир.

АНАБОЛИК МОДДАЛАР — организмда оксил синтезини кучайтирувчи моддалар (калий оротат, феноболлин ва б.). Улар аксарият одам турли сабабларга кўра озиб кетганда, оғир жароҳатлар, куйиш, юқумли касалликлардан тузалаётган кишиларни даволашда, шунингдек суюқ синганда қўлланилади.

АНАЛГЕЗИЯ — 1) аналгезия — оғриқ сезмаслик. Периферик нервлар, орқа миёя ёки бош миёянинг баъзи касалликларида кузатилади.

2) оғриқсизлантириш — фармакологик воситалар ва б. таъсиротлар орқали вужудга келтирилган оғриқсизланиш. Бунда сезишнинг бошқа хиллари зарарланмайди.

АНАЛГЕЗИЯ — мутлоқ оғриқ сезмаслик: баъзан туғма бўлиши ҳам мумкин (яна қ. *Аналгезия*).

АНАЛЕПТИКЛАР — узунчоқ миёдаги нафас маркази б-н томирларни ҳаракатлантирувчи марказни кўзғатувчи моддалар (кофеин, кордиамин, коразол, камфора ва б.). Улар *коллагс*, шокда, наркотиклар, ухлатувчи моддалар, этил спиртидан захарланганда қўлланилади.

АНАЛИЗ — фикран ёки амалда нарса ва ҳодисаларни таркибий бўлақларга бўлиш. Одамнинг билиш жараёнида фойдаланилади. А. тиббиётда кенг қўлланилади. Мас., клиник, генетик, эпидемиологик, бактериологик А., лаборатория анализи ва б.

АНАЛИЗАТОРЛАР — ташқи муҳит ва организм ўзидagi таъсиротларни қабул қилиб олувчи ва таҳлил қилувчи мураккаб физиологик тузилма. Ҳар бир анализатор уч қисман иборат: 1) рецепторлар — А. нинг сезувчан (афферент) қисми — нерв толаларининг учи. Улар ҳар хил таъсиротларни нерв импульсига айлантириб, бош миёя томон йўналтиради; 2) ўтказувчи нерв

толалари — импульсни рецепторлардан марказга олиб боради; 3) марказий пўстлоқ қисми. Ҳар бир А. нинг пўстлоқ қисми бош миёяда алоҳида соҳада жойлашган.

Маълумотнинг асосий қисмини атроф муҳитдан оладиган А. экстрорецептив А. деб аталади, уларга эшитув, кўрув, ҳид, таъм билиш, туйғу органлари киради. Ички муҳит ҳолатини анализ қиладиган А. эса интерорецептив А. дейилади. Бирорта анализатор шикастланса, машқ жараёнида бошқа анализаторнинг имкониятлари кенгайди. Мас., кўзи ожиз одамларда эшитиш, туйғу ва б. қобилиятлар яхши ривожланган бўлади.

АНАЛЬБУМИНЕМИЯ — альбуминлар биосинтезининг ирсий нуқсонли б-н боғлиқ бўлган ва қонда улар миқдорининг ниҳоятда камайиб кетиши б-н кечадиган, авлодга аутосом-рецессив йўл орқали ўтадиган ирсий касаллик. А. да беморнинг тинкаси қурияди, толиқади, оёқларида шиш пайдо бўлади.

АНАЛЬГЕТИКЛАР (анальгетик моддалар) — оғриқ сезгисини йўқотувчи ёки камайтирувчи дорилар; фармакологик таъсирга кўра наркотик ва наркотикмас А. фарқ қилинади. Наркотик А. га морфин, омнопон ва унинг синтетик ўриндошлари (промедол, фенадон ва б.) киради; улар турли оғриқлар, жумладан шикастланиш ва б. ҳоллардаги кучли оғриқларни ҳам қолдиради. Наркотик А. тақрор-тақрор қабул қилинганда одам унга ўрганиб, кўмсайдиган бўлиб қолади ва бу наркоманияга сабаб бўлиши мумкин. Наркотикмас А. га кимёвий тузлиши турлича бўлган синтетик моддалар (амидопирин, анальгин, фенацетин, ацетилсалицилат кислота, парацетамол ва б.) киради; бу хил А. нинг наркотик А. га қараганда оғриқ қолдирувчи таъсир кучсизроқ бўлиб, асосан, невралгия тусидаги оғриқларда, миальгия (мускуллар яллиғланиши) да, тиш ва бош оғриғида ишлатилади. Наркотикмас А. оғриқ қолдириш б-н бир қаторда иситма тушишига ва яллиғланишни бартараф эттишга ҳам ёрдам беради.

АНАЛЬГИН — наркотикмас анальгетикларнинг пиразолон унумлари гуруҳига мансуб дори модда; оғриқ қолдирувчи, яллиғланишга қарши ва иситма туширувчи хоссга эга. Турли сабабларга кўра келиб чиққан кучсизроқ оғриқларни қолдириш, иситма тушириш, грипп, бод ва б. касалликларни даволашда ишлатилади.

АНАМНЕЗ — бемордан ва уни биладиган кишилардан беморнинг ўзи хақида ва касаллигининг келиб чиқиши, ҳаёт шароитлари, бошдан кечирган касалликлари тўғрисида сўраб олинган маълумотлар мажмуи. Қасаллиқни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш мақсадида А. тўпланади. Акушерлик, касаллик, турмуш, оила, спорт ва б. А. лар бўлади.

АНАПЛАЗИЯ — хужайраларнинг нормада ва патологияда дифференциалланмаган ҳолатга қайтиши; бундай хужайраларнинг тузилиши ва биологик хоссалари ўзгариб, улар гўё эмбрионал давридаги муртақларига ўхшаб қолади. А. морфологик жиҳатдан шундан иборатки, хужайра ўз шаклини ўзгартириб, ядроси нотўғри шаклга кириб, баъзан унда бир нечта ядроча пайдо бўлади. Ядро баъзан цитоплазмани бутунлай эгаллаб олса, бошқа ҳолда цитоплазма ядродан

устун туради ва ядро бир нечта хроматинга бўлиниб кетади.

АНАПРИЛИН (син.: обзидан, индерал) — бета-адреноблокаторлар гуруҳига мансуб дори модда; юрак қисқаришлари кучи ва сонини камайтириш хоссасига эга бўлиб, стенокардия, юрак уриши маромининг бузилиши ва гипертония касаллигини даволашда ишлатилади.

АНАРТРИЯ — нутқнинг бузилиши. Бемор гарчи сўзлардаги ундош товушларни тўғри талаффуз қила олса ҳам аниқ гапира олмайди, хатто гапига мутлақо тушуниб бўлмайди. Артикуляцияда иштирок этадиган мускуллар фалажи ёки чала фалажи сабаб бўлади. Узунчоқ миянинг ярми ва юз нервнинг қисман жароҳатланиши ҳам А. га олиб келиши мумкин.

АНАСАРКА — тери, тери ости ва умуман организм тўқималарининг кенг ёйилган шиши; организмнинг «сувли мешга» ўхшаб қолиши.

АНАСТОМОЗ — табиий тарзда ўзаро қўшилиш ёки уланиш, боғланиш. Мас., бир қон томирининг иккинчиси б-н қўшилиши. Меъданинг ичакка уланиши, яъни меъда-ичак анастомози.

АНАТОКСИН — формалин б-н узок муддат таъсир этиш натижасида заҳарли хоссасини йўқотган, лекин антигенлик хусусиятини сақлаб қолган токсин. Фаол иммунлашда қўлланилади.

АНАТОМИЯ — одам ва ҳайвонлар организмнинг шакли, тузилиши, унинг ривожланиш жараёнини ўрганадиган фан. Айни вақтда ҳар бир организмнинг жинсий тафовутлар жиҳатидан тузилишини, шунингдек муҳит шароитларининг организмга таъсири ҳамда вазифасига таъсирини ҳам ўрганadi. Одам организмнинг нормал тузилишини нормал А., одам ва ҳайвонлар организм эволюциясининг асосий босқичларини қиёсий А., организмнинг индивидуал хусусиятлари, уларнинг ўзаро муносабатлари, жойлашини топография А., организмнинг тузилиши, уларнинг вазифаларига боғлиқ ҳолда шаклланиб боришини функционал А. ўрганadi. Бундан ташқари, патологик А., пластик А., ёш А. си, хирургик А. ҳам фарқ қилинади.

АНАФИЛАКСИЯ — организмга парентерал йўл орқали юборилган антигенга нисбатан сезувчанликнинг ортиши б-н ифодаланадиган аллергия реакция. А. нинг фаол, суст, тери, маҳаллий ва х. к. хиллари фарқ қилинади.

АНАФИЛАКТОИД РЕАКЦИЯ — парентерал йўл б-н юборилган носпецифик моддалар (*антиген, гаптен*) га нисбатан ортикча сезувчанлик б-н ифодаланадиган аллергия реакция.

АНАЭРОБЛАР — атроф муҳитда эркин кислород бўлмаган шароитда ҳам яшаб кўпаяверадиган микроорганизмлар; улар органик ва анорганик моддаларни парчалаб, ўзининг яшashi учун зарур бўлган энергияни ола билади. Мутлақо кислород йўқ шароитда ривожланадиган облигат А. ҳамда кислородсиз ва кислородли шароитда шартли ривожлана оладиган факультатив А. фарқ қилинади. Улар баъзи ўткир кечадиган юқумли касалликлар (ботулизм, қочшол ва б.) ни кўзгатади.

АНГИДРЕМИЯ — қоннинг суяқ қисмида сув миқдорининг камайиши; организм сувсизланганда кузатилади.

АНГИДРОЗ — тер ажралмаслиги б-н боғлиқ

патологик ҳолат; А. нинг ўткир, сурункали э. б. хиллари бор.

АНГИНА — танглай муртак безларининг яллиғланиши б-н кечадиган ўткир инфекция қасаллик; кўпроқ стрептококк, стафилококк ва б. микроблар кўзгатади. А. да томоқ оғрийди, ҳарорат кўтарилди, муртак безлари қизариб, улар юзасида йирингли қараш пайдо бўлади. А. нинг катарал, фолликуляр, йирингли ва б. хиллари фарқ қилинади. Маҳаллий (перитонзилляр абсцесс, ўрта қулоқнинг ўткир яллиғланиши) ва умумий (бўғимлар, юрак, буйракнинг зарарланиши) асоратлар қолдириши мумкин.

АНГИОГЕМОФИЛИЯ — узок вақт қон оқиши ва қон плазмасидаги тромбопластик факторнинг камайиб кетиши б-н ифодаланадиган ирсий касаллик; аутосом-доминант йўл б-н наслданаслга ўтади.

АНГИОГРАФИЯ, вазография — қон ва лимфа томирларга контраст (соя туширадиган) модда юбориб, рентгенологик усул б-н улар суратини олиш. А. қон ва лимфа томирлари касалликларини, шунингдек баъзи органлар (мия, юрак, ўпка ва б.) даги касалликларни қон томирларидаги ўзгаришларга қараб аниқлашда қўлланилади. А. нинг ангиокардиография, ангиопульмонография, аортография, вазография, лимфография ва б. турлари мавжуд.

АНГИОКАРДИОГРАФИЯ — юрак ва қон томирлар ўзанини ҳамда улар ҳаракатини рентгенологик текшириш усули. Бунинг учун қонга контраст модда юбориб, қиска муддат (2—12 сек.) да дарҳол рентгенография қилинади.

АНГИОКЕРАТОМА — терида пайдо бўладиган ўсимта, хавфсиз ўсма; бир ёки бир нечта бўлиши мумкин. Бунда асосан терининг мугуз қавати калинлашади.

АНГИОЛОГИЯ — анатомия ва клиник тиббиётнинг бир бўлими; қон томирлар (артериялар, веналар ва капиллярлар) ҳамда лимфа томирлари ва уларнинг касалликларини ўрганadi.

АНГИОМА — қон ва лимфа томирларидан пайдо бўладиган хавфсиз ўсма. Одатда, боланинг она қорнидаги даврида томирларнинг нотўғри ўсишидан вужудга келади. Кўпинча терида, баъзан суяк ва мускулларда, шунингдек жигар, мия ва б. органларнинг тўқималарида учрайди.

АНГИОМАТОЗ — гавданинг кўп жойида ангиома бўлиши.

АНГИОМЕГАЛИЯ — қон томирлар, айниқса веналарнинг кенгайиши.

АНГИОПРОТЕКТОРЛАР — микроциркуляцияни яхшиловчи, томир девори ўрқазувчанлигини нормаллаштирувчи ва улардаги метаболик жараёнларни кучайтирувчи моддалар (пармидин, этамзилат ва б.). Кўпроқ атеросклерозни даволашда ишлатилади.

АНГИОСАРКОМА, ангиобластома — қон ва лимфа томирларидан ривожланадиган хавфли ўсмаларнинг умумий номи.

АНГИОСКОПИЯ — ангиографик методларнинг ёрдамида қон томирларнинг ички тартибни кўриб текшириш. Ҳозир а. факат диагно қўйишда эмас, балки даволашда яшай қон

томири ичидан тромб ва эмболларни олиш, томирни тикишда ҳам қўлланилади.

АНГИОСПАЗМ — майда артериялар, артериола-лар ва капиллярларнинг торайиши (спазми). Томир мускул қаватининг қисқариши оқибатида руй беради. Натижада тўқима ва органларга кон кам келади ва тегишли тўқималарда ишемия ривожланади.

АНГИОТЕНЗИН (син. ангиотонин, гипертензин) — кимёвий тузилиши бўйича β -глобулин бўлган, организмда ангиотензиногендан ҳосил бўладиган биологик фаол модда; кон томирларни торайтириб, артериал босимни оширади.

АНГИШВОНАГУЛ — кўп йиллик, захарли ўт ўсимлик; йirik гулли А., киприкли А., малла А., сертук А., қизил А. ва б. турлари ишлатилади. Барги ва ер устки қисми таркибида юрак гликозидлари, стероид сапонинлар ва б. бирикмалар бўлади. Препаратлари ва гликозидлари юрак-томир касалликларини даволашда қўлланилади.

АНГИЭКТАЗИЯ — кон ёки лимфа айланишининг бузилиши ёки бошқа сабабларга кўра патологик ўзгаришга учраган кон ёки лимфа томирлари ўзанининг турғун кенгайиб қолиши.

АНГУЛИТ — к. *Лаб бичилиши*.

АНГУЛЯР БЛЕФАРОКОНЪОНКТИВИТ — кўз шиллик пардаси, ковоқларнинг чакка томондаги бурчаклари териси ва киприкли қиррасининг сурункали яллиғланиши. Бунда ковоқлар қирраси бир оз қизариб шишади, чакка томон бурчагида ок шилмичик пайдо бўлади, кўз ачишиб, қичишади. Кўпроқ эркакларда учрайди ва йиллаб давом этиши мумкин.

АНДРОГЕНЛАР — эркаклар жинсий беzi гормонлари (тестостерон, андростерон ва андростенон); моxк тўқимасида синтезланадиган эркаклар гормонлари туркумини ва бир қатор камрок фаолиятга эга буйрак усти беzi пўст давати махсулотларини ўз ичига олади. Бу туркумга қирадиган 30 дан ортик табиий бирикмалар қашф этилган. А. сперма, кон ва сийдикда бўлади, эркаклар иккиламчи жинсий белгиларининг ривожланишини таъминлайди. Жинсга хос таъсирдан ташқари, А. организм метаболизмига анаболик эффект кўрсатади, оксиллар синтезини кучайтиради, организмда азот ушланишини оширади.

АНДРОЛОГИЯ — урологиянинг бир бўлими; эркаклар сийдик ажратиш органларининг касалликларини ўрганади.

АНДРОСТЕРОМА — буйрак усти беzi пўст қаватининг эркак жинсий гормонлари ишлаб чиқарувчи ўсмаси. Касаллик белгилари: қизларда клитор гипертрофияси, тук босиш, сут безларининг такомиллашмаслиги, ҳайз кўрмаслик, мускулларнинг ҳаддан ташқари ривожланиб кетиши; ўғил болаларда вақтидан илгари балоғатга етиш, тез ўсиш. Аёлларда 30—40 ёшларда учраб, овознинг дағалланиши, *гирсутизм*, сут безларининг кичиклашиши, бачадон атрофияси, клиторнинг катталаниши, ҳайз кўришининг тўхташига, баъзан калликка олиб боради.

АНДРОФИЛИЯ — эркаклар гомосексуализми, яъни эркакларнинг бир-бирига шахвоний интилиши.

АНДРОФОБИЯ — миxни чулғаб олган кўркув ҳолати; аёлнинг эркак б-н жинсий алоқа қилишдан кўркиши.

АНЕВРИЗМА — томир деворининг чўзилиши ва бўртиб чиқishi натижасида кон томир ёки юрак бўшлиғининг чегараланган кенгайиши; туғма нуқсонлар ёки бирор касаллик туфайли вужудга келади. Ҳақиқий (артерия деворининг шикастланмай кенгайиши) ва сохта (томир шикастланганда девори ёрилиб, атрофдаги тўқималарга кон қуйилиши) А. фарк қилинади.

АНЕМИЯ, к а м қ о н л и к — конда эритроцитлар сони ва гемоглобин миқдорининг камайиши, сифатининг ўзгариши б-н кечадиган касаллик. А. га кон яратиш жараёнининг бузилиши, тўсатдан ёки сурункасига кўп кон йўқотиш, қизил кон таначалари (эритроцитлар)нинг кўплаб парчаланиши, асосий кон яратиш органи — кўмининг ўз функциясини тўла бажара олмай қолиши сабаб бўлиши мумкин. Темир ва В₁₂ витамин етишмаслиги, гематоксик таъсирлар туфайли келиб чиқадиган А. кўп учрайди.

АНЕМИЯГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — гемоглобин ва қизил кон таначалари миқдорини ошириш, шунингдек анемияни даволашда ишлатиладиган дорилар; А. к. м. дан темир, кобальт, мис препаратлари, цианокобаламин (В₁₂ витамин) ва фолат кислота (В₉ витамин) амалиётда кўп қўлланади.

АНЕРГИЯ — 1) ҳар қандай таъсирловчига нисбатан организм реакциясининг бутунлай йўқолиши; 2) психиатрияда — рухий, ҳаракат ва нуқс фаоллигининг сусайиши ёки мутлақо йўқолиши.

АНЕСТЕЗИЯ — маҳаллий анестетиклардан; кукун, таблетка ёки аралашма ҳолида меъда оғриғи ёки спазмларида ишлатилади. Эшакем тошганда ва бошқа тери касалликларида 5—10% ли суртмаси, тўғри ичак касалликлари (ёрилиш, қичима, бавосир)да шамчалари қўлланилади.

АНЕСТЕЗИОЛОГ — операцияда организмни оғриксизлантириш, унинг муҳим ҳаётий функцияларини (нафас олиш, кон айланиши, моддалар алмашинуви ва б.) бошқариш масалалари б-н шуғулланадиган мутахассис шифокор.

АНЕСТЕЗИОЛОГИЯ — клиник тиббиёт соҳаси; жарроҳликда организмни оғриксизлантириш, операция вақтида унинг муҳим ҳаётий функцияларини бошқариш масалаларини ўрганади.

АНЕСТЕЗИЯ — қарахтлик, сезгининг йўқолиши. Рухий ва жисмоний касалликларда А. ўз-ўзидан пайдо бўлади. Сунъий А. кўпинча жарроҳликда ва бошқа ҳолларда қўлланиладиган оғриксизлантиришдир. Унинг маҳаллий (бирор жой А. си) ва умумий (наркоз усуллари) турлари бор. А. нерв толаси, орқа ва бош миxнинг айрим касалликларида ҳам учраб, жараён ўчоғига тарқалиши мумкин.

АНЕСТЕЗИЯЛОВЧИ МОДДАЛАР — сезув нерви охирлари (рецепторлари) ва толалари орқали кўзғалиш ўтишининг вақтинча тўхташиб қўядиган дорилар. Уларнинг энг асосий фармакологик хоссаси ҳар қандай сезувчанликни, аввало оғрик ҳиссини йўқотиш. Шу сабабли Ан. м. дан (новокаин ва б.) жарроҳлик операцияларида маҳаллий оғриксизлантириш, яъни анестезия учун фойдаланилади.

АНЕУПЛОИДИЯ — геномда баъзи бир хромосомаларнинг етишмаслиги ёки уларнинг ортикча

бўлиши. А. одамларда учрайдиган хромосома касалликларининг асосини ташкил этади.

АНИЗОКОРИЯ — кўз қорачикларининг бири катта, иккинчисининг кичик бўлиши.

АНИЗОЦИТОЗ — периферик қонда катта-кичик қон шакли элементларининг пайдо бўлиши.

АНКИЛОЗ — бўғмининг буклмайидиган ва ёзилмайидиган бўлиб, қотиб қимирламай қолиши. Бунга суяклар бўғим юзасининг жароҳатланиши ва парчаланиб синиши, бўғим ҳосил қиладиган тоғай юзасининг яллиғланиши ёки шикастланганда бўғимни узок вақт қимирлатмай қўйиб даволаш, жароҳлик усули б-н бўғимни қотириб қўйиш сабаб бўлади. Бўғимдан ташқари, бўғим ичи, суякки, чандикли (фиброзли) А. фарк қилинади.

АНКИЛОСТОМИДОЗЛАР — анкилостомидалар оиласига мансуб нематодалар кўзгатадиган гельминтозлар гуруҳи. Иссик iklim касалликларидан. Камқонлик, ҳолсизланиш, бош айланиши ва оғриши, иштаҳасизлик, қорин оғриғи, кўнгил айниши, қусиш каби аломатлар кузатилади.

АНКИЛОТИЯ — ривожланиш нуқсон; ташқи эшитув йўлининг берк бўлиши.

АНОВАРИЯ — ривожланиш нуқсон; туғма тухумдон бўлмаслиғи.

АНОВУЛЯЦИЯ — ҳайз циклининг ўзгариши; бунда тухумдонда етилган тухумхужайра ташқарига чиқмайди.

АНОНИХИЯ — тирноқ пластинкаси бўлмаслиғи. **АНОПИЯ** — кўриш қобилиятининг бутунлай йўқолиши.

АНОПСИЯ — кўзнинг турли ранглари ажратиш қобилиятининг бутунлай йўқолиши.

АНОРЕКСИГЕН ДОРИЛАР — иштаҳани пасайтириш ва семизликни комплекс даволаш учун ишлатиладиган моддалар (мефолин, фебранон ва б.).

АНОРХИЗМ — иккала мойкнинг туғма бўлмаслиғи.

АНОРХИЯ, а н о р х и д и я, а н о р х и з м — бутунлай мойк бўлмаслиғи натижасида гормонал дисфункция ва евнухоидизм (ахталик) юз бериши. Бунда мойк ортиғи ва уруғ йўли ҳам бўлмаслиғи мумкин.

АНОСМИЯ — ҳид билмаслик; кўпинча бурун бўшлиғи тўқималарининг ўткир ва сурункали яллиғланиши, шунингдек ҳид билиш нервининг зарарланиши, м. н. с. фаолиятининг бузилиши ва б. сабаб бўлади.

АНОФТАЛЬМ — бир ёки иккала кўз сокқасининг йўқлиғи. Туғма сабаблар ёки шикастланиш ва турли касалликлар натижасида рўй беради. Онанинг ҳомиладорлик давридаги оғир касалликлари ёки турли захарли моддалар, жумладан дорилардан захарланиши сабаб бўлади.

АНТАГОНИЗМ — қарама-қаршилик, зиддият; тиббиётда бир неча ўринда ишлатилади. Моддалар А.— организмда турли моддалар (аминокислоталар, витаминлар, дорилар)нинг ўзаро ҳар хил таъсир этиш хусусияти. Бунда улардан бири иккинчисининг таъсирини пасайтиради ёки кучайтиради; микробиологияда бир хил микробларнинг бошқа микробларга қаршилик кўрсатиб, уларнинг ҳаёт фаолиятини сусайтириб қўйиши. А.нинг абсолют (мутлок), икки томонлама, бевосита, бир томонлама, нисбий ва б. турлари фарқланади.

АНТАЦИД МОДДАЛАР — ишқорий хоссага эга бўлган ва меъда шираси таркибидagi зорад кислотани нейтраллаш (бартаграф этиш) учун қўлланиладиган дорилар. Ан. м. дан натрий гидрокарбонат, магний оксид ва б. меъда ширасида кислота кўпайиб кетган гастритларда, меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраларида қўлланилади. **АНТЕНАТАЛ ДАВР** (она қорнидаги давр) — ҳомила вужудга келгандан то туғилгунича бўлган давр.

АНТИАНГИНАЛ ДОРИЛАР — юракка қон келишини яхшिलाйдиган ёки юракнинг кислородга бўлган эҳтиёжини камайтирадиган моддалар (нитроглицерин, эринит, пропранолол, нонахлэзин ва б.). Стенокардия хуружларининг олддини олиш ёки бартаграф қилиш мақсадида ишлатилади.

АНТИАНДРОГЕНЛАР — эркаклар жинсий гормонлари фаолигини сусайтирувчи моддалар (эстрон, синэстрол ва б.).

АНТИБИОТИКЛАР — айрим микроорганизмлар ҳаёт фаолияти натижасида ҳосил бўладиган ва турли хил микробларнинг ўсиши, ривожланишини тўхтатиб қўядиган моддалар; уларнинг тиббиёт амалиётида ишлатилиши антибиоз, яъни микробларнинг ҳар хил турлари орасидаги қарама-қаршилик (антагонизм) ҳодисасига асосланган. А. таъсири бактерицид (микробларни ўлдириш) ёки бактериостатик (уларнинг ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб қўйиш) бўлиши мумкин. Турли хил замбуруғлар ва баъзи бактериялар А.нинг асосий манбаи бўлиб, улардан бир неча минг антибиотик моддалар ажратиб олинган. Аҳоли ўртасида организм учун кам захарли А. (пенициллин, стрептомицин, тетрациклин, олеандомицин, эритромицин ва х. к.) ишлатилади. А. яхши наф берадиган даво воситалари бўлиши б-н бир қаторда бемор организмга салбий таъсир этиши ҳам мумкин.

АНТИГЕЛЬМИНТЛАР — одам ва ҳайвонларда учрайдиган гижжа касалликларининг олддини олиш ва уларни даволаш учун ишлатиладиган дори воситалари; пиперазин адипинат, хлорксил ва б.

АНТИГЕН — юқори молекулали коллоид модда. Иммунокомпетент лимфоид хужайраларни стимуллаш хусусиятига эга.

АНТИДЕПРЕССАНТЛАР (т и м о л е п т и к л а р) — депрессия аломатлари б-н ўтадиган психоз ва неврозларни даволашда ишлатиладиган моддалар (амитриптилин, имизин, литий карбонат, ниаламид, ва б.).

АНТИДИУРЕТИК ГОРМОН — қ. *Вазопресси.*

АНТИКОАГУЛЯНТЛАР — қон ивишини сусайтирувчи дорилар; улар қон ивишининг кучайиши б-н боғлиқ бўлган касаллик ҳолатларининг (тромбозлар, тромбоэмболиялар, тромбофлебитлар) олддини олиш ва даволаш мақсадида ишлатилади. Тиббиёт амалиётида қўлланиладиган А. бевосита ва билвосита таъсир қилиш хусусиятига эга.

АНТИМИОТИК МОДДАЛАР — кўз қорачиғини кенгайтирадиган дорилар; улар кўз рангдор пардасининг айланма силлик мускулларини бўшаширади (парасимпатик нерв импульсини

тўхтатиш ҳисобига). Ан. м. га М-холиноблока-торлар — атропин сульфат, платифиллин гидро-тортрат ва б. киради.

АНТИОКСИДАНТ МОДДАЛАР — молекуляр кислород б-н оксидланиш жараёнининг олдини олувчи ёки секинлаштирувчи моддалар (токофе-рол ацетат, ретинол ацетат ва б.). Улар ли-пидларнинг эркин радикал оксидланишини тор-мозлайди. Асосан атеросклерозни даволашда ишлатилади.

АНТИПИРЕТИКЛАР — к. *Иситма туширувчи дорилар*.

АНТИСЕПТИК ДОРИЛАР — микробларга нис-батан кушандалик хусусиятига эга дорилар; асосан дезинфекциялаш, тери ва шиллик парда-ларга суртиш, жароҳатлар ва гавда бўшлиқлари-ни чайиш учун ишлатилади (мас., этил спирти, бриллиант яшили, йод настойкаси ва б.).

АНТИСЕПТИКА — яра ва жароҳатлардаги ҳам-да организмда пайдо бўлган касаллик кўзгатувчи микробларга қарши курашиш, жароҳатларни тозалаш ва даволашда ишлатиладиган асбоблар-ни кимёвий воситалар б-н зарарсизлантириш усули. А. усули Луи Пастер, Ж. Листер каби олимлар номи б-н бевосита боғлиқ. Ҳозир механик, физик, кимёвий ва биологик А. усуллари мавжуд.

АНТИТЕЛОЛАР (зиджисмлар) — одам ва иссик қонли ҳайвонлар қони зардобдаги *иммуноглобу-линлар*; антигенлар б-н ўзига хос тарзда бирика-ди. Микроорганизмлар б-н ўзаро таъсир этиб, уларнинг қўпайишига тўқсинлик қилади ёки улар ажратган захарли моддалар (токсинлар)ни зар-сарсизлантиради. Айрим патологик ҳолатларда организмда унинг ўз антигенларига нисба-тан А. пайдо бўлиб, улар турли органларнинг зарарланишига олиб келади. А. нинг антигенлар б-н бўладиган реакцияларидан турли касаллик-ларни аниқлашда, микроорганизмларни бир-биридан ажратиб олишда, суд тиббиётида фойда-ланилади.

АНТИТЕРОИД МОДДАЛАР — қалқонсимон без фаолиятини сусайтирадиган дорилар; асосан шу без фаолияти кучайганда (Базедов касалли-ги — тиреотоксикозда) тавсия этилади (мас., метилтиоурацил, мерказолил ва б.).

АНТИТОКСИНЛАР — организмга тушган бакте-риялар, ўсимликлар ва ҳайвонлар токсинини зарарсизлантирадиган ўзига хос оксиллар (анти-телолар.)

АНТИФОН — шовқиндан сақланиш учун қуллоққа қўйиладиган махсус мослама.

АНТИХОЛИН ЭСТЕРАЗ ВОСИТАЛАР — аце-тилхолинэстераза ферментининг фаоллигини ка-майтириб ёки бартараф этиб, холинергик нерв-ларда импульсларнинг ўтишини таъминловчи ацетилхолинни парчаланишдан сақлайдиган мо-далар. Буларга физостигмин салицилат, прозерин, галантамин гидробромид, фосфакол ва б. киради.

АНТРАКОЗ — 1) тошқўмир чанги б-н мунтазам нафас олиш натижасида пайдо бўладиган пневмо-ниоз; 2) тошқўмир чангининг орган ва тўқима-ларда ўтириб қолиши.

АНТРОПОГЕНЕЗ — одам зотининг тарихий-эво-люцион шаклланиш, унинг меҳнат фаолияти,

нутқи, шунингдек жамиятнинг дастлабки ри-вожланиш жараёни. А. тўғрисидаги таълимот *антропология*нинг бир бўлимидир.

АНТРОПОЛОГИК СТАНДАРТЛАШ — антропо-метрия маълумотларига асосланиб, одам жусса-сининг ўлчамларини аниқлайдиган, шунингдек аҳолининг турли табақаларида гавда тузилиши типларининг тарқалиш фозинни ўрганадиган антропология йўналиш.

АНТРОПОЛОГИЯ — одамнинг келиб чиқиши ва эволюцияси, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги нормал тафовутлар ҳақидаги фан. А.нинг асосий бўлимлари: одам морфологияси, антропогенез тўғрисидаги таъли-мот, ирқшунослик.

АНТРОПОМЕТРИЯ — одам гавдасининг морфо-логик белгиларини аниқлаш усуллари мажмуи; бўй, вазн, гавданинг ташқи тузилиши (калла, кўкрак айланаси, бўйин, елка, биллак, сон, болдирларни ўлчаш), шунингдек қатор функцио-нал кўрсаткичлар (ўпканинг тириклик сифими, мускуллар кучи ва б.)ни аниқлаш. А.да ўлчов ва баён қилинадиган белгилардан фойдаланилади.

АНТРОПОФОБИЯ — миядан кетмайдиган қўрқув ҳолати; нотаниш кишилардан қўрқниш.

АНУРИЯ — сийдик тугилиши; бунда буйракда ҳосил бўлган сийдик қовуққа тушмайди. Пре-р е н а л (б у й р а к о л д и) А. коллапс, кўп қон йўқотиш, шок, қаттиқ шикастланиш, ўткир за-харланишлардан кейин, р е н а л (б у й р а к) А. буйрак касалликлари, ўткир буйрак етишмовчи-лигининг асорати сифатида, пост р е н а л (б у й р а к о р т и) А. эса юқори сийдик йўлла-рида сийдик оқимини тўсувчи бирор иллат бўлиши оқибатида вужудга келади.

АНУС — тўғри ичакнинг охириги қисми — орка чиқарув тешиги. Унинг девори ичкарисидан узунасига жойлашган бурмаларга бой шиллик қаватдан иборат. Бу зонада вена қон томирлари чигали яхши ривожланган. Айланасига жой-лашган мускул қават ихтиёрий қисқариши б-н А. қисқичини ташкил этади.

АНЭЦЕФАЛИЯ — ривожланиш нуқсони; туғма бош мия бўлмаслиги.

АНЭОЗИНОФИЛИЯ — қонда эозинофиллар бўлмаслиги; *сепсис*, ич терлама (қорин тифи) ва б. касалликларда учрайди.

АОРТА, ш о т о м и р — одам организмдаги энг катта ва узун ягона қон томири; юракнинг чап қоринчасидан чиқиб, тананинг ҳамма қисмларига тармоқланади. Бинобарин, катта қон айланиш доирасининг бш артерияси ҳисобланади. Жой-лашган ўрнига қараб юқорига кўтариладиган, аорта равоғи ва пастга тушувчи қисмларга бўлинади.

АОРТАЛГИЯ — кўкрак қафасидаги узок давом этадиган оғрик. Баъзи касалликлар (мас., аорта атеросклерози, аортит)да аортанинг оғриши.

АОРТИТ — аорта деворининг яллиғланиши. А. инфекциян ва аллергия бўлади. Касаллик ўткир ва сурункали кечади. Микроблар қон, лимфа орқали ва кўшни органлардан ўтиши мумкин. А. кўпинча захм натижасида келиб чиқади. Касалликда тўшнинг орқаси оғриб, аорта бир оз кенгайди.

АПАТИЯ — иштиёқнинг йўқолиши; бепарво, лоқайд бўлиб қолиш. А. кўпинча *абулия* ҳолати б-н бирга учраганлиги туфайли апато-абулик синдром деб аталади. Бунда беморлар ташқи

мухитга кизикмай, ҳамма нарсага — ўқиш, иш, ҳатто суйган кишиларига ҳам бутунлай бепарво бўлиб қолишади. А. шизофрения, бош миyanинг оғир зарарланишлари б-н кечадиган хасталикларда учрайди.

АПЕПСИЯ — 1 — меъданинг пепсин ферментини бирор сабабга (туғма ҳамда ирсий) кўра ажратмаслиги; 2 — к. *Меъда аҳиллиси*.

АПИРЕКСИЯ — аслида иситма б-н кечадиган касалликларда гавда ҳароратининг кўтарилмаслиги; айрим касалликлар, мас., безгак, қайталама терлама ва х. к. ни фарқлаш диагностикасида аҳамиятга эга.

АПИТЕРАПИЯ — ари заҳари ва ундан тайёрланган дори моддаларини даво мақсадида қўллаш.

АПЛАЗИЯ, а генезия — ривожланиш нуқсон; бунда гавданинг бир қисми, орган (мас., аксонлар пўстлоғи), бирор тўқиманинг бир участкаси туғма бўлмайди.

АПНЕВМИЯ — бир ёки ҳар иккала ўпканинг туғма бўлмаслиги ва юқори нафас йўлларининг ривожланмай қолиши.

АПНОЭ — нафас олишнинг вақтинча тўхтаб қолиши.

АПОМОРФИН — морфиндан ярим синтез йўли б-н олинadиган модда; узунчоқ миёдаги қусиш марказига таъсир этиб, қайт қилдириш хоссасига эга. Меъдадаги заҳарли моддалар ва сифатсиз овқатни қайт қилиб чиқариб ташлашда апоморфин гидрохлорид ишлатилади.

АПОПЛЕКСИЯ — бирор аъзога тўсатдан қон куйлиши.

АППЕНДИКС — кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси. Ўртача узунлиги 8—15 см. Кўричакдан А. га ўтадиган тешик диаметри 5 мм. А. шиллик, шиллик ости, икки қатор мускул қават, сероз ости ва сероз қаватлардан иборат.

АППЕНДИЦИТ — кўричак чувалчангсимон ўсимтасининг яллиғланиши. А. ўткир ва сурункали бўлади. Ўткир А. патологоанатомик ўзгаришларга кўра Ашоф бирламчи аффекти Δ-симон яллиғланишидан бошланиб, деструктив ва нодеструктив хилларга бўлинади. Нодеструктив хилга оддий А. ва аппендикуляр санчик; деструктив хилга эса флегмоноз, гангреноз (бирламчи ва иккиламчи), тешикли (перфоратив) А. киради.

Клиник белгилари: касаллик бошланишида қорин бўшлиғининг тўш ости соҳаси, кейин ўнг биқин тўсатдан санчиб оғриydi, беморнинг кўнгли айниydi, 1—2 марта қайт қилади, томири тез ура бошлайди, ҳарорати кўтарилади. Қонини текшириб кўрилганда оқ қон таначалари кўпайиб кетганлиги маълум бўлади. Лейкоцитлар интоксикацияси индекс ошади. Аппендицитда, аппендикуляр инфильтрат (мадда) хилидан ташқари ҳолларда бемор албатта операция қилинади.

АППЕНДЭКТОМИЯ — чувалчангсимон ўсимтани кесиб олиб ташлаш.

АППЛИКАЦИЯ (физиотерапияда) — таркибда организм учун бирор шифобахш энергия тури бор моддалар (мас., балчик) ни одам терисига чаплаш ёки ёпиш б-н амалга ошириладиган даво муолажаси.

АПРАКСИЯ — бош мия катта яримшарлари пўстлоғи ёки қадоқсимон тана ўтказув йўллари-нинг зарарланиши натижасида мақсадга мувофиқ ҳаракатларнинг бузилиши. Бунда бемор ҳар

қандай, ҳатто энг оддий ҳаракатни ҳам (мас., кийиниш, овқатланиш, юриш ва х. к.) қай тарзда бажарилишини унутиб қўяди ва уларни бировнинг ёрдамисиз қила олмайди. А. бош миyanинг жароҳатланган қисмларига бевосита боғлиқ бўлиб, бир неча хили учрайди.

АПРОЗЕКСИЯ — бирор нарсага диққат-этиборни қаратиш фаолиятининг сусайиши.

АПТЕЧКА — к. *Дори қутича*.

АРАЛАШ ОВҚАТЛАНТИРИШ — бирор сабабга кўра она сути камлик қилиб қолганда бола б ойлук бўлмасдан илгари унга кўшимча тарзда сугир ёки эчки сути ёки сунъий йўл б-н тайёрланган тўйимли аралашмалар ичриш. Бунда таркиби ва сифати жиҳатидан она сутига мослаб тайёрланган қуруқ аралашмалар буюрилади. Уларда оксил, ёғ, углеводлар ва витаминлар етарли микдорда бўлиши лозим.

АРАХНИДИЗМ — одамни заҳарли ўргимчаклар чакқанда юзага келадиган дерматоз; ўргимчак чакқан жой кизаради, шишади, пуфак-пуфак бўлиб чиқади, баданга турли тошмалар тошади, баъзан ич кетиши, тиришиш ҳоллари кузатилади.

АРАХНОИДИТ — бош ёки орқа миёдаги ўргимчак тўрчисимон парданинг яллиғланиши; миyanинг юмшоқ пардаси ёнма-ён жойлашганлиги учун улар одатда бирга яллиғланади. Ўткир ва сурункали юқумли касалликлар, мас., грипп, тумов, нафас йўлларининг яллиғланиши, калла суяги ва умуртка поғонаси жароҳатларидан сўнг, ҳар хил заҳарланишлар оқибатида келиб чиқиши мумкин. А. да ўргимчак тўрчисимон ва юмшоқ пардалар қалинлашади, бош ва орқа мия суюқлиғининг айланиши бузилади, бу эса мия ички босимини ошириб, узоқ вақт бош оғришига сабаб бўлади.

АРБОВИРУСЛАР — қон сўрувчи ҳашаротлар (чивин, искабтопар, қана ва б.) орқали тарқалadиган вируслар. Ҳозир 300 дан орტიқ тури маълум. Улар бўғимоёқлилар организмда яшаб, умуртқали ҳайвонлар ва одамга шу ҳашаротлар чакқанида ўтади. А. нинг 100 дан орტიқ тури одамларда ҳар хил юқумли касалликларни кўзгатади.

АРГИРОЗ — тери, шиллик қаватлар, ички аъзолар, кўзда кўнғир ёки қорамтир кулранг доғ бўлиши. Тўқималарда қумуш тўпланишидан юзага келади. Касбга онд ва доридан бўладиган А. фарқ қилинади.

АРЕНИЯ — ривожланиш нуқсон; буйрак бўлмаслиги.

АРЕОЛИТ — маститнинг бир хили; сут бези сўргичи соҳасининг яллиғланиши.

АРЕФЛЕКСИЯ — бир ёки бир неча рефлекснинг йўқолиши. Рефлектор ёйнинг бутун эмаслиги ёки бош мия фаолиятининг сусайиши сабаб бўлади. А. мускулларнинг озиши, тонусининг пасайиши каби бир қанча ўзгаришлар кўринишида рўй беради.

АРИТМИЯ — юрак қисқаришлари нормал маромининг бузилиши; чуқур нафас олганда юрак қисқаришининг тезлашиши, нафас чиқарилганда камайиши (нафасга алоқадор А.) кўпроқ болалар ва ўсмирларда кузатилади, юракнинг навбатдан ташқари олдинроқ қисқариб қолиши (экстрасис-

толик А.), маромли фаолиятнинг издан чиқиши (ҳилпилловчи А.) ва б. А.га юрак мускулларининг касалликлари, неврозлар, алкоголь ва никотиндан захарланиш сабаб бўлиши мумкин.

АРИТМИЯГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — юрак аритмиясини даволаш ва олдини олиш учун ишлатиладиган моддалар (новокаиномид, хининдин, этмозин, лидокаин ва б.). Улар турли сабабларга кўра бузилган юрак қисқаришлари маромини тартибга солиб туради (нормаллаштиради).

АРПАБОДИЕН — бир йиллик ўт ўсимлик. Мева-си ишлатилади. Таркибида эфир мойи, ёғ ва б. моддалар бор. Препаратлари балғам кўчирувчи, ичак фаолиятини яхшиловчи, иштаҳа очувчи, ел, сийдик ва ўт ҳайдовчи, шунингдек сурғи дори сифатида, эфир мойи дорилар таъминини яхшилаш учун қўлланилади.

АРРОЗИЯ — 1) қон томирлари деворининг емирилиши. Бу кўпинча меъда ва ичакнинг яра касаллигида, яралар йиринглаб ўша жойдаги қон томирлари деворининг бутунлиги бузилганда кузатилади; 2) бўғимлар яллиғланганда ёки ўсма пайдо бўлганда уларни ташкил қилувчи суяк бошидаги тоғайнинг емирилиши.

АРСЛОНҚУЙРУК — кўп йиллик ўт ўсимлик. Беш бўлак барғи А., оддий А. ва б. турлари ишлатилади. Ер устки қисми таркибида флавоноидлар, эфир мойи, алкалоидлар, ошловчи, аччиқ ва б. моддалар бор. Препаратлари тинчлантирувчи дори сифатида қўлланилади.

АРТЕРИАЛ БОСИМ — артерия томирлари ичидаги босим. А. б. нинг юқори ёки паст бўлиши асосан юрак қисқаришларининг кучи ва юракнинг ҳар қисқарганда томирларга ҳайдайдиган қон миқдори, периферик томирлар деворининг қон оқимига кўрсатадиган қаршилиги ва қисқа вақт бирлигида юрак қисқаришларининг сони б-н белгиланади. Диастолик минимал босим — диастолик артериал босим. Йирик артерияларда диастоланинг охирида пайдо бўладиган босим. Одамда нормада 60—90 мм симоб устунига тенг. Систолик максимал босим — систолик артериал босим. Систола бошлангандан сўнг артерияларда қисқа муддат давомида пайдо бўлади. Унинг нормал миқдори 100—140 мм симоб устунига тенг.

АРТЕРИИТ — артерия деворининг яллиғланиши. Аллергенлар таъсирида юзга келадиган аллергия А., инфекция кўзғатувчисининг томирлар деворига бевосита таъсири б-н боғлиқ бўлмаган захарли аллергия кўринишидаги асептик А., юқумли касалликлар (ревматизм, скарлатина, грипп ва б.) оқибатида келиб чиқадиган юқумли А. фарқланади.

АРТЕРИОГРАФИЯ — артерияни, унинг ичига контраст (соя туширадиган) модда юбориб рентгенологик йўл б-н суратга олиш. А. артерия қон томири ва ички аъзолар қон томири касалликларини аниқлашда қўлланилади.

АРТЕРИОМАЛЯЦИЯ — артерия девори тўқима-сининг юмшashi.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ — артерия деворининг қалинлашиши ва қаттиқланишидан иборат сурункали касаллик. Томир деворида фиброз тўқи-

ма ўсиб кетиши оқибатида у қаттиқлашиб, эластиклигини йўқотади. Натижада қон томир бўшлиғи тораёди ва шу томирдан қон оладиган тўқима фаолияти пасаяди. А. қарияларда, юқумли-аллергик касалликлар ва б. да кузатилади.

АРТЕРИОСПАЗМ — артериал қон томири деворидаги мускулларнинг кучли қисқариши натижасида уларнинг қисилиб торайиши. Кўпинча қон томир касалликларида кузатилади.

АРТЕРИОТОМИЯ — артерияни очиб. Ундаги ёт нарсалар (тромб ёки ёмбол) ни олиш ва рентгенологик текшириш ҳамда томирнинг ичига дори юбориб даволаш мақсадида қилинади.

АРТЕРИОЭКТОМИЯ — артериянинг бир қисmini кесиб олиб ташлаш. Қон томир жароҳатланиб, бутунлиги бузилганда, мажақланганда бутунлигини тиклаш учун қўлланилади.

АРТЕРИЯЛАР — юракдан чиқиб, гавданинг барча органлари ва тўқималарга тарқалувчи томирлар. Улардан кислород б-н тўйинган қон оқади. Ҳар бир органнинг озик моддалар ва кислород б-н таъминлайдиган ўз артерияси бор. У аксарият шу орган ёки йўналадиган жойининг номи б-н аталади. Мас., сонга — сон артерияси, буйракка — буйрак артерияси боради ва х. к.

АРТИКУЛЯЦИЯ — нутқ органларининг товуш чиқариб сўзлаган вақтдаги ҳаракатлари; аниқ талаффуз этиш даражаси.

АРТРАЛГИЯ — бўғимлар оғриғи; асосан артрит ва артроз, шунингдек бруцеллез, ангина, грипп ва б. кўпгина юқумли касалликларда кузатилади. А. да бемор дармонсизланади, иситмаси кўтарилди. Ўз вақтида даволанилмаса, зўрайиб, қайта тиклаб бўлмайдиган ўзгаришларга олиб келади.

АРТРИТ — бўғимларнинг яллиғланиши. Асосий касаллик (мас., спондилоартрит) ёки бошқа касаллик (мас., ревматизм) белгиси бўлиши мумкин; бир (моноартрит) ёки бир неча бўғим (полиартрит) зарарланади. Инфекция (тиф, паратиф, сил, бруцеллез ва б.), моддалар алмашинувининг бузилиши (мас., подаграда), лат ейиш ва б. сабаб бўлади. А. да бўғимлар оғрийди, қизариб шишади, шакли ўзгаради ва ҳаракати чекланади. Ўткир, сурункали, аллергия, юқумли, ревматик (полиартрит), экссудатли ва б. А. фарқ қилинади.

АРТРОГРАФИЯ — бўғимга тозаланган ҳаво ёки махсус контраст модда (йодолипол) юбориб, унинг ҳолатини рентгенологик текшириш.

АРТРОЗ — бўғимларнинг дистрофик сурункали касаллиги. Моддалар алмашинувининг бузилиши, бўғимларнинг яллиғланиши, шикастланиши, юқумли касалликлар оқибатида келиб чиқади. Кўпинча 40—60 ёшли аёллар ўртасида учрайди. А. да йирик (тизза, чанок-сон, болдир-оёқ панжаси, билак) ҳамда майда бўғимлар, хусусан умуртка поғонаси бўғимлари (спондилоартроз) зарарланади. Суяклар бириккан жойлар шишади, оғриқ сезилади, бўғимлар ҳаракати чекланади ва шакли ўзгаради.

АРТРОЛОГИЯ — бўғим ва унинг касалликлари ҳақидаги фан. Ички касалликларнинг бир бўлими. Бўғимлар физиологияси, патологияси тўғрисидаги билимлар ривожланиши туфайли А. алоҳида фан сифатида ички касалликлардан ажралиб чиқди. У бўғим касалликларининг келиб чиқиши, ривожланиши ва клиник кўринишини ўрганади

хамда уларни даволаш ва олдини олиш усуллари ни ишлаб чиқади.

АРТРОПЛАСТИКА — бўғимнинг фаолияти бузилганда уни тиклаш мақсадида ҳар хил тўқима ёки сунъий тўқимасимон материаллардан фойдаланиб уни алмаштириш операцияси.

АРТРОСКЛЕРОЗ — бўғим капсуласи тўқималари склерози. Яллиғланиш жараёнларида юзага келади.

АРТРОСКОП — бўғим (асосан тизза бўғими) бўшлиғини кўздан кечириш ва суратга олиш, шунингдек биопсия қилиш учун ишлатиладиган тиббий эндоскоп. А. бўғим касалликлари ва шикастланишларида кенг қўлланилади.

АРТРОСКОПИЯ — бўғим бўшлиғини артроскоп ёрдамида кузатиб, текшириш усули; кўпроқ тизза бўғимини текширишда қўлланилади. А. умумий ёки маҳаллий наркоз бериб, антисептика, асептика қоидаларига риоя қилган ҳолда олиб борилади. Бўғимларнинг ҳар хил шикастланишларида, ревматоидли ва б. хил бўғим касалликларида унинг бўшлиғидаги ўзгаришларни аниқлашда А. дан фойдаланилади.

АРТРОТОМИЯ — бўғим бўшлиғини очиш. А. бўғимда йиринг йиғилганда, бўғим юзасини ҳосил қилувчи суюқлар синиб мажақланганда ва пластик операциялар зарурати туғилганда қилинади. Ҳақиқий ва дренажи А. бўлади. Оёқнинг туғма кийшиклиги, бўғим контрактуралари натижасида бўғим халтачаларининг таранглашиши бузилган бўлса, ҳақиқий А. қилинади. Дренажи А. найча ёрдамида бўғимдаги фасодни олиш зарурати туғилганда қўлланилади.

АРТРЭТОМИЯ — бўғимни бутунлай кесиб олиб ташлаш. Тиклаб бўлмайдиган бўғим жароҳати, ўсма ва сил касалликларида қўлланилади.

АРХИГОНОЦИТ — эмбрион тараққиётининг дастлабки босқичидаёқ соматик ҳужайралардан ажралиб турадиган бирламчи жинсий ҳужайра. А. тахминан, пушт жинсий ҳужайралари мажмуининг бошланишидир.

АРЧА — донм яшил бута. Қубба меваси таркибида эфир мойи, қанд ва б. моддалар бор. Препаратлари сийдик ҳайдовчи, сийдик йўллари дезинфекция қилувчи, балғам кўчирувчи ва овқат ҳазм бўлишини яхшиловчи восита сифатида, эфир мойи бод касаллигини даволашда ишлатилади.

АСАЛАРИ ЕЛИМИ, прополис — юмшоқ, ёпишқоқ, хушбўй, нордон, сарғиш-яшил ёки жигар ранг модда; смола, мум, эфир мойи ва гул чангидан ташкил топган. Таркибда витаминлар, ароматик кислоталар, флавоноидлар, кумаринлар, полисахаридлар ва б. моддалар бор. А. е. микробларни ўлдириш хусусиятига эга бўлгани учун тери касалликларида суртиладиган малҳамларга қўшилади.

АСЕПТИКА — жароҳатларга микроб киришининг олдини олиш тадбирлари мажмуи. А. га немис олими Н. Э. Бергман асос солган. А. да микроблар физикавий, химёвий, механик, биологик стериллаш усуллари б-н йўқотилади. А. жароҳликда яраларни тозалаб боғлаш каби тадбирларда муҳим аҳамиятга эга.

АСИММЕТРИЯ (биологияда) — организм ёки унинг маълум қисми тузилишида симметриянинг йўқлиги; икки томоннинг бир хилда бўлмамлиги.

АСИНЕРГИЯ — мускулларнинг келишиб (синергетик) ҳаракат қилиш қобилятининг бузилиши; мувозанат йўлларида заифлашиши ва б. шабабларга кўра мақсадга мувофиқ ҳаракат қила олмаслик, ҳаракатларнинг бир-бирига мос келмаслиги. Бу ҳолат кўпинча миёча шикастланганда кузатилади (қ. *Атаксия*).

АСИСТОЛИЯ — юрак барча бўлимлари ёки улардан бири фаолиятининг бутунлай тўхтаб, биоэлектрик фаоллик белгиларининг йўқолиши.

АСКАРИДА — қ. *Аскаридоз*.

АСКАРИДОЗ — аскарида (чувалчангсимон гижжа) лар келтириб чиқарадиган касаллик. Ичак нематодозлари гуруҳига мансуб гельминтоз. Тропик қитъаларда кенг тарқалган. Болаларда кўпроқ учрайди. Бемор А. тарқатувчи манба ҳисобланади. Касаллик аскарида тухумлари б-н ифлосланган сабзавотлар, қайнатилмаган сув, кир қўл орқали юқади. Белгилари: гавда ҳароратининг ўқтин-ўқтин кўтарилиши, танага эшакемга ўхшаш тошмалар тошиши, иштаҳа йўқолиши, болаларнинг инжиқ ва тажанг бўлиб қолиши, бехоллик, кўнгил айниши, қайт қилиш, корин оғриши ва б.

АСКОРБАТ КИСЛОТА — С витамин (қ. *Витаминлар*).

АСПЕРМАТИЗМ — организмда уруғ суюқлиғи меъёрда ҳосил бўлиб, жинсий майл ва эрекция сақланса-да, жинсий алоқа вақтида шахват отилиб чиқмаслиги; жинсий органлар ва нерв системаси баъзи касалликларнинг белгиси ҳисобланади. Эркакларда бепуштликнинг сабабларидан бири.

АСПЕРМИЯ — уруғ суюқлиғи (шахват) бўлмамлиги.

АСПИРАЦИЯ — 1) нафас олиш пайтида нафас йўлларида турли ёт жисмлар тушиб қолиши; 2) махсус асбоблар ёрдамида тананинг бирор бўшлиғидан суюқлик ёки ҳаво тортиб олиш.

АССЕНИЗАЦИЯ — аҳоли яшайдиган жойлар ва саноат корхоналаридан ахлат (суюқ нажас ва ифлос чиқиндилар)ни махсус транспорт б-н ташиниш ва зарарсизлантириш; кўпинча канализацияланмаган ва тўлиқ канализацияланмаган аҳоли яшайдиган жойларда қўлланилади.

АССИМИЛЯЦИЯ, а н а б о л и з м — тирик организмларнинг ташқи муҳитдан кирувчи моддаларни ўзлаштириши, бунинг натижасида шу моддалар биологик тузилмаларнинг таркибий қисми бўлиб қолади ёки организмда захира ҳолида тўпланади.

АСТАЗИЯ — оёқда тик туриш, ўтириш ҳолатининг бузилиши. Бу абазия ҳолати б-н бирга учраганлиги учун астазия-абазия ҳолати деб ҳам аталади. А. истерия неврозининг ҳаракат бузилиши кўринишларидан бири; асосан кучли руҳий кечинмалар асосида пайдо бўлади ва маълум муддатдан сўнг асоратсиз ўтиб кетади.

АСТЕНИЯ — асабий-руҳий заифлик; бундай беморнинг кайфияти ўзгарувчан бўлиб, тез толиқади, озиб кетади, уйқуси бузилади, йиғлоқи бўлиб қолади. А. руҳий касалликлар, ички аъзолар хасталиғи, миёа шикастланиши ва х. к. да учрайди.

АСТЕНОСПЕРМИЯ — шахват таркибидаги сперматозоидларнинг суст ҳаракатланиши; А. бепуштликнинг сабабларидан бири.

АСТИГМАТИЗМ — кўзнинг нурларни бир нуктада синдира олмаслиги. Кўз мугуз пардасидан нур ўтганда одатда у гавҳарда синиб, унинг фокус нуктаси битта бўлади, лекин А. да мугуз парда ва кўз гавҳарининг тўғри ҳамда кўндаланг йўналишидаги нур синдириш кучи турлича, нур йиғиш нуктаси эса иккита бўлиши мумкин. А. га мугуз парда ва кўз гавҳари калинлигининг икки меридианда икки хиллиги сабаб бўлади.

АСТМА — келиб чикиш сабаблари турлича бўлиб, ўткир ривожланадиган бўғилиш хуружларининг умумий номи.

АСТМАГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — бронхиал астма хуружларини бартараф этиш, олдини олиш ва даволашда ишлатиладиган моддалар (адреналин гидрохлорид, изадрин, эуфиллин ва б.).

АСТМАТИК ҲОЛАТ — астма хуружининг бир неча соат, ҳатто кунларга чўзилиши. Бронх бўшлиғида ёпишқоқ балғам тўпланishi, шунингдек бронх шиллик қаватининг шишиши оқибатида юзага келади.

АСТРОФОБИЯ — миани чулғаб олган кўркув ҳолати; юлдузлар ва юлдузли осмондан кўркиш.

АСТРОЦИТ — кўп ўсимтали, нури юлдуз кўришига эга бўлган нейроглия хужайраси. Усимталарининг тузилишига қараб плазматик ёки қисқа нури А. ва толали ёки узун нури А. фарқланади. Плазматик Алар м.н.с. асосини ташкил қилади ва кулранг моддада жойлашади. Толали А. эса асосан м.н.с.нинг оқ моддасида, нерв толалари соҳасида бўлади.

АСФИКСИЯ, бўғилиш — организмда кислород етишмай, карбонат ангидрид кўпайиб кетиши натижасида юзага келадиган патологик ҳолат; нафас, қон айланиши ва нерв системаси фаолиятида жиддий ўзгаришлар содир бўлади.

АСЦИТ (қорин истисқоси) — қорин бўшлиғида сув йиғилиши. А. га юрак хасталиги, жигар циррози, перитонит, алиментар дистрофия ва б. сабаб бўлади.

АТАВИЗМ, ажоддга тортиш — одам наслида учрамайдиган, йўқолиб кетган, лекин ажодларига хос белгиларнинг пайдо бўлиб қолиши. А. эмбрион ривожланиш жараёнининг бузилиши натижасида содир бўлади: мас., одамларда кўшимча икки жуфт сут бези пайдо бўлиши (полимастия), дум пайдо бўлиши, одам танасининг жун б-н қопланиши ва х. к.

АТАКСИЯ — ҳаракат вақтида мувозанатнинг ўзгариши, тартибсизланиши. Бемор худди маст одамга ўхшаб гандирақлаб зўрага юради. А. да фақат оёқ эмас, қўллар ҳаракати ҳам тартибсиз, бир-бирига мослашмай қолади. Касаллик асосан миёча, орқа миёдан миёчага ўтадиган йўллар, вестибуляр нерв толаси ва ядроси ёки орқа миёча орқа қисмининг, бош миёча пещона қисмининг зарарланишида кузатилади. Бемор юриб кетаётганида тез бурилади олмайди, қадам ташлаганида оёқлари олдин кетиб, танаси орқада қолади ва йиқилиб тушиши мумкин. Бундай ҳолат асинергик юриш деб аталади.

АТАРАЛГЕЗИЯ — тинчланиш, хотиржамланиш, кўркув ва оғриқдан фориғ бўлиш; асосан *транк-*

виллизаторлар ва оғриқ қолдирувчи дорилар қабул қилинганда рўй беради.

АТЕЛЕКТАЗ — ўпка бирор бўлаги, сегментлар ва бўлак альвеолалари (ўпка пуфакчалари) нинг ҳавосизланиши ёки деярли ҳаво қолмаслиги натижасида буришиши (пучқайиши). А. бронхлар тешгининг ҳар хил нарсалар (некротиз натижасида кўчиб тушган эпителийлар, казеоз массалар, қоғанок суви ва х. к.) б-н тикилиб қолиши (обтурацион А.) ёки бронхларнинг ташқи томондан сиқилиши (плеврада трансудат ёки экссудат йиғилганда, аорта аневризмасида, ўсмаларда) оқибатида рўй беради (компрессион А.). Булардан ташқари, турма А. ҳам бўлади — нафас олмаслик натижасида чакалоқ ўпкасининг ёзилмай қолган қисми.

АТЕЛОДОНТИЯ — ривожланиш нуқсони; тиш-жағ суюқларининг ривожланмай қолиши.

АТЕРОМА — юмшоқ, эластик, юзаси силлик терига ёпишган оғриқсиз тузилма, хавфсиз ўсма; ёғ бези чикиш йўлининг бекилиб қолишидан пайдо бўлган қуюқ ёғ б-н тўла киста. Бошнинг сочли қисми, юз, ташқи жинсий аъзоларда кузатилади, кўпинча яққа ҳолда, баъзан кўп бўлади. Йиринглаши ҳам мумкин.

АТЕРОМАТОЗ — атеросклероз касаллигида қон томир деворларида пилакчалар ва улар марказида майда доначали детрит (бириктирувчи тўқима асосий моддасининг маҳаллий ўлиши) ҳосил бўлиши; улар липид ва оксил массалари, қоллаген ва эластик толаларнинг парчаланишидан вужудга келади, шунингдек холестерин кристаллари ва ёғ кислоталаридан ташкил топади.

АТЕРОСКЛЕРОЗ — ёғсимон модда (липоид)лар алмашинуви бузилиб, уларнинг артерия ички қаватида тўпланиши ва бириктирувчи тўқиманиннг ўсиб кетиши натижасида келиб чиқадиган сурунқали касаллик. А. қон айланишининг умумий ва маҳаллий бузилиши б-н бирга кечади.

АТЕРОСКЛЕРОЗГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — атеросклерозни даволаш ва олдини олиш учун қўлланиладиган моддалар (клофибрат, полиспонин, линетол, арахилен ва б.).

АТЕТОЗ — «алпон-талпон» (каваланиб) юриш. Қўл, оёқ, ҳатто юз ва тил мускулларининг беихтиёр қимирлаб, буралиб, қисқариши. Асосан қўл-оёқ бармоқларида учрайди. А. миёга қон қуйилгандан кейин, миё ўсмасида, баъзан тутқанок тутганда, бош миёнинг экстрапирамид доираларига қарашли тўқималарида (стриар система) рўй беради. Ада панжа мускулларининг тонуси ошиб кетади ва букиш-ёзишда чувалчангсимон ҳаракат қилади. Мас., бир бармоқ букилса, иккинчиси ёзила бошлайди.

АТИПИК — ўзига хос бўлмаган; мас., касаллик ривожланиши жараёнида унга хос бўлмаган белгилар пайдо бўлиши.

АТИРЕОЗ — ривожланиш нуқсони; қалқонсимон безнинг бўлмаслиги.

АТЛАНТ — биринчи бўйин умуртқаси. Унинг танаси ривожланиш жараёнида иккинчи умуртқага тишсимон ўсиқ бўлиб ўтган. Натижада А. тишсимон ўсиқ атрофида бошни ҳамма томонга буриш қобилиятига эга бўлган.

АТМОСФЕРА ҲАВОСИ — Ер атмосферасини ҳосил қиладиган газлар аралашмаси. Таркибида 78,09% азот, 21% кислород, 0,93% аргон, 0,03% карбонат ангидрид ва б. газлар бор.

Табий ҳолатда А. ҳ. таркибида сув буғлари бўлади. А. ҳ. таркибидаги газларнинг фоз микдори доимий бўлишига қарамай, уларнинг концентрациялари ҳаво босими ва кенгликларнинг ўзгариши б-н бир хил микдорда бўлмаслиги мумкин.

АТОНИЯ — бирор орган мускуллари нормал тонусининг йўқолиши; озиб кетиш, асаб ва б. касалликларда кузатилади. А. туғма бўлиши ҳам мумкин.

АТРЕЗИЯ — бирор табий йўл ёки тешикнинг туғма бўлмаслиги; мас., баъзан боланинг орка тешиксиз ва жинсий кинсиз туғилиши.

АТРОПИН — бангидевона, мингдевона, эшакмия ўсимликларидан олинадиган алкалоид. Меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси, пилороспазм, холецистит, ўт-тош касаллиги, ичак ва сийдик йўллари спазми, бронхал астма, сўлак, меъда, бронхлар безлари секретияси кўпайганда, адашган нерв қўзғалувчанлиги ошиб кетиши натижасида юзага келадиган брадикардия, атриовентрикуляр блокадада атропин сульфат кўринишида ишлатилади.

АТРОФ МУҲИТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ — Ер юзидagi аҳолининг ҳозирги ва келгуси авлодлари соғлиғини сақлаш ва табиатдан оқилона фойдаланишга қаратилган давлат ва жамоат тадбирлари қонуниятлари системаси (тизими).

АТРОФ МУҲИТНИНГ ЎЗ-ЎЗИДАН ТОЗАЛАНИШИ — табий омиллар (биологик, физик, кимёвий) таъсирида tupрок, ҳаво, сув, ўсимлик дунёсида кечадиган табий жараён. Мас., tupрокқа тушган зарарли органик ва аорганик моддалар микроблар таъсирида аорганик минерал тузларга айланиди ва зарарсиз ҳолатга келади. Бунда экологик мувозанат тикланади, атроф муҳит зарарли моддалардан тозаланади.

АТРОФИЯ — тирик организм хужайралари, тўқималари ва органларининг кичрайиб, функциясининг сусайиши ёки бутунлай тўхтаб қолиши. А. умумий (кахексия) ва маҳаллий, физиологик ва патологик бўлади. Физиологик А. одам туғилганидан то қаригунча кузатилади. Мас., одам туғилганидан кейин киндик артериялари, артериал йўл (Боталло йўли), балоғатга етиш даврида қалқонсимон без, кексаларда жинсий безлар, суяклар, умуртқалар орасидаги тоғайлар атрофияланади ва ҳ. к. Патологик А. ҳар қандай ёшда етарлича овқатланмаслик, эндокрин безлар, марказий ва периферик нерв системаси фаолиятининг бузилиши натижасида келиб чиқади.

АТФ — *аденозинтрифосфат кислота*.

АУДИОЛОГИЯ — оториноларингологиянинг бир бўлими; эшитиш ва унинг бузилишлари б-н боғлиқ ҳолатларни ўрганади.

АУДИОМЕТР — қулоқнинг эшитиш қобилиятини аниқлашда ишлатиладиган электр асбоби.

АУДИФОН — эшитиш қобилияти қисман пасайган кишиларга мўлжалланган махсус мослама — асбоб.

АУРА — тутқаноқ талвасати тутишидан олдинги ҳолат. Турли кўринишда сезгилар бузилиши сифатида намоён бўлади. Сенсор (тери сезгиси) А. сида баданнинг айрим жойларида оғрик, нохуш сезги, увишиб қолиш, бир нарса ўрмалаётгандек сезги ва ҳ. к. сезилади. Кўриш А.сида кўз олдида турли шакллар ва ранглار (мас., кон

ранги), ёнғин, чақмоқ ва б. пайдо бўлади. Эшитиш А.сида қулоққа ҳар хил овоз, кичкирик, хуштак, тасир-тусирлар ва ҳ.к. эшитилади. Ҳид билан А.сида турли хил нохуш ҳидлар; мотор А.сида — қутилмаган ҳаракатлар; вегетатив А. да — қўнғил айниши, қусиш, юрак уриши, нафас олишнинг бузилиши, оқариб ёки аксинча кизариб кетиши кузатилади. Кўпинча турли хил А. бирга кечади. Ҳар бир беморда А.нинг бир хили учрайди ва ҳар сафар тутқаноқ тутишдан олдин айран шу тури безовта қилади.

АУСКУЛЬТАЦИЯ — ички аъзолардан чиқадиган товушларни эшитиб, улар фаолиятини текшириш усули. А. махсус мосламалар (фонендоскоп, стетоскоп) ёрдамида ҳамда бевосита, яъни қулоқ солиш б-н амалга оширилади. Асосан юрак, ўпка фаолиятини текширишда қўлланилади.

АУТИЗМ — руҳий айниш белгиси; бемор ёлғизликни истаб, одамови бўлиб қолади. Унинг ташки муҳит б-н бўлган алоқаси йўқолади, у ёлғиз ўзининг ички туйғулари б-н банд бўлиб қолади, атрофидаги воқеа ва нарсаларга қизикмай кўяди. А. беморларнинг фикрлаш жараёнида ҳам, ҳиссиёт ва б. руҳий фаолиятларида ҳам намоён бўлади.

АУТОАЛЛЕРГИЯ — организм реактивлигининг ўзгарган ҳолати. Бунда организм ўзининг тўқима компонентлари таркибий қисмларидан бирортасига ортиқча сезувчанлик б-н жавоб беради. А. асосида сезувчанлиги орган лимфоцитлар ва аутоантителоларнинг ўз аутоантигенлари б-н тақрорий қайта реакцияга киришиши ётади.

АУТОАНТИГЕНЛАР — организм ўз хужайра ва тўқималарининг шу организмга қисман ёт бўлиб қолган таркибий қисмлари; зарар етказадиган ҳар хил омиллар ва инфекция агентлар, шунингдек иммунологик толерантликнинг издан чиқиши сабаб бўлади.

АУТОАНТИТЕЛОЛАР — аутоантигенларга қарши ҳосил бўлувчи антителолар. Тўқималарни шикастловчи агрессив А. антигенлар б-н 37° т-рада ўзаро таъсирга киришувчи А. ҳамда антигенлар б-н 37° дан паст т-рада ўзаро таъсирга киришувчи А. фарқланади.

АУТОГЕМОТЕРАПИЯ — беморнинг венасидан олинган қонни мускул орасига ёки тери остига юбориб, организмнинг муҳофаза қувватини ошириш ва алмашинув жараёнларини яхшилаш; айрим касалликларни даволаш усули.

АУТОГЕМОТРАНСФУЗИЯ — бемордан олиб консервлаб қўйилган қонни операция вақтида унинг ўзига қўйиш.

АУТОИММУН РЕАКЦИЯ — организмнинг ўзида бирор таъсир натижасида ҳосил бўлган аутоантигенга нисбатан рўй берадиган иммун реакция.

АУТОИНТОКСИКАЦИЯ — нормал ҳаёт фаолиятида, шунингдек турли касалликларда организмнинг ўзида ишлаб чиқариладиган захарли моддалар б-н ўз-ўзини захарлаши. А.га асосан моддалар алмашинув жараёнида ёки тўқималар емирилишида вужудга келган захарли моддалар сабаб бўлади. Ичакда ҳосил бўлган захарли моддаларнинг қонга шимилиши оқибатида ичак А.си келиб чиқади.

АУТОЛИЗ — организм хужайра ва тўқималари-

нинг улар таркибидаги гидролитик ферментлар (мас., катепсинлар) таъсирида емирилиши, парчаланishi.

АУТОПЛАСТИКА — беморнинг тўқимасини ўзига кўчириб ўтказиш. Мас., куйганда соғлом жойдаги терини олиб куйган юзага кўчириш. Суяк, кон томири, пай ва мускулларни ҳам шу тарзда ишлатиш мумкин.

АУТОПСИЯ — қ. *Мурдани ёриш*.

АУТОСЕРОТЕРАПИЯ — носпецифик иммунотерапия усули; беморга ўз қонидан олинган зардобни парентерал йўл б-н юбориб даволашга асосланган

АУТОСОМА — жинсий хромосомадан ташқари ҳамма хромосомалар.

АУТОСУГЕСТИЯ — ўз-ўзини ишонтириш. Мас.; ўз-ўзига руҳан таъсир этиб, ўзини тинчлантириш, тинчланиш.

АУТОТРАНСПЛАНТАЦИЯ — беморнинг ёки бир турдаги жониворнинг органи ёки тўқимасини ўзига кўчириб ўтказиш операцияси. Мас., рак касаллигига дучор бўлган беморнинг кизилўнгачи ўрнига ингичка ичagini кўчириб ўтказиш.

АУТОФОНИЯ — киши товушининг ўз қулоғига қаттиқ шанғиллаб эшитилиши; товуш ўтказувчи аппарат қисмларининг анатомик-физиологик ўзгаришлари ва касаллиги туфайли рўй беради.

АФАГИЯ — мутлак юта олмаслик; халқум мускулларининг фалажланиб қолиши сабаб бўлади.

АФЗИЯ — гапира олмаслик, сўзлаш қобилиятининг бузилиши. А.га бош мия пўстлоқ қаватидаги сўзлаш марказининг ўзгариши сабаб бўлади. Мотор (ҳаракат) ва сенсор (сезиш) А. фарк қилинади. Мотор А. да бемор сўзларни ифода қилай олмас, сенсор А. да сўзлар маъносини англаб етмаганлиги сабабли сўзлаш олмайди. А. бош миянинг оғир касалликлари, ривожланувчи фалажлик ва х. к. да учрайди.

АФИБРИНОГЕМИЯ — қонда фибриноген бўлмаслиги; геморагик диатез пайдо бўлиши, қон ившининг бузилиши б-н ифодаланадиган ирсий касаллик. Аутосом-рецессив йўл б-н наслдан-наслга ўтади.

АФОНИЯ — пичирлаб гапириш сақлангани ҳолда жарангли товуш б-н гапира олмаслик. Хикилдоқ касаллиги, истерия ва б.да кузатилади.

АФСОНАК, термoпcис — кўп йиллик захарли ўт ўсимлики. Ланцетсимон А., Туркистон А., қаторгулли А. ва б. турлари ишлатилади. Ер устки қисми ва уруғи таркибида алкалоидлар (цитизин, пахикарпин ва б.), гликозидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари балғам кўчирувчи, нафас марказини кўзгатувчи дори сифатида қўлланилади. Қуруқ экстракти пектол ва катталар учун қуруқ микстура таркибига қўшилади.

АФТАЛАР — оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касаллиги. Бунда тил учи ёки лунж ва милкларда сарғиш-қулранг думалок эрозия ёки тўқ қизил кичик ярачалар пайдо бўлади. А.нинг келиб чиқиши, кечиши ва б. хусусиятларига кўра бир неча турлари фарк қилинади.

АФТОЗ — шиллиқ пардаларда кўплаб афталанинг юзага келиши б-н ифодаланадиган вируслар кўзгатадиган касалликларнинг умумий номи.

АФФЕКТ — ҳис-ҳаяжоннинг кучли кўзғалиши, эмоционал ҳолат; А.да арзмаган сабабларга кўра ҳиссиёт кескин ўзгаради. Физиологик ва патологик А. фарк қилинади. Физиологик А.да киши ўз хатти-ҳаракатини идора эта олиши, кейинчалик барча воқеаларни хотирасида сақлаб қолиши мумкин. Патологик А. бош миянинг турли хил хасталикларида (шикастланиши, томир касалликлари, яллиғланиши оқибатлари ва х. к.), шунингдек алкоғолдан маст бўлиш ҳолатида кузатилади. Бунда барча хатти-ҳаракатлар бемор хотирасида сақланмайди, чунки патологик А.да онг хиралашади. Ҳазаб ва тажаввузкорлик бирга кечиб, оғир оқибатларга сабаб бўлади.

АФФЕРЕНТ — нерв системасининг ташқи ва ички муҳит таъсиротларидан олинган маълумотларни марказга етказувчи толалари системаси (яна қ. *Анализаторлар*).

АФЮН, опи́й, «қора дори», кўкнорнинг пишиб етилмаган кўсагини тилиб қўйганда ундан оқиб чиқиб, ҳавода қорайиб қотган сутсимон шира. Таркибида 20 га яқин алкалоид, шу жумладан морфин, кодеин, папаверин ва б. моддалар бор. А. асосан таркибидаги морфин б-н таъсир этади. Тиббиётда, мас., оғрик қолдирувчи дори сифатида ишлатилади. Кучли наркотик.

АХЕЙЛИЯ — ривожланиш нуқсони; юқори ёки пастки лаб ёки ҳар иккаласининг бўлмаслиги.

АХЕЙРОКИНЕЗ — биргаликдаги ҳаракатнинг йўқолиши. Соғ одам юриб кетаётганда кўлларини ҳам олдинга-орқага қамирлатади. А. да эса одам кўлларини танасидан ажратмаган, «қотиб қолган» ҳолда юради. Бу паркинсонизм аломати бўлиб, асосан пўстлоқ ости ядролари, экстрапирамидал йўллар фаолияти бузилганда рўй беради.

АХИЛИЯ — овқат ҳазм қилиш суюқликлари бўлмаслиги; мас., меъда А.си — меъда ширасининг йўқ бўлиши, меъдада хлорид кислота ва ферментлар ишлаб чиқарилмаслиги; п а н к р е а т и к А. — меъда ости бези ташқи секретциясининг ҳосил бўлмаслиги.

АХЛОРГИДРИЯ — меъда ширасида эркин (боғланмаган) хлорид кислота бўлмаслиги. А.нинг бир неча — «мутлоқ», «нисбий», «чин», «кимёвий», «функционал» ва х. к. турлари фарк қилинади.

АХОЛИЯ — умумий ўт йўлининг бекилиб қолиши (обтурация), ўт йўллари фаоллигининг сусайиши (дискинезия), жигар паренхимасининг шикастланиши ва х. к. да ичакка мутлақо ўт тушмаслиги ёки жуда кам тушиши.

АХРОМАТОПСИЯ — кўз ранг ажратиш қобилиятининг бутунлай йўқолиши. А. туғма бўлиб, кўз қизил, кўк ва зангори ранглари мутлақо ажрата олмайди.

АХРОМИЯ — терининг рангсизланиши (пигмент бўлмаслиги). А. нинг келиб чиқиши (ирсий, туғма, орттирилган, паразитар), жойлашишига (тери, соч ва б. жойларда) кўра бир неча тури фарқланади.

АХРОМОТРИХИЯ — сочда пигмент бўлмаслиги; сочининг оппоқ бўлиши.

АЦЕКЛИДИН — мускаринга сезгир рецепторларни кўзгатувчи дори модда; кўз касалликларида кўз қорачиғини торайтирувчи ва кўксув

(глаукома) да кўз ичи босимини пасайтирувчи дори сифатида ишлатилади.

АЦЕТИЛСАЛИЦИЛАТ КИСЛОТА (син. : аспирин, ацесал, ацетизал ва б.) — салицилат кислота унумлари гуруҳига мансуб дори модда; иситма туширувчи, яллиғланишга қарши, оғриқ қолдирувчи, шунингдек кучсиз антикоагулянтлик ва тромбocитлар агрегациясига тўскинлик қилувчи хоссаларга эга бўлганлиги учун асосан невралгия, ревматизм, тромбоз, тромбофлебитларни даволашда ишлатилади.

АЦЕТИЛХОЛИН — юксак физиологик таъсирга эга биологик амин; нервда ва нейромускулар синапсада хосил бўлади. А. холинэргик нейротрансмиттер сифатида таъсир кўрсатади; мускул қисқаришини кўзгатади. Ацетилхолинэстераза ферменти таъсирини парчалайди.

АЦЕТОНЕМИЯ — қонда кетон таначаларининг (ацетон, сирка ацетат кислота, β-оксимой кислота) нормадан (ацетон бўйича 1—2 мг %) ортиб кетиши. Бунда ўз-ўзидан заҳарланиш (аутоинтоксикация, коматоз ҳалат) кузатилади.

АЦЕТОНИУРИЯ, к е т о н у р и я — кетон бирикмаларининг сийдик б-н чиқиши. Қанди диабетда, ацетондан заҳарланганда, оч қолганда ва б. ҳолларда кузатилади.

АЦИДЕМИЯ — қонда одатда бўлмайдиган ёки шихоятда кам бўладиган кислоталарнинг диссоциацияланмаган анион ҳолида мавжуд бўлиши; бунда қон реакцияси ўз-ўзидан кислота томонга кескин силжийди.

АЦИДОЗ — организмда (қон ва суюқликларда) кислота-ишқор мувозанатининг бузилиши; бунда шқорий катионлар б-н кислота анионлари ўртасидаги нисбат ўзгариб, анионларнинг кўпайиб кетиши томонга силжиш рўй беради. А. нинг келиб чиқиш сабабига кўра газли, газсиз, моддалар алмашинуви б-н боғлиқ ва б. хиллари фарқ қилинади.

АЦИДОФИЛИЯ — хужайра цитоплазмаси ва б. ички элементлар ёки толасимон тузилмаларнинг кислотали бўёқлар (эозин, нордон фуксин ва б.) б-н бўйлиш хусусияти. А.дан қон хужайраларини бир-биридан фарқлашда фойдаланилади.

АЦИНУС — ўпканинг структур-функционал бирлиги. Респиратор бронхиола, альвеоляр йўллар ва альвеолалардан тузилган. Без А.лари ҳам бўлиб, улар баъзи экзокрин безларнинг охирги бўлимини ташкил қилади.

АЦИСТИЯ — ривожланиш нуксони; туғма қовуқ бўлмаслиги.

АЧИТҚИ (ачитқидошлар, турушдошлар) — турли синфлар (халтачали, базидияли, такомиллашмаган замбуруғлар) га мансуб бир хужайрали замбуруғларнинг йиғма гурӯпаси. Табиатда кенг тарқалган. Асосан қуртақланиб кўпаяди. Айримлари спиртли биғишни вужудга келтиради. Оксид, В гуруҳи витаминларига бой. Вино, пиво, спирт ва нон тайёрлашда (хамиртуруш) ишлатилади; пиво А.си тиббиётда В₁ гиповитаминози, моддалар алмашинуви бузилиши, фурункулёз ва б.ни даволашда қўлланилади.

АЧИШ, б и ж ғ и ш — органик моддалар, асосан углеводларнинг ферментатив парчаланиши; А.нинг асосий типлари ҳавосиз (анаэроб) шароитда ўтади ва натижада бир неча хил охирги махсулотлар пайдо бўлади, уларга қараб спирт ачиши, сут кислота ачиши, мой кислота ачиши,

сирка кислота ачиши фарқ қилинади. А. барча хужайраларда кечадиган жараён; энергия ажратиш б-н боради, хосил бўладиган энергия хужайранинг ҳаётий фаолияти (бактериялар, ачиткиларнинг ўсиши, кўпайиши) учуф-сарф бўлади.

АЧЧИҚ МОДДАЛАР — аччиқ таъмли, оғиз шиллик пардасидаги таъм сезиш рецепторларини тебратиб, рефлекс йўли б-н нэвда шираси ажралишини кучайтириш ҳисобига иштахани очадиган дорилар; кокигул, эрман ва б. шулар жумласидан.

АЧЧИҚМИЯ, э ш а к м и я — кўп йиллик заҳарли ўт ўсимлиқ. Уруғи ва поясида алкалоидлар (пахикарпин, сафокарпин, сафорамин, сафориндин ва б.) бор. Пахикарпин гидройодид туғруқни тезлатиш, майда қон томirlари спазми, экзема, гипертония ва б. касалликларни даволашда қўлланилади.

АЭРАЦИЯ — 1) атмосфера ҳавосининг бирор мухитга табиий кириши ёки уни механик кирийтиш; 2) уй-жойларда махсус туйнук (вентиляция) орқали ҳавони табиий равишда алмаштириш. А. органик моддаларнинг жадал оксидланишини кучайтиради. Шу сабабли сувда мавжуд баъзи моддаларни камайштиришда, ичтиладиган сув ҳидини кетказишда ва оқар сувни биологик йўл б-н тозалашда фойдаланилади.

АЭРАЦИЯ СТАНЦИЯСИ — органик моддалар б-н ифлосланган оқова сувларни тозаловчи иншоотлар (аэрофилтрлар ва б.). Чикинди сувлар сунъий тарзда ҳаво юбориб биофилтр ёрдамида тозаланади. Тозаланган сув тиндирилиб, сўнг хлорланиб (дезинфекция) сув ҳавзасига туширилади.

АЭРОБИОЗ — атмосфера кислороди бўлган мухитдаги ҳаёт. Нафас олиш пайтида аэробларнинг кўпчилиги кислород ютиб, карбонат ангидрид чиқаради.

АЭРОБЛАР — фақат эркин кислородли мухитда яшаб ривожлана оладиган микроорганизмлар. Табиатдаги барча ўсимликлар, кўпчилик жониворлар ҳам А. ҳисобланади.

АЭРОГЕЛИОТЕРАПИЯ — ҳаво ва қуёш ванна-сидан даво мақсадида фойдаланиш. А. таъсирида моддалар алмашинуви, D витамин синтези кучаяди, айниқса организмнинг химоя кучлари ортади.

АЭРОЗОЛЬ — газли мухитда муаллақ турадиган майда-майда қаттиқ ёки суюқ зарралардан ташкил топган система; А. табиатда кенг тарқалган (туман, булут ва б.). Тиббиётда яра ва теридаги баъзи жараҳатларни, шунингдек бошқа бир қатор касалликларни даволашда нафас йўлига юбориладиган айрим дори моддалари А. ҳолида ишлатилади.

АЭРОЗОЛЬТЕРАПИЯ — биологик фаол моддалар аэрозолларини беморнинг нафас йўллари, организмнинг турли бўшлиқларига юборишдан ёки тананинг шикастланган жойларига пурқашдан иборат физиотерапия усули.

АЭРОИОНИЗАТОР — профилактика ёки даво мақсадида ҳавони мусбат ё манфий ионлар б-н бойитадиган махсус аппарат.

АЭРОИОНЛАШ — атмосфера ҳавосида мусбат ва манфий зарядланган ионларни ҳосил қилиш жараёни; аэроионотерапияда қўлланилади.

АЭРОИНОИНГАЛЯЦИЯ — даво муолажаси; мусбат ёки манфий ионлар б-н сунъий тўйинтирилган ҳаводан нафас олиш.

АЭРОИНОТЕРАПИЯ — ҳаво ионлари б-н даволаш усули. А. таъсирида тўқималарда молдалар алмашинуви ва оксидланиш-қайтарилиш жараёнлари тезлашади, кислород б-н таъминлаш кучаяди. А. одатда бошқа даво тадбирлари б-н бирга қўлланилади. А.дан гипертония, бронхал астма, юкори нафас йўллари катарити, сассик тумов, узок вақтгача битмайдиган яра-чақалар ва б.ни даволашда фойдаланилади. А. умумий тарзда қўлланилиши ёки ҳаво оқими фақат жароҳат, ярага йўналтирилиши мумкин.

АЭРОПРОФИЛАКТИКА — ҳаво омиллари б-н организмни чиниктириш.

АЭРОСОЛЯРИЙ — ҳаво ва қуёш ванналари қабул қилишга мўлжалланиб махсус жиҳозланган хона, майдон.

АЭРОТЕРАПИЯ — организмни чиниктириш ва даволаш мақсадида очик ҳаводан фойдаланиш усули. А.дан кўпинча болалар организмни чиниктириш ва ташқи муҳитнинг нохуш омилларига нисбатан чидамани ошириш, шунингдек ўпка, суяк, тери, бўғим сили, камқонлик, нерв ва

юррак-томир системасининг функционал касалликларини даволашда фойдаланилади. А.нинг ҳаво ванналари б-н даволаш тури кенг қўлланилади.

АЭРОФАГИЯ — ҳаво ютиш; одатда апил-тапил шошиб ва гаплашиб туриб овқат еганда рўй беради. Ютилган ҳаво кеккирганда чиқиб кетади. Психиатрияда А. неврознинг айрим турларида кузатилади.

АЭРОФОБИЯ — кўрқув ҳолати; 1) беморнинг ҳаво (шамол)дан кўрқиши, рухий хасталикларда кузатилади; бу қутуриш касаллигининг илк белгисидир; 2) елвизакдан кўрқиш.

АКЛИНОРАСОЛИК, аклипаствлик, эсипаствлик, олигофрения — туғма ёки бола ҳаётининг дастлабки 3 йили ичида рухий фаолиятининг ривожланмаслиги натижасида пайдо бўладиган касаллик. Турли зарарли таъсиротлар, генетик ва хромосом бузилишлар, болалик давридаги ҳолдан тойдирадиган хасталиклар, мия шикастланиши, захарланишлар сабаб бўлади. Акли паст бола атроф-муҳитни, воқеликни тегишлича идрок эта олмайди, ўзига қарата айтилган гапнинг асл моҳиятини тушуниб етмайди, фикр-мулоҳазалари саёз, хатти-ҳаракати пойма-пой бўлади. Бинобарин сўз бойлиги ҳам етарли бўлмайди. А.нинг даражасига кўра *дебиллик*, *имбециллик* ва *идиотия* турлари фарк қилинади.

Б

БАВОСИР — тўғри ичак пастки қисми вена қон томирининг тугун-тугун бўлиб кенгайиши. Кўпинча йўғон ичак, жигар касалликларида, кўп ўтириб ишлайдиган кишиларда учрайди. Ўткир ва сурункали кечади. Тугунлар орқа чиқарув тешигида жойлашишига қараб ички ва ташқи бўлади. Улар баъзан қонаши, яллиғланиши, орқа чиқарув тешигини қисиб қўйиши мумкин. Бу хасталикка биринчи бўлиб Гиппократ «геморрой» деб ном берган.

БАДАНТАРБИЯ — к. *Гимнастика*.

БАЗАЛИОМА — тери ўсмаларининг бир хили, тери карциномаси; тери безлари эпителиал хужайраларидан пайдо бўлади. Б. кўпинча қарилик кератомалари ўрнида ҳосил бўлиб, теридан сал кўтарилиб туради; аста-секин катталашиб ярага айланади, қичишади ва яра усти пўст б-н қопланади. Б.нинг хавфли тури регионар лимфа тугунларига, кейинчалик ички аъзоларга метастаз бериши б-н фарқланади.

БАЗЕДОВ КАСАЛЛИГИ — к. *Диффуз токсик буқоқ*.

БАЗОФИЛ — протоплазмасида фақат ишқорий бўёқлар б-н тўқ бинафша ранга бўяладиган доначалар тутувчи лейкоцит. Б. қонда лейкоцитларнинг 1% ини ташкил қилади.

БАЗОФИЛИЯ — 1) хужайра структурасининг ишқорий бўёқлар б-н бўялиш хусусияти; 2) тери-

ферик қонда базофил гранулоцитлар сонининг кўпайиши шаклидаги *лейкоцитоз*.

БАКТЕРИАЛ ПРЕПАРАТЛАР — таркибида заифлаштирилган микроорганизм сақлайдиган ва организмда шу микроорганизмга нисбатан иммунитет ҳосил қилиш учун ишлатиладиган дорилар: гриппга, шунингдек болалар шол касаллигига қарши ишлатиладиган вакцина ва ҳ. к.

БАКТЕРИЕМИЯ — қонда бактериялар бўлиши. Тери ва шиллик пардалар шикастланганда, лимфа тугунлари, томирлар патологик ўзгарганда бактериялар қонга ўтади; кўпгина юқумли касалликлар — лептоспирозлар, тепкили ва қайталама терламалар, туляремия, айниқса ич терлама, паратиф, бруцеллез ва б. да кузатилади. Б. касалликнинг кенг ёйилиши ва оғир кечишига сабаб бўлади.

БАКТЕРИОЛИЗ — бактерияларнинг эриши, парчаланиши, емирилиши; даставвал уларнинг хужайра юзаси бузилади, кейин эса ичидаги борлиқ атроф-муҳитга чиқади.

БАКТЕРИОЛИЗИНЛАР — бактериялар емирилиши ва эриб кетишига олиб келадиган антителолар.

БАКТЕРИОЛОГИЯ — микробиология фанининг бир бўлими. Бактерияларнинг тузилиши, физиологияси, биокимёси, систематикаси (таснифи), генетикаси ҳамда уларнинг табиатда тарқалиши

ва тутган ахамиятини ўрганади. Тиббиёт Б. си, умумий Б., саноат Б. си, санитария Б. си ва б. фарк қилинади.

БАКТЕРИОПЛАНКТОН — табиий сув ҳавзаларида яшайдиган бактериялар мажмуи.

БАКТЕРИОСКОПИЯ — бактериялар (микроблар) ни турли асбоблар (мас., микроскоп ва б.) ёрдамида кўриб текшириш усули.

БАКТЕРИОСТАЗ — атроф-муҳитнинг турли кимёвий, физик ва б. омиллари таъсирида микроблар ўсиб ривожланишининг вақтинча тўхташи.

БАКТЕРИОСТАТИК МОДДАЛАР, бактериостатиклар — турли микроорганизмларга қарши таъсир этиб, уларнинг кўпайишини — ривожланишини тўхтатиб қўйдиган препаратлар; тиббиётда микробларга алоқадор касалликларда ишлатилади.

БАКТЕРИОФАГ, бактерιοфагия — бактерияларни ютиб, емириб, йўқ қилиб юборадиган жуда майда вируслар. Улар бактерияларнинг хужайраларида яшаб кўпайди ва уларни эритиб ҳужайради. Кейин яна етилаётган ёш хужайраларга ўтиб, уларни ҳам емиради. Бу ҳодисага бактериофагия дейилади. Б. нинг хиллари кўп; деярли ҳар бир тур бактерия учун фақат ўша турни эритадиган ва емирадиган Б. топилган.

БАКТЕРИОФАГА — к. *Бактериофаг*.

БАКТЕРИОФОБИЯ — кўрқув ҳолати; бунда бемор ўзини гўё микроблар б-н зарарланиб қолаётгандек ёки улар таъсирида турли касалликларга дучор бўлаётгандек сезади. Бу ҳолат маълум муддатдан сўнг асоратсиз ўтиб кетади.

БАКТЕРИУРИЯ — сийдикда бактериялар бўлиши; буйрак ва сийдик йўлининг яллиғланиш касалликлари, шунингдек ич терлама, бруцеллёз, лептоспироз ва б. да кузатилади.

БАКТЕРИЦИД МАТЕРИАЛЛАР — таркибда бактерицид ёки бактериостатик хусусиятга эга моддалар бор материаллар; тиббиётда боғлов ва операциялар материаллари, шунингдек операцияга алоқадор хизматчилар учун махсус кийим-кечак тайёрлашда ишлатилади.

БАКТЕРИЦИД МОДДАЛАР, бактерицидлар — микроорганизмларга қарши таъсир кўрсатиб, уларни ўлдирадиган кимёвий бирикмалар; тиббиёт амалиётида антисептик ва дезинфекцияловчи модда сифатида, шунингдек юқумли касалликларни кимёвий усуллар б-н даволаш ва олдини олиш учун ишлатилади.

БАКТЕРИЦИД ҚОҒОЗ — кумуш нитрат ва кумуш хлорид шимдирилган қоғоз. Микробларни ўлдириш хусусиятига эга, катталиги 10×14 см. Яра-чакаларни даволашда, II даражали куйишда дезинфекцияловчи восита сифатида ишлатилади; бунинг учун Б. к. ни сувга сал ҳўллаб, жароҳатга ёпилади ва устидан пахта кўйиб, бинт б-н боғланади. Жароҳат қонаётган бўлса, Б. к. ни ҳўлламасдан кўйиლა беради.

Б А К Т Е Р И О Ц И Д Л И К — кимёвий, физик ва биологик омилларнинг бактериялар ва б. микроорганизмларни ўлдиратиб қўйиш хусусияти.

БАКТЕРИЯ ВА ВИРУС ТАШУВЧАНЛИК — кўпчилик юқумли касалликлар (ич терлама, ич буруғи, бўғма, вабо, сарик касаллиги ва б.) б-н оғриб тузалган кишиларнинг узок муддат шу касалликларни кўзгатувчи бактерия ва вирусларни ташувчи ҳамда таркатувчи бўлиб юриши.

БАКТЕРИЯЛАР — 1) бир хужайрали микро-

организмлар. Улар учун нуклеонид, цитоплазматик мембрана, зич хужайра девори бўлиши ва кўндалангига бўлиниш йўли б-н кўпайиш хосдир; 2) Б. таёқчасимон шаклга эга, лекин спора ҳосил қилиш хусусиятига эга эмаслиги б-н мана шундай шаклли бациллардан фарқланади. Б. тирик хужайралар таркибига қирадиган деярли ҳамма кимёвий элементларнинг табиатда айланшида иштирок этади. Саноатда Б. нинг тегишли турлари ёрдамида жуда кўп хилма-хил кимёвий маҳсулотлар олинади. Шу б-н бирга Б. нинг кўпгина турлари одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларда юқумли касалликлар кўзгатади.

БАКТРИМ (син.: бисептол) — таркибда сульфаниламид препаратларидан сульфаметоксазол ва диаминопирамидин унумларидан триметоприм бўлган дори модда. Нафас, сийдик йўллари яллиғланиши б-н кечадиган касалликларда, шунингдек меъда-ичак йўлининг юқумли касалликларида, жарроҳлик операцияларидан кейинги асоратларнинг олдини олишда ишлатилади.

БАЛАНИТ — жинсий олат (закар) бош қисми терисининг яллиғланиши; олат боши соҳасида ачишиш, қичишиш аломатлари, беморда лоҳаслик, бош оғриғи, гавда т-расининг кўтарилиши, баъзан чов соҳасидаги лимфа тугунларининг катталашши кузатилади. Б. нинг оддий, диабетик, гангреноз, ҳалқасимон эрозияли, йиринг-ярали хиллари бор.

БАЛАНОПОСТИТ — жинсий олат бош қисми териси ва чекка кертмаги ички қаватининг яллиғланиши. Олат боши ва кертмаги орасида смегма йиғилиб қолиб, унга микроблар тушиши Б. га олиб келади. Сўзак, захм асоратлари, шунингдек *фимоз* ҳам Б. га сабаб бўлади. Ўткир Б. да олат боши ва кертмагада оғрик, қичишиш, ачишиш аломатлари пайдо бўлиб, шу соҳа маддалайди. Олди олинмас, сурункали Б. га ўтиши мумкин. Б. нинг оддий, диабетик, эрозияли хиллари бор.

БАЛАНОПОСТОМИКОЗ — олат боши териси ва чекка кертмакнинг замбуруғ касаллиги. Иккиламчи инфекция кўшилганида беморнинг аҳволи оғирлашади.

БАЛАНОРРАГИЯ — шикастланган олат бошидан қон оқиши.

БАЛАНОЦЕЛЕ — чекка кертмакнинг тор тешигидан олат боши чиқиб, у ерда сиқилиб қолиши ва шишиб кетиши.

БАЛАНТИДИАЗ — балантидий паразити кўзгатадиган касаллик; йўғон ичакни яллиғлантириб, яра пайдо қилади. Баъзи паразит ҳайвонлар, мас., чўчкаларда бўлганлиги учун касаллик асосан чўчка боқувчиларда учрайди. Б. ўткир кечганда гавда ҳарорати 38—39° гача кўтарилади, бош оғриб, кўнгли айниди, қорин каттик оғриб, бемор қайт қилади, кунига бир неча марта қон аралаш ичи кетади. Касаллик кўпинча ҳеч қандай белгисиз ўтади.

БАЛИҚ МОЙИ — треска баликлари жигаридан олинандиган мой. Таркибда А ва D витаминлар, йод ва б. бирикмалар бор. Уни рахит, сил, шабқўрликнинг олдини олиш ва даволашда, суяк синганда битишини тезлатиш учун ичиш тавсия этилади. Жароҳат, яра-чака ва куйган жойларни даволашда сирдан ишлатилади.

БАЛЛЕНС СИМПТОМИ — текшириш мақсадида қорин бўшлиғининг иккала томонини туқуллатиб уриб кўрилганида перкутор товушнинг бўғик чикиши; тана вазияти ўзгартрилганда ҳам бўғик товушнинг ўзгармай қолиши қорин бўшлиғида қон лахталари борлигидан, тана вазияти ўзгартрилганда товушнинг ўнг томонда эшитилиши эса талоқ ёрилиб, қорин бўшлиғида қон борлигидан дарак беради. Қоринга сув йиғилганда ҳам Б.с. кузатилади.

БАЛЛИСТОКАРДИОГРАММА — юракнинг қисқариши ва йирик томирларда қоннинг ҳаракатланиши натижасида ҳосил бўладиган танининг механик ҳаракатини қайд қиладиган эгри чизик. Б. туфайли юрак фаолияти ва томирлар системасининг иши аниқланади.

БАЛЛИСТОКАРДИОГРАФИЯ — юракнинг гемодинамик фаолиятини текшириш усули. Юракнинг қисқариши ва томирларда қоннинг ҳаракатланиши натижасида ҳосил бўладиган танининг механик ҳаракатини график усулда ёзиш.

БАЛОҒАТ, **балоғатга етиш** — организмнинг жинсий жиҳатдан етилиши, яъни кўпайишга (насли давом эттиришга) лаёқатли бўлиб қолиши. Б. га етиш даврида жинсий майл анча тез шаклланади. Қизлар ҳайз кўради, ўғил болаларда ихтилол кузатилади. Қизлар ўғил болаларга нисбатан эртaroқ балоғатга етади. Қизларда бу давр 12—14 ёшдан 16—18 ёшгача, ўғил болаларда 13—15 ёшдан 16—20 ёшгача давом этади. Б. муддати ўсмирнинг ирсий хусусиятлари, соғлиғи, овқати, шунингдек ҳаёт (маиший, ижтимоий-иқтисодий) ва иқлим шароитларига боғлиқ.

БАЛЧИК БИЛАН ДАВОЛАШ, **пелотерапия** — минерал-органик балчиклар, шунингдек балчиксимон моддалар б-н даволаш усули. Бунда таянч ҳаракат аппарати, аёлларнинг жинсий аъзоларидаги касалликлар ва б. ни даволаш учун бутун бадан ёки унинг айрим қисмлари балчикка солинади; уларга балчик суртилади, тампон қўйилади.

БАЛЬЗАМЛАР — таркибида эфир мойлари ва уларда эриган смола, ароматик ва б. бирикмалар бўладиган ўсимликлардан олинadиган модда; баъзи Б. дан тиббиётда дори воситаси сифатида фойдаланилади.

БАЛЬЗАМЛАШ, **мўмиёлаш** — мурда тўқималарини чиришдан сақлаш учун уларга махсус моддалар шимдириш.

БАЛЬЗЕР СИНДРОМИ — ўткир геморрагик панкреатитда меъда ости беzi ёғ қаватининг некрозга учраши, нобуд бўлиши.

БАЛЬНЕОЛОГИК РЕАКЦИЯ — сув ва балчик б-н даволаш муолажаларига нисбатан организмнинг жавоб реакцияси. Булар 3 хил бўлади: а) физиологик реакция — ҳар бир орган ва система фаолияти нормага яқин; б) енгил реакция — ҳар бир орган ва система фаолияти нормадан сал четга чиқади, лекин бу ҳолат 2—6 соат давом этади, сўнг яна нормага қайтади; в) патологик реакция — организм нормал ҳолатдан касаллик ҳолатига ўтади.

БАЛЬНЕОЛОГИЯ — курортологиянинг бир бўлими; минерал сувларнинг пайдо бўлиши ва физик-кимёвий хоссаларини, хасталикка қараб

уларнинг организмга кўрсатадиган таъсирини ўрганади ҳамда улардан даволаш-профилактика мақсадида фойдаланиш усулларини ишлаб чиқади.

БАЛЬНЕОТЕРАПИЯ — табиий ёки сунъий тайёрланган минерал сувлардан даво ва профилактика мақсадида фойдаланиш.

БАЛҒАМ — йўталганда нафас органлари шиллик пардасидан ажраладиган чикинди. Сассик, йирингли (ўпка абсцессидан), қонли (нафас йўллари деворидан қон кетганда), сероз (ўпка шишида), шилликли бўлади.

БАЛҒАМ КЎЧИРУВЧИ ДОРИЛАР — йўталганда балғам кўчишини осонлаштирувчи дори моддалар. Б. к. д. сифатида асосан бронхлар шиллик қавати безлари фаолиятини кучайтирадиган моддалардан фойдаланилади. Б. к. д. ёниқоқ секретни суолтиради (балғамни юмшатади) ва шу сабабли у нафас йўлларида энгил силжиб, йўтал вақтида ташқарига осон чиқади. Бевосита (мас., ичимлик сода, терпингидрат) ва билвосита (мас., термопсис дамламаси) таъсир этадиган Б. к. д. бор.

БАНГИДЕВОНА — бир йиллик захарли ўт ўсимлиги. Барги таркибида алкалоидлар (глюкоциамин, атропин, скополамин ва б.) бор. Б. барги бронхал астмага қарши дорилар (астматол ва астматин) таркибига қўшилади.

БАНДАЖ — қорин девори чуррасида чурра дарвозасини бекитиш, қорин девори ҳалдан ташқари чўзилиб кетишининг олдини олиш ёки ички органларни нормал ҳолатда тутиб туриш учун тақиб юриладиган махсус камар, белбоғ.

БАНКА — оғзи тор, чети қалин ва силлик, туби кенг шиша идиш (стаканча). Яллиғланиш касалликларида ёнбош, орқа, баъзан белга қўйилади. Бунда терига кўп қон оқиб келиб, натижада яллиғланиш жараёни сусаяди.

БАРБИТУРАТЛАР — барбитурат кислота ҳосилалари; кимёвий тузилиши, қўлланиш усули ва микдорига қараб тинчлантирадиган, ухлатадиган, тиришишга қарши ёки наркотик таъсир этадиган моддалар.

БАРВАКТ ЖИНСИЙ РИВОЖЛАНИШ — қизларда 7 ёшгача, ўғил болаларда 10 ёшгача иккиламчи жинсий белгилар пайдо бўлиши; қизларнинг 10 ёшгача ҳайз кўриши. Ҳақиқий Б.ж.р. м.н.с. ўсмалари, гидрoцефалия ва б. сабабли гипоталамус — гипофиз системаси фаолиятининг барвакт кучайиши, гонадотроп гормонлар секретацияси кучайиб, жинсий безларнинг стимулланиши натижасида рўй беради. Сохта Б.ж.р. — жинсий безлар ва буйрак усти без жароҳатланиши (кўпинча ўсмалар б-н) натижасида жинсий гормонлар кўпайиб кетиб, касаллик белгилари пайдо бўлишидир.

БАРИЛАЛИЯ — сўзлаш қобилиятининг бузилиши; афазиянинг бир тури, бунда бемор баъзи сўзларни тушунарси ҳолда бетўхтош такрорлай беради (яна к. *Афазия*).

БАРКРОФТ АППАРАТИ — қон ва б. биологик суюқликлар таркибидagi кслород ва карбонат ангидрид микдорини аниқлашда қўлланиладиган асбоб.

БАРМОҚЛАР — одамда қўл-оёқ қафтларининг уч қисми; қўл бармоқлари букилиб, асбобларни ушлаш, меҳнат қобилиятини оширишга, оёқ бармоқлари эса букилиб-ёзилиб, одамнинг юри-

шига, тик турганда мувозанатни сақлашга мослашган. Ҳар бир бармоқда учтадан (бош бармоқда иккита) найсимон майда суюқлар — фалангалар бўлиши уларга мускулларнинг пайлари ёпишишига, турли нозик ҳаракатларни (музыка асбобини чалиш, ёзиш, расм чизиш ва х.к.) бажаришга имкон беради.

БАРОКАМЕРА — ҳаволи муҳитда паст (вакуумли Б.) ёки юқори (компрессорли Б.) босим ҳосил қиладиган герметик камера. Авиация, космонавтика ва тиббиётда кенг қўлланилади.

БАРОН УСУЛИ — жигарни кесилда қўлланиладиган усул. Бунда жигарнинг кесиладиган қисмига келадиган қон томирлар жигар дарвозаси яқинида боғланганда операция пайтида кесилган язадан кам қон кетади.

БАРООТИТ — ўрта қулоқнинг ўткир яллиғланиши; ҳаво босимининг кескин ўзгариши (ўк узилиши, портлаш, самолёт кўтарилиши ёки пастлаши) сабаб бўлади. Б.да қулоқда шовқин, оғриқ бўлиб, шанғиллайди, баъзан ноғора бўшлиғига қон қуйилиши, пардаси йиртилиши мумкин.

БАРОРЕЦЕПТОРЛАР — қон томирлардаги сезув нерви охирлари ёки ҳужайра тўпламлари. Томирлар девори чўзилганда Б. кўзғалади ва қон босими, ҳажми ўзгаришларини сезиб, уларни рефлекс йўли б-н бошқаради.

БАРОТЕРАПИЯ — юқори ёки паст (нормадагига инсбатан) атмосфера босимидан даво мақсадида фойдаланиш. Умумий Б. барокамераларда амалга оширилади. Маҳаллий Б. усули, мас., банка қўйишдир.

БАРОТРАВМА — ўзида ҳаво сақлайдиган органлар (қулоқ, буруннинг ёндош бўшлиғи, ўпка) нинг атмосфера босимининг ошиши ёки камайиши ва айниқса тез ўзгариши натижасида шикастланиши. Тўсатдан бурун ва ҳалқумдан қон келиши бунга мисол бўла олади. Кўпинча учувчиларда, парашютдан сакровчиларда ва сув ости кемаси денгизчиларида учрайди.

БАРОФОБИЯ — оғир юк кўтаришдан қўрқиш.

БАРТОЛИН БЕЗИ — катта жинсий лабларнинг пастки $1/3$ қисмида жойлашган, катталиги ловиядек, шакли юмалоқ ва бир неча бўлақдан иборат без. Б. б. ишлаб чиқарадиган суюқлик (секрет) таркибида муцин бўлиб, у қинни ҳўллайди. Безларнинг суюқлик чиқариш йўллари катта лабларнинг ички юзасига ҳамда кичик лабларнинг тугаган қисмига очилади.

БАРТОЛИН ЙУЛИ — Бартолин бези ишлаб чиқарган суюқликни ташқарига чиқарадиган йўл. Узунлиги 1—2 см, катта жинсий лаб ўрта ва пастки $1/3$ қисмининг чегарасида кичик жинсий лабларнинг ички юзасига очилади.

БАРТОЛИНИТ — кин (дилоқ) даҳлизидаги катта Бартолин безининг яллиғланиши; гонококк, стрептококк, стафилококкларнинг без йўлларига кириши сабаб бўлади. Гонококклар кўзғатган Б. (сўзак Б.) да кўпинча без йўлларининг ҳар икки томони яллиғланади.

БАРТОМЬЕ — МЕХИЛЬСОН СИМПТОМИ — беморни чап ёнбоши б-н ётқизиш, ўнг ёнбоши пайпасланганда оғриқ пайдо бўлиши. Сурункали *аппендицит* белгиси.

БАСТЕДО СИМПТОМИ — йўғон ичакка ҳаво юборганда қориннинг ўнг ёнбош томонида, яъни чувалчангсимон ўсимта жойлашган жойда оғриқ

пайдо бўлиш. Сурункали *аппендицит* белгиси. **БАТОФОБИЯ** — чуқурликларга тушиб кетиш ёки чўкиб кетишдан қўрқиш.

БАТТАРИЗМ — нутқ бузилиб, дудуқланиб гапирши; бундай одам тез-тез, дам баянд, дам паст овозда, баъзи сўзларни яримта-юрумта қилиб гапириб, баъзан овози ичига тушиб кетади.

БАУГИНОСПАЗМ — ёнбош ичак охириги қисмидаги мускул бурмаси (Баугин бурмаси)нинг тортишиб қисқариши; вақтинча ичак тугилишига олиб келади.

БАЦИЛЛАЛАР — спора ҳосил қилувчи таёкчасимон бактериялар. Табиатда кенг тарқалган. Аэроб ва анаэроб турлари мавжуд. Қўпчилиги сапрофит. Патоген Б. одам ва ҳайвонларда турли касалликлар (мас., қуйдирги, кокшол ва б.)ни кўзғатади.

БАЦИЛЛОТЕРАПИЯ — ўлдирилган ва ярим жонсизлантирилган («чалажон») бактериялар юбориб, баъзи касалликларни даволаш.

БАЧАДОН — аёлларнинг ички жинсий органи; ҳомила шу ерда етилади. Б. ток, ковак орган бўлиб, мускуллардан тузилган, у кичик чанок бўшлиғида ковок б-н тўғри ичак орасида жойлашган, шакли нокка ўхшайди. Б.нинг туби, танаси, сиқиклиги ва бўйин қисмлари бор. Б. девори ички — шиллик қават (эндометри), ўрта — мускул қават (миоэпители) ва ташқи — сероз қават (қорин пардаси)дан иборат.

БАЧАДОН БҮЙНИ ЭРОЗИЯСИ — бачадон бўйни шиллик қаватининг юза шикастланиши; Б. б. э. га кўпинча жинсий аъзолардаги яллиғланиш касалликлари, аборт, туғруқ вақтида бачадон бўйни шиллик пардасининг зарарланиши, шунингдек гормонал жараёнларнинг бузилиши ва б. сабаб бўлади. Шиллик қаватнинг зарарланган юзаси (чин эрозия) тезда бачадон бўйни каналидан ўсиб чиққан цилиндрик эпители б-н қопланади — сохта эрозия вужудга келади.

БАЧАДОН, ДИЛОҚ ТУШИШИ — бачадон ва дилоқнинг ўз ўрнидан пастга силжиши; ички жинсий органларни ўз ўрнида ушлаб турадиган чанок туби мускуллари фаолиятининг бузилиши, бўшашиб қолиши туфайли рўй беради. Бачадон тўла (жинсий тешикдан чиқиб кетади) ёки қисман (жинсий тешикдан бачадон бўйни чиқади ҳолос) тушиши мумкин.

БАЧАДОН ЕРИЛИШИ — тугиш чоғида турли сабаблар (чанок торлиги, гидроцефалия, ҳомила босининг чанок оғзига нотўғри келиши ва б.) туфайли ҳомиланинг туғруқ йўлларидан ўта олмаслиги натижасида бачадоннинг ёрилиб кетиши.

БАЧАДОН НАЙИ, тухум йўллари — аёлларнинг найсимон жуфт органи; унинг бир учи бачадонга туташса, воронкасимон кенгайган иккинчи учи тухумдон юзасида қорин бўшлиғига очилади. Тухумҳужайра ва сперматозоидларни ўтказиш, уруғланиш, шунингдек ҳомиладорликнинг илк даврида тухумҳужайра етилиши ва пуштнинг бачадонга сурилишига қулайлик яратади.

БАЧАДОН НАЙИ ШОКИЛАСИ — бачадон найининг воронкасимон қисми четдаги жуда кўп

ўсиқчалар; улар тухумдонда етилган тухумхужайранинг бачадон найларига ўтишига имкон яратади.

БАЧАДОН РЕТРОВЕРСИЯСИ — бачадоннинг орқага оғиб туриши; бунда унинг танаси орқага, бўйин қисми эса олдинга оғади. Б. р. да ҳайз вақтида бел оғриғи кузатилади.

БАЧАДОН РЕТРОДЕВИАЦИЯСИ, бачадон ретропозицияси — бачадоннинг орқа томонга оғиши ва букилиши; асосан чанок туби мускуллари ҳамда бачадон бойламларининг бўшашиши натижасида содир бўлади.

БАЧАДОН РЕТРОПОЗИЦИЯСИ — к. *Бачадон ретродевиацияси*.

БАЧАДОН РЕТРОФЛЕКСИЯСИ — бачадоннинг орқага қараб букилиши (яна. к. *Бачадон қийшайиши*).

БАЧАДОН ҚИЙШАЙИШИ, бачадон ретрофлексияси — тумға ёки жинсий аъзоларнинг баъзи касалликларидан кейин бачадон танасининг қийшайиб, орқага қараб букилиб қолиши; бунда бачадон ўнг ёки чап томонга қараб қийшайиши мумкин. Б. қ. га кўпинча бачадон атрофидаги тўқималарнинг яллиғланишидан кейин қолган чандиқлар сабаб бўлади.

БАЧАДОНГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ МОДДАЛАР — бачадон мускуллари кискаришини ўзгартирадиган воситалар. Уларнинг бир хили (мас., эрготал, эргометрин ва б.) бачадоннинг ритмик кискаришини ошириб, туғиш жараёнини тезлаштирса, бошқаси бачадон тоник кискаришини кучайтириб, қон кетишини тўхтатади. Бачадон кискаришини сусайтирадиган препаратлар ҳам мавжуд (мас., партусистен, ритодрин ва б.).

БАЧАДОНДАН ТАШҚАРИ ҲОМИЛАДОРЛИК — уруғланган тухумхужайранинг бачадондан ташқарида, кўпинча бачадон найида, тухумдон ёки бачадон бўйин, қорин бўшлиғида ривожланиши. Кўпинча аёллар жинсий органлари, асосан бачадон найларининг яллиғланиш касалликлари ёки яллиғланишга хос ўзгаришлар (чандиқ ва б.) бўлиши, шунингдек инфантилизм (жинсий органларнинг етилмай қолиши), бот-бот бола олдирши ва б. сабаб бўлади. Б. т. х. нинг ҳамма хилида ҳам қиндан қонли чиқинди ажралади, қорин пастиди оғрик, бўшашиш, бош айланиши, хушдан кетиш ҳоллари кузатилади.

БАЧАДОНДАН ҚОН КЕТИШИ — к. *Метроррагия*.

БАЧАДОННИНГ АҒДАРИЛИБ ҚОЛИШИ — туғруқдан ва йўлдош тушгандан кейин кузатилган асорат; кам учрайди. Бунда бачадон шиллик кавати қисман ёки батамом ташқарига ағдарилиб қолади. Б.а.к. бачадон туриши б-н бирга кечиши ҳам мумкин.

БАҲОР КАТАРИ — қонъонқивитининг ўзига хос бир тури. Бунда эрта баҳорда қуёш нури, қўкат ва гуллар хиди таъсирида иккала кўз кизаради, ачишиб қичишади, қовоқлар қирраси шшиб, юкори қовоқ бир оз салқиброқ туради. Сурункали кечади. Асосан 12—14 яшар ўғил болаларда учрайди. Аллергия сабаб бўлади.

БАҲОРГИ АРПАБОДИЕН (син.: баҳорги адонис) — доривор ўсимлик; ундан олинадиган

курук экстракти ва шу ўт дамламаси сурункали юрак етишмовчилигида ҳамда вегетодистония ва неврозларда тинчлантирувчи модда сифатида ишлатилади. Урта Осиё республикаларида бу ўсимликнинг бошқа тури — Туркистон адониси кенг тарқалган бўлиб, у ҳам Б.а. каби тиббиётда қўлланишга руҳсат этилган.

БЕДНАР АФТАСИ — к. *Қақалоқлар афтаси*.

БЕЗГАК — тўрт тур паразитлар (плазмодийлар) — чивиллар кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик. Кўзгатувчисининг хилига қараб, уч кунлик, тўрт кунлик, тропик ва Африка Б. лари фарқ қилинади. Уч кунлик Б.да — икки кунда бир марта, тўрт кунлик Б.да — хар уч кунда бир марта, тропик Б.да эса деярли кун сайин иситма хуруж қилади. Касаллик белгилари: калтирари, харорат кўтарилиши, терлаш, бош, бўғимларнинг қаттиқ оғриши, тинка-мадор қуриши, қолдан тойиш, озиш ва х.к. Иситма тутавергач плазмодийлар эритроцитларни парчалаши сабабли камқонлик, талок ва жигарнинг катталашини кузатилади. Республикамизда Б. деярли бутунлай тугатилган.

БЕЗЛАР — организмда турли физиологик функциялар бажарилишида ва биокимёвий жараёнларда иштирок этадиган ўзига хос моддалар (гормонлар, шиллик, сўлак ва б.) ишлаб чиқарилган ва ажратадиган органлар. Ички секреция безлари (эндокрин Б.), ташки секреция безлари (экзокрин Б.) ва аралаш Б. фарқ қилинади. Ички секреция безлари (гипофиз, буйрак усти бези ва б.) ишлаб чиқарган махсуслоти — гормонларни бевосита қонга ва лимфага, ташки секреция безлари (тер, сўлак, сут Б.) эса ўз ширасини махсус найлар орқали тана бўшлиқларига, шиллик пардалар юзасига чиқаради. Аралаш без (меъда ости бези) ширасининг бир қисми най орқали ўн икки бармоқ ичакка қуйилса, махсус без халтачасидан ажралган гормон қонга сўрилади. Б. фаолиятини нерв системаси ва гуморал омиллар бошқаради.

БЕЗОАР — меъдадаги ёт жисмлар. Меъдага тушган ёт нарсалар (ипақ, жун, соч ва б.) ҳамда овқатнинг ҳазм бўлмаган заррачаларидан пайдо бўлади. Трихо-ёки нилобезоар (жун ёки соч), шеллак-безоар (смола ва бўёқ моддалари), фитобезоар (мевалар заррачалари, ўсимликлар), себозоар (ёғ заррачалари) фарқ қилинади.

БЕЗРЕДКА УСУЛИ — анафилактоид реакцияларнинг олдини олиш мақсадида организмга 0,1—0,5 мл зардобни бўлиб-бўлиб юбориш усули.

БЕЙЛЬ КАСАЛЛИГИ, ривожланувчи фалажлик — захм касаллиги оқибатида бош миёда жиддий ўзгаришлар рўй бериши ҳамда киши онги ва идрок этиш фаолиятининг фалажланиши б-н кечадиган касаллик. 1822 й. Бейль таърифлаб берган. Касалликнинг кечишида нерв вратеник белгилари яққол кўзга ташланган охириги даврлар фарқ қилинади. Дастлаб боғриши, ҳолсизланиш, кейинчалик асаб бузилишлари, аклининг пасайиши, бемаъни ҳаттиқ харакатлар кузатилади; бора-бора рухий ҳолат хотира бузилишлари (ҳисоб-китобни унутиш) пайдо бўлади. Белгилар ривожлана бориб, охири оқибатда аклининг заифлашиши ва организмнинг бутунлай инқирози — маразм б-н тугайди.

БЕЛ — тананинг бир қисми; бел умуртқалари уларга ёпишган ва улардан бошланган мускуллар

(корин бўшлиғининг орка девори) дан иборат. Бел юқоридан кўкрак қафаси, пастандан чанок б-н чегараланган. Гавданинг оғирлиги кўпроқ Б. га тушганлигидан умуртқалари йирик бўлади.

БЕЛАНГИ, бел оғриғи, люмбаго — белнинг тўсатдан қаттиқ оғриб қолиши; оғрик зўрайиши натижасида бемор белни қимирлата олмай, энгашиб қолади. Кўпинча бел нервлари ва мускулларининг яллиғланиши, бел умуртқалари ва бойламларининг шикастланиши, баъзан буйрак касалликлари сабаб бўлади.

БЕЛЛАДОННА — кўп йиллик заҳарли ўт ўсимлик. Барги ва илдизи ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (атропин, гиосциамин, скополамин) ва б. моддалар бор. Препаратлари ичак ва сийдик йўллари спазми, меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси, холецистит, буйрак санчғида, ўт пуфағида тош бўлганда ва б. касалликларда оғрик қолдириш, Паркинсон касаллигини даволаш, кўз қорачиғини кенгайтириш учун қўлланилади.

БЕМОР, касал, хаста — бирор касалликка чалинган одам. Амбулатория бемори — поликлиника ёки уйда тиббий ёрдам оладиган одам. Стационар рўйхатидан чиқарилган Б.—стационардан чиқарилган ёки у ерда вафот этган одам.

БЕМОРНИ ТЕКШИРИШ — беморнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш, диагноз қўйиш, рационал даволаш, касалликни кузатиш ва шу кабиларни аниқлаш учун ўтказиладиган текширувлар мажмуи; анамнез йиғиш, қўздан кечириниш, лаборатория, рентгенологик, физик ва б. текширувларни ўз ичига олади.

БЕНЕДИКТ ЖАДВАЛИ — соғлом одам гавдасининг вазни, бўйи, ёши ва жинсига асосланиб 24 соат мобайнидаги асосий алмашинуви аниқлаш жадвали. Америка физиолоғи Бенедикт қашф этган. 23 яшар, бўйи 172 см, вазни 75 кг соғлом эркекнинг 24 соат мобайнидаги асосий алмашинуви 1803 ккал га тенг.

БЕНЗОГЕКСОНИЙ (син.: гексоний) — ганглиоблокаторларнинг бис-тўртламчи аммонийли бирикмалари гуруҳига мансуб дори модда; периферик кон томирлар спазми, гипертония касаллигининг хуружини бартараф этиш, меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси, бронхиал астмани даволаш ва б. ҳолларда ишлатилади.

БЕПУШТЛИК — вожага етган организмнинг авлод қолдиришга ожизлиги. Нормал жинсий ҳаёт кечириб, бўйида бўлишдан сақланиш воситалари (онтрацепция) дан фойдаланмай, камда 2 йил

га туриб фарзанд кўрмаслик Б. ҳисобланади. Эркакларда ҳам, аёлларда ҳам учрайди. а к л а р д а г и Б.—туғдира олмасликка да тирик сперматозоидлар бўлмаслиги, жин-аъзоларнинг туғма нуқсони, яллиғланиши

ликлари ёки уларнинг шикастланиши, жин-айлнинг сусайиши, эндокрин система фаоли-нинг ўзгариши сабаб бўлади. А ё л л а р д а -

Б.—туғмасликка бачадон, тухум йўллари, дон ва найларнинг яллиғланиши, ички

ция безлари фаолиятининг бузилиши, орга-ни ҳолдан тойдирадиган касалликлар (канди-абет, сил), жинсий органларнинг етилмай-ли (инфантилизм) сабаб бўлиши мумкин.

БЕЛ-МАН ОПЕРАЦИЯСИ — мойк истискосида-нинг хусусий пардасини ажратиш ва қиркиб

олиб ташлаш.

БЕРИ-БЕРИ — овқатда В₁ витамин (тиамин) етишмаслиги ёки унинг организмда ўзлаштирилиши бузилишидан пайдо бўладиган касаллик; аста-секин ривожланиб боради. Дастлаб иштаха йўқолиб, сўнгра меъда-ичак фаолиятининг бузилиши б-н боғлиқ ҳар хил белгилар тобора кўпаяди ва кучаяди. Кейинчалик қувватсизлик, тинка қуриши, бош айланиши, сезги йўқолиши, ҳатто оёқ-қўлларнинг фалажланиши каби ўзгаришлар юзага келиши мумкин.

БЕРНАРД-ГОРНЕР СИНДРОМИ — миоз, птоз, энцефальмининг бирга учраши; биринчи бор француз физиолоғи Ж. Бернард б-н швейцариялик офтальмолог Ф. Горнер таърифлаб берган. Орқа мианинг VIII бўйин ва I кўкрак сегментларининг ён шохлари, симпатик устунинг бўйин бўлими, улар орасидаги бойламлар шикастланганда кузатилади.

БЕТА-РИТМ — бош мианинг биопотенциал ритмларидан бири; одатда бош мианинг пешона, марказ қисмларидан электроэнцефалографик усуллар б-н ёзиб олинади (яна. қ. *Электроэнцефалография*).

БЕТТОЛЕПСЯ — кучли йўтал хуружи тутганда оёқ-қўлнинг тиричилиши б-н бирга ҳушнинг йўқолиши. Сурункали ўпка-юрак етишмовчилиги б-н оғриган беморларда кузатилади.

БЕХТЕРЕВ КАСАЛЛИГИ — *коллагенозлар* гуруҳига мансуб касаллик; бунда кўпинча умуртка поғонасининг бўғим-бойлам аппарати шикастланиб, натижада умуртка поғонаси *анкилоз*га учраши мумкин. Касаллик сурункали кечиб, авж олиб боради.

БИАЛЬБУМИНЕМИЯ — кон плазмасининг электрофорезграмасида альбуминларнинг икки фракцияга бўлиб қолиши; айрим касалликларда кузатилади.

БИДИСТИЛЛАТ — икки марта дистиллаш йўли б-н олинган ўта тоза сув. Лабораторияларда, тиббиёт амалиётида қўлланилади; сақлаш муддати 24 соат.

БИЖҒИШ — қ. *Ачиш*.

БИЙОХИНОЛ — висмут препаратларидан; асосан пенициллин гуруҳи антибиотиклари б-н бирга захм касаллигининг турли босқичларини даволашда қўлланилади.

БИКС — материалларни стериллаш учун қўлланиладиган доира шаклидаги металл қутича. Икки қаватдан иборат. Биринчи бўлиб немис жаррохи Шиммельбуш таклиф этган. Материал солинган Б. автоклавда стерилланади. Стериллаш вақтида ташқи қават тешиклари ички қават деворидаги тешикларга тўғриланади. Автоклавдан олишда ташқи қават маҳкамланиши ва тешиклар ёпилиши керак.

БИЛАК — қўлнинг тирсақдан панжагача бўлган қисми; тирсақдаги кўндаланг эгатча б-н тирсақкафт бўғими соҳасидаги шундай эгатча ораллиғи. Б. суяклари юқоридан елка суяғи, пастандан қафт суяклари б-н бўғим орқали қўшилиди. Б. да суяклардан ташқари, мускуллар, кон томирлар ва нерв тоалари бўлиб, уларни парда ва тери қоплаб туради.

БИЛИТОРАКС — плевра бўшлиғида ўт бўли-

ши. Мас., шикастланишлардан сўнг, жигар ўсмаларида Б. кузатилади.

БИЛИРУБИН — ўт (сафрон)нинг қизил-сарғиш пигменти; гемоглобиннинг парчаланишидан вужудга келади. Асосан жигарда ҳосил бўлиб, ўт б-н ичкакка, бир оз микдорда қонга ўтиб туради. Баъзи жигар касалликларида қон ва сийдикдаги Б.ни аниқлаш диагностика жихатдан аҳамиятга эга.

БИЛИРУБИ НЕМИЯ — қон зардобида билирубин микдорининг кўпайиши.

БИЛИРУБИНИУРИЯ — сийдикда билирубин бўлиши; қон зардобида глюкурошлашган билирубин микдори кўпайиб кетганида кузатилади.

БИЛОБЭКТОМИЯ — ўпканинг икки бўлагини кесиб олиб ташлаш.

БИНГ СИНАМАСИ (Бинг тести) — кулоқнинг товуш ўтказиш ва қабул қилиш қисмларининг касалликларини аниқлаш ва бир-бирдан ажратиш учун қўлланиладиган усул.

ВИНОКУЛЯР ҚҶРИШ — иккала кўзнинг барабар кўриши. Кўзларнинг бу муҳим фаолияти иккала кўз соккасининг бир сатҳда тўғри, симметрик жойлашиши, уни ҳаракатлантирувчи ташқи мускулларнинг ўзаро келишиб ишлаши ва кўз нур синдириш хусусиятининг етарли даражада ривожланганлиги туфайли амалга ошади. Бунда тўр парда ва мия пўстлогидagi кўриш марказининг нормал ҳолати ҳам аҳамиятга эга.

БИЊТ — тиббиётда ишлатиладиган боғламларни маҳкамлаш, профилактика ва даволаш мақсадида қўлланиладиган материал. Эластик, резина, матодан тўқилган, қоздан ясалган, пахтали, крахмалли, гипсли ва х. к. Б. бўлади. Тузилишига қараб тўрли, найчасимон, лентасимон Б. фарқланади. Тиббиётда стерилланган ва стерилланмаган Б. ишлатилади. Энг кенг тарқалгани дока Б.

БИОГЕН АМИНЛАР — аминотуркумга эга бўлган биологик ва фармакологик муҳим бирикмалар синфи. Ўсимликлар ва ҳайвонларда кенг тарқалган, Б.а. қаторига этаноламинлар (холин, ацетилхолин, мускарин), полиметилендиаминлар (путреқцин ва кадаверин), ҳалқали аминокислоталар маҳсулотлари (гистамин, катехоламинлар, триптамин, серотонин ва б.) киради. Б.а. турли биологик таъсирга эга, баъзилари захарли.

БИОГЕНЕЗ — барча тирик мавжудотлар фақат тирик мавжудотлардан пайдо бўлади, деб таъкидловчи эмпирик умумлашма. 19- асрнинг ўртасида Б. организмлар (курт, паша ва б.) ўз-ўзидан пайдо бўлади деб даъво қилувчи ғайриилмий тасаввурларга қарама-қарши қўйилган.

БИОГЕОЦЕНОЗ — ер юзасининг жонли (биоценоз) ва жонсиз (атмосферанинг ерга туташ қавати, қуёш энергияси, тупроқ ва б.) компонентлардан таркиб топган ҳамда улар орасида ўзаро динамик таъсир (модда ва энергия алмашинуви) содир бўлиб турадиган қисми. Бу тушунчани рус олими В. И. Сукачев тақлиф қилган (1940).

БИОКИМЕ, б и о х и м и я — ҳайвонлар ва ўсимликлардан тортиб то бактерия ва вирусларгача бўлган тирик табиатнинг ҳамма кўринишлари кимёвий таркиби ва ударда кечадиган кимёвий жараёнларнинг молекуляр асосини ўрганадиган

фан. Б. ўтган асрнинг 80- йилларида органик кимё ва физиология айрим соҳаларининг ривожланиши, айниқса овқат ҳазм бўлиши ва моддалар алмашинуви, углевод, ёғлар, оксил моддаларнинг тузилиши, ачиш ва нафас жараёнлари кимёсини ўрганиш соҳаларидаги ютуқлар туфайли дунёга келди. Ҳозир Б. хужайранинг барча компонентларини, моддалар алмашинуви (метаболизм)да ҳар бир молекуланинг охириги маҳсулот ҳосил бўлгунча ўтадиган йўлларини, турли таъсиротлар, касалликларда метаболизмнинг бузилиш механизларини деярли тўла ўрганишга муваффақ бўлган. Бу фан айрим соҳаларининг ривожланиши алоҳида фанларнинг шаклланишига асос бўлди. Энзимология — ферментлар ҳақидаги, витаминология — витаминлар ҳақидаги, эндокринология — гормонлар ҳақидаги фан шулар жумласидандир. Оксил ва нуклеин кислоталарни ҳар томонлама тадқиқ қилиш асосида 20- аср ўрталарида дунёга келган комплекс фан — молекуляр биология ҳам Б. маҳсулидир. Б. нинг айрим шохобчалари: тиббиёт Б. си ёки клиник Б., микроблар Б. си, ҳайвонлар Б. си, ўсимликлар Б. си, техник Б., эволюцион Б. ва б.

БИОЛОГИК АЭРОЗОЛЛАР — заррачалари тирик микроорганизмлар ёки токсинларни тугган аэрозоллар.

БИОЛОГИК КИБЕРНЕТИКА — кибернетиканинг бир бўлими, биологик системаларда ахборотларни бошқариш ва қайта ишлаш қонуниятларини ўрганади.

БИОЛОГИК МЕМБРАНА — липид, гликолипид, оксил ва гликопротеинлардан ташкил топган, хужайрани чегаралаб турувчи (хужайра мембранаси) ёки уни айрим катакчаларга бўлиб турувчи структура. Хужайра мембранасидан ташқари унинг фгanelлалари: ядро, *митохондрия*, *лизосома*, Гольжи аппарати, плазматик тўр ҳам мембрана б-н ўралган ёки ундан тузилган. Уларнинг ҳаммаси Б.м. ни ташкил қилиб, икки қатлам липид ва орасида оксил қават ўрнашган умумий тузилма шаклига эга. Б. м. нинг қалинлиги 60—100Å га тенг. Б.м. орқали моддаларнинг актив ва пассив транспорти ўтади, биологик фаол бирикмаларни танилиб, танлиниб муомала қилинади. Митохондрияларнинг ички мембранасида фосфорловчи оксидланши, эндоплазматик тўр, Гольжи аппаратида, лизосомаларда турли синтетик оксидланши, гидролитик парчаланиш жараёнлари бажарилади.

БИОЛОГИК СОАТ — тирик организм (ҳайвон ва одам)нинг вақтни мўлжаллай олиш қобилияти; хужаралардаги қатъий даврий физик-кимёвий ва физиологик жараёнлар биологик ритмларга асосланган.

БИОЛОГИК ФАОЛ МОДДАЛАР — организмдаги биологик жараёнларга таъсир этиб, орган ва системалар фаолиятини ўзгартирувчи моддалар. Уларга одам, ҳайвон, ўсимлик тўқималаридаги моддалар (ферментлар, гормонлар, витаминлар, биоген аминлар, простагландинлар ва б.) ёки синтез қилинган кимёвий бирикмалар (фенотиазин, пиразол, нитрофуран унумлари, сульфаниламид препаратлар ва б.) киради. Тиббиёт амалиётида турли касалликлар ва патологик ҳолатларнинг олдини олиш ёки даволашда ишлатилади.

БИОЛОГИК ФАОЛ НУҚТА — одамнинг тана юзасидаги нуқталар. Б.ф.н. юқори электрик

потенциал, юқори тери ҳароратига ва оғрикни ўта сезиш хусусиятига эга. Б.ф.н. да кислороднинг ютилиши ўта фаол, моддалар алмашинуви жадал бўлади. Ҳозир одамда 700 га яқин Б.ф.н. лар маълум. Булардан рефлексотерапияда фойдаланилади. Бу нуқталар игналар, куйдириш массажи ёрдамида кўзғатилади. Ҳозирги вақтда электростимуляторлар яхши натижа берапти.

БИОЛОГИЯ — тирик табиат, ўлиб битган ва ҳозир яшаётган тирик мавжудотнинг турли-туманлиги, тузилиши, функцияси, келиб чиқиши, тарқалиши, тараққиёти, уларнинг ўзаро ва атроф-муҳит б-н муносабатларини ўрганади. «Б» термини фанга француз олими Ж. Б. Ламарк ва немис ботаниги Г. Р. Тревиранус томонидан киритилган (1801 й.). Б.нинг асосий бўлимлари ҳайвонлар ҳақидаги фан — зоология ва ўсимликлар олами ҳақидаги фан — ботаникадир; бу фан соҳаларининг ўзи ҳам кичик тармоқларга: цитология, вирусология, паразитология, микробиология ва ҳ.к. ларга бўлинади. Б.нинг бошқа фанлар б-н узвий боғланиши натижасида физиология, биокимё, биофизика ва молекуляр биология фанлари вужудга келди. Юқумли касаллик кўзгатувчи бактериялар, вируслар, замбуруғлар ва ҳайвонлар Б.сини ўрганиш кўлаб юқумли касалликларнинг олдини олиш ва даволаш чораларини ишлаб чиқишга имкон берди.

БИОНИКА — биология ва кибернетиканинг бир йўналиши. Янги асбоблар, механизмлар, системалар яратиш мақсадида организмнинг тузилиши ва ҳаёт фаолияти хусусиятларини ўрганади. Б.да ҳисоблаш техникасини такомиллаштириш, янги датчиклар, сезгир системалар яратиш ва б. мақсадларда инсон ҳамда жониворларнинг нерв системасини, ҳиссиёт органларини ва уларнинг навигация, ориентация ва локализация принципларини ўрганиш муҳим йўналишлардир.

БИОПОЛИМЕРЛАР — юқори молекулали табиий бирикмалар: оксиллар, нуклеин кислоталар, полисахаридлар. Тирик организмнинг тузилиш асоси бўлиб, ҳаёт фаолияти жараёнида ҳал қилувчи роль ўйнайди.

БИОПРЕПАРАТЛАР — касалликларнинг олдини олиш ва даволаш мақсадида қўлланиладиган биологик (ҳайвон ва ўсимликлардан олинadиган, шунингдек микроорганизмларнинг ҳаёт фаолияти натижасида ҳосил бўладиган) препаратлар (лидаза, кортикотропин, корглюкон ва б.).

БИОПСИЯ — касалликни аниқлаш мақсадида тирик одамнинг тўқима ёки бирор органдан бир қисмини кесиб олиб, микроскопда текшириш. Асосан хавфли ўсмавларни аниқлашда қўлланилади. Илмий тадқиқот ишлари олиб боришда ҳам. В. дан фойдаланилади. Кенг маънода олганда, тўқима, бирор органик қисман ёки ҳаммасини олиб ташлаш операцияси ҳам. Б. ҳисобланади (даволаш Б.си).

БИОСОЦИОЛОГИЯ — ижтимоий ҳаётнинг асосий тараққиёт принципларини органик дунёнинг эволюция қонунилари асосида тушунтириб, ижтимоий омиллар аҳамиятини инкор қиладиган назарий қарашлар системаси.

БИОСФЕРА — фаол ҳаёт соҳаси; атмосферанинг қуйи қисми, гидросфера ва литосферанинг устки қисмини ўз ичига олади. Б.да тирик организмлар (тирик модда) ва уларнинг яшаш муҳити узвий боғланган бўлиб, яхлит динамик системани ҳосил

қилади ва бир-бирига таъсир этиб туради. «Б» термини фанга 1875 йилда киритилган.

БИОТИН, Н витамин — сувда эрийдиган олтингугурт тутувчи витамин; организмда бир қатор биосинтезларда кофермент сифатида қатнашади. Карбоксилловчи фермент таркибига қиради. Б. тухум сариги, ачтки ва гулқарамда жуда кўп бўлади. Ҳайвонлар ва одам организмиде Б.ни ичак микрофлораси ҳосил қилади. Б.етишмаганда асосан тери зарарланади, камқонлик келиб чиқади.

БИОТРАНСФОРМАЦИЯ — дори моддаларининг организмда кимёвий ўзгариши; бунда кўпчилик дори моддалари ўз фаоллигини қисман ёки бутунлай йўқотади.

БИОФАРМАЦИЯ — фармациянинг бир бўлими; дори турларининг физик-кимёвий хоссалари, хусусиятлари ва дори тайёрлаш технологиясининг доривор моддаларнинг биологик фаоллигига кўрсатадиган таъсирини ўрганади.

БИОФИЗИКА — биологик системалар физикасини ўрганадиган фан. Биокимёга ўхшаш у ҳам кенг микёсда назарий, экспериментал ва амалий ишлар олиб боради. Б.ни уч қатта соҳага бўлиш мумкин: молекуляр ва ҳужайра Б.си, мембраналарнинг хоссалари, биоэлектр ҳодисалари ва биополимерларнинг конформацион ўзгаришлари б-н шуғулланади; радиацион Б., нур таъсирида ҳажайрада ва макромолекулаларда кузатиладиган ҳодисаларни ўрганади; тиббиёт Б.си, физик жараёнларнинг орган ва тўқималарнинг функционал фаолиятидаги моҳиятини, физик агентларнинг тирик организмларга таъсир этиш механизмини, шунингдек Б.нинг диагностика ва даволашда, тиббиёт технологиясида қўлланишини ўрганади.

БИОФИЛЬТРЛАР — чиқинди сувларни тозалаш учун қуриладиган иншоотлар. Б. филтрловчи материаллар (шлак, майда шағал, керамзит ва б.) б-н тўлатилади. Филтрловчи материаллар қаватидан сизиб ўтувчи чиқинди сувлар улар юзасида биологик пардалар ҳосил қилади. Бундай пардалар асосан микроблар, моғорлар, оксидловчи органик ва анорган моддалардан ташкил топади.

БИОЭЛЕМЕНТЛАР — тирик организмлар таркибига қирадиган кимёвий элементлар. Табиатда учрайдиган 90 элементдан фақат 40 таси тирик организмда учрайди, улардан олтитаси: С, О, Н, N, S, P биргаликда унинг 90 фоизини ташкил қилади.

БИР ИГНАСИ — умурткалар орасидан киргизиб орқа мия каналдаги суюқликка тегишли маълумотлар олиш учун қўлланиладиган игна. Узунлиги 10—12 см, ичида олинadиган суюқликни назорат қилиб турадиган ва ортқича суюқлик чиқишига йўл қўймайдиган ингичка найзасимон қопқоқчаси — мандрени бор.

БИРИНЧИ ТИББИЙ ЕРДАМ — табиий бахтсиз ҳодисалар (зилзила, сув тошқини ва б.) юз берганда шикастланган ёки тўсатдан касал бўлиб қолган кишилар ҳаётини сақлаб қолиш учун тиббиёт ходими етиб келгунча ёки уларни даволаш муассасаларига олиб боргунча зудлик б-н кўрсатиладиган оддий ёрдам. Б.т.ё. ўз-ўзига ёки

бошқаларга кўрсатилиши мумкин. Бу ташқи шикастловчи омиллар (мас., электр токи ва б.) таъсирини дарҳол бартараф этиш, яқин атрофдаги касалхона ёки поликлиникага олиб боришдан иборат.

БИТ — одам ва сут эмизувчи ҳайвонларда учрайдиган кон сўрувчи паразит. Қанотсиз, оғиз аппарати санчиб-сўрувчи; узунлиги 4—4,5 мм. Одамда бош бити, кийим бити ва қов бити учрайди. Б. тошмали терлама, қайталама терлама ва б. касалликларни таркатади.

БИТЛАШ, педикулёз — одамларнинг битлаб кетиши; санитария-гигиена шароитларининг ёмонлиги ва б. битлашга сабаб бўлади. Бош, қов ва б. сохалар битлаши мумкин.

БИТОВ — аёл жинсий йўлларида берк бўлиши, битиб қолиши. Кўпинча туғма бўлади. Қиз бола ёшлигида юқумли касаллик (скарлатина, дифтерия, қизамиқ, терлама ва б.) б-н оғриши оқибатида ҳам Б. бўлиши мумкин.

БИФУРКАЦИЯ — баъзи органлар ёки кон томирларнинг айри сингари иккига бўлиниши. Мас., аортанинг ўнг ва чап умумий ёнбош артериясига бўлиниши, кекирдақнинг иккита бронхга айрилган жойи, умумий уйқу артериясининг ички ва ташқи уйқу артериясига ажралган жойи ва х.к.

БИЧИШ, *кастрация* — ахта қилиш; турли усуллар б-н жинсий безлар (мойак, тухумчон) ишини бутунлай тўхтатиш. Б. жарроҳлик усуллари б-н ёки гормонлар ёрдамида, нурлангириш б-н бажарилади.

БЛАИТ КОРСЕТИ — жуда энли (сербар) белбоғ; умуртқа поғонасини маҳкам ушлаб туриш, унга тушадиган оғирлиқни камайтириш ва кийшайган умуртқа поғонасини тортиб чўзиб тўғрилаш учун ишлатилади. Б.к. умуртқа поғонаси чап ёки ўнг томонга кийшайиб қолганида, тегишли даво наф бермаганда ва жарроҳлик усули б-н даволаш учун беморнинг ҳали ёши етмаган ҳолларда қўлланилади.

БЛАСТОГЕНЕЗ — кўп хужайрали ҳайвонларнинг жинсиз кўпайишида организмнинг соматик хужайралардан ривожланиши.

БЛАСТОДЕРМА — хужайралар тўплами. Тирик бластула (ланцетникда ва амфибийларда) девори. Ривожланишнинг *бластула* даврида эмбрион туҳумининг нотўлиқ бўлиниши натижасида ҳосил бўлади.

БЛАСТОМА — қ. *Ўсма*.

БЛАСТОМЕР — эмбрионал хужайралар. Кўп хужайрали ҳайвонлар туҳумининг бўлинишидан вужудга келади. Б. ўсмайди ва навбатдаги бўлинишдан сўнг (бластула ҳосил бўлишига қадар) 2 баравар кичраяди.

БЛАСТОМИКОЗ — ҳайвонлар териси ва ички органларида учрайдиган ачитқисимон паразит замбуруғлар — бластомицетлар кўзгатадиган оғир юқумли касаллик. Б. нинг айрим турлари одамларда ҳам учрайди. Бунда бемор терисида қизил доғ пайдо бўлиб, пуфакчага айланади. Сўнгра у йиринг бойлаб яра ҳосил қилади. Кўзгатувчи қонга ўтиб ҳамма органларнинг яллиғланиши ва кичик-кичик йирингли бўшлиқлар пайдо бўлишига олиб келади. Харорат

кўтарилиб, бемор совқотади, вақти-вақти б-н терлайди ва х.к.

БЛАСТОМИЦЕТЛАР — қ. *Бластомикоз*.

БЛАСТОЦЕЛЬ — бластула ичигаги бўшлиқ.

БЛАСТОЦИСТА, ҳомила пуфакчаси — сут эмизувчи ҳайвонлар ва одам эмбриони тараққиётининг бир босқичи. Туҳумнинг бўлинишидан ҳосил бўлади. Ҳомила туҳум йўлидаёқ ўзига суюқлик сўриши туфайли ҳомила пуфакчаси (бластоциста)га айланади. Б. ташқи деворидан *трофобласт* ҳосил бўлади.

БЛАСТУЛА — туҳумхужайра бўлиниш даврининг охириги босқичи. Бу даврда туҳумнинг бластомерларга бўлиниши бутунлай тугалланади.

БЛЕННОРЕЯ — кўз шиллиқ пардасининг ўткир йирингли яллиғланиши; юқумли касаллик. Асосан, гонококлар кўзга тади. Б.да қовоқ, кўз шиллиқ пардаси шишади, териси қизарида, кўздан йиринг оқади. Чақалоқлар, болалар ва катталар Б.си фарқ қилинади.

БЛЕФАРИТ — қовоқлар киприкли киррасининг яллиғланиши; кўпинча узоқ давом этади. Қамқонлик, авитаминозлар, меъда-ичак касалликлари, сифатли овқатланмаслик, астигматизм, гипертрофия, вақтида кўзойнак тақмаслик, шунингдек ноқулай ташқи шароит омиллари: чанг, шамол ва б. сабаб бўлади. Б.да дастлаб қовоқлар кирраси бир оз қизариб, кичинади, кейинчалик кўпроқ қизариб шишади. Киприқлар илдизи атрофида йиринг пайдо бўлиб, яраланади, киприқлар тушиб кетавериб, бора-бора бутунлай қолмайди.

БЛЕФАРОПЛАСТИКА — қовоқлар ва қисмларидаги нуқсон ёки чандикларни йўқотиш мақсадида ўтказиладиган пластик операция. Ағдарилиб, ичига буралиб қолган қовоқни тўғрилашда, қовоқ бутунлай ёки қисман бўлмаганда ҳам шу операциядан фойдаланилади.

БЛЕФАРОПЛЕГИЯ — қовоқлар фалажи. Юқори қовоқни кўтарувчи мускуллар б-н қовоқлар доира мускулларининг бирга фалажланиши ва уларни таъминловчи нерв тодаларининг яллиғланиши сабаб бўлади. Б.да кўз очилиб юмилмай қолиши натижасида муғуз парда қақраб, лойқаланиши мумкин.

БЛЕФАРОСПАЗМ — кўз қовоқлари доира мускулларининг қисқариб, кўзнинг юмулиб қолиши. Кўз муғуз, рангдор ва шиллиқ пардаларининг ўткир яллиғланиши, кўзнинг шикастланиши, баъзан травматик невроз сабаб бўлади.

БЛЕФАРОФИМОЗ — кўз ёриги чакка томонининг янги тери қавати б-н бекилиши натижасида унинг торайиши. Бундай ҳолат туғма бўлади.

БЛЕФАРОХАЛАЗИС — юқори қовоқ терисининг бўшашиб, осилиб туриши. Айниқса чакка томони кўпроқ салқиб, қовоқнинг кирраси устидан халтага ўхшаб осилиб туради.

БЛОКАДА — мускул ёки нерв тўқимаси орқали кўзгалишни вақтинча ёки бутунлай ўтказмаслик. Бир қатор касалликларни даволаш ва оғриқни тўхтатиш учун новокани эритмаси юбориб, нерв системаси элементларига таъсир этиш усули. Уч тармоқли нерв тодалари зарарланганда, умуртқа поғонасининг нерв тодалари чиқадиган ва умуман оғриқ бор жойлардаги оғриқни йўқотиш.

БОАС СИМПТОМИ — 1) меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси касалликлари б-н оғриган беморлар пайпаслаб текширилганда кўкрак қафа-

сининг орка қисмида ва бел соҳасида оғрик нукталари пайдо бўлиши. Немис врачлари Боас аниқлаган; 2) меъда ўсмасида меъдада сут кислотаси микдорининг кўпайиши; 3) холециститда ўнг қовурғаси атрофидаги тери сезувчанлигининг кучайиши.

БОГДАНОВ АСБОБИ — оёқ ва қўл суякларининг синганида, чанок-сон бўғимидаги пластик операциядан сўнг, бўғимлардаги ҳаракатни даволаш жараёнида керакли даражада бошқариб туриш учун ва гавданинг кўп қисми куйганда қўлда чандиқлар ҳосил бўлишининг олдини олиш учун ишлатиладиган асбоб. Бу асбоб оёқ ва қўл учун алоҳида-алоҳида ясалган.

БОДОМ — мевали дарахт. Уруғи таркибида мой, витаминлар (асосан V_1 , V_2) ва б. моддалар, аччиқ Б. уруғида амигдалин гликозиди бор. Мойи ич юмшатиш, баъзи дориларни эритиш ва суртмалар тайёрлаш учун ишлатилади. Чучук Б. уруғи эмульсияси ва аччиқ Б. суви оғрик қолдириш, тинчлантириш хусусиятига эга ва шу мақсадда қўлланилади.

БОЗУЛБАНГ, лагохилус — кўп йиллик ўт ўсимлиқ. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида лагохилин, стахидрин бирикмалари, флавоноидлар, каротин, С ва К витаминлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари бачадондан, бурундан, ўпкадан ва яралардан қон кетишини тўхтатиш, шунингдек бавосир, гемофилия, гипертония ва б. касалликларни даволашда қўлланилади.

БОЙЛАМ — суякларни бир-бирига бириктириб ёки жигар, талок, бачадон каби органларни ушлаб турадиган пишқ бириктирувчи тўқима толалари тутами. Бўғимларда яхши ривожланган. Б. букилувчан, чўзилувчан, таранглашувчан бўлади. Суякларни бириктириб турган Б. лар органлар ноён б-н ёки жойлашган ўрнига қараб аталади. Мас., ўмров суяги оралиғидаги Б., биллак суягининг ёнлама бойлами, қов усти бойлами, ҳикилдоқнинг узуксимон-қалқонсимон бўғимида жойлашган товуш бойлами, жигармеъда бойлами, жигар-ўн икки бармоқ ичак бойлами, бачадоннинг кенг бойлами ва х.к. Баъзи Б.лар, мас., чанок-сон бўғимидаги Б. гавдани тик тутиб туришга ёрдам беради.

БОКС — юкумли касаллик б-н оғриган беморларни бошқа касаллардан ажратиб алоҳида ётқизиш учун касалхоналар ва клиникаларда ажратилган махсус бино, бўлим ёки хона. Касалхоналарда Б. дан асосан юкумли касалликлар тарқалишининг олдини олиш мақсадида фойдаланилади (яна қ. *Изолятор*).

БОЛА ТАШЛАШ — қ. *Аборт*.

БОЛА УРНИ — қ. *Плацента*.

БОЛАЛАР БОҒЧАСИ — мактабгача ёшдаги болаларни тарбияловчи муассаса. Одатдаги Б.б. 3—7 ёшли болаларга мўлжалланган. Б.б.-халқ маорифи ёки бошқа муассаса ва ташкилотларга қарашли бўлади.

БОЛАЛАР КАСАЛЛИКЛАРИ — асосан болалар орасида учрайдиган ёки болалик даврида ўзига хос ўтадиган бир гуруҳ касалликлар. Чақалоқлик даврида кузатиладиган ирсий ва туғма касалликлар, эмзиклик давридаги ҳазм органлари ва нафас системаси касалликлари, ясли ва мактабгача тарбия ёшидаги болаларда учрайдиган юкумли касалликлар (қизамиқ, сувчечак,

кўкйўтал, тепки, қизилча ва б.), шунингдек диатезлар (экссудатив диатез), силнинг илк хиллари, бурун-ҳалқум касалликлари (аденоид), мактаб ёшидаги болаларда пайдо бўладиган буйрак, жигар, юрак-томир системаси касалликлари, ревматизм, силнинг локал хиллари ва х.к.

БОЛАЛАР КОНСУЛЬТАЦИЯСИ — бола туғилгандан то уч ёшга тўлганига қадар профилактика-даволаш ёрдамини кўрсатувчи тиббий муассаса. Б.к. болалар поликlinikаси б-н бирга ҳам бўлиб, бундай ҳолларда болалар шифокори уни 15 ёшгача кузатиб туради. Б.к.нинг асосий вазифаси ва мақсади болани соғлом тарбиялашда оилага ёрдам бериш, касалликларнинг олдини олиш, болалар ўлимига қарши бутун чоратadbирларни қўллаб, кураш олиб боришдан иборат.

БОЛАЛАР МУАССАСАСИ — 14 ёшгача бўлган болаларни тарбиялаш ва даволашга мўлжалланган даволаш-профилактика ва ўқув-тарбия муассасаларининг умумий номи. Соғлиқни сақлаш, маориф ва б. идора ҳамда ташкилотларга қарашли бўлади.

БОЛАЛАР УЙИ — етим, қаровсиз болалар, шунингдек ёлғиз оналар болаларни учун давлат боқув-тарбия муассасаси. Махсус болалар уйлари-санаторийларда м.н.с., эшитув, нутқ ва х.к. органларида нуқсон бўлган болалар боқилади, даволанади ва тарбияланади.

БОЛАЛАР ЯСЛИСИ — 3 ёшгача бўлган болаларни боқиб ва тарбиялаш учун мўлжалланган муассаса. Ҳозирги вақтда болалар боғчаси б-н бир ерда ташкил қилинади. Халқ маорифи ёки бошқа бирор ташкилотга, мас., завод, фабрика, жамоат ва давлат хўжалиқлари (моддий-модиявий томондан) қарашли бўлади.

БОЛДИР — оёқнинг тизза б-н панжаси ўртасидаги қисм. Юқоридан тақим ўртасидан ўтган горизонтал чизик б-н, пастанд болдир-оёқ қафти бўғими б-н чегараланган. Б. скелети қатта ва кичик болдир суякларидан иборат. Суяклар бойламлар б-н бирлашган, мускуллар, қон томир ва нервлар парда ва тери б-н қопланган. Б. оёқнинг бошқа қисмлари б-н бирга гавдани кўтариб туришда, юришда қатнашади.

БОЛДИРЕВ НОНУШТАСИ — синон нонуштаси. 100 мл зайтун мойи ва 2 г олеин кислота ёки факат 150 мл зайтун мойидан иборат. Асосан меъда ости безининг ташқи секретор фаолиятини текшириш учун қўлланилади.

БОЛЪТ СИМПТОМИ — бачадон бўйнига қўл теккизиб кўрилганда унинг безиллаб оғриши; бачадон ортликларининг ағлиғнаиш белгиси.

БОНИФИКАЦИЯ (эпидемиологияда) — ҳар хил касалликларни кўзгатадиган ҳашаротлар (мас., безгақ паразити — чивиллар) тўпланадиган ва кўпайиб ривожланадиган, аслида хўжалик аҳамиятига эга бўлган манбалар (ботқоқлик, сув ҳавзалари, кампашзорлар ва б.) ни йўқотиш ҳамда ободонлаштириш чоратadbирлари мажмуи.

БОННЕР УСУЛИ — бачадон бўйинини қўл бармоғи б-н кериш; туғруқ чоғида бачадон бўйини очилишини тезлатиш мақсадида қўлланилади.

БОРМОШИНА — тишнинг қаттиқ тўқималарининг

эговлайдиган, кесувчи асбобларни айланма ҳаракатга келтирадиган аппарат. Оёқ б-н, электр токи ёрдамида ишлайдиган ва турбинадан ҳаракат оладиган турлари бор.

БОТКИН КАСАЛЛИГИ — қ. *Вирусли гепатит*.

БОТУЛИЗМ — ботулинус номли таёқча спораси б-н ифлосланган овқатлар истеъмол қилиш натижасида каттик захарланиш. Уткир юқумли касаллик. Бутун ер юзюда учрайди. Б. да м.н.с. зарарланиб, беморнинг тинкаси қуриydi, боши айланади, кўз олди живирлайди, ичак фаолияти бузилади, кўнгли айниб, кайт қилади, қорни ўқтин-ўқтин оғриydi, оғзи қуриydi, ташна бўлади, овқат ўтиши қийинлашади, нафас олиш бузилади. Кўз, тил, юмшоқ танглай, юз, меъда ва ичак мускуллари фалажланиши мумкин.

БОШ, КАҲҲЛА — одам гавдасининг юқори қисми; пастки жағнинг остки чети ва кўтарилувчи тармоғи, сўргичсимон ўсиқ учи, энса суюгининг кўндаланг жойлашган ғадир-будир ва ташки дўмбоғи б-н бўйин соҳасидан ажралган.

БОШ АЙЛАНИШИ — гавданинг фазода ҳаракатланаётгандек ёки фазодаги нарсаларнинг гавда атрофида айланаётгандек бўлиб туюлиши. Муайян (мас., баланд) шароитда соғлом одамда ҳам рўй бериши мумкин. Ички кулоқ, нерв системаси ва б. аъзолар шикастланиши оқибатида касаллик сифатида авж олади.

БОШ МИЯ — м.н.с. нинг калла бўшлиғида жойлашган қисми. Мия устунни, миёча ва ярим-шарлардан иборат. Б.м. организмдаги ҳамма органларни бирлаштириб, уларнинг бир маромда келишиб ишлашини таъминлайди. Организмни ташқи муҳитнинг ўзгарувчан шароитига мослаб туради. Б.м. ихтиёрий ҳаракатлар, мувозанат, сезиш, кўриш, эшитиш, хид билиш, сўзлаш, фикрлаш, нутқни тушуниш, хотирлаш, мураккаб ҳаракатларни бажариш, ҳис-туйғуларни бошқаришни ташкил этибгина қолмай, айни вақтда уларни доимо, узлуксиз идора қилиб ҳам туради.

БОШ МИЯ ЯРИМШАРЛАРИ — охириги миянинг кенгайган қисми; қадоксимон тана ёрдамида бирлашган иккита яримшар. Унинг ҳар бири пешона, тепа, чакка, энса қисмларига бўлинади. Ярмшарлар пўстлоғи кулранг моддадан, пўстлоқ ости эса оқ моддадан тuzилган. Пўстлоқ устида эгат ва пушталар бўлади. Унг Б.м.я. тананинг чап ярмини, чап Б.м.я. эса ўнг ярмини идора этади.

БОШ МИЯ ҚОРИНЧАЛАРИ — бош миядаги ўзаро туташган бўшлиқлар; 4 та бўлиб, катта яримшарларда жойлашган 2 та ён қоринчалар, пўстлоқ ости ядролари ўртасида жойлашган 3- қоринча ва мия устунининг орқа томонида ромб чуқурлиғида жойлашган 4- қоринчадан иборат.

БОШ МИЯНИНГ КЎПЧИШИ — бош мия ҳажмининг анча катталашши; калла ичи босмининг ошиши ва нерв марказлари фаолиятининг бузилиши б-н ўтади. Сув-туз алмашинувининг бузилиши ва б. сабаб бўлади.

БОШ ОҒРИҒИ, цефалгия — калла суюғи гумбази соҳасидаги оғрик; турли касалликларнинг энг кўп учрайдиган белгиларидан бири. Мия пардалари ва томирлари, калла суюгининг юзадаги тўқималарида жойлашган оғрик рецепторлари га таъсир этиши натижасида рўй беради.

БОШ ҚОРОНҒИЛИК, ҳомиладорлик токсикози — бўйида бўлиш муносабати б-н аёл организмда рўй берган ўзгаришлар ифодаси: аччиқ, нордон, шўр нарсаларни кўнгиш тусаши, кўнгиш айниши, қусиш, сўлак оқиши, пиёздоғ хидини ёктирмаслик, гап кўтара олмаслик, тез толиқиш, бош айланиши, уйқучанлик, кайфиятнинг ўзгариб туриши ва б.

БОҒЛОВ — боғлов материалларини гавдада маҳкам тутиб туриш, кўл-оёқ ёки тананинг бирор қисмини қимирламайдиган қилиб қўйиш ва босиб туриш учун қўлланиладиган воситалар. Маҳкамловчи, босувчи, тахтакачловчи, қотирувчи (гипс), шина Б. ва б. хил Б. бўлади. Б. нинг бинтли, елимли ва пластирли хили кўп ишлатилади. Б. нинг бир неча тури бор: бутсимон Б., Гиппократ боғлови, бошқосимон Б., Т харфисимон Б., спиральсимон Б., Дельбе боғлови ва б.

БОҒЛОВ МАТЕРИАЛЛАРИ — турли хил боғловлар тайёрлашда ва боғлашда ишлатиладиган материаллар. Б.м. сифатида гигроскопик пахта ва дока, шунингдек тўрсимон дока қўлланилади. Докадан сalfетка, бинт, тампон тайёрланади. Ярага бевосита боғланадиган Б.м. стерилланган ҳолда бўлиши лозим. Стерилланган боғлов жароҳатни ифлосланишдан сақлайди ва жароҳатдан чиқадиган қон, йирингни яхши шимади.

БРАДИКАРДИЯ — юракнинг секин (1 минутда 60 марта дан кам) уриши. Соғлом кишиларда ҳам кузатилади. Турли касалликлар оқибатида рўй беради.

БРАДИКИНЕЗИЯ — умумий ҳаракатнинг қайтарилиши; баъзи касалликларнинг аломатларидан бири. Пўстлоқ ости ядролари ва уларнинг йўлларида иборат стриопаллидар системага қарашли соҳалар шикастланганда (мас., паркинсонизмда) кузатилади. Бунда экстрапирамид система шикастланади, беморнинг ҳаракатлари секинлашади, камаяди ва у гўё «қотиб» қолгандек юради.

БРАДИЛАЛИЯ — нутқнинг узук-юлуқлиги; бемор бир сўзни айтгач, анчадан кейин иккинчисини айтади, сўз ва жумлалар бир-бирига қовушмайди, баъзан у бир сўзни ҳадеб қайтараверади. Бош миянинг оқиш шари ва қора моддаси шикастланиши натижасида келиб чиқади.

БРАДИЛЕКСИЯ — ўқиш қобилиятининг секинлашиши; ҳар бир сўзни ҳижжалаб, тўхтаб-тўхтаб, чўзиб ўқиш. Бемор бир жумлани ўқиб тугатгунча унда акс эттирилган фикр йўқолади, лекин талаффуз қилинаётган сўзлар маъноси жиҳатдан тўғри ва мувофиқлашган бўлади.

БРАДИПЕПСИЯ — меъда-ичак шираларининг кам ишлаб чиқарилиши, ажралиши ва ҳ.к. жараёнларнинг бузилиши туфайли овқат ҳазмининг сусайиши.

БРАДИПНОЭ — нафас олишнинг секинлашиши (минутига 12 ва ундан ҳам кам бўлиши); кўпинча турли сабабларга кўра нафас марказининг қўзғалувчанлик хусусияти сусайганда кузатилади.

БРАДИПРАКСИЯ — бирор ҳаракат ёки ишни жуда секин қилиш; мас., тугма қадаш, овқатланиш, чайнаб-ютиш, ювиниш каби амалий ҳаракатларни тез ва соз бажара олмай қолиш.

БРАДИСФИГМИЯ — томир уриши — пульснинг у ёки бу сабабларга кўра (мас., юрак пороклари, вегетатив нерв системаси фаолиятининг туғма, ирсий бузилиши ва ҳ.к.) сусайиши.

БРАДИФАГИЯ — ютишнинг қийинлашуви; тил-халқум нерви ва адашган нервнинг бир томонлама ҳаракатланиш толаси яллиғланганда ва истерияда кузатилади.

БРАДИФАЗИЯ — нутк бузилишларининг умумий номи.

БРАДИФРАЗИЯ — нутк бузилиши. Тафаккурнинг сусайиши натижасида нуткнинг секинлашиб қолиши, мас., депрессияда кузатилади.

БРАДИФРЕНИЯ — барча руҳий жараёнлар (фикрлаш, нутк, хис-ҳаяжон)нинг секин кечиши.

БРАУН СИМПТОМИ — 1) ич терлама (корин тифи)да, ичак тешилганда, фонендоскоп б-н коринни эшитиб кўраётган пайтда кўричак соҳасига босилса, қисирлаш (крепитация) белгиси пайдо бўлиши; 2) корин деворининг кўпроқ оғрик сезиладиган жойдаги тери белгиланади ва бемор соғлом ёнбошига ётқизилгандан 15—30 мин. ўтгач, белгиланган жойдан оғрик 2,5—5 см силжиса ёки кучайса, бу *аппендицит* борлигини билдиради.

БРАХИАЛГИЯ — елкада пайдо бўладиган оғрик. Аксарият умуртка поғонасидаги ҳар хил дистрофик ўзгаришлар сабаб бўлади. Оғрик кўпинча бўйин ва елкада бошланиб, кўлнинг олд ёки орқа томонига тарқалади ва бармоқларгача зирқираб, увишиб оғрийд, натижада кўлни юқорига ва орқага кўтариб бўлмайди.

БРАХИГНАТИЯ — ривожланиш нуксони; бунда пастки жағ яхши ривожланмай, кичик бўлиб қолади.

БРАХИДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуксони; кўл ёки оёқ бармоқларининг туғма калта бўлиши.

БРАХИМОРФИЯ — гавда тузилишининг бир кўриниши; бунда тана кенг, кўл ва оёқлар калта бўлади.

БРАХИСКЕЛИЯ — ривожланиш нуксони; оёқнинг туғма калта бўлиши.

БРАХИСПОНДИЛИЯ — умуртка поғонасининг ривожланиш нуксони; бунда умуртка танаси калта бўлиши.

БРАХИФАЛАНГИЯ — ривожланиш нуксони; бармоқ фалангаларининг туғма калта бўлиши.

БРАХИЕЙЛИЯ — ривожланиш нуксони; бунда юқори лабнинг ўрта қисми тишни ёпа олмайдиган даражада юқорига тортилган бўлади.

БРАХИЦЕФАЛИЯ — одам боши шаклининг ўзгача бўлиши; бунда бошнинг кўндаланг диаметри анчагина катта бўлади.

БРИККЕР ОПЕРАЦИЯСИ — ковуқни бутунлай олиб ташлаб, унинг ўрнига ёнбош ичакнинг алоҳида ажратиб олинган қисмидан ковуқ қилиб, унга сийдик йўллари улаш ва кориннинг олдинги деворига тешик очиб, шу ёнбош ичакнинг охири қисмини чиқариб, тикиб қўйиш.

БРИКНЕР СИМПТОМИ — тўсатдан қаттиқ товуш эшитилганда одатдагича кўзни юмиш реакциясининг йўқолиши; юз мускулларининг фалажланиши ва нервнинг зарарланиши сабаб бўлади.

БРИЛЛ КАСАЛЛИГИ — тошмали терлама касаллигининг орадан бир неча йил ўтгандан кейин яна қайтарилиши. Бунда дастлабки клиник белгилар намоён бўлса ҳам, касаллик энгилроқ кечади.

БРИЛЛИАНТ ЯШИЛИ, кўк дори — антисептик таъсирга эга бўлган дори; тиббиёт амалиё-

тида спиртдаги 1% ли эритмаси ишлатилади. Терини куйдирмаганлиги учун ёш болалар териси, шиллик пардалари касалланганда, шунингдек кўз операциясидан олдин суртилади.

БРИССО — МАРИ СИНДРОМИ — оғиз бурчаги ва лабнинг бир томонга хуружли кийшайиб, тилининг ҳам шу томонга тортилиб кетиши. Аксари истерияда кузатилади.

БРОДИ АБСЦЕССИ — узун найсимон суякларнинг уч қисмидаги чегараси аниқ абсцесс. Остеомиелит касаллигида учрайди. Асосан стафилококк микроби кўзғатади, бунда йиринг фақат бир жойда бўлади. Кўпинча катта болдир суяги хасталанади. Инглиз жарроҳи Бродн тасвирлаб берган.

БРОМИДЛАР — таркибида бром бўлган ва организмга тинчлантирувчи таъсир кўрсатадиган дорилар: натрий бромид, калий бромид ва б.

БРОМИДРОЗ — кўланса хидли тер чиқиши. Одатда тер таркибида ёғ кислоталари ва аммиак бирикмаларининг микдори ошганида кузатилади.

БРОМИДРОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув холати; бунда одам кўпчилик олдидан ўздан кўланса хид чиқади деб гумонсирайверади.

БРОМИЗМ — бром тузларини узоқ вақт қабул қилиш туфайли заҳарланиш.

БРОМОДЕРМА — терига майда тошмалар тошиши; асосан таркибида бром бўлган дориларни узоқ вақт истеъмол қилинганда ёки шу дориларни организм қабул қилолмади колганида кузатилади.

БРОНХАДЕНИТ — бронхлар, трахея атрофидаги ҳамда кўкс оралиғининг орқа ва олдида жойлашган лимфа безларининг яллиғланиши. Кўпинча сил, зотилжам, кўкйўтал, қизамик, бронхопневмонияда учрайди.

БРОНХИАЛ АСТМА — бронхлар қисқарувчанлигининг бузилиши натижасида нафас қисими ва бўғилиш хуружлари б-н ўтадиган аллергия касаллики. Юқумли аллергиялар кўзғатадиган юқумли-аллергик Б.а., юқумсиз аллергиялар келтириб чиқарадиган Б.а. ҳамда ишлаб чиқариш шароитида одамга аллергиялар таъсир этиши оқибатида келиб чиқадиган касбга оид Б.а. фарқланади.

БРОНХИОЛАЛАР — бронхларнинг ўпкадаги охири энг майда чегара тармоғи. Ҳар бир чегара бронх иккита нафас бронхиоласини беради. Бу бронхиола торайиб, нафас найчасига, у эса кенгайиб, нафас пуфакчалари ва ўпка альвеола-ларига айланади. Б. узум шингилига ўхшаш жойлашган бўлиб, ўпкада ҳамво алмашинишида фаол қатнашади.

БРОНХИОЛИТ, капилляр бронхит — майда бронхлар деворининг яллиғланиши. Вирус ёки бактериялар кўзғатади; бир ёшгача бўлган болаларда учрайди. Грипп вируслари кўзғатадиган гриппли Б., майда бронхлар шиллик каватининг катарал яллиғланиши б-н ифодаланадиган к а т а р а л Б., бронхлар тешигича грануляцион тўқима ўсиб кириши б-н кечадиган о б л и т е р а ц и я л о в ч и Б. ва б. фарқ қилинади.

БРОНХИТ — бронхларнинг яллиғланиши; мустақил касаллик ва турли касалликларнинг иккиламчи белгиси сифатида учрайди. Г е м о р р а -

Гик Б. бронхлар шиллик қаватига қон қуйилиши ва экссудатда эритроцитлар сонининг ошиши б-н ифодаланади. **Иирингли** Б. узок давом этувчи сассик балғам ажралиши б-н кечади. **Ўткир** Б. бронхларнинг микроб ёки захарли модда таъсирида ўткир яллиғланишидан пайдо бўлади. **Сурункали** Б. ўткир бронхит узок чўзилганда ёки кетма-кет қайталаганда рўй беради.

БРОНХЛАР — кекирдақнинг ўнг ва чап тармоққа бўлинган қисми; ҳаво ўтадиган найсмон тармоғи. Ўнг Б. калтарок ва кенгрок, деярли вертикал йўналган. Чап Б. торроқ ва узунроқ бўлиб, кекирдақдан бурчак ҳосил қилиб бошланади. Б. бронхиолаларгача тармоқланиб бориб, бир бутун бронхиал «даракт» ни ташкил этади. Б. тоғай халқалардан тузилган, улар оралигини фиброз парда тўлдириб туради. Б. ўпка ичида тармоқланиб, ингичкалаша боради, энг охириги майда Б. учи пуфакчалар б-н тугайди.

БРОНХОГРАФИЯ — бронхлар бўшлиғига махсус контраст моддалар (йодолипол, лимидол, пропилюдон) юбориб, уларнинг рентгенологик тасвирини олиш. Бу усул б-н бронхларнинг ўтказувчанлик ва ҳаракат хусусиятини аниқлаш мумкин.

БРОНХОДИЛАТАТОРЛАР — к. *Бронхолитиклар*.

БРОНХОКИМОГРАФИЯ — бронхларга контраст модда юбориб, уларни рентгенокимография қилиш. Бронх касалликларини аниқлашда қўлланади.

БРОНХОКОНСТРИКТОРЛАР — бронхлар мускулини қискартирадиган (спазм) моддалар гистамин, брадикинин ва б.).

БРОНХОЛИТ — бронх тешигида пайдо бўладиган тошлар. Сил касаллигида лимфа тугунларининг оҳакланишидан ҳосил бўлади.

БРОНХОЛИТИАЗ — бронхолитларнинг пайдо бўлиши б-н кечадиган бронх ва ўпка касаллиги.

БРОНХОЛИТИКЛАР (бронходилаторлар) — бронх силлик мускулларини бўшаштирадиган дорилар; асосан бронхларнинг торайиши б-н кечадиган касалликларда (бронхиал астма ва б.) бронхларни кенгайтирувчи дори сифатида ишлатилади (мас., адреналин, изадрин, атропин сульфат ва б.).

БРОНХОЛОГИЯ — пульмонологиянинг бир бўлими. Бронх касалликларини ўрганади. Уларни аниқлаш, олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқади.

БРОНХОМИКОЗ — паразит замбуруғлар қўзғатадиган бронх касалликлари.

БРОНХОПНЕВМОНИЯ — ўпканинг бир ёки бир неча бўлагидаги ингичка, майда бронхларнинг яллиғланиши, яна к. *Зотилжам*.

БРОНХОРЕЯ — йўталганда кўп микдорда кўпikli тупук ажралиши; кўпинча бронх безларидан шиллик кўп ажралганда кузатилади.

БРОНХОСКОП — трахея ва бронхларнинг ички деворини визуал (кўз б-н кўриб) текшириш учун ишлатиладиган тиббий эндоскоп. Б. нинг каттик металлдан тайёрланган ва эгиловчан эластик турлари мавжуд.

БРОНХОСКОПИЯ — трахея ва бронхларнинг

пастки қисмларини *бронхоскоп* ёрдамида бевосита кўриб текшириш усули. Б.да бронхоскопни оғиздан томоқ орқали бронхларга киргизиб, нафас йўллари текширилади, шунингдек бронхлардан ёт жисмлар, полиплар ва бронхиал суюқлик олиб ташланади, биопсия қилинади, турли дори моддалари юборилади.

БРОНХОСПАЗМ — бронх девори мускулларининг қисқариши натижасида майда бронхлар ва бронхиолалар тешигининг торайиши.

БРОНХОСПИРОГРАФ — ўнг ва чап ўпкадаги газ алмашинувини алоҳида текшириш учун қўлланиладиган асбоб; иккита спирограф ва бронхоскопдан иборат.

БРОНХОСПИРОГРАФИЯ — ўпкадаги газлар алмашинувини текшириш усули. Бунда бронхоспирограф ёрдамида ҳар битта ўпкадаги кўрсаткичлар алоҳида қайд қилинади.

БРОНХОСТЕНОЗ — бронх деворидаги патологик ўзгаришлар ёки бронх тешигига ёт жисмларнинг тушиши оқибатида бронх тешигининг торайиши.

БРОНХОТЕТАНИЯ — бронхиал мускулларнинг узок вақт спастик қисқариши; болаларда *спазмофилия* оғир кечганда кузатилади.

БРОНХОТОМИЯ — бронх йўлини очиш. Диагностик қўйиш ёки даволаш мақсадида қилинади.

БРОНХОЭЗОФАГОСКОП — қизилўнгач, трахея ва бронхларни визуал текшириш, шунингдек даво ва диагностика муолажаларини ўтказишда ишлатиладиган тиббий асбоб.

БРОНХОЭКТАЗ — бронхларнинг кенгайиши ва ўзгариши б-н кечадиган касаллик. Б.да бронхларда балғам тўпланиб, бронхлар девори ва ўпка тўқимаси яллиғланади. Бир неча тури фарқланади. **Атрофик** Б. кенгайган бронх деворининг атрофияга учраши б-н кечади. **Тугма** Б. она қорнида ёки бола ҳаётининг биринчи кунларида пайдо бўлади. **Орткирилган** Б. грипп, бронхит, зотилжам, кизамик, қўқйўталдан кейин рўй беради. **Қурук** Б. ўзида шиллик ёки йиринг сакламай, йўтал ёки баъзан қон туфлаш б-н кечади.

БРУКСИЗМ — ухлаб ётганда тишни ғижирлатиш. Одатда кўпинча ёш болаларда кузатилиб, гижжа касаллигининг белгиларидан бири бўлиши мумкин.

БРУКСОМАНИЯ — уйғоқликда дам-бадам тишни ғижирлатишга ўрганиб қолиш.

БРУНСИНДРОМИ — бош ҳолатини ўзгартирилганда бўйин ва энса соҳаси ҳамда бошда қаттиқ оғриқ пайдо бўлиб, айна вақтда бош айланиши ва қайт қилиб юбориш. Бемор бошини қўллари б-н маҳкам ушлаб туришга мажбур бўлади, чунки бош ҳолати ўзгариши биланоқ оғриқ зўради. Баъзи ҳолларда мувозанат бузилиб, ҳатто бемор ҳушини йўқотади. Бу синдром кўпинча бош мианинг IV қоринчасида ўсма пайдо бўлганда ёки мия кўпчишида кузатилади.

БРУСНИКА — доим яшил бута. Барги ва ёш новдаларида арбутин гликозиди, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари сийдик хайдовчи ва унинг йўллариини дезинфекция қилувчи восита сифатида, шунингдек бод ва *подагра* касалликларида ишлатилади.

БРУЦЕЛЛЕЗ — бактериал зоонозлар гуруҳига қирадиган юкумли касаллик. Одам ва хайвонларда учрайди. Бруцелла микроорганизми қўзғатади.

Қасаллик одамга шу дардга чалинган ҳайвонлар, айниқса қўй, эчки, сигир, от, туя, чўчкалардан, улар сутини пиширмай ичгайда ва гўштини чала ковориб истеъмол қилинганда юкади. Белги-лари: бемор тез-тез совук котади, ҳарорати кўтарилади, терлайди, оёқ-қўл, айниқса бармоқ бўғимлари яллиғланиб, оғрийд. Ўткир ва сурункали кечади. Қайталаниши (рецидив бериши) мумкин.

БУБОН — яллиғланган лимфа тугунларининг катталашуви («без келиши»). Таносил (мас., захм) ва бошқа баъзи юқумли касалликлар (мас., ўлат) да кузатилади.

БУЖ — жарроҳлик асбоби; чандиклиниқ торайиб колган найсимон органлар (қизилўнғач, сийдик йўли, ташқи эшитув йўли ва б.) ни кенгайтириш ва текшириш учун ишлатилади. Б. металл, пластмассадан ясалган ва эластик, юмшок, йўғон ва ингичка бўлиб, ҳар бир бемор учун махсус йўғонлиқдаги Б. танлаб олинади.

БУЮ СИНДРОМИ — *перикардит*, *эндокардит* ва ўткир бўғим ревматизми белгиларининг биргаликда кечиши.

БУЙРАК — қорин бўшлиғининг орқасида, I—II бел умуртқаларининг икки ёнида жойлашган, ловия шаклидаги, тўқ қизил рангли жуфт орган. Ундаги 2 млн. га яқин майда қилнайка (нефрон)ларда қон плазмаси филтрланади ва сийдик ҳосил бўлади. Ҳар бир Б. нинг оғирлиги 140—150 г, бўйи 10—12 см, эни 5,5—6 см, қалинлиги 3 см ча. Б. ни фиброз парда, ёғ капсуласи ва бириктирувчи тўқимадан иборат фасциялар ўраб, ушлаб туради. Б. пўст ва мағиз қаватдан иборат. Унинг қабарик (ташки) ва ботик (ички) юзаси бор. Ботик юзадан Б. артериялари кириб, Б. веналари, лимфа томирлари ва сийдик йўли чиқади. Бу юзага Б. жоми тақалиб туради. Б. устида буйрак усти бези жойлашган. Б. организмдаги моддалар алмашинувининг охирги маҳсулотлари, ортиқча тузлар, сув, ёт ва захарли бирикмаларни чиқариб ташлайди. Қон таркибини тартибга солади ва организм ички муҳитининг доимийлигини таъминлайди.

БУЙРАК АГЕНЕЗИЯСИ — буйракнинг тугма бўлмаслиги. Иккала буйрак бўлмасга, ҳомила деярли ўлик туғилади. Фақат битта буйрак бўлганда, у катталашган бўлади. Бу ҳол киши соғлиғига таъсир қилмаслиги ҳам мумкин, фақат буйрак касалланишига йўл қўймастик зарур.

БУЙРАК АПЛАЗИЯСИ — буйрак ўлчамларининг жуда ҳам кичик бўлиши. Б. а. да кўпинча сийдик ажралмайди. Агар бел қаттиқ оғирса, аплазияга учраган буйрак олиб ташланади.

БУЙРАК ГИПОПЛАЗИЯСИ — буйракнинг нормага нисбатан кичик бўлиши. Б. г. да сийдик ажралошига путур етмайди; бунда баъзан бел соҳаси оғрийд, қон босими ошади.

БУЙРАК ДИСТОПИЯСИ — буйракнинг ўз ўрнида эмас, балки қоринпарданинг ёнбош соҳасида, чаноқ бўшлиғида, ҳатто кўкрак қафасида бўлиши. Буйрак қаерда жойлашган бўлса, ўша соҳа вақти-вақти б-н симллаб оғриб туради, гидронефроз ривожланади ва шу касалликка хос белгилар вужудга келади. Б. д. ни тасвирий ва снсий урография ҳамда ангиография қилиб аниқланади.

БУЙРАК ЕТИШМОВЧИЛИГИ — буйракнинг барча хусусиятлари, жумладан организмнинг ички муҳит турғунлигини сақлаш ва қонни азот

қолдикларидан тозалаш фаолиятининг бузилиши. Ўткир ва сурункали Б. е. фарқ қилинади. Ўткир Б. е. да буйрак функциясининг бузилиши тўсатдан рўй беради, бунда сийдик кам ажралади, оғир ҳолларда эса бутунлай ажралмай қолади, қонда сийдикчил (мочевина) микдори кўпаяди; тери ости, қорин ва кўкрак қафасида суюқлик тўпланади (судван семирши). Сурункали Б. е. асосан буйрак ва сийдик йўлининг сурункали кечадиган касалликлари оқибати бўлиб, буйрак тўқимасининг бузилиши (нефросклероз) б-н туғайди. Беморнинг териси қуруқшаб яллиғланади. Салга шикастланаверади. Чанқаш, қусиш, бош оғриғи, ич кетиши, қорин дам бўлиши, ҳиқичоқ тутиши ва б. аломатлар пайдо бўлади. Қонда сийдикчил микдори тобора орта бориб, уремия бошланади.

БУЙРАК ЖОМИ — буйрак қосачаларидан тушган сийдикнинг тўпланиши жойи. Кўпинча учбурчаксимон, овалсимон, шарсимон, тўртбурчаксимон бўлади. Б. ж. нинг пастки қисми воронкасимон т. айиб, сийдик йўлига ўтади.

БУЙРАК ЖОМИНИ КАТЕТЕРЛАШ — катетерловчи цистоскоп (қ. *Цистоскопия*) б-н сийдик йўлининг тешиги орқали унга катетер қўйиш ва уни буйрак жомига етказиш. Диагноз қўйиш ва даволаш мақсадида қўлланилади.

БУЙРАК ҚАРБУНКУЛИ — буйрак томирларига тромбоз ёки бактериялар тушиб тиқилиб қолиши натижасида пайдо бўладиган ўткир йирингли пиелонефрит; бунда буйракнинг пўст ва мағиз қаватида бир ёки бир неча йирингли яллиғланиши ўчоқлари юзага келиб, улар бир-бири б-н қўшилиб кетади ва буйрак тўқимасининг ҳийлагинна қисмини эгаллайди.

БУЙРАК КИСТАСИ — буйрак паренхимасидаги юмалоқ бўшлик; у одатда ирсий, тугма ёки орттирилган касалликлар оқибатида вужудга келиб, сероз ва геморрагик суюқлик б-н тўла бўлади.

БУЙРАК МАРКАЗИ — ўткир ва сурункали буйрак етишмовчилиги бор касалларни даволаш муассасаси.

БУЙРАК ТОШИ КАСАЛЛИГИ, нефролитиаз — сийдик органларида, аксарият буйракда туз моддалари — урат, оксалат, фосфат тошлари ҳосил бўлиши б-н боғлиқ касаллик. Болаларда кўп учрайди. Касаллик моддалар алмашинувининг бузилиши, айирув органларининг инфекция ва б. касалликлари оқибатида юзага келади. Тошлар силжиб, сийдик йўлига ўтиб қолганда оғриқ хуружи (буйрак санчғи) рўй беради, бунда бемор безовталанади, санчик қориннинг олд томониغا, чов, қов соҳасига, ораликка, жинсий органларга тарқалади; ҳарорат кўтариледи, қўнғил айнаши, қайт қилиш ҳоллари кузатилади, сийдик қизғиш тус олади.

БУЙРАК УСТИ БЕЗИ ГОРМОНЛАРИ — буйрак усти бези пўст қаватининг учта зонасида ишланиб, қонга чиқариладиган *кортикостероидлар* (глюкокортикоид — кортизол, минералкортикоид — альдостерон), жинсий стероидлар — адреностерон. **БУЙРАК УСТИ БЕЗИ ПЎСТ ҚАВАТИНИНГ ЎТҚИР ЕТИШМОВЧИЛИГИ** — кортикостеронлар секретияси кескин қамайиб кетиши

натижасида келиб чиққан ва бемор ҳаёти учун жуда хавфли ҳолат. Касаллик бирданига пайдо бўлиб, кўпинча биринчи кунлик *коллас* ва *кома* натижасида ўлимга олиб бориши мумкин. Касалликка буйрак усти бези пўст қаватининг некрози, унга кон қуйилиши, травматик операциялар, *адrenalэктомия* ва б. сабаб бўлади.

БУКИШ — бўғимнинг фронтал ўқи атрофидаги ҳаракати вақтида бўғимларни ҳосил қилувчи кучлар ва ҳаракат қисмларининг бир-бирига нисбатан бурчакларининг камайишига олиб келадиган ҳолат. Б. мускуллар ёрдамида амалга оширилиб, бош ва орқа мия рефлекслари бошқариб туради.

БУКРИЛИК, **букирлик** — кўкрак қафасининг орқага қараб ўсиб ва умуртка поғонасининг ён томонга қийшайиб шакли ўзгариши. Умуртка поғонасининг турли касалликлари, шикастланиши, кўпинча сил сабаб бўлади. Қелиб чиқишига қараб: рахит букирилиги, қовурға букриси, юрак букриси, ёйсимон Б. ва қариллик букирилиги фарк қилинади.

БҮЛ КАСАЛЛИГИ — чақалоқлар сепсисининг бир хили; унда бадан сарғайиб, тери, шиллик пардалар ва ички органларга қон қуйилади.

БУЛИМИЯ — овқатга ружу қилиш, тўйганликни ҳис этмаслик, «молдек овқат ейиш». Меъёрдан ортиқ овқат истеъмол қилиш (полифагия) б-н бирга кечади. Б. да кўпинча қорин соҳасида оғрик ва қусиш ҳолатлари кузатилади. Б. м.н.с. нинг органик касалликлари ҳамда руҳий хасталикларда учрайди.

БҮЛЛИЕЗ — теридан кўтарилган, пуфакчали, пуфакчадан иборат деган маънони ифодалайдиган атама.

БУЛЬБИТ — ўн икки бармоқ ичак пиеэчасининг яллиғланиши; дуоденитнинг бир тури.

БУЛЬБОТОМИЯ — нейрохирургик операция. Узунчоқ миyaning ўтказувчи йўллари очиш. Асосан *паркинсонизм*, *хорез*, *атетоз* касалликларида қўлланилади.

БУМКЕ СИМПТОМИ — шизофренида кўз қорачиқларининг оғрик ва руҳий таъсиротларга жавоб (реакция) бермаслиги. Немис невропатологи ва психиатри О. Е. Бумке таърифлаб берган.

БУРГА — одам, сут эмизувчи ҳайвонлар ва қушларда қон сўрувчи техникўр ҳашарот (эктопаразит). Оғиз аппарати санчиб-сўрувчи, канотсиз, орқа оёқлари сакровчи. Узунлиги 1—6 мм. Қўпчилиги инфекция қасалликлар (мас., ўлат)ни таркатади.

БУРИШТИРУВЧИ ДОРИЛАР — шикастланган тери шиллик пардаларининг юзасига текканда ёки ярага суртилганда тўқима оксигенининг сувини тортиб олиб, буриштириб қўядиган дорилар; бунда тўқима сатҳида зич ҳимоя пардаси ҳосил бўлиб, ташқи таъсирдан сақлайди. Шу туфайли Б. д. ни маҳаллий яллиғланишга қарши, қучсиз оғрик қолдирувчи ва қон оқнишни тўхтатувчи восита сифатида ишлатилади, мас., таннин, танальбин ва б.

БУРСИТ — бўғим шиллик халтачасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши; халтачада суюқлик (экссудат) тўпланиши б-н кечади. Бунга ўткир ёки сурункали яллиғланишлар (томоқ оғриги,

тумов, сўзак, сил, оқсим касаллиги, ревматизм), ҳар хил шикастланишлар (лат ейиш, шилиниш, чақаланиш ва б.) сабаб бўлади. Бўғим шишади ва билқилаб туради, ҳаракати чекланади. Кўпинча тирсак ва тизза бўғимида учрайди.

БУРСЭКТОМИЯ — яллиғланган бўғим халтачасини кесиб олиб ташлаш. Бўғим халтачасининг каери яллиғланишидан қатъи назар, бўғимнинг ёнбош томонидан ёйсимон шаклда кесилади. Тери, тери ости ёғ тўқимаси кесилгандан сўнг, бўғимни очмасдан туриб, халтачанинг атрофидаги тўқималарини кесмасдан ажратилади, сўнггра халтача кесиб олиб ташланади.

БУРУН ВА УНИНГ ЁНДОШ БЎШЛИҚЛАРИ — юқори нафас йўллариининг бошланғич қисми; ташқи бурун, бурун бўшлиғи ва буруннинг ёндош бўшлиқларига бўлиниб, ёндош бўшлиқлар бурун бўшлиғига тор тешиклар орқали очилади. Ташқи бурун суюқ-тоғай скелетидан тузилган, у эгилувчан. Бурун бўшлиғи юпқа тўсик б-н икки бўлакка ажралган бўлиб, катаклар орқали ташқи муҳит б-н, хо а н а орқали эса бурун-ҳалқум б-н туташади. Бурун бўшлиғи деворини ҳилпилловчи эпителийли шиллик парда қоплаб олган. Унинг туклари бир маромда тебраниб туради. Бурун бўшлиғини иккига (ўнг ва чапга) бўлиб турган тўсикнинг орқа қисми суюқ тўқима, олд қисми тоғайдан иборат бўлиб, бурун бўшлиғининг ички деворини ҳосил қилади. Буруннинг ёндош бўшлиқлари 4 жуфт — юқори жағ, пешона, асосий ва галвирсон бўшлиқ. Б. ва унинг ё. б. нафас олиш, муҳофаза, ҳид билиш ва резонанс функцияларини бажаради.

БУРУН ТЎСИГИНИНГ ҚИЙШАЙИШИ — асосан тўсикнинг олдинги тоғайдан иборат қисмининг туғма ёки орттирилган қийшайиши. Бунда бурундан нафас олиш қийнлашади ва ҳид билиш бузилади.

БУРУН ҚОНАШИ — бурун бўшлиғидан қон келиши. Б.к. га буруннинг лат ейиши ёки шиллик пардасининг зарарланиши (тирналиш, шилиниш, бурунни қовлаш), организмнинг умумий, асосан, юқумли касалликлари (мас., грипп), юрак, буйрак, жигар, қон яратувчи органлар касалликлари, қон босими ортиб кетиши, баъзан атмосфера босими, ҳаво т-раси ва намлиги ўзгариши сабаб бўлади; шиллик пардага узок вақт қимёвий моддалар таъсир этганда, шунингдек жазирама иссиқда ҳам Б.к. мумкин.

БУРУН-ҲАЛҚУМ, **дим оғ** — ҳулқумнинг юқориги қисми; унинг бир учи *хоаналар* ёрдамида бурун бўшлиғига, иккинчи учи ҳалқумнинг оғиз қисмига туташади.

БУТАДИОН (син.: фенилбутазон) — ностероид тузилишга эга бўлган пиразолон унумлари гуруҳига мансуб дори модда; ўткир ревматизм, ўткир ва сурункали ревматоид полиартрит, юқумли полиартрит, *Бехтерев касаллиги*, *подагра* ва б. касалликларда яллиғланишга қарши, оғрик қолдирувчи ҳамда ҳарорат туширувчи дори сифатида ишлатилади. Чет элда чиқариладиган реопирин, пирабутол таркибида ҳам Б. бор.

БУТИРОМЕТРИЯ — сут таркибидаги ёғ микдорини аниқлаш усули. Бунда сутга сульфат кислота қуйиб центрифугаланади; бу жараён махсус асбоб — бутирометр ёрдамида бажарилади.

БУФТАЛЬМ — кўз соққасининг кўз қосасидан

бўртиб чиқиши; кўзнинг кучли йирингли яллиғланиши, унда ўсма пайдо бўлиши ва б. сабаб бўлади.

БУКОК — қалқонсимон безнинг патологик (I дан V даражагача) катталашуви. Де Кервен букоғи — қ. *Тиреоидит*. Диффуз токсик букоқ (Базедов касаллиги, Грейвс касаллиги, Парри касаллиги) — бир текис каталашган қалқонсимон безда тиреоид гормонлар ортиқча ишлаб чиқарилиши б-н боғлиқ касаллик. Қелиб чиқишида ирсий мойиллик, иммун системадаги ўзгаришлар, рухий изтироб, турли вируслар катта ўрин тутади. Қалқонсимон без функцияси кучайиши (тиреотоксикоз) натижасида мускуллар заифлашиб, бемор серзарда, йиғлоки бўлиб қолади, озиб кетади, кўзи чакчади (экзофтальм, офтальмопатия), кўп терлайди, оёқ-кўли, баъзан бутун танаси титрайди, юраги тез уради (тахикардия), уйқуси бузилади, кучсиз иситма чиқади, тез чарчайди ва ишга яроқсиз бўлиб қолади. Касалликнинг оғир хили баъзи сабабларга кўра тиреотоксик кризга олиб бориши мумкин. Бунда асосий система ва органлар фаолияти кескин бузилади, тиреотоксик кома юз беради. Кўп тугунли токсик букоқ кўпинча бир неча йил давомида кўп тугунли эутиреоид букоқ б-н оғриб келаётган 50—60 яшар аёлларда учрайди. Касаллик белгилари диффуз токсик букоқ клиникасига ўхшаш, ammo бунда офтальмопатия ва претибиал микседема бўлмайди. Ридель букоғи — қ. *Тиреоидит* (сурункали фиброзли тиреоидит). Хашимото букоғи — қ. *Тиреоидит* (Аутоиммунли тиреоидит). Эндемик букоқ — маълум жугрофий чекланган жойларда (мас., Ўзбекистоннинг Фарғона водийсида) учрайдиган букоқ. Касалликда қалқонсимон без прогрессив тарзда катталашади. Унга озик-овқатлар, ер ва сувдв йод етишмаслиги (нормадаги 200—220 мкг ўрнига 20—80 мкг), ижтимоий-иқтисодий шароитларнинг ёмонлиги ва нотўғри овқатланиш сабаб бўлади.

БЦЖ, Кальметт ва Герен бацилласи (1921 йилда шу вакцинани таклиф этган француз олимлари номларининг бош ҳарфларидан) — силга қарши вакцина. Кучсизлантирилган сил микобактерияларидан тайёрланади.

БЪЕРК ИГНАСИ — юракни пункция қилиш учун ишлатиладиган игна. Унинг ёрдамида юрак бўшлиқларидаги босим ўлчанади.

БЮГЕЛЬ — 1) олинладиган ясама тишлар тайёрлашда ишлатиладиган махсус бурама б-н сиқиб қўйиладиган асбоб; 2) кўп тиш тушиб кетган, лекин таянч тишлар соғлом қолган ҳолларда қўйиладиган ясама тиш; бунда асос пластинка ўрнида металл ёйдан фойдаланилади.

БЮРГЕР КАСАЛЛИГИ — асосан веналар тромбозланиши, тромбангитларидан кейин кўпинча бош мия веналари ҳам пўстлоқ қисмидаги майда қон томирларнинг торайиши, уларнинг бири-бирига жипсланиши (ёпишиб умуллашиб кетиши) туфайли қон айланишининг бузилиши б-н номён бўладиган касаллик.

БЯНЬ-ТЕРАПИЯ (Хитой шифокори Бянь-Циономи б-н боғлиқ) — касалликларни аниқлаш ва уларни даволаш системаси. Асосан ўнг ва чап қўлдаги пульсни алоҳида-алоҳида ўрганишга, укалаш (массаж) ва игна б-н даволаш (акупунктура)га асосланган.

БҮЗНОЧ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Гуллари

таркибида флавоноидлар, витамин, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари ўт ҳайдовчи восита сифатида, гулидан тайёрланган суртма кўз касалликларида ишлатилади.

БҮЙИДА БҮЛИШ, ҳомиладорлик — аёл организмда ой сайин (Ҳар 28 кунда) етиладиган тухумхужайранинг эркак жинсий хужайраси (сперматозонд) б-н қўшилиши, уруғланиши.

БҮЙИДА БҮЛИШДАН САҚЛАЙДИГАН ВОСИТАЛАР (контрацептив воситалар — тухумхужайрани уруғланишдан сақлаш учун қўлланадиган сунъий воситалар. Б. б. с. в. нинг механик (эркаклар кондоми, кинга ёки бачадон бўйнига кийгизиладиган қалпоқчалар), кинемвий (махсус пасталар, шариклар, таблеткалар), биологик (турли гормонал дорилар) усуллари мавжуд.

БҮЙИН — бош б-н тана ўртасидаги қисм; юқоридан пастки жағ суягининг пастки қирраси, сўргичсимон ўсиқ учи, эса суягининг дўмбоғи ва кўндаланган жойлашган гадири-будури б-н, пастдан эса тўш суяги дастасининг қирраси, ўмров суяги ва курак суягининг елка ўсиғидан VII бўйин умуртқасининг орқа ўткир ўсиғига тортилган чизик б-н чегарланади. Бўйин сўргичсимон ўсиқдан пастга — курак суягининг елка ўсиғига ўтказилган чизик орқали олдинги ва орқа соҳаларга ажратилади.

БҮЙМОДАРОН — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, хамазулен, С ва К витаминлар, каротин, аччик, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари қон тўхтатувчи (бачадон, ичакдан қон кетганда, бурун, милк ва яралар қонанганда), иштаха очувчи ва сийдик ҳайдовчи восита сифатида, меъда-ичак касаллиги (меъда яраси, гастрит) ва б. касалликларда қўлланилади.

БҮРИГУЛ — кўп йиллик захарли ўт ўсимлик. Ер устки қисми, илдизоя ва илдизи ишлатилади. Таркибида алкалоидлар, стероид, сапонинлар ва б. моддалар бор. Препаратлари (девинкан, винкапан ва винкатон) қон босимини пастайтиришда ва мия қон томирлари спазмида қўлланилади.

БҮРТИК, дўмбок, ўсиқ, гудда — тўқима ёки аъзонинг баланд кўтарилган қисми, дўмбоғи.

БҮРТМАЧА — анатомия ва эмбриологияда м.н.с. ҳамда суяқларда учрайдиган кичик тузилма. Патологик анатомия нуқтага назаридан эт битувчи тўқиманинг тугунчалар шаклидаги тўплами. Улар сил, мохов ва ич терлама касалликларида учрайди. Б. лар бир-бири б-н қўшилиб, катта сатҳнинг жароҳатланишига олиб келади. Айрим ҳолларда ярага ҳам айланиб кетиши мумкин. Б. кўпроқ тери силида ва захмининг учинчи даврида учрайди.

БҮШЛИК — атрофи мускул, орган, парда, чарви ва б. б-н ўралган бўш соҳа. Мас., калла бўшлиғи, кўкрак ва қорин бўшлиғи, чанок бўшлиғи, ногора бўшлиғи ва х. к.

БҮЯШ — аъзолар ва тўқималар структураларини бир-бирдан фарқ қилиш учун уларни бўёқлар б-н ишлаб ранг бериш. Гистологияда ишқорий, кислотали ва нейтрал бўёқлар қўлланилади. Ишқорий бўёқлар (гемаatokсиллин, тионин, метил

яшили) хужайра ва тўқималарнинг кислота табиатли структураларини бўяйди. Кислотали бўёқлар (эозин, эритрозин, кислотали фуксин) ишқор табиатли структураларни бўяйди.

БЎГИЛИШ — қон ва тўқималарда кислород танқислиги ҳамда карбонат ангидрид газининг кўпайиб кетиши оқибатида юзага келадиган ҳолат, яна қ. *Асфиксия*.

БЎГИМ — суякларнинг пайлар, бойламлар ёрдамида ҳаракатчан тарзда қўшилиши. Б. ҳосил қилишда иштирок этадиган суякларнинг бири-бирига мос Б. юзалари (бир суяк учи юмалоқ бўлса, иккинчи суяк шунга яраша ботик) бўлади. Б. лар шакли турлича. Елка бўғими шарсимон бўлганидан турлича ҳаракат (букиш, ёзиш, айланма ва б.) қилади. Тирсақ ва тизза Б.лари ғалтаксимон бўлгани сабабли фақат букилиб-ёзилиш ҳаракати мавжуд ва х. к. Тузилиши бир

хил бўлиб, биргаликда ҳаракат қилувчи икки Б. (мас., чок Б.лари) уйғунлашган Б. деб аталади.

БЎГИМ БЛОКАДАСИ — бўғимларнинг шикастланиши натижасида менисклар (кемирчаклар)нинг қисилиши сабабли кучли оғриқ пайдо бўлиши ва бўғим ҳаракатининг чекланиб қолиши. Кўпинча тизза бўғими (организмнинг асосий оғирлиги шу бўғимга тушганлигидан) зарарланади.

БЎГМА, круп — ҳикилдоқ ва трахея (кекирдак)нинг яллиғланиши натижасида нафас олишнинг қийинлашуви, хириллаб йўталиш ва овоз бўғилиб қолиши. Чин ва сохта Б. бўлади. Чин Б. аксари 1—4 яшар болаларда учрайди. Ҳикилдоқ яллиғланиб, парда б-н қопланиши ва мускуллар қисқариши натижасида бола бўғилиб қолиши мумкин. Сохта Б. грип, қизамиқ, қизилча, юқори нафас йўллариининг яллиғланиши ва б. касалликларда кузатилади.

В

ВАБО — қадимдан маълум бўлган ўткир юқумли ва ўта хавфли ичак касаллиги. В. вибриони келтириб чиқаради. Касаллик бемор (вибрион ташувчи)дан сув, овқат, ифлос қўл орқали юкади. Касалликда бемор тўсатдан қўл қайт қилиши ва ич кетиши натижасида организм сувсизланади. Қўл суюқлик йўқотиши оқибатида тери буришиб, қуриб қолади. Оёқ-қўл тиришиши, товуш бўғилиб қолиши, нафас қисиши мумкин. Бемор ҳолсизланиб, каттик ташна бўлади. В. карантин касаллик ҳисобланади.

ВАГИНИЗМ, э р з а д а л и к — чанок туби ва кин дахлизи мускулларининг тортишиб қисқариши. В. жинсий алоқага, гинекологик текширишга ҳалад беради.

ВАГИНИТ — қ. *Кольпит*.

ВАГИНОФИКСАЦИЯ, вагинопексия — бачадон тушганда ёки ўз ўрнидан силжиганда қўлланиладиган гинекологик операция; бунда бачадон корин деворига тикиб қўйилади.

ВАГОТОНИЯ — адашган нерв фаолиятининг ошиб кетиши. Бунда вагус рефлекслари, яъни қон босими, юрак уриши, томир уриши, нафас олиш сусайиб кетади. Бемор ланж, беҳол бўлиб қолиши мумкин. Бу ҳолатнинг акси, яъни вагус фаолияти нормаллашиб, симпатик нерв системаси устунроқ келса, симпатикотоник рефлекслар кучаяди.

ВАГУС-ПНЕВМОНИЯ — адашган (сайёр) нервнинг шикастланиши натижасида ўпка вентиляциясининг бузилишидан келиб чиқадиган пневмония (зотилжам) касаллиги.

ВАЗИЯТ, ҳолат, аҳвол — 1) гавдининг фазодаги ҳолати ва гавда қисмларининг ўзаро мутаносибликда жойлашиши; баъзи касалликларда В.нинг характерли ўзгариши кузатилади:

мас., корин каттик оғриганда бемор ёнбошлаб ётиб, оёқларини йиғиб олади; бели оғриганда эса энгашиб қолади ва х. к. 2) касаллик жараёнининг кечиши — оғир, ўртача, қоникарли ва б.

ВАЗНСИЗЛИК — танага гравитацион (тортишув) кучларнинг таъсир этмаслиги ёки уларнинг инерцион кучлар б-н тенглашиш ҳолати. Космосга учиб пайтида В. киши организмга махсус кўзгатувчи сифатида таъсир этади.

ВАЗОВАЗОСТОМИЯ — томирларни бир-бирига улаб, улар орасида тешик очиш — анастомоз қўйиш. Бу пластик операция уруғ йўли белгилганда уни тиклаш учун ҳам қўлланилади.

ВАЗОГРАФИЯ — қ. *Ангиография*.

ВАЗОДИЛАТАТОР — томир кенгайтирувчи дорилар ва махсус асбоблар.

ВАЗОДИЛАТИН — ингичка ичак шиллик пардасидан олинган биоген амин группасига мансуб комплекс модда. Таркибида гистамин бор. Қон томирларини кенгайтиради.

ВАЗОКАРДИОГРАММА — юрак томирларига контраст модда юзориб, рентгенологик усул б-н тасвирини олиш.

ВАЗОКОНСТРИКТИН — қон зардобидан олинган, биоген амин группасига мансуб модда; қон томирларини торайтириш хусусиятига эга.

ВАЗОКОНСТИРИКТОР — қон томирларини торайтирувчи омил.

ВАЗОКОНСТРИКЦИЯ — қон томирини сиқиб, торайтириш.

ВАЗОЛИГАТУРА — 1) қон ва лимфа томирини ип б-н боғлаш; 2) уруғ йўлини боғлаш операцияси (мас., простатэктомияда).

ВАЗОМОТОР, мотор-ҳаракатлантирувчи — қон томирларини торайтирувчи ёки

кенгайтирувчи ҳаракатлар. Вегетатив нерв системаси фаолияти туфайли юзага чиқади.

ВАЗОПРЕССИН, антидиуретик гормон (АДГ) — гипоталамуснинг супраоптик нерв ядроларида синтезланиб, гипофизнинг орқа бўлагига ташиладиган нейрогопифизал пептид гормон. 9 та аминокислотадан тузилган. В. буйракка бевосита антидиуретик таъсир қилади, периферик томирларни қисқартириб, юрак уришини секинлаштиради, қон босимини оширади. Сийдик ажраллишини камайтиради. В. ҳосил бўлишининг бузилиши қандсиз диабет касаллигига сабаб бўлади.

ВАЗОПУНКТУРА — дори ёки контраст модда юбориш мақсадида томирни ёки уруғ йўлини пункция қилиш (тешиш).

ВАЗОРЕЗЕКЦИЯ — уруғ йўлини кесиш. Эркакларда уруғдон касаллигида қўлланилади (яна. к. *Вазэктомия*).

ВАЗОТОМИЯ — уруғ йўли томирини очиш.

ВАЗОФИКСАТОР — томирни ушлаб турувчи асбоб.

ВАЗОЭПИДИДИМОСТОМИЯ — уруғ йўли б-н моёк ортиги — эпидидимус томирини бир-бирига улаб, уруғ ўтиши учун янги йўл очиш. Эркакларда уруғ йўли бекилиб қолганда қўлланилади.

ВАЗЭКТОМИЯ — уруғ йўлини кесиб олиб ташлаш (яна. к. *Вазорезекция*).

ВАКУОЛ — ўсимлик ва ҳайвон ҳужайралари цитоплазмасидаги пуфакчалар. Турли кимёвий таркибга эга бўлган суюқлик б-н тўла бўлади.

ВАКЦИНА — вирулентлиги (шикастлаш кучи) камайтирилган тирик ёки ўлдирилган патоген микроорганизмлардан (шунингдек микроб ҳужайрасининг антиген хусусиятига эга айрим компонентлардан) ва уларнинг ҳаёт фаолияти натижасида ҳосил бўладиган моддалардан тайёрланадиган препарат. Даволаш ва касалликларнинг олдини олиш мақсадида ишлатилади.

ВАКЦИНАЦИЯ, вакциналаш — одам ёки ҳайвон организмга вакциналар юбориб юқумли касалликка қарши фаол иммунитет ҳосил қилиш усули. Вакциналар организмга бир неча хил йўл б-н (мускул орасига, тери ости ёки устига, оғиз бўшлиғига, нафас йўлларига) юборилади.

ВАКЦИНОПРОФИЛАКТИКА — вакцинация ёрдамида юқумли касалликларнинг олдини олиш.

ВАКЦИНОТЕРАПИЯ — иммунитетни кўчайтириш ёки организмнинг қўзғатувчи (микроорганизм)га нисбатан сезувчанлигини камайтириш (гипосенсибилизация) мақсадида беморларга вакцина, анатоксин ёки қўзғатувчиларнинг айрим антигенларини юбориб юқумли касалликларни даволаш усули.

ВАЛЕРИАНА — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ва илдизпоиси ишлатилади. Таркибида эфир мойи, валерианатлар, изовалерианат кислота, алкалоидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари уйқусизликда, асаб, юрак фаолияти бузилганда, невроз ва б. касалликларда тинчлантирувчи восита сифатида қўлланилади. В. ўсимлигидан олинadиган моддалар валокорид, валоседан ва корвалол препаратлари таркибига ҳам кўшилади.

ВАЛИДОЛ — ментолнинг 25—30 % ли эритмаси; м.н.с. ни тинчлантирувчи ва юрак қон томирларини кенгайтирувчи хоссага эга бўлиб, юрак сиқилиши (стенокардия) хуружини бартараф

этишда, невроз ва касалликларда, шунингдек денгиз ва ҳаво касалликларида қусишга қарши восита сифатида ишлатилади.

ВАЛЬВУЛИТ — юрак қопқокларини ҳосил қилувчи тўқималарнинг яллиғланиши.

ВАЛЬВУЛОГРАФИЯ — юрак қопқоклари ва мускуллари ҳаракатини тўхтовсиз ультратовуш ёрдамида аниқлаш усули.

ВАЛЬВУЛОПЛАСТИКА — юрак бўлмачаси б-н қоринчаси орасидаги тешикни бекитиб очадиган қопқок шикастланганда, унда қилинадиган пластик операция.

ВАЛЬВУЛОТОМИЯ — юрак қопқоғида яллиғланиш натижасида чандиқли ўзгаришлар рўй берганда, ўша чандиқни кесиш. Юрак порокларида қўлланилади.

ВАЛЬТЕР-БОМАНН СИНДРОМИ — жигар фиброз қаватининг остига кўп миқдорда қон ёки ўт (сафро) йиғилиши натижасида пастки ковак венанинг сиқилишидан юзага келадиган нафас ва қон айланишининг бузилиши.

ВАН-ГУК ОПЕРАЦИЯСИ — сийдик йўлининг маълум бир қисми битиб қолиб, ундан сийдик ўтмай қолганда иккинчи томондаги сийдик йўлига улаб қўйиш ва шу йўл б-н сийдик чиқишини таъминлаш.

ВАНКОМИЦИН — айрим микробларга кучли таъсир этадиган антибиотик. Пенициллин ва цефалоспоринга барқарор бўлган (стрептококк ва стафилококк қўзғатган) инфекцияларда қўл келади. В., асосан, венага юборилади.

ВАННАЛАР — гигиена ва даволаш-профилактика муолажалари. Гигиеник ва даво ванналари фарқ қилинади. Гигиеник ванналар тозаланиш мақсадида қабул қилинади. Даво ванналари, одатда мустиқли даво усули бўлмай, балки беморни умумий комплекс даволашнинг таркибий қисмидир. Даво В. сувнинг таркибига қараб, чучук суви, дорили (чучук сувга дори кўшилади), минерал суви (таркибиди шифобахш минерал моддалар ва газ-карбонат ангидрид, азот, водород сульфид ва б. бўлган табиий ёки сунъий тайёрланган суви) турларга бўлинади. Умумий, маҳаллий ва ўтириб қабул қилинадиган В. бор. Умумий В. да сувга бутун бадан кўмилиб туради; бош, бўйин, юрак соҳаси очик қолади. Маҳаллий В. да кўпинча, қўл ва оёқ, шунингдек ўтириб қабул қилинадиган В. да бадан сувга қиндикка қадар кўмилиб туради. Т-расига кўра даво В. сувук (20°), салқин (20—33°), гавда т-расига яқин (34—36°), илиқ (37—38°) ва иссиқ (40—42°) суви бўлади. Чучук суви ваннадан кўпинча илиқ ва гавда т-расига яқин, салқин ва иссиқ суви хиллари қўлланилади. Контрастли В. да бемор биргал салқин ёки сувук суви ваннага, биргал илиқ суви ваннага тушади. Сувнинг т-раси аста-секин ошириб бориладиган В. да (Вальнский ваннасида) сув ҳарорати 37—38° дан 40—42° гача кўтарилади, ваннадан сўнг беморни иссиқ қилиб ўраб-чирмалади; бу муолажа нафас, юрак-томир системасига яхши таъсир кўрсатади. Дорили В. чучук сувга игнабаргли дархат (хвой) экстракти, горчича, скипидар ва б. қўшиб тайёрланади. Курортларда табиий минерал сув-

ли В. дан фойдаланилади; шифохоналарда ҳам сунъий тайёрланган минерал сувли В. ишлатилади.

ВАННЕР БЕЛГИСИ — эшитиш органлари касалланмагани ҳолда калла суюқлари орқали товуш ўтказишнинг бузилиши; бош миyaning органик ўзгаришлари сабаб бўлади. Бош айланиши, оғриши, кўнгил айнаши ва қусиш ҳоллари кузатилади.

ВАНЦЕТТИ СИМПТОМИ — беланги касаллигида *сколиоз* пайдо бўлишига қарамай, чанок суюқларининг доимо горизонтал чизикка тўғри келавериши.

ВАРИКОЦЕЛЕ — уруғ тизимчаси веналарининг кенгайиши. Асосан уруғ тизимчасининг чап томони касалланади. Ерғоқ соҳаси вақти-вақти б-н оғриб туради. Моияк устида чувалчангсимон кўкимтир тузилмалар пайдо бўлиб, у юрганда, ююрганда кўзга яққол ташланади.

ВАРИОЛОИД — чин (қора) чечакка қарши чала эмланган кишиларда шу касаллиқнинг енгил ўтадиган хили; бунда иккиламчи иситма бўлмайди, озгина тошма тошсада, пуфакчага айланмайди.

ВАРЛАМОВ СИМПТОМИ — ўнг қўлтик ости соҳасида, XII коурурга чегарасига қўл б-н урганда қориннинг ўнг ёнбош томонида оғрик пайдо бўлиши; *апендицит* белгиси.

ВАСКУЛЕЗ — орган ёки тўқимада майда қон томирларнинг одатдагидан кўра кўпроқ бўлиши.

ВАСКУЛИТ — қон томири деворининг яллиғланиши. Юкумли ва юкумли-аллергик касалликлар (ревматизм, *сепсис*, тепкили терлама ва б.) да кузатилади.

ВАСКУЛЯРИЗАЦИЯ — организм орган ва тўқималарининг қон б-н таъминланиши.

ВАССЕРМАН РЕАКЦИЯСИ — захми аниқлаш учун қўлланиладиган серологик реакция. Немис олими А. Вассерман тақлиф этган (1906 й. А. Нейссер б-н ҳамкорликда).

ВАССЕРМАН СИМПТОМИ — сон нерви зарарланиши учун характерли симптом. Қорни б-н ётган беморнинг оёғини аста-секин бирин-кетин тўғри қилиб кўтарилади. Оғрик соннинг олд томонида пайдо бўлади. Баъзан оғрик нафақат жароҳат томонда, балки соғ томонда ҳам сезилиши мумкин.

ВЕГЕНЕР ГРАНУЛЕМАТОЗИ — коллагенозларга яқин касаллик, келиб чиқиши номаълум. Токсик-аллергик сабаблар бўлиши мумкин. Деструктив пролифератив *васкулит*, тугунчали *периаартерит* ва гранулематозга хос ўзгаришлар, юқори нафас йўллари, баъзан ўпка, қизилўнғач, ҳалқум (юткин) шиллик қаватида некроз ва чандиқланиш кузатилади. Қўпроқ 20—50 ёшда учрайди.

ВЕГЕТАРИАНЛИК — умумий овқатланиш системаси. Ғушт маҳсулотларини бутунлай истеъмол қилмаслик ёки ҳаддан ташқари кеклаб ҳаёт кечириш. В. қадимдан маълум. В. тиббиётда баъзи бир ички касалликларни даволашда яхши натижа беради.

ВЕГЕТАТИВ НЕРВ СИСТЕМАСИ, автоном нерв системаси — нерв системасининг ички органлар, жинсий безлар, қон ва бошқа суюқлик-

лар (мас., лимфа), томир ҳамда қисман айрим мускулар фаолиятини таъминлаб ва бошқариб турувчи бўлими. Симпатик ва парасимпатик қисмлардан ташкил топган. В. н. с. асосан моддалар алмашинуви ва у б-н чамбарчас боғланган барча фаолиятлари (қон айланиши, нафас, овқат ҳазм қилиш, иштаха, қон босими, жинсий безлар ишини) ва ҳаёт учун муҳим бошқа жараёнлари бошқаради.

ВЕГЕТАТРОП МОДДАЛАР — холинергик ва адренергик синапслардан импульслар ўтишини кучайтирувчи ёки тормозловчи моддалар. Уларга холиномиметиклар ва холиноблокаторлар, адре-номиметиклар ва адреноблокаторлар, симпатолитиклар кириб, тиббиёт амалиётида турли касалликларни даволашда қўлланилади.

ВЕЗИКУЛА — ичи суюқлик б-н тўла пуфакча. Фагоцит ва секретор хужайралар цитоплазмасида бўлади.

ВЕЗИКУЛИТ — эркаклар уруғ пуфакчаларининг яллиғланиши (сперматоцистит). Уруғ пуфакчаларига касаллик кўзгатувчи микроблар кириши, пуфакчадан суюқлик чиқишининг узок вақт бузилиши ва чанок веналарида қон димланиши сабаб бўлади. Асосан, сўзак ёки сийдик-таносил аъзолари силининг асорати ҳисобланади.

ВЕЗИКУЛОГРАФИЯ — уруғ пуфакчаларига контраст модда юбориб рентгенологик усул б-н текшириш. В. икки йўл б-н амалга оширилади: 1) сийдик чиқариш канали орқали уруғ отувчи каналча катетерланади ва контраст модда юборилади; 2) уруғ пуфакчалари операция йўли б-н очилади ёки пункция қилинади ва контраст модда юборилади.

ВЕЗИКУЛЭКТОМИЯ — уруғ пуфакчаларини олиб ташлаш. Уруғ пуфакчалари сида ёки унда ўсма пайдо бўлганда қўлланилади.

ВЕЙЕРС СИНДРОМИ — туғма синдром; бунда жимжилоқ тарафдан панжа қафт суюқларига бирикиб битиб қолади, пастки жағ кемтиги, марказий курак тишлар шаклининг бузилиши ва б. кузатилади; кўпинча оқори лаб ва танглайда кемтик, буёрак ва талок ривожланишида ўзгаришлар бўлади.

ВЕЙЛЛ СИМПТОМИ — бўшлиқда сув борлигини билдирадиган белги. Бунда беморни тик турғизилганда ўпка бўшлиғидаги тимпаник перкутор товуш заиф паст товушга алмашади.

ВЕЙСМАН СИМПТОМИ («такрорлаш кучи») — мувозанатни бошқариш фаолияти бузилган беморнинг шифокор кўрсатган ҳаракатларни кўзини юмиб туриб, соғ оёғи б-н такрорлай олмаслиги. Бунга мянчадаги ўзгаришлар сабаб бўлади.

ВЕКТОРКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолиятини график қайди қилиш ва векторкардиограмма анализи ёрдамида текшириш усули. В. ёрдамида юрак инфаркти, юрак қоринча ва бўлмачаларининг гипертрофияси, миокарддаги ўзгаришлар ҳақида қўшимча маълумотлар олинади.

ВЕКТОРКАРДИОСКОПИЯ — юрак фаолиятини текшириш усули. Электронур найчаси экранда ёзиб олинган векторкардиограммани баҳолашга асосланган.

ВЕНА СИСУСИ — юракдаги вена эгатларининг орқа бўлимида жойлашган қон томир; юракнинг ўнг бўлмасига қуйилади. В. с. калла бўшлиғида вена қонининг бемалол оқнишни таъминлайди. В. с. га юракнинг катта, ўрта ва кичик веналари,

чап қоринчанинг орка венаси, чап бўлманинг ўнг венаси қуйилади.

ВЕНА ТҶРИ — вена томирларининг ўзаро қўшилишдан ҳосил бўлган тўр. Кўпроқ ковак органлар атрофида жойлашган бўлиб, қоннинг нормал оқшида аҳамияти бор. Асосий венадан қон окшини қийинлашганда В. т. ёрдам беради.

ВЕНА ЧИГАЛИ — вена қон томирларининг ўзаро қўшилиши (анастомози) туфайли вужудга келадиган чигал. Кўпинча ковак органлар ва орка мия атрофида бўлади. В. ч. қоннинг доим нормал оқшини таъминлашдан ташқари, органларни ташқи муҳит таъсиридан сақлаб (амортизатор), уларнинг вазифаларини нормал бажаришига имкон беради.

ВЕНАЛАР — карбонат ангидрид б-н тўйинган қонни органлар ва тўқималардан юракка олиб келувчи томирлар. Капиллярлар йиғилиб венулага, венулар йиғилиб венага ўтиб, охири юракка қуйилади. Одамда юқори ковак В., пастки ковак В. ва дарвоза В. бўлади. В. юза (тери остида) ва чуқур (артериялар б-н бирга) жойлашади. Кўпчилик В. даги қопқоқ (клапан)лар юракка келаётган қоннинг тескари оқшига (айниқса қўл-оёқда) йўл қўйилмайди. В. да қоннинг юришида мускулларнинг қисқариши, кўкрак қафасидаги манфий босим ва юракнинг қисқариб-кенгайиши катта аҳамиятга эга.

ВЕНАЛАРНИНГ ВАРИКОЗ КЕНГАЙИШИ — турли катталиқдаги юза ёки чуқур ётган веналарнинг тугун-туғун бўлиб, нотекис кенгайиши. Қасаллик венада қон оқшига тўсқинлик қилувчи омиллар пайдо бўлиши ва вена ичидаги қопқоқ (клапан)лар фаолиятининг бузилиши сабаб бўлади. Кўпинча оёқнинг юза веналари, қизилўнғачанинг шиллик пардаси тагидаги веналар (жигар циррозида), тўғри ичак веналари (бавосир), уруғ тизимчаси атрофидаги веналар (варикоцеле) кенгайди.

ВЕНЕРИК ҚАСАЛЛИКЛАР, таносил касалликлари — жинсий йўл б-н юкадиган *захм, сўзак*, юмшоқ шанкр, чов лимфогранулематози ва гранулёманинг умумий номи. В. к. жинсий алоқадан бошқа йўллар (идиш-товок, кийим-кечак, ўпишиб қўришиш) орқали камдан-кам юкади.

ВЕНЕРОЛОГИЯ — клиник тиббиёт соҳаси; таносил касалликларининг юзага келиш ва тарқалиш сабаблари (шу жумладан ижтимоий сабаблари), диагностикаси ва клиник кечишини ўрганати, уларнинг олдини олиш ва доволашнинг самарали усулларини ишлаб чиқади.

ВЕНЕРОФОБИЯ — миани чулғаб олган қўрқув ҳолати; таносил касалликлари юкиб қолишдан қўрқиш.

ВЕНОЗ БОСИМ, веноз қон босими — вена қон томирдаги қондан шу веналар деворига тушадиган босим; баландлиги веналар калибрига, деворларининг тонусига, қон оқимининг ҳажм тезлигига боғлиқ.

ВЕНОПУНКЦИЯ — тери орқали венага игна киритиш. Қон олиш ёки қон, дори эритмалари, қон ўрнини босувчи суюқликларни вена томирига юборишда қўлланилади.

ВЕНОТОМИЯ — вена қон томирини кесиб очиш. Даволаш ва диагност қўйиш мақсадида қилинади. **ВЕНТРИКУЛИТ** — бош мия қоринчаларининг яллиғланиши. Бу жараён асосан қоринчаларининг

эпендима ҳужайралари б-н қопланган деворларида рўй беради. Қасалликда қаттиқ бош оғриғи, бош айланиши, кўнгил айниши, қусиш каби ҳолатлар кузатилади.

ВЕНТРИКУЛОГРАФИЯ — бош мия қоринчаларидан маълумот олиш учун унга ҳаво юбориб туриб рентген нурлари орқали суратга олиш. Бош мияда ва қоринчаларида ҳар хил ўсмалар пайдо бўлганда диагноз қўйишда қўшимча маълумот беради.

ВЕНТРИКУЛОПУНКЦИЯ — текшириш ёки даволаш мақсадида вентрикулография қилишдан аввал кўпинча қоринчадан махсус игна орқали суюқлик олиш.

ВЕНТРИКУЛОСКОПИЯ — бош мия қоринчаларини текшириш усули; бунда улар бўшлиғи махсус асбоб — вентрикулоскоп ёрдамида текширилади.

ВЕНТРИКУЛОТОМИЯ — бош мия қоринчаларини очиш; нейрохирургик беморларда бош мия қоринчаларидан ёт нарсалар, қон, ўсма ва суюқликларни олиш мақсадида қилинади.

ВЕНУЛАЛАР — қон томирлар системаси микроциркуляр қисмининг бир бўлағи. Энг майда веналар, посткапиллярлардан бошланади. В. қўшилишидан *веналар* вужудга келади.

ВЕРАПАМИЛ (син: изоптин, финоптин) — кимёвий тузилишига кўра фенилалкаламинларнинг мураккаблаштирилган варианты; кальций антагонистларидан бўлиб, юрак ҳужайралари ичига кальций ионлари киришини тормозлайди. Юрак қон томирлари ва б. томирларни кенгайтириш хоссасига эга бўлиб, юрак сиқиш хуружларининг олдини олиш ва юрак аритмияларини бартараф этиш учун ишлатилади.

ВЕРБИГЕРАЦИЯ — алжирамок, бир хил ва бир-бирига ўхшаш мазмунсиз сўзларни бир маромда, бетўхтов қайтаравериш. В. онг бузилиши б-н кечувчи руҳий касалликларда кузатилади.

ВЕРМЕЛ УСУЛИ — дорили электрофорез ёки гальванизация қилиш усули. Бунда битта электрод кураклар орасига, қолган иккитаси (бошқа кутбдан) болдирларнинг орқа юзасига қўйилади.

ВЕРНЕЙЛ СИМПТОМИ — чанок суяклари синганда ёнбош суякларининг қирраси секин-аста қисилса, синган жойда оғриқ пайдо бўлиши. Биринчи марта француз жарроҳи Вернейл аниқлаган белги.

ВЕРТГЕЙМ ОПЕРАЦИЯСИ — бачадон бўйни ракида бачадонни ортиғи, чанокдаги ёғ тўқималари, лимфа тугунлари б-н бирга олиб ташлаш.

ВЕРТИГОФОБИЯ — миани чулғаб олган қўрқув ҳолати; бош айланиши ва мувозанатни йўқотишдан қўрқиш.

ВЕСТИБУЛИТ — қин даҳлизи шиллик қаватининг яллиғланиши; бунда сийдик чиқариш каналининг ташқи тешиги Бартолин бези ҳамда сийдик йўли атрофи қизариб, шишади.

ВЕСТИБУЛОМЕТРИЯ — вестибулятор аппаратнинг функционал ҳолатини текшириш; диагностика ва касбга танлаш мақсадида қўлланилади.

ВЕСТИБУЛОПАТИЯ — вестибуляр аппарат, яъни мувозанат сақлаш аъзоси фаолиятининг бузилиши; бунда бош айланиши, кўнгил айниши, қусиш, мувозанатнинг бузилиши ва б. кузатилади.

ВЕСТИБУЛОРЕЦЕПТОРЛАР — фазода тана ўз ҳолатини ўзгартирганда ва бош тез ҳаракат қилганда таъсирланадиган рецепторлар; одамда ички кулоқ ноғора парда лабиринтининг туксимон хужайраларидан иборат.

ВЕСТИБУЛЯР АППАРАТ — гавданинг фазодаги вазияти ўзгаришини ҳамда ҳаракат йўналиши (тезланиш, титраш)ни сезадиган аъзо. Мувозанат сакловчи анализаторнинг периферик рецептори; ички кулоқнинг бир қисми.

ВЕСТИБУЛЯР НЕЙРОН — дахлиз ганглийс (ички эшитув йўлида жойлашган сезувчан ганглий)нинг яллиғланиши; бунда ўқтин-ўқтин бош айланади, вегетатив ўзгаришлар рўй беради, мувозанат кескин бузилади, кўнгил айниди, эшитиш ўзгармагани ҳолда кўз сокқаси беихтиёр бир маромда ҳаракат қилади.

ВЕСТАФАЛ СИМПТОМИ — беморнинг тиззасидан пастроқдаги тўртбошли мускул пайига болғача б-н урилганда оёқнинг тиззадан юқорига кўтарилмай, тўғриланмай қолиши, яъни тизза рефлекси бўлмаслиги. Бу рефлексини биринчи бор Вестфал ва Эрб аниқлашган эди.

ВЕТРОГОН МОДДАЛАР — овқат ҳазм қилиш йўлида йиғилиб қолган газни хайдовчи моддалар (укроп суви, анис, тмин дамламаси ва б.).

ВИБРИОНЛАР — спора ҳосил қилмайдиган вергулсимон микроорганизмлар туркуми. Хужайра кўтбларининг бирида қилчаси бўлиши б-н ифодаланади. Одатда суюқ озикли муҳит юзасида яшайди. Табиатда бир неча тури бор. Улар орасида касаллик кўзгатадиган фақат вабо вибриони (Эль-Тор вибриони) дир.

ВИБРОКАРДИОГРАММА — юракнинг қискариши туфайли юзага келадиган кўкрак қафасининг паст частотали тебранишларини акс эттирувчи эгри чизик; махсус асбоб — виброкಾರдиограф ёрдамида ёзиб олинади.

ВИБРОКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолиятини текшириш усули. Виброкಾರдиограммани ёзиб олиш ва тахлил қилишга асосланган.

ВИБРОМАССАЖ — махсус аппаратлар ёрдамида тананинг айрим қисмлари ёки рефлекс нуқталарини тебранма укалаш усули б-н даволаш.

ВИБРОТЕРАПИЯ — махсус аппаратлар б-н ҳосил қилинадиган вибрация (титраш) ёрдамида периферик нерв системаси касалликлари, асептик яллиғланиш жараёнлари ва б.ни (асосан, вибромассаж қилиш йўли б-н) даволаш усули. Қон айланиши, моддалар алмашинувини яхшилайти, нейротрофик функцияларни кучайтиради.

ВИВАРИЙ — лабораторияларда тажриба ўтказишда қўлланиладиган хайвонларни боқиш (кўпайтириш) учун мўлжалланган бино.

ВИВИСЕКЦИЯ — бирор орган функциясини ўрганиш мақсадида тирик хайвон организми устида ўтказиладиган операция.

ВИВИФИКАЦИЯ — жароҳат четини кесиб олиб ташлаб янгилаш, жонлантириш ёки ярага иккиламчи ишлов бериш.

ВИДАЛ РЕАКЦИЯСИ — ич терлама ва сальмонеллез касалликларини аниқлаш учун ўтказиладиган реакция. Француз врачлари Видал таклиф этган; Агглютинация реакциясига асосланган. Беморнинг қон зардоби 1:200 нисбатда суюлти-

рилганда агглютинация рўй берса, В. р. мусбат ҳисобланади.

ВИКАСОЛ — К витаминнинг синтетик ўринбосари. Қонда протромбин миқдори камайиши б-н боғлиқ бўлган турли хил қон кетишлари олдини олиш ва тўхтатиш учун ишлатилади.

ВИЛЕНКИН СИМПТОМИ — бел-думғазо радикулитига хос белги. Беморнинг думба мускуллари ўртасига болғача б-н урилганда мускул қисқаради ва оғрик сезилади. Бу оғрик касалланган оёқ томон тарқалади ва шу оёқда оғрик пайдо бўлади.

ВИЛЕНСКИЙ ТАХТАКАЧИ — кичик ёшдаги болаларда сон суягининг туғма чиқишини функциянал йўл б-н даволашда қўлланиладиган тахтакач (шина). В. т. бўғимлардаги ҳаракатни чекламайди, лекин бола оёғини икки томонга очилган ҳолатда саклаб, бир-бирига яқинлаштиришга тўсқинлик қилади. Тахтакач ёрдамида бола оёғида тура олади, юриши ҳам мураккаб. В. т. даражали сурилма, темирнай тиргакдан иборат.

ВИЛЬСОН — БРОК ЭРИТРОДЕРМИЯСИ — дерматоз; келиб чиқиш сабаби номаълум. Баъзан териси қизариб яллиғланади, унинг кўп қисми қипиқланиб, тангасимон пўст таштайди.

ВИНЕР БОҒЛОВИ — лента шаклидаги юпка темирдан ва уни керакли даражада сикадиган бурама винтдан иборат боғлов (жгут). Қон кетишини вақтинча тўхтатиш мақсадида юмшоқ тўқималарни сиқиш учун ишлатилади.

ВИНТЕР СИМПТОМИ — экссудатив перикардитда қорин юқори қисмининг нафас олиш ҳаракатида қатнашмаслиги.

ВИРЗУНГ ДУОДЕНОСТОМИЯСИ — меъда ости безининг катта йўли (Вирзунг йўли) б-н ўн икки бармоқ ичак деворини қўшиб тикиб, улар орасида янги тешик очини. Меъда ости без йўлининг ўн икки бармоқ ичакка очилган қисми чандиқланиб ёки ўсма ўсиб бекилиб қолганда қилинади.

ВИРЗУНОГРАФИЯ — меъда ости безининг чиқарув йўлига контраст моддалар юбориб, уларни рентген нурлари ёрдамида текшириш.

ВИРИЛИЗАЦИЯ, м а с к у л и н и з а ц и я — андрогенлар таъсирида аёлларда эркакларга хос белгилар пайдо бўлиши.

ВИРИЛИЗМ, м а с к у л и н и з м — баъзи эндокрин касалликлар ва ўсмалар натижасида аёлларда учрайдиган ҳамда вирилизация б-н ифодаланадиган бир гуруҳ синдромларнинг умумий номи.

ВИРУЛЕНТЛИК — одамга ҳамда хайвонларнинг маълум турларига нисбатан микроорганизмларнинг патогенлик даражаси; юқумлилиги, организмга қира олмаслиги, захарлилиги каби хусусиятлари б-н белгиланади.

ВИРУЛИЦИДЛАР — вируслар фаолиятини тўхтариб, ҳатто уларни парчалаб, кириб юборадиган моддалар (мас., таркибида галоген бўлган ва пероксид бирикмалар).

ВИРУС ТАШУВЧАНЛИК — қ. *Бактерия ва вирус ташувчанлик*.

ВИРУСЕМИЯ — вируслар кўзгатадиган қўлгина юқумли касалликлар (чечак, сариқ касаллигининг В тури ва б.) да қонда вируслар бўлиши.

ВИРУСЛАР — хужайра тузилишига эга бўлмаган, нуклеин кислоталар (ДНК ёки РНК) ва оксил парда (капсид) дан ташқил топган жуда майда микроорганизмлар. Рус олими Д. И. Иванов-

новский топган (1892). Ҳозир ўзининг биологик, физик-кимёвий ва морфологик хусусиятлари б-н бир-биридан фарқ қиладиган 70 дан ортиқ В. тури аниқланган. Улар табиатда кенг тарқалган бўлиб, одам, ҳайвон, ўсимлик ва ҳашаротларда учрайди. Фақат тирик организмларда ўзига хос шароитда яшашига мослашган. В. кўпгина юқумли касалликлар (кизамиқ, грипп, кизилча ва б.) ни кўзғатади.

ВИРУСЛАРГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — вирусларни ўлдириш ёки уларнинг ривожланишини сусайтириш мақсадида ишлатиладиган моддалар (оксолин, метисазон, идоксуридин, интерферон ва б.).

ВИРУСЛИ ГЕПАТИТ, эпидемик гепатит, инфекция гепатит, Боткин касаллиги — жигар зарарланиши б-н кечадиган ўткир юқумли касаллик. В. г. нинг юқумли эканлигини биринчи марта С. П. Боткин (1888) аниқлаган. 2 тури бор. Инфекцион Г. да касаллик бемор ёки вирус ташувчидан асосан оғиздан (сув, таом ва б. орқали) юқади. Зардобли Г. да инфекция тиббий асбоб-ускуналардан ёки вирус ташувчи бемор қонини куйганда юқади. Касаллик аксарият секин бошланади: беморнинг дармони қуриydi, иштаҳаси йўқолади, кўнгли айниydi, қайт қилади, оёқ-қўл мускуллари зирқираб оғриydi. Беморнинг т-раси кўтарилади. Сийдик кизариб, пиво ёки аччиқ чой рангида бўлади, нажас оқимтир тусга қиради. Бемор касалхонада даволанади.

ВИРУСОЛОГИЯ — вирусларнинг тузилиши, биокимёси, таснифи, генетикаси, табиатда ривожланиши, сақланиши ҳамда муҳит таъсирида ўзгаришини ўрганадиган биологик ва табобат фани.

ВИРУСУРИЯ — вируслар кўзғатадиган кўпгина касалликларда бемор сийдигида вирус бўлиши.

ВИРХОВ БЕЛГИСИ — чап ўмров суягининг юқори қирраси б-н тўш-ўмров-сўргичсимон ўсикчага ёпишган мускулнинг ташки бурчагида юзага келадиган ва ушлаб қўрилганда оғримайдиган, бироқ катталашган гадир-будур лимфа безлари; меъда, баъзан кизилўнгач ва ичак ракида учрайди.

ВИССЛЕР — ФАНҚОНИ КАСАЛЛИГИ — болаларда учрайдиган касаллик; шиддатли бошланиб, иситма чиқади, дабана аллергик тошма тошади, артралгия, полиаденит, жигар ва талок катталашини б-н кечади.

ВИСЦЕРИТ — ички аъзоларнинг яллиғланиши.

ВИСЦЕРОПТОЗ — к. *Сплайхноптоз*.

ВИТАМИН БИЛАН ДАВОЛАШ — касалликларни витаминлар б-н даволаш; мустақил даво усули сифатида (бирор витамин етишмаганда) ва б. даволаш усуллари б-н бирга қўлланилади.

ВИТАМИН ЕТИШМОВЧИЛИГИ — одам истеъмол қиладиган овқат таркибига витаминларнинг етарли бўлмаслиги, ичак микроорганизмлари томонидан витаминлар синтез қилинишининг пайсийини ёки ўзлаштирилишининг бузилиши сабабли келиб чиқадиган касаллик ҳолати.

ВИТАМИНГА УХШАШ МОДДАЛАР — биологик таъсири ва ишлатилишига кўра витаминларга яқин моддалар.

ВИТАМИНЛАР — одам организмнинг фаолияти ва нормал моддалар алмашинуви учун зарур, овқат б-н жуда кам миқдорда киритилиб турила-

диган органик бирикмалар туркуми. Организмда В. синтез қилинмайди, улар етишмаганда *гиповитаминоз*, овқатда бутунлай бўлмаганда *авитаминоз* келиб чиқади. В. организмда коферментлар ҳосил қилиб, каталитик функцияни бажаради. В. нинг кимёвий табиати ҳар хил, уларни эриш хусусиятига қараб икки туркумга бўлинади: сувда эрийдиган В., ёғда эрийдиган В. Ёғда эрийдиган В. га асосан А, D, E, K витаминлар қиради. Сувда эрийдиган В. га В₁, В₂ комплекси, фолат кислота, ниацин ва никотинамид, пантотенат кислота, В₆, В₁₂, С, Р, Н ва б. В. қиради.

А витамин (ретинол) — антиксерофтальмик В. кўриш жараёнида иштирок этади, кўз тўр пардасидаги ёруғликка сезгир пигмент — *родопсин* таркибига нур таъсирида турли ўзгаришларга учрайди. Бу витамин етишмаганда характерли кўз касаллиги — *ксерофтальмия*, кератомалация, шанкўрлик (ғира-ширада яхши кўра олмаслик) юз беради. А витаминдан ташқари унинг аналогли А₂ витамин ҳам мавжуд. Кимёвий жиҳатдан у дегидроретинол бўлиб, тузи кам сувлардаги балиқ жигаридан олинади.

В₁ витамин (тиамин, ансварин) — антиневретик В., табиатда кенг тарқалган, айниқса ачитқида, ўсаётган донда, оқланмаган гуручда, унда, нўхатда бўлади. Бу витамин етишмаганда полиневрит (бери-бери касаллиги) келиб чиқади. В₁ витамин тиаминпирофосфат шаклида карбоксилаза, транскетолаза ферментларининг коферментини ҳосил қилиб, пирозурум кислота оксидланишида, моносахаридларнинг қайта синтезланишида ҳал қилувчи роль ўйнайди.

В₂ витамин (рибофлавин) — сариқ рангли флавин маҳсулоти, асосан боғланган шаклда флавиннуклеотид ва флавопротеинлар таркибига ачитқилар, жигар ва нўхатда бўлади. Хужайрада оксидланиш занжирида водород ташувчи сифатида қатнашади. В₂ витамин етишмаганда (арибофлавиноз) ўсмих сусаяди, кўз, бурун, қулоқ атрофида дерматит ривожланади, соч тўкилиб кетади.

В₆ витамин (пиродоксин) жигар, буйрак, ачитки, донларда бўлади. Ҳайвонларда бу витамин етишмаганда терида ўзига хос дерматит вужудга келади. Одамда В₆ авитаминоз унча специфик ўзгаришлар бермайди. В₆ витамин аминокислоталар алмашинувида қатнашадиган бир катор ферментлар таркибига қиради.

В₁₂ витамин (кобаламин) — камқонликка қарши витамин. Таркибига 4 фоиз кобальт бор. Жуда кучли биологик таъсирга эга; изомерланиш, метилланиш реакцияларида, кофермент сифатида, қон яратилишида иштирок этади. В₁₂ витамин етишмаганда хавфли камқонлик келиб чиқади. Бу витамин меъда-ичкадан қонга сўрилиши учун нормал меъда ширасида мавжуд ички омил — гликопротеин бўлиши шарт. Камқонлик кўпинча мана шу омил етишмаслиги туфайли В₁₂ витамин сўрилишининг пайсийини натижасида келиб чиқади. Бу витамин ҳайвон тўқималари ва маҳсулотларида, тухумда ва сўтда бўлади.

Н витамин — *биотин*.

С витамин (аскорба кислота) — скор-

бутга қарши витамин. Айниқса ҳўл мева ва сабзавотларда, игна баргли дарахт япроқларида кўп бўлади. Бу витамин иссиқка чидамсиз, юқори т-рада бузилади. Унинг овқатда етишмаслиги қон томирларининг шикастланиши, қон оқиши б-н ифодаланадиган лавша (скорбут) касаллигига сабаб бўлади. С витамин молекуласида иккита қўш боғ тутганлиги учун осон қайтарилади. У кучли қайтарувчи омилдир. Тиббиётда кенг қўлланилади. Синтетик йўл б-н глюкозадан олинади.

D витамин (кальциферол) — рахитга қарши витамин. Кимёвий тузилиши бўйича стероидлар қаторига кирадиган, ёгда эрийдиган В. туркуми. Хайвон маҳсулотларида, балик мойида айниқса кўп бўлади. Провитамин — тўйинмаган стероидлардан синтезланади. D витаминнинг асосий вакили D₂ витамин (эргокальциферол) эргостериндан, D₃ витамин (холекальциферол) 7-дегидрохолестериндан ультрабинафша нур б-н шуълантирилганда ҳосил бўлади. D₃ витамин жигар ва буйракда 12, 25-дигидрохсихолестерога ўтади. У одамда D₃ витаминнинг актив шакли бўлиб, ўз табиатига кўра гормонларга яқин. D₁ витамин организмда кальций ва фосфор алмашинувиға ва б. бир қатор жараёнларга таъсир этади. D₂ витамин рахит касаллигининг олдини олиш ва даволашда ишлатилади.

E витамин (α,β,γ-токофероллар) — кўпайини витамини, антистерол. Ёгда эрийдиган, хроман халқасини сақлайдиган В. туркуми. В. фаоллигига эга 8 та бирикмадан биологик энг фаоли α-токоферолдир. E витамин етишмаганда бўғоз хайвонларда боласи нобуд бўлади, эркак хайвонларда уруғдонлар ва мускул атрофияси кузатилади. Бу витамин ёғ, жигар, тухум сариғида бўлади.

F витамин — организмдаги ёғларнинг жуда зарур таркибий қисми; организмда синтез қилинмайдиган тўйинмаган ёғ кислоталар (линолат, линоленат, арахидонат кислоталар). Улар асосан ўсимлик мойларида учрайди. F витамин етишмаслигини тажрибада каламушда кузатиш мумкин.

K витамин (филлохинон) — антиге-моррагик В. Ёгда эрийдиган, турли узунликдаги изопреноид занжирга эга нафтахинон халқали бирикмалар туркуми. K₁ витамин айниқса яшил ўсимликларда бўлади. K₂ витамин (филлохинон) баъзи бактериялардан олинган, K₃ витамин (менадион) провитаминдир. K витамин ўсимликларда нафас олиш занжирининг компоненти, мас., убихинон. Бу витамин етишмаганда қон ивиши омиллари, хусусан протромбин ҳосил бўлиши камайди, натижада қон ивиши вақти чўзилади, қон оқишига мойиллик бўлади. K витамин препаратлари қон оқишини тўхтатиш учун бурилади.

P витамин — ўтказувчанлик омили, ўсимлик флавонолари туркумига кирадиган бир гуруҳ моддалар (гесперидин, эриодиктин, хусусан кверцитин)ни ўз ичига олади. Бу флавонолар қон томири ўтказувчанлигини камайтириш хусусиятига эга. Улар лимон, наъматак, чойнинг яшил япроғи, хом ёнғоқда гликозид шаклида учрайди. Геоморрагик диатезда, кўзининг тўр пардасига қон қуйилганда, гипертония касаллигида қўлланилади

PP витамин (никотинамид) — никотин кислота амиди; ачитки, кепак, гўшт ва жигарда кўп бўлади. Бу витамин етишмаслиги *пеллагра* касаллигига олиб келади. Пеллаградан ташқари, томирлар сикилиши, сурункали яраларни даволашда ҳам қўлланилади. PP витамин никотинамид нуклеотидлари шаклида асосий дегидрогеназаларнинг коферменти НАД, НАДФ ҳолида хужайра метаболизмида кенг қатнашади.

ВИТАМИНЛАШ — 1) маъдум аҳоли гуруҳлари (мас., болалар, ишчилар ва б.)нинг витамин истеъмол қилишларини кучайтиришга қаратилган тадбирлар системаси; 2) овқат маҳсулотлари ва тайёр овқатларнинг биологик қийматини ошириш мақсадида уларни витаминлар б-н бойитиш.

ВИТАМИНОЛОГИЯ — витаминлар ҳақидаги таълимот.

ВИТЕЛЛИН — таркибида фосфор бўлган оксил, липофосфопротеин; тухум сариғида бўлади.

ВИШНЕВСКИЙ АНЕСТЕЗИЯСИ — маҳаллий офриксизлантириш усули; рус олимлари А. В. Вишневский ва А. А. Вишневскийлар таклиф этган. Бунда 0,25—0,5% ли новокаин эритмаси тери ва тери ости ёғ қатлами ҳамда ундан ичкаридаги қаватларга шприц б-н навбатманавбат юбориб шимдирилади. Натижада операция қилинадиган жойда офриксизлантирувчи модда рецепторлар ҳамда нерв толаларига бево-сита таъсир этади.

ВИШНЕВСКИЙ БЛОКАДАСИ — к. Новокаин блокадаси.

ВИШНЕВСКИЙ СУРТМАСИ — қорамой, ксероформ ва канақунжут мойидан иборат суртма дори; антисептик ва китикловчи таъсирга эга. Тиббиёт амалиётида турли жароҳатлар, йирингли ва ётоқ яраларни даволашда боғлама ва тампон ҳолида ишлатилади.

ВОДОРОД ПЕРОКСИД (син. : пергидрол, гиперол ва б.) — антисептикларнинг оксидловчи гуруҳига мансуб дори; шиллиқ қаватларнинг яллиғланиши б-н кечадиган касалликлар (стоматит, ангина), шунингдек йирингли яраларни даволашда ишлатилади.

ВОЛКОВ ШИНАСИ — уч ёшгача бўлган болаларда чанок суяги б-н сон суяги орасидаги бўғимнинг туғма чиқшини даволашда ишлатил-диган шина. У орқа томондан тана ва чанокни, олд томондан қорин, оёқ ва болдирни кимирлат-май ушлаб туривчи қисмлардан иборат.

ВОЛКОВИЧ СИМПТОМИ — чанок халқасининг икки томони синганда беморнинг оёқларини тиззадан букиб ва икки томонга кериб, қалқанча ётишга мажбур бўлиши.

ВОЛКОВИЧ ТАХТАКАЧИ — оёқ суяклари синганда уларни кимирлатмай ушлаб туришда қўлланиладиган тахтакач (шина); у устига гипсли бинт қўйилган юпқа картондан иборат бўлиб, ишлатиш олдида тайёрланади.

ВОЛОШИНОВ ТАХТАКАЧИ — елка суяги синганда тананинг ўрта қисмидан ташқи томонга йўналган ва синган суякларни кимирлатмай ушлаб турадиган тахтакач (шина). Бу тахтакачга қўл танага нисбатан тўғри бурчак остида маҳкамланади.

ВОЛЧАНКА — к. Тери сили.

ВОЛЮМИНОМЕТР — одам танаси ҳажминини аниқлаш учун қўлланиладиган асбоб. Одамдан сикиб чиқарилган сув ҳажминини ўлчашга асослан-

ган. В. ванна ва у б-н туташган, даражаларга бўлинган шиша найчадан ёки сиқиб чиқарилган сувни ўлчанадиган тарозидан иборат.

ВРАЧ — қ. *Шифокор*.

ВУЛЬВА — аёлларнинг ташқи жинсий аъзолари; бунга қов, катта ва кичик жинсий лаблар, клитор, кин даҳлизи ва Бартолин бези киради.

ВУЛЬВИТ — аёллар ташқи жинсий аъзоларининг яллиғланиши; одатда кин яллиғланиши б-н бирга кечади.

ВУЛЬВОВАГИНИТ — аёллар ташқи жинсий аъзолари ва қиннинг яллиғланиши. В. ни турли микроблар (қўпинча стафилококк, стрептококк, ичак таёқчаси, трихомонадалар, баъзан дифтерия таёқчаси, гонококк) ва замбуруғлар кўзғатади.

Г

ГАВДА ТЕМПЕРАТУРАСИ — организмнинг иссиқлик ҳолатини ифодалайдиган бирлик. Соғлом одамда ҳарорати кўлтиқдан ўлчанганда 36,5° — 36,9° бўлади. Гавда сиртидаги т-ра ички органлар т-расидан анча паст мас., жигар ҳарорати 37,8° — 38° га тенг бўлади. Бу рақамлар кун мобайнида 0,5—0,7° га ўзгариб туради.

ГАВДА ТУЗИЛИШИ — одам органларининг тузилиши, шакли, ҳажми ва б. хусусиятларининг мажмуи. Гавда хужайралар, тўқималар, органлар, органлар системаси ва суюқ таркибий қисмлардан тузилган бир бутун мураккаб система бўлиб, унинг бутунлигини нерв ва суюқликлар (қон) системаси бошқариб туради. Гавда оқсил моддаларининг мураккаб бирикмасидан иборат бўлиб, ўзини ўраб олган ташқи муҳитга мослашган ҳолда яшайди.

ГАЗАНДА, чаёнўт — кўп йиллик ўт ўсимлик. Барги таркибида С, В₂ ва К витаминлар, каротин, пантотенат кислота, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари қон тўхтатувчи восита сифатида, авитаминозларни, сурункали яраларни даволашда қўлланилади.

ГАЗЛИ ГАНГРЕНА, газли флегмона — анаэроб (кислородсиз) шароитда ривожланадиган кластридий микроблари кўзғатадиган ўткир инфекция қасаллик. Бунда газли пуфакчалар пайдо бўлади, зарарланган тўқималар шишиб, ириydi (некроз). Беморнинг умумий аҳволи оғирлашади.

ГАЛАЗОЛИН (син. : ксилометгазолин) — кимёвий тузилиши ва таъсири бўйича нафтизинга яқин дори модда; ринит, ларингит, синусит, Гаймор бўшлиғининг яллиғланиши каби касалликларда ишлатилади.

ГАЛАКТОЗА — моносахарид альдогексоза; ҳайвонларда сут қанди — лактоза ва нерв тўқимасида цереброзид ва ганглиозидлар таркибига киради.

ГАЛАКТОЗАМИН — аминоқанд, галактоза уну-

Шахсий гигиена қондаларининг бузилиши, вульва териси ва кин шиллиқ пардасининг шикастланиши, организмнинг ҳимоя функциясини сусайтирадиган турли сурункали касалликлар (мас., *тонзиллит*, *пиелонефрит*) ва моддалар алмашинувининг бузилиши б-н боғлиқ бўлган касалликлар (семириш, *қандли диабет*) ҳам сабаб бўлиши мумкин. В. да қиндан кўп чиқинди ажрала бошлайди, вульва соҳаси кичишиб, оғрийди, юрганда оғрик зўраяди, ташқи жинсий аъзолар териси, баъзан сон ва думбанинг ички юзаси кизаради.

ми; табиатда хондротин сульфат шаклида одам шиллиқ моддалари таркибига кирадиган мукоидларни ҳосил қилади.

ГАЛАКТОРЕЯ, гиперпролактинемия, Чиари-Фромель синдроми — ҳомиладорликка боғлиқ бўлмаган ҳолда сут безидан ўз-ўзидан сут ажралиб туриши ва ҳайз кўрмаслик б-н ифодаланадиган патологик ҳолат. Қонда гонадотропинлар ва эстрогенлар камайиб, пролактин кўпаяди. Касалликка гипофиз ўсмалари, Иценко—Кушинг касаллиги, гипофиз аденомаси ва б. сабаб бўлади.

ГАЛАКТОСТАЗ — эмизикли аёлнинг сут безида сут туриб қолиши; сут йўли мускул толарари тонусининг бузилиши, шунингдек сут таркибининг ўзгариши сабаб бўлади.

ГАЛАНТАМИН (син. : галантами гидрохлорид, ницалин) — холинэстераза ферменти фаоллигини пасайтириб, ацетилхолинни парчаланнишдан сақлайдиган ва холинорецепторларнинг ацетилхолинга сезгирлигини оширадиган дори модда. Суюқ мускулларининг камқувватлиги (миастения), мускуллар дистрофияси, невритга алоқадор ҳаракат ва сезги бузилишлари, психоген импотенция, полиомиелит асоратлари каби ҳолатларда ишлатилади.

ГАЛЕН ПРЕПАРАТЛАРИ — ўсимлик ёки ҳайвон хом ашёсини ишлаш ва ундан таъсир этувчи моддаларини ажратиб олиш йўли б-н тайёрланадиган дори-дармонлар. Г. п.га тинктуралар, экстрактлар, шарбатлар, хушбўй сувлар, мойлар, спиртлар, совунлар ва б. киради.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ — айни вақтда йўқ нарсаларни бордек идрок қилиш; идрок этишнинг алданиши. Г. нерв системаси касалликлари ёки гипноз вақтида рўй беради. Одатда бир неча турга, мас., кўриш (одам, нарса, ҳашаротларни кўриш), эшитиш (товуш, шовқинни эшитиш), хид билиш, таъм билиш ва тери сезгиси Г.ларига бўлинади. Ҳар хил касалликларда Г.нинг бирор

тури кўпроқ учрайди. Мас., кўриш Г.си кўпинча инфекцион касалликлар ва турли захарланишлар оқибатида юз берувчи рухий хасталикларда кузатиlsa, эшитиш Г.си шизофрениянинг баъзи турлари ва нерв системасининг спиртли ичимликлардан захарланиши натижасида юзага келади. Г. қарилик рухий касалликларида ҳам содир бўлади.

ГАЛЬВАНИЗАЦИЯ — электротерапия усули; кучи ва кучланиши паст бўлган ўзгармас ток б-н даволаш. Периферик нерв системаси касалликлари (*радикулит, плексит, неврит*) ҳамда жароҳатдан, ревматизмдан, моддалар алмашинуви бузилишидан юзага келган *артрит* касалликларини даволашда қўлланилади.

ГАЛЬВАНОДИАТЕРМИЯ — электр б-н даволаш усули; бунда гальванизация б-н диатермия бирга таъсир эттирилади.

ГАЛЬВАНОИНДУКТОТЕРАПИЯ — электр б-н даволаш усули; бунда бемор организмга гальванизациядан ташқари юқори частотали ўзгарувчан магнит майдони (индуктотермия) таъсир эттирилади. Шунда тўқималарда мураккаб жараёнлар рўй бериб, гуморал моддалар ҳосил бўлади. Г. б-н даволаганда терида кон томирлар кенгайиб, кон айланиши яхшиланади.

ГАЛЬВАНОТЕРАПИЯ — бўғим, мускул, нервларнинг функционал ва органик касалликларини даволашда доимий (гальваник) электр токини қўллаш.

ГАМАКСОФОБИЯ — к. *Амаксофобия*.

ГАМАРТОМА — аъзо ва тўқималарнинг эмбрионал ривожланиши бузилишидан вужудга келадиган ўсмасмон тузилма; мезенхимал, фиброз ва хондроматоз Г. фарқ қилинади.

ГАМАРТОФОБИЯ — миани чулғаб олган қўрқув ҳолати; ножўя хатти-харакат ёки ҳиёнат қилиб қўйишдан қўрқиб.

ГАМБРИНИЗМ — алкоголизмнинг бир тури; пиво ичишга ружу қилиш.

ГАМЕТА — этилган эркак (сперматозоидлар, спермалар) ва ургочи (тухум ёки тухумхужайралар) жинсий хужайралар; бир-бири б-н қўшилганда янги организмнинг ривожланишини ва ирсий белгиларнинг наслдан-наслга ўтишини таъминлайди.

ГАМЕТОГЕНЕЗ — жинсий хужайралар — гаметаларнинг ҳосил бўлиш ва этилиш жараёни. Эркак гаметалар (сперматозоидлар, спермийлар) Г.и с п е р м а т о г е н е з деб, ургочи гаметалар (тухумхужайралар) Г.и э с а о о г е н е з деб аталади.

ГАМЕТОЦИТ — эркак ва дифференциялашмаган жинсий хужайраларнинг умумий номи; кейинчалик булардан мейоз жараёнида этилган жинсий хужайралар, яъни гаметалар ҳосил бўлади.

ГАММА-АМИНОМОНА КИСЛОТА — мия тўқимасининг табиий метаболити; тормозловчи импульсларни ўтказишда қатнашади. Унинг препаратлари (аминолон, фенибут ва б.) дори моддалар (ноотроплар) сифатида ишлатилади.

ГАММА-ГЛОБУЛИНЛАР — кон плазмасидаги иммуноглобулинлар фракцияси; таркибда бактериялар ва вирусларга қарши антителолар бор.

Юқумли касалликлар (қизамиқ, полиомиелит, гепатит) нинг олдини олиш ва даволаш мақсадида қўлланилади.

ГАММА-НУРЛАР — нур энергияси квантлари (фотонлар)нинг бир тури; тўғри чирик бўйича ёруғлик тезлигида (300 000 км/сек.) тарқалади. Электр зарядига эга эмас. Атом ядроларининг энергия ҳолати ўзгарганда ёки зарралар аннигиляциясида пайдо бўлади; фоол биологик таъсир этади.

ГАММА-ТЕРАПИЯ (к ю р и - т е р а п и я) — гамма-нурлар таъсирида даволаш; нур б-н даволашнинг бир тури.

ГАММА-ЭНЦЕФАЛОГРАФИЯ — гамма-нурлар ёрдамида радиоактив модданинг бош миёда топографик тарқалиш ҳолатини маҳсус асбоб-ускуналар (сканнер, гамма-топограф) воситасида текшириш усули. Бош мия касалликларини аниқлашда қўлланилади.

ГАММЕЛ ЭРИТЕМАСИ — баданнинг турли қисмида учрайдиган параонкологик дерматоз; тез тарқалади.

ГАНГЛИЙ — вегетатив нерв системасининг периферик қисми ёки бош мия устунисидаги нервлар тўпаламига қирадиган хужайралар тугуни. Ундан асосан сезувчи нерв толалари бошланади. Гда нерв учлари ва кон томирлар ҳам бўлади.

ГАНГЛИОБЛОКАТОР МОДДАЛАР (ганглиоблокаторлар) — вегетатив нервларнинг (симпатик ва парасимпатик) *ганглий*ларида кўзғалиш ўтишини тўхташиб (блоклар) қўядиган дорилар; гипертония, меъда ва ўн икки бармоқ ичак ярасини даволашда ишлатилади (мас., бензогексоний, димеколин, пахикарпин, пирилен ва б.).

ГАНГЛИОЗИДЛАР — асосан миянинг кулранг моддасида, буюк безида, шунингдек эритроцит, лейкоцит, буйрак, буйрак усти бези ва б. аъзоларида учрайдиган гликолипид.

ГАНГЛИОНАР МОДДАЛАР — вегетатив ганглийлардан импульс ўтишини осонлаштирувчи ёки пасайтирувчи моддалар. Уларга вегетатив ганглийларни стимуловчи ёки блокада қилувчи моддалар қиради.

ГАНГЛИОНЕВРОМА, ганглиома, ганглионар неврома, ганглиоцитомаси — бириктирувчи тўқима, периферик нерв толаси ва ганглиоз хужайралардан иборат хавфсиз ўсма; секин ўсади. Кўпинча, аёлларда якка тугунча кўринишида кузатилади, бош ва орқа миёда учрайди.

ГАНГЛИОНИТ — нерв хужайралари тугуни ва вегетатив *ганглий*нинг яллиғланиши; Г.га кўпроқ грипп, ўпка яллиғланиши, умуртқа касалликлари, қандли диабет ва б. сабаб бўлади.

ГАНГЛИОРАДИКУЛИТ — нерв тугунидан бошланадиган нерв толаси ва илдицасининг биргаликда яллиғланиши. Бунда оғрик нерв толаси етиб борган мускуллар ва бўғимларнинг ўзгариши ҳамда жароҳатланишига олиб келади.

ГАНГРЕНА, к о р а с о н — тана, орган ёки тўқима бир қисмининг ириши, некрознинг бир тури. Тўқиманинг эзлиши, соғуқ уриши ёки куйиши, радиоактив нурлар, кислота ва ишқорлар, микробларнинг токсинлари таъсирида тўқиманинг ўлиши ва б. сабаб бўлади. Клиник кечиши бўйича бىрлэмчи, иккиламчи, курук, ҳўл ва *газли* Г, фарқ қилинади.

ГАНЗЕР СИНДРОМИ каттик ҳаяжонланиш

ёки ҳафачилик, ташвишлардан сўнг одамнинг паришонхотир бўлиб қолиши; саволларга поймапой жавоб бериши. Бемор сўзлар маъносига эътибор бермай, бетўхтов гапиравериши ҳам мумкин.

ГАПЛОИД — ҳужайра ёки организмнинг гаплогид (ёлғиз) соғли хромосомага эга бўлиши; жинсий ҳужайралар, баъзи замбуруғлар, сувўтлар, баъзан юксак ўсимликлар Г.лидир.

ГАПТЕН — антигенлик хусусиятига тўла эга бўлмаган модда; биополимер молекулалари фрагменти ёки сунъий синтез қилинган кимёвий бирикма.

ГАПТОГЛОБИН — кислота табиатли α_2 -плазма гликопротеини. Специфик тарзда плазма оксигемоглобинига бирикиб, буйракдан филтрланмайдиган юксак молекуляр комплекс ҳосил қилади. Г. гемоглобинга қарши табиий, олдиндан тайёр антитело деб фараз қилинади.

ГАРРИСОН СИНАМАСИ — сийдикдаги билирубинни аниқлаш усули. Бу усул Фуше реактиви (бир ярим моль темир (III)-хлорид ва трихлорсирка кислота)нинг сувдаги эритмаси б-н билирубиннинг биливердинга оксидланиши натижасида кўк ёки яшил ранг пайдо бўлишига асосланган.

ГАССЕР КАСАЛЛИГИ — қизил қон таначаларининг парчаланиши, қон пластинкаларининг камайиши ва ўткир буйрак етишмовчилиги б-н кечадиган ҳасталик.

ГАСТРАЛГИЯ — қорин оғриғи. Органик ўзгаришлар бўлмай туриб, қоринда қаттиқ оғрик пайдо бўлиши. Асосан меъда касаллигида кузатилади.

ГАСТРИН — таркибда 16 аминокислота қолдиги бўлган гормон. Меъданинг кириш қисмида шиллик пардада ҳосил бўлади. Қонда Г. бўлиши меъда шиллик пардасининг тебраниб, гидрохлорид кислота ишланиб чиқиши ва ажралишини, меъда ости безида овқат ҳазм қилувчи ферментларнинг ўн икки бармоқ ичакка чиқарилишини кучайтиради.

ГАСТРИТ — меъда шиллик пардасининг яллиғланиши. Нотўғри овқатланиш, алкоголь, никотин таъсири, овқатдан заҳарланиш ва б. сабаб бўлади. Ўткир ва сурункали кечеди. Ўткир Г.да кўнгил айниши, қусиш, тўш остида кучли оғрик туриши, гавда ҳароратининг кўтарилиши, оғиздан ёқимсиз хид келиши кузатилади. Меъдага кислота ёки ишқор тушиши натижасида шиллик парданинг емирилишидан ўткир Г.нинг коррозив хили пайдо бўлади. Меъда шиллик пардаси баъзан йиринглаб, ўткир Г.нинг флегмонали хили вужудга келади. Сурункали Г. да иштаха йўқолиши, кекириш, кўнгил айниши, қорин дам бўлиши, ич қотиши ёки кетиши белгилари пайдо бўлади. Овқат ҳазм қилиш бузилиб, тўш ости оғриб туради.

ГАСТРОБИПСИЯ — тирик тўқималарни гистологик текшириш учун меъда шиллик пардасидан гастроскоп ёки биопсион зонд ёрдамида кесма олиш.

ГАСТРОГРАФИЯ — меъданинг турли функциялари (механик, секретор, эвакуатор ва б. фаолиятлари)ни график қайд қилиш усуллариининг умумий номи.

ГАСТРОДУОДЕНИТ — меъда ва ўн икки бармоқ ичак шиллик пардасининг яллиғланиши. Г. кўпинча *гастрит*, меъда яраси, *панкреатит* каби ка-

салликлар б-н оғриган, шунингдек ҳар хил турдаги гижжаларни (лямблия, аскарида ва б.) бор кишиларда учрайди. Ўткир ва сурункали Г. фарқланади. Ўткир Г.да беморнинг кўнгил айнийди, қусади, ичи кетади, тўш соҳасида оғрик бўлади. Сурункали Г.да меъда яраси ёки холецистит каби касалликларнинг белгилари кузатилади.

ГАСТРОДУОДЕНОСТОМИЯ — меъда б-н ўн икки бармоқ ичак орасида тешик очил. Меъда б-н ўн икки бармоқ ичак яра касаллигида улар орасидаги табиий йўл бекилиб қолганда қўлланилади.

ГАСТРОЛОГИЯ — меъда касалликларини аниқлаш, даволаш ва олдини олиш усуллариининг ўрганиданган фан. Энтерологиянинг бир бўлими.

ГАСТРОПТОЗ — меъданинг кенгайиб, ўз ўрнидан паства осилиб тушиши. Қорин девори тонусининг пасайиши (кўп туққан аёлларда, озиб кетган кишиларда), диафрагманинг баъзи касалликлари, ўпка эмфиземаси, экссудатив плеврит сабаб бўлади. Г.да беморнинг иштаҳаси йўқолиб, тўш остида оғрик пайдо бўлади, қорин мускуллари бўшашиб, пастки қисми осилиб кетади, меъдада сув борлиги сезилади.

ГАСТРОПРАГИЯ — меъда томирлари деворининг ёрилиши натижасида унинг бўшлиғига қон оқиши. Кўпинча меъда яраси, раки, геморрагик гастритда кузатилади.

ГАСТРОСКАНИРЛАШ — меъдани радионуклид ёрдамида текшириш усули.

ГАСТРОСКОП — меъда бўшлиғи ва деворларини кўздан кечириш, шунингдек турли муолажалар (биопсия ва б.)ни қилиш учун ишлатиладиган тиббий эндоскоп. Г. оптик ва ёритиш системалари бўлган найчадан иборат.

ГАСТРОСКОПИЯ — меъда бўшлиғи ва шиллик пардасини оғиз ва қизилўнгач орқали киритилган гастроскоп ёрдамида кўздан кечириш. Г. ёрдамида меъда шиллик пардасининг ранги, унда эрозия, яра ёки ўсмалар бор-йўқлиги аниқланади.

ГАСТРОСПАЗМ — меъда силлик мускулларининг қисқариши натижасида ҳаракат фаолиятининг бузилиши. Г.да меъдада кучли оғрик пайдо бўлиб, бир неча соат давом этади. У бел, қовуқ ва орқага тарқалади. Бемор безовталаниб қусади, қорни дам бўлади, кўнгил айнийди.

ГАСТРОСТОМИЯ — меъдада сунъий тешик очил. Қизилўнгач касалликлари (рак, қуйиш ва б.)да овқат ўтмай қолганда кичик устидан меъданинг олдинги деворини очиб, сунъий овқат йўли ҳосил қилиш.

ГАСТРОТОМИЯ — меъда деворини очил ёки кесил. Меъдадаги ёт жисмлар (нина, тугма, чуваланиб қолган ип ва б.)ни олишда ҳамда яра ёки меъда шиллик пардаси ёрилганда қонаётган томирларни (Меллори Вейс синдромида), кичик полипларни кесиб олиб, ўрнини тикишда қўлланилади.

ГАСТРОЭНТЕРИТ — меъда ва ингичка ичак шиллик қаватининг яллиғланиши. Организмни заҳарлаб, умумий юқумли касалликни вужудга келтирадиган микробларнинг овқат б-н меъда-ичакка кириб кўпайиши сабаб бўлади.

ГАСТРОЭНТЕРОКОЛИТ — меъда ва ичак (хусусан, ингичка ва йўғон ичак)нинг ўткир яллиғланиши.

ГАСТРОЭНТЕРОЛОГ — меъда-ичак, жигар, ўт пуфаги, ўт йўллари, меъда ости беши ва ҳазм системасининг касалликларини аниқлаш, даволаш ва олдини олиш б-н шуғулланувчи мутахассис шифокор.

ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЯ — ички касалликлар бўлими; ҳазм органларининг тузилиши ва функцияларини, шу органларда учрайдиган касалликлар сабаблари ва ривожланиш механизмларини ўрганади ҳамда уларни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

ГАСТРОЭНТЕРОСТОМИЯ — меъда б-н ингичка ичак ўртасида сунъий тешик очил. Меъдани резекция қилгандан сўнг амалга оширилади.

ГАСТРУЛА — кўп ҳужайрали ҳайвонлар эмбриони ривожда бластуладан кейинги босқич. Бу даврда эмбрион чуқур морфо-генетик ўзгаришларга учраб, уч қаватга — ички (энтодерма), ўрта (мезодерма), ташқи (эктодерма)га эга бўлади. Бу қаватлардан тўқима ва органларнинг куртак ҳужайралари вужудга келади.

ГАСТРУЛЯЦИЯ — кўп ҳужайрали ҳайвонлар эмбрионал ривожланишининг илк жараёни. Бунда бир қаватли эмбрион (бластула)дан умурткасизларда икки қаватли эмбрион (гаструла) ҳосил бўлади. Г.дан кейин кўп умурткали ҳайвонларда уч қаватли эмбрион (мезодерма) ҳосил бўлади.

ГАСТРЭКТОМИЯ — меъдани бутунлай кесиб олиб ташлаш. Рақ, меъда ости беши аденомаси, меъда ёки ўн икки бармоқ ичакда яра пайдо бўлишига олиб келган ҳолларда қилинади.

ГАУДЕК СИМПТОМИ — рентген нурлари ёрдамида текширилатган ўн икки бармоқ ичакка юборилган контраст модданинг жуда тез ёки аксинча секин чиқиши; ўн икки бармоқ ичак яра касаллигининг белгиси.

ГЕБЕФРЕНИЯ — шизофрениянинг бир тури; аксари ўспирилик даврида юзага келиб, васваса, галлюцинация, қўзғалувчанлик, ноҳўя хатти-ҳаракат, бемаъни ҳазил, юқори кайфият, нутқнинг узук-юлук бўлиши б-н ифодаланади. Оқибатда шахсда тузатиб бўлмайдиган жиддий ўзгаришлар юз беради.

ГЕБОИД — гебефренияга ўхшаш ҳолат. Табиатан тубанликка юз тутиш; бундай кишилар ўғрилик, бузуклик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, дайдилик каби иллатлар ва ҳар хил жиноятлар қилишга мойил бўлади. Г. шизофрения ҳамда психопатиянинг баъзи турларида кузатилади.

ГЕКСАДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуксонини; кўл ёки оёқда олтига бармоқ бўлиши.

ГЕКСЕНАЛ (син.: натрий гексабарбитал) — ухлатувчи ва наркоз пайдо қилувчи хоссага эга препарат; қисқа муддатли жарроҳлик муолажаларида нафас йўлларида бошқа йўллар орқали бериладиган (ноингалицион) наркоз воситаси сифатида ишлатилади.

ГЕЛИОПРОФИЛАКТИКА — профилактика мақсадида қуёш нуридан фойдаланиш.

ГЕЛИОТЕРАПИЯ — даволаш мақсадида қуёш нуридан фойдаланиш

ГЕЛЛЕР СИНАМАСИ — сийдикдаги оксиген аниқлаш усули. Сийдикка концентранган нитрат кислота қўйилганда иккита суяклик (сийдик ва нитрат кислота) чегарасида лойқа оқ қават ҳосил бўлишига асосланган.

ГЕЛЬМИНТЛАР, г и ж ж а л а р — одам ва ҳайвонларда гижжа касалликлари — гельминтозларни қўзғатадиган чувалчанглр. Г. га ясси чувалчанглр, кўпгина юмалок чувалчанглр, тукли чувалчанглр, ҳалқали чувалчанглр ва б. киради.

ГЕЛЬМИНТОЗ — одам, ҳайвон ва ўсимликларда учрайдиган инвазион касаллик. *Гельминтлар* қўзғатади. Гижжа турига қараб ҳар хил органлар (ўпка, жигар, ўт пуфаги, сийдик йўллари, ичаклар)нинг яллиғланиши ва хатто, яраланишига сабаб бўлади. Гельминтлар синфига қўра нематодозлар, цестодозлар, трематодозлар ва акантоцефалёзлар фарқ қилинади. Нематодозлардан аскаридоз, анкилостомидоз, трихинеллёз, ришта, трихоцефалёз; трематодозлардан — описторхоз, фасциолёз; цестодозлардан — дифиллоботриоз, гименолепидоз, тенидоз, эхинококкоз каби касалликлар одамларда кўпроқ учрайди. Г.да аксарият беморларда ҳарорат кўтарилди, қувват камаяди, бош оғриди, корин ҳам оғриб, тез-тез қон ва шиллик аралаш ич кетади.

ГЕЛЬМИНТОЛОГИЯ — паразитология бўлими; *гельминтлар* келтириб чиқарадиган касалликлар ва уларнинг олдини олиш тадбирларини ўрганадиган фан. Г. паразит чувалчанглр морфологияси, физиологияси, биокимёси, экологияси ва ривожланишини ўрганади.

ГЕМАНГИОМА, томир невуси — қон томирларидан ривожланган хавфсиз ўсма. Артерия (артерия томирларидан), вена (вена томирларидан), кавернали (тўсиқлар б-н ажратилган кенгайган томир бўшлиқларидан), капиллярли (кил томирлардан ривожланадиган) ва б. Г.лар фарқ қилинади.

ГЕМАНГИОСАРКОМА — қон томир девори элементларидан ривожланадиган хавфли ўсма.

ГЕМАРТРОЗ — бўғим шикастланиши оқибатида унинг ичига қон қуйилиши.

ГЕМАТО-ЭНЦЕФАЛИК БАРЬЕР — қон б-н нерв тўқимаси ўртасидаги гистогематик тўсиқ. Қондаги моддаларнинг орқа мия суяклиғи ва нерв тўқимасига ўтишини идора қилади.

ГЕМАТОГЕН — камқонликда ишлатиладиган дори; таркибида фибринсизлантирилган ёки стабилаштирилган қорамол қони ёки унинг шакли элементлари бўлади. Таъм бериш мақсадида қанд шарбати, шакар, асал, қуюқлаштирилган сут ва хушбўй моддалар қўшиб тайёрланади.

ГЕМАТОКИСТА — ичида қон бўлган киста, қонли киста.

ГЕМАТОКРИТ — гематокрит сонини аниқлайдиган асбоб. Г. да қон плазмасига нисбатан эритроцитларнинг фоз нисбати белгиланади.

ГЕМАТОКРИТ СОН — қон шакли элементларининг қон плазмасига нисбати. Г.с. орқали эритроцитларнинг умумий ҳажми, гемоконцентрация ёки гидремияси аниқланади.

ГЕМАТОЛОГ — қон ва қон яратувчи система касалликлари бўйича мутахассис-шифокор (терапевт); шу соҳадаги даволаш-профилактика ёки илмий-тадқиқот ишлари б-н шуғулланади.

ГЕМАТОЛОГИЯ — қон, қон яратувчи система, унинг тузилиши ва функциялари, касалликлари ва даволаш усулларини ўрганадиган фан. Организмда қон яратилиши ва унинг бошқарилиши, қон яратиш системаси касалликларининг диагностикаси ва даволаш усуллари, шунингдек қон ивishiга алоқадор масалалар б-н шуғулланади.

ГЕМАТОМА — тўқималар, органлар, тана бўшлиқларида қон тўпланиши. Қон томирлар шикастланганда, қоннинг ивчанлиги бузилганда ички қон кетиши сабаб бўлади. Бунда қон тўқималарга сингиши ёки бир жойда тўпланиб, тўқималарни четга суриб қўйиши мумкин. Г. тўқималарда яллиғланиш реакциясини ҳосил қилади, уларни қон б-н таъминловчи майда қон томирларини босиб қўяди, натижада оғрик пайдо бўлади.

ГЕМАТОМИЕЛИЯ — орқа мияга қон қуйилиши. Асосан жароҳатланиш, шунингдек қаттиқ кучаниш, ток уриши ёки орқа мия қон томирларининг ёрилиб кетиши сабаб бўлади. Қўл-оёқларнинг фалажланиши б-н ўтади.

ГЕМАТОНЕФРОЗ — буйрак жоми ва косачаларида қон тўпланиши; гидронефрозда учрайди. Шикастланишдан кейин буйрак тўқимасидан ажралган ва фиброз капсула б-н ўралган пуфакка ҳам Г. дейилади.

ГЕМАТОПИОМЕТРА — бачадон бўшлиғига қон ва йиринг тўпланиши; бачадон ракида, шунингдек бачадон бўйи бекилиб қолганда кузатилади.

ГЕМАТОРАХИС — орқа мия пардалари орасига қон қуйилиши. Тўсатдан содир бўлади. Орқа мианинг жароҳатланган қисмига қараб оёқ ёки қўл ва оёқлар бирдан фалаж бўлиб қолиб, терида сезги йўқолади, чаноқ органларининг фаолияти бузилади (сийдик тутилиб қолиши, қабзият).

ГЕМАТОСАЛЬПИНКС — бачадон найига қон тўпланиши (мас., ҳомиладорлик бачадондан ташқарида, хусусан бачадон найида бўлганда).

ГЕМАТОСАРКОМАЛАР — лимфа ва ретикулар тўқималардан вужудга келадиган хавфли ўсма; лимфогрануломатоз, ретикулосаркома, плазмацитома, лимфосаркома, турлари фарқланмаган хавфли лимфомалар қиради.

ГЕМАТОФОБИЯ — қондан қўрқиш.

ГЕМАТОЦЕЛЕ — мойя қин пардаси бўшлиғига ёки ёроқ тўқимасига қон қуйилиши. Одатда шикастланиш сабаб бўлади. Қон касалликларида ҳамда мойя ортиги ўсмасида учрайди.

ГЕМАТУРИЯ — сийдикда қон бўлиши, буйрак ва сийдик йўли касалликларида кузатилади. Макрогемаурия (сийдик қизғиш, баъзан гўшт селига ўхшаш бўлади), микрогемаурия (микроскоп остида эритроцитлар борлиги аниқланади) фарқ қилинади.

ГЕМЕЛЛОЛОГИЯ — тиббиёт ва биология фанларининг эгизаклар генетикаси, морфология, физиологияси, психологияси ва патологиясини ўрганадиган бир бўлими.

ГЕМЕРАЛОПИЯ — қ. *Шабқўрлик*.

ГЕМИАГЕВЗИЯ — тилнинг ўнг ёки чап ярида бир-иккита тутам ядролари зарарланганда ўша томонда таъм сезишнинг бузилиши.

ГЕМИАЛГИЯ — гавданинг ярида пайдо бўладиган оғрик. Инсультда кузатиладиган ярим тананинг фалажи б-н бирга шу томонда оғрик ҳам бўлиши. Асосан бош мия айрим қисмлари, мас., таламуснинг шикастланиши сабаб бўлади.

ГЕМИАНЕСТЕЗИЯ — ярим тананинг оғрик сезмай қолиши. Бунга бош мия тега ва пешона қисмининг бирга зарарланиши ҳамда таламуснинг жароҳатланиши сабаб бўлади.

ГЕМИАНОПСИЯ — иккала кўз чакка ёки бурун томонидаги ярми кўриш майдонининг йўқолиши. Кўриш анализаторининг марказий қисмида пайдо бўлган ўсма ёки бошқа турли касалликлар сабаб бўлади.

ГЕМИАТАКСИЯ — ярим танада ихтиёрий ҳаракатларга беихтиёрий ҳаракатлар (норавон, ноте-кис, тартибсиз, ноғўя ҳаракатлар) қўшилиб кетиши. Юриш, туриш, қўлни бемалол ишлатиш қийин бўлиб қолади. Бемор ўзини тута олмайди ва юрганда гандирақлаб кетиб, мувозанати кескин ўзгаради. Бунга бош мия таламик сатҳи ёки мия, мияча ва уларнинг системалараро йўллари жароҳатланиши сабаб бўлади.

ГЕМИАТРОФИЯ — тана бир қисмининг, оёқ-қўл ёки юзнинг ориқлаб, кичрайиши ва заифлашиб қолиши; бу жараён тўқималарда трофика ва модалар алмашинувининг бузилиши б-н бирга ўтиб, турли сабабларга қўра келиб чиқиши мумкин.

ГЕМИБАЛЛИЗМ — ярим танада, қўл ёки оёқда ёки иккаласида ҳам «улоқтиргандек» беихтиёрий ҳаракатлар пайдо бўлиши. Бунга қўл ва оёқ мускулларининг бир томонлама бирданига қаттиқ қисқариши сабаб бўлади. Бундай ҳаракат шунчалик кучли бўладики, ҳатто бемор ўриндикдан йиқилиб тушиши мумкин. Касаллик кам учраб, бош мианинг пўстлоқ ости ядроларидан йўри — Льюис ядроси ёки у б-н боғланган йўллар шикастланганда кузатилади. Жараён қарама-қарши тусда ўтади, яъни чап томондаги ядро шикастланса, ўнг қўл ёки оёқда шундай ҳаракат рўй беради.

ГЕМИГИДРОЗ — одам гавдаси бир томонининг қўп терлаши.

ГЕМИГЛОССОПЛЕГИЯ — тил ярмининг фалажланиши; дисфагия, дизартрия ва тилнинг фалаж бўлган томонга осилиб қолиши. Тилнинг ярми озиши, фибрилляр тортилишлар кўринишида намоён бўлади. Касаллик тил ости нерви зарарланганда рўй беради.

ГЕМИКСТРАЦИЯ — битта мойяни олиб ташлаш ёки унинг фаолиятини тўхтатиш (ахта қилиш).

ГЕМИКЛОНИЯ — чап ёки ўнг қўл ёки оёқдаги айрим мускуллар ёки улар гуруҳининг тартибсиз тез қисқариши натижасида беихтиёрий қимирлаш пайдо бўлиши. Бош мия яримшарларининг маълум бир қисмига ёки бош мианинг бошқа сатҳларига қон қуйилиши ёки қонсизланиши сабаб бўлади. Г. бир маромда рўй бериб, ҳаракат пайтида кучайиб кетиши мумкин (яна қ. *Миокло-ния*).

ГЕМИКРАНИЯ — бошнинг ярида пайдо бўладиган оғрик (яна қ. *Мигрень*).

ГЕМИЛАРИНГЭКТОМИЯ — ҳиқилдоқнинг ярмисини кесиб олиб ташлаш. Рак касаллигида қўлланилади.

ГЕМИМЕЛИЯ — ривожланиш нуқсон; қўл ёки оёқнинг ёхуд улар бирор қисмининг бўлмаслиги.

ГЕМИМИМИЯ — юз нерви зарарланганда юз-

нинг бир томонида мимика—имо-ишора ҳаракатларининг йўқолиши.

ГЕМИПАРЕЗ — ярим тананинг фалажланиши; асосан қўл-оёқнинг бир томонлама чала фалажланиши. Кўпинча бош мия яримшарларининг бирида кон айланишининг бузилиши ёки унинг яллиғланиши сабаб бўлади. Ихтиёрй ҳаракат, сезиш кескин сусаяди, пай рефлекслари фалаж томонда кучайиб, патологик турлари ҳам рўёбга чиқиши мумкин.

ГЕМИПАРЕСТЕЗИЯ — ярим танада сезувчанликнинг бузилиши; бу увишиш, қарахт бўлиб қолиш кўринишида намоён бўлади. Ярим тана ёки бир томондаги қўл-оёқда сезги ўзгариши ортиб кетса — гемигиперестезия, камайиб кетса — гемигипестезия, гайритабиий тус олча — гемигиперпатия ёки гемидизестезия деб аталади. Г. турли нерв касалликларида рўй беради.

ГЕМИПЛЕГИЯ — ярим тананинг тўла фалаж бўлиб қолиши. Бир томондаги қўл-оёқда ҳаракат йўқолади. Бунга бош мия яримшарларидан айрим қисмлари сатҳининг жараҳатланиши (мас., марказий олд пушта, ички капсуланинг тўла шикастланиши) сабаб бўлади.

ГЕМИСИНДРОМ — гавданинг ўнг ёки чап ярмида нерв системаси функцияси бузилишининг умумий белгилари йиғиндиси. Мас., ўнг томонда сезгининг бузилиши, бош мианинг бир томонида қандайдир ўзгартиш борлиги, бирор оғир касалликдан бир томонда енгил асорат қолиши, бош миёга кон қуйилиши натижасида рўй берган чуқур фалажланиш қайтиб, енгил фалажлик белгилари қолиши, яъни ярим танада касалликнинг баъзи аломатларини учратиш ва х. к.

ГЕМИСПАЗМ — гавданинг ярми ёки унинг қисмларидаги мускулларнинг вақти-вақти б-н қискариб тортиши. Юз мускуллари гемиспазми кўпроқ учрайди. Бунда узунинг ўнг ёки чап томонидаги мускуллар бирданига қискариб, кўз, қош, оғиз бурчаги қийшайиб, тортилиб кетиши мумкин. Хуружсимон кўринишда намоён бўлади.

ГЕМИТРЕМОР — ўнг ёки чап қўл ва оёқнинг қалтираши; асосан бош мия пўстлоқ ости ядроларидан бирининг шикастланишидан келиб чиқади. Кўпроқ кон томир системасида кон айланиши бузилганда, айниқса, сурункали нерв касалликларида кузатилади.

ГЕМЛАР — гемпротеннлар, мас., цитохромлар, гемоглобин, каталаза ва б.нинг простетик туркуми сифатида қатнашадиган металлопорфинлар. Г. таркибидаги темир атоми тўрт пиррол ҳалқаларининг азот атомларига боғланган бўлади.

ГЕМОБИЛИЯ — ўт йўлларида ўт б-н бирга кон чиқиб ичакка тушиши. Кўпроқ жигар шикастланганда кузатилади.

ГЕМОБЛАСТОЗ — кон яратувчи хужайралардан ривожланадиган хавфли ўсмаларнинг умумий номи. Г. га лейкоз ва гематосаркомалар киради.

ГЕМОГЛОБИН, Нб — умуртқалиларнинг энг муҳим нафас оксиди, коннинг рангли компоненти. Қизил кон хужайраларида 34 % ли эритма ҳолида бўлади ва ҳаво кислородини ўпкалардан тўқималарга ташиб туради. Г. икки компонентли хромопротеид бўлиб, оксид қисми глобин, тўрт

полипептид занжирли тетрамер, простатик туркуми ҳар бири темир атоми тутувчи тўртта гем молекулаларидир. Одам Г.нинг глобин қисми тўрт полипептид занжирдан ташкил топган бўлиб, уларнинг ҳар иккитаси бир хил тузилишга эга ва a_2v_2 формуласи б-н ифодланади. Бу полипептид занжирга қирадиган аминокислоталар ўзгариши туфайли Г.нинг турли вариантлари пайдо бўлган. Ҳомила Г. и катта қишлар Г. идан фарқ қилиб, у a_2v_2 формуласи б-н ёзилади. Г.нинг мутация туфайли келиб чиққан бир нечта вариантлари барвақт ўлимга сабаб бўлади. Ўзгарган Г. кислотод боғлаш хусусиятини йўқотади (уроксимон хужайрали камқонлик, *талассемия*).

ГЕМОГЛОБИНЕМИЯ — кон плазмасида эркин гемоглобиннинг ҳаддан зиёд кўп бўлиши. Турли кон касалликларида кузатилади.

ГЕМОГЛОБИНОРИЯ — сийдикда гемоглобин бўлиши. Бунда сийдик қизил, аммо тиник бўлади. Қуйиш, захарланиш, мос келмайдиган кон қуйиш асорати сифатида ва б. ҳолларда кузатилади.

ГЕМОДИАЛИЗ — қонни захарли моддалардан тозалаш. Бунда артерия қони кон тозаловчи махсус асбоблардан ўтказилиб, яна организмга қайтарилади. Утқир ва сурункали буйрак етишмовчилигида, захарланишларда қўлланилади.

ГЕМОДИНАМИКА — кон айланиши физиологияси бўлими. Гидродинамиканинг физик қонуларидан фойдаланган ҳолда қоннинг юрак ва томирлардаги ҳаракатини ҳар томонлама ўрганади.

ГЕМОЛИЗ — эритроцитлар (қизил кон таначалари)нинг парчаланиб, кон плазмасига гемоглобин ўтиши. Нормада Г. эритроцитларнинг ҳаётий циклини яқунлайди. У одам ва ҳайвонлар организмда узлуксиз равишда бўлиб туради. Патологик Г. гемолитик захарлар, совуқ, баъзи дорилар таъсирида (уларга ўта сезгир одамларда) ва б. омиллар оқибатида рўй беради; гемолитик анемияга хос белгилардан бири.

ГЕМОЛИЗИНЛАР — гемолизга сабаб бўладиган антителолар.

ГЕМОЛИМФАНГИЭКТАЗИЯ — теридаги кон ва лимфа томирларининг варикоз кенгайиши.

ГЕМОМЕТР — қондаги гемоглобин микдорини аниқлаш учун ишлатиладиган асбоб.

ГЕМОПЕРИТОНЕУМ — қорин бўшлиғида кон тўпланиб қолиши. Қорин ва б. ички органлар (ичактутғич, жигар, талоқ ва б.), шунингдек уларнинг томирлари зарарланганда кузатилади.

ГЕМОПНЕВМОТОРАКС — плевра бўшлиғида кон ва ҳаво тўпланиб қолиши.

ГЕМОПРАГИЯ — кон томир деворининг бутунлигига путур етганда (кесилганда, ёрилганда), ўтказувчанлиги бузилганда қоннинг томир ташқарисига чиқиши.

ГЕМОСИДЕРИН — ҳайвонларнинг таркибида темир бўлган оксиди; функцияси бўйича ферритинга яқин. Г. айниқса кон хужайралари бузилиши б-н боғлиқ касалликлар, хусусан хавфли камқонликда жигар ва талоқда тўпланиб қолади.

ГЕМОСПЕРМИЯ — шахватда кон бўлиши. Чин (кон шахватга уруғ пуфакчаларида, уруғ тизимчалари йўлларида қўшилади) ва сохта (кон шахватга аралашмай, кон қуйқалари кўринишида бўлади) Г. фарқ қилинади.

ГЕМОСТАТИК МОДДАЛАР (гемостатиклар) — қон кетишини тўхтатувчи дорилар (қ. *Қон тўхтатувчи моддалар*).

ГЕМОТЕРАПИЯ — қон, унинг таркибий қисмлари ва улардан тайёрланган препаратлар б-н даволаш.

ГЕМОТОКСИНЛАР — эритроцитларни зарарлаб, уларнинг емирилиши (гемолиз)га сабаб бўладиган захарли моддалар; микробларнинг токсинлари, ўсимлик ва ҳайвонларнинг захарли моддалари ва б.

ГЕМОТОРАКС — плевра бўшлиғида қон йиғилиши; шикастланиш, баъзан ўпка раки ёки сил ва б. касалликларда йчки қон кетиши сабаб бўлади. Унча катта бўлмаган Г. кўкрак оғриғи, йўтал б-н кечади, у зўрайиб борган сари, нафас қисиши, хансираш, цианоз (кўкариб кетиш), юрак фаолиятининг издан чиқishi рўй беради.

ГЕМОФИЛИЯ — қўп қон оқиши б-н кечадиган ирсий касаллик; қон плазмасида қоннинг ивиши учун зарур бўлган VIII ва IX қон ивиши омилларининг етишмаслиғи сабаб бўлади. Г. келиб чиқиш сабабларига кўра гемофилия А. гемофилия В, ингибиторли Г., қон томирли Г., факторли Г. ва тромбдеворли Г. деб фарқланади.

ГЕМОФТАЛЬМ — кўз ичига (асосан шишасимон танага) қон қуйилиши. Шикастланиш, қанд касаллиғи, токсоплазмоз, сил ва б. сабаб бўлади. Кўзининг кўриш қобилияти йўқолади.

ГЕМОХРОМАТОЗ — темир алмашинувнинг бузилиши, унинг ичакларда қўлпал сўрилиши ҳамда тўқима ва органларда тўпланиши б-н ифодаланган касаллик. Жигар циррози, қандли диабет, терининг пигментацияси каби белгилар намоён бўлади; доминант ҳамда рецессив йўл орқали наслдан-наслга ўтади.

ГЕМОЦИАНИН — кислород ташувчи гем протеин. У порфирин тутмайди, умуртқасиз ҳайвонларда бўлади. Оксидланган шакли кўк тусда.

ГЕН, ирсий омил — ирсиятнинг функционал бирлиги; дезоксирибонуклеин кислота (баъзи вирусларда эса рибонуклеин кислота) молекуласининг бир қисми. Организмнинг барча Г.лари мажмуи унинг генетик конституцияси — генотипти ташкил этади. Ирсий омилларнинг наслдан-наслга ўтиши 1865 й. Мендель томонидан кашф қилинган бўлиб, 1909 й. В. Иогансен уларни Г. деб атаган. Молекуляр генетика ривожини генетик материалнинг кимёвий табиатини аниқлашга ва Г.ни ДНК (баъзи вирусларда РНК) молекуласининг ўзига хос нуклеотидлар тўпламидан иборат бир қисми деб тасаввур қилишга олиб келди. Ҳар бир Г. маълум оксил (фермент) ҳосил бўлиши учун зарур ахборотни таъминлайди ва шу йўл б-н организмдаги барча кимёвий реакцияларни бошқаради. Г. ларнинг ноёб хусусияти уларнинг ғоятда барқарорлиги (бир қанча насллар давомида ўзгармаслиғи) ва бошқа томондан, уларда айрим турғун ўзгаришлар, мутациялар юз беришидир.

ГЕНЕАЛОГИК ЖАДВАЛ — бир оила доирасидаги қариндошлик боғларини генетик белгилар б-н график тарзда ифодалаш; асосан ирсий белгиларнинг авлодга ўтиш характерини ўрганиш (мас., касалликларни аниқлаш ва б.)да Г.ж. қўл келади.

ГЕНЕАЛОГИК УСУЛ — маълум ирсий белгилар характерини ўрганидиган усул ёки келажакда шу ирсий белгиларнинг ўрганилаётган оила аъзолари

рида такрорланишига бериладиган баҳо; қариндошлик боғларини аниқлаш ва қариндошлар ўртасида шу ирсий белгиларни кузатиб боришга асосланган.

ГЕНЕАЛОГИЯ, насабнома, шажара — кишиларнинг келиб чиқиши, аجدдолари ва қонқариндошлик алоқалари мажмуи.

ГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ — патологик жараённинг чекланган ўчоқдан орган, тўқима ва ҳ. к. бўйлаб бутун организмга кенг тарқалиши; бунда жараён қон (гематоген), лимфа (лимфоген), каналчалар, бевосита муносабат орқали тарқалиб, касаллик кенг авж олиши ва бемор ҳаёти хавф остида қолиши мумкин.

ГЕНЕТИК КОД — нуклеин кислоталарнинг молекулаларида нуклеотидлар кетма-кетлиги кўринишида «ёзилган» ирсий ахборотнинг тирик организмларга хос ягона системаси. Г. к. бирлиги — кодон. Г. к. жараёни ҳужайрада 2 босқичда амалга ошади. 1-си (транскрипция) ядрода кечиб, ДНКнинг тегишли қисмларида информацияли рибонуклеин кислота (иРНК) молекулалари синтезланади. Бунда ДНК нуклеотидлари кетма-кетлиги иРНК нуклеотидлари кетма-кетлигига, комплементар ДНКга «кўчирилади». 2-босқич (трансляция) цитоплазмадаги рибосомаларда кечади: бунда иРНК нуклеотидлари кетма-кетлиги синтезланадиган оксиддаги аминокислоталар кетма-кетлигига ўтказилади. 64 кодондан 61 таси муайян аминокислоталарни кодлайди, «стоп-кодон» деб аталмиш 3 та кодон эса полипептид занжирининг синтезланиши тугаганлигидан дарак беради. Бир неча кодонлар бир аминокислотани кодлаши мумкин; бундай код айниган код дейилади. Лекин 1 та кодон 2 та ҳар хил аминокислотани кодлай олмайди.

ГЕНЕТИКА — организм ирсияти ва ўзгарувчанлиги қонуниятлари ҳамда уларнинг бошқарилиши ҳақидаги фан. Ҳозирги замон Г.сига дискрет ирсият қонунларини кашф этган (1865) Г. Мендель ва ирсиятнинг хромосома назариясини очган (1910) Т. Х. Морган мактаби асос бўлган. Г. атамасини 1906 й. инглиз биолоғи У. Бэтсон таклиф қилган. Г. бир қанча соҳаларга, шу жумладан текшираётган объектига кўра микроорганизмлар, ўсимликлар, ҳайвонлар ва одам Г. сига; қўлланилаётган текшириш усулларига қараб молекуляр Г., биокимёвий Г., цитогенетика, экологик Г., популяция Г.га бўлинади. Г. маълумотлари тиббиёт учун муҳим аҳамиятга эга.

ГЕНЛАР ТУТАШИШИ — генларнинг маълум тартибда бир хромосомада жойланиши. Т. Морган ўз шогирдлари б-н (1910—1916) дрозофила пашшасида тажрибалар ўтказиб, туташган генларнинг аллеллари битта бирикши группасини ҳосил қилиб, биргаликда наслдан-наслга ўтишга мойиллигини изоҳлаб берди. Бирикши гуруҳларининг сони биологик турлар хромосомаларининг гаплоид тўпلامли сонига тенг, мас., дрозофилада — 4, одамда — 23 бирикши гуруҳлари бўлади.

ГЕНЛАРНИНГ УЗАРО ТАЪСИРИ — белгининг намоён бўлишини назорат қилишда битта ёки ундан кўп генларнинг иштирок этиши; Г.ў.т. аллель ва аллель бўлмаган генлар ўртасида содир

бўлади. Бир жуфт аллель генлар ўртасида ўзаро таъсир доминантлик, юксак доминантлик, чала доминантлик ёки оралик ворислик ва кодоминантлик кўринишида; аллель бўлмаган генларда эса комплементарлик, эпистаз ва полимерия тарзида кечади.

ГЕНОДЕРМАТОЗ — ирсий тери касалликларининг умумий номи.

ГЕНОТЕРАПИЯ — тиббиёт генетикасининг бир бўлими; генетик нуқсонларни тўғрилаш йўли б-н ирсий касалликларни даволаш йуриқларини ўрганади.

ГЕНОТИП — организмнинг генетик (ирсий) конституцияси, унинг барча генлари мажмуи.

ГЕПАРИН — одам ва ҳайвонлар организмда семиз ҳужайраларда ҳосил бўладиган модда; кимёвий тузилишига кўра мукополисахаридлар гуруҳига қиради. У билвосита таъсир қилувчи табиий антикоагулянт бўлиб, протромбиннинг тромбинга, фибриногеннинг фибринга айланишига тўсқинлик қилганлиги учун қон ивучанлигини пасайтиради. Тиббиётда Г.нинг натрийли тузи тромблар ҳосил бўлишининг олдини олиш учун ишлатилади.

ГЕПАРИНОИДЛАР — сунъий йўл б-н олинadиган ва гепарин хоссасига эга бўлган сульфатлаштирилган полисахаридлар (декстрансульфат, требурон ва б.). Антикоагулянтлар сифатида ишлатилади.

ГЕПАТАЛГИЯ — жигар соҳасида сезиладиган оғриқ. Ҳар хил жигар касалликлари (гепатит, цирроз, ўсмалар)да, ўт пуфаги ва ўт йўллари яллиғланганда жигар ва унинг атрофида пайдо бўладиган оғриқ.

ГЕПАТАРГИЯ — жигар етишмовчилигидан келиб чиқадиган клиник синдром. Г. ўткир ва сурункали гепатит, жигар циррози, раки, организмнинг гепатотроп захарлар (бензол, фторотан, захарли замбуруғлар) ва баъзи бир дори моддалари (парацетамол, антибиотиклар, аминазин) б-н захарланиши оқибатида келиб чиқади. Жигар ҳужайралари некрозга учрайди. Бемор алаҳсирайди, қайт қилади, боши оғрийди, териси сарғайиб, юрак уриши тезлашади ва б.; беморнинг аҳволи оғирлашиб, жигар комаси ривожланиши мумкин.

ГЕПАТИТ — жигарнинг яллиғланиши. Инфекцион (мас., *вирусли гепатит*) ва ноинфекцион (мас., мишьяк, захарли кўзқоринлар ва турмушда ишлатилadиган баъзи захарли таъсирга эга моддалардан захарланганда) Г. фарқланади. Г. ўткир ва сурункали бўлади. Ўткир Г.да жигар фаолияти бузилади, кўпинча кўз оқи ва бадан сарғаяди. Ўткир Г. баъзан 2—3 ой чўзилиб, сурункали Г.га айланади. Сурункали Г. жигар циррозига олиб келиши мумкин.

ГЕПАТОГРАФИЯ — жигарни рентгенологик текшириш усули.

ГЕПАТОЛОГИЯ — гастроэнтерологиянинг бир бўлими. Жигар ва ўт йўллари касалликларини ўрганади, шунингдек уларни аниқлаш, даволаш, олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

ГЕПАТОМЕГАЛИЯ — жигарнинг хаддан ташқари катталашуви. Жигар касалликларида (жигар

циррози, гепатит, жигар ўсмаси, жигар веналарида қон айланиши бузилганда) кузатилади.

ГЕПАТОСПЛЕНОМЕГАЛИЯ — жигар б-н талокнинг катталашуви.

ГЕПАТОСЦИНТИГРАФИЯ — жигар ҳужайра-лятининг бузилиши сабабли периферик қонда нишонланган бирикмаларни ютиш қобилиятини радионуклид усули б-н текшириш.

ГЕПАТОТОКСЕМИЯ — жигар антитоксик фаолиятининг бузилиши сабабли периферик қонда ҳар хил токсик (захарли) моддалар бўлиши.

ГЕПАТОХОЛАНГИТ — жигар ва ўт йўллари-нинг бир вақтда яллиғланиши. Ўт йўлларида ўтнинг димланиб қолиши ва ўт йўллари-нинг сурункали яллиғланиши сабаб бўлади. Жигар катталашиб, тери сарғаяди. Касаллик сурункали давом этиб, жигар циррозига айланиши мумкин.

ГЕПАТОХОЛЕЦИСТИТ — жигар ва ўт пуфаги-нинг биригаликда яллиғланиши. Ўткир гепатит, токсико-аллергик сабаблар (симоб, кўрғошин, мишьяк, бензол, антибиотиклар, гормонлар ва силга қарши дорилар), алкоголь, меъда-ичак касалликларидан сўнг келиб чиқади. Ўнг қовурга остида оғриқ пайдо бўлиб, тери сарғаяди, кўнгил айнийди, ич қотади. Қорин дам бўлади, жигар катталашади, бемор озиб кетади. Ўз вақтида даволанмаса, жигар циррозига олиб келиши мумкин.

ГЕПАТОЦИТ — жигар паренхимасининг сектор ҳужайралари. Уларнинг органелларига бой, фаол «қорамтир» ва органеллари кучсиз ривожланган, нисбий турғун ҳолатдаги «оқиш» турлари фарқланади.

ГЕПАТОЭНЦЕФАЛОМИЕЛОПАТИЯ — жигар-нинг бош ва орқа мия б-н бирга зарарланиши. Оғир кечадиган жигар касалликларида қонда захарли моддаларнинг кўпайиб кетиши туфайли бош ва орқа мия фаолияти бузилади. Бунда жигарнинг ўткир ва сурункали етишмовчилиги б-н бирга мияда (эндотоксин моддалар таъсири-да) шиш ва менингеал белгилар пайдо бўлади.

ГЕРБАЗИ КАСАЛЛИГИ — камқонлик касалли-гининг бир тури; бир ёшгача ва ундан кейин ҳам фақат эмиб ўсаётган болаларда учрайди. Касалликнинг клиник белгилари хавфли камқон-лики эслатади, лекин у гастромукопротеин етиш-маслигига боғлиқ эмас.

ГЕРИАТР — кекса кишиларга тиббий ёрдам кўрсатадиган мутахассис шифокор (асосан тера-певт).

ГЕРИАТРИК МОДДАЛАР — турли орган ва системалар фаолиятини кучайтириб, қариб бора-ётган организмнинг адаптацион имкониятларини оширувчи моддалар (ундевит, декамевит ва б.).

ГЕРИАТРИЯ — клиник тиббиётнинг кексаларга хос касалликларни ўрганадиган, шунингдек улар-нинг олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқадиган бўлими.

ГЕРМАФРОДИТ, х у н а с а — ҳар иккала жинс-га хос иккиламчи жинсий белгиларга эга бўлган шахс.

ГЕРМАФРОДИТИЗМ, бисексуализм, х у н а с а л и к — бир организмда ҳам эркак, ҳам аёлга хос жинсий белгилар бўлиши. Чин ва сохта Г. фарқ қилинади. Чин Г. да бир шахсда ҳам тухумдон, ҳам мояк бўлади. Жинсий ри-вожланиш нуқсонлари (мас., мозаицизм) нати-

жасида келиб чиқади. Сохта Г. да организмда факат эркаклар ёки фақат аёллар безлари бўлади. Аёлларда кўпроқ буйрак усти бези тугма дисфункцияси ва камроқ тухумдон ўсмалари натижасида келиб чиқади. Эркакларда фақат моёқ бўлиб, жинсий органлар интерсексуал типда шаклланиди, жинсий хроматин бўлмағи ва х. к.

ГЕРНИОЛОГИЯ — чуралар ҳақидаги таълимот. Уларнинг келиб чиқиши, сабаблари, хиллари, қаерда жойлашганлигини ўрганади ҳамда уларни даволаш ва олдини олиш чораларини кўради.

ГЕРОДЕРМИЯ — гипофиз, жинсий безлар фаолияти сусайганда терининг тиришиб, қуруқшаб қолиши.

ГЕРОДИЕТИКА — диетологиянинг бир бўлими; кекса одамларнинг овқатланиш тарзини ўрганади ҳамда уларга мўлжалланган овқатланиш кўрсатмаларини ишлаб чиқади.

ГЕРОНТОЛОГИЯ — тирик организмлар, жумладан одамнинг ҳам қарши жараёнини ўрганадиган фан; тиббиёт ва биология фанларининг бир бўлими.

ГЕСТАГЕНЛАР, прогестинлар, гестинлар — аёлларнинг жинсий гормонлари туркуми, прогестерон ва прогестеронсимон таъсирга эга табиий ва синтетик гормон. Г. ҳайз кўришининг мунтазамлиги бузилганда, одат бўлиб қолган бола ташлашда ва овуляцияни тўхтатиш мақсадида ичириладиган дозилар таркибиде берилади. Ҳайвонлар кўпайишини бошқаришда ҳам ишлатилади.

ГЕСТОЗ. қ. *Ҳомиладорлик токсикозлари*.

ГЕТЕРОГАМИЯ — жинсий кўпайишнинг бир кўриниши; бунда эркак ва урғочи гаметалар морфологик жиҳатдан бир-биридан сезиларли фарқ қилади.

ГЕТЕРОДОНТИЗМ — тишларнинг функциясига кўра шакли, тузилиши ва ҳажми жиҳатидан фарқланиши; сут эмизувчиларга хос.

ГЕТЕРОЗИГОТА — генотипидаги гомологик хромосомаларида бирор геннинг турли шакл (аллел)лари бўлган хужайра ёки организм.

ГЕТЕРОМАСТИЯ — 1) аёллар сут безининг тўлик ривожланмай қолиши; 2) эркаклар кўкрак безининг катталаниши.

ГЕТЕРОМОРФОЗ — бирор аъзо ёки тана бирор қисмининг одатдагидан бошқача ҳолда шаклланиши.

ГЕТЕРОПЛАЗИЯ — бирор тўқима ўрнини бошқа хил тўқима ўсиб эгаллаши.

ГЕТЕРОТРАНСПЛАНТАЦИЯ — қ. *Ксенотрансплантация*.

ГЕТЕРОТРИХОЗ — одамнинг ёши ҳамда жинсига боғлиқ бўлмаган ҳолда юз ва баданда тук бўлмаслиги ёки сертук бўлиши.

ГЕТЕРОХРОМИЯ — кўз рангдор пардасининг иккала кўзда тугма икки хил бўлиши ёки битта кўз рангдор пардаси айрим қисмларининг турли рангда бўлиши.

ГИАЛИН — тинкрот, шишасимон оксил модда; кислота ва ишқорлар таъсирига барқарор. Баъзи касалликларда тўқималарда пайдо бўлади.

ГИАЛУРОНАТ КИСЛОТА — ён тармоқлари бўлмаган мукополисахарид. Турли ҳайвон тўқималарида ва бўғим суюқликларида бўлади. Эритмаси ўта ёпишқоқлик хусусиятига эга. Г. к. нинг биологик аҳамияти бўғимларни мойлаб туришидир.

ГИАЛУРОНИДАЗА, тарқалиш омили — гиалуронат кислотадаги боғларни узиб, уни парчалайдиган ферментлар туркуми. Гиалуронат кислота емирилиши натижасида тўқималар ичида турли агентлар (микроблар)нинг тарқалиши осонлашади.

ГИБРИД — ҳар хил шаклга эга бўлган ота-она генотипларининг чатишиши натижасида вужудга келган организм (хужайра). Г. нинг олинishi асосан гибридологик анализ асосида боради.

ГИГАНТИЗМ — ўсиш гормонининг ортикча ишлаб чиқарилиши натижасида скелет ва б. органлар ҳамда тўқималарнинг ёшга номувофиқ, лекин пропорционал тарзда тез ўсиб кетиши (эркакларда 200 см дан, аёлларда 190 см дан бандан бўлиши). Г. га бош шикастланиши, турли касалликлар, руҳий травмалар, гипоталамуснинг яллиғланиши, генетик омиллар сабаб бўлиши мумкин. Кўпинча ўсмирлик даврида учрайди.

ГИГИЕНА — тиббиётнинг атроф муҳитдаги турли омиллар (ҳаво, тупроқ, иқлим), ишлаб чиқариш фаолиятининг киши соғлиғига таъсирини ўрганиб, аҳолининг ҳаёти ва меҳнат шароитларига бўлган талабини илмий ҳамда амалий жиҳатдан ишлаб чиқадиган соҳаси. Қуйидаги Г. соҳалари фарқ қилинади: **Авиацион Г.** атроф муҳит омилларининг учувчилар ва инженер-техниклар, шунингдек йўловчилар организмга таъсирини, уларнинг меҳнат шароитини ўрганиб, меҳнат, дам олиш ва овқатланишининг рационал режимини ишлаб чиқади. **Болалар ва ўсмирлар Г.** си атроф муҳит омилларининг болалар ва ўсмирлар организмга таъсирини, ташқи муҳит б-н алоқасини ўрганади ва гигиеник нормалар, қондалар ҳамда соғломлаштириш тадбирларини ишлаб чиқади. **Қоммунал Г.** аҳоли яшайдиган жойларда уй-жой шароити ва атроф-муҳит омилларининг аҳоли соғлиғига таъсирини ўрганади. Аҳолининг соғлом ва қулай турмуш шароитини таъминлаш учун гигиена нормативларини ва санитария тадбирларини ишлаб чиқади. **Меҳнат Г.** си меҳнат жараёни ва ишлаб чиқариш муҳитининг одам организмга таъсирини ўрганади; қулай меҳнат шароитини яратиш, одам соғлиғи ва меҳнат қобилиятини юқори даражада таъминлашга қаратилган санитария, гигиена ва давлат профилактика нормативлари ҳамда тадбирларини ишлаб чиқади. **Овқатланиш Г.** си овқат моддаларининг сифати ва уларнинг организмга таъсирини ўрганади, шунингдек уларни тайёрлаш, сақлаш, ишлаш бўйича норма ва тавсияномалар ишлаб чиқади. **Радиацион Г.** ионлаштирувчи радиациядан ҳимояланиш тадбирларини ўрганади ва ишлаб чиқади. **Ҳарбий Г.** ташқи муҳит омилларининг ҳарбий хизматчилар соғлиғига таъсирини, бу омилларнинг салбий таъсирига қарши кураш чораларини топиш, қўшинларнинг хизмат ва турмуш шароитларини илмий жиҳатдан асосланган санитария нормаларини ишлаб чиқиш каби масалаларни ўрганади.

ГИГРОМА — хавфсиз ўсма. Бўғим атрофида учрайди, ичида сероз-шиллик ёки сероз-фибринли суюқлик бўлади. Бурсит ёки тендовагинит асорати ҳисобланиб, қўл ёки оёқнинг доимо урилиб ёки

босилиб турадиган қисмларида пайдо бўлади. Вақтида даволанмаса, катталашиб, йиринглаши ёки ёрилиб кетиши мумкин.

ГИДРАДЕНИТ — тер безлари, кўпроқ қўлтик ости безларининг йирингли яллиғланиши; терида тугунча пайдо бўлиб, усти кизаради, оғрийди; стафилококklar кўзғатади.

ГИДРАДЕНОМА — тер безларидан ривожланадиган хавфсиз ўсма. Кўпроқ хотин-қизларда учрайди. Ковоқда, бўйинда, кўкрак қафасининг ён ва олд томонда пайдо бўлади. Кичик, баъзан нўхатдек, тухумсимон ёки думалоқ, қизгиш-сарикдан сарик-қўнғир рангча, каттикроқ бўлади, нормал тери дамидан деярли кўтарилмайди, сўрилиб кетмайди, хавфли ўсмага ҳам айланмайди.

ГИДРАРТРОЗ — бўғимларда суюқлик йиғилиши. Кўпинча тизза ва болдир-оёқ панжаси бўғимларида бўлади. Бунда бўғимлар кўриниши ўзгариб, ҳаракат доираси чекланади.

ГИДРЕМИЯ — қонда сув миқдорининг кўпайиши; бирор сабабга кўра сув-туз алмашинувининг ўзгариши ёки бузилиши натижасида юзага келадиган ҳолат. Компенсатор, патологик ҳамда физиологик турлари тафовут қилинади.

ГИДРОБИОЛОГИЯ — биологиянинг бир бўлими; сувда яшовчи организмлар ва уларнинг бири-бири ҳамда яшаш муҳити б-н ўзаро муносабати, океан, денгиз ва ҳавзалар биологик сувининг махсуддорлиги тўғрисидаги фан.

ГИДРОЗ — тер безлари фаолиятининг бузилиши.

ГИДРОКОРТИЗОН — к. *Кортикостероидлар*.

ГИДРОЛАЗАЛАР — энзим каталогининг 3-синф ферментлар туркуми; субстратни сув бириктириш б-н парчалайди, гидролизлайди. Г. нинг асосий наст синфлари: протеазалар, карбогидразалар, липазалар ва б. эстеразалар.

ГИДРОМЕТРА — бачадон бўшлиғига суюқлик тўпланиши; бачадон бўйни каналининг битик бўлиши сабаб бўлади.

ГИДРОНЕФРОЗ, буйрак истисқоси — буйрак касаллиги; бунда буйрак жоми ва косачалари кенгайиб, унинг тўқималари юпкалашиб қолади. Буйрак тоши касаллиги, ўсмаеи, сийдик йўллариининг чандикланиши сабаб бўлади. Белгилари: белда сим-сим оғриқ бўлиб, у вақти-вақти б-н зўрайиб туради, пайпаслаб кўрилаганда буйрак қўлга уннайди. Микрогематурия, лейкоцитурия кўзатилади. Г.ни аниқлаш учун тасвирий ва контрастли урография қилинади.

ГИДРОПНЕВМОТОРАКС — плевра бўшлиғида суюқлик, шунингдек ҳаво ёки газ тўпланиши.

ГИДРОСПЕРМИЯ — сперма (шаҳват)нинг сувдек суюқ бўлиши; одатда бундай спермада сперматозонлар бўлмайди.

ГИДРОТОРАКС — яллиғланишсиз плевра бўшлиғида суюқлик (транссудат) йиғилиши.

ГИДРОТУБАЦИЯ — бачадон найларига босим остида суюқ дори (натрий хлорид, новокаин, лидаза ва б.) юбориб ўтказувчанлигини текшириш; диагностика ва даво мақсадида қўлланилади.

ГИДРОФТАЛЬМ — кўзда ишлаб чиқариладиган суюқликнинг оқиб чиқиш йўли бекилиб, суюқлик йиғилиб қолиши натижасида кўз ичи босими

кўтарилиб, кўз пардалари юпкалашиб, чўзилиб, сувли халтага ўхшаб қолиши. Асосан туғма глаукома сабаб бўлади.

ГИДРОЦЕЛЕ — к. *Мояк истисқоси*.

ГИДРОЦЕФАЛИЯ — мия қоринчалари ва парда ости бўшлиқларида ортиқча орқа мия суюқлиги тўпланиши; бу калла ичи босими кўтарилганлигидан далолат беради.

ГИДРОЦИСТОМА — тер безлари кистаси; тер чикши йўллари ёки тер безлари учининг кенгайиши, кўп терлаш, шунингдек тер ажралишининг издан чиқиши оқибатида пайдо бўлади.

ГИМНАСТИКА, ба да н т а р б и я — жисмонан камол топишга, саломатликни мустаҳкамлашга ҳар томонлама ёрдам берадиган махсус жисмоний машқлар системаси. Гигиеник Г., даво Г.си; ишлаб чиқариш Г.си ва б. фарқ қилинади. Эрталабки бадантарбия гигиеник Г.нинг кенг тарқалган шаклидир. Даво Г.си турли касалликларни даволашга хизмат қилувчи танланган машқлар комплексидан иборат. Ишчи ва хизматчиларнинг соғлиғи ҳамда меҳнат қобилиятини яхшилаш, меҳнат унумдорлигини ошириш мақсадида иш давомида вақти-вақти б-н ўтказиладиган жисмоний машғулотлар ишлаб чиқариш Г.си ҳисобланади.

ГИНАНДРИЯ, гинандризм — сохта икки жинслик; бундай организмда фақат аёллик жинсий безлари бўлади.

ГИНАТРЕЗИЯ — аёллар жинсий аъзоларидан бирортасининг битик бўлиши (мас., қизлик пардаси, бачадон бўйни ёки бачадоннинг ёпишиб битиб қолиши).

ГИНГИВИТ — милк шиллик пардасининг яллиғланиши; меъда-ичак, нафас органлари, юрак-томир, нерв системаси, қон касалликлари, инфекция касалликлар, авитаминозлар, оғир металл (симоб, қўрғошин ва б.) тузларидан захарланиш сабаб бўлади. Хомиладорликда, ҳайз цикли бузилганда, балоғатга етиш даврида кўп учрайди. Қатарал, ярали, гипертрофик, атрофик Г. фарқ қилинади.

ГИНГИВОСТОМАТИТ — милк шиллик қавати б-н оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг бир йўла яллиғланиши.

ГИНЕКОЛОГИЯ — аёл организмнинг анатомик-физиологик хусусиятлари, жинсий аъзолар касалликларининг келиб чиқиш сабабларини ўрганадиган фан. У касалликларни даволаш, олдини олиш тадбирларини ишлаб чиқади, шунингдек ҳомиладорлик ва туғруқ б-н боғлиқ масалаларни талқин қилади. Акушерлик ва Г. ягона фан сифатида ўқитилади.

ГИНЕКОМАСТИЯ — эркаклар кўкрак безларининг катталашиши.

ГИНЕКОФИЛИЯ — эркакларнинг ҳар гал бошқа-бошқа аёллар б-н жинсий алоқа қилишга уриниши, шаҳвоний хирси.

ГИНЕКОФОБИЯ — кўрқув ҳолатларидан бири; аёлларга яқинлашиш (жинсий алоқа қилиш)дан кўрқиш.

ГИПАЛГИЯ — оғриқ сезишининг пасайиши. Аксариyat орқа мианинги орқа илдизчаси зарарланганда кузатилади.

ГИПЕРАЗОТУРИЯ — сийдикда кўп миқдорда азот бўлиши; асосан оксилга бой овқатлар истеъмол қилинганда ва айрим касалликларда кузатилади.

ГИПЕРАЛГЕЗИЯ — оғрик сезишнинг кучайиши; айрим нерв толалари ёки орка мия илдизлари зарарланганда («чала кесилиб», ортиқча кўзгалганда) кузатилади. Мас., уч тармоқли нервнинг турли сабабларга кўра сезувчанлиги ошиб, кўзгалувчан бўлиб, беморнинг юзиде кучли оғрик хуружларини бериши (к. *Невралгия*).

ГИПЕРАЛЬДОСТЕРОНИЗМ — к. *Альдостеронизм*.

ГИПЕРАМИЛАЗУРИЯ — сийдикда нормада жуда оз микдорда бўладиган амилаза ферментининг кўпайиб кетиши; меъда ости беши касалликлариде кузатилади.

ГИПЕРБИЛИРУБИНЕМИЯ — кон зардобиде *билирубин* микдорининг кўпайиб кетиши. Г. ирсий, туғма ва орттирилган бўлиши мумкин. Гемолитик ёки гемолитик бўлмаган, қайси органга (мас., жигарга) тааллуқлигига кўра бир канча турлари тафовут этилади.

ГИПЕРВЕНТИЛЯЦИЯ — нафас олишнинг тезлашиши натижасиде ўпкага кўп микдорда ҳаво кириши. Чуқур ва тез-тез нафас олиш ҳамда конде кислороднинг кескин кўпайиши ва карбонат ангидриднинг кескин камайиши б-н белгиланади.

ГИПЕРВИТАМИНОЗ — витаминларни ҳаддан ташқари кўп қабул қилиш натижасиде организмде пайдо бўладиган касаллик ҳолати. Кўпинча А гипервитаминоз ва Д гипервитаминоз кузатилади. А гипервитаминознинг ўткир хилида бош оғриғиде, кўнгил айниғиде, бемор қусадиде, терисиде қизил доғлар пайдо бўлади. Сурункали хилида беморнинг териси қуруқ, қипиқланувчан, сочи нозик, қуруқ, мўрт бўлиб қолади, милк ва лаб яллиғланиб, тарам-тарам бўлиб ёрилиб кетади. Д гипервитаминозда катталарда қувватсизлик, чанқаш, суякларда оғрик, конъюктивит кузатилади, болаларда эса бўй яхши ўсмағиде ва гавда оғирлигининг ортиши камағиде, иштаха йўқолади, тери оқаради, улар озиб кетади.

ГИПЕРВЕЗИЯ — таъм билишнинг кучайиши. Бу касаллик белгисидир. Тил-ҳалқум нерви ёки уч тармоқли нерв айрим илдизчаларининг зарарланиши ёки кўзгалувчанлигининг кучайиши сабаб бўлади.

ГИПЕРГЕДОНИЯ — кайф-сафо ва айш-ишрат, роҳатланиш, ҳузур-ҳаловат ва ҳ. к.га ружу қилиши.

ГИПЕРГЕНИЗИЯ — тананинг бирор қисми ёки бирор аъзонинг зўр бериб ўсиб кетиши б-н таърифланадиган ривожланиш нуқсонларининг умумий номи.

ГИПЕРГИДРОЗ — кўп терлаш.

ГИПЕРГИЯ — организм реактивлигининг сусайиши (яна к. *Анергия*).

ГИПЕРГЛИКЕМИЯ — конде қанд микдорининг кўпайиши, 120 мг % дан ортиқ бўлиши. Адренал, алиментар, диабетик, транзитор ва б. хил Г. фарк қилинади. Адренал Г. конде адреналин кўпайиши, алиментар Г. углеводлар бой озик-овқат истеъмол қилиниши, диабетик Г. қандли диабет, транзитор Г. эса конде адреналин кўпайиши ёки углеводлар истеъмол қилиниши натижасиде, вақтинча кузатиладиган Г. дир.

ГИПЕРЕМИЯ — гавда юзасининг бирор жойиде кон кўпайиши натижасиде кизариб кетиши; мас.,

юз ёки яра атрофининг қизариши, дори қабул қилингандан сўнг кизариш ва ҳ. к. Бу ҳолат вегетатив нерв системасининг ҳис-ҳаяжонга жавоб реакцияси ҳисобланади.

ГИПЕРИНОЗ — кон ивиш хусусиятининг кучайиши; конде фибриноген микдорининг ортиб кетиши.

ГИПЕРИНСУЛИНЕМИЯ — конде инсулин микдорининг кўпайиши.

ГИПЕРИНСУЛИНИЗМ — *гиперинсулинемия* натижасиде конде қанд микдорининг кескин камайиб кетиши б-н ифодаланадиган касаллик; кўпинча инсулинома сабаб бўлади, ўсма автоном равишда кўп микдорда инсулин ишлаб чиқаради ва гипогликемия хуружига олиб келади. Биринчи галда м. н. с. фаолиятининг бузилиш белгилари (нейрогликопения синдроми) пайдо бўлади. Гипогликемик кома оқибатида бемор ҳалок бўлиши мумкин ёки унинг м. н. с. да қайта тиклаб бўлмайдиган ўзгаришлар рўй беради.

ГИПЕРКАЛЬЦИЕМИК КРИЗ — юқори гиперкальциемия б-н кечадиган гиперпаратиреозда организмнинг кальцийдан захарланиши натижасиде қорин, бўғим, мускуллар оғриғи, кўнгил айниши, тўхтовсиз қайт қилиш, томир тортишиши б-н ифодаланувчи ва комага олиб келиши мумкин бўлган ҳолат.

ГИПЕРКАЛЬЦИЕМИЯ — конде кальций микдорининг кўпайиши.

ГИПЕРКАПНИЯ — кон ва тўқималарда карбонат ангидрид микдори (парциал босими)нинг ортиб кетиши.

ГИПЕРКЕРАТОЗ — одам териси мугуз қаватининг ҳаддан ташқари қалинлашуви; узок вақт қисилиш, ишқаланиш ва б. сабаб бўлади.

ГИПЕРКИНЕЗ — мускулларнинг беихтиёр қисқариши натижасиде беихтиёрли ҳаракатлар пайдо бўлиши; мия ўстлоғи остида соҳалар фаолиятининг кучайиши сабаб бўлади. Бунда гавданиннг ҳамма қисмлари (кўл, оёқ, юз, тил, бош ва ҳ. к.) шунчалик кучли қимирлаб турадики, ҳатто бемор урганида гандирақлаб, гуё рақсга тушаётганга ўхшайди ёки масҳара қилаётгандек туюлади.

ГИПЕРЛЕЦИТИНЕМИЯ — конде лецитинлар микдорининг кўпайиб кетиши (мас., механик-обтурацион сарикликда).

ГИПЕРЛИПАДУРИЯ — сийдикда нормада нийоятда кам бўладиган липида микдорининг кўпайиб кетиши; меъда ости беши касаллигиде кузатилади.

ГИПЕРМЕЛИЯ — ривожланиш нуқсони; туғма ортиқча кўл ёки оёқ бўлиши.

ГИПЕРМЕНОРЕЯ, меноррагия — ҳайз кўришнинг айниши; бунда ҳайз цикли ўзгармагани ҳолда, ҳайз қони ҳаддан ташқари кўп келади.

ГИПЕРМИМИЯ — мимика ҳаракати (мас., юз мимикаси)нинг кучайиши, тез-тез ўзгариб туриши. Неврозга учраган баъзи беморлар юз мимикасини жуда кўп ва ўринсиз ўзгартираверганларидан бу доимий одат тусига кириб қолиши мумкин.

ГИПЕРНАТРИЕМИЯ — кон плазмасиде натрий микдорининг ортиб кетиши. Ош тузини кўп истеъмол қилишга одатланган кишиларда, альдостеронизм, буйрак етишмовчилиги, гипертония касаллигининг баъзи турлари ва ҳ. к.да кузатилади.

ГИПЕРОКСЕМИЯ — қонда кислород (унинг парциал босими)нинг кўпайиб кетиши.

ГИПЕРОНИХИЯ — тирноқнинг жуда тез ўсиши.

ГИПЕРОСМИЯ — ҳид сезишнинг ўткирлашуви, касаллик белгиларидан бири. Бунга бурун бўшлиғи шиллик пардасидаги ҳар хил ҳидларни аниқловчи ва «тутиб олувчи» нерв толалари рецептор нуқталарининг ортиқча кўзғалиши сабаб бўлади.

ГИПЕРОСТОЗ — бирор иллат туфайли суяк тўқимасининг ўсиб йўғонлашиб кетиши.

ГИПЕРПАРАТИРЕОЗ, Реклинггаузен касаллиги — қалқонсимон без олди бези аденомаси ёки гиперплазияси оқибатида келиб чиқадиган эндокрин касаллик. Бунда паратгормоннинг кўп ишлаб чиқарилиши кальций ва фосфор алмашинувининг кескин бузилишига сабаб бўлади. Натижада фосфор ва кальций бирикмалари суяклардан ювилиб, суяклар юмшаши, қийшайиши ва саниши, мускуллар заифлашиши, фиброз остеит, умурткалар *остеопороз*, нефрокалькулёз, *гиперкальциемия* ва гиперкальциурия, руҳий ўзгаришлар рўй беради.

ГИПЕРПАТИЯ — ҳар қандай оғриқнинг ғайритабiiй тус олиб, зўрайиб кетиши. Бош миyanинг таламус сатҳи ёки вегетатив тугунчалари зарарланганда шу ердаги, ёки у бошқарадиган периферик қисмлардаги оғрик чидаб бўлмайдиган даражада зўрайиб кетади.

ГИПЕРПИГМЕНТАЦИЯ — тери ёки шиллик қаватларда турли доғларнинг кўпайиб кетиши.

ГИПЕРПЛАЗИЯ — ҳужайраларнинг бўлиниб кўпайишидан ташқари, улар тузилиш элементлари сонининг ҳам кўпайиши; Г. ҳужайра ичидаги ультраузилмалар (ядро, ядроча, митохондрия, рибосома, лизосома, эндоплазматик тўр ва ҳ.к.) сонининг ортиши ҳисобида рўй бериши аниқланди. Г. баъзан тўқималарнинг айниб, атипик равишда ўсишга ва ўсма хосил бўлишига олиб келиши мумкин.

ГИПЕРПОЛЯРИЗАЦИЯ — кўзғалган тўқималар биологик мембранасининг ички ва ташқи сатҳидаги потенциаллар фарқининг ортиши.

ГИПЕРПРОЛАКТИНЕМИЯ — к. *Галакторея*.

ГИПЕРПРОТЕИНЕМИЯ — қонда оксил миқдорининг ортиб кетиши; асосан системали касалликлар (мас., миелом, лейшманиоз, шизофрения ва ҳ.к.) да кузатилиб, одатда учрамайдиган ёки нихоятда кам учрайдиган баъзи ғайритабiiй оксиллар (мас., криоглобулин, макроглобулин ва б.) пайдо бўлиши б-н ифодаланади.

ГИПЕРРЕФЛЕКСИЯ — сегментар рефлекслар фаолиятининг кучайиши; сегментар рефлексор аппаратга бош миЯ пўстлоқ қавати тормозловчи таъсирининг сусайиши оқибатида юзга келади. Мас., орқа миЯси шикастланган кишида оммавий рефлекслар қайд қилинади. Оёқ панжасига таъсир этилса, киши иккала оёғини тортиб олади, терлаш, сийдик ажратиш, дефекация рефлекслари кузатилади.

ГИПЕРСТЕНИК ЮРАК — юракнинг конституционал шакли; бунда юракнинг анатомик ўқи горизонтал ҳолатга ҳамда рентген сояларининг нисбатан кенг бўйлама чизик ўлчамларига яқин-

лашиб келади. Бундай ўзгариш гиперстеник турдаги ва диафрагмаси жуда юқори жойлашган шахсларда учрайди.

ГИПЕРТЕНЗИВ МОДДАЛАР — артериал қон босимини оширувчи дорилар; асосан, артериал қон босими пасайиб кетган ҳолларда ишлатилади.

ГИПЕРТЕНЗИЯ — аслида қон томирлари, ковак органлар, бўшлиқлар ва ҳ.к. да гидростатик босимнинг ортишини аңглатувчи умумий тушунча. Сўнгги вақтда бу атама фақат қон томирларида (артериал ёки веноз) босимнинг ортишини ифодалаш учун ишлатилмоқда, ҳолос (гипертония касаллиги бундан мустасно).

ГИПЕРТЕРМИЯ, организмнинг кизиши, иссик элтиши — организмнинг бирор сабаб (мас., ҳарорати нихоятда юқори бўлган ишлаб чиқариш корхоналари, ташқи муҳит шароитлари ва ҳ.к.) га кўра кизиб кетиши, ҳароратининг жуда юқори бўлиши.

ГИПЕРТИМИЯ — кўтаринки кайфият; ҳаракатчанлик ҳамда руҳий фаолиятнинг ошиши б-н ифодаланади.

ГИПЕРТИРЕОЗ — қалқонсимон без фаоллигининг ортиши туфайли кузатиладиган синдром; қалқонсимон безнинг катталаниши, асосий алмашинувининг кучайиши ва тахикардия белгилари б-н кузатилади.

ГИПЕРТИРЕОИДЛАШ — қалқонсимон без функцияси сусайган беморга қалқонсимон без гормонлари ортиқча тайинланганда пайдо бўладиган *гипертиреоз* ҳолати.

ГИПЕРТОНИК ЭРИТМАЛАР — осмотик босими қон плазмасининг осмотик босимидан юқори бўлган эритмалар. Тиббиётда натрий хлориднинг 3—10% ли, глюкозанин 10—40% ли сувдаги эритмалари ва бдан фойдаланилади.

ГИПЕРТОНИЯ — орган, тўқималар тонуси (таранглиги)нинг ошиши; майда артериалар тонусининг ортиши ва уларнинг тораиши натижасида қон босимининг кўтарилиши кўпинча Г. деб аталади. Г. *гипертония касаллици*, *нефрит* ва буйракнинг бошқа касалликлари, аорта атеросклерози ва шу каби касалликлар белгиси ҳисобланади.

ГИПЕРТОНИЯ КАСАЛЛИГИ — артериал қон босимининг кўтарилиши шаклида намоён бўладиган юрак-томир касаллиги; м. н. с. нинг руҳий зарбага учраши ва унинг ўта зўриқиши натижасида пайдо бўлади; ирсият ҳам роль ўйнайди. Касалликнинг кечиши кўпроқ бош миЯ томирлари (бош оғриғи, бош айланиши, тажанглик), юрак, буйрак ва кўз тубининг қай даражада зарарланишига боғлиқ. Г. к. миокард инфаркти, юрак фаолиятининг етишмовчилиги, инсульт, нефросклероз ва б. га олиб келиши мумкин.

ГИПЕРТРИХОЗ, сертуклик — юз ва тананин ғ майн мўй ўсадиган жойларини қалин тук қоплаши; ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши ва б. таъсиротлар натижасида, баъзан балоғатга етиш ва климатерия даврида кузатилади.

ГИПЕРТРОФИЯ — бирорта тўқима ёки орган ҳажмининг катталаниши; *гиперплазия* асосида вужудга келади. Баъзи ҳолларда Г. органнинг зўр бериб ишлашига сабаб бўлса, бошқа ҳолларда ҳеч бир функционал заруратсиз вужудга келади. Чин ва сохта Г. фарқ қилинади. Чин Г. орган

паренхимаси ҳисобига рўй берса, сохта Г. органда оралик тўқима вужудга келишига боғлиқ. Сохта Г.да орган функцияси кучаймай, балки сусаяди.

ГИПЕРФАЛАНГИЯ — ривожланиш нуқсони; қўл ёки оёқда бармоқ фалангаларининг тугма қўп бўлиши.

ГИПЕРФУНКЦИЯ — организм системалари ёки бирор орган фаолиятининг кучайиши; Г. физиологик таъсирловчининг таъсирига жавоб реакцияси ёки патологик таъсирловчига нисбатан ҳимоявий мосланиш реакцияси сифатида юзага келади.

ГИПЕРХЛОРИДРИЯ — меъда шираси таркибида хлорид кислотаси миқдорининг кўпайиб кетиши.

ГИПЕРХЛОРЕМИЯ — қонда (зардоб ва плазмасида) хлоридлар миқдорининг ортиб кетиши.

ГИПЕРХЛОРИЯ — сийдик б-н қўп миқдорда хлоридлар ажралиши.

ГИПЕРХОЛЕСТЕРИНЕМИЯ — қонда холестерин миқдорининг ортиқча бўлиши. Г.нинг келиб чиқиши сабабларига кўра бир неча тури (мас., оилавий, оилавий эссенциал ва х. к.) тафовут қилинади. Улар қўп учрайдиган юрак-томир системаси касалликлари асосида ётувчи атеросклероз каби патологик жараёнларни ўрганиш, олдини олиш ва даволашда муҳим ўрин тутади.

ГИПЕРЭКСТЕНЗИЯ — оёқ ёки қўл айрим бўғимларининг нормадагидан ортиқроқ ёзилиши; мас., оёқ мускулларини таъминлайдиган нерв толаларидан бири зарарланганда тизза бўғимида оёқ яхши букилмай, орқага қараб таранг бўлиб қолади. Айрим ирсий касалликларда ҳам Г. кузатилади.

ГИПЕСТЕЗИЯ — сезувчанликнинг сусайиши; ҳарорат, оғриқ каби таъсиротларни яхши сезмаслик.

ГИПНАЛГИЯ — одам кечаси ухлаб ётганида пайдо бўладиган оғриқ. Мас., таламус сатҳи жароҳатланганда қўл ёки оёқнинг ёки периферик нерв толаси зарарланганда (узилганда) қўл панжасининг кечаси қаттиқ оғриши.

ГИПНОЗ — сунъий ҳосил қилинадиган уйку ҳолати; Г. моҳиятини И. П. Павлов олий нерв фаолияти ҳақидаги таълимотида илмий асосда тушунтириб берган. Бунда мия пўстлогининг айрим қисмларига тормозланади; «соқчи пунктлар» деб аталадиган қисмлари эса қўзғалувчанлигини саклагани ҳолда Г. қилинган кишининг қўзғатувчилар б-н алоқасини таъминлаб туради. Г.нинг уч босқичи фарқ қилинади: биринчи босқичда бемор аъзойи бадани ва қовоқлари оғир тортаётгандай ҳис қилади, лекин атрофида рўй бераётган ҳодисалардан хабардор бўлади. Г. қилувчининг сўзларини аниқ эшитиб туради, унинг айтганини бажо келтиради. Иккинчи босқичда мудроқ босади, бемор ҳар бир сўзини эшитади, атрофда нима бўлаётганини сезиб туради, аммо ҳаракат қила олмайди. Тормозланишининг парадоксал деб аталувчи янада чуқурроқ босқичи бошланиши б-н, яъни кучсиз қўзғатувчилар (мас., сўз) кучли қўзғатувчиларга (мас., оғрикча) нисбатан зўрроқ таъсир этганда, Г. қилинувчи кишини ишонтириш ҳолати ниҳоятда кучаяди. Бу ҳолатдан даволаш мақсадларида фойдаланилади.

ГИПНОЗ БИЛАН ДАВОЛАШ, гипнотерапия — даво мақсадида гипноздан фойдаланиш.

Неврознинг баъзи хиллари ва б. касалликларда (айниқса улар оғир руҳий кечинмалар ва ўта толиқиш натижасида келиб чиққан бўлса) ёки касаллик яна қайталаниши мумкинлиги (мас., қон босимининг кўтарилиши ва х. к.) дан хавотирланилган ҳолларда қўлланилади.

ГИПНОЛЕПСИЯ — вакти-вакти б-н хуруж қилиб турадиган уйкучанлик; нарколепсиянинг бир тури.

ГИПНОТЕРАПИЯ — к. *Гипноз билан даволаш*.

ГИПНОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув, ваҳима; уйкуда ўлиб қолишдан хавотирланиб, ухлашдан кўрқиз.

ГИПОАЛЬДЕСТЕРОНИЗМ — альдостерон етишмаслиги синдроми; қайт қилиш, дегидратация, тез ўзгариб турадиган иситма, метаболик ацидоз, гиперкалиемия, гипонатриемия, гипотония ва сийдикда альдостерон бўлмаслиги б-н ифодаланади. Фермент етишмовчилиги, альдостеромани олиб ташлаш, қўп миқдорда гепарин қўлланиши, қандли диабет ва сурункали буйрак етишмовчилиги натижасида келиб чиқади.

ГИПОВИТАМИНОЗ — организмда витаминлар етишмаслиги сабабли келиб чиқадиган касаллик ҳолати.

ГИПОГАЛАКТИЯ — эмизикли аёлларда сут бези фаолиятининг сусайиши туфайли сут миқдорининг камайиши.

ГИПОГЕВЗИЯ — таъм билишнинг пасайиши. Тилнинг устки қаватидаги сезувчан «нуқталар» фаолиятининг айрим сабабларга кўра сусайишдан келиб чиқади (яна к. *Гипергевзия*).

ГИПОГИДРАТАЦИЯ — организмда сув миқдорининг камайиши, унинг сувсизланиши. Г.нинг ривожланиш сабаблари ва механизмига кўра бир неча тури тафовут қилинади.

ГИПОГИДРОЗ — кам терлаш.

ГИПОГЛИКЕМИЯ — қонда глюкоза миқдорининг камайиши.

ГИПОГОНАДИЗМ — жинсий гормонлар етишмаслиги оқибатида келиб чиқадиган ва жинсий органлар ҳамда иккиламчи жинсий белгиларнинг етарли даражада ривожланмаслиги б-н ифодаланувчи ҳолат. Бирламчи ва иккиламчи Г. фарқ қилинади. Бирламчи Г. касаллик оқибатида жинсий безларнинг бевосита шикастланиши (жинсий дифференцияланишнинг туғма нуқсонлари, жароҳатланишлар, нурланиш ва б.) натижасида келиб чиқади. Иккиламчи Г. гипоталамус-гипофиз системаси касалликлари (мас., ўсмалар, Симондс-Шена синдроми, Чиари — Фромель синдроми) натижасида гонадотроп гормонлар ёки рилизинг-омиллар секрецияси камайиб кетиши ёки тўхташи оқибатида рўй беради.

ГИПОДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсони; қўл ёки оёқ бармоқларининг кам бўлиши.

ГИПОДИНАМИЯ — умуман тирик мавжудотнинг кам ҳаракатчанлиги; қадни тик тутиш, юриш-туриш, жисмоний меҳнат қилишда мускуллар фаолиятининг камайиши. Г. сабаблари ниҳоятда турлича, мас., кичик хона ёки чегараланган жойда бўлиш, ҳаётда касб-кор туфайли кам ҳаракат қилиш, жисмоний меҳнат қилишга одатланмаслик ва б. Г.нинг организм учун салбий

таъсири ҳар хил касалликларнинг келиб чиқишида намоён бўлади.

ГИПОДОНТИЯ — ривожланиш нуқсони; айрим тиш куртакларининг йўқлиги туфайли тишлар сонининг меъёрдан кам бўлиши.

ГИПОКАЛЬЦИЕМИЯ — қон зардобда кальций микдорининг кам бўлиши; Г. айниқса қалқонсимон без олди безининг фаолияти пасайганда ҳаёт учун хавфли турли ўзгаришлар б-н яққол намоён бўлади.

ГИПОКАПНИЯ — қонда карбонат ангидриднинг камайиши. Мас., гипервентиляция туфайли юз бериши мумкин. Бунда қонда кислород етишмаслиги каротид синус хеморецепторларини таъсирлаб, нафас олишни тезлатади, натижада CO_2 альвеоляр ҳаводан ва қондан чиқиб кетади.

ГИПОКИНЕЗ — ихтёрий ҳаракатнинг бузилиши; ҳажми ва тезлигининг чекланиб қолиши. Экстрапирамид система зарарланганда, мас., *паркинсонизм*да кузатилади.

ГИПОКОРТИЦИЗМ — қ. *Аддисон касалиги*.

ГИПОКСАНТИН — 6-гидроксипурин; пуринларнинг аэроб оксидланишида пайдо бўлади. Тўқималарда кенг тарқалган.

ГИПОКСЕМИЯ, аноксемия — қонда кислород микдори (парциал босими) нинг кам бўлиши. Келтириб чиқарган сабабларига кўра артериал, веноз ва б. турлари фарқ қилинади.

ГИПОКСИЯ, кислород танқислиги — организмда ёки айрим орган ва тўқималарда кислород камлиги. Г. нафас б-н олинаётган ҳавода кислород етишмаганда (мас., баландликка кўтарилганда), шахталар, қудуқлар, сув ости кемаларида ишлаганда, нафас йўллариغا ёт жисملар тикилиб қолганда, бронхлар спазмида ва б. ҳолларда рўй бериши мумкин. Ўткир, сурункали, шунингдек анемик ва гистотоксик Г. фарқ қилинади.

ГИПОМАНИАКАЛ ҲОЛАТ, гипомания — маннакал ҳолатнинг энгил кўриниши; бундай ҳолатдаги кишиларнинг кайфияти кўтаринки, ақлий ва жисмоний меҳнатга иштиёқи зўр бўлади.

ГИПОМНЕЗИЯ — хотира ёки унинг айрим жараёнлари (эсда саклаб қолиш ва қайта эслаш)нинг сусайиши.

ГИПООРХИДИЯ — мойк жуда кичик бўлиб, функциясининг ҳам сусайиши ёки бутунлай бўлмаслиги; туғма нуқсон.

ГИПОПАРАТИРЕОЗ — қалқонсимон без олди безларининг фаолияти етишмовчилиги оқибатида келиб чиқадиган касаллик. Г. га қалқонсимон без олди безларининг туғма етишмовчилиги, аутоиммун жараёнлар, қалқонсимон безда операция ўтказилаётганда тасодифан олд безларининг олиб ташланиши ёки қон қуйилиши сабаб бўлади. Паратгормон етишмаслиги гипокальциемия ва гиперфосфатемияга олиб боради. Натижада томир тортиши (тетания, талваса хуружи), асабий ва руҳий бузилишлар рўй беради.

ГИПОПИГМЕНТАЦИЯ — тери ёки шиллик қаватлар табиий рангинини камайиши.

ГИПОПИТУИТАРИЗМ — қ. *Симмонд — Шенн синдроми*.

ГИПОПЛАЗИЯ — ривожланиш нуқсони; бунда

бирор орган, гавданинг бир қисми ёки бутун организм нормал ривожланмай қолади.

ГИПОПРОТЕИНЕМИЯ — қон зардобда оксил микдорининг камайиши; организмнинг оксилга тузук ёлчмаслиги ёки сийдик б-н кўп оксил йўқотиш (альбуминурия) сабаб бўлади.

ГИПОПРОТРОМБИНЕМИЯ — қонда протромбин микдорининг камайиши; қон кетиб туриши, қонаш, мас., Қ витамин етишмаслиги, сил, гипертиреоз ва б.да кузатилади.

ГИПОРЕФЛЕКСИЯ — рефлексларнинг сустлиги. Касаллик белгиларидан бўлиб, асосан оёқ рефлексларига тааллуқлидир. Бунга орқа мия бел ёки бўйин қисмининг, шунингдек нерв толалари ёки нерв илдизларининг зарарланиши сабаб бўлади.

ГИПОСАЛИВАЦИЯ — сўлакнинг кам ажралиши.

ГИПОСЕНСИБИЛИЗАЦИЯ — организмнинг аллергияга нисбатан сезувчанлигини камайитириши (иммунологик механизмларни тормозлаш ёки ривожланишининг олдини олиш) мақсадида ўтказиладиган даволаш-профилактика тадбирлари мажмуи. Г. нинг йил бўйи, фаслларнинг бошланиши олдидан қилинадиган, специфик ва б. турлари бўлади.

ГИПОСПАДИЯ — туғма норасолик; бунда уретранинг ташиқ тешиги олат бошида эмас, балки бошқа жойда бўлади; уретра тешиги олатнинг қай еридан очилишига қараб, бош паста, тана, тана-ёрқок, ёрқок ва оралик хиллари фарқ қилинади. Уретра бўлмаган жойда хорда тори ривожланиб, вақт ўтиши б-н олат худди вергулга ёки ўрокка ўхшаш эгилувчан ва жинсий алоқага яроқсиз бўлиб қолади.

ГИПОСПЛЕНИЯ — талоқ функциясининг сусайиши; эритроцитоз, аксари лейкоцитоз ва тромбоцитоз кўринишида намоён бўлади.

ГИПОСТАЗ — тананинг пастки қисмларида, шунингдек айрим органларда қон димланиб қолиши. Узок вақт ўринда ётиб қолган беморларда, ўлим олдидан ва ўлимдан кейин (мурда доғлари) кузатилади.

ГИПОСТЕНУРИЯ — солиштирма оғирлиги паст сийдик ажралиши; буйрак фаолияти (концентрацион қобилияти) нинг бузилганлиги, унинг жиддий зарарланганлигидан далолат беради.

ГИПОТАЛАМИК НЕЙРОГОРМОНЛАР — аде-ногипофизнинг марказий томирларига гипофиздан секреция қилинадиган ва гипофизнинг тропгормонлар чиқарилишини кучайтирадиган ёки сусайтирадиган пептид табиатига эга гормонлар туркуми. Г.н. организм ҳаётининг барча функцияларини ростиб туришда қатнашади ва м. н. с. нинг олий бўлими б-н эндокрин система орасидаги алоқаларни таъминлаб туради. Г. н. *рилизинг гормонлар* деб ҳам аталади.

ГИПОТАЛАМУС — миядаги кўрув бўртигининг остки қисми. Миянинг ўртасида жойлашиб, кинининг ҳаёти учун энг муҳим жараёнларни таъминлайди ва бошқаради. Г. гипофиз ва вегетатив нерв системаси орқали жинсий безлар б-н узвий боғланган бўлиб, бир бутун гипоталамик — гипофизар-эндокрин системани ташкил қилади. У ажратиб чиқарадиган махсус гормонлар — нейрогормонлар бошқа безларга таъсир этиб, уларни бир тартибда ишлашга ундайди. Одамнинг ички муҳитида содир бўладиган барча

жараёнларнинг бир меъёрда боришини таъминлайди. Моддалар алмашинуви, юрак-томир, овқат ҳазм қилиш, ажратиш системалари ва ички секреция безлари фаолиятини, уйку, сергаклик, ҳаяжонлиш механизmlарини ҳамда ташқи муҳитга мослаштириш каби кўпдан-кўп ҳаётий жараёнларни бошқаради.

ГИПОТЕНЗИВ МОДДАЛАР — артериал қон босимини туширувчи дорилар; асосан қон босими кўтарилганда ишлатилади (мас., октадин, каттапрессан, резерпин, дибазол ва б.).

ГИПОТЕНЗИЯ, гипотония — қон томирлари, ковак органлар ёки организм бўшлиқларида гидростатик босимнинг паст бўлиши. Келиб чиқishi сабаблари ва ривожланиш механизмига кўра бир неча тури фарқ қилинади.

ГИПОТЕРМЕСТЕЗИЯ — иссиқ ва совуқни сезувчанликнинг пасайishi; касаллик белгиси бўлиб, асосан *сирингомиелия*да кузатилади.

ГИПОТЕРМИЯ — иссиқлик мувозанатининг бузилиши туфайли гавда ҳароратининг пасайishi. Г.нинг сунъий (жарроҳлик операцияларида организмни сунъий йўл б-н совутиш), краниоцебрал (бош миyani музлатиш) каби даволаш мақсадида қўлланиладиган турлари маълум.

ГИПОТИМИЯ — кайфиятнинг сусайishi. Г. да руҳий ва ҳаракат фаолиятининг сусайishi кузатилади.

ГИПОТИРЕОЗ — қалқонсимон без фаолиятининг сусайishi ёки бутунлай йўқолиши. Без касаллиги, гипофизнинг зарарланиши ва б. сабаб бўлади. Бирламчи Г. тиреоид гормонлар биосинтезининг ирсий нуқсонлари, қалқонсимон без гипоплазияси ва аплазияси, тиреоидит ёки оструит, тиреоидэктомия, радиоактив йод б-н даволаш натижасида юз беради. Иккиламчи Г. гипофизнинг шикастланишидан келиб чиқади. Туғма Г. (кретинизм) тиреоид гормонлар етишмовчилиги, моддалар алмашинувининг бузилишига олиб келади. Брадикардия, қон босимининг пасайishi, қабзият, парадонтоз, руҳий ўзгаришлар касалликнинг муҳим белгиларидир. Болалар жисмоний, жинсий ва аклий ривожланишида орқада қолади.

ГИПОТОНИЯ — мускуллар ёки ковак органлар девори мускул қавати тонусининг паст бўлишини ифодаловчи умумий ном (яна қ. *Гипотензия*).

ГИПОТРИХОЗ — бутун баданда ёки унинг айрим қисмида жуннинг тузук ўсмаслиги.

ГИПОТРОФИЯ — ёш болалар (айниқса гўдақлар) овқатланишининг сурункасига бузилиши туфайли уларнинг аста-секин озиб кетиши. Болани нотўғри ёки кам ҳар хил овқатлар б-н овқатлантириш, режимга амал қилмаслик ва тоза ҳавода кам бўлиш, меъда-ичак йўлининг ирсий ёки орттирилган касалликлари, такрор шамоллаш Г. га сабаб бўлади.

ГИПОФИБРИНОГЕНЕМИЯ — қон зардобиди фибриноген микдорининг камайishi.

ГИПОФИЗ — бош миyaning пастки ортиғи; организмдаги энг муҳим ички секреция безларидан бири. Қалла ичидаги турк эгариди жойлашган бўлиб, мураккаб вазифани бажаради ва барча ички секреция безлари фаолиятини бошқарадиган бир қанча пептид гормонлар ишлаб чиқаради.

ГИПОФИЗ ГОРМОНЛАРИ — гипофизнинг олд бўлағи — аденогипофиз, орқа бўлағи — нейрогипофиз ва ўрта қисмида ишлаб чиқариладиган ёки

гипоталамуснинг нерв ядроларида ишланиб, гипофизда сақланадиган (нейрогипофизал) ва қонга секреция қилинадиган турли оксил-непгид гормонлар туркуми. Гипофизнинг олд бўлағида гипоталамуснинг рилизинг гормонлари — ацидофил (α -) хужайраларда соматотропин ва пролактин, базофил (β -) хужайраларда фолликул стимулловчи гормон, лютеинловчи гормон ва тиреотропин ҳамда хромофоб (γ -) хужайраларда кортикотропин ҳосил бўлишини кучайтиради. Меланотропин гипофизнинг оралик қисмида синтезланади. Нейрогормонлар — окситоцин ва вазопрессин гипофизнинг орқа бўлағида сақланади ва эҳтиёжга қараб қонга чиқарилади.

ГИПОФИЗАР КАХЕКСИЯ. Симмондс касаллиги — гипоталамус ядроларининг шикастланиши ва гипофиз олд бўлағи троп гормонларининг ишлаб чиқарилиши камайиб кетиши натижасида пайдо бўладиган касаллик. Асосан жинсий безлар ва қалқонсимон без ҳамда буйрак усти беzi пўст қавати фаолиятининг етишмаслик белгилари б-н ифодаланади. Бемор тез орада чўстихон бўлиб олиб, ташқи жинсий белгилари йўқолиб, соч-кириклари, хатто тишлари ҳам тушиб кетади, умуман моддалар алмашинуви издан чиқади ва *кахексия* белгилари намоён бўлади.

ГИПОФИЗЭКТОМИЯ — гипофизни (мас., безда пайдо бўлган аденома ўсимталарини) жарроҳлик йўли б-н олиб ташлаш.

ГИПОХЛОРГИДРИЯ — меъда ширасида хлорид кислота микдорининг кам бўлиши.

ГИПОХОЛЕСТЕРИНЕМИЯ — қонда холестерин микдорининг нормадагидан кам (қатта ёшдагиларда 120 мг % дан кам) бўлиши; жигарнинг баъзи касалликлари, очлик, анемия, шок ва ҳ. к. да кузатилади.

ГИПОХРОМИЯ — эритроцитларнинг гемоглобинга кам тўйиниши; анемияга хос ҳолат. Буида тўйинганликни ифодаловчи ранг кўрсаткичи 0,8 дан кам бўлади.

ГИППОКРАТ ҚАСАМЕДИ — шифокор хулқатворининг қисқача таърифи. Қасамед шифокорларни ўз бурчини ҳалол бажаришга, аҳлоқий пок ва содиқ бўлишга чақиради. Қадимги Юнонистонда шифокорлар мактабини тугатганларидан сўнг Г. қ. ни қабул қилганлар.

ГИПС — кальций сульфатнинг кристаллгидратидан иборат минерал модда. Суяк чиққанда, синганда, лат еганда, баъзи травматологик ва ортопедик операциялардан кейин оёқ ёки қўлни кнмирлатмай, маҳкам ушлаб туриш учун ишлатилади.

ГИПСИСТАФИЛИЯ — ривожланиш нуқсони; танглайнинг туғма тор ва чуқурроқ бўлиши.

ГИРУДОТЕРАПИЯ — тиббиёт зулуқларидан даво мақсадида фойдаланиш. *Тромбофлебит*, *гипертония* ва б. касалликларда қўлланилади.

ГИРЭКТОМИЯ — эпилепсия (қуёнчик) касаллигида бош мия эгаччаларини олиб ташлаш.

ГИСТАМИН — биоген амин; гистидиннинг энзиматик декарбоксилланишидан ҳосил бўлади. Меъда шиллиқ пардасидаги безларни кўзғатиб, шира ажралишини кучайтиради; майда қон томирларни кенгайтириб, қон оқшини тезлатади.

Г. қон томирларнинг спастик қисқаришига қарши дори. Тўқима гормони сифатида жигар, ўпка, талок, меъда ва ингичка ичакнинг шиллик пардаси, семиз ҳужайраларда сақланади.

ГИСТАМИНГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — гистаминнинг физиологик таъсирини вақтинча ёки бутунлай тўхтатиб қўядиган моддалар. Гистамин организмда учрайдиган биологик фаол моддалардан бўлиб, меъда ширасининг ажраллиши ҳамда аллергия ҳолатининг келиб чиқишида муҳим роль ўйнайди. Шу сабабли Г. к. м. асосан аллергия ҳолатлар ҳамда меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраларини даволашда ишлатилади.

ГИСТЕРОГРАФИК УСУЛ — туғруқ вақтида махсус гистерограф асбоби б-н дард ва тўлғокни аниқлаш; туғруқ сустлигини вақтида аниқлаш имконини беради.

ГИСТЕРОСКОПИЯ — махсус кўзгули асбоб-гистероскоп ёрдамида бачадон бўшлиғининг ички юзасини текшириш.

ГИСТОГЕНЕЗ — онтогенез даврида одам ва ҳайвон тўқималарининг тараққий этиши. Эмбрион организмда тўқималар асосан кам дифференциалланган куртак ҳужайраларидан ривожланади.

ГИСТОЛИЗ — тўқималарнинг протеолитик ферментлар (тўқиманинг ўзидаги ёки бактериал табиатли) таъсирида эриб емирилиши. Турли патологик жараёнлар (йирингли яллиғланиш, ўсмаларнинг ўсиши, инфаркт ва б.) да рўй берадиган патологик Г. ҳамда эмбрионал ривожланиш даврида тўқималарнинг ҳосил бўлишида вужудга келадиган ф и з и о л о г и к Г. фарқланади.

ГИСТОЛОГИЯ — кўп ҳужайрали ҳайвонлар ва одам тўқималари ҳақидаги фан. Г. ҳужайра, тўқима ва органларнинг ривожланиши, тузилиши ва ҳаёт фаолиятини ўрганади. Г. нинг ҳужайраларни ўрганадиган **цитология**, тўқималар ҳақидаги фан — **умумий Г.** ва органларни микроскопик тузилишини ўрганадиган **хусусий Г.** бўлимлари бор. Г. нинг асосий вазифаси: тўқималар эволюцияси, уларнинг организмдаги ривожини (гистогенез), тузилиши ва фаолияти (гистофизиология), бир тўқима ва турли тўқималардаги ҳужайраларнинг ўзаро таъсирини аниқлаш.

ГИСТОНЛАР — ҳужайра ядросининг ишқор хусусиятли оксиллари туркуми. Улар ДНК б-н нуклеогистон деб аталадиган қайталама комплекс ҳосил қилади. Г. хроматин б-н боғланган оксилларнинг асосий компоненти; ген фаолиятини идора қилишда муҳим роль ўйнайди. Г. асосий аминокислоталар — лизин ва аргининга бой содда оксилдир.

ГИФЕМА — кўз олдинги камерасининг пастки қисмига қон қуйилиши. Кўз шикастланиши, кўз ички пардасининг яллиғланиши сабаб бўлади.

ГЛАЗЕР СИНДРОМИ — ўнг ёки чап юзининг ўқтин-ўқтин оғриши б-н бирга кўз ёшланиши, сўлак оқиши ва тумов бўлиш; уч тармоқли нерв невралгиясида кузатилади.

ГЛАЗ КОМА, к ў к с е т, н а з л а — кўз ичи босимининг кўтарилиб кетиши. Тўр парда ва кўрув нервни диски зарарланиб, кўз хиралашаверади. 40 ёшдан ошган одамларда учрайди.

М. н. с. нинг ўзгариши натижасида вужудга келади. Кўп ўринсиз асаб бузилиши, ирсий ҳолат ва умумий сурункали касалликлар сабаб бўлади. Кўз оғриб, бир оз хиралашади, қизаради, муғуз парда хира тортади. Бош ҳам оғрийди. Ўз вақтида даво қилинмаса, кўз қаттиқ оғриб, кўр бўлиб қолиши мумкин.

ГЛИКЕМИЯ — қондаги глюкоза микдори; ммоль/л да ифодаланади.

ГЛИКОГЕН — ҳайвонлар полисахариди. D-глюкоза бирликларидан тузилган тармоқланган молекула. Асосий боғлари 1:4, ён шароқлари 1:6 боғлар б-н қўшилган 6—12 глюкоза қолдиқларидан ташкил тоган. Енгил сарфланадиган эҳтиёт углевод сифатида жигарда 3—5 % гача, мускулларда 0,2—0,5 % гача сақланади. Одам ва ҳайвон организмнинг муҳим энергия манбаи.

ГЛИКОГЕНЕЗ — гликогеннинг организмда, айниқса жигарда моносахаридлардан синтез қилиниши.

ГЛИКОГЕНОЗ — гликогеннинг турли орган ва тўқималарда ҳаддан ташқари кўплаб тўпланиши б-н ифодаланадиган ирсий касалликларнинг умумий номи. Г. нинг келиб чиқиш механизми (асосан қайси фермент фаоллигининг бузилишига боғлиқ бўлиши), тарқалиш жойи ва кенглигига кўра бир неча тури фарқ қилинади.

ГЛИКОГЕНОЛИЗ — гликогеннинг глюкоза молекулаларигача ва анаэроб шароитда (кислород иштирокисиз) сут кислота ҳосил қилиб парчаланishi. Г. асосан мускулларда кечади.

ГЛИКОЗИДЛАР — табиатда, айниқса ўсимликларда кенг тарқалган мураккаб органик моддалар; таркибида қандли (гликон) ва қандсиз қисм (агликон) мавжуд. Г. нинг айрим гуруҳлари (дигиталис, строфантин) юрак хасталикларини даволашда ишлатилади.

ГЛИКОЗУРИЯ — сийдикда юқори концентрацияда қанд пайдо бўлиши. Углеводлар алмашинуви бузилганда (қандли диабетда), углеводли таомлар кўп истеъмол қилинганда, буйрак касалликларида, баъзан ҳомилдор аёлларда кузатилади.

ГЛИКОЛИЗ — глюкозанинг анаэроб шароитда парчаланishi. Бактериялар фаолияти туфайл ўтадиган бундай жараён ачиш деб аталиб, спир ёки сут кислота ҳосил бўлиши б-н яқунланади. Уларни энергия б-н таъминлашга хизмат қилади. Мускулларда Г. гликоген парчаланishiдан болаиб, фақат кислород етишмаган шароит тўқимада, қонда лактат кислота тўпланади. Аэр шароитда Г. натижасида ҳосил бўлган пирозид кислота лактат кислотга қайтарилмай, уч қарб кислоталар циклида тўла оксидланади. Бу жара ҳужайранинг энергияга бўлган талабининг асос қисмини қоплайди.

ГЛИКОЛИПИДЛАР — бир ёки бир нечта моносахарид қолдигининг гликозид боғ ҳосил қилган липид қисмига, моно ёки диацил глицерол сфингозин каби узун занжирли асосга боғланидан ҳосил бўлган мураккаб липид. Г. га церезидлар, сульфатидлар, гликофинголипид ганглиозидлар яқин. Нерв тўқимасида, мияда кўпроқ учрайди.

ГЛИКОНЕОГЕНЕЗ — гликогеннинг организмда углеводлардан бошқа манбалар (ёғ кислоталари, аминокислоталар) дан синтезланиши.

ГЛИКОПРОТЕИНЛАР — қанд молекуласи б-н ковалент боғланган протеинлар. Г. ўсимлик ва ҳайвонларда учрайди, бактерияларда бўлмайди. Типик Г. тана суюқликлари ёки мембранада мавжуд. Улар қаторига жуда кўп ферментлар, оксил гормонлар, плазма оксиллари, барча антителолар (зиджисмлар), комплемент ва жуда кўп мембрана оксиллари киради. Г. хужайралар ёпишишида, хужайралар алокасида, бошқа молекуларнинг ташилишида муҳим роль ўйнайди.

ГЛИОМА — нейроглиа хужайраларидан ривожланадиган м. н. с. ўсмаси; хавфли ва хавфсиз хили фарқ қилинади. Кўпчилик ҳолларда миёда учрайди.

ГЛИОЦИТ — нерв тўқимаси хужайра элементларининг умумий номи. Г. нерв хужайраси таналари ва ўсикларини бошқа шундай хужайралар б-н бириктириб, таянч вазифасини ўтайди. 3 гуруҳга бўлинади: эпиндиглиоцитлар — орқамия канали деворининг ички қаватини, мия қоринчалари томирли тўрларининг устини қоплаб туради; олигодендритлар — кам ўсикли хужайралар бўлиб, нерв толаларининг миелин пардасини ҳосил қилади; астроцитлар — кўп ўсимтали хужайралар (қ. *Астроцит*).

ГЛИЦЕРИН — табиий ёғлар ва бошқа липидлар таркибига кирадиган уч атомли спирт; рангсиз ёпишқоқ суюқлик. Фармакология ва лаборатория амалиётида кенг қўлланилади.

ГЛИЦИН — қ. *Аминокислоталар*.

ГЛИЦИНУРИЯ — сийдик б-н нормадан ортик (бир кеча-кундузда 200 мг дан кўпэ миқдорда глицин ажралиши. Г. кўпинча ирсий, туғма, баъзан орттирилган буйрак касалликлари, айниқса аминокислоталар алмашинувнинг бузилиши б-н боғлиқ касалликларда кузатилади.

ГЛИЯ, нейроглиа — м. н. с. нинг бириктириб турувчи оралик тўқимаси. Невр тўқимасининг хужайра элементлари мажмуи. Нейроглиа бир неча турли хужайралардан иборат. Энг йирик, ўсикчалари кўп, ўзаги катта хужайралар астроцит (макроглиа) деб аталади. Нисбатан кичикроқ хужайралардан ўсикчалари камроқ бўлганлари олигодендроцитлар деб юритилади. Нихоят, микроглиа хужайралари — ўсикчалари жуда кам бўлади.

ГЛОБУЛИНЛАР — нейтрал тузлар, кучсиз киста ҳамда ишқорлар эритмаларида эрийдиган, экин сувда эримайдиган оксиллар; 50% ли аммоний сульфат эритмасида чўқади. Г. соғлом одам қон зардоби оксилларининг 40% ни ташкил қилади. Г. нинг физик-кимёвий, иммунологик хусусиятлари, қон ичишига таъсири ва б. хусусиятларига кўра бир неча турлари мавжуд.

ГЛОБУЛИНУРИЯ — протеинурия турларидан бири; бунда сийдик б-н глобулинлар ажралади. Милоид нефроз, ўткир нефрит, моддалар алмашинувнинг бузилиши ва буйрак касалликларида кузатилади.

ГОМЕРУЛА — буйрак таначасидаги томирли доқочка. Г. қон капиллярлари устидан капсула ёки ўралиб туради. Г. нинг асосий вазифаси қанда мичи сийдик ажратиш.

ГОМЕРУЛИТ — буйрак коптокчаларининг яланиши.

ГОМЕРУЛОНЕФРИТ — буйрак коптокчалари тўқимасининг яллиғланиши; ангина, тиш яллиғси ёки шамоллашдан кейин ривожланади.

Белгилари: белда оғриқ бўлиб, ҳарорат кўтарилди, сийдик кам ажралиб, ранги ўзгаради. Баданга шиш келиши ҳам мумкин.

ГЛОССАЛГИЯ — тил сезувчанлигининг ўзгариши; бунда тилда ачишиш, кичишиш ва унинг қуриб қолиши каби нохуш сезгилар пайдо бўлади. Асосан меъда-ичак, асаб ва баъзи рухий касалликларда учрайди.

ГЛОССОЛАЛИЯ — сўзларни ифода этишнинг бузилиши; асосан тилдаги бирор иллат туфайли келиб чиқадиган нутқ ўзгариши.

ГЛОССОПЛЕГИЯ — тил мускулининг фалажланиши. Тил ости нерви ёки унинг ўзагининг шикастланиши сабаб бўлади. Бунда тилни оғиздан чиқарилганда фалажланган томонга осилиб кетади. Зарарланган томонда тил мускуллари анча «озган, бўшашиб қолган» бўлади. Вемор қийналиб гапирди Г. ҳар доим ёки кўпинча бир томонлама қўл ва оёқ фалажи б-н бирга кузатилади.

ГЛУТАМАТ КИСЛОТА — қ. *Аминокислоталар*.

ГЛУТАМИН — қ. *Аминокислоталар*.

ГЛУТАТИОН — γ-пептид боғига эга табиий трипептид, биологик оксидловчи ва қайтарувчи агент. Г. кофермент сифатида метаболизмда иштирок этади. Таркибидаги сульфгидрил туркум оксидланганда дисульфид боғга, қайтарилганда иккита сульфгидрил туркумга қайтадан айланади. Шунинг учун Г. нинг оксидланган ва қайтарилган шакллари мавжуд.

ГЛЮКАГОН — гипергликемик (қонда қанд миқдорини оширувчи) ва гликогенолитик (жигарда гликогенини парчаловчи) омил. Меъда ости безининг α-хужайраларида ишлаб чиқариладиган 29 аминокислота қолдигидан тузилган полипептид гормон. Г. қонда инсулин таъсирида глюкоза миқдорининг камайиб кетишига қарши таъсир кўрсатади ва шу йўл б-н қонда қанд миқдорини ростлаб туришда қатнашади.

ГЛЮКОЗА, декстроза, узум шакари — моносакхарид альдогексоза. Ҳайвонларнинг энг муҳим углеводи. Организмда жуда кўп миқдорда (100 мл қонда 80—90 мг) Г. бўлади. Диабет касаллигида унинг миқдори турғун ортик кетади. Г. организмнинг энергияга эҳтиёжини энг тез таъмин қилади ва осон ўзлаштирилади. Шу туфайли унинг гипертоник эритмаси организм заифлашган ҳолларда (кўп қон, суюқлик йўқотганда, баъзи касалликларда) қонга юборилади.

ГЛЮКОЗАМИН, хитозамин — глюкозанинг амин унуми. Одам ва ҳайвонлар тўқималарида бўладиган мукополисахаридлар таркибига киради **ГЛЮКОЗИДАЗАЛАР**, карбогидразалар — глюкозидларни гидролизловчи ферментлар туркуми. α-Г. ва β-Г. шаклида бўлади. Аччиқ бодомдаги глюкозид эмульсинини парчаловчи фермент — эмульсин β-Г қаторига киради.

ГЛЮКОЗИДЛАР, гликозидлар — кўпроқ ўсимликларда учрайдиган, қанд молекуласи қолдиган О, S, N атомлари орқали аглюкон (қанд табиатли бўлмаган бўлаг) қўшилшидан ҳосил бўлган бирикма. Г. қаторига юрак Г. и, нуклеозидлар ва б. киради.

ГЛЮКОКОРТИКОИДЛАР — қ. *Кортикостероидлар*.

ГЛЮКУРОНАТ КИСЛОТА — глюкозанинг оксидланиш маҳсулоти. Гиалуронат кислота ва хондронинсульфат каби каби мукополисахаридлар таркибига киради. Ҳайвонларда ташқаридан кирган ва организмнинг ўзида ҳосил бўлган дорилри моддалар, хусусан фенолларни боғлаб, кўш кислоталар шаклида зарарсизлантириб чиқарилишида қатнашадиган компонент.

ГОВМИЖЖА — ковоқ чети териси остидаги ёр безларининг йирингли яллиғланиши (ташки Г.) ёки Мейбомий безлари йўллариининг яллиғланиши (ички Г.). Г. га моддалар алмашинувининг бузилиши, авитаминоз, камқонлик, дармонсизлик, диабет ва б. касалликлар сабаб бўлади. Ковоқнинг нуқтадек жойи қизариб шишади ва оғрийди. 2—3 кунда катталшиб, юмшаб ёрилади, йиринг қичқак оғриқ босилади ва яра бита бошлайди.

ГОМЕОПАТИЯ — даволаш системаси: «ўхшашни ўхшати билан даволаш» («ўхшашлик қонуни») деган йўналиш бўлиб, бунда соғлом кишида муайян касаллик белгисини келтириб чиқарадиган дориларнинг кичик дозаси б-н беморни даволаш тушунилади. Кўпгина жойларда гомеопатик поликлиника ва дорихоналар мавжуд.

ГОМЕОСТАЗ (физиологияда) — организм ички муҳити (қон, лимфа, тўқима суюқлиги) нинг таркиби ва ҳосаларидаги нисбий динамик турғунлик ҳамда асосий физиологик функциялар (қон айланиши, нафас олиш, терморегуляция, моддалар алмашинуви ва б.) нинг ўзгармаслиги. Г. тушунчаси биоценозга нисбатан, шунингдек генетика ва кибернетикада ҳам қўлланилади.

ГОМИЛОФОБИЯ — кўрқув ҳолатларидан бири; одамларга масҳара ва ночор бўлиб кўринишдан кўрқиб, улар б-н муомала қилмаслик, ҳамсухбат бўлмаслик.

ГОМИЦИДОМАНИЯ — қотиллик қилишга интилиш майли.

ГОМОГАМЕТА — бир хил жинсий хромосомаларни тутадиган жинсий хужайралар, мас., одам ва суг эмизувчиларнинг Х-хромосомани тутувчи тухумхужайралари.

ГОМОЗИГОТА — ирсий тўплам (генотип) да гомологик (бир хил) хромосомалари маълум бир ген шаклига эга бўлган хужайра ёки организм.

ГОМОЗИГОТАЛИК — диплоидли организм (ёки хужайра) нинг иккита бир хил ёки келиб чиқиши бир-бирига ўхшаш аллелли генларга эга бўлиши.

ГОМОЛОГИЯ, ўхшашлик — келиб чиқиши бир хил, аммо бажарадиган вазифаси ҳар хил бўлган организмлар мажмуи. Умумий Г. нинг гомодинамия, гомономия ва гомотипия кўринишлари фарқланади.

ГОМОСЕКСУАЛИЗМ — жинсий ғайритабиий майлнинг бир тури, ўз жинсидаги кишилар б-н жинсий алоқа қилиш; бесоқолбозлик — эркакнинг эркак б-н жинсий алоқа қилиши (эркаклар Г. и) дир.

ГОМОЦИСТЕИН — аминокислота; цистеиннинг юкори гомологи, занжиринда ортиқча бир метилен туркум тутади. Метинин алмашинувида ҳосил бўлади.

ГОНАДАЛАР — к. *Жинсий безлар*.

ГОНАДОТРОПИНЛАР, гонодотроп гормонлар — гипофизнинг олд бўлагидида ҳосил бўладиган, жинсий безлар функциясини кучайтирадиган гормонлар. Г. аёлларда фолликуллар етилиши, овуляцияни, ҳарик тананинг ривожланиши ва функциясини, эркакларда жинсий безлар ривожланишини таъминлайди, жинсий гормонлар — эстрогенлар, прогестеронлар, андрогенлар синтезланиши ва секрециясини стимуллади. Бу биологик эффект Г. қаторига кирадиган фолликулларни стимуловчи гормон (ФСГ), лютеинловчи гормон (ЛГ), лютеотроп гормон (ЛТГ) ларнинг алоҳида-алоҳида ва биргалликда таъсир кўрсатиш натижасидир. Г. нинг синтезланиши ва ажралишини гипоталамик нейрогормонлар ростлаб туради.

ГОНАДОЦИТ — жинсий хужайра. Эркак жинсий хужайралари — сперматозоидлар ва аёл жинсий хужайралари — тухумхужайраларга бўлинади.

ГОНАРТРОЗ — тизза бўғими артрози.

ГОНИОГЕМОРАГИЯ — кўзининг олдинги камераси — бўлими (муғуз парда, кўз оқи б-н рангдор парда ва киприксимон таначалар ўртасидаги бўшлик) бурчагига қон қуйилиши.

ГОНИТ — тизза бўғимининг серозли, сероз-йирингли ёки йирингли яллиғланиши; йиринглатувчи кокклар, сил, сўзак микроблари ва б. сабаб бўлади.

ГОНОБЛЕННОРЕЯ — гонококклар кўзғатадиган бленнорея. Катта ёшдаги одамларга аксари Нейссер гонококки б-н ифлосланган қўлдан юқади. Касаллик жуда оғир ўтиб, беморнинг ҳарорати баланд бўлади, оёқ-қўли симиллаб оғрийди, лоҳас бўлади, муғуз парда зарарланиб, кўз кўр бўлиб қолиши ҳам мумкин. Чақалоқларга сўзак б-н оғриган онадан туғиш вақтида юқади. 2—3 кунлик чақалоқнинг ковоқлари шишиб, қалин тартади ва кўкариб кетади, кўз юмилиб қолади.

ГОНОДАЛ ГОРМОНЛАР — к. *Жинсий без гормонлари*.

ГОНОКОКК — жуфт патоген бактерия, спора ҳосил қилмайди, ҳаракатсиз. Сийдик-таносил йўллари шиллиқ қаватининг яллиғланиш касаллиги — сўзак кўзғатади. Кўзда эса *бленнорея* касаллигини келтириб чиқаради.

ГОНОКОККЕМИЯ — қонда гонококклар бўлиши.

ГОНОПИЕМИЯ — қонга гонококклар тушиши оқибатида юзага келадиган *сепсис*; бунда микроблар инфекция ўчоғидан қон орқали атрофдаги барча орган ва тўқималарга тарқалиб метастаз беради.

ГОНОЦИТЛАР — бирламчи жинсий хужайралар; одам ва умуртқали Ҳайвонлар эмбрионидида махсус хужайралар — гонобластлардан ривожланади. Дастлаб Г. муртақ қалпоқчасининг краниал зонасида пайдо бўлади; кейинчалик улар сариклик халтачасининг энтодермасида кўпайиб, мезенхима орқали жинсий органларга ўтади.

ГОРМОНАЛ ПРЕПАРАТЛАР — таркибидида гормонлар ёки уларнинг синтетик аналоглари бўлган дорилар; организмда тегишли табиий гормонлар етишмай қолганда ишлатилади.

ГОРМОНЛАР — ички секреция безлари ишлаб чиқарадиган биологик фаол моддалар. Организмда моддалар алмашинувини ва ҳаётий функцияларни идора қилади. Г. махсус безларда ёки

хужайраларда синтезланиб, кон оркали бутун организмга тарқалади ва бошқа тўқималарга ўзига хос таъсир кўрсатади. Г. кам микдорда ишлаб чиқарилади, уларнинг кон ва тўқимадаги концентрацияси паст, лекин таъсири кучли. Г. нерв системаси б-н бирга хужайралараро ахборотни узатиш функциясини бажаради. Кимёвий табиатига қараб Г. уч туркумга бўлинади: 1. Стероид Г., холестерин унумлари, улар қаторига жинсий без Г. и ва буйрак усти бези Г. и киради. 2. Полипептид ва оксил Г., уларга инсулин, паратгормон, гипофиз ва гипоталамус Г. и ҳамда нейропептидлар киради. 3. Аминокислота — тирозин унумлари, уларга қалқонсимон без Г. и: тироксин, трийодтиронин, буйрак усти бези мағиз қавати Г. и.— катехоламинлар (адреналин, норадреналин) киради. Г. организмда тўхтовсиз ишлаб чиқарилади, алмашинади, ўз таъсирини кўрсатади, парчаланаяди, ташқарига чиқарилади. Г. етишмаслиги ёки ортикча ишлаб чиқарилиши моддалар алмашинувида чуқур ўзгартишларга ва турли касалликлар (қандли диабет, Базедов касаллиги ва б.) га сабаб бўлади. Г. нинг кон ва сийдикдаги микдорини аниқлаш касалликларга диагноз қўйиш, организмнинг физиологик ҳолатини белгилашда муҳим аҳамиятга эга. Г. биокимёвий ва айниқса радиоимунологик метод б-н текширилади.

ГОРМОНЛАР БИЛАН ДАВОЛАШ, гормонотерапия — даволаш усули; бирор ички секреция беzi ишламай қолганда тегишли гормонлар ўрнини тўлдириш (мас., қандли диабетда беморга инсулин бериш), гормонал баланс издан чиққанда уни тиклаш, организмда иммунитет реакциясини сусайтириш (кортикостероидлар), сийдик ҳайдаш ҳамда кўпгина ички, тери ва б. касалликларда қўлланилади.

ГОСПИТАЛИЗАЦИЯ — даволаш учун беморни шифохонага ётқизиш. Режали, такрорий, шошилч ва б. Г. тафовут қилинади. Режали Г.— амбулатория-поликлиника шифоқори томонидан шифохона б-н келишилган ҳолда амалга оширилади. Такрорий Г. да олдин (шу йилнинг ўзида) шифохонада даволанган беморни касаллиги туфайли яна Г. қилинади. Шошилч Г. да бемор тез тиббий ёрдам шифоқори томонидан шифохонага ётқизилади.

ГОССИПОЛ — чигитдан олинган ароматик три-терпен. Овқат б-н одам организмга кирганда, унда тўпланиб, жигар, меъда-ичак йўли ва кон яраткиш органларига зарар етказиши мумкин.

ГРАНУЛАЛАР — думалок, цилиндрсимон ёки нотўғри шаклдаги донатор каттик дори. Порошок ҳолда, баъзан сувда эритиб ичилади.

ГРАНУЛЕМА — ёш бириктирувчи тўқима хужайраларидан иборат, чегараланган, махсус тузилган, зич тугунча кўринишидаги яллиғланиш ўчоги.

ГРАНУЛЕМАТОЗ — гранулемалар пайдо бўлишига олиб келадиган бир қанча касалликлар.

ГРАНУЛОЦИТЛАР — цитоплазмасида донача (гранула) бўлган оқ кон хужайралари (лейкоцитлар). Г. доналарининг шакли ва бўялишига қараб бир неча гуруҳга бўлинади: I. Нейрофил Г. да доначалар қизғин-бинафша рангга бўялади. Лейкоцитларнинг 65—75% ни ташкил этади. II. Эозинофил (ацидофил) Г. да катталиги 0,5—1,5 мкм келадиган оксифил доначалар

бўлади. III. Базофил Г. жуда кўп биологик фаол моддалар саклайди.

ГРАНУЛОЦИТОЗ — периферик конда *гранулоцитлар* сонининг ортиши.

ГРАНУЛОЦИТОПЕНИЯ — периферик конда *гранулоцитлар* сонининг камайиши.

ГРАФОЛОГИЯ — соғлом одам дастхатига қараб, унинг феъл-атвори, қобилияти ва имкониятини билиб олишни ҳамда касал кишиларда дастхатнинг бузилиш сабабларини ўрганадиган фан; баъзи асаб ва рухий касалликлар диагностикаси, шунингдек суд экспертизасида аҳамиятга эга.

ГРАФОМАНИЯ — ҳаддан ташқари кўп ёзавериш.

ГРЕЙ ТЕРНЕР СИМПТОМИ — ўткир панкреатитда корин деворининг ён томонида анча жойда тери остига кон қуйилиши.

ГРЕЙВС КАСАЛЛИГИ — к. *Диффуз токсик буқоқ*.

ГРЕЛКА — бемор организмнинг бирор қисмини иситиш учун қўйиладиган асбоб. Тиббиётда иссиқ сув тўлдириладиган резина Г. ва электр токи б-н исийдиган Г. ишлатилади.

ГРИПП, и н ф л ю э н ц а — юқори нафас йўллари-нинг ўткир юқумли касаллиги; бир неча хил вируслар (А, В, С, Д) кўзгатади. Ҳаводаги томчилар орқали юқади. Ҳар 2—3 йилда эпидемия шаклида тарқалади. Бутун дунёга ёйиладиган (пандемик) Г. 12—20—30 йилда бир марта пайдо бўлади. Касаллик кўпинча кескин бошланади: бемор қалтираб иситмалайди (38—40°), боши оғрийди, иш қобилияти пасаяди, дармони қурийд, аъзойи бадани зирқираб туради, иштаҳаси йўқолади, томоғи оғрийди, озги қақрайди, йўталиди, кўзи ёшланади. Касалликка ҳамма ёшдаги кишилар, айниқса ёш болалар, ҳомиладор аёллар ва кекса ёшдагилар кўпроқ чалинади. Г. дан асорат қолиши, жумладан зотилжамга айланиб кетиши мумкин.

ГУАНИДИН — карбонат кислота амидининг диамиди; сийдикчил унуми. М. н. с. га кучли таъсир кўрсатади. Моддалар алмашинуви жараёнида муҳим роль ўйнайди.

ГУАНИН — 2-амино 6-оксипурин; гуанозин ва гуанозин фосфат нуклеотид таркибига кирадиган пурин асоси. Организмда эркин ҳолда нуклеотид шаклида ва нуклеин кислоталар таркибида бўлади.

ГУАНОЗИН — гуанин ва рибозадан тузилган нуклеозид. Г. фосфатлар: Г. моно-, ди-, трифосфат кислоталар. Г. нуклеотидлар ва нуклеин кислоталар таркибига киради. Г. трифосфат кофермент сифатида хужайрада энергия алмашинувида, оксил синтезида илтирок этади.

ГУЛҲАЙРИ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдири ва барги ишлатилади. Таркибида крахмал, қандлар ва шиллик моддалар бор. Доривор препаратлари нафас йўллари касалликларида балғам кўчирувчи, ич кетганда ўраб олувчи ва яллиғланишга қарши восита сифатида қўлланилади.

ГУММА — қаттиқ тугунсимон, фасод бойлашга мойил инфекциян инфильтрат. Турли орган ва тўқималарда (кўпроқ захмда) ҳосил бўлади.

ГУМОРАЛ РЕГУЛЯЦИЯ — организмда физио-

логик ва биокимёвий жараёнларнинг бошқарилиши; суяк муҳит қон, лимфа, тўқима суякличги оркали, моддалар алмашинувининг турли махсулотлари ёрдамида содир бўлади. Одам ва ҳайвонларда нерв-гормонал регуляциясига боғлиқ бўлиб, у б-н биргаликда ягона нейрогуморал регуляцияни ташкил этади.

ГУНГЛИК, кар-соқовлик — туғма ёки илк гўдақликда кар бўлиб қолиш оқибатида келиб чиққан соқовлик. Бола эрта кар бўлиб қолса,

орттирган сўз бойлигини аста-секин унутиб, гунг бўлиб қолади. Баъзан, болада *аденоидлар* бўлиши ҳам эшитмай қолишига сабаб бўлади. Гунг болаларни ёзма ва оғзаки нутққа ўргатадиган махсус сурдологик муассасалар мавжуд.

ГУРЕВИЧ СИМПТОМИ—кафтнинг ён томони б-н ўнг қовурға остини босганда кўричак соҳасида оғриқ кучайиши. Сурункали *аппендицит* белгиси.

ГУДАК — бир ёшгача бўлган бола. Бу даврда бола организми зўр бериб ўсади ва ривожланади; боланинг кейинги ақлий ва жисмоний ривожланиши кўп жиҳатдан ана шу даврга боғлиқ.

Д

ДАВИДЕНКОВ СИНДРОМИ — ирсий касалликлардан бирида учрайдиган белги; мас., мускулларнинг прогрессив дистрофиясида совукдан бирданига фалажланиб қолиш. Миопатия б-н оғриганда қаттиқ совуққа чиқилса, тўсатдан фалажланиш пайдо бўлиб, бутунлай юра олмай қолиш.

ДАВОЛАШ — соғликни тиклаш мақсадида ўтказиладиган тадбирлар мажмуи. Бир неча хил бўлади: Амбулаторияда Д.— даволаш-профилактика муассасаларида ёки уйда даволаш. Мажбурий Д.— беморни розилгисиз даволаш. Рухий беморлар, сурункали алкоголь, наркомания, тери-таносил касалликлари, сил касаллиги б-н оғриган беморлар шу тартибда даволаниши мумкин. Санаторий-курортларда Д.— беморларни табиий ва сунъий даво омиллари б-н санаторий ва курортларда даволаш.

ДАВОЛАШ-ПРОФИЛАКТИКА МУАССАСАЛАРИ — аҳолига даволаш-профилактика ёрдами кўрсатадиган тиббий муассасалар. Д. -п. м. га касалхона, амбулатория, поликлиника, санатория-курорт муассасалари, диспансерлар, тез тиббий ёрдам, қон қуйиш станциялари, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш муассасалари ва б. қиради.

ДАКРИОДЕНИТ — кўз ёши безининг яллиғланиши. Кўпроқ ёшларда учрайди. Тепки, грипп, сил, зотилжам, ангина, скарлатина каби касалликлар сабаб бўлиши мумкин. Аксарият битта кўзда, баъзан иккала кўзда бўлади. Беморнинг ҳарорати кўтарилиб, боши оғрийд, лоҳас бўлаверади. Қовоқларнинг юқори-чакка томон бурчагида шиш пайдо бўлиб, катталашади ва қизариб, кизийди. Кўз соққаси пастга ва бурун томонга оғади. Қовоқ шиллиқ пардаси ёрилиб, йиринг чиққач оғриқ камаяди.

ДАКРИОСТЕНОЗ — кўз ёши йўллари, кўз ёши нуктаси, каналчалари, халтачаси ва халтачабурун йўлларининг торайиши.

ДАКРИОСТИТ — кўз ёши халтачасининг яллиғланиши. Кўпроқ аёлларда учрайди. Шамоллаш ёки грипп асорати сифатида вужудга келади.

Еш халтачасини бурун бўшлиғига туташтириб турадиган тор йўлнинг бекилиб қолиши сабаб бўлади. Кўз дом ёшланиб туради, бурун девори б-н пастки қовоқ ўртасида шиш пайдо бўлиб, борган сари катталашаверади. Вақтида даво қилинмаса, халтача ичида йиринг йиғилади.

ДАКРИОЦИСТЭКТОМИЯ — яллиғланган кўз ёши халтачасини (асосан 60 ёшдан ошган кишиларда) жарроҳлик йўли б-н олиб ташлаш.

ДАКТИЛИТ — бармоқ тўқималарининг яллиғланиши. Ҳасмонинг бир хили. Бунда бармоқ шишади, суяк йўғонлашади, оғрийд, баъзан абсцессга айланиб, тешилиб оқиши мумкин.

ДАКТИЛОЛОГИЯ — кар-соқовларнинг бармоқлар ҳаракати воситасида гаплашиш усули.

ДАКТИЛОМЕГАЛИЯ — ривожланиш нуқсон; кўл ёки оёқ бармоқларининг туғма жуда катта бўлиши.

ДАКТИЛОСКОПИЯ — криминалистика бўлими; жиноятчини аниқлаш, қайд этиш ва қидириш учун кўл бармоқлари учидagi тери излари тузилишини ўрганади. Д. дан суд тиббиёти, антропология, тиббиёт генетикаси ва б. соҳаларда фойдаланилади.

ДАЛАЧОЙ — кўп йиллик ўт ўсимлики. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида ошловчи моддалар, флавоноидлар, С витамин, каротин, эфир мойи, гиперциин ва б. моддалар бор. Препаратлари меъда-ичак касаллиги (ич кетиши ва б.), оғиз бўшлиғи яллиғланиши (гингивит, стоматит) ва б. касалликларни, шунингдек яра ҳамда қуйишларни даволашда қўлланилади.

ДАЛЬТОНИЗМ — кўзининг туғма турли рангларни ажрата олмаслиги. Инглиз кимёгари ва физиги Дальтон таърифлаб берган. Асосан кизил ранг б-н яшил рангни ажрата олмаслик кузатилади. Аксарият эркакларда учрайди. Турмушда орттирилган Д. шикастланиш, ўсма, глаукома, кўрув нерви атрофияси, энцефалит каби касалликлар оқибатида рўй беради.

ДАМ ОЛИШ, хордиқ чиқариш — чарқон йўқотиш ва куч-қувватни аслага келтириш, иш қобилиятини тиклашга имкон берадиган тиним ҳолати. Ақлий ёки жисмоний меҳнат фаолияти-

нинг ўзгариши б-н боғланган фаол Д. о. ҳамда тамомила тинч ҳолатда, яъни суст Д. о. фарқ қилинади. Д. о. кундалик, ҳафталик ва йилликка бўлинади. Иш куни давомида бериладиган танаффуслар кундалик Д. о. га, ҳафтада 2 кун Д. о. ҳафталик Д. о. га, йилда бир марта меҳнат таътилга чиқиш йиллик Д. о. га кириди.

ДАМОЛИШ УЙИ — соғломлаштириш муассасаси. Соғлом кишилар хордик чиқариши учун мўлжалланган соф ҳаволи хушманзара жойда ташкил этилган муассаса.

ДАМЛАМА — суюқ дори тури; доривор ўсимлик хом ашёсини турли т-рада маълум вақтгача ишлов бериб тайёрланади; таркибда асосий таъсир этувчи моддалардан ташқари, зарарсиз аралашма ва балласт моддалар (канд, танин, пигментлар ва б.) ҳам бўлади.

ДАН СИНДРОМИ — мия яримшарлари ёкки томонлама зарарланганда (мас., қон қуйилиши ёки чуқур атеросклероз оқибатида) учрайдиган касаллик аломати. Беморнинг иккала оёқ-қўли фалажланганда кузатилади.

ДАРД ТУТИШИ — турғуқ бошланганидан далолат берадиган белги; кўзи ёрийдиган аёл қорин пастида ва бел соҳасида маълум вақт оралиғида қайта-қайта такрорланадиган ва тобора кучаядиган оғриқ сезади, бунда бачадон қисқараётган бўлади. Д. т. дастлаб суст бўлиб, анча вақтдан кейин такрорланади (уш о к д а р д), кейинчалик бачадон қисқариши ҳар 5—6 минутда мунтазам такрорланиб туради ва ҳар бир қисқариш узокроқ (30—40 сек.) давом этади (ч о р д а р д). Дард тугганда бачадон бўйни очилади, бу хомиланинг туғилиши учун зарур шартлардан бири. Д. т. ихтиёрдан ташқари бўлади.

ДАРЪЕ КАСАЛЛИГИ — ирсий тери касаллиги, терида фолликуляр, кератоз ва дискератоз тугунчалар пайдо бўлиши; улар бири-бири б-н қўшилиб кетиб пилақчалар (бляшкалар) ҳосил қилади.

ДАСТАРБОШ — кўп йиллик ўт ўсимлиги. Гуллари ишлатилади. Таркибда эфир мойи, флавоноидлар, аччиқ ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси гижжага қарши, ўт ҳайдовчи восита сифатида ва баъзи ичак касалликларини даволашда қўлланилади.

ДЕБИЛЛИК — ақли норасоликнинг энгил хили; рухий жиҳатдан яхши ривожланмай қолиш. Бунда нутқ анча ривожланган, бироқ сўз бойлиги кам бўлади, бемор ҳадеб бир қолипдаги гапларни гапираверади, бунга кўпинча механик хотиранинг яхшилиги ва тақлид қилиш қобилияти имкон беради. Д. да беморни ўқитиш, баъзи энгилелли ишларни ўргатиш, ижтимоий ҳаётга мослаштириш мумкин.

ДЕГАЗАЦИЯ — одамларни заҳарланишдан сақлаш мақсадида заҳарланган жойларни ва нарсалар устидаги ёки ичидаги заҳарловчи моддалардан тозалаш ёки зарарсизлантириш. Табиий, тўлик ва қисман Д. бўлади. Табиий Д. табиий омиллар (иссиқлик, намлик ва х. к.) таъсирида рўй беради. Тўлиқ Д. да заҳарланган жойларни кишиларга зарар етмайди қилиб бутунлай зарарсизлантирилади. Қисман Д. да киши иш жараёнида вевосита мулоқотда бўладиган жойлар (буюмлар) зарарсизлантирилади.

ДЕГЕЛЬМИНТИЗАЦИЯ — гельминтлар (гижжалар) ни механик, физик, кимёвий ва биологик усулда йўқотишга, инвазион омиллар (гель-

минтлар тухуми ва ғумбаклари) б-н ифлосланган атроф муҳитни тозалашга қаратилган тадбирлар.

ДЕГЕНЕРАЦИЯ — айниш, асли бузилган ҳолат. Хужайра, тўқима, орган ва асаб-рухний фаол-ятнинг бузилиши каби маъноларни ифодалайдиган термин. Д. илгари тўқималарнинг ҳар қандай бузилишини аниглаш учун қўлланилган бўлса, ҳозир унинг ўрнига *дистрофия* атамасини қўллаш тавсия этилмоқда.

ДЕГИДРАТАЦИОН МОДДАЛАР — қон плазмасининг осмотик босимини ошириб, тўқималар ва органлардан қонга суюқлик ўтишини тезлаштирувчи моддалар; асосан сийдикчи, маннит ва б. кириди. Сийдик ажралишини кучайтириш мақсадида ишлатилади.

ДЕГИДРИРЛАНИШ — қайтариладиган бирикмадан водород йўқотилиб, унинг оксидланиши. Реакция дегидрогеназалар иштирокида ўтади.

ДЕГИДРОГЕНАЗАЛАР — бирикмалардан водородни ажратиш йўли б-н оксидловчи ферментлар. Ажралган водород иккинчи субстратга кўчирилади. Д. нинг икки асосий туркуми бор: бири водородни пиридин нуклеотидларга, иккинчиси флавиннуклеотидларга узатади. Қондаги баъзи Д. (мас., лактадегидрогеназалар) ни текширишнинг диагностикада аҳамияти бор.

ДЕГИДРОЗ — кам терлаш.

ДЕГУСТАЦИЯ — озиқ-овқатлар, ичимликлар, хуштаъм махсулотлар сифатини органолептик йўл б-н, хидлаб ва тотиб кўриб аниқлаш.

ДЕЖЕРИН РЕФЛЕКСИ — бемор қафтини игна б-н тирналганда бармоқларда қўшимча беихтиёр ҳаракат ва титраш пайдо бўлиши. Бу фалаж борлигини тасдиқловчи кўшимча белги бўлиб, ихтиёрий ҳаракат йўллари зарарланганидан далолат беради.

ДЕЖЕРИН СИМПТОМИ — бел-думғуза радикулити, орқа мия ўсмаси, арахноидитида бемор аксирган ёки йўталган вақтида бирданига бел-думғуза соҳасида оғрик зўрайиб кетиши.

ДЕЖЕРИН — ТОМАС СИНДРОМИ — юршнинг кийинлашуви; тез чарчаш, мувозанатни сақлай олмаслик. Бемор ўгирилмоқчи бўлганда йиқилиб кетиши мумкин. Қўлларнинг ҳаракатлари ҳам тартибсиз бўлиб, баъзан титрайди, дастхат бузилади. Бу касаллик мияча ва унинг мувозанатни таъминловчи турли йўллари аста-секин заифлашиб боришидан далолат беради.

ДЕЗАГГРАВАЦИЯ — беморларнинг ўз касалликларини ёки унинг айрим белгиларини атайлаб яшириб ёки суйайтириб кўрсатиши (яна к. *Диссимуляция*).

ДЕЗАКТИВАЦИЯ — ташки муҳит объектлари, кийим-кечаклар, уй-жой бинолари, организмлар ва б. ни радиоактив заҳарли кимёвий моддалардан тозалаш.

ДЕЗАМИНИРЛАНИШ — кимёвий бирикмадан аминотуркум — NH₂ нинг йўқотилиши. Амино-кислоталар алмашинувида асосий реакция. Оксидланиш йўли б-н Д. да аминокислота оксидланиб, кетокислотага айланади. Переаминирланишда аминотуркум кетокислотага кўчирилиб, янги аминокислота ҳосил бўлади, аминокислотанинг ўзи эса кетокислотага ўтади.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ — юқумли касаллик қўзғатувчиларни тарқатадиган зараркунандалар (каналар, ҳашаротлар)ни препарат ва махсус воситалар ёрдамида йўқотиш. Бунда физик (иссик ҳаво, иссик сув), кимёвий ва биологик (микроблар, кушлар) усуллар қўлланилади.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ ВОСИТАЛАРИ — бўғимоёқчиларни кириш учун қўлланиладиган воситалар. Физик Д. в. (термик, механик), кимёвий Д. в. (инсектицидлар ва б.) ва биологик омиллар (ҳашаротларнинг табиий душманлари, вируслар, бактериялар ва б.) фарқланади.

ДЕЗИНТОКСИКАЦИЯ — организмнинг захарларни суюлтириш, нейтраллаш ёки бирор йўл б-н чиқариб юбориш орқали уларнинг ғайритабиий биологик таъсирини камайтириб, тузилмалар ва фаолиятга кўрсатган зарарини бартараф этишга қаратилган реакцияри мажмуи. Бунда айниқса қон, жигар, буйрак, ўпка, меъда-ичак йўллари ҳамда организмнинг ўзига хос индивидуал имкониятлари катта роль ўйнайди.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ — ташки муҳитда юқумли касалликлар қўзғатувчиларини физик, кимёвий ва биологик усуллар б-н йўқотиш. Д. нинг профилактик, кундалик, яқунловчи ва б. турлари фарқ қилинади. Профилактик Д. да вагонлар, ошхоналар, сув ва б. юқумсизлантирилади. Кундалик Д. да бемор атрофидаги буюмлар Д. қилинади. Яқунловчи Д. эса бемор касалдонга ётқизилгандан ёки соғайиб кетгандан кейин амалга оширилади.

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛОВЧИ ВОСИТАЛАРИ — юқумли касалликларни қўзғатувчи микробларни атроф муҳитдан йўқотиш учун ишлатиладиган кимёвий моддалар (хлорамин, формалин ва б.) ҳамда физик омиллар (термик, радиацион ва б.)

ДЕЗОБЛИТЕРАЦИЯ — битиб кетган найсимон органлар (мас., киндик йўли, қон томири, қовуқ б-н киндик орасидаги йўл ва б.) ни қайтадан очиш.

ДЕЗОДОРАЦИЯ — ёқимсиз бадбўй ҳидларни йўқотиш ёки сезилмайдиган қилиш. Д. шамоллатиш, ҳавони озонлаш, махсус дезодорант моддалар пурқаш, чиқинди ва ахлатларга ўз вақтида ишлов бериш б-н амалга оширилади.

ДЕЗОКСИРИБОЗА — рибозадан иккита водород ажралишидан ҳосил бўлган пентоза. ДНК таркибига қирадиган нуклеотидларнинг углевод компоненти.

ДЕЗОКСИРИБОНУКЛЕИН КИСЛОТА, ДНК — тирик организмлар ва баъзи вирусларда бўладиган дезоксирибонуклеотидлар полимери. ДНК генетик ахборотни авлоддан авлодга ўтказишни ўзининг аниқ нухасини яратиш (репликация) орқали бажаради. ДНК молекуласи аденин, гуанин, цитозин, тимин тутувчи мононуклеотидларнинг 3', 5' фосфат диэфир кўприк ҳосил қилиб боғланишидан тузилган. Уотсон-Крик вариантыга мувофиқ ДНК молекуласи иккита бир-бирига мос (комплементар) полинуклеотид занжиридан ташкил топган. Улар фараз қилинадиган ўқ атрофида бир-бирига ўралган бўлади. ДНК асосан ҳужайра ядросида жойлашиб, махсус оксил молекулалари б-н бирга унинг хромосомаларини ташкил қилади.

ДЕЙТЕРАНОМАЛИЯ — ранг ажратишнинг туғма бузилиш хилларидан бири. Киши яшил рангни кўриш ва ажратиш қобилиятига эга бўлмайд.

ДЕЙТЕРАНОПИЯ — кўзнинг яшил рангни ажрата олмаслиги.

ДЕКАПУЛЯЦИЯ — органларни қўллаб турувчи парда (капсула)ни олиш операцияси.

ДЕКАРБОКСИЛАЗАЛАР — α-кетокислоталардан СО₂ ажратувчи фермент. Энг муҳим Д. дан бири пируват Д. пирурузм кислотани сирка альдегидига айлантиради. Ферментнинг фаол туркуми тиамин пиррофосфатдир. Организмда моддалар алмашинувида иштирок этади.

ДЕКАРБОКСИЛЛАНИШ — органик кислоталар, жумладан аминокислоталар молекуласидан карбоксил гуруҳининг ажралиши. Моддалар алмашинувида, айниқса аминокислоталарнинг ўзгариш механизмида муҳим ўрин тутаяди.

ДЕКАРТИЛАГИНИЗАЦИЯ — суякнинг тоғай қисмини олиб ташлаш (мас., артрозда).

ДЕКОМПЕНСАЦИЯ — организмнинг функцияси ва тузилишидаги бузилишлар ёки нуқсонлар тикланиш механизмининг сусайиши ёки издан чиқиши.

ДЕКОМПРЕССИЯ — одамни ўраб турган атроф муҳитда барометрик босим кескин камайган (мас., кессондан чиқиш, жуذا баланд парвоз қилиш ва ҳ. к.) вақтда юзга келиши мумкин бўлган патологик ҳолат. Д. портлашдай бирдан, ўткир бўлиши мумкин (мас., учиб аппарати кабинасида герметик бутунлик бузилганда, жарроҳлик усули б-н аъзони, уни босиб турган тўқималардан бўшатганда).

ДЕКСТРАНЛАР — баъзи бактерияларнинг маҳсули бўлган полисахаридлар (полиглюкин, реополиглюкин ва б.). Қисман гидролизланган ҳолда дори ва қон плазмаси ўринбосари сифатида ишлатилади.

ДЕКСТРИНЛАР — крахмалнинг чала гидролиздан ҳосил бўладиган маҳсулот. Сувда эриydi, гликогенознинг III типидида орган ва тўқималарда йнгиллиб боради.

ДЕКСТРОКАРДИЯ — ривожланиш нуқсони; юракнинг деярли ўнг томонга жойлашиши.

ДЕЛИРИЙ — қ. *Алаҳлаш*.

ДЕЛЬТА РИТМ — бош мия потенциалларининг 1—3 гц частотали 200—300 мкв амплитудагача бўлган тебранишлари. Уйқу вақтида ва айрим патологик ҳолатларда кузатилади.

ДЕМЕНЦИЯ — ақл, зеҳннинг пасайиши; бунда хотира бузилиб, кишининг сўз бойлиги, тасаввур ва тушунчаси, шунингдек фикрлаш жараёни ўзгаради. Д. нинг тотал ва парциал хиллари бор. Қелиб чиқиш сабабларига кўра Д. нинг бир нечта нозологик турлари фарқланади.

ДЕМОГРАФИЯ — аҳолининг сони, таркиби, жойлашуви, миграцион ҳаракати (кўчиши), ижтимоий-иктисодий, маданий ва б. хусусиятларини ўрганувчи фан. Ижтимоий гигиена, соғлиқни сақлаш, таъминот ва ҳ. к. масалаларни ҳал этишда Д. усуллари, маълумотларидан фойдаланилади. Аҳолининг турмуши, ҳаёти, меҳнати ва соғлиғига оид масалаларга баҳо бериш, шунингдек соғлиқ сақлашни режалаштиришдек мураккаб вазифаларни бажаришда Д. муҳим роль ўйнайди.

ДЕМОДИКОЗ — соч фолликуллари ва ёғ безла-

рида бўладиган каналар кўзгатадиган тери касаллиги — акариаз; бунда асосан юзда майда папула, пустула ва догга ўхшаш эритемалар пайдо бўлади.

ДЕМОНОМАНИЯ — васваса ҳолати; бунда бемор ўз танасига қандайдир дев, жин кириб олган деб ишонди, ваҳима қилади.

ДЕМОНОФОБИЯ — мягя ўрнашиб олган кўркув ҳолати; иблис, жиндан кўркиш.

ДЕМОФОБИЯ — мягя ўрнашиб олган кўркув ҳолати; одамлар тўдасидан, оломондан кўркиш, ваҳима қилиш.

ДЕНДРИТ — нерв хужайраларининг калта шохчалари (яна қ. *Аксон*)

ДЕНЕРВАЦИЯ — организмнинг бирор қисми ёки айрим органларида нерв толалари узлиб, нервланиш жараёнининг йўқолиши; мас., тиш нервни олиб ташлаш. Уч шохли нервнинг жараҳатланишида қўлланиладиган даво усулларидан бири. Қон томир касалликларидан бири, мас., Рейно синдромида трофик яраларни даволаш учун таъминловчи нерв толасини олиб ташлаш усули.

ДЕНТИН — суяк тўқимасининг бир тури; тишларнинг асосий қисмини ташкил этади; тиш қоронқасида Д. эмаль б-н, илдизда цемент б-н қопланган. Д. нинг 72—75 % оҳак тузларидан, қолган қисми органик моддалардан иборат.

ДЕНТИЦИЯ — қ. *Тиш чиқиши*.

ДЕОНТОЛОГИЯ — тиббиёт ходимларининг беморга нисбатан муносабатининг ҳуқуқий ва ахлоқий бурчлари ҳамда ўзини тутиш, мулоқот қилиш қоидалари ҳақидаги таълимот.

ДЕПЕРСОНАЛИЗАЦИЯ — кишининг ўз шахсини ёки ўз-ўзини бегонадек идрок этиши; бунда бемор ўз шахси, ўз товуши, афти-ангори, гавдаси ва ҳатто, ҳатти-ҳаракатларини ҳам худди бегонадек ҳис этади, натижада «Мен — мен эмас» тушунчаси пайдо бўлади. Д. бош миянинг турли органик (мягя тўқималарининг бузилиши б-н кечадиган) хасталиклари, шизофренияда, васваса фоялари ҳамда сохта галлюцинацияда учрайди.

ДЕПИГМЕНТАЦИЯ — тўқималар пигментининг қисман ёки бутунлай йўқолиши.

ДЕПИЛЯЦИЯ — даволаш мақсадида сочи унинг илдиэларига путур етказмасдан туриб олиб ташлаш; Д. дан кейин соч яна ўсаверади.

ДЕПОЛЯРИЗАЦИЯ (физикологияда) — мембрана потенциалининг камайиши. Мембрананинг ташқи сатҳидаги мусбат заррачаларнинг манфий заррачалар б-н алмашиниш жараёни. Хужайра кўзгалганда мембрананинг ўтказувчанлиги ошиб, у мусбат зарядли натрий ионларини кужайра ичига ўтказди, натижада мембрана потенциалларининг фарқи камайиб, қарама-қарши белгили потенциаллар фарқи вужудга келади.

ДЕПОНИРЛАШ — 1. Қандай бўлмасин бирор моддани (мас., қоннинг шаклли элементлари, гормонлар, ёғлар, углевод — гликогени) вақтинга қон айланишидан, моддалар алмашинувидан (етлатиб, кейинроқ ишлатиш учун сақлаш). 2. Турли орган ва тўқималарда организмга атроф-муҳитдан кирадиган ёт моддалар (дори, радиоктив ва захарли моддалар) тўпланиши.

ДЕПРЕССИЯ — рухий тушқунлик; ўз қобилияти-а ишонмаслик, гагмилик, тушқунлик, умидсизик, тасавурларнинг бир «қолип»га тушиб олиши, истакларнинг камайиши, ҳаракатлар-

нинг чегараланиши, шунингдек юрак фаолиятининг ўзгариши, озиб кетиш, иштаҳа йўқолиши ва б. б-н кечадиган касаллик ҳолати. Д. га сурункали ўта толиқиш, узок вақтгача рухий озорланиш (астения Д. си), гам-гусса (реактив Д.) сабаб бўлиши мумкин. Д. шизофрения, маниакал депрессив психоз, инвалюция даври психозлари ва б. рухий хасталикларда намоён бўлади.

ДЕРАТИЗАЦИЯ — юқумли касалликларни тарқатадиган зарарқунанда кемирувчиларни кириш. Кемирувчилар кимёвий ва механик воситалар, биологик усуллар б-н йўқотилади.

ДЕРЕАЛИЗАЦИЯ — рухий фаолият (идрок этиш)нинг бузилиши; атроф-муҳит, ташқи дунё, нарса ва воқеаларнинг бегоналашуви. Д. да бемор аниқ нарсаларни ноаниқ, бутунлай ўзгариб кетгандек ҳис этади.

ДЕРКУМ КАСАЛЛИГИ — тери остида ёғ тугунчалари (липомалар) ҳосил бўлиб, уларнинг каттик оғриши. Тугунчалар устидаги тери майда қон томирлар б-н қопланган бўлиб, ўз-ўзидан кўпайиб оғрик беради. Асосан аёлларда ҳайз кўриш ўртасидаги даврда учрайди. Адинамия, астения, депрессия б-н бирга кузатилади.

ДЕРМА, х у с у с и й т е р и — умуртқали ҳайвонлар ва одам терисининг бириктирувчи тўқимали қисми.

ДЕРМАТИТ — терининг яллиғланиш касалликлари; ташқи муҳит таъсиротлари (физик, кимёвий, биологик) натижасида вужудга келади.

ДЕРМАТОВЕНЕРОЛОГ — тери ва таносил (венерик) касалликларининг олдини олиш ва даволаш б-н шугулланадиган мутахассис шифокор.

ДЕРМАТОЗЛАР — тери ва унинг ҳосиллари — тирноқлар ва соч (туқ) касалликларининг умумий номи.

ДЕРМАТОЛОГ — тери касалликларини даволовчи мутахассис шифокор.

ДЕРМАТОЛОГИЯ — клиник тиббиёт соҳаси; терининг тузилиши, вазифаси, соғлом ҳолати, касалликлари, шунингдек организмнинг бошқа касалликларида терида бўладиган ўзгаришларни ўрганади; тери касалликларини аниқлаш, даволаш ва олдини олиш масалаларини ишлаб чиқади. Умумий ва хусусий Д. га бўлинади.

ДЕРМАТОМАНИЯ — одамнинг терисини шикастлаши, соч, мўй, туқларини юлиши, лаб ёки тирноқларини тишлаши каби ножўя ҳатти-ҳаракатларга ружу қилиш васвасаси.

ДЕРМАТОМИКОЗЛАР — қ. *Терининг замбуруғ касалликлари*.

ДЕРМАТОМИОЗИТ — кўндаланг тарғил ва қисман силлик мускулларнинг системали зарарланиши туфайли ҳаракат фаолиятининг бузилиши, шунингдек баданнинг очик жойлари терисида тошмалар ва шиш пайдо бўлиши б-н кечадиган қоллагеноз касаллик.

ДЕРМАТОФИБРОМА — қизғиш-қўнғир тусли, ўртаси дўнғ, юзаси текис ёки гадир-будир хавфсиз ўсмасимон тузилма. Кўпинча ёш аёлларнинг оёқларида учрайди.

ДЕРМОГРАФИЗМ — тери рангининг рефлектор ўзгариши. Мас., тери юзасида бирор буюм юритилганда ўша ерда оқ ёки қизил чизиклар

ҳосил бўлади. Вегетатив нерв системаси касалликларига диагноз қўйишда Д. дан фойдаланилади.

ДЕРМОСТОМАТИТ — 1) тери касалликлари белгиларининг оғиз бўшлиғида кўриниши; 2) тери ва оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг бир вақтда яллиғланиши.

ДЕСЕНСИБИЛИЗАЦИЯ — организмнинг оксил ёки оксидсиз табиатли аллергенларга нисбатан кучайган сезувчанлигини бирор восита ёрдамида йўқотиш ёки камайтириш.

ДЕСЕНСИБИЛИЗИРЛОВЧИ МОДДАЛАР, аллергияга қарши моддалар — аллергик реакцияларнинг олдини олиш ёки бартараф этиш учун ишлатиладиган моддалар (глюкокортикоидлар, натрий кромолин, димедрол, супрастин, дипразин, диазолин ва б.).

ДЕСКВАМАЦИЯ — эпителиал хужайраларнинг физиологик ёки патологик жараёнда кўчиши, ажралиб чиқиши.

ДЕСМОИД — пайлар, фасциялар ва апоневрозларнинг бириктирувчи тўқималаридан ривожланган хавфли ўсма. Инфилтратив ўсиш хусусиятига эга.

ДЕСМОСОМА — цитоплазматик мембрананинг махсус тузилмаси. Хужайраларнинг бир-бирига ўзаро бириктирилиши таъминлайди. Д. тери эпителий хужайраларида, ичак хужайраларининг бириктирилган қисмида учраб, уларни механик жиҳатдан боғлаб туради.

ДЕСМУРГИЯ — боғлов ҳақидаги таълимот. Таълимот ёки оёқ-қўллардаги жароҳатлар, лат еган жойлар, умуман шикастланишлар ва ярага боғлов қўйиш усулларини ўрганади.

ДЕТЕРГЕНТЛАР — юқори даражадаги сирт-фаол кимёвий моддалар (дицид, дернгель, роккал ва б.); кучли ювиш, эритиш ва антисептик хусусиятга эга бўлиб, тиббиётда кенг қўлланилади.

ДЕТЕРМИНИЗМ — табиат, жамият ва ондаги жараёнлар ҳамда ходисаларнинг ҳар томонлама сабабли ва объектив умумий боғлиқлиги ҳақидаги фалсафий таълимот. Тиббиётда илмий дунёқараётининг асосини ташкил этади.

ДЕТОРСИЯ — ичак буралиб қолганда уни асли ҳолига келтириш операцияси. Сийдак йўли букилганда ҳам Д. дан фойдаланилади.

ДЕФЕКАЦИЯ — мураккаб рефлектор ҳаракат. Йўғон ва тўғри ичакнинг перистальтик ҳаракатланиши натижасида ахлатнинг орқа чиқарув тешигидан ташқарига чиқиши.

ДЕФЕКТ — нуқсон, камчилик. Психиатрияда шахсиятнинг ўзгариш шакли; руҳий фаолиятнинг ниҳоятда юзаки, ибтидоий ҳолга келиши; асосан узок вақт давом этган руҳий хасталиклар (мас., шизофрения) оқибатида келиб чиқади. Руҳий фаолият, хусусан фикрлаш, хотира, ақлий жараёнлар сусаяди, хулқ-атвор ўзгариб, меҳнат фаолияти пасаяди.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ — жисмоний ва ақлий норасо бўлиб тузилган болаларнинг ўсиш ва ривожланиш қонуниятлари, уларга таълим-тарбия бериш хусусиятларини ўрганувчи фан. Д. га логопедия, сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика каби бўлимлар кирди.

ДЕФЕРЕНТИТ — уруғ отувчи каналчанинг яллиғланиши. Қўпинча эпидидимит асорати сифатида намоён бўлади.

ДЕФЛОРАЦИЯ — биринчи жинсий алоқа пайтида қизлик пардасининг йиритилиши.

ДЕФОРМАЦИЯ — бирор оғир касаллик (суяк сили), туғма касалликлар ёки синиш, чиқиш натижасида оёқ, қўл, умуртқалар, бўғимлар шаклининг ўзгариши, қинғир-қийшиқ бўлиб қолиши.

ДИАБЕТ — кўплаб сийдик ажралиши б-н давом этадиган касалликларнинг умумий номи. Булардан қандли диабет б-н қандсиз диабет кўпроқ учрайди. **Қандли диабет** (Қ. д.) — меъда ости бези гормони — инсулиннинг мутлақо ёки нисбий етишмаслиги ва моддалар алмашинуви (биринчи гада углеводлар алмашинуви) бузилиши натижасида келиб чиқадиган касаллик. Ирсий мойиллик, ноқулай меҳнат ва турмуш шароитлари, оғир асабий-руҳий кечинмалар, нотўғри овқатланиш, вирусли ва аллергик касалликлар, интоксикация ва б. сабаб бўлиши мумкин. Касалликда гипергликемия, глюкозурия, полидинсия, полиурия, кетоацидоз, озиб кетиш, тинка куриши, бадан кичишиши, фурункулез, ретинопатия, ангиопатия ва б. белгилар юз беради. Мутлақо инсулин етишмаслиги б-н боғлиқ бўлган Қ. д. (I тур Қ. д.) кўпроқ ёшларда учраб, оғир кечади ва беморлар умрбод инсулин олиб юрадилар. Нисбий инсулин етишмаслиги б-н кечадиган Қ. д. (II тур Қ. д.) тўқималарнинг инсулинга нисбатан сезгирлиги пасайганлиги ёки уларнинг инсулинга эҳтиёжи ошганлиги натижасида келиб чиқади. Кўпроқ катта ёшдаги ва тўла одамларда учраб, I тур Қ. д. га нисбатан енгил кечади.

Қандсиз диабет — гипоталамус шикастланиши натижасида антидиуретик гормон (АДГ) секретсиеси кескин пасайиб кетиши туфайли келиб чиқадиган эндокрин касаллик. Чанқаш, кўп сийиш (бир кунда бир неча л гача), жинсий функциянинг пасайиши, ёш болаларда жисмоний ва жинсий ривожланишнинг орқада қолиши, сийдик солиштирма оғирлигининг паст бўлиши б-н ифодаланади.

ДИАБЕТГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — қандли диабет касаллигини даволашда қўлланиладиган дорилар; улар қондаги қанд миқдорини камайтириш хусусиятига эга бўлганлиги учун гипогликемик воситалар деб ҳам юритилади (мас., инсулин, бутамид, цикламид ва б.).

ДИАБЕТИК АНГИОПАТИЯ — қандли диабетда қон томир системасининг тарқоқ шикастланиши. Моддалар алмашинуви бузилиши натижасида қонда глобулинлар кўпайиб, альбуминлар камаяди. Йирик гликпротеинлар, мукопротеинлар, мукополисахаридлар тўпланади, холестерин, триглицерид ва б. моддалар кўпайиб, улар қон томирлар деворига йиғилади. Натижада девор қалинлашиб, томирлар ўзани торайиб боради. Булар Д. а. га сабаб бўлади.

ДИАБЕТИК РЕТИНОПАТИЯ — қандли диабет б-н оғирган бемор кўз тўр пардасининг шикастланиши. Қон томирлар ўзгариши оқибатида кўз тўр пардаси ангиопатияси содир бўлади. Кейинчалик пролифератив ўзгаришлар, тўр парда ва шисасином танага қон қуйилиши кўз ўткирлигини пасайтира бориб, кўрликка олиб келиши мумкин.

ДИАБЕТОГЕН МОДДАЛАР — диабет кўзгатиши мумкин бўлган моддалар (аллоксан ва б.).

ДИАГНОЗ, т а ш х и с — касаллик характери ва беморнинг аҳволи ҳақидаги қисқача тиббий хулоса, касаллик номи. Касалликнинг кечиш хусусиятларини бемордан сураб билиш, касаллик белгиларини ҳар томонлама ўрганиш ва бошқа касаллик белгиларига таққослаш асосида Д. қўйилади. Клиник Д.— клиника шароитида текширишлар асосида қўйилган Д. Илк Д.— касалликнинг бошланишида қўйиладиган Д. Қ е ч Д.— касалликнинг охириг босқичида қўйиладиган Д. Р е т р о с п е к т и в Д.— узок вақт давомида касалликни анализ қилиш йўли б-н Д. қўйиш. П а т о л о г о а н о т о м и к (ўлимдан кейинги) Д.— мурдани ёриб текширилганда белгиланган органлардаги морфологик ўзгаришлар асосида қўйилган Д.

ДИАГНОСТИКА — 1) клиник тиббиётнинг бир бўлими. Касалликларни ва айрим физиологик ҳолатларни аниқлаш ва *диагноз* қўйиш усулларини ўрганади; 2) бемор организмнинг индивидуал хусусиятини аниқлаш. Б и о к и м ё в и й Д.— организмнинг суяк муҳити ва унинг ташқарига чиқарилган ажратмаларини биокимёвий текшириш асосида ўтказиладиган Д. Л а б о р а т о р и я Д. с и — лаборатория усуллари (микроскопик, физик, кимёвий, бактериологик, серологик) дан фойдаланиб *диагноз* қўйиш. М о р ф о л о г и к Д.— орган, тўқима ва хужайралар тузилишини ўрганиш усулларидан фойдаланиб *диагноз* қўйиш. Т о п и к Д.— патологик жараённинг жойлашган ерини аниқлаш. Ф у н к ц и о н а л Д.— органлар функциясини текшириш йўли б-н касалликларни аниқлаш.

ДИАГНОСТИКА ВОСИТАЛАРИ — организмдаги морфологик ўзгаришлар, органларнинг тузилиши ва уларнинг функционал ҳолатини аниқлаш учун организмга юбориладиган дорилар (рентгенконтраст моддалар; индигокармин, билитраст, кардиотраст ва б.).

ДИАГНОСТИКУМЛАР — серологик реакциялар учун антиген сифатида ишлатиладиган зарарсизлантирилган микроорганизмларнинг маълум суякликдаги аралашмаси.

ДИАЗОЛИН — турли хил аллергия касалликларни даволашда ишлатиладиган дори модда; димедрол, динпразин ва супрастиндан фарқли равишда тинчлантирувчи ва ухлатувчи таъсирга эга эмас.

ДИАЛИЗ — организмдан заҳарли бирикмаларни чиқариб ташлаш, ажратиб олиш. Меъда, ичак, қоринпарда диализи ва гемодиализ бор. Кейинги йилларда қоринпарда диализи ва гемодиализ кенг қўлланила бошланди. Д. турлари ўткир буйрак етишмовчилигида, сув-электролит бузилишининг оғир кўринишида, заҳарланиш ва перитонитда яхши наф беради. Қисқа ва узок муддатли, профилактик, сурункали (хронииодиализ), бир ҳамда кўп мартали Д. лар фарқ қилинади.

ДИАПЕДЕЗ — шикастланмаган қил томир (капилляр) лар ва майда веналар деворидан қон шакли элементларининг ташқарига сизиб чиқиши.

ДИАСКОПИЯ — тери касаллигини аниқлаш усули; бунда теридаги тошмани буюм ойнаси б-н босиб, яъни қонсизлантириб туриб, унинг асл ранги аниқланади.

ДИАСТЕМА — тишларнинг жойлашиш нуқсони; ўта кесувчи тишлар оралигининг анча очик бўлиши.

ДИАСТОЛА — юрак мускули деворининг бўшашидан унинг бўшлиқларининг кенгайиши ва қонга тўлиши. Д. юрак бўлмачаларида 0,7 сек. қоринчаларда эса 0,5 сек. давом этади. Д. да юрак бўшаши ва кенгайиши нерв системаси орқали бошқарилади; симпатик нервлар Д. ни тезлаштиради.

ДИАТЕЗ — организм конституциясидаги нуқсоннинг ўзига хос кўринишларидан бири. Баъзи касалликларга мойиллик ёки одатдаги таъсирловчиларга ғайритабiiий жавоб бериш б-н ифодаланади.

ДИАФИЗ — найсимон суякларнинг ўрта катта қисми — танаси.

ДИАФИЗИТ — *диафизнинг* яллиғланиши; унинг қалинлашиши ва шаклининг ўзгариши б-н ифодаланади.

ДИАФРАГМА — кўкрак кафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган мускул тўсик. У қисқариб-кенгайиб нафас олишда фаол қатнашади.

ДИАФРАГМАТИТ — диафрагманинг яллиғланиши; *плеврит*, *перитонит*, ўпка ва жигар абсцесси каби касалликларнинг асорати, шунингдек инфекция кўзгатувчиларининг гематоген ёки лимфоген йўл б-н диафрагмага ўтиши оқибатида юзага келади.

ДИАЦЕТУРИЯ — сийдикда ацетосирка кислота бўлиши; кандли диабет, баъзи жигар касалликлари, турли хил иситмаларда кузатилади.

ДИБАЗОЛ (син.: бендазол гидрохлорид) — қон томирларини кенгайтирувчи, спазмолитик ва қон босимини туширувчи хоссаларга эга бўлган дори модда; гипертония касаллигида, меъда ярасида, ичаклар спазмида ишлатилади.

ДИВАКЦИНА — икки хил микробдан тайёрланган вакцина. Бир вақтда икки хил юқумли касалликка қарши эмлаш учун ишлатилади.

ДИВЕРТИКУЛ — ковак (найсимон) органлар (ичак, кизилўнғач, сийдик йўли ва х. к.) деворидаги бўртма (халтум). Ковак органлар деворининг мускул ва эластик тўқимаси етарли ривожланмаганда, жароҳатланишдан кейин юпка тортганда, орган бўшлиғидаги босим ошганда ҳосил бўлади.

ДИВЕРТИКУЛЕЗ — бир қанча органларда *дивертикуллар* пайдо бўлиши; кўпроқ меъда-ичак йўлида кузатилади.

ДИВЕРТИКУЛИТ — дивертикулнинг яллиғланиши; кўпинча *дивертикул* ичидаги моддаларнинг туриб қолишдан юзага келади.

ДИВЕРТИКУЛЭКТОМИЯ — *дивертикули*ни кесиб олиб ташлаш. Қизилўнғач, меъда-ичаклардаги дивертикуллар яллиғланганда ёки улардан асорат қолганда қилинади.

ДИГИТОКСИН (син.: кардигин, кардитоксин, кордален ва б.) — қизғиш ангишвонагул ўсимлигидан олинадиган юрак гликозили; асосан сурункали юрак етишмовчилигида ишлатилади. Узок вақт давомида қўлланилганда организмда тўпланиб қолиш (кумуляция) ҳоссаларга эга.

ДИЕТЕТИКА — овқатланиш тартиби ҳақидаги фан.

ДИЕТОЛОГ — мақбул ва парҳез таомлар соҳасидаги мутахассис шифокор.

ДИЕТОЛОГИЯ — соғ одам ва беморларнинг мақбул овқатланиши тўғрисидаги таълимот.

ДИЗАКУЗИЯ — эшитиш қобилиятининг бузилиши, айрим товушларнинг қулоққа чалинмаслиги.

ДИЗАРТРИЯ — нутқ ва сўзлаш фаолиятининг айниши; бунда сўзлар пойма-пой бўлиб, талаффуз қилиш қийинлашади. Д.га товуш мускулларининг фалажи, сиқилиши ва б. сабаб бўлади.

ДИЗЕНТЕРИЯ, ич бур уғ — shigella жинсига оид микроблар кўзгатадиган ўткир ёки сурункали юкумли касаллик. Асосан йўгон ичак зарарланиб, умумий захарланиш б-н кечади. Касаллик соғлом одамга Д. бактериялари б-н ифлосланган сув, мева, сабзавот, овқатлар истеъмол қилганда, тозалikka риюя қилинмаганда юқади. Беморнинг харорати кўтарилади, қорни бураб-бураб оғрийд, шиллик ва кон аралаш ич кетади. Касалликдан турли асоратлар қолади.

ДИЗЕСТЕЗИЯ — сезувчанликнинг бузилиши (мас., иссиқни оғрик ёки совук каби сезиш).

ДИЗОНТОГЕНЕЗ — организм индивидуал ривожланишининг бузилиши. Бу атама кўпинча она қорнидаги давр (эмбрионал давр) ёки гўдаклик давридаги бузилишларни ифодалашда қўлланилади.

ДИЗОСМИЯ — хид сезишнинг бузилиши, издан чиқиб.

ДИЗУРИЯ — сийиш бузилишларининг умумий номи, мас., тез-тез, оғрик б-н қийналиб сийиш.

ДИКАИН (син.: тетракаин гидрохлорид) — кучли маҳаллий анестетик; кимёвий тузилишига кўра пара-аминобензоат кислота унумларидан. Асосан кўз ва оғиз бўшлиғи шиллик қаватини оғрик-сизлантириш учун ишлатилади. Д. бир оз захарлилиги сабабли 10 ёшгача бўлган болаларга бериш мумкин эмас.

ДИКЛОФЕНАК-НАТРИЙ (син.: ортофен, вольтарен) — кимёвий тузилишига кўра фенолсирка кислота унумларига кирадиган дори модда; яллиғланишга қарши ва оғрик қолдирувчи ҳамда ҳарорат туширувчи хоссалари бўйича ацетилсалицилат кислота, бутадион ва ибупрофендан кучли. Д.-н. ўткир ревматизм, ревматоид артрит, анкилозловчи спондилоартрит (Бехтерев касаллиги), артроз ва спондилоартрозларда ишлатилади.

ДИЛАТАЦИЯ — бирор. ковак орган бўшлиғининг турғун кенгайиши. Амалда юрак ва кон томирлар Д. си кўпроқ кузатилади.

ДИМЕДРОЛ (син.: аллердил, аллерган, диабенил, димедрол ва б.) — Н₁-рецепторлар сезувчанлигини сусайтирувчи асосий антигистамин дори модда; тинчлантирувчи ва ухлатувчи таъсирга ҳам эга. Турли хил аллергик касалликларни даволашда ишлатилади.

ДИМОРФИЗМ — бир биологик тур ёки авлод (аҳоли тоифаси) вакилида бир-бирдан морфологик белгилари б-н фарқ қиладиган икки шаклнинг мавжудлиги; мас., жинсий Д. — эркек ва аёл ўртасидаги морфологик фарқ.

ДИМОГ — к. *Бурун-ҳалқум*.

ДИНАМОГРАФИЯ — мускуллар фаолиятини

текшириш усули; уларнинг қисқариш кучини, тезлигини график усулда ёзиб олишга асосланган. Д. да динамограф асбобидан фойдаланилади. **ДИНАМОМЕТРИЯ** — турли мускул гуруҳлари кучини ўлчаш усули. Д. жисмоний ривожланиш даражасини ифодалайди. Динамометр ёрдамида ўлчанади.

ДИНОПРОСТ (син.: простагландин F_{2α}, энзапрост) — акушерлик амалиётида ишлатиладиган простагландинларнинг асосий вакили; бачадон силлик мускулларига стимуловчи таъсир кўрсатганлиги учун туғруқни тезлаштириш ва тиббий кўрсатмаларга мувофиқ аборт қилишда қўлланилади.

ДИОПТРИЯ — линзалар ёки кўзнинг нур синдириш кучини белгиладиган мезон. Бир Д. фокус узунлиги 1 м га тенг бўлган линзанинг нур синдириш кучидаир. Д. кучи фокус узунлигига тескари мутаносиб. Линза кучи қанча катта бўлса, фокус узунлиги шунча кичик бўлади. Кўзойнақларнинг оптик кучи ҳам Д. б-н ўлчанади.

ДИПЛЕГИЯ — икки томонлама фалажлик; бир йўла иккала қўл ёки юз мускуллари ёки иккала оёқнинг фалаж бўлиб қолиши. Кўпроқ полнумиелит касаллигида (ёш болаларда) кузатилади.

ДИПЛОКОККЛАР — ўзаро жуфт-жуфт бўлиб бирлашган шарсимон бактериялар. Зотилжам касаллигини кўзгатувчи бактериялардан бири.

ДИПЛОПИЯ — кўзга бир нарсанинг устма-уст ёки ёнма-ён турган икки нарсасдек бўлиб кўриниши. Бу ҳолат кўзни ҳаракатлантирадиган мускулларнинг қисман ёки тўлиқ фалажланиши ва бошқа сабаблардан келиб чиқади.

ДИПЛОПОДИЯ — ривожланиш нуқсони; оёқ бармоқларининг туғма икки баравар кўп бўлиши.

ДИПЛОХЕЙРИЯ — ривожланиш нуқсони; қўл бармоқларининг туғма икки баравар кўп бўлиши.

ДИПСОМАНИЯ — вақти-вақти б-н спиртли ичимликни кўмсаш; 1—2 кундан то 10—15 кунгача давом этади; дилхиралик, паршионлик, гамгиллик ҳужуҷ қилади ва бемор спиртли ичимлик ичишни кўмсайди, натижада ўзини тия олмай, йиқилиб қолгунча ичади. Ниҳоят ҳужуҷ тугаб, киши ўзига келгач ичкиликдан кўнгли қолади, ҳазар қилади ва навбатдаги ҳужуҷ бошлангунча ичишни тўхтатади. Д. сурункали алкоғолизм, тутканок, маниакал-депрессив психоз каби руҳий хасталикларда ва баъзан алоҳида ҳолда учраши мумкин.

ДИСГАММАГЛОБУЛИНЕМИЯ — туғма ёки орттирилган иммун етишмаслиги ҳолати; қонда иммунглобулинларнинг бир ёки бир неча синфи камлиги б-н ифодаланади. Д.да гаммаглобулинларнинг умумий микдори нормал ёки бир оз кам бўлганлиги сабабли уларнинг барча синфларини аниқлашга тўғри келади.

ДИСГЕВЗИЯ — таъм билишнинг бузилиши; баъзи нарсалар таъмини мутлақо билмаслик ёки яхши била олмаслик. Кўпинча руҳий касалларда кузатилади.

ДИСГЕНИТАЛИЗМ — жинсий органлар ривожланиши давридаги бузилишларнинг умумий номи; Д. да бу органлар жуда ҳам катта ёки кичик бўлади.

ДИСГЕРМИНОМА, семинома — тухумдонларнинг хавфли ўсмаси; кам учрайди. Кўпинча лимфоген йўл б-н метастаз беради.

ДИСГИДРОЗ — тер ажратиб чиқаришнинг бузи-

лиши; Д. да тер безларнинг йўли бекилиб қолиб, қўл-оёқ кафтлари, бармоқлар орасида ичига тиник суюқлик йиғилган майда пуфакчалар пайдо бўлади.

ДИСГРАФИЯ — ёзишнинг бузилиши.

ДИСК — суяклар бирлашиб бўғим ҳосил қилишида бўғим бошчаси б-н бўғим юзаси мос келмаганда уларни мослаштирувчи тоғай пластинка.

ДИСКИНЕЗИЯ — мувофиқлашган, бир-бирига мослашган ҳаракатларнинг (жумладан ички органларнинг ҳам) бузилишини ифодаловчи умумий ном. Д. да ҳаракатлар мувофиқлигининг бузилиши вақтинча рўй бериб, улар айрим бўлимларининг тезлиги умумий ҳаракат жараёнига мос келмайди. Д.нинг юз берган жойига, ривожланиш механизмига кўра ўт пуфаги, ичак, киприк Д. си ва х.к. турлари фарк қилинади.

ДИСКЭКТОМИЯ — умуртқалар орасидаги дискни олиб ташлаш.

ДИСМНОРЕЯ — ҳайз кўриш циклининг бузилиши; ҳайз вақтида қаттиқ оғриқ сезилиши.

ДИСМИМИЯ — юз ифодаси (мимика) ҳаракатларининг бузилиши.

ДИСМНЕЗИЯ — хотира бузилиши. Бунда бирор нарсани ёдда тутиш, эслаш ва б. жараёнлар бузилади. Д. бош миyanинг турли хасталиклариди, жумладан бош мия томирлари атеросклерозиди учрайди.

ДИСПАНСЕР — беморнинг айрим гуруҳларига мунтазам даволаш-профилактика ёрдами кўрсатувчи махсус тиббий муассаса. Ўз соҳасига оид беморлар сонини аниқлаш, ҳисобга олиш, даволаш, уларни кузатиб бориш, ишхона ва яшаш жойларининг шароитларини ўрганиш, бундан ташқари, касалликларга қарши кураш, олдини олиш чоралари б-н боғлиқ санитария-маориф масалаларини ишлаб чиқиш, тарғиб этиш Д.нинг муҳим вазифасидир. Сил, тери-таносил, онкологик, психоневрологик, наркологик, кардиологик, врачлик-физкультура, эндемик районларда эса ўзига хос (мас., буқоққа қарши) Д. лар мавжуд.

ДИСПАНСЕР НАЗОРАТИ — диспансер ҳисобига олинган беморларни вақти-вақти б-н врач кўригидан ўтказиш, махсус текширувлар (рентгенологик, лаборатория ва х. к.) олиб бориш ва даволаш ишларини мунтазам назорат қилиш.

ДИСПАНСЕР УСУЛИ — аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш усулларидан бири. Аҳолининг муайян гуруҳлари устидан мунтазам кузатув олиб бориш, касалликларини аниқлаш, даволаш, шунингдек уларнинг меҳнат ва турмуш шароитларини соғломлаштирувчи тадбирларни амалга оширишни ўз ичига олади.

ДИСПАНСЕРИЗАЦИЯ — даволаш-профилактика муассасалари ишининг муҳим амалий-ташқилий усули. Аҳолининг муайян гуруҳларига диспансер усулида тиббий хизмат кўрсатишга асосланади. Д. касалликларнинг олдини олиш ва уларни эрта аниқлаш, ўз вақтида даволаш, зўрайиб кетишига йўл қўймаслик, мумкин қадар беморларни яна меҳнат ва тўлақонли ҳаётга қайтаришга имкон берувчи муҳим тиббий-ижтимоий системадир.

ДИСПЕПСИЯ — овқат ҳазм қилишнинг бузилиши. Болани нотўғри овқатлантириш натижасида пайдо бўлиб, ич кетиши, қайт қилиш ва умумий аҳволнинг ёмонлашиши б-н кечади. Оддий Д. бо-

лани нотўғри эмизишдан пайдо бўлади. Токсик Д. оддий Д. да сув-чай режимига амал қилинмаганда (боллага кам суюқлик берилганда ва шифокор тавсиялари ҳамда кўрсатмалари бажарилмаганда) келиб чиқади. Кўпинча чала туғилган болаларда, дистрофия, рахит, экссузидиатив диатезга учраган, ҳолсизланган ёки турли хил касалликларни бошидан кечирган болаларда пайдо бўлади.

ДИСПЛАЗИЯ — эмбриогенез ва туғилгандан кейинги даврда орган ва тўқималар ривожланишининг бузилишини ифодаловчи умумий ном.

ДИССИМИЛЯЦИЯ — тирик организмдаги орган ва тўқималар таркибига қирадиган мураккаб органик бирикмаларнинг оддийроқ бирикмаларга парчаланиши.

ДИССИМУЛЯЦИЯ — бирор мақсадни кўзлаб ўзида бор бўлган касаликни ёки унинг айрим белгиларини яшириш ҳолати. Рухий хасталикларда Д. баъзан оғир оқибатларга олиб келиши мумкин.

ДИССОМНИЯ — уйқунинг бузилиши. Д. га уйқусизлик, мудом уйқу босиш, узок мулдат ухлаш (летаргия уйқуси), ухлаб тиникмаслик, уйқуда безовталаниш ва ҳ. к. қиради.

ДИСТАЛ — гавдининг марказидан ёки ўрта чизигидан узокда жойлашган қисми.

ДИСТИЛЛАШ — кўп компонентли суюқ аралашмаларни қисман буғлатиш ва ҳосил бўлган буғни конденсациялаш йўли б-н уларни таркибан фарқ қилувчи фракцияларга ажратиш. Ҳосил бўлган конденсат паст т-рада қайнайдиған компонентлар б-н, қолдиқ суюқ аралашма эса юқори т-рада қайнайдиған компонентлар б-н бойийди. Д. кимё, нефтни қайта ишлаш ва фармацевтика соноатида, лаборатория амалиётида кенг қўлланилади.

ДИСТИМИЯ — ҳеч қандай сабабсиз кайфиятнинг бузилиши. Д. да бемор қайғули, кўнгли гаш, серзарда бўлади.

ДИСТОПИЯ — алоҳида хужайралар, тўқима бўлақлари ёки бутун бир аъзоннинг ўз ўрнида бўлмай, бошқа жойда жойлашиши.

ДИСТОРСИЯ — бўғимларни қўшиб турувчи пайларнинг узилиши, чўзилиши, йиртилиши, шикастланиши. Бунда пай ёки унинг тодалари, баъзан пайнинг суякларга бирикадиган қисми узилади, лекин бўғимдаги суякларга шикаст етмайди. Кўпинча болалар-оёқ панжаси бўғими пайлари чўзилади. Бунда бемор оёғини боса олмайди, бўғимлари шишиб кетади, қон қуйилиши мумкин.

ДИСТРОФИЯ — тўқималарда моддалар алмашинувининг бузилиши оқибатида келиб чиқадиган мураккаб патологик жараён. Бунда ҳам микдор, ҳам сифат жиҳатидан ўзгарган алмашинув маҳсулотлари (оксиллар, ёғлар, углеводлар, тузлар), сув хужайра ва тўқималарда тўпланиб қолади. Қон ва лимфа айланишининг бузилиши, гипоксия, инфекция, интоксикация, гормонлар ва ферментлар балансининг бузилиши ва б. Д.га олиб келади. Инфильтрация ёки шимилди, оксиллар синтезининг бузилиши, ёғлар ва углеводларнинг оксилларга айланиши ёки оксиллар ва углеводларнинг ёғларга айланиши Д.нинг ривожланишига сабаб бўлади. Генетик омиллар

таъсирига кўра ҳаётда орттирилган ва ирсий; жараёнинг тарқалишига кўра умумий ва маҳаллий Д. фарқ қилинади.

ДИСФОНИЯ — товуш ҳосил бўлишининг бузилиши; бунда кўпинча овоз жарангсиз, хириллаб чиқади; ҳикилдоқдаги ўткир ва сурункали яллиғланишлар, шунингдек узоқ вақт баланд овозда гапириш ёки ашула айтиш, мускулларнинг қисман фалажланиши, унда ўсмалар пайдо бўлиши ва х. к. сабаб бўлади.

ДИСФОРИЯ — кайфиятнинг бузилиши. Д. да бемор ташанг, дарғазаб, жиззаки, аламзада, жанжалкан, вайсақи бўлиб қолади. Д. *эпилепсия* хасталиги, бош мия шикастланиши ва б. ҳолларда кузатилади.

ДИСФУНКЦИЯ — организм системалари, органлари ёки тўқималари вазифасининг бузилиши. Бу организмнинг турли таъсиротларга мос келмайдиган жавоб реакцияси кўринишида намоён бўлади.

ДИСЦИТ — умуртқалар орасидаги дискларнинг яллиғланиши. Умуртқалар бир-бири б-н умуртқалараро тоғай-дисклар ёрдамида бирикади. Д. камдан-кам учрайди, мас., умуртқалараро тоғайга игна санчилганда унинг асорати сифатида намоён бўлади.

ДИТИЛИН (син.: суксаметоний йодид) — кимёвий тузилиши жиҳатидан ацетилхолиннинг кўш молекуласини эслатувчи дори модда. Трахеяни интубация қилиш, бронхо- ва эзофагоскопия, цистоскопия ўтказиш, қисқа мuddатли жарроҳлик муолажаларини амалга ошириш (мас., қорин деворини тикиш, синган суяк бўлақларини жой-жойига қўйиш ва б.) да қўлланилади.

ДИУРЕЗ — сийдик ҳосил бўлиши ва ажралиши. Буйрак коптоқчаларида ҳосил бўлган бирламчи сийдик буйракнинг нозик қилнайчаларидан ўтиб, сийдик сўргичлари орқали буйрак қосачаларига, сўнг буйрак жомига тўпланади. Буйрак жомидидаги сийдик, сийдик йўллари орқали қовуққа тушади ва сийдик чиқариш канали орқали ташқарига чиқарилади. Бир кеча-кундузда ажралган сийдик миқдори суткалик диурез дейилади.

ДИУРЕТИКЛАР — к. *Сийдик ҳайдовчи дорилар*. **ДИФИЛЛОБОТРИК** — сербар лентасимон гижжалар кўзғатадиган касаллик. Одам шу гижжалар б-н зарарланган балиқни истеъмол қилгандагина Д. юқади. Беморнинг кўнгли айниб, қайт қилади, баъзан қорни ҳам оғрийди ва анчагина ривожланган камқонлик юзга келади.

ДИФЛОФОНИЯ — бир вақтнинг ўзнда икки хил товуш чиқиши; товуш бойламлари олдинги ва орқа қисмларининг ҳар ҳил маромда тебраниши натижасида ҳосил бўлади.

ДИФТЕРИЯ, б ў ф м а — ўткир юқумли касаллик. Ҳаво томчилари орқали ўтадиган махсус микроб — Д. тайёқчалари кўзғатади. Томоқ, ҳикилдоқ, кекирдак шиллик пардаси ва б. органларнинг яллиғланиши, оч сариқ рангли зич парда (караш) қоплаши ҳамда умумий захарланиш б-н ўтади.

ДИХИРИЯ — ривожланиш нуксони; қўл панжасининг туғма икки баравар кўп бўлиши.

ДИХЛОТИАЗИД (син.: гипотиазид, нефрикс ва б.) — кимёвий тузилишига кўра бензотиазидназин унумлари гуруҳига мансуб дори модда;

сийдик ҳайдовчи дори бўлиб, қон босимини тушириш хоссасига ҳам эга. Юрак-томир системаси, жигар ёки буйраклар етишмовчилиги натижасида келиб чиққан шишларда, шунингдек гипертония ва кўксув касалликларида ишлатилади.

ДИЭНЦЕФАЛИТ — аксарият оралик мяннинг зарарланиши б-н ўтадиган *энцефалит*. Бунда вегетатив-томир, трофик ва метаболит бузилиш кузатилади, гипоталамик сатгга тегишли бошқа аломатлар ҳам бўлиши мумкин.

ДОЗА — 1) дори моддаларининг бир марта қабул қилиш учун мўлжалланган аниқ миқдори (улуши); 2) нурланиш Д.си — ионловчи нурларнинг 1 г моддага ютилган энергия миқдори; радиацион хавф ифодаси.

ДОЛИХОКОЛОН — ривожланиш нуксони; чамбар ичакнинг туғма жуда узун бўлиши.

ДОЛИХОЦЕФАЛИЯ — бош тузилишининг бир шакли; узун, чўзиқ шаклдаги энсиз бош (калла).

ДОМИНАНТА — м. н. с. да вақтинча бўладиган, нисбатан қучли кўзғалиш ўчоги; у организмнинг ташқи ва ички таъсирларга жавобан қандай реакция кўрсатишини вақтинча белгилаб беради. Д.нинг асосий хусусиятлари: 1) юқори кўзғалувчанлик; 2) кўзғалишнинг турғунлиги; 3) кўзғалишларни ўзига тортиш қобилияти; 4) кўзғалишни узоқ вақт сақлаб туриш. Д. ларнинг келиб чиқиши экзоген ва эндоген бўлиши мумкин. Экзоген Д. ташқи муҳит омиллари таъсирида, эндоген Д. эса организмнинг ички муҳит омиллари туфайли юзга келади. Озиқланиш, ўзини ҳимоя қилиш, жинсий Д. мавжуд.

ДОМИНАНТЛИК, у с т у н к е л и ш — жуфт генлар (аллел генлар) нинг ўзаро муносабат шакли; бунда улардан бири — доминант ген бошқа рецессив гендан кўра индивиднинг муайян белгисига қучлироқ таъсир этади.

ДОНОР — бемор (реципиент) га қуйиш учун қонни, кўчириб ўтказиш учун тўқима ёки органи, мас., буйракни берувчи киши.

ДОРИ АЭРОЗОЛЛАРИ — тери ва шиллик пардага маҳаллий ёки умумий таъсир этиш учун ингалиция қилишга (нафас орқали киратишга) мўлжалланган дори шакли; дисперс муҳитли куруқ ёки суюқ дорилардан иборат.

ДОРИ ЙИҒМАСИ — дори турларидан бири; таркибда қуритиб майдаланган бир неча хил ўсимлик аралашмаси бўлади. Улар аксарият маълум орган ва системалар (меъда, ичак, нафас йўллари ва х. к.) касалликларида ишлатилади.

ДОРИ МОДДАЛАРИНИНГ МОС КЕЛМАСЛИГИ — дорининг ўзаро таъсири туфайли даволаш кучининг камайиши, йўқ бўлиб кетиши ёки аксинча қарама-қарши захарли таъсир кўрсатиши; асосан икки ва ундан ортиқ дори бир вақтда қабул қилинганда (фармакологик мос келмаслик), шунингдек рецепт нотўғри ёзилганда ва дори узоқ вақт сақланганда кузатилади.

ДОРИ МОДДАЛАРИНИНГ РЕФЛЕКТОР ТАЪСИРИ — дори моддалари таъсири натижасида юзга келадиган рефлекслар орқали ички аъзолар фаолиятининг ўзгариши.

ДОРИ ШАҚЛЛАРИ — дори моддалари ва доривор ўсимлик хом ашёларининг ишлатиш учун қулай ва энг мақбул даво эффектига эга бўлган

шакллари: суюк (мас., эритмалар, дамламалар, қайнатмалар), юмшоқ (мас., малхамлар, пасталар), каттик (мас., кукунлар, таблеткалар) ва махсус идишлардаги газсимон Д.ш. (мас., аэрозоляр), шунингдек шамлар, инеъки қилинадиган Д.ш. бўлади. Д.ш. дорининг қай тартибда истеъмол қилиниши ва таркибига кирувчи моддаларнинг физик-кимёвий хусусиятлари ҳамда фармакологик таъсирига боғлиқ.

ДОРИ ҚУТИЧА, аптечка — биринчи тиббий ёрдам кўрсатишда, шунингдек ўз-ўзига ва ўзaro ёрдам беришда ишлатиладиган дори-дармонлар, боғлов материаллари ҳамда тиббий анжомлар жойлаштирилган қутича. Қандай мақсадда ишлатилишига қараб, оналар ва болалар Д.к. си, космонавтлар Д.к. си, индивидуал Д.к., шунингдек биринчи ёрдам кўрсатиш универсал Д.к. си ва б. турларга бўлинади.

ДОРИВОР УСИМЛИКЛАР — тиббиётда касалликларни даволаш ва уларнинг олдини олиш учун ишлатиладиган ўсимликлар — گیёҳлар. Д. ў. таркибда инсон ва ҳайвон организмга турлича таъсир кўрсатадиган шифобахш биологик фаол моддалар бўлиб, улардан дори тайёрланади ёки доривор препаратлар ва доривор моддалар олинади. Ҳозир Ўзбекистонда 100 дан ортиқ ўсимлик илмий тиббиётда шифобахш восита сифатида қўлланилади. Д. ў. тиббиёт амалиётида ишлатилишдан аввал бир қатор махсус текширувлардан ўтказилади, уларнинг кимёвий таркиби ўрганилади, ҳайвонларга таъсири синаб кўрилади, клиник синовдан сўнг Соғлиқни сақлаш вазирлиги Фармакология кўмитаси янги дорини тиббиёт амалиётида ишлатишга рухсат этади. Илмий тиббиётда тавсия қилинган Д. ў. нинг аксарияти халқ табобатида ишлатиб келинган ўсимликлардир.

ДОРИЛАР, ДОРИ МОДДАЛАРИ — касалликлар ёки патологик ҳолатларни даволаш ва олдини олиш мақсадида ишлатиладиган табиий ёхуд синтез йўли б-н олинадиган кимёвий моддалар; таркибда бир ёки бир нечта дори моддалари бўлиши мумкин. Табиий Д. ни олинди ўсимлик ҳамда ҳайвон органларидан, шунингдек бактерия ва замбуруғлар фаолияти натижасида ҳосил бўладиган моддалардан фойдаланилади.

ДОРИЛИ ЭЛЕКТРОФОРЕЗ — қ. *Электрофорез*.

ДОРИНИ КЎТАРА ОЛМАСЛИК, ҚАБУЛ ҚИЛА ОЛМАСЛИК — дорининг терапевтик ёки ундан кичик улуши (дозаси) қабул қилинганда юзага келадиган ўта сезгирлик ҳолати; бир қанча реакциялар кўринишида намоён бўлади; бу ҳолат ферментлар фаолиги (асосан наслий), моддалар алмашинувининг бузилиши ва аллергия реакциялар туфайли келиб чиқади.

ДОРИХОНА — аҳолига ва даволаш-профилактика муассасаларига дори-дармон берадиган тиббий муассаса. Д. да рецептларга мувофиқ дори тайёрланади, тайёр дорилар, боғлов материаллари, санитария-гигиена воситалари, беморларни парвариш қилиш учун зарур буюмлар ва тиббиётга оид б. нарсалар сотилади, шунингдек тўсатдан оғриб қолган ёки бахтсиз ҳодисага учраган кишиларга тез тиббий ёрдам кўрсатилади.

ДОРИШУНОСЛИК — қ. *Фармация*.

ДОФАМИН — қ. *Катехоламинлар*.

ДОҒ, доғлар — терининг ранги ўзгарган чек-

ланган соҳаси; кўпинча тери тошмаларининг биринчи морфологик элементи ҳисобланади.

ДРАЖЕ — дори моддаси б-н қўшимча моддаларга қанд қўшиб дона-дона қилиб тайёрланадиган каттик дори. Думалоқ, сирти силлик, турли рангда бўлади.

ДРАКУНКУЛЕЗ — қ. *Ришта*.

ДРЕНАЖ — жароҳат ёки тана бўшлиғидаги суюқликни шимиб ва сўриб ташқарига чиқариш учун қўлланиладиган доқа лахтақлар, резина ёки лорвинилдан ясалган найчалар, кўкрак бўшлиғи, ўт йўли, сийдик йўли ва қовуқни дренажлашда ишлатиладиган махсус буюмлар.

ДРОПЕРИДОЛ (син.: дридол, дролепан, инасин) — нейролептикларнинг бутирофенон унулари гуруҳига мансуб дори модда; кучли антипсихотик ва тинчлантирувчи таъсирга эга бўлиб, асосан анестезиологияда фентанил б-н бирга қўлланилади. Психиатрия амалиётида эса психомотор кўзгалтишлар, галлюцинацияларда ишлатилади. Д. ни гипертония касаллигининг хуружини бартраф қилиш учун ҳам ишлатиш мумкин.

ДУДУҚЛАНИШ — тутулиб гапириш, нутқ маромининг бузилиши; кўпроқ болаларда учрайди. Туема ирсий омилар, кучли кўрқини, хаяжонланиш ва турли таъсиротлар сабаб бўлади. Дудуқ ҳарф ва бўғинларни тутулиб-тутулиб ёки бир неча бор қайтариб талаффуз қилади, айрим ҳолларда беихтиёр қўл, оёқ қимирлаб, юз мускуллари учи туради.

ДУМ СУЯГИ — 3—5 умуртқадан иборат рудиментар яхлит суяк. Урта яшар одамларда суякқаниб, ўзaro қўшилиб кетган бўлади.

ДУМҒАЗА — суякқаниб, бир-бири б-н қўшилиб кетган 5 та умуртқадан иборат суяк. Чапоқ суяклари орасига пона каби суқилган бўлиб, улар б-н гумбаз ҳосил қилади. Бутун тана оғирлиги Д. га тушади.

ДУОДЕНИТ — ўн икки бармоқ ичак шиллик қаватининг яллиғланиши. Вақтида овқатланмаслик, аччик таомларни метёридан ортиқ истеъмол қилиш, спиртли ичимликлар ичиш, чекиш, баъзи ҳолларда ичакдаги паразитлар (лямблия, гнжжа) нинг бевосита ичак деворига таъсири Д. га сабаб бўлади. Д. да оч қоринга қориннинг юқори қисмида оғриқ пайдо бўлади, тўш остида ачишиш ва оғирлик сезилади, беморнинг кўнгли айниб, баъзан қусади, дармони қурийд.

ДУОДЕНОСКОПИЯ — ўн икки бармоқ ичак шиллик қаватини текшириш усули. Бунда ўн икки бармоқ ичакни учи лампочка б-н ёритиладиган махсус гастродуоденоскоп ёрдамида кўрилади. Д. эрталаб, оч қоринга ўтказилади.

ДУОДЕНОСТАЗ — ўн икки бармоқ ичак ҳаракат фаолиятининг бузилиши. Бунда ичакда суюқ бўтқага ўхшаш овқат луқмаси (химус) туриб қолади. Меъда ва ичак соҳасида оғриқ, айниқса овқат истеъмол қилгандан сўнг кўнгил айниши, қусиш кузатилади.

ДУОДЕНЭКТОМИЯ — ўн икки бармоқ ичакни бутунлай кесиб олиб ташлаш.

ДЮКЕН СИМПТОМИ — оёқни ёнга ҳаракат қилдирганда беморнинг оғриқ сезиши, болдир венасида тромбфлебит борлигини билдирди.

ДЮРИНГ КАСАЛЛИГИ — сурункали тери қа-

саллиги; келиб чиқиш сабаби номаълум. Бунда ўқтин-ўқтин бадан, оёқ-қўлларга майда қичийдиган тошмалар, қавариқлар ва пуфакчалар тошади, кейинчалик улар худди ҳалқа шаклида бири-бири б-н қўшилиб кетади.

ДЮШЕНН СИМПТОМИ — юрганда тананинг ён

томонга букилиб кетавериши. Чанок-сон бўғими туғма чикқанлигининг белгиси.

ДУЛНА — дарахт ёки бута. Гули ва меваси ишлатилади. Таркибида флавоноидлар, эфир мойи, тритерпен сапонинлар, холин, ацетилхолин, ошловчи ва б. моддалар бор. Халқ табобатида иштаҳа очувчи, ичми қотирувчи дори сифатида, илмий тиббиётда настойка ва экстракти юрак касалликлари ва б. ни даволашда қўлланилади.

Е

ЕВНУХОИДИЗМ, хезалаклик — жинсий органлар ва иккиламчи жинсий белгиларнинг ривожланмай қолиши; гавда тузилиши номуносиб (тана калта, оёқ-қўл, айниқса оёқ узун) бўлади ва евнухонд семириб кетади. Жинсий безларнинг функционал етишмовчилигидан келиб чиқади.

ЕВСТАХИИТ — қ. *Тубоотит*.

ЕЛ ХАЙДОВЧИ ДОРИЛАР — меъда-ичак ҳаракатини кучайтириб, газ чиқиб кетишини таъминлайдиган препаратлар: Е. х. д. га ўсимликлардан тайёрланган дорилар (укроп суви, анис дамламаси ва б.) киради.

ЕЛБЎҒОЗ — ҳомилдор аёллар касаллиги: бунда хорион тукчалари айниб, оч тусли суюқлик

б-н тўла пуфакчаларга айланади, натижада ҳомила б-н она ўртасидаги моддалар алмашинуви бузилади, бу одатда ҳомиланинг нобуд бўлишига олиб келади.

ЕЛКА — қўлнинг танага яқин қисми. Юқоридан Е. камари, пастдан тирсак б-н чегараланган. Е елка суяги, уни коплаб турган мускуллар, кон томир ва нервлардан иборат бўлиб, фасция ва тери б-н қопланган. Е. қўлнинг асосий қисми бўлиб, усиз қўл ҳаракат қила олмайди.

ЕЮНОСТОМИЯ — ингичка ичакнинг оч ича қисмини қориннинг олдинги деворида ҳосил қилинган операция жароҳатига олиб келиб қўшиб тикиб қўйиб, унинг олдинги деворини кеси очиш.

Ё

ЕМОН ЯРА, — тери лейшманиози — лейшманиоз касаллигининг бир тури. Қўзғатувчиси — тери лейшманияси, тарқатувчиси — искабтопар. Е. ж. қўпинча баданнинг очиқ қисмлари, айниқса юз, панжаларда гудда (дўмбокча) шаклида пайдо бўлиб, сўнг ярага айланади. Унинг битиши 1—2 йилга (Ашхобод яраси деган қуруқ хилида) ёки 3—6 ойга (Пенди яраси деган хўл хилида) чўзилади. Кавказ орти ва Ўрта Осиёда учрайди.

ЕПИШҚОҚ МАЛҲАМ (лейкопластир) — канифол, сарик мум, рух оксид, ланолин, каучук ва тозаланган бензиндан иборат махсус ёпишқоқ масса суртилган юпка материал. Терига жипс ёпишади, шунинг учун яраларга ва операция қилинган жойга қўйилган боғловни маҳкам ушлаб туришда ишлатилади. Бактерицид Е. м. ҳам бор.

ЕРҒОҚ — мойак халтачаси; мойакларни турли таъсиротлардан сақлайди ва ҳарорати бир хил бўлишини таъминлайди.

ЕТ ЖИСМЛАР — организм, учун ёт, ғайритаббий, хос бўлмаган ва бирор сабаб б-н унинг органи, тўқимаси ёки бўшлиғига жароҳат ёки табиий тешик орқали кириб қолган ҳар хил жисм, модда ва б. нарсалар.

ЕТОҚ ЯРА — оғир хасталик туфайли узок муддат қимирламай ётиб қолган беморларда тананинг суяк бўртиб чиққан жойлари (думғаза, тирсак, товон, калланинг энса қисми) да пайдо бўладиган яра. Асосан бўртиб чиққан суяклар тери ости ёр қатламнинг юпқалиги ва терининг доимо босилиб, маҳаллий қон айланишининг бузилиши сабаб бўлади. Бунда юмшок тўқималар ирийди.

ЕШ — шахснинг биологик ва ижтимоий-рухий ривожланишини вақт ўлчовлари б-н белгилаш. Одамнинг ўсиш (ривожланиш) жараёни асосан туғилгунча ва туғилгандан кейинги даврларга бўлинади. Туғилгандан кейинги давр қақалоқлик, гўдақлик, ясли, боғча, кичик мактаб ёшидаги, мактаб ёшидаги, балоғатга етиш, ўсмирлик, етилган ва қарилик даврларига бўлинади.

ЁҒ АЖРАЛИШИ — тананинг айрим қисмлари (чарви, ичак, ичактуткич ва тери ости ёғ қатламлари) да йиғиладиган орткича ёғ моддаларининг ёғ безлари орқали теридан ажрალიш жараёни.

ЁҒ КИСЛОТАЛАР — ёғлар ва майлар таркибига қирадиган карбоксил кислоталар. Тўйинмаган Е. к. да бир ёки бир нечта қўшбоғлар бўлади. Ёғлар таркибида учрайдиган Е. к. кўпинча юксак молекулар бўлиб, тўйинганларга бутират, пальмитат, стеарат, тўйинмаганларга олеат, линолат, линоленат ва б. Ё. к. қиради.

ЁҒЛАР, триглицеридлар — глицериннинг тўйинган ва тўйинмаган ёғ кислоталар б-н ҳосил

қилган мураккаб эфирлари. Ё. нейтрал бирикмалардир. Табиий Ё. одатда таркибига турли ёғ кислоталар кирган компонентлар аралашмасидан ташкил толган. Улар фосфолипидлар, стероллар, эркин ёғ кислоталар б-н бирга учрайди. Ё. ишкор ёки липаза ферменти б-н гидролиз қилинганда глицерол ва совун ёки эркин ёғ кислота ажрალიб чиқади. Хайвонларда Ё. тери остида, чарвида, думбада тўпланади. У организмнинг асосий энергетик моддаси бўлиб, оксидланганда кўп энергия (9,0 ккал/г) ажратади.

Ж

ЖАККУ СИМПТОМИ — систола пайтида юрак соҳаси қовурғалари орасидаги юзанинг ичкарига тортилиши; ёпишувчи перикардит борлиги белгиси.

ЖАНЕ ИРРИГАТОРИ — сийдик чиқариш каналли ювишга мўлжалланган аппарат. Штативга илинган, ичи суюқлик б-н тўла идиш ва унга кийгизилган шиша уқликдан иборат.

ЖАНЕ УСУЛИ — эркакларда учрайдиган сўзак касаллигини даволаш усулларида бири. Бунда уретра антисептик суюқлик (мас., калий перманганат) б-н тозалаб ювилади.

ЖАРОҲАТ — тери, шиллик парда ҳамда унинг тагидаги тўқима ёки органлар бутунлигининг механик таъсирот остида бузилиши. Асосан операция натижасидаги Ж. ва тасодикий Ж. фарқ қилинади. Биринчи хил Ж. инфекциясиз, иккинчи хили инфекцияли бўлади. Ж. кесилган (пичок, устара ва б.), чопилган (теша, болта ва б.), йиртилган, урилган (ўтмас нарсалар б-н) тишланган (ит, йирткич хайвонлар ва б.), эзилган (катта ҳажмдаги оғир нарсалар ёки предметлар тагида қолганда), мажакланган, ўк теккан, очик ва ёпик Ж. га бўлинади.

ЖАРРОҲ, хирург — операция қилиб даволадиган касалликларни ўрганадиган ва жарроҳлик йўли б-н даволайдиган мутахассис шифокор.

ЖАРРОҲЛИК, хирургия — клиник тиббиётнинг бир соҳаси. Операцияни талаб этадиган касалликларни даволаш ва олдини олиш усулларини ўрганади. Махсус асбоблар, аппаратлар ёрдамида қонли (тўқималарни кесиш) ва қонсиз (синган, чиққан суюқларни тўғриш) операциялар ўтказиш йўллари ишлаб чиқади, Ж. касалликларни устида илмий изланишлар олиб боради. Фан сифатида: умумий, факультатив, госпитал Ж., соҳалар бўйича: микро-, нейрожарроҳлик, эндovasкуляр Ж., ҳарбий дала, болалар, кўкрак, қон томирлар жарроҳлиги, пластик Ж. ва б. фарқ қилинади.

ЖЕКСОН СИНДРОМИ — бош мия устуни зарарланиши натижасида (инсулт) ўнг ёки чап

оёқ-қўлнинг фалажланиши б-н бирга унга қарама-қарши томондаги XII жуфт нервнинг зарарланиши, яъни тил ярмининг фалажланиши.

ЖЕЛАТИНА — бириктирувчи тўқима оксиди — коллагеннинг қисман гидролизланиш маҳсулоти; эритма совутилаётганда геллар ҳосил қилади. Доривор моддалар, озикли муҳит тайёрлашда ва гистология техникасида қўлланилади.

ЖЕНЬШЕНЬ — кўп йиллик ўт ўсимлики. Илдири ишлатилади. Таркибида тритерпен сапонинлар, эфир мойи, С ва В витаминлар, фитостеринлар, микроэлементлар ва б. бирикмалар бор. Препаратлари организмнинг умумий тонусини кўтариш (аклий ва жисмоний нарчаганда, қон босими пасайганда), асаб касаллиги, диабет, жинсий безлар гипофункциясини даволашда ишлатилади.

ЖИГАР — ҳазм системаси безларининг энг каттаси (ўртача 1500 г); қорин бўшлиғи юқори қисмининг ўнг томонида жойлашган. Қаттароқ ўнг ва кичикроқ чап бўлаги бор. Моддалар алмашинуви, қон айланишида асосий ўринни тутади. Организм ички муҳитнинг доимийлигини таъминлаб туради. Ж. да ишланган ўт ичакда овқатларни парчалаб, сўрилишга тайёрлашда қатнашади. Ж. турли тоқсинлар, микроблар, алкоголь каби организм учун зарарли моддаларни катта қон айланиш доирасига ўтишини чеклайди, уларни кимёвий реакциялар йўли б-н боғлаб зарарсизлантиради, оксидлар, ёғлар ва углеводлар алмашинувида фаол иштирок этади. У қон депоси бўлиб, организмдаги жами қоннинг $\frac{1}{16}$ қисми Ж. томирларига сиғади. Ж. фаолияти бузилганда гепатит, жигар циррози каби касалликлар пайдо бўлади.

ЖИГАР ЕТИШМОВЧИЛИГИ — жигар фаолиятининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган оғир патологик ҳолат. Бунда жигар зарарсизлантириш — детоксикация (дезинтоксикация), моддалар алмашинувининг меъёрда бориши каби ҳаёт учун зарур жараёнларни бажара олмай қолади, бу сариклик, геморагик синдром, асабий-руҳий бузилишлар кўринишида намоён бўлади.

ЖИГАР ХАЛТАСИ — жигарнинг ўнг бўлмаси б-н қорин пардаси ўртасидаги бўшлик. Юкоридан диафрагма, чапдан жигарнинг ўроқсимон, орқадан тож бойлами б-н чагараланган бўлиб, пастандан кўндаланг чамбар ичаккача давом этади.

ЖИГАР ЦИРРОЗИ — жигарнинг сурункали ривожланиб борадиган касаллиги. Жигар паренхимасининг дистрофияси ва некрози ҳамда унинг бир қисмини бириктирувчи тўқимага алмашиниши б-н ифодаланади. Ҳаттичи вирусли гепатит (жигар яллиғланиши), алкоголь, турли кимёвий моддалардан сурункасига захарланиш, озик модада витамин ва оксил этишмаслиги, баъзи дориларни кўп миқдорда истеъмол қилиш Ж. ц. га сабаб бўлади. Бемор дармонсизланиб озиб кетади, иштаҳаси йўқолади, кўнгли айниқди, баъзан қусати, ичи кетади ёки қотади, бадани қичишади, баъзан сарғаяди, камқонлик авжига чиқади.

ЖИЛЬБЕР СИМПТОМИ — жигар циррози касаллиги белгиларидан бири. Одам оч қолганида суткалик сийдик миқдорининг ортиши, овқат истеъмол қилганидан сўнг эса сийдикнинг камайиши.

ЖИЛЬБЕР СИНДРОМИ — ирсий касаллик; қонда билирубин миқдорининг ортиши ва бадан сарғайиб кетиши б-н кечади; асосан билирубин алмашинувининг издан чиқиши сабаб бўлади; аутосом-доминант типда наслдан-наслга ўтади.

ЖИЛЬБЕРС — АНО СИМПТОМИ — сурункали жигар касалликларида одам юзи ва баданига юлдузчасимон майда қизил тошмалар тошиши.

ЖИНСИЙ БЕЗ ГОРМОНЛАРИ, гонадал гормонлар — эркаклар жинсий безлари (уруғдон) ва аёллар жинсий безлари (тухумдон) — да ишлаб чиқариладиган стероид гормонларнинг муҳим туркуми. Ж. б. г. организмнинг эркаклик ёки урғочлик характерици белгилайди, жинсий аъзоларнинг ривожланиши ва иккиламчи жинсий белгиларнинг намоён бўлишини таъминлайди. Эркаклар жинсий гормонлари андрогенлар деб аталади; аёллар жинсий гормонлари физиологик таъсирига кўра эстрогенлар ва гестагенларга бўлинади.

ЖИНСИЙ БЕЗЛАР, гонадалар — одам ва ҳайвонларда жинсий хужайралар (тухум ва сперматозоидлар) ҳамда жинсий гормонларни ҳосил қилувчи органлар. Эркакларда — уруғдон, аёлларда — тухумдонлар.

ЖИНСИЙ БЕЛГИЛАР — организмнинг қайси жинсга мансублигини белгилувчи морфологик ва функционал белгилар; иккиламчи (жинсий органлардан ташқари барча органларнинг тузилиши ёки функциясига алоқадор) ҳамда бирламчи (жинсий органларнинг тузилишига тааллуқли) Ж. б. фарқ қилинади.

ЖИНСИЙ МАЙЛ, либидо — инсондаги жинсий инстинктларнинг кўрinishи, наслдан-наслга ўтиб келадиган туғма механизмлар инъикоси, жинсий эҳтиёж, рағбат; балоғатга етиш даврида шаклланади ва кейинчалик жинсий функциялар сўниши б-н аста-секин йўқолиб кетади. Ж. м. эндокрин безлар (гипофиз, моёқ — эркакларда, тухумдон — аёлларда, буйрак усти бези, қалқонсимон без) ва бош миёдаги бир қанча тузилмалар, мас., кўрув дўмбоқларининг функцияси, шу-

нингдек бош миёда шаклланаб борадиган комплекс шартли рефлексларга алоқадор.

ЖИНСИЙ РИВОЖЛАНИШ — индивидуал ривожланиш жараёнида бирламчи ҳамда иккиламчи жинсий белгиларнинг шаклланиши: а) кечиккан Ж. р. — жинсий ривожланиш жараёнида иккиламчи жинсий белгиларнинг йўқлиги ёки шу белгилар шаклланишининг кечикиши; б) барвақт (вақтдан илгари) Ж. р. — иккиламчи жинсий белгиларнинг қизларда 7 ёшгача, ўғил болаларда эса 10 ёшгача шаклланиши. Учин ва сохта бўлади. Чин барвақт Ж. р. м. н. с. ўсмалари, гидроцефалия ва б. сабабли гипоталамус-гипофиз системаси фаолиятининг вақтдан илгари кучайиши, гонадотроп гормонлар секрецияси охиб, жинсий безларнинг стимулланиши натижасида рўй беради. Сохта барвақт Ж. р. жинсий безлар ва буйрак усти бези шикастланиши (кўпинча ўсмалар б-н) натижасида жинсий гормонлар кўпайиб кетиб, касаллик белгилари пайдо бўлишидир.

ЖИНСИЙ ТАРБИЯ — болалар ва ўсмирларда жинс масалаларига нисбатан тўғри муносабатни шакллантириб боришга қаратилган тиббий ва педагогик тадбирлар системаси. Ж. т. нинг асосий вазифаси ёш авлоднинг яхши ўсиб-унишига, зурриёт бериш функциясини бекаму-қўст қилиб шакллантиришга, оилани мустаҳкамлашга ёрдам беришидир.

ЖИНСИЙ ЦИКЛ — воғга етган урғочи индивид (аёл) организмда даврий такрорланадиган, жинсий кўпайиш б-н боғлиқ морфофизиологик жараёнлар комплекси.

ЖИНСИЙ ҲАЁТ — физиологик, руҳий ва ижтимоий жараёнлар орқали қондириладиган жинсий майл (интилиш). Ҳар бир кишининг Ж. х. хусусиятлари кўпгина омилларга — ирсияти (туғма), гормонлари, асабларига, шунингдек шахснинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ.

ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНИШ — ҳар бир тирик организмнинг индивидуал ривожланиш жараёнида морфологик ва функционал хусусиятнинг ўзгариб бориши. Нормал Ж. р. мустаҳкам соғлиқ негизи бўлиб, буй, гавда вази, кўкряк қафаси айланаси, ўпканинг тириклик сигими, мускуллар кучи каби кўрсаткичлар б-н ифодаланади.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ — умумий тарбиянинг узвий қисми; одам соғлигини мустаҳкамлаш, организмнинг шакл ва функцияларини ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган ижтимоий-педагогик жараён. Соғлом ҳаёт тарзи б-н бирга организмни чинқактириш, турли машқларни мунтазам бажариб бориш, ақлий меҳнатни жисмоний меҳнат б-н алмаштириб туриш, ахлоқий ва эстетик тарбия б-н бир қаторда шахсни ҳар томонлама камол топтириш Ж. т. нинг асосий воситасидир.

ЖИГИЛДОН ҚАЙНАШИ — тўш остида ва қизилўнғач бўйлаб ачишиш сезгисининг пайдо бўлиши. Меъда суюқлиги аралашган овқат қизилўнғачга чиқиб, унинг шиллиқ қаваტიга таъсир этиши, меъда фаолиятининг бузилиши ва б. омиллар сабаб бўлади. Меъда шираси кислота кўпайганда ёки камайганда ва хатто бўлмаганда ҳам кузатилади.

ЖОФФРУА СИМПТОМИ — бемор пешонасини буриштиришга уринганида ажин пайдо бўлмаслиги. Бу ҳолат диффуз токсик буқоқда кузатилади.

ЖУКА — бута ва дарахтлар; асосан йирик баргли ва майда баргли юраксимон Ж. доривор ҳисобланади. Гуллари ишлатилади. Таркибида эфир мойи, тилиацин гликозиди, флавоноидлар, шиллик, фшловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси ва йиғмалар-чайлар

3

ЗАМБУРУҒЛАР — хлорофилсиз, тубан ўсимликлар гуруҳи; одамлар учун паразитар З. паразит З. деб аталади ва микозларга сабаб бўлади Уларнинг кўпчилиги тери ва шиллик пардаларни зарарлаб, турли касалликларни кўзгатади.

ЗАМБУРУҒЛАРГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — замбуруғлар кўзгатадиган микоз касаллигини даволаш ва олдини олишда қўлланиладиган моддалар (нистатин, гризеофульвин ва б.).

ЗАРАРЛИ МОДДАЛАР — маълум шароитларда организмга салбий таъсир кўрсатадиган ёки физиологик жараёнларнинг бузилишига олиб келадиган моддалар; мас., пестицидлар, гербицидлар ва б.

ЗАРДОБ — шифобахш суюқлик. Қон зардоби ва иммун зардоб бор. Қон зардоби 90—92 % сув, 8—10 % органик ва аорганик моддалардан ташкил топган. Иммун зардоб бирор хил антиген б-н иммулланган, шу антигенга хос антитело (зиджисм) лар бўлган одам ёки хайвоннинг қон зардобидир.

ЗАТТЛЕР СИМПТОМИ — бемор ўтириб оёғини узатиб, юқорига кўтарганда кўрчак соҳасида оғриқ пайдо бўлиши; *аппендицит* белгиларидан бири.

ЗАҲАРЬИН СИМПТОМИ — ўт пуфаги проекцияси соҳасида қорин деворига қўл бармоқлари б-н босилганда ёки урилганда оғриқ пайдо бўлиши. Бу симптом холецистит ёки ўт-тош касаллигида кузатилади.

ЗАХМ, л ю э с — сурункали кечадиган таносил касаллиги, З. да барча орган ва системалар зарарланади. Қасаллик асосан жинсий йўл б-н юкади, маиший йўл б-н, ўпишиш, умумий идиш-товоқ орқали (маиший З.) ва она қорнида (туғма З.) юқиши мумкин. Кўзгатувчиси — оқиш трепонема. З. б-н оғриган бемор аввалига ўзини мутлақо соғлом сезади, кейинчалик касалликнинг яширин даври тугагач, оқиш трепонемалар кирган жойда эрозия ёки яра (шанкр) пайдо бўлади, унинг атрофидаги лимфа тугунлари катталашади (З. бубони). Бу ҳол З. нинг бирламчи даврида юз беради. Иккиламчи даврида тери ва шиллик пардаларда вақти-вақти б-н тошмалар (догсимон, тугунсимон, йирингли ва б. тошмалар) пайдо бўлиб, давосиз ҳам ўз-ўзидан йўқолиб кетиши мумкин, лекин бу б-н касаллик тузаламайди, кўп ҳолларда ички органлар зарарланади. Қасалликнинг учинчи даври учун гуммалар пайдо бўлиши,

таркибида яллиғланиш касалликларида терлатувчи дори сифатида ва томоқ оғриганда уни чайиш учун ишлатилади.

аорта, нерв системасининг зарарланиши характерлидир.

ЗАХМГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — захм касаллигини даволашда ишлатиладиган моддалар (пенициллин гуруҳига мансуб антибиотиклар, бийохинол ва б.).

ЗАҲАРЛАНИШ — турли хил заҳарларнинг организмга таъсир этиши натижасида вужудга келадиган касаллик ҳолати. Ўткир, сурункали, шунингдек ишлаб чиқаришга алоқадор, озик-овқат, дори-дармондан бўлиши мумкин.

ЗАҲАРЛАР — ўсимлик, хайвонда ҳосил бўладиган модда, минерал модда ёки кимёвий синтез маҳсулоти (саноат З.и, пестицидлар); баъзи хайвонлар (илон ва бўғимоёқлилар — чаён, қора курт, ари ва б.) З. нинг аксарияти оксил тузилишига эга. Ўсимлик З. ига алкалоидлар (аконитин — парпи, мускарин, никотин, атропин, анабазин) қиради. Патоген микроорганизмлар чиқарадиган ва касалликка сабаб бўладиган токсинлар ҳам З. ҳисобланади. З. организмга таъсир қилганда ўткир ва сурункали заҳарланиш юз беради.

ЗАҲАРЛИ ХҲРАК, заҳарли ем — кемирувчилар, ҳар хил ҳашаротлар ва б. зарарқундаларни йўқотиш учун махсус тайёрланган заҳарли озик. З. х. кепак, қунжара, дон, нон, ушук, ўсимлик кўкати, қишқ ва б. га заҳарли эритма (натрий ёки кальций арсенит) шимдириб тайёрланади. З. х. ер бетига махсус машинада ёки самолётдан, кичик участкаларга қўлда сочилади ёки тупрокка сал кўмилади. З. х. уй шароитида сичкон, суварак ва б. ни йўқотишда ишлатилади.

ЗАҲАРЛИ ЎСИМЛИКЛАР — таркибида одам ва хайвонларни заҳарлайдиган моддалари бўлган ўсимликлар. З. ў. жуда кенг тарқалган; улар қўл, адир, қирлар, ўрмонлар, тўқайзорлар, ботқоқликлар, экинзорлар, тоғлар ва б. жойларда учрайди. З. ў. таркибида организмга кучли таъсир этувчи турли мураккаб органик бирикмалар: алкалоидлар, гликозидлар (цианоген, тио-, юрак гликозидлари, сапонинлар ва б.), кумаринлар, терпенлар, смолалар ва б. моддалар бўлиб, улар ўсимликнинг турли қисмларида тўпланadi. З. ў. нинг ўсиш даврида улар таркибидаги заҳарли моддалари катта ўзгаришга учрайди, шунинг учун баъзи З. ў. эрта баҳорда энди униб чиқаётган вақтида кучли заҳарли бўлса, баъзилари гуллаган ёки мевалари пишган даврида жуда хавфли бўлади. Мева ва резавор мевалар кўпинча

ҳомлигида кучли заҳарли бўлиб, пишганда, унча зарар қилмайди, ҳатто баъзиларини истеъмол қилиш ҳам мумкин. З. ў. нинг заҳарли моддалари физиологик фаол бирикмалар бўлгани учун улар турли шифобахш таъсирга эга. Шу сабабли кўпчилик З. ў. айна вақтда доривор ўсимликлардир. Мас., ангишвонагул, бангидевона, белладонна, исфарак, кучала, марваридгул, мингдевона, тарвузпалак, омонкора ва б.

ЗАҲАРЛОВЧИ МОДДАЛАР — уруш вақтида душман аскарларини шикастлашга мўлжалланган ғоят заҳарли бирикмалар. Шартли равишда нервни фалажловчи, умумий заҳарловчи, терини яллиғлантирувчи, бўғувчи ва қишиштирувчи ҳамда психотомиметик моддаларга бўлинади.

ЗИГОТА — уруғланган тухумхужайра (диплоид); хайвон ва ўсимликларда эркак ҳамда урғочи жинсий хужайра (гамета) ларнинг қўшилишидан ҳосил бўлади. Эмбрион (муртак) ривожланишининг дастлабки босқичи.

ЗИДДИЗАҲАРЛАР (антидотлар) — заҳарланишга қарши қўлланиладиган дорилар; улар таъсирида (физик ёки кимёвий) заҳарловчи моддалар заҳри камаяди ёки бутунлай йўқолади.

ЗИМНИЦКИЙ СИНАМАСИ — буйракнинг осмотик концентрлаш ва осмотик суюлтириш қобилиятини текшириш методи; бемор сийдиги ҳар 3 соатда, 24 соат давомида 8 та идишга йиғилиб, ҳар бир идишдаги сийдик миқдори ва солиштирма оғирлиги ўлчанади, шунингдек кундузи ва кечаси ажралган сийдик миқдорига эътибор берилади.

ЗИРК — тиканли бута. Оддий зирк ва Амур зирки доривор ҳисобланади. Унинг барги ва илдизи ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (берберин) ва б. моддалар бор. Препаратлари жигар, ўт пуфаги касалликларида ўт ҳайдовчи дори сифатида қўлланилади.

ЗИГИР — бир йиллик ўт ўсимлик. Уруғи ишлатилади. Таркибида ёғ, шиллик модда, оксил ва б. бирикмалар бор. Қайнатмаси меъда-ичак касаллигида ўраб олувчи ва енгил сурги дори сифатида, нафас йўллари яллиғланганда томоқни чайиш учун қўлланилади. З. ёғи турли суртмалар тайёрлашда ишлатилади.

ЗОНД — ҳар хил шаклдаги металл ёки резина асбоб; организмдаги бўшлиқлар ва каналларни текшириш ҳамда даволаш тadbирларини бажариш учун ишлатилади. Нима мақсадда қўлланилишига қараб қуйидаги З. лар фарқ қилинади: дуоденал З.—ўн икки бармоқ ичак ва ўт йўллари ювиш ҳамда уларнинг касалликларини аниқлаш учун ишлатиладиган резина най. Меъда З. и — меъда ширасини текшириш, меъдани ювиш ва дори юбориш учун қўлланиладиган узун резина най. Қўз З. и — кўз ёшининг бурунга ўтадиган йўлини кенгайтиришда қўлланиладиган темир асбоб. Тиш З. и.— тиш чириганини аниқлаш ва пломбалашда ишлатиладиган учи

нинага ўхшаш ингичка асбоб. Бачадон З. и.— бошланғич қисми сантиметрларга бўлинган ингичка металл таёқча. У б-н бачадоннинг катта-кичиклиги, бўшлиғи ва бўйни текширилади. Ичак З. и.— турли узунликдаги учта резина найдан иборат бўлиб, ўртасидаги ичак ковагидаги бор нарсаларни сўриб олиш, қолган иккитаси ичакнинг текшириладиган қисмини ажратиш учун хизмат қилади.

ЗОНД БИЛАН ТЕКШИРИШ — бўшлиқ, канал, оқма йўллари зонд ёрдамида текшириш. Бу усул б-н бўшлиқнинг катта-кичиклиги, унинг ичидаги нарсалар, канал ёки оқма йўлининг узунлиги, уларда ёт моддалар бор-йўқлиги текширилади.

ЗООНОЗЛАР — ҳайвонларда учрайдиган юкумли ва инвазион касалликлар (мас., ўлат, туляремия, куйдирги, қутириш, бруцеллез, лептоспироз ва б.) мажмуи. Улар одамларга уй ҳайвонлари (қорамол, қўй, эчки, чўчка, шунингдек ит, мушук ва б.) орқали юкиси мумкин.

ЗООФОБИЯ — миядан кетмадан қўрқув ҳолати; ҳайвонлар (кўпинча айрим ҳайвонлар) дан қўрқиш.

ЗОТИЛЖАМ, пневмония — ўпка яллиғланиши; мустақил касаллик ёки бошқа касалликлар асорати сифатида намоён бўлади. Бунда альвеолалар, ўпканинг оралиқ тўқимаси ва бронхларнинг жуда майда тармоқлари яллиғланади. З. ни турли бактериялар (пневмококклар, стрептококклар, стафилококклар) ва вируслар кўзғатади. Касалликнинг кечишига қараб ўткир ва сурункали, жойига қараб чегараланган сохалардаги ёки крупоз З. (ўпканинг бутун бир бўлаги зарарланади) ва ўчоқли ёки бронхопневмония фарқ қилинади. Ўткир З. тўсатдан бошланади, эт увишиб иситма кўтарилсади, нафас олганда, йўталганда кўкрак қадаси оғрийди (кўпроқ крупоз З. да). Учоқли ёки интерстициал З. да йўтал тутиб, бемор шиллик, йиринг аралаш балғам ташлайди, ҳарорат 38—40° бўлади. Сурункали З. да бронхлар, ўпка томирлари ҳамда лимфа системаси зарарланади. Касалликнинг зўрайиши ва тез-тез қайталаниши ўпка тўқимаси склерози (пневмосклероз) ҳамда бронхоэктазларга сабаб бўлади.

ЗУБТУРУМ, баргизуб — бир ва кўп йиллик ўт ўсимлик. Барги ишлатилади. Таркибида С ва К витаминлар, каротин, аукубин гликозиди, шиллик, аччиқ, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари меъда-ичак касалликлари ва ярасини даволашда қўлланилади.

ЗУЛУК СОЛИШ — даво мақсадида кон чиқаришда тиббиёт зулугидан фойдаланиш. Ҳозирги замон табобатида зулук тромбозлебит, гипертония ва б. касалликлар б-н оғриган беморларга солинади. Бу даво усули айниқса Шарк табобатида қадимдан маълум. Беморга шифокор тавсияси бўйича 6—12 донагача зулук солиш мумкин. Ҳар бир зулук ярим ёки бир соат давомида 10—15 мл кон сўради. Бунда зулук сўлак безларидан кон ивишини камайтирадиган гирудин моддаси ишлаб чиқаради.

И

ИГИР — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизпояс ишлатилади. Таркибида эфир мойи, гликозидлар, аччик, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари иштаха очувчи, балғам кўчирувчи, овқат ҳазм бўлишини тезлатувчи, ел, сийдик ва ўт ҳайдовчи дори сифатида буйрак, жигар, ўт пуфаги, кўкрак оғриғи ва б. касалликларни даволашда қўлланилади.

ИДИОСИНКРАЗИА — одам организмнинг баъзи овқатлар ва дори моддаларга нисбатан (ирсий) ўта сезувчанлик ҳолати; клиник белгиларига кўра аллергияга ўхшайди. И. қон босимининг пайсиши, қон томирлар деворининг зарарланиши натижасида тери ва шиллик пардаларга қон қуйилиши, қизил ва оқ қон таначаларининг емирилиши, меъда-ичак йўли ёки организм бошқа системалари фаолиятининг бузилиши б-н намоеён бўлади.

ИДРОК — руҳий фаолият тури; сезги анализаторларининг ташқи оламдан маълумотларни қабул қилиб, қайта ишлаш жараёни; инсонга объектив реалликни акс эттириш ва ташқи оламдаги янгидан-янги вазиятларни баҳолаб, шунга яраша ҳаракат қилиш имконини беради.

ИЖТИМОЙ ГИГИЕНА — тиббиётнинг жамоат соғлиғини сақлаш ҳамда турли хил ижтимоий омилларнинг аҳоли соғлиғига таъсирини ўрганиши соҳаси. Ижтимоий омилларнинг зарарли таъсири олдини олиш, соғлиқни ва меҳнат қобилиятини сақлаш чора-тадбирларининг илмий-амалий йўллари ишлаб чиқади.

ИЗАДРИН (син.: эуспиран) — бета-адреномиметиклар гуруҳининг асосий вакили; ў бронхларни кенгайтириб, юрак қисқаришини тезлаштиради, юракнинг чап қоринчасидан чиқаётган қон микродини оширади. Асосан бронхиал астма хуружининг олдини олиш ва бартараф этишда, шунингдек юракдаги атриоventрикуляр ўтказувчанлик издан чиққанда ишлатилади.

ИЗОАНТИГЕНЛАР — эритроцитлар, лейкоцитлар ва б. ҳужайралар, шунингдек битта биологик тур индивидлари қон плазмасидаги оксиллар антигенларининг умумий номи; гемотрансфузия, ёт тўқималарни кўчириб ўтказиш ва б. да қўриладиган иммунологик реакциялар шу антигенларга боғлиқ.

ИЗОДАКТИЛИЯ қўл бармоқларининг ривожланиш нуқсони; бунда асосан II — V бармоқлар узунлиги деярли барабар ва йўғон бўлади; тақомиллашмаган хондрогенезда кузатилади.

ИЗОДИНАМИЯ — оксил, ёғ ва углеводларнинг организмда энергетик жиҳатдан бир-бирининг ўрнини босиш хусусияти. Бунда 1 г ёғни 2,3 г углевод ёки оксил б-н алмаштириш, 1 г оксилни эса 1 г углевод ёки 0,44 г ёғ б-н алмаштириш мумкин. И. парhez буюришда ҳисобга олинади.

ИЗОЛЕЙЦИН — к. *Аминокислоталар*.

ИЗОЛОФОБИЯ — кўрқув ҳолатларидан бири; ҳаётда ёлғиз, яққа қолишдан кўрқиб.

ИЗОЛЯТОР — юқумли касаллик б-н оғриган ёки шундай касаллиги бор деб гумон қилинган беморлар вақтинча жойлаштириладиган махсус жиҳозланган хона. Қасалхона, болалар поликлиникаси, санаторий, болалар боғчаси каби муассасаларда бўлади. И. да эпидемияга қарши режимида қатъий риоя қилинади.

ИЗОМЕРИЯ — битта фенотипик эффектнинг юзага чиқишига сабаб бўлувчи бир нечта генларнинг генотипда мавжуд бўлиш ҳолати.

ИЗОНИАЗИД (син.: тубазид, ГИНК) — изоникотинат кислота унумларининг асосий вакили; сил касаллигини кўзгатувчи микобактерияларга нисбатан юқори фаолликка эга бўлганлиги учун асосан шу касалликни даволашда ишлатилади.

ИЗОПНОЭ — жисмоний иш қилаётган вақтда максимал ўпка вентиляциясининг камайиб кетиши б-н боғлиқ бўлган ҳолат; қон айланшининг етишмовчилигида ўпка қон томирларида қон туриб қолишдан вужудга келади.

ИЗОСТЕНУРИЯ — сийдик солиштирма оғирлигининг донмо (қун давомида) бир хил бўлиши. Зимниккий синамасида аниқланади.

ИЗОТРАНСПЛАНТАЦИЯ — донор б-н реципиент тўқимаси биологик жиҳатдан мос келгандагина уни кўчириб ўтказиш.

ИЗОФЕРМЕНТЛАР, *изозимлар* — бир хил субстрат спецификликка, аммо бирламчи структурасида генетик фарқка эга ферментлар. И.га айниқса лактатдегидразанинг беш хил шаклда учраши мисол бўла олади. Улар лактатдегидрогеназининг бир-бирига заряди, каталитик хусусияти ва аъзоларга спецификлиги б-н боғлиқ икки хил — юрак (Н) ва мускул (М) суббирликларининг тетрамер молекулада беш хил комбинацияда бўлиши мумкинлигидан келиб чиқади: Н₄, Н₃М, Н₂М₂, НМ₃, М₄.

ИЛЕОСТОМИЯ — ингичка ичакнинг ёнбош ичак қисмини жароҳати бор қориннинг чап ёки ўнг томонига тикиб, унинг олдинги деворини кесиб ичакни очиб қўйиш. Ярали колит, йўғон ичак раки, перитонитнинг оғир хили ва б. ичак касалликларида қўлланилади.

ИЛЕОТИФ — к. *Ич терлама*.

ИЛЕОТИФЛИТ — ёнбош ва кўричакнинг яллиғланиши. Ичбуруғ, сальмонеллез, бетартиб овқатланиш, шунингдек кўричакда овқат лукмасининг кўп туриб қолишдан юзага келади. Қориннинг ўнг томони оғриб, ич дам бўлади, беморнинг ичи кетади.

ИЛЛЮЗИЯ — воқелик, борлик, ҳақиқий аҳвол, мавжуд нарсаларни нотўғри идрок этиш, идрокнинг чалғиши. Оддий ва мураккаб, шунингдек

кўриш, эшитиш ва б. И. фарқ қилинади. Мас., чойнак одам калласи, ёзғич (ручка) — тўппонча (кўриш И.) ёки эшик тақиллаши сўкиниш маъносиди (эшитиш И.) идрок этилиши мумкин. И. асосан руҳий хасталикларда учраб, ахёнда соғлом кишиларда (киши қаттиқ чарчаганда ёки кучли ҳаяжонланганда) ҳам кузатилади, лекин бу ҳолат тезда ўтиб кетади.

ИЛОН ЗАҲАРИ — захарли илонларнинг захар безидан чиқадиган сарғиш ёки оч яшил ҳидсиз тиниқ суюқлик. Захар таркибиди асосий токсин (захарли модда)дан ташқари альбумин, глобулин, ферментлар, сув, туз ва б. бор, шунингдек эркин аминокислоталар, ёғлар, ёғ кислоталар ҳам учрайди. Илонлар турига қараб улар захарнинг таркиби ҳар хил бўлади, мас., қора илон захарида геморрагин бор, у қонга таъсир қилади, капча илон захари нейротоксинларга бой бўлиб, асосан нерв системасига таъсир этади.

ИМБЕЦИЛЛИК — ақли норасоликнинг ўртача даражаси; руҳий жиҳатдан бир қадар ривожланмай қолиш. Бунда беморнинг сўз бойлиги оз бўлиб, уни ҳисоблаш ва ўқишга ўргатиб бўлмайди, лекин унда жўнрок меҳнат кўникмаларини ҳосил қилиш мумкин.

ИММОБИЛИЗАЦИЯ, тахтакачлаш — гавданинг шикастланган ёки касал қисминини (одатда, кўл-оёқ ва умуртка поғонасини) қимирламайдиган қилиб қўйиш. И. вақтинча ва доимий бўлади. Вақтинча И. суюқ синганда ва оғир шикастланганда биринчи ёрдам кўрсатишнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади. Унда транспорт И. сидан фойдаланилади. Доимий и. ни шифокор ёки ҳамшира бажаради. У тортиб қўйиш йўли б-н ва гипс бойлам ёрдамида қилинади.

ИММУН ЖАВОБ — организмга хос физиологик тараққиётнинг маълум даврида антиген юборилганда бошланиб, унга нисбатан махсус реакциянинг шаклланиши б-н тугалланадиган жараёнлар. И. ж. нинг анатомик ва функционал манбаи организмнинг иммун системаси бўлиб, у антигенга турлича жавоб бериши мумкин. Чунончи: иммунитетнинг шаклланиши, организмнинг алергизацияси ва умуман алергиянинг ривожланиши, иммунологик толерантлик (бефарқлик) ва х. к.

ИММУНИЗАЦИЯ, и м м у н л а ш — сунъий йўл б-н фаол ва пассив иммунитет вужудга келтириш. Фаол иммунитет вакцина ва анатоксинлар; пассив иммунитет эса иммуниди зардоб ва гамма-глобулин юбориб ҳосил қилинади.

ИММУНИТЕТ — организмнинг юқумли ва юқумсиз агентларга, шунингдек антигенлик хусусиятига эга моддалар таъсирига берилмаслик, ўзини улардан ҳимоя қилиш хусусияти.

ИММУНОГЕМАТОЛОГИЯ — иммунология б-н гематология бўлими; қоннинг таркибий элементлари бўлган антигенлар ва антителоларнинг турлари, келиб чиқиши, организмнинг нормал ва касаллик ҳолатидаги иммунологик реакциялар б-н боғлиқ томонлари ҳамда қон касалликларининг олдини олиш ва даволаш чора-тадбирларини ўрганади.

ИММУНОГЕНЕТИКА — иммунология б-н генетиканинг бир бўлими; иммун жавобнинг генетик

асослари, омиллари, келиб чиқиш, ривожланиш механизмлари ҳамда таъсир этиш қонуниятларини, шунингдек иммунологик жараёнларнинг рўёбга чиқишида генетик механизмлар ролини ўрганади.

ИММУНОГЛОБУЛИНЛАР — лимфоид хужайраларда ҳосил бўлиб, одатда антигенга нисбатан фаол оксиллар. И. иммуноцитларда — β- лимфоцитларда гуморал иммун жавоб жараёнида вужудга келиб, уларнинг асосий таъсир этувчи омилли ҳисобланади. И. одам ва ҳайвонлар организмиди антителолар функциясини бажаради.

ИММУНОДЕПРЕССАНТЛАР, и м м у н о с у п п р е с с о р л а р — терапевтик микдорда қўлланилганда организмнинг иммун реакциясини сусайтирувчи ёки бартаф этувчи қимёвий моддалар. Аутоиммун касалликлар, ўсмаларни даволаш, кўчириб ўтказилган тўқима, органлар кўчиб кетишининг олдини олиш ва б. ҳолатларда қўлланилади. И.га глюкокортикоидлар, цитостатиклар ва х. к. қиради.

ИММУНОДИАГНОСТИКА — асосан антиген б-н антителоларнинг махсус ўзаро таъсир кўрсатишига асосланган методлардан фойдаланган ҳолда организмнинг ўзини ҳимоя қилиш қобилияти бузилиши ва касалликларини аниқлаш (диагностика)га қаратилган чора-тадбирлар мажмуи.

ИММУНОЛОГИЯ — иммун системанинг фаолияти ва тузилиши ҳақидаги тиббий-биологик фан. И. организмнинг антигенларга кўрсатадиган реакциялари, бу реакцияларнинг механизмлари, уларнинг кўринишлари, норма ва патологияда кечиши ҳамда оқибатларини ўрганади, бу реакцияларга асосланган тадқиқот ва даволаш усуллариини ишлаб чиқади. И. нинг иммуногенетика, иммунокимё, иммунопатология каби соҳалари мавжуд.

ИММУНОПАТОЛОГИЯ — иммунологиянинг турли касалликларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, кечиши ва оқибатида иммунологик ўзгаришлар (асосан антиген-антители, яъни иммун гуморал омиллар ва хужайралар ўртасидаги реакциялар) моҳиятини ўрганадиган соҳаси.

ИММУНОПРОФИЛАКТИКА — турли, асосан юқумли касалликларга нисбатан иммунитет ҳосил қилиш йўли б-н уларнинг олдини олиш.

ИММУНОСОРБЕНТЛАР — ўзига антигенлар ёки антителоларни мураккаб аралашмалардан шимиб олувчи моддалар.

ИММУНОСУППРЕССОРЛАР — қ. *Иммунодепрессантлар*.

ИММУНОТЕРАПИЯ — организмга турли шифобахш зардоблар юбориб, иммун системани тиклаш, идора этиш, вақтинча кучайтириш ёки аксинча сусайтириш орқали касалликка қарши иммунитет ҳосил қилиб даволаш.

ИММУНОФАРМАКОЛОГИЯ — фармакологиянинг бир бўлими; дорилар ва қимёвий моддаларнинг организмнинг иммунологик системасига таъсирини ўрганади.

ИМПИТИГО — терининг йирингли касаллиги; стрептококклар ёки стафилококклар қўзғатади. Дастлаб йирингчалар пайдо бўлиб, кейин улар қуриб қотади ва иссиз йўқолади.

ИМПОТЕНЦИЯ — эркакнинг жинсий алоқа қилишга беқувватлиги; қ. *Мижоз сустлиги*.

ИМПУЛЬС — қ. *Нерв импульси*.

ИНАКТИВАЦИЯ — биологик фаол модда ёки

агентнинг бирор сабабга кўра қисман ёки бутунлай ўз фаоллигини йўқотиши.

ИНВАГИНАЦИЯ (эмбриологияда) — гастрүляция тури. Бластула девори бир қисмининг бластула ичига кириши.

ИНВАЗИОН ҚАСАЛЛИҚЛАР — қ. *Паразитар касалликлар*.

ИНВОЛЮЦИЯ — эволюция жараёнида айрим органларнинг йўқолиши ёки тузилиши ва функциясининг соддалашуви; 1) органлар, тўқималар ва ҳужайраларнинг тескари ривожланиши, мас., туққандан кейин бачадоннинг аввалги ҳолатига қайтиши; 2) турли касалликларда ва қарилқда органларнинг атрофияга учраши.

ИНГАЛЯЦИЯ — дорини юқори нафас йўлларига газ, буғ ёки аэрозоль ҳолатида юбориш.

ИНГИБИТОРЛАР — кимёвий ёки биокимёвий реакция суръатини пайсантирадиган ёки кечишининг олдини оладиган моддалар. Конкурент И. кўпинча таъсир этувчи моддага ўхшаш тузилишга эга бўлиб, рецепторнинг фаол қисмига боғланиш учун рақобат қилади. Кўпчилик И. махсус ферментатив реакцияларни ўзига хос сусайтиради.

ИНДИВИДУМ (индивид) — 1) алоҳида, мустақил ҳолда мавжуд бўлган тирик организм, ҳаётнинг бўлинмас бирлиги; 2) алоҳида одам, шахс.

ИНДИВИДУАЛ БОҒЛОВ ПАКЕТИ — жароҳатланган ва куйган жойга қўйиладиган стерил боғлов; махсус ғилофда бўлади. Ўз-ўзига ва ўзаро биринчи тиббий ёрдам кўрсатишга мўлжалланган.

ИНДИВИДУАЛ ҲИМОЯ ВОСИТАЛАРИ — хавфли ва зарарли ишлаб чиқаришда ишловчиларга таъсир этувчи омилларнинг олдини олиш ва камайтириш мақсадида ҳар бир шахс учун алоҳида қўлланиладиган махсус кийим-кечаклар ҳамда турли мосламалар. Ҳимоя воситалари махсус соҳа учун ишлаб чиқилган нормалар бўйича ажратилади.

ИНДИКАН, ҳайвон индикани — индоксил сульфат ёки индоксил глюкоронат кислотанинг калий тузи; ичакларда оксиллар чиришидан ҳосил бўладиган индолнинг жигарда зарарсизланиш маҳсулоти. Сийдик б-н ташқарига чиқарилади.

ИНДИКАТОР — турли назорат ўлчов асбобларининг умумий номи. Кимёвий жараёнларнинг ҳусусияти, ўтиши, тамом бўлганлигини кўрсатиш учун оз миқдорда қўшиладиган реактив, махсус тайёрланган қоғоз лента.

ИНДИФФЕРЕНТ — зарарсиз, қўшилмайдиган, ўзгартирмайдиган, бетараф маъноларини англатадиган атама. Мас., фармакологияда дорига қўшиладиган (асос ёки дорини эритувчи) модда, ортопедик стоматология, жароҳлик ва б.да протезлар учун қўлланиладиган моддалар, воситалар ва х. к. И. бўлиши керак.

ИНДИФФЕРЕНТ МОДДАЛАР — организм учун зарарсиз моддалар, улар аксарият дориларга қўшиб ишлатилади; И. м. дан жуда кам миқдорда бериладиган дориларнинг умумий оғирлигини ошириш ёки дори моддаларига турли шакллар бериш ва б. мақсадларда фойдаланилади.

ИНДОЛ — йўғон ичакда аминокислота — триптофаннинг микроблар таъсирида парчаланишидан ҳосил бўладиган гетероциклик заҳарли модда. Жигарда оксидланиб индоксилга, сўнгра

сульфат ёки глюкоронат кислота б-н бириккиб кўш кислоталарга ўтади (яна қ. *Индикан*).

ИНДУКЦИЯ — кўзгалувчанлик ҳолати ўзгарган нерв марказларининг бир-бирига ўзаро таъсири. И. кўзгатувчи ва тормословчи таъсиротлар б-н боғлиқ бўлиб, мусбат ва манфий хилларга бўлинади. И. мия пўстлоғида бир вақтда ёки кетма-кет рўй бериши мумкин. Бир вақтда рўй берганда миянинг айрим қисми кўзгалиб, унинг бошқа бир қисми тормосланади ёки аксинча. Кетма-кет И.да эса миянинг бир қисмида рўй берган нерв жараёнлари бир-бири б-н алмашинади.

ИНКРЕТ — орган ва тўқималар томонидан ишланиб тўғридан-тўғри қон ва лимфага қўйиладиган моддалар, секрет.

ИНКРЕЦИЯ, ички секреция — ички секреция безлари ҳаётий фаолиятдан ҳосил бўлган маҳсулотларнинг бевосита қонга ўтиш жараёни.

ИНКУБАЦИОН ДАВР, яширин давр, латент давр — тиббиётда одам юқумли касаллик кўзгатувчиси б-н зарарлангандан то касалликнинг дастлабки белгилари пайдо бўлгунгача ўтган давр.

ИННЕРВАЦИЯ — нерв б-н таъминланиш; ички органлар ва тўқималарнинг нервлар б-н идора этилиши; соҳалар ва гавда қисмларининг м.н.с. б-н боғланиши.

ИНОЗИТ, инозитол — гексагидроксициклогексан, олти атомли спирт. Унинг фосфат ва ёғ кислота б-н ҳосил қилган унумлари хужайра метаболизми регуляциясида муҳим роль ўйнайди. И. нинг яқин унумларидан бири фитин.

ИНОПЕРАБИЛЛИК — беморнинг аҳоли оғир бўлиб, умумий сабаблар ёки патологик жараёнининг кечиши операция қилишга имкон бермаган ҳолат; мас., ўсма бир органдан иккинчи органга ўтган ёки бошқа органларга тарқалиб кетган бўлса, операция қилиб бўлмаслиги.

УНСЕКТИЦИДЛАР — зарарқушда ҳашаротларни кириш учун ишлатиладиган кимёвий моддалар; кўпчилиги хлорорганик, фосфорорганик бирикмалар ва карбаматлардан иборат. И. тупрокка солинади, ўсимликлар чангланади ва пуркалади.

ИНСПИРАЦИЯ — қ. *Нафас олиш*.

ИНСТИЛЛЯЦИЯ — сийдикдан бўшаган қовуққа суюқ дорини томчилаб юбориш. И. га 1—5% ли колларгол, 5% ли новокан, вазелин ёки балик мойи ва б. дорилар ишлатилади; дори миқдори 30,0 мл дан ошмаслиги, шунингдек муолажадан кейин бемор албатта ётиши зарур. И. бир кунда бир ёки икки марта бажарилгани ҳолда умумий сони 10—14 тадан ошмаслиги керак.

ИНСТИНКТ — ҳайвон ёки инсон организмнинг туғма механизмлар иштирокида яшаш шариоитига мослашиши. И. И. Сеченов ва И. П. Павлов таълимотларига биноан И. асосида мураккаб шартли рефлекс механизмлари ётади. Биологик роли жиҳатдан И. овқатланиш, химояланиш, жинсий, насл қолдириш ва б. гуруҳларга бўлинади. Одамда И. онг б-н назорат қилиб турилади.

ИНСУЛИН — меъда ости бери Лангерганс оролчаларининг бета-хужайраларида ишлаб чиқариладиган полипептид гормон. 51, аминокислотадан

ташқил топган. Дисульфид боғлари б-н бириккан иккита занжирдан иборат. И. қонда глюкоза миқдорини тушира олганидан қандли диабетни даволашда қўлланадиган асосий дори. И. қорамолларнинг меъда ости безидан олинади. Қейинги йилларда И. кимёвий йўл ва ген инженерлиги йўли б-н синтез қилинган.

ИНСУЛИНОТЕРАПИЯ — 1) инсулин б-н даволашга асосланган усулларнинг умумий номи; 2) психиатрияда-руҳий беморларни инсулиннинг катта дозаси б-н даволаш усули.

ИНСУЛОМА — меъда ости безининг Лангерганс оролчалари ҳужайраларидан ривожланадиган ўсма; кўп миқдорда инсулин ҳосил бўлиб, гипогликемияга олиб келади, натижада киска муддатли тутқаноқ тутиши, ҳушдан кетиш, терлаш, кома ҳолатлари рўй беради.

ИНСУЛЬТ — миёда қон айланишининг тўсатдан бузилиб, миё тўқимасининг зарарланиши ва функциясининг издан чиқиши. Бир неча хил бўлади: геморагик И., бунда миёга қон қуйилади; ишемик И. ишемия (қамқонлик) натижасида рўй беради; тромботик И. миё томирларига тромб тикилишидан келиб чиқади; эмболик И. миё томирларига эмбол тикилиши натижасида содир бўлади.

ИНСУФЛЯЦИЯ — пуркаш; қуруқ толқон дори-ларни пуркагич — инсуффлятор ёрдамида қулоқ, ҳалқум ва б. бўшлиқларга киритиш.

ИНТЕЛЛЕКТ — ақл, фаросат, одамнинг тафаккур қилиш қобилияти. И. ҳиссий идрок этиш б-н ақлий билишнинг ўзаро боғлиқлиги ва кишиларнинг амалий фаолияти асосида юзага келади. Рухий хасталиқлар, атеросклероз, миё шикастанганда, қариллик ва б.да И. нинг ўзгариши кузатилади.

ИНТЕРНАТУРА — тиббиёт институтини битирувчи шифокорларнинг йирик даволаш-профилактика муассасаларида ўз ихтисослиги бўйича бир йил иш ўрганиш шакли.

ИНТЕРОЦЕПТОР — ички органдан ахборот қабул қилиш учун мослашган нерв охири.

ИНТЕРОЦЕПЦИЯ — интероцептор нервлар орқали бош миёга етиб келган ахборот (информация)ларнинг у ерда қайта ишланиш жараёни.

ИНТЕРСТИЦИЙ — бириктирувчи тўқиманинг таркибий қисми. Унда коллаген, эластин ва ретикуляр тола турлари бўлади. Уларнинг кўп-камлиги бириктирувчи тўқима қайси органда жойлашганига боғлиқ. И.даги асосий моддалар — сульфатланган гликозамингликанлар, протеогликанлар, альбумин, ёғлар, минерал моддалар, гиалуронат кислота. Улар таянч, трофик, химоя, транспорт вазифаларини ўтайди.

ИНТЕРФЕРОН — организмда ва ташқи муҳитда парвариш қилинган ҳужайраларда, яъни улар культурасида ҳосил бўладиган кичик молекулали оксил. Таркибида углеводлар, жумладан глюкозани бор. Вируслар ва ҳужайра ичида яшайдиган бошқа паразитлар (риккетсийлар, безгак плазмодийлари ва ҳ. к.)нинг кўпайишига йўл қўймайди.

ИНТИМА — қон ва лимфа томирлари деворининг ички қавати. Ингичка эластик тўқималар ва эндотелиал ҳужайралардан тузилган.

ИНТОКСИКАЦИЯ — организмга ташқи ёки ич-

ки манбадаги токсин (заҳарли модда) таъсир этиши натижасида рўй берган патологик ҳолат. Бу умумий заҳарланишга олиб келади.

ИНТУБАЦИЯ — ҳиқилдоққа оғиздан махсус металл найча қўйиб, нафас йўлини очиш ёки шу найча орқали наркотик моддалар юбориб оғрик-сизлантириш. Оғиздан, бурундан, кекирдакда очилган тешиқдан, ўпканинг алоҳида бир томони И. қилинади. И. ларингоскоп аппарати ёрдамида бажарилади.

ИНФАНТИЛИЗМ — катта ёшдаги кишиларда болаларга хос жисмоний ва руҳий хислатларнинг сақланиб қолиши б-н ифодаланадиган патологик ҳолат. И. нинг сабаблари, қайси аъзо ёки система етилмаганлиги, кўриниш аломатлари ва б. га кўра бир неча тури (гипофизар И., қалқонсимон без И.и, дистрофик И., жигар, буйрак, ичак, жинсий органлар И.и, руҳий И. ва ҳ. к.) фарқ қилинади.

ИНФАРКТ — томирлар спазми, тромбози, эмболиясида тўқималарга етарли қон етиб келмаслиги натижасида улар айрим қисмларининг ўлиши. И. қайси аъзодалигига қараб буйрак, ичак, миокард, миё, ўпка ва ҳ. к. инфаркти фарқ қилинади.

ИНФЕКЦИОН ҚАСАЛЛИҚЛАР, юк ум л и к а с а л л и қ л а р — 1) патоген микроорганизмлар (бактериялар, вируслар ва б.)нинг одам, ҳайвон организмга кириб кўпайиб, зарарли таъсир кўрсатиши натижасида келиб чиқадиган касалликлар; 2) клиник тиббиётнинг И. к. этиологияси, патогенези ва кечишини ўрганадиган, уларни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқадиган соҳаси.

ИНФЕКЦИОН МОНОНУКЛЕОЗ — ўтқир, хавфли инфекция касаллиқ; махсус вирус кўзғатади деб тахмин қилинади. Бунда бўйин, жағ ости в б. лимфа безлари яллиғланиб шишади, ҳарорат кўтарилди, ўқтин-ўқтин тер босади, қон таркиби ўзгаради, бош қаттиқ оғриydi, муртақ безлари ок, сарғиш қараш бойлайди.

ИНФЕКЦИЯ — одам ва ҳайвон организмга касаллик кўзғатадиган микроб (ёки вирус)лар кириши, кўпайиши ва айна вақтда микроблар б-н организм ўртасида ўзаро мураккаб муносабат вужудга келиши. Инфекцион касаллик, микроб ташувчанлик ёки уларнинг ҳалок бўлиши б-н тугайди.

ИНФЕКЦИОН МАНБАИ — юк ум л и касалликларни кўзғатувчи микроорганизмларни ўзида тутган, уларнинг яшashi, ривожланиши, сақланиши ҳамда тарқалиши учун қулай табиий муҳит ҳисобланган одам, ҳайвон, ҳашаротлар, шунингдек сув, овқат ва ҳ.к.

ИНФЕКЦИЯ КЎЗГАТУВЧИЛАРИНИ ТАШУВЧАНЛИК — баъзи инфекция касалликларнинг ривожланиши жараёнида муҳим аҳамиятга эга бўлган «манба» вазифасини бажарувчанлик. Бунда одам, ҳайвон ва б. тирик мавжудотлар организмда касаллик кўзғатувчилари деярли ҳеч қандай белгисиз паразитлик қилиб яшайди, лекин улар мазкур касалликларни бошқаларга тарқатиш ва пайдо қилишга сабаб бўлади.

ИНФИЛЬТРАТ — тўқиманинг одатда унга хос бўлмаган ҳужайра элементлари ва экссудат тўпланган, ҳажми катталашиб, қаттиқлашган қисми. И.нинг келиб чиқиши сабабларига, айниқса уни ташқил

этган хужайралар ва ҳ. к. га кўра бир неча тури тафовут қилинади.

ИНФИЛЬТРАЦИЯ — тўқималарга уларга хос бўлмаган хужайралар, суюқликлар ёки кимёвий моддалар ўтиб, тўпланиш жараёни. Қелиб чиқиши, таркиби ва ҳ. к. га кўра И. нинг бир неча тури фарқ қилинади.

ИНЪЕКЦИЯ — тери остига, мускул орасига ва организмнинг бошқа тўқималари (томирлар)га шприц ёрдамида эритма (кўпинча дори) юбориш.

ИОН — электр зарядли заррачалар; электронларини йўқотган ёки ўзига электронларни бириктириб олган атомлар ёки атом группалари. И. организмда моддалар алмашинувида, қўзғалиш импульсларини ўтказишда ва б. физиологик жараёнларда бевоқиф иштирок этади. Тиббиётда махсус тайёрланган И. даволаш ва профилактика мақсадида организмга юборилади.

ИОНЛАШТИРУВЧИ НУРЛАР — электромагнит нурлар зарралари ва квантлари оқими, И.н. га гамма, рентген нурлари, бета ва альфа заррачалар қиради. Гамма ва рентген нурлари қисқа тўлқинли электромагнит тўлқинларидан иборат бўлиб, бета ва альфа заррачалар эса ядровий нурланиш турларидир. Бу нурлар зарядланган моддалар б-н ўзаро муносабатда бўлиб, манфий ва мусбат заррачалар ҳосил қилиб, уларни ионлаштиради.

ИОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган қўрқув ҳолати; захарланиб қолишдан кўрқиш.

ИПОХОНДРИЯ — одамнинг ўз саломатлигига ҳаддан зиёд эътибор бериши, ўринсиз безовталаниши, бедаво касалликка йўлиққанман деб ваҳимага тушиши ва ҳ. к. Баъзилар касаллиги борлигидан сал шубҳаланса, бошқалари бунга жуда ишонч б-н қарашади. И. айрим касалликлар, неврозлар, шизофрения ва ҳ. к. да учрайди.

ИПСАЦИЯ — к. *Онанизм*.

ИРИДОХОРИОИДИТ — кўзнинг томирли пардаси б-н рангдор пардасининг бирга яллиғланиши. Кўпинча сил оқибатида келиб чиқади. Рангдор парданинг ранги ва кўриниши ўзгариб, қорачик тораяди, парданинг чети гавҳарнинг олдинги қобигига ёпишиб, кўзнинг кўриш ўткирлиги паясади. Томирли пардада яллиғланган доначалар пайдо бўлади.

ИРИДОЦИКЛИТ — кўз рангдор пардаси б-н киприксимон таначасининг яллиғланиши. Касаллик кўпинча тез ва шиддатли бошланади. И.га юз захми, ревматизм, грипп, кўзнинг шикастланиши ва б. сабаб бўлади. Кўз қизариб, ёшланади, қовоқлар қисилди ва бемор кўзини очолмай қолади, қорачик қирраси ёпишиб, олдинги камерада қон, йиринг пайдо бўлади, кўз ичи босими пасайиб, лўқилаб оғриydi.

ИРИДЭКТОМИЯ — кўз рангдор пардасининг бир қисмини жарроҳлик йўли б-н олиб ташлаш. Бу операция кўз ичи босими кўтарилганда, глаукомада ёки иридоциклитдан кейин қорачик қирралари ёпишиб бекилиб, чандик бўлиб қолганда қилинади.

ИРИТ — кўз рангдор пардаси (ирис)нинг яллиғланиши. Кўзда санчик, оғрик пайдо бўлиб, ёшланади. Қовоқлар қисилиб очилмайди, кўз қизаради, қорачик торайиб, четлари ёпишади. Сурункали ёки тез юкадиган ўткир касалликлар, шикастланишлар сабаб бўлади.

ИРОДА — кишиларнинг онгли, мақсадга муво-

фик бажарадиган ҳаракатлар б-н ифодаланмадиган руҳий фаолияти. Ирода ҳаракатлари майл ҳаракатларидан фарқ қилиб, киши онги, тафаккури б-н ўлчанади. Шунинг учун ҳам ҳар бир шахс иродаси унинг ақлий фаолияти, олган тарбияси ва ҳ. к. га боғлиқ ҳолда турлича бўлади. И. кучи ҳар бир инсон учун алоҳидалик касб этиб, иродаси кучли ва иродасиз кишилар фарқ қилинади. Айрим руҳий хасталиклар (шизофрения, неврозлар ва ҳ. к.)да И. сустлашиб кетади. И. хатти-ҳаракатларни аввало бирор нарсага қизиқиш, ниманидир бажариш хоҳиши б-н бошланиб, тарбия ва меҳнат фаолияти, шунингдек турмуш қийинчилиларини енгиш жараёнларида ривожланади ва мустаҳкамланади.

ИРРИГАЦИЯ (тиббиётда) — даво муолажаси. Тери юзаси, тана бўшиқлари, қовак органларни сув ёки шифобахш суюқликлар б-н узоқ вақт тизиллатиб ювиш.

ИРСИЙ ҚАСАЛЛИКЛАР, насл касалликлари — асосан хромосомалар, ген ёки геном мутациялари туфайли келиб чиқадиган касалликлар. И. к. га ирсиятни ташиб юрвучи тузилмалардаги ўзгаришлар сабаб бўлади. И. к. нинг уч хили фарқ қилинади: 1) ген ирсий касалликлари — генлар мутацияси натижасида рўй беради; 2) хромосома касалликлари — жинсий хромосомалар, аутосомаларда рўй берган ўзгаришлар оқибатида келиб чиқади; 3) ирсиятга мойил касалликлар — ирсий ва ташки муҳит омиллари таъсирида келиб чиқади. Ирсий касалликлар жинсга боғлиқ бўлиши ҳам мумкин, мас., гемофилия касаллиги мутант генларнинг жинсий хромосомаларга жойлашиши натижасида келиб чиқади.

ИРСИЯТ — организмнинг хусусияти; ирсий ахборотнинг наслдан-наслга ўтиб такрорланиши. Генлар хужайранинг қай қисмида жойлашишига қараб ядро ва цитоплазма ирсиятлари фарқ қилинади. Ядро ирсияти хромосомаларга жойлашган генлар томонидан, цитоплазма ирсияти эса органоидлар (митохондриялар, хлоропластлар, центриолалар)га жойлашган генлар томонидан юзага чиқарилади.

ИРҚЛАР — ҳозирги инсониятни ташкил этган, гоминидлар оиласига мансуб бўлган ақлли одам (*Homo sapiens*) турининг гуруҳлари. Ҳар бир ирқ наслдан-наслга ўтувчи белгилар (тери, кўз, соч ранги, юз, қалла суяклари тузилиши ва б.) б-н ифодаланади. Ирқ 3 асосий гуруҳга — негроид-австралоид, европоид ва монголоидларга бўлинади. И. сўнги палеолит даврида бундан 40—30 минг йиллар аввал пайдо бўла бошлаган деб фараз қилинади. И. бир-биридан ташки қиёфаси, тери, кўз ва соч ранги, баданидаги жун ва туқларнинг қалин-сийраклиги, бўй-баста, юз тузилиши ва б. белгилари б-н фарқланади. Ҳозирги инсониятнинг барча И.и цивилизациянинг юқори даражасига эришишда бир хил имкониятларга эгадир.

ИСИРИК, адраспан — захарли кўп йиллик ўт ўсимлики. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (гармин, вазинин, дезоксиπεганин ва б.), ёғ, бўёқ ва б. моддалар бор. Табобатда қадимдан турли касалликларни даволашда сийдик ҳайдовчи, терлатувчи дори сифатида, дезоксиπεганин гидрохлорид яллиғланиш (невритлар,

миастения ва б.) касалликларини даволашда ишлатилади. Грипп вақтида хоналарда И. тутатиш фойдали.

ИСИТМА — касаллик қўзғатувчи омилларга жавобан организмнинг химоя реакцияси. Организмда иссиқлик идора этилишининг бузилиши ва шунинг натижасида гавда т-расининг кўтарилиши б-н ифодаланади. И.нинг келтириб чиқарган сабаблар, ривожланиш механизмлари, кечиши ва х. к. хусусиятларига кўра бир неча тури фарк қилинади.

ИСИТМА ТУШИРУВЧИ ДОРИЛАР (антипиретиклар) — иситма чиққанда гавда т-расини туширувчи дорилар. И.т.д. идора қилиш марказларига таъсир этиб, уларнинг қўзғалувчанлигини сусайтиргач, тери томорларини кенгайтиради, бадан сиртига кўпроқ қон келтиради, тер чиқишини оширади ва шу б-н организмдан ташқарига иссиқлик чиқишини кучайтиради (мас., фенацетин, антипирин, амидопирин, анальгин, натрий салицилат ва б.). Асал ва малина ҳам терлатиб иситмани туширади.

ИСҚАБТОПАР ИСИТМАСИ, паппатачи иситмаси — ўткир юқумли касаллик; исқабтопарлар орқали соғлом одамга арбовируслар юқиши натижасида юзага чиқади. Одатда узок давом этмайдиган иситма, бош ва мускуллар оғриғи, кўз қовоқларининг яллиғланиши, дармонсизлик, юзнинг керкиши ва б. белгилар б-н намоеъ бўлади.

ИСҚАБТОПАРЛАР — қон сўрувчи майда ҳашаротлар оиласи (москитлар, флeботомуслар). 130 дан ортик тури маълум. Бизда уларнинг 30 дан ортик тури тарқалган. Баъзи турлари одамда лейшманиоз, исқабтопар иситмаси ва х. к. касалликларни қўзғатади.

ИССИҚ ЭЛИТИШИ — к. *Гипертермия*.

ИССИҚЛИК АЛМАШИНИШИ — ташқи муҳит б-н организм орасидаги иссиқлик энергиясининг алмашинуви. 4 хил бўлади: кондуктив И. а.—иссиқликни ўтказиш б-н амалга ошади; конвектив И. а.—газ ёки суюқлик воситасида иссиқликни ўтказиш; радиацион И. а.—нурланиш воситасида иссиқликни чиқариш; терлаш орқали И. а.—тери, ўпка ва нафас йўллари орқали сув буғланиши.

ИССИҚЛИК-ЕРУҒЛИК БИЛАН ДАВОЛАШ — физик омиллар б-н даволаш усулларидан; бунда инфрақизил нур берадиган лампалар ҳамда табиий ёки сунъий еруғликдан фойдаланилади. Инфрақизил нурли лампалардан соллюкс, Минин лампаси ишлатилади.

ИССИҚЛИК ТОШИШИ — қаттиқ терлаш ва тернинг секин буғланиши натижасида терига майда тошмалар тошиши. Кўпроқ иссиқ кунларда гўдаклар ва ёш болаларда, шунингдек кўп терлайдиган семиз кишиларда кузатилади. Иссиқлик кўракка, оркага, қўл териси, кўпинча қўлтиқ ва кўкрак безлари остидаги тери бурмаларига ёйилиб ёки тўп-тўп бўлиб тошади. Иссиқлик тошган жой қаттиқ кичишади; қашилганда инфекция тушиб, терининг йирингли касалликлари пайдо бўлиши мумкин.

ИСТЕРИЯ — асаб-руҳий бузилишларнинг бир тури; неврозлар гуруҳига киради; талваса тутти-

ши, ҳаракат фалажланиши, маълум гуруҳ мускулларнинг учини, сезувчанликнинг бузилиши, томир тортишини, руҳий гаранглик ва кўрлик, эс-хуш айнаши, баъзан ҳушдан кетиш: стенокардия, бронхиал астма хуружисимон ҳолатлар, юрак ўйнашига ўхшаш белгилар ва б. кузатилади. Беморнинг юзаки фикр юритиши, бўлар-бўлмаста ишонувчанлиги, ҳаёлпарастликка мойиллиги, кайфиятининг бекарорлиги, бошқалар эътиборини ўзига жалб қилишга уриниши, олифталиги И. га хос белгилардир.

ИСТЕРОНЕВРАСТЕНИЯ — истерик, невротик ва астения ҳолати; фобиялар, миядан кетмайдиган ғоялар каби белгиларнинг бирга намоеъ бўлиши. Аксарият аёлларда кузатилади. Бунда нерв системаси функционал заифлашиб, жисмоний ва ақлий фаолият сусайиб кетади.

ИСТИСКО — организм бўшлиқлари, тўқималари, хусусан тери ости клетчаткасида ҳаддан ташқари кўп суюқлик (трансудат) йиғилиши. Суюқлик қайси органда йиғилганлигига қараб бош мия, кўкрак, мойяк, перикард, қорин ва б. органлар И.си фарк қилинади.

ИТТИҚАНАҚ, қоракиз — бир йиллик ўт. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида каротин, С витамин, флавоноидлар, кумаринлар, аччик, шиллик, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси диатез ва баъзи тери касалликларини даволашда, баъзан сийдик ҳайдовчи ва терлатувчи дори сифатида қўлланилади.

ИХТИЛОМ, поллюция — жинсий алоқа қилинмаганида ҳам ихтиёрсиз шахват ажрალიши. Кундузги (эякуляция марказининг қўзғалувчанлиги сусайганда) ва тунги (шаҳвоний туш кўрганда) И. фарк қилинади. Кундузги И. табиий шаҳвоний қўзғалиш натижасида, мас., аёлни ўпганда, баъзан шаҳвоний бўлмаган қўзғатувчилар (мас., транспорт тебраниши) таъсирида ҳам юзага келади. И. кўпинча ўсимрларда рўй беради ва жинсий балоғатга етиш даврининг бошланганини билдиради; бир маромда жинсий ҳаёт бошлангач И. тўхтабди.

ИХТИОЗ — терининг ирсий касаллиги; кератозларнинг бир хили. Бунда тери қуруқлик пўст ташлайди, кўплаб пайдо бўлган кипиксимон қасмок терини балик тангачасига ўхшатиб қўяди.

ИЦЕНКО — ҚУШИНГ КАСАЛЛИГИ — гипоталамус — гипофиз системаси касаллиги. Гипофизда адренокортикотроп гормон ортикча ишлаб чиқарилиши натижасида глюкокортикоидлар ва андрогенлар секретяси ошиб кетади. Касалликка бош мия шикастлари, руҳий кечинмалар, нейринфекциялар, гипофиз ўсмалари ва б. ҳолатлар сабаб бўлиши мумкин. Қон босимининг кўтарилиши, остеопороз, тери чўзилиб кетиши туфайли унда характерли чизиклар (стриялар) пайдо бўлиши, семирини, инфекцияларга чидамликнинг пайсаяниши, углеводлар алмашинувининг бузилиши (стерод диабет) ва вирилизация б-н ифодаланади.

ИЦЕНКО — ҚУШИНГ СИНДРОМИ — Иценко — Кушинг касаллигига ўхшаш клиникага эга, лекин келиб чиқиши буйрак усти бези аденомаси ёки аденокарциномаси ҳамда АКТГ-симон пептидлар ишлаб чиқарувчи ўсмалар (мас., бронхоген рак) б-н боғлиқ бўлган синдром.

ИЧ КЕТИШИ — ичининг суюлиб, тез-тез кетиши. И. к. га меъда-ичак йўлининг юқори қисмида

овқат ҳазм қилишнинг бузилиши: меъда ширасининг камайиб кетиши (ахилия), ингичка ичакда сўрилиш жараёнининг бузилиши (энтерал И. к.), шунингдек кўп микдорда дорилар истеъмол қилиш сабаб бўлади. Баъзан киши каттик кўрққанида ёки ҳаяжонланганида (невроген И. к.), озик-овқат махсулотлари ёкмаганида ҳам И. к. мумкин.

ИЧ ТЕРЛАМА, корин тифи, илеотиф — ичак фаолиятининг бузилиши б-н кечадиган ўткир юқумли касаллик: уни И. т. таёқчаси кўзгатади. Иситма, бош оғриғи, иштаха йўқолиши, қувватсизлик, корин оғриғи, ингичка ичак ва камдан-кам ҳолларда йўғон ичак лимфа системасининг зарарланиши, интоксикация ва б. белгилар намоён бўлади, баданга тошма тошади.

ИЧАК — овқат ҳазм қилиш органлари системасининг энг зарур ва узун қисми. Меъданинг чиқиш қисмидан бошланиб, орқа чиқарув тешигида тугайди. Ўрта яшар одамларда И.нинг узунлиги 7—9 м гача. И. ингичка ва йўғон ичакларга бўлинади. Ингичка ичакда асосан овқат моддалари ҳазм бўлади ва сўрилади. У қуйидаги қисмлардан иборат: ўн икки бармоқ ичак-меъданинг чиқиш қисмидан бошланиб, оч ичакка ўтиб кетади. Бу ичакка жигар ўти, меъда ости беши шираси қуйилиб, овқат моддаларини парчалаб, сўрилишга тайёрлаб беради ва сўрилиш бошланади; оч ичак — ўн икки бармоқ ичакдан бошланиб, корин бўшлиғининг юқори қисмини ишғол қилади ва аста-секин ёнбош ичакка ўтади. Оч ичакда парчаланган овқат моддалари қонга сўрилади. И.нинг охириги қисми йўғон И. бўлиб, қўндаланг кесимининг катталиги, тузилиши б-н ингичка ичакдан фарқ қилади. Йўғон И. кўричак, юқорига кўтарилувчи, қўндаланг, пастга тушувчи, сигмасимон ва тўғри И. лардан иборат. Йўғон И.нинг бошланиш қисмида фақат сув шимилади, қолган қисмида эса шимилмаган овқат моддаси наждага айланади. Кўричак ёнбош И.нинг йўғон ичакка ўтиш жойида бўлиб, унинг пастки қисмидан 5—11 см узунликдаги чурвалчангсимон ўсимта (аппендикс) осилиб туради.

ИЧАК БУРАЛИШИ — ичак тутилишининг бир кўриниши. Бунда ичак тутқичи б-н бирга буралиб қолиб, ундаги томир ва нервлар қисилади, натижада ичакнинг шу қисмида қон айланиши ва иннервация бузилади.

ИЧАК ЕЛИ — овқат ҳазм қилиш, ичак микрофлораси фаолиятининг бузилиши натижасида ичакда ҳосил бўладиган газлар аралашмаси.

ИЧАК ИНВАГИНАЦИЯСИ — ичаклар тикилиб қолишининг бир тури. Ичак бир қисмининг иккинчисининг ичига ёки бир ичакнинг иккинчисига (мас., ингичка ичакнинг йўғон ичакка) кириб қолиши. Кўпинча ёш болаларда учрайди.

ИЧАК ТУТИЛИШИ — бирор сабабга кўра ичак маълум бир қисмининг бекилиб, унинг охириги қисмига овқат ёки суюқлик ўтмай қолиши. И. т.нинг динамик ва механик хили бор. Динамик И. т. ичак ҳаракатининг бузилишидан келиб чиқади. Чандиклар, ўсма, полипллар, ичакнинг буралиши, бир-бирига кириб қолиши, ҳосил бўлган ёки ўт йўлидан ичакка тушган тошлар, ўлган паразитлар (аскаридалар), тикилиб қолган ахлат (йўғон ичакда), чурра халтасига буралиб кириб қолган ичакларнинг сижқилиши, ичакка тушган ёт жисмлар, кўшни органлардаги ўсма-

нинг ичакни сиқиб қўйиши ва б. механик И. т. га сабаб бўлади.

ИЧАК ШИРАСИ — ичак шиллик пардасининг безларидан ажралиб чиқадиган ҳазм шираси; ишқорий хусусиятга эга рангсиз ёки сарғиш суюқлик. Таркибида углеводлар, ёғлар ва оксилларни парчаловчи ферментлар бор.

ИЧАКНИ ЮВИШ — сув б-н даволаш муолажаси. Бунда минерал сув ёки дори эритмалари ичакка (кўпинча йўғон ичакка) зонд ёрдамида юборилади. Бир неча хили бор: сув остида И. ю. — иссиқ сувли ваннада ётган бемор ичагини махсус қурлма ёрдамида ювиш; сифон ёрдамида И. ю. — ётган бемор ичагига суюқлик юбориб, кейин дарҳол сифон асосида ўша зонд ёрдамида чиқариш; трансдуоденал И. ю. — ўн икки бармоқ ичакка дуоденал зонд ёрдамида суюқлик юбориш.

ИЧАКТУТҚИЧ (мезентерий) — корин пардасининг бурмали катлами. Корин бўшлиғидаги органларни корин деворига бириктириб туради.

ИЧКИ КАСАЛЛИКЛАР — 1) клиник тиббиётнинг бир соҳаси. Ички органлар касалликларининг клиник кечиши, патогенези ва этиологиясини ўрганади ҳамда уларнинг олдини олиш, даволаш ва диагноз қўйиш усулларини ишлаб чиқади; 2) ички органлар касалликларини (қон айланиши, нафас олиш, овқат ҳазм қилиш, буйрак, моддалар алмашинуви органлари, бириктирувчи тўқима ва қон системаси касалликлари)нинг умумий номи.

ИЧКИ СЕКРЕЦИЯ БЕЗЛАРИ, эндокрин безлар — эволюцион ривожланиш жараёнида физиологик фаол моддалар (гормонлар) ишлаб чиқариш ва ўз махсулотини бевосита организмнинг ички муҳитига ажратишга ихтисослашган аъзолар. Одамлар ва умуртқали ҳайвонларда фақат гормонлар ишлаб чиқарадиган И. с. б. га гипофиз, қалқонсимон без, қалқонсимон без олди безлари, буйрак усти беши қиради. Кейинги вақтда эпифиз (ғўлдасимон без)нинг эндокрин функцияси аниқланган. И. с. б.нинг иккинчи туркуми гормон ишлаб чиқаришдан ташқари, бошқа функцияни ҳам бажаради. Уларга меъда ости беши, тухумдон, уруғдон, букоқ беши (тимус), йўлдош қиради. Бошқа аъзолар ёки улардаги махсус хужайралар туркуми (мас., меъда-ичак йўли аъзолари, буйрак) ҳам маълум микдорда гормонлар ишлаб чиқаради. И. с. б.ни функциясининг бошқарилиши асосида бир неча туркумга бўлиш мумкин. Биринчи туркумга гипоталамо-гипофиз системаси бошқариб турадиган адео-гипофиз, қалқонсимон без, тухумдон ва уруғдон (гонадалар) ва буйрак усти безининг пўст қавати қиради. Иккинчи туркумга қирадиган қалқонсимон без олди безлари, меъда ости беши, букоқ безининг фаолияти гипофиздан мустақил равишда, ўзлари ишлаб чиқарадиган гормонлар концентрациясининг ўзгариши туфайли бошқарилади (тесқари алоқа принципи). Учинчи туркумга нерв тўқимасидан келиб чиққан гормон ишлаб чиқарадиган безлар ва айрим хужайралар қиради (нейросекреция). Улар фаолияти ҳам гипофиздан мустақил. Бу туркумга нейрорептидлар ишлаб чиқарадиган гипоталамус ҳам қиради.

ИШЕМИЯ — тўқима, орган ёки тана бирор

кисмининг қон б-н таъминланишининг камайиши; бирор сабаб (мас., томирларнинг қисқариши, тромб, эмбол тикилиб қолиши, ўсма ёки б. тузилма эзиб қўйиши ва х. к.)га қўра артериал қон окшининг сусайиши ёки биратўла тўхтаб қолиши натижасида юзага келадиган маҳаллий қон айланишининг бузилишларидан бири.

ИШИАЛГИЯ — куймич нервнинг илдиз ва толасида пайдо бўладиган оғрик; умуртқалараро дистрофия ва чанок органларининг сурункали яллиғланиши ҳамда жароҳатланиши сабаб бўлади. Оғрик белда бошланиб, баъзи ҳаракатлар қилинганда оёққа томон (сон, болдир, тўпикка) йўналади.

ИШИАС — куймич нервнинг яллиғланиши натижасида пайдо бўладиган оғрик. Асосан умуртқа поғонаси, кичик чанок органлари, бел-думғаза касалликлари белгиси бўлиши мумкин. Бунда думба, сон ва болдир оғриб, оёқ панжасигача етиб боради ва пировардида бемор қийшайиб қолади. У оёқ учида ҳам, товонида ҳам юра олмайди. Баъзан касалланган оёқнинг панжа қисмидаги мускуллар озиб, оёқ мускуллари қувватсиз бўлиб қолади.

ИШТАҲА — овқат ейиш истаги; И. нинг бошқарилишида организмдаги моддалар алмашинуви

маълум аҳамиятга эга. И. нинг пайдо бўлиши м. н. с. нинг фаолияти ва таъсирланишига боғлиқ. Физиологик кузатишларга қараганда гипоталамик ва лимфатик тузилмаларни таъсирлаш ёки жароҳатлаш И.нинг йўқолиши ёки аксинча «қочилиши»га сабаб бўлади. И.нинг 3 хил ўзгариши: сусайиши, ҳатто йўқолиши (анорексия), кучайиши (булимия) ва бузилиши (парорексия) кузатилади.

ИШУРИЯ — к. *Сийдик тугилиши.*

ИҚЛИМ — об-ҳавонинг кўп йиллик режими, яъни бирор жойда бўладиган об-ҳаво шароитларининг мажмуи ва тадрижий ўзгариши. Об-ҳаво режими одам организмга, унинг соғлиги ва жисмоний ўсшига таъсир кўрсатувчи омиллардан ҳисобланади.

ИҚЛИМ БИЛАН ДАВОЛАШ — даволаш-профилактика максадларида иқлим омилларидан фойдаланиш.

ИҚЛИМ ОМИЛЛАРИ — бирор жойда бўладиган об-ҳаво шароитлари (ҳаво т-раси ва намлиги, атмосфера босими, ёғин-сочин ва б.). И. о. ўсимлик, ҳайвон ва одам организмга таъсир этади.

ИҚЛИМГА МОСЛАНИШ, а к л и м а т и з а ц и я — тирик организмлар (ўсимлик, ҳайвон, одам)нинг ўзи ўрганмаган янги иқлим ва географик шароитларга мослашуви. Бунда организмда мураккаб морфологик, физиологик, биокимёвий ва биофизик ўзгаришлар содир бўлади.

Й

ЙИРИНГ, мадда, фасод — сарғиш-яшил суюқлик. Асосан жароҳат ва тўқималарга тушган йиринглатувчи микроблар ҳосил қилади. Бунга кўпинча эзилган тўқималар, қон айланишининг бузилиши, тўқималардаги ёғ жисмлар сабаб бўлади. Й. оксиллар, парчаланувчи лейкоцитлар, яллиғланган тўқималардаги ўлган ҳужайралар ва патоген микроорганизмлардан ташкил топади.

ЙИРИНГ БОЙЛАШИ — йиринг пайдо бўлиш жараёни. Бунда ўлган тўқималар, томирлар деворидан сизиб ўтган қон таначалари, лимфа, микроблар, уларнинг токсинлари иштирок этади.

ЙИРИНГЛИ ИНФЕКЦИЯ — йиринглатувчи бактериялар (стафилококк, стрептококк, пневмококк, яшил йиринг пайдо қилувчи таёқчалар ва б.) қўзғатадиган яллиғланиш жараёни.

ЙОД — Д. И. Менделеев даврий системасининг VII группасига мансуб кимёвий элемент; атом номери 53, атом оғирлиги 126,9, символы I; галоидлар туркумига кирди. Й. қалқонсимон без гормонлари тироксин (T_4) ва трийодтиронин (T_3) таркибига кирди ва моддалар алмашинуви га фаол таъсир кўрсатади. Й. қалқонсимон без томонидан фаол ютилиб, унинг асосий оксиди — тиреоглобулинда кўп миқдорда тўпланadi. Й. овқат б-н етарли миқдорда қабул қилинмаса, организмда Й. етишмаслиги оқибатида қалқонсимон без катталаниб, *буқоқ* пайдо бўлади; даволаш ва диагностика учун радиоактив Й., асосан ^{131}I , ^{125}I ишлатилади.

ЙЎЛДОШ — бола туғилгач, кетидан тушадиган ҳомила пардалари, *плацента* на киндик тизимчасидан иборат аъзо; ҳомилани она танаси б-н боғлаб туради. Туғруқнинг Й. тушиш даврида плацента ва пардалар бачадон деворидан тўла кўчади ва туғруқ йўллари орқали чиқади.

ЙЎЛДОШ КАСАЛЛИКЛАР — беморнинг асосий касаллиги б-н бирга кечадиган касалликлар; асосий касалликка диагноз қўйишда аниқланади.

ЙЎЛДОШНИНГ ОЛДИН ҚЕЛИШИ — йўлдошнинг олдинда ётиши, уни бачадоннинг пастки сегментида нотўғри туриши, бачадон ички тешиги соҳасида ҳомиланинг олдинда ётган қисмдан пастда жойлашиши; бунда ҳомиладорлик вақтида ва туғруқ бошланиши б-н қиндан қон кетади, ҳомила ва она учун ниҳоятда хавфли ҳолат кузатилади.

ЙЎТАЛ — рефлектор ҳолат; ғайриинхтиёрый равишда овозли тез нафас чиқариш ҳаракати; бирор касалик белгиси бўлиши мумкин. Й. бир неча хил бўлади: ҳўл Й.— балғам ажралиши б-н содир бўладиган Й. Бронхит, зотилжам, ўпка сили касаллигида кузатиш мумкин; хириллаган Й.— қув-қув йўталиш; хиқилдоқ ва трахея яллиғланганда учрайди; қурук Й.— балғамсиз Й. Плевра, томок таъсирланганда ва қурук бронхитда кузатилади.

ЙЎТАЛГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — йўталиш рефлексини сусайтирувчи моддалар (кодеин, либексин ва б.).

К

КАВЕРНА — турли орган (ўпка, жигар, буйрак, суяк)лар тўқимасининг кўпинча сил, баъзан рак, захмдан зарарланиб ириши натижасида ҳосил бўлган ковак (бўшлик). К. нинг диаметри 2—7 см ва ундан каттароқ бўлиб, ўпканинг бир бўлагини ёки бутунлай ҳаммасини эгаллаб олиши мумкин.

КАВЕРНИТ — эрлик олати ғовак таналарининг ядлиғланиши. Ўткир ва сурункали К. фарқ қилинади. Ўткир К. уретранинг ядлиғланиши ёки шикастланишидан кейин пайдо бўлади; бунда бирдан ҳарорат кўтарилиб, эт увишади, олат шишади, маддалайди, безиллаб оғрийди. Ўз вақтида олди олинмаса, сурункали К. га айланиб кетади: ғовак таналар қаттиқлашиб, фиброз тўқимага айланади, эрекция бузилади.

КАВЕРНОГРАФИЯ — кавернани пункция қилиб контраст модда юбориб, рентенологик текшириш.

КАВЕРНОТОМИЯ — ўпка силида ўпкадаги к. вақ ёки бўшлиқни очиш операцияси.

КАЗЕИН — кислота таъсирида чўккан казеин-гендан ҳосил бўлган сут оксиди.

КАЗЕИНОГЕН — фосфопротейд, сутнинг асосий оксиди; таркибидаги фосфат кислота таъсирида казеин шалида чўкиб, сут ивийди.

КАЗЕОЗ — ўлган тўқиманинг сузмага ўхшаш бўлиши. Бу кўпинча лимфа ва тери ости ёғ безларида, ўпка силида кузатилади.

КАЙРОФОБИЯ — ҳавонинг кескин ўзгаришидан ҳадиксираш, ваҳимага тушиш ҳолати.

КАКОВСКИЙ — АДДИС СИНАМАСИ — сийдикни миқдорий текшириш усули. Бунда 10—12 соат ичида ажралган сийдикни идишга йиғиб, ҳисоблаш камераси ёрдамида эритроцитлар, лейкоцитлар ва цилиндрлар сони аниқланади ва сутка давомида ажралган сийдик миқдорига кўпайтирилади.

КАКОСМИЯ — хид сезишнинг бузилиши; ноҳуш хид сезиш. Хид сезиш анализатори функциясининг издан чиқши ёки организмда ноҳуш хидли манба (мас., йирингли синусит) борлиги К. га сабаб бўлади. Аксарият рухий касалларда кузатилади.

КАЛ, **п а р ш а**, **ф а в у с** — терининг замбуруғ касаллиги; асосан бошнинг сочили қисми, баъзан тирноқ ва ички органлар зарарланади. К. замбуруғлари соч халтачасига ва сочга зарар етказилади. Соч ранги хира тортиб, кулранг тусга киради, мўрт бўлиб қолади, тўкила бошлайди. Бош терисининг касалланган қисми маълум вақтдан кейин қизариб, шишади, бир оз қичишади, юнкалашиб кетади, бош ялтираб туради. Кейинчалик оқиб, кепакка ўхшаган пўстчалар ёки сарғиш қобик б-н қопланади, у кўная бориб, бошни бутунлай қоплаб олади. Бемор бошини қашиганда К. замбуруғлари терининг бошқа қисмларида ҳам юқиши мумкин.

КАЛИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг I группасига мансуб кимёвий элемент; симболи К., атом номери 19, атом оғирлиги 39, 102; барча тирик организмлар ички муҳитининг зарурий компоненти бўлиб, ҳаёт учун муҳим жараёнларда иштирок этади. К.нинг баъзи бирикмалари тиббиётда доривор восита сифатида қўлланилади.

КАЛИЙ ПЕРМАНГНАТ (марганцовка) — тўқ бинафша рангли кристалл модда; тўқималарга тушганида ўздан кислород ажратиб, буриштирувчи, китикловчи ва куйдирувчи таъсир этади, шунингдек, ажралиб чиқаётган кислород ҳисобига микробларга қарши таъсир кўрсатади. Тиббиётда сувдаги эритмаси яраларни ювиш, оғиз ва томоқни чайиш, гинекология ҳамда урологияда антисептик восита сифатида ишлатилади.

КАЛЛЯ СУЯГИ — одамнинг бош скелети. Катта ёшдаги кишиларда К. с. чоклар орқали бирлашган. Чакалоқларда бу суяклар ўртасида суякланмаган қисм — ликлдоқлар бўлади. К. с. мия ва юз бўлимлари бўлинади. Мия бўлими бўшлиғида бош мия, юз бўлимида эса нафас системасининг бошланиш қисми, бурун бўшлиғи ва овқат ҳазм қилиш системасининг бошланиши — оғиз бўшлиғи жойлашган. К. с. бўшлиғи катта энса тешиги орқали умуртка поғонаси каналига бирлашган.

КАЛЛЕН СИМПТОМИ — ўткир *панкреатит* ҳасталигида киндик атрофида ҳосил бўладиган нотекис кўкариш (цианоз). Баъзан қорин бўшлиғига қон қуйилганда ҳам пайдо бўлиши мумкин.

КАЛЛИК — к. *Алопеция*.

КАЛОРИМЕТРИЯ — турли физик, кимёвий ва биологик жараёнларда ҳосил бўладиган ёки ютиладиган иссиқликни ўлчаш усуллари мажмуи. Тиббиёт ва биологияда организмдаги энергия алмашинувини тадқиқ қилишда қўлланилади. Воситали К.— организмда ҳосил бўладиган иссиқликни воситали (асосан газ алмашинувини текшириш йўли б-н) аниқлаш. Воситасиз К.— организмда ҳосил бўлган иссиқликни бевосита ўлчаш. Бунинг учун текшириладиган организмни герметик ёпик, калориметрик камерага жойлаб, иссиқлик ўзгариши бевосита ўлчанади.

КАЛЬМЕТТИЗАЦИЯ — болаларга сил касаллигига қарши оғиз орқали вакцина юбориш (вакцина-наш).

КАЛЬЦИНОЗ — организм тўқималарида кальций тузларининг йиғилиши. Атеросклеротик, дистрофик, маҳаллий, метаболик, метастатик ва б. хил К. фарқ қилинади.

КАЛЬЦИТОНИН — кальций ва фосфор алмашинуви ростилаб турадиган пептид гормон. К калконсимон безнинг парафолликуляр ёки К хужайраларида синтезланади. К. синтез йўли б-н ҳам олинган. К. секретцияси кондаги кальций микдорига қараб ўзгаради: конда кальций микдори ошганда К. ажралиши камаяди.

КАЛЬЦИУРИЯ — сийдик б-н кальций тузлари чиқиши. D-гипервитаминозда, қалконсимон без олди безларининг функцияси бузилганда ва б. да кузатилади.

КАЛЬЦИФЕРОЛ — D витамин (қ. *Витаминлар*). **КАМЕРТОН** — кулоқнинг эшитиш лаёқатини аниқлашда ишлатиладиган асбоб.

КАМПТОКОРМИЯ — истерияда одамнинг нотабий ҳолатни (икки букилиб ёки ёнга энгашиб қолиш ва б.) турғун эгאלлаб қолиши.

КАНАКУНЖУТ — бир йиллик ўсимлик. Уруғи заҳарли, таркибида ёғ, липаза ферменти, рининин алкалоиди, заҳарли рицин моддаси ва б. бирикмалар бор. К. мойи табобатда сурғи дори сифатида, ундан тайёрланган суртмаси тери касалликларини даволашда қўлланилади.

КАНАЛАР — ургимчаксимонлар синфига мансуб бўғимоёкли ҳашаротлар. Асосан акариформлар, паразитоформлар ва пичанхўрлар туркумига бўлинади. К ўсимликлар ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг зараркунадалари, хайвон ва одам паразитлари, энцефалит, иситма, терлама, туляремия, ўлат каби юқумли касалликларнинг кўзгатувчиларидир.

КАНАМИЦИН (син.: кантрекс, кармицин, кристаломидин ва б.) — аминогликозидлар гуруҳига мансуб антибиотик. Қўпгина граммусбат ва грамманфий микробларга нисбатан таъсир доираси кенг бўлиб, оғир йирингли-септик касалликларда (сепсис, менингит, перитонит ва б.), нафас йўллари, буйрак ва сийдик йўллари касалликларида, ўпка ва б. органлар силида, операциядан кейинги асоратларнинг олдини олишда қўлланилади.

КАНДИДАМИКОЗ — қ. *Кандидоз*.

КАНДИДОЗ, кандидамикоз, оғиз оқариши — одам ва хайвонларда учрайдиган замбуруғ касаллиги. Асосан ачитқисмон (кандида) замбуруғлар кўзгатади. Тери, тирноқ ва тирноқ болишлари, ички органлар, шунингдек шиллик қаватлар зарарланади.

КАНДИНСКИЙ-КЛЕРАМБО СИНДРОМИ, психик автоматизм, галлюцинатор — параноид синдром — сохта галлюцинация, кузатув, таъсир этиш вавасаси ҳамда ошқоралик каби симптомлар мажмуи; бу беморда «Мен» туйғусининг (шахсий фикр ва хатти-харакатнинг) бегоналашуви б-н кечади, асосан шизофренияда учрайди.

КАНСКРОИД — рақнинг бир хили; бунда ўсма тўқимаси безсимон тузилмалар ва кўп қаватли ясси эпителийдан иборат бўлади.

КАНЦЕРОГЕНЛАР, онкоген моддалар — ўсмаларни авж олдириш хусусиятига эга бўлган моддалар.

КАНЦЕРОФОБИЯ — ўсма касалликларидан қўрқиш; мияга ўрнашиб қолган ваҳима ҳолати.

КАПИЛЛЯРЛАР — қон томир ва қон айланиш

системасининг охириги нозик қисми. Барча орган ва тўқималардаги энг майда томирлар. К. артериолалар (артериаларнинг охириги энг майда тармоқлари)ни венулалар (майда веналар) б-н бирлаштиради ва қон айланиш доирасини туташтиради. Қ.да моддалар ва кислород алмашинуви жараёни боради. К. деворидан тўқималарга қондаги кислород ва озик моддалар, тўқималардан эса қонга карбонат ангидрид ва бошқа алмашинув маҳсулотлари ўтади.

КАПИЛЛЯРЭКТАЗИЯ — капиллярларнинг бирор касаллик сабабли кенгайиши.

КАПИТОНАЖ — жароҳат бўшлиғини беркитиш ёки торайтириш учун унинг деворлари ва чеккаларини тикиш.

КАПСУЛА — 1, Фиброз тўқимадан иборат каттик парда. Қўпича паренхиматоз ва без органларини устки томондан қолаб туради (мас., жигар капсуласи, буйрак капсуласи ва х. к.). 2, Ичиш учун маълум улушда кукунсимон, пастасимон ёки суюқ дори моддалар солинадиган қобик; желатина ёки крахмалли бўлади. Оғиз шиллик пардасини таъсирланишдан сақлайди, дорининг ёқимсиз ҳиди ёки таъми одамга сезилмайди. Қ.ни очмасдан бутунлигича ютилаверади.

КАРАНТИН — юқумли касалликларнинг айрим ёки эндемик ўчоқдан тарқалишига йўл қўймастик ва шу ўчоқни чеклаш ёки тугатиш, юқумли касаллик б-н оғриган беморларни соғлом кишилардан ажратиш учун кўриладиган маъмурий ва тиббий-санитария тадбирлари мажмуи.

КАРБОГИДРАЗЛАР — қ. *Глюкозидазалар*.

КАРБОКСИГЕМОГЛОБИН — гемоглобиннинг ис гази (СО) б-н бирикишдан ҳосил бўладиган бирикма. Кислороднинг тўқималарга нормал етиб келишига тўсқинлик қилади, натижада киши ис газидан заҳарланади (ис тегади).

КАРБОН КИСЛОТАЛАР — таркибида карбоксил туркум бўлган органик кислоталар. К. к. радикалнинг характериға кўра тўйинган ва тўйинмаган, очик занжирли ва ҳалқали; карбоксил туркумининг сонига қараб бир, икки, уч асосли бўлади. Моддалар алмашинувида муҳим роль ўйнайди. Баъзи К. к. биоген стимуляторлардир.

КАРБУНКУЛ — қ. *Хўннос*.

КАРДИ, КАРДИО — 1) юрак; 2) меъданинг кириш тешиги.

КАРДИАЛГИЯ — юрак соҳасидаги оғрик. К. да асосан симилловчи ёки санчикли оғрик пайдо бўлиб, узок давом этади. Юракнинг турли касалликлари (мас., миокардит), невроз ва б. касалликлар белгиси бўлиши мумкин.

КАРДИОВАСКУЛЯР — касаллик белгиларининг бир вақтда ҳам юракка, ҳам қон томирларига тегишли бўлиши.

КАРДИОГРАММА — 1) юрак фаолиятидаги ўзгаришларни акс эттирадиган эгри чизик; 2) юрак фаолияти туфайли кўкрак қафасининг механик тебранишларини қайд қилувчи эгри чизик.

КАРДИОГРАФИЯ — 1) юрак фаолиятидаги ўзгаришларни график усулда қайд қилиш; 2) юрак фаолияти натижасида кўкрак қафасининг механик тебранишларини график усул қайд қилиш.

КАРДИОДИЛАТАЦИЯ — кардиоспазм касаллигида махсус аппарат — кардиодилататор б-и.

меъданинг кардиал қисмидаги тешикни сунъий кенгайтириш.

КАРДИОЛОГ — юрак-томир системаси касалликларини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис шифокор (терапевт).

КАРДИОЛОГИЯ — ички касалликлар ҳақидаги фаннинг бир тармоғи. Юрак-томир системасининг тузилиши ва фаолиятини, юрак-томир касалликларининг келиб чиқиш сабаблари ва ривожланиш механизмларини ўрганади, шунингдек уларни аниқлаб, даволаш ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

КАРДИОМЕГАЛИЯ — юрак массаси ва ўлчамининг катталашиб кетиши. Юрак амилоидози касаллигида кузатиладиган а м и л о и д К.; гликогеноз касаллигида учрайдиган гликоген К. ҳамда юрак мускулининг туғма катталашishi б-н ифодаланадиган г и п е р п л а с т и к и д и о п а т и к К. фарқ қилинади.

КАРДИОМОПАТИЯ, к а р д и о п а т и я — этиологияси (келиб чиқиши) номаълум касалликлар. Миокарднинг яллиғланмасдан шикастланиши б-н ифодаланади. Қон ҳаракатининг сусайиши оқибатда юзага келадиган К. да юрак бўшлиқлари кенгайиб, юрак етишмовчилиги рўй беради. Констриктив К. юрак камералари девори кенгайишининг бузилиши б-н ифодаланади.

КАРДИОНЕВРОЗ — неврознинг кардиалгия, юрак уриши ва юрак соҳасида бошқа нохуш сезилар пайдо бўлиши б-н ифодаланадиган хил.

КАРДИОРЕНТГЕНОЛОГИЯ — рентгеноскопия ва график ёзув ёрдамида юрак қисқариши ҳамда юрак ҳаракати контурини кузатиш; юрак фаолиятини ўрганишда қўлланилади.

КАРДИОСКЛЕРОЗ — юрак мускулларининг кон б-н етарли таъминланмаслиги ёки яллиғланиш сабабли унда бириктирувчи тўқима (чандик) ҳосил бўлиши. Асосан вена томирлари атеросклерози, ревматизм, миокардит ва б. сабаб бўлади. Асосий аломатлари — юрак иши етишмовчилиги, юрак аритмияси.

КАРДИОСПАЗМ — қизилўнғачнинг меъдага кирадиган қисми — кардининг торайиб қолиши. Оқибатда қизилўнғачнинг юқори бўлимлари кенгайди. Қ. да қизилўнғачдан меъдага овқат лукмасининг ўтиши қийинлашади.

КАРДИОСТЕНОЗ — тўқималарда ҳосил бўлган морфологик ўзгаришлар (ўсмалар, чандик ва б.) оқибатда кардиал тешикнинг торайиши?

КАРДИОТАХОГРАФИЯ — юрак уриши (қисқариши) частотасини кардиотахограф асбоби ёрдамида узлуксиз равишда автоматик қайд қилиш.

КАРДИОТОНИК ВОСИТАЛАР — к. *Юрак гликозидлари.*

КАРДИОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; юрак ҳасталигидан ўлиб қолишдан кўрқиш, ваҳимага тушиш. Асосан неврозда кузатилади.

КАРДИОЦИКЛОГРАФ — юрак цикли ўзгаришлари, асосан аритмияни қайд қиладиган асбоб. Бунда электрон-нурли трубка экранида электрокардиограмма ҳосил қилиниб, у фотокоғозга ўрилиб боради.

КАРДИОЦИКЛОГРАФИЯ — кардиоциклограф ёрдамида юрак фаолияти мароми ва юрак цикли фазасини назорат қилиш усули.

КАРДИТ — юрак айрим қаватларининг ял-

лиғланиши (эндокардит, миокардит, эндомиокардит, перикардит, панкардит ва ҳ. к.). К. асосан кенг тарқалган ревматизм ва ревматоидли артрит касалликларида кузатилади.

КАРИЕС — к. *Тиш чириши.*

КАРИОГАМИЯ — уруғланиш жараёнида эркак ва урғочи жинсий хужайралар ядроларининг қўшилишидан зигота ядроси ҳосил бўлиши. К. патижасида хромосомалар сони 2 баравар кўпаяди.

КАРИОЛИЗИС — хужайрадаги дистрофик ўзгаришлар туфайли хужайра ядросининг бутунлай парчаланиб кетиши; мас., хужайрага кўп дозада ионлаштирувчи нур таъсир этганда кузатилади.

КАРИОЛОГИЯ — цитологиянинг бир бўлими; хужайра ядросининг ривожланиши, тузилиши ва функцияларини ўрганади. Ирсий касалликларни ўрганишда К. усулларидан фойдаланилади.

КАРИОТИП — ҳар бир турга хос бўлган хромосомалар морфологик белгилари (сони, ўлчами, шакли, ўзига хос тузилиши ва б.) мажмуи; К.нинг донмийлиги митоз ва мейоз жараёнларига боғлиқ. Хромосома ва геном мутациялар натижасида К. ўзгариши мумкин.

КАРЛИК, г а р а н г л и к — мутлако эшитмаслик ёки эшитишнинг сўзни англай олмайдиган даражада пасайиб кетиши. К туғма ва ҳаётда орттирилган бўлиши мумкин. Т у г м а К. ка бола туғилаётганда эшитув нервининг зарарланиши, ички қулоқ ёки эшитув нервининг ирсий ёки она юқумли касалликлар (грипп ва ҳ. к.) б-п огриши натижасида ривожланмай қолиши, шунингдек хомилдорлик даврида, хусусан унинг биринчи ойларида онанинг турли дорилар ё спиртли ичимликлар ичиши сабаб бўлади. Ҳ а ё т д а о р т т и р и л г а н К. ўрта ва ички қулоқ, эшитув нерви ёки бош мия эшитув марказининг яллиғланиш касалликлари, баъзи инфекцион касалликлар асорати, шунингдек зарарли омиллар (мас., шовкин) натижасида келиб чиқиши мумкин.

КАР-СОҚОВЛИК — к. *Гуқглик.*

КАРНИТИН, В₇ витамин — ацетил ва ацил туркумларини митохондриял мембранасидан ўтказиш ишини бажарадиган витаминсимо молда. Мускул экстрактида учрайдиган азот асосларига кирди.

КАРНИФИКАЦИЯ — ўпка тўқимасининг патологик ўзгариши; бунда ўпканинг яллиғланган қисми ҳавосизланиб, констенцияси бўйича мускул тўқимасига ўхшаб қолади.

КАРНОЗИН — к. *Пентидлар.*

КАРОТИД ЕТИШМОВЧИЛИК — миёнинг ички уйқу артериясидан кон б-н таъминланишидаги етишмовчилик; шу артерия ёки умумий уйқу артериясининг стенози сабаб бўлади. Бунда бир томондаги қўл ёки оёқда ёки иккаласида ҳаракат ва сезувчанлик бузилади. Кўпинча қарама-қарши томондаги қўз хиралашиб қолади.

КАРОТИД СИНУС — умумий уйқу артериясининг ташқи ва ички артерияларга бўлинган жойидаги кенгайган қисми. К. с. да баро-ва хеморецепторлар жойлашган бўлиб, улар қўзғалганда кон томирлар кенгайди, кон босими тушади, юрак уриши секинлашади.

КАРОТИН — кўп қўш боғлар, метил шохчалар ва ҳар икки учида бета нион ҳалқаси сақловчи

тўйинмаган углеводород. Сағримтир-кизил рангли; А витаминнинг олд моддаси (провитамин). К. нинг асосий утча: α -, β - ва γ -изомерлари маълум. Ўсимликларда синтезланади. Хайвонлар жигарида каротиназа ферменти таъсирида гидролизланиб, А витамин (ретинол)га ўтади.

КАРОТИНАЗА — к. *Каротин*.

КАРОТИНЕМИЯ — қонда каротиноидлар концентрациясининг анча юқори бўлиши; плазманинг сарик рангга бўялиши ва тери аурантиазаси пайдо бўлишига олиб келади.

КАРОТИНОИДЛАР — бактериялар, замбуруғлар ва мураккаб ўсимликларда синтезланувчи, сарик, тўқ сарик, кизил рангли, ёғда эрийдиган биологик фаол пигментлар. Айрим К. (липохромалар) А витамин (ретинол) синтезида қатнашади.

КАРЦИНЕМИЯ — қонда ўсманнинг метастаз беришига сабаб бўладиган ўсма хужайралари бўлиши.

КАРЦИНОЗ, карциноматоз — рак ўсмаларининг организмга тарқалиб, метастаз бериб, анча жойни камраб олиши.

КАРЦИНОИД — аргентафинацитлар ва уларга ўхшаш хужайралардан тузилган хавфсиз ва хавфли ўсмаларнинг умумий номи. Кўпинча чувалчангсимон ўсимта (аппендикс)да, баъзан меъда-ичакда учрайди.

КАРЦИНОМА — к. *Рак*.

КАРЦИНОМАТОЗ — к. *Карциноз*.

КАРЦИНОСАРКОМА — эпителиал ва бириктирувчи тўқималардан вужудга келган хавфли ўсма.

КАСАЛ — к. *Бемор*.

КАСАЛЛИК — ташқи ва ички омиллар таъсирида организм морфо-функционал хусусиятларининг шикастланиши ва айни вақтда ҳимоя-мослашув реакциялари ривожланиши, ташқи муҳит б-н мувозанати, фаол ҳаракатнинг бузилиши б-н ифодаланадиган янги сифатий ҳолат. Лекин ҳозирга қадар К. умумий қабул қилинган таърифга эга эмас, чунки у ниҳоятда мураккаб жараёндир. Ҳатто амалиётда К. таърифи тўғрисида бир-бирига зид фикрлар мавжуд бўлиб, бунга сабаб К.нинг келиб чиқишида баъзи олимлар асосий ўринни, мас., нерв ёки эндокрин системаси ва ҳ. к. га беришса, бошқалар фалсафий, ижтимоий ва сиёсий томонларига кўпроқ эътибор беришади. Шу б-н бирга ҳар қандай К. сабабсиз бўлмаслиги (к. *Этиология*), организм бирбутунлиги ва унинг сақланишининг бузилиши (к. *Гомеостаз*, *Шикастланиш*), сабаб б-н организм ўртасида мураккаб муносабатлар юзага келиши, К.нинг ривожланиш механизмлари (к. *Патогенез*) ва уларга организмнинг жавоб бера олиш қобилияти, имконияти ва хусусиятлари (к. *Реактивлик*, *Резистентлик*, *Иммунитет*) К.нинг келиб чиқишида ҳал қилувчи роль ўйнаши барча мутахассислар томонидан тан олинади. Ҳозирги замон тасаввурига кўра К.нинг кечишида: 1) К. олди — преморбид ҳолат, 2) латент (яширин), юқумли К.да эса, инкубацион, 3) продромал (К.дан хабар берувчи дастлабки нохуш ўзгаришлар), 4) авжланиш (ҳар бир К.нинг ўзига хос барча клиник белгилари тўла-тўқис намоён

бўлган), 5) оқибат (К.нинг қандай натижа б-н тугаши) даврлари фарқ қилинади.

КАСАЛЛИК ВАРАҚАСИ — касал бўлганда, бахтсиз ҳодиса юз берганда, ҳомиладорликда ва туғруқдан кейин, карантин белгиланганда, ўткир юқумли касалликларнинг кўзгатувчиларини ташувчанликда, касал бола ва бошқа оила аъзоларини парварий қилишда, баъзан санаторий-курортларда даволанишда вақтинча ишламай туриб нафақа олиш учун бериладиган юридик, молиявий ва ҳисоб-статистика ҳужжати.

КАСАЛЛИК ТАРИХИ, касаллик баёни — даволаш-профилактика муассасаларида ҳар бир беморга тутилаётган асосий тиббий ҳужжат. Унда касалликни аниқлаш ва даво буюриш учун зарур маълумотлар, бемор аҳволидаги ўзгаришлар, уни уйига жўнатишда берилган маслаҳатлар қайд қилинади.

КАСАЛНИ ПАРВАРИШ ҚИЛИШ — касални дарддан фориғ қилиш ва унинг ҳолатини енгилаштиришга қаратилган тиббий муолажалар ҳамда санитария тадбирлари мажмуи.

КАСАЛҲОНА — беморлар ётиб (стационар шайхонада) даволанадиган ва уларни мунтазам назорат қилиб турадиган муассаса. Поликлиникалар б-н бирлаштирилган ёки бирлаштирилмаган, шунингдек республика, вилоят (ўлка), шаҳар, туман (район) ва участка К.лари фарқ қилинади. Кўп соҳали (турли хил ихтисосликлар бўйича бўлимлари бор) ва ихтисослаштирилган (сил, юқумли, рухий, кўз касалликлари ва б.) К. мавжуд. Болалар К.си ҳам кўп соҳали ва ихтисослаштирилган бўлади.

КАСБ КАСАЛЛИКЛАРИ — 1. Муайян касбга хос омиллар ёхуд бирор ишлаб чиқариш тури ёки касбга хос алоҳида меҳнат шайхоналарининг мунтазам ва узок вақт зарарли таъсири етишидан пайдо бўладиган касалликлар. 2. Клиник тиббиёт бўлими. К. к. унинг вужудга келиши, ривожланиши, кўринишларини ўрганади, уларни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқади.

КАССИРСКИЙ ИГНАСИ — ичи тешик, қалта пишик игна; тўш суягини пункция қилиб кўмик олишда ишлатилади. Гайка, мандрен ва олиб қўйиладиган дастадан иборат.

КАТАБОЛИЗМ, диссимляция — барча мураккаб моддаларнинг организмда парчаланиш мажмуи. Аминокислоталар, ёғ кислоталар, углеводлар, пурин, пирамидин асослари ва б. нинг моддалар алмашинуви жараёнида анорганик моддалар (сув, CO₂, аммоний)га айланиши.

КАТАЛАЗА — таркибда гем бўлган фермент. Кучли захарли модда — водород пероксидни сув ва кислородга парчалаб йўқотади.

КАТАЛЕПСИЯ — ҳаракат бузилишларидан; катэтоник симптомлар қаторига қиради; бунда беморни бирор вазиятга қўйилса, у шу алпозда узок вақт тураверади, мас., кўтариб қўйилган кўлини то ўзи тушмагунча туширмайди. К. истерия, шизофренияда учрайди. Баъзан гипноз ҳолатида ҳам кузатиш мумкин.

КАТАМНЕЗ — беморнинг касаллиги аниқланиб, маълум бир диагноз қўйилиб касалхонадан даволаниб чиқиб кетганидан кейинги аҳволи, тақдир ва касалликнинг кечиши ҳақидаги маълумотлар мажмуи.

КАТАПАЗИЯ — ўсма ҳужайраларининг алоҳида хусусиятга эга бўлиши.

КАТАПЛЕКСИЯ — тонуснинг йўқолиши, кучли ҳис-ҳаяжон (эмоциялар) туфайли мускул тонусининг киска муддатга йўқолиши; бунда бемор тўсатдан йикилиб тушади, лекин эс-хушини йўқотмайди. Нарколепсия белгиларидан бири.

КАТАРАКТА — кўз гавҳарининг хиралашуви. Туғма ёки ҳаётда ортирилган бўлади. Туғма К. умр бўйи ўзгармайди. Ҳаётда ортирилган К.да вақт ўтиши б-н гавҳар бутунлай хиралашиб қолади. 50 ёшдан кейин К. иккала кўзда кетма-кет бошланади. Гавҳар тобора хиралашаверади, лекин маълум қисми тиниклигича қолади (етилмаган К.). Бутун гавҳар хиралашганда оқиш кулранг тусга қиради (етилган К.). Бунда кўз ёруғлиқни қоронғилиқдан ажрата олади, холос. К. га асосан кўз тўқималари озикланишининг бузилиши, касалликлари (глаукома, тўр парданинг қуриб қолиши, кон томирларининг яллиғланиши, яқиндан кўришнинг оғир хили), шикастланиши ва б. сабаб бўлади. Баъзан гавҳар марказидан хиралаша бошлаб, кўз тезда кўрмай қолади.

КАТАТОНИК СИНДРОМ, кататония — асосан ҳаракат бузилишлари б-н кечадиган руҳиятнинг айниши; бунда бир-бирига қарама-қарши икки ҳолат — кататоник кўзғалиш ва кататоник ступор кўриниши намоён бўлади. Кўпроқ шизофренияда учрайди. Кататоник ступорда мускуллар, ҳаракатнинг қотиб қолиш ҳолатлари кузатилса, кататоник кўзғалишда аксинча импульсив, стереотип, масхаромуз, бемаъни ҳаракатлар қилиш каби ҳолатлар рўй беради.

КАТАФАЗИЯ — сўзлаш жараёнининг бузилиши; бунда бемор унга берилган биргина саволга кўп мартабалаб жавоб қайтарверади.

КАТЕПСИНЛАР — к. *Протеолиз*.

КАТЕТЕР — табиий каналлар ва тана бўшлиқлари, кон ва лимфа томирларига дори ҳамда рентген контраст моддалар юбориш, шунингдек диагностика ёки даволаш мақсадида улардаги суюқликларни тортиб олиш учун қўлланиладиган найсимон асбоб. Металл, шиша, лок шимдирилган ипак, пластмасса ва резинадан ишланган хиллари бўлади. Аёллар, эркаклар ва болалар учун мўлжалланган К.лар бор.

КАТЕТЕРЛАШ — диагностика ва даво мақсадида ковак аъзо, кон ёки лимфа томирларига катетер киритиш.

КАТЕХИНЛАР — биофлавоноидлар гуруҳига мансуб табиий биологик фаол моддалар; чой, кўпгина ҳўл ва резавор меваларда бўлади. Капиллярлар ўтказувчанлигини оширади. Қ.нинг оксидланиш маҳсулотлари ўзига хос таъм ва ранг бериш хусусиятига эга.

КАТЕХОЛАМИНЛАР — икки атомли фенол пирокатехиннинг алкиламин маҳсулотлари. К.га адреналин, норадреналин, дофамин гормонлари қиради. К. аминокислота — тирозиндан келиб чиқади. Улар кон томирлари қисқаришини кучайтиради, оралик моддалар алмашинуви ва нерв ўтказувчанлигига таъсир кўрсатади.

КАТЛЕН БЛОКАДАСИ — бел ва думғаза нервлари илдизчаларини новокаин б-н блокада қилиш. Бунда анестезияловчи модда эритмаси пастки думғаза тешиги орқали орка миянинг перидурал бўшлиғига юборилади.

КАТТА ҚОН АЙЛАНИШ ДОИРАСИ — к. *Қон айланиши*.

КАУЗАЛГИЯ — периферик нерв толаси жарохатланганда ва хусусан ўткир нарса б-н қисман кесилгандан сўнг пайдо бўладиган оғрик. У чидаб бўлмайдиган даражада кучли, беморнинг умумий ҳолати жуда оғир бўлади. Оғрик зўридан бемор кечаю-кундуз тиним билмайди, қўлини авайлаб, қўярга жой тополмай, ҳаддан ташқари тажанг бўлиб қолади.

КАУФФМАН СИМПТОМИ — сурункали гайморитда юқори жағ бўшлиғи деворидати шиллик парданинг бурун бўшлиғига осилиб тушиб, худди бурун ўсмасига ўхшаб қолиши.

КАФТ — қўл панжасининг ички ва оёқ панжасининг пастки (остки) томони; қўл қафти юқоридан билакнинг унчалик қучур бўлмаган кўндаланг эгатчаси, пастдан бармоқлар асоси б-н чегараланиб туради. К. қафт суяқлари, уларни бирлаштирган бойламлардан иборат бўлиб, турли мускуллар қоплаб олган. Кон томир ва нервлар б-н таъминланган. Қўл қафти меҳнат қилишда, оёқ қафти тик туриш ва юришда муҳим аҳамиятга эга.

КАХЕКСИЯ — организмнинг умумий атрофияга учраши; ҳаддан ташқари озиб кетиш, чўп-устихон бўлиб қолиш, бутунлай ҳолдан тойиш, физиологик фаолиятнинг усайиши, астенки, сўнгра апатик синдромлар пайдо бўлиши б-н ифодаланади. Келиб чиқиш сабаблари, ривожланиш механизми ва х. к. га кўра Қ. нинг бир неча тури (алиментар, гипофизар, ўсма ва х. к.) фарқ қилинади.

КАШНИЧ — бир йиллик ўт ўсимлик. Меваси таркибида эфир мойи, ёғ, оксил в б. моддалар бор. Доривор препаратлари иштаха очувчи, овқат ҳазм бўлишини тезлатувчи, ўт ҳайдовчи дори сифатида ҳамда вавосир ва б. касалликларни даволашда қўлланилади. Спиртли суви ва эфир мойи баъзи суюқ дорилар таъмин яхшилаш учун ишлатилади.

КВАДРИПЛЕГИЯ — к. *Тетраплегия*.

КВАШИОРКОР — болаларда учрайдиган алиментар дистрофиянинг оғир хили; оксил етишмаслиги натижасида келиб чиқади. Болада жисмоний ривожланиш тўхтаб қолади, бутун бадан шишиб кетади, тери пигментацияси ва ичкада сўрилиш жараёни ҳамда руҳий бузилишлар рўй беради.

КВЕРУЛЯНТЛИК — хулқ-атворнинг айниши; бундай кишилар судбозлик, қозибозлик, ҳақ-хуқуқ талашишга мойил бўлади, лекин вавасасага тушиб қолмайди. Шизофрениядаги К. вавасаси бундан фарқ қилади.

КВИНКЕ ШИШИ — аллергик ёки ирсий касаллик. Бунда тери, тери ости клетчаткаси ёки шиллик пардалар тўсатдан шишиб, бора-бора ўз-ўзидан йўқолиб кетади, лекин кўпинча қайталаниб туради.

КЕБНЕР ФЕНОМЕНИ — кипикли темиртки, кизил ясси темиртки ва б. касалликларнинг ўткир даврида терини тирноқ б-н қирганда янги тошмалар пайдо бўлиши.

КЕК ИРДАК, т р а х е я — ярим ҳалқа тоғайлардан бўғим-бўғим бўлиб тузилган най. Тоғайлар ораси бириктирувчи тўқималар б-н тўлиб туради. Қ. ҳиқилдоқ б-н бронхлар оралигида жойлашган.

Узунлиги 11—13 см, диаметри 15—18 мм. Нафас йўлининг бир қисми бўлиб, ўтаётган хавони илтиб намайди, ундаги чанглари ушлаб қолиб тозалайди.

КЕКИРИК — меъдадан оғиз орқали хаво чиқиши. К. соғлом одамларда овқат кўп истеъмол қилганда, кучли жисмоний иш бажарганда кузатилади. Тез-тез К. тутиши меъда, жигар, ўт пуфаси, кўричак ва б. органлар касаллигининг белгиси бўлиши мумкин.

КЕКСАЛИК, карилик — инсон ҳаётининг сўнгги даври; организмнинг ҳаётга мосланиш имкониятларининг камайиши, шунингдек турли орган ва системаларда морфологик ўзгаришлар рўй бериши б-н кечади.

КЕЛЕР КАСАЛЛИГИ I — келиб чиқиш сабаби номаълум касаллик. 3—10 яшар, кўпинча ўғил болаларда учрайди. Касаллик оёқ панжаси қайиқсимон суягининг эпифиз қисмида асептик чириш ҳосил бўлиши б-н ифодаланади. Оёқ панжаси усти шишиши мумкин; қайиқсимон суякка босилса, оғриқ пайдо бўлиб, у айниқса кечаси зўраяди.

КЕЛЕР КАСАЛЛИГИ II — келиб чиқиш сабаби номаълум касаллик. II, III ёки IV оёқ қафти суякларининг бош қисмида асептик чириш ҳосил бўлиши б-н ифодаланади. Кўпроқ 10—20 яшар хотин-қизларда учрайди. Касаллик II ва III бармоқлар асосида ўз-ўзидан ҳосил бўлиб, унга босиб юрганда оғриқ кучаяди, кейинчалик оёқ панжаси юзасида шиш пайдо бўлади. Касаллик бир неча йил давом этади ва бўғимларда дистрофик ўзгаришлар рўй бериб, ҳаракат чекланади, бармоқлар эса қалта бўлиб қолади.

КЕЛОИД — тери бириктирувчи тўқималарининг ўснб, қалинлашиб, «ўсма»га ўхшаб қолиши, мас., дерматофиброма.

КЕМП СИМПТОМИ — олдинга ва ўннга, орқага ва чапга кетма-кет пассив равишда энгашилганда умуртқа поғонасида оғриқ бўлиши. Умурткалараро тоғай касалликларида кузатилади.

КЕМТИК — туғма нуқсон; юмшоқ танглайда кўп учрайди. Эмбрионал ривожланиш даври (ҳомила)-да танглай ўсиқларининг ўзаро ёки юмшоқ танглайнинг мускуллари тузилмаси б-н жипшлашмай қолишдан юзага келади; «бўри танглай» деб шунга айтилади. Лаб кемтиги (тиртиғи) — юқори лабнинг туғма ёриқ бўлиши, «нишон»; юз тўқимасида туғма ёриқлар бўлиши, одатда, юзни ташкил этувчи эмбрионал бўртмачаларнинг битмай қолиши туфайли вужудга келади.

КЕНОФОБИЯ — к. *Агорафобия*.

КЕРАТИНЛАР — умурткалилар эпителиал тўқималарининг эринмайдиган, цистинга бой, хужайра ичида структурал аҳамиятга эга оксидли. Асосан эпидермисда, жун, соч, шох, мугуз пўсти, тирнок, тумшук, қушлар патиди, баликлар тангасида бўлади. Унинг полипептид занжири узунасига параллел жойлашиб, толалар ҳосил қилади.

КЕРАТИТ — кўз мугуз пардасининг яллиғланиши. Кўпинча шидатли бошланади. Кўз қизариб, ёшланаб, ёруғликка қарай олмайди. К.га конъюнктивит, мугуз пардага шикаст етиши ёки организмнинг умумий касалликлари (грипп, сил) сабаб бўлади. Ташки таъсирлар келтириб чикара-

диган К. (экзоген К.) ва умумий касалликлар пайдо қиладиган К. (эндоген К.) фарқ қилинади. К. кўпинча болалар ва ўсмирларда учраб, аксарият кўзга оқ тушади.

КЕРАТОАҚАНТОМА — хавфсиз эпидерма ўсмаси; кўпинча якка ҳолда 50 ёшдан ошган эркакларнинг юз терисида учрайди; қизғин; кўкимтир ёки пушти рангда, ўсма ўртаси чуқур, четлари эса ялтироқ гардишсимон бўлиб, ўз ҳолича йўқолиб кетади.

КЕРАТОГЛОБУС — кўз мугуз пардасининг шарсимон катталашуви. Мугуз парда радиуси 7—8 мм дан 10—15 мм гача чўзилиб кетади. Баъзан бу парда бир текисда хиралашади. Кўзнинг қўриш қобилияти сусаяди. К. га туғма яқиндан кўришнинг энг юқори даражаси ёки сурункали умумий касалликлар сабаб бўлади.

КЕРАТОДЕРМИЯ — қўл-оёқ қафти териси мугуз қаватининг қалинлашуви.

КЕРАТОЗ — тери мугуз қаватининг қалинлашуви б-н кечадиган касалликларнинг умумий номи. Бунда тери яллиғланимайди. Мугуз қаватининг жадал ўсиши ёки шу қават хужайраларининг бирига қўшилиб, битиб кетиши К.га сабаб бўлади. Туғма, ортирилган ва конституцион К. фарқ қилинади.

КЕРАТОИРИТ — кўз мугуз пардаси б-н рангдор пардасининг биргаликда яллиғланиши. Яна к. *Кератит. Иридоциклит. Ирит.*

КЕРАТОКОНУС — кўз мугуз пардасининг конуссимон катталашуви. Туғма бўлади. Бунда мугуз юзасининг учи олдинга қараган конустга ўхшаб бўртиб чиқиб туради.

КЕРАТОКОНЬЮНКТИВИТ — кўз шиллик пардаси б-н мугуз пардасининг бирга яллиғланиши. Яна к. *Кератит, Конъюнктивит.*

КЕРАТОЛЕЙКОМА — кўз мугуз пардасида чандик пайдо бўлиши (оқ тушиши). *Кератит* оқба-тида вужудга келади.

КЕРАТОЛИТИК МОДДАЛАР — эпидермиснинг қалинлашиб кетган мугуз қаватини юмшатиб юборадиган дори воситалари; кератоз, псориаз ва б. дерматозларни даволашда қўлланилади.

КЕРАТОМА — тери мугуз қаватининг қалинла-шишдан вужудга келадиган хавфсиз ўсма. Урта ёш ва кексаларда учрайди, турли шакл ва катталиқда бўлади. К. ўз-ўзидан тузалиши, баъзан тери ракига айланиб кетиши мумкин.

КЕРАТОМАЛЯЦИЯ — кўз мугуз пардасининг кенг микёсда емирилиши. Кўпроқ ёш болаларда учрайди ва организмда оксид А витамин, ёғ моддалари етишмаслиги натижасида келиб чиқади. Бунда кўз кўрмай қолади.

КЕРАТОМИКОЗ — терининг мугуз қаватида учрайдиган замбуруг касаллиги.

КЕРАТОПАТИЯ — кўз мугуз пардаси қаватларида операцидан кейин ёки қариликда пайдо бўладиган хираланиш. К. га кўзда моддалар алмашинувининг бузилиши ёки операция қилин-гандан кейин мугуз парда эндотелиал хужайраларининг сйрақлашуви сабаб бўлади.

КЕРАТОПЛАСТИК МОДДАЛАР — эпидермис мугуз қаватининг ўсишини тезлаштирувчи моддалар (ихтиол, Вишневский суртмаси ва б.). Асосан теридаги яраларни даволашда қўлланилади.

КЕРАТОПЛАСТИКА — хиралашган кўз мугуз пардасини соғлом парда б-н алмаштириш. В. П. Филатов тавсия этган пластик операция.

Бунда ок тушган мугуз парданинг бир қисмини олиб ташлаб, кўришни тиклаш мақсадида унинг ўрнига зарб еган кўздан ёки мурда кўзидан олинган тиниқ мугуз парда қўйилади.

КЕРАТОПРОТЕЗ — таянч қисми тиниқ пластмасадан тайёрланган цилиндр шаклидаги протез; уни ок тушган мугуз парда ўртасига жойлаштирилади.

КЕРАТОСКЛЕРИТ — кўз мугуз пардаси б-н кўз оқининг биргаликда яллиғланиши. Қасаллик аста-секин бошланади. Кўз қизаради, ёшланади ва санчиб оғриydi. Кўпинча сил касаллиги, шунингдек ревматизм оқибатида келиб чиқади.

КЕРАТОСКЛЕРОЗБИТ — кўз мугуз пардаси, кўз оқи ва томирли пардасининг биргаликда яллиғланиши. Асосан вируслар кўзгатадиган касалликлар ҳамда ревматизм сабаб бўлади. Қ.да қовоқ бир оз шишиб, ёруғга қараганда кўз ёшланади ва оғриydi, кўз оқи қизариб, сал шишади. Мугуз парда бир текисда лойқаланади, қорачиқ торайиб, кўзнинг кўриш хусусияти анча пасаяди.

КЕРАТОУВЕИТ — кўз мугуз пардаси б-н кўз соққаси томирли пардасининг биргаликда яллиғланиши.

КЕРНИТ СИМПТОМИ — бош мия қобиғининг яллиғланиши натижасида юзага келадиган менингит ва менингит ҳолатларини кўрсатувчи белги. Бемор тўшакда ётган ҳолда оёғини тизза бўғимидан букканида уни қайта ёза олмай, асли ҳолига келтира олмай қолиши ёки жуда қийинчилик ҳамда оғрик б-н бажариши.

КЕСАР КЕСИШИ — акушерлик операцияси; ҳомилали бачадонни кесиб, ҳомила ва йўлдошни олиш операцияси. Табiiй туғруқ йўллари орқали бола туғилиши мумкин бўлмаган ҳолларда (мас., аёл чаноғининг тор бўлиши, бачадоннинг ёрилиш ҳавфи туғилиши ва б.), шунингдек туғаётган аёл жиддий касал бўлганда (мас., юрак порокларида) амалга оширилади.

КЕТГУТ — асосан кўйнинг ингичка ичагидан тайёрланадиган ип. Операцияларда ишлатилади. Вақт ўтиши б-н сўрилиб кетади.

КЕТОКСЛОТАЛАР — таркибида кетон туркуми бўлган органик кислоталар. Моддалар алмашинувида ҳосил бўладиган асосий вакиллари пирозум кислота, ацетоацетат кислота, α -кетоглутарат кислота, ацетооксалат кислота. Углевод, оксил ва ёғлар алмашинувида муҳим роль ўйнайди.

КЕТОН ТАНАЧАЛАР — организмда кетогенез жараёнида ҳосил бўладиган органик бирикмалар. К. т. қаторига ацетоацетат, β -оксимой кислота ва ацетон қиради. Баъзи патологик ҳолларда, хусусан қандли диабетда К. т. нинг қонда ортиб кетиши ацидозга олиб келади, шунинг б-н бирга К. т. сийдик таркибида ажралиб, унга кислоталик хусусиятини беради, нерв системасига зарар етказида.

КЕТОНУРИЯ — қ. *Ацетонурия*.

17-КЕТОСТЕРОИДЛАР, кетостероидлар — стероидлар қаторига қирадиган, таркибида 17-ўринда кетотуркум бўлган табiiй моддалар гуруҳи; кучсиз андроген таъсирга эга. 17-К. асосан стероид гормонлар алмашинувида ҳосил бўлади, одам қонда, сийдикда учрайди; тиббиётда диагностик аҳамиятга эга.

КЕФАЛОГЕМАТОМА — туғилиш жараёни ҳад-

дан ташқари тез ўтаётганда қалла суяги жароҳатланиши натижасида суяк б-н унинг уст пардаси орасида ҳосил бўладиган қонли шиш. У дастлабки бичинчи ойда сўрилиб кетади. Қасаллик кўзгатувчи бошқа микроблар тушганда эса йиринглаб кетиши мумкин.

КЕФАЛОМЕТРИЯ — махсус асбоб ёрдамида бош катталигини ўлчаш. Бунда даражаланган циркулдан фойдаланилади.

КЕФАЛОТРИПСИЯ — акушерлик операцияси; бунда ўлик ҳомилаи туғдириш чоғида унинг боши махсус кефалотриб асбоби б-н қисиб олинади.

КЕНИГ КАСАЛЛИГИ — суяк ва тоғай қисмларининг яллиғланиши. Узун найсимон суяклар эпифизининг бўғим сатҳида (кўпинча тизза ва тирсак бўғимларида) учбурчак шаклидаги суяк-тоғай бўлагининг қуруқ асептик чириши. Шикастланишлар сабаб бўлади. Кейинчалик суяк-тоғай қисмлари бўғим бўшлиғига тушади. Лекин суяк-тоғай қисмларининг асосий суяқдан ажралиши жуда секинлик б-н боргани учун касаллик узок давом этади.

КЕНИГ ОПЕРАЦИЯСИ — сон суягининг туғма чиқишида ёнбош суяги қанотидан олинган суяк бўлаги ҳисобига сон суяги бош қисмининг юқорисида томча ҳосил қилиш. Операцияни бўғимни очмасдан туриб бажарилади. Операция натижасида чанок-сон бўғимида оғрик йўқотилиб, етарли даражада ҳаракат қилиш ва оёқка босиб юриш мумкин бўлади. Бу операция чанок-сон бўғими етарли тараққий этмаганида ва сон суягининг бўғимдан чиқши олди ҳолатларида қилинади.

КИЛИН КАСАЛЛИГИ — 15—16 яшар қиз болаларда учрайдиган касаллик; бемор озиб, териси атрофияланади, шиш пайдо бўлади, сочи тўқилиб кетади, иккиламчи жинсий белгилар ривожланмайди, аменорея кузатилади.

КИМОГРАФ — физиологик тажрибаларда текшириляётган орган фаолиятидаги ўзгаришларни қоғоз лентага ёзиб оладиган механик асбоб.

КИМОГРАФИЯ — турли органлар фаолиятида ҳосил бўлган ўзгаришларни кимограф ёрдамида ёзиб олиш.

КИМОЦИКЛОГРАФИЯ — одам ёки ҳайвон оёқ-қўллари ҳаракатини фото усулида узлуксиз қайд қилиб, ёзиб олиш. Физиологик усул. К. гавданнинг даврий ҳаракатини фазо ва вақтда аниқ текшириш асосида амалга оширилади.

КИНАЗАЛАР — АТФ дан фосфат қолдиғини бошқа бир бирикмага, хусусан моносахаридларнинг алкоголь туркумига кўчирадиган ферментлар. К. орасида энг муҳимлари; гекокиназа — бир қатор гекозоларни 6-позицияда фосфорловчи, жигарда глюкоза 6-фосфат ҳосил бўлишини таъминловчи глюкокиназа ва фосфофруктокиназа.

КИНАНТРОПИЯ — васваса тури; бунда одам ўзини итга айланиб қолгандек ҳис этади. Оғир руҳий хасталиклар (мас., шизофрения) да кузатилади.

КИНДИК — қорин пардасининг ўрта қисмида тўқималар чандикланиши натижасида ҳосил бўладиган чуқурча.

КИНДИК ТИЗИМЧАСИ — ҳомилани она организмиде б-н боғлаб турадиган тизимча; унинг таркибиде кон томирлар, аллантоис йўли ва ҳ.к. бўлади. Бола туғилгач К. т. ҳалқаси яқинидан боғлаб туриб киркилади. Тизимча колдифи эса тез куриб, бола 5—7 кунлигидаёқ тушиб кетади.

КИНЕЗИГРАФИЯ — ўт йўллари текшириш усули. Ўт йўлларида контраст модда юбориб, улар босимини кимографда қайд қилиш ва рентгенокинематография қилишдан иборат.

КИНЕСТЕЗИЯ — одам ва ҳайвон гавда қисмларининг турли ҳолатда бўлиши ёки улар ҳаракатининг фазода жойланишини сезиш. Бу хиссиётнинг келиб чиқишида ички рецепторлар (тери, кўрув ва вестибуляр) иштирок этади.

КИНЕТИН — қ. *Цитокининлар*.

КИНЕТОГРАФИЯ — айрим орган ёки уларнинг бўлаклари ҳаракатини (тебранишларини ҳам) график тасвирлаш усули. Мас., кўкрак қафасининг тебранишлари юракнинг механик фаолияти б-н боғлиқ бўлади. Бунини кинетокардиография усули ўрғанади.

КИНЕТОКАРДИОГРАММА — юрак фаолияти ва қоннинг йирик томирларда ҳаракат қилиши туфайли кўкрак деворида ҳосил бўладиган паст частотали тебранишларни ифодалайдиган эгри чизик.

КИНЕТОКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолиятини текшириш усули. Кўкрак деворида паст частотали локал тебранишлар параметрини график қайд қилиш. Электрокардиограф ёки бошқа осциллографга уланган махсус датчиклар ёрдамида ўтказилади.

КИНИНЛАР — қ. *Цитокининлар*.

КИНОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; итдан, айникса қутирган ит тишлаб олишдан кўркиш.

КИНОЭНДОСКОПИЯ — текшириладиган объектларни кинога олиш б-н амалга ошириладиган эндоскопия.

КИПРИДОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; бунда одам таносил касалликларининг юкиб қолишдан кўрқади, шу боис жинсий алоқа қилишдан, ҳатто турмуш қуришдан ҳам ўзини тияди. Турмуш қилган аёллар (бу ҳолат уларда кўп учрайди) эса доимо ҳадиксираб, ўзларини ва турмуш ўртоқларини қайта-қайта текширишга ундайдилар ва ҳ. к.

КИПРИКЧАЛАР — хужайра органондлари. Цитоплазманинг ингичка цилиндрсимон ўсиқлари. Улар узунлиги 5—10 мкм дан ошмайди. Кўп хужайрали организм битта хужайрасининг юзасида ўртгача 300 та киприкча бўлиб, содда ҳайвонларнинг битта хужайраси юзасида улар сони бир неча минггача этади. К. асосидан устки қисмигача плазматик мембрана б-н қопланган бўлиб, марказида микронайчалар системаси — аксонома жойлашади.

КИСЛОРОД БИЛАН ДАВОЛАШ, оксигенотерапия — кислороддан даво мақсадида фойдаланиш. Қон ва тўқималарда кислород етишмаслиги б-н кечадиган касалликлар (нафас, кон айланиш системаси касалликлари, ис газидан захарланиш ва ҳ. к.) да тавсия этилади.

КИСЛОРОД ЭСТИФИ — кислороддан нафас

олиш учун мўлжалланган махсус мослама. У тўртбурчак шаклда резина матодан тикилади; жўмрак ва мундштуқ уланган резина найчаси бор. Естикқа 10 л кислород сигади.

КИСЛОРОД НИҚОБ — одамнинг нафас йўлларида кислород ёки кислород б-н тўйинган газлар аралашмасини юбориш учун қўлланиладиган мослама. У бошга маҳкамланган ҳолда, бурун ва оғизни зич қилиб ёпиб туради ва махсус найча орқали кислород манбаига уланади.

КИСЛОРОД ПАЛАТКАСИ — ётиб даволанадиган беморни кислород б-н даволаш учун қўлланиладиган қурилма; ҳаво ўтказмайдиган материалдан тикилган чодир, совутигч-конденсатор (ҳаво ҳарорати ва намлигини пасаитиради) ва кислородни маълум миқдорда бериб турадиган редуктордан иборат. Бемор чодир ичида ётиб кислород б-н нафас олади.

КИСЛОРОД ТАҲСИЛИГИ — қ. *Гипоксия*.

КИСЛОРОД ЭФФЕКТИ (радиобиологияда) — тирик организмни ионлаштирувчи нур б-н таъсирланганда тўқима ва хужайраларда кислороднинг камайиши натижасида келиб чиқадиган ҳимоя эффекти. К. э. барча тирик организмларга хос бўлиб, радиациянинг зарарли таъсирини усайтиради, организмнинг яшаб қолиш эҳтимолини оширади. К. э. дан нур касаллигини даволашда фойдаланилади.

КИСЛОРОД ҚАРЗИ — талаб этилаётган кислород миқдоридан кам кислород ўзлаштирилиши натижасида қонда чала оксидланган махсулотлар тўпланиши б-н ифодаланадиган ҳолат.

КИСЛОРОДГА ТАЛАБ — маълум ишни бажариш учун вақт бирлигида зарур бўлган кислород миқдори. Минутлик ва жами К. т. фарқ қилинади. Бирор ишни бажариш учун бир минутда зарур бўлган кислород миқдори кислородга минутлик талаб, иш бошланишидан то қизгин авж олгунгача бўлган вақт учун зарурий кислород миқдори кислородга жами талаб дейилади.

КИСЛОРОДНИНГ ҚАЛОРИК ЭКВИВАЛЕНТИ — организмда 1 л кислород сарфланганда ажраладиган энергия миқдори; К. қ. э. оққатдаги ёғ, оксил ва углеводлар миқдорига боғлиқ.

КИСЛОТА-ИШҚОР МУВОЗАНАТИ, кислота-ишқор баланси — организм ички муҳитидаги водород ионлари кўрсаткичи (рН)нинг нисбий доимийлиги. Бунга организмдаги буфер ва айрим физиологик системаларнинг ўзаро таъсири сабаб бўлади. Соғлом организм қонидаги рН 7,35—7,47 чамасида туради. Хужайра ичида эса рН бир оз паст — 7—7,2 га тенг. Одамда рН 6,8 дан паст ва 7,8 дан юқори бўлса, организм яшай олмайди. Баъзи физиологик ва айникса патологик ҳолатларда қоннинг фаол реакцияси кислотали ва ишқорий томонга ўзгаради. Фаол реакциянинг кислота томонга ўзгариши *ацидоз*, ишқорий томонга ўзгариши *алкалоз* деб аталади.

КИСЛОТАЛИЛИК — баъзи суюқликлар (мас., қон, меъда шираси, сут ва б.)ни турли (диагностик, гигиеник ва ҳ. к.) мақсадларда текширганда улардаги водород ионлари миқдорини белгилаб берадиган кўрсаткич.

КИСТА — турли аъзо ва тўқималарда вужудга келадиган қалин деворли, ичида суюқлик ёки бўтқасимон масса бўлган патологик бўшлиқ.

КИСТАГРАНУЛЕМА — суюқлик ёки ярим суюқлик б-н тўла, унча катта бўлмаган бўшлиқ

касал тиш илдизи учуда учрайди; тиш илдизи б-н жағ суяги орасидаги сурункали яллиғланиш сабаб бўлади.

КИСТОГРАФИЯ — киста ичига контраст модда юбориб, уни рентгенологик текшириш.

КИСТОМА — тухумдон ўсмаси. Киста асосида ҳам пайдо бўлиши мумкин.

КИФОЗ — умуртқа поғонасининг орқага туртиб чиқиши, букчайиб қолиши. Ешликда жисмоний тараққиётнинг сустлиги, тўғри ўтирмаслик, рахит, сил, спондилёз, остеохондроз ва б. касалликлар сабаб бўлади. Туғма, физиологик, қариллик кифози ва б. фарқ қилинади.

КИФОЛОРДОЗ — умуртқа поғонасининг орқага (кифоз) ва олдига (лордоз) қийшайиши. Умуртқа поғонасининг бўйин ва бел қисмлари олдинга, кўкрак ва думғаза қисмлари орқага қараб букқилган бўлади. Бу букқилмалар бола бошини тутиб тура ва ўтира бошлаши, тик туриши ва юришидан бошлаб шаклланади. Бу физиологик ҳолат умуртқа поғонаси касалликларидан издан чиқиб, у орқа ва олд томонга қийшайди.

КИФОСКОЛИОЗ — умуртқа поғонаси бел қисмининг орқага ва ёнга қараб қийшайиб қолиши. Диспластик ва идиопатик К. фарқ қилинади. Диспластик К. да умуртқа поғонасининг тузулиши одатдан ташқари бошқачароқ бўлади (аномалия). Идиопатик К. эса ўз-ўзидан вужудга келади.

КИЧИК ҚОН АЙЛАНИШ ДОИРАСИ — к. *Қон айланиши*.

КЛАЙНФЕЛЬТЕР СИНДРОМИ — *гипогонадизм*нинг бир тури. Жинсий хромосомалар нуқсони (ортикча X-хромосома, мозаика) б-н боғлиқ бўлган ва бирламчи гипогонадизм, олиго-ҳамда азоспермия, андрогенлар этишмаслиги, *гинекомастия*, *евнухоидизм* ва интеллект пастилиги б-н инфодаланувчи касаллик. Сабаби номаълум. Беморлар бепушт бўлади.

КЛАМЕР — ясама тишларни оғизда мустаҳкам тутиб туриш учун ишлатиладиган ҳалка; зангламайдиган металлдан тайёрланади.

КЛАПАН, қопқоқ — ковак органнинг бир қисми; шу орган ички пардасининг бир ёки бир неча бурмаларидан вужудга келади. Бундай К.лар диаметри кичик вена ва лимфа томирларида бўлади. Улар суюқликнинг тесқари оқишига йўл қўймайди. Юракнинг чап бўлмаси б-н чап қоринчаси оралик тешиги ўртасида икки тавақали К., ўнг бўлмаси б-н ўнг қоринчаси ўртасида уч тавақали К. бор. Вена ва лимфа томирларида эса чўнтаксимон К.лар жойлашган. Булардан ташқари, ёнбош ичакнинг кўричакка туташган жойида бир жуфт К. бўлиб, воронкасимон кўричак томон очилади.

КЛАПАН ЭТИШМОВЧИЛИГИ — юрак клапанларининг бирорта нуқсон туфайли ўз фаолиятини тўлиқ бажара олмай қолиши. Атеросклеротик К. е. (атеросклероз оқибатида клапанларнинг деформацияга учраши), туғма К. е. (юрак нуқсонлари туфайли), ревматик К. е. (ревматик эндокардитда), шикастланишлар оқибатида К. е. ва б. фарқ қилинади.

КЛЕТЧАТКА — 1) анатомияда — сийрак толали шаклланмаган бириктирувчи тўқима; ёр тўқимаси б-н бирга ички аъзолар таркибида бўлади ва қон томирлар девори бўйлаб жойлашади; 2) б н о к и м ё д а — к. *Целлюлоза*.

КЛИЗМА — к. *Хуқна*.

КЛИМАКОФОБИЯ — мянга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; зинадан чиқиб тушишдан кўрқиш.

КЛИМАКС — к. *Климактерия даври*.

КЛИМАКТЕРИЯ ДАВРИ, к л и м а к с — жинсий фаолиятнинг сусайиш палласи. Организмнинг генератив функцияси тўхташи б-н кечадиган физиологик давр. Аёлларда ҳам, эркакларда ҳам кузатилади. Эркакларда моёкда жинсий гормонлар ишлаб чиқарадиган хужайралар сони камайдиган, юрак-томир системасида ўзгаришлар рўй беради. К. д. да аёлларнинг ҳайз кўриши ўзгаради, гипоталамус — гипофиз — тухумдонларда функционал ўзгаришлар вужудга келади. Ҳайз қони тўхтаб-тўхтаб келади, баъзан кўп ва узок кетиб, бора-бора бутунлай тўхтабди (менопауза). Бу давр, одатда 45—50 ёшларда бошланиб, 3—5 йил давом этади. Патологик К. д. эндокрин, вегетатив ва руҳий ўзгаришлар б-н кечади.

КЛИМАТОПАТОЛОГИК РЕАКЦИЯ, к л и м а т о п а т и к р е а к ц и я — кескин иқлим ўзгаришидан келиб чиқадиган касаллик аломати; иқлим ёқи фасл ўзгаришига ўта сезувчан кишиларда кузатилади.

КЛИМАТОПАТОЛОГИЯ — тиббий климатологиянинг бир бўлими; иқлим омиллари таъсирига нисбатан организмда рўй берадиган нохуш ўзгаришларни ўрганади ҳамда уларнинг олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқади.

КЛИМАТОПРОФИЛАКТИКА — иқлим б-н организмни чиниктириш усули; одамларда иқлим омиллари таъсиридан келиб чиқадиган касаллик аломатларини бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи.

КЛИМАТОФИЗИОЛОГИЯ — тиббиёт климатологиясининг бир бўлими. Одам ва ҳайвон организмиде янги табиий шароитларга мослашиш жараёнида турли таъсиротларга нисбатан содир бўладиган жавоб реакцияларини ўрганади.

КЛИНИК ТОПОМЕТРИЯ — диагностиканинг бир бўлими. Индивидуал топография ва анатомик муносабатларни акс эттирувчи ўлчовлар ва масштабни график тасвирлаш усули. Орган ва тўқималардаги патологик ўзгаришларни ҳисобга олади.

КЛИНИКА — тиббиёт олий ўқув юрти, илмий тадқиқот ва шифокорлар малакасини ошириш институтларининг базаси ҳисобланган даволаш-профилактика муассасаси; унда беморларни ёткизиб даволаш б-н бир қаторда ўқитиш ва илмий тадқиқот ишлари ҳам олиб борилади.

КЛИНИЦИСТ — даволаш-профилактика муассасаларида беморларни даволаш б-н бирга илмий тадқиқот ишларини ҳам олиб боровчи шифокор.

КЛИНОДАКТИЛИЯ — қўл бармоқларининг ривожланиш нуқсони; бунда бармоқлар қиғирқийшиқ бўлади.

КЛИНОМАНИЯ — ётишга ружу қилиш; ўринкўрпа қилиб ётишга арзигулик дарди бўлмаса ҳам, ўзини бетобликка солиб ётаверниш.

КЛИТОР — аёлларнинг ташқи жинсий органи; кичик конуссимон, говак ёрсимон икки шохли танадан тузилган, қон томирлар ва нервларга бой, терисиде нерв охирлари жуда кўп. К. жинсий ҳис қилиш органидир.

ҚЛОНУС — мускулларнинг беихтиёр бир маромда ва тез-тез қисқариши. Бу бир меъёрда берилган зарба таъсирида содир бўлади. Асосан пирамид йўлларида ўзгариш борлигидан далолат беради.

КЛОСТРИДИОЗ — кластридийлар кўзгатадиган ўткир ва ҳаёт учун хавфли юкумли касалликлар (ботулизм, кокшол ва б.).

КОАГУЛОЛОГИЯ — гематологиянинг бир бўлими; қон ивишининг биокимёси, физиологияси ва патологиясини ўрганади.

КОАГУЛОПАТИЯ — қон ивишининг аяниб, ўзгариб қолишдан иборат касаллик ҳолати.

КОАГУЛЯНТЛАР — таркибда майда муаллақ зарралар бўлган, суюкликка қўшилганда уларнинг илашиши ва чуқиши (коагуляция)га сабаб бўладиган моддалар. Тиббиётда қон ивишини кучайтирувчи моддалар сифатида ишлатилади.

КОАГУЛЯЦИЯ — коллоид зарралар Броун ҳаракати туфайли ўзаро тўқнашганда, куч (мас., электр) майдонида аралашганда ёки бирор йўналишда силжиганда бир-бирига илашиши. К. табиий ва оқова сувларни тозалаш, ишлаб чиқариш чиқиндиларидан қимматли маҳсулотларни ажратиб олиш, озиқ-овқат маҳсулотлари тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга.

КОАЦЕРВАЦИЯ — эритмада эриган модда б-н бойиган юқори молекулали бирикмалар томчисининг ҳосил бўлиши. А. И. Опарин Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши ҳақидаги назарисида органик моддаларнинг сувдаги эритмаларидан коацерват томчилар шаклида йирик оксилсимон моддалар ажралиб чиқишига алоҳида эътибор берган.

КОБАЛЪТ — Д. И. Менделеев даврий системасининг VIII группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Со, атом номери 27, атом оғирлиги 58,9332; тирик организмларнинг доимий таркибий қисми (мас., цианокобаламин таркибига киради) ва энг муҳим микроэлементлардан ҳисобланади. Радиоактив К.— кобальтнинг радиоактив изотоплари тиббиётда нур б-н даволашда қўлланади.

КОДЕИН — афюн таркибидаги алкалоид; таъсири морфинга яқин. Оғриқ қолдирувчи, тинчлантирувчи, йўталга қарши восита сифатида қўлланади. Йўтал марказига таъсири анча кучли. Узок вақт истеъмол қилинса, наркоманияга олиб келади.

КОДЕИНИЗМ — кодеинга ўрганиб қолиш; наркоманиянинг бир тури.

КОДОН, т р и п л е т — генетик код бирлиги; ДНК ёки РНК молекуласида кетма-кет жойлашган 3 нуклеотиддан иборат. Гендаги К. тартиби оксилнинг полипептид занжиринидаги шу ген б-н кодланган аминокислоталар ўрнини белгилайди (қ. *Генетик код*).

КОКАИН — кока бутаси баргидан олинadиган алкалоид; маҳаллий оприксизлантирувчи моддалар гуруҳига киради. Нерв охирларининг кўзгалувчанлигини камайтиради ёки бутунлай йўқотади ва нерв толаларидан кўзгалишлар ўтишини тормозлайди.

КОКАИНИЗМ — кокаинга ўрганиб қолиш; наркоманиянинг бир тури.

КОККЛАР — юмалоқ ёки тухумсимон шаклдаги бактериялар. Табиатда яқка, жуфт (диплококк-

лар), занжирсимон (стрептококклар), шингилсимон (стафилококклар) ва б. шаклларда учрайди. К. турли касалликлар (мас., ревматизм, гонкокк — *сўзак*, стрептококк ва стафилококк — *ангина*, *сепсис* каби касалликлар)нинг сабабчиси ҳисобланади.

КОКСАЛГИЯ — чанок-сон бўғимининг оғриши. Бу кўпинча яллиғланиш ёки шикастланиш натижасида пайдо бўлади.

КОКСИТ — чанок-сон бўғимининг яллиғланиши. Асосан йирингли инфекциялар, паратифоз, термалар, сил каби касалликлар сабаб бўлади. Ўткир ва сурункали кечади. Қўпроқ болаларда учрайди.

КОКЦИДИОЗ — ҳайвонлар (айниқса парранда ва қуёнлар) ва одамда учрайдиган инвазион касаллик. К.ни кокцидиялар кўзгатади. Одамда энтерит ва гастроэнтеритга хос аломатлар кузатилади, иситма чиқади.

КОЛИ-ДИСПЕПСИЯ — коли-инфекция гуруҳига кирадиган касаллик. Энтерит, камроқ энтероколитга хос белгилар б-н кечади.

КОЛИ-ИНДЕКС — ташқи муҳит манбаларининг ахлат — чиқиндилар б-н қанчалик ифлосланганлиги даражаси кўрсаткичи. Кўрсаткич 1 л сув, 1 кг қаттиқ жисм, 1 г озиқ-овқат маҳсулотлари ва 1 г тупроқдаги ичак таёқчалари сонини ҳисоблаш орқали аниқланади.

КОЛИ-ИНФЕКЦИЯ — шартли патоген микроблар ёки ичак таёқчаларининг патоген серотиплари кўзгатиши мумкин бўлган юкумли касалликлар гуруҳи. Асосан кичик ёшдаги болаларда учраб, умумий захарланиш, иситма, қайт қилиш, ич кетиши каби белгилар б-н ўтади. Бунда кўпинча ўт ва сийдик чиқариш йўллари ҳам яллиғланиши мумкин. Қўзғатувчиси немис педиатри Эшерих номи б-н боғлиқ бўлганлиги учун *Escherichia Coli* деб аталади.

КОЛИМИЦИН — аминокликозидлар гуруҳига мансуб антибиотик; микробларга қарши таъсири кучли ва кенг спектрга эга. Препарат асосан ичиш ва сиртга қўллаш учун мўлжалланган.

КОЛИТ — йўғон ичак шиллик қаватининг яллиғланиши. Қасалликка овқатланиш режими ва овқат сифатининг бузилиши (алиментар К.), аллергия омиллари (аллергия К.), дориларни кўп микдорда узоқ вақт қабул қилиш, дизентерия микроблари, турли гижжалар сабаб бўлади. Ўткир ва сурункали К. фарқ қилинади. Ўткир К. тўсатдан бошланиб, қорин тутиб-тутиб оғрийдн, ич кетади, нажас шиллик, йиринг ва қон аралаш келади. Ўткир К. ўз вақтида даволанмасида сурункали К.га айланади. Сурункали К.нинг катарал, ярали, токсик ва б. хиллари бор.

КОЛИ-ТИТР — атроф муҳитдаги объектларнинг ахлат б-н қанчалик ифлосланганлик кўрсаткичи. Бактериологик текширув натижаларига қараб, уларни махсус жадвалга солиштириш йўли б-н аниқланади.

КОЛЛАГЕН — ҳужайра ташқарисидидаги оксил; бириктирувчи тўқиманинг мустаҳкамлиги ва эгилувчанлигини таъминлайди. Ҳайвонлар оксилнинг 25—30 фоизини ташкил этади. К. фибробластларда синтез қилинади. К. биосинтезининг бузилиши б-н боғлиқ бир нечта ирсий ва ташқи муҳитга боғлиқ касалликлар учрайди.

КОЛЛАГЕНАЗА — табиий коллагени эрийдиган, паст молекуляр оғирликка эга пептидларга парчаловчи ягона протеолитик фермент.

КОЛЛАГЕНОЗЛАР, коллаген касалликлар — бириктирувчи тўқима (коллаген толалар) ва томирларнинг системали зарарланиши б-н кечадиган касаллик. К. га системали қизил волчанка, склеродермия, дерматомиозит, тугунчали периартрит, ревматоидли полиартрит ва ревматизм касалликлари киради. К. нинг келиб чиқишида организмда иммун системалар мувозанатининг бузилиши натижасида хужайра ва тўқималарга қарши иммун таначалар ҳосил бўлиши асосий роль ўйнайди. Асосан бўғим, тери, юрак, буйрак ва б. органлар зарарланади.

КОЛЛАПС — тўсатдан кескин рўй берадиган қон томирлар етишмовчилиги; томирлар тонусининг сусайиши, ҳаракатдаги қон миқдори (массаси)-нинг камайиши, артерия ва веналарда қон босимининг пасайиши, бош мия гипоксияси, организм муҳим ҳаётий функцияларининг издан чиқиши б-н ифодаланади. К.нинг келтириб чиқарадиган сабабларига кўра геморрагик, гипоксемик, инфекцион, кардиоген, ортостатик, панкреатик, токсик ва б. турлари фарқ қилинади.

КОЛЛАПОТЕРАПИЯ — ўпка ҳажмини доимий ёки вақтинча камайтириш йўли б-н ўпка силлини даволаш. К. фтизиатрияда кенг қўлланилади.

КОЛЛАПСОХИРУРГИЯ — ўпкада *коллагс* бўлганда бажариладиган жарроҳлик усуллари: торакопластика, ички ва ташқи преврал пневмоллиз, диафрагма нервларида қилинадиган операция.

КОЛЛЕКТИВ ХИМОЯ ВОСИТАЛАРИ — бир гуруҳ одамларни бир йўла химоя қиладиган техник қурилма ва иншоотлар.

КОЛЛОИД — қалқонсимон без паренхимасида бўладиган сарғиш тиник масса. Унинг таркибида қалқонсимон безнинг йод сакловчи асосий оксиди — тиреоглобулин тўпланади.

КОЛЛОИДОКЛАЗИЯ — организмда асосан оксид табиатли коллоидлар мутаносблигининг бузилиши; коллоид заррачалар дисперслигининг пасайиши ва кейинчалик коллоид чўкмадар ҳосил бўлиши б-н ифодаланади. К., мас., анафилактик шок ва х. к. да кузатилади.

КОЛОНОСКОПИЯ — йўғон ичакнинг ички юзанини колоноскоп ёрдамида текшириш усули.

КОЛОПРОКТЕКТОМИЯ — йўғон ва тўғри ичакни бирга қўшиб олиб ташлаш. Йўғон ичакнинг кўп қисми яра бўлганда ҳамда рак хасталигида қўлланилади.

КОЛОПОТОЗ — йўғон ичакнинг ўз ўрнидан пастга осилиб тушиши.

КОЛОРИМЕТРИЯ — модда концентрациясини эритма рангига қараб микродий анализ асосида аниқлаш усули; бунда колориметр деб аталадиган оптик асбоддан фойдаланилади. Усул диагностика, гигиеник ва экспериментал текширишларда кенг қўлланилади.

КОЛОСПАЗМ — йўғон ичакнинг спазматик қисқариши.

КОЛОСТОМИЯ — йўғон ичакда ташқарига сунъий тешик очил.

КОЛОТОМИЯ — йўғон ичак деворини кесиб, бўшлигини очил.

КОЛХИЦИН — кучли таъсирга эга бўлган алкалоид. Хужайралар бўлинишини тўхтатади, шунинг учун ҳам хавфли ўсмавларни даволашда ишлатилади. К. оқ кон таначалари ҳосил бўлишини сусайтиради.

КОЛЬПИТ, вагинит — кин шиллик пардасининг яллиғланиши. Қинга турли микроблар (стрептококк, стафилококк, гонококк), замбуруғлар, трихомонадалар ва б. тушиши, шунингдек унга ёт жисмлар киритиш, аборт қилдириш, туғруқ ва б. шикастлар натижасида пайдо бўлади. Бунда ташқи жинсий органлар ачишади, қиндан жуда кўп қўланса хидли окчил келади.

КОЛЬПОКЕРАТОЗ — кин шиллик пардаси муғуз каватининг ўта қалинлашиши.

КОЛЬПОПЕРИНЕОПЛАСТИКА — киннинг орқа девори ва оралик мускуллари бутунлигини тиклаш, пластик операция; кичик чанок органлари ўз ўрнидан силжиганда ёки тушганда қўлланилади.

КОЛЬПОПОЭЗ — дилок деворини кичрайтириш учун қилинадиган жарроҳлик операцияси. Дилок деворлари чўзилиб кетганда қўлланилади.

КОЛЬПОСКОПИЯ — ғритувчи ва катталаштирувчи асбоблар ёрдамида бачадон бўйинининг кин қисми шиллик пардаси ва кин деворини текшириш учун қўлланиладиган махсус эндоскопик усул.

КОЛЬПОТОМИЯ — дилок деворини кесил операцияси.

КОЛЭКТОМИЯ — йўғон ичакнинг бир қисмини ёки бутунлай кесиб олиб ташлаш.

КОМА — м. н. с. функциясининг кескин сусайиши. Бутунлай ҳушдан кетиш, ташқи таъсиротларга жавоб бермаслик ва организмнинг ҳаёт учун муҳим функциялари бошқарилишининг бузилиши б-н ифодаланади. Инсульт, қандли диабет, гепатит, уремия, эпилепсия, захарланиш ва б. ҳолларда кузатилади. **Гипотиреонд К.** — тиреонд гормонлар кескин камайиб кетиши оқибатида пайдо бўлган гипотиреозда кузатиладиган К. Кўпроқ катта ёшдаги кишиларда учрайди ва уйқудан бош кўтара олмаслик, ҳушдан кетиш, гавда ҳарорати ва қон босимининг тушиб кетиши, брадикардия авж олиши б-н ифодаланади. **Диабетик К.** — қандли диабетда инсулиннинг кескин етишмовчилиги оқибатида келиб чиқадиган гипергликемия, плазма гиперосмаси ва кетоацидоз натижасида содир бўлган К. У гиперлактацидемик, гиперосмоляр, гипогликемик ва кетоацидотик комаларга бўлинади. **Диабетик гиперлактацидемик К.** — қандли диабет б-н оғриган беморларда гипоксия (юрак касалликлари, шок ва б. сабабларга кўра) пайдо бўлиши ёки ортиқча микдорда бигуанидлар берилиши натижасида қонда сут кислота ошиб кетиши б-н кечадиган К. Бирданига пайдо бўлиб, бир неча соатда бемор нобуд бўлиши мумкин. **Диабетик гиперосмоляр К.**, одатда 50 ёшдан ошган кишиларда, ўз вақтида аниқланмаган ёки яхши даволанмаган диабетда ёки организмнинг кескин дегидратацияси өз берганда (қусиш, ич кеиши ва б.) ҳосил бўлади. **Диабетик гипогликемик К.** — қандли диабетни даволашда инсулин ёки сульфаниламидлар микдорини ошириб юбориш ёки инсулинни адекват дозада юбориб туриб углеводлар берилмаганда ёки инсулинга сезгирлик ошиб кетганда кузатиладиган К. **Диабетик кетоацидотик К.** — одатди диабетни кеч аниқлаш, нотўғри даволаш (инсулинни етарли микдорда ёки бутунлай бермаслик),

операциялар, хомилдорлик ва шикастланишлар натижасида келиб чиқадиган К. Унга организмнинг, биринчи галда м. н. с. нинг кетон таналар б-н захарланиши, сувсизланиши ва кетоацидоз сабаб бўлади.

КОМИССУРОТОМИЯ — юрак клапанини беркитадиган тешик чандикланиб торайиб қолган бўлса, чандикни ажратиб ёки кесиб, тешикни кенгайтириш. Бу операция юрак порокларида қилинади.

КОМПЕНСАЦИЯ — шикастланган система, орган ва тўқималар фаолиятини маълум жараёнлар, ўзгаришлар ва нихоят мосланишлар эвазига тўла ёки қисман ўринини қоплаш, камчилигини бартараф этиш.

КОМПЛЕКСОНЛАР — кўпгина металллар (кальций, магний, темир в б.) нинг катионлари б-н мустақкам, сувда эрийдиган комплекс бирикмалар ҳосил қилладиган органик бирикмалар; фармацевтика саноатида ва лаборатория тадқиқотларида кенг қўлланилади (мас., тетрацинкальций, пентацин, этилендиаминтетрасирка кислотанинг динатрийли тузи ва б.).

КОМПЛЕКСОНОМЕТРИЯ — комплекс бирикмалар (мас., металлларнинг комплексонлар б-н бирикмаси) ҳосил бўлишига асосланган титриметрик кимёвий анализ методи; биокимёвий ва гигиеник лаборатория текширувларида қўлланилади.

КОМПЛЕМЕНТ — антиген — антителио комплекс б-н фаолланиб, ўз навбатида ҳужайра мембраналарини қайта тикланмайдиган даражада шикастлайдиган фаол моддалар ҳосил қилувчи зардоб оксиллари системаси. К. табиий иммунитет омилларида бири бўлиб, диагностика иммун реакцияларда кенг қўлланилади. К.нинг кимёвий тузилиши ва таъсир механизмига кўра бир неча фракциялари фарқ қилинади.

КОМПЛЕМЕНТАРЛИК — кимёвий хусусиятлари б-н белгиланадиган тузилмалар (макромолекулалар, радикаллар)нинг бир-бирини тўлдирадиган ўзаро мувофиқлиги; мас., антиген ва антителио молекулалари, пурин ва пиримидин асосларининг нуклеин кислоталарда мос келиши.

КОМПРЕСС — даво мақсадида қўйиладиган боғлов. Бир неча қават қилиб тахланган дока, пахта, қоғоз ёки сув ўтказмайдиган материалдан иборат. Ҳўл, қуруқ, иссиқ, совуқ, мойли ва б. хил К. лар бўлади.

КОМПЬЮТЕР ТОМОГРАФИЯ — объектнинг текшириладиган қаватини рентген нурунининг ингичка тутами б-н сканирлаб, сўнгра бу қават тасвирини ЭХМ ёрдамида тиклаш. К. т. физика, кимё, радиология ва ЭХМ усулларига асосланган. Бемор рентген трубкиси ўрнатилган доирага киргизилади ва текшириладиган органга бир неча детекторлар орқали тушган нурлар маълум қатламда учрашади. Электрон оптик ўзгартиргич аппарати орқали нурлар тасвири математика усулида ишланиб, одам органларининг тасвири рақамга айлантирилади ва ЭХМ га берилади. Бошқа хонада ўтирган шифокор экранда одам органлари турли қатламларининг рангли тасвири текширади, лозим топилганда сурати олинади.

КОНВЕРГЕНЦИЯ — келиб чиқиши жиҳатидан

бир-бирдан нисбатан узоқ бўлган организмлар гуруҳининг эволюция жараёнида тузилиши ва функциясида ўхшаш белгилар пайдо бўлиши. К. ўхшаш шароитларда яшаш ва бир хил йўналишдаги табиий танланиш натижасидир.

КОНДИЛОМА — тери ва шиллик пардаларининг доимий ишқаланадиган қисмларида пайдо бўладиган сўғалсимон ўсмалар. Сербар К. (захм белгиларидан бири) ва ўткир учли К. фарқ қилинади. Сербар К. кўпинча жинсий органлар ва орка чиқарув тешиги соҳасида учрайди. Ўткир учли К. нинг туби ингичка бўлади. Дастлаб майда, кизгиш тугунчалар пайдо бўлиб, улар аста-секин катталашади, сўнг бир-бири б-н қўшилиб, худди гулқарамга ўхшаш ўсмага айланади.

КОНКРЕМЕНТ — каттик, асосан, тошга ўхшаган патологик тузилма. Ковак органларда ёки безларнинг чиқариши йўлида жойлашади; кўпинча тузларнинг йиғилишидан ҳосил бўлади. Аморф, бактериал, оксилли К.лар, шунингдек буйрак, вена, ўт, сийдик, нажас К.лари фарқ қилинади.

КОНСИЛИУМ — бемордаги касаллик, текшириш натижалари, даволаш, шунингдек унинг оқибатини аниқлаш учун ўтказиладиган турли соҳадаги шифокорлар кенгаши.

КОНСОЛИДАЦИЯ — шикастланган суяк моддаларининг ўса бошлаб, бир-бирига ёпишиши, жипслашиши. Суякнинг синган бўлаклари жой-жойига тўғри қўйилиб, кимирламайдиган қилиб маҳкамланган бўлса, суякнинг бирамлчи битиши кузатилади, яъни у яна ўз аслига келиб, ўлган элементлари сўрилиб кетади ва янги тузилмалар ҳосил бўлади.

КОНТРАКТУРА, ч а н г а к , а к а ш а к — бўғим ҳаракатининг вақтинча ёки бутунлай чекланиши. Бунда мускул протоплазмаси коллоиди хусусиятларининг ўзгариши натижасида мускул узоқ вақт қисқариб қотиб қолади. К.га кўпинча қуйиш, шикастланиш, яллиғланишдан сўнг пайдо бўлган чандикларнинг тортишиши ёки гипс боғлам қўйилиши туфайли бўғимнинг узоқ вақт кимирламаслиги ва б. сабаб бўлади.

КОНТРИКАЛ (син.: трасилол) — антифермент, яъни трипсин, калликреин, плазмин каби ферментлар фаоллигини сусайтирувчи дори модда; ўткир ва сурункали қайталовчи панкреатитларни даволашда ишлатилади.

КОНТУЗИЯ — лат ёйиш, зарба натижасида шикастланиш. Кучли портлаш натижасида рўй берадиган зарба тўлкини таъсирида шикастланиш, атмосфера босими ва вибрациянинг кескин ўзгаришлари оқибатида келиб чиқадиган патологик ҳолат. К. нинг асосий белгиси эс-хушининг бузилишидир. К. енгил кечганда одам сал қарахт бўлиб, қисқа муддатга (бир неча минутга) ҳушини йўқотиши мумкин. Оғир К. да эс-хуш тамомила ва узоқ вақтга (соатлаб ва ҳатто суткалаб) йўқолади, аксари юрак ва нафас фаолияти бузилади.

КОНФАБУЛЕЗ — рухий ўзгариш ҳолати; бунда узундан-узоқ ёки ҳар хил мазмунидаги, баъзан афсонавий ва ёлғон ҳикоялар гўё ҳақиқатда бўлгандек сўзлаб берилади. К. да онг ва хотира кўпол даражада бузилмайди. Психопатологик синдромлардан бири.

КОНФАБУЛЯЦИЯ — сохта хотира, хотиранинг алданиши; хотирадаги нуқсон ёки бўшлиқнинг уйдирма, ёлғон-яшиқ нарсаларни тўқиб чиқариш

ёки ўйлаб топиш б-н тўлдирилиши. Васвасали, фантастик ва б. К. фарқ қилинади. Хотира бузилишларига киради.

КОНЪЮГАНТЛАР — конъюгацияда иштирок этадиган икки бактериял хужайра.

КОНЪЮГАТА — гавданинг айрим қисмларидаги икки анатомик нуқта оралиғидаги масофа. Мас., ўткир ўсиқ К.си — икки ёнбош суяги олдинги устки ўткир ўсиқлари оралиғи. Устки кирралар К.си — икки ёнбош суягининг устки кирралари оралиғи. Чанок бўшлигининг чиқиш К.лари; кўндаланг диаметр — куймич суякнинг иккита дўмбоғи оралиғи; тўғри диаметр — симфизнинг пасти б-н думсимон суяк учи оралиғи ва х. к. К. доячилик амалиётида муҳим аҳамиятга эга.

КОНЪЮНКТИВА — ковоқларнинг орка юзасини ва кўз соққасининг олдинги қисмини мугуз пардагача қоплаб турадиган юпка шиллик парда. Эпителиал қават ва бириктирувчи тўқимадан ташкил топган.

КОНЪЮНКТИВИТ — кўз шиллик пардаси (конъюнктив)нинг яллиғланиши. Асосан инфекция (стрептококк, пневмококк ва б.), кимёвий моддалар (мас., ковоқларни бўяш), чанг, тутун ва б. сабаб бўлади. Касалликда дастлаб кўзга бирор нарса тушганга ўхшаб кадалаверади. Кейин кўз бир оз қизариб, ковоқларнинг бурун ва чакка томон бирикмаси олдида озгина оқ сарик чикинди пайдо бўлади.

КООРДИНАЦИЯ (физиологияда) — организмдаги турли аъзо ва системаларнинг м. н. с. да бўлиб турадиган кўзғалиши ва тормозланиш жараёнларига мувофиқ равишда бир-бири б-н келишиб, уйғунашиб ишлаши. Мас., оёқ-қўл букилганда букувчи мускулларга импульс юборадиган нерв хужайраларининг кўзғалиши б-н бир вақтда ёзувчи мускуллар б-н боғланган хужайралар тормозланади, натижада оёқ-қўлни ёзувчи мускулларнинг бўшашуви осонлашади.

КОПРОЛОГИЯ — нажасни текширишга асосланган таълимот. К. касалликларни аниқлаш максадига нажасни лабораторияда (макро- ва микроскопик, кимёвий ва бактериологик) текшириб ўрганади.

КОПРОСТАЗ — нажаснинг йўғон ичакда туриб қолиши.

КОПРОФАГИЯ, скатофагия — рухий беморларнинг нажас ейишга ружу қилиши.

КОРДАМИН (син.: корамин, корвитол, корвотон, никетамид) — кимёвий тузилишига кўра никотинат кислота диэтиламиди ҳисобланган дори модда; м. н. с. ни стимуллаб, нафас ҳамда томирни ҳаракатлантирувчи марказларни кўзғатади. Қон айланшининг ўткир ва сурункали бузилиши, юкумли касалликлар б-н оғриган беморларда қон томирлари тонусининг пасайиши, нафас олишнинг сусайиши, ўткир қоллап, асфиксия ва б. ҳолатларда қўлланилади.

КОРОНАР ЕТИШМОВЧИЛИК — тож (коронар) томирлар зарарланиши натижасида юракнинг қон б-н таъминланиши бузилиши. Одатда юрак тож томирлари атеросклерозда юзага келади. К. с. нинг ўткир ва сурункали турлари фарқ қилинади. Ўткир К. е. да юрак қон томирлари спазми натижасида тож томирлар ўтказувчанлиги бузилади. Сурункали К. е. тож томирларда қон оқимининг аста-секин камайиши

б-н кечади. К. е. юракнинг ишемик касаллигига сабаб бўлади.

КОРОНАРИТ — юрак тож томирларининг яллиғланиши.

КОРОНАРОГРАФИЯ — юрак тож томирларига контраст модда юбориб рентгенологик текшириш.

КОРОНАРОСКЛЕРОЗ — юракнинг тож томирлари склерози. Қарилки туфайли вужудга келадиган тарқок артериосклероз кўринишидаги К. ва тож томирларнинг тез ҳамда ортиқча даражада торайиши б-н ифодаланадиган, стенозлаштирувчи К. фарқланади.

КОРОНАРОСПАЗМ — артерия девори силлик мускулларининг тоник қисқариши натижасида юрак тож томирларининг вақтинча торайиши; стенокардия хуружи б-н кечади.

КОРОНАРОТРОМБОЗ — юрак тож томирлари тромбози. Бунда тож томирлар бўшлиғида тромб ҳосил бўлади.

КОРРЕЛЯЦИЯ — организм айрим хужайралари, тўқималари, органлари ва системалари тузилиши ҳамда функциясининг ўзаро боғлиқлиги. Бу организмнинг ривожланиши ва ҳаёт фаолияти жараёнида намоён бўлади.

КОРСЕТ — умуртқа поғонаси синганда, касалликларида ва шикастланишларида уни қимирлатмай ушлаб туриш учун қўлланиладиган махсус ортопедик мослама. К. гипс, чарм, пластмасса, ичига мато қопланган туникадан тайёрланади. Ушлаб турувчи, енгиллик туғдирувчи ва тўғриловчи К. лар бўлади.

КОРТИЗОЛ — буйрак усти бези пўст қаватининг глюкокортикоид гормони (к. *Кортикостероидлар*).

КОРТИЗОН — буйрак усти бези пўст қаватининг глюкокортикоид гормони — кортизолдан 11-ўрнида битта кетатуркум сақлаши б-н фарқланади. Кортизол каби оксиллардан углеводлар ҳосил бўлишини стимуллади. Эҳтиёт модда сифатида сақланадиган гликоген микдорини кўпайтиради, қон қандини оширади. К. ацетат ревматик артритни ва терининг аллергия кассалликларини доволашда қўлланилади. Аммо бу хусусиятлари бўйича синтетик махсулотлари — преднизон ва триамцинолондан кейинда туради (к. *Кортикостероидлар*).

КОРТИКОСТЕРОИДЛАР, адренокортикоидлар — буйрак усти безининг пўст қаватида адренокортикотроп гормон таъсирига жавобан синтез қилинадиган гормонларнинг муҳим бир туркуми. Бу без 30 дан ортиқ К. ишлаб чиқарса ҳам, улар орасида энг кучли таъсир кўрсатадиганлари қуйидагилар: кортизон, кортизол, 11-дегидрокортикостерон, кортикостерон ва альдостерон. Бу К. бир кеча-кундузда 15,0 мг дан 30,0 мг гача тана суюқликларига ажралади. К. етишмаслиги Аддисон касаллигига сабаб бўлади. К. организмда минерал моддалар ва углевод алмашинуви бошқариб туради. Улар икки синфга бўлинади: минерал кортикоидлар (альдостерон, дезоксикортикостерон) ва глюкокортикоидлар (кортизон, гидрокортизон, кортикостерон, 11-дегидрокортикостерон).

КОРТИКОСТЕРОМА — буйрак усти бези пўст қаватидан ривожланадиган гормонал-фаол ўсма;

бунда жуда кўп микдорда глюкокортикоид гормонлар ҳосил бўлади.

КОРТИКОСТЕРОН — к. *Кортикостероидлар*.

КОРТИКОТРОПИН, аденокортикотропин, аденокортикотроп гормон, АКТГ — гипофиздан ажраланидиган полипептид гормон. К. гипофиз олд бўлагидан ишланиб чиқадиган гормонларнинг энг кичиги. К. буйрак усти бези пўст қаватининг функциясини ва унда глюкокортикоидлар синтезини стимуллайди.

КОРТИКОТРОПИН РИЛИЗИНГ ГОРМОН — к. *Рилизинг гормонлар*.

КОРТИКОЭСТЕРОМА — эркалар буйрак усти бези пўст қаватидан ривожланганидан гормонал-фаол ўсма; бунда жуда кўп микдорда аёллар жинсий гормони-эстрогенлар ҳосил бўлади.

КОСМЕТИК ШИФОХОНА, врачлик косметология шифохонаси — аҳолига косметик нуқсонларни йўқотиш ёки уларни даволаш бўйича ёрдам кўрсатадиган амбулатория-поликлиника муассасаси.

КОСМЕТИКА — одам қиёфасини хушрўйлантириш воситалари ва усуллари ҳақидаги таълимот. Гигиеник, врачлик ва пардоз К. лари фарқ қилинади. Врачлик К. си ташқи нуқсонларни йўқотиш учун косметик воситалардан ташқари физиотерапевтик, жароҳлик ва б. усуллардан ҳам фойдаланади. Пардоз К. си ёрдамида нуқсонлар беркитилади ёки юзининг чиройи очилади. Гигиеник К. одамнинг табиий гўзаллигини сақлаб қолиш муолажаларини амалга оширади.

КОСМЕТИКА ВОСИТАЛАРИ — шахсий гигиена, тери касалликлари ва космик нуқсонларнинг олдини олиш, шунингдек одам қиёфасини хушрўйлантиришга мўлжалланган воситалар (крем, лосьон, упа ва б.).

КОСМЕТИКА МУОЛАЖАЛАРИ — косметик нуқсонларнинг олдини олиш ҳамда уларни даволаш ва шахсий гигиена учун қўлланиладиган муолажалар (массаж, компресс, никоб).

КОСМЕТОЛОГИЯ — клиник тиббиёт соҳаси; косметик нуқсонларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг олдини олиш ва даволаш чора-тадбирларини ўрганади.

КОСМИК БИОЛОГИЯ — асосан биологик фанлар комплекси; тирик организмларнинг очик космос ва сунъий космик объектлардаги ҳаёт фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини, космик омилларнинг тирик организмга таъсирини, шунингдек космик кемаларда, орбиталь ва планетар станцияларда ҳаёт фаолиятини таъминловчи биологик система яратиш масалаларини ўрганади. К. б. Ер планетасидан ташқарида учраши мумкин бўлган ҳаёт турларини ўрганиш масалалари б-н ҳам шуғулланади.

КОФЕИН — чой баргидан олинанидиган алкалоид; таъсири бўйича психостимуляторлар гуруҳига мансуб. М. н. с. ва юрак-томир системасига кўзгатувчи таъсир кўрсатади. Қувватни оширувчи дори сифатида ва наркотиклардан заҳарланганда қўлланади. Тиббиётда кўпроқ кофеин натрий бензоат препарати ишлатилади.

КОФЕИНИЗМ — кофеин ёки кофеин моддаси бўлган маҳсулотлар (мас., кофе, чой) ни суистеъмол қилиш натижасида келиб чиқадиган

сурункали заҳарланиш; токсикоманиянинг бир тури.

КОФЕРМЕНТ, коэнзим — тор маънода ферментнинг кимёвий туркумларни ёки водород ва элементлар туркумларини ташувчи диссоцирланган, паст молекуляр огирликка эга фаол гуруҳи. Деярли ҳамма К. таркибиде фосфат туркуми бўлади. К. метаболик функциясига қараб 3 туркумга бўлинади: 1) оксидланиш-қайтарилиш К. лари. Уларга водород ва электрон ташувчи НАД, НАДФ, ФМН, ФАД, убихинон (коэнзим Q), липоат кислота, гем К. (цитохромлар) ва б. кирди; 2) туркумларни ташувчи К.лар. Улар турли нуклеотид, В₆ витамин, фолат кислота, биотин, тиамин, пантотенат кислота ёки уларнинг унумларидан тузилган; 3) изомеризация К. лари таркибига В₁₂ витамин кирди. К. ферментнинг оксил бўлаги — апофермент б-н бирикиб, тўла фаол ферментни ташкил этади.

КОХ РЕАКЦИЯСИ — сил б-н оғриган бемор организмда реактивлик ҳолати ўзгаришларининг намоён бўлиши. Бу тирик ёки ўлик сил микобактерияларини тери остига юборилганда 24—48 соатдан сўнг терида шиш пайдо бўлиши ва кейинчалик унинг некрозга учраши б-н таърифланади.

КОХ СИНАМАСИ — сил касаллигини аниқлаш мақсадида тери остига туберкулин юбориш.

КОХ ТАЕКЧАСИ — сил касаллигини кўзгатадиган таёкча; нурсимон замбуруғлар оиласига мансуб микроб. 1882 йилда немис олми Р. Кох томонидан аниқланган. Сил касаллиги микобактерияларининг одам, ҳайвон ва қисман паррандаларда бўладиган типиди.

КОХЕР СИМПТОМИ — 1) *аппендицит* касаллигининг бошланишида меъда соҳасида оғрик бўлиши. 2) Диффуз токсик буккокда бемор юқорига қараганда юқори қовоқ ҳаракатидан кўз соккаси ҳаракатининг орқада қолиши натижасида қовоқ б-н рангдор парда орасида ок йўл пайдо бўлиши.

КОЭНЗИМ А (қискартирилган шакли CoA ёки CoSH), ацетиллаш коферменти — адеозиндифосфат, пантотенат кислота, β-аланин ва цистеаминдан ташкил топган. Цистеаминнинг тиол гуруҳи (—SH) CoAнинг биологик фаолиятини таъминлайди. CoA нинг метаболик фаол шакли ацетил CoA бўлиб, у юқори энергияли тиоэфир боғига эга. CoA турли конденсация реакцияларида ацил туркуми донори ролини ўйнайди.

КОЭНЗИМ Q — к. *Убихинон*.

КРАНИОГРАФИЯ — калла суягини контраст модда қўлламасдан турли рентген аппаратида суратга олиш.

КРАНИОДИСПЛАЗИЯ — калла суяги ривожланиш нуқсонларининг умумий номи.

КРАНИОЛОГИЯ — антропологиянинг бир бўлими. Одам калла суягининг тузилишидаги индивидуал ва гуруҳий ўзгаришларни ўрганади. Одам эволюциясининг турли даврларини тавсифлашда К. маълумотларидан фойдаланилади.

КРАНИОМЕТРИЯ — тузилишини ўрганиш лозим бўлган калла суягини ўлчаш усуллари мажмуи; антропологияда, шунингдек тиббиётнинг баъзи соҳалари, мас., суд тиббиётида қўлланилади.

КРАНИОСТЕНОЗ — калла суяги чокларининг вақтдан илгари битиб қолиши; бунда калла

суягининг шакли ўзгаради (деформация) ва бундай одамларда доимо каттик бош оғриғи бўлади.

КРАНИОТАБЕС — катта ва кичик лиқилдоқлар соҳасида калла ясси суяқларининг юмшаб, юқалашиб қолиши; бу ҳодиса сўғричсимон ўсимта устида ва калла суяғи чоқлари бўйлаб кузатилади. Ўткир кечаётган рахит белгиси.

КРАНИОТОМИЯ — туғилаётган боланинг калла суяғини тешиб бурдалаб олиш; бола она қорнида ўлиб қолганда ёки туғиш онанинг хаётига хавф солганда қилинадиган операция.

КРАХМАЛ — юқори молекуляр полисахарид, юксак ўсимликларнинг асосий эҳтиёж углеводи. К. тахминан 80% иссиқ сувда шишадиган амилопектин ва 20% сувда эрийдиган амилоза фракцияларидан тузилган. Одам овқатида жуда муҳим ўринни эгаллайди, овқатда углеводларга бўлган эҳтиёжнинг асосий қисмини қоплайди. Дон ва картошкада кўп микдорда бўлади. Йод б-н тиник кўк ранг ҳосил қилади. 1 г К. тўла парчаланганда 4 ккал энергия беради.

КРЕАТИН — биокимёвий муҳим азотли бирикма; аминокислоталардан ҳосил бўлади. К. организмда АТФнинг охириги фосфат туркуми акцентари вазифасини бажаради, у АТФ иштирокида *креатинкиназа* ферменти таъсирида фосфорланиб, К. фосфат (фосфоген) ҳосил қилади. К. фосфат эҳтиёж бўлганда АТФ ҳосил қилиб, К. га ўтади. 90% дан ортик К. мускулларда бўлади. Мускуллар дистрофиясида у сийдик б-н ажратилади.

КРЕАТИНЕМИЯ — оdatда қонда 4 мг/100 мл гача бўладиган креатин микдорининг бирор сабабга кўра ортиши.

КРЕАТИНИН — *креатин* ангидрид. Креатиндан бир молекула сув ажралишидан ҳосил бўлади. Қон ва тана суюқлиқларида К. микдори жуда кам, фақат буйрак шикастлаганда унинг микдори ортади. К. азот алмашувининг охириги махсулотларидан бири бўлиб, сийдикнинг доимий таркибий қисмларидан ҳисобланади.

КРЕАТИНКИНАЗА, *к р е а т и н ф о с ф о к и н а з а*, АДФ ва креатин фосфатдан АТФ ҳосил бўлишини ва қайталама реакциясини катализловчи фермент. Фақат юракда ва скелет мускулларида бўлади. АТФ ортикча микдорда бўлганда К. кимёвий энергияни креатинфосфатнинг энергияга бой фосфат боғида сақлаш имкониятини беради. Юрак ва скелет мускуллари касалланганда қонда К. микдори ортик кетади. Шу тўғрисида қонда К. бор-йўқлигини текшириш миокард инфарктини барвақт аниқлашда фойдали синамадир.

КРЕАТИНУРИЯ — сийдик б-н креатин ажралиши. Мускуллардаги дистрофик ўзгаришлар, мас., организмда Е витамин етишмаслиги, миастения, шунингдек ҳомилдорликда кузатилади.

КРЕЗОЛ — фенол гуруҳига мансуб кучли дезинфекцияловчи модда. Кўпчилик микробларга қарши таъсир кўрсатади. Дезинфекцияловчи восита сифатида ишлатилади.

КРЕМАЦИЯ — мурдани махсус ўчоқда куйдириш, кулга айлантириш.

КРЕМНИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг IV группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Si, атом номери 14, атом оғирлиги 28,086; ҳар хил бирикмалар ҳолида тирик организмлар

тўқималари таркибига қиради; липидлар алмашувуви, коллаген, суяк тўқималари ҳосил бўлишига таъсир этади.

КРЕТИНИЗМ — туғма гипотиреознинг энг юқори даражаси. Туғма гипотиреоз ўз вақтида аниқланиб, даво қилинмаганда тиреоид гормонларнинг узок муддат давомида ва кескин етишмаслиги натижасида жисмоний ҳамда аклий тақомилланиш жуда орқада қолади. К. жисмоний етишмовчилик ва оғир гипотиреоз белгиларидан ташқари, ўта аклий заифлик б-н ифодаланади. Эндемик буккок тарқалмаган жойларда алоҳида шахсларда учрайдиган с п о р а д и к К. ҳамда эндемик буккок тарқалган географик зоналарда яшайдиган аҳолида учрайдиган э н д е м и к К. фарқ қилинади.

КРИЗ — бемор аҳволининг тўсатдан оғирлашиб қолиши; мавжуд касаллик заминда вужудга келади. Қ.га рухий кечинмалар, хафа бўлиш, нерв системасининг чарчashi, меҳнат ва дам олишнинг нотўғри ташкил этилиши, об-ҳавонинг ўзгариши, ёғлиқ ва шўр таомларни сунистеть-мол қилиш, метёридан ортик ичиш ва чекши сабаб бўлади. Гипертоник, гипотоник ва б. хил К. фарқланади.

КРИЗИС (*к а с а л л и к к р и з и с и*) — касалликнинг кечилиши бирдан (одатда соғайиш томонга) юз берадиган ўзгариш; мас., юкумли касалликларда К. ҳароратнинг бирдан нормаллашиб, фарқ-фарқ терлаш, дармонсизланиш, уйқучанлик ва х. к. кўринишида намоён бўлади.

КРИОХИРУРГИЯ — тўқиманинг маълум жойини музлатиш асосида бажариладиган жаррохлик усуллари мажмуи. Улар бир неча хил замонавий жаррохлик аппаратлари ёрдамида амалга оширилади.

КРИПТИТ — орка чикарув тешиги крипталарининг яллиғланиши.

КРИПТОМНЕЗИЯ — хотира бузилиши; бунда бемор аниқ бўлиб ўтган ҳаётгий воқеа ва ҳодисаларни китобда ўқиган, кимдандир эшитган, кинода ёки тушида кўрган воқеалар б-н чалқаштириб юборади.

КРИПТОРХИЗМ — мойак дистонияси, мойакнинг ёрқокдан ташқарида жойлашиши. Ҳомилида хромосомалари патологияси, она ва ҳомиладаги гормонал етишмовчилик, чов канали нуқсонлари ва б. омиллар мойакнинг қорин пардаси орқасидаги бўшлиқдан тушмай қолишига сабаб бўлади. К. бир томонлама ва икки томонлама, алоҳида касаллик ёки бир қатор эндокрин касалликлар белгиси бўлиши мумкин.

КРИПТОФАЛЬМ — туғма нуқсон; кўз соққаси, ковок ва кўз ёригининг ривожланмай қолиши.

КРОССИНГОВЕР — жуфт хромосомаларнинг ўз қисмларини ўзаро алмаштириши, бунинг натижасида хромосомаларда тўпланган генлар қайта тақсимланади (рекомбинацияланади). Хужайраларнинг бўлиниш жараёнида кузатилади. К.—ирсий ўзгарувчанлик механизмларидан бири. Экспериментал генетикада хромосомаларнинг генетик карталарини тузишда фойдаланилади.

КСАНТИН — 2,6-диоксипурин. Пурин парчаланishi жараёнида ҳосил бўладиган дастлабки маҳсулот. У кейинчалик сийдик кислотага оксидланади.

КСАНТИНУРИЯ — ксантинооксидаза ферментининг етишмаслиги ва пурин алмашинувининг бузилиши туфайли келиб чиқадиغان ирсий касаллик; сийдикда қон (гематурия) ва белда оғрик бўлиши, шунингдек қон плазмаси ва сийдикда ксантин микдорининг ортиб кетиши б-н кечади.

КСАНТОМА — тери ёки бошқа тўқималарда ёғ алмашинувининг бузилишида ҳосил бўладиган патологик тузилма (майда тошма); таркибида холестерин ва триглицеридлар бўлган фагоцитлар тўпланишидан ташкил топади. Келиб чиқиши, ташки кўриниши, шакллари ва кўра К.нинг бир неча тури фарқ қилинади. Аксарият кўз ковокларида учрайди.

КСАНТОМАТОЗ — ёғ алмашинувининг бузилиши натижасида тери ёки бошқа орган ва тўқималарда холестерин ёки триглицерид тўпланиши б-н давом этадиган патологик ҳолат. Одатда бунда ксантома ва ксантелазмалар ҳосил бўлади. К.нинг келиб чиқиш механизми ва жойлашишига кўра бир неча тури фарқ қилинади.

КСАНТОПСИЯ — ташки муҳитнинг бутун борлигини кўзга сариқ рангда кўриниши. Пикринат кислота, сантонин, амилнитрит б-н захарланиш белгиси; сариқ касаллиги ва б. патологик ҳолатларда ҳам кузатилиши мумкин.

КСАНТОХРОМИЯ — тўқима ёки суюқликнинг одатдагига нисбатан ғайритабиий рангда бўлиши. **КСАНТОЭРИТРОДЕМИЯ** — терида холестерин ва липидлар йиғилиб қолиши сабабли унинг қизғиш-сарғимтир ранга бўялиши.

КСЕНОБИОТИКЛАР — организмга ташқаридан кирган ёғ кимёвий бирикмалар.

КСЕНОЛАЛИЯ — нутқнинг бузилиши; бунда товушлар тузилиши ўзгариб, натижада у худди чет эл сўзига ўхшаб қолади. Экстрапирамид система зарарланганда кузатилади.

КСЕНОПЛАСТИКА — пластик операцияларда ҳайвонларнинг тўқималари ва органларидан фойдаланиш.

КСЕНОТРАНСПЛАНТАЦИЯ, гетеротрансплантация — ҳайвондан одамга ёки ҳайвондан бошқа биологик турга тўқима ва органларни кўчириб ўтказиш.

КСЕРОДЕРМИЯ — ихтиознинг енгил хили; асосан тирсак, тизза ва думба соҳаси терисининг қуриши ва қасмоқ пайдо бўлиши б-н кечади.

КСЕРОЗ — ёғ безлари фаолиятининг бузилиши натижасида терининг ҳаддан зиёд қуруқшаб қолиши.

КСЕРОСТОМИЯ — сўлак безларининг гипосекрецияси (сўлакнинг кам ажралиши) туфайли оғиз қуриши.

КСЕРОФТАЛЬМИЯ — кўз шиллик ва мугуз пардаларининг қуриб қолиши. Шу пардалар озиқланишининг бузилишидан келиб чиқади. Трахома ва б. кўз касалликлари, айрим авитаминозлар, айниқса А витамин етишмаслиги, баъзан кимёвий моддалардан қутиш сабаб бўлиши мумкин.

КСИЛИТ — ширин таъмли, сувда яхши эрийдиган, беш атомли алифатик спирт. Тиббиётда қандли диабет ва ўта семизликда қанд-шакар ўрнида ишлатилади.

КУ-ИСИТМА — одам ва ҳайвонларда учрайди-

ган ўткир юқумли касаллик; риккетсиялар кўзгатади. Одамга ҳайвонлардан юкади. Касалликда ҳарорат кўтарилиши, дармонсизлик, уйқусизлик, бўғимлар ва мускулларда оғрик пайдо бўлиши каби белгилар намоён бўлади.

КУВЕЗ — маълум ҳароратли, хавоси намланган ва кислородга бой камера; чала ёки нимжон туғилган чақалоқларнинг тана ҳароратини бир маромда сақлаш учун қўлланилади. К.нинг очик (грелка-каравот) ва ёпиқ (тиббий инкубатор) хиллари бор. К. да чақалоқни 7—10 кундан ортик ётқизиб бўлмади.

КУГЕЛЬБЕРГ — ВЕЛАНДЕР КАСАЛЛИГИ, псевдомиопатик мускул атрофияси — орқа мианинги олдинги тоналари мотонейронлари шикастланиши туфайли келиб чиқадиغان, секин ривожланадиган, сурункали кечадиган оилавий-ирсий касаллик. Болалар ва ўсмирларда кузатилади. Дастлаб оёқ, қўл мускулларининг фибрилляр тебраниши ва атрофияси сифатида намоён бўлиб, кейинчалик бутун оёқ ва қўл мускуллари бўйлаб тарқалади; баъзан сон ва елка мускулларининг сохта гипертрофияси кузатилади.

КУЙДИРИШ — зарарланган ёки шикастланган, жароҳатланган тўқималарни даволаш мақсадида кимёвий воситалар, электр токи, нур (радиоактив, лазер ва б.) б-н қуйдириш. Бунда махсус асбоблардан фойдаланилади.

КУЙДИРУВЧИ МОДДАЛАР — тери, шиллик парда ва б. тўқималарга маҳаллий қуйдирувчи таъсир этадиган моддалар; ҳар хил кислоталарнинг кучли концентрацияси ва айрим оғир металл препаратлари (симоб, қумуш ва б.).

КУЙИШ — юқори т-ра, кимёвий моддалар, электр токи ва радиоактив нурлар таъсирида тўқималарнинг шикастланиши. Шунга кўра термик К., кимёвий моддалар ва нурлар таъсирида К. фарқ қилинади. Турмуш ва ишлаб чиқаришда термик К. кўп учрайди. Тўқималарнинг шикастланишига қараб К. 4 даражага бўлинади: I даражали К. да тери қизариб, бир оз шишади, 4—5 кундан сўнг тузала бошлайди. II даражали К. да кизарган тери юзасида тиник, сарғиш суюқлик б-н тўла пуфакчалар пайдо бўлади, улар ёрилганда терининг юза қавати очилиб, безиллаб туради. Ярага инфекция тушмаса, 10—15 кунда чандиксиз тузалади. III даражали К. да терининг ҳамма қавати ўлади (тери усти қорайиб қолади). IV даражали К. да тери ва тери ости тўқималари (пай, мускуллар ва ҳатто суюқлар) қуйиб, кўмирга айланади. Улик тўқималар бир неча ҳафтадан кейин яриб тушади. К. жуда секин тузалади, кўпинча қуйган жойда чуқур чандиклар пайдо бўлади.

КУКУН, п о р о ш о к — қуруқ, майда, сочилувчан каттик дори шакли. К.лар оддий (бир хил доривор моддадан иборат) ва мураккаб (таркибида бир неча доривор модда бор) бўлади. Улар ичилади, сиртдан ишлатилади, эритма ҳолида организмга юбориш, яраларни ювиш, компресс қилиш, шунингдек пурқаш учун қўлланилади.

КУЛРАНГ МОДДА — м.н.с.нинг бир қисми; асосан нейронлар танасидан ташкил топади. Бош миёя пўстлоғи, орқа мианинги ички қисми ана шу К. м. дан иборат. Бу модда бош мианинги энг мураккаб қисмидир.

КУЛЬДОСКОПИЯ — кичик чанок органларни ва

қисман корин бўшлиғини оптик асбоб ёрдамида кўздан кечиршиш; кичик гинекологик операция.

КУМУЛЯЦИЯ — дори моддалар организмга такрор-такрор киритилганда ёки ичилганда тўпланиб, кучлироқ таъсир этиши; материал ва функционал К. фарқ қилинади. Материал К.га барбитуратлар, юрак гликозидлари, функционал К.га эса этил спирт суаб бўлади.

КУМУШ — Д. И. Менделеев даврий системасининг I группасига мансуб кимёвий элемент; символи Ag., атом номери 47, атом оғирлиги 107,868; оқ пластик металл. К. препаратлари, мас. К. нитрат бактерицид хусусига эга.

КУРАК СУЯГИ — кўкрак қафасининг орқа томонида жойлашган ялпоқ, учбурчак шаклдаги суюк. К. с. нинг умуртқа поғонасига қараган медиал чеккаси, қўлтиққа қараган латерал чеккаси ва юқори қалта кирраси бўлиб, латерал бурчаги йўғонлашиб, бўғим юзаси орқали елка суюги б-н бўғим ҳосил қилиб бирлашади. К. с. ўмров суюги б-н бирга елка камари суюгини ташкил этади.

КУРАРЕ — strychnos toxifera номли асосан тропикларда ўсадиган ўсимликлар экстрактини қуюлтириб олинadиган кучли заҳар. Таркибида курарин алкалоидлари бор. Қонга тушса, невра фалажланади. Тиббиётда ундан олинган тоза алкалоид — тубокурарин мускулларни бўшаштирувчи препарат сифатида ишлатилади.

КУРАРЕСИМОН МОДДАЛАР (м и о р е л а к с а н т л а р) — ҳаракатлантирувчи нервлардан скелет мускулларига кўзғалиш ўттишини тўхтатиб қўядиган моддалар; қиска (5—10 мин.), ўртача (20—40 мин.) ва узок муддат (бир неча соат) таъсир этувчи К. м. фарқ қилинади. Препаратлари жаррохликда, хусусан шикастбандлик ва майибликда ингаляцион наркоз моддалари б-н бирга мускулларни бўшаштириш мақсадида ишлатилади.

КУРОРТ — табиий шифобахш воситалар (минерал булоқлар, балчиқлар, қулай иқлим ва б.) га эга ва шу воситаларни даволаш-профилактика мақсадида қўллаш учун зарур шароитлари бўлган жой. Табиий даво воситаларининг харақтерига кўра бальнеологик, балчиқ б-н даволайдиган ва иқлимий К. лар бўлади. Кўп К.ларда бир неча хил даво омиллари (балчиқли, бальнеологик, бальнеоиклимий, иқлимий-бальнеологик-балчиқли) бор. Бальнеологик К.да асосий даво омили ванна, душ, бассейнда чўмилиш, сувини ичиш (гидрокарбонатли, хлоридли, натрий сульфатли, кальцийли, магнийли ва б. сув манбалари), шунингдек ингаляция, ювиш, ҳукна (қлзма), чайиш ва б. кўринишида қўлланиладиган минерал сувлар ҳисобланади. Балчиқ б-н даволайдиган К.да суви шўр ва лиманларнинг ил балчиғи, сарпопея балчиғи (суви чучук қўлларнинг ил балчиғи), торфи балчиқ (чучук ва минераллашган), шунингдек (камрок) гидро-термал ва тепаликдаги вулқонлар ўрнидаги балчиқлар ишлатилади. Иқлимий К.да иқлим омилларининг шифобахш хусусиятлари: курортнинг географик жойлашиши, рельефи, ўсимликлари ва денгиз сатҳидан баландлиги б-н боғлиқ бўлган воситалардан фойдаланилади.

КУРОРТОЛОГИЯ — клиник тиббиётнинг бир соҳаси; табиий шифобахш омиллар (иқлим, бальнеологик ва б.), уларнинг организмга таъсирини

ҳамда улардан даволаш-профилактика мақсадларида фойдаланиш усулларини ишлаб чиқади ва ўрғанади.

КУТИКУЛА — баъзи эпителий ҳужайралари юзасидаги зич қобик. Шу ҳужайралар ишлаб чиқарган моддалардан иборат бўлади. Муҳофаза ва таянч вазифасини бажаради.

КУЧАЛА — заҳарли дархат. Уруғи таркибида алкалоидлар (стрихнин, бруцин), логанин гликозиди ва б. моддалар бор. Препаратлари м. н. с.ни кўзғатувчи вомашта сифатида ҳамда ичак атонияси, моддалар алсанинуви бузилиши, кўзининг баъзи касалликларини даволаш учун ва иштаҳа очувчи дори тарикасида ишлатилади.

КУЧАНИК — туғрук чоғида бачадон қисқариши б-н бир вақтда корин девори мускуллари ҳамда диафрагманин қисқариши. К. туғрукнинг иккинчи, яъни ҳомиланингу тугилиш даврига хос.

КУЭИЗМ — ўз-ўзини ишонтириш усули; бунда бемор маълум бир сўзни, мас., «менинг аҳволим кундан-кунга яхшиланмоқда» деган иборани такрорлайверади. Невроз, баъзи ички органлар ҳасталикларига К. яхши наф бериши мумкин.

КЮРИ, С — радиоактивликнинг ўлчов бирлиги. У ҳар секундада 3,7·10¹⁰ микдор атом ядроси емирилишига эга бўлган радиоактив модда микдорига тенг, деб ҳисобланади. К. катта бирлик бўлганлигидан биологик тажрибада ва тиббиётда бу бирликнинг мингдан бирига тенг милли К. (мС) ва миллиондан бирига тенг микро К. (мкС) кўпроқ қўлланади.

КЮРИТЕРАПИЯ — радиоактив радийни қўллаб нур б-н даволаш.

КҮЗ — кўрув органи. Шар шаклида бўлиб, кўз косасида жойлашган. Кўз соккаси мускуллар, юмшоқ пардалар ва кўз косасининг суюқлари б-н чегараланган, олдинги томондан К.ни қовоқлар тўсиб туради. Юқори ва пастки қовоқларнинг К.га қараган юзасини ва К.нинг оксил пардасини юпка шиллик парда — конъюктива бирлаштириб ва бекитиб туради. К. косаси юқори-чекка киррасининг орқасида кўз ёши безлари жойлашган. Уларда ишланиб чиқадиган кўз ёши шиллик парда юзасини ва мугуз пардани доим ҳўллаб, қуриб қолишдан сақлайди. К.нинг харақатчан ташки мускуллари К. соккасини ҳаракатга келтиради. Кўз соккасининг олдинги қисмида мугуз парда, сўнг кўз гавҳари, сувсимон суюқлик ва шишасимон тана, шунингдек киприксимон тана, рангдор ва тўр парда бор. К.нинг олдинги очик томонида оксил парда мугуз пардага ўтади. Оксил парда тағидаги томирли парданин олдинги бўлимидан рангдор парда ҳосил бўлади. Бу парданингу тешиги қорачик деб аталади. Рангдор пардага орқа томондан гавҳар яқинлашиб туради. Рангдор пардадан орқароқдаги киприксимон тана мускуллари қисқариб ва ёйилиб гавҳар бойламни бўшатиб ва тортиб гавҳарни янада қаварик қилиб, унинг нур синдириш кучини (рефракция) оширади ва К.ни турли масофада турган буюмларни равшан кўришга мослаштиради.

КҮЗ ГАВҲАРИ — кўз оптик системасининг асосий қисми. Рангдор парда орқасида шишасимон тана олдида жойлашган икки томони қабарик тиник танача — линза.

КҮЗ ЕШИ — күз ёши безида ишланиб чиқадиган тиник суюқлик. К. ё. да 98,2 % сув, 0,8 % минерал моддалар, 0,1 % оксил, калий, радон ва б. моддалар бор. Ажралиб чиққан К. ё. ковоклар юмилганда күзнинг бутун юзасини бир текис намлайди. У муғуз пардани куриб қолишдан сақлаш б-н бирга унинг тиник туришига ҳам ёрдам беради. К. ё. даги лизоцим ферменти микробларни ўлдириб, күзни турли касалликлардан сақлайди.

КҮЗ ЕШИ БЕЗЛАРИ — күз косасининг юқориташки деворидаги чуқурчада жойлашган альвеоляр-найсимон безлар. Чикарув йўллари конъютиванинг устки гумбазига очилади. Нормал шароитда безлар кунга 0,5—1 мл суюқлик ажратади. Агар безлар ишламай қолса, күз ожизланиши мумкин.

КҮЗ ЕШИ ЙҮЛЛАРИ — күз ёши оқиб ўтадиган анатомик тузилма. Бу йўллар күз ёши халтачаси орқали халта-бурун орасидаги йўлдан ўтиб бурун бўшлиғига тушади. Күз ёши йўли, күз ёши каналлари, күз ёши халтачаси ва бурун-күз ёши йўлини ўз ичига олади.

КҮЗ ЕШИ ХАЛТАЧАСИ — күз ёши йўлининг бир қисми. Күз косасининг бурун томони бурчагида жойлашган. Деворлари мускулли ва шиллик парда б-н қопланган. Күз ёши К. ё. х. га каналчалар орқали келиб куйилади ва ундан бурун бўшлиғига ўтади.

КҮЗ ИЧИ БОСИМИ — күз ичидаги суюқликнинг күз сокқасининг ташқи қаватларига кўрсатилган таъзики. Нормада К. и. б. 18—27, Урта Оснё шароитида эса 16—26 мм симоб устунига тенг. Одамда К. и. б. деярли ҳамisha бир хил ҳолатда туради.

КҮЗ КОСАСИ, орбита — одам калла суягининг юз қисмида жойлашган жуфт чуқурча. Улар шаклан 4 деворли пирамидага ўхшайди. Ички ва пастки девори суяги жуда юпка бўлиб, буруннинг ғалвирсимон ва Гаймор бўшлиғи б-н, юқори девори эса пешона бўшлиғи ва бош мия б-н чегараланган. Фақат чакка томони калин суякли. К. к. да күз сокқаси, кўрув нерви ва ташқи мускуллар жойлашган.

КҮЗ РЕФРАКЦИЯСИ — күзнинг оптик системаси, яъни күз муғуз пардаси ва гавхарининг кўзга тушган параллел нурларни синдириб, уларни бир нуктага тўплаш хусусияти. Муғуз парда 40,0 D га, күз гавҳари эса 18—20,0 D гача нур синдиради. К. р. га кўра яқиндан кўриш, узоқдан кўриш ва нормал кўриш фарқ қилинади.

КҮЗ ТОНОМЕТРИЯСИ — күз ичи босимини ўлчаш усули. Энг оддийи — шифокор иккала кўлининг кўрсаткич бармоқлари б-н ўнг ёки чап күз ковоғи териси устидан бирма-бир секин-аста босиб, күзнинг босим даражасини аниқлайди. Асбоб б-н ўлчашда эса асосан Маклаков тонометри қўлланилади.

КҮЗ ХИРАЛАШУВИ — кўриш ўткирлигининг аста-секин пасайиши. Кўпинча 40 ёшдан кейин кузатилади. Бунда киши бирор нозик иш қилганида, тинимсиз ўқиганида күзи жимирлашиб чарчайди, гўё парда орқали, яъни ноаниқ ва хира кўра бошлайди. К. х. кексаликда организмда ва айниқса кўзда моддалар алмашинуви ўзгариб,

гавхарнинг калинлашиши натижасидир. Ешларда эса К. х. га яқиндан кўриш ёки узоқдан кўриш каби нуқсонлар сабаб бўлиши мумкин.

КҮЗ ШИКАСТЛАНИШИ — саноат, қишлоқ хўжалиги ва турмушда күз ва қисмларининг майда жисмлар (металл, тош кўмир зарралари, қипик ва б.) дан шикастланиши. Жароҳат ўткир ёки тўмтоқ жисмлар тегиши натижасида содир бўлади. Асбоб-ускуналар б-н ишлаганда хосил бўладиган майда-майда парчалар тегишидан ҳам К. ш. мумкин. Иссиқ буғ, қайноқ сув, кислота ва ишқорларнинг күз ва қисмларини турли даражада куйдириши оқибатида К. ш. анча хавфли. Болалар кўпинча бир-бири б-н урушиб, ёғоч ёки темир, портловчи моддалар, қайчи, пичок, ручка, вилка каби жисмлар б-н күзини шикастлаши мумкин. К. ш. натижасида унинг ички қисмларида оғир ўзгаришлар рўй бериб, күз хираланиши, ҳатто кўрмай қолиши ҳам мумкин.

КҮЗ ҚОВОҚЛАРИ — күзнинг ёрдамчи органи; пастки ва юқори ковок бўлиб, улар доим ҳаракат қилиб туради. К. к. куйидаги қаватлардан иборат. Биринчиси — териси — жуда юпка, нафис, майда туқлари бор, тери ости ёғсиз тўқимаси ғовак. Иккинчиси — тоғай қавати — қаттиқ тўқимадан иборат. Бу ковокка шакл беради. Учинчиси — мускул қавати — иккита мускулдан таркиб топган: биринчиси кўндаланг чизикли айлана шаклида бўлиб, ковок бағрида жойлашган, иккинчиси күз косасининг энг тағидан ўтиб учга бўлинади ва юқори ковокнинг тери, тоғай ва шиллик пардасига бириқади. Бу мускул ковокнинг очилиб-юмилиши, лозим бўлганда күзини чирт юмиш жараёнида фаол қатнашади. К. к. күзни ташқи муҳитнинг салбий таъсиридан, муғуз ҳамда шиллик пардани мунтазам намлаб, уларни қақрашдан сақлаб туради.

КҮЗ ҚОВОҚЛАРИНИНГ ҚАЙРИЛИБ ҚОЛИШИ — ковоклар киррасининг яллиғланиши ёки куйиб қолиши, трахома натижасида ковоклар четининг ичкарига, кекса одамларда ёки күз шикастланганда, яра чиққанда ташқарига қайрилиши. Чандиқли ва спастик хиллари фарқ қилинади. Узоқ давом этганда муғуз пардага зарар етиб, күз кўр бўлиб қолиши ҳам мумкин.

КҮЗГА ОҚ ТУШИШИ, лейкома — турли касалликлар натижасида күз муғуз пардасининг ўртасида, унинг маркази атрофида ёки четида яллиғланиш нукталари пайдо бўлиши. Бу нукталар шакли, қатта-кичкилиги турлича бўлиб, сарғиш, кулранг, сарик йиринг бойлайди. Бора-бора йиринг бутунлай сўрилиб кетгач, унинг ўрнида оқ чандик қолади. Бу ҳодиса халқ орасида «кўзга оқ тушиши» деб юритилади.

КҮЗДАН ЕШ ОКИШИ — күз пардалари, нервларининг яллиғланиши, күз шикастланиши, ковокларнинг қайрилиб қолиши натижасида ёш оқа бериши. Бунда күз атрофи, ковокнинг оқаётган ёш б-н доим намланиб туриши беморни безовта қилади.

КҮЗНИНГ ПИРИЛЛАШИ — ковокларнинг қисқа муддатли рефлектор ёки беихтиёр очилиб-юмилиб туриши. Кўпинча ёш болалар ва ўспиринларда кузатилади. К. п. га кўзда моддалар алмашинувининг бузилиши ва етишмовчилиги, сурункали умумий касалликлар (мас., ревматизм) ва б. сабаб бўлади.

КҮЗОЙНАК — оптик асбоб. Күзнинг кўриш нуқ-

сонларини тузатиш, кўзни зарарли ёруғлик, нур таъсири, чанг, механик, кимёвий шикастлардан химоя қилиш учун ишлатилади. Баъзи касалликларда ҳам К. тақши тавсия этилади. К. линза ва гардиш (оправа) дан иборат. К. да ишлатиладиган линзалар сирти ботиклик ёки кавариклик даражасига кўра турлича бўлади. Линзанинг оптик — нур синдириш кучи диоптриялар б-н ифодаланади. Яқиндан кўришда нурни сочувчи, узокдан кўришда эса йиғувчи, астигматизмда цилиндр ёки сферик-цилиндр линзали, гилайликда призма шишали К.лар таклилади.

КЎК БЎТАКУЗ — бир йиллик ўт ўсимлик. Гуллари ишлатилади. Таркибида гликозидлар, антоцианлар, шиллик, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари сийдик ҳайдовчи восита сифатида ишлатилади.

КЎКА, оқ қ а л д и р м о қ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Барги ишлатилади. Таркибида аччиқ гликозидлар, флавоноидлар, сапонинлар, каротин, С витамин, органик кислоталар, шиллик, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари балғамни юмшатиб кўчирувчи ва яллиғланишга қарши восита сифатида юқори нафас йўллари касалликларида қўлланилади.

КЎҚИЎТАЛ — ўткир юқумли касаллик; кўйқўтал таёқчаси кўзгатади. Уларни тугтан ҳаво томчилари орқали юқиб, юқори нафас йўллари яллиғланиши натижасида юзага келадиган, ўқтин-ўқтин йўтал тутиши ва б. ўзгаришлар б-н намён бўлади. Асосан 10 ёшгача бўлган болаларда учрайди.

КЎҚРАК — кўрак қафасининг олдинги қисми; икки ёнбошдан қўлтиқдан тик ўтказилган чизик б-н юқори тўш суяги дастаси ва ўмров суяги б-н, пастдан эса ҳанжарсимон ўсик ва ковурағалар ёни б-н чегараланган.

КЎҚРАК БЎШЛИГИ — кўрак қафасининг ичи. К. б. да ўпка, кекирдак, бронхлар, юрак, қизилўнғач, қон томирлар, кўкс оралиғи, айрисимон без, лимфа тугуналари ва нервлар жойлашган. К. б. нинг ҳажми жинс, ёш ва конституцияга қараб турлича бўлади.

КЎҚРАК ҚАФАСИ — орқа томондан 12 та кўрак умурткаси, икки ён томондан 12 жуфт ковурага ва уларнинг олдинги учларидаги тоғайлари, олд томондан тўш суягидан ҳосил бўлган бир бутун тузилма. К. к. нинг юқорисидаги тешик орқали кекирдак, қизилўнғач, қон томирлар ва нервлар ўтади. Пастки тешик юқори тешикка нисбатан каттароқ бўлиб, қорин бўшлиғидан диафрагма орқали ажралиб туради. К. к. нинг ҳажми ва шакли ёш, жинс ҳамда конституцияга қараб турлича бўлади. Нафас олганда К. к. кенгайиб, нафас чиқарганда тараяди.

КЎКС ОРАЛИГИ — кўрак бўшлиғининг бир қисми; олдиндан тўш суяги, орқадан умуртка поғонасининг кўрак қисми, икки ён томондан ўнг ва чап плевра халталари, пастдан диафрагма, юқоридан кўрак қафасининг юқори тешиги б-н чегараланган. К. о. ни кекирдак ва бронхлар шартли равишда олдинги ва орқа қисмларга бўлиб туради. Олдинги К. о. да юрак ва унинг халтаси, айрисимон без, аорта равоғи, ўпка артерияси стволы ва диафрагма нервлари жойлашган. Орқа К. о. да эса қизилўнғач, кўрак аортаси, лимфа йўли, веналар ва нервлар бўлади.

Нафас олганда К. о. даги босим камаяиб, чиқарилганда ортади.

КЎКСУВ — қ. *Глаукома*.

КЎМИК — суякларнинг ички ғовак қисми; бу қисм ингичка коваклар тўридан иборат бўлиб, улар бир-бири б-н чалқашиб жойлашади. Ҳовонлар орасидаги бўшлиқлар илик б-н тўлиб туради. Унда қон элементлари — эритроцитлар, лейкоцитлар ва тромбоцитлар ҳосил бўлади.

КЎНГИЛ АЙНИШИ — кўрак ости ва ҳалқумда оғирлик ҳис этиш; кўпинча қусиш б-н тугайди. Овқатдан заҳарланганда, қорин бўшлиғи органлари, м. н. с. касалликлари, ҳомиладорлик даврида, холецистит, моддалар алмашинуви бузилганда ва б. ҳолларда кузатилади.

КЎНГИЛ АЙНИШИГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — кўнгил айнашиши тўхтатиш ёки унинг олдини олиш учун ишлатиладиган моддалар (азрон, этаперазин ва б.).

КЎП ТЕРЛАШ — қ. *Гипергидроз*.

КЎПАЙИШ — тирик модданинг асосий хусусиятларидан бири; организмнинг ўзига ўхшаш насл қолдириши, янги индивидлар ҳосил қилиши. Асосан жинсиз ва жинсий К. фарқланади. Жинсиз К. да она организмнинг каттароқ ёки кичикроқ бир қисми ажралиб чиқиб, янги организмга айланади. Жинсиз К.нинг икки хили бор: вегетатив кўпайиш ва спора ҳосил қилиш йўли б-н К. Жинсий К. да ургочи жинсий ҳужайра эркак жинсий ҳужайра б-н қўшилганидан кейин ҳосил бўладиган зиготадан янги организм етишиб чиқади.

КЎР-ҚАР-СОҚОВЛИК — кўрлик ва кар-соқовликнинг биргаликда учраши; ривожланиш нуқсонни ёки гўдаклик даврида бошдан кечирилган турли касалликларнинг асорати сифатида келиб чиқади; сабаби тўлиқ аниқланмаган.

КЎР-ҚАРЛИК — кўрлик ва қарликнинг бирга учраши; ривожланиш нуқсонни ёки болаликда бошдан кечирилган касалликларнинг асорати сифатида кузатилади.

КЎРИЧАК — йўғон ичакнинг бошланғич қисми; узунлиги ўртача 6 см, кенлиги 7—8 см. Ўнг ёнбош чуқурчасида жойлашган бўлиб, унинг ёнбош ичакка қўшилиш жойида шиллик қаватнинг яримойсимон бурмалари — қопқоғи бор. К. қисқарганда қопқоқ ёпилиб, йўғон ичакдаги масса ингичка ичакка қайтиб чиқмайди. К. нинг пастки юзасидан чувалчангсимон ўсимта (*аппендикс*) ўсиб чиқади.

КЎРИШ — одамга ташқи муҳитдаги нарсаларнинг шакли, катта-кичиклиги, ранги, бир-биринга нисбатан ўрни ва оралиғини аниқлаб, тегишли ҳаракатлар қилишга имкон берадиган физиологик жараён; бош миёдаги кўрув анализаторининг ҳаёт учун жуда муҳим вазифаси. Қ.нинг моҳияти шундан иборатки, ташқи муҳитдаги нарсалардан кўзга тушган параллел нурлар мугуз парда ва кўз гавҳаридан синиб ўтиб тўр пардага тушади, унда нурлар ҳужайраларни таъсирлаб, нерв қўзғалишини амалга оширади. Тўр пардада пайдо бўлган потенциал электрик қўзғалиш кўрув нерви толалари орқали мия пўстлоғи остига ва ундан мия пўстлоғининг кўрув марказига ўтиб, анализ ва синтез қилиниб, муайян образлар сифатида идрок

этилади. Шу тариқа К. фақат кўзнинг эмас, балки бутун системанинг муҳим вазифасидир.

КҰРИШ ҲТҚИРЛИГИ — кўзнинг ораси жуда яқин бўлган икки нуқтани ажрата олиш қобилияти. К. ў. ни текшириш учун Головини ва Цивцов жадвалидан фойдаланилади. Бу жадвалда 12 қатор турли ҳажм-ўлчамдаги ҳарфлар, доира-чалар (болалар учун эса суратчалар) терилган бўлиб, 10 қаторни ўқиган одам кўзининг К. ў. нормал ҳисобланади.

КҰРЛИК, сўқирлик, кўз ожизлиги — кўз кўриш қобилиятининг бутунлай йўқолиши, ёруғлиқни қоронғилиқдан ажрата олмаслиги.

Л

ЛАБ — оғиз бўшлиғининг кириш қисмини чегаралаб турадиган ҳаракатчан тери бурмаси. Ташки томондан тери, ички томондан шиллик пардалар б-н қопланган, унинг асосини айланма жойлашган мимика мускули ташкил этади. Л. нинг тери қисмида тук, шиллик қаватида эса жуда кўп без бўлади. Л. сўзлар талаффузини мослашда, овқатни қабул қилишда фаол қатнашади.

ЛАБ БИЧИЛИШИ, ангиулит — оғиз бурчакларида пайдо бўладиган ёриқлар ва ясси қавариқлар. Стафилококклар, стрептококклар ёки микроскопик замбуруғлар кўзгатади. Организмда витаминлар етишмаслиги, милк касаллиқлари, нордон ва ачик овқатларни кўп истеъмол қилиш, кўп сўлак ажралиши, оғиз бўшлиғини яхши парвариш қилмаслик ва б. сабаб бўлади.

ЛАБ ЁРИЛИШИ — турли нохуш омиллар таъсирида лаб терисининг, асосан қизил ҳошиясининг зарарланиши (мас., *хейлит*да).

ЛАБИЛЛИК (физиологияда) — тирик тўқималарнинг функционал ҳаракатчанлиги; бунда тўқима таъсирланиш маромида энг катта частота б-н кўзгалади. Бу таълимоти фанга рус физиолога Н. Е. Введенский киритган. Унинг тақлифига биноан кўзгалувчан тўқимага 1 секундда бериладиган энг кўп таъсиротга тўқиманинг ўшанча микдорда ҳаракат потенциаллари б-н берган жавоб реакцияси Л. ўлчови қилиб олинади. Л. тўқиманинг фаолияти жараёнида ортиб, камайиб туриши мумкин. Йўғон нерв толалари энг катта Л. ка эга, улар 1 секундда 500—600 импульс ўтказишади. Л. ни аниқлаш меҳнат ва спорт физиологиясида катта аҳамиятга эга.

ЛАБИРИНТ — қ. *Қулоқ*.

ЛАБИРИНТИТ — лабиринтнинг яллиғланиши. Касаллик ўткир ва сурункали, сероз ва йирингли, некрозли турларга бўлинади; яллиғланиш жараёни чекланган ёки тарқок бўлиши ҳам мумкин. Л. да бош айланиши, оғриши, қусиш, эшитишнинг

Бунда кўриш қуввати «0» бўлади. К.ка кўпинча *глаукома*, *трахома*, *бленнорея*, баъзан мугуз парда, кўрув нерви ва тўр парда касаллиқлари сабаб бўлади. Қ. келиб чиқишига кўра ирсий, туғма ва орттирилган бўлиши мумкин. Қисман К. ҳам бор. Бунда кўзнинг кўриш ўткирлиги 0,08 гача ва кўриш майдонининг кенглиги 10° гача камаяди.

КҰРУВ НЕРВИ АТРОФИЯСИ — кўрув нерви толаларининг емирилиб, қуриб қолиши; уларнинг нейрология ва бириктирувчи тўқимага айланиши. Қўздаги яллиғланиш жараёни сабаб бўлади. Бунда кўз хиралашиши ёки кўрмай қолиши мумкин.

КҰРУВ ПУРПУРИ — қ. *Родопсин*.

пасаиши, мувозанат бузилиши ва б. кузатилади.

ЛАБИРИНТОПАТИЯ — ички қулоқ касаллиқларини умумлаштирилган ҳолда ифодаловчи атама. Л. да бош айланиш, қусиш, эшитиш ва мувозанат бузилиши каби аломатлар кузатилади.

ЛАБОРАТОРИЯ (т и б б и ё т д а) — турли илмий тадқиқот ишлари, клиник-диагностик, санитария-эпидемиологик текширишлар олиб бориш, шунингдек одам ва атроф муҳитдан олинган материалларни текшириш учун махсус аппаратлар ва асбоб б-н жиҳозланган хона ёки бино.

ЛАВША, цинга, скорбут — одам организмда С витамин (аскорбат кислота) етишмаслигидан келиб чиқадиган касаллик. Бунда дармонсизлик, мускул, бўғимларда оғрик, милкнинг қонаб туриши, тишларнинг лиқиллаб тушиб кетиши, тери ости, мускуллар ораси, бўғимлар, ички органларга қон қуйилиши ва б. кузатилади. Л. нинг олдини олиш учун С витаминга бой сабзавот (қашниқ, қарам, болгар гаримдориси) ва мевалар (лимон, смородина, малина, наъматак ва ҳ. к.) истеъмол қилиш керак.

ЛАГОФТАЛЬМ — кўзнинг тўлиқ юмилмаслиги; ковоклар бағридаги кўндаланг тарғил айлана мускулни ҳаракатлантирувчи VII жуфт нервнинг фалажланиши сабаб бўлади. Кўз мугуз пардаси ва конъюнктиванинг қуриб қолиши, яллиғланиши ва дистрофик жараёнлар пайдо бўлишига олиб келади.

ЛАЗАРЕТ — ҳарбий қисмлардаги ярадорлар ва беморларни вақтинча етқизиб даволайдиган муассаса.

ЛАЗЕР — оптик нурланиш манбаи; энергияни катта зичликда ўткир йўналтиради. Газли, суюқликли ва каттик жисмли Л. лар бор. Л. да ҳар хил энергиялар Л. нурланиши энергиясига айланади.

ЛАЗЕР БИЛАН ДАВОЛАШ — лазердан даволаш ва диагностика мақсадида фойдаланиш.

Л. нурлари диагностикада (кон томирларини текшириш, ички органларни суратга олиш ва б.), жаррохликда «ёруғлик наштари» сифатида, ҳар хил касалликларни даволаш ва х. к. ҳолларда қўлланилади.

ЛАЗЕР ЖАРРОХЛИГИ — тўқималарни стерил ҳолатда қонатмай кесишда лазердан фойдаланиш.

ЛАЗЕРКОАГУЛЯЦИЯ — тўқималарни лазер нурини б-н куйдириш. Усма, яра ва жароҳатлардаги қонэтанг томирини куйдириб, қон тўхтатишда қўлланилади.

ЛАКТАЗА, β-галактозидаза — лактозани глюкоза ва галактозага гидролитик парчаловчи фермент; ўн икки бармоқ ичак ширасида бўлади.

ЛАКТАТ-АЦИДОЗ — қонда сут кислотаси тўпланиб қолиши б-н ифодаланадиган патологик ҳолат. **ЛАКТАТ КИСЛОТА** — уч углеводли оптик ва фанг оксикислота. Усимликларда, хусусан уруғда қенг тарқалган. L ва D шакллари мавжуд. Анаэроб гликолизнинг охириги маҳсулоти ва гликолизгенез субстрати.

ЛАКТАЦЕГИДРОГЕНАЗА, ЛДГ — оксидоредуктаза; яхши ўрганилган изоферментлари мавжуд муҳим фермент. НАД ва НАДФ иштирокида лактат кислотани дегидрирлаб пирозуум кислотасига ўтишини ва тесқари реакцияларни катализлайди. ЛДГ тўрт бирикдан тузилган олигомер (тетрамер) оксил. Унинг аъзоларга нисбатан специфик икки типи: юрак мускул (Н) ва мускул (М) типлари бор. ЛДГ нинг бешта изомер шаклида бўлиши иккита суббирлиқнинг тетрамер тузилишида ҳосил қилиши мумкин бўлган комбинациялари: H_4 , H_3M , H_2M_2 , HM_3 ва M_4 дан келиб чиқади. Бу изомерлар крахмалдаги гел электрофорез йўли б-н ажратилади. ЛДГ ни текшириш миокард инфаркти ва гепатит диагностикаси учун қўлланади, чунки бу касалликларда ЛДГ изо шакллари турли миқдорда ортиб кетади.

ЛАКТАЦИДУРИЯ — сийдик б-н сут кислотаси ажралиши. Жисмоний зўрикқанда кузатилади.

ЛАКТАЦИЯ — сут безларига сут ҳосил бўлиши ва вақти-вақти б-н ажралиб чиқиши. Л. туғруқдан кейин гормонлар таъсирида бошланади. Л. нинг 4 даври бор. Сут безларининг тараққий этиши; безнинг секретор ҳужайраларида сутнинг синтезланиши; сут ишланиш жараёнида тараққий этиши ва сақланиши; сут бези альвеолларининг бўшлиғи ва бошқа бўшлиқларга сут чиқиши. Сут безларининг тараққийети жинсий гормонлар (эстроген, прогестерон) ва гипофиз гормонлари (самотроп ва пролактин) таъсирида бошқарилади.

ЛАКТОГЕН ГОРМОН, пролактин — гипофиз олд бўлагининг оксил пептид гормони; сут ажралишини кучайтиради (қ. *Проллактин*).

ЛАКТОГЕНЕЗ — сут безларининг секретор ҳужайраларида сут ҳосил бўлиш жараёни. Рефлектор ва гуморал механизмлар асосида юзага келиб, икки даврга бўлинади: 1) бола эмаётган пайтда сут безларидаги рецепторлар китикланиб импульслар нерв тоалари орқали сут безлари йўллари ва синусларига тарқалади. Натижада силлиқ мускуллар ҳаракати ортиб, сўрғич сфинктерлари бўшаши ва сут ажрала бошлайди; 2) сут ажралишининг рефлектор механизми гуморал механизм б-н боғланиб кетади. Бунда гипофиз орқа бўлаги гормони — окситоцин қон

орқали сут безига тарқалиб, миоэпителий ҳужайраларини қисқартиради ва сутнинг альвеолалардан сут йўлларига ўтишига сабаб бўлади.

ЛАКТОТЕРАПИЯ — 1) *протейнотерапия*нинг бир тури. Бунда тери остига ёки мускул орасига стерилланган сут юборилади; 2) сутни даво мақсадида ичиш.

ЛАКТОЦИТ — сут безларининг сут ишлаб чиқарувчи альвеола ҳужайралари. Секреция даврида альвеола ҳужайраси баландр призма шаклида бўлади. Л. лар цитоплазмасида кўп сонли митохондриялар, устки қисмида ёғ тўпламлари, оксил дончалари ва вакуолалар йиғилади. Секрет ажралгандан сўнг без ҳужайралари яссиланиб қолади. Сўнгра бу ҳужайралар янгитдан йириклашади, баландлиги ошади ва уларда яна секрет дончалари йиғила бошлайди.

ЛАЛОФОБИЯ — сўзлашдан тортиниш, кўрқиш; асосан дудуқларда кузатилади.

ЛАМБДА — антропометрик нукта; энса ва тепа суякларининг бирлашган жойи (ламбдасимон ва ўксимон чокларнинг кесишган жойи).

ЛАМЕЛАЛАР — дори шакли; желатина, глицерин ва б. дори моддаларидан ташкил топган пластинкалар.

ЛАМИНЭКТОМИЯ — жаррохлик операцияси; умуртка ёйининг пластинкасини олиб, умуртка поғонаси каналини очиш. Декомпрессия, интерламинар, суяк-пластик, эксплоратив (кўрувчи) турлари мавжуд.

ЛАНДОЛЬТ ЖАДВАЛИ — кўриш ўткирлигини аниқлашда қўлланиладиган осма жадвал. Бу 10—12 қатор ҳалқачалардан иборат бўлиб, уларнинг бирор томони очик (синик) туради. Кўзи текширилаётган одам 5 м нарида ўтириб, жадвалдаги ҳалқачаларнинг очик томони ўнг, чап, юқори ё пастда эканлигини аниқ кўрсатиб бериши керак.

ЛАНОЛИН — кўй жунидан махсус усул б-н олиннадиган ёғсимон модда. Юмшатувчи хусусиятга эга. Суртмалар, шамчалар ва косметика воситалари тайёрлашда ишлатилади. Сувсиз ва сувли (таркибида 30 % сув сақлайди) Л. қўлланилади.

ЛАНЦ ОПЕРАЦИЯСИ — оёқ лимфа томирларининг ўтказувчанлиги бузилиб, филоёқ бўлганда қўлланиладиган усул. Бунда юза ва чуқурроқда жойлашган лимфа томирларини бир-бирига уланади.

ЛАНЦ СИМПТОМИ — 1) Ланц нуктасида оғрик пайдо бўлиши; *апендицит* белгиларидан бири; 2) Кремастер рефлексининг бўлмаслиги ёки сусайиши; аппендицит борлигидан далолат берадиган белги.

ЛАНЦЕТ, н и ш т а р — учи ва икки томони ўткир дастали қайрма пичоқча. Жаррохликда қўлланилади.

ЛАПАРОТОМИЯ — қорин бўшлиғини очиш. Касалликни аниқлашда ёки қорин бўшлиғидаги органлар операциясида қилинади.

ЛАПАРОТОРАКОТОМИЯ — бир вақтда беморнинг ҳам қорин бўшлиғи, ҳам кўкрак қафасини очиш. Кўпинча меъда ва қизилўнғач ёки жигар операцияларида қўлланилади.

ЛАРВИЦИДЛАР — бўғимоёқлилар қуртларини қириш учун ишлатиладиган воситалар.

ЛАРИНГИТ — ҳикилдоқнинг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали Л. фарқ қилинади. Асосан грипп ва юқори нафас йўлининг яллиғланиш касалликлари, шунингдек бутун организмнинг совқотиши, чекиш, ичкилик ичиш, каттик бакириш, кизамиқ, қизилча, ич терлама, кўкйўтал каби юқумли касалликлар ва б. сабаб бўлади. Л. да овоз дўриллаши, бўғилиш, товушнинг пасайиши, хатто йўқолиши, йўтал, оғрик, ҳарорат кўтарилиши ва б. кузатилади.

ЛАРИНГОГРАФИЯ — ҳикилдоққа контраст (суюқ ёки қуруқ талқонсимон) моддалар юбориб, уни рентгенологик текшириш.

ЛАРИНГОЛОГИЯ — оториноларингологиянинг бир бўлими; ҳикилдоқнинг анатомияси, физиологияси ва касалликларини, шунингдек диагностикаси, даволаш ва олдини олиш усулларини ўрганади.

ЛАРИНГОСКЛЕРОМА — склероманинг бир тури; бунда ҳикилдоқ девори шиллик пардасида, товуш торларидан оч пушти рангли бўртмалар пайдо бўлиб, кейинчалик улар чандикка айланади ва нафас йўлининг торайиб қолиши (стеноз) га олиб келади.

ЛАРИНГОСКОПИЯ — махсус ёритувчи аппарат ва кичик кўзгули махсус асбоб — ларингоскоп ёрдамида ҳикилдоқни оғиз бўшлиғи орқали текшириш.

ЛАРИНГОСПАЗМ — ҳикилдоқ мускулларининг тўсатдан (баъзи касалликларда вақти-вақти б-н ҳуруж қилиб турадиган) тортишиши натижасида товуш йўлининг торайиб қолиши, овоз чиқаришнинг кескин ўзгариши, нафас олишнинг бузилиши ва ҳ. к.

ЛАРИНГОСТЕНОЗ — ҳикилдоқнинг торайиши; ҳикилдоқнинг шикастланиши ёки уни ҳаракатлантирувчи мускулларнинг фалажланиши сабаб бўлади.

ЛАРИНОСТРОБОСКОПИЯ — товуш бойламлари тебранишини махсус асбоб-ларингостробоскоп ёрдамида текшириш.

ЛАРИНОТОМИЯ — жарроҳлик усули; бунда ҳикилдоқ олд деворининг ўртасидан, калқонсимон тоғайнинг юқори чеккасидан то узумсимон тоғайнинг пастки қисмигача кесиб, шу ораликда ҳикилдоққа тешик очилади.

ЛАРИНОТРАХЕИТ — ҳикилдоқ ва кекирдак шиллик қаватининг айна бир вақтда ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

ЛАРИНОФОН — сўзлаётган киши ҳикилдоқнинг пай ва тоғайлари тебранишини электр тебранишларига айлантирадиган мослама. Сершовкин жойларда микрофон ўрнига ишлатилади. Одам бўйнига (ҳикилдоқ устига) ўрнатилади.

ЛАРИНОЦЕЛЕ — ичида ҳаво ва қисман суюқлик бўлган ҳикилдоқ ўсмаси; ҳикилдоқнинг ичига ёки сиртига қараб ўсувчи, юмшоқ тўқималардан иборат ҳалтачасимон тузилма; ҳикилдоқ қоринчаси ёки ўсимталаридан ривожланади, тери остидан пуфакка ўхшаб бўртиб чиқиб туради.

ЛАРИНОЭКТОМИЯ — жарроҳлик усули б-н ҳикилдоқни бутунлай олиб ташлаш; ҳикилдоқ раки ва б. хавfli касалликларда қўлланилади.

ЛАРРЕЙ СИМПТОМИ — радикулит касаллиги-

нинг клиник белгиларидан бири. Бемор чалқанча ётиб, оёғини тиззасидан букмасдан бирдан туриб ўтирмакчи бўлганда бел-думгаза соҳасида — оёқнинг орқа қисмида (сон ва болдирда) каттик санчиксимон оғрик пайдо бўлиши.

ЛАСЕГ СИМПТОМИ — касаллик белгиси. Чалқанча ётган бемор оёғини аста-секин юқорига кўтариши керак. Агар қўймич нерви (илдизи ёки танаси) да касаллик бўлса, оёқни бир оз юқорига кўтарш б-н беморнинг белида, думбаси ёки оёғининг орқа қисмида каттик оғрик пайдо бўлади. Оёқни тиззадан букилганда оғрик камаяди, лекин таранг қилиб тўғриланса, оғрик яна кучаяди. Бу қўймич нерви, бел-думгаза радикулити белгиси бўлиб, биринчи бор француз невропатологи Ласег тасвирлаб берган.

ЛАТ ЕЙИШ — тери юзасининг бутунлигига зарар етмасдан туриб, юмшоқ тўқималарнинг механик шикастланиши. Кишини зарб б-н ургада ёки у каттик жойга йиқилганда лат ейди. Л. е. кўпинча тери ва тери ости ёғ қатлами, мускуллар, суюқ усти пардаси, болдирнинг олдинги қисми, калла суюги гумбазиди учрайди. Шикастланган жойда оғрик ва шиш пайдо бўлиши Л. е. нинг асосий белгисидир.

ЛАТЕНТ ДАВР (я ш и р и н д а в р) — 1) бирор кўзгатувчининг организм, орган, тўқима ва ҳужайрага таъсир этган онидан то жавоб реакциясигача бўлган вақт; 2) юқумли касалликларда касалликнинг яширин кечиш даври (к. *Инкубацион давр*).

ЛАТЕРОПУЛЬСИЯ — *паркинсонизм* белгиси. Беморнинг тана мускуллари пластик тонуси ошиб кетганда уларнинг ихтиёрй ҳаракатлар фаоллиги кескин камаяди. Бемор бир жойда «қотиб» туриб қолади, юрмоқчи бўлганда ё олдинга ёки ёнга «мунқайиб» кетади.

ЛЕБЕР КАСАЛЛИГИ — кўрув нервининг ирсий атрофияси. Асосан эркакларда учрайди. Касалликда бир оиладаги 20—30 яшар икки-уч киши кетма-кет ожиз бўлиб қолади. Буни биринчи бўлиб немис офтальмологи Лебер аниқлаган. Сабаби номаълум.

ЛЕВОМИЦЕТИН (син.: хлороцид, алфицетин, биофеникол, хлорамфеникол) — таъсир доираси кенг антибиотик; ич терлама, паратифлар, дизентерия, бруцеллез, туляремия, кўкйўтал, зотилжам, сўзак, трахома ва Л. га сезгир бошқа микроорганизмлар келтириб чиқарган касалликларда ишлатилади.

ЛЕВОФОРИЯ — гетерофория хилларидан бири. Иккала кўз б-н чагга қараши.

ЛЕГАСТЕНИЯ — болаларда фикрлаш қобилияти нормал бўлгани ҳолда руҳий этилишнинг бузилиши; бунда удар ўқиш ва ёзиш қўникмаларини қийинчилик б-н эгаллашади.

ЛЕЙКЕМОИД РЕАКЦИЯ — кон таркибининг айнаиши; бунда қондаги ўзгаришлар худди лейкозга ўхшаса ҳам, лекин касаллик бошқачароқ кечади.

ЛЕЙКОДЕРМА, л е й к о п а т и я — тери пигменти (меланин) нинг камайиши ёхуд бутунлай йўқолиши туфайли терининг айрим жойларида оқ майда доғлар пайдо бўлиши. Чин ва сохта Л. фарқ қилинади.

ЛЕЙКОДИСТРОФИЯ — бош ва орқа мия оқ моддасида миелин парда ҳосил бўлиш жараёнининг бузилиши, шунингдек м. н. с. нинг шикастла-

нишига оид ўзгаришлар (органик деменция, тиричиш, марказий фалажлар, ҳаракатлар номувофиқлиги, кўз нерви атрофияси ва б.) б-н кечадиган ирсий касалликларнинг умумий номи. Л. нинг бир неча хили фарқ қилинади.

ЛЕЙКОЗ, лейкемия, оқ қон, қон раки — қон яратувчи тўқималарнинг ўсма касаллиги; бунда кўмиқ зарарланади ва нормал қон ҳосил бўлиш жараёни бузилади ёки бутунлай издан чиқади; лимфа тугунлари ва талок катталашади, қон таркиби ўзгаради ва б. касаллик аломатлари пайдо бўлади. Л. нинг ўткир Л., сурункали миелолейкоз, сурункали лимфолейкоз ва б. хиллари фарқ қилинади.

ЛЕЙКОЛИЗ, лейкоцидерез, лейкоцитоз — лейкоцитларнинг емирилиш жараёни.

ЛЕЙКОМА — қ. *Кўзга оқ тушиши*.

ЛЕЙКОМИЕЛИТ — орқа миёнинг яллиғланиши; бунда кўпинча оқ модда зарарланади. Миелин пардаси ривожланиши ва фаолиятининг туғма етишмовчилигида ҳам содир бўлади. Еш болаларда бошланадиган нерв системасининг ирсий касалликларидан.

ЛЕЙКОНИХИЯ — тирноқда оқ чизикча ва доғлар пайдо бўлиши; тирноқ қаватлари орасига ҳаво пуфакчалари кириб қолиши сабаб бўлади.

ЛЕЙКОПАТИЯ — қ. *Лейкодерма*.

ЛЕЙКОПЕНИЯ — периферик қонда лейкоцитлар миқдорининг камайиши (1 мкл да 4000 дан кам бўлиши); Л. нинг хавфсиз, радиацион, аутоиммун, талокқа тегишли ва б. хиллари фарқ қилинади.

ЛЕЙКОПЛАКИЯ — шиллик қаватнинг дистрофик ўзгариши; ҳар хил катталиқдаги оқ доғ кўринишида бўлади; оғиз бўшлиғи, қизилўнғач ва б. органлар шиллик пардасида учрайди. Олдий ва сўғалсимон Л. фарқ қилинади. Ўсма олди касалликларига қиради.

ЛЕЙКОПЛАСТИР — махсус ёпишқоқ масса суртилган юка материал (азифон). Терига жипс ёпишади. Яраларга ва операция қилинган жойга қўйилган боғламни маҳкам ушлаб туриш учун ишлатилади.

ЛЕЙКОПОЭЗ — лейкоцитларнинг кўмиқ, лимфа тугунлари ва талокда ҳосил бўлиш жараёни.

ЛЕЙКОТОКСИНЛАР — одам ва ҳайвонлар организмда ҳосил бўладиган ёки микроорганизмлар томонидан ишлаб чиқарилиб, лейкоцитларга захарли таъсир кўрсатадиган моддалар.

ЛЕЙКОТОМИЯ — миёнинг катта ярим шаридаги оқ моддани кесиш. Оғрик кучли бўлиб, дори-дармонлар б-н даволаш натижа бермаганда қўлланилади. Ёпик, очқ, префронталь (фронталь) ва трансорбиталь Л. фарқ қилинади.

ЛЕЙКОФОРЕЗ — даволаш ёки лейкоцитлар массасини тайёрлаш мақсадида қондан лейкоцитларни ажратиб олиш.

ЛЕЙКОЦИТ, оқ қон таначаси — қоннинг ядроли шакли элементи. Ядросининг шакли ҳар хил, шунга кўра таёқча ядроли, сегмент ядроли ва моноцитларга яқратилади. Л. кўмиқ ва талокда, шунингдек лимфа тугунларида ҳосил бўлади. Донали Л. (гранулоцитлар) ва донасиз Л. (агранулоцитлар) фарқ қилинади. Қонни текширганда Л. нинг бўялиш хусусиятига қараб, уларни базофиллар (асосли бўёқ — метилен кўки б-н бўялади), эозинофиллар (кислотали бўёқ б-н бўялади) ва нейтрофилларга (нейтрал бўёқлар

б-н бўялади) бўлинади, уларнинг ҳар бири маълум бир функцияни бажаради.

ЛЕЙКОЦИТАР ФОРМУЛА — қондаги оқ қон таначалари (нейтрофиллар, эозинофиллар, базофиллар, лимфоцитлар, моноцитлар) нинг фазилардаги миқдори. Катта ёшли соғлом кишилар қонда базофиллар 0—1%, эозинофиллар 0,5—5%, нейтрофиллар ўртача 70%, лимфоцитлар 19—37% ва моноцитлар 3—11% миқдорда бўлади.

ЛЕЙКОЦИТОЗ — периферик қонда лейкоцитлар сонининг (1 мкл. да 10000 дан) ортиб кетиши; Л. нинг физиологик, патологик, токсик, моноцитар, нейтрофили ва б. хиллари фарқ қилинади.

ЛЕЙКОЦИТУРИЯ — сийдик б-н лейкоцитларнинг нормадан ортик ажралиб чиқиши; микроскопик кўриш майдонида 20 дан кўп лейкоцитлар бўлиши.

ЛЕЙКОЭНЦЕФАЛИТ — бош миё оқ моддасининг сурункали яллиғланиши. Бунда даставвал беморда руҳий ўзгаришлар кузатилади. Бора-бора буларга тутқаноқ хуружлари, бенхтнёрый ҳаракатлар қўшилади. Кейинчалик марказий тусдаги фалажлик пайдо бўлади. Беморнинг нутки ўзгариб, яхши гапира олмайдиган бўлиб қолади. Мураккаб ҳаракатлар (юриш, туриш, овқатланиш, кийиниш, ечиниш, ўнгу-сўлни ажратиш ва б.) йўқолиб боради. Унинг аҳволи тобора ёмонлашиб, бутунлай ётиб қолади.

ЛЕЙОМИОСАРКОМА — силлик мускул тўқимасидан вужудга келган хавфли ўсма.

ЛЕЙОМИОФИБРОМА — бириктирувчи тўқима компонентларидан иборат мускул тўқималаридан ривожланадиган хавфсиз ўсма.

ЛЕЙЦИН — қ. *Аминокислоталар*.

ЛЕЙШМАНИОЗ — лейшманиялар қўзғатадиган ўзига хос оғир юқумли касаллик. Унинг паразитларини биринчи бўлиб топган ва касаллик тафсиллини берган олим — Лейшман номи б-н аталган. Тери Л. и (мас., пендин яраси) ва ички органлар Л. и (висцерал Л.) фарқ қилинади. Касалликнинг воситачиси искабтопар бўлиб, касаллик ҳарорат кўтарилиши (38—40°), қаттиқ терлаш, беқувватлик, озиш, талокнинг шишиб кетиши ва б. б-н кечади. Л. хавфли касалликлардан бўлиб, ўлкамизда ҳозир ҳам учраб туради.

ЛЕНТИГИНОЗ — тери касаллиги; бунда терининг ҳамма жойига хуснбузарга ўхшаш доғли тошмалар тошади; келиб чиқиш сабаби номаълум.

ЛЕНТИГЛОБУС — кўзнинг туғма нуқсон; гавҳар шаклининг ўзгариб, кўзнинг олдинги камерасига шарсимон бўртиб чиқиши ёки шилсимон танача бўртиб кириши.

ЛЕПРА — қ. *Мохов*.

ЛЕПРОЗОРИЙ — қ. *Моховхона*.

ЛЕПРОЛОГИЯ — инфекция қон касалликларининг бир бўлими; мохов касаллигини ўрганади, унинг диагностикаси, даволаш ҳамда олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

ЛЕПРОМА — мохов касаллигига хос лепроз тугунларининг умумий номи; ҳужайра ва тўқималардан ташкил топган.

ЛЕПРОФИБИЯ — мохов б-н касалланиб қолишдан қўриқш вазасаси.

ЛЕПТОМЕНИНГИТ — юмшоқ ва ўғримчак

тўриси мон пардаларнинг яллиғланиши; бош оғриғи, бош айланиши, хотиранинг сусайиши, нохушлик, тажанглик, баъзан ҳар хил хуружлар тутиши каби клиник белгилар б-н ўтади.

ЛЕПТОПАХИМЕНИНГИТ — каттик, юмшоқ ва ўргимчак тўриси мон мия пардаларининг бир йўла яллиғланиши (яна к. *Лептопахименингит*).

ЛЕПТОСПИРОЗ — ўткир юкумли ва ҳаёт учун хавфли касаллик; шиллик қават ёки шикастланган тери орқали ўтувчи микроблар — лептоспиралар кўзга тади. Қон томирларининг яллиғланиши, жигар, буйрак, м. н. с.нинг зарарланиши б-н кечади. Ҳарорат кўтарилади, бадан титрайди, бош, мускуллар каттик оғрийди; кўнгил айнаши, қайт қилиш, бурун қонаши, кўз пардаларининг сарғайиши ва б. ўзгаришлар кузатилади.

ЛЕПТОТРИХОЗ — трихофитияда сочининг ўта ноизиқлашиб кетиши.

ЛЕТАЛЛИК — бирор касалликка йўлиққан беморларнинг маълум муддат ичида шу касалликдан ўлганлар сонига нисбати б-н ўлчанадиган статистик кўрсаткич; Л. тушунчасидан касалликнинг хавфлилигини таърифлаш, шунингдек даволаш-профилактика муассасалари олиб борган чора-тадбирларнинг сифати ва натижасини баҳолашда фойдаланилади.

ЛЕТАРГИЯ — касаллик ҳолати. Бемор ухлаб ётганга ўхшайди, кнмирламайди, таъсиротларни сезмайди. Оғир ҳолларда нафас сусайиши, томир ўрниши сезилмаслиги мумкин. Истерия, умумий дармонсизликда, кучли ҳаяжонланишдан кейин учрайди.

ЛЕЦИТИН, лизолецитин — глицерин, ёғ кислоталар, фосфат кислота ва азот асоси — ҳолидан тузилган глицерофосфолипид, холин фосфатид. Тухум сарғида, мия тўқимасида кўп бўлади. Л. тўла энзиматик гидролизланганда барча компонентлари ажралиб чиқади, аммо А₂ фосфолипаза (мас., илон захари таркибидаги фермент) таъсирида парчаланганда қизил қон хужайраларини емирадиган захарли модда — лизолецитин ҳосил бўлади.

ЛИАЗАЛАР — энзим каталогида асисий 4 синфга кирадиган ферментлар. Л. бирикмалардан айрим туркумлар (Н₂О, NH₃ ва б.) нинг сув қўшилмасдан ажралиш реакцияларини катализ қилади.

ЛИБЕКСИН (син.: преноксидиазин, тибексин, топартен, вароксил) — йўталга қарши синтетик препарат; фаоллиги кодеин б-н бир хил. Юкори нафас йўллари яллиғланганда, ўткир ва сурункали бронхит, бронхопневмония, бронхал астма, эмфизема ва б. касалликларда ишлатилади.

ЛИБЕРИНЛАР — *Риллизинг гормонлар* номига қўшилдиган суффикс.

ЛИБИДО — к. *Жинсий майл*.

ЛИГАЗАЛАР, синтетазалар — АТФ энергияси ҳисобига ўтадиган синтез реакцияларини катализ қилувчи ферментлар. Мас., улар ДНК ва РНК фрагментларининг бир-бири б-н боғланишини, полипептид занжирининг икки учини боғлаб, ҳалқали шакл ҳосил қилишини таъминлайди.

ЛИГАМЕНТИТ — бўғимларнинг шикастланиши ёки яллиғланиши натижасида бойламларнинг яллиғланиши. Кўпинча яллиғланиш фақат бой-

ламлар б-н чегараланиб қолмай, пайлар ва улар кини, бойлам йўлларига ҳам ўтади.

ЛИГАТУРА — қон томири ёки тўқималарни боғлаш, тикиш учун қўлланиладиган материал (ипак, кетгут, капрон, зигир толаси ва б.).

ЛИГНОЦЕРАТ КИСЛОТА — юкори молекуляр ёғ кислота. Кўпчилиқ уруғ мойларининг глицеридларида учрайди. Баъзи цереброзид, фосфатид ва мумлар таркибига киради.

ЛИДАЗА — шохли ҳайвонлар уруғдонидан олинган фермент препарат. Таркибида гиалуронидаза ферменти бўлади. Бўғим касалликларида ишлатилади.

ЛИДОКАИН (син.: ксикаин, ксилокаин) — кимёвий тузилишига кўра ацетанилид унумлар гуруҳига мансуб дори модда; маҳаллий анестезиянинг ҳамма турларида, шунингдек юрак миокарди хужайраси мембраналарига стабилловчи таъсир кўрсатганлиги учун юрак аритмияларида, ҳам ишлатилади.

ЛИЗИН — к. *Аминокислоталар*.

ЛИЗИС — 1) баъзи касалликларда патологик жараён сусайгани туфайли т-рагинг секин-аста пасайиши; 2) ферментлар ва б. агентлар таъсирида хужайралар, жумладан микроорганизмларнинг емирилиши, тўқималар тузилишининг бузилиши.

ЛИЗОЛЕЦИТИН — к. *Лецитин*.

ЛИЗОСОМА — ўзда гидродиттик ферментлар тутувчи хужайра цитоплазмасидаги органоид. Л. да хужайра ичидаги моддаларининг парчаланishi жараёни кечади, у химоя функциясини бажаради. Бирламчи ва иккиламчи Л. фарқланади. Бирламчи Л. га Гольжи комплекси атрофида жойлашувчи ва кислотали гидролазаларга мўл майда везикулалар киради. Иккиламчи Л. га фагоцитоз ва пиноцитоз жараёнида хужайрага тушган моддаларнинг бирламчи лизосомалар б-н қўшилишдан ҳосил бўлган фаголизасома мисол бўлади.

ЛИЗОЦИМ — гидролаза синфига мансуб фермент; бактерия хужайраси деворини емиради, натижада бактерия эриб кетади.

ЛИКВОР — к. *Орқа мия суюқлиги*.

ЛИМОН КИСЛОТА, цитрат кислота — моддалар алмашинувининг муҳим оралик махсулотларидан бири. Уч карбон кислоталар халқасининг бошланғич нуктаси. Л. к. ва унинг тузлари лаборатория ва клиникада ўтказиладиган текширишларда кенг қўлланилади.

ЛИМФА — хужайралар орасидаги бўшлиқлар ва лимфа томирларини тўлдириб турувчи, рангсиз тиник суюқлик. Л. оксилларнинг икки баравар камлиги б-н қон плазмасидан фарқ қилади. Ишқорий реакцияли Л. да эритроцитлар жуда кам, фақат донали лейкоцитлар ва лимфоцитлар бўлади. Организмда қон б-н тўқималар ўртасида моддалар алмашинувини таъсирлайди. Одамнинг лимфа системасида 1—2 л Л. бўлади.

ЛИМФА СИСТЕМАСИ — лимфа томирлари, лимфа тугунлари ва лимфа тўқималари мажмуи. Бу система тузилиши ва вазифасига кўра вена системасига яқинроқдир. Л. с. хужайра ва тўқима оралиғидан бошланувчи боши берк халтачалардан чиқиб, лимфа қапилларлари ва лимфа томирларига ўтади. Л. с. га лимфа безлари ва лимфа йўллари ҳам киради.

ЛИМФА ТОМИРЛАРИ — лимфа системасининг

суюклик ўтказувчи йўллари; хужайра ва тўқималардаги боши берк йўллардан бошланиб, капиллярларга, кейин майда лимфа томирчаларига, сўнгра томирларга ўтиб, охири энг катта кўкрак лимфа йўлини ҳосил қилади. Лимфа томирларида оқиб юрган лимфа таркибида лимфоцитлар, моноцитлар каби кон шакли элементлари бўлади. Булар организмдаги ёт зарралар ва микробларни ютиб, организмни муҳофаза қилишда қатнашади.

ЛИМФА ТУГУНЛАРИ, лимфа безлари — лимфа томирлари йўлида жойлашган органлар, иммун системанинг морфологик тузилмалари. Антителолар ва лимфоцитлар ишлаб чиқаради, бактериялар ва токсинларни тутиб қолади ва зарарсизлантиради. Шу тарика лимфанинг биологик филтри ҳисобланади.

ЛИМФАГРАНУЛЕМАТОЗ — лимфа системасининг ўсма касаллиги; бунда лимфа тугунлари ва талок катталашади, бемор иситмалайди, кўп терлайди, териси қичишади, у озиб кетади (*кахексия* авж олади).

ЛИМФАДЕНИТ — лимфа тугунларининг яллиғланиши. Қон ёки лимфа оқими орқали лимфа тугунларига касаллик кўзгатувчиси тушганда ёки юқумли касалликлар асорати сифатида рўй беради. Қўпична кўлтик, бўйин, қўлок, кўкрак, сув лимфа тугунлари яллиғланади. Ўткир, сурункали, йирингли, катарал ва б. хил Л. лар фарк қилинади.

ЛИМФАДЕНОЗ — лимфа тўқималарининг системали гиперплазияси (лимфа тўқимасининг ортиқча ўсиши); *лейкоз*ларда кузатилади.

ЛИМФАДЕНОМА — лимфа тугунларидан ривожланган хавфсиз ўсмаларнинг умумий номи.

ЛИМФАНГИТ — лимфа томирларининг яллиғланиши; одатда лимфаденит б-н бирга кечади. Йирингли, ўткир ва сурункали Л. фаркланади.

ЛИМФАНГИОМА — лимфа томирларидан ривожланган хавфсиз ўсма. Сўгалсимон, кистасимон, гипертрофик, кавернали, капиллярли ва б. хиллари бор.

ЛИМФАНГИОМИОМА — силлик мускул толалари ва лимфа томирларидан тузилган хавфсиз ўсма.

ЛИМФАНГИОСАРКОМА — лимфа томирлари деворидан ривожланган хавфли ўсмаларнинг умумий номи.

ЛИМФАНГИОЭНДОТЕЛИОМА — лимфа томирлари эндотелийсидан ривожланган хавфли ўсма.

ЛИМФАНГИЭКТАЗИЯ — лимфа томирларининг кенгайиши. Одатда лимфоцитларнинг тўпланиб қолиши б-н юз беради.

ЛИМФЕДЕМА — лимфостаз (лимфа томирида лимфа тўхтаб қолиши) натижасида тўқималарда шнш ҳосил бўлиши.

ЛИМФОБЛАСТ — лимфоцитларнинг филогенетик тараққиёт босқичидаги дастлабки кон хужайра; катталиги 13—18 мкм, ядроси думалок, цитоплазмаси базофилли.

ЛИМФОБЛАСТОЗ — периферик қонда лимфобластлар бўлиши.

ЛИМФОГРАНУЛЕМА — лимфа системасидаги полиморф хужайрали гранулёма; лимфоцитлар, ретикулар ва плазматик хужайралар, шунингдек гранулоцитлардан вужудга келади ва ўзид

гигант хужайралар тутати. Лимфогранулематоз касаллигида пайдо бўлади.

ЛИМФОГРАНУЛИТЛАР — лимфогранулематоз касаллигига хос қичийдиган майда тошмалар.

ЛИМФОГРАФИЯ — лимфа йўлларида турли контраст моддалар (верографин, лимфографин) юртниб, улар ҳолати, шакли ва ўтказувчанлигини рентгенография қилиш. Турли касалликлар (хавфли ва хавфсиз ўсмалар, сил, лимфа йўлларининг торайиши ёки кенгайиши ва б.) натижасида ўзгарган лимфа безлари ва йўллари рентгенограммада аниқ кўриш.

ЛИМФОДИАЛИЗ — лимфа суюқлигидаги захарли моддаларни кўкрак лимфа йўлига найча кўйиб чиқариб ташлаш. Асосан қонинг пардасининг оғир яллиғланиш касалликлари, захарланиш ва ўткир буйрак етишмовчилигида қўлланилади.

ЛИМФОЛЕЙКОЗ — лимфа яратувчи хужайралар замирида вужудга келадиган лейкоз.

ЛИМФОЛОГИЯ — анатомиянинг бир бўлими. Лимфа системасининг тузилишини ўрганади.

ЛИМФОМА — лимфа тўқималаридан ривожланган ўсмаларнинг умумий номи; лимфосаркома, замбуруғсимон микоз, плазмацитома, ретикулосаркома, турларга ажратилмаган хавфли лимфогранулематоз, зоинофил гранулёма ва мастоцитомалар кирати.

ЛИМФОПЕНИЯ — периферик қонда лимфоцитлар сонининг камайиши.

ЛИМФОПЛЕТОРА — лимфа томирларида лимфа кўпайиши.

ЛИМФОРЕЯ — лимфа томирларининг шикастланиши оқибатида тана юзаси ёки бўшлиғига лимфа суюқлиғи оқиши.

ЛИМФОСАРКОМА — етилмаган лимфа тўқималаридан ривожланган хавфли ўсма.

ЛИМФОСАРКОМАТОЗ — лимфа тугунлари, жигар ва талокнинг шикастланиши б-н кечадиган лимфосаркоманинг кенг тарқалган хили.

ЛИМФОСТАЗ — интерстициал тўқималарда лимфа суюқлиғи тўпланиши ва оқимининг бугундай тўхташи. Бунда лимфа томирларининг кенгайиши, шишиши ва б. кузатилади.

ЛИМФОЦИТ — донасиз лейкоцитларнинг бир тури. Л. кичик (4,5—6,5 мкм), ўрта ва йирик диаметри (10—18 мкм) хилларга бўлинади. Катта ёшли кишилар қонидаги лейкоцитларнинг 19—37 % ини Л. ташкил этади. Улар айрисимон без, лимфа тугунлари, талок ва кўмикда ишланиб чиқади ва иммунологик реакцияларда иштирок этади.

ЛИМФОЦИТОЗ — периферик қонда лимфоцитлар миқдорининг кўпайиши. Абсолют (қоннинг ҳажм бирлигида лимфоцитлар сони кўпайган), нисбий (бошқа лейкоцитларга нисбатан лимфоцитлар сони кўпайган), шунингдек ўткир инфекция Л. тафовут қилинади.

ЛИМФОЦИТОПЕНИЯ — қоннинг ҳажм бирлигида бирор сабабга кўра лимфоцитлар сонининг кам бўлиши. Келиб чиқиши, сабаблари, кечиши ва х. к. хусусиятларига кўра мураккаб ўзгаришлардан бири ҳисобланади.

ЛИНГВАТУЛЕЗ — инвазион касаллик; *Lingvula sergata* гўмбақ (личинка) лари кўзгатади. Капсулага ўралган гўмбақлар организмнинг тур-

ли органларида айланиб юради (миграция). Одамларга паразитнинг гумбаклари б-н ифлосланган озиқ-овқат моддалари орқали юқади.

ЛИНЗА (офтальмологияда) — шишадан ёки синтетик материаллардан тайёрланган, юмалоқ, каварик ёки бўртиқ бўлиб, нур синдиради ва сунъий кўз гавҳари сифатида ёки кўзойнакда қўлланилади.

ЛИНИМЕНТ — аталасимон эритма ёки елимшаксимон массадан иборат суюқ суртма дори. Кимёвий таркибига кўра эритма, эмульсия, суспензия ҳолида ва аралаш типда бўлади. Барқарор бўлмаганлиги сабабли кўпинча ишлаши олдида тайёрланади.

ЛИНКОМИЦИН — антибиотик; стафилококк, стрептококк, пневмококк, дифтерия таёқчаси ва б. анаэробларга қарши таъсир кўрсатади; шу микроблар кўзғатган касалликларда ишлатилади.

ЛИНОЛАТ КИСЛОТА — иккита қўшбоғ тутадиган тўйинмаган юқори молекуляр ёғ кислота. Линоленат кислота б-н бирга F витаминни ташкил этади, чунки сут эмизувчилар организмда улар синтез қилинмайди, шунинг учун овқат б-н организмга киритилиши керак. Глицеридлар таркибига, кўп ўсимлик мойлари ва ҳайвон ёғларида бўлади.

ЛИНОЛЕНАТ КИСЛОТА — учта қўшбоғ тутадиган юқори молекуляр, тўйинмаган ёғ кислота. Ўсимлик мойи ва ҳайвонлар ёғи таркибига табиатда кенг тарқалган (қ. *Витаминлар*, F витамин).

ЛИПЕМИЯ — қондаги мавжуд нейтрал ёғлар, учглицеридлар микдорининг кўпайиб кетиши. Л. нинг келиб чиқиш сабаблари ва ривожланиш механизмлари кўра бир неча тури (мас., алиментар, бирламчи, ва иккиламчи, физиологик, патологик ва ҳ. к.) фарқ қилинади.

ЛИПИДЕМИЯ — қонда липидлар микдорининг нормадагидан ортик бўлиши.

ЛИПИДЛАР — сувда деярли эриймайдиган, лекин липофил эритувчиларда яхши эрийдиган биологик моддаларнинг гетероген туркуми. Улар ҳайвон ва ўсимлик тўқималаридан турли органик эритувчилар: бензол, хлороформ, трихлорэтан ёрдамида эритиб ажратиб олинади. Л. синфига факат эриш хусусияти б-н кимёвий жиҳатдан ўхшаш бўлмаган бир қатор бирикмалар: нейтрал ёғлар (триглицеридлар), мўмлар, терпенлар, каротиноидлар, стероидлар ва б. қиради. Таркибига қўшимча фосфат кислота, углевод компонентлари тутадиган мураккаб Л. фосфолипидлар, гликолипидлар, липондлар деб ҳам аталади. Л. организмда энергетик субстрат бўлишидан ташқари, ҳужайра структуралари, асосан, биологик мембраналар тузилишида муҳим роль ўйнайди. Л. нинг айрим синфлари организмда моддалар алмашинувида алоҳида ўрин тутайди.

ЛИПИДОЗ, липидоз — 1) ҳужайра цитоплазма қилиши; 2) паренхиматоз органлар ва аортанинг атеросклерозга олиб келиши мумкин бўлган ёғли дистрофияси.

ЛИПОАТ КИСЛОТА, тиоктат кислота — водород ташини ва ацил туркум кўчириш реакцияларининг коферменти. Оксидланувчи декарбок-

силланишда иштирок этади. Витаминлар қаторига ҳам тааллуқли.

ЛИПОГЕНЕЗ — ёғ ва ёғсимон моддалар биосинтези.

ЛИПОДЕРМОИД — ривожланиш нуқсон; ичи ёғдан иборат, атрофи кўп қаватли текис эпителий б-н ўралган киста.

ЛИПОДИСТРОФИЯ — ёғ алмашинувининг бузилиши натijasида тери ости ёғ клетчаткасида ёғ тўқимасининг маҳаллий камайиб ёки кўпайиб кетиши.

ЛИПОДЕМИЯ — қонда липоидлар микдорининг нормадагига нисбатан ортикча бўлиши.

ЛИПОИДЛАР — ёғсимон моддалар. Таркибига ёғ кислоталар, глицерин ёки бошқа органик спирт, фосфат кислота, углевод компонентлари бўладиган мураккаб липидлар. Л. қаторига фосфатидлар, цереброзидлар, галактозидлар ва липид характерли бошқа бирикмалар қиради. Л. нинг яна бир муҳим туркуми стероллар ва стеридлар алоҳида аҳамият касб этади.

ЛИПОКАИН — қорамоллар меъда ости безидан олиннадиган препарат. Жигар касалликларида ишлатилади.

ЛИПОКАЛЬЦИНОГРАНУЛЕМАТОЗ, липидокальциноз — ёғлар ва кальций алмашинувининг бузилиши, шунингдек юмшоқ тўқималарда кўп микдорда туз тўпланиши б-н кечадиган патологик жараён; тузларнинг тўпланган жойига қараб Л. нинг мускул ва тери ости қиллари фарқ қилинади.

ЛИПОМА — ёғ тўқимасидан ривожланадиган хавфсиз ўсма. Л. тери ости ёғ қавати, мускуллараро фасциялар, бўғимларда, баъзан пай пардалари, меъда-ичак йўли, жигар, буйраклар, бачадоннинг сербар бойлами ва б. да учрайди. Л. бириктирувчи тўқимали капсула б-н ўралган бўлиб, секин ўсади.

ЛИПОМАТОЗ — тўқималарда ёғларнинг кўп микдорда ўсма ёки диффуз шаклида тўпланиши. Л. га организмда моддалар алмашинувининг бузилиши сабаб бўлади.

ЛИПОПОЛИСАХАРИДЛАР — гликолипид ва полисахаридлардан ташкил топган биополимерлар, грам манфий бактериялар ташқи мембраналари сиртки қатламининг тузилиш компонентлари. Эндотоксинлар, соматик антигенлар, бактериофагнинг ўзига хос рецепторлари сифатида биологик фаол модда ҳисобланади.

ЛИПОПРОТЕНИДЛАР — простетик туркуми липид бўлган мураккаб оксиллар. Л. қон плазмасида, цитоплазма, ҳужайра органоидлари ва мембранаси, тухум саригида бўлади. Қон плазмаси Л. и липидлар, уларда эрийдиган гормонлар ва витаминлар, нейтрал липидлар, фосфолипидлар, эркин ва эстерифицирланган холестерин, эркин ёғ кислоталарнинг қон ва лимфа орқали жигар ва б. аъзоларга ташилиши ҳамда тарқалишини таъминлайди. Крахмал блокларидаги электрофорезда Л. β, α ва α₂-глобулин фракциялари б-н бирга силжийди. Липид компонентларининг хоссаларига қараб Л. ультрацентрифугаланганда сеспензияда турли текисликда сузиб юради. Л. сузиш коэффициентига мувофиқ бир неча фракцияга бўлинади: паст тифзли Л., юқори тифзли Л. ва жуда юқори тифзли Л. Л. га нисбатан биокимёвий қизиқиш уларнинг, хусусан триглицерид ва холестеринга бой паст тифз-

ли Л. нинг кондаги микдори б-н юрак-томир касалликлари (атеросклероз, айнисса юрак, кон томирлар склерози) нинг пайдо бўлиш хавфи орасида тўғри мутаносиблик кузатилишидан келиб чиқди.

ЛИПОСАРКОМА — ёғ тўқимасидан вужудга келган хавфли ўсма. Барча ёшдаги эркак ва аёлларда, тананинг турли қисмида, хусусан ёғ тўқимаси бор жойларда, асосан оёк ва қорин соҳаларида учрайди. Л. юмшоқ эластик, дончасимон ўсма бўлиб, метастаз ва рецидив беришга мойил.

ЛИПОСОМАЛАР — икки қаватли фосфолипид мембрана б-н ўралган пуфакчалар. Турли фосфолипидларни сувли шаронгда физик омил (мас., ультратовуш) таъсирида ишлаш орқали олинадиган жуда майда, мембрана б-н ўралган катакчалар. Биологик мембрана модели сифатида ўрганилиши мумкин. Турли дориларни Л. халтасига ўралган ҳолда қонга юборилганда дорининг хужайра томонидан ютилиши кучайиб, таъсири кўп марта ортиб кетади.

ЛИПОТРОП ГОРМОН — к. *Липотропин*.

ЛИПОТРОПИН, липотроп гормон, адипокинетики гормон, ЛТГ — гипофизнинг полипептид гормони; пептид гормонларнинг АКТГ оиласига киради, липолизни кучайтиради.

ЛИПОФУСЦИН, кўнғир пигмент, сарик пигмент, қариш пигменти — гликолипопротеид. Орган ва тўқима хужайралари цитоплазмасида майда сарик-кўнғир палахсалар кўринишида учрайди. Қариш жараёнида, организмнинг ҳолдан тойиши б-н кечадиган касалликларда Л. микдори ортади.

ЛИПОХРОМАЛАР — к. *Каротиноидлар*.

ЛИПОХРОМАТОЗ — тери, ёғ клетчаткаси ва суякларда каротиноидлар тўпланиши туфайли улар рангининг сарғайиши (мас., қандли диабетда).

ЛИПУРИЯ — сийдикда ёғ моддалари (липидлар) бўлиши. Ёғлик овқатлар кўп ейилганда, қандли диабетда, йирик суяклар синганда ва б. ҳолларда кузатилади.

ЛИПЭКТОМИЯ — ортқиқа тери ости ёғ тўқималарини кесиб олиб ташлаш.

ЛИСТЕРИОЗ — одам ва ҳайвонларда учрайдиган ўткир юқумли касаллик. Листерия бактерияси кўзгатади. Одамга касал ҳайвонлардан юкади. Бунда кўпроқ м. н. с. зарарланади.

ЛИТИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг I группасига мансуб кимёвий элемент, симболи Li; ишқорий металл, атом номери 3, атом оғирлиги 6,941; Л. препаратлари доривор восита сифатида қўлланилади.

ЛИТИОТЕРАПИЯ — литий тузларидан тайёрланган препаратлардан даво мақсадида фойдаланиш. Одатда руҳий касалликларни даволашда ишлатилади.

ЛИТОТРИПСИЯ — тошни майдалаш; сийдик йўллари, қовуқдаги тошларни махсус асбоб (литотриптор) ёрдамида майдалаб, сийдик б-н чиқариб ташлаш. Хозир янги усул — қовуқ, ўт пуфагидаги тошларни электр разряди б-н ҳосил қилинган тўлқин таъсирида майдалаш ҳам қўлланилади.

ЛИТТЛ КАСАЛЛИГИ — болалар церебрал фалажи шаклидан бири. Кўпроқ иккала оёк фалажланади. Бола туғилгандаёқ иккала

оёғининг мускуллари бўш ёки спастик парализи туфайли оёқлар бир-бирига жипсланиб қолганлиги ёки яқинлашиб туриши кузатилади. Бола кеч (3—4 ёшида) юра бошлайди; шунда ҳам оёқлари орасини оча олмай, уларнинг учиди юради.

ЛИТТРЕИТ — сийдик чиқариш каналидаги шиллик безлар (Литтривез безлари) нинг яллиғланиши; бунда безлар катталашиб, мадда бойлайди, ҳарорат кўтарилиб, сийиш қийинлашади. Асосан ўткир сўзақли уретритнинг асорати ҳисобланади.

ЛИХЕН — 1) тери ёки шиллик қаватлардаги майда ғуж-ғуж папуласимон тошмалар; 2) лихен кўринишидаги тошмалар пайдо бўладиган дерматозларнинг умумий номи.

ЛИКЙЛДОК, тепа тош — чакалоқлар қалла суягининг мия қопқоғида ўрнашган суякларнинг бириктиш жойларидаги пардали кисм. Мия артерияси пульсацияси туфайли бу кисм ликйллаб туради. Чакалоқларнинг пешона қисмида ромб шаклида, энса соҳасида учбурчак шаклида, қалланинг иккала ёнида бир жуфтдан ён Л. бўлади. Бу Л. лар 3 ойликдан икки ёшгача давр оралиғида суякланиб битади. Рахит ва бошқа баъзи касалликларда Л. тез битмайди.

ЛОБОТОМИЯ — бош мианинг бир бўлақчасини кесиб олиб ташлаш.

ЛОБЭКТОМИЯ — орган (мас., ўпка, жигар ёки мия) нинг бир бўлагини кесиб олиб ташлаш.

ЛОГАСТЕНИЯ — нутқ қобилияти сақлангани ҳолда сўзларни талаффуз қилганда тез чарчаб қолиш ва шу боис нотўғри гапириб кўйишдан кўрқиш. Интоксикация, юқумли касалликлар ва б. ҳолатлар оқибатида м. н. с. нинг функционал бузилиши сабаб бўлади. Беморнинг умуман гапиргиси келмай, гунг одамга ўхшаган таассурот қолдиради.

ЛОГОНЕВРОЗ — дудукланиб қолишдан иборат невроз ҳолати.

ЛОГОПАТИЯ — нутқнинг бузилиши; Л. га логоневроз ва афазия киради.

ЛОГОПЕДИЯ — нутқ нуқсонлари, унинг келиб чиқиш сабаблари, турлари, диагностикаси, олдини олиш ва тузатиш усуллари ҳақидаги амалий-илмий соҳа; Л. педагогика ва тиббиёт фанлари б-н узвий боғланган.

ЛОГОТЕРАПИЯ — психотерапиянинг бир тури; бу дудукларга уларнинг дудукланиш сабабини тушунтириш ва шу йўл б-н дудукланишдан халос этишдан иборат.

ЛОГОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати, «сўзлашдан кўрқиш»; бунда бемор гапирётганда тўғ сўзларни нотўғри талаффуз қилаётгандек туюлади ва шу боис одамлар олдида гапирмай кўяди.

ЛОРДОЗ — умуртқа поғонасининг ичкарига қийшайиши. Туғма ва ҳаётда орттирилган Л. фарқ қилинади. Кўпинча чанок-сон бўғимининг туғма чиқиши сабаб бўлади. Қоринга ёғ йиғилишидан бел лордозини пайдо бўлиши мумкин. Л. да умуртқалар шакли ўзгаради ва оғрийди.

ЛОХИЛАР — туғруқдан кейинги чилла даврида бачадон қисқариши туфайли ундан келадиган чиқинди (таркибида қон, шиллик ва б. моддалар бўлади).

ЛОХИОМЕТРА — чилла даврида бачадондан ажраладиган чикиндининг ташқарига чиқмай йиғилиб қолиши.

ЛУНАТИЗМ — қ. *Сомнамбулизм*.

ЛУНЖ — оғиз даҳлизининг икки ён қисми; лабларнинг бевосита давоми. Л. асосини шу номли мускул ташкил этади. Унинг қатламида ёр қаватлари, шиллик қаватида эса майда безчалар жойлашган.

ЛУПА — фокус масофаси кичик (10—100 мм) бўлган йиғувчи линза ёки линзалар системаси. У 2 дан 40—50 мартагача катталаштириб кўрсатади; Л. дерматология, офтальмология, лаборатория амалиётида ва б. ҳолларда қўлланилади.

ЛЮГОЛЬ ЭРИТМАСИ — таркибда йод, калий йодид ва сув (1:2—1:7) бўлган эритма. Лаборатория мақсадлари ва дори сифатида ишлатилади.

ЛЮДОТЕРАПИЯ — ўйин б-н даволаш; психотерапиянинг бир тури. Даволашнинг бу усулида бемор ўзини безовта қилаётган турли хил ҳис-ҳаяжондан халос бўлиб тинчланади. Турли спорт ўйинлари б-н шуғулланиш, музика, ракс ва ҳ. к. Л. усулларидандир. Л. асосан асаб касалликлари ва енгил кечадиган бошқа рухий ҳасталикларда қўлланилади.

ЛЮМБАГО — бел-думғаза соҳасининг тўсатдан қаттиқ оғриб қолиши; бемор қаддини ростлай олмай, эгилганча қолади. Асосан оғир нарса кўтарганда кузатилади (яна қ. *Беланги*).

ЛЮМБАЛГИЯ — бел-думғаза соҳасида узоқ давом этадиган оғриқ; ҳаракат қилганда у зўрайиб, бемалол эгилиб-қадни ростлаш кийинлашади. Нервлар, улар илдизи ёки мускуллар таъсирланишидан келиб чиқади.

ЛЮМБОПЕРИТОНЕОСТОМИЯ — орқа мия суюқлиғини орқа миянинг бел соҳасидаги камаласимон пардаси тагидан қорин бўшлиғига тушириш. Бу операцияни очик гидроцефалия касаллигида қўллаш мумкин.

ЛЮМБОТОМИЯ — қорин пардаси орқасидаги бўшлиқни қорин бўшлиғини очмай туриб бел томондан кесиб очиш.

ЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ — баъзи моддаларнинг муайян т-рада уларнинг иссиқлик нурланишидан ортикча бўлган ва бирор энергия манбаи кўзгатган нурланиши (ёруғлик, радиоактив ва рентген нурлари, электр майдони таъсирида ҳамда кимёвий реакциялар, механик таъсирлар натижасида ҳосил бўлади). Л. механизмига, нурланиш муддатига қараб фарқ қилинади. Л. дан клиник-диагностика мақсадида, гигиеник ва суд-тиббиёт тадқиқотларида фойдаланилади.

ЛЮСТ СИМПТОМИ — тиззанинг пастки қисми (кичик болдир суягининг бошчаси) га болғача б-н урганда, оёқ панжасининг беихтиёр сакраб кетиши. Бу белги асосан тетанияда (титраш) учрайди.

ЛЮТЕИНЛОВЧИ ГОРМОН, лютропин — ҳар иккала жинсда ҳам жинсий без хужайралари ривожланишини, жинсий гормонлар биосинтезини, аёлларда овуляцияни кучайтирувчи гипофизнинг гонадотроп гормони. Кимёвий табиатига кўра оксил-пептид гормонларга киради; гликопротеид. Л. г. етишмаганда хайз кўриш бузилади, овуляция бўлмайди.

ЛЮТЕОМА — тухумдонларнинг гормонал-фаол ўсмаси. *Аменорея*, *гипертрихоз*, қин гипертрофиясида кузатилади.

ЛЮТЕОЦИТ — тухумдон хужайраларининг умумий номи. Сарик тананинг ҳосил бўлишида сариклик пигменти (лютеин) ни тўплайди. Лютеин хужайраларининг гипертрофияси ва гиперплазияси туфайли янги ҳосил бўлаётган сарик тананинг ҳажми ошиб, сарик тус олади.

ЛЮТРОПИН — қ. *Лютеинловчи гормон*.

ЛЯМБЛИОЗ — ингичка ичак ҳамда ўт пуфагида паразитар ҳаёт кечирадиган протозоа — *Lambia intestinalis* кўзгатадиган юкумли касаллик. Ингичка ичак фаолиятининг бузилиши б-н ифодланади. Кўпинча белгисиз кечиши, бунда бемор касаллик ташувчи ва кўзгатувчи манба бўлиши мумкин.

М

МАВРАҚ — хушбўй ярим бута. Барги ишлатилади. Таркибда эфир мойи, флавоноидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси юкори нафас йўлларининг яллиғланиш касалликларида оғиз ва томоқни чайиш учун ишлатилади.

МАГНИТОБИОЛОГИЯ — биофизиканинг бир бўлими. Тирик организмга ташқи магнит майдонининг таъсирини, шунингдек организмда магнит майдонининг ҳосил бўлиш механизмини ва электромагнит б-н организм ўртасидаги ўзаро таъсирни ўрганлади.

МАГНИТОКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолиятини текшириш усули. Юрак электромагнит майдонини ташкил қилувчи биоэлектрик фаол

магнит ўзгаришларини ёзиб олишга асосланган.

МАГНИТОТЕРАПИЯ — бемор танасига магнит майдони б-н таъсир этишга асосланган физиотерапия усули.

МАДДА — қ. *Йиринг*.

МАЗА БИЛИШ, таъм билиш — оғиз бўшлиғи шиллик қаватида, шунингдек тилда жойлашган таъм сезиш рецепторларига турли эрийдиган моддалар таъсиридан вужудга келадиган сезги. Маза сезиларини аччиқ, ширин, нордон ва шўрни сезадиган хилларга ажратиш мумкин.

МАЙИБЛИК — бахтсиз ҳодисалар туфайли ёки физик, кимёвий ва биологик омиллар таъсирида шикастланиш натижасида иш қобилиятини қисқа

муддат ёки бир умрга қисман ёки бутунлай йўқотиш. Шикастланишнинг оғир-енгиллигига қараб М. 3 гуруҳга бўлинади. I гуруҳга тааллуқли касалликлар б-н майибланганлар ҳар 2 йилда, II, III гуруҳга кирганлар эса ҳар йили текширувдан ўтадилар. Беморнинг саломатлиги яхшиланмаса, ўзгариш тузалмайдиган ёки қўл, оёқ олиб ташланган бўлса, белгиланган гуруҳ қайта кўрилмаслиги мумкин.

МАЙМОҚЛИК — оёқ панжаси шаклининг жуда мураккаб ўзгариши, унинг қийшиқ бўлиши. Туғма ва турмушда орттирилган бўлади. Кўпинча ўғил болаларда учрайди. Туғма М. да оёқ панжаси ичкарига қараб қийшайган бўлади (супинация). Турмушда орттирилган М. оёқ панжаси ва болдир суюқларининг саниб, нотўғри битиши, шунингдек фалаж, мускул ва нерв тодаларининг ҳар хил касалликлари оқибатида пайдо бўлиши мумкин. Маймоқ одам силкиниб юради, одатдаги пой-абзални кия олмайди, оёқ панжасининг ташики чеккасига таяниб юради.

МАҚ-КЛЮР-ОЛДИРГИЧ СИНАМАСИ — вегетатив рефлексларга оид текшириш усули; биланнинг ички томони териси орасига 0,2 мл 0,85 % ли натрий хорид эритмаси юборилганда ҳосил бўлган тугунчанинг сўрилиб кетиш муддатини аниқлаш. Бу усулнинг фойдаси шундаки, агар танада ортқича суюқлик бўлса, юборилган шу бир томчи суюқликнинг сўрилиши анча вақтни талаб қилади. Аксинча тана сувсизланган бўлса, унда бу томчи белгиланган вақтдан олдин сўрилиб кетади.

МАҚҚАЖҲОРИ — бир йиллик дон ўсимлик. Табобатда оналик гулининг устунчаси — «попу-ги» ишлатилади. Таркибида сапонинлар, С, В₁, В₂, В₆, РР ва К витаминлар, каротин, пантотенат кислота, флавоноидлар ва б. моддалар бор. Препаратлари ўт ва сийдик ҳайдовчи, қон окшишни тўхтатувчи восита сифатида, донининг мойи атеросклерозни даволашда ишлатилади. Дондан крахмал ва мой олинади.

МАКРОГЕЛЬМИНТОСКОПИЯ — гижжаларни аниқлаш мақсадида бирор объект (ахлат, сийдик, балғам, қусуқ массаси, шунингдек мурдани ёрғандаги орган ва тўқималар) ни оддий кўз б-н текшириш.

МАКРОГЕМАТУРИЯ — сийдикда қон бўлиши. Буйрак ва сийдик йўллари касалликларида кузатилади.

МАКРОГЕНИТОСОМИЯ — гавданинг ёшга нисбатан анча тез ривожланиши; айниқса ташки жинсий органлар жуда эрта ривожланади. Бунга ички секреция безларининг махсус биологик фаол моддалар ишлаб чиқаришининг тезлашуви сабаб бўлади. Бундай ўғил-қизлар тез балогатга етишади.

МАКРОГЕНИЯ — юқори жағнинг туғма ниҳоятда катта бўлиши б-н таърифланадиган ривожланиш нуқсони.

МАКРОДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсони; қўл ва оёқ бармоқларининг туғма ҳаддан ташқари узун бўлиши.

МАКРОДЕНТИЯ — ривожланиш нуқсони; бир ёки бир нечта тишнинг туғма ҳаддан ташқари катта бўлиши.

МАКРОКАРДИЯ — ривожланиш нуқсони; юракнинг ҳаддан ташқари катталиги. Бу атама кўпроқ рентгенологияда ишлатилади.

МАКРОКЕФАЛИЯ — қ. *Макроцефалия*.

МАКРОЛИДЛАР — молекуласида макроциклик лактом ҳалқасини тутган, микробларга қарши таъсир кўрсатадиган антибиотиклар: эритромицин, олеандомицин фосфат, олететрин, олеморфоциклин ва б.

МАКРОМАСТИЯ — сут безларининг патологик катталашуви; сут безлари нуқсониде кузатилади.

МАКРОНИХИЯ — тирноқ пластинкасининг ҳаддан зиёд катталашиб кетиши; туғма нуқсон.

МАКРОПОДИЯ — ривожланиш нуқсони; оёқларнинг ҳаддан ташқари узун бўлиши.

МАКРОСКОПИЯ — органлардаги ўзгаришларни оддий кўз б-н кўриб тахлил қилиш.

МАКРОСТОМИЯ — ривожланиш нуқсони; оғиз бўшлиғининг ҳаддан ташқари кенг бўлиши.

МАКРОТИЯ, ш а л п а н г к у л о к — кулоқ супрасининг туғма ҳаддан ташқари катта бўлиши; шикастланиш натижасида юзага келиши ҳам мумкин.

МАКРОТРОМБОЦИТ — йирик (нормадан 2—3 барабар катта) тромбоцитлар. Турли қон касалликларида учрайди.

МАКРОФАГ — бириктирувчи тўқима ҳужайралари. Организмдаги зарарли бактериялар ва микроблар, турли хил ёт жинсларни ҳамда тўқимада ҳосил бўлган дегенератив элементларни тутиш ва ҳазм қилишга лаёқатли ҳужайралар (қ. *Фагоцитоз*). Шунинг учун уларни бириктирувчи тўқиманинг «санитарлари» деб аталади. Сийрак бириктирувчи тўқимада жойлашган эркин М. ва ўтrock М. фарқ қилинади. Ўтrock М. жигар, талок, кўмик, лимфа тугунлари, м. н. с. ва йўлдошда учрайди. М. га моноцитлар, гистоцитлар ва б. қиради.

МАКРОФАЛАНГИЯ — ривожланиш нуқсони; бармоқлар бўғимининг туғма ҳаддан ташқари узун бўлиши.

МАКРОХЕЙЛИЯ — лабнинг ҳаддан ташқари катталашиб кетиши; лаб шишганда ёки бириктирувчи тўқималари йўғон тортиб ўсиб кетганда кузатилади.

МАКРОЦЕФАЛИЯ, м а к р о к е ф а л и я — ривожланиш нуқсони; бошнинг туғма ҳаддан ташқари катта бўлиши.

МАКРОЭРГИК БИРИКМАЛАР — молекуласида энергияга бой, асосан, фосфат боғлар бўлган бирикмалар. Энг муҳим М. б.: аденозинтрифосфат (АТФ), аденозиндифосфат (АДФ) ва б. нуклеотидлар — ди-, трифосфатлар, креатин фосфат, фосфоенолипуват, коэнзим А, фосфоглицерат кислоталардир. М. б. ҳужайрада энергия сарфланиши б-н кечадиган ҳар бир жараёни — ҳужайра тонуси, организмда ҳарорат сақланиши, ҳаракат, нерв импульсини ўтказиш, қўриш, моддалар ташилиши, кимёвий синтези ва б. ни энергия б-н таъминлаб туради.

МАКУЛА — кўз тўр пардасининг энг туби — марказида жойлашган сарик доғ; қолбачасимон ҳужайралардан иборат.

МАКУЛИТ — кўз тўр пардаси сарик доғининг яллиғланиши. Грипп, сил, захм, токсоплазмоз ва б. сабаб бўлади. Бунда сарик доғ кизаради, шишади, офтальмоскоп б-н қаралганда доғ атрофидаги ёруғ акс доира кўринмай қолади.

М. да кўзнинг кўриш ўткирлиги ниҳоятда пасаяди.

МАКУЛОДИСТРОФИЯ — кўз тўр пардасининг сарик доғ соҳасидаги тобора авж олиб борувчи дистрофик жараён.

МАЛИНА, бу л д у р г у н — ярим бута. Меваси ишлатилади. Таркибда органик кислоталар (олма, лимон, салицилат кислота ва б.), қандлар, С витамини, каротин, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси шамоллаш касалликларида терлатувчи дори сифатида, шарбати суюқ дорида таъминни яхшилашда ишлатилади.

МАЛЬТАЗА — мальтозани гидролик парчалайдиган ўн икки бармок ичак шираси ферменти.

МАЛЬТОЗА — иккита Д-глюкоза молекулаларининг гликозид боғ орқали бириктиридан ҳосил бўлган дисахарид. Амилаза ферментлари таъсирида крахмал парчаланишида ҳосил бўлади. Микробиологияда озикли мухит тайёрлаш учун ишлатилади.

МАЛҲАМ — сиртдан қўлланиладиган дори шакли; каттик масса бўлиб, 37°C т-рада юмшайди ва терига яхши ёпишади. Еғлар, каучук, қўрғошинли тузлар, мум, канифоль, дори ва б. моддалар аралашмасидан таркиб топан. М. лар (қўрғошинли малҳам, лейкопластирь, гармдорили малҳам, коллодий ва б.) тери юзасидаги боғловларни маҳкам тутиш, терини ташқи таъсирлардан сақлаш, даволашда ишлатилади. Ишлатишдан олдин озгина иситиб олинса, терига яхши ёпишади.

МАММОГРАФИЯ — сут безларини контраст моддалар ишлатмасдан ёки улар ёрдамида рентгенологик текшириш. Сут безлари ионлаштирувчи нурларга нисбатан жуда сезувчан бўлганлиги учун улар касаллигини аниқлашда бошқа усуллардан фойдаланиш тавсия этилади, фақат иложи бўлмаган ҳолларда М. қилинади.

МАНИПУЛЯЦИЯ — турли даво чораларини бажариш, мас., укол қилиш, банка қўйиш, ҳукна қилиш ва б.

МАННИТ — маннозанинг қайтарилишидан ҳосил бўладиган 6 атомли спирт. Буйрак гломерулаларида филтрланиш тезлигини аниқлашда қўлланилади.

МАННОЗА — турли ўсимликлар, сув ўтлари ва ачиткиларда асосан юксак молекуляр полисахаридлар таркибида учрайдиган моносахарид — альдогексоза.

МАННОЗИДОЗ — лизосомада α -маннозидаза етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган, гликопротеинлар гуруҳига кирувчи ирсий касаллик; нерв ва мускул системаларини шикастлайди. Наслдан-наслга аутосом-рецессив типда ўтади.

МАНОМЕТР — газлар ва суюкликлар босимини ўлчаш асбоби; тиббиётда қўлланиладиган кўпгина асбоб-ускуналарда бор. Қайси мақсадга мўлжалланганлигига қараб М. нинг бир неча хили фарқ қилинади.

МАНТУ СИНАМАСИ — сил касаллигини аниқлаш учун қўлланиладиган аллергияк диагностика усули. Бунда тери орасига туберкулин юборилади. Француз олими Ш. Манту тақлиф этган.

МАНКАЛИК, **МАНҚАЛАНИШ** — туғма ёки ҳаётда орттирилган анатомик нуқсонлар оқибати-

да овоз жарангдорлигининг бузилиши; нутқ товушларини бузиб талаффуз қилиш каби ўзгаришлар б-н ифодаланувчи патологик ҳолат.

МАРБУРГ ПЕНТАДАСИ — нерв системасининг куйидаги беш белги б-н намоён бўлувчи ўзига хос касаллиги: 1) кўз тўр пардасидаги кўрув нервининг трофик ўзгариши (қуриши) ва унинг чекка қисмининг раңгсизланиши; 2) қорин юзасидаги тери рефлексларининг йўқолиши; 3) нутқнинг бузилиши, бунда бемор сўзларни бўлиб-бўлиб, ҳижжалаб талаффуз қилади; 4) кўз соккасининг бир маромда тебраниши; 5) кўл ва оёқнинг мувозанат ҳаракати текширилганда беморнинг каттик калтираши, беҳтиёр тартибсиз ҳаракатлар қилиши. Бу белгилар тарқалган склерозга хос бўлиб, касалликда миёча, бош ҳамда орқа миёянинг миелин пардаси емирилиб, ўрнини глиал тузилмалар эгаллайди. Биринчи бор немис неврологи О. Марбург тасвирлаб берган.

МАРВАРИДГУЛ — кўп йиллик заҳарли ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида юрак гликозидлари, флавоноидлар, эфир мойи ва б. моддалар бор. Препаратлари юрак касалликларини даволашда қўлланилади.

МАРГАНЕЦ — Д. И. Менделеев даврий системасининг VII грруппасига мансуб кимёвий элемент; символи Мп, атом номери 25, атом оғирлиги 54,9380; ўсимлик ва ҳайвонлар организмн таркибига микроэлемент сифатида қиради; баъзи ферментлар кофактори ҳисобланади.

МАРГАНЦОВКА — к. *Калий перманганат*.

МАРЖОНДАРАХТ — бута ёки дарахтча. Гули ва меваси ишлатилади. Таркибида эфир мойи, самбунигрин ва рутин гликозидлари, С витамини, каротин, антоцианлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси терлатувчи, ўт ва сийдик ҳайдовчи, буриштирувчи дори сифатида ва оғизни чайиш учун ишлатилади.

МАРИОН КАСАЛЛИГИ — қовуқ бўйин соҳасининг торайиши (стенози); туғма ва орттирилган бўлиши мумкин. Асосан болаларда кузатилади. Белгилари: сийиш қийинлашади, қовуқда эса сийдик микдори ортиб, парадоксал ишурия пайдо бўлади.

МАРҲАН СИНДРОМИ — бириктирувчи тўқиманин ривожланиш нуқсонн туфайли келиб чиқадиган ва таянч-ҳаракат системасининг шикастланиши б-н кечадиган ирсий касаллик; бунда кўл-оёқларнинг ҳаддан ташқари узун, бармоқларнинг ўрғимчасимон бўлиши, кўз гавхарининг нотўғри жойланиши, қон томирларнинг касалланиши ва б. кузатилади. Наслдан-наслга аутосом-доминант типда ўтади.

МАСКУЛИНИЗАЦИЯ — к. *Вирилизация*.

МАСКУЛИНИЗМ — к. *Вирилизм*.

МАССАЖ — тана ёки бирор органга даво ёки гигиеник мақсадда махсус усулда механик таъсир этиш. Тер қиқини ва ёғ ажралишини кучайтиради, қон ва лимфа айланиши, моддалар алмашинувини яхшилайди. Қўлда қилинади, баъзан асбоблар ишлатилади. Ҳумий ва маҳаллий М. бор. Асосий усуллари: силаш, укалаш, ийлаш ва қоккиб қўйиш. Силаш М. нинг бошқа усулларини бошлашдан олдин ва тугаллаётганда қўлланилади. Укалаш бирмунча тез бажарилади, бунда тери ва тери остидаги тўқималар турли йўналишда жойидан кўзгатилади ёки қўзилади. Ийлаш М. нинг мураккаб усули бўлиб, бунда

фақат юза тўқималар эмас, балки чуқур жойлашган мускуллар ҳам таъсирланади. Қоқиқ кўйиш ёки «визация» — танага тебранувчи (титрок) ҳаракат беришдан иборат, уни кўл ёки махсус М. аппаратлари ёрдамида бажарилади. М.нинг қуйидаги асосий турлари бор: спорт М. и, шифобахш, гигиеник М. ва косметика М. и. **Шифобахш М.** асосан таянч-ҳаракат аппарати, бўғим касалликлари ва шикастларда, радикулит, контрактура ва б. да комплекс даволаш б-н бирга қилинади. Юрактомир касалликлари, нафас ва нерв системасининг айрим касалликларида, моддалар алмашинуви бузилганда ҳам шифобахш М. қўлланилади. **Спорт М. и** спортга яроқлилиқни сақлаб қолиш, чарчоқни босиш, куч-қувватни тиклаш мақсадида қилинади. **Гигиеник М.** одатда жисмоний машқлар, сув муолажалари, аксари эрталабки гимнастика б-н бирга олиб борилади. Хушбичим ва бардам бўлишга имкон беради. **Косметика М. и** — косметолог шифокор бажаради. Терининг очик жойлари (асосан юз-бўйин) ҳолатини яхшилаш, бошдаги сочларни мустаҳкамлаш ва косметика нуқсонларини йўқотиш мақсадида қилинади. Булардан ташқари, юрак М. и (юрак тўхтаб қолганда одамни тирилтириш усули) ҳам бўлиб, бунда юрак бир маромда бевосита (кўкрак қафаси очилиб бажариладиган операцияларда) ёки билвосита (кўкрак қафасини ёрмасдан биринчи ёрдам кўрсатишда) босилади.

МАСТИТ — сут безларининг яллиғланиши. Кўпинча туққандан кейин пайдо бўлади. Унинг ўткир ва сурункали, йиринг тўқиманинг қаерида жойлашишига қараб ареола ёнидаги, сут безининг ичи ва орқасидаги хиллари бор. М. га сут бези сўрғичи терисининг ёрилиши, бола эммаганда безнинг сут юрвучи йўлларида сут тўхтаб қолиб, қон айланишининг бузилиши, қон ёки лимфа томирлари орқали организмнинг бошқа жойидан инфекция ўтиши, кўшни орган ёки тўқималардаги яллиғланишнинг безга ҳам тарқалиши сабаб бўлади. Эракларда ҳам учрайди.

МАСТОДИНИЯ — сут безлари атрофида оғрик пайдо бўлиши. Еш аёлларда невроз касаллигида ва ҳайз кўришдан олдин кузатилади.

МАСТОПАТИЯ — сут безлари касаллиги; бунда ички секретция безлари фаолияти бузилиб, сут безларининг тўқималари қалинлашади. М. да сут безларининг юқори қисмида, ҳар хил катталиқда, ушлаганда қаттиқ уннайдиган оғриқли (баъзан оғриксиз) доначалар пайдо бўлади. Сут безларида кисталар ривожланиши б-н кечадиган кистоз М. ҳамда сут безларида фиброз бириктирвучи тўқима пайдо бўлиши б-н юзага келадиган фиброз М. фарқ қилинади.

МАСТОПОТОЗ — сут безларининг ўз шаклини йўқотиши. М. да тўқималар эластик хусусиятининг камайиши натижасида сут безлари катталашиб, пастга осилиб тушади, кўпинча маҳаллий қон айланишининг бузилиши, сут йўллариининг кенгайиб кетиши б-н бирга кечади.

МАСТОЦИТОЗ — сурункали касаллик; тери, лимфа тугунлари, кўмик, талок ва бошқа баъзи органларда лаброцитлар (семиз хужайралар) сонининг кўпайиши б-н ифодаланади. Асосан болаларда учрайди.

МАСТОЦИТОМА — тери ёки тери ости ёғ қава-

тининг хужайраларидан иборат хавфсиз ўсма.

МАСТЭКТОМИЯ — сут безини бутунлай кесиб олиб ташлаш. Сут бези ракида, мастит туфайли бир неча марта операция қилиниб, без чандикланиб кетганда ҳам М. қўлланиши мумкин.

МАТРИКС — структура тузилишига эга бўлмаган хужайра ёки унинг органоидлари асосини ташкил қилувчи майда донали, ярим суюқ ёпишқоқ модда.

МАЦКЕВИЧ СИМПТОМИ — беморни қорнига ётқизиб, оёқларини тиззасидан галма-гал орқага букилганда соннинг олд қисмида оғрик пайдо бўлиши; сон нерви касаллигининг аломати.

МЕГАКАРИОЦИТ — тромбоцитлар ҳосил бўладиган тромбоцитопоз хужайралари. Уларнинг ўртача диаметри 60 мкм. Ядроси 4—5 бўлақдан иборат бўлиб, бир-бирига туташган. Цитоплазмасида жуда кўп майда азурофил доначалар бўлади. Бир М. цитоплазмаси парчаланиши натижасида тахминан 16 мингга яқин қон пластинкаси (тромбоцит) ҳосил бўлиши мумкин.

МЕГАКОЛОН — йўғон ичак ёки унинг бир қисмининг кенг бўлиши. Ривожланиш нуқсонини ёки турли патологик жараёнлар окцибатидо юзага келади.

МЕГАЛОБЛАСТ — тромбоцитлар ҳосил бўлишида иштирок этувчи хужайралар; морфологик хусусиятларига кўра эмбрионал хужайраларга ўхшаш. Анча йирик (15—25 мкм) бўлиб, думалок ёки овалсимон шаклга эга.

МЕГАЛОДЕРМИЯ — туғма касаллик; унда терининг ҳийлагина қисми ўта дағаллашиб, баъзи жойлари жуда юпкалашиб кетади.

МЕГАЛОПАЗИЯ — қандайдир бирор тўқима ёки органнинг нормадагига қараганда кўпроқ ўсиб кетиши.

МЕГАЛОЦИТ — пуштининг ривожланиш даврида магалобластик эритропоз жараёнида пайдо бўладиган бирламчи йирик эритроцит. М. юмалок ва овалсимон, ядросиз, диаметри 10—12 мкм, цитоплазма, оксифил, баъзан полихроматофил бўлади.

МЕДИАСТИНИТ — кўкс оралиғи клетчатқасининг яллиғланиши. Кўкрак қафасидаги баъзи органлар шикастланганда (мас., қизилўнғач тешилганда) ёки плевра, ўпка, оғиз бўшлиғи, бўйиндаги йирингли касалликларнинг асорати сифатида рўй беради.

МЕДИАСТИНОГРАФИЯ — кўкс оралиғидаги органларга тозаланган хаво ёки махсус контраст модда юбориб, улар ҳолати, шакли ва касалликлар натижасида юз берган турли ўзгаришларни ўрганиш усули.

МЕДИАСТИНОСКОПИЯ — кўкс оралиғидаги органлар (асосан уларнинг лимфа тугунлари) ни махсус асбоб — медиастиноскоп б-н текшириш усули.

МЕДИАСТИНОТОМИЯ — кўкс оралиғи бўшлиғини очиш. Шу оралиқда жойлашган органлар (юрак, аорта, қизилўнғач) да операция қилиш зарурати туғилганда ва ўша ерда абсцесс, киста пайдо бўлганда қилинади. Операцияда беморга интубация нарқоз бериб, тўш суягини узунасига ёки кўндалангига кесилади ёки кўкрак қафасини ўнг ёки чап томонидан очилади.

МЕДИАТОРЛАР — нерв кўзғалишининг кимёвий воситачилари. Организмда кўзғалиш жараёнида нерв учларида ҳосил бўлиб, кўзғалишни нервдан ички аъзоларга ва бир нерв хужайрасидан иккинчи хужайрага ўтказишни таъминлайдиган биологик фаол моддалар. М. каторига ацетилхолин, дофамин, адреналин, норадреналин, серотонин, гистамин, симпатин ва б. киради.

МЕДИОКАЛЬЦИНОЗ — артерия ўрта қаватига, мас., атеросклерозда туз йиғилиши.

МЕДИЦИНА — қ. *Тиббиёт*.

МЕДУЛЛОБЛАСТОМА — эмбрионал хужайралар (медуллобластлар) дан ривожланадиган хавфли ўсма; бош миёда учрайди. Асосан ёш болалар ва ўсмирларда кузатилади.

МЕЗААОРТИТ — аорта девори ўрта мускул қаватининг яллиғланиши. Аорта кенгайиб, аневризмнинг ривожланиши б-н ифодаланади. Ревматизм касаллигида учрайдиган сурункали М. ҳамда захм касаллигида рўй берадиган М. фарк қилинади.

МЕЗАДЕНИТ — ичактутқич лимфа тугунларининг яллиғланиши. Кўпинча сил касаллиги оқибатида юзага келади. Ўткир ва сурункали М. фаркланади. У т к и р М. тез ривожланади, қориннинг ўнг томонида, киндик атрофида оғрик кузатилади, беморнинг ҳарорати кўтарилади. Сурункали М сил касаллиги кўринишида узоқ давом этади. Қорин атрофида оғрик бўлади, баъзан ич котади ёки ич кетади.

МЕЗАТОН (син.: адрианол, алмефрин, деризен ва б.) — синтетик адреноиметик препарат; альфа-адренорецепторларни стимуллаш хоссасига эга; у қон босимини оширадиган норадреналин ва адреналиндан кучсиз, лекин таъсири уларникига нисбатан узоқроқ давом этади. Қоллаш ва гипотензияда қон босимини ошириш, тумовда эса бурундан сув оқишини тўхтатиш учун ишлатилади.

МЕЗЕНТЕРИТ — ичактутқичнинг яллиғланиши.

МЕЗЕНХИМА — эмбрионал бириктирувчи тўқима. Кўп ўсимтали юлдузсимон хужайралар ҳосил қилиб жойлашади. М. турли хил эмбрион варақларидаги хужайралар ҳисобига юзага келади. М. дан бириктирувчи тўқиманинг ўзи, қон томирлар, асосий мускуллар, висцерал парда, скелет, пигмент хужайралари ва терининг бир қисми ҳосил бўлади.

МЕЗОДЕРМА — эмбрионнинг ўрта варағи. М. эктодерма ва энтодерма оралигида жойлашади. Ундан суяклар, мускуллар, висцерал ва париетал варақлар, жинсий ва ажратиш аъзолари ва б. пайдо бўлади.

МЕЗОИЛЕИТ — ёнбош ичактутқичнинг яллиғланиши; белгилари *энтерит* ёки *колитга* ўхшаш. Ингичка ичакнинг қисман бекилиб қолиши қабл асоратлар қолдиради.

МЕЗОТЕЛИЙ — тананинг иккиламчи бўшлиғи ёки целом бўшлиғи ҳосил қилувчи мезодерманинг ҳосиласи. М. сероз пардалар — плевра варақларини, қорин пардасининг париетал ва висцерал варақларини, юрак олди ҳалтаси деворларини қоплаб туради.

МЕЗОТЕЛИОМА — плевра, қорин пардаси, баъзан перикард ва тухумдондаги мезотелиал хужай-

ралардан ривожланадиган ўсма. Диффуз шакли хавфли кечиши ва қўшни органларга метастаз бериши б-н фаркланади.

МЕЗОТИМПАНИТ — ўрта қулоқ шиллик пардасининг йирингли сурункали яллиғланиши. Бунда қулоқ пардасининг ўртасида бўладиган тешик асида битмай, вақти-вақти б-н йиринг оқиб туради, баъзан эт ўсиб кетиши натижасида эшитиш қобилияти пасида.

МЕЗОФАРИНГИТ — ҳалқумнинг оғиз қисми шиллик қаватининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

МЕЗОФАРИНГОСКОПИЯ — тилни қошиқча б-н босиб туриб, ҳалқумнинг оғиз қисмини кўздан кечириш ва текшириш усули.

МЕЙБОМИТ — кўз қовоғининг тоғайи ичидаги майда Мейбомий безчаларининг яллиғланиши. Бунда юқори қовоқ териси ёки шиллик пардаси ўртасида чегараланган ва қизарган шиш пайдо бўлиб, жуда қаттиқ оғрийд. Кейинчалик бир оз юмшаб, сарғайсада, ўз-ўзидан ёрилмайди, шунинг учун уни кесиб очиб, йирингни чиқариб юборилгандагина оғрик қолиши мумкин.

МЕЙОЗ — хужайранинг бўлиниш усули. Бунда қиз хужайралардаги хромосомалар сонини камайтириб (редукцияланади). М. жинсий хужайралар ҳосил бўлиши (гаметогенез) да асосий вазно. М. жараёнида бир диплоид хужайра (таркибида 2 тўплам хромосомалар мавжуд) 2 марта кетма-кет бўлинган хромосомалар тўплами биттадан бўлган 4 гаплоид жинсий хужайрани ҳосил қилади. Оталик ва оналик жинсий хужайралари қўшилганидан кейин хромосомаларнинг диплоид тўплами тикланади.

МЕЛАНЕМИЯ — қонда меланин бўлиши; асосан меланомда кузатилади.

МЕЛАНИНЛАР — индол хиноларнинг юқори молекуляр аморф полимерлари; тери, соч, кўз тўр пардасида бўлиб, шу тўқималар рангини берадиган қора пигмент. М. меланосом деб аталадиган хужайраларда аминокислота — тирозиндан синтезланади. Қўёш нури М. синтезини кучайтиради. М. гавда юзасини ортиқча ультратрабинафша нурлар таъсиридан сақлайди. М. синтезланишида диоксифенилаланин (ДОФА) тирозиназа ферменти таъсирда оксидланади. Бу ферментнинг ирсий етишмаслигида М. синтез қилинмай, одамнинг териси, кўзи ва сочда пигмент мутлақо йўқолиб, альбинизм ҳолати келиб чиқади.

МЕЛАНОДЕРМИЯ — терида меланин пигментининг ҳалдан зиёд кўп тўпланиши.

МЕЛАНОДОНИЯ — тиш чириши туфайли кесувчи ва қозик тишлар (кўпинча пастки жағда) устки қаватининг қорамтир кўриниши.

МЕЛАНОЗ — орган ва тўқималарда меланин пигментининг жуда кўп тўпланиши.

МЕЛАНОМА — асосан тери, баъзан кўз тўр пардаси, мия, шиллик қаватлардаги хавфли ўсма; қора пигментлар — меланинларни ишлаб чиқарадиган хужайралар (одатда тугма доғлар) дан пайдо бўлади. Пигментли ва пигментсиз М. фарк қилинади. М. лар метастаз ва рецидив беришга мойил.

МЕЛАНОНИХИЯ — тишлоқларда меланин пигментининг тўпланиши (мас., ҳомиладорлик, қанд касаллигида).

МЕЛАНОЦИТ — эпителиал хужайра. Эпидермиснинг базал қаватида жойлашган. Тери пиг-

менти — меланинни синтез қилади. М. ўсимтала-ри ва ҳужайра танасида кўпгина меланин доначалари жойлашади.

МЕЛАНОЦИТ СТИМУЛЛОВЧИ ГОРМОНЛАР, α -МСГ, β -МСГ — гипофизнинг оралик бўлағида синтез қилинадиган полипептид гормонлар. Совуқ қонли ҳайвонларда α -МСГ ва β -МСГ терида меланофорлар томонидан меланин синтезланишига бевосита таъсир этади. М. с. г. меланофорлар ёйилишини ва шу тарика терининг қорайишини таъминлайди. Одам қонида жуда кам микдорда М. с. г. бўлади.

МЕЛАТОНИН — эпифиз безида ишлаб чиқариладиган биологик амин, гормон. М. ёш организмда жинсий безлар функциясини, катталарда гонадотропинлар таъсирини сусайтиради. Еруғлик М. синтезини камайтиради, қоронғуда унинг синтези зўраяди.

МЕЛОПЛАСТИКА — ёнокдаги нуксон (дефект) ни пластик йўл б-н тиклаш.

МЕМБРАНА — махсус тузилишга эга бўлган биологик тузилма. Ҳужайралар (плазма-тик М.) ва ҳужайра ичидаги органоидлар (ядролар, митохондриялар ва б.) юзасини қоплаб туради. М. маълум тартибда жойлашган липид, оксил ва сув молекулаларидан иборат. У моддалар алмашинуви (метаболизм) ни бошқаради ва ҳужайраларни ташқи муҳитдан ажратиб (чегаралаб) туради.

МЕНАРХЕ — қиз боланинг илк бор ҳайз кўриши; одатда 12—14 ёшларга тўғри келади. Ҳайзнинг ундан олдин ё кейин бўлиши бирор иллат туфайли рўй беради.

МЕНДЕЛИЗМ — ирсият қонуниятлари тўғрисидаги таълимот; генетиканинг фан сифатида вужудга келишига асос бўлган. М. нинг пайдо бўлишини 1900 йили Г. Менделнинг «Ўсимлик дурагайларига оид тажрибалар» ҳақидаги унутилган асари (1866) нинг топилиши ва тўғрилиги исботланиши б-н боғлайдилар. М. ирсий омилларнинг корпускуляр, дискрет табиатга эгаллигини, уларнинг наслдан-наслга ўтиши статистик қонуниятлар қисмида содир бўлишини исботлаб, биология фанида муҳим роль ўйнади.

МЕНДЕЛЬ ҚОНУНЛАРИ — ирсий омилларнинг наслдан-наслга ўтиши қонуллари. 1865 йилда Г. Мендель томонидан таърифланган. Бу қонунар: 1) бўғин дурагайларининг бир хиллик қонуни; 2) дурагайларнинг 2-бўғиндан бошлаб ажралиш қонуни; 3) белгиларнинг мустақил тақсимланиш қонуни. М. к. ирсиятнинг хромосома назарияси асосида тўла тасдиқланди ва изоҳлаб берилди.

МЕНИНГИОМА, арахноидэндотелиома — бош ва орқа мия пардаларидан ўсиб чиқадиган хавфсиз ўсма; одатда хавфсиз бўлса ҳам, хавфли ўсмага айланиб кетиши мумкин. Барча ёшдаги кишиларда учрайди.

МЕНИНГИТ — бош ва орқа мия пардасининг ўткир инфекцион яллиғланиши; кокклар (менингококк, пневмококк, стрептококк), сил ва ич терлама таёкчалари, шунингдек филтрланувчи вируслар кўзғатади. Касалликда 1—5 кунлик яширин даврдан сўнг ҳарорат 38—39° гача кўтарилиб, беморнинг боши қаттиқ оғрийд, кўнгли айниб, тез-тез қайт қилади, бетокат бўлиб, бўйин мускуллари тортишади (қотиб қолади), оғрик зўридан бошини олдинга энгаштира олмай-

ди, эс-ҳуши қирар-чиқар бўлиб туради, ташқи таъсиротларни: кучли ёруғ, қаттиқ шовкин-суронларни кўтара олмайди, баъзан талваса тутиши ҳам мумкин.

МЕНИНГОКОКК ИНФЕКЦИЯСИ — мия пардалари (пўстлоғи) нинг шарсимон бактериялар — менингококклар кўзғатадиган ўткир юқумли касаллиги; айни бир вақтда бош ва орқа мия пардаларининг яллиғланиши (менингомиелит) ёки бу пардалар зарарланмасдан туриб *сепсис* пайдо бўлиши, юракнинг ички пардаси, бурун, ҳалқум ва б. органлар шиллиқ пардасининг ҳам яллиғланиши (назофарингит) каби жуда оғир асоратлар қолдириб қечиши мумкин.

МЕНИНГОЛИЗИС — мия пардалари б-н қўшни тўқималар орасида пайдо бўлган чандикларни кесиб олиб ташлаш.

МЕНИНГОРАДИКУЛИТ — орқа мия пардаси б-н нерв илдизчаларидан бир нечасининг биргалликда яллиғланиши. Бунда умумий оғрикдан ташқари бел оғриғи, оёқда сезгининг турлича ўзгариши кузатилади, мас., оёқ увишади, ҳеч нарса сезмайди ёки аксинча ўта сезувчан бўлиб қолади. Пай рефлекслари баъзан кучайиб кетиши ва менингитга оид кўпгина белгилар намоён бўлиши мумкин.

МЕНИНГОЭНЦЕФАЛИТ — бош мия ва унинг пардасининг биргалликда яллиғланиши. Беморда қаттиқ оғрикдан ташқари, оёқ-қўлда фалажлик ва унга алоқадор барча белгилар намоён бўлади (яна қ. *Менинзит*).

МЕНИСК — тизза бўғими юзалари орасида жойлашган ярим ой шаклидаги жуфт: ички (медиял) ва ташқи (латерал) тоғайлар. М. бўғим юзаларининг бир-бирига тегиб турадиган юзасини кенгайтиради, яъни бўғимнинг мустаҳкамлигини оширади. У амортизаторлик вазифасини ҳам бажаради.

МЕНИСКЭКТОМИЯ — шикастланиб узилган менискни жарроҳлик йўли б-н кесиб олиб ташлаш. Бунда шикастланган қисм териси тизза косасига параллел равишда ва ундан 0,5 см узокликда кесилади, бўғимни очиб, узилган тоғайни топиб бутунлай кесиб олиб ташланади.

МЕНОМЕТРОРАГИЯ — ҳайз вақтида одатдиган кўп ва узокрок қон кетиши. Бачадоннинг бир қанча касалликлари (бачадон фибромюмасы, раки ва б.) аломатидир.

МЕНОПАУЗА — аёлларда ҳайз кўришининг тўхташи. Кўпроқ 45—50 ёшларда кузатилади.

МЕНОРАГИЯ — ҳайз қонининг кўп ва бир неча кун (5 кундан ортик) келиши.

МЕНОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган қўрқув ҳолати; ҳайз кўриш ва у б-н боғлиқ бўлган ноҳуш сезгилар (мас., оғрик) дан қўрқиш.

МЕНЬЕР ҚАСАЛЛИГИ — ички кулоқ касалликларидан бири; бунда эндолимфа суюқлиғи кўпайиб ички кулоқ босими ошади ва *Меньер синдроми* пайдо бўлади: кўз соққалари бежо ҳаракат қилиб, мувозанат йўқолади, кулоқ шангиллайди, эшитиш фаолияти бузилиб, аста-секин қарликка олиб боради.

МЕНЬЕР СИНДРОМИ — вестибуляр нерв ядроси ва толалари фаолиятининг бузилиши натижа-сида вақти-вақти б-н тўсатдан бош айланиш

хуружи; бунда кўпинча бемор йиқилиб тушади. Унинг кўнгли айниб, қайт қилади, қулоғи шанғиллайди, вегетатив бузилишлар, нистагм намоён бўлади; ички қулоқнинг рецептор аппарати зарарланганда кузатилади.

МЕРКАПТАНЛАР — углевод атомида — SH (меркапто-, -тиол, -сульфгидрил) туркуми бўлган органик бирикмалар синфи. SH-туркум оксиллар, тиолкофакторлар (мас., глутатион, липоат кислота) да мавжуд. Улар ўсимлик ва ҳайвонлар метаболизмида ҳосил бўлади. М. жуда кам микдорда овқат моддаларида ҳам учрайди.

МЕРОЛОГИЯ — одам морфологиясининг бир бўлими. Антропологияда мурда материаллари асосида орган ва тўқималар тузилишини ўрганиш.

МЕТАБОЛИЗМ — моддалар алмашинуви, хусусан ҳужайрада оралик модда алмашинуви.

МЕТАБОЛИТ — метаболизм жараёнида ҳосил бўладиган ёки қатнашадиган оралик маҳсулотлар (субстрат). Биополимерлар М. қаторига қирмайди, уларнинг олд моддалари ва парчаланиш маҳсулотлари, ферментлар ҳосил қиладиган ва улар таъсирида алмашинадиган барча кичик молекулалар ҳақиқий М. дир.

МЕТАЛЛОПРОТЕИДЛАР — таркибида комплекс металл бирикмалари бўлган мураккаб оксиллар. Металлоферментларда металл функционал компонент сифатида бўлади. Металл ташувчи М. (мас., қон оксиллари — трансферрин ва церулоплазмин), металл сакловчи эҳтиёт оксиллар (ферритин) да металл қайталама комплекс ҳолида ёки доимо боғланган бўлади. М. га темир тутувчи цитохромлар, нафас олиш пигментлари (гемоглобин) ва ферментлар (каталаза) қиради.

МЕТАЛЛОФОВИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; турли хил металллар ва улардан ясалган буюмлардан кўрқиш.

МЕТАПЛАЗМА — ҳужайра цитоплазмасида жойлашган моддалар (крахмал дончалари, ёғ томчилари) нинг умумий номи.

МЕТАСТАЗ — иккиламчи патологик манба; касаллик кўзгатувчиси (ўсма ҳужайралари, микро-организмлар) нинг бошланғич ўчоқдан организмдаги бошқа органларга қон ёки лимфа оқими б-н ўтиши натижасида ҳосил бўлади. Ҳозирги тушунча бўйича одатда «М.» сўзи хавфли ўсма ҳужайралари тарқалишини ифодалайди.

МЕТАФАЗА — ҳужайра бўлинишининг иккинчи босқичи (профазадан кейинги); бунда хромосома-лар бўлиниш калаваси экваториал текислиги бўйлаб жойлашади.

МЕТАФИЗ — найсимон узун суякларнинг учи б-н танаси орасидаги қисми. Эпифизар тоғайга ёпишиб туради.

МЕТАФИЗИТ — найсимон суяк метафиз соҳасининг яллиғланиши. Бунда тўқималар деструктив (емирилиш) ёки склеротик (жипслашиш) ўзгариб, суяк уст пардасининг яллиғланиши б-н бирга ўтади.

МЕТГЕМОГЛОБИН — оксидланган гемоглобин; бунда кислород гемоглобин таркибидаги темир б-н мустаҳкам бириқиб, ўздаги кислородни тўқималарга ажратиб чиқара олмайди. Киши

нитратлар, анилин бўёқлари б-н захарланганда организмда шундай гемоглобин ҳосил бўлиб, кислородга ёлчимаслик ҳолати юзага келади.

МЕТГЕМОГЛОБИНЕМИЯ — қонда метгемоглобин микдорининг кўпайиб кетиши.

МЕТГЕМОГЛОБИНУРИЯ — сийдикда метгемоглобин бўлиши.

МЕТЕОПАТИЯ — одатдаги иқлим шаронтида об-ҳавонинг ўзгариши натижасида организм умумий ҳолатининг ҳам ўзгариши.

МЕТЕОПАТОЛОГИЯ — климатопатологиянинг бир бўлими. *Метеопатия* ва метеопатик жараёнларни ўрганиб, метеопрофилактик усулларни ишлаб чиқади.

МЕТЕОРИЗМ, ич дам бўлиши — ичкада кўп ел тўпланиши натижасида қориннинг таранглашиши. Газ ҳосил қиладиган овқат маҳсулотлари (қора нон, дуккакдилар, сабзавотлар), пиво ва б. ни кўп истеъмол қилиш натижасида ҳосил бўладиган а л и м е н т а р М.; ичак ҳаракат фаолиятининг бузилиши б-н боғлиқ бўлган д и н а м и к М.; ичак ўтказувчанлигининг бузилиши туфайли юзага келадиган м е х а н и к М.; истерияда кузатиладиган психоген М. ва б. фарқ қилинади.

МЕТИЛ СПИРТИ, метинол, ёғоч спирти — энг содда бир углеводли алкоголь; ёғочни курук ҳайдаш йўли б-н олинади. Кучли захарли суюқлик, асосан нерв системасига таъсир этади. Лабораторияларда кўп ишлатилади.

МЕТИЛЕН КҮКИ — сунъий бўёк; микробларга қарши таъсирга эга. Тиббиётда спиртдаги 1—3% ли эритмаси сиртга қўлланади.

МЕТИЛТЕСТОСТЕРОН — синтетик андроген; кучли биологик таъсирга эга. Гипогенитализм, гормонал импотенцияни даволаш учун ишлатилади.

МЕТИОНИН — қ. *Аминокислоталар*.

МЕТРИТ — бачадон мускул қаватининг яллиғланиши.

МЕТРОБЛЕННОРЕЯ — туғруқдан кейинги даврда бачадоннинг сўзакли яллиғланиши.

МЕТРОГРАФИЯ — бачадон бўшлиғи рентгенографияси; бунда бачадон бўйни орқали бачадонга контраст модда юбориб рентгенологик текширилади.

МЕТРОПАТИЯ — ҳайз кўришининг кечикиб қолиши ва унинг узоққа чўзилиши. Тухумдон функциясининг бузилишидан келиб чиқади.

МЕТРОРРАГИЯ, бачадондан қон кетиши — ҳайз кўришдан ташқари вақтларда бачадондан бетартиб қон кетиши; бачадон ўсмаси, полипи ва б. ҳолларда кузатилади.

МЕТРОСАЛЬПИНГИТ — бачадон ва бачадон найларининг бир вақтда яллиғланиши.

МЕТРОСАЛЬПИНГОГРАФИЯ — бачадон бўшлиғига контраст модда юбориб Фаллопий найи ўтказувчанлигини аниқлаш усули. Рентгенограммада бачадон йўлининг тўсрилиб қолган жойларини, унинг кенгайганини ва бачадон бўшлиғининг жойлашиши, шакли ҳамда тарҳини кўриш мумкин.

МЕТРОФЛЕБИТ — бачадон вена томирларининг яллиғланиши.

МЕТРОЭНДОМЕТРИТ — бачадон мускул ва шиллик қаватининг яллиғланиши; турли микро-организмлар (стрептококк, стафилококк, сил таёқчаси, гонококк ва б.) кўзгатади; қорин

пастида оғрик бўлади, йирингли ва кон аралаш оқчил келади.

МЕТРЭКТОМИЯ — бачадонни олиб ташлаш; бундай операция бачадон ўсмасида ёки бачадон бирор сабаб б-н жароҳатланганда қўлланилади.

МЕЦИСТОЦИРРОЗ — ингичка ичакда паразитар ҳаёт кечирадиган *Mecistocirrus digitatus* гижжаси қўзғатадиган касаллик. Асосан диспептик белгилар б-н ўтади.

МЕЪДА, о ш к о з о н — ҳазм йўлининг, қизилўн-гачнинг пастки учи б-н ўн икки бармоқ ичакнинг бошланиш қисми оралиғида жойлашган кенгайган қисми; ўртача ҳажми 1—3 л. Ҳамма томондан қорин пардаси б-н ўралган.

МЕЪДА АХИЛИЯСИ — патологик ҳолат. Бунда меъдада эркин хлорид кислота ва ферментлар ишлаб чиқарилмайди. М.а. меъда ўсмасида ва меъда шиллик пардасининг ялиғланишида кузатилади.

МЕЪДА ОСТИ БЕЗИ — мураккаб тузилган, кўп катакли энг йирик без; меъданинг орқасида кўндаланган жойлашган. М. о. б. чиқарадиган махсулоти жиҳатидан аралаш безларга қиради. Чунончи, унинг шираси шира йўли орқали ўн икки бармоқ ичакка қўйилади ва оксил, ёғ ҳамда углеводларни парчалаб, ичакка сўрилишида қатнашади. Безнинг ички секреция гормони — инсулин ва глюкагон эса махсус хужайраларда ажралиб, қонга шимилади.

МЕЪДА ШИРАСИ — меъда шиллик пардасининг турли без хужайраларидан ишланиб чиқади-ган оқват ҳазм қилиш шираси; рангсиз, тиник, нордон суюқлик. Таркибида хлорид кислота ва пепсин бор. Оқват таркибидаги оксилни қисман парчалайди ва оқват б-н тушган микроорга-низмларга қарши таъсир кўрсатади. Меъда безлари фаолияти сусайганда, ахилияда, гипо- ва анацид гастритда, диспепсия ва б. да қўлланилади.

МЕЪДАНИ ЮВИШ — меъда зонди ва воронка ёрдамида ёки зондсиз меъдага бир неча марта ичимлик содаси, калий перманганат эритмаси, сув юбориб ва чиқариб олишдан иборат даво муола-жаси. Турли хил моддалардан захарланганда ва меъда касалликларида қўлланилади.

МЕҲНАТ БИЛАН ДАВОЛАШ — айрим касал-ликлар ва шикастланишларни даволашда меҳ-натдан фойдаланиш. Беморнинг руҳиятига таъ-сир этиш усулларидан бири (айниқса психиатрия касалхоналарида). Организм тонусини ошириш, моддалар алмашинуви жараёнини нормаллашти-риш воситаси бўлиб, тиббиётнинг турли соҳалари-да татбиқ этилади.

МЕҲНАТ МУҲОФАЗАСИ — кишиларнинг иш қобилиятини ва саломатлигини сақлаш, касал-ликларнинг олдини олишга қаратилган қонунлар асосида бажариладиган тиббий-ташқилий, ижти-мой-иқтисодий, техник, гигиеник, даволаш ва соғломлаштириш чора-тадбирлари.

МЕҲНАТ ҚОБИЛИЯТИ — одамнинг меҳнат б-н шуғулланишига имкон берадиган жисмоний ва маънавий имкониятлари (унинг соғлиғига боғлиқ ҳолда) мажмуи.

МЕҲНАТГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК — касаллик, бахтсиз ҳодиса ёки б. сабабларга кўра иш қобилиятини вақтинча ёки доимий йўқотиш. Давлат ижтимоий суғурта қонунчилигига муво-фиқ шифокор (шифокорлар комиссияси) томони-дан белгиланади. Даражасига кўра тўлиқ ёки

қисман, меҳнат қобилиятининг тикланишига кўра вақтинча ёки доимий, меҳнат хилига кўра умумий ёки касбга алоқадор М. к. бўлади.

МЕҲНАТГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК ВАРАҚАСИ — ишчи ва хизматчилар вақтинча меҳнатга қобилиятсиз бўлганда ишламай туриб нафақа олиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. Шу ҳужжатга асосан барча ишчи ва хизматчилар касал бўлганда, бахтсиз ҳодиса юз берганда, хомилдорликда ва туғруқдан кейин, карантинда, касал бола ва б. оила аъзоларини парвариш қилишда, баъзан санаторий-курортларда даво-ланганда ишламай туриб ижтимоий суғурта ҳисобидан нафақа олади.

МИАЗ — одам ва ҳайвон тўқималари ёки орга-низм бўшлиқларига кириб олган пашша гўмбақ-лари қўзғатадиган касаллик. Пашша гўмбақлари б-н ифлосланган оқват истеъмол қилиш ёки пашшанинг очик жароҳатларга тухум қўйиши оқибатида юз бериши мумкин.

МИАЛГИЯ — мускуллардаги оғрик; касаллик кескин ҳаракат қилганда, совуқ қотганда, мус-кулларга зўр келганда, шикастланишда ва бошқа ҳолларда пайдо бўлади. Кўпинча бўйин, кўкрак кафаси, тана, бел, оёқ-қўл мускулларида кузатилади.

МИАСТЕНИЯ — нерв ва мускуллар касаллиги; турли гуруҳ мускулларнинг бирор касаллик оқибатида кучсизланиши, чарчаши. Кўпинча ковок, чайнов, қўл-оёқ, овоз йўллари ва кўкрак кафаси мускулларида кузатилади. М. синдром ва алоҳида касаллик сифатида учрайди.

МИАТОНИЯ, Оп пен гей м и а т о н и я - си — мускулларнинг туғма ёки ёшлиқда ортти-рилган касаллиги. Унга мускулларда ацетилхолин моддаси микдорининг ортиб кетиши ва кон, орқа мия ҳамда мускуллар таркибида холинэстераза ферменти активлигининг камайиши сабаб бўлиши мумкин. Қасаллик аломатлари чакалоқ ҳаётининг биринчи куниданок вужудга келади. Боланинг барча ҳаракатлари суст, оёқ-қўли шалпиратган, юз, ҳалқум, ютиш, чайнаш мускуллари кучсиз бўлади. У эмиш, ютишда жуда қийналганли-ги учун оқват баъзан катетер орқали юборила-ди.

МИГРАЦИЯ — 1) ҳайвонларнинг яшаш жойида шароитнинг ўзгариши сабабли ёки ривожланиш цикли б-н боғлиқ равишда бир муҳитдан бошқа муҳитга кўчиши; 2) организмнинг ўз тараққиёт босқичида миграцияланиши (онтогенетик М.); 3) хужайра элементларининг тўқималарда ҳара-катланиши ёки ёт моддаларнинг кон ёки лимфада ҳаракатланиши, шунингдек патологик жараё-нини бир жойдан иккинчи жойга солишжис.

МИГРЕНЬ, г е м и к р а н и я — калланинг ярми-да пайдо бўладиган оғрик хуружи. Қасаллик баъзан оилавий тус олади. Унга серотонин ва простогландин моддалари алмашинувининг бузи-лиши сабаб бўлади. Хуруж бошланишида бош-нинг ташқи қисмидаги кон томирлари кескин торайиб, бош мия қон томирлари эса кенгайиши натижасида бош қаттиқ оғрийд. Беморнинг кўз олди қоронғулашади, кўнгли айниб, оғрик кучай-ганда қайт келади. Баъзан кўз хиралашиб, қулоқ

шангиллаб, оёқ-қўл увишиб, жонсизланиб, бош айланиши мумкин.

МИДРИАЗ — кўз қорачиғининг кенгайиб қолиши. Шикастланиш, бош миyanинг турли яллиғланиш касалликлари натижасида қорачиқни тораётдирадиган симпатик нерв толаси функциясининг издан чиқиши сабабли рўй беради.

МИЕЛИН — нерв толаларини бевосита ўраб турувчи парда. У липоидлардан иборат бўлиб, толанинг ўқ цилиндрдан ўтаётган нерв импульсини ташқи таъсиротлардан муҳофаза қилиш вазифасини бажарди.

МИЕЛИТ — орқа миyanинг ўткир яллиғланиши. Асосан грипп, зотилжам, терлама, бруцеллез каби юқумли касалликлар оқибатида содир бўлади. Бунда орқа миyanинг ҳаракат ва сезув фаолияти бузилади, шу сабабли иккала оёқ ёки қўлда фалажланиш кузатилади. М. да чанокдаги органлар фаолияти ҳам бузилиб, бемор сийдик ва нажас тута олмай қолади, мускулларда трофик ва тоник ўзгаришлар рўй беради.

МИЕЛОГРАФИЯ — орқа мия ва унинг пардалари ҳолатини контраст модда юбориб текшириш усули. Моддани энса ҳавзасига юбориб, унинг орқа мия пардаларо бўшлиғидан оқиб тушиш пайтида рентген ёрдамида тўсиқлар бор-йўқлиги кузатилади.

МИЕЛОЛИПОМА — корин пардасининг орқа бўшлиғи ва кичик чанокда, баъзан буйрак усти безида учрайдиган хавфсиз ўсма.

МИЕЛОМА, миеломас касаллиги — скелет суякларининг системали иллати; кўмик хужайраларининг пролиферацияси ва суякларда ўз-ўзидан синишга мойил деструктив ўзгаришлар борлиги б-н ифодаланади.

МИЕЛОМАЛЯЦИЯ — орқа миyanинг юмшаши; асосан орқа миyада қон айланишининг бузилишидан вужудга келади. Тромбоз, эмболия, орқа мия эзилганда кузатилади.

МИЕЛОПАТИЯ — орқа миyада ҳар хил сабабларга кўра яллиғланишсиз содир бўладиган, миелитдаги каби ўзгаришларни ифода этадиган умумий ном.

МИЕЛОРАДИКУЛИТ — орқа мия ва ундан чиқадиган баъзи периферик нерв илдизчаларининг бирга яллиғланиши. Бунда миелит белгилари б-н бирга оёқ қўл қаттиқ оғриши, шикастланган илдизчага қарашли мускуллар, пай рефлексларида ўзгаришлар рўй бериши мумкин. Қасалликни кўзгатувчи омилларга грипп, ўткир жароҳат, аллергия ва б. қиради.

МИЕЛОРРАГИЯ — орқа миyага қон қуйилиши. Қаттиқ кучаниш, жароҳатланиш, оғир нарса кўтариш, умумий қон айланишининг бузилиши натижасида тўсатдан рўй беради. Баъзан фақат икки оёқ ёки бири кўпроқ, иккинчиси камроқ фалажланса, бошқа ҳолда иккала оёқ-қўл фалажланиши мумкин.

МИЕЛОСАРКОМА — к. *Хлорлейкоз*.

МИЕЛОСКЛЕРОЗ — орқа миyада яллиғланишдан сўнг пайдо бўладиган махсус ҳолат. Бунда яллиғланган юза «буришиб» қаттиқлашади ва «чандир»симон бўлиб қолади. Қасаллик ҳалок бўлган тўқима ўрнига глиоз тўқима ўсиши натижасида вужудга келади, нерв толалари

тудбан ўзгаргани учун шу доирага тегишли мускуллар, тери сезувчанлиги, пай рефлекслари, трофик ҳолатлар кескин бузилиши мумкин.

МИЕЛОТРАНСПЛАНТАЦИЯ — қон яратиш системасининг баъзи касалликларида соғлом одам кўмигини бемор организмга кўчириб ўтказиш йўли б-н даволаш; иммунодепрессантларни қўллаш б-н бирга олиб борилади.

МИЕЛОЦЕЛЕ — орқа мия чурраси; бунда чурра халтасида қобик б-н қисман ўралган ва ўзгарган орқа мия ҳамда орқа мия суюқлиги бўлади.

МИЕЛОЦИТ — кўмикдаги ёш доначали лейкоцит. Думалок, йирик хроматинли, турли шаклдаги ядрога эга. Доначаларнинг тузилиши, ишқорий ҳамда кислотали бўёқлар б-н бўялган хусусиятларига қараб нейтрофил, базофил ва эозинофил М. ларга бўлинади.

МИЗАНДРИЯ — аёлларнинг эркаклардан жирканиши, уларни ёқтирмаслиги; айрим руҳий хасталиклар (шизофрения, психопатия, неврозлар) да кузатилади.

МИЗОГИНИЯ — эркакларнинг аёллардан жирканиши, уларни ёқтирмаслиги; айрим руҳий хасталиклар (шизофрения, психопатия, неврозлар) да кузатилади.

МИЗОЖ СУСТЛИГИ, жинсий заифлик, импотенция — расо жинсий алоқа қила олмаслик. Жинсий органлар, эндокрин система, периферик нервлар ва бош мия олий бўлимлари функциясининг бузилиши сабаб бўлади. М. с. мустақил касаллик бўлмай, балки азалдан мавжуд касаллик йўлдоши ҳолида кечади.

МИЗОНЕИЗМ — айрим руҳий беморларнинг янгиликларга нисбатан хайрихоҳ бўлмасликлари; гарчи шу янгилик беморнинг ўзига ёки унинг яқинларига наф келтирганда ҳам уни ёқтирмаслик.

МИЗОПЕДИЯ — руҳий хасталиклар (мас., шизофрения ва б.) да боладан жирканиш ва меҳр-шафқатсиз бўлиш ҳолати.

МИЗОФОБИЯ — миyага ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; турли инфекцияларнинг юқиб қолиши ва юқумли касалликка чалинишдан қўрқиш, донмо ҳадиксираш. Шу сабабдан бемор кўлин ҳеч ерга урмасликка ҳаракат қилади, тасодифан қўли бирор нарсага тегиб кетса, дарҳол такрор-такрор совунлаб ювиб ташлайди.

МИКИДЛАР — замбуруғ касалликларида кузатиладиган аллергия тошмалар.

МИКОБАКТЕРИЯЛАР — *Mycobacteriaceae* оиласига мансуб бактериялар. Қислота ва ишқор таъсирига чидамли, нисимон турларни ҳосил қилиш хусусиятига эга. Баъзи турлари одам ва ҳайвонларда турли касалликларнинг сабабчиси бўлиши мумкин.

МИКОЗ — паразит замбуруғлар кўзгатадиган касалликлар. Одамда айниқса актиномикоз ва дерматомикозлар кўпроқ учрайди. М. да тери (дерматомикоз), тирнок (онихомикоз), бронх (бронхомикоз), кулок (отомикоз), ички органлар, лимфа тугунлари, суяклар ва б. органлар зарарланади. Одамга кўпинча уй ҳайвонларидан юқади.

МИКОЛОГИЯ — замбуруғларнинг табиатда тарқалиши, биологияси, морфологияси, систематикаси, биокимёси, физиологиясини, шунингдек уларнинг паразит турлари кўзгатадиган касалликларни ўрганадиган фан.

МИКОТОКСИКОЗЛАР — замбуруғлар токсиндан захарланиш тугайли келиб чиқадиган касалликларнинг умумий номи.

МИКРОБИОЛОГИЯ — микроорганизмларнинг тузилиши, биологияси, физиологияси, биокимёси, систематикаси, генетикасини, одамнинг ҳаёти, жонли ва жонсиз табиятдаги уларнинг моҳиятини ўрганадиган ҳамда микроорганизмлар ҳаёт фаолиятини бошқариш усулларини ишлаб чиқиш масалалари б-н шуғулланадиган фан. Клиник, космик, радиацион М., санитария М. си ва б. хил М. лар фарқ қилинади.

МИКРОБЛАР — к. *Микроорганизмлар*.

МИКРОБЛАРГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — микроорганизмларни ўлдирувчи ёки уларнинг ривожланиши ва кўпайишини тўхтатувчи моддалар. Бу максалда дезинфекцияловчи (фенол, лизол ва б.) ҳамда антисептик моддалар (водород пероксид, хлорамин ва х. к.) қўлланилади.

МИКРОГАМЕТОЦИТ — етилмаган эркак жинсий хужайраси; ундан микрогаметалар ривожланади.

МИКРОГЕМАТУРИЯ — сийдик микроскопда текширилганда унда маълум миқдорда қон бўлиши.

МИКРОГЕНИЯ — ривожланиш нуқсони; энгакнинг туғма кичик бўлиши.

МИКРОГИРИЯ — ривожланиш нуқсони; бош мия пушталарининг кичкина бўлиши.

МИКРОГЛИОМА, мезоглиобластома — м. н. с. нинг хавфли ўсмаси, бирламчи хавфли лимфома гуруҳига кириди, нотиник микроглия хужайраларидан тузилган.

МИКРОГЛИЯ — нейроглиянинг таркибий қисми. Глиал макрофаглардан иборат. М. ўзидаги ўсимталари ёрдамида нерв тўқимасидаги ҳалок бўлаётган нейрон, нерв толаси ва бактерияларни фагоцитоз қилиш хусусиятига эга.

МИКРОГЛОССИЯ — ривожланиш нуқсони; тилнинг туғма кичик бўлиши.

МИКРОГНАТИЯ — ривожланиш нуқсони; юкори жағнинг туғма кичик бўлиши.

МИКРОГРАФИЯ — дастхатнинг бузилиши; ёзишда ҳарфларнинг борган сари майдалашиб кетиши, баъзан нима ёзилганлигини тушуниб бўлмайди. Бундай ҳолат асаби нотинч, тажанг, руҳий касаллик б-н оғриган, неврастенияга йўлиққан кишиларда учрайди.

МИКРОДЕНТИЗМ — ривожланиш нуқсони; тиш коронкасининг туғма кичик бўлиши.

МИКРОИНСУЛЬТ — миyaning кичик ўчоқли инфаркти ёки қон қуйилиши сабабли бўладиган ифсулът; унчалик оғир бўлмаган неврологик симптоматика кўринишида намоён бўлиб, б-р қундан ортиқроқ давом этади.

МИКРОКЛИМ — 1) унча катта бўлмаган жой (ўрмон чеккаси, дала, шаҳар майдони ва х. к.) ер юзаси устидаги ҳаво қатламнинг иклими; 2) ёпиқ хоналарда (мас., тураржойда) ноқулай ташки таъсирдан ҳимоя қилиниб, сунъий яратиладиган оромбахш иқлим шароити. Тураржойлар, санаторий, дам олиш уйлари, спорт иншоотлари, шаҳар барпо этиш ва б. да М. хусусиятлари ҳисобга олинади. Сунъий М. яратишда турли усул (физик, кимёвий, техник) ва воситалардан фойдаланилади.

МИКРОКАРДИЯ — ривожланиш нуқсони; юракнинг кичкина бўлиши.

МИКРОҚОҚЛАР — шарсимон, ҳаракатсиз, спора ҳосил қилмай бўлиниб кўпаядиган бактериялар туркуми. Якка ёки тўп-тўп бўлиб жойлашади. Одатдаги муҳитда яшаб кўпаяди. Одамда юкори нафас йўллариининг шиллик қаватида бўлади. М. орасида ўткир ва сурункали ҳамда йирингли касалликларни кўзгатадиганлари ҳам кўп.

МИКРОКОЛОН — ривожланиш нуқсони; йўғон ичакнинг туғма қалта бўлиши.

МИКРОМАНОМЕТР — газ ёки суюқликлар кичик босимини ўлчайдиган асбоб; М. лар тиббиёт, биология соҳасида ишлатиладиган айрим асбоблар таркибига киритилади.

МИКРОМАСТИЯ — сут безларининг ривожланмай қолиши.

МИКРОНАЙЧА, ;-цитоплазматик микронайча — центриола, базал танача, хивчин ва киприкчаларнинг асосий структура бирлиги. Тўғри, шохланмайдиган, ичи бўш цилиндр. М. асосан оксилдан ташкил топади. Улар девори зич жойлашган, катталиги 5 нм бўлган суббирликлардан иборат.

МИКРОНИХИЯ — тирноқ пластинкасининг нормадан кичик бўлиши.

МИКРООПЕРАЦИЯ — микроскоп ҳамда микроманипулятор орқали бир хужайрали микроорганизмларда ёки кўп хужайрали микроорганизмларнинг битта хужайрасида қилинадиган операция.

МИКРООРГАНИЗМЛАР — фақат микроскопда кўриш мумкин бўлган асосан бир хужайрали организмлар: бактериялар, микоплазмалар, актиномицетлар, ачиткилар, микроскопик замбуруғлар, сув ўтлар (баъзан энг содда ҳайвонлар), вируслар. Улар табиятда моддалар алмашинувида, озик-овқат ва микробиология саноатида (мас., виночилик, нон ёпиш, антибиотиклар, витаминлар, аминокислоталар, оксил ва б.ни ишлаб чиқаришда) муҳим роль уйнайди. Патоген М. (микроблар) одам, ҳайвон ва ўсимликларда кўплаб турли касалликларни кўзгатувчи бевосита сабабчи ҳисобланади.

МИКРОПСИЯ — атроф муҳитдаги нарсаларнинг кўзга кичкина, майда бўлиб кўриниши. Сарик доғ соҳасига шикаст етиши, асабий ва руҳий касалликлар оқибатида юзага келиши мумкин.

МИКРОСПЛЕНИЯ — ривожланиш нуқсони; талсқнинг туғма кичкина бўлиши.

МИКРОСПОНДИЛИЯ — ривожланиш нуқсони; умуртқаларнинг туғма кичкина бўлиши.

МИКРОСПОРИЯ — паразит замбуруғлар кўзгатадиган, кенг тарқалган юкумли касалликнинг бир тури. М. да соч, қош, соқол-мўйлов па тери касалланади. М. кўпинча одамга уй ҳайвонлари (кучук, мушук) дан юкади.

МИКРОТИЯ — ривожланиш нуқсони; кулоқ сурасининг ўсмай қолиши.

МИКРОТРАВМА — майда травма, кўзга кўринмайдиган шикаст. Орган ва тўқималарга бир ёки бир геча мартага кучсиз, лекин уларнинг физиологик қаршилигини енгиб, тузилиши ва вазифасини издан чиқарадиган омил таъсир этиши натижасида вужудга келади.

МИКРОФЛОРА — маълум бир табиий муҳитда (тупрок, сув, ҳаво, овқат маҳсулотлари, ҳайвон, ўсимлик ва одам организмида) яшайдиган микро-организмлар мажмуи. Соғлом одам ва ҳайвонлар териси, шиллик пардаси, меъдаси ва ичагининг нормал таркибий қисми. Бундай шароит М. нинг доимий яшаш жойи ҳисобланади.

МИКРОФАТЎЛМ — кўз соққасининг кичкина бўлиши; кўпинча туғма ва бир кўзда бўлади. Мугуз ва рангдор пардалар ҳам ўсмай қолиб, кўз жуда хира кўради ёки бутунлай кўрмайди. Онанинг токсоплазмоз, захм, сил, баъзи ирсий касалликлари, гиёҳванд ёки ичкиликбоз бўлиши, захарли моддалардан захарланиши натижасида келиб чиқиши мумкин.

МИКРОХИРУРГИЯ — оптик анжомлар ёки механизмлар орқали нозик асбоблар б-н кичик анатомик тузилмалар (структура) да амалга ошириладиган операциялар ва уларни ўр ганадиган соҳа. Ҳозир бу янги тармоқ мия, юрак, буйрак, кўз, оёқ-қўл жарроҳлигида кенг қўлланилмоқда.

МИКРОЦЕФАЛИЯ — ривожланиш нуқсони; бош мия ва қалла суягининг одатдагидан кичик бўлиши.

МИКРОЦИКЛОСКОПИЯ — кўзнинг киприксимон таначасини Гольдман лизаси ва биомикроскоп ёрдамида текшириш усули. М. ёрдамида киприксимон тананинг ички киприкли сатҳи ва тўр ҳамда томирли пардаларнинг энг чекка қисмларини кўра бўлади. М. усули б-н киприксимон тананага тушиб қолган ёт жисм, янги пайдо бўлган ўсма, яллиғланиш белгиларини кўриш ва диагноз қўйиш мумкин.

МИКРОЦИТ — диаметри 7 мкм дан кичик бўлган эритроцит; анемия касаллигида қон таркибида учрайди.

МИКРОЭЛЕКТРОД — тўқима ва ҳужайралардаги биофизик жараёнлар (биоэлектр потенциаллар) ни ўрганиш учун тўқимага киритиладиган жуда кичкина металл электрод.

МИКРОЭЛЕМЕНТЛАР — организм тўқималарида кам миқдорда (фоннинг мингдан бир ва ундан кам миқдорда) бўладиган кимёвий элементлар (Cu, Zn, Co, Ni, Mo, Si ва б.). Ўсимлик организмга тупрок орқали, одам ва ҳайвон организмга озик-овқат орқали ўтади. М. бир қанча ферментлар, витаминлар, гормонлар, нафас пигментлари таркибига қиради. М. етишмаслиги ёки ортиқчалиги моддалар алмашинувининг бузилишига олиб келади.

МИКСЕДЕМА — гипотиреознинг энг юқори даражасида намоён бўладиган тури. Тери ости клетчатқасининг шишиши, унга ва тана бўшлиқларига таркибиде муцинга ўхшаш моддалар бўлган шилликсимон суюқлик йиғилиши б-н ифодаланади.

МИКСОМА — бириктирувчи тўқимадан ривожланадиган шилликли хавфсиз ўсма. Чин (эмбрионал тўқима қолдиқларидан) ривожланадиган ва сохта (фиброма, липома, хондрома ва б. дан ривожланадиган) М. фарқ қилинади.

МИКСОСАРКОМА — миксоманинг хавфли хили. **МИКСТУРА** — суюқ дори шакли; бирор суюқликда эриган ёки муаллақ ҳолатда бўлган бир неча хил дори моддалар аралашмасидан иборат.

Ичилади ёки суртилади. М. таркибида дамлама, қайнатма, тинктура, экстракт, эмульсия, эриган ва эримаган кукунлар бўлиши мумкин.

МИЛК — оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг бир қисми. Тишлар бўйига жипс ёпишган юмшоқ тўқима. Юқори ва пастки жағлардаги тиш алвеоласи чеккаларини қоплаб туради.

МИЛКАҚ — к. *Ҳасмол*.

МИМИКА, юз жилваси, иста ра н с с и к - лиги — юз мускулларининг ифодали ҳаракати; киши ҳиссиётининг намоён бўлиш шакллари-дан бири. Юз жилваси киши ички аъзоларининг қандай аҳволда эканини, киши руҳий фаолиятининг қай даражада эканини кўрсатиб туривчи кўзгуга қиёс қилиниши мумкин. Одамнинг чеҳрасига қараб унинг кайфиятини, руҳий аҳволини, мас., безовта ёки хотиржамлигини, кўркув ёки ҳаяжонланаётганини пайкаб олиш мумкин. М. *депрессия* ҳолатида камбағал ва нэтироби, кататония ҳолатида кам ифодали ва бир хил, параноид синдромида безовта ва кўркич аломатли, маниа ҳолатида бой ва сержилва бўлади. Шунинг учун ҳам руҳий беморларни даволашда унинг М. сига аҳамият берилади.

МИНГДЕВОНА — бир-икки йиллик захарли ўт ўсимлик. Барги шилатилади. Таркибида алкалоидлар (гиосциамин, атропин, скополамин), флавоноидлар ва б. моддалар бор. Баргидан астма касаллигида чекиладиган астматол ва астматин кукуни тайёрлашда фойдаланилади. Баргининг экстракти ва мойи бод, невролгик касалликларида оғрик қолдирувчи дори сифатида ишлатилади.

МИНЕРАЛ КОРТИКОИДЛАР — к. *Кортикостероидлар*.

МИНЕРАЛ СУВЛАР — таркибида баъзи биологик фаол компонентлар (CO_2 , H_2S , As ва б.) кўпроқ, одатда т-раси ҳамда радиоактивлиги юқори бўладиган сувлар. Таркибига кўра карбонат ангидридди, водород сульфидди, темирли ва б. М. с. га бўлинади. Чучук сув б-н М. с. ўртасидаги чегара қилиб одатда сувнинг 1 г/л умумий минераллашиш даражаси олинади. Асосан, ичиш, курорт ва санаторийларда даволаниш учун қўлланилади.

МИОАТРОФИЯ — мускулларнинг озиб кетиши; маълум бир мускуллар гуруҳидан бошланиб, кейин бутун мускулларга ўтиши мумкин, натижада уларнинг ҳам ҳажми кичраяди. Асосан болаларда учраб, оилавий ва ирсий хасталик ҳисобланади.

МИОБЛАСТЛАР — эмбриогенез даврида ва мускул тўқималарининг регенерацияси пайтида ҳосил бўладиган ҳужайралар. М. дук шаклида, бир ядроли бўлади. Улардан силлик ва кўндаланг-таргил мускул тўқималари тараққий этади.

МИОГЕН ЛЕЙКОЦИТОЗ — жисмоний иш ёки шиддатли спорт машқларини бажарганда қондаги лейкоцитлар сонининг вақтинча кўпайиб кетиши. М. л. нинг (бажарилган ишнинг характери ва оғир-енгиллигига қараб) уч фазаси мавжуд.

МИОГИСТОГЕНЕЗ — онтогенез давридаги мускул тўқимасининг ривожланиш жараёни.

МИОГЛОБИН — скелет мускулларининг бир занжирли гемпротейди. Оксилли қисм — глобин ва оксилсиз гуруҳ — гемдан ташкил топган. Кислородни сақлаш ва узатиш вазифасини бажаради.

МИОГЛОБИНУРИЯ — сийдикда *миоглобин* бўлиши; бунда сийдик қизил-қўнғир тусга қиради.

Мускул оксилларининг нотўғри парчаланиши оқибатида рўй беради.

МИОГРАФИЯ — мускуллар гуруҳи ёки алоҳида мускуллар функциясини текшириш мақсадида улар қисқаришини қайд қилиш. Бунда мускулнинг бир учига ричаг бирлаштириб, ричагнинг бўш учи кимогрф лентасида қисқариш эгри чизиги — миограммани чизиб туради.

МИОЗ — кўз қорачиғининг торайиб қолиши. Баъзи кўз касалликлари ёки кўзга томизилган дорилар таъсири сабаб бўлади.

МИОЗИН — мускул қисқаришида қатнашадиган тодалар (миофибриллар) таркибига қирадиган, глобулин типидagi оксил. Мускул қисқариш оксилларининг $2/3$ қисмини ташкил этади.

МИОЗИТ — мускулларнинг яллиғланиши; бунда мускуллар санчиб оғрийди, баъзан зарарланган мускуллар атрофияланади.

МИОКАРД — юракнинг ўрта мускул қавати; махсус кўндаланг-тарғил мускул тодаларидан тузилган; юрак деворининг асосий қисми. Организмнинг бутун ҳаёти давомида ўз-ўзидан бир маромда қисқариб-бўшаши туради.

МИОКАРД ИНФАРКТИ — юрак-томир касаллиги; коронар қон айланишининг бузилиши (атеросклероз, тромбоз, спазм) натижасида юрак мускулида ҳосил бўлади. М. и. нинг ривожланишига гипертония касаллиги, қандли диабет, семириб кетиш, кашандалик, кам ҳаракат қилиш, руҳий кечинмалар сабаб бўлади. М. и. тахминан ярми стенокардия заминиди рўй беради. Асосий белгилари: кўкрак қафасининг маркази ёки чап ярми куйиб-ачишиб, қисиб оғрийди, ҳаво етишмайди, қонда ва электрокардиограммада ўзгаришлар рўй беради.

МИОКАРДИОДИСТРОФИЯ, миокард дистрофияси — юрак мускули (миокард) нинг яллиғланмасдан, балки моддалар алмашинувининг бузилиши (биокимёвий ўзгаришлар) туфайли зарарланиши. М. юрак етишмовчилигига олиб келади.

МИОКАРДИТ — юрак мускуллари (миокард) нинг яллиғланиши. Табиати жиҳатидан ўткир ёки сурункали, юкумли-аллергик (мас., ревматизмда, скарлатинада) бўлади. М. да юрак мускулларининг тузилиши ўзгаради. Қасаллик оғир кечганда мускул тодалари емирилиб, улар ўрни чандикланади. М. да мускул тодаларининг ўзи (паренхиматоз М.), баъзан бириктирувчи тўқималар (интерстициал М.) яллиғланиши мумкин. М. да нафас қисади, юрак уриши тезлашади, юракда оғрик, аритмия пайдо бўлади. Ревматизм оқибатида келиб чиққан М. (ревмокардит) кўпинча болаларда учраб, одатда эндокардит б-н бирга ўтади.

МИОКИМИЯ — юз ёки гавданинг бошқа қисмларидаги мускулларнинг «учиши». Мускулларнинг кичик бир доирада ойнаб-йиллаб доим «учиб туриши». Бундай ҳолат асаб чарчаганлиги, баъзан эса оғир касаллик (мас., амиотрофик склероз) борлигидан далолат беради. Айрим ҳолларда периферик нерв тодаларининг яллиғланишида ҳам кузатилади.

МИОКИНАЗА — трансферазалар синфига қирадиган фермент; аденин нуклеотидлар (АТФ, АДФ ва АМФ) нинг мускул тўқимасида ўзаро айланиш реакциясини каталислайди. Қон ва мускуллардаги М. активлигини аниқлашда диагностик аҳамиятга эга.

МИОКЛОНИЯ — бир гуруҳ мускулларнинг беихтиёр тез-тез қисқариши. Қасалликка миёчаннинг тишсимон ядроси ёки миёча оёқчаларидан биридаги жароҳат сабаб бўлади. Умумий ва чегараланган М. фарқ қилинади. Умумий М. тўхтовсиз бўлиб, фақат кечаси уйкуда йўқолади. Чегараланган М. юз, тил, тилча, кўз мускулларида кузатилади.

МИОКЛОНУС-ЭПИЛЕПСИЯ — миоклонияга дучор бўлган беморда тутканок хуружлари кузатилиши. Онлавий ирсий касаллик бўлиб, аутосом-рецессив типда наслдан-наслга ўтади. Болалик даврида бошланади.

МИОЛИПОМА — таркибиди силлиқ мускул тодалари бўлган хавфсиз ўсма — липома.

МИОЛОГИЯ — мускуллар системасининг тузилиши ҳақидаги таълимот. Анатомиянинг бир бўлими.

МИОМА — мускул тўқимасидан ривожланган хавфсиз ўсма; таркибиди мускул элементлари бор, турли аъзолар (кўпроқ бачадон, тери ва меъда-ичак йўллари) да учрайди.

МИОПАТИЯ — мускуллар ирсий касалликларининг умумий номи. Даставвал мускулларда дистрофик ўзгаришлар кузатилади, мускул тодаларининг қисқариш хусусияти бузилади, мускуллар кучсизланиб кичраяди. Натижада бемор зўрға ҳаракат қилади, бора-бора тура олмай қолади.

МИОПИЯ — к. *Яқиндан кўриш*.

МИОРЕЛАКСАНТЛАР — к. *Кураресимон моддалар*.

МИОСАРКОМА — мускул тўқимасидан ривожланган хавфли ўсма; силлиқ мускулдан ўсгани — лейомиосаркома, кўндаланг-тарғил мускулдан ўсгани — рабдомиосаркома деб аталади.

МИОСАТЕЛЛИТОЦИТ — кўндаланг-тарғил мускул тўқимасидаги мускуллараро бир ядролу камбиал ҳужайра.

МИОСПАЗМ — мускулларнинг тортишиб қолиши; кўпинча айрим мускулларда учрайди.

МИОТИК ДОРИЛАР — кўз қорачиғини торайтирадиган препаратлар; М. д. дан пилокарпин гидрохлорид кўксув (глаукома) касаллигида ишлатилади.

МИОТОМИЯ — мускулларни кесиш, кесиб оранин очиш.

МИОТОНИЯ — мускулларнинг оиларий ирсий касаллиги. Қасалликда мускулларда моддалар алмашинувида кальций-тропонин-актомиозинларнинг ўзаро боғланиш жараёни ўзгаради. Мускулларнинг таранг ҳолатдан бўшашган ҳолатга ўтиш хусусияти бузилади. Таранглашган мускул жуда секин бўшаши. Мас., мушт қилинганда уни ёзиш, ушлаган буюмни кўйиб юбориш қийин бўлади. Қасаллик ўсмирлик давридан намоён бўла бошлайди.

МИОТОНОМЕТРИЯ — мускуллар тонусини ўлчаш орқали улар функционал ҳолатини текшириш усули.

МИОФАСЦИТ — мускул пардаси (фасция) бириккан жойининг яллиғланиши; ҳаракат кучайганда оғрик пайдо бўлиши б-н ифодланади. Артроз, мускул ва бўғимларнинг бошқа касалликларида кузатилади.

МИОФИБРИЛЛА — мускул тўқималари ҳужайраларининг цитоплазмасида жойлашган қисқарувчи иплар. Силлик мускул М. сининг йўғонлиги 0,01 мк, кўндаланган-тарғил мускулларники эса 0,5—2 мкм. Булар мускул толасининг ўзига параллел равишда бир учидан иккинчи учига давом этувчи туташ толалар дастасини ҳосил қилади. Ҳар бир М. кимёвий таркиби ва оптик хоссалари ҳар хил бўлган дисклардан ташкил топган.

МИОФИЛАМЕНТЛАР — миофибриллалар таркибига кирувчи протофибриллаларнинг умумий номи. Қисқариш хоссасига эга. Йўғонлиги 10 нм бўлган миозиндан иборат йўғон М., 5 нм атрофидаги актиндан иборат ингичка М. фарқланади.

МИОЦИТ — бир ядроли мускул ҳужайраси; мускул тўқимасининг структур ва функционал бирлиги.

МИОЭНДОКАРДИТ — юрак эндокарди (ички қават) б-н миокарди (мускул қават) нинг бир вақтда яллиғланиши. Кўпинча ревматизм оқибатида, шунингдек *дифтерия*, *ангина*, *сепсис*, *скарлатина* ва б. касалликлар туфайли юзата келади.

МИОЭПИТЕЛИОМА — эпителий шиллик қавагининг мускул толаларидан ривожланидиган хавфсиз ўсма.

МИОЭПИТЕЛИОЦИТ — кўп ўсимтали, қисқариш хусусиятига эга бўлган ҳужайра. Эктодермидан ривожланади. М. цитоплазмасида махсус қисқарувчи фибриллалар бўлади. М. лар сўлак, сут ва тер безларнинг секретор қисмлари атрофида жойлашади ва уларни сиқиб, ҳужайра секретининг ацинус бўшлиғига чиқишини таъминлайди.

МИРИНГИТ — қулок ноғора пардасининг ўткир яллиғланиши; жароҳатланиш, ҳаво босимнинг кескин ўзгарishi, ташқи қулоқнинг яллиғланиши, кўпинча грипп ва б. сабаб бўлади.

МИС — Д. И. Менделеев даврий системасининг I группасига мансуб кимёвий элемент; символи *Сн*, атом номери 29, атом оғирлиги 63,546; ҳайвонлар организмда мураккаб органик бирикмалар таркибига қирадиган микроэлемент, гемоглобин синтезида иштирок этади, кўмик фаолияти ва бир қатор алмашинув жараёнларини стимуллади.

МИТОЗ — ҳужайраларнинг бўлиниш усули; бунда генетик материал киз ҳужайрлар ўртасида бир хилда тақсимланади ва авлоддан-авлодга ҳужайраларда хромосомалар кетма-кет такрорланади. М. жараёни одатда, 4 босқич — профаза, метафаза, анафаза ва телофазага бўлинади. М. ни нейрогуморал система — буйрак усти, гипофиз, қалқонсимон ва жинсий безлар гормони ҳамда нерв системаси, шунингдек ҳужайрадаги омилар (тўқима маҳсулоти, ҳужайранинг функционал фаолиги) бошқаради. Турли хил патологик жараёнларда М. нинг нормал кечиши бузилади. М. патологиясининг бир неча тури бор: 1) хромосомаларнинг шикастланиши; 2) митотик аппаратнинг шикастланиши; 3) цитотомиянинг бузилиши. Хавфли ўсмаларда патологик М. сони кескин ортиб кетади.

МИТОХОНДРИЯ — ҳайвон ва ўсимлик ҳужай-

ралари органонди. М. ўзгарувчан шаклда, кўпинча ип ёки донача ҳолида бўлади. М. да ҳужайрани энергия б-н таъминловчи оксидланиш-қайтарилиш реакцияси рўй беради. Уларда юқори энергияли фосфат боғларини тутувчи АТФ синтезланади. Битта ҳужайрада I дан бир неча минггача М. бўлади.

МИФОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; бунда беморлар аниқ мулоҳазаларини айта туриб, гўё ёлғон сўзлаб юбораётгандек, уни атрофдагилар нотўғри тушунаётгандек бўлаверади, шунинг учун гапирётганларида узок ўйлаб, тўхтаб-тўхтаб, ҳадиксираб турадилар.

МИШЬЯК — Д. И. Менделеев даврий системасининг V группасига мансуб кимёвий элемент; символи *As*, атом номери 33, атом оғирлиги 74,9216; М. бирикмалари заҳарли, уларнинг баъзилари доривор модда, кишлоқ хўжалигида заҳарли химикатлар сифатида қўлланилади.

МИЭКТОМИЯ — 1) мускулларни кесиб олиб ташлаш; 2) кўз гилай бўлганда унинг ташқи мускулунинг бир толасини кесиш.

МИЯ — нерв системасининг марказий қисми; бош ва орқа миядан иборат. М. қулранг ва оқ моддадан тузилган. Қулранг модда нерв ҳужайраларидан, оқ модда эса нерв толаларидан ташкил топган. Қулранг модда асосан бош миянинг пўстлоқ қаватида жойлашган бўлиб, унда ички ва ташқи муҳитдан олинган таъсиротларни қабул қилиб, керакли жавобларни нерв толаларига йўналтиради. Орқа миёда қулранг модда унинг ички қисмида жойлашган бўлиб, атрофини оқ модда ўраб туради. М. одамда тафаккур органи ҳисобланади.

МИЯ ПАРДАСИ — бош ва орқа мияни ўраб турадиган бириктирувчи тўқима мембраналари. М. п. устма-уст жойлашган учта пардадан иборат: 1) қаттиқ парда калла суюқлигининг ички юзасига, умуртка канали деворига (орқа миёда) ёпишиб туради ва томирларга бой; 2) тўр парда юпка ва жуда кўп тешикли бўлиб, унинг остидаги бўшлиқларда тиник мия суюқлиги (ликвор) туради; 3) томирли парда қон томир ва нервларга бой юпка парда бўлиб, пўстлоқ эгатларининг орасига кириб жойлашган. Парда томирлари мия суюқлигини чиқаришда катнашади.

МИЯ ЧАЙКАЛИШИ — бош ва орқа миянинг ёпиқ шикастланиши. Бунда беморнинг ранги оқариб, боши айланади, кўнгли айниб, қайт қилади, оғир ҳолларда қисқа вақт хушдан кетади, томири суст уради, нотекис нафас олади, баъзан нистагм, пай рефлексларининг сусайиши, кўз соккасининг оғриши, қисқа вақт хотира йўқолиши (амнезия) кузатилиши ҳам мумкин.

МИЯ ЭГАТЛАРИ — қатта мия ярим шарларининг ташқи юзаларидаги чуқурчалар. Эгатлар мия юзасини лоҳида бўлақларга ажратиб туради. Жумладан миянинг пешона бўлаги б-н тепа бўлаги оралиғида марказий эгат жойлашган. Чакка бўлақни бошқа бўлақлардан миянинг ён томонидаги эгат ажратиб туради. Булардан ташқари, мия ҳар бир бўлагининг ўзидаги пушталар оралиғида ҳам ҳар хил эгатлар бўлади.

МИЯЧА — бош миянинг бир қисми; иккита ярим шардан иборат. Одамнинг юриши, тана мувозанати, мускуллар тонусини автоматик равишда бошқариб туради.

МНЕМОДЕРМИЯ — ҳеч қандай касаллиги бўлмаган терининг қичиши; мас., кўтирдан тузалгандан кейин ёки бирор хашаротни ўйлаганда киши ўз терисида ҳаёлий қичиш сезади.

МОДДАЛАР ВА ЭНЕРГИЯ АЛМАШИНУВИ, метаболизм — тирик организмларда кечадиган кимёвий ва физик ўзгаришлар мажмуи; ҳаёт асосини ташкил этади. Ташқи муҳитдан олинadиган озиқ моддалардан организмда икки йўл б-н фойдаланилади: организм таркибий қисмларининг қурилишига сарф бўлади (ассимиляция) ёки энергия ҳосил қилиш учун оксидланиш йўлиб-н парчаланadi (диссимиляция). Тирик организмларнинг барча компонентлари доимо парчаланиб ва қайтадан синтезланиб туради. Бу жараён моддалар ва энергия алмашинуви бўлиб, парчаланиб жараёнлари йиғиндиси катобализм ва синтез б-н боғлиқ реакциялар аналлизм деб аталади. Моддалар алмашинуви жараёнида овқат б-н қабул қилинадиган оксил, углевод, ёғлар ва бошқа моддалар аввало меъда-ичак йўлида гидролитик парчаланиб, кичик молекулалар шаклида қонга сўрилади ва организмнинг мана шу типдаги ўзига хос таркибий қисмлари учун хом ашё сифатида хизмат қилади. Оксидланиш жараёнида ҳосил бўлган сўнгги маҳсулотлар — сув, карбонат ангидрид, аммиак, сийдикчил (мочевина) ва б. чикинди моддалар ташқарига чиқариб турилади. Энергия алмашинувида углевод ва ёғларнинг парчланишида ажраладиган энергия ўзгарadi, сақланади, кўчирилади ва ҳаётий жараёнлар учун сарфланади.

МОДЕЛЬ (биология ва тиббиётда) — биологик системалар ёки жараёнларнинг ўзига хос хусусиятларини, патологик ҳолатлар, касалликларни айнан ўзига ўхшатиб кўрсата оладиган объект; биологик системалар ёки жараёнлар қонуниятларини ўрганишда қўлланиладиган математик тасвир.

МОДИФИКАЦИЯ — ташқи муҳит омиллари таъсирида организм белгилари (фенотипи) нинг ноирсий ўзгариши. М. организмларнинг онтогенези давомида атроф муҳит ўзгаришларига мослашиш имконини беради.

МОЙЧЕЧАК — бир йиллик ўт ўсимлик. Гули ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар, кумаринлар, хамазулен, С витамин, каротин, аччик, шиллик ва б. моддалар бор. Дамлама-си ва турли йиғмалар — қойлар таркибида юмшатувчи, терлатувчи, ел ҳайдовчи, яллиғланишга қарши таъсир этувчи, антисептик дори сифатида меъда-ичак, гинекологик касалликларни даволашда ишлатилади.

МОЛЕКУЛЯР БИОЛОГИЯ — ҳаёт ҳодисаларини биологик макромолекуляр оксил ва нуклеин кислоталар асосида ўрганадиган комплекс фан. М. б. хужайра аъзочаларини, молекулалардан юқори оксил-нуклеин кислоталардан ташкил топган компонентлар — хромосома, рибосома, кўрув пурпури — родопсин, мускул толалари ва б. нинг тузилиши, функцияси ҳамда улар муносабатини электрон микроскоп даражасида рентгеноструктур анализ ва б. махсус методлар ёрдамида текширади; ҳаётнинг асосий белгилари: ҳаракат, ўсиш, ривожланиш, ирсият ва ирсий ўзгаришлар, ирсий касалликлар, иммунитет, рақ, вируслар ва б. тирик хужайра б-н ўлик дунё ораллиғидаги кўринишларни оксил ва нуклеин кислоталар

тузилиши ҳамда ўзгариши шаклида тушунтиришга интилади. М. б. физика ва кимё гоилари ҳамда методларини биологик воқеаларни ўрганишга жалб қилиш асосида 20-аср ўргаларида шаклланди. М. б. нинг ривожланиши асосида генетик инженерия соҳаси дунёга келди.

МОЛЕКУЛЯР ГЕНЕТИКА — генетика фанининг бир бўлими; организмдаги генетик жараёнларнинг молекуляр асосини ўрганади. Тирик мавжудотдаги ирсият ва ўзгарувчанликнинг моддий асоси — хужайраларда молекуляр даражада кечадиган генетик ахборотларнинг наслдан-наслга ўтиши ва ўзгаришини тадқиқ этади. М.Т. нинг асосий ютуқлари — генининг кимёвий структурасини аниқлаш (1953) ва организмдаги ирсий ахборотнинг қайд этилишини билиш ҳамда генетик инженерия усулларининг яратилиши бўлди.

МОЛЕКУЛЯР КАСАЛЛИКЛАР — нуклеин кислоталар ва оксил (асосан энзимлар) молекуласида мутацион ўзгаришлар рўй бериши оқибатида вужудга келган ирсий касалликларнинг умумий номи. Улар ирсий аппарат, яъни хужайра ядросида ДНК даги етишмовчилик туфайли пайдо бўлади, натижада оксил синтези бузилади. Моддалар алмашинуви учун зарур ферментлар синтез қилинмай қолади.

МОЛЕКУЛЯР ПСИХОБИОЛОГИЯ — руҳий жараёнларнинг биологик асослари ва бузилишларини молекуляр даражада ўрганадиган илмий йўналиш.

МОЛИБДЕН — Д. М. Менделеев даврий системасининг VI группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Мо, атом номери 42, атом оғирлиги 95,94. Баъзи ферментлар молекулалари таркибига қиради.

МОНОАМИНОКСИДАЗА — моноаминлар амино туркумини оксидлаш йўли б-н ажратадиган (дезаминлайдиган) фермент. М. кучли биологик таъсирга эга адреналин ва гистаминни шу йўл б-н четлатиб туради.

МОНОАРТРИТ — бир бўғимнинг яллиғланиши. Ревматондли артрит, Бехтерев касаллиги, сил, подагра, псориаз ва б. касалликларда кузатилади. Яллиғланган бўғимда оғрик, қизариш, ҳаракатнинг чекланиши, шунингдек шиш пайдо бўлиши мумкин.

МОНОАНЕСТЕЗИЯ — бир қўл ёки оёkning ҳеч нарса сезмаслиги. Бу ҳолат бош мия жароҳатланганда, орқа мия ёки нерв тутамининг айрим қисмларида, шунингдек периферик нервнинг ўзида жароҳат бўлганда кузатилади.

МОНОБРАХИЯ — ривожланиш нуқсони; бир қўлнинг туғма бўлмаслиги.

МОНОДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсони; қўл панжасида туғма битта бармоқ бўлиши.

МОНОМАНИЯ — бир хил белги, биргина аломат, мас., алаҳлаш ёки васваса ғояси б-н кечадиган руҳий бузилиш ҳолати.

МОНОМИЦИН — аминокликозидлар гуруҳига мансуб антибиотиклардан бири; кўпгина граммусбат ва грамманфий бактерияларга нисбатан фаол бўлиб, колиэнтерит, токсик диспепсия, бактериял ва амёба дизентерияси, сальмонеллез, сийдик йўллариининг ўткир ва сурункали етишмовчилиги, тери лейшманнозидида қўлланилади.

МОНОНЕВРИТ — периферик нерв толасининг алоҳида яллиғланиши. Шу нерв толаси таъминлайдиган мускуллар фалажланади, сезги йўқолади ёки сусаяди, пай рефлекслари заифлашади ва шу мускуллар озиб, баъзан оғрийди.

МОНОУКЛЕАР — дончасиз бир ядролу кон хужайралари; лимфод хоссасига эга думалок ёки овал шаклдаги хужайра.

МОНОУКЛЕОЗ, Филатов касаллиги — ўткир юкумли касаллик; иситма, ангина пайдо бўлиши, лимфа туғунларининг катталашуви, кон таркибининг ўзгариши ва х.к. б-н ифодаланади.

МОНОУКЛЕОТИДЛАР — азот асоси, углевод ва фосфат кислотадан иборат бирикма. Нуклеин кислоталарнинг структура элементлари. Эркин ҳолда коферментлар ҳосил қилади.

МОНОПАРЕЗ — бир қўл ёки оёkning чала (енгил) фалажланиши; бу касаллик ўчоғига қараб пай рефлекслари, сезги, мускуллар тропик ва тоник ҳолатларининг ўзгариши б-н намоён бўлади.

МОНОПЛЕГИЯ — бир қўл ёки оёkning чуқур фалажланиши. Шу қўл-оёқда мускуллар тонуси ошиб кетиб, пай рефлекслари кучаяди ва сезги сусайиб, ҳаракат кучи камайиб кетади.

МОНОПОДИЯ — ривожланиш нуксон; бир оёkning туғма бўлмаслиги.

МОНОРХИЗМ — бир мойянинг туғма йўқлиги; киши соғлиғига таъсири йўқ.

МОНОСАХАРИДЛАР — углеводларнинг пастрок бўлақларга парчаланмайдиган энг содда туркуми. М. полигидроксилальдегид — альдозалар ва полигидроксилкетон — кетозалар шаклида бўлади. М. таркибидаги углерод атомларининг сонига қараб триоза, тетроза, пентоза, гексоза, гептозалар қатори бор. Энг муҳим М. 6 углерод атоми тутувчи альдогексозалар: глюкоза, галактоза, манноза, кетогексоза, фруктоза, 5 углерод атоми рибоза ва дезоксирибозалардир. М. эркин ҳолда ва мураккаб полисахаридлар, дисахаридлар таркибида боғланган ҳолда бўлади.

МОНОСОМИЯ — диплоид организмнинг хромосомалар тўпламида гомологик хромосомалардан бирининг бўлмаслиги; анеуплоидия кўринишларидан бири, мас., Шерешевский — Тернер касаллигида жинсий хромосомалардан бири бўлмайди (44 аутосома ва XO).

МОНОФАЗИЯ — нутқнинг ўзгариши; бунда одам бир хил овоз б-н факат битта сўзни такрорлай беради.

МОНОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўркүк ҳолати; уй ва хоналарда, кўча ва майдонларда, айниқса кечаси ёлғиз қолишдан кўркиш. Бемор бирор сабаб б-н ёлғиз қолса, уни ваҳима босиб, дарҳол одамлар орасига боради.

МОНОЦЕНТРИЗМ — ҳозирги одам тури (неоантроплар) ва унинг ирқлари Ер шарининг муайян бир минтақасида, қадимги одамларнинг муайян бир формасидан пайдо бўлганлиги тўғрисидаги назария.

МОНОЦИТ — дончасиз бир ядролу оқ қон таначалари. Катта ҳажмли (12—20 мкм), цитоплазмаси ишқорий бўёқлар б-н бўялувчи, ядроси кўпчилик ҳолларда ловиясимон ёки такасимон шаклга эга бўлган хужайра. Периферик қонда

фагоцитлик вазифасини бажаради (яллиғланиш реакцияларида қондан тўқималарга ўтиб, макрофаглар функциясини ўтайди).

МОНОЦИТОЗ — периферик қонда моноцитларнинг кўпайиши; кўпгина юкумли касалликларда кузатилади.

МОНОЦИТОПЕНИЯ — периферик қонда моноцитлар сонининг камайиши.

МОРГАНЬИ — АДАМС — СТОКС СИНДРОМИ — юрак ўтказувчи системаси ишининг бузилиши оқибатида ва аритмияларнинг мураккаб турларида вужудга келувчи синдром. Бунда беморнинг тўсатдан хушдан кетиши, рангининг оқариши, чуқур нафас олиш, кўкариш ва юз мускулларининг «учиши», сўнгра тутқаюкка ўхшаб тиришиш рўй беради. Юрак уриши эшитилмайди ва кўпинча артериал босимни аниқлаб бўлмайди.

МОРНАК СИНДРОМИ — қандли диабет б-н оғриган болаларда гепатомегалия, жисмоний тақомилланишнинг орқада қолиши, «Қушингойд» типда семириш ва остеопороз б-н ифодаланувчи клиник ҳолат. М. с. қандли диабет б-н оғриган болаларни ёшлиқдан бошлаб нотўғри даволаш (старли микродора инсулин бермаслик), парҳез қилмаслик, ижтимоий шароитнинг ёмонлиги, касал болага яхши қарамасликдан келиб чиқади. Бундай беморларда кетоацидозга мойиллик кузатилади.

МОРФИН — афюн (опий) нинг асосий алкалоиди; оғрик қолдирувчи кучли наркотик моддаларга қиради. Тибббётда М. нинг хлорид тузи ишлатилади. М., асосан, м. н. с. га таъсир этади: оғрик сезгисини камайтиради, нафас, йўтал ва қусиш марказларини сусайтиради, адашган ҳамда кўзани ҳаракатлантирувчи нервлар марказини кўзғатади. Уни бир неча бор қабул қилинганда киши ўрганиб қолиши (морфинизм) мумкин.

МОРФИНИЗМ — наркомания хилларидан бири, морфинга ўрганиб қолиб, уни қабул қилмай тура олмаслик, хуморлик. М. да руҳият (шахснинг хусусиятлари, худк-атвори, иродаси) бузилади, хумор вақтида эса одам тиришиб қолади, тинкаси қурийди, юрак-томир, меъда-ичак ва жинсий органлар фаолияти, моддалар алмашинуви издан чиқади.

МОРФОГЕНЕЗ — 1) онто-ва филогенез даврида организм орган ва системаларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши; 2) эмбрионал морфогенез — хайвон организми тараккиётининг илк даврида аъзо ва системаларининг пайдо бўлиши ва таракқий этиши.

МОРФОЛОГИЯ — одам ва хайвонлар организмидеги органлар, тўқималар тузилишини ҳамда шаклини ўрганадиган фанлар мажмуи. Анатомия, гистология, цитология, эмбриология, фанларни ўз ичига олади.

МОТОНЕЙРОНЛАР — м. н. с. эфферент нейронларининг аксонлари; скелет мускулларини иннервация қилади. М. нинг таналари орқа миёнининг олдинги шохларида, узунчоқ ва ўрта миёнда жойлашади. Орқа миёнининг М. и альфа-ва гамма-М. га бўлиниб, альфа-М. н скелет мускул толаларини иннервация қилиб, организм ҳаракатини таъминлайди. Гамма-М. эса мотонейроннинг интрафузал мускул толаларини иннервация қилади.

МОТОР БИРЛИКЛАРИ — орқа миёнининг олдин-

ги шохларидаги ҳаракатлантирувчи нейрон ўсиғи — мотор нерв толаси ва у иннервация қиладиган скелет мускул толаларининг бутун бир гуруҳи. Одамнинг турли мускулларида М. б. таркибига кирувчи мускул толаларининг сони 10 дан 3000 гача боради. Битта М. б. таркибига қирадиган мускул толалари бир вақтда қўзғалади.

МОХОВ, лепра — сурункали юқумли касаллик. Мохов таёқчаси қўзғатади, терида ва б. аъзоларда қаттиқ, бора-бора ёрилиб ярага айланувчи тугунлар пайдо бўлади. Тери сезувчанлиги йўқолади. Қош ва киприклар тўкилиб кетади. М. да қўз, тери, нерв системаси, шунингдек ички органлар зарарланади. Беморлар изоляция қилиниб, махсус шифохона — моховхонада даволанади.

МОХОВГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — мохов касаллигини даволашда ишлатиладиган моддалар (диафенилсульфон, тиаозетазин ва б.)

МОХОВХОНА, лепрозорий — мохов касаллигига йўлиққан беморларга мўлжалланган даволаш-профилактика муассасаси. М. ларда беморлар асосий даво омилларидан ташқари меҳнат б-н ҳам даволанади.

МОЯК, уруғдон — эркак жинсий бези. Бир жуфт бўлиб, ёрқок ичида жойлашган. Жинсий хужайра — сперматозоид ва эркаклар жинсий гормони ишлаб чиқаради.

МОЯК ИСТИСКОСИ, гидроцеле — мойка пардалари орасида суюқлик йиғилиши. М. и. туғма бўлиши ёки турли яллиғлиғи касалликларида, шунингдек мойка шикаст еганида вужудга келиши мумкин. Ерқок қатталашиб оғрийд, юриш қийинлашади. Уткир ва сурункали тури фарқ қилинади. Ўз вақтида олди олинмаса, бепуштликка олиб келади.

МУДДАТИДАН УТГАН ҲОМИЛАДОРЛИК — ҳомиладорлик муддатининг 42 ҳафтадан ошиб кетиши. Асосан чин (биологик) ва сохта М. ў. х. кузатилади.

МУЗИКА БИЛАН ДАВОЛАШ — ҳис-туйғу ва руҳий кечинмаларга бир маромли куйлар ва музикалар орқали таъсир этиб беморларни даволаш усули.

МУКОВИСЦИДОЗ — ирсий касаллик. Меъда ости бези, ичак ва нафас йўлларида кистасимон ўзгаришлар пайдо бўлиши ва чиқарув йўллари-нинг ёпишқоқ шира б-н бекилиб қолнишдан юзага келади. Сурункали пневмония, овқат ҳазм қилишнинг бузилиши кўринишида кечади, аутосом-рецессив шаклда наслдан-наслга ўтади.

МУКОКОЛЬПОС — қизлик пардаси ёки қин (пастки қисми) нинг қалинлашиб кетиши сабабли қинда шиллик тўпланиши.

МУКОМЕТРА — бачадон йўлининг тўсилиб қолиши туфайли (мас., бачадон бўйни қалинлашиб кетганда) унда шиллик тўпланиши.

МУКОПОЛИСАХАРИДЛАР — ҳайвон бириктирувчи тўқималарнинг углевод компоненти; бир неча хил моносахаридлар, уларнинг аминацил сульфат маҳсулотлари ва урон кислоталаридан ташкил топган полисахарид. Бир қатор М. сульфат кислота ҳам тугади, мас., г и а л у р о н т к и с л о т а , х о н д р о и т и н с у л ь ф а т , г е п а р и н . Ҳайвонларда М. таянч, қўриқловчи ва мойловчи материал бўлиб хизмат қилади. Қон туркуми моддалари ҳам М. дир.

МУКОПОЛИСАХАРИДОЗ — мукополисахаридлар алмашинувининг бузилиши, уларнинг орган ва тўқималарда тўпланиши ҳамда сийдик орқали кўн микдорда ажралиши б-н таърифланадиган ирсий касалликларнинг умумий номи.

МУРДА ДОҒЛАРИ — мурданинг таг қисмларига тўпланган тўқима суюқликларининг қон томирларига ўтиб, қонни суюқлантириши, эритроцитлардан гемоглобиннинг ювиб чиқарилиши ва гемоглобин б-н бўялган суюқликнинг тўқималарга бир текисда шимилиши натижасида ҳосил бўлган тўқ бинафша рангли доғ.

МУРДАНИ БАЛЬЗАМЛАШ — мурда тўқималарини микроорганизмлар ва тўқима ферментлари таъсирида иришдан сақлаш. Бунинг учун мурда тўқималари антисептик ва тўқима ферментларини қуршаб олиш хусусиятига эга бўлган махсус моддалар б-н тўйинтирилади. Бу моддалар мурданинг ташки кўринишини узок муддатга ўзгаришсиз сақлаб туриши б-н бирга гигроскопик хусусиятга ҳам эгадир.

МУРДАНИ ЕРИШ, аутопсия — бирор касалликдан ўлган одамга у тириклик вақтида қўйилган клиник диагнознинг тўғри ёки нотўғри эканлигини, қўлланилган дорилар таъсирини ўрганиш, ўлимга сабаб бўлган бошланғич ва давомли ўзгаришларни аниқлаш мақсадида амалга ошириладиган усул.

МУСҚУЛ, м у ш а к — қисқариш хусусиятига эга бўлган орган. Одам организмида уч хил М. бўлади: 1) скелет М. лари ёки ихтиёрий қисқарувчан М. лар; нурларни турлича қабул қилганидан микроскоп остида уларнинг толалари кўндаланг-тарғил бўлиб кўринади. Шунинг учун скелет М. лари кўндаланг-тарғил М. лар деб аталади; 2) юрак М. лари — кўндаланг-тарғил М. лардан тузилган бўлса-да, ихтиёрсиз қисқаради; 3) силлик ёки ихтиёрсиз қисқарувчан М. лар; ички органлар ва томирлар деворида бўлади. М. лар толалардан тузилган. Бу толалар ўзаро бириктирувчи тўқима б-н туташган бўлиб, уларни парда (фасция) ўраб туради.

МУСҚУЛ ДУҚЛАРИ — мускул толаларининг орасида бўладиган юксак даражада дифференци-аллашган рецептор тузилмалар; мускул толалари-нинг бўшаши ёки чўзилиши вақтида М. д. нинг қўзғалиши қайд қилинади. М. д. нинг қисқарувчи элементлари ҳамisha тонус ҳолатида бўлади, чунки уларга м. н. с. дан импульслар узлуксиз келиб туради.

МУСҚУЛ КУЧИ — куч массасининг унга берилган тезлашига бўлган кўпайтмаси. М. к. мускул кўтара оладиган энг кўп юк массаси б-н ёки изотермик қисқариш вақтида ўша мускул юзага келтирган энг катта таранглик б-н ўлчанади.

МУСҚУЛ ТОНУСИ — мускулларнинг энергияни кам сарфлаган ҳолда қисқарган (таранглашган) ҳолатини узок ва турғун сақлаб туриш хоссаси. Нерв системасининг эфферент таъсири туфайли юзага келади.

МУСҚУЛ ҚИСКАРИШИ — мускул таранглиги, узунлиги ва шаклининг ўзгариши. Мускул толалари қисқариб, таранглиги ўзгармаса — изотоник қисқариш, толалар узунлиги ўзгармай, тарангли-гининг ошиши — изометрик қисқариш дейилади.

Мускулнинг узок муддатли, кўшилиб кетган қисқариши тетаник қисқариш дейилади.

МУСКУЛ УТҚАЗУВЧАНЛИГИ — кўзғалишнинг таъсирланиш нуктасидан мускул толаси бўйлаб икки томонга ўтказилиши. Мускул тўқимасида кўзғалишнинг тарқалиш тезлиги нерв тўқимасига нисбатан анча паст бўлади.

МУТАГЕНЕЗ — физик ёки кимёвий мутагенлар таъсирида организмда ирсий ўзгаришлар — мутацияларнинг вужудга келиш жараёни. М. асосида ирсий информацияни сақловчи ва наслга ўтказувчи нуклеин кислоталари молекулаларининг ўзгариши ётади.

МУТАГЕНЛАР — тирик организмга таъсир қилиб ирсий ўзгаришлар — мутациялар ҳосил қилувчи физик ва кимёвий омиллар. Физик М. га ионлаштирувчи (гамма, рентген нурлари, протон ва нейтронлар) ҳамда ультрабинафша нурлар, шунингдек юкори ва паст т-ра, кимёвий М. га турли кимёвий бирикмалар, баъзи биополимерлар (организмга ёг бўлган ДНК ва РНК), алкалоидлар қиради. Биологик объектлар (вируслар, содда ҳайвонлар ва гижжалар) ҳам одамда мутация ҳосил қилиши мумкин. М. мутациялар тезлигини 100, ҳатто ундан ҳам кўп марта кучайтириши (супермутагенлар), хавфли ўсма келтириб чиқариши (канцерогенлар), майбамжрухликка сабаб бўлиши (тератоген) мумкин.

МУТАНТЛАР — дастлабки (ёввойи) типидан би-

рорта ирсий белгиси б-н фарк қиладиган организмлар. Ўз-ўзидан (спонтан) ёки мутагенлар таъсирида юзага келади. Кўпгина М. ёввойи формаларига (дастлабки организмларга) қараганда суст, баъзан дастлабки шаклларига қараганда устун бўлади, бундан ҳайвонларнинг янги зотларини, ўсимликларнинг янги навларини, микрорганизмларнинг янги штампларини яратишда фойдаланилади.

МУТАЦИЯЛАР — организм ирсий хусусиятларининг табиий ҳолда вужудга келадиган ёки сунъий йўл б-н ҳосил қилинадиган ўзгаришлари; организмнинг генетик материали — хромосомалар ва генларда қайта тузилиш ва бузилиш натижасида содир бўлади. М. жонли табиатдаги ирсий ўзгарувчанлик асосидир. Геномли, хромосомали ва генли (ёки нуктали) М. фарк қилинади.

МУТИЗМ — нутқ органлари соғлом бўлгани ҳолда беморнинг атрофдаги кишилар б-н гаплаша олмаслиги.

МУЦИН — сўлак ва бошқа шиллик секретлари таркибига қирадиган чўзилувчан масса. Кимёвий тузилиши бўйича гликопротеинларга тааллуқли. М. оғиз бўшлиғи шиллик қаватини турли механик ва кимёвий таъсирлардан сақлайди.

МҶМИЕ (мўмиёйи асл, тоғ балъзамини) — таркибида кўп хил органик ва анорганик моддалар бўлган смоласимон, биологик табиий модда. Шарқ табобатида асосан синган суякларнинг битишини тезлатиш, меъда яраси ва ташки нерв фалажини даволаш учун тавсия қилинади.

Н

НАЖАС — дефикацияда йўғон ичакдан чиқадиган масса. Ҳазм бўлмай қолган овқат моддалари ингичка ичакдан йўғон ичакка ўтиб, микроорганизмлар иштирокида бижғийди ва қисман ҳазм бўлади. Қолган қисми йўғон ичак безлари ишлаб чиқарган шиллик таъсирида ҳазм бўлмаган овқат қолдиқларига ёпишиб зичлашади ва Н. га айланади.

НАЗЛА — қ. *Глаукома*.

НАЗОФАРИНГИТ — бурун-ҳалқум шиллик пардасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши; ўткир яллиғланиш кўпинча гўдакларда учраб, бунга аденовируслар сабаб бўлади.

НАРКОЗ — наркотик моддалар ёки электр токи таъсирида пайдо қилинадиган чуқур уйку ҳолати (м. н. с. ҳужайралари фаолиятининг қайта тиклана оладиган тормозланиши). Бехушлик, сезгининг йўқолиши, ҳаракатсизланиш, шартли ва айрим шартсиз рефлексларнинг йўқолиши б-н ифодаланади. Н. турлари: ингалацион Н. — наркотик моддалар нафас йўллари орқали ҳидлатилади; ноингалацион Н. — наркотик моддалар бошқа йўллар б-н юборилади. Агар организмга икки ва ундан ортқ модда

бирданига юборилса, а р а л а ш Н., аввал бири б-н бошлаб кейингиси б-н давом эттирилса, комбинацияланган Н. дейилади.

НАРКОЗ МАСКА — ингалацион наркоз ўтказиш ёки сунъий нафас олдириш учун бемор юзига қўйиладиган ва оғзи б-н бурнини ёпиб турадиган мослама. Маскалар ноерметик (очик) — томчили наркоз учун ва герметик (ҳаво ўтказмайдиган, ёпик) бўлади.

НАРКОЛЕПСИЯ — м. н. с. нинг айрим хасталиклариди бўладиган уйку хуружи. Бунда бемор қаерда ва қандай вазиятда турганидан қатъий назар бирдан қаттиқ чарчоқ сезиб, шу заҳоти ухлаб қолади, мускуллари кескин бўшашиб, йиқилиб тушади ва шу зайлда ухлайверади. Уйку хуружи 0,5—1 соатдан ошмайди ва ўз-ўзидан ўтиб кетади, бу уйку вақтида беморни уйғотиш мумкин. Н. бош мия пўстлогининг айрим қисмларида тормозланиш жараёни рўй бериши натижасида келиб чиқади.

НАРКОЛОГ — наркология соҳаси б-н шуғулланувчи шифокор.

НАРКОЛОГИЯ — психиатрия фанининг алоҳида соҳаси; наркомания, токсикомания ҳамда алкого-

лизминг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг клиник шакллари, кечиши, оқибати, олдини олиш ва даволаш чораларини, шунингдек юридик томонларини ўрганади.

НАРКОЛОГИЯ ХИЗМАТИ — ичкиликбозлик касаллигига йўлиққанлар, гиёҳвандлар ва б. токсикоман беморларга даволаш-профилактика, тиббий-ижтимоий ва тиббий-юридик ёрдам кўрсатувчи махсус муассасалар туркуми. Н. х. стационар, ярим стационар, касалхонадан ташқари ва ишлаб чиқариш корхоналари қошидаги бўлимлардан иборат бўлиб, бунда тиббий муассасалар бошқа вазирликлар б-н ҳамкорликда ёрдам кўрсатади. Н. х. асосан наркология диспансерлари ва кабинетларида амалга оширилади.

НАРКОМАНИЯ, гиёҳвандлик, бангиллик — наркотик моддалар (морфин, афюн, наша ва б.)га ўрганиб қолиб, уларни истеъмол қилмасдан туролмаслик, хуморлик. Наркотик моддалар асосан м. н. с. га таъсир этиб, хурсандлик, вақтичоғлик, хотиржамлик ҳиссини уйғотади. Бора-бора наркоманларнинг кайфияти ўзгарувчан бўлиб қолади, хотираси ва иш қобилияти пасаяди, озиб кетади, моддалар алмашинуви бузилади, ички аъзолар функцияси ўзгаради ва х. к. Булар оқибатда чуқур руҳий-жисмоний маразмга сабаб бўлади.

НАРКОПСИХОТЕРАПИЯ, наркосуггестия — тинчлантирувчи, ухлатувчи дорилар беришдан ташқари сўз б-н ишонтириб даволаш усули. Бу дорилар ва сўз таъсирида бемор тезда тинчланиб, гипноз уйқусига кетади. Н. асосан енгил жароҳлик операцияларида қўлланилади.

НАРКОТИК МОДДАЛАР (наркотиклар) — асосан м. н. с. га таъсир этиб, сархуш қиладиган моддалар; дори сифатида ишлатилмайди. Наркомания (бангиллик) ҳолатини келтириб чиқаради. Шу сабабли у наркотик моддаларни назорат қилувчи доимий кўмига тасдиқлаган рўйхатга киритилган.

НАСЛ — қ. *Авлод*.

НАТРИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг I группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Na, атом номери 11, атом оғирлиги 22,9897; барча организмлар таркибига қиради; кўпчилик ҳаётий муҳим функцияларни амалга оширишда иштирок этади.

НАТРИЙ БРОМИД — бром препаратларидан; бош мия пўстлоғида тормозланиш жараёнини кучайтиради. Неврастения, невроз, истерия, уйқусизлик, қон босими кўтарилишининг бошланғич босқичи, тутканок, хорей ва б. ҳолатларда қўлланилади.

НАТРИЙУРЕЗ — сийдик б-н натрий ионларининг ортиқча ажрალიши.

НАФАС — мураккаб узлуксиз биологик жараён; тирик организмнинг ташқи муҳитдан кислород қабул қилиб, карбонат ангидрид ажратиб чиқариши. Одам ва умурткали ҳайвонларда Н. куйидаги босқичлардан: 1) ташқи нафас; 2) газларнинг қон б-н ташилиши; 3) қон ва тўқималар ўртасидаги газ алмашинуви; 4) органик моддаларнинг ҳужайраларда оксидланиши (ички ёки тўқима нафаси) дан иборат.

НАФАС ЕТИШМОВЧИЛИГИ — қоннинг нормал газ таркиби таъминланмаслиги ёки у ташқи нафас компенсатор механизмларининг зўрайиши ҳисобигагина амалга ошиши оқибатида юзага

келадиган организмнинг патологик ҳолати. Н. е. нинг келиб чиқиш сабаблари, механизмлари ва х. к. га кўра бир неча хили (мас., бронх-ўпка, диффуз, ҳужайра, марказий Н. е. ва б.) фарк қилинади.

НАФАС ЙЎЛЛАРИ — ҳаво ўтказадиган ковак органлар. Одамда Н. й. бурун бўшлиғи, ҳиқилдоқ, кекирдақ, бронхлардан иборат. Бронхлар ўнг ва чап ўпка таркибида дарахт шохи каби тармоқларга бўлиниб, охири ўпка альвеолалирига айланади. Нафас олганда ва чиқарганда ўпка альвеолалари орқали ҳаво алмашинади.

НАФАС КОЭФФИЦИЕНТИ — организмдан ажралиб чиқкан карбонат ангидрид (CO_2) гази ҳажмининг ўзлаштирилган кислород (O_2) ҳажмига нисбати. Н. к. миқдорига қараб организмда оксидланган моддаларнинг табиатини билиш мумкин: ёғлар оксидланганда Н. к. 0,7 га, оксиллар оксидланганда 0,8 га, углеводлар оксидланганда 1,0 га тенг бўлади. Одам тинч турганда, нормал ҳолатда Н. к. 0,85, ўртача жисмоний иш бажарганда 1 га яқин, оғир жисмоний машқларни бажарган спортчиларда 2 гача ортиши мумкин.

НАФАС МАРКАЗИ — м. н. с. нинг турли бўлимларида жойлашган, нафас органлари фаолиятини таъминловчи ва ички ҳамда ташқи муҳит ўзгаришларига нафасни мослаштирувчи нерв ҳужайралари йиғиндиси. Н. м. IV қоринча тубида, узунчоқ миyaning ретикуляр формациясида жойлашган. Н. м. нафас олиш маркази (инспиратор) ва нафас чиқариш маркази (экспиратор) дан иборат.

НАФАС ОЛИШ, инспирация — атмосфера ҳавосининг ҳаво йўллари орқали ўпкага кириши. Бунда ташқи қовургаларо мускуллар ва диафрагманинг қисқариши натижасида кўкрак қафасининг ҳажми кенгайди. Натижада ўпканинг ҳаво ҳажми катталашиб, ичидаги босими пасаяди ва ташқаридан ҳаво йўллари орқали ўпкага ҳаво кириб, нафас олинади.

НАФАС СИСТЕМАСИ — организм б-н ташқи муҳит ўртасида газ алмашинуви жараёнида хизмат қиладиган органлар системаси. Н. с. ҳаво ўтказувчи йўллар (бурун бўшлиғи, ҳалқум, ҳиқилдоқ, кекирдақ ва бронхлар) ва нафас қисми (ўпка ва ундаги альвеолалар) дан иборат. Ўпка нафаси атроф муҳит б-н ўпка орасида ҳаво алмашинувини ва альвеолалар ҳавоси б-н қон ўртасида газлар алмашинувини амалга ошириб, нафас олиш ва нафас чиқаришдан иборат.

НАФАС ЧИҚАРИШ — ўпқадан ҳавонинг ташқарига чиқиши. Бунда қовургаларо мускуллар ва диафрагманинг бўшашиши натижасида кўкрак бўшлиғининг ҳажми кичраиб, плевра бўшлиғидаги манфий босим камаяди, ўпкадаги ҳаво босими атмосфера босимидан юқорироқ бўлиши натижасида ҳаво ўпқадан атроф муҳитга чиқиб кетади.

НАФАС ҚИСИШИ, хансираш — ҳаво етишмаслик ҳисси; нафас частотаси, мароми ва чуқурлигининг бузилиши б-н кечади. Физиологик (мас., зўр бериб жисмоний ҳаракат қилганда, юқорига кўтарилганда) ёки патологик (юррак, ўпка касалликлари, анемия, гемоглобинопатия ва б. да) бўлиши мумкин.

НАФТАЛАН — таркибида ароматик ва нафтан углеводлари бор мураккаб табиий аралашма. Тиббиётда иссиқ б-н даволашда ишлатилади; нафталан суртмаси тери ва шиллик каватни юмшатади.

НАШАВАНДЛИК — гиёҳвандликнинг бир тури; наша чекишдан келиб чиқади. Наша чеккан кишиларда ундан ўткир ёки сурункали захарланиш кузатилади. Ўткир захарланганда киши жазавога тушиб, бесабаб ҳоҳлаб кулади, баъзан йиғлайди. Сурункали Н. да беморнинг хулқи ўзгариб, феъли дағаллашади, жажлдор бўлиб қолади, васваса ғоялари, идрок этиш алданишлари рўй беради, аклий қобилияти сусайиб, акли заифлик пайдо бўлади.

НАЪМАТАК — тиканли бута. Меваси ишлатилади. Таркибида С, В₂, Р ва К витаминлар, каротин, кандалар, ёғ, органик кислоталар, пектин, ошловчи ва б. моддалар бор. Мевасининг қайнатмаси ёки дамламаси, холосас препарати, мева шарбати бачадондан кон кетишини тўхтатуви, иситма қолдирувчи дори сифатида ҳамда меъда-ичак, жигар, ўт пуфаги, лавша (цинга) ва бошқа авитаминоз касалликларини даволаш, милк яра бўлганда ва қонаганда оғизни чайиш учун ишлатилади. Н. мойи ва каротин препарати турли яралар, куйган жой, тери касалликларини даволашда қўлланилади.

НЕВРАЛГИЯ — нерв толалари бўйлаб тарқаладиган интенсив оғриқ. Уч шохли нерв, бўйин-елка нерви чигали, куймич нерви, энса нерви Н. си кўпроқ учрайди. Грипп, ревматизм, бруцеллёз, тонзиллит каби касалликлар сабаб бўлади.

НЕВРАСТЕНИЯ, асаб ожизлиги, асаб толиқиши — невроз тури; бунда бемор салбий таъсиротларга осон берилувчан, жажлдор, тез қарчайдиган ва «мадори қурийдиган» бўлиб қолади; ётганида тез ухлаб қолиб, салгина шовқинга уйғониб кетади, бот-бот боши оғриб туради. Баъзи кишиларда олий нерв фаолиятига таъсир қилувчи омиллар кучли бўлиши туфайли аклий чарчаш (дармонсизлик неврози) кузатилади. Айрим кишилар эса бирдан хафа бўлиб, қаттиқ ҳаяжонланади (реактив неврастения). Н. га булардан ташқари, тез-тез асабга тегадиган ва дармонни қуритадиган вазиятлар, қаттиқ чарчаш, кечаси кам ухлаш ва б. сабаб бўлади.

НЕВРИНОМА — нервнинг Шванн пардаларидан ривожланган хавфсиз ўсма; 2—3 см катталикда, баъзан ундан ҳам каттароқ бўлади. Невр толалари бўйлаб ўсади.

НЕВРИТ — нерв тугуни, илдизи ва ундан тарқалган нерв толасининг ўткир яллиғланиши ёки бошқа сабабларга қўра (захарланиш, жароҳат) яллиғланишсимон ўзгаришлар рўй бериши. Дифтерия, терлама, грипп каби касалликлар, шикастланиш, захарланиш, шамоллаш оқибатида келиб чиқади. Невр идора қилаётган мускулларда фалажлик, терида сезувчанликнинг пасайиши, пай рефлексларининг сусайиши, мускулларнинг бир. оз озиши каби ўзгаришлар кузатилади (яна қ. *Мононеврит*).

НЕВРОБЛАСТОМА — невробластлардан иборат этилмаган ўсма; ёш болаларда кўп, катталарда кам учрайди.

НЕВРОЗЛАР — узок давом этган руҳий изтироблар натижасида нерв системаси фаолиятининг бузилишидан келиб чиқадиган асабий-руҳий касалликлар. Н. анча кенг тарқалган касаллик бўлиб, асосан нерв системаси тўғма ёки ҳаётда орттирилган заиф кишиларда кузатилади. Ички аъзоларнинг сурункали касалликлари, баъзи инфекциялар ва захарланишлар (хусусан, тамаки ва спиртли ичимликдан захарланиш), бош миянинг жароҳатланиши, ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши ва б. Н. ни авж олдирувчи сабаблардир. Н. нинг неврастения, истерия ва психастения тури фарқ қилинади.

НЕВРОЛИЗ — жарроҳлик усули; нерв хужайрасидаги ёки ундан бошланган ўсимталарни чандиклардан холи қилиш йўли б-н даволаш. Периферик ёки марказий нерв томirlари, илдизи, тугуни ёки бошқа патологик чандиклари тозалаб, нерв толасининг бутунлигини тиклаш.

НЕВРОЛОГИЯ — нерв системасининг нормал ривожланиши, тузилиши, функцияси ва касалликларини ўрганадиган тиббиёт-биология фани. Н. нерв системасининг анатомияси, гистологияси, эмбриологияси, физиологияси, шунингдек неврологик статистикани ҳам ўрганади.

НЕВРОМА — хвфсиз ўсма; атрофидаги тўқималардан ажралиб турадиган бўлакчали қаттиқ тугунлардан иборат. Ретроперитонеал бўшлиқ, кўкрак ораллигининг орқа қисми, бўйин ва бўйрак усти безида учрайди.

НЕВРОПАТИЯ — нерв системаси фаолиятининг турли кўринишдаги ўзгаришларини ўз ичига олган тушунча. Бу нерв системасининг марказий ёки периферик қисмидаги яллиғланишсиз содир бўладиган ўзгаришлардир. Улар сезги, ҳаракат, мувозанат ёки бошқа системаларнинг ўзгариши кўринишида намоён бўлади. Сабаблари турлича, мас., қандли диабет ёки алкоголизм ёки моддалар алмашинувининг бузилиши ва х. к.

НЕВРОПАТОЛОГ — асаб касалликларини аниқлаш, даволаш ва олдини олиш бўйича мутахассис-шифокор.

НЕВРОПАТОЛОГИЯ — клиник тиббиёт бўлими; нерв системаси касалликларининг келиб чиқиши, ривожланиши ва клиник белгиларини ўрганади ҳамда уларнинг диагностикаси, давоси ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади. Организмдаги барча жараёнлар: жорак уриши, кўзнинг равшан кўриши, ички органларнинг бир меъёрга ишлаши, уйку ва бедорлик, хотира, ҳис-туйғу, фикрлаш, моддалар алмашинуви ва б. фаолиятлар бевосита нерв системасининг «қўл остида» рўй беради.

НЕВРОТИЗАЦИЯ — жароҳатланиш ёки яллиғланиш натижасида баъзи мускуллар ёки органлар нерв толаларисиз қолганда жарроҳлик усулида нерв толаси б-н таъминлаш.

НЕВРОТОМИЯ — жарроҳлик йўли б-н нервни кесиш. Невр толаси ёки унинг тармоқларини кесиш, шу нерв таъминлаётган сатҳга келувчи импульсларни тўхтатиш. Мас., уч шохли нервнинг айрим тармоқларини кесиш қўйиш йўли б-н кучли оғриқлар хуружини тўхтатиш мумкин.

НЕВРЭКТОМИЯ — нерв толаси, илдизи ёки баъзи тармоғини олиб ташлаш. Мас., тиш оғриғида нерв томirlчалари олиб ташланади.

НЕВРАТИВИЗМ — ташқи таъсирга маъносиз қаршилик кўрсатиш; олий нерв фаолиятининг бузилиш белгиларидан бири. Н. нинг 2 тури фарқ

килинади: пассив Н.— талаб килинаётган ҳаракатни ўжарлик б-н бажармаслик; актив Н.— талаб килинаётган ҳаракатнинг аксини бажариш. Н. кўпроқ шизофрениянинг кататоник турида кузатилади. Баъзан Н. асосида вазваса ғоялари ётиши мумкин (ички Н.). Нерв системаси фаолиятининг бузилишидан келиб чиққан патологик Н. дан баъзи болалар ва ўсмирлардаги нотўғри тарбия оқибатида пайдо бўлган Н. ни фарқлаш лозим.

НЕЙРАМИНАТ КИСЛОТА — ҳайвонот дунёсидаги муколипидлар, мукополисахаридлар, гликопротеинлар ва сут олигосахаридлари таркибида учрайдиган тўққиз углерод занжири бирикмалар туркуми. Баъзи касалликлар (мас., сил) да тўқималарда Н. к. миқдори кескин ортиб кетади.

НЕЙРОАНАТОМИЯ — нерв системасининг тузилишини ўрганадиган фан. Анатомиянинг бир бўлими.

НЕЙРОАСТРОЦИТОМА — астроцитар глиа ва ганглиоз хужайралардан ўсадиган нейроэктодермал ўсма.

НЕЙРОБЛАСТ — эмбрионал, етилмаган нерв хужайраси.

НЕЙРОБУЦЕЛЛЕЗ — бруцеллезнинг асосан нерв системаси зарарланиши б-н ўтадиган тури.

НЕЙРОГИПОФИЗ — бош мия ичигади гипофиз безининг орка бўлаги; окситоци ва антидиуретик гормон ишлаб чиқаради (яна к. *Гипофиз, Нейросекреция*).

НЕЙРОГИПОФИЗЕАЛ ГОРМОНЛАР — гипоталамуснинг нерв ядроларида ишлаб чиқарилиб, гипофизга нерв толалари орқали ташиладиган кичик молекулалар гормонлар туркуми, улардан нанопептид, филогенетик кадний гормонлар — окситоцин, вазопрессиннинг таъсир кўлами кенг. Н. г. ни ташувчи оксил нейрофизиндир.

НЕЙРОГИСТОЛОГИЯ — нерв тўқимасининг тарққиёти, тузилиши ва ҳаёт фаолиятини ўрганадиган фан. Гистологиянинг бир бўлими.

НЕЙРОГЛИЯ — к. *Глия*.

НЕЙРОГОРМОНЛАР — нерв ва эндокрин системаси б-н бирга соматик системани ростлаб туришида ва организмнинг ташқи муҳитга мослашувида муҳим роль ўйнайдиган гормонлар туркуми. Н. га *релизинг гормонлар, нейрогипофизеал гормонлар* ва *нейротрансмиттерлар* мисол бўла олади.

НЕЙРОГУМОРАЛ РЕГУЛЯЦИЯ — органлар, тўқималар фаолияти ва физиологик жараёнларнинг нерв системаси ҳамда гуморал омиллар (кон, лимфа, тўқима суюқлигидаги гормонлар, медиаторлар, метаболитлар) таъсирида бошқарилиши. Организмнинг ташқи муҳит ўзгаришига мосланишини таъминлайди.

НЕЙРОДЕРМАТОЗ — нерв системаси фаолиятининг бузилиши туфайли келиб чиқадиган тери касалликларининг умумий номи.

НЕЙРОДЕРМАТОМИОЗИТ — периферик ва м. н. с. нинг рўй-рост зарарланиши б-н ўтадиган дерматомиозит. Нерв системаси нуқтан назаридан дерматомиозит нерв толалари, бош мия устун, орка мия, мускуллар, барча вегетатив-эндокрин вазифаларнинг тубдан ўзгаришини ўз ичига олади ва шу сабабли Н. баъзан *миопатия, миастения, полиневрит* касалликларини эслатади.

НЕЙРОДЕРМИТ — тери қаттиқ кичиши ва майда тошмалар тошиши б-н кечадиган касаллик;

бора-бора терида жиддий ўзгаришлар рўй беради. **НЕЙРОИНФЕКЦИЯ** — нерв системасининг юқумли касалликларни кўзгатадиган микроблар, вируслар ва х. к. б-н зарарланиши.

НЕЙРОКИБЕРНЕТИКА — биологик кибернетика фанининг бир бўлими; нейронлар ва нерв тармоқларининг тузилиши ҳамда ишлаш принципларини, шунингдек анализатор ва хотира механизмларини ўрганади.

НЕЙРОКСАНТОМА — нерв тўқимасидаги дистрофик ўзгаришлар; бунда глиоцитларда холестерин йиғилади. Хенд — Шюллер — Крисчен касаллигида кузатилади. Н. гарчи суюқлар ксантомаси деб аталса ҳам, нерв системасига тааллуқли айрим ўзгаришлар, яъни қалла суюқда нуқсонлар бўлиши, кўз сокқасининг чақчайиши, кандсиз диабет, гипоталамик семизлик ва б. белгилар б-н ўтади.

НЕЙРОЛЕЙКОЗ — *лейкоз*да м. н. с. нинг зарарланиши б-н ўтадиган касаллик. Бунда нерв системасида лейкозга оид ўзгаришлар рўй бериши туфайли айрим белгилар намоён бўлади (нейролейкемия). Клиник белгилар нерв системасининг жароҳатланган сатҳига боғлиқ бўлиб, баъзан инсультни эслатса, баъзан периферик нерв толаларининг жароҳатини эслатувчи кўренишда намоён бўлади.

НЕЙРОЛЕПТИК МОДДАЛАР (нейролептиклар) — эс-хушни бузмай, алаҳлаш, галлюцинация ва психозга хос бошқа белгиларни йўқотадиган моддалар; аминазин, трифтазин ва б. препаратлар рухий касалликларни даволашда, нейролептанальгезия аралашмаси таркибида жаррохликда қўлланилади.

НЕЙРОЛИПОМА — нерв ва ёғ тўқималаридан тузилган ўсма; м. н. с. нинг кўпинча бош миянинг кадоксимон танаси, томирлар тўқимаси ва тўр парда остидиги бўшлиқларида учрайди.

НЕЙРОМИКСОМА, нерв устун — периневрийдан ривожланадиган нейрофиброма; бунда жуда кўп шиллик хужайралар бўлади. Мускулларро ёғ қаватлар, фасция ва апоневроз атрофида, қўл ва оёқларда учрайди, атрофидаги тўқималардан чегараланиб туради.

НЕЙРОН, неврон — нерв хужайрасининг танаси ва ундан чиққан ўсикчалар (дендрит, неврит ёки аксон). Нерв системасининг структура ва функционал бирлиги. У таъсиротни қабул қилиш, кўзғалиш, нерв импульсларини ишлаб чиқиш ва бошқа хужайраларга ўтказиб бериш қобилиятига эга.

НЕЙРОНОГРАФИЯ — текшириш усули. Нерв хужайраси ва толаларининг кўзғалиши натижасида ҳосил бўладиган тебранишларни невронлар занжири ва улар орасидаги синапслар орқали ўтказилишини ўлчайдиган асбоб ёрдамида ёзиб олиш. Нейрофизиологияда қўлланилади (мас., электронейрономеография — ЭНМГ).

НЕЙРООФТАЛЬМОЛОГИЯ — офтальмологиянинг бир бўлими. Бош миядаги кўрув йўллари ва кўрув марказларининг тузилиши, фаолияти ва касалликларини ўрганадиган фан.

НЕЙРОПСИХОЛОГИЯ — психология фанининг бир соҳаси. Рухий жараёнлар ва ўзгаришларни бош мианинг алоҳида системалари б-н боғлиқ ҳолда ўрганади. Н. усули бош миёдаги касалликлар қандай ва қаерда жойлашганини аниқлашга ёрдам беради.

НЕЙРОРЕВМАТИЗМ — ревматизм окибатиди нерв системасининг зарарланиши. Кўпинча мактаб ёшидаги болаларда учраб, мия қобиғи, орка мия, периферик нервлар ва қон томирлар системаси зарарланади. Беморда бош оғриғи, чарчаш, асаб бўзулиши, қалтираш белгилари пайдо бўлади.

НЕЙРОРЕТИНИТ — кўрув нерви б-н тўр парданинг биргаликда яллиғланиши. Терлама, захм, грипп, ревматизм, шикастланиш ва б. сабаб бўлади. Кўз хиралаша бориб, бутунлай кўрмай қолиши ҳам мумкин.

НЕЙРОСКРЕЦИЈА — ихтисосланган нерв хужайралари томонидан гормонлар синтез қилиниши ва ажратилиши. Н. жараёнида ҳосил бўлган моддалар турли ҳаётий функциялар (ўсish ва ривожланиш, ички секретция безлари ва м. н. с. фаолиятини идора қилиш) да қатнашади. Н. жараёнида гипоталамогипофиз Н. системаси асосий роль ўйнайди.

НЕЙРОТАХОМЕТР — оёқ-қўлдаги бир марталик ёки кетма-кет бўладиган ҳаракат тезлиги ва давомийлигини ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб. Невр системаси зарарланганлигини аниқлашда ва спорт тиббиётида қўлланлади.

НЕЙРОТОКСИНЛАР — нерв системасига махсус таъсир этадиган захарлар. Уларга илон захари, батрахотоксин, кураре алкалоидлари, стрихнин ва б. қиради.

НЕЙРОТОМИЯ — жарроҳлик усулида нервни қўндаланигига кесиб.

НЕЙРОТРАНСМИТТЕРЛАР — электрик стимулга жавобан нерв учлари ва синапснинг синаптик пуфақчаларидан ажралиб чиқадиган ацетилхолин, норадреналин, аминокислоталар, аминокислота махсулотлари ва пептидлар (мас., Р модда, энкефалин ва б.) каби кичик, диффузланадиган молекулалар. Улар кимёвий элчи сифатида сигнални нерв хужайрасидан нишонланган аъзога етказиши. Норадреналин ва адреналин симпатик тугундан кейинги синапсда ҳосил бўлади. Холинэргик Н. — ацетилхолин парасимпатик нерв системасининг тугун олди ва орқасидаги синапсда топилган. Н. баъзан *нейрогормонлар* деб ҳам юритилади.

НЕЙРОТРИПСИЯ — нервни жарроҳлик усулида эзиб, функциясини тўхтатиш.

НЕЙРОТРОП ВОСИТАЛАР — асосан нерв системасига таъсир этадиган дорилар; марказий ва периферик нерв системасига таъсир этадиган Н. в. фарқ қилинади.

НЕЙРОФАРМАКОЛОГИЯ — фармакология фанининг бир бўлими; дорининг нерв системасига таъсирини ўрганади.

НЕЙРОФИБРОМА — периферик нерв пардаларидан ривожланадиган ўсма; юмшоқ тўқималарнинг чуқур жойлари, тери ости ёғ қавати, орка мия тутамлари, кўкрак оралиғи, тери ҳамда ички

аъзоларда 3—10 см қатталиқда гадир-будир каттик тугунчалар кўринишида учрайди.

НЕЙРОФИБРОМАТОЗ, Реклингхаузен касаллиги — тананинг ҳамма қисмида ок, кофе рангли доғлар пайдо бўлиб, пигмент б-н қопланиши; тери остида юмшоқ, оғриксиз, катта-кичик шишлар пайдо бўлиши.

НЕЙРОФИЗИН — нейрогипофизеал гормонларни нерв аксони ичида ташиб юрвчи оксил. Н. гипоталамусда нейрогипофизеал гормонлар б-н бирга синтезланади. Бу гормонлар Н. б-н бирга қопчага ўралган ҳолда гипоталамусдан гипофизнинг орка бўлагига етказилади ва бу ерда гормонларга эҳтиёж туғулгунча сақланади.

НЕЙРОФИЗИОЛОГИЯ — физиологиянинг бир бўлими. Невр системаси фаолиятини ва унинг асосий структуравий бирликлари — нейронларни ўрганади.

НЕЙРОХИРУРГ — бош ва орка мия, нерв тоалари касалликларини аниқлаб, жарроҳлик усули б-н даволайдиган мутахассис-шифокор.

НЕЙРОХИРУРГИЯ — хирургиянинг бир бўлими; нерв системаси касалликлари ва жароҳатларини жарроҳлик йўли б-н даволаш усулларини ўрганади ва амалда қўллайди.

НЕЙРОЦИТОМА — нерв системасининг етуқ ганглий хужайраларидан тузилган хавфсиз ўсма.

НЕЙРОЭНДОКРИНОЛОГИЯ — эндокринологиянинг бир бўлими; метаболизмни ростлаб туришда ва индивидуал организмнинг ташқи муҳитга мослашувида нерв системаси б-н гормонал система орасидаги муносабатларни ўрганади.

НЕЙРОЭПИТЕЛИЙ — нерв куртақларидан ривожланадиган тўқима. Эпителиал тузилишга эга. Ҳар хил сезгиларни қабул қилишга ихтисослашган. Таъм билиш, мувозанат, эшитув аъзолари, нейроэпителиал хужайралардан ташкил толган.

НЕЙТРОПЕНИЯ — периферик қонда нейтрофиллар микдорининг камайиши, қўпгина касалликларнинг асосий белгиси.

НЕЙТРОФИЛ — лейкоцитларнинг бир тури. Н. майда ёт зарралар, жумладан бактерияларни ютиб, ҳазм қилиш (фагоцитоз), ўлик тўқималарни эритиш хусусиятига эга.

НЕЙТРОФИЛИЯ — нейтрофил лейкоцитоз; қон таркибиди нейтрофиллар сонининг ортиб кетиши.

НЕКРОБАЦИЛЛЕЗ — зоонозлар гуруҳига кирувчи бактериялар қўзғатадиган юқумли касаллик. Қасал ҳайвонни парварши қилиш, унинг гўштини тилиш ва х. к. вақтида юкади. Қасаллик қўзғатувчиси кирган жойда оғриксиз инфилтрат пайдо бўлиб, кейинчалик унда ириш, баъзан, абсцесс вужудга келади, бундан ташқари, йирингли артрит, плеврит ва б. ривожланиши мумкин.

НЕКРОБИОЗ — хужайра цитоплазмасида рўй берадиган чуқур дистрофик ўзгариш; катаболик реакциянинг анаболик реакциядан устун туриши б-н ифодаланади. Н. да тўқималар ҳаёт фаолияти издан чиқиб, бу жараён уларнинг нобуд бўлиши (некроз)га олиб келади.

НЕКРОГОРМОН — хужайралар емирилишида ҳосил бўладиган моддалар; тўқималар хужайраларининг қўпайиш ва тикланиш жараёнини фаоллаштиради.

НЕКРОЗ — йирик организмдаги хужайра, тўқима, орган ва органлар системасининг маҳаллий ўлиши, улар ҳаёт фаолиятининг бутунлай тўхтаб

қолиши. Лат ейиш, куйиш, совуқ олиши, кислота ёки ишқорлар, нур энергияси, патоген микроблар ва б. таъсири Н. га сабаб бўлади.

НЕКРОНЕФРОЗ — буйрак касаллиги; буйрак қон томирларида тромбоз ҳосил бўлиб чириши (некроз), шунингдек буйрак қоптоқчаларида чиришга хос ўзгаришлар пайдо бўлиши ва буйрақлар орасидаги тўқималарнинг шишиб, яллиғланиши б-н кечади. Буйрақда қон айланиши бузилганда, захарланганда кузатилади.

НЕКРОСТ — суякнинг ириган бўлакчаси. Аксари остеомиелит касаллигида кузатилади.

НЕКРОТОКСИН — бактериялар ажратадиган модда; тўқималарга текканда уларни chirитади.

НЕКРОТОМИЯ — тўқиманинг ўлган қисмини кесиб очиш. Кўпинча ҳўл гангрена (қорасон) касаллигида кислородсиз муҳитда яшайдиган микробларга қарши курашиш мақсадида қилинади.

НЕКРОФАГ — 1) ўлган тўқималар қолдиқларини ҳазм қиладиган хужайралар; 2) мурдани ейдиган ҳайвон.

НЕКРОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; мурда ва уни дафн этиш учун ишлатиладиган нарсалар (тобут, кафан ва х. к.) дан кўрқиш.

НЕКРЭКТОМИЯ — ўлган тўқималарни кесиб олиб ташлаш. Ҳар хил жароҳатлар ва гангрена касаллигида қўлланилади.

НЕОАРТРОЗ — ўз ўрнидан бошқа жойда ҳосил бўлган бўғим. Бу ҳодиса суяқлар бўғим ичида синганда ва суяк чиқиши (тузма, патологик ва шикастланиш оқибатида) узок вақт давом этгандан кузатилади. Бундай бўғим анатомик жиҳатдан нормал бўғимга ўхшасада, лекин унинг ҳаракатланиши чекланган бўлади.

НЕОЛАМАРКИЗМ — эволюцион таълимотдан ҳар хил йўналишлар мажмуи. Н. нинг ҳамма концепцияларидаги умумийлик орттирилган белгиларнинг бўғинларга ўтишини тан олиш ва табиий танланишнинг тур ҳосил бўлишидаги ролини инкор этишдир. Н. уч асосий йўналишга: механоламаркизм, ортоламаркизм ва психоломаркизмга ажратилади.

НЕОМИЦИН СУЛЬФАТ (син.: миперин, фрамицин, колимици ва б.) — аминогликозидлар гуруҳига мансуб антибиотиклар (неомицин А, неомицин В, неомицин С) мажмуи. Бир қанча граммусбат ва грамманфий микробларга нисбатан фаол бўлиб, энтеритда, беморни меъда-ичак йўлида ўтказиладиган операцияга тайёрлашда ичиш учун берилади, терининг йирингли касалликлари (пиедермия ва б.), йирингли яралар, конъюнктивит ва кератитларда маҳаллий тарзда ишлатилади.

НЕОНАТОЛОГИЯ — чақалоқларнинг физиологик хусусиятлари ва касалликларини ўрганадиган фан. Педиатриянинг бир бўлими.

НЕОФИЛИЯ — лозим ва лозим бўлмаган ҳар қандай янгилликларга интилавериш ҳолати. Психопатларга хос белги. Бунда бемор турмушга татбиқ қилиб бўлмайдиган тушунчаларни ўтказишга интилаверади.

НЕОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; ҳар қандай янгилликдан ҳадиксираш, ўринсиз кўрқиш.

НЕРВ — нерв толалари тутамидан ташкил топган ва бириктирувчи тўқимали парда б-н қопланган анатомик тузилма. Периферик нерв системаси-

нинг асосий қисми бўлиб, барча органларни м. н. с. б-н боғлаб туради.

НЕРВ ИЛДИЗЧАСИ — бош ёки орқа миядан чиқадиган нерв толаларининг тутамлари; периферик нервларни ҳосил қилади.

НЕРВ ИМПУЛЬСИ — нерв толалари бўйлаб тарқаладиган кўзғалиш тўлқинлари. Невр хужайралари кўзғалганда пайдо бўлади. Н. и. нерв охиридан нерв системасига тарқалиб, ундан ишчи органлар (мускулар, безлар)га боради.

НЕРВ КАСАЛЛИКЛАРИ — нерв системасининг органик ёки функционал бузилишлари натижасида юзага келадиган касалликлар. Улар генетик (ирсий) омилларга боғлиқ ҳолда ҳам пайдо бўлиши мумкин. Н. к. да кўпинча фалажлик, сезгининг йўқолиши, оргрик, руҳиятнинг бузилиши каби белгилар кузатилади.

НЕРВ МАРКАЗИ — *нейрон*лар мажмуи; м. н. с. нинг турли қисмларида жойлашган бўлиб, организмнинг кўпчилик функцияларини бошқаради.

НЕРВ ОХИРЛАРИ — нерв хужайраларининг ўсиқчалари (аксонлар) охиридаги тузилма. Ўсиқчаларнинг тўқималар, мускулар, безлар, қон томир деворлари ёки бошқа бирор нейронга келиб тугаш — синаптик контакт ҳосил қилиш жойи.

НЕРВ РЕГУЛЯЦИАСИ — нерв системасининг тўқималар, органлар ва улардан ташкил топган системаларга бошқарувчи таъсири. Улар фаолиятини уйғуллаштиради ва ўзгарувчан муҳит шароитида организмнинг бир бутун ҳолда нормал яшашини таъминлайди.

НЕРВ СИСТЕМАСИ — организмдаги барча нервлар ва нерв марказлари, нерв тўқимаси ва туғунлари мажмуи. Н. с. организмга кўзгатувчилар кўрсатаётган таъсирини қабул этади ва бунда ҳосил бўлган кўзгалишни ўтказиб, анализ қилади ҳамда шунга жавобан мослашни реакцияларини юзага келтиради; ташқи муҳит б-н доимий муносабатда бўладиган организмнинг барча функцияларини бошқаради. Н. с. марказий ва периферик Н. с. га бўлинади.

НЕРВ ТОЛАЛАРИ — нерв хужайраларининг ўсиқчалари; нейрофибриллардан тузилган ўқ цилиндрдан иборат. Н. т. м. н. с. дан орган ва тўқималарга ҳамда улардан марказга импульс ўтказиб беради.

НЕРВ ТРОФИКАСИ — нерв системасининг орган ва тўқималардаги моддалар алмашинуви жараёнини бошқариб туриши.

НЕРВ ТУГУНИ — нерв тўқимасига қарашли нерв илдизчаси (яна к. *Ганглий*).

НЕРВ ТҮРИ — нерв толаларидан ҳосил бўладиган тўр; функциясига кўра ўзаро боғланган нейронлар мажмуи.

НЕРВ ТҶҚИМАСИ — нерв системасининг асосий тузилиш компоненти; организмда таъсиротни қабул қилиб, кўзғалишни бошқа тўқималарга ўтказиб беради.

НЕРВ ЧИГАЛИ — нерв толаларининг бир-бири б-н қўшилиб, чигал бўлиб туриши. Периферик нерв системасининг бир қисми; унда нерв тутами ёки нервлар ўртасида нерв толалари алмашинади.

НЕРВ ҶСИШ ОМИЛИ — 118 аминокислотадан иборат оқсил. Унинг бирламчи структураси проинсулин структурасига жуда яқин. Бу факт

улар эволюцияда бир умумий олд бирикмадан келиб чиққан деб тахмин қилишга имкон беради. Н. ў. о. сўлак бездан ажратиб олинган. Организмга инсулинга ўхшаш таъсир этади.

НЕРВИЗМ — организмнинг бирлиги ва унинг ташки муҳит б-н алоқаси нерв системаси фаолияти (айниқса бош миёя ярим шарлари пўстлоғи ва пўстлок ости тузилмалари) ҳисобига амалга оширилади деб қараш. Н. таърифини биринчи марта И. П. Павлов фанга киритди ва унинг назарий томонларини ишлаб чиқди. Физиологияда Н. йўналиши ҳозир ҳам самарали ривожланмоқда **НЕФРИТ** — буйракнинг яллиғланиш касаллиги; бунда асосан буйрак коптокчалари зарарланади. Ўткир ва сурункали Н. фарқ қилинади. Ўткир Н. ангинадан сўнг, сарамас ва яна бир қанча сабаблар, шунингдек стрептококклар қўзғатадиган юқори нафас йўллари касалликларидан кейин вужудга келади. Организм сезувчанлигининг ошиши (сенсбилизация), аллергия ҳолат, ўпка яллиғланиши, турли юқумли касалликлар, организмнинг ўта совқотиши ва ҳ. к. омиллар ҳам Н. га сабаб бўлади. Н. да баданга шиш келади, қон босими кўтарилади, сийдик камаяди, унда оксил ва қон таначалари пайдо бўлади. Сурункали Н. вақти-вақти б-н зўрайиб, бунда ўткир Н. нинг ҳамма белгилари кузатилса ҳам, у қадар рўй-рост намоён бўлмайди.

НЕФРОБЛАСТОМА, Вильмс ўсмаси, адреномиастома, буйрак эмбриома — буйракнинг хавфли ўсмаси; болаларда кузатилади. Турли нисбатда дифференцияланган эпителиал ва бириктирувчи тўқималардан иборат. Гўдақларда катта ҳажмда метастаз бермайдиган мезобластик хили учрайди.

НЕФРОГРАФИЯ — буйракни рентгенологик текшириш; бунда томирга рентген-контраст модда юборилади ва у буйрак тўқимаси ичига киргач рентгенда бир хил манзарали буйрак сояси кўринади. Н. буйрак ўсмаси ва б. буйрак касалликларида қилинади.

НЕФРОЗ — буйрак қил найчалари эпителийсининг дегенератив ўзгариши ва чириши б-н ўтадиган буйрак касаллиги; келиб чиқиш сабаблари хилма-хил. Н. да асосан баданга шиш келади.

НЕФРОЗОНЕФРИТ — буйрак коптокчалари ва қил найчаларининг бир вақтда яллиғланиши. Н. да баданга шиш келади, протеинурия кузатилади, қонда оксил камайиб, ёғ моддалари кўпаяди.

НЕФРОКАЛЬЦИНОЗ — буйракнинг дистрофик яллиғланиши; бунда буйрак тўқималарида эрмайдиган кальций тузлари йиғилиб, нефросклероз ва буйрак етишмовчилигининг ривожланишига сабаб бўлади. Организмда D витамини миқдори ошиб кетганда, фосфор-кальций алмашинуви ва ишқор-кислота мувозанати бузилганда кузатилади. Н. да буйракда тош пайдо бўлади ёки суякда Ca^{++} камайишидан унинг қаттиқлиги ўзгариб, хар томонга қийшайди.

НЕФРОЛИТИАЗ — к. *Буйрак тош касаллиги*.

НЕФРОЛОГ — буйрак касалликларини ўрганувчи мутахассис-шифокор.

НЕФРОЛОГИЯ — буйрак ҳақидаги таълимот; буйракнинг тузилиши ва функциясини, касаллик-

ларнинг вужудга келиш сабаблари ва ривожланиш механизмларини ўрганади, уларни даволаш ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

НЕФРОН — буйрак қил найчалари. Буйрак коптокчаларидаги Шумланский — Бауман пардаси бўшлиғидан қил найчанинг юқори (проксимал) қисми бошланиб, Генли халқасига ўтади. Сўнгра бурама қилнайчалар кўринишида давом этиб, йиғувчи найчаларга қўшилади. Н. лар бирламчи сийдик таркибидан сувнинг қонга қайта сўрилишини таъминлайди: оксил, сув-туз, ишқорий-кислотали муҳитни идора қилади. Иккала буйракда тахминан 4 млн. Н. бор.

НЕФРОПАТИЯ — буйрак функциясининг сусайиши б-н кечадиган касалликларнинг умумий номи. Туғма ва орттирилган хиллари фарқ қилинади. Коллаген Н. (амилоидоз ва б.), моддалар алмашинуви Н. си (метаболик), туғма генетик Н., тўсиқли Н., захарланишдан бўлган Н. ва б. бор; ўз вақтида олди олинмас, сурункали буйрак етишмовчилигига олиб келади.

НЕФРОПЕКСИЯ — нефроптозни тўғрилаш операцияси.

НЕФРОПТОЗ — гавда тинч турганда ёки унинг ҳолати ўзгарганида буйракнинг физиологик ҳаракатланишдан ортик силжиши, ҳаракатчан буйрак, сайёр буйрак. Қўпроқ аёлларда кузатилади. Белгилари: белда оғрик бўлиб, ҳаракат вақтида кучаяди; баъзан оғрик қоринга ўтиши, буйрак санчиги бошланиши мумкин. Ўнг ёки чап ёнбош соҳасида буйрак қўлга уннайди. Н. ни аниқлашда таъсирий ва контрасти урография қилинади. Асорати: пиелонефрит, гидронефроз.

НЕФРОСКЛЕРОЗ — буйрак тўқимасини бириктирувчи тўқима қолаб кетиши ва унинг қаттиқлашиб, бужмайиб қолиши. Асосан яллиғланиш жараёнларидан кейин ривожланади. Н. да буйрак етишмовчилиги вужудга келиб, унинг функцияси бузилади. Ўткир, сурункали ва ревматик Н. фарқ қилинади.

НЕФРОСКОПИЯ — буйрак жоми ва қосачалари ички юзасини махсус асбоб — эндоскоп ёрдамида текшириш; жарроҳлик йўли б-н бажарилади.

НЕФРОСТОМИЯ — буйракда операция йўли б-н тешик очини.

НЕФРОЦИРРОЗ — бириктирувчи тўқима ўсиб, буйракни бутунлай қолаб олиши; бунда нефролар нобуд бўлиб, буйрак ўз функциясини бажара олмай қолади. Сурункали пиелонефрит, сил, ишемик инфаркт ва б. сабаб бўлади.

НЕФРЭКТОМИЯ — буйракни олиб ташлаш операцияси: буйрак ўз функциясини бутунлай бажармай қўйганида қилинади. Агар касалланган буйрак ўз вақтида олиб ташланса, иккинчи буйрак зарарланмай қолиши мумкин.

НИКОТИН — тамаки ва баъзи б. ўсимликлар таркибидаги алкалоид. Тамақини чекканда организмга сўрилади. Қучил захар: кичик дозаси нерв системасини қўзғатади, катта дозаси нерв системасини фалажлайди (нафас олиш, юрак фаолияти тўхтайти). Чекканда кичик дозалар б-н кўп марта ютилган Н. сурункали захарланишга олиб келади.

НИКОТИНАМИД — никотинат кислота амиди (к. *Витаминлар*, *РР витамин*).

НИКОТИНАМИДАДЕНИНДИНУКЛЕОТИД (НАД), дифосфопиридин нуклеотид

(ДПН), кодегидраза I, коэнзим I — жуда кўп биокимёвий оксидланиш-қайтарилш реакцияларида қатнашадиган пиридин нуклеотидли кофермент. НАД жуда кўп оксидоредуктазалар коферментидир. НАД оксидланган молекуладан водород ажралишида протон ва электронларни қабул қилиб қайтарилади. Сўнгра қайтарилган НАД водородни бошқа ташувчига кўчириб, оксидланган шаклга ўтади. Клиник биокимёда кон ферментлари фаоллигини аниқлашда муҳим ўрин тутати.

НИКОТИНАМИДАДЕНИНДИНУКЛЕОТИД ФОСФАТ (НАДФ), трифосфо пиридин нуклеотид (ТПН), кодегидраза II, кофермент II — НАД дан битта ортиқча фосфат молекуласи тутиши б-н фарқ қиладиган пиридин нуклеотид кофермент. НАДФ ҳам бир нечта дегидрогенезалар коферментидир. Оксидланиш реакцияларида у водород акцептори сифатида субстратдан водородни қабул қилиб, қайтарилади, сўнгра водородни бошқа ташувчига узатиб оксидланган шаклга ўтади.

НИКОТИНАТ КИСЛОТА — пиридин 3-карбоксил кислота. В витаминлар комплексига қирадиган муҳим бирикма. Унинг амиди — никотинамид — РР витаминидир. Овқатда Н. к. етишмаганда *пеллагра* касаллиги келиб чиқади.

НИКОТИНИЗМ — никотин (нос, тамаки) дан сурункали захарланиш; бунда беҳоллик, хиссиёт ва хотиранинг сусайиши, фикрларни чалкаштириш, бўлар-бўлмас нир-чирга шикоят қилиш (ипохондриак), юрак, кон-томир, нафас йўллари, меъданичак аъзолари фаолиятининг бузилиши кузатилади.

НИКАЛГИЯ — кечаси пайдо бўладиган оғрик. Кўпинча адашган нерв, унинг толалари ёки парасимпатик нерв системасининг бирор қисми зарарланиши ёки кўзғалиши натижасида келиб чиқади. Меъда ёки ўн икки бармоқ ичак ярасида тутадиган оғрик Н. га мисол бўлади.

НИКТОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; қоронғидан кўрқиш. Бу ҳолат кўпинча ёш болалик даврида одат тусига кириб, катта бўлганда ҳам сақланиб қолади.

НИКТУРИЯ — кундузига нисбатан кечаси кўп сийиш; кўпроқ юрак етишмовчилигида, руҳий ўзриқиш ва б. ҳолларда кузатилади.

НИМФОМАНИЯ — аёлларда жинсий майлнинг кучайиши, дуч келган киши б-н жинсий алоқа қилишга интилиш касаллиги.

НИСТАГМ — кўз ташқи мускулларининг тинмай беҳтиёр бир хилда қисқариши натижасида кўз сокқасининг доим ҳаракат қилиб туриши. Бу жараён юқоридан пастга, пастдан юқорига ёки бир айланиш тарзида рўй беради. Туғма бўлади ёки м. н. с., касб касалликлари (кончиларда) сабаб бўлиши мумкин.

НИТРОГЛИЦЕРИН (син.: ангибид, ангинин ва б.) — кимёвий тузилишига кўра глицериннинг уч нитратидир. Н. ни юрак сиқиси (стенокардия) хуружини бартараф этишда, шунингдек миокард инфарктида ишлатиш мумкин.

НОВОКАИН (син.: прокаин гидрохлорид) — маҳаллий оғриксизлангувчи модда; анестезияловчи хоссасига кўра кокаиндан кучсиз, лекин унга нисбатан кам захарли, терапевтик таъсири кенг; Н. узоқ муддат қабул қилинганда ҳам, унга ўрганиб қолиш ҳолати кузатилмайди. Н. асосан инфилтратсион ва ўтказувчи анестезия, шунингдек антибиотикларни эритиш учун ишлатилади.

НОВОКАИН БЛОКАДАСИ — периферик нерв системаси элементларига новокаин эритмаси таъсир эттириб даволаш усули. Новокаиннинг нерв хужайрасига оғриксизлангандан ва хил кўзгатадиган таъсир кўрсатиш хусусиятига асосланган. Бел, бўйин, думғаза блокадаси ҳамда ғилоф ва қиска блокада қўлланади. Жаррох олим А. В. Вишневский таъсир этган.

НОГИРОНЛИК, и н в а л и д л и к — сурункали касаллик натижасида, шикастланиш оқибатида ёки туғма касаллик сабабли меҳнат қobiliятининг узоқ муддатга ёки бутунлай йўқолиши. Н. группаси (даражаси) ни шифокорлар-меҳнат эксперт комиссияси белгилайди. Н. меҳнат қobiliятини йўқотиш даражасига қараб I-, 2-, 3-группаларга бўлиниб, вақтинча (6—12 ой) ёки муддатсиз қилиб тайинланади.

НОЗОГЕОГРАФИЯ — маълум юқумли, инвазион ёки зооноз касалликларининг турли географик зоналарда тарқалиш муаммолари ва қонуниятларини ўрганиувчи фан; табиий географиясининг бир бўлими.

НОЗОЛОГИК ФОРМА — этиологияси, патогенези ва характерли клиник-морфологик ўзгаришлари асосида фарқ қилинадиган муайян касаллик.

НОЗОЛОГИЯ — касаллик ва унинг таснифи ҳақидаги фан. Касалликлар диагнози, патогенези тўғрисидаги таълимотни, касалликларни даволаш ва олдини олиш масалаларини ўрганади. Аниқ бир касаллик (мас., зотилжам, сил ва б.) ни тавсифлаш Н. нинг асосий вазифасидир.

НОЗОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; турли хил касалликларга чалиниб бевақт ўлиб қолишдан кўрқиш.

НОМА, с у в л и р а к — гангрена тарзида кечадиган касаллик; атрофидаги тўқималарга тез тарқалади. Кўпинча юзининг юмшоқ тўқималари ва орқа тешик атрофи касалланади. Қамдан-кам (аксарият дармонсизланган болаларда) учрайди. Одатда ҳўл гангрена деб ҳам юритилади.

НООТРОП МОДДАЛАР — инсон рўхиятига таъсир кўрсатувчи моддалар (пиррацетам, аминалон, натрий оксидурат, фенибут ва б.). Улар миёнининг интегратив механизмининг фаолаштириб, ўқиш ва ўрганиш жараёнининг тезлаштиради, хотира ва ақлий фаолиятни яхшилайди ҳамда миёнининг ташқи зарарли таъсиротларга чидамани оширади.

НОРАДРЕНАЛИН, н о р э п и н е ф р и н — катехоламинлар қаторига қирадиган гормон, адреналин аналози; ундан таркибда метил туркуми йўқлиги б-н фарқланади. Нерв ва томирлар системасига таъсир қилади. Адреналин б-н бирга тирозиндан ДОФА орқали синтезланади.

НОРМАЛ ТУРГАН ЙЎЛДОШНИНГ БАРВАКТ КЎЧИШИ — йўлдошнинг бола туғилишидан аввал — хомилдорлик даври ва туғруқ вақтида кўчиб қолиши. Бу асосан гипертония, сурункали нефрит ва хомилдорлик асорати — кечки гестозлар, қоғаноқ сувининг кўп, киндикнинг қалта бўлиши ва б. ҳолларда кузатилади.

НОРМЕРГИЯ — организмнинг реактивлик ҳолати; бунда организм унга таъсир этган омилларнинг табиати, характери, кучи ва х. к. хусусиятларига мос ҳолда жавоб беради.

НОРМОВОЛЕМИЯ — организмда қон ҳажми-нинг нормал бўлиши.

НОРМОЦИТ — етук эритроцит; четлари текис, икки томони ботик, диаметри 7—8 мкм, оксифил цитоплазмаси бор. Ядроси, киритмалари ва б. доналари бўлмайди.

НОС, н о с в о й — яшил толқонсимон модда; куртилган тамаки барги толқонига кул, ўсимлик мойи (пахта ёки кунжут ёғи), сўндирилган оҳак аралаштириб тайёрланади. Енгил наркотик модда. Н., одатда тил остига ташланади ёки бурунча искалади. Н. организмга маҳаллий ва умумий токсик таъсир этади.

НО-ШПА (син.: дрогаверин) — кимёвий тузилишига кўра тетрагидроизохинолин унумларига, фармакологик таъсирига кўра папаверинга яқин; лекин унга нисбатан кучлироқ ва узоқроқ давом этадиган спазмолитик фаолликка эга модда. Меъда-ичак ҳамда периферик қон томирлар спазмида, спастик кабзиятда, ўт ва сийдик йўлларида тош бўлганда, меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси касаллигида ишлатилади.

НОГОРА ПАРДА, қ у л о қ п а р д а с и — ташқи эшитув йўлини ўрта қулоқдан, яъни ногора бўшлиғидан ажратиб турувчи, ўзидан ҳаво ва суюқлик ўтказмайдиган нозик парда; унинг ташқи қавати теридан, ўрта қавати чўзилувчан ва эгилювчан бириктирувчи тўқмадан, ички қавати эса шиллик пардадан иборат. Ногора бўшлиғи томонидан ногора парданинг ўртасида болғачасимон суякнинг сопи жойлашган.

НУКЛЕАЗАЛАР — нуклеин кислоталарни парчалайдиган гидролитик ферментлар туркуми. Экзонуклеазалар нуклеин кислота молекуласининг бир учини, эндонуклеазалар полинуклеотид занжирни ораларида гидролизлайди. Барча Н. фосфодиэстераза бўлиб, рибонуклеин кислотани парчаловчилар рибонуклеаза (РНК аза), дезоксирибонуклеин кислотани парчаловчилар дезоксирибонуклеаза (ДНК аза) деб аталади.

НУКЛЕИН КИСЛОТАЛАР — нуклеотидлардан ташкил топган юқори полимер бирикма, полинуклеотидлар. Барча тирик ҳужайралар, вируслар ва бактериофагларнинг мажбурий таркибий қисми. Таркибидаги углевод компонентига қараб Н. к. иккита асосий туркумга бўлинади: рибонуклеин кислоталар (РНК) таркибида рибоза, дезоксирибонуклеин кислота (ДНК) таркибида дезоксирибоза бўлади.

НУКЛЕОГИСТОНЛАР — оксилли компонентлари гистонлар, оксилсиз компонентлари дезоксирибонуклеин кислота бўлган нуклеопротенлар.

НУКЛЕОЗИДАЛАР — нуклеозид молекуласидаги қанд ва азот асоси орасидаги боғни парчалайдиган ферментлар.

НУКЛЕОЗИДЛАР — пентоза (рибоза ёки дезоксирибоза) нинг азот асоси (пурин ёки пиримидин унумлари) б-н ҳосил қилган маҳсулотлари. Н. нуклеотидларнинг нуклеотидаза ферменти б-н парчаланишдан келиб чиқади.

НУКЛЕОПЛАЗМА, қ а р и о п л а з м а — ҳужайра ядроси таркибидаги суюқлик. Ядро қобиги б-н цитоплазмадан ажралиб туради. Ҳужайра бўлинаётганда нуклеоплазма цитоплазма б-н қўшилиб кетади.

НУКЛЕОПРОТЕИНЛАР — нуклеин кислота (хусусан ядро ДНКси) нинг асос характерли оксил — гистон, протамин ёки гистон бўлмаган хроматин оксиди б-н ҳосил қилган жомплекс. Н. асосан ядро хроматинида мавжуд. Кўп вируслар Н. дан тузилган, аммо бактерияларда Н. бўлмайди.

НУКЛЕОТИДЛАР — нуклеозидларнинг фосфат эфири. Н. таркибидаги қанд рибоза бўлса рибонуклеотид, дезоксирибоза бўлса дезоксирибонуклеотид деб аталади. Н. таркибидаги фосфат адатан рибозанинг 5 ўлгеродиға боғланган. Ҳосил бўлган 5 нуклеозид фосфатлар жуда муҳим метаболик аҳамиятга эга. Улар моно-, ди- ва трифосфатланган ҳолда бўлади. Н. номи таркибидаги азот асоси номи — аденин, гуанин, цитозин, урацил, тимин асосида тузилади, мас., аденозин монофосфат, гуанодин дифосфат, аденозинтрифосфат ва б. Н. нуклеин кислоталарнинг структура элементидир. Улар эркин ҳолда кўп коферментларни ҳосил қилади ёки улар таркибига қиради. Икки нуклеотид ўзаро бирикиб, динуклеотид шаклида ҳам кофермент сифатида метаболик реакцияларда қатнашади.

НУР БИЛАН ДАВОЛАШ, р а д и о т е р а п и я — ионловчи нурлардан даво мақсадида фойдаланиш; ўсмаларни даволашда кенг қўлланилади. Нурланиши юзага келтирувчи мосламалар ва радиоактив препаратлар қўлланилади. Альфатерапия, бета-терапия, гамма-терапия, рентген терапия ва б. ни ўз ичига олади. Н. б. д. мустақил ёки бошқа даво усуллари б-н бирга олиб борилади.

НУР КАСАЛЛИГИ — ионловчи нурларнинг организмга таъсир этишидан юзага келадиган касаллик. Н. к. бутун гавда ёки унинг каттагина қисми ташқаридан нурланганда, шунингдек организмга нафас, меъда-ичак йўли ва тери орқали радиоактив моддалар кириши натижасида у ичкаридан нурланганда, асосан нурланиш нормал микдордан ортганда рўй беради. Ионловчи нурларнинг қисқа вақт (бир неча минут, соат) таъсир этиши натижасида пайдо бўладиган ўткир ва камрок дозадаги нур узоқ вақт (бир неча ой ва йиллар) таъсир этганда юзага келадиган сурункали Н. к. фарқ қилинади. Бунда, асосан, қон яратувчи органлар, нерв системаси, меъда-ичак йўли ва б. органлар зарарланади.

НУРГА ҚАРШИ ҲИМОЯ — ионловчи нурларнинг организмга таъсирини камайтирувчи усуллар. Нурлар манбаи б-н объект оралиғига жойлашган, уларни яхши ютадиган материал (қўроғош, бетон ва б.) табиий химоя бўлиб хизмат қилиши мумкин. Қимёвий химоя усули организмга радиопротекторлар юборишдир.

НУТРИЦИОЛОГИЯ — одам ва ҳайвонларнинг овқатланиши ҳақидаги фан. Овқатланиш физиологияси, биокимёси, гигиенаси, шунингдек овқаат ёқмай қолишдан келиб чиқадиган касалликлар ва б. ни ўрганади.

НУТҚ — тафаккур қилиш ва фикрлашувда тилдан фойдаланиш жараёни. Н. асосида иккинчи сигнал системаси ётади. Инсон ташқи оламдаги нарсалар ва ҳодисаларни сезги органлари ёрдамида ва нукт воситасида идрок этади. Н. туфайли одам борлиқни умуман, фикран идрок этиши мумкин. Н. нинг ташқи ва ички, оғзаки ва ёзма турлари бор.

О

ОБЛИТЕРАЦИЯ — ички орган бўшлиғи, чиқарув канали йўли, қон ёки лимфа томирлари тешигининг битиб, беркилиб қолиши.

ОБЛИТЕРАЦИЯЛОВЧИ АТЕРОСКЛЕРОЗ — артерияларнинг кескин торайиши ёки улар тешигининг бекилиб қолиши б-н таърифланадиган атеросклерознинг бир хили. Кўпинча бош мия, юрак, буйрак ва оёқ артерияларида учрайди.

ОБЛИТЕРАЦИЯЛОВЧИ ЭНДАРТЕРИТ — оёқ артериялари шикастланиши б-н кечадиган томирларнинг сурункали касаллиги; томирлар аста-секин торайиб, бора-бора бутунлай бекилиб, қон б-н таъминлана олмай ҳалок бўлади. О. э. да оёқ тез чарчайди, томир тортишади, кейинчалик оксайдиган бўлиб қолади, қаттиқ оғриydi. Қасаллик зўрайганда бармоқлар, баъзан бутун оёқ панжаси гангренага учрайди. Чекиш эндартерит кечиниши оғирлаштиради. Оғир ҳолларда операция қилинади (томирлар тикланади ёки оёқ кесиб ташланади).

ОБСЕРВАЦИЯ — карантинга олинган юқумли касалликларга чалинган беморлар б-н мулоқотда бўлган ва шу тўғайли вақтинча алоҳидалаб қўйилган соғлом кишилар устидан тиббий кузатув олиб бориш.

ОБТУРАЦИЯ — ковак (найсимон) органлар, шу жумладан қон ва лимфа томирлари тешигига ҳар хил нарсалар тикилиб қолиши натижасида улар ўтказувчанлигининг бузилиши.

ОВАЛОЦИТ — овал (эллипс) шаклига эга бўлган эритроцитларнинг бир тури. Цитоплазма-сида эластик тузилма — плазмолемма бўлади.

ОВАРИОТОМИЯ — тухумдонни кесиб очиш. Онко-гинекологик ўзгаришларда қўлланилади.

ОВАРИЭКТОМИЯ — тухумдонни кесиб олиб ташлаш.

ОВОГЕНЕЗ, оогенез — урғочи жинсий ҳужайралар (тухумҳужайралар) нинг пайдо бўлиб ривожланиш жараёни. О. тухумдонда кечади.

ОВОЗ — овоз органлари ёрдамида чиқариладиган, баландлиги, кучи, тембри жиҳатидан ҳар хил бўлган товушлар мажмуи. Эластик овоз бойламларининг тебраниши натижасида вужудга келади. Одамда О. мураккаб тузилишга эга бўлиб, ҳис, сезги, фикр, туйғуларни ифодалайди (мас., бақирш, қулиш, йиғлаш).

ОВОЗ (ТОВУШ) ЕРИҒИ — ҳикилдоқнинг ўрта қисмидаги ётиқ ёриқ; товуш чиқадиغان оралик; икки ёнидан товуш бойламлари ва орқа томондан чўмичсимон тоғайларнинг медиал ўсиқчаси б-н чегараланган. Товуш бойламлари тебранганда бу ёриқ кенгайиб-торайиб туриши тўғайли ҳаво зарб б-н чиқиб, товуш ҳосил бўлади.

ОВОМУКОИД — тухум оқиди топилган мукопротеид, трипсин ингибитори.

ОВОЦИТЛАР, ооцитлар — овогенез натижасида ўсиб етилган урғочи жинсий ҳужайра

(тухумҳужайра) лар. О. турли шаклга эга бўлиб, ҳажми цитоплазмада сарик модданинг микдорига боғлиқ. Одамда 85—90 мкм га яқин О. бўлади. Сарик моддасининг микдорига қараб алецитал, олиголецитал, мезолецитал, полилецитал, унинг таксимланишига қараб гомо-, изо-, тело- ва центролецитал тухумҳужайралар фарқ қилинади. **ОВУЛЯЦИЯ** — тухумдонда фолликула ёрилиб ундан етилган тухум ҳужайранинг қорин бўшлиғига чиқиши; О. гонадотроп гормонлар таъсирида бўлади (яна қ. *Ҳайз*).

ОВКАТ КОНЦЕНТРАТЛАРИ — тез ва оддий пиширишга қулай қилиб тайёрланган озиқ-овкат маҳсулотлари аралашмаси. О. к. зич беркитилган махсус қоғоз ёки салафан халтачаларга жойлаб чиқарилади. О. к. нинг озиқлик қиммати юқори, яхши синғийди, улардан тайёрланган таомлар мазали бўлади. Концентратлар айнамай узок сақланади, О. к. саноатда қуруқ нонушта, суюқ ва қуюқ таомлар, сутли концентратлар ҳолида ишлаб чиқарилади.

ОВКАТ ҲАЗМ ҚИЛИШ — мураккаб физиологик жараён. Бунда истеъмол қилинган овкат физик ва кимёвий жиҳатдан ишланиб, ўзининг энергетик ва пластик қийматини сақлаган ҳолда қон ва лимфага сўрилади, дастлаб механик ишланади (майдаланади), сўнгра оксиллар, ёғлар ва углеводларнинг гидролитик ферментлари (протеазалар, липазалар ва карбогидразалар) таъсирида таркибий қисмларга парчланади. Сув, минерал тузлар, микроэлементлар ва витаминлар ўзгармаган шаклда қонга ўтади. Ҳужайрадан ташқарида (бўшлиқларда), ҳужайра ичида ва ҳужайра мембранасида (ҳужайра ташқариси б-н ҳужайра ичи ўртасида чегарада) О. х. к. фарқ қилинади.

ОВКАТДАН БУЛАДИГАН ТОКСИКОИНФЕКЦИЯЛАР — турли бактериялар ва уларнинг захарлари б-н зарарланган овкатлар организмга кирганда пайдо бўладиган бир гуруҳ ўткир юқумли касалликлар мажмуи. Улар одатда ўткир бошланади, умумий захарланиш, сув-туз алмашинувининг бузилиши, меъда-ичак, юрак-томир системалари фаолиятининг издан чиқиши ва х. к. б-н ифодаланади.

ОВКАТДАН ЗАҲАРЛАНИШ — овкат б-н бирга захарли моддалар (захарли ўсимликлар, замбуруғлар, бактерия захарлари, кимёвий бирикмалар) ни ейиш натижасида вужудга келадиган касаллик.

ОВКАТЛАНИШ — организмнинг озиқ моддаларни қабул қилиш ва ўзлаштириш жараёни. О. натижасида организмда сарфланган энергия ва йўқолган ҳужайраларнинг ўрни тўлдирилади. Тананинг тўқималари тикланади ва янгиланади.

ОВКАТНИНГ БИОЛОГИК ҚИЙМАТИ — организмни овкат омиллари (аминокислоталар, оксиллар, ёғлар)га бўлган эҳтиёжини овкат

таркибига мос келиш даражаси. О. б. к. овкатда оксиллар, ёғлар, углеводлар, минерал моддалар, витаминлар ва б. моддалар борлиги, улар микдори, ўзаро нисбати б-н белгиланади.

ОДАМ — узоқ давом этган тарихий ривожланиш жараёнида пайдо бўлган, биологик маънода олганда ҳайвонот дунёсининг эволюцион силсиласида энг олий ўринда турадиган тирик организм. О. нинг маймунлар б-н умумий аجدодлардан келиб чиққанлиги тўғрисида Ф. Энгельс томонидан таърифлаб берилган назарияга мувофиқ О. гавда тузилишининг биологик хусусиятлари меҳнат туфайли пайдо бўлган. Замонавий зоология таснифига мувофиқ О. — хордалилар типи, умурткалилар кенжа типи, сүтэмизувчилар синфи, йўлдошлilar кенжа синфи, приматлар туркуми, инсонлар оиласи, одам авлоди, оқил одам турига киради. О. эволюцияда бир қанча босқичлардан (питекантроп, синантроп, гейдельберг одами, неандертал ва кроманьон одами босқичларидан) ўтиб, ҳозир яшаб турган инсонларга хос олий биологик хусусиятларни касб этган. О. га хос хусусиятлар: 1) атрофдаги дунёга онгли равишда таъсир кўрсатмоқ учун меҳнат куруллари ишлаб чиқаришга қодир; 2) гавдасини тик тутиб юриди ва ички аъзолари ҳам гавданинг тик туришига яраша жойлашган; 3) қўллари жуда юксак даражада ривожланиб, меҳнат курулларини тайёрлашга имкон беради; 4) маъноли нутқ эгаси; 5) бош мияси юксак даражада ривожланган; 6) терисининг кўп қисмида тук бўлади.

ОДОНТАЛГИЯ — тиш оғриғи; кўпинча тиш касалликларида, хусусан тишининг юмшоқ тўқима (пульпа) си яллиғланганда кузатилади.

ОДОНТОГРАФИЯ — тиш ва унинг атрофидаги тўқималарини рентгенологик текшириш.

ОДОНТОЛОГИЯ — стоматологиянинг бир бўлими; тиш касалликларини ўрганади.

ОДОНТОМА — тишининг турли тўқималаридан иборат хавфсиз ўсмаси; О. нинг юмшоқ ва қаттиқ хили фарқ қилинади. Юмшоқ О. кам учрайди. Қаттиқ О. нинг оддий, мураккаб ва бўшликли (киста бўшлиғи) хиллари бор.

ОДОНТОСКОПИЯ — тиш тузилиши ва ривожланиши хусусиятларини тасвирлаш усуллари; антропологияда қўлланилади.

ОЕК ПАНЖАСИ — қафт олди, оёқ қафти ва бармоқ суякларининг бойламлар ёрдамида ўзаро бирлашишдан ҳосил бўлган орган. О. п. да мускуллар, уларнинг қўзғатувчи нервлари ва қон томирлари бўлади. Таянч ва юриш вазифасини бажаради.

ОЗИШ — узоқ вақт ёмон овкатланиш ёки овкатнинг организмга яхши сингмаслиги оқибатида гавда вазнининг камайиши.

ОЗИҚ-ОВКАТ МОДДАЛАРИ — овкат маҳсулотлари таркибига кирадиган органик ва анорганик моддалар (оксиллар, ёғлар, углеводлар, витаминлар, тузлар, микроэлементлар ва б.). Бу моддалар овкат б-н истеъмол қилинганда организм ҳаёт фаолияти тикланади.

ОЗОКЕРИТ — тоғ муми; физик хоссасига кўра парафинга яқин; таркибида церезин, парафин,

минерал ёғлар, асфальтен моддалари ва метан, этан, водород сульфид газлари бор.

ОЗОКЕРИТ БИЛАН ДАВОЛАШ — озокеритни даво мақсадида ишлатиш. Эритилган шифобахш озокерит иссиқликни узоқ вақт сақлаб туради ва уни аста-секин баданга беради. У оғрик қолдириш ва сўриб олиш хусусиятига эга; моддалар алмашинуви, қон айланиши, тўқималар озикланишини кучайтиради. О. б-н д. сурункали касалликларда, бўғим, мускуллар шикастланганда, нерв системаси касалликлари (радикулит, неврит, ишиас, невралгия) да, овкат ҳазм қилиш системаси касалликлари (яра касаллиги, колит, гастрит) да, эркак ва аёллар жинсий органлари яллиғланганда, қулоқ, бурун, томоқ касалликларида қўлланилади.

ОЗОНЛАШ — 1) ҳавони зарарсизлантириш ва дезодорация қилиш (хидни йўқотиш) мақсадида озон б-н сунъий тўйинтириш. 2) водопровод иншоотларида сувни зарарсизлантириш, тиниклаштириш ва дезодорация қилиш мақсадида озон б-н дезинфекциялаш.

ОКСАЛАТЛАР — энг содда дикарбон кислота — оксалат кислота тузлари. Ўсимликларда кальций, мағний, калий О. кўп учрайди. Таркибида О. кўп бўлган сабзавот ва мевалар (помидор, шовул, ловия, узум) истеъмол қилинганда сийдикда О. микдори кўпаяди. Нормада бир кеча-кундузда сийдик б-н 10—30 мг О. чиқарилади.

ОКСАЛАТУРИЯ — сийдик б-н оксалат тузларининг чиқishi; оксалат тошлари пайдо бўлишига олиб келади.

ОКСАЛОЗ — глицин ва глиоксил кислоталар алмашинувининг бузилиши туфайли келиб чиқадиган ирсий касаллик; нефрит, сийдик-тош касаллиги, буйрак зарарланиши, сийдикда оксалатлар микдорининг ортиб кетиши ва б. кузатилади. Наслдан-наслга аутосом-рецессив типда ўтади.

ОКСИГЕМОГЛОБИН — гемоглобиннинг молекуляр кислород б-н бирикмаси. Ўпқадан тўқималарга кислород етказиб беради. Тўқималарда осон парчланади. Артериал қоннинг оч қизил ранги О. га боғлиқ.

ОКСИГЕМОГРАФ — қоннинг кислород б-н тўйиниш даражасини автоматик равишда аниқлаб оксигемограмма шаклида қоғозга туширадиган асбоб.

ОКСИГЕМОМЕТРИЯ — қоннинг кислород б-н тўйиниш даражасини оксигемометр асбоби ёрдамида ўлчаш; гемоглобин ва оксигемоглобиннинг спектрал хусусиятига асосланган.

ОКСИГЕНАЗАЛАР — молекуляр кислород ёрдамида органик моддаларни оксидловчи ферментлар. Улар бир қатор гидроксиллашиш реакцияларини катализлайди. Мас., микросомаларда гем б-н ишлайдиган цитохром-450 сакловчи монооксигеназа заҳарли моддаларни гидроксиллашиш йўли б-н зарарсизлантиради, жигарда буйрак усти бези пўст қаватининг стерондларини, эстрогенларни гидроксиллайди.

ОКСИГЕНАТОР — қонни кислород б-н экстракорпорал тўйинтиришни таъминлайдиган асбоб. О. сунъий қон айланиш аппаратининг таркибига киради. О. нинг қоғиғли, кўпикли, плёнкали,

цилиндр, спирал шакли турлари бор. О. юрак-томир, ўпка касалликларинда операция вақтида ишлатилади.

ОКСИДАЗАЛАР — моддаларнинг молекуляр ксилород ҳисобига оксидланишини таъмин қиладиган ферментлар.

ОКСИДЛАНИШ — электронларни йўқотиш. Классик таърифга биноан ксилород б-н бириктириш ёки водород ажратиш. Электрон қабул қилиб олган агент қайтарилади. Шу туйғайли О. доимо қайтарилиш б-н бирга ўтади ва О. ёки қайтарилиш оксидоредукция жараёнининг бир қисмини ташкил қилади. Метаболизмда ферментлар катализлайдиган О. нинг бир неча хил механизмлари мавжуд: дегидрирланиш, электрон кўчириш, гидроксилланиш.

ОКСИДОРЕДУКТАЗАЛАР — оксидланиш ва қайтарилиш реакцияларида иштирок этувчи ферментлар. Энзимлар каталоги бўйича энзимларнинг I синфи. О. синфига дегидрогеназалар, оксидазалар, оксигеназалар қиради.

ОКСИКСЛОТАЛАР, гидроксикислоталар — таркибидаги алкил туркумининг бир ёки бир неча водороди гидроксил гуруҳига алмашган карбон ксилоталар. О. га биологик муҳим лактат ксилота, оксимой ксилота, глицерат ксилота, цитрат ксилота, олма ксилота ва б. қиради.

17-ОКСИКОРТИКОСТЕРОИДЛАР, гидрокортизон — буйрак усти бези пўст кавати гормони. Глюкокортикоидларга қиради (қ. *Кортикостероидлар*).

β-ОКСИМОЙ КИСЛОТА — қ. *Кетон таначалар*.

ОКСИПРОЛИН — қ. *Пролин*.

ОКСИТЕНЗИОМЕТРИЯ — бирор муҳит, мас., биологик суюқликдаги ксилороднинг парциал босимини ўлчаш.

ОКСИТЕТРАЦИКЛИН — тетрациклин гуруҳига мансуб антибиотик; микробларга қарши таъсир этиш хусусиятига эга.

ОКСИТОЦИН — нейрогипофизиял гормон. Тўққизта аминокислотадан тузилган пептид. Бачадон ва сут безларининг силлик мускулларини қисқартиради. О. тузилиши ва таъсирига кўра бошқа нейрогипофиз гормони — вазопрессинга яқин туради. Гипоталамуснинг нерв ядроларида синтезланиб, гипофизнинг орқа бўлагига сақланади. Бир қатор табиий аналоглари мавжуд ва синтетик аналоглари олинган. Жинсий аъзолар руҳий таъсир этиш, кўл тегизиш ёки сут бези эмиш ҳаракати б-н кўзғатилганда О. қон оқимиға ажралади.

ОКСИУРИДЛАР — паразит нематодалар (юма-лоқ чувалчанглар) оиласи. Бунга острица ҳам қиради. О. одамда энтеробиоз каби касалликни кўзғатади.

ОҚТАДИН (син.: изобарин, исмелин, гуанетидин ва б.) — симпатолитиклар гуруҳига мансуб дори; у симпатик нерв тодалари охириларидан норадреналин ажралишини камайтиради, натижада улар орқали нерв кўзғалиши ўтши сусаяди. О. қон босимини тушириш хоссасига (антигипертензив) эга, шу туйғайли гипертония касаллигини даволашда ишлатилади.

ОКУЛОМЕТРИЯ — кўз сокқаси ва айрим тузилмаларини ўлчаш усуллари.

ОКУЛОЭХОГРАФИЯ — кўз сокқасининг узунлигини, кўз гавҳарининг қалинлигини ва кўзда пайдо бўлган ўсма, қон қуйилиши, кўзга тушган

ёт жисмлар ва б. ни ультратовуш ёрдамида текшириб ёзиб олиш усули.

ОЛЕАТ КИСЛОТА — энг кенг тарқалган юқори молекуляр тўйинмаган ёғ ксилота. Таркибидаги битта кўш бог цис ҳолатда жойлашган. Унинг транс изомери элоидат ксилота деб аталади. О. к. захира ёғлардаги деярли барча триглицеридларда, сут ёғида, фосфолипидлар таркибида мавжуд.

ОЛЕОТОРАКС — ўпка силининг баъзи бир ковак ҳосил қилувчи шаклларида плевра бўшлигини ўсимлик мойи ёки минерал мой б-н тўлдириб даво қилиш усули.

ОЛИВОМИЦИН — нурсимон замбуруғлар ҳаёт фаолияти натижасида ҳосил бўладиган антибиотик; ўсmalarга қарши фаол бўлиб, уруғдон ўсmalarи, тонзиллоген ўсmalar, ретикулосаркома, хорионэпителиома ва бачадон бўйнининг хавфли ўсмасида қўлланилади.

ОЛИГЕМИЯ — қон миқдорининг камайиши (мас., одам кўп қон йўқотганида); О. анемиядан фарқ қилиб, бунда қоннинг ҳажм бирлигида эритроцитлар б-н гемоглобин миқдори камаймаган бўлади.

ОЛИГОАРТРИТ — бир неча (икки-уч) бўғимнинг яллиғланиши б-н кечадиган полиартрит. Қоллагенос, подагра, бруцеллез, сўзак, захм, сил ва б. касалликларнинг клиник белгиларидан бири. Касалликда баъзан бўғимлар шакли ўзгариб, ҳаракати чекланиб қолади.

ОЛИГОГИПОМЕНОРЕЯ — ҳайз циклининг бузилиши; бунда ҳайз кунлари қисқа, ҳайз қони эса кам бўлади.

ОЛИГОДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсонини; кўл ёки оёқ бармоқларининг тўлиқ бўлмаслиги.

ОЛИГОДИПСИЯ — организмнинг суюқликка бўлган талабининг пасайиши; кўпинча гипоталамуснинг шикастланганлигидан, баъзан асабий-руҳий касалликлардан далолат берувчи белги ҳисобланади.

ОЛИГОКИНЕЗИЯ — ихтиёрий ҳаракатларнинг чекланиши; бемор жуда кам ва секин ҳаракат қилади. Асосан бош миЯнинг пўстлоқ қисми марказлари (пирамид марказлар) ва пўстлоқ ости марказлари (экстрапирамид марказлар)нинг зарарланиши натижасида келиб чиқади. О. Паркинсон касалигида ҳам учрайди.

ОЛИГОМЕНОРЕЯ — ҳайз циклининг бузилиши; бунда ҳайз кўриш қисқа (1—2 соатдан 1—2 кунгача) бўлади.

ОЛИГОПНОЭ — нафаснинг сийрак ва юза бўлиб қолиши; нафас маркази қаттиқ шикастланганда, оғир нафас етишмовчилигида кузатилади.

ОЛИГОСПЕРМИЯ — шахватнинг (1 мл дан) камайиши. Простата бези, уруғ пуфакчаси, Кулер ва Литтер безлари, мой ҳамда унинг ортиқларининг яллиғланиши, шунингдек жисмоний чарчаш, ёлчиб овқатланмаслик, жинсий алоқага ружу қилиш, жисмоний ва руҳий зўриқишларда кузатилади.

ОЛИГОСТЕАТОЗ — ёғ безлари секрециясининг камайиши.

ОЛИГОФАЗИЯ — сўз бойлигининг камайиши, оғзаки нутқда қийналиш, эплаб сўзлай олмастик; бунда бемор ниманидир гапирмокчи бўлади, лекин узок ўйлаб бир-икки оғиз гапира олади,

холос. Бундай ҳолат асосан тутқанок хасталигида ва мия шикастланиши оқибатида кузатилади.

ОЛИГОФАЛАНГИЯ — ривожланиш нуксони; бармоқ фалангаларининг туғма кам бўлиши.

ОЛИГОФРЕНИЯ — қ. *Ақлинорасолик*.

ОЛИГОЦИТЕМИЯ — периферик қонда шаклли элементлар умумий сонининг камайиб кетиши.

ОЛИГОЭПИЛЕПСИЯ — илк гўдаклик ёки болалик давридаги тутқанок касаллиги; ақли заифлик ё руҳан ривожланмай қолиш ҳолати б-н бирга кечади.

ОЛИГУРИЯ — сийдик миқдорининг камайиши. Жазирама иссиқда, суюқлик кам ичилганида кузатилади. Ўткир буйрак етишмовчилигида, захарланишларда, жароҳлик муолажаларидан кейин учрайди.

ОЛТИНГУГУРТ — Д. И. Менделеев даврий системасининг VI группасига мансуб кимёвий элемент; симболи S, атом номери 16, атом оғирлиги 32,06; сарик рангли қаттиқ кристалл модда; бирикмалари жонли табиатда кенг тарқалган; баръза доривор моддаларни тайёрлашда қўлланилади.

ОЛЬФАКТОМЕТРИЯ — махсус тайёрланган бир неча хил ис таратувчи моддаларни бурунга махсус асбоб — ольфактометр ёрдамида навбат б-н пуркаб, унинг ҳид сезувчанлигини аниқлаш.

ОМАРТРИТ — елка бўғинининг яллиғланиши.

ОМБРОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; бунда бемор ёмғирда қолиб кетишдан ва ёмғир ёғиши б-н боғлиқ бўлган бошқа хавф-хатарлар: яшин уриши, оқиб кетиши, уй-деворлар кулаб остида қолиш, шамоллаш ва ҳ. к. дан хавотирланиб юради.

ОМЕНИТ — қорин чарвсининг яллиғланиши.

ОМФАЛИТ — киндик соҳаси атрофидаги тери ва тери ости клетчаткасининг яллиғланиши; чақалоқларда кузатилади. Киндик атрофининг некрозга учраши ҳамда яра пайдо бўлиши б-н ифодаланган гангренали О. ва киндик атрофидаги ярадан йиринг ажрлиши б-н кечадиган йиринггли О. фарқланади.

ОМФАЛОФЛЕГМОНА — киндик соҳаси териси остида пайдо бўладиган *флегмона*.

ОМФАЛЭКТОМИЯ — киндик чуррасида қилинадиган операциянинг бир босқичи — киндикни кесиб олиб ташлаш.

ОНАЛИК — аёллар организмнинг асосий биологик функцияси. Одам наслини давом эттиришга (болани қоринда олиб юриш, туғиш, эмизиш) ва бола тарбиясига оид хусусиятлар мажмуи.

ОНАЛИК ВА БОЛАЛИКНИ МУХОФАЗА

КИЛИШ — оналар ва болалар саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, соғлом, жисмонан ва ақлан баркамол болалар тарбиялашга қаратилган давлат ва ижтимоий-тиббий тадбирлар системаси. Бизда бу система аёллар, ҳомилдорлар ва эмизуқли оналар меҳнатини муҳофаза қилиш қонунчилиги, оналар ва болаларни ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш, шунингдек акушерлик-гинекология ва педиатрия ёрдами берадиган махсус даволаш-профилактика муассасалари тармоқларини яратишга асосланган.

ОНАНИЗМ, ипсация, мастурбация — шахвоний хирсни кондирит турларидан бири;

эроген соҳалар (аксари жинсий аъзолар)ни эргазм (хуш ёқиш) пайдо қилиш мақсадида сунъий (жинсий алоқасиз) кўзғатиш, таъсирлаш.

ОНГ — ташқи муҳит реаллигини, объектив воқеликни акс эттиришнинг энг юқори, фақат инсонга хос шакли. Материализм О.ни воқеликнинг инъикоси деб тушунади ва уни олий нерв фаолияти б-н боғлайди. О. ўз табиатига кўра ижтимоийдир. У инсон амалий фаолиятнинг компоненти сифатида пайдо бўлади, хизмат қилади ва ривожланади. Шахснинг ўз-ўзини англаб етиши, ташқи муҳитда ўз ўрнини билиши, ўз тарихини тушуниши, ўз қизиқишлари, хиссиётларини англаш, бошқаларга қўйлаш, хуллас ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини таниш — бу О.нинг энг муҳим фаолиятидир. О.нинг маъноси предметни билиш, ўзлаштириш, унинг моҳиятини очиб беришдан иборат. О. инсон руҳий фаолиятининг мажмуидир.

ОНЕЙРОИД СИНДРОМИ — туш кўриш синдроми; онг бузилиши б-н боғлиқ; бунда бемор гўё ухламасдан ғайритабiiий тушлар кўраётган ҳолда бўлади, бу эса асосан онг бузилиши б-н боғлиқ. О. с. да бемор ҳаётда кўрган, эшитган воқеаларига ва шу б-н бирга фантастик хаёлан кечинмаларга шу қадар берилиб кетадики, у ўтирган, ётган ёки турган ҳолича «котиб» қолади (кататония ҳолати). Бу синдромда асабий-руҳий бузилишлар (кўркув, ҳаяжон ва ҳ. к.), васваса ғоялари, гидрок этишнинг ўзгариши ва б. кузатилади. О. с. ҳолатидан чиққан бемор ўз кечинмаларини узук-юлук, баъзан эса тўлиқ айтиб беради. Бу синдром шизофрения, эпилепсия, бош мия шикастланишлари ва б. хасталиқларда учрайди.

ОНИОМАНИЯ — ниманидир сотиб олишга ружу қилиш, бунда киши худда-беҳудага керак ва ноқерак нарсаларни сотиб ола беради. О. асосан маниакал (кайфиятнинг кўтарилиб кетиши) ҳолатларда кузатилади.

ОНИХАТРОФИЯ — тирноқ касаллиги; бунда тирноқ пластинкаси кичраиб, ниҳоятда юпкалашади, тарам-тарам бўлиб ёрилиб кетади.

ОНИХИЯ — тирноқ касалликларининг умумий номи.

ОНИХОГЕТЕРОТОПИЯ — тирноқнинг нотўғри ўсиши ёки унинг одатдаги жойида бўлмаслиги; туғма нуксон.

ОНИХОГРИФОЗ — тирноқ касаллиги; бунда тирноқ узун бўлиб қайрилиб кетади, юзаси бўртиб чиқади, бамисоли чангалга ўхшаб қолади.

ОНИХОКРИПОЗ — тирноқнинг ичкарига ўсиши.

ОНИХОЛИЗИС — тирноқ пластинкасининг ўз ўрнидан кўчиши.

ОНИХОМИКОЗ — тирноқларнинг ҳар хил патоген замбуруғлардан касалланиши.

ОНИХОПОЗ — тирноқларнинг тушиб кетиши.

ОНКОГЕН — ўсма пайдо қилувчи вирус гени; хавфли хужайралар кўпайишига имкон яратиш хусусиятига эга.

ОНКОГЕНЕЗ, канцерогенез — нормал хужайралар, тўқималарнинг ўсма хужайра ва тўқималарига айланиш жараёни. О. бир қанча рақ олди босқичларни ўз ичига олади ва ўсма ҳосил бўлиши б-н тугайди. Вирусли, кимёвий, нурланиш, эндокрин бузилишлар ва б. туфайли келиб чиқадиган О. фарқ қилинади.

ОНКОГЕНЕТИКА — онкологиянинг ўсмалар ву-

жудга келиши ва ривожланишида ирсий омиллар аҳамиятини ўрганадиган соҳаси.

ОНКОГРАФИЯ — орган ёки тўқималарнинг ҳамж ўзгаришини онкограф асбоби ёрдамида ёзиб олиш усули.

ОНКОЛОГ — рак (ўсма) касаллигини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис-шифокор.

ОНКОЛОГИК ХИЗМАТ — ўсмаларни ўз вақтида аниқлаш, олдини олиш ва даволаш ишлари б-н шуғулланадиган даволаш-профилактика мутасассалари системаси.

ОНКОЛОГИЯ — тиббиёт ва биология фанининг бир соҳаси; ўсмаларнинг келиб чиқиш сабаблари, ривожланиши, клиник кечишини ўрганади ҳамда уларнинг диагностикаси, давоси ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади. 20-асрга келиб, О. тиббиёт фанининг мустақил тармоғи сифатида шаклланди.

ОНКОЦИТОМА — к. *Аценолимфома*.

ОНТОГЕНЕЗ — организмнинг пайдо бўлганидан то ҳаётининг охиригача индивидуал ривожланишида кетма-кет юз берадиган морфологик, физиологик ва биокимёвий ўзгаришлар жаммуи. О. терминини фанга Э. Геккель киритган. О. да нерв ва эндокрин системасининг аҳамияти катта. О. ни эмбриология ва ривожланиш биологияси фанлари ўрганади.

ООГАМИЯ — жинсий жараённинг бир тури; бунда шакли, ўлчами ва хусусияти бир-бирдан кескин фарқ қиладиган жинсий хужайралар — гаметагар кўшилиб зигота ҳосил қилади. Урғочи гамета (тухумхужара) йирик, ҳаракатсиз, хивчинсиз. Эркек гамета — анча кичик, одатда ҳаракатчан. О. ҳамма кўп хужайрали ҳайвонлар, кўпчилик тубан ва барча чоксақ ўсимликларга хос.

ООФОРИТ — тухумдоннинг яллиғланиши; турли инфекциялардан, кўпинча аборт ва туккандан сўнг кузатилади.

ОПЕРАЦИЯ — жарроҳлик пичоғи (скальпель) б-н тўқима ва органларда даволаш ёки касалликни аниқлаш мақсадида амалга ошириладиган ҳаракат. Бажарилиш муддатига қараб: тез бажариладиган, муддатли ва режали О. фарқ қилинади. Тез бажариладиган О. бемор касалхонага ётгандан сўнг жуда қисқа вақтда энг зарур текшириш ва анализлар ўтказиш лозим бўлган, вақт бой берилганда бемор ҳаёти хавф остида қоладиган касалликларда, мас., ўткир жароҳатлар, *аппендицит*, меъда ярасининг тешилиши, ичак тутилиши ва б. ҳолларда ўтказилади. Муддатли О. маълум муддатда бажариладиган О. дир. Режали О. беморни тез операция қилиш зарурати бўлмаса, уни жуда синчиклаб текшириб, керакли бўлган муддатгача шошмасдан тайёрлаб бажариладиган О. дир. Баъзан касалликка аниқ диагноз қўйиш учун ҳам О. қилинади.

ОПЕРАЦИЯ БЛОКИ — операция қилиш учун мослаштирилган бир неча хоналардан иборат жарроҳлик бўлимининг бир қисми. Унинг таркибида операция хонаси, операция олди хонаси, ечиниш, ювиниш хонаси, асбоблар сақланадиган, стерилизация қилинадиган хоналар бўлиши керак.

ОПЕРАЦИЯ СТОЛИ — операция қилинадиган бемор ётадиган ва жарроҳ ҳаракати учун қулайлаштирилган стол. Оддий, универсал ва электр токи ёрдамида бошқариладиган О. с. мавжуд.

ОПЕРАЦИЯ ХОНАСИ — жарроҳлик операцияси ўтказиш учун махсус жиҳозланган кенг ва ёруғ хона. Режали ва тез бажариладиган операциялар ўтказиладиган О. х. бўлади.

ОПИЙ — к. *Афюн*.

ОПИОМАНИЯ — опий («қора дори»)га ўрганиб қолиш; гиёҳвандликнинг бир хили.

ОПИСТОРХОЗ — ясси гижжа (описторхис) кўзгатадиган касаллик. Асосан описторхислар б-н зарарланган балиқларни хомлигича ёки чала пишириб истеъмол қилинганда юқади. Бунда гижгар, ўт пуфағи ва меъда ости бези кўпроқ зарарланади. Қасалликда бемор иситмайди, баданига тошма тошади, мускуллари, қорни оғрийди, боши айланади, кўнгли айниydi, баъзан қайт қилади ва б.

ОПСИУРИЯ — сийдик б-н суюқликнинг суст ажралиши. Қон айланиси издан чиққанда, шикастланишларда, буйрак ва жигар касалликларидан учрайди.

ОПСОМЕНОРЕЯ — ҳайз циклининг бузилиши; бунда ҳайз қўриш муддати 5—8 ҳафтагача кечикади, чунки тухумдон фаоллияти етарлича бўлмай, жинсий аъзолар яхши тараққий этмаган бўлади. Асосан м. н. с. — гипопфиз — тухумдонро алоқаларнинг бузилиши сабаб бўлади.

ОПТОМЕТРИЯ — кўзнинг нур синдириш лаёқатини тешириб, унга тўғри келадиган кўзойнак тавсия этиш ва тайёрлаб бериш усуллари.

ОРАЛИК, чот — орқа чиқарув тешиги (анус) б-н ташки жинсий аъзолар ўртасидаги юмшоқ тўқималардан иборат камгак.

ОРАЛИК ЙИРТИЛИШИ — оралик бутунлигига путур етиши; туғруқ асорати. Бунда кин девори, баъзан тўғри ичак ҳам йиртилади.

ОРБИТОТОМИЯ — кўз косасининг олдинги сатҳини бекитиб турган тўқимали пардани кесиб, кўз косасига йўл очиб операцияси.

ОРГАЗМ — жинсий алоқа тугаши олдида пайдо бўладиган хуш ёқиш сезгиси.

ОРГАН, аъзо — одам, ҳайвон ёки ўсимлик организмнинг муайян функцияни бажарадиган қисми (мас., одам юраги, жигари, ўпкаси ва б.). О. лар функциясига қараб фарқланади; мас., ҳаракат О. лари, чиқариш О. лари ва ҳ. к.

ОРГАНИЗМ — тирик мавжудот. О. ўзининг асосий ҳаётий хусусиятлари б-н жонсиз материядан фарқ қилади. Анаэроб, аэроб, аутотроф, гетеротроф, миксотроф, кўп хужайрали ва бир хужайрали О. лар бор. Анаэроб О. кислородсиз, аэроб О. эса кислородли муҳитда яшашга мослашган. Аутотроф О. анорганик моддалардан органик моддаларни синтез қила оладиган организмлар бўлиб, унга кўнгина микроорганизмлар ва ўсимликлар қиради. Гетеротроф О. анорганик моддалардан органик моддаларни синтезлай олмай, тайёр органик моддалар б-н овқатланади, буларга деярли барча ҳайвонлар, баъзи ўсимликлар ва микроорганизмлар қиради. Миксотроф О. ҳам аутотроф, ҳам гетеротроф усулда овқатланади: хлорофил тутовчи хивчиндилар, баъзи кўк-яшил сув ўтлари, ҳашаротхўр ўсимликлар. Кўп хужайрали О. ихтисослашган кўп хужайралардан, бир хужайралилар эса битта хужайрадан ташкил топган.

ОРГАНИЗМНИ ЧИНИҚТИРИШ — организмнинг ноқулай иқлим шароитлари (ҳавонинг паст ва юқори ҳарорати, паст атмосфера босими ва б.) таъсирига чидамини ошириш тадбирлари мажмуи. Бирор омил (совук, иссиқ ва б.)нинг мунтазам, кўп марта таъсир этиши ва улар дозасини тобора ошира бориш йўли б-н чиниқтирувчи натижага эришилади, чунки шундай шароитлардагина организмда мослашадиган ўзгаришлар ривожланади, атроф-муҳитдаги ноҳуш омиллар таъсирига организмнинг умумий қаршилиги ошади.

ОРГАНИЗМНИНГ ИЧКИ МУҲИТИ — организмнинг хужайра элементларини ювиб ўтадиган, уларнинг овқатланиш жараёнида ҳамда моддалар алмашинувида бевосита иштирок этадиган суюқликлар (қон, лимфа, тўқима ораллиги суюқлиги ва б.) мажмуи. Булар орган ва тўқималарда моддалар алмашинуви ҳамда ички муҳит таркиби доимийлигини таъминлайди.

ОРГАНИЗМНИНГ СУВСИЗЛАНИШИ — организмга турли сабабларга кўра етарли микдорда ёки мутлақо сув кирмаслиги ёхуд ҳаддан ташқари кўп сув йўқотиши (мас., кучли терлаш, қон-плазма йўқотиш, тўхтовсиз қайт қилиш, ич кетиши, қуниш ва ҳ. к. ҳолларда) натижасида рўй берадиган ниҳоятда оғир, ҳаёт учун хавфли ҳолат.

ОРГАНИЗМНИНГ ТУЗСИЗЛАНИШИ — бирор сабабга кўра (мас., иссиқ шароитда кучли жисмоний иш қилганда қаттиқ терлаш, ич кетиши, бетўхтов қайт қилиш, организмдан ташқарига туз чиқарувчи дориларни узоқ вақт ичиш ва б.) организмнинг ҳаддан ташқари кўп туз йўқотиши оқибатида юзага келадиган оғир ҳолат.

ОРГАНИЗМНИНГ ҲИМОЯ РЕАКЦИЯЛАРИ — организмда гомеостазни, унинг бирбутунлиги, морфо-функционал фаолияти, қобилияти, коллатерса ҳаётини сақлашга қаратилган нерв-рефлектор, эндокрин, иммун, хужайравий ва гуморал омиллар, механизмлар орқали амалга ошадиган реакциялар (яна. к. *Гомеостаз, Реактивлик, Иммунитет*).

ОРГАНОГЕНЕЗ — органларнинг шаклланиш ва ривожланиш жараёни.

ОРГАНОИДЛАР, органелла л а р — хужайранинг доимий таркибий қисми; маълум тузилишга эга, махсус вазифаларни бажаради. Уларга митохондрия, эндоплазматик тўр, рибосома, Гольжи комплекси, лизосома, пластидлар, микротаначалар ёки пероксисомалар, цитоплазматик микронайчалар, хужайра маркази ва фибрилляр тузилмалар кирди.

ОРГАНОЛЕПТИК МЕТОДЛАР — атроф-муҳит объектлари сифатини сезги органлари ёрдамида аниқлашга асосланган тадқиқот усуллари. О. м. хусусан гигиена фанида қўл келади.

ОРГАНОМЕТРИЯ — органларнинг ўлчами, массаси, консистенцияси, ранги ва б. хусусиятларига баҳо бериш усуллари мажмуи.

ОРГАНОПАТОЛОГИЯ — органлар ва органлар системаси касалликларини ўрганадиган фан.

ОРГАНОПЕКСИЯ — ўз ўрнидан ноодатий силжиб турадиган органларни силжмайидиган қилиб бириктириб қўйиш. Мас., буйрак, тўғри ичак, бачадон каби органларни, уларнинг анатомик ўрнини ҳисобга олган ҳолда ёнидаги тўқималарга бириктириб тикиб қўйиш.

ОРГАНОПЛАСТИКА — касаллик ёки шикастланиш натижасида шакли ва вазифаси ўзгарган органларни пластик операция қилиш йўли б-н қайта тиклаш.

ОРГАНОТЕРАПИЯ — ҳайвон органлари (калконсимон без, жигар ва б.) ва секреция безларидан тайёрланган дорилар (мас., гормонлар)ни даволашда қўллаш. Бирор орган фаолиятини бажарадиган ўрин боса диган О. шикастланган органлар фаолиятини сусайтириб йўқотадиган ингибитор О., бирор орган фаолиятини қучайтирадиган стимулловчи О. фаркланади.

ОРГАНОТРОПЛИК — физик, кимёвий ёки биологик омилларнинг бирор аъзога танлаб таъсир этиши.

ОРДИНАТОР — касалхона ва бошқа тиббий муассасаларда бевосита беморларни даволовчи, уларни мунтазам кузатиб турувчи шифокор. О. нинг асосий вазифаси ўзига бириктирилган беморлар касаллигини аниқлаб даволаш, зарурият туғилганда малакали шифокорлар б-н маслаҳатлашиб иш қўришдан иборат.

ОРМОНД ҚАСАЛЛИГИ, периуретерит фибрози — сийик йўллارнинг қоринпарда бўшлиғи томонидан босилиши оқибатида унинг тўсилиб қолишига олиб келадиган касаллик; қоринпарда орқасида фиброз тўқималар ўсиб кетиши б-н кечади. О. к. да қорин ёки белда симсим оғрик пайдо бўлади, сийдик йўлидан сийдик ўтиши қийинлашади, буйрак етишмовчилиги кузатилади.

ОРНИТИН — оксиллар таркибига қирмайдиган диаминнокислота. Сут эмизувчи ҳайвонларда сийдикчил синтез циклида асосий ўрин эгаллайдиган метаболит; аргининдан ҳосил бўлади. О. микроорганизмлар томонидан декарбоксилланганда (мас., жасад чирий бошлаганда) захарли диамин — путресцин ҳосил бўлади.

ОРНИТОЗ — одамга паррандалар орқали ўтадиган юқумли касаллик; вируслар кўзгатади. Белгилари: ҳарорат кўтарилади, бош, мускуллар оғрийди, ўпка яллиғланади ва ҳ. к. Ўткир ва сурункали кечади.

ОРТОГЕНИЯ — тиш жипслашувининг бир хили; бунда пастки жағнинг олдинги тишлари юқоридагиларини салгина қоплаб туради.

ОРТОГНАТИЯ — тиш жипслашувининг бир хили; бунда юқори жағдаги олдинги тишлар пасткиларини 1—2 мм қоплаб туради.

ОРТОДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсонини; бармоқ фалангаларининг туғма битишиб қолиши.

ОРТОДЕНТИН — хужайрасиз ва қон томирсиз каналчалар тешиб ўтган дентин; одам ва кўпгина сут эмизувчиларга хос.

ОРТОДОНТИЯ — стоматология фанининг бир қисми; тиш ва тиш қатори, шунингдек жағ суякларининг ривожланиш нуқсонлари, шакл бузилишлари касалликларини аниқлаш, олдини олиш ҳамда даволашни ўрганади.

ОРТОМИКСОВИРУСЛАР — таркибда РНК бўлган вируслар оиласи. Асосан одам ва ҳайвонларда нафас йўллари оғир ўткир юқумли касалликларини кўзгатади.

ОРТОПЕД — туғма нуқсонлар, шикастлар, суяк синиши, чиқшини даволовчи мутахассис-шифокор.

ОРТОПЕДИК АППАРАТЛАР — ортопедик касалликларни даволашда ишлатиладиган механик мосламалар; оёқ-қўлнинг таянч ва ҳаракат функцияларини тиклаш ҳамда энгиллатишга мўлжалланган, шунингдек мазкур органлар нуксонларини тўғрилашда ёрдам берадиган махсус мосламалар. Таянч ва ҳаракат органларининг турли касалликлари ҳамда шикастланишлари оқибатида вужудга келган асоратларни йўқотиш учун ишлатилади. О. а. ни ишлатилишига қараб 3 гуруҳга бўлинади: 1) мустақкам ушлаб турувчи; 2) тўғриловчи (редукцион); 3) ўрнини босувчи.

ОРТОПЕДИК ПОЙАБЗАЛ — оёқ панжасининг патологик ўзгаришларида ишлатиладиган ва оёқ нуксонларини тўғрилашда, ривожланишининг олдини олишга, калта оёқларни компенсация қилишга, тўғрилашга ёрдам берадиган, юрганда ва тинч турганда таянч вазифасини ўтайдиган пойабзал. Махсус муассасада тайёрланади. О. п. касал оёқ панжасининг шаклига ва ўлчамига мос келиши, энгил, эластик, пишиқ бўлиши ва юрганда кийшайиб кетмаслиги керак.

ОРТОПЕДИЯ — клиник тиббиётнинг бир тармоғи; туғма нуксонлар, шикастлар ва турли касалликлар оқибатида таянч-ҳаракат аппаратлари (суюқлар ва мускуллар) функциясининг бузилиш сабабларини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш йўлларини ўрганадиган фан.

ОРТОПНОЭ — кучли нафас қисими пайтида беморнинг нафас олишни энгиллаштириш мақсадида мажбуран ўтириб нафас олиши. Кўпинча юрак хасталигида кузатилади.

ОРТОПСИХИАТРИЯ — психиатриянинг бир бўлими; кишининг нормал ва эмоционал ҳолатлар чегарасида рўй берган ўзгариш ва хасталиклар (мас., неврозлар, психопатиялар, реактив психозлар ва б.)ни ўрганади, шунингдек уларни аниқлаш, олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқади.

ОРТОСТАТИК ФЕНОМЕН — узок вақт ётган одам бирдан ўрнидан турганда бош айланиши, юрак ўршишининг тезлашиши (тахикардия), тер ажралишининг кучайиши ва координация ҳаракатининг бузилиши; вегетатив нерв системаси қўзғалувчанлиги ошганда кузатилади.

ОРТИРИЛГАН ИММУН ТАНҚИСЛИГИ СИНДРОМИ (ОИТС — СПИД) — одам иммун танқислиги вируси (ВИЧ — вирус иммунодефицита человека) қўзғатадиган ўта хавфли касаллик; 20-аср вабоси. Биринчи бор 1981 йили АКШда қайд қилинган бу касаллик яшин тезлигида тарқалиб, ҳозир дунёнинг 180 дан ортик мамлакатда рўйхатга олинди. Қасалликка йўлиққан беморларнинг кўпчилигини гомо- ва бисексуаллар (ўз жинс ва бошқа жинсдагилар б-н жинсий алоқа қилувчилар), фоҳишалар, наркоманлар, шу касалликни қўзғатувчи вирус б-н зарарланган донорлардан қон ва унинг махсулотларини қабул қилган шахслар — реципиентлар, вирус б-н инфосланган шприцлар қўлланиши натижасида уни юқтирганлар ва б. ташкил этади. ОИТС ни ретровирус гуруҳига мансуб вирус қўзғатади. Қасалликнинг дастлабки клиник белгилари намоён бўлгунча ўтадиган яшири (инкубацион) давр 3 ойдан 5 йилгача ва ундан ҳам кўпроқ давом этиши мумкин. Бу даврда бемор ўзини соғлом сезади, лекин вирус ташувчи сифатида атрофда-

гилар учун хавфли бўлиб қолади. Қасаллик бошланганда беморнинг тинкиси қуриб, кечаси терлайди, жуда озиб кегади, иситмалайди, шиллик кавати ва терисига ҳар хил тошмалар тоша бошлайди. ОИТС нинг клиник жиҳатдан бир неча шакллари мавжуд. Қасалликнинг олдини олиш учун нотаниш аёллар б-н жинсий алоқа қилишдан, гомо- ва бисексуаллар, фоҳишалар, гиёхвандлардан сакланиш лозим.

ОРХИАЛГИЯ — шикастланиш ёки яллиғланишсиз мойк ва ортиклари ҳамда уруғ тизимчасининг оғриб тарағи тортиши.

ОРХИПЕКСИЯ — мойкни ёрғоққа тушириб, шу жойга тикиб қўйиш операцияси. Крипторхизмда қўлланилади.

ОРХИТ — мойкнинг яллиғланиши. Кўпинча юкумли касалликлар асорати сифатида ёки ёрғоқ шикастланиши оқибатида пайдо бўлади. Ўткир ва сурункали хили фарқ қилинади. Ўткир О. да мойк катталашиб, тарағлашади, безиллаб оғрийди, гавда харорати кўтариллади, ортик уруғ тизимчасига ва белга ўтади, мойк маддалайди, Ўткир О. нинг олди олинмаса сурункали тус олади.

ОРХИФУНИКУЛЭКТОМИЯ — мойкни уруғ тизимчаси б-н бирга кесиб олиб ташлаш. Рак ва мойкнинг йирингли касалликларида қўлланилади.

ОРХИЭКТОМИЯ — мойкни бутунлай кесиб олиб ташлаш.

ОРХИЭПИДИДИМИТ — мойк ва ортигининг яллиғланиши. Орхит ва эпидидимитга хос белгилар бўлади.

ОРҚА — тананинги орқа қисми; бўйиндан думбагача бўлган қисм. Умуртка поғонаси, унинг икки ёнбошида жойлашган мускуллар, кўкрак кафасининг орқа юзаси ва бел қисмидан иборат.

ОРҚА МИЯ — м. н. с. нинг умуртка поғонаси каналининг ичида жойлашган қисми. Олий марказлар назоратида фаолият кўрсатадиган сегментлар ҳамда ўтказувчи йўллардан ташкил топган. О. м. нинг марказий қисми — қулранг, периферик қисми — оқ моддан иборат.

ОРҚА МИЯ СУЮКЛИГИ, ликвор — бош ва орқа миЯ бўшлиқларини тўлдириб турадиган суюқлик. Таркибига кўра лимфага яқин, лекин оксиди кам. МиЯнинг баъзи касалликларида бу суюқликнинг босими ва таркиби ўзгаради. Шунинг учун уларни аниқлашда О. м. с. ни ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

ОРҚА МИЯ СЎХТАСИ — захм касаллигининг учинчи ёки тўртинчи даврида орқа миЯнинг орқа илдири ва орқа устунларида рўй берадиган дегенератив ўзгаришлар. Бунда бемор мувозанатини йўқотади, юганида оёқларини кенг ташлаб, кўзи б-н кузатиб босади, кўзини юмишига тўғри келса, гандирақлаб йиқилиб тушиши ҳам мумкин. Сўхтанинги охириги босқичида бутунлай юра олмай қолади. Бундан ташқари, пай рефлекслари йўқолади, бўғимлар кечаси каттик оғрийди, кўзининг кўриш лаёқати сусаяди.

ОСМОЛОГИЯ — буруннинг хид сезиш қобилияти, унинг туғма, ирсий ёки турмушда орттирилган нуксонлари, бузилишларини, уларнинг олдини олиш ва бартараф этиш чора-тадбирларини ўрганувчи фан.

ОСМОРЕГУЛЯЦИЯ — организм ички мухитидаги осмотик босимнинг нисбий турғунлигини таъминловчи физик-кимёвий жараёнлар мажмуи. Организмда осмотик босимнинг бошқарилишида асосан ички секреция безлари, электролитлар концентрациясининг ўзгаришига сезувчан бўлган махсус нерв хужайралари (осморепторлар) иштирок этади.

ОСМОРЕЦЕПТОР — турли орган ва тўқималардаги махсус сезувчи нерв учлари ёки нейронлар; организмнинг суяк мухитидаги осмотик босим ўзгаришини дарҳол сезади.

ОСМОТИК БОСИМ — суяқликда эриган модданинг диффузия характерли туфайли юзага чиқарилган босими. Эритувчи б-н эритма орасига қўйилган ярим ўтказувчи ёки танлаб ўтказувчи мембрана ва осмометр ёрдамида аниқланади. О. б. катталиги мембрананинг иккала томонидаги эриган модда ионлари концентрацияси градиентига боғлиқ. Плазманинг О. б. и ўрта ҳисобда 7,7 атм ни ташкил этади.

ОССЕОМУКОИД — суяк тўқимасидаги асосий модда.

ОССИФИКАЦИЯ, суяқланиш — 1) тоғай ёки бириктирувчи тўқиманинг хужайралари оралиғи моддаларини минерал тузлар, асосан кальций тузлари б-н ўллатилишдан иборат физиологик жараён; суяк тўқимаси ҳосил бўлишида рўй беради; 2) бириктирувчи тўқималарнинг метаплазия йўли б-н суяк пластинкаларини ҳосил қилиши. О. атеросклероз касаллигида, ўсма тўқималарида ва бирламчи ўпка силида кузатилади.

ОСТЕОАРТРИТ — бўғимни ташкил қилувчи суяк юзларининг бўғим б-н бирга яллиғланиши. О. яллиғланишнинг хусусиятига қараб зардобли ва йирингли; клиник кечишига қараб ўткир, деярли суест ва сурункали бўлади. Суяқлардаги яллиғланиш тоғай, бўғим ҳалтаси ва синовиал пардага ўтганда ҳам О. юзага келиши мумкин.

ОСТЕОАРТРОПАТИЯ — бўғимлар ва узун суяқлар қисмларининг зарарланиши. Бунда яллиғланиш жараёни кузатилмасдан суяқда энг аввал дистрофия (функционал ўзгариш ва бузилиш) ҳамда чириш (некроз) ўз беради, сўнгра бу ўзгаришлар тоғай қисмида ҳам кузатилади.

ОСТЕОБЛАСТ — суяк тўқимасидаги хужайраларо моддани ҳосил қилувчи бошланғич суяк хужайралари. О. лар дифференциалланиш натижасида остеоцит хужайрасига айланади.

ОСТЕОБЛАСТОКЛАСТОМА, гигантома — кўп ядроли йирик хужайралардан ташкил топган суяк ўсмаси. Хавфли ва хавфсиз О. фарқ қилинади. О. да асосан узун найсимон суяқлар касалланади; суяк ўсмаларининг 15—20 фоизи О. га тўғри келади.

ОСТЕОГЕНЕЗ — суяк тўқимасининг ривожланиш жараёни. Суяк тўқимаси тўғридан-тўғри мезенхимадан ёки ундан ҳосил бўлган тоғай ўрнида вужудга келиши мумкин.

ОСТЕОДЕНТИН — тузилиши суяқка ўхшаш тўқима; тиш юмшоқ қисми (пульпа)нинг яллиғланиши натижасида ҳосил бўлади.

ОСТЕОДИСПЛАЗИЯ — суяк тўқималарининг нотўғри ривожланиши; бу эмбрионал даврда суяк ҳосил бўлишининг тўхтаб қолиши ёки чақалоқ-

ликда унинг нотўғри шаклланишига олиб келади **ОСТЕОДИСТРОФИЯ** — суяк тўқимасининг озик моддалар б-н таъминланиши ёки уларни ўзлаштириши бузилиши натижасида юзага келадиган патологик жараён. Бунда нормал тўқима ўрнини фиброз тўқима эгаллаб, у суяқларнинг ўзгариши, патологик синиши ва х. к. га олиб келади.

ОСТЕОИД — суяк бўлақлари, суяк тўқимасининг шаклланиш босқичи.

ОСТЕОКЛАСТ — суяк тўқимасининг кўп ядроли хужайралари; суяқнинг асосий моддаси. Тоғайнинг сўрилишида иштирок этади. Онинг энг йириги 100 мкм га етиши мумкин.

ОСТЕОЛИЗ — суяк тўқимасининг суюлиб, сўрилиб, ундаги органик ҳамда минерал компонентларнинг йўқолиб кетиши. Бу жараён адекватсиз бўлиб, ҳеч қачон ўз ҳолига қайтмайди. О. марказий ва периферик нерв системаси касалликлари ёки жароҳатланиши натижасида келиб чиқади.

ОСТЕОЛОГИЯ — организмдаги суяқларнинг тузилиши ва шаклини ўрганадиган фан. Анатомиянинг бир бўлими.

ОСТЕОМА — суяк тўқималаридан ривожланган хавфсиз ўсма; гурра шаклида бўлади.

ОСТЕОМАЛЯЦИЯ — минераллар алмашинувининг бузилиши, айниқса суяк тўқималарида кальций ва фосфор етишмаслиги натижасида суяқларнинг юмшаб, шаклининг ўзгариши. Касалликда суяк тўқималарида ишқорий фосфатазалар активлиги ошиб, D витамин метаболитининг ҳосил бўлиши тўхтаб қолади ва бу скелет суяқларида қайта қурилиш рўй беришига олиб келади.

ОСТЕОМИЕЛИТ — кўмикнинг яллиғланиши. Бунда яллиғланиш жараёни кейинчалик суяқнинг каттиқ (компакт) моддаси ва пардасига ҳам тарқалади. Йиринг пайдо қилувчи микроблар (стафилококк, стрептококк ва б.) кўзгатади. Асосан узун найсимон суяқлар — сон, болдир, елка суяқлари зарарланади. Вақт ўтиши б-н ўткир О. сурункали О. га айланиб кетади. Суяк ичкарисида ўлган тўқима — секвестр қолади. Улар атрофида йиринг тўплана бошлаб, окма ҳосил бўлади ва йиринг окиб туради. Суяқнинг анчагина қисми чириганда (некроз) суяк ўз-ўзидан синиб кетиши мумкин. О. сил, захм оқибатида ҳам пайдо бўлади.

ОСТЕОМИЕЛОФИБРОЗ — кўпинча кўмикда бириктирувчи ва суяк тўқимаси пайдо бўлиши б-н кечадиган касаллик.

ОСТЕОНЕКРОЗ — суяк бир бўлагининг ириши. Бунда ириган бўлак атрофида қобик ҳосил бўлади. Остеомиелит, суяк сили, суяк захми, суяк раки каби касалликларда кузатилади.

ОСТЕОПАТИЯ — суяқдаги патологик ўзгаришлар. Бошқа орган ва системалар касаллиги оқибатида содир бўладиган дистрофик ўзгаришлар натижасида келиб чиқади. Мас., меъда, жигар, буйрак, ичак каби органлардаги йирингли жараёнлар натижасида вужудга келадиган О.

ОСТЕОПЕРИОСТИТ — суяк ва уни қоплаб турувчи уст парданинг бир вақтда яллиғланиши. Остеомиелит касаллигининг бир тури.

ОСТЕОПЕТРОЗ — суяқдаги зич жойлашган модда қаватининг қалинлашиши натижасида суяқнинг йўғонлашиши. Альберс — Шенберг, мрамар касалликларидан кузатилади.

ОСТЕОПИЕМИЯ — суякнинг йирингли касалликлари (остеомиелит, абсцесслар) натижасида конга йиринг ўтиши. Сепсисга сабаб бўлади.

ОСТЕОПЛАСТИКА — суякнинг анатомик бутунлигини тиклаш мақсадида қилинадиган операция. Уч тури бор: аутопластика, аллопластика ва ксенопластика.

ОСТЕОПОРОЗ — суякнинг тузилиши ўзгариб, тўқималарининг емирилиши ва унда бўшлиқлар ҳосил бўлиши. Унинг бир нечта тури бор: ёш улғайиши б-н боғланган О., гипертрофик, гормонал, маҳаллий, умумий, шикастлиши натижасида келиб чиққан, бир текис, тарқалган, системали, кексаларда учрайдиган, туғма О. ва б.

ОСТЕОСИНТЕЗ — синган суяк бўлаklarини жой-жойга мослаб, маҳкам бириктириб қўйиш операцияси. Асосан икки тури бор: 1) бевосита синган суяк соҳасида ўтказиладиган О.; 2) синган суякдан узокроққа қўйилган пўлат сим (спица) ёрдамида синган суяк бўлаklarини маҳкамлаш. **О.** да металл миҳлар, стерженлар, шунингдек аппаратлардан фойдаланилади.

ОСТЕОСКЛЕРОЗ — суяк тўқимасининг ортикча ҳосил бўлиши натижасида суякларнинг қаттиқлашиши. Бу маҳаллий, чегараланган, тарқок ва системали бўлиши мумкин. О. да суяклар тўсинлари сони кўпайиб, улар йўғонлашади, шакли ўзгаради ва кўмик бўшлиқлари камайиб, бутунлай йўқолиб кетиши ҳам мумкин.

ОСТЕОТОМИЯ — суякни кесиш; скелет суякларининг касалликлари натижасида пайдо бўлган асоратлар: суяк шаклининг ўзгариши, туғма суяк чиқиши, онкилоз, бўғимларнинг ўзгариши ва б. касалликларда қўлланилади. Епик, очик, понасимон, тўғриловчи, кўндаланг, ошиқ-мошиқли ва б. хил О. фарқ қилинади.

ОСТЕОФИТ — оёқ-қўллар кесиб олиб ташланганида ёки шикастланганида суяк юзасидан ўсиб чиқадиган найзасимон суяк ўсимтаси; турли шакл ва бичимларда бўлади.

ОСТЕОХОНДРИТ — узун найсмон суяклар тоғай б-н қопланган қисми — эпифизнинг, скелет қалта суяклари эпифиз қисмининг яллиғланиши.

ОСТЕОХОНДРОДИСПЛАЗИЯ — ирсий ривожланиш нуксони; эпифиз соҳасидаги тоғай ҳамда суякларнинг ўсиб кетиши туфайли қўл ва оёқларнинг қалта, қинғир-кийшиқ бўлиши.

ОСТЕОХОНДРОЗ — суяк ва тоғай тўқималарида озиқланишнинг бузилиши (дистрофия) натижасида тўқималарнинг ўзгариши (дегенерация). Болаларда ҳам учраб, суяқлиши жараёнининг издан чиқиши б-н ифодаланади.

ОСТЕОХОНДРОЛИЗ, курук остеохондрит, Вагнер остеохондрити — ёшликдаги туғма захмда суяк эпифиз ва метафизларнинг ўзига хос шикастланиши. Асосан сон ва билек, шунингдек болдирнинг проксимал йўғон суяги жароҳатланади. Бунда суяк ва тоғай тўқималари емирилиб, бутунлай сўрилиб кетади.

ОСТЕОХОНДРОПАТИЯ — қалта ва узун найсмон суяклар говак моддасининг емирилиши натижасида бўғим тоғай қисмининг ўзгариши; бунда бўғимлар функцияси издан чиқади ва зарарланган суяклар шакли ўзгаради. Қасаллик асосан ёш болалар ва ўсмирларда учрайди.

ОСТЕОЦИТ — юқори даражада ривожланган етук суяк ҳужайралари. Суяк тўқимасининг асосий моддасини ҳосил қилади ва унинг ичидаги

бўшлиқда жойлашади. О. ўсимтали ҳужайралар бўлиб, шу ўсимталари орқали бир-бири б-н ўзаро боғланади.

ОСТИТ — суяклар зич жойлашган модда қисмининг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали ўтади. Ҳар хил шикастланишлар ва О. ни қўзғатадиган микробларнинг кон орқали (гематоген) ўтиши сабаб бўлади. О. остеомиелит б-н бирга кечади. Гуммозли, кистасимон, суякланувчи, ревматик ва б. турлари бор.

ОСЦИЛЛОМЕТР — артерия деворларидаги пульс тебранишларини ўлчайдиган асбоб.

ОСЦИЛЛОФОНОГРАФИЯ — бир йўла электрограмма, артериалосцилограмма ва манжетдаги ҳаво босимини, шунингдек Қоротков тонлари фонограммасини қайд қилишга асосланган кон айланнишни текшириш усули.

ОТАЛГИЯ, қулоқ оғриғи — ташқи, ўрта ва ички қулоқда ҳеч бир касаллик аломати бўлмагани ҳолда вақти-вақти б-н қулоқнинг санчиб оғриши; асосан катталарда учрайди.

ОТГЕМАТОМА — қулоқ супрасининг олди (кўпинча катта гажаги) териси остига ва тоғай устки пардаси оралигига қон йиғилиши; жароҳатланиш, шикастланиш ёки бирор ҳашарот чақиши сабаб бўлади.

ОТИТ — қулоқнинг яллиғланиши. Ташқи қулоқнинг яллиғланиши ташқи О., ўрта қулоқнинг яллиғланиши ўрта О., ички қулоқнинг яллиғланиши лабиринтит дейилади. Ташқи О.да — ташқи эшитув йўли ва қулоқ супраси териси ҳамда унинг остидаги тўқималар, ўрта О.да — ноғора бўшлиғи, эшитув найи ва сўргичсимон суяк ҳамда уларнинг деворларини қоплаб турувчи шиллик парда, ички О. да эса ички қулоқнинг ноғора пардаси, улар деворидаги ўроқсимон бириктирувчи тўқималар, ундаги кон томирлар қалаваси яллиғланади.

ОТОҚАЛОРИМЕТР — ички қулоқнинг даҳлиз ва ярим доирасимон қисми, яъни вестибуляр аппаратни текширишда қўлланиладиган асбоб.

ОТОПЛАСТИКА — қулоқ супраси ва ташқи эшитув йўли нуксонларини жарроҳлик усули б-н тўғрилаш; бунда асосан тананинг бошқа жойидан кўчириб ўтказилган тери ва тоғайлардан фойдаланилади.

ОТОРЕЯ — қулоқдан йиринг оқиши; ташқи эшитув йўли терисининг касалликлари (дерматит, экзема), кўпинча ўрта қулоқнинг ўткир ёки сурункали яллиғланиши ва б. да кузатилади.

ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГ — қулоқ, томоқ ва бурун ҳамда унинг атрофидаги органлар тузилиши, фаолияти, касалликларининг сабаби, уларни аниқлаш, олдини олиш, даволаш ва фаолиятини қайтадан тиклаш б-н шуғулланувчи мутахассис-шифокор.

ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГИЯ — тиббиёт фанининг қулоқ, томоқ, бурун, ҳалқум ва ҳиқилдоқнинг анатомияси, физиологияси ҳамда фаолиятини, шу органларда учрайдиган касалликларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганадиган, шунингдек уларнинг олдини олиш ва бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқадиган бўлими.

ОТОРИНОНЕВРОЛОГИЯ — оториноларинголог

гия ва невропатологиянинг бир бўлими; асосан эшитиш ва мувозанатни сақлаш ҳамда ҳид сезиш нервларини, уларнинг ўз йўлида бошқа кўшни нервлар б-н алоқасини, бардамлик ва касалликдаги фаолиятини, шунингдек касалланганда доридармонлар ёки жарроҳлик йўли б-н даволаш усулларини ўрганеди.

ОТОСКЛЕРОЗ — ўрта кулоқни ички кулоқдан ажратиб турувчи даҳлизчада ва узанги суякчасининг остки қисмида суяк тўқимасининг бирига бирикиб, ўсиб кетиши. Бунда кулоқ шанғиллаб, эшитиш фаолияти пасаяди, у аста-секин «огирлашиб» умуман эшитмай қолиши мумкин.

ОТОСКЛЕРОМА — склероманинг бир тури; бунда ноғора бўшлиғи ва ташки эшитув йўли тўқималарида ўзига хос майда, думалок, дўмбоғчалар (инфильтратлар) пайдо бўлиб, улар ости берчлашиб, аста-секин ноғора бўшлиғи ва ташки эшитув йўлини бутунлай беркитиб қўйиши мумкин.

ОТОСКОПИЯ — махсус нур қайтаргич ойна (рефлектор) ва ташки эшитув йўлини кенгайтирувчи кергич ёрдамида ноғора пардани (агар парда тешилган бўлса), ноғора бўшлиғини кўз б-н қараб текшириш усули.

ОТҚУЛОҚ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ишлатилади. Таркибида антрагликозидлар, флавоноидлар, К витамин, ошловчи ва б. моддалар бор. Қайнатмаси ва қуқуни дизентерия ва б. меъданичак касалликлари (колит, энтероколит ва б.) ни даволашда қўлланилади.

ОФТАЛЬМИЯ — кўзнинг электр, қуёш ёки турли сунъий нурлар таъсирида қизариши, ачишиб, қиска мударат юмилиб қолиши.

ОФТАЛЬМОДИНАМОГРАФИЯ — кўз гемодинамикаси — кўз ва мия артерияларида кон айланшининг ҳолатини текшириб ёзиб олиш усули. Бунда биринчи навбатда кўз артериясининг босими ўлчанади, сўнгра кўз соққасини махсус асбоб б-н аста-секин борган сари қучлироқ боса бориб, унинг тўққили пульса аниқланади. Пайдо бўлган пульсограмма махсус номограмма асосида хисобланади.

ОФТАЛЬМОДИНАМОМЕТРИЯ — кўз тўр пардасининг марказий артериясидаги кон босимини махсус асбоб — офтальмодинамометр б-н ўлчаш усули.

ОФТАЛЬМОЛОГ — кўз касалликлари бўйича мутахассис-шифокор, кўз дўхтири.

ОФТАЛЬМОЛОГИК ОПТИКА — оптиканинг бир бўлими. Кўрши издан чиққанда диагноз қўйиш, тузатма киритиш ва даволашда қўлланиладиган оптик қурилмалар ишлаб чиқиш, ихтиро қилиш б-н шуғулланидиган соҳа.

ОФТАЛЬМОЛОГИЯ — клиник тиббиётнинг муҳим бир соҳаси; кўз касалликларининг пайдо бўлиши сабаблари, уларнинг клиник кўринишини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш масалаларини ўрганадиган фан.

ОФТАЛЬМОМЕТРИЯ — кўз муғуз пардаси олдинги сатҳи эгрилиги радиусини ва шу парданинг ҳар хил меридианларда нур синдириш қучини махсус асбоб — офтальмометр б-н ўлчаш усули.

ОФТАЛЬМОМИАЗ — касаллик кўзғатувчи пашша гумбакларининг кўз тўқимасига кириши натижасида пайдо бўладиган касаллик.

ОФТАЛЬМОМИКОЗ — турли замбуруғлар таъсирида кўзда пайдо бўладиган касаллик. Бунда муғуз парда зарарланса, яра ҳосил бўлиб, усти оппоқ сузмасимон қуйқа б-н қопланади, натижада кўзда турли ўзгаришлар ва нуксонлар юзага келиши мумкин.

ОФТАЛЬМООНКОЛОГИЯ — кўзда турли хавфсиз ва хавфли ўсмалярнинг пайдо бўлиши кечиши, диагностикаси, даволаш ҳамда олдини олиш масалаларини ўрганадиган фан соҳаси.

ОФТАЛЬМОПЛЕТИЗМОГРАФИЯ — кўз олдинги сегментининг юрак ҳар бир қисқариб ургандаги кон ҳажмини, яъни кўзга қанча кон тушишини ёзиб олиб текшириш усули.

ОФТАЛЬМОРЕОГРАФИЯ — кўз томирли пардаси, жумладан кинриксимон танада гемодинамикани ёзиб олиб текшириш усули.

ОФТАЛЬМОСКЛЕРОЗ — кўз склерози, кўз кон томирлари ва тўқималари эластиклигининг йўқола бориб, дағаллашиши, қалин тортиши. Кўпинча кўз кон томирлари, гавҳари ва тўр пардасида яққол кўринади.

ОФТАЛЬМОСКОП — ёруғлик нурини кўз ичига ўртаси тешиқ махсус кўзгу орқали йўналтириб кўз тубини ташкил этган ички қаватлар (тўр парда, томирли парда, кўрув нерви диски ва б.) ҳолатини текшириш (офтальмоскопия) учун ишлатиладиган асбоб. Биринчи бор Гельмгольц ихтиро қилган (1850). Ҳозир такомиллаштирилган электр О., бинокуляр О. ва б. ҳам мавжуд.

ОФТАЛЬМОХИРУРГИЯ — офтальмологиянинг бир бўлими. Кўз касалликларини жарроҳлик йўли б-н даволаш усулларини ишлаб чиқади.

ОФТОБ УРИШИ — яланг бошга қуёш нурларининг узок вақт тик тушиши натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати. Одамда бош оғрийди, қусиш, ҳушдан кетиш ва б. кузатилади.

ОХРОДЕРМИЯ — терининг сарғайиши; камконлик касаллигидаги рангпарлик.

ОЧАМБИТИ, ж а ғ - ж а ғ — бир йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида гиссопин гликозиди, бурсо ва б. кислоталар, флавоноидлар, С ва К витаминлар, холин, ацетилхолин, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари туғруқдан кейинги даврда ҳамда бачадоннинг бошқа касалликларида кон тўхта-тувчи восита сифатида ишлатилади.

ОЧЛИК, оч қолиш — бутунлай озик-овқат бўлмаслиги ёки уни етарли миқдорда истеъмол қилмаслик ёхуд овқат ҳазм қилишининг кескин бузилиши натижасида юзага келадиган ҳолат. О. нинг келиб чиқиш сабаблари ва механизмларига кўра бир неча тури (мас., абсолют О., витаминлар, ёғлар, минерал моддалар, оксиллар, углеводлар очлиги, тўла, ярим О. ва х. к.) тафовут қилинади.

ОШЛОВЧИ МОДДАЛАР, таннидлар — ўсимликлар (далачой, эман, сангвизорба, торон, маврак ва б.) таркибида бўладиган ҳамда хом терини ошлашда ишлатиладиган захарсиз мураккаб органик моддалар. Буруштирувчи, анти-септик, яллиғланишга қарши таъсирга эга. Меъданичак касалликлари, экзема, турли яралар, қуйиш ва б. ни даволашда ишлатилади.

ОҚ МОДДА — бош ва орқа миянинг бир қисми. Миянинг нерв толаларидан иборат. Орқа мия толалари унинг устуларини ҳосил қилади. Бу модда бош мия турли қисмларнинг бир-бири б-н ахборот алмашишни таъминлайди. У асосан юқоридан пастга ва пастдан юқорига турли ахборотни «ташиб» туради (яна. к. *Бош мия*).

ОҚМА — бир бўшлиқни иккинчи бўшлиқ б-н ёки уни баданинг сирти б-н боғлаб турадиган ингичка тешик. Табиий ва сунъий, ташки ва ички, турма ва ҳаёда орттирилган О. фарқ қилинади. О. дан йиринг, сафро, сийдик ва б. сууюқликлар чиқиб туриши мумкин.

ОҚСИЛ ЕТИШМОВЧИЛИГИ — овқатда оқсиллар етишмаслиги ёки уларнинг тўла қийматли, организм учун зарур бўлган аминокислоталар тутмаслиги натижасида, очликнинг турли хилларида, шунингдек баъзи касалликларда организмда рўй берадиган патологик ҳолат.

ОҚСИЛЛАР, протеинлар — асосан аминокислоталардан тузилган юқори молекуляр табиий полимер. О. таркибига кирадиган аминокислоталар 20 хил бўлиб, улар ўзаро пептид боғи орқали боғланган. О. протоплазма органик бирикмаларининг 50 фонддан ортинми, тирик организмлар куруқ моддасининг $\frac{2}{3}$ қисмини ташкил қилади. О. ҳужайранинг морфологик хоссалари ва функциясини белгиладиган асосий компонент. Бир гуруҳ О. аъзо ва тўқималарнинг қурилиш материали сифатида уларнинг механик структурасини тузишда иштирок этади (мас., эластин, коллаген); қатор тўқималар таркибига кирди, табиий тузилмаларни яратади (пат, соч, тангача кератини, ипак фибриони); қисқариш оқсиллари — миозин, актин ва б. фаол ҳаракатни таъминлайди. О. ҳужайрада кечадиган барча жараёнларни тезлашиб, катализаторлик қилади. Барча ферментлар О. дир. Гормонларнинг катта туркуми ҳам оқсил ёки пептид табиатида моддалар. О. қон ва ҳужайрада кўп биологик фаол бирикмалар ҳамда кислотадан ташиш функциясини бажаради. Организмда доимо мавжуд ва ташқаридан зарарли агентлар кирганда уларга қарши курашадиган антителолар, иммун моддалар, бир қатор ҳайвон ва ҳашаротлар захари ҳам оқсил тузилишига эга. О. ҳужайранинг барча аъзолари, унинг скелети, специфик тузилмалари, рецепторлар, кўриш пигменти, ирсият аппарати — хромосомаларнинг тузилишида асосий ўринни эгаллайди. О. тузилиши бўйича икки туркумга бўлинади: содда О.— протеинлар, улар фақат О. молекуласининг ўзидан иборат; мураккаб О.— протендлар О. дан ташқари О. бўлмаган бирикма — протетик туркум тутди. Бу туркумнинг табиатига қараб протендларнинг ўзи бир қатор паст группаларга бўлинади: фосфат сақловчи фосфопротенлар (казеин ва казеиноген), нуклеин кислота сақловчи нуклеопротендлар (мас., хромосома нуклеопротенлари), рангли кўшимча тутувчи хромопротендлар (темир атомига эга гемоглобин, мағний тутувчи хлорофилл) ва металлопротендлар (гем шаклида темир тутувчи каталаза, пероксидаза, цитохромлар). Углевод компонентига эга гликопротендлар, ёғ моддалар б-н бириккан липопротенлар. О. молекуласи узун ипсимон фибриллар ва думалоқ

глобуляр шаклда бўлиши мумкин. О. организмда доимо динамик ҳолатда парчаланиб, янгидан синтезланиб туради. О. ҳужайрада р и б о с о м а л а р д а синтез қилинади. Организмда кўп миңглаб айрим О. молекулалари мавжуд. Уларнинг ҳар бири ўзига хос ягона тузилишга эга. Бу тузилиш О. молекуласида аминокислоталарнинг бирин-кетин жойлиниш тартибини кўрсатади. Бирламчи тузилиш — ҳар бир тур учун хос ирсий хусусият нуклеин кислоталарда ёзилган ирсий ахборот асосида белгиланади ва О. синтезида амалга оширилади. О. нинг бирламчи тузилишидаги ирсий нуқсон ёки ташки муҳит (мас., ядро нурлари) таъсирида вужудга келган ирсий ўзгариш (м у т а ц и я) молекуляр касалликлар пайдо бўлишига олиб келади.

ОҚСИМ КАСАЛЛИГИ — вируслар кўзгатадиган зоонозлар гуруҳига кирадиган ўткир юқумли касаллик. Жуфт тўғли хайвонларда учраб, улардан баъзан одамларга юқадн. Касаллик тўсатдан ҳарорат кўтарилиши, бош оғриғи, оғиз қуриши в б. белгилар б-н бошланади. Кейин лаб, тил, юмшоқ ва қаттиқ танглай, лунжда майда пуфакчалар пайдо бўлади ва сўлак оқа бошлайди, бўйин лимфа безлари шишади ва оғрийдн.

ОҚСОҚЛИК, ч ў л о қ л и қ — бир оёқнинг иккинчисидан қалта, қийшиқ бўлиши, ҳаракатнинг ўзгариши ва б. туйфайли одатдаги ҳолатдан бошқача, ўннга ёки чапга ташлаб юриш.

ОҚЧИЛ — аёлларнинг жинсий органларидан ажраладиган, оқимтир ва ўзига хос ҳилди чиқинди; ҳар бир соғлом аёл кинида доим бўлади. Одатдаги шароитда О. ажралиши сезилмайди, унинг кўпайиши ёки рангининг ўзгариши жинсий органларнинг бирор бир касаллиги аломатидир.

ОҚҚУРАЙ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Меваси ва илдизи ишлатилади. Таркибида фурокумаринлар (псорален, изопсорален), умбеллиферон кумарини, эфир мойи ва б. моддалар бор. Псорален пс касаллигини даволашда қўлланилади.

ОҒИЗ БЎШЛИГИ — ҳазм органлари системасининг бошланиш қисми. Оғзининг кириш қисми — даҳлиз ва хусусий оғиз бўшлиғидан иборат. О. б. орқа томондан бурун бўшлиғи, ҳиқилдоқ ва ҳалқумга қўшилиб туради. Нафас жараёнида, овқатни парчалашда ва нутқ актида иштирок этади.

ОҒИЗ БЎШЛИГИ САНАЦИЯСИ — оғиз бўшлиғини соғломлаштиришга қаратилган чоратadbирлар мажмуи; касал тишларни даволаш ёки олиб ташлаш; йўқ тишлар ёки даволанган тишлар ўрнини сунъий тишлар б-н тўлдириш ёки қоплаш; оғиз шиллиқ қавати, шунингдек танглай безлари касалликларининг олдини олиш ва даволашдан иборат.

ОҒИЗ ҲИДЛАНИШИ — оғиз бўшлиғида нохуш ҳид пайдо бўлиши; ковак тишларда овқат қолдиқларининг чириши, оғиз шиллиқ қавати, танглай безларининг яллиғланиши, ички орган касалликлари ва б. сабаб бўлади.

ОҒРИҚ — ўта кучли ёки емирувчи таъсирловчиларга жавобан организмда рўй берадиган нохуш психофизиологик ҳолат, организмнинг химояланиш реакцияси. Турли орган ва тўқималарда жойлашган ўзига хос рецепторларнинг кўзгалув-

чанлигига жавобан пайдо бўлади. Оғритувчи таъсиротга жавобан организмда қатор ўзгаришлар рўй беради: қон томирлари тораяди, қон босими кўтарилади, қоннинг ивиш хоссаси ошади ва қондаги қанд миқдори кўпаяди. Лўқилловчи, санчувчи, кесувчи, ловуллатувчи, симилловчи ва б. хил О. лар бўлади.

ПАЙ — мускулларнинг (айниқса қўл-оёқда) суякларга ёпишадиган бириктирувчи тўқимали пишиқ қисми. П. ялтироқ, оқ ёки сарғиш, шакли ҳар хил, кўпинча тизимча, лента, пластинка кўринишида бўлади.

ПАЙЛ ҚАСАЛЛИГИ — узун найсимон суяклар метафизининг тўқмоқсимон кенгайишидан иборат туғма касаллик. Бунда бемор новча бўлиб, тирсақ тўлиқ ёзилмайди, болдир тизза бўғимида ташқарига қийшайди (вальгус), умуртқа поғонасининг ён томонга қийшайиши (сколиоз) кузатилади, узун найсимон суяклар тез-тез синиб туриши мумкин.

ПАЙПАСЛАШ, пальпация — гавда ёки органларни пайпаслаб кўриб текшириш усули. Бимануал (икки қўл ердамида), юзаки (қорин бўшлиғидаги органлар касаллигида П.), чуқур (текшириладиган органни қўл б-н чуқур босиб П.) ва б. хиллари бор.

ПАЙР СИМПТОМИ — олдин йирингли артрит бўлган бўғим соҳасида ташқи таъсиротларга нисбатан оғриқ реакцияси йўқлиги; анкилоз бўлган бўғимда жараён тугаганлигининг белгиси.

ПАКАНАЛИК, микросомия, нанизм, нанасомия — жисмоний ўсишдан орқада қолиш. Ешга мувофиқ нормага нисбатан бўйнинг паст бўлиши (аёллар бўйининг 120 см дан, эркеклар бўйининг 130 см дан пастлиги). Бир неча хили бор. Гипофизар П. — соматотроп гормоннинг абсолют ёки нисбий етишмаслиги ёки биологик фаоллигининг паст бўлиши ёки периферик тўқималарнинг унга нисбатан сезувчанлиги йўқолиши ёки соматомединлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган генетик касаллик. Бўй ўсиши 2—3 ёшдан бошлаб сусайиб боради. **Примордиал П.** — боланинг пакана бўлиб тувилиши (бўйи 20—35 см, оғирлиги 1500 г гача) ва келгусида пакана бўлиб қолиши. Тиреоген П. — калкоксимон безнинг туғма гипофункцияси б-н боғлиқ П.

ПАЛАТКА — махсус матодан тикилган, йиғиштириб, керакки вақтда қайта қуриладиган мослама. Тиббиётда П. харбий дала шароитида, турмушда фавқулодда офатларда тез ёрдам ташкил қилиш мақсадида беморларни ва асқоб-анжомларни жойлаштириш учун ишлатилади. П. ичида баъзан беморларни операция қилиш, уларга тиббий ёрдам кўрсатиш ва б. амалга оширилади.

ОҒРИҚ НУҚТАЛАРИ — гавда юзасини босганда оғриқ сезгиси пайдо бўладиган нуқталар.

ОҒРИҚ ҚОЛДИРУВЧИ ДОРИЛАР — қ. *Анальгетиклар*.

ОҒРИҚСИЗЛАНТИРИШ — нерв системасига таъсир этиш орқали оғриқ сезиш ҳиссини йўқотиш. Жаррохлик операциялари, даво ва диагностика муолажаларида қўлланилади.

П

ПАЛАТОДИНИЯ — танглай соҳасидаги оғриқ. Турли сабаблар (юкумли касаллик, грипп, жароҳат, туғма нуқсон — «бўри оғиз») натижасида адашган ва уч шоқли нерв толаларининг қўзғалувчанлиги ошиб кетиши оқибатида танглай тўқималарида пайдо бўлган оғриқ. У тишлар, милк ва томоқ-бурун бўшлиғига ҳам тарқалиши мумкин.

ПАЛЕОГИСТОЛОГИЯ — гистологиянинг бир йўналиши. Қадимги даврда яшаган организм тўқималари тузилишининг тарихий ўзгаришларини ўрганади.

ПАЛЕОНЕВРОЛОГИЯ — 1) бош ва орқа мия, мияча ва умуман нерв системасининг тарихий келиб чиқиши, ривожланиши ва фаолиятини ўрганадиган фан; 2) палеоантропология бўлими; қазилма одам ва бошқа приматлар бош миясининг тузилиши ҳамда функциясини ўрганадиган фан.

ПАЛИЛАЛИЯ — нутқнинг бузилиши; баъзи сўз ёки бўғинни қайта-қайта талаффуз қилиш. Паркинсонизм касаллигида пўстлоқ ости зоналарининг зарарланиши сабаб бўлади.

ПАЛИНГЕНЕЗ — эмбрион ривожланиш жараёнида филогенез (тарихий ривожланиш)нинг қайтарилиши.

ПАЛИНЕРГИЯ — айрим психозлар (мас., шизофрения)да бир хил маъносиз ҳатти-ҳаракатни қайтаравериш ҳолати.

ПАЛЬМИТАТ КИСЛОТА — деярли барча нейтрал ёғлар таркибига кирадиган юқори молекуляр тўйинган ёғ кислотаси.

ПАНАОРТИТ — аорта девори барча қаватларининг яллиғланиши. П. захм, ревматизм, стрептококкли сепсис ва б. касалликлар оқибатида келиб чиқади. Аортанинг кўкрак ва қорин бўшлиғида жойлашган қисми кўпроқ яллиғланади. Касаллик сурункали давом этади. Кўкрак суяги атрофида оғриқ пайдо бўлади. Бўйин чуқурчасида аорта қон томирларининг уриши, баъзан кўкрак қафаси деворининг калтираши кузатилади.

ПАНАРТЕРИТ — артерия қон томири ҳамма қаватининг яллиғланиши.

ПАНАРТРИТ — ўткир йирингли артрит. Бунда бўғимлар ёки бўғимни ташкил қилган барча тузилмалар (тоғай, пайлар, синовиал қават, бойлам аппарати) яллиғланади. Бўғимда ял-

лиғланишининг ҳамма белгилари (кызариш, шиш, оғрик, бўғим ҳаракатининг бузилиши) б-н бир қаторда беморнинг ҳарорати кўтарилиб, организмнинг умумий ҳолати оғирлашади.

ПАНБРОНХИТ — чуқур бронхит. Бронх девори ҳамма қаватларининг яллиғланиши. П. бронхларнинг кенгайишига, ҳатто тешилишига олиб келиши мумкин.

ПАНВАСКУЛИТ — қон томирлари ҳамма қаватининг яллиғланиши. П. токсикоаллергик ва юқумли касалликлар, ревматизм, системали волчанка ва б. оқибатида келиб чиқади. Клиник белгилари касаллиқнинг тарқалганлигига, қайси орган қон томирининг зарарланганлигига боғлиқ. П. қон томирларининг кенгайиб кетиши (аневризма), қон куйилиши, тромбоз, эмболия ва шунга ўхшаш б. асоратларга олиб келади.

ПАНДАКТИЛИТ — бармоқлар ҳамма тўқимасининг йирингли яллиғланиши. Ҳасмол (панариций)нинг оғир хили.

ПАНДЕМИЯ — эпидемик касалликларнинг бир неча мамлакатда ёппасига тарқалиши.

ПАНКАРДИТ — юрак перикард, миокард ва эндокард қаватларининг бирданига яллиғланиши. Ревматизм, системали қизил волчанка ва юқумли касалликлардан сўнг юзага келади. Беморнинг аҳволи оғирлашади, нафаси қисиб, юрак атрофида оғрик пайдо бўлади, ҳарорати кўтарилади. Тезда даволанмаса юрак етишмовчилигига олиб келади.

ПАНКОЛИТ — йўғон ичак ҳамма қисмининг яллиғланиши. П. ичбуруғ, сальмонеллёз касаллигидан сўнг, захарли химикатлар ва дори моддалари б-н захарлининг натижасида келиб чиқади. Яллиғланиш оқибатида йўғон ичакдаги қон, лимфа томирлари ва нерв толалари зарарланади. Овқат моддаларининг сўрилиши, шира ишлаб чиқариш бузилади. П. да бемор қорин бўшлиғининг пастки ёки ёнбош қисми оғриб, қорни дам бўлади, оғзидан қўланса хид келади, тез чарчайди.

ПАНКРЕАТИК ШИРА — меъда ости безида ишланадиган ҳазм шираси; таркибида оксил, ёғ ва углеводларни парчалайдиган ферментлар бор.

ПАНКРЕАТИТ — меъда ости безининг яллиғланиши. П. га меъда ости бези томирларининг зарарланиши ёки унда тромблар пайдо бўлиши, инфекция қасалликлар, шикастланишлар ва қорин бўшлиғидаги турли яллиғланишлар сабаб бўлади. Қасалликда меъда ости бези шишади, унинг яллиғланган қисми ирийди ёки тўқималари нобуд бўлади. Ўткир, сурункали, йирингли ва б. хил П. фарқ қилинади.

ПАНКРЕАТОГРАФИЯ — меъда ости безига контраст модда юбориб рентген тасвирини тушириш. П. меъда ости бези касалликлари (тош ҳосил бўлиши, рақ)ни аниқлашда қўлланилади.

ПАНКРЕАТОДУОДЕНЭКТОМИЯ — меъда ости бези б-н ўн икки бармоқ ичакни кесиб олиб ташлаш. Бунда ўн икки бармоқ ичак ва меъда ости безининг ярмиси ёки иккала орган бутунлай олиб ташланади. Меъда ости бези раки, панкреонекроз, ўн икки бармоқ ичак гангрениси, сурункали оғриқли индуратив панкреатитда қўлланилади.

ПАНКРЕАТЭКТОМИЯ — меъда ости безини кесиб олиб ташлаш. Рақ ва панкреонекроз касаллигида қўлланилади.

ПАНКРЕОСКЛЕРОЗ — меъда ости безининг су-

рункали яллиғланиши натижасида унинг қаттиқланиши; бунда без паренхимасига бириктирувчи тўқима ўсиб кириб, Лангерганс оролчаларини атрофияга ва гиалинозга учратади. β-хужайралар майдалашиб, цитоплазмасидаги доначалар камайиб кетади. Қолган оролчалар эса компенсатор гипертрофияга учраб, қатталашади.

ПАНМИЕЛӨЗ — қон яратиш системасининг кўмикдаги барча элемент манбалари гиперплазияга учраши б-н таърифланадиган ҳолат; миелопролифератив система касалликлари (эритремия ва б.) га хос.

ПАНМИЕЛӨФИТЗ — кўмик тўқимасининг оғир касаллиги; бунда асосан қон яратилиши издан чиқиб, камқонлик, қон кетиши, ярали некротик ангина кузатилади.

ПАННУС — пардача, *трахома* касаллигида кўз мугуз пардаси ташқи қавати сатҳига конъюнктивадан қон томирлар ўтиб яллиғланиши.

ПАНОТИТ — ташки, ўрта ва ички қулоқнинг бир вақтда яллиғланиши; ўткир ёки сурункали кечадди, унга кўпинча юқумли касалликлар сабаб бўлади.

ПАНОФТАЛЬМИТ — кўз соққаси ҳамма тўқималарининг йирингли яллиғланиши. Кўз кизариб, шишиб, бўртиб чиқади, жуда қаттиқ оғрийдди, бошда ҳам оғрик пайдо бўлади. Ҳозир кам учрайди.

ПАНСЕРОЗИТ — перикард, плевра, қорин пардаси сероз қаватининг умумий яллиғланиши; сероз қаватда лойқарок, таркибида оксил моддаси кам бўлган суюқлик тўпланиб қолиши.

ПАНСУНИСИТ — бурун ёндош бўшлиқларининг айни бир вақтда бир ёки икки томонлама яллиғланиши; ўткир ёки сурункали кечадди. Ўткир яллиғланишига кўпинча грип ва б. сабаб бўлади. **ПАНСИОНАТ** — якка ҳолда ёки оилавий бўлиб дам олишга мўлжалланган ва кўпинча курортларда жойлашган климий (табiiй ёки сунъий яратилган) шифобахш муассаса.

ПАНТОТЕНАТ КИСЛОТА — В витаминлар туркумига мансуб, табиатда кам миқдорда бўлса ҳам, кенг тарқалган бирикма. У коэнзим А таркибига киради. Ҳайвонларда П. к. етишмаслиги тери ва сочда турли ўзгаришларга сабаб бўлади. П. к. одамлар овқатида етарли миқдорда мавжуд. Экспериментал П. к. етишмаслигида одамларда заифлик, меъда-ичак бузилишлари, депрессия — тушқунлик кузатилади.

ПАНФОБИЯ, пантофобия — миња ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; атроф муҳитдаги деярли барча ҳодиса-воқеалардан ҳадиксираш.

ПАНЦИТОПЕНИЯ, пангемоцитопения — қонда барча шаклли элементларнинг камайиши; мас., гило ёки апластик камқонлик (анемия) да кузатилади.

ПАНЭНДОСКОП — қовуқ ички қисмининг ҳамма юзасини кўрсатувчи цистоскоп. П. ёрдамида қовуқ шиллик пардасининг ранги ва патологик ўзгаришлари аниқланади.

ПАНЭНЦЕФАЛИТ — бош миянинг ҳам ок, ҳам қуланг моддаси яллиғланиши шаклидаги энцефалит.

ПАПАИН — гидролазлар синфига мансуб протеолитик фермент; дори воситаларини тайёрлашда

ишлатилади. Пептидлар, оксиллар, амидлар ва мураккаб эфирларнинг парчаланишини тезлаштиради.

ПАПИЛЛИТ — 1) тиш сўрғичининг яллиғланиши; 2) кўрув нерви учининг яллиғланиши; 3) буйрак сўрғичларининг яллиғланиши.

ПАПИЛЛОМА — тери эпителийсидан ривожланган хавфсиз ўсма. Тармоқланган майда сўрғичлардан иборат, тузилишида эпителийдан ташқари бириктирувчи тўқима ҳам иштирок этади.

ПАПИЛЛОМАТОЗ — тери ёки шиллик қаватларнинг бирор қисмида кўплаб папилломалар пайдо бўлиши б-н ифодаланадиган касаллик.

ПАППАТАЧИ ИСИТМАСИ — филтёрланувчи вируслар кўзгатиб, одамга искабтопарлар ҳақида юкадиган ўткир юкумли касаллик. 3—4 кун иситма кўтарилиши, бош ва мускулларда оғрик пайдо бўлиши, ёруққа қарай олмаслик, кўз қон томирларининг кенгайиши ва ҳ. к. б-н ўтади.

ПАРААЛЛЕРГИЯ — махсус аллерген б-н сенситилланган организмнинг нонспецифик таъсиротга аллергик реакциялар орқали жавоб бериши; *аллергиянинг бир тури.*

ПАРААМИНОБЕНЗОАТ КИСЛОТА — бир қатор микроблар учун ўсиш омиди. Фолат кислотанинг бошланғич компонентларидан бири. П. к. В витаминлар туркумига кирса ҳам, одамлар ундан фойдалана олмайди. Шу сабабдан П. к. витамин ҳисобланмайди. П. к. микроблар ўсиши учун зарур бўлгани туфайли унинг ўзлаштирилишини сусайтирадиган сульфамид препаратлар патоген микробларга қарши дори сифатида ишлатилади.

ПАРААНЕСТЕЗИЯ — кўпинча иккала қўл ёки иккала оёқда сезгининг йўқолиши. Орқа миyanинг ўткир жароҳатида ёки бошқа сабабларга кўра фалажланиш кузатилса, айни вақтда жароҳат ўчогидан пастда сезги ҳам йўқолади.

ПАРАБИОЗ — 1) кучли таъсирга жавобан кўзгалувчан тўқималар кўзгалувчанлиги ва ўтказувчанлик хусусиятларининг фазали ўзгариши; 2) икки, баъзан бир неча ҳайвонни қон айланиши ва лимфа системаси орқали бир-бирига (операция йўли б-н) сунъий улаш. Бунда орган ва тўқималарнинг ўзаро гуморал таъсири ўрганилади.

ПАРАБУЛИЯ — ирода бузилишларидан бири; у негативизм, импульсивлик ва ғалати ҳаракатлар қилиш кўринишида намоён бўлиб, бемор аксарият бошлаган ишини охирига етказмайди.

ПАРАВЕЗИКУЛИТ — уруғ пуфакчалари атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Асосан ўткир ва сурункали везикулитдан кейин юзага келади.

ПАРААНГЛИОМА — қ. *Хемодектома.*

ПАРАГЕВЗИЯ — одамнинг кўз олдида йўқ нарсанинг таъмини ҳис этиши. Бош мия пўстлоғи ёки таъм сезгисини ўтказувчи йўлларнинг зарарланиши сабаб бўлади.

ПАРАГРАФИЯ — ёзунинг бузилиши; айрим сўз ёки ҳарфларни нотўғри ёзиш, бир ҳарфнинг ўрнига бошқасини ёзиб қўйиш.

ПАРАДЕНТИТ — қ. *Пародонтоз.*

ПАЗИТ ТАШУВЧАНЛИК — паразитар касалликлар (безгак, лейшманиоз, шистосоматоз ва

б.) б-н оғриб тузалган кишиларнинг касалликларини кўзгатадиган микробларни ташиб юрши инфекция манбаи бўлиб қолиши.

ПАЗИТАР КАСАЛЛИКЛАР, *инвазиялар* — касалликлар — одам ва ҳайвонларда зоопаразитлар, бугимоёқлар, гельминтлар (гельминтлар) ва б. кўзгатадиган юкумли касалликлар (безгак, кўтир, бруцеллез, лейшманиоз ва б.) мажмуи.

ПАЗИТИЗМ — ҳар хил турдаги организмлар (зоопаразитлар, гельминтлар, фитопаразитлар, бактериялар, замбуруғлар, экто- ва эндопаразитлар, вируслар)нинг ўзаро муносабат усулининг бири. Бунда микроорганизмнинг бир паразит, бошқаси эса «хўжайин», озик манбаи яшаш муҳити сифатида хизмат қилади. Бактериянинг паразитлиги (паразит ҳаётининг бир қисми) паразитлик б-н ўтади, мас., қон сўрувчи паразитлар ва доимий (доимо паразитлик қилади) П. фарқ қилинади.

ПАЗИТОЛОГИЯ — паразитлар биологияси тузилиши, ҳаёти ва муҳитга мосланиши, улар кўзгатадиган касалликларини ҳамда уларга қарши курашнинг илмий асосларини ишлаб чиқариш йўлларини ўрганадиган фан.

ПАЗИТОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; бунда одам асоссиз равишда ўзда бит, бурга ва б. паразитлар гимнлаётганга бўлиб ҳадиксрайверади, кўрқади.

ПАЗИТОЦЕНОЗ — «хўжайини» — одам ҳайвон ва ўсимликлар организмда паразит ҳолда яшайдиган жониворлар (содда ҳайвонлар, чувалчанглар, қана, ҳар хил ҳашаротлар, шунингдек бактериялар, вируслар ва б.).

ПАРАКЕРАТОЗ — эпидермис хўжайраларида мугузланишнинг бузилиши; бундай хўжайранин ядроси бўлиб, донатор қавати бўлмайди.

ПАРАКИНЕЗ — бош мия яримшарлари тала қисмининг ўткир зарарланиши (қон қуйилиши) ва қуйилган қоннинг баъзан қоринчаларга йўналиши натижасида рўй берадиган ҳолат. Беморнинг аҳволи оғир бўлишига қарамай, фалаж бўлмаган кўл-оёғида бир маромдаги айрим ҳаракатлар, мас., юз, қўл, кўкракни силаш ёки қўйлақни текислаш, чойшабини устга тортиш каби ҳаракатлар сақланиб қолади.

ПАРАКОЛИТ — йўғон ичакнинг юқори ва пастки бўлимлари орқасида жойлашган қоринпарда орқаси клетчатқаларининг яллиғланиши. Касаллик тўсатдан бошланади, титраш, иситманинг кўтарилиши ва маҳаллий инфилтрат ҳосил бўлиши б-н ўтади.

ПАРАЛЕКСИЯ — ўқиш қобилиятининг бузилиши; бош мия пўстлоғининг тепа қисмида жойлашган бурчаксимон пуштанинг зарарланиши сабаб бўлади.

ПАРАЛИПОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; ўз ваъдаси, бурчи ёки вазифасини бажара олмай қолишидан кўрқши.

ПАРАЛОГИЯ — тафаккур бузилишларидан бири; бунда кишининг фикрлари чалқаш (мантисиз), сўзлари узук-юкук, тутуруксиз бўлиб, гапини тушуниб бўлмайди.

ПАРАМЕТРИТ — бачадон атрофидаги клетчатка (ёғ тўқимаси)нинг яллиғланиши. П.га кўпинча аборт, туғруқ вақтида жинсий органларнинг шикастланиши ва яллиғланиш жараёнлари сабаб бўлади. Касаллик кўзгатувчи микроблар (стреп-

тококк, стафилококк) асосан бачадон атрофидаги юмшоқ клетчаткага, тўғри ичак ва қовуққа тушади. Қасалликнинг мустақил шакли (бир-ламчи П.), бачадон ортикларининг яллиғланиши ёки чаноқ веналари тромбоблебити туфайли юзага келадиган П. (иккиламчи П.) ва генерализацияланган септик П. фарк қилинади. Белгилари: харорат кўтарилади, қорин пасти оғрийди ва ҳ. к.

ПАРАМИМИЯ — юз ифодасини кишининг ички кечинмаларига мос келмаслиги. П. да кайфият, ҳиссиёт ва б. туйғулр бир-бирига боғланмай қолади, мас., шизофренияда бемор ўз онасининг вафотини эшитиб, кула бошлайди. П. Паркинсон касаллиги, эпилепсияда ҳам кузатилади.

ПАНЕКРОЗ — патоген кўзгатувчилар таъсирида вужудга келган ҳолат; бунда хужайра тузилишидаги бузилишлар яна ўз аслига қайтиши мумкин.

ПАНЕФРИТ — буйрак атрофи ёғ тўқимасининг яллиғланиши. Пелонефрит, апостематоз нефрит, пионефроз ва б. сабаб бўлади. Ўткир ва сурункали П. фарк қилинади. П. да эт увишади, харорат кўтарилади, белда оғрик пайдо бўлади, оғриётган жойга қўл тегизилса, у зўрайди.

ПАРАНОИД, *васваса синдроми* — турли хил васваса ғоялари (таъкиб этиш, таъсир этиш, захарланиш ва ҳ. к.), идрок этиш алданишлари (галлюцинация, иллюзия) ва ҳиссиёт ҳамда шахс бузилишлари б-н бирга кечадиган ҳолат. П. синдроми шизофрения, қарилди олди психозлари ва б. психозларда учрайди. Тафаккур бузилишларидан бири.

ПАРАНОЯ — сурункали руҳий касаллик ҳолати. П. да кўпроқ ихтирочилик ва таъкиб этиш васвасаси кузатилади. Бунда беморнинг хатти-ҳаракати ундаги васвасанинг хилига боғлиқ, мас., бемор бирор кимсани севиб қолган бўлса, уни тинч қўймайди ва ҳ. к. Параноид синдромидан фарқли ўлароқ, П. да идрок этиш алданишлари кузатилмайди.

ПАРАПАРЕЗ — иккала қўл ёки иккала оёқнинг чала фалаж бўлиши. Орқа миyanнинг тўш қисми кўндалангига жароҳатланганда кузатилади.

ПАРАПЛЕВРИТ — париетал плевра б-н кўкрак қафаси ичидаги фасция ораллигида ўрнашган бириктирувчи тўқиманинг яллиғланиши. П. га ўпка сили, плеврит, остеомиелит ва б. сабаб бўлади.

ПАРАПЛЕГИЯ — иккала қўл ёки иккала оёқнинг чуқур фалажланиши.

ПАРАПРОКТИТ — орқа чиқарув тешиги ва тўғри ичак атрофидаги клетчаткаларнинг йирингли яллиғланиши.

ПАРАПРОСТАТИТ — простата бези атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Простатитдан кейин юзага келади.

ПАРАПРОТЕИНЕМИЯ — қонда оз микдорда парапротеинлар пайдо бўлиши; миелома ва баъзи бошқа касалликларда кузатилади.

ПАРАПРОТЕИНОЗ — оқсиллар алмашинувининг бузилиши ҳамда тўқималарда парапротеинлар тўпланиши б-н ифодаланадиган патологик жараён.

ПАРАПРОТЕИНУРИЯ — сийдик б-н парапротеинлар ажралиши.

ПАРАПСИХОЛОГИЯ — кўриш, эшитиш, ҳид ва таъм билиш, тери-сезиш (тактил) анализаторлари аниқлай олмайдиган сезгирлик ҳолатини ўрганадиган текширув соҳаси. П. тирик мавжудотларнинг ҳаёлан фикр б-н физикавий воқеаларга таъсирини ҳам ўрганади. П. куйидаги сезувчанликларни қайд қилади: 1. Телепатия — икки томонлама узок масофада туриб фикр бериш ва қабул қилиб олиш. 2. Ўта сезиш анализаторларидан ва ақлий хулосалардан қатъи назар ташки муҳит реал воқеалигини аниқ тушунтириб бериш. 3. Олдиндан айтиб бериш — фолбинлик. 4. Сардобачилик — махсус новдалар, буқилган металл симлар ёрдамида ер ости сувлари (бойликлар, бўшлиқлар)ни топиш. 5. Парадиагностика — бемор б-н мулоқотда бўлмай туриб, унинг ҳасталигини аниқлаш. Буларнинг ҳаммаси экстрасенсор сезувчилик деб; ташки муҳитдаги предметларга руҳан (фикр б-н) таъсир этиб улар ҳолатини ўзгартириш психокинез деб аталади. Умуман П. да барча сирли-ғаройиб ва сирли-яширин воқеалар ва уларни «тушуниб» этиш жараёнлари жамланади.

ПАРАСИГМАТИЗМ — нутқдаги нуқсон; «С» ҳарфини айта олмай, ўрнига бошқа ҳарфни талаффуз қилиш

ПАРАСИМПАТИК НЕРВ СИСТЕМАСИ — *вегетатив нерв системасининг* бир қисми; кўзни ҳаракатлантирувчи, юз, тил-ҳалқум, адашган нервлар ва улар ядролари, орқа миён ён шохларининг II — IV думғаз сегментлари рўпарасидаги нейронлар ҳамда улар б-н боғланган ганглийлардан иборат.

ПАРАТГОРМОН — калқонсимон без олди безлари (паратиреоид безлар) гормони, 84 аминокислотадан ташкил топган оксил. Кальций ва фосфор алмашинувига таъсир этади. Суякнинг сўрилишини кучайтириб, кальцийни сафарбар қилади. Натижада қонда кальций микдори ортиб, суякдан қонга ўтган фосфат сийдик б-н ажралади.

ПАРАТИРЕОИДЭКТОМИЯ — калқонсимон без олди безини кесиб олиб ташлаш. Бунда безнинг бир ёки бир неча бўлаги кесиб олиб ташланади. Гиперпаратиреоз касаллигида қўлланиладиган даво усулларидан бири.

ПАРАТИРОЦИТ — калқонсимон без олди безининг эпителиал хужайралари. Организмда кальций алмашинувини бошқарадиган паратиреодин гормонини ишлаб чиқаради.

ПАРАТИФ — салмонелла микроблари кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик. У асосан терлама (тиф)га ўхшаб кечади ва кўпинча ингичка ичак лимфа системасининг зарарланиши, интоксикация, бактериемия, ич терламага ўхшаб белгилар пайдо бўлиши б-н ифодаланади. А, В, С паратифлар фарк қилинади.

ПАРАТИФЛИТ — кўричак ташки пардасининг яллиғланиши натижасида шу ичак атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Аппендицит, сил, захм, кўричак актиномикозда кузатилади.

ПАРАТОНЗИЛЛИТ — ҳалқумни оғиз бўшлиғидан ажратиб турувчи равоқлар ортидаги бодомсимон муртақлар ва унинг атрофидаги

тўқималарнинг ўткир яллиғланиши. П. муртакка нисбатан жойлашишига қараб орқада, пастда, юкори ва ён тарафда деб тафовут қилинади.

ПАРАФАЗИЯ — нутқнинг бузилиши; бош миянинг пешона бўлаги ва чап ярмшари ўрта чеккасининг пуштаси зарарланганда кузатилади. Рухий касалликларда ҳам учрайди. Бемор жумла тузаётганида сўзларни алмаштириб юборади ва 5—6 сўзни биратўла хотираща сақлаб қола олмади.

ПАРАФИМОЗ — эрлик олати калпоғининг яллиғланиши туфайли олат бошининг чекка кертмак ичида қисилиб қолиши; бунда олат боши кўқариб, шишади ва оғрийди.

ПАРАФИН — мумсимон модда, тўйинган углеводородлар аралашмаси; суюқланиш т-раси 40—65°С, асосан нефтдан олинади. Тиббиётда иссиқ б-н даволашда ишлатилади (яна қ. *Парафин билан даволаш*).

ПАРАФИН БИЛАН ДАВОЛАШ, *парафинотерапия* — парафиндан даво мақсадида фойдаланиш; асосан аппликация, боғлов, ванна ёки маска ҳолида қўлланилади. Парафин оғрик қолдириш ва сўриб олиш хоссасига эга, моддалар алмашинуви, қон айланиши, тўқималар озикланишини кучайтиради. П. б-н сурункали касалликларда, суяк, мускул, бўғим шикастларида, периферик нерв системаси касалликларида, аёл ва эркеклар жинсий органлари яллиғланганда ва б. да қўлланилади.

ПАРАФИНОМА — тери остига парафин юборганда унинг ўрнида пайдо бўладиган ўсмасимон тузилма.

ПАРАФЛЕБИТ — вена атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши.

ПАРФРЕНИЯ, *пафрения* с'ндроми — тартибли ёки тартибсиз вазваса ғояларининг бирга кечиши; бунда вазваса ғоялари ғайри мўъжизавий (фантастик), асосан хаддан ташқари бўрттирилган юксаклик ғояларидан иборат бўлади, кўпинча таъжиб ва таъсир этиш вазваси, эшитиш галлюцинациялари, сохта галлюцинациялар кўшилиб кетади. Бемор ҳамма вақт беғамбетаувиш, хурсанд ҳолда юради. П. синдроми сурункали психозларда, айниқса шизофрениянинг параноид турида, захм, қарилик б-н боғлиқ психозлар ва б. да учрайди.

ПАРАХОЛИЯ — жигар секретор хужайралари (гепатоцитлар)нинг зарарланишидан юзага келадиган сарик касаллиги белгиси. Бунда билирубин гепатоцитлардан тўғри лимфа йўлларига куйилади.

ПАРАЦИСТИТ — қовуқ атрофи тўқимасининг яллиғланиши. Цистит, қовуқда ўтказилган операциядан кейин, чанок органларининг касалликлари оқибатида келиб чиқади. Йирингли ва йирингсиз П. фарқ қилинади. П. да асосан қовуқ устида оғрик пайдо бўлади, шу соҳани қўл б-н босилса, оғрик кучаяди. Вақтида олди олинмаса, қовуқ усти дўппайиб чиқади, териси қизариб маддалайди.

ПАРЕЗ, *чала фалаж* — гавданинг фалажланган қисмида бир оз ҳаракат сақланиб қолиши.

ПАРЕНХИМА — бириктирувчи тўқимали строма ва капсула б-н чегараланган ички органларнинг ишлаб турган ўзига хос асосий элементлари (мас., жигар, буйрак, ўпка эпителиysi ва б. к.).

ПАРЕСТЕЗИЯ — гавданинг маълум бир қисмида

увишиш, чумоли юраётгандек, совуқ қотаётгандек хис қилиш. Маҳаллий қон айланишининг бузилиши, гипертония касаллиги, бош мия қон томирлари атеросклерози натижасида келиб чиқади (яна қ. *Анестезия*).

ПАРКИНСОНИЗМ — м. н. с. касаллиги. Бош мияда қон айланишининг ўткир ёки аста-секин бузилиши ва бош миянинг қаттиқ яллиғланиши сабаб бўлади. Эпидемик энцефалитнинг клиник босқичларидан бири. Мускуллар таранглиги, ҳаракатнинг қамайиши ва секинлашиши б-н юз беради. Бемор ўз хоҳиши б-н ҳаракат қила олмай, турган, ўтирган жойидан қимирлай олмай қолади, қўл-оёғи титраб, нутқи ҳам бузилади. Ирсий касалликнинг бу турини инглиз шифоқори Ж. Паркинсон таърифлаб берган.

ПАРКИНСОНИЗМГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — Паркинсон касаллиги ва унга ўхшаб кечадиган «паркинсонизм» деб аталувчи ҳолатлар (оёқ-қўлнинг титраб туриши ва б.) да ишлатиладиган моддалар (леводопа, циклодол ва б.).

ПАРНОГРАФОМАНИЯ — маъний бузукликнинг бир хили; бунда бемор беадаб суратлар чизиб, шахвоний жиҳатдан лаъзат олади; асосан шизофрения, психопатия ва б. да учрайди.

ПАРОДОНТ — тиш илдизи атрофидаги анатомик тузилмалар мажмуи (милк, тиш илдизи атрофидаги бириктирувчи ва суяк тўқималари).

ПАРОДОНТОЗ, *альвеоляр пиорей*, *парацистит* — тиш атрофидаги тўқималар (пародонт)нинг сурункали дистрофияси, яллиғланиши. П. пародонт томирлари ва нервларининг бузилиши ёки касалланиши натижасида тиш атрофидаги тўқималарнинг қон б-н етарли таъминланмаслиги оқибатида қубудга келади. П. да тишнинг суяк тўқимаси аста-секин сўрилади, тишлар қимирлаб тушиб кетади; баъзан милк яллиғланиб шишади, қонайди, оғиздан қўланса ҳид келади. П. да милкда йирингли «пилла» ҳосил бўлади.

ПАРОДОНТОЛИТ — тиш бўйнида ҳосил бўладиган минераллашган тош; у милк устида ва остида учраши мумкин.

ПАРОКСИЗМАЛ ТАХИКАРДИЯ — юрак маромининг бузилиши хилларидан бири; томир тўсатдан тез уриб, дақиқа давомида 145—300 га етади. Юрак-томир касалликларида, шунингдек юрак мускули бўйлаб патологик кўзғалишлар тарқалиши оқибатида юзага келади.

ПАРОНИХИЯ — тирнок атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Кандидоз, микоз ва турли йирингли яралар сабаб бўлади.

ПАРОСТОЗ — бирор касаллик туфайли юмшоқ тўқималар (клетчатка, мускул)нинг суяқланиши; тўқималарнинг ўчоқли некрози ва оқаксизланиши б-н кечади.

ПАРОТИТ, *тепки* — қулоқ ости сўлак безининг яллиғланиши. Эпидемик ва эпидемик бўлмаган турлари фарқланади. Ўткир эпидемик бўлмаган П. юқумли касалликлар оқибатида пайдо бўлади, уни кўпинча стафилококклар, эпидемик П. ни эса филътранувчи вируслар кўзгатади. Ҳаводаги томчилар орқали юқади, асорати оғирроқ ўтади.

ПАРРИ КАСАЛЛИГИ — қ. *Диффуз токсик буқоқ*.

ПАРЦИАЛ БОСИМ — газлар аралашмасидаги ҳар бир газ хиссасига (мас. ҳаво) тўғри келадиган босим. Альвеоляр ҳаводаги кислород

14,3% бўлганда унинг П. б. 102 мм симоб устунига, CO₂ микдори 5,6% бўлганда эса унинг П. б. 40 мм симоб устунига тенг.

ПАРША — к. *Кал.*

ПАРҲЕЗ — беморлар учун махсус тавсия этиладиган овқат раціони ва овқатланиш тартиби. П. организмда рўй берадиган функционал, патоморфологик ўзгаришларга асосланиб тавсия этилади.

ПАРҲЕЗ БИЛАН ДАВОЛАШ, диетотерапия — парҳездан фойдаланиб баъзи касалликлар (гастрит, энтерит, колит, яра касаллиги, жигар, буйрак хасталиклари ва б.) ни даволаш усули. П. б-н д. да: овқатланиш раціони, тартиби ва масалликларни пишириш усулига индивидуал ёндошиш, овқат таркибида оксил, углевод, ёғ, витамин ва минерал моддаларнинг маълум миқдорда бўлиши, шунингдек механик (дағал, бадхазм овқатлар) ва кимёвий чеклашлар — ҳазм безлари фаолиятини кучайтирувчи ва меъда-ичак ҳаракатини кўзғатувчи таомлар кўзда тутилади.

ПАРҲЕЗ ТАОМЛАР — махсус ишловдан ўтказилган, таркибда маълум миқдорда углевод, ёғ, оксил, витамин ва минерал тузлар тугган, шунингдек механик ва кимёвий таъсирлари чекланган таомлар. Парҳез б-н даволашда П. т. тури шартли равишда рақамлар б-н белгиланади. Мас., юрак-томир касаллигида 10 рақами, жигар касаллигида 5, меъда-ичак касаллигида 1, буйрак касаллигида 7 рақамли П. т. буюрилади.

ПАСТАЛАР — таркибда 25% ва ундан кўп кукунсимон моддалар бўлган суртмалар. Кукунсимон моддалар П. ни хамирсимон қилади. П. териди суртмаларга қараганда узок сақланиб туради; улар суюкликни шимиш хусусиятига эга. Асосан тери касалликлариди, шунингдек тишни ювиш ва даволашда ишлатилади.

ПАСТЕРЕЛЛЕЗ — бактериял зоонозлар гуруҳига қирадиган юкумли касаллик. Одам организмга териди яра-чакалар ёки шикастланган шиллик пардалар орқали қирадиган пастерелла туркумига мансуб микроблар кўзғатади. Касалликда бемор иситмалаб, сепсис рўй беради, тери остида абсцесс, ички органларда эса яллиғланган жойлар пайдо бўлади. Баъзан бу касаллик бронхопневмония ва энтерит кўринишида ўтади.

ПАСТЕРНАЦКИЙ СИМПТОМИ — белга қафт б-н уриб кўрилганда оғриқ пайдо бўлиши; лаборатория текширувида микрогематурия ёки лейкоцитурия кузатила, симптом ижобий бўлади. Буйрак касалликлариди учрайди.

ПАТОАРХИТЕКТОНИКА — органларнинг сурункали яллиғланиши, амилоидоз, атеросклероз, гипертония касалликлари натижасида хужайра, тўқима, кон томир ва бириктирувчи тўқималарнинг патологик қайта қурилиши.

ПАТОГЕН — касаллик туғдирувчи.

ПАТОГЕНЕЗ — 1) касалликнинг вужудга келиши, ривожланиши ва кечиши ҳақидаги таълимот; 2) касаллик ҳолати, патологик жараён ёки аниқ бир касалликнинг ривожланиш механизми.

ПАТОЛОГИК АНАТОМИЯ — одам ва хайвонлар организмда пайдо бўлган касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва ривожланиш механизмининг морфологик томонларини ўрганадиган

фан. Умумий ва хусусий П. а. фарқ қилинади. Умумий П. а. умумий патологик жараёнлар (кон айланишнинг бузилиши, яллиғланиш ва б.) ни. хусусий П. а. эса орган ва системалар (мас., нерв системаси, юрак, томирлар ва б.) даги патоморфологик жараёнларни ўрганади.

ПАТОЛОГИК ЖАРАЁН — патоген омилнинг шикастловчи таъсирига нисбатан маълум бир қонуният асосида кетма-кет юзага келадиган реакциялар — хужайра, тўқима, аъзо ва б. тузилиши ҳамда фаолиятининг бузилиб бориши. П. ж. нинг типик, ривожланиб боровчи (мас., яллиғланиш, гипоксия ва х. к.), маҳаллий ҳамда умумий турлари фарқ қилинади.

ПАТОЛОГИК РЕАКЦИЯ — патологик таъсиротларга нисбатан организмнинг қисқа муддатли жавоб реакцияси; мас., қизариш, оқариш, лейкоцитларнинг кўпайиши ёки камайиши, эритроцитлар чўкиш тезлигининг ортиши ва х. к. П. р. да рўй берган ўзгаришлар таъсирот тугагач яна ўзининг аввалги аслига қайтиши мумкин.

ПАТОЛОГИК ФИЗИОЛОГИЯ — касал организмда рўй берадиган функционал ўзгаришлар, касалликнинг пайдо бўлиши, авж олиши, кечиши ва оқибати қонуниятларини ўрганадиган фан. Умумий ва хусусий П. ф. фарқ қилинади. Умумий П. ф. касалликда организмнинг биологик ва физиологик қонуниятларининг бузилишини, бир бутун организмнинг реакцияси нуктан назаридан ўрганади. Хусусий П. ф. да эса турли орган ва системалар (мас., юрак, жигар, нерв системаси, ички секретария безлари ва б.) функциясининг бузилиш сабаблари, ривожланиши, кечиши ва оқибати қонуниятлари ўрганилади. П. ф. касалликларни даволаш тадбирларини экспериментал шароитда уларнинг моделларини яратиб ишлаб чиқади.

ПАТОЛОГИЯ — касаллик, патологик жараён ёки бирор нохуш ҳолатнинг келиб чиқиши ва ривожланиш қонуниятларини ўрганадиган фан. Ўрганадиган соҳаси (мас., клиник, акушерлик), текширадиган манбаи (мас., хужайра) ҳамда доираси (мас., умумий, хусусий) га кўра П. нинг бир қанча соҳа, бўлимлари бор.

ПАТОМИМИЯ — 1) ўз бадани (териси)га шикаст етказиш; истерия, психопатия касалликлариди бемор бирор мақсадни кўзлаб (бошқалардан ажралиб туриш, ўзини «кўрсатиш», бировларга қасд қилиб, жаҳл устида ўзига зарар етказиш мақсадида ва х. к.), ўз баданининг очик ва қўли етадиган жойлари (кўкраги, қорни, юзи, кўл-оёғи) ни турли кимёвий ва физик воситалар б-н қуйдиради, шилиб тирнайди, нина санчиб ямок ва б. из қолдиради; 2) турли хасталиқларда юз киёфасининг ўзгариши; мас., шизофрения, тутқанок каби хасталиқларда; маниакал ва оғир депрессия ҳолатида бемор мимикаси шу хасталиққа мос бўлади.

ПОТОМОРФОЗ — ҳар хил сабабларга кўра касаллик клиник ва морфологик кўринишларининг турғун ўзгариши. П. кенг маънода касалликлар оқибатиди организмда рўй берган ўзгаришларни ҳамда мурданинг умумий кўринишини, тор маънода эса маълум касаллик натижасида келиб чиқадиган доимий ва жиддий ўзгаришларни ифодалайди.

ПАТОМОРФОМЕТРИЯ — патологик жараён натijasида тўқима ва хужайраларда келиб чиқадиган ўзгаришларни сифат ва сон жиҳатидан математик анализ қилиш усули.

ПАТОПЛАСТИКА — бирор омил таъсирида руҳий хасталик белгиларининг ўзгариш жараёни. Асосий касаллик белгиларига кўшимча омиллар қўшилиб, янги белгилар пайдо қилади. Ҳатто бутунлай бошқа кўринишга айлантириб юбориши ҳам мумкин. Бир хил омил бир вақтинг ўзида ҳам асосий, ҳам кўшимча сабабчи сифатида келиши мумкин, мас., алкоголизм оқ алаҳлаш психозида асосий омил бўлиб келса, тутқанок хасталигида унинг клиник кўринишини ўзгартириб юборади.

ПАТОПСИХОЛОГИЯ — психология фанининг бир бўлими; руҳий беморлар ҳолатининг ўзгариш жараёнларини ўрганеди.

ПАТРОНАЖ — 1) аҳолини меҳнат ва уй шароитини текшириш, соғломлаштириш (баъзан даволаш) ва улар ўртасида санитария-оқартув тадбирларини олиб боришдан иборат санитария-профилактика ишлари. Антенатал П. — болалар поликлиникаси ҳамширалари томонидан ҳомиладор аёллар уй шароитини ўрганиш ва бўлажак онага туриладиган болани парвариш қилиш ҳақида йўл-йўриқлар кўрсатиш. Хомилладор аёллар П. и. — ҳомиладорлик нормал давом этаётганлигидан, чилла давридаги аёллардан хабар олиш мақсадида уларнинг уйларига ҳамшира ва шифокорнинг бориб ёрдам бериб туриши. Болалар П. и. — ҳамширалар ва шифокорларнинг 3 ёшгача бўлган ва тез-тез хасталикб турадиган болаларни кузатиб бориш. Чакалоқлар П. и. — бола туғруқхонадан чиққанидан сўнг унга вақти-вақти б-н ҳамшира ёки шифокор қараб туриши. Руҳий касаллар П. и. — ҳамшира ва психиатр шифокорнинг оиласида руҳий касаллиги бор беморларга тиббий ёрдам кўрсатиб, уларни кузатиб бориши; 2) Қизил Ярим Ой жамияти томонидан ёлғиз ва қари касалларга, уруш ва меҳнат ногиронларига тиббий ва санитария ёрдами кўрсатиш.

ПАХИГИРИЯ — бош мия пушталарининг турли касалликлар оқибатида қалинлашиб, тўқималар архитектуроник тузилишининг ўзгариши. Арахноидит, бош мия жароҳатлари, менингит асорати сифатида номоён бўлади.

ПАХИДЕРМИЯ — тери касаллиги; бунда тери қаватлари ўсиб қалинлашиб кетади. Бурмали П. да бошининг сочли қисми териси ўта қалинлашиб, қалланнинг тепа қисми ва энса соҳасида оғриқли дағал тери бурмалари ҳосил бўлади.

ПАХИОНИХИЯ — тирноқ пластинкаси остидаги эпидермис қаватининг қалинлашиб кетиши б-н кечадиган кератоз. П. да тирноқ оқимтир тусга киради.

ПАШШАЛАР — қўш қанотли ҳашаротлар туркуми; ер юзида кенг тарқалган. П. одам ва ҳайвонлар орасида жуда хилма-хил касаллик кўзгатувчиларини ташиб юради. Уй пашшаси юкмули касалликларни, кузги П. эса сибир яраси ва сепсис кўзгатувчиларини тарқатади. П. нинг личинкалари мназ касаллигини кўзғатади.

ПЕДИАТР — болалар соғлиғини муҳофаза қилиш, уларнинг касалликларини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш масалалари б-н шуғулланувчи олий маълумотли мутахассис.

ПЕДИАТРИЯ — клиник тиббиётнинг бир соҳаси; боланинг ривожланиши жараёнида сихат-саломатлигини, физиологияси ва патологиясини ўрганади, шунингдек болалар касалликларини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқади.

ПЕДИКУЛЁЗ — қ. Битлаш.

ПЕДИКУЛОФОБИЯ — мянга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; битлаб кетишдан кўрқиш.

ПЕДУНКУЛИТ — буйрак дарвозасидан ўтадиган магистрал кон томиларини ўраб турувчи ёғ хужайралари ва бириктирувчи тўқималарининг яллиғланиши. Пиелонефрит, буйрак сили, сийдик ажратувчи органларнинг касалликлари туфайли буйрак жомиди босимнинг ошишидан юзага келади.

ПЕЙРАФОБИЯ — мяниа чулғаб олган кўрқув ҳолати; кўпчилик олдида гапиришдан, сўзлашдан, шунингдек имтиҳон топширишдан кўрқиш.

ПЕЛЛАГРА — организмда РР витамин (никотинат кислота) ва В группасига мансуб бошқа баъзи витаминлар танқислигидан келиб чиқадиган касаллик; бунда тери ва шиллик пардалар зарарланади, ич кетади, асабий-руҳий ўзгаришлар рўй беради.

ПЕЛЬВИГРАФИЯ — контраст модда ишлатмасдан чанок суяги ва чанок аъзоларини рентгенологик текшириш.

ПЕЛЬВИМЕТРИЯ — аёллар чаноғини ташки ва ички томондан ўлчаш; асосан ҳомиладорлик ва туғруқ вақтида фойдаланилади.

ПЕЛЬВИОПЕРИТОНИТ — кичик чанокда жойлашган органлардаги яллиғланиш жараёнининг (андексит, аппендицит) чанок ички деворига ҳам ўтши.

ПЕЛЬВИСКОПИЯ — тиббий эндоскоп б-н чанок ёки унда жойлашган аъзоларни текшириш.

ПЕНИАФОБИЯ — мянга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; камбағаллашиб, қашшоқлашиб қолишдан доимо ҳавотирланиб кўрқиб юриш.

ПЕНИЦИЛЛИН — кимёвий тузилиши бир-бирига яқин табиий ва ярим синтетик антибиотиклар гуруҳи, замбуруғларнинг *Penicillium* туркумидан олинади. П. нинг натрий, калий тузлари, бошқа моддалар б-н комибанацияси ишлатилади. П. стафилококк, стрептококк, пневмококк, гонококк, менингококк ва б. касаллик кўзгатувчиларига жуда фаол таъсир этади; микроорганизмалар кўзғатган касалликларда ишлатилади.

ПЕНТОЗАЛАР — молекуласида беш атом углевод бўлган моносахарид. Асосий вакиллари рибоза ва дезоксирибоза, нуклеин кислоталар таркибига киради.

ПЕНТОЗУРИЯ — сийдикда пентозлар микдорининг кўп бўлиши.

ПЕПСИН — меъдадаги протеаза. Қучли кислотали шаронгда ўта фаолликка эга. Икки гидрофоб аминокислоталар орасидаги пептид боғларни (фен-фен, фен-тир) кўпроқ гидролизлайди. *Пепсиногендан* аутокаталитик тарзда кислотали шаронгда ҳосил бўлади.

ПЕПСИНОГЕН — *пепсиннинг* нофаол прогормони. Кислотали шаронгда гидролизланганда бир

нечта майда *пептидлар* ажралиб, фаол фермент — пепсинга айланади. П. гидролизланганда ажралиб чиқадиган пептидларнинг энг йирити пепсин ингибитор деб аталади.

ПЕПТИДЛАР — пептид боғи воситасида икки ёки кўпроқ аминокислоталар бириктиридан ҳосил бўлган органик бирикмалар. П. таркибидаги аминокислоталар сонига қараб ди-, три-, тетра ва ҳ. к. пептидлар, ўн ва ўнга яқин аминокислоталар сақловчилари олигопептидлар, ўндан ортиқ аминокислоталар тутувчилари полипептидлар деб аталади. Бундан ҳам мураккаблари оксиллар каторига киради. П. табиатда кенг тарқалган ва турли функцияни бажаради. Анчагина гормонлар (кортикотропин, окситоцин, рилизинг гормонлар, инсулин, гастрин, эндорфинлар), антибиотиклар, бир қатор хайвон ва ўсимлик захарлари П. каторига киради. Энг сода П. дан дипептид — энсерин ва карнозин мускулларда мавжуд. Организмда кенг учрайдиган оксидловчи-қайтарувчи омил ва кофермент глутатион трипептиддир. Миядан руҳий ҳолатга, нерв фаолиятига таъсир этадиган қатор нейрорептидлар ажратиб олинган.

ПЕПТОНЛАР — оксилларнинг чала гидролизлашидан ҳосил бўладиган *пептидлар* аралашмаси. П. овқатдаги оксилларни, мас., альбуминларни кислотали ёки ишқорий гидролиз қилиб тайёрланади. П. кўп микробиологик ўсиш муҳитларини тайёрлашда ишлатилади.

ПЕРЕАМИНИРЛАШ, *трансаминирлаш* — аминокислоталар ва уларнинг тегишли кетокислоталари орасида аминотуркумининг қайталама кўчирилиши. П. реакциясини транс-аминазалар катализ қилади. П. барча организмларда аминокислоталар алмашинувида муҳим аҳамиятга эга.

ПЕРЕДЕНТИН — тиш тўқимаси, дентиннинг оҳакланмаган асосий моддаси; таркибда аргирофил тоналари бор, улар одонтобласт қавати б-н дентин орасида йўл-йўл тарзда жойлашган.

ПЕРИАДЕНИТ — 1) лимфа тугунлари атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши; кўпинча лимфаденитнинг асорати бўлиши мумкин; 2) безлар атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши.

ПЕРИАДНЕКСИТ — бачадон ортиқлари (тухумдон ва найлар)ни ўраб турувчи коринпарданинг яллиғланиши.

ПЕРИАППЕНДИЦИТ — аппендицитда чувалангансимон ўсимта б-н бирга атрофидаги тўқималарнинг ҳам яллиғланиши.

ПЕРИАРТЕРИИТ — артерия кон томирлари ташқи қаватининг ва артериялар атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Қасалликнинг келиб чиқишида юкумли касалликлар (захм, сил, септик ва стрептококкли инфекция), аллергия касалликлар асосий роль ўйнайди. П. да беморнинг гавда т-раси кўтарилиб, мускул ва бўғимларда оғриқ пайдо бўлади. Терлаш, юрак уриши беморни безовта қилади, у озин кетади.

ПЕРИАРТРИТ — бўғимлар фиброз парасини ўраб турувчи юмшоқ тўқималарнинг яллиғланиши. Қоллагеноз, захм, бруцеллез ва б. касалликларда бўғим ва бўғим атрофидаги тўқималар (пайлар, апоневроз ва б.) яллиғланади. Бўғимларда шнш, оғриқ пайдо бўлиб, зарарлан-

ган жой қизаради, ҳаракат пайтида оғриқ кучаяди.

ПЕРИБРОНХИТ — бронхлар ташқи девори тўқимасининг яллиғланиши. Кўпинча қизамик, сил касаллигидега кузатилади.

ПЕРИГАСТРИТ — меъдани қоплаб турган коринпарданинг яллиғланиши. П. коринпарданинг ўткир яллиғланиши ёки меъда ярасининг корин бўшлиғига ёрилиши (перфорация) дан ҳосил бўлади.

ПЕРИГЕПАТИТ — жигарни ва унинг фиброз қаватини ўраб турадиган коринпарданинг яллиғланиши. Жигар, меъда, коринпарда касалликлари оқибатида пайдо бўлади.

ПЕРИДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсон; қўл ва оёқ панжасида туғма 1-ҳамда 5-бармоқлар бўлмаслиги.

ПЕРИДЕРМА — ҳомила эпидермисини ташқи томондан ҳимоя қилувчи қават; ясси эпителиал хужайралардан ташкил топган.

ПЕРИДИВЕРТИКУЛИТ — ичи ковак органлар (мас., ичак) дивертикули атрофидаги юмшоқ тўқиманинг яллиғланиши.

ПЕРИДУОДЕНИТ — ўн икки бармоқ ичак коринпардасининг яллиғланиши; кўпинча ўн икки бармоқ ичак деворининг яллиғланиши ёки ичак атрофида жойлашган органларнинг яллиғланиши натижасида пайдо бўлади.

ПЕРИКАРД, *юрак халтаси* — сероз пардадан тузилган халта; унинг бўшлиғида юрак жойлашган. Бўшлиқда сероз суюқлик ҳам бўлиб, у халтани намлаб, юракнинг уришини осонлаштиради. П. ички томонда юракка ва юрак кон томирларига ўтиб, уларни ўраб туради ва эпикард деб аталади. П. ташқи томондан фиброз бириктирувчи тўқима б-н қопланган.

ПЕРИКАРДИОТОМИЯ — юрак пардасини кесиб очиш. Юрак б-н перикард ўртасида йиринг йиғилганда ёки юракда бажариладиган баъзи операцияларда, шунингдек перикардитнинг айрим хилларида қилинади.

ПЕРИКАРДИТ — перикарднинг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали П. бўлади. Ўткир П. кўпинча ревматизм, сил, уремия, миокард инфаркти, кўкрак қафаси жароҳатланганда ва б. касалликларда кузатилади. Сурункали П. сил касаллиги оқибатида келиб чиқади. П. нинг қуруқ ёки перикард бўшлиғида суюқлик тўпланиши б-н кечадиган экссудатли хиллари фарқ қилинади. Экссудатли, серозли, йирингли, геморрагик П. бўлиши мумкин.

ПЕРИКОЛИТ — йўғон ичак коринпардасининг яллиғланиши. Йўғон ичак, коринпарда ёки йўғон ичак атрофидаги тўқима ва органларнинг яллиғланиши оқибатида вужудга келади.

ПЕРИКОЛЬПИТ — қин атрофидаги клетчатканинг яллиғланиши. Қин, бачадон ва улар атрофидаги тўқима ҳамда органларнинг яллиғланиши ёки жароҳатланиши туфайли рўй беради.

ПЕРИЛИМФА — ички қулоқнинг суяк б-н парда лабиринти орасидаги суюқлик.

ПЕРИЛИМФАНГИТ — лимфа томирлари атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Лимфа томирлари, лимфа безлари ёки бу томирлар атрофидаги орган ва тўқималарнинг яллиғлани-

ши оқибатида вужудга келади. II. кўпинча сил б-н оғриган беморларда учрайди. Яллиғланиш ўпкadan лимфа томирлари орқали лимфа безларига, лимфа атрофидаги тўқималарга ва бронхлар атрофига тарқалади. Беморнинг ҳарорати кўтарилиб, ўпка силнинг белгилари пайдо бўлади.

ПЕРИМЕТРИТ — бачадонни ўраб турувчи корин парданинг яллиғланиши.

ПЕРИМЕТРИЯ — кўзнинг кўриш сатҳи (майдо-ни) ни махсус аппарат — периметр ёрдамида текшириб, унинг чегарасини аниқлаш.

ПЕРИМИЗИЙ — мускул тўқимаси ичидаги бириктирувчи тўқимали парда. П. катта-катта мускул толарани ўраб, алоҳида тутамларга бўлиниб туради.

ПЕРИНАТАЛ ДАВР — она корнидаги 28 хафталик ҳомиладан то 7 кунлик чақалоқликкача бўлган давр.

ПЕРИНЕФРИТ — буйрак фиброз халтачасининг яллиғланиши. Йирингли, сероз, фиброз хиллари фарқ қилинади. Пиелонефрит, паранефрит ва б. касалликлар б-н бирга учрайди. Белда оғрик пайдо бўлиши П. учун хос аломатдир.

ПЕРИОДОНТ — тиш илдизи ва суяк катакчаси орасидаги уни ушлаб турувчи бойлач (пай); тиш илдизи қобиғи деб ҳам юритилади.

ПЕРИОДОНТИТ — *периодонти*нинг яллиғланиши. Пульпитнинг асорати сифатида, шунингдек кимёвий ёки механик шикастланиш натижасида юзага келади; ўткир ва сурункали кечади.

ПЕРИОФОРИТ — тухумдонни ўраб турувчи коринпарданинг яллиғланиши.

ПЕРИОРХИТ — мойк атрофи тўқимасининг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали П. фарқ қилинади. Ўткир П. да беморнинг ҳарорати юқори, кучли оғрик ва тез авж олувчи гидроцеле белгилари намоён бўлади. Сурункали П. да ёрғоқ қаватлари орасида тоғай ёки суяксимон тузилмалар пайдо бўлиши мумкин.

ПЕРИОСТ — суяк уст пардаси. Суякларни устидан ўраб туради. П. ташқи (толали) ва ички (хужайрали) қаватдан иборат. Ташқи қавати толали бириктирувчи тўқимадан, хужайрали қавати эса остеоген (остеобласт) хужайралар ва остеоцитлардан иборат. П. дан суякни озиклантирувчи томирлар ва нервлар ўтади. П. суякнинг ривожланиши, ўсиши ва регенерациясида иштирок этади.

ПЕРИОСТИТ — *периост*нинг яллиғланиши. Суякнинг ўзи, кўмиги, Гаверс каналлари, суяк атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши сабаб бўлади. Ўткир ва сурункали кечади. Қасаллик зўрайганда суяк пардаси остида йиринг тўпланади. П. *остеомиелит* ва суякнинг бошқа касалликлари белгиси бўлиши ҳам мумкин.

ПЕРИОСТОЗ — суяк уст пардасида пайдо бўлган яллиғланишсиз ўзгаришлар. Найсимон суякнинг диафиз қисмидаги пўстлоқ остеоид тўқимасининг қаватма-қават бўлиб бориши П. учун хосдир. П. га асосан сурункали ўпка, юрак-томир касалликлари ҳамда дистрофик жараёнлар сабаб бўлади.

ПЕРИПСОИТ — бел-ёнбош мускули атрофида пайдо бўладиган ўткир йирингли яллиғланиш.

ПЕРИСАЛЬПИНГИТ — бачадон найларини ўраб турувчи коринпарданинг яллиғланиши.

ПЕРИСИГМОИДИТ — сигмасимон ичак атрофидаги коринпарданинг яллиғланиши.

ПЕРИСТАЛЬТИКА — меъда, ичак, кизилўнғач ва б. ковак органлар деворининг тўлқинсимон ҳаракати. П. ковак органлар деворидagi силлик мускулларнинг қисқариши натижасида овқат массасининг проксимал қисмидан дистал томонга ўтишига сабаб бўлади. П. ўз-ўзидан амалга ошади.

ПЕРИТИФЛИТ — кўричакни қоплаб турадиган парданинг яллиғланиши. Бунда инфилтрат ҳамда чандик ҳосил бўлади. Қадим ўткир аппендицитда инфилтрат пайдо бўлишини ҳам П. деб аталган.

ПЕРИТОНЕОГРАФИЯ — коринпардага контраст модда юбориб, уни рентгенография қилиш **ПЕРИТОНЕОСКОПИЯ** — корин деворини тешиб, бўшлиғидаги органларни эндоскоп ёрдамида кўздан кечириб текшириш.

ПЕРИТОНИТ — коринпарданинг яллиғланиши. Корин бўшлиғидаги органларнинг шикастланиши ёки уларга микроблар (ичак таёкчаси, стафилококк, стрептококк, пневмококк ва б.) тушиши оқибатида келиб чиқади. Меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси, ўт пуфағи ва кўричакнинг ёрилиб кетиши, чурранинг қисилиб қолиши ва б. сабаб бўлади. П. маҳаллий ва умумий бўлиб, ўткир ва сурункали кечади. П. келтириб чиқардиган сабабларига кўра специфик (сил, захм) ва носпецифик бўлади. Унинг криптоген ва пельвиоперитонит турлари ҳам бор.

ПЕРИТРОМБОФЛЕБИТ — яллиғланиш жараёнининг вена атрофидаги тўқималардан унинг деворига тарқалиши натижасида ривожланган тромбозфлебит.

ПЕРИУРЕТЕРИТ — сийдик йўли атрофидаги тўқиманинг яллиғланиши. Буйрак ва юқори сийдик чиқариш йўли касалликлари б-н бирга учрайди.

ПЕРИУРЕТРИТ — сийдик чиқариш канали атрофидаги бириктирувчи тўқиманинг яллиғланиши. Одатда уретритдан кейин ривожланади. Уретра бўйлаб оғрик сезилади, сийгандо оғрик зўраяди.

ПЕРИФЛЕБИТ — вена қон томири атрофидаги тўқиманинг яллиғланиши; вена флебит ва тромбоз б-н бирга кечади.

ПЕРИФРЕНИТ — диафрагмани қоплаб турган коринпарданинг яллиғланиши.

ПЕРИХОЛАНГИТ — ўт йўллари атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Кўпинча жигар ва ўт пуфағи касалликлари оқибатида келиб чиқади.

ПЕРИХОЛЕЦИСТИТ — ўт пуфағи сероз пардасининг реактив яллиғланиши. Кўпинча жигар ва ўт пуфағи касалликлари оқибатида келиб чиқади.

ПЕРИХОНДРИЙ — тоғайни ташқи томондан ўраб турувчи бириктирувчи тўқиманинг юпка қавати. Унда ташқи (толали бириктирувчи тўқимадан иборат томирларга бой) ва ички (хондриобластлар ҳамда прехондриобластлардан иборат) қават фарқланади.

ПЕРИХОНДРИТ — тоғай тўқимаси устини қоплаб турувчи парданинг яллиғланиши. Кўпинча қайталама терлама, грипп, сарамас каби касалликларнинг асорати сифатида намоён бўлади. Ҳалқум ракида нур б-н даволангандан кейин ҳам П. қузатилиши мумкин.

ПЕРИЦИСТИТ — ковок олдидаги тўқималарнинг яллиғланиши.

ПЕРИЦИТОГРАФИЯ — ковокни текшириш усули; бунда ковок олди тўқимасига контраст модда ёки хаво юбориб, рентген экрани орқали кўрилади.

ПЕРИЦИТЛАР — бириктирувчи тўқима хужайралари. Кон капиллярларини тўрсимон шаклда ўраб туради. Эндотелий хужайрасининг базал мембранаси орасида (ёриғида) жойлашади. П. фагоцитар функциясини бажаради, капилляр бўшлиғининг ўзгарини бошқариб туради.

ПЕРИЦИТОМА, гемангиоперицитомаси — кон томирларнинг хавфли ўсмаси; перицитлардан ривожланади, терида каттик тугунча кўринишида бўлади.

ПЕРИЭЗОФАГИТ — қизилўнғач атрофидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Кўпинча бирор ёт моддаларнинг қизилўнғачга тикилиб, деворини шикастлаши оқибатида юзга келади.

ПЕРКУССИЯ, т у к и л л а т и ш — ички органлар (мас., ўпка, юрак, жигар)ни текшириш усули. Тананинг текширилаётган жойини бармоқ ёки махус болгача б-н тукиллаштириб, чиққан товушга қараб ички органлар ҳолатини белгилаш.

ПЕРОКСИДАЗАЛАР — турли моддаларни дегидрирлашда гидроген пероксидни оксидловчи омил сифатида катнашадиган ферментлар. Бунда гидроген пероксид сувга айланади. Хужайраларда П. кўпинча каталаза б-н биргаликда пероксидомаларда жойлашади.

ПЕРОМЕЛИЯ — ривожланиш нуқсони; тана бичими расо бўлгани ҳолда, қўл-оёқларнинг калталиги.

ПЕРСПИРАЦИЯ — терлаш; суюкликни тери орқали буғ ҳолида чиқариш.

ПЕРФОРАТОР — суяк тўқимасини тешиб, кейин тешик орқали кесин учун ишлатиладиган асбоб. Унинг Бло, Негеле ва б. олинлар тақлиф этган хиллари бўлиб, улар асосан қалла суягини тешиб қилинадиган операцияларда қўлланади.

ПЕРФОРАЦИЯ — 1) ковак органлар деворининг тешилиши. Патологик жараёнлар натижасида, мас., меъда ва ўн ички бармоқ ичак яраси ёки ингичка ва йўғон ичаклардаги яранинг тешилиши; 2) жаррохлик йўли б-н суякда тешик очиш.

ПЕРФУЗИЯ — организмдан ёки умумий кон айланиш доирасидан ажратиб олинган орган (тананинг бир қисми) томирлари орқали кон ёки бошқа бирор суюклик юбориш. Тиббиётда орган ва тўқималарни кўчириб ўтказишда, шунингдек орган функциясини ёки турли моддаларнинг ажратиб олинган органга таъсирини ўрганишда қўлланилади.

ПЕС, витилиго — терида яра-чакасиз оқ доғлар пайдо бўлиши (пигмент йўқолиши). Нерв ва эндокрин системаси касалликлари аломати бўлиши мумкин. П. пайдо бўлишида ирсий омилларнинг ҳам роли бор. П. доғлари аста-секин катталашиб, бир-бири б-н қўшилиши, ҳар хил шаклга кириши ва терининг талайгина қисмини эгаллаб олиши мумкин. П. доғлари тушган соҳа яллиғланмайди, қичишиб ачишмайди, оғримайди, беморни мулақо безовта қилмайди. Доғ тушган жойда терининг сезиш хусусияти йўқолмайди. П. юкумли эмас.

ПЕСТИЦИДЛАР — ўсимликларни ҳар хил ка-

салликлардан ҳимоя қилишда ва ўсимликшунослик ҳамда чорвачиликка зарар келтирадиган хашаротларни киришда қўлланиладиган кимёвий моддалар.

ПЕТЕРС СИНДРОМИ — тугма нуқсон; мугуз парданинг орқа сатҳидаги иллатлардан бири. Кўзга тушган оқ марказ қисмида жойлашади. Кўпинча бошқа нуқсонлар, мас., танглай кемтиги, ичак атрезияси б-н бирга учрайди. Аутосом-рецессив типдаги ирсий касалликларга кирди.

ПЕТЕХИЯ — капиллярларга кон қуйилиши туфайли тери ва шиллик қаватларда майда (1—2 мм катталиқда) доғлар пайдо бўлиши.

ПЕТРИ КОСАЧАСИ — товоқча шаклидаги икки-та ясси шиша идиш; бири иккинчиси учун қопқоқ сифатида ишлатилади. Бактериологик лабораторияларда сунъий озикли муҳитда микроорганизмларни ўстиришда фойдаланилади.

ПЕТРИФИКАТ — тўқиманинг кальций майда заргачалар шаклида чўкиб тўпланган, ўлган ёки чуқур дистрофияга учраган қисми.

ПЕТРИФИКАЦИЯ — ўлган ёки чуқур дистрофияга учраган тўқималарда кузатиладиган маҳаллий оҳакланиш. Метастатик, дистрофик, метаболитик оҳакланиш фарқ қилинади.

ПЕТТОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўркүв ҳолати; овқат ҳазм қилиш бузилиши сабабли кўпчилик орасида эшитиларли даражада газ чиқариб юборишдан доимо ҳадиксираб, кўркиб юриш.

ПЕШОНА — бошнинг олд, пешона суяги қисми; ён томонлардан чакка, юқоридан бошнинг сочли қисми, пастдан қош ва кўз қосаси б-н чегараланиб туради. П. мускули суякдан бошланиб териға эпншганлиги туфайли П. терисида кўндаланг йўналган ажинлар бўлади.

ПИГМЕНТАЦИЯ — тўқималарда эндоген (меланин, фемосидерин) ёки экзоген пигментлар тўпланиши, тўқималарнинг бўялиши.

ПИГМЕНТЛАР (биологияда) — организм тўқимаси таркибидаги органик бўёқ моддалар. П. ранги уларнинг молекулаларида хромофор гуруҳларнинг борлигига боғлиқ. П. цитохром, каталаза ва б. ферментлар таркибида учрайди; оксиллар ва ёғлар б-н комплекс бирикмалар ҳосил қилиб, мембраналар таркибига кирди, организмда фотобиологик жараёнларда муҳим роль ўйнайди. Мас., коннинг қизил пигменти — гемоглобин нафас олишда, родопсин кўришда иштирок этади.

ПИЕЛИТ — буйрак жомининг яллиғланиши.

ПИЕЛОГРАФИЯ — буйрак жомига ёки қосачасига контраст модда киритиб, рентгенологик текшириш.

ПИЕЛОЦИТОТОМИЯ — буйрак жомига доғларни операция йўли б-н олиб ташлаш.

ПИЕЛОНЕФРИТ — буйрак, буйрак жоми, қосачаси ва тўқимасининг яллиғланиши. Сийдиктаносил касалликларни орасида энг кўп учрайди. П. буйрак тўқимасига касаллик микроблари кириши натижасида вужудга келади. Микроблар уретрит ёки циститда сийдик йўли бўйлаб юқорига кўтарилади ёки организмда яллиғланган жойлар бўлганида, ангина, тонзиллит, тишлар чирганида инфекция кон томирларидан бориб, буйракка

киради. Бирламчи ва иккиламчи ҳамда ўткир ва сурункали П. фарқ қилинади.

ПИЕЛОСКОПИЯ — буйрак жоми ва косачаларига контраст модда юбориб, уни рентгенологик текшириш.

ПИЕЛОУРЕТЕРОГРАФИЯ — буйрак жоми, косачаси ва сийдик йўлига ҳаво ёки контраст модда юбориб, рентгенологик текшириш.

ПИЕЛОЭКТАЗИЯ — буйрак жомининг функцияси ўзгармагани ҳолда унинг кенгайиши. Гидронефрознинг бошланиши.

ПИЕМИЯ — микроорганизмларнинг қон оқими б-н турли орган ҳамда тўқималарга тарқалиши ҳамда ўша жойларда метастатик абсцесслар пайдо бўлишига олиб келадиган *сепсис* хили.

ПИК КАСАЛЛИГИ — бош мия пўстлоғи ва пўстлок ости марказларининг чегараланган (ўчоқли) атрофияси натижасида пайдо бўладиган ривожланувчи ақли пастлик. Кўпроқ аёлларда учрайди. Бунда бемор одамови, бекарор, кўрс, урушқоқ бўлиб қолади, ёшига, амалига ярашмайдиган хатти-ҳаракатлар қилади. Кейинчалик хотира жуда ҳам сусайиб нутқ бузилади, бемор оддий ҳаракатлар (кийиниш, ёзиш ва ҳ. к.) ни ҳам унутиб қўяди.

ПИКНОЗ — хужайралар ядросининг бужмайиши; бунда ядро хроматинлари конденсацияга учраб қаттиқлашиши натижасида ядро бўлакчаларга бўлиниб, сочилиб (кариорексис) ва ниҳоят, эриб кетади (кариолизис).

ПИКНОЛЕПСИЯ — эпилепсия (тутқанок) нинг бир хили; бот-бот қисқа муддат (2—30 секунд) хушдан кетиш талвасалари б-н ифодаланади. Қасаллик одатда 4—10 ёшли ўғил болаларда кўпроқ учраб, кейинчалик ҳеч қандай изсиз йўқолиб кетади.

ПИЛЕТРОМБОЗ — жигар дарвозасидаги қатта венада қон қотиб қолиб, ундан қон ўтишининг тўхташи.

ПИЛЕФЛЕБИТ — жигарга вена конини олиб қирувчи дарвоза венанинг яллиғланиши. Қорин бўшлиғидаги органларнинг йирингли яллиғланиши, мас., аппендицит ва б. да учрайди.

ПИЛЕФЛЕБЭКТАЗИЯ — жигарга вена конини олиб қирувчи дарвоза венанинг кенгайиши.

ПИЛЛА, флюс — тиш милкининг шишиб, йиринг бойлаши; оқибатда лунж ҳам шишади. Бунда йиринг тиш канали орқали тиш атрофидаги тўқималарга ўтади, натижада тиш қаттиқ оғрийди.

ПИЛОМИКОЗ — паразит замбуруғлар қўзғатадиган соч касалликларининг умумий номи.

ПИЛОРОДУОДЕНИТ — меъданинги чиқиш қисми (пилорус) ва ўн икки бармоқ ичакнинг биргаликда яллиғланиши.

ПИЛОРОСПАЗМ — меъда чиқиш қисмининг қисилиши (спазми). Неврозларда, меъда ярасида кузатилади.

ПИЛОРОСТЕНОЗ — меъда чиқиш қисмининг торайиши. Кўпинча меъда ярасининг чандикланиб битишидан вужудга келади. Меъда нуқсонлари (гипертрофия, гиперплазия ва пилорус мускуллари иннервациясининг бузилиши) оқибатида келиб чиқадиган туғма П. ҳам бўлади.

ПИЛОРЕКТОМИЯ — меъданинги ўн икки бармоқ ичакка ўтиш қисмини кесиб олиб ташлаш.

ПИНЕАЛОЦИТЛАР — эпифиз (ғуддасимон без) паренхимасидаги асосий хужайра. П. без бўлакчаларининг марказида жойлашади ва секретор хусусиятга эга. Кўп қиррали, йиринг ядрочали, пуфаксимон ядроси бор. П. танасида дендритларга ўхшаб шохланган узунчоқ ўсимталар ўсиб чиққан. Ўсимталар тўғноғич бошчасига ўхшаб кенгайиб капиллярларга томон йўналади. Тўғноғичсимон кенгайма цитоплазмасида вакуоладалар ва митохондрийлар учрайди.

ПИНОЦИТОЗ — хужайранинг атроф муҳитдан суюқликни жадал шимиб олиши. Бунда хужайра цитоплазмасида суюқлик сақловчи пуфакчалар пайдо бўлади.

ПИНЦЕТ — бармоқлар б-н ушлашга руҳсат этилмайдиган ёки ушлаш мумкин бўлмаган тўқималар, ҳар хил материаллар ва майда буюмларни ушлаш учун ишлатиладиган қисқич; бош томони бирлаштирилган икки эластик пластинкадан иборат.

ПИОАЛЛЕРГИДЛАР — пиодермияда таъсирловчига нисбатан организмнинг ўта сезgirлиги туфайли тошадиган аллергик тошма.

ПИОВАРИЙ — тухумдон абсцесси; бачадон найларидagi йирингли жараённинг тарқалиши сабаб бўлади.

ПИОГЕМОПЕРИКАРД — перикард бўшлиғида қон ва йиринг тўпланиб қолиши; гемоперикард йиринглаганида ёки йирингли перикардитда перикард бўшлиғига қон қуйилиб қолганда кузатилади.

ПИОГЕМОТОРАКС — плевра бўшлиғида қон ва йиринг тўпланиб қолиши; гемоторакс йиринглаганда кузатилади.

ПИОДЕРМИЯ — терининг йирингли касалликлари; жароҳатланган жойга йиринг пайдо қилувчи микроблар (стрептококк, стафилококк) тушиши, организмнинг умумий дармонсизланиши, нерв системаси фаолиятининг бузилиши ва б. сабаб бўлади. Ҳамма ёшдаги кишиларда учрайди. П. нинг юзаки (фолликулит, сикоз, сачратки) ва чуқур (эктима, чипқон, карбункул, гидраденит) хиллари фарқ қилинади.

ПИОМЕТРА — бачадон ичида йиринг тўпланиши; йирингли эндометритда бачадон бўйни каналининг жуда торайиши ёки битиб кетиши сабаб бўлади.

ПИОНЕФРОЗ — буйракнинг йирингли яллиғланиши. Пиелонефрит, буйрак қарбункули ва б. сабаб бўлади. Буйрак ва сийдик йўли касалликларида яллиғланиш тўқимага ўтиб, мадда бойлайди. Йирингли ўчоқлар пайдо бўлади, кейинчалик улар ёрилиб, буйрак жомига тушади. П. да бел увишиб оғрийди, вақти-вақти б-н иситма кўтарилади, холсизланиш, озиб кетиш ҳоллари кузатилади.

ПИОПЕРИГЕПАТИТ — жигарни ва унинг фиброз қаватини қоплаб турувчи коринпарданинг йирингли яллиғланиши.

ПИОПНЕВМОПЕРИКАРД — юрак халтасида (перикард бўшлиғида) йиринг ва газ тўпланиши (мас., йирингли перикардитда).

ПИОПНЕВМОТОРАКС — бир вақтнинг ўзида плевра бўшлиғида йиринг ва ҳаво (газ) тўпланиши; кўпинча йирингли плеврит ёки пневмотораксда пайдо бўлади.

ПИОПНЕВМОХОЛЕЦИСТИТ — анаэроб микрорганизмлар кўзгатадиган ўткир холецистит. Яллиғланиш оқибатида ўт пуфагида газ ва йиринг тўпланади. Бунда флегмонали ёки гангренали холецистит ҳосил бўлиб, беморнинг ҳарорати кўтариллади, ўнг қовурға остида кучли оғрик пайдо бўлади. Баъзан ўт пуфаги деворининг тешилишидан перитонит юзага келиши мумкин.

ПИОСАЛЬПИНКС — йирингли салъпингит; бунга бачадон найларининг ампуляр ва бачадон қисмининг ёпишиб, битиб кетиши сабаб бўлади.

ПИОСИНУС — бурун ёндош бўшлиқларига йиринг йиғилиши. Кўпинча ёндош бўшлиқларнинг ўткир ва сурункали йирингли яллиғланиши оқибатида уларнинг бурун йўллариغا очиладиган табиий тешикларнинг бутунлай бекилиб қолиши сабаб бўлади.

ПИОСПЕРМИЯ — шахватда йиринг бўлиши; йирингли везикулит, простатит ва б. касалликларда учрайди.

ПИОТОРАКС — плевра бўшлиғида йиринг йиғилиши. Кўпинча йирингли плевритда кузатилади. Асосан стафилококк, стрептококк, пневмококк ва б. микроблар таъсирида содир бўлади.

ПИОУРЕТЕРОНЕФРОЗ — пионефрознинг сийдик йўлининг йирингли яллиғлариши б-н бирга кечиши.

ПИОЦЕЛЕ — бурун ёндош бўшлиқларида ичи йиринг б-н тўла киста пайдо бўлиши. Бурун ёндош бўшлиғи деворидаги шиллик парда ажратадиган суюқлик йўлининг бекилиб қолиши, шунингдек йиринглатувчи микроблар тушиши ва ҳ.к. сабаб бўлади.

ПИПЕТКА — учи тор қилиб ишланган шиша найча; суюқликни томчилаб ўлчаш учун мўлжалланган. Кўз, кулоқ ва бурунга дори томизишда қўлланилади.

ПИПЕТКА-ТОБИК — бачадон бўйни каналдаги суюқликни тортиб олиб вақтинча сақлаб туриладиган мослама; оммавий гинекологик текширишда бир марта ишлатилади.

ПИРИДОКСАЛЬФОСФАТ — V_6 витаминдан ҳосил бўлган кофермент. П. аминокислоталар алмашинувида муҳим роль ўйнайди. Аминокислоталарнинг турли метаболик ўзгаришлари; транс-аминирлаш, сульфгидрил туркум ва сув молекуласини ажратиш, декарбоксилланиш, синтез реакцияларида П. кофермент сифатида иштирок этади.

ПИРИМИДИН — олти аъзоли азот тутовчи гетероциклик бирикма. П. ҳалқаси табиатда кўп бирикмалар: антибиотиклар, нуклеотидлар, витаминлар таркибида учрайди, пириимидин асослар — урацил, тимин, цитозин структурасини ташкил қилади.

ПИРОКАТЕХИН — икки атомли фенол; буйрак усти безининг мағиз қавати хужайраларида тирозиндан синтезланадиган унумлари физиологик фаол моддалар ҳисобланади (мас., дофамин, норадреналин, адреналин ва б.)

ПИРОТЕРАПИЯ — сунъий усулда гавда ҳароратини кескин ошириш йўли б-н баъзи касалликлар (заҳм, шизофрения, бруцеллез ва б.)ни даволаш. Бунда организмга вакциналар, оксиллар, электр токи, ҳаво юбориб таъсир этилади.

ПИРОУЗУМ КИСЛОТА, пируват кислота — аэроб ва анаэроб метаболизмда жуда муҳим оралик маҳсулот. Гликолизда, бир қатор

аминокислоталар дезаминирланишида ҳосил бўлади. Анаэроб гликолизда сут кислотага қайтарилади.

ПИРОФОБИЯ — миядан кетмайдиган кўркув ҳолати; ўт, ёнғин чиқиб, уй-жойи, ўзи, яқин кишилари куйиб кетиши ва ҳ. к. дан кўрқиш.

ПИТИРИАЗ — терининг қипқилиб пўст ташлаши б-н ифодаланадиган дерматозларнинг умумий номи.

ПИТУИТРИН — инъекция учун мўлжалланган гормонал препарат, қорамол ва чўчка гипофизининг орқа бўлағи экстракти. Таркибида окситоцин ва вазопрессин гормонлари бор. Бачадон мускулларини қисқартириш таъсирига эга. Туғруқда бачадон қисқаришини қучайтириш учун, туққандан кейин қон кетган ҳолларда ишлатилади.

ПИТИУЦИТОМА — гипофиз орқа бўлағининг глиал хужайраларидан ривожланадиган хавфсиз ўсма.

ПИУРИЯ — сийдикда йиринг бўлиши; буйрак, сийдик чиқариш йўллари ҳамда эркақлар жинсий органларининг яллиғланиш касалликларида учрайди.

ПЛАЗМА — қоннинг суюқ қисми, шунингдек хужайра протоплазмаси, цитозол.

ПЛАЗМАФЕРЕЗ — янги қонни центрифугалаб, унинг таркибий қисмлари — плазма ва хужайра элементларини ажратиш; плазма олиш ва баъзи бир патологик ҳолатларни даволашда қўлланади.

ПЛАЗМИН, фибринолизин — икки полипептид занжиридан ташкил топган трипсиносимон фермент, унинг нофаол олд шакли бўлган профермент — плазминоген қонда учрайди ва махсус тўқима *активаторлари* томонидан фаоллаштирилади. П. фибринолиз, яъни қон қуйқуми (ивиш маҳсулоти) фибринни протеолитик гидролиз қилиш орқали эритади. Бундан ташқари, фибринолиз маҳсулотлари фиброногеннинг фибринга ўтишига йўл қўймайди ва шу тарзда қон ивишининг олдини олади.

ПЛАЗМИНОГЕН — қ. *Плазмин*.

ПЛАЗМОЛЕММА, хужайра қобиги — хужайрани ташқи томондан ўраб турадиган юпқа парда. П. биологик мембрана тузилишига эга. Липопротендлардан ташкил топган. Урта қисми бимолекуляр липид қават ва икки томонида жойлашган оксил қаватдан тузилган. У хужайранинг ташқи муҳит б-н моддалар алмашинувини таъминлайди, биокимёвий жараёнларни бошқаради ва хужайраларни ташқи муҳитдан ажратиб (чегаралаб) туради.

ПЛАЗМОЛИЗ, плазмолизис — 1) протоплазманинг бужмайиши; гипертоник эритма ва б. таъсирида хужайра танасининг бужмайиб, хужайра қобигидан қўчиш; 2) протеолитик ферментлар таъсирида протоплазманинг пилчиллаб қолишидан иборат бўлган цитоллиз даври.

ПЛАЗМОЦИТ — бириктирувчи тўқиманинг хужайра элементларидан бири. Организмда гуморал иммунитетни таъминлайди. Организмда антиген пайдо бўлганида унга қарши антители (гаммаглобулин) ни синтезлайди ва уни зарарсизлантиради. П. одатда ичак шиллик қавати, қарви, турли безлар (сут, сўлак безлари) нинг интерстициал би-

риктирувчи тўқимаси, лимфа тугунлари, талок, кўмика учрайди. Улар В-лимфоцитлардан ҳосил бўлади.

ПЛАЗМОЦИТАФЕРЕЗ—қоннинг айрим таркибий қисмлари (плазмаси, шакли элементлари) ни ажратиб олиб, қолганини кон ўзанига қайта қуйиш; даволаш ва дори препаратлари тайёрлаш мақсадида қўлланилади.

ПЛАЗМОЦИТОГЕНЕЗ—организмда плазмацит ҳужайраларининг яратилиш жараёни.

ПЛАНОЦИТ—ясси шаклдаги эритроцит. Устки ва пастки юзаси текис пластинкани эслатади.

ПЛАНТОГРАММА—яссиоёқликни аниқлаш усули. Бунда оёқ тагига бўёқ суртиб, текис оқ коғозга босилса, унга оёқ тагининг изи тушади ва шу изга қараб оёқ панжаси гумбазининг босиш юзаси аниқланади.

ПЛАСТИКА—жарроҳлик операциялари мамжуи. Функцияси ёки анатомик тузилиши ўзгарган органлар (мас., тери, суяк, мускул, сийдик йўли, меъда ва б.) ни пластик йўллар—тўқима ёки органларни ўз ўрнидан силжитиб, кўчириб ўтказиб ёки қайта улаб, улар функцияси ва анатомик бутунлигини тиклаш.

ПЛАТИНОЗ—латина бирикмаларининг чанги таъсирида вужудга келадиган касб касаллиги; бронхит, бронхиал астма, аллергияк дерматоз касалликларининг ривожланиши б-н ифодаланади.

ПЛАТИСПОНДИЛИЯ—умурткаларнинг йўғонлашиши. Касалликка ҳомила умуртка поғонасининг ривожланишдан орқада қолиши сабаб бўлади.

ПЛАТИСТАФИЛИЯ—ривожланиш нуқсон; танглайнинг туғма сербар ва ясси бўлиши.

ПЛАЦЕБО—фармакологик фаолликка эга бўлмаган (индиферент), аммо кўриниши ва таъми жиҳатидан айни дорига ўхшаган модда. Дори моддаларини ўрганишда таққослаш мақсадида ишлатилади. Бунда янги дори моддаси тўғрисида объектив маълумотга эга бўлинади.

ПЛАЦЕНТА, бола ўрни—ҳомиладорлик даврида ҳосил бўладиган ва ҳомила б-н она организмни бир-бирига боғлаб, улар ўртасида моддалар алмашинувини таъминлайдиган орган. П. ҳомиладорликнинг 4-ойида шаклланади; нормал ривожланган ҳомила П. си юмалоқ, калин, юмшоқ, шакли қулчага ўхшайди. П. функциясининг бузилиши ҳомиладорликда турли асоратларга, мас., боланинг чала туғилиши, П. нинг эрта ажратилиши, ҳомиладорлик токсикозлари ва б. га сабаб бўлади.

ПЛАЦЕНТИТ—плацентанинг яллиғланиши.

ПЛАЦЕНТОГРАФИЯ—рентген ёки радиоизотоп усули б-н плацента бачадоннинг қаерига ўнашганлигини, унинг шакли ва ўлчамларини аниқлаш.

ПЛЕВРА—ўпкани ўраб турадиган сероз парда. П. икки варақли бўлиб, ўпкани ўраб турган варағига ички висцерал варақ, кўкрак бўшлиғи деворининг ички томонига ёпишган варағига париетал варақ дейилади. Бу варақлар орасидаги бўшлиқда ўпка жойлашган. П. бўшлиғидаги сероз суюқлик П. юзаларини ҳўллаб, нафас олиш ва чиқаришда уларнинг ишқаланишини камайтиради.

ПЛЕВРАЛГИЯ—кўкрак соҳасидаги оғрик. Нафас олиш вақтида яллиғланган плевра пардала-

рининг бир-бирига ишқаланиши натижасида юзага келади. Кўпинча курук П. да кузатилади.

ПЛЕВРИТ—плевранинг яллиғланиши. Сил, зотилжам, ревматизм оқибатида юзага келади; плевра бўшлиғида суюқлик тўпланмайдиган (курук П.) ёки суюқлик тўпланмайдиган (экссудатли П.) П. фарқ қилинади, Белгилари: бемор нафас олганда кукрак кафаси санчиб оғрийди, йўғонлади, ҳарорати кўтарилди, нафаси қисилади ва х.к.

ПЛЕВРОГРАФИЯ—плевра бўшлиғига контраст модда юбориб, рентгенологик текшириш усули.

ПЛЕВРОПЕРИКАРДИТ—плевра ва юрак халтаси (перикард) нинг яллиғланиши.

ПЛЕВРОПНЕВМОНЭКТОМИЯ—ўпкани, кўкрак кафаси деворини ичарисидан қоплаб турган сероз парда б-н бирга олиб ташлаш.

ПЛЕВРОТОМИЯ—плевра бўшлиғининг маълум бир жойини очиб, ундаги қон, сероз суюқлик ёки ёт нарсаларни олиб ташлаш.

ПЛЕВРОЦЕНТЕЗ—нина ёки махсус асбоб—троакар б-н кукрак кафаси деворини тешиб, унинг бўшлиғига ўтиш. Диагноз қўйиш ва даволаш мақсадида қилинади.

ПЛЕЙОТРОПИЯ—битта ген таъсирида бир неча белгининг намоён бўлиши.

ПЛЕЙОХРОМИЯ—ўтда ўт пигментлари миқдорининг кўпайиб кетиши.

ПЛЕКСАЛГИЯ—нерв чигаллари жойлашган соҳалар—елка, курак, қўлнинг юқори қисмидаги оғрик. У бўйин умурткалари, кўкракнинг юқори қисми ва елка бўғимида бирданига бошланиб, қўл увишиб, зирқирайди. Бемор қўлидаги оғрик туфайли енгил ва эркин ҳаракат қила олмайд.

ПЛЕКСИТ—нерв чигалларининг ўткир яллиғланиши. Бўйин, елка, бел-думғаза соҳасида учраб, жароҳат, инфекция, захарланиш, моддалар алмашинувининг бузилишдан келиб чиқади. Кучли оғрик, енгил фалаж, мускуллар озиши, пай рефлексларининг сусайиши ёки йўқолиши, увишиш ёки сезгининг ўзгариши, ҳатто тирноқларнинг трофик ўзгариши каби аломатлар кузатилади.

ПЛЕОПТИКА—офтальмологияда янги бир йўналиш;кўзнинг кўриш қобилияти пасайганда (амблиопия) уни яхшилаш учун қўлланиладиган даволаш усуллари мажмуи.

ПЛЕОЦИТОЗ—орка мия суюқлиғида ҳужайра элементларининг кўпайиши.

ПЛЕТИЗМОГРАФИЯ—одам танасининг айрим қисмлари ёки органлар ҳажмининг ўзгаришини плетизмограф аппарати ёрдамида ёзиб олиш усули.

ПЛЕТОРА—томирлар ўзанида қон ҳажмининг ортиши. П. нинг келиб чиқиши ва ривожланиш механизмларига кўра бир неча тури (мас., гидремик, гиперкинетик, оддий, олиго- ва полицидемик, сероз, чин, қизил ва х.к.) фарқ қилинади.

ПЛОМБА—қотадиган пластик материал (амальгама, цемент, пластмасса); тиш ковагининг анатомик шакли ва физиологик функциясини тиклаш мақсадида шу материал б-н тўлдирилади.

ПНЕВМАРТРОЗ—1) бўғимларда газ ёки ҳаво бўлиши; 2) бўғимларни рентгенологик текшириш

учун улар бўшлиғига стерилланган ҳаво ёки кислородни пункция қилиб юбориш.

ПНЕВМАТОЗ — ковак органлар (меъда, ичак, ковуқ, ўт пуфағи ва б.) деворида қўплаб ҳаво кисталари тўпланиши натижасида келиб чиқадиган патологик жараён. П. баъзан ичак чарвисси, париетал корин пардаси, бош мия ва б. да ҳам кузатилиши мумкин. П. га орган ва тўқималарга газ ҳосил қилувчи микроорганизмлар кириб қолниши, лимфа томирларнинг нуқсонли ривожланиши ва ҳ. к. сабаб бўлади.

ПНЕВМАТОКАРДИЯ — юрак бўшлиғида ҳаво бўлиши.

ПНЕВМАТОЦЕЛЕ — газга тўла бўшлиқлар кўринишида намён бўладиган патологик жараён.

ПНЕВМАТУРИЯ — сийдикда газ бўлиши; ковуқ-ичак окмасида кузатилади. Цистография, пневмопиеелографиядан кейин ҳам учраши мумкин.

ПНЕВМОГРАФИЯ — ташқи нафасни текшириш усули. Қўкрак қафаси ҳаракатларини махсус асбоб (пневмограф) ёрдамида қайд қилишга асосланган.

ПНЕВМОКОКҚЛАР — шарсимон бактериялар; қон зардоби ёки дефибринланган қон б-н бойиган муҳитда яхши ўсиб, ривожланувчи аэроб; зотилжам, отит, остеомиелит, кўз мугуз пардасининг яра касаллиги ва б. ни кўзғатади.

ПНЕВМОКОНИОЗ — нафас органларининг умумий касб касалликлари. Зарарли чангларнинг узок вақт ютилишидан пайдо бўлади. П. асосан руда, кўмир қонлари ва саноатнинг бошқа тармоқларидаги ишчиларда учрайди. Бунда нафас йўллари орқали ютилган зарарли чанг ўпка тўқимасига механик ва кимёвий таъсир кўрсатиб, ўпкада склеротик ўзгаришлар юз беради.

ПНЕВМОЛИЗ — ўпка тўқимаси кўкрак қафасининг деворига чандиклар б-н ёпишган бўлса, ўпкани ўша чандиклардан ажратиб олиш. Интраплеврал (плевра ичкарасидаги), экстраплеврал (плевра ташқарисидаги), экстрамускулоперностал (мускул ва суяк уст пардасидан ташқари) П. фарқ қилинади.

ПНЕВМОЛИЗИН — гемолизни келтириб чиқарувчи патоген пневмококklar ажратадиган токсин.

ПНЕВМОАНОМЕТРИЯ — ташқи нафасни текшириш усули. Нафас олиш ва чиқариш пайтида юқори нафас йўлларидаги босимни ўлчашга асосланган.

ПНЕВМОМЕДИАСТНУМ — кўкс оралиғи клетчаткасида ҳаво ёки газ бўлиши.

ПНЕВМОМИКОЗ — паразит замбуруғлар пайдо қиладиган ўпка касалликларининг умумий номи.

ПНЕВМОНИЯ — қ. *Зотилжам*.

ПНЕВМОНЭКТОМИЯ, пульмонэктомия — ўпкани бутунлай кесиб олиб ташлаш. Кенг П. ҳам бўлиб, унда ўпкадан ташқари париетал плевра, кўкс оралиғидаги лимфа безлари ва б. тўқималар қўшиб олиб ташланади. Операциянинг бу хили ўпка ракида қўлланилади.

ПНЕВМООРБИТОГРАФИЯ — тегишли касалликларни аниқлаш мақсадида кўз қосасига ҳаво (газ) юбориб, рентген ёрдамида суратга олиш усули.

ПНЕВМОПАТИЯ — ўпкадаги келиб чиқиши номаълум айрим патологик жараёнларнинг умумий номи.

ПНЕВМОПЕКСИЯ — ўпкани кўкрак қафасининг

девори, диафрагма, кўкс оралиғи деворига бириктириб тиқиш.

ПНЕВМОПЕРИКАРДИОГРАФИЯ — перикард бўшлиғига газ юбориб, перикард ва юракни рентгенография қилиш.

ПНЕВМОПЕРИКАРДИУМ — юрак ҳалтаси бўшлиғида ҳаво йиғилиши. П. касаллик оқибатида (меъда ва ичак деворларининг тешилиши) бўлиши мумкин. Баъзан беморни даволаш ёки касалликини аниқлаш учун ҳам корин бўшлиғига ҳаво юборилади.

ПНЕВМОПЕЛОГРАФИЯ — буйрак жоми ва қосачасига ҳаво юбориб, унинг шакли, ҳолати, ҳажми ва ўтказувчанлигини ўрганиш мақсадида рентгенография қилиш.

ПНЕВМОПЛЕВРИТ — экссудатив плеврит; бунда плевра бўшлиғига экссудат б-н бирга ҳаво йиғилади. Кўпинча бронхлардаги оқма яралар, кўкрак қафаси жароҳатланганда ёки сунъий пневмотокарс қилинаётганда плевра бўшлиғига инфекция тушиши оқибатида вужудга келади.

ПНЕВМОРЕТРОПЕРИТОНЕУМ — 1) кориннинг орқа бўшлиғидаги органларни рентгенологик текшириш мақсадида у ерга газ юбориш; 2) кориннинг орқа бўшлиғида ҳаво бўлиши.

ПНЕВМОСИНУСИТ — бурун ёндош бўшлиқлари шиллик қаватининг ялигиланиши оқибатида бўшлиқларга ҳаво кириб, улар ҳажмининг катталашиб кетиши.

ПНЕВМОСКЛЕРОЗ — ўпкадаги бириктирувчи тўқиманинг калинлашиб кетиши; одатда ўпканинг сурункали ялигиланиши, силикоз, антракоз, шунингдек юрак нуқсонларида кичик қон айланмиш доирасида қон димланганда рўй беради. П. да бронхлар деформацияланади, ўпканинг нафас юзаси кичраяди.

ПНЕВМОТАХОГРАФИЯ — ўпка фаолиятини текшириш усули; нафас тезлигини ёзиб олишга асосланади.

ПНЕВМОТАХОМЕТРИЯ — жадал нафас олиш ва нафас чиқаришда ҳаво оқимининг максимал ҳажм тезлигини пневмотахометр асбоби ёрдамида аниқлаш.

ПНЕВМОТОМИЯ — ўпка тўқимасини кесиб, кичикрок бўшлик очини. Мас., ўпкадаги абсцессни очиш, эхинококк кистасини олиб ташлаш учун бўшлик очини ва б.

ПНЕВМОТОРАКС — плевра бўшлиғида ҳаво ёки газ тўпланиши; одатда кўкрак қафаси шикастланганда, ўпка альвеолалари ёрилганда (сил, ўпка эмфиземаси ва б. ўпка касалликларида) пайдо бўлади ёки сунъий йўл б-н (плевра бўшлиғига махсус игна орқали ҳаво ёки газ киритиш) ҳосил қилинади.

ПНЕВМОЦИСТОГРАФИЯ — ковуқка катетер орқали ҳаво юбориб рентгенологик текшириш.

ПНЕВМОЦИСТОЗ — интерстициал пневмония. Пневмоцистлар кўзғатадиган касаллик. Кўпинча организм бўшашган заиф болалар ҳаётининг биринчи ойларида кузатилади. Касаллик оғир кечади.

ПНЕВМОЭНЦЕФАЛОГРАФИЯ — бош мия коринчалари, цистерналар ва ўргимчак тўрсимон бўшлик остига ҳаво юбориб контрастлангандан

сўнг бош миани рентгенография қилиш (яна қ. *Энцефалография*).

ПОДАГРА — организмда пурин моддаси алмашинувнинг бузилишидан келиб чиқадиган сурункали касаллик. Қонда сийдик кислота микдори кўпайиб, бўғимлар, тўқима ва органларда шу кислота тузлари йиғилади. Асосан кичик бўғимлар деформацияланади. Беморнинг ҳарорати кўтариллади. Қасаллик кўпинча эркакларда учрайди.

ПОДАЛГИЯ — оёқ оғриғи; жисмоний куч таъсир этиши, кўпинча яссиоёқлик оқибатида келиб чиқади.

ПОДОМЕТРИЯ — оёқ панжасининг узунлигини аниқлаш. Бунда оёқ панжасининг баландлиги унинг узунлигига нисбатан қанча фоизни ташкил қилиши асос қилиб олинади, яъни оёқ панжаси кўрсаткичи (индекси) аниқланади.

ПОДЭНЦЕФАЛИЯ — ривожланиш нуксони; бунда бош мианинг кўп қисми калла бўшлиғидан ташқарида жойлашиб, у б-н оёқча орқали боғланган бўлади.

ПОЙКИЛОДЕРМАТОМИОЗИТ — терида пойкилодермияга ўхшаш ўзгаришлар рўй бериши б-н кечадиган *дерматомиозит*.

ПОЙКИЛОДЕРМИЯ — терининг эритема, телеангиэктазия, гиперпигментация ва депигментация доғлари кўринишидаги дистрофик ўзгариши; мас., псориаз, замбурғусимон микоз ва б. да кузатилади.

ПОЙКИЛОЦИТОЗ — периферик қонда турли шаклдаги (овал, ноқсимон, болғасимон ва х. к.) эритроцитлар бўлиши. Захарланиш, юқумли касалликлар ва б.да кузатилади.

ПОЛИАВИТАМИНОЗ — организмга зарур бўлган турли витаминлар (С, А, D, E, K, B ва б.) етишмаслиги оқибатида пайдо бўладиган касаллик.

ПОЛИАДЕНИТ — бир қатор лимфа безларининг биргаликда яллиғланиши. Сил, бруцеллёз, туляремия, қон касалликлари ва б. касалликларда регионар лимфа безларининг яллиғланиши кузатилади. Безлар катталашиб бир-бири б-н бирлашиб кетиши мумкин. Баъзан яллиғланиш натижасида безлардан суюқлик оқиб чиқади.

ПОЛИАРТРАЛГИЯ — бир неча бўғимларда бирданига ёки кетма-кет оғриқ пайдо бўлиши. П.да бўғимларда яллиғланиш аломатлари аниқланмайди. П. ревматизмнинг бошланишида, сил, ичбуруғ, сўзак, ўткир гепатит ва б. касалликларда кузатилади. Асосий касаллик даволангандан сўнг П. асоратсиз йўқолади.

ПОЛИАРТРИТ — бир ёки бир неча бўғимларнинг бирданига ёки кетма-кет яллиғланиши. П. коллагенозларнинг асосий белгиси ҳисобланади. Баъзан юқумли касалликлар (сил, сўзак, зардобли гепатит, бруцеллёз, сепсис ва б.) да бўғимларнинг дистрофик ўзгаришлари натижасида ҳам П. пайдо бўлади. Бўғимлар оғриб, тери қизариши, шишиши, ҳаракати чекланиб, шакли ҳам ўзгариб қолиши мумкин.

ПОЛИАНГЛИОНЕВРИТ — кўплаб нерв ганглийлари ва улар б-н боғланган нервларнинг яллиғланиши.

ПОЛИАНГЛИОНИТ — кўпчилик нерв ганглийларининг яллиғланиши.

ПОЛИГЕНИЗМ — ҳозирги замон иркларининг ҳар бири айрим турга қиради, уларнинг келиб чиқиши ҳам ҳар хил деган дунёқарашни тарғиб қилувчи антропологик назария; одам иркларининг биологик ва ақлий тенглигини тарғиб қилувчи ирқчилик назариясининг асосини ташкил қилади.

ПОЛИГИДРУРИЯ — сийдикнинг нормадагидан суюқроқ бўлиши. Одатда сийдикнинг нормал солиштирама оғирлиги (1005—1028) П. да 1003—1012 атрофида бўлади. Сурункали буйрак етишмовчилигида кузатилади.

ПОЛИГНАТИЯ — танглай альвеоляр ўсимтаси ёки унинг маълум бир қисмининг катталашиви.

ПОЛИГРАФИЯ — текшириш усули. Бош миёна биотокларини электроэнцефалограф (ЭЭГ) б-н ёзиш усули. Бош миёна биотоклари уйқуда ва сергакликда бир-бирдан фарқ қилади. Айрим касалликлар, мас., тутканокни аниқлашда бош миёна фаолияти бир сутка давомида бетўхтов ёзилиб боради. Шунда баъзан кундузи аниқ бўлмаган жараён бирдан уйқуда ЭЭГ лентасига ёзилиб қолади.

ПОЛИДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуксони; қўл ва оёқда олтита ёки ундан ортик бармоқ бўлиши.

ПОЛИДЕРМОПЕРИОСТОЗ — қаратодермия, юз пахидермияси, ёғ безлари гиперплазияси, шунингдек оёқ-қўл суяқларида гиперостоз ва остеоцитлар пайдо бўлиши б-н бирга кечадиган ирсий касаллик; авлоддан-авлодга аутосом-доминант типда ўтади.

ПОЛДИПСИЯ — патологик чанқашнинг кучайиши натижасида кўп суюқлик ичиш. Бирламчи ва иккиламчи П. фарқланади. Бош миёнининг органи зарарланиши оқибатида бирламчи П., кўп сийиш натижасида (мас., полиурияда) иккиламчи П. кузатилади.

ПОЛИИНФЕКЦИЯ — организмнинг бир вақтда бир неча хил микроорганизмлар б-н зарарланиши; ҳар хил юқумли касалликлар (мас., вабо б-н ичбуруғ, сил б-н юқумли сарик касаллиги, қизамиқ б-н бўғма ва б.) нинг бирга учраши.

ПОЛИКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолиятининг бир неча хил кўринишини синхронли график ёзув ёрдамида қайд қилиш. Бир вақтда уйқу артерияси сфигмограммасини, электрокардиограмма ва фонокардиограммани ёзиб олади.

ПОЛИКИСТОЗ — ривожланиш нуксони; паренхиматоз органлар, кўпинча буйракда ичи суюқлик б-н тўла пуфақчалар пайдо бўлиши.

ПОЛИКЛИНИКА — тураржойи ёки иш жойи бўйича қатнаб даволанадиган, шунингдек уйдаги беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган даволаш-профилактика муассасаси. П. да ҳар хил соҳадаги мутахассис шифокорлар (терапевт, жарроҳ, невролог, стоматолог ва б.) тиббий ёрдам кўрсатишади. Унда рентген, физиотерапия хоналари, клиник-диагностик лаборатория, дорихона ва б. бўлади. Қасалхона б-н бирлашган ва мустақил П., 14 ёшгача бўлган болалар даволанадиган болалар П.си ва курорт шаҳарларда йўлланмасиз даволанишга келган кишиларга тегишли тиббий ёрдам кўрсатиладиган П. бўлади.

ПОЛИКОРИЯ — кўз қорачигининг кўп (3—4 та) бўлиши. Туғма нуксон. Кўз яхши кўрмайди.

ПОЛИМАСТИЯ — ривожланиш нуксони; ортикча сут безлари бўлиши.

ПОЛИМНОРЕЯ — ҳайз кўришининг бир неча (олти ёки ундан ҳам кўп) кунга чўзилиши; кўпинча бачадон шиллик қаватининг яллиғланиши ёки шишиши сабаб бўлади.

ПОЛИМЕРИЯ — генларнинг ўзаро таъсири типларидан; бунда бир белгининг ривожланишига бир қатор аллел бўлмаган генларнинг ўзаро таъсири кузатилади, П. табиатда кенг тарқалган.

ПОЛИМИКСИНЛАР — антибиотиклардан; таркибига полипептидлар қолдиқлари кирган мураккаб бирикмалар. Асосан грамманфий микробларга нисбатан фаол бўлиб, тери ва шиллик қаватларнинг яллиғланиши б-н ўтадиган касалликларда маҳаллий тарзда ишлатилади; колит, энтероколит, гастроэнтероколит, дизентерияларда ичиш учун берилади.

ПОЛИМОРФИЗМ — кўп шакллилик; бир турга қирадиган ўсимлик ёки ҳайвон организмнинг ўзида бир-бирдан бир оз фарк қиладиган бир неча хил (камида икки хил) шакллар бўлиши.

ПОЛИНЕВРИТ — барча периферик нерв толаларининг бир йўла ўткир яллиғланиши. *Грипп, ангина, дифтерия* каби юқумли касалликлар, *диабет, нефрит*, алкоголь ва мишьякдан захарланиш сабаб бўлади. П. да қўл-оёқда периферик тусдаги фалажлик, яъни мускулларнинг нимжонланиши, пай рефлексларининг сусайиши ёки йўқолиши кузатилади, қўл-оёқ жимирлаб, увишади. Қўл-оёқларда «калта пайпоқ» ва «қўлқоп» симон сезги йўқолади. Касаллик зўра ябориши б-н беморнинг оёғи дармонсизланиб, юриши қийинлашади ва қўлида ҳеч нарса ушлай олмай қолади. П. да баъзан юз нерви ҳам яллиғланади.

ПОЛИНЕВРОПАТИЯ — бир қарнча периферик нервларнинг дистрофик ўзгаришлари. П.нинг келиб чикишида организмдаги турли касалликлар, яъни инфекциясиз зарарланиш, мас., қандли диабет, алкогольизм, турли захарланишлардаги полиневропатик ўзгаришлар — энгил фалажлик, мускулларнинг озиши, пай рефлекслари ва сезгининг сусайиши сабаб бўлади.

ПОЛИНУКЛЕОТИДЛАР — бир мономернинг 3' углерод атоми қўшинининг 5' атоми б-н фосфат кислота орқали боғланишидан ҳосил бўлган, камида 20 та нуклеотиднинг узун бир чизикли занжири.

ПОЛИОДОНТИЯ — ривожланиш нуқсони; оғиздаги тишларнинг одатдагидан кўп бўлиши.

ПОЛИОМИЕЛИТ — вируслар кўзгатадиган умумий ўткир юқумли касаллик. Асосан орқа миyaning қулранг моддаси ва м. н. с.нинг бошқа бўлимлари яллиғланади ва бунинг натижасида кўпинча оёқ-қўл мускуллари фалаж бўлиб қолади. Ақсарият болаларда учрайди.

ПОЛИОПИЯ — битта нарсанинг кўзга кўп бўлиб кўриниши. Бунга гилайлик, бир кўз соққасининг иккинчисига нисбатан нотўғри туриши ёки қарлик катарактасининг иккинчи — етилиб пишмаган даврида унинг нотекис хираланиши сабаб бўлади.

ПОЛИОРХИЯ — мойларнинг иккитадан кўп бўлиши.

ПОЛИОЭНЦЕФАЛОМИЕЛИТ — бош мия б-н орқа мия қулранг моддасининг бирйўла яллиғланиши. Бунда жароҳатланган соҳага қараб ўзига хос клиник белгилар намоён бўлади. Орқа мияда олд шохлардаги жароҳат полиомиелитни эслатса, б-н мияда турли белгилар б-н ифодаланади.

ПОЛИП — сурункали яллиғланиш натижасида

шиллик парданинг маълум қисмида пайдо бўладиган сўргичсимон ўсик. Бурун, ичак, меъда, бачадон ва тананинг бошқа бўшлиқларидаги шиллик парданинг гипертрофияланиши оқибатида вужудга келади.

ПОЛИПЕПТИДЛАР — қ. *Пептидлар*.

ПОЛИПЕРИОСТИТ — суяк уст пардаси кўп қисмининг яллиғланиши.

ПОЛИПЛОИДИЯ — организм хужайрасидаги хромосомалар сонининг икки ва ундан кўп марта ортиб кетиши. Полиплоид организмлар ўз ота ва она организмларига, авлод-аждодларига нисбатан йирик, кучли бўлади. П. ҳайвонларга нисбатан ўсимликларда кенг тарқалган. Селекцияда П. ҳодисасидан кенг фойдаланилади.

ПОЛИПОЗ — бир неча ёки жуда кўп *полип* бўлиши.

ПОЛИПОТОМИЯ — жарроҳлик йўли б-н полипларни олиб ташлаш.

ПОЛИРАДИКУЛОНЕВРИТ — орқа мия илдиъчалари б-н периферик нервларнинг бирга яллиғланиши.

ПОЛИРИБОСОМАЛАР, полисомалар — ахборот РНК молекуласи орқали бириккан рибосомалар тўплами; хужайрада оксил биологик синтезини амалга оширадиган органоид. Цитоплазмада эркин жойлашиши ёки донатор эндоплазматик тўрнинг мейбранасига бирикishi мумкин.

ПОЛИСАХАРИДЛАР — углеводларнинг анча катта туркуми. 10 ёки ундан ортик моносакхарид қолдиқларининг шохланган ёки шохланмасдан бир-бирига гликозид боғлар орқали қўшилишидан ҳосил бўлган мураккаб табиий полимер. П. таркибига қирадиган гекозозлар: Д-глюкоза, Д-фруктоза, Д-галактоза ва Д-манноза; пентозалар: Д-арабиноза, Д-ксилоза ва аминоқанд Д-глюкозамин. П. фақат бир типдаги компонентлардан тузилса, гомоглюкан, бир неча хиллардан ташкил топса, гетероглюкан деб аталади. П. да юзлаб, минглаб моносакхарид бирликлари бўлади ва улар жуда юксак молекуляр оғирликка эга. П. нинг физик-кимёвий хоссалари улар таркибига қирадиган моносакхаридларнинг тузилишига, полимерланиш даражасига, ўзаро бирикши усулига боғлиқ. П. овқат таркибида кўп миқдорда бўлиши, организмда эҳтиёт энергетик модда сифатида тўлланиши ва моддалар алмашинувида иштирок этиши б-н аҳамиятлидир. Крахмал, гликоген ва клетчатка энг муҳим П. ҳисобланади.

ПОЛИСЕРОЗИТ — бир йўла бир неча бўшлиқдаги сероз парданинг яллиғланиши. Кўпинча коллагенозлар ва сил касаллигида кузатилади.

ПОЛИСПЕРМИЯ — шахват миқдорининг кўпайиши; касаллик ҳисобланмайди.

ПОЛИУРИЯ — кўп миқдорда сийдик ажралиши. Физиологик (мас., ҳаддан ташқари кўп суюқлик ичганда) ва патологик П. (мас., қандли ва кандсиз диабетда) фарк қилинади.

ПОЛИХИМИОТЕРАПИЯ — ҳар хил химиотерапевтик моддалар мажмуи ёрдамида беморларни даволаш.

ПОЛИЦИЕЗ — кўп ҳомиладорлик.

ПОЛИЭСТЕЗИЯ — юзадаги сезувчанликнинг бузилиши; бунда битта нуктадаги таъсирланиш

жуда кўп нуктадаги таъсирланишдек ҳис этилади. **ПОЛИЭТИОЛОГИЯ** — этиологиядаги йўналишлардан бири; бу йўналишга кўра бирор аниқ касалликнинг пайдо бўлишига бир эмас, балки бир неча сабаб бўлиши мумкин.

ПОЛЛАКИУРИЯ — тез-тез (суткада 6 мартадан ортик) сийиш. Қовуқнинг кичик бўлиши ёки унинг яллиғланиши, бўйрак ва сийдик йўллари сили, *простатит* ва б. да кузатилади.

ПОЛЛИНОЗ — ўсимликлар чапги таъсирида келиб чиқадиган аллергия касалликлар мажмуи. Асосан тумов, кўз ачишиши, ёшланиши, баъзан бронхиал астма хуружи кўринишида намоён бўлади. Касаллик мавсумий характерга эга бўлиб, ўсимликлар гуллаб бўлгунча давом этади.

ПОЛЛЮЦИЯ — к. *Ихтилол*.

ПОЛОНИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг VI группасига мансуб радиоактив кимёвий элемент; симболи Po, атом номери 84, атом оғирлиги 209; радиоактив элементлар емирилишида оралик маҳсулот сифатида ҳосил бўлади. Унинг масса сонлари 194 дан 218 гача бўлган изотоплари ва ядро изомерлари маълум. ^{210}Po дан альфа-нурлар манбаи сифатида фойдаланилади.

ПОЛЯРИМЕТР — эритмалардаги оптик фаол моддалар концентрациясини ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб; бунда монохроматик ёруғлик кутбланиш сатҳининг айланиш катталиги ўлчанади. Физик-кимёвий, жумладан биокимёвий тадқиқотларда, доривор моддалар сифатини назорат қилишида қўлланилади.

ПОПУЛЯЦИЯ — узок муддат муайян бир жойда яшайдиган ёки ўсадиган бир турга мансуб индивидлар йиғиндиси. П. нинг асосий хусусияти унинг генетик бирлигидир. П. эволюцион жараёнининг элементар бирлиги; у ўз-ўзини идора қила олиш хусусиятига эга. П. ёпиқ, идеал, изоген, очик ва б. хил бўлиши мумкин. Ҳар хил турга кирувчи П. ларнинг маълум худуд (территория) даги йиғиндиси биоценоз дейилади.

ПОРОКЕРАТОЗ — тер безларининг чиқарув йўллари соҳасидаги эпидермиснинг яллиғланиши б-н кечадиган кератоз; ирсий касаллик. Наслданаслга аутосом-доминант типда ўтади.

ПОРРОПСИЯ — метаморфозиянинг бир хили; психосенсор бузилишларга кирadi; бунда бир жойда турган нарса кишига узоклашиб ёки яқинлашиб қолгандек бўлиб туюлади.

ПОРФИРИНЛАР — циклик тетрапирролар, уларни бошланғич тетрапиррол порфин унуми деб қараш мумкин. Унинг 8 водород атоми тўла ёки қисман алкил, гидроксил бирик, винил, карбонил, карбоксил кислоталар б-н ўлиб, турли П. ҳосил бўлади. П. унуми — протопорфин IX бир қатор биологик муҳим структуралар: гемоглобин, миоглобин, цитохромлар таркибидаги гемда учрайди. Бир қанча металл ионлари П. б-н металлпорфинлар, гемин, гематин ҳосил қилади. Хлорофил — магнийнинг турли П. б-н тузган комплексидир.

ПОРФИРИНУРИЯ — сийдикда порфиринлар пайдо бўлиши; порфиринлар ортикча ҳосил бўлганда ёки уларнинг парчаланишини таъминловчи ферментлар фаоллиги сусайган ҳолларда кузатилади.

ПОРФИРИЯ, порфирин касаллиги — порфиринлар алмашинуви ва гем синтезининг бузилиши натижасида юзага келадиган ирсий касалликларнинг умумий номи. Пайдо бўлиши ва ривожланишига кўра жигар П.си, терининг кечиккан П.си, туғма эритропоэтик ва б. хил П. фарқ қилинади.

ПОРЭНЦЕФАЛИЯ — бош миянинг ривожланиш нуқсони. Хомилдорлик даврида эмбрионга турли салбий омиллар таъсир этиши натижасида бош мия тўқималарида бўшлиқлар пайдо бўлиши. Бу ахволда туғилган болалар аклий жиҳатдан ривожланмайди ва узоғи б-н I ёшгача яшайди.

ПОСТИОПЛАСТИКА — фимоз касаллигининг олдини олиш мақсадида олат чекка кертмагини кесиб олиб ташлаш; суннат қилиш.

ПРЕАГОНАЛ ҲОЛАТ, преагония — организмнинг ниҳоятда оғир ёки «қил устида турган» ҳолати; *агониядан олдинги ҳолат*. М. н. с. олий бўлимларида тормозланиш авж олиши, онг хиралашиши, баъзан бульбар марказларнинг кўзғалиши б-н ифодаланади.

ПРЕГЛАУКОМА — кўздаги соғлом ҳолатнинг бир-икки бузилиш белгилари пайдо бўлиши ва уларнинг олди олинмасга, глаукома касаллигига ўтиши мумкин бўлган даври. Бунда кўз ичи босими қисқа муддатга бир оз кўтарилиб, сувсимон суюқликнинг окиб чиқиши сал қийинлашади.

ПРЕГНАДИОЛ — прөгестероннинг биологик алмашинув маҳсулоти. У глюкокортид шаклида, айниса хомилдорлик даврида сийдикда учрайди.

ПРЕПАРАТ — 1) ичкеладиган тайёр дорилар; 2) макро- ёки микроскопик текшириш, шунингдек кўргазма қўлланма сифатида кўрсатиш учун тайёрланган биологик объект (гавда қисми, орган ёки унинг бир қисми, тўқималар участкаси, хужайра ёки хужайралар гуруҳи, микроорганизмлар ва б.).

ПРЕПАРОВКА ҚИЛИШ — мускул ва тўқималар тузилишини, физиологик хусусиятларини ўрганиш мақсадида танадан ажратиб олиб анатомик препарат тайёрлаш. Мас., терини махсус усулда тери ости ёғ клетчаткасида юза фасция б-н бирга қатма-қат шилиб, ажратиб олиш.

ПРЕСБИОПИЯ — кўз гавҳари эластиклигининг камайиб бориши натижасида *аккомодация*нинг сусайиши. Кўзга яққол кўриниб турган энг кичик нукталар чиқиқларининг ёш улгайган сари аста-секин узоклаша бориб, одатдаги масофадан чалқашиб кўриниши, аниқ кўринмаслиги.

ПРЕСБИОФРЕНИЯ — ёши қайтган кишиларда учрайдиган аклипастиклининг бир кўриниши; бунда одам сиртдан саранжом, эсли-хушли кўринса ҳам, диққати тез чалғийдиган, ўтган воқеаларни хотирасидан чиқариб юборадиган бўлиб қолади.

ПРЕСЕНИУМ — қарилик олди даври; бунда киши организмда ички секретция безлари фаолиятининг ўзгарishi, хужайра ва тўқималар, жумладан мия тўқимаси ва томирлардаги бузилишлар оқибатида ақл-фаросат, хотира бузилишларининг келиб чиқиши. Кўпинча вазсава гуялари ва ҳиссийёт бузилишлари б-н кечадиган психозлар, баъзан ақлдан озши ҳоллари учрайди.

ПРЕФОРМИЗМ — жинсий хужайраларда организм барча белгиларининг шаклланишини белгилувчи структураларнинг олдиндан мажудлигини таъкидловчи таълимот. П. 17—18 асрда қарор топди. Ирсият фанининг ривожланиши натижасида П. нинг тўғри ва нотўғри томонлари узил-кесил аниқланди.

ПРЕЦИПИТАТ — 1) преципитация реакцияси натижасида ҳосил бўлган чўкма; 2) офтальмологияда — иридоциклитда кўз мугуз пардасининг орқа сатҳида фибрин, лейкоцит ёки бошқа хужайралар, шунингдек пигменти эпителий хужайраларининг тўпланиб қолиши.

ПРЕЦИПИТАЦИЯ (иммунологияда) — антиген комплексининг антитело б-н чўкиш реакцияси. Бемор ёки вакцина юборилган кишилар кон зардобидаги антитело микдорини аниқлашга имкон берадиган иммунологик реакциялардан бири. П. иммунодиагностикада одамларнинг бир қатор касалликларини аниқлашда, юқумли касалликлар серодиагностикада қўлланилади.

ПРЕЦИПИТИНОГЕН — сувда эрийдиган антиген; антитело б-н сувда эрмайдиган чўкма ҳосил қилади. Бу реакция асосан изотоник эритмаларда кечади.

ПРЕЭКЛАМПСИЯ — ҳомиладорликнинг иккинчи ярми (кеч) токсикозларидан; бунда бош оғриб, кўз хиралашади, кўз олдида чивин учаётгандек бўлиб туюлади, кўнгил айнийди, меъда соҳасида оғрик, ич кетиши кузатилади; бора-бора оғирроқ касаллик — эклампсияга айланиб кетиши мумкин.

ПРИАПИЗМ — жинсий кўзғалишга боғлиқ бўлмаган ҳолда олатнинг анчагача эрекция ҳолатида бўлиши, оғрик б-н кечади. Эрекция ҳеч бир сабабсиз тўсатдан бошланади, баъзан жинсий алоқа (жимо)дан кейин ҳам давом этаверади. У бир неча соатдан бир неча кунгача давом этиши мумкин; бунда олат қайрилиб ёйсимон шакли олади, сийиш қийинлашади.

ПРИЗМА (оптикада) — геометрик призма шаклидаги шаффов ойнак. У орқали нур синиб ўтганда призманинг туби томон йўналади. Офтальмологияда гилайликини аниқлашда, кўзим кўрмапта деб алдаш (симуляция)ни очишда, ҳатто миопияни текширишда ҳам қўлланилади.

ПРИКУС — к. *Тиш жиплашуви*.

ПРИМАТЛАР — юксак даражада тузилган плацентали сутэмизувчилар туркуми; одам ва маймунлар қиради. П.нинг 200 га яқин тури бор.

ПРИМОЧКАЛАР — 1) дерматология, офтальмология ва б. да маҳаллий таъсир этиш максалида қўлланиладиган суяқ дори шакли; 2) примочка, хўллаб қўйиш — турли дори эритмаларини, мас., кўрғошиннинг 2 % ли сувдаги эритмасини латтага шимдириб, касалланган жойга қўйиш; яллиғланишга қарши ва дезинфекцияловчи хусусиятга эга. Экзема, дерматит ва б. да қўлланилади.

ПРОБИРКА — лаборатория амалиётида қўлланиладиган ингичка цилиндрик шиша идиш.

ПРОВИЗОР — олий маълумотли фармaceutика ходими. П. фаолияти дорн моддаларни излаш, тайёрлаш, текшириш, сақлаш, бериш, стандартлаш, шунингдек уларга бўлган эҳтиёжни аниқлашдан иборат. Улар дорилар таъсири, қўлланиш тартиби, организмга мос келиш-келмаслиги, бир дори ўрнини иккинчиси б-н алмаштириш

мумкинлиги ҳақида кўрсатмалар беради.

ПРОВИТАМИН D₂, эргостерол — энг муҳим микростерол. Ацтиқиларнинг асосий стероли. Ультрабинафша нур б-н нурлантирилганда D₂ витаминга ўтади.

ПРОВИТАМИН D₃, 7-дегидрогостестерол — одам терисида кўп микдорда учраб, у ерда ультрабинафша нур таъсирида D₃ витаминга айланадиган провитамин.

ПРОВИТАМИНЛАР — витаминларнинг нофаол олд бирикмаси. Келиб чиқиши ва тузилишига кўра витаминларга жуда яқин ҳамда осонлик б-н витаминларга айланадиган моддалар. Улар кўпинча ўсимликларда бўлиб, овқат б-н организмга кириб сўрилгандан сўнг жигарда витаминга ўтади.

ПРОГЕРИЯ — барвақт қариш белгиси б-н кечадиган касаллик. Болалар ва катта ёшдаги кишилар П.си фарқ қилинади. Баъзан соғлом одамларда ҳам пайдо бўлади. Болаларда ақлий ва жисмоний етишмовчилик б-н давом этади. Улар 5—8 ойлик ёки 3—4 ёш бўлгач аввал бўйи ўсишдан тўхтайдди, кейин сочи оқаради, тўкилади, териси қуриб, бужмайиб қолади. Боланинг соч ва тишлари сийрак, тирноғи юпка, жинсий аъзолари кам ривожланган, ақли заиф бўлиб ўсади.

ПРОГЕСТЕРОН — тухумдон сарик танасининг гормони. Ҳайз кўриш циклининг II фазасини таъминлайди, бачадон шиллик қаватини оталанган тухумхужайранинг ўсиши учун тайёрлайди, ҳомиладорлик даврида янги фолликулаларнинг етилишини сусайтиради ва сут ажралиши функциясини стимуллайдди. П. сарик тана функцияси бузилганда, оғрикли Ҳайз кўриш, одатий аборт ва фарзандсизликда буюрилади.

ПРОГНОЗ — касалликнинг келгусидаги кечиши ва қандай тугаши ҳақида шифокорнинг илмий асосланган фикр-мулоҳазалари; П. маълум беморда касалликнинг ўзига хос кечишига доир олинган анамнез ва статистик маълумотларга, касаллик этиологияси ва патогенезини билишга асосланади.

ПРОЗОПОПЛЕГИЯ — мимика мускулларининг бир томонлама фалажланиши. Асосан VII жуфт нервнинг тўла фалажланиши оқибатида келиб чиқади. Бунда ўнг ёки чап юз-кўзнинг ҳаракатлари йўқолиб ёки кескин қамайиб кетади. Фалажланган юз мускуллари ўнг ёки чап-томонга қийшайиб, тортилиб, кўз юмилмай қолади, қош кўтарилмайди, пешонани фалаж томонда тириштириб бўлмайди, ўша томонда оғиздан суяқ овқат тўкилиб кетади, кўздан эса тинмай ёш оқади ва х. к.

ПРОИНСУЛИН — инсулиннинг нофаол биосинтетик олд моддаси. Меъда ости бези Лангерханс орччаларининг бета-хужайраларида синтезланади. 81—86 аминокислота қолдигидан ташкил топган полипептид. П. дан ферментатив йўл б-н С пептид (бирлаштирувчи пептид) ажралганда *инсулин* ҳосил бўлади.

ПРОЙОМНОРЕЯ — Ҳайз цикли орасидаги кунларнинг қисқа бўлиши, бот-бот (ҳар 18—20 кунда) Ҳайз кўриш.

ПРОКАРИОТЛАР — ядроси ва митохондрийси бўлмаган бир хужайрали организмларнинг умум-

мий номи; бактериялар ва кўк-яшил сув ўтлари киради. П. нинг ирсий системаси (генофонди) оддий хромосомага ўхшаш тузилган бўлиб, у ДНК, оксил ва РНКни сақлайди, уларда митоз кузатилмайдди. П. энг қадимги организмлардир.

ПРОКТЕЙРИЗ — туғаётган аёлнинг тўғри ичагига суюқлик тўлдирилган резина асбоб (проктейринтер) юбориш б-н сусайиб қолган бачадон қисқаришини тездатиш.

ПРОКТИТ — тўғри ичак шиллик пардасининг яллиғланиши. П. сўзак, дизентерия, овқатдан заҳарланиш, бавосир, колит оқибатида келиб чиқади. П. нинг геморрагик, катарал, йирингли, ярали ва некротик турлари бор. П.да бемор тез-тез хожатга боради, тўғри ичак ачишиб оғрийдди, шиллик, баъзан қон ажралади. Ташқи чиқарув йўли шишиб, қизаради. Бемор озиб кетади, дармони қурийдди.

ПРОКТОДИНИЯ — тўғри ичагдаги оғрик; орқа чиқарув тешиги ёрилганда ва тўғри ичакнинг бошқа касалликларида, шунингдек думғаза атрофидаги нервларнинг яллиғланиши оқибатида пайдо бўлади.

ПРОКТОКОЛЭКТОМИЯ — йўғон ичак б-н тўғри ичакни бутунлай кесиб олиб ташлаш. Операция йўғон ичагда рақ ва яра бўлганда қилинади.

ПРОКТОЛОГИЯ — абдоминал жарроҳлик ва гастроэнтерологиянинг бир бўлими. Тўғри ичак касалликларини ўрганган ҳамда уларни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш усулларини ишлаб чиқади.

ПРОКТОПЕКСИЯ — тўғри ичакни чанок суяги тўқималарига бириктириб тикиш. Операция тўғри ичак чиққан ҳолларда қўлланилади.

ПРОКТОРРАГИЯ — тўғри ичакдан кўп микдорда қон аралаш йиринг ва шиллик ажралаши.

ПРОКТОСИГМОИДИТ — тўғри ва сигмасимон ичак шиллик қаватларининг биргаликда яллиғланиши. Турли кимёвий моддалар (симоб, кўрғошин, йод) дан заҳарланиш, инфекция ва б. сабаб бўлади. П. да беморнинг ҳарорати кўтариллади, ичи кетади, қорни бураб оғрийдди. Қон, йиринг аралаш ахлат келади. П. нинг атрофик, катарал, ярали хиллари бор.

ПРОКТОСПАЗМ — тўғри ичак мускулли деворининг тортишиб қисқариши.

ПРОКТОСТАЗ — тўғри ичак ҳаракатининг тўхтаб қолиши оқибатида унда ахлат тўпланиши.

ПРОКТОСТЕНОЗ — тўғри ичакнинг торайиши ёки сиқилиши. Усма, шиш, яллиғланиш ёки яра касалликлари, шикастланишлар оқибатида пайдо бўладиган чандиклар натижасида рўй беради.

ПРОКТОТОМИЯ — тузма бекик орқа чиқарув тешигини (атрезия) кесиб, тўғри ичак йўлини очиш. Операция чақалокларда қилинади.

ПРОКТЕКТОМИЯ — тўғри ичакни бутунлай кесиб олиб ташлаш. Шу орган рақиди қўлланилади.

ПРОЛАКТИН, лактотропин, лактоген гормон, лютеотроп гормон, лютеотропин — гонадотропин. Гипофиз олд бўлаги гормони. Биринчи навбатда сут безларига таъсир этиб, бола туғилгандан кейин сут ажралишини тезлаштиради. П. микдори ҳомиладорлик ва бола эмнзиш даврида кўпаяди. У бола туғилгандан сўнг ҳайз кўришининг тикланишини сусайтира-

ди, моддалар алмашинуви ва ўсишни кучайтиради (яна қ. *Гормонлар*).

ПРОЛИМФОЦИТ, дона сиз лейкоцит лимфоцитлар таракқиётида кўмикнинг ўзак хужайрасидан ҳосил бўладиган ёш хужайралар.

ПРОЛИН — аминокислота. Оксипролин б-н бирга коллаген, глиадин ва зени оксиллар таркибига киради. Коллаген ва унинг деградация маҳсулоти — желатина гидролизланганда 15% П. беради.

ПРОЛИФЕРАЦИЯ — тўқима элементларининг кўпайиши; хужайраларнинг тўғри ва нотўғри бўлиниши туфайли рўй беради.

ПРОМЕГАКАРИОЦИТ — қон пластинкалари (тромбоцитлар) таракқиётида мегакариоцитлардан олдин ҳосил бўладиган хужайралар. Мегакариоцитобласт хужайраси П.га айланади. Цитоплазмаси базофил бўлувчи, ядроси йирик ва сегментланмаган. Цитоплазмасида центриола ва б. органонлар ҳамда базофил, полихроматофил ёки оксифил майда доначалар учрайди.

ПРОМЕГАЛОБЛАСТ — мегалобластнинг жуда ёш базофилли даври. Қамқонлик касаллигида кўмикда мегалоцитлар ёки йирик эритроцитлар ҳосил бўлиш жараёнидаги ёш хужайралар.

ПРОМЕДОЛ (син.: тримеперидин гидрохлорид) — кучли оғрик қолдирадиган дори. Наркотик аналгетиклар гуруҳига киради. Оғрик қолдиради ва силлик мускулларни бўшаширади. Турли жароҳатлар ва оғрик б-н кечадиган касалликларда, шунингдек беморни операцияга тайёрлаш ҳамда операциядан кейинги даврда ишлатилади. Буйрак ва жигар санциги, миокард, инфаркти, туғруқни оғриксилантиришда яхши наф беради.

ПРОМИЕЛОЦИТ — кўмикнинг ўзак хужайрасидан ривожланадиган хужайра. Йирик бўлиб, ядроси овал ёки юмалоқ шаклда. Ядро атрофида аниқ кўринувчи хужайра маркази жойлашган. Гольжи комплекси ва лизосомази яхши ривожланган. П. митотик усулда бўлинади. Махсус хусусиятли доналар тутмайди. Доналарининг турига қараб, ацидофил, базофил ва нейтрофил П. фаркланади.

ПРОНУКЛЕУС — уруғланиш жараёнидаги тухум хужайра (урғочи П.) ёки сперматозоид (эркак П.) ядроси. Хужайраларнинг генератив бўлинишида иштирок этади.

ПРОПЕДЕВТИКА — клиник тиббиётнинг ўрганиш дебочаси. Беморни клиник текшириш усулларини, касаллик белгиларини аниқлаш ҳамда тиббиёт деонтологиясига асосланган ҳолда шифокорнинг касбига оид билим ва ҳислатларини тарбиялашга қаратилган фан.

ПРОПЛАЗМОЦИТ — плазмоцит ҳосил бўлиш босқичида плазмобластдан ҳосил бўладиган хужайра. Цитоплазмасида эндоплазматик тўр плазмодитга нисбатан суст ривожланади. Ядросида хроматин компакт ҳолда бўлади.

ПРОПОЛИС — қ. *Асалари елими*.

ПРОПРИОРЕЦЕПТОРЛАР — мускуллар, пайлар, бойламларда, суяк бўғимларининг юзаларида жойлашган рецепторлар. Улар мускулларнинг чўзилиши ва қўл-оёқлар ҳамда тана қисмларининг бир-бирга нисбатан ва фазодаги ҳолатининг ўзгариши натижасида кўзгалади.

ПРОПУЛЬСИЯ — беморни сал туртиб юборилганда олдинга қараб жуда тез юриб кетиши: *паркинсонизм*да кузатилади.

ПРОСЕКРЕТИН — секретиннинг нофаол олд моддаси; ўн икки бармоқ ичак шиллик кавати безидан ажралиб, меъда ширасидаги хлорид кислота таъсирида секретинга айланади. Кимёвий таркибига кўра полипептидларга кирadi.

ПРОСТАТА БЕЗИ АДЕНОМАСИ — простата безининг касалланиб ўсмасимон катталашуви. Эркакларда 50 ёшдан ошганда учрайди. П. б. а. да дастлаб тез-тез ва, айниқса, тунда захар танг қилади; аввалига сийдик жилдираб тушади. Вакт ўтиши б-н сийдик томчилаб келади, баъзан сийдик тўлиқ тутилиб қолиши мумкин (қ. *Сийдик тутилиши*). Кечиктирилган ҳолларда сийдик ихтиёрсиз томаверади, қовуқ бўшамангандек туюлади. Сийшига алоқадор ўзгаришлардан ташқари, буйракда ҳам жиддий иллатлар юзага келади. *Пиелонефрит*, буйрак тоши касаллиги ва б. ривожланади.

ПРОСТАТИЗМ — простата бези касалликларида сийшнинг қийинлашуви ва организмнинг айрим бошқа функциялари издан чиқиши; баъзан *ишурия* кузатилади.

ПРОСТАТИТ — простата безининг яллиғланиши. Инфекция простата безига қон ва лимфа орқали ёки сийдик чиқариш канали (уретра)дан ўтиши натижасида келиб чиқади. Ўткир ва сурункали бўлади. Ўткир П. да бемор тез-тез сияди. Сийганида шу соҳа оғриғиди, ачишади, сийдик жилдираб тушади, ҳожат вақтида тўғри ичак соҳасида оғрик пайдо бўлади, иситма кўтарилади. Олди олинмаса, сурункали тус олиши, жинсий заифлик, бепуштлиқ каби оғир асоратлар юзага келиши мумкин.

ПРОСТАТОГРАФИЯ — рентген нурларини ушлаб қоладиган контраст моддалар юбориб, простата безини текшириш. Безда хавфли ва хавфсиз ўсма, тош бор-йўқлигини аниқлашда қўлланилади.

ПРОСТАТОРЕЯ — сийганда ёки ҳожатдан кейин простата бези суюқлигининг ажралиши.

ПРОСТАТОТОМИЯ — эркаклар жинсий бези — простатада абсцесс, тош пайдо бўлганда без тўқимасини кесиб, абсцессни очиш ёки тошни олиб ташлаш.

ПРОСТАТЭКТОМИЯ — простата безини бутунлай кесиб олиб ташлаш. Операция кўпинча кекса кишиларда учрайдиган простата бези ракида ва аденома касаллигида қилинади.

ПРОСТАТИК ТУРКУМ — мураккаб оксилларнинг оксил бўлмаган паст молекуляр қисми. Ферментларда каталитик фаол туркуми ташкил қилади. П. т. кофермент вази фасини бажаради ва улардан ферментнинг оксил қисмига ковалент боғ орқали бирикканлиги б-н фарқланади (гем, биотин, фосфоантенин).

ПРОСТИТ — олат чекка кертмагининг яллиғланиши; одатда баланит б-н бирга кечади (қ. *Баланопостит*).

ПРОСТОГЛАНДИНЛАР (ПГ) — ҳайвонлар гормони туркуми. Тўйинмаган узун занжирли (С 20) ёғ кислоталардан синтезланади. Биринчи марта одамларнинг уруғдон суюқлигидан топилган. Ҳамма ҳайвон тўқималарида жуда кам концентрацияда мавжуд бўлиб, кўп аъзоларга хилма-хил таъсир кўрсатади: бронхларни кенгайтиради (астмада), меъда секретиясини назорат қилади (меъда ярасини даволашда), ангиотензиннинг қон босимини пасайтириш ва сийдик

чиқаришни камайитиришга қарши таъсир қилади, туғиш оғрикларини енгиллаштиради. ПГ тез синтезланиб ва тез парчаланиб кетади.

ПРОСТРАЦИЯ — одам руҳий тонусининг кескин пасайиб кетиши; бунда сўзлаш ва ҳаракат қобилияти ҳам пасаяди, ташки таъсиротларга жавоб реакцияси рўй-рост сусаяди ёки йўқолади.

ПРОТАМИНЛАР — кучли ишқор характерли, паст молекуляр, содда оксиллар туркуми. Хужайра ядросида ядро ДНК си б-н боғланган ҳолда бўлади.

ПРОТАНОПИЯ — одамнинг қизил рангни ажрата олмаслиги.

ПРОТЕАЗАЛАР — оксил ва пептидларда пептид боғини гидролитик парчаловчи ферментларнинг умумий номи. П. таъсир қиладиган жойига қараб икки туркумга бўлинади: эндопептидазалар — пептид занжир ичидagi боғларни узиб турли катталиқдаги пептид парчаларини ҳосил қилади; экзопептидазалар — полипептид занжирдан фақат охириги аминокислотани гидролитик ажратади.

ПРОТЕЗ — гавданинг йўқотилган қисми ёки органи ўрнини босадиган механик мослама ва аппаратлар. Улар йўқотилган қисм вази фасини бажаради ва шакл бериб туради. Қўл, оёқ, тиш, кўз ва б. органлар П.лари фарқ қилинади. П. полиэтилен, хлорвинил, термопласт ва б. материаллардан енгил, қулай, чидамли қилиб тайёрланади.

ПРОТЕЗЛАШ — шикастланган оёқ-қўлнинг таъсир ва ҳаракат функцияларини тиклаш ҳамда енгиллатиш, шунингдек мазкур орган нуқсонларини тўғрилаш мақсадида *протез* ёрдамида кўриладиган тадбир. П.да мустақамловчи аппаратлар, корсетлар, белбоғлар, ортопедик пой-афзаллар ва б. мосламалардан фойдаланилади.

ПРОТЕИДЛАР — молекуласида ўзининг оксилли компонентида ташқари оксилсиз табиатли куйи молекузали компонент бўлган оксиллар.

ПРОТЕИНАЗАЛАР — оксилларни парчаловчи ферментлар.

ПРОТЕИНЕМИЯ — қон плазмасида оксил (альбумин ва глобулин)лар бўлиши.

ПРОТЕИНЛАР — қ. *Оқсиллар*.

ПРОТЕИНОГЕН АМИНЛАР — биологик фаол моддалар; одам ва ҳайвонлар ичагида бактериялар флоралар таъсирида аминокислоталардан ҳосил бўлади (мас., путресцин, кадаверин). Бат-зи П. а. захарли.

ПРОТЕИНОИДЛАР — бириктирувчи тўқима тодаларини ташкил қиладиган (қоллаген, эластин) эпидермиснинг мугуз кавати, соч, тирноқ оксилларининг умумий номи; П. эрмайди, ҳазм қилинмайди.

ПРОТЕИНОТЕРАПИЯ — иммунотерапия тури. Даво мақсадида парентерал йўл б-н (тери остига, венага ёки мускул орасига) оксилли моддалар (сут, қон, зардоб ва б.)ни юбориш.

ПРОТЕИНОХОЛИЯ — ўтда оксиллар микдорининг кўп бўлиши; жигарнинг оғир шикастланишларида кузатилади.

ПРОТЕИНОУРИЯ — сийдикда оксил кўп бўлиши. Одатда соғлом киши сийдиги б-н бир кунда 50 мг

ёки 0,033 г/л оксил чиқади. Сийдик нули касалликларида оксил миқдори ошади.

ПРОТЕОЛИЗ, оксиллар деградацияси — оксилларнинг протеолитик ферментлар ёки ферментларсиз, кислотла ва ишқорлар таъсиридаги гидролизи. П.нинг охириг махсулоти аминокислоталардир. Меъда-ичак йўлида овқат б-н қабул қилинган оксиллар П. орқали аминокислоталарга гидролизланиб, сўнгра сўрилади. Тўқималарда улардан ҳар бир организм ўзига хос оксилларни синтезлайди. Тўқима оксиллари ҳам доимо метаболик жараёнларда парчаланиб, янги-ланиб туради. Тўқималарда П. лизосомаларда жойлашган эндопептизалар қаторига қирадиган катепсин номли протеазалар таъсирида ўтади.

ПРОТЕОТОКСИКОЗ — организмнинг ташқаридан қирадиган ёки ўз оксилларининг парчаланишида (мас., куйганда, тўқималар емирлганда) ҳосил бўладиган оксил табиатли махсулотлардан захарланиши.

ПРОТИВОГАЗ — нафас органлари, кўз ва юзни зарарили буг, газ ва аэрозоллар, жумладан радиоактив, захарловчи моддалар ҳамда бактериял воситалар таъсиридан индивидуал химоя қилувчи асбоб. Фильтрловчи ва изоляцияловчи П. фарқ қилинади.

ПРОТОПЛАЗМА — тирик ҳужайра ичидаги мода (цитоплазма ва ядро). Оксил, липид, углевод, фермент, минерал элементлар ва сув, шунингдек ҳужайранинг барча қисмларини ўз ичига олади.

ПРОТОПОРФИРИЯ — қонда протопорфирин IX миқдорининг хаддан ташқари кўпайиб кетиши натижасида келиб чиқадиган касаллик; бунда терининг қуёш нурига нисбатан ўта сезувчанлиги, тери ва ичак шиллик қаватининг гиперпигментацияси кузатилади.

ПРОТОФИБРИЛЛА — оксил иплари. Ҳужайранинг толасимон ва найсимон тузилмалари (миофибриллалар, миофиламентлар, микровайчалар ва б.) ни ҳосил қилади.

ПРОТРОМБИН — қон плазмасининг энзиматик нофаол, кальций боғловчи α₂-гликопротеини. П. жигарда К витамин иштирокида синтезланади. Қон ивишида П. профермент сифатида қатнашади; у тромбоклиназа ва кальций иштирокида коагуляция ферменти — тромбинга айланади. П. етишмаганда геморагик диатез касаллиги келиб чиқади.

ПРОТРОМБИН ИНДЕКСИ, К_ввк кўрсаткичи, протромбин коэффициенти — протромбиннинг тромбинга айланиш босқичидаги қоннинг ивишига алоқадор камчиликларни белгилаш учун қўлланиладиган кўрсаткич; стандарт қилиб олинган протромбин вақтининг текширилаётган бемор протромбин вақтига нисбати; фоиз ҳисобида ифодаланади.

ПРОФАЗА — ҳужайранинг митоз усулида бўлинишида кузатиладиган биринчи фаза; бунда хромосомалар қатталаниб, йўғонлашади, ядро нўстининг емирилиши ва митотик аппаратнинг шаклланиши рўй беради.

ПРОФИЛАКТИКА — кишилар соғлиғини мустаҳкамлаш, касалликларнинг олдини олиш ва улар сабабларини бартараф этиш, инсон умрини

узайтиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. Индивидуал П. ва жамоат П. си фарқ қилинади. Индивидуал П.— уйда ва ишлаб чиқаришда шахсий гигиена қондаларига рия қилишга қаратилади. Жамоат П.си эса коллективлар ва жамоат соғлиғини муҳофазат қилиш юзасидан давлат, жамоат ва тиббиёт ташкилотлари амалга оширадиган чора-тадбирлар системасидир.

ПРОФИЛАКТОРИЙ — ишчи ва хизматчиларни ишдан ажратмаган ҳолда соғлиғини мустаҳкамлаш ва бирор касалликдан даволаш ишларини олиб борадиган даволаш-профилактика муассасаси. Йирик ишлаб чиқариш корхоналари қошида касабга уюшмаси ташкилотлари томонидан ташкил қилинади. П.га кундузги (кечаси ишлайдиганлар учун), тунги (кундузи ишлайдиганлар учун) санаторийлар ва б. қиради. П. умумтерапиямик ва ихтисослаштирилган бўлади.

ПРУСАК СИМПТОМИ — беморнинг қўл-оёғини ташқари ёки ичкарига буриб қўрилганда умуртка поғонасида пайдо бўладиган кучли оғрик. Бу белги кўпроқ қуймиқ нерви яллиғланганда кузатилади.

ПСАММОТЕРАПИЯ — даволаш усули; кумга кўмилиб даволаниш.

ПСЕВДОАБСЦЕСС — тўқималар, органлар ва бўшлиқларда абсцессни эслатувчи ёки унга ўхшаш патологик жараёнлар пайдо бўлиши. Улар йирингли яллиғланиш оқибатида эмас, балки шикастланиш, усма, аллегик касалликлар натижасида юзага келади.

ПСЕВДОАМИТОЗ — митоз ва амитоз белгилари намоён бўлган патологик митоз; бундай бўлинишда хромосомаларнинг спиралга ўралиши (митоз белгиси) кузатилади, лекин митоз аппарати ҳосил бўлмайди (амитоз белгиси). Организмга ҳар хил ноқулай омиллар (мас., захарли моддалар, ионлаштирувчи нурлар) таъсир қилинганда кузатилади.

ПСЕВДОАРТРОЗ — қ. *Сохта бўғим*.

ПСЕВДОГАЛЛЮЦИНАЦИЯЛАР, сохта галлюцинациялар — идрок этишнинг бузилиш тури; бунда беморларнинг кўриш, эшитиш, ҳид билиш ва б. сезги аъзоларида айни вақтда йўқ бўлган сиймо ва тасвирлар пайдо бўлади. Бунда сезги четда, агрофза эмас (ҳақиқий галлюцинациялардаги каби), балки беморларнинг ўз ичида, қорни, боши, кўзи, қулоғи ичида, томоғи ва х. к. да жойлашгандек бўлади ва булар гўё бировлар томонидан зўрлаб ёки атайлаб қилинаётгандай туюлади. Сохта галлюцинациялар пайдо бўлиши оғир руҳий хасталик бошланганлигидан далолат беради.

ПСЕВДОГАЛЛЮЦИНОЗ — бирор касаллик (шизофрения, алкоголизм ва ш. к.)да сохта галлюцинацияларнинг турғун ҳолда узок вақт давом этиши. Бу галлюцинацияларга бемор шу қадар кўникиб кетадикки, ҳатто уни сохталикка ҳам йўймайди. П.да одатда свасвас гоялари, онг бузилишлари, ақл ўзгаришлари кузатилмайд.

ПСЕВДОГЕМОФИЛИЯ — клиник кўриниши гемофилияга ўхшаш, аммо қондаги антигемофил омиллар сони ўзгаришсиз қолган қон кетишига мойил касалликлар (геморагик диатез)нинг умумий номи. Ирсий П., шунингдек жигар циррозиди қонда протромбин қамайишидан юзага келадиган П. тафовут қилинади.

ПСЕВДОГИДРАРТРОЗ — бўғим каттик пардаси (капсуласи)нинг қалинлашиши ҳисобига бўғим ҳажмининг катталлишиши.

ПСЕВДОДИПСОМАНИЯ — алкоголизм б-н боғлиқ бўлмаган ҳолда ичкиликка ружу қилиш. Айрим хасталиклар (психопатия, шизофрения, маниакаль-депрессив психоз) белгиси сифатида намоён бўлиши мумкин.

ПСЕВДОИМПОТЕНЦИЯ — жинсий функцияларнинг нормал ҳолатини билмаслик туфайли эркакларнинг ўз жинсига ҳос функциялар мукамаллигига шубҳа б-н қарши.

ПСЕВДОИШИАС — ўз характерига кўра иши-асдаги оғрикка ўхшаш оғрик симптомомокомплекс; мускул тўқимаси ва биринтирувчи тўқималардаги патологик ўзгаришлар сабаб бўлади. Бунда ишиас учун характерли бўлган ҳаракат, сезги, рефлектор ва трофик ўзгаришлар бўлмайди.

ПСЕВДОКРИПТОРХИЗМ — мойянинг ёрғоққа тушмай чов каналда бўлиши; бунда мойяни бармоқ б-н пайпаслаб, пастга тортилса, у ёрғоқ ичига тушади. Еш улғайган сари мойя ёрғоқ ичига тушабошлайди. Айрим ҳолларда операция қилинади.

ПСЕВДОЛЕЙКЕМИЯ — лимфа безларининг катталлашиши, лейкокемияга ҳос белгилар пайдо бўлиши; қонда лейкокемик ўзгаришлар рўй бермасдан давом этадиган бир неча хил бир-бирига ўхшаш ҳолатларни ифодалайдиган атама. П. алейкемик лимфаденоз, алейкемик миелоз, лимфа безлари сили ва захми ўз ичига олади.

ПСЕВДОЛЕЙКОДЕРМА — псориаз, темирлатки ва б. касаллик тошмаларини даволагандан сўнг ўрнида қоладиган гипохром доғлар, пигментнинг йўқолиши.

ПСЕВДОЛОГИЯ — ёлғон, уйдирма ва ғайритабиий фикрларни сўзлашга мойиллик. Бундай кишилар ўз манфаатлари ёки обрўларини ўйлаб атрофдагиларга бўлмағур гапларни айтиб, уларни чиппа-чин ишонтирадилар ва ундан мағрурланиб юрадилар. Психопатия белгиларидан бири.

ПСЕВДОМЕЛАНОЗ, сохта меланоз — 1) тўқима ва аъзоларнинг ташки томондан гўё меланин б-н бўялгандек бўлиб қолиши; асосан, уларда бошқа моддалар тўпланганлиги сабаб бўлади. 2) мурда ичагининг қон пигментларига бўялиши туфайли унинг қорамтир тус олиши.

ПСЕВДОМУЦИН — сирка қислотаси ёки спирт таъсир эттирилганда нозик толарлар тўри чўкмасининг ҳосил бўлмаслиги б-н чин муциндан фарқ қиладиган шилимшиксмон модда. Ҳозир бу атама эпителийши шиллик ишлаб чиқарадиган ўсмавларни номлашда қўлланилади.

ПСЕВДОПОДАГРА — организмда кальций тузлари алмашинувнинг бузилишидан келиб чиқадиган касаллик. Бунда тизза, панжа ва умуртка бўғимлари тоғайида кальций тузлари тўпланади. Уткир, моно-ёки олгоартрит кўринишида кечади. Кейинчалик хондрокальциоз ва артроз пайдо бўлиши мумкин. Қасаллик кўпроқ қари кишиларда учрайди. П.да подаграга ўхшаш оғрик хуружлари ва бўғимларнинг шишиши, терсининг қизариши ва ҳаракатнинг чеklangиши кузатилади.

ПСЕВДОПОЙКИЛОДЕРМИЯ — узок муддат қуёш нури таъсир этганда терида худди пойкилодермияга ўхшаш, аммо атрофик ўзгаришларсиз кечадиган телеангиэктазия ва пигментлар пайдо бўлиши.

ПСЕВДОПОЛИМЕЛИЯ — тананинг фалажланган томонида ортикча қўл-оёқ бордек туюлиши, алданиш аломати. Бу ҳиссиёт бош ва орка мия ҳаракат марказларининг ҳаракатни ўтказувчи чуқур нерв тоалари б-н бирга зарарланиши оқибатида вужудга келади. Асарият ўнг мия ярим шарида қон айланшининг бузилишида юз беради.

ПСЕВДОПОЛИП — ичкадаги яра ёки чандик атрофини ўраб олган шиллик парданинг қалинлашиши. Ташқи кўринишдан полипга ўхшайди.

ПСЕВДОПОРЭНЦЕФАЛИЯ — мияга қон қуйилгандан, инфарктдан ёки ўчоқли яллиғланишдан кейин бош мия яримшарлари пўстлоғида бўшликлар ҳосил бўлиши; клиникаси порэнцефалияга ўхшайди.

ПСЕВДОПСИХОПАТИЯ, сохта психопатия — психопатияга ўхшаш рухий хасталик ҳолати; бош миянинг органик касалликлари ёки рухий хасталиклардан сўнг кузатилади.

ПСЕВДОПТОЗ — трахомада ёки ковок шишганда, унинг осилиб, ўз ўрнидан пастга тушганга ўхшаб туриши. Бунга ковокни кўтарувчи мускулларнинг зарарланиши эмас, балки юқори ковокнинг қалинлашиши сабаб бўлади.

ПСЕВДОРЕТИНИТ, сохта ретинит — кўз тўр пардасида тугма ёки ўзига ҳос хусусият сифатида катта-кичик доиралар бўлсада, лекин аслида кўриш қобилиятига фтур етмаган ҳолат.

ПСЕВДОСКЛЕРОЗ, Крейтцфельдт — Якоб касаллиги — бош мия қуланг моддаси, пўстлоғи, пўстлоқ ости ядролари ва орка миянинг сурункали дистрофик ўзгаришлари. Бу касаллик аста-секин бошланувчи нейроинфекцияларга киради. Хасталик 30—60 ёшда бошланиб, даставвал хотира ва ақл-идрок сусаяди, кейинчалик унга нутқнинг бузилиши, спастик фалажлар, беихтиёрӣ ҳаракатлар, мускуллар озиши, пай рефлексларининг кучайиши каби патологик белгилар қўшилади. Касаллик тобора зўрайиб, бемор бутунлай ақдан озиб, ётиб қолади.

ПСЕВДОСТЕНОЗ — нерв фаолиятининг бузилиши оқибатида овқат ҳазм қилиш йўлида вақтинча овқат, овқат химуси ёки ахлат туриб қолиши.

ПСЕВДОТУБЕРКУЛЕЗ — ўткир оқумли касаллик; умумий захарланиш, ҳарорат кўтарилиши, баданга тошмалар тошиши ҳамда меъда-ичак, жигар ва бўғимларнинг яллиғланиши б-н ўтади.

ПСЕВДОХОЛЕЛИТИАЗ — ўт пуфагида тош бўлишига ўхшаган аломатлар б-н таърифланадиган касаллик. Бунда ўнг бикни соҳасида жигар санчиғига ўхшаш оғрик хуружи тутати. Уткир гепатит, жигар циррози, гемолитик сарик касаллигида кузатилади.

ПСЕЛЛИЗМ — нутқнинг бузилиши; бунда айрим ундош товушлар нотўғри ёки алмаштириб таллаффуз қилинади.

ПСИХАЛГИЯ — рухий шикастланиш натижасида пайдо бўладиган оғрик; ваҳимага тушиш ёки кўрқиш б-н кечади.

ПСИХАСТЕНИЯ — рухий ожизлик; 1) неврознинг бир хили, бунда киши мияси таҳликали ўй-фикрлар б-н банд бўлади; 2) киши феъл-атворидаги патологик ҳолат, психопатиянинг бир хили; ўз-ўзига ишонмаслик, ҳамма нарсадан

шубхаланиш, мияга ўрнашиб қолган фикрларга мойиллик, ваҳимага тушиш б-н ифодаланади.

ПСИХИАТР — руҳий касалликларни аниқлаш, олдини олиш ва даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис-шифокор.

ПСИХИАТРИЯ — тиббиётнинг бир соҳаси. Руҳий хасталикларнинг келиб чиқиш сабаблари, белгилари ва ривожланиш механизмларини ўрганади, уларнинг олдини олиш, даволаш ва беморларга тиббий ёрдам кўрсатишни ташкил этиш йўл-йўриқларини ишлаб чиқади. П. фақат клиник фан бўлиб қолмай, балки қатор ижтимоий ва психологик масалаларни ҳам ўрганади. П.нинг ривожланиши жараёнида ундан болалар П.си, суд П.си, наркология каби мустақил соҳалар ажралиб чиқди.

ПСИХИК ДИССОЦИАЦИЯ — руҳий жараёнларнинг кечиши, тарзи, мароми, мазмуни ва бири бири б-н боғлиқ ҳолда ишлаш тартибининг бузилиши. Сезиш, идрок этиш, тасаввур, хотира, фикр юритиш, ҳиссиёт, ирода-майл ва ҳаракат, шунингдек онг жараёнлари бир бутун ҳамда бири-бирига боғлиқ ҳолда юз беради; уларнинг бирортасига путур этиши П. д. га сабаб бўлади.

ПСИХИК ҲОЛАТ, р у ҳ и й ҳ о л а т — онг, идрок этиш, сезиш (нотўғри сезгилар, галлюцинация, иллюзия ва ш. к.), хотира, фикр доираси, ҳиссиёт, ирода, майл ва х. к. руҳий хасталик б-н оғриган беморнинг айни вақтдаги ҳолати. П. х. вақтинчалик бўлиб, вақт ўтиши б-н даволаниш жараёнида у ўзгариши, ўтиб кетиши ёки мураккабланиши мумкин.

ПСИХИКА, руҳият, руҳий аҳвол — бош миyaning олий физиологик функцияси; инсоннинг руҳий дунёси; юксак даражада ташкил топган материянинг воқеликни алоҳида шаклда акс эттиришдан иборат хусусияти, жонли системанинг атроф-муҳит б-н ўзига хос ўзаро боғлиқлиги натижаси. Энг муҳим хусусияти — фаоллик. П. инсон дунёга келган кундан бошлаб асосан атроф-муҳит таъсири остида шаклланиб, тараккий қилиб боради. Лекин бош миyaning П. учун биологик негиз бўлиб хизмат қиладиган қисмлари ташки муҳит таъсиридагина эмас, балки, биринчи галда генетик туғма омиллар таъсирида шаклланади. Бош миyaning ҳар хил шикастлари ва касалликлари П. бузилишига, руҳий хасталикларга сабаб бўлади.

ПСИХОАНАЛИЗ — руҳий фаолиятни, руҳни таҳлил этиш; З. Фрейд томонидан ривожлантирилган психотерапия усули ва психологик таълимот; руҳий фаолиятнинг англаб бўлмайдиган томонлари (тасодифан пайдо бўладиган фикрлар, кўринган туш мазмуни, турли хатоликлар)ни таҳлил қилиш методи. П.дан мақсад кишилар англаб етмаган жараёнларни улар онгига етказиш йўли б-н даволаш ва кишиларнинг айрим хатти-ҳаракатлари асосини тушунтириб беришдан иборат.

ПСИХОГЕНИЯЛАР — руҳий таъсиротлар натижасида пайдо бўладиган руҳий хасталиклар; таъсиротнинг шиддати, кучи, мазмуни, давом этиши ва б.га қараб турли даражада кечади. П. қайғули воқеа ва ҳодисалар оқибатида юзага келиб, кўпинча руҳан ва jismonan заиф киши-

ларда учрайди. П. неврозлар ва психоген (реактив) психозларга бўлинади.

ПСИХОГИГИЕНА — гигиена ва психиатриянинг бир бўлими; кишиларни руҳан соғлом сақлаш, соғлиғини мустаҳкамлаш ва руҳий хасталикларнинг олдини олиш чора-тадбирларини ўрганади; П. тиббиёт психологияси, тиббиёт педагогикаси, психотерапия ва психопрофилактика б-н узвий боғланган. П.нинг болалар, ўсмирлар, катта ёшдагилар, қарилар, беморлар, шунингдек меҳнат ва ўқув, турмуш, оила ва жинсий ҳаёт П.си бўлиmlари бор.

ПСИХОДИСЛЕПТИК МОДДАЛАР (галлюциногенлар, психозомиметик моддалар) — соғлом кишиларда руҳиятни бузиб, турли галлюцинациялар (эшитиш, кўриш ва б. сезгилар)ни пайдо қиладиган моддалар (лизергин кислота диэтиламиди, мескалин, диметилтриптамин ва б.).

ПСИХОЭЛАР — қ. *Руҳий касалликлар*.

ПСИХОЛЕПСИЯ — интеллектуал-фаолиятнинг қисқа муддат тўхтаб, руҳий ҳолатнинг заифлашиши; лекин бунда онг хиралашмайди.

ПСИХОЛОГИЯ — инсон фаолияти жараёнида воқеликнинг индивидда акс этилиши қонуниятлари тўғрисидаги фан. П. психиканинг филогенетик ва онтогенетик тараққиёти, инсон онгининг ривожланиши, шахс психик хусусиятларининг шаклланиши ва х. к.ни ўрганади. П. мустақил фан сифатида шаклланиб, унинг бир қанча тармоқлари вуҷудга келди: психобиология, зоопсихология, ижтимоий П., меҳнат П.си, тиббий П., спорт П.си, космик П. ва х. к. Булардан тиббий П. психотерапия, психогигиена, патопсихология ва нейрнопсихология масалаларини ўрганади.

ПСИХОМЕТРИЯ — руҳий жараёнларни махсус усуллар б-н ўлчаш ва уларни математик нуқтан назардан текшириш; хотира ўткирлигини аниқлаш ва болаларнинг ақлий ривожланиш даражасини ўлчаш П.нинг асосий усулидир.

ПСИХОМОТОРИКА — руҳий фаолият ва туғма конституционал хусусиятлар б-н боғлиқ ҳаракатлар мажмуи; бу термин одатда мураккаб, дифференциалашган ҳаракатлар учун қўлланилади.

ПСИХОНЕВРОЛОГИЯ — психиатрия (руҳий) ва неврология (асаб) соҳаларига алоқадор касалликлар (неврозлар, эпилепсия, мия шикастланиши, оқибатлари ва х. к.)нинг келиб чиқиш сабаблари, олдини олиш ва даволаш усулларини ҳамда улар ўртасидаги чегара ҳолатларни ўрганади.

ПСИХОНИКА — биониканинг бир бўлими; бошқариш системаларини яратишда психофизиологик тадқиқотлар натижаларидан фойдаланиш.

ПСИХООРТОПЕДИЯ — бемордаги руҳий хасталик аломатларини йўқотишда унинг ҳаёт тарзи ва ҳулқини ўзгартириш йўли б-н кўриладиган чора-тадбирлар мажмуи.

ПСИХОПАТ — иродаси, феъл-атвори бузук, енгил табиатли, ройкелди одам. П.ларнинг турли тоифаси фарқ қилинади (психастениклар, истериклар, паранойяга чалинган П.лар ва б.). Ташки муҳит, ҳаётдаги турли шароитлар таъсирида уларга кўпинча руҳий ва невротик реакциялар рўй бериши ва руҳий фаолият бузилиши мумкин.

ПСИХОПАТИЯ — шахсининг конституционал ва

ирсий (генетик) сабабларга алоқадор норасолиги. П. хилма-хил тарзда намён бўлади, бундай рухий жараёнлар бирдай кечмайди, донм ўзгариб туради.

ПСИХОПАТОЛОГИЯ — рухий хасталикларнинг умумий белгилари (симптомлари)ни ва уларнинг хусусиятларини ўрганадиган фан.

ПСИХОПРОФИЛАКТИКА — психиатриянинг рухий хасталикларнинг олдини олиш, уларнинг сурункали тус олишига йўл қўймаслик ҳамда беморларни соғлом қилиб юбориш чора-тадбирларини кўриш б-н шуғулланидиган соҳаси.

ПСИХОСЕНСОР БУЗИЛИШЛАР — идрок бузилишларидан; бунда одам атроф-муҳитдаги нарсалар шаклининг катта-кичиклигини ўзгача қабул қилади. Метаморфозия (нарсалар ҳажминини ўзгарган ҳолда қабул қилиш), микропсия (бу-юмларни кичрайган) ва макропсия (катталашган ҳолда қабул қилиш) фарқ қилинади.

ПСИХОСОМАТИК БУЗИЛИШЛАР — рухий таъсиротлар натижасида турли хил соматик касалликларнинг пайдо бўлиши ёки уларнинг зўрайиб кетиши б-н боғлиқ ҳолатлар, белгилар.

ПСИХОСТИМУЛЯТОРЛАР — рухий фаолият тонусини кўтариб, ақлий ва жисмоний қобилиятни кучайтиришга молик моддалар: сиднофен, сиднокарб, ацефен ва х. к.

ПСИХОТЕРАПИЯ — беморларни даволаш мақсадида кулай шарт-шароит яратиб сўз, хушмуомалалик б-н улар онгига рухий таъсир этиш. П.нинг рационал ёки тушунтириш, нишонтириш (сергаклик ва гипноз ҳолатларида), ўз-ўзини нишонтириш (аутоген машк) ва б. хиллари бор.

ПСИХОТЕХНИКА — психологиянинг бир бўлими. Кишилар меҳнат фаолиятининг рухий жараёнлар б-н боғлиқ қисмини ўрганиш усуллари. Меҳнат ва инженерлик психологияси усуллари П.нинг асосини ташкил этади.

ПСИХОФАРМАКОЛОГИК МОДДАЛАР — асосан одам руҳиятига таъсир этувчи моддалар. Улар нейролептиklar (қ. *Нейролептик моддалар*), транквилизаторлар, антидепрессантлар (имизин, амитриптилин), психостимуляторлар (кофени, фенамин), психодислептиklar (мескалин), ноотроп дорилар (аминалон, пирацетам), седатив дорилар (натрий бромид, калий бромид, валериана тиндирмаси ва б.) га бўлинади.

ПСИХОФАРМАКОЛОГИЯ — фармакология ва психиатриянинг бир бўлими; асосан инсон руҳига таъсир этадиган дори-дармонлар ва бошқа биологик фасол моддаларни ўрганиб, рухий касалликларни дорилар б-н даволаш усуллариини ишлаб чиқади.

ПСИХОХИРУРГИЯ — рухий хасталиklar ва руҳият бузилиши б-н боғлиқ касалликларни жарроҳлик усулида даволаш.

ПСИХРОГИПЕРЕСТЕЗИЯ — совуқни жуда тез сезиш; неврозлар, бош миyaning органик хасталиklarида кузатилади. Психосенсор бузилишлар сабаб бўлади.

ПСИХРОМЕТР — ҳаво намлиги ва т-расини иккита — курук ва намланган термометр кўрсаткичи бўйича аниқлаш учун қўлланиладиган асбоб. Курук термометр ҳаво т-расини кўрсатади. Намланган термометр иссиқлик қабул қилгич ҳисобланади.

ПСИХРОТЕРАПИЯ — беморни совуқ таъсирида даволаш.

ПСИХРОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; донмо совуқдан, совқотишдан кўркиш.

ПСОРИАЗ, кипикли темир атки — келиб чиқиши аниқланмаган, юкмайдиган сурункали дерматоз. Моддалар алмашинуви (хусусан ёр ва углевод алмашинуви), нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, тонзиллит, гайморит, холецистит, аднексит ва б. оқибатида келиб чиқиши мумкин. Кўпинча бошнинг сочили қисми, тизза, тирсак ва қўл-оёқ юзасида пайдо бўлади. Дастлаб терида майда, пушти ёки қизғиш тугунчалар ҳосил бўлиб, уларнинг усти кипикланувчи оқши, қумуш ранг пўстлоқ б-н қопланади. Касаллик зўрайганда П. тошмалари баданин бутунлай эгаллаб олади, иситма, лимфа тугунларининг катталашини ва б. кузатилади.

ПСОРИАЗГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — *псориази* даволашда ишлатиладиган моддалар (синналар, локакортен ва б.).

ПТИЛОЗ — блефарит касаллиги натижасида киприklarнинг тушиб кетиши.

ПТОЗ — юқори ковокни кўтарувчи мускуллар функциясининг бузилиши натижасида ковокнинг салкиб тушини. Келиб чиқишига кўра миоген, симпатик П., фалажлик, қарилик П.и ва б. тафовут қилинади.

ПУЛЬМОНОЛОГИЯ — клиник тиббиётнинг бир бўлими; ўпка, бронхлар ва плевра касалликларини ўрганади. Уларни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш усуллариини ишлаб чиқади.

ПУЛЬПА — тиш бўшлиғини тўлдириб турадиган юмшок тўқима; ғовак бириктирувчи тўқима, томирлар, нервлар ва ҳар хил хужайралардан тузилган. П.да тишдаги қаттиқ тўқималарнинг моддалар алмашинувиға ёрдам берадиган хужайралар — одонтобластлар бор.

ПУЛЬПИТ — *пульпаннинг* ўткир ёки сурункали яллиғланиши. Одатда чиринган тиш бўшлиғига микроб кириши сабаб бўлади. Ўткир П.да тиш қаттиқ оғрийди.

ПУЛЬС — томир уриши. Юрак қисқариши натижасида қон томирларининг бир маромда тебраниши, кенгайиб-торайиши. Артериал, веноз ва капилляр П. тафовут этилади.

ПУЛЬСАЦИЯ — қон томирлар девори, юрак ва уларга яқин тўқималарнинг юрак уриши натижасида маҳаллий бир маромда тебраниши.

ПУЛЬСОТАХОМЕТР — томир уришини узлуксиз ўлчайдиган асбоб.

ПУНКТАТ — нина ва шприц б-н бирор орган (мас., жигар, суяк, суяк канали)дан пункция қилиб олинган материал (тўқима ёки суюқлик).

ПУНКЦИЯ — шприцга ўрнатилган нинани тўқимага ёки бирор бўшлиқка санчиш. Қалла суяги, кўкрак қафаси, қорин бўшлиғи, бўғимлар, орқамия канали ва б. органлар касаллик ёки ўзгаришларини аниқлаш ва даволаш мақсадида қилинадиган муолажа.

ПУПИЛЛОГРАФИЯ — кўз қорачиғининг катта-кичиклигини чизиб кўрсатиш, қорачик реакциясини ёзма текшириш усули.

ПУПИЛЛОМЕТРИЯ — кўз қорачиғининг кенг-

лигини махсус асбоб — пупиллометр б-н ўлчаш суули.

ПУРИН — конденсирланган пиридин-имидазол ҳалқасига эга гетероциклик модда. П. унумлари аденин ва гуанин нуклеин кислоталар таркибига киради. П. баъзи ҳайвонларда азот алмашинувининг охириги махсулотларидан бири — сийдик кислотаси (уратлар) шаклида сийдик б-н ажратилади.

ПУРПУРА — тери ва шиллик пардаларда пайдо бўладиган пушти ранг тошма; майда-майда кон қуйилган жойлар. Симптоматик ва доридан бўладиган П. фарк қилинади.

ПУСТУЛА — ичига йиринг тўпланган пуфакча; терида пайдо бўлади. П.нинг терида юза ёки чуқур жойлашишига қараб юзаки (хуснбузар, фолликулит, импетиго, сизлогич) ҳамда чуқур (эктима, рулия) хиллари фарк қилинади. Терининг турли йирингли касалликлари (пиодермия) ва захмининг иккинчи даврида учрайди. Чуқур П. битганидан кейин ўрни чандик бўлиб қолади.

ПУФАКЧА — турли тери ва таносил касалликларида пайдо бўладиган бирламчи морфологик элемент. Катта-кичик шаклдаги П. тиник сероз

суюқликка тўлиб, нормал теридан кўтарилиб туради.

ПУШТ, эмбрион — илк ривожланиши (она қорнида 8 ҳафтагача бўлган) давридаги инсон организми.

ПУЭРИЛИЗМ — катта ёшли кишиларнинг болаларга хос қиликлар қилиши, ўзларини худди ёш болалардек ҳис этишлари. Кўпроқ рухий касалликларда кузатилади.

ПҮРСИЛДОҚ ЯРА, пемфигус — терининг ранги ўзгармаган ҳолда, турли сабабларга кўра унга тошма тошиши б-н ўтадиган касаллик. Сурункали П. я., чақалоқлар П. я. си ва захм П. я. си фарк қилинади. Сурункали П. я. (асл П. я.) тери ва шиллик каватларга қайта-қайта пуфакчалар тошиб туриши б-н ифодаланади; тошмалар ёрилиб, шу соҳалар қаттиқ оғрийд. Чақалоқлар П. я. си — йирингли микроблар кўзғатадиган ўткир касаллик (чақалоқлар ҳаётининг дастлабки кунларида пайдо бўлади). Боланинг танаси, оёқ ва қўллари терисида нўхатдек, баъзан ёнғоқдек катталиқда пуфакчалар пайдо бўлади (улар ёрилган жой сув очиб, безиллаб туради). Захм П. я. сида кафт юзаси ва оёқ тагида, болдир ва билакда, баъзан бадан ва юзда яллиғланиб, соғлом теридан ажралиб турадиган хошияли пуфакчалар пайдо бўлади. Захм П. я. сида ички органлар ҳам зарарланиши мумкин.

Р

РАДИЙ — Менделеев даврий системасининг II группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Ra, атом сони 88, атом массаси 226,0254, ишқорий-ер металларига киради. Радиоактив; энг барқарор изотопи ^{226}Ra (ярим емирилиш даври 1620 йил). Номи лат. нур сўзидан олинган. Қумушранг-оқ ялтирок металл; зич. 5,5—6,0 г см³, суюқланиш т-раси 969°. Кимёвий жиҳатдан фаол. Табиатда уран рудаларида учрайди. ^{226}Ra изотопи гамма-терапияда қўлланилади.

РАДИКУЛАЛГИЯ — нерв тугунларининг яллиғланиши ёки жароҳатланиши натижасида пайдо бўладиган оғрик. Орқа мия ва умуртқа поғонаси касалликлари белгиси.

РАДИКУЛИТ — орқа мианинг нерв илдизлари ва улардан кетадиган нерв тодалари касаллиги. Кўпинча умуртқа поғонаси касаллиги (остеохондроз) сабаб бўлади. Р. жароҳатлар оқибатида, совуқ қотиш, организм ичдан захарланганда, оқумли касалликлар асорати сифатида рўй бериши мумкин. Зарарланган нерв илдизчалари ва нерв тодалари бўйлаб оғрик пайдо бўлади, сезувчанликнинг йўқолиши, баъзан ҳаракат бузилиши ҳам кузатилади. Невр тодаларининг қайси қисми зарарланганлигига қараб бел-думғаза, бўйин-елка, кўкрак Р. ва б. фарк қилинади (яна қ. *Беланги, Ишиас, Ишиалгия*).

РАДИКУЛОНЕВРИТ — орқа мия неврлари ва улар илдизчаларининг биргалиқда яллиғланиши. Бунда неврлар ва илдизчаларда сезувчанлик бузилиб, оғрик пайдо бўлади; периферик неврлар чала ёки тўлиқ фалажланади.

РАДИОАКТИВ АЭРОЗОЛЛАР — радиоактив суюқликнинг ҳавода тарқалган энг майда зарралари; терида, шиллик каватлар ёки ички аъзоларга тушса, радиацион шикастланишлар пайдо қилиши мумкин.

РАДИОАКТИВ ГАЗЛАР — газ ҳолидаги радиоактив моддалар; айримлари касалликларни аниқлаш (ксенон) ёки даволаш (радон) учун ишлатилади.

РАДИОАКТИВ ИФЛОСЛАНИШ — бирор муҳитда (ер, ҳаво, сув, бинолар, асбоб ва б.) ёки тирик организмларда радиоактив моддаларнинг табиий меъёридан кўпроқ учраши.

РАДИОАКТИВ ПРЕПАРАТЛАР — таркибиде радиоактив изотопи бор элементлар; касалликларни аниқлаш, даволаш ва илмий тадқиқот мақсадларида ишлатилади.

РАДИОАКТИВ ЭЛЕМЕНТЛАР — барча изотоплари радиоактивлик хусусиятига эга бўлган кимёвий элементлар.

РАДИОАКТИВЛИК — кимёвий элемент беқарор изотопининг ўз-ўзидан емирилиб, элементар зар-

ралар ёки ядролар чиқариш йўли б-н бошқа элемент изотопига айланиши.

РАДИОГРАФИЯ — нишонланган бирикманинг турли органларга ўтиш тезлигини аниқлаш орқали органларнинг физиологик фаоллигини текшириш.

РАДИОЖАРРОХЛИК — хавфли ўсмаларни даволаш усули; бунда хавфли ўсмаларни даволашда жаррохлик б-н бирга нур ҳам қўлланилади.

РАДИОИЗОТОП ТЕКШИРИШЛАР (биология ва тиббиётда) — орган ва тўқималарнинг тузилиши ҳамда функциясини нормада ва патологияда радиоактив изотоплардан фойдаланган ҳолда текшириш.

РАДИОКАРДИОГРАФИЯ — радиоизотоплар ёрдамида қон айланишини текшириш усули; индикатор сифатида радиоактив газлар (криптон, ксенон) қўлланилади.

РАДИОЛОГ — радиоактив моддалар ва ионлаштирувчи нурлар қўллаб касалликларни аниқлаш ва даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис-шифокор.

РАДИОМАНИПУЛЯЦИОН ХОНА — радиофармацевтик препаратларни қадоклаш ва улардан фойдаланиш учун тайёрланган махсус жой.

РАДИОМИМЕТИК МОДДАЛАР — тирик организмларда ионлаштирувчи нурлар таъсирида бўладиган ўзгаришларга ўхшаш жараёнларни вужудга келтирадиган кимёвий бирикмалар (мас., ўсмаларни даволаш препаратлари — нов-эмбихин, допан ва б.).

РАДИОПИЛЮЛА — ҳазм органлари, меъда-ичак суюқлиғидаги водород ионлари концентрациясини, улар ичидаги босим ҳамда т-рани бевосита текшириш ва олинган натижаларни радио орқали юбориш учун қўлланиладиган асбоб (курулма). Диаметри 8 мм, узунлиги 15—20 мм бўлган радиоузатгич текширилувчи одамга юттирилади.

РАДИОПРОТЕКТОРЛАР — нурланиш оқибатида келиб чиқадиган нур касаллигини даволаш ва олдини олишда қўлланиладиган моддалар (батилод, мексамин, меркамин гидрохлорид, цистамин гидрохлорид ва б.).

РАДИОРЕЗИСТЕНТЛИК — организм ва унинг аъзолари, шунингдек тўқима ва хужайраларнинг ионлаштирувчи нурлар таъсирига чидамлилиги.

РАДИОСЕЗУВЧАНЛИК — ионлаштирувчи нурларга организмнинг сезгирлиги. Р. биологик тур, ёш, жинс, тўқима ва хужайраларнинг морфологик тузилишига боғлиқ.

РАДИОСЕНСИБИЛИЗАЦИЯ — ионлаштирувчи нурларга организмнинг ўта сезгирлиги.

РАДИОТЕРАПИЯ — қ. *Нур билан даволаш*.

РАДИОЭПИТЕЛИИТ — шиллик пардаларнинг ионловчи нурлар таъсирида шикастланиши. Гиперемия, шиш ва эрозиялар пайдо бўлиши Р. га хос. Р. нинг катарал ва эрозив хиллари фарқ қилинади. Катарал Р. — нур б-н даволаш реакцияси, эрозив Р. эса асоратидир.

РАДОН — Д. И. Менделеев даврий системасининг VIII группасига мансуб кимёвий элемент; символн Rn, атом сонн 86, атом массас 222, инерт газларга киради. Радиоактив; энг барқарор изотопи ²²²Rn (ярим емирилиш даври 3,823 сутка). Радийнинг емирилишидан ҳосил бўлади. Зич. 9,9 г/л, қайнаш т-раси — 61,8°С. Илмий тадқиқот ишлари ва тиббиётда қўлланилади.

РАДОН БИЛАН ДАВОЛАШ — даво мақсадида радондан фойдаланиш. Ичиш, бирор аъзони чайиш, ванна ёки ингаляция тарзида тавсия этилади.

РАИТ РЕАКЦИЯСИ — бруцеллезни аниқлашда қўлланиладиган реакция; иситиш орқали ўлдирилган бруцелларнинг бемор қон зардиби б-н агглютинация беришига асосланган.

РАИТ СИНДРОМИ — қўлтиқда қон томирлари ва елка чигали нервларининг кисиланиш натижасида қўл нерви ва унда қон айланишининг бузилиши. Бунда кўкрак қафасидаги катта мускуллар соҳаси каттик оғриб, қўл, елка, юрак, курак атрофига тарқалади, бармоқлар увишиб, бир оз кўқаради ва салқийди, шу томонда сезувчанлик сусаяди. Бу синдром «кичик кўкрак мускули синдроми» деб ҳам аталади, чунки қўл орқа томонга қўтариладиганда бу мускул томир-нерв чигалини қисиб қўяди.

РАК, канцер, карцинома, саратон касаллиги — эпителий тўқимасидан ривожланадиган хавфли ўсма. Эпителий хужайраси бор барча органлар — тери, шиллик қаватлар, кизил-ўнғач, ўпка, меъда-ичак йўли, сийдик-таносил органлари, шунингдек мия ва х. к. да пайдо бўлади. Р. хужайралари жуда тез бўлиниди ва ривожланади ҳамда атрофдаги соғлом хужайраларни емириб боради. Р. одатда ўзи ўрнашган жойдаги тўқимани емириши, рецедив, метастаз бериши ва организмнинг умумий ҳолатига таъсир кўрсатиши, кахексия (озиб-тўзиб кетиш) б-н хавфсиз ўсмалардан фарқ қилади. Р. алоҳида вируслар фаолияти, шунингдек турли физик, кимёвий ва биологик омиллар, канцероген моддаларнинг одам организмга таъсири ҳамда организмнинг ўзида содир бўладиган эндоген (ички) канцероген моддалар, радиоактив нурлар таъсирида вужудга келиши мумкин.

РАНГ СЕЗИШ — кўзнинг кизил, кўк, зангори ранглари ва уларнинг тўқ-очлигини яхши ажрата билиш қобилияти. Кўз тўр пардасидаги колбачасмон хужайралар ёрдамида амалга ошади.

РАНУЛА — тил остининг олдинги қисмидаги ретенцион киста. Тил ости безининг бир бўлагидан, оғиз бўшлиғи тубидаги майда сўлак безларидан ёки тил олди безларидан пайдо бўлади.

РАПТУС — хаддан ташқари кучли ҳиссиётлар, руҳий ҳаяжонлар оқибатида юзага келадиган ўта кучли кўзғалиш ҳолати.

РАУШ НАРКОЗ — эфир ёки хлорэтилниинг юқори концентрацияли буғларини нафас йўллари орқали юбориб пайдо қилинадиган қисқа муддатли юзаки наркоз. Қуйган жойларни боғлаш, қисқа муддатли операцияларни оғрикислантиришда қўлланилади.

РАХИТ — организмда D витамин етишмаслиги туфайли фосфор-кальций алмашинувининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган касаллик. Одатда 2—3 ойликдан 2—3 ёшгача бўлган болаларда учрайди. Р. га кўпинча боланинг чала туғилиши, қуватсизлиги, нотўғри сунъий овқатлантириш сабаб бўлади. Бола яхши парвариш қилинмаса, очик хаво ва қуёш нуридан баҳра-

манд бўлмаса, нотўғри овқатлангириса, унинг организмга D витамин етарли микдорда кирмайдиган ёки ультрабинафша нурлар етишмаслигидан терида D витамин ҳосил бўлиши бузилиб, P. кучаяди. Бундан ташқари, боланинг тез-тез касалланиши, ҳомиладор онада овқат рационининг бузилиши ҳам P. га сабаб бўлади. P. моддалар алмашинувининг бузилиши ҳамда турли орган ва системалар ишининг издан чиқишига олиб келади.

РАХИТГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — рахитни даволашда ишлатиладиган моддалар (мас., эргокальциферол, видехол, фитин ва б.).

РАХИТЕРМОМЕТРИЯ — орқа мия суюқлиги ҳароратини ўлчаш; игна оркали юборилган термопаралар ёрдамида орқа мияни пункция қилиб ўтказилади.

РЕАБИЛИТАЦИЯ (т и б б и ё т д а) — организмнинг бузилган функциясини, беморлар ҳамда инвалидларнинг меҳнат қобилиятини ва ижтимоий фаолиятини тиклашга қаратилган тиббий, педагогик ва ижтимоий тадбирлар мажмуи.

РЕАБСОРБЦИЯ — буйракда сийдик ҳосил бўлиши жараёнида плазмадан ажралган бирламчи сийдикнинг буйрак қилнайкаларида қайта сўрилиши. Қилнайкаларнинг юқори қисмида кўпроқ сув ва б. қонга қайта сўрилади. Генли ҳалқасида сийдикнинг солиштирма оғирлиги ортади. Пиелонефрит, сурункали буйрак етишмовчилигида P. бузилади.

РЕАКТИВАЦИЯ — мутаген ёки летал омиллар таъсирида хужайра, бактерия ё вируслар ҳаёт фаолиятида рўй берган бузилишларнинг қайта тикланиши, асл ҳолатига қайтиши. P. махсус ферментлар ёрдамида амалга оширилади.

РЕАКТИВЛИК — атроф-муҳитнинг у ёки бу омиллари таъсирига тирик организмнинг ўзига хос маълум тарзда жавоб бера олиш хусусияти. P. нинг биологик тур, ёшга алоқадор, иммунологик, патологик, физиологик ва б. турлари тафовут қилинади (яна қ. *Иммунитет*, *Резистентлик*).

РЕАКЦИЯ — 1) организмнинг ташқи ёки ички таъсиротларга жавоби; 2) кимёвий, физик ва биологик агентлар таъсирида келиб чиқадиган ўзгартиш ёки шу жараёнлар натижасида бирор модданинг бошқа моддага айланиши.

РЕАНИМАТОЛОГИЯ — клиник тиббиётнинг бир соҳаси; одам организмдаги ҳаётнинг муҳим функцияларнинг сўниши ва тикланиш қонуниятларини ўрганади. Реанимация ва интенсив терапия усулларини ишлаб чиқади.

РЕАНИМАЦИЯ — клиник ўлим ҳолатидаги кишиларни тирилтириш, бахтсиз ҳодисалар, касаллик ва унинг асоратлари натижасида ҳаёт учун муҳим бўлган органларнинг тўсатдан йўқолган ва ўзгарган функцияларини тиклаш учун зудлик б-н кўриладиган чора-тадбирлар мажмуи. P. га юрак массажи, сунъий нафас олдириш, қон қуйиш ва б. чоралар киряди.

РЕВАКЦИНАЦИЯ — бирор юқумли касалликка (мас., бўғма, полиомиелит, силга) қарши йўқотилган иммунитетни тиклаш мақсадида такрор эмлаш.

РЕВАСКУЛЯРИЗАЦИЯ — яллиғланиш, некротик ёки склеротик жараёнлар туфайли бузилган

тўқима ё аъзо қон томирлари тўрнинг бирор бир қисмида томирларнинг тикланиши.

РЕВЕРСИЯ — мутацияга учраган организм фенотипининг тесқари мутация натижасида яна аввалги ҳолатига қайтиши; бундай тесқари мутациялар натижасида генда дастлабки нуклеотидлар кетма-кетлиги қайтадан асли ҳолатига қайтади. Бундай организмлар ревертантав деб аталади.

РЕВМАТИЗМ, б о д — бириктирувчи тўқима яллиғланиши б-н кечадиган юқумли аллергик касаллик (қ. *Коллагенозлар*); асосан юрак-томир системаси ва бўғимлар зарарланади. Кўпинча ангина ва А туркумидаги стрептококklar кўзгатадиган бошқа касалликлардан сўнг ривожланади. Аксарият 7—15 яшар ўсмирларда учрайди. P. маълум вақтдан кейин юрак-томир системасининг зарарланиш (қ. *Ревмокардит*) белгилари пайдо бўлиб, юрак порогига олиб келади. M и я P. нда хорая рўй бериши мумкин. Касаллик кўпинча сурункали кечиб, вақти-вақти б-н кўзиб туради.

РЕВМАТИЗМГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — яллиғланишга ва микробларга қарши таъсир кўрсатадиган препаратлар. Салицилат кислота уюмлари (натрий салицилат, салициламид, ацетилсалицилат кислота, индометацин, бруфен, напроксен ва б.). Антибиотиклардан бициллин (1, 3, 5) кўпинча профилактика мақсадида ишлатилади.

РЕВМАТОЛОГ — ревматик касалликларни аниқлаш, олдини олиш ва даволаш б-н шуғулланадиган мутахассис-шифокор. P. поликлиникаларда очилган ревмакабинетларда, вилоят ва республика марказида ташкил топган ревматологик бўлимларда фаолият кўрсатади.

РЕВМАТОЛОГИЯ — ички касалликлар бўлими; ревматик касалликлар (ревматизм, системали кизил волчанка, склеродермия, дерматомиозит, тугунчали периаартрит, Бехтерев касаллиги, остеоартроз) ни ўрганади. P. масалалари б-н клиницистлар, морфологлар, иммунолог ва биокимёгарлар, физиологлар ва б. шуғулланади. P. нефрология, гематология, артрология, кардиология ва б. соҳалар б-н узвий боғланган.

РЕВМОКАРДИТ — ревматизм (бод) оқибатида юзага келадиган юрак касаллиги; бунда юракнинг ички (эндокардит), мускул (миокардит) ва ташқи (перикардит) қаватлари яллиғланиши мумкин. P. да асосан юракнинг бириктирувчи тўқималарида эксудатли яллиғланиш рўй бериб, унда специфик тугунчалар (ревматик гранулёма) ҳосил бўлади. Тугунчалар чандикланиб, юрак пороги, кардиосклероз вужудга келади. Бемор дармонсизланади, иситмайди, юраги тез-тез уради ва қаттиқ оғрийд, нафас қисади.

РЕГИСТРАТУРА — диспансер, поликлиника, касалхона, шифохона, турли консултатив муассасалардаги бошланғич бўлим. Беморларни навбатга олиш, шифокор қабулига ёзиш, тиббиёт ҳариталарини сақлаш, меҳнатга қобилиятсизлик варақасини қайд қилиш каби ишларни амалга оширади. P. да ўрта тиббий маълумотга эга бўлган ходимлар ишлаши керак.

РЕГРЕСС — организмларнинг содалашувига олиб борадиган ўзгаришлар; б и о л о г и к P. — организмларнинг маълум тури ёки бошқа гуруҳлар сонининг камайиши, уларнинг йўқолиб

кетиши; физиологик Р.— яшаш шаронтига мослашиш туфайли айрим органлар ёки органлар системаси функцияларининг соддалашув томонига кайтиши.

РЕГУРГИТАЦИЯ — ковак органлар мускулларининг қисқариши туфайли унинг ичидаги нарсаларнинг физиологик йўналишга нисбатан қарама-қарши томонга ўтиши, силжиши.

РЕДЕР СИМПТОМИ — Мак — Берней нуқтасидан сал пастроққа босганда оғрик пайдо бўлиши. Аппендицитга хос симптом.

РЕДЕР СИНДРОМИ — бош ўнг ё чап томонининг кўз қосаси қисми б-н бирга қаттиқ оғриши; эргалаб бошланиб, пешинда тўхтайти. Уч шохли нерв тугуни яқинида жойлашган патологик жараён ўчоги сабаб бўлади. (мас., ўсмалар сабабли).

РЕДРЕССАЦИЯ — суяк-мускул қисмидаги ҳолатлар ёки шакл ўзгаришларни куч б-н тўғри-лаш. Бунда тўқималарнинг анатомик бутунлигига зарар етказмаган ҳолда уларнинг ботик томондагисини чўзиб, бўрттиқ томондагисини босилади. Тўғрилаш аста-секин олиб борилади ва бу ҳолат гипс боғлов б-н маҳкамланади. Уни нуқсон бутунлай йўқотилгунга қадар бир неча марта алмаштирилади. Р. туғма маймоқлик, оёқ-қўл бўғимларининг туғма қийиқлиги, рахитга алоқадор шакл ўзгаришлари, бўғимларнинг қотиб қолиши, фалажлик, суякларнинг нотўғри бита бошлаши ва б. ҳолларда қўлланилади.

РЕЗЕКЦИЯ — орган ёки анатомик тузилмалар (мас., меъда, ўпка, қалқонсимон без, бўғим, йўғон ичак ва б.) бир қисмини кесиб олиб ташлаш ва қолган қисмини улаб қўйиш.

РЕЗЕРПИН — алкалоид; м. н. с. ни тинчлантиради, қон босимини пасаитиради. Р. тиббиёт амалиётида асосан хафқон касалигини доволашда ишлатилади, у раунатин, кристепин, трирезид К ва б. гипотензив дорилар таркибига кириди.

РЕЗИСТЕНТЛИК — организмнинг турли шикастловчи таъсиротларга барқарорлиги, чидамлилиги, уларга қарши ҳаракат қилиши.

РЕЗОРТИВ ТАЪСИР — дори ёки захарли моддаларнинг қонга сўрилгандан сўнг таъсир этиши.

РЕЗУС-АНТИТЕЛО — резус-омил изоантитгенларидан бирига ёки уларнинг комбинациясига қарши таъсир кўрсатадиган антитело.

РЕЗУС-ОМИЛ, резус-фактор — резус мақалар (маймулар) ва одамлар эритроцитларида бўладиган антиген. Р.-о. бор-йўқлигига қараб резус-мусбат (одамларнинг 85%) ва резус-манфий (одамларнинг 15%) организмларга ажратилади. Резус-манфийли одамларга резус-мусбатли одамларнинг қони қуйилса ёки резус-манфийли аёлнинг ҳомиласи резус-мусбатли бўлса, иммунитет касаллик (чақалоқларнинг гемолитик касаллиги ва б.) вужудга келиши мумкин.

РЕЗУС-ФАКТОР — к. *Резус-омил*.

РЕИМПЛАНТАЦИЯ — олдин кўчириб ўтказилган тўқима, орган ёки организмдаги ёрдамчи материаллар фаолияти ўзгарганлиги ёки туганлиги сабабли ўрнига янгисини ўтказиш. Мас., юракнинг сунъий қопқоғини алмаштириш ва б.

РЕИНВАЗИЯ — инвазион касалликлар (мас., безгак, лейшманиозлар, амёбоз, гелиминтозлар, кўтир ва б.) б-н қайта касалланиш.

РЕИНФЕКЦИЯ — юқумли касалликлар (сил,

бруцеллёз, захм, сўзак ва б.) тузалгандан сўнг улар б-н қайта касалланиш.

РЕЙНО КАСАЛЛИГИ — совуқ ҳарорат таъсирида қўл бармоқларининг қаттиқ оғриши б-н бирга бир оз оқариши, санчиши, жимирлаши, терлаши.

РЕЙНО — ЛЕРИШ СИНДРОМИ — Рейно касаллиги учун хос бўлса-да, лекин бошқа баъзи касалликлар оқибатида келиб чиқадиган симптом-мокомплекс. Совуқ ҳарорат ёки салбий ҳис-ҳаяжон таъсирида бармоқлар қон томирлари тез торайиб, терининг ранги ўзгаради: оқаради, кўкиш-пушти тусга қиради. Ярим фалажлик, тутқанок, паркинсонизм, орқа миёя сўхтаси, склеродермия ва б. касалликларда учрайди. Кўпроқ эркакларда қузатилади.

РЕЙХАРДТ БЕЛГИСИ — беморнинг тоза оқ қоғоз бетига ҳар хил буюмлар, тирик мавжудотлар, рақамлар ёки матндан парчалар кўриши; алкоголь делирияси белгиси.

РЕКЛИНГХАУЗЕН КАСАЛЛИГИ — к. *Гиперпаратиреоз*.

РЕКОНВАЛЕСЦЕНТ — касалликдан тузалётган бемор.

РЕКТОРОМАНОСКОПИЯ — йўғон ичакнинг тўғри ва сигмасимон қисми шиллик қаватларини ректороманоскоп ёрдамида текшириш усули.

РЕКТОСКОПИЯ — ректоскоп ёрдамида тўғри ичакнинг юзаси ва бўшлиқларини кўздан кечир-иш.

РЕКТОЦЕЛЕ — 1) тўғри ичак олдинги деворида ҳосил бўлган шар шаклидаги ҳалта; жароҳатлар ва оралик мускулларнинг етишмовчилиги сабабли юзага келади; 2) орқа чиқарув тешигидан ташқарига чиқадиган қорин чурраси.

РЕКУРВАЦИЯ — бўғимнинг орқа, яъни тесқари томонга қийшайиб эгилиши; бўғимларнинг орқича эгилиши натижасида юзага келадиган нуқсон ва улар фаолиятининг бузилиши. Асосан тизза бўғимида учрайди.

РЕЛАКСАЦИЯ — 1) скелет мускулларининг бўша-иши; 2) руҳий зўриқиб ҳолатининг қайтиши.

РЕМИССИЯ — касалликнинг кечишида унга хос белги ҳамда кўринишларининг вақтинча сусайиши ёки йўқолиши б-н ифодаланадиган давр. Астеник, гипертеник, параноид, спонтан ва х. к. Р. тафовут қилинади.

РЕНИН — буйракда ишлаб чиқиладиган фаол модда. Қон босимини идора қилишда иштирок этади. Буйрак тўқимаси консизланганида Р. мик-дори ошади, бу буйрак гипертониясига олиб келади. Ангиотензиногеннинг ангиотензинга айланишида иштирок этади.

РЕНОВАЗОГРАФИЯ — буйрак веналари ёки артерияларига контраст моддалар юбориб, уларни рентгенологик текшириш усули.

РЕНТГЕН КОНТРАСТ МОДДАЛАР — организмга юборилганда текшириладиган орган тасвири-ни равшанлаштирадиган ва сунъий контраст ҳосил қиладиган кимёвий моддалар. Рентген нурларини тўқимага камрок ютадиган (негатив) ва кўпроқ ютадиган (позитив) Р. к. м. бўлади. «Оғир» Р. к. м. (барий сульфат, йод препаратлари) б-н бирга «енгил» Р. к. м. (ҳаво, кислород, азот (1)-оксид) ҳам қўлланилади. Кўпроқ ишла-

тиладиган Р. к. м.: барий сульфат, билимин, билитраст, йодолипол, йопонат кислота, пропилийодон, сульфобар, триомбраст, хромолимфотраст, этиотраст ва б.

РЕНТГЕН ТРУБКАСИ — электровакуум қурилма. Хавоси сийраклаштирилган шиша найчадан иборат. Ичига электродлар (анод ва катод) кавшарланган. Трубкада рентген нурлари ҳосил бўлади. Р. т. тиббиёт, машинасозлик, кимё sanoати ва б. да ишлатилади.

РЕНТГЕНОГРАММА — ички органларнинг рентген нурлари ёрдамида фотопленкага олинган сурати. Р. қонуний ҳужжат бўлиб, сўраган кишиларга хоҳлаган вақтида кўрсатиш мумкин. Ҳар хил муддатда олинган Р. ларни солиштириб, организмдаги касаллик натижасида содир бўлган ўзгаришлар йўналиши аниқлаб берилади.

РЕНТГЕНОГРАФИЯ — рентгенологик текшириш усули; рентген нурлари таъсирида фотопленкага турли объектлар ва одам органлари тасвирини тушириш. Олдинга қўйилган мақсадга қараб Р. да оддий, кичиклаштирилган ёки катталаштирилган тасвирини олиш мумкин. Р. пайтида объект рентген нурлари манбаи б-н фотопленка ёки пластинкали кассета орасида туради.

РЕНТГЕНОДИАГНОСТИКА — рентген нурлари ёрдамида турли касалликлар, шикастланган жойларни аниқлаш. Бунда *рентгеноскопия* ва *рентгенография*, шунингдек *флюорография* усулларидан фойдаланилади. Р. да рентгенологик тасвир характери алоҳида аҳамият касб этади. Ҳозир органларнинг рангли рентгенологик тасвирини ҳам олиш мумкин. Бунда соғ органнинг ксалланган жойи бошқачароқ рангда кўринади.

РЕНТГЕНОКАРДИОМЕТРИЯ — юракнинг рентгенологик соясига асосланиб унинг ҳажмини ўлчаш.

РЕНТГЕНОКИМОГРАФИЯ — бирор орган характерини кўрсатувчи эгри чизикларни рентген нурлари ёрдамида қайд этиш усули. Рентгенокимограф деб аталувчи асбоб ёрдамида ба жарилди. Юрак ва йирик томирлар, меъда ва ичак деворлари, бачадон ва тухумдон йўллари ва б. органлар характерини ўрганишда қўлланилади. Ҳозир кўпроқ рентгеноэлектрокимографиядан фойдаланилади.

РЕНТГЕНОЛОГИЯ — рентген нурларининг табиати, физик ва биологик хусусиятлари ҳамда уларнинг ҳар хил соҳаларда қўлланилишини ўрганадиган фан. Тиббиёт рентгенологиясидан ташқари рентгенобиология, рентгенофизика, рентгенокимё ва б. фарқ қилинади. Шулардан тиббиёт Р. си одам органи ва системаларининг тузилиши ҳамда функциясини текшириш, касалликларга диагноз қўйишда рентген нурларидан фойдаланиш йўллари ўрганади.

РЕНТГЕНОСКОПИЯ — асосий рентгенологик текшириш усулларидан бири. Ички органларни экранда кўриб туриб текшириш. Жараён қоронғилаштирилган хонада ўтказилади.

РЕНТГЕНТЕЛЕВИДЕНИЕ — рентген тасвирни ривожлантириш учун телевизион мосламалардан фойдаланиш. Рентгенологик текширишларни қоронғилаштирилмаган хоналарда ўтказишга имкон беради.

РЕНТГЕНОТЕХНИКА — рентгенология ва тиббиёт техникасининг бир бўлими; рентген аппаратларининг конструкциясини яратиш, уларни ишлаб чиқариш, ишлатиш б-н шуғулланади, рентген хонасидаги қўшимча жиҳозлар: шифокорларни рентген нурларидан сақлайдиган тўсиқлар, кўрғошин аралаштирилган резина қўлқоплар, ионлаштирувчи нурларни ўлчайдиган ҳар хил дозиметрлар ҳам Р. га киради.

РЕНТГЕНОФИЗИОЛОГИЯ — физиологиянинг бир бўлими; одам ва ҳайвон органлари фаолиятини рентген нурлари б-н ўрганиш. Рентген нурларини кам ўтказувчи органлар фаолияти табиий шароитда рентгенологик усуллар б-н, рентген нурларини ўтказиб юбрувчи органлар фаолияти эса турли контраст моддалар ёрдамида ўрганилади.

РЕНШО ҲУЖАЙРАЛАРИ — орка миянинг олдинги шоҳларига жойлашган нерв ҳужайралари. Мотонейронларга тормозловчи таъсир кўрсатади ва уларни ўта кўзғалишдан сақлайди.

РЕОБАЗА — кўзгалувчан тўқималарда кўзғалиш ҳосил қила оладиган энг кам ток кучи ёки ток кучланиши.

РЕОЛОГИЯ — моддаларнинг оқувчанлиги ва деформациясини ўрганадиган фан. Биореология ҳам бўлиб, у одам ва ҳайвонлардаги турли биологик суюқликлар, кон, бош ва орка мия суюқликларининг оқиши, шунингдек суяк, мускул ва турли тўқималарнинг деформациясини ўрганади.

РЕОМЕТРИЯ — 1) организм тўқималарининг тўлиқ электр қаршилигини ўлчаш; мас., бирор патологик тузилманинг жойлашишини аниқлашда қўлланилади; 2) маълум бир вақт ораллиғида газ ўтказгичдан ўтган ҳаво ёки бошқа газ ҳажмини реометр ёрдамида ўлчаш; гигиеник тадқиқотларда фойдаланилади.

РЕПАРАЦИЯ — ҳужайра, тўқима ёки органларнинг патологик жараён натижасида жароҳатланган жойларининг тўлиқ ёки чала тикланиши. Регенерациянинг бир тури. Тўлиқ тикланишда тўқиманинг маҳаллий ўлиши натижасида келиб чиққан нуқсон айнан бир хил тўқима элементлари б-н тўлади. Чала тикланишда тўқима нуқсонни бириктирувчи тўқима, чандик б-н алмашинади.

РЕПЕРКУССИЯ — бирор, кўпинча олиб ташланган орган ёки тўқимада патологик ҳолат бўлганда бошқа аъзо ёки тўқима фаолиятининг рефлектор тарзда издан чиқиши; мас., жигар, ўт йўли нуфағи касалланганда юрак фаолиятининг бузилиши ва х. к.

РЕПЛАНТАЦИЯ — узилиб ёки кесилиб кетган оёқ-қўл қисмларини ёки бирор органини қайта ўз ўрнига тиклаш. Микрожарроҳликда кенг қўлланилади. Ҳозир қулоқ супраси, бурун, тиш каби органлар ҳам Р. қилинмоқда.

РЕПОЗИЦИЯ — суяк синганда синикларини жой-жойга келтириб тўғрилаб, сўнгра гипс боғлов ёки мустаҳкамловчи бошқа мосламалар ёрдамида битгунгача тахтакачлаб қўйиш.

РЕПРИЗ — кўкйўтал касаллигининг иккинчи даврига оид белгилардан бири. Бунда бемор бир марта чуқур нафас олиб, нафас чиқариши давомда беш-олти, ҳатто ундан ортиқ марта кучаниб йўталди ва охирида яна чуқур нафас олади. Бу ҳуруди айниқса кечаси кучаяди ва тезлашади.

РЕСПИРАТОР — нафас органларини зарарли буғ, газ, аэрозоллар ва чангдан сақлайдиган индивидуал химоя асбоби.

РЕСТРИКЦИЯ — хужайранинг махсус ферментлари — экзонуклеазалар таъсирида хужайрага кирган ёт дезоксирибонуклеин кислотанинг парчаланishi; Р. ни амалга оширувчи ферментлар рестриктазалар деб аталади.

РЕТАБОЛИЛ (син.: аболон, деканабол ва б.) — анаболик стероидлар гуруҳига мансуб дори; Р. оксиллар синтезини кучайтиради, суяклар регенерациясини яхшилаиди; у турли касалликлар туфайли рўй берган қахексияда, суяк синганда, сурункали коронар етишмовчилик ва миокард инфаркти, миокардит, бод касаллиги туфайли юрак фаолиятининг бузилишлари, атеросклеротик кардиосклерозда, шунингдек меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси касаллиги ва б. ҳолатларда ишлатилади. Р. ни узок вақт қабул қилиб юриш турли нохушликларга (хуеусан аёлларда) олиб келиши мумкин.

РЕТАРДАЦИЯ — организмда баъзи генлар таъсирининг кечикиши; бунда организмнинг индивидуал ривожланиши (онтогенез) да шу ген юзага чиқарадиган белги кейинроқ, кўпинча сустрок намоён бўлади.

РЕТЕНЦИЯ — ташқи муҳитда рўй берган воқеа ва ҳодисаларнинг хотирада сақланиб қолиши.

РЕТИКУЛЭЗ — қон яратувчи органларнинг турли стромаси таркибига қирадиган ретикуляр хужайраларнинг системали хавфли пролиферацияси туфайли ривожланадиган касалликларнинг умумий номи.

РЕТИКУЛОСАРКОМА — ретикуляр тўқима хужайралари (ретикуляр, хужайра, гистоцитлар ва б.) дан ривожланадиган хавфли ўсма.

РЕТИКУЛОЦИТ — ретикуляр хужайралар; қон яратувчи органлар асосини ҳосил қилади. Цитоплазмаси базофил бўлувчи, ядроси овал, майда донатор хроматинли хужайралар. Р. ичак, буйрак ва б. органларнинг шиллик қаватларида учрайди. Р. турли микроблар ва б. моддаларни ютиши б-н бошқа хужайралардан фарқ қилади.

РЕТИКУЛОЦИТОЗ — периферик қонда ретикулоцитларнинг кўпайиши; қон ишлаб чиқарадиган органлар фаолияти кучайганида кузатилади.

РЕТИКУЛОЦИТОПЕНИЯ — периферик қонда ретикулоцитлар сонининг камайиши; қон ишлаб чиқарувчи органлар фаолияти сусайганида кузатилади.

РЕТИКУЛОЭНДОТЕЛИОЦИТ — ёт зарраларни қамраб олиб ҳазм қиладиган ва цитоплазмасида коллоид моддалар тўплайдиган хужайралар. Р. га бириктирувчи тўқималар макрофаглари, қон яратувчи органларнинг ретикуляр хужайралари, капиллярлар эндотелийси қиради. Ю л д у з с и м о н Р. (Купфер хужайралари) жигар капиллярларнинг эндотелиал хужайралари бўлиб, макрофагга айланиш ҳоссасига эга.

РЕТИКУЛЯР ФОРМАЦИЯ — бош мианинг марказий қисмида жойлашган нерв толалари б-н ўралган нейронлар мажмуи; тўрсимон тузилма. Р. ф. орқа мия, мияча, лимбик система ва бош мия катта ярим шарлари пўстлоғи б-н морфологик ва функционал жиҳатдан боғланган. У м. н. с. нинг турли соҳаларига пастга ва юқорига йўналувчи таъсир кўрсатиб, бу таъсирлар тормозловчи ёки кўзғатувчи хусусиятга эга. Р. ф. бош мия

пўстлоғига активлаштирувчи таъсир этади ва орқа мианинг рефлектор фаолиятини назорат қилиб туради.

РЕТИНИТ — кўз тўр пардаси (рeтiнa) нинг яллиғланиши. Грипп, сил, токсоплазмоз, захм ва б. сабаб бўлади. Яллиғланиш парданинг маркази (сарик доғ) да бўлганда кўриш ўткирлиги жуда камаяди.

РЕТИНОБЛАСТОМА — кўз тўр пардасининг хавфли ўсмаси, кўпинча 3 ёшгача бўлган болаларда учрайди. Р. бир ёки иккала кўзда бўлиши мумкин.

РЕТИНОЛ (А витамин) — ёғда эрийдиган витамин; жигар, тухум, ёғ ва б. ҳайвонот маҳсулотида бўлади. Организмда А витамин етишмаслиги шабқўрликка олиб келади. Ретинол ацетат, ретинол пальмитат препаратлари ишлатилади.

РЕТИНОПАТИЯ — кўз қон томирларида умумий қон босимининг кўтарилиши ва склероз натижасида томир торайиб кетганда тўр парда нерв толаларининг кучсизланиб, кўришнинг камайиб бориши.

РЕТРАКЦИЯ — хужайра, тўқима ёки б. морфологик тузилмалар (мас., қон лахтаси) таркибидagi айрим структур элементларнинг қисқариши ҳисобига улар ҳажмининг кичраиши.

РЕТРОГЕНИЯ — ривожланиш нуқсони; пастки жағ суяги (даҳан) нинг одатдаги жойидан орқага силжиган ҳолати.

РЕТРОГНАТИЯ — ривожланиш нуқсони; жағ суякларини одатдаги туришидан бошқачароқ, сал нари-бери туриш ҳолати; кўпинча юқори жағга нисбатан қўлланилади.

РЕТРОКАРДИАЛ БЎШЛИҚ — юракнинг орқа юзаси б-н умуртқа поғонасининг олдинги юзаси ўртасидаги бўшлиқ. Бу бўшлиқ одатда кўкс оралигининг орқа қисми бўлиб, унда кизилўнғач, кўкрак аортаси, лимфа йўли, веналар, нервлар жойлашган.

РЕТРОЛЕНТАЛ БЎШЛИҚ — гавҳар орти юзаси б-н шишасимон тананинг олдинги юзаси оралигидаги ёриқсимон бўшлиқ.

РЕТРОЛЕНТАЛ ФИБРОПАЗИЯ — чала туғилган болада иккала кўз касалланиб, шишасимон танада фиброз пардалар мавжуд бўлиши; бунда тўр парда ҳам шишиб, ўрнидан кўчиши мумкин.

РЕТРОПЕРИТОНИТ — қоринпарда орқасидаги тўқималарнинг яллиғланиши. Унинг алоҳида тури Ормонда касаллиги — ретроперитонеал фиброзидир.

РЕФЛЕКС ЕЙИ — рецeптордан ижро органига бориш учун нерв импульси босиб ўтадиган йўл. Таъсиротни қабул қилувчи — рецeпторлар, кўзғалиши м. н. с. га ўтказувчи (сезувчи) нерв толалари, нерв маркази (м. н. с. нинг турли ерларида жойлашган) импульсларини м. н. с. дан олиб кетувчи толалар, ижро органи (мускуллар, безлар ва б.) ни ўз ичига олади.

РЕФЛЕКСЛАР — организмнинг рецeпторлар кўзғалишига жавоб реакцияси. Вужудга келган кўзғалиш м. н. с. га узатилигач, у ҳам кўзғалиш б-н жавоб қайтаради. Кўзғалиш эфферент (ҳаракатлантирувчи, секретор ва б.) нервлар орқали турли органлар (мускуллар, безлар ва б.) га

узатилади. Келиб чиқиши, механизми ва биологик ахамиятига кўра туғма (шартсиз) ва ҳаёт давомида ортирилган (шартли) Р. бўлади.

РЕФЛЕКСОГРАФ — пай рефлексларини график равишда қайд қиладиган асбоб.

РЕФЛЕКСОТЕРАПИЯ — гавдининг муайян зоналари (нукталари — биологик фаол нукталари) ни таъсирлашга (механик, термик ва б. усуллар б-н) асосланган даволаш усуллари: игна б-н даволаш, аурикулотерапия, электропунктура, лазер б-н даволаш, магнит б-н даволаш ва б.

РЕФЛЕКТОР ФАОЛИЯТ ҚОЛДИГИ — рефлектор актларни ҳосил қиладиган таъсиротлар тўхташи б-н рефлектор актлар тамом бўлмай, бир оз ёки бирмурча вақт давом этиши. Р. ф. к. таъсирот кучига боғлиқ бўлиб, таъсирот қанча кучли бўлса, у шунча узун бўлади.

РЕФРАКТЕРЛИК — нерв ва мускул тўқималари кўзғалгандан кейин кўзғалувчанликнинг бир қанча вақт сусайиши.

РЕФРАКЦИЯ — кўз гавҳарининг доимо ўз танасини ўзгартириб, кўзнинг кўриш қобилиятини атроф муҳитга мослаб туриши. Гавҳарнинг ўзгарувчанлиги туфайли биз ҳам олисдаги, ҳам яқиндаги нарсаларни бемалол кўра оламиз.

РЕФСУМ СИНДРОМИ — фитин кислота алмашинувнинг бузилиши натижасида келиб чиқадиган ирсий касаллик. Бунда сурункали полиневрит, пигментли ретинит, миёча атаксияси, баъзан оддий ихтиоз кузатилади.

РЕЦЕПТ, д о р и н о м а — шифокорнинг дорихонага маълум шаклдаги ёзма мувожаоти. Р. да дорини тайёрлаш ва бериш, шунингдек ундан қандай фойдаланиш ҳақидаги кўрсатмалар бўлади. Р. сиеҳ б-н ёзилиши шарт. Унда беморнинг исми-шарифи, ёши кўрсатилиб, ташкилот ва шифокорнинг муҳри бўлиши лозим. Р. юридик ҳужжат бўлиб, дориларнинг тўғри тайёрланганлиги, муддати ва б. ни текшириш имконини беради.

РЕЦЕПТОР — 1) ташқаридан ёки организмнинг ички муҳитидан таъсиротни қабул қилиб олиб, нерв импульсига айлантирадиган ва нерв системасига ўтказиб берадиган анатомик тузилма (сезувчи нерв уч ёки ихтисослашган нерв хужайраси); 2) гормонлар, антителолар (зиджисмлар), ферментлар ва б. биологик фаол моддаларни юксак даражада танлаб боғлаш хусусиятига эга хужайра мембранасининг юзасида ёки цитозолда жойлашган протейн молекуласи. Гормоннинг мембрана сатҳида Р. га бириқиши ва гормон.— Р. комплексининг ҳосил бўлиши гормон таъсирининг фақат биринчи босқичидир. Иккинчи босқичда гормон — Р. комплекси мембранага боғланган аденيلات циклаза ферментини фаоллаштиради, натижада АТФ дан иккинчи элчи — циклик аденозинмонофосфат ц-АМФ ҳосил бўлади. Гормон таъсирини узатувчи ц-АМФ энди протейн — киназани фаоллаштириш орқали хужайра метаболизмига ўзига хос таъсир кўрсатади.

РЕЦЕПТОР ПОТЕНЦИАЛИ — рецепторлар таъсирланганда унинг ташқи мембранасининг кутбсизланиши туфайли ҳосил бўладиган биопотенциал.

РЕЦЕПТУРА — 1) фармация фанининг бир бўлими; рецепт (дориннома) ёзиш қонун-қоидаларини ўргатади; 2) дорихона ва даволаш-профилактика муассасаларида рецептларнинг сони ва таърифи тўғрисидаги маълумот; 3) дори шаклларининг тарихи ва тайёрлаш усули. Р. нинг бир неча тури маълум (шифокорлик, фармацевтик, экстерморал ва б.).

РЕЦЕПЦИЯ — қабул қилинган таъсиротнинг нерв импульсларига айланиши.

РЕЦЕССИВЛИК — бир жуфтга кирувчи аллел генлардан бириник гетерозигота ҳолатида фенотипик пайдо бўлмаслиги, бундай генлар рецессив генлар дейилади. Рecessив генлар гомозигота ҳолатида ўз таъсирини фенотипик намоён қила олади.

РЕЦИДИВ — бирор касалликка учраган беморда мазкур касаллик белгиларининг *ремиссиядан* сўнг яна қайталаниши.

РЕЦИПИЕНТ — донор қони ёки қон препаратларини олувчи, орган ёки тўқима кўчриб ўтказилган шахс, шунингдек донор хужайрадан олинган генетик материал (ДНК) ни олаётган хужайра.

РИБОЗА — 5 углерод атомли моносахарид, альдопентоза. Р. дезоксирибоза б-н бирга нуклеотидларнинг углевод компонентини ташкил қилади.

РИБОНУКЛЕАЗА — РНК учун специфик фосфодигэстераза. Фермент 3'-5' фосфат эфир боғини пиридин нуклеотид қолдиғи томонидан узади. Р. кўпчилик умурткалиларда бўлса ҳам, энг фаоли фақат қавш қайтарувчи хайвонларнинг меъда ости безида топилади.

РИБОНУКЛЕИН КИСЛОТА (РНК) — барча тирик организмларда ва баъзи вирусларда учрайдиган рибонуклеотид бирликларидан ташкил топган полимер. РНК нинг уч асосий тип мавжуд: мессенжер (воситачи) РНК (мРНК), рибосомал РНК (рРНК) ва транспорт, ташувчи РНК (тРНК). Эукариотик хужайрада РНК асосан цитоплазмада ва рибосомаларда бўлади. РНК асосан ядрога синтез қилинади. Барча хужайраларда РНК нинг ҳар уч типни ҳам оксил синтезида хизмат қилади. Бу жараёнда мессенжер РНК ахборотни ядродан оксил ҳосил бўладиган жой — цитоплазмадаги рибосомаларга етказида ва ДНК дан олинган ахборот асосида синтез қилинадиган оксил учун матрица (қолип) бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун информацион РНК (иРНК) матрица РНК си (мРНК) деб ҳам юритилади. Бу энг катта ва тез сарф қилинадиган РНК дир. Рибосомал РНК оксил синтез қиладиган «фабрика» рибосоманинг тузилишини ва бу жараёндаги унинг кимёвий ҳамда механик ҳаракатларини таъминлайди. рРНК хужайрадаги РНК нинг 80 фоизини ташкил қилади. Транспорт РНК ҳар бир аминокислота учун махсус бўлиб, унинг хиллари ҳам кўп. тРНК энг кичик молекула оғирлигига эга РНК дир. Оксил синтези жараёнида ҳар бир тРНК айрим аминокислота б-н боғланади ва аминокислота тРНК комплекси шаклида рибосомага этиб бориб, иРНК нинг айни тРНК га мувофиқ жойига, махсус кодонига жойлашади. Мана шу механизм асосида аминокислоталар синтез қилинаётган полипептид занжирининг муайян ўрнига бирин-кетин ўрнашади.

РИБСОМА, Пелейда доналари, рибонуклеопротеид доналари — оксил

синтезланадиган ҳужайра органиди. Катталиги 150—300Å. Ҳужайра цитоплазмасида эркин ётиши ёки цитоплазматик тўр мембраналарида ва ядро цитоплазмасининг ташқи қобиғида жойлашиши мумкин. Р. тенг миқдордаги РНҚ ва оксиллардан, бир-бирдан катталиги, таркибидagi РНҚ ва оксил молекулалари б-н фаркланадиган иккита суббирликдан тuzилган.

РИБОФЛАВИН — к. *Витаминлар. В₂ витамин.*

РИВОЖЛАНИШ — индивидлар пайдо бўлгандан бошлаб то умрининг охиригача ўтадиган сифат ва миқдор ўзгаришлари жараёни. Биологияда икки хил Р. тафовут килинади: организмнинг оталанишдан бошлаб ҳаётининг охиригача бўлган даври — онтогенез ва организмнинг тарихий ривожланиши — филогенез. Бу атамалар 1866 й. Э. Геккел томонидан фанга киритилган. Геккел асосий биогенетик қонуни яратди, шунга кўра организмлар ўз индивидуал ривожланиши жараёнида аждодлари тарихий ривожланишини такрорлайди.

РИГЕР СИНДРОМИ — кўзнинг туғма нотўғри ривожланиши; рангдор парда мезодерма қаватининг яхши ривож топмаслиги (гипоплазия), қорачик шаклининг ўзгариши, гавҳарнинг хираланиши ва ўз жойида силжиши, лимб яқинида ўсма пайдо бўлиши, сарик доғ соҳасида томирли парданинг ётишмаслиги (колобома) ва узокдан кўриш (гиперметропия) рефракцияси кузатилади.

РИГИ КАСАЛЛИГИ — эмадиган болалар тили остида тугунчалар пайдо бўлиши; уларнинг қаттиқ юзаси яра бўлиб, оқ қараш б-н қопланиши натижасида бола эмишга қийналади.

РИГИДЛИК — таёқдек қаттиқ бўлиб қотиб қолиш. Мускуллар тонусининг кучайиб кетиши натижасида баъзи органлар (кўл-оёқ) ёки гавда қисмларининг қотиб қолиши, мас., менингитда бўйин-энса мускуллари қотиб қолганидан бемор бошини олд томонга эга олмайди, ҳаракат қилса, қаттиқ оғрийди.

РИЗАРТРОЗ — елка бўғими ва чанок суяги б-н сон суяги ўртасидаги бўғимда бўладиган деформацияловчи артроз.

РИККЕТСИОЗ — риккетсиялар — одам ва ҳайвонларда фақат «хўжайини» ҳисобига кўпаядиган ҳаракатсиз, спора ҳосил қилмайдиган, ядро, рибосомалар, цитоплазматик мембрана ва ҳужайра қобиғига эга бактериялар кўзгатадиган бир гуруҳ юқумли касалликлар (мас., тошмали терлама, ку-иситма ва б.) нинг умумий номи.

РИЛИЗИНГ ГОРМОНЛАР, рилизинг омиллар, либеринлар, статинлар — гипоталамуснинг айрим ядроларида синтезланадиган нейрогормон — пептидлар туркуми. У гипоталамусдан қон томирлар орқали гипофизнинг олд бўлагига етиб, тропик гормонлар (тиреотропин, соматотропин, гонадотропин) ҳосил бўлиши ва ажралишини бошқаради. Р. г. ҳужайраларда синтезланади, уларнинг ишлаб чиқарилиши нерв сигналларининг гормонал сигналга айланишини ифодалайди. Тиреотропин Р. г. (ТРГ) — тиреолиберин гипофизнинг олд бўлагига тиреоид стимулловчи гормон синтезини ва ажралишини кучайтиради; лютеинловчи гормон ажралиши омили люлиберин — гипофиз олд бўлагига фолликул стимул-

ловчи гормон (ФСГ) ва лютеинловчи гормон (ЛГ) ишланиши ва секрециясини кучайтиради; кортикотропин Р. г. — гипофизнинг олд бўлагига кортикотропин синтезини ва секрециясини стимулловчи гормон. Соматотропин Р. г. (СРГ) — соматолиберин; бундай табий гормон аниқ белгиланган эмас, ammo соматотропин синтезини ва секрециясини стимуллайдиган декапептид топилган. Соматотропин ажралишини ингибирловчи гормон (СИГ), соматостатин, пролактин ажралишини ингибирловчи гормон (ПИГ), меланотропин ажралишини ингибирловчи гормон (МИГ) шулар жумласидандир.

РИНГЕР — ЛОКК ЭРИТМАСИ — физиологик эритма; Рингер эритмасидан таркибида глюкоза бўлиши б-н фарқ қилади. Таркиби жиҳатидан қон зардобига яқин; асосан, қон йўқотганда унинг ўрнини босадиган эритма сифатида ва шок ҳолатида ишлатилади.

РИНГЕР ЭРИТМАСИ — физиологик эритма; таркиби натрий хлорид, натрий гидрокарбонат, кальций хлорид, калий хлорид ва дистилланган сувдан иборат. Тадқиқот ишларида қон ўрнини босувчи суюқлик ўрнида ишлатилади.

РИНОЛИТ — бурун тоши; асосан ёш болаларда учрайди. Бунда бурунга тикилган ёт жисмлар ўз вақтида олиб ташланмаса, вақт ўтиши б-н улар атрофида таркибида оҳак тузлари ҳам бўлган бурун суюқлиги тўпланади ва у аста-секин кўпайиб, қаттиқлаша бориб, бурун тошига айланади.

РИНОМИКОЗ — бурун бўшлиғи шиллик пардасининг замбуруғлар кўзгатадиган касалликларининг умумий номи.

РИНОПАТИЯ — вазомотор ва аллергик тумовларнинг умумий номи.

РИНОРЕЯ — тумов белгиси; бунда бурун бўшлиғи шиллик пардаси ва унинг остки тўқималаридаги шиллик безлар чиқарадиган суюқлик миқдори ниҳоятда ортиб кетади.

РИНОСИНСИТ — бурун ёки ёндош бўшлиқлари шиллик пардасининг айна бир вақтда аллиғланиши.

РИНОСИНСОПАТИЯ — тез-тез тумов бўлиб туриш натижасида бурун ёндош бўшлиқларининг шиллик пардаси шишиб, унга шиллик суюқлик йиғилиши оқибатида намоён бўладиган аллергик касаллик.

РИНОСКОПИЯ — буруннинг олди, ўрта қисмларни махсус асбоблар ёрдамида кўздан кечириб текшириш усули.

РИНОФАРИНГИТ — бурун ва ҳалқум шиллик пардасининг бир вақтда яллиғланиши.

РИНОФАРИНГОСКЛЕРОМА — бурун бўшлиғи ва ҳалқум бириктирувчи тўқималарининг склерома касаллиги.

РИНОФИМА — бурун терисининг сурункали яллиғланиши; асосан бурун учи ва канотлари соҳасидаги тери қалинлашиб, қип-қизариб туради, унда инфилтрат ва тугунчалар пайдо бўлади.

РИНОЦИТОСКОПИЯ — бурун шиллик пардаси ва шиллик безлари касалликларини аниқлаш мақсадига шу безлар ажратадиган шилликни микроскоп остида текшириш усули.

РИСС СИМПТОМИ — меъда соҳасида баланд

жаранглаб эшитиладиган юрак тонлари; қорин бўшлиғида, перикард б-н диафрагма орасида чандиқли яллиғланишлар ҳосил бўлганда эшитилади. Перикардит касаллигининг белгиси.

РИФАМИЦИН (син.: рифоцин) — кучли антибактериал антибиотик; граммуқбат бактериялар, шунингдек сил микобактерияларига нисбатан фаол. Асосан стафилококklar ва б. кокklar кўзгатадиган касалликлар, зотилжам (пневмония), бронхопневмонияларда, ўпка абсцесси, плевра эмфиземаси, сепсис, энтероколит, остеомиелит, холецистит, холангит, сил ва б. касалликларда ишлатилади.

РИШТА, д р а к у н к у л ё з — одам ва хайвонлар териси остида яшайдиган нематодларга мансуб ўзига хос юмалок гижжа (махаллий номи «ришта») кўзгатадиган касаллик. Бизда тугатилгани б-н Шарк мамлакатларида ҳозир ҳам учрайди. Биринчи навбатда одамларга ифлосланган сув орқали юқини туфайли ҳамма вақт хавф туғдиради. Белгилари: баданга тошма тошади, тери қичишади, юз салқинди, айниқса паразит ўрнашган жойда, кўпинча оёқ терисиде пуфакча пайдо қилиб, ришта терини ёриб чиқади ва бошқа ўзгаришларнинг юзага келишига қулай имконият яратади.

РОВОЧ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ишлатилади. Таркибида антрагликозидлар, смодалар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари сурункали кабзиятда сурги дори сифатида ишлатилади. Ровочнинг барг банди ва йўғон томирлари кўкламда тансиқ кўкат сифатида ейлади.

РОГАЛЬСКИЙ СИМПТОМИ — кафт суяқларининг синганини аниқлаш; бармоқларни кафт-бармоқ бўғинида букилганда кафт суяқларининг бош қисми шакли ўзгарса, улар синган бўлади.

РОДЕНТИЦИДЛАР — кемирувчилар (сичқон, қаламуш ва б.) ни қириш учун ишлатиладиган моддалар.

РОДОПСИН — тўр парда таёққасимон хужайраларидаги кўрув пурпури, фусцин; оксилли компонент — опсин ва оксилсиз компонент — ретинолдан ташкил топган мураккаб тузилма. Фоторецепторларнинг ёруғлик сезувчи пигменти.

РОЖЕ КАСАЛЛИГИ — тугма юрак пороги; қоринчалараро тўсиқ (девор) мускул қаватининг нуқсони туфайли қоннинг чап қоринчадан ўнг қоринчага қараб ҳаракатланиши.

РОЗАЦЕА-КЕРАТИТ — муғуз пардада майда-майда лойқаланиш ва ярачалар пайдо бўлиши. Узок давом этиб, бора-бора кўз хиралашиб, чандиқ ҳосил бўлади. Р.-к. анке-розацеа номили тери касаллиги асосида юзага келади.

РОЗЕ — НАЙЛЕН СИМПТОМИ — касаллик белгиси. Бош мия ичи босими кўтарилиши сабабли беморда бошнинг эгиши б-н нистагм пайдо бўлиши.

РОЗЕНБАХ СИМПТОМИ — 1) асаб чарчаб, заифлашганда юқори қовоқ, қўл (бармоқлар)нинг тез-тез титраши. Тиреотоксикоз, юз нервининг чала фалажи, тарқок склерозда рўй беради. Биринчи бор немис шифокори О. Розенбах невралгия касаллигида қузатган; 2) қорин терисини игна б-н ташқаридан ичкарига қараб чизилганда мускулларининг қисқариши.

РОЗЕНБАХ СИМПТОМИ — сабаби ноаниқ касаллик. Умумий ҳолсизлик, қорин усти соҳасида оғрик, нафас олишининг қийинлашуви, юрак уришининг тезлаши, пульсининг минутага 150—300 гача етиши б-н ифодаланади.

РОЗЕНГЕЙМ СИМПТОМИ — қоринпарданинги ишқаланишидан ҳосил бўладиган шовқин; касаллик белгиси. Епишқок *перигастрит*да чап қовурга остида эшитилади.

РОЗЕОЛА — тернидаги юза жойлашган қон томирларининг яллиғланиши туфайли пайдо бўладиган пушти-қизил доғлар. Овал ёки думалок шаклда, катталлиги мошдек, баъзан нўхатдек бўлиб, бармоқ б-н босилганда йўқолади, бармоқ олинса яна пайдо бўлади. Захмининг иккинчи даврида, терлама, қизамик, қизилча ва б. юқумли касалликларда учрайди.

РОМАНОВ СИМПТОМИ — тўш орқасида ва кураклар ўртасида ҳосил бўладиган оғрик; ютинганда ва бошни орқага эгганда оғрик кучаяди. *Медиастинит* касаллигининг белгиси.

РОМБЕРГ СИМПТОМИ — статик атаксия белгиси; бемор оёқларини жуфтлаб, қўлини олдинга чўзиб, кўзини юмганида (Ромберг ҳолати) мувоzanат йўқолиб, чайқалиб кетади ва йиқилиб тушай дейди.

РОССЬЕ БЕЛГИСИ — плацента ажралганлигини аниқлашда қўлланиладиган усул; йўлдош тушгандан кейин бачадон туби пайпаслаб кўрилганда қўлга чиқиқли қаттиқлик уннайди.

РОТ АППАРАТИ — кўриш ўткирлигини аниқлашда жадвални жойлаштириш ва бир меъёрда ёритиш учун қўлланиладиган осма яшиқ.

РОТ ДОҒИ — камқонлик касаллигида кўз тўр пардасида қон қуйилган соҳа марказидаги оқ доғ.

РУБИВИРУСЛАР — таркибида РНК бўлган вируслар; тогавируслар оиласига қиради. Оғир касалликлардан бири — қизилча касаллигининг кўзгатувчиси.

РУБОМИЦИН ГИДРОХЛОРИД (син.: церубидин, дауномицин, даунорубидин ва б.) — антрациклин қатори антибиотикларидан; антибактериал ва ўсмаларга нисбатан фаол бўлиб, асосан хорионэпителиома, ўткир лейкоз ва ретикуло-саркома касалликларида ишлатилади.

РУБРОФИТИЯ — трихофитонлар кўзгатадиган дерматомикоз; бунда кўпинча тирноқ ва қўл ҳамда оёқ панжараларининг териси зарарланади.

РУДИМЕНТАР — қолдик, ривожланмаган, илк ҳолатича қолган аъзо.

РУПИЯ — яра юзасини қават-қават тўлдириб турадиган қон-йиринг аралаш мадда, пуштула.

РУТИН (син.: бирутан, рутосид ва б.) — витамин; қон томир девори ўтказувчанлигини камайтириб, уларнинг мустаҳкамлигини оширади. Асосан қон томирлар деворининг ўтказувчанлиги бузилиши б-н кечадаган касалликларни даволашда ишлатилади.

РУХ — Д. И. Менделеев даврий системасининг II группасига мансуб кимёвий элемент; символы Zп, атом номери 30, атом оғирлиги 65,38; одам организмдаги микроэлемент бўлиб, инсулин, бир қанча ферментлар таркибига қиради ва қон яратилиш жараёнида иштирок этади. Рух бирикмалари захарли.

РУҲИЙ КАСАЛЛИКЛАР, психик касалликлар, психозлар — бош мия фаолиятининг бузилишидан келиб чиқадиган хасталиklar.

Р. к. нинг пайдо бўлишида ирсий омил (насл) асосий ўрин тутди. Мас., олигофрения, психопатия, маниакал — депрессив психоз, эпилепсия ва шизофрениaning келиб чиқиши кўпинча кишининг насл-насабига боғлиқ. Сурункали алкогольизм ва гиёхвандлик ҳам бора-бора кишини Р. к. га олиб келиши мумкин. Р. к. нинг вужудга келишида кишининг ўзига хос хусусиятлари, жинси, ёши ҳам ахамиятга эга. Р. к. да асосан галлюцинация, ахлаш, шилкимлик, хаяжонланиш, онг ва хотира заифлашуви, эси пастлик, телбаллик ва х. к. ҳолатлар кузатилади.

РУҲИЙ ҲОЛАТ — к. *Психик ҳолат*.

РУҲИЯТ — к. *Психика*.

РУЯН — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизояси ва илдизи ишлатилади. Таркибида антрагликозидлар, органик кислоталар ва б. моддалар бор. Қайнатмаси, кукуни ва курук экстракти буйрак ва сийдик йўли тош касаллигида сийдик хайдовчи, оғрик қолдирувчи дори сифатида қўлланилади. Курук экстракти турли дорилар таркибига кириди.

С

САДИЗМ — жинсий бузуклик; бошқа шахсни маънавий (тахқирлаш, ҳақоратлаш) ёки жисмоний қийнаш йўли б-н жинсий майлни қондириш.

САКРОДИНИЯ — думғаза соҳасида турли сабаблар, мас., остеохондроз, остеоартроз, қаттиқ шикастланиш (йиқилганда ўтириб қолиш) натижасида пайдо бўладиган оғрик. У кучли бўлиб, доимий тус олади, баъзан умуртка поғонасининг думғаза қисмини жароҳлик йўли б-н олиб ташлашга тўғри келади. Бу кокцигодиния деб аталади.

САКРОИЛЕИТ — думғаза ва чанок бўғимининг яллиғланиши натижасида оғрик пайдо бўлиши. Шикастланиш, ревматизм, моддалар алмашинувининг бузилиши оқибатида келиб чиқади. Оғрик кўпинча беланги белгисига ўхшаса ҳам, лекин организмнинг умумий ҳолати кескин ўзгарган бўлади.

САКТОСАЛЬПИНКС — бачадон найларига суюқлик (кон, эксудат ва б.) тўпланиши натижасида ўша жойда сохта ўсма пайдо бўлиши.

САЛИ УСУЛИ — кон таркибидаги гемоглобинни колориметрик усулда аниқлаш.

САЛИУРИЯ — сийдик б-н ҳаддан ташқари кўп туз ажралаши.

САЛУРЕТИКЛАР — сийдик хайдовчи дорилар, шикбетда гипотназид, циклометназид, лазикс ва б. С. ишлатилади.

САЛЬМОНЕЛЛЕЗ — Салмон исмли олим номи б-н аталган ва ниҳоятда кенг тарқалган микроблар — салмонеллалар кўзгатадиган юқумли касаллик. Инфекция, одатда, зарарланган озиқ-овқатлар, асосан гўшт, сут, тухум ва уларнинг маҳсулотлари орқали юқади. Бунда кўпчилик беморларда ҳазм йўли яллиғланиб, гавда ҳарорати 39—40° гача кўтарилади, боши оғрийд, тез-тез ич кетади. Баъзан бундай бемор тузалгандан сўнг узок вақт бактерия ташувчи — инфекция тарқатувчи манба бўлиб қолади.

САЛЬПИНГИТ — бачадон (Фаллопий) найнининг яллиғланиши; найга сўзак, сил инфекцияси ва б. микроблар тушиши натижасида рўй беради. Бачадон найлари беркилиб қолиши ва чандикла-

ниши мумкин. Касаллик одатда ўткир ва сурункали кечади.

САЛЬПИНГОГРАФИЯ — бачадон орқали контраст модда юбориб, бачадон найларини рентгенологик текшириш.

САЛЬПИНГОЛИЗИС — яллиғланиш касалликларидан кейин кингир-қийшиқ бўлиб қолган бачадон найларини тўғрилаш операцияси. Бачадон найлари беркилиб қолиши туфайли рўй берган бепуштликда С. операцияси қўлланилади.

САЛЬПИНГОФОРИТ — к. *Аднексит*.

САЛЬПИНГОСКОПИЯ — эшитув (Евстахий) найини текшириш усули; бунда сальпингоскопни оғиз орқали ҳалқумнинг бурун-ҳалқум қисмига ёки кўпинча буруннинг пастки йўлидан бурун-ҳалқумга ўтказиб кўздан кецирилади.

САНАТОРИЙ — даволаш-профилактика муассасаси. С. ларда табиий омиллар (шифобахш иқлим, минерал сувлар, балчиқ ва х. к.) б-н бир қаторда даво физкультураси қўлланилади, парҳез овқатлар берилади, даво ва дам олиш режимида амал қилинади. Катталар, болалар, оилавий ва тунги С. бўлади.

САНАТОРИЙ-КУРОРТ КАРТАСИ — беморга санаторий-курортда даволаниши учун даволаш-профилактика муассасасининг шифокори томонидан бериладиган ҳужжат. С.-к. к. да беморнинг саломатлиги ҳақида, шунингдек клиник-диагностик маълумотлар ҳамда ушбу санаторий-курортда даволаниши учун тавсия бўлиши керак.

САНАТОРИЙ РЕЖИМИ — санаторийда беморлар ва дам олувчиларнинг яшаши, шифобахш омиллардан фойдаланиш тартибига амал қилиши лозим бўлган қоидалар мажмуи.

САНГВИЗОРБА — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ва илдизояси ишлатилади. Таркибида ошловчи моддалар, сапонинлар ва б. бирикмалар бор. Қайнатма ва экстракти меъда-ичак касалликлари (ич кетиши ва б.)ни даволаш, баъзи кон оқилларни тўхтатиш учун қўлланилади.

САНДОН — эшитув суюқларининг энг қаттаси; усти юпка парда б-н қопланган, ноғора бўшлиғи

ичида болгача ҳамда узанги суяклари ўртасида жойлашган бўлиб, уларга бўғимлар оркали бириккан.

САНИТАР, САНИТАРКА — тиббиёт маълумоти-га эга бўлмаган, ammo даволаш-профилактика ёки санитария-профилактика муассасаларида асосан хоналарни тозалаш, беморларни парвариш қилиш ҳамда тиббий ҳамшираларга ёрдам кўрсатиш ишларини олиб борувчи ходим.

САНИТАРИЯ — соғлиқни сақлаш соҳасини ифодаловчи умумлаштирилган атама. Аҳоли соғлиғига оид масалаларни, чунончи эпидемияларнинг олдини олиш, уларга қарши кураш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалда жорий этиш каби масалаларни ўз ичига олади. Уй-жой, саноат, озик-овқат ва б. с. соҳаларининг илмий-амалий асосларини ишлаб чиқади. Соғлиқни сақлашга қаратилган санитария-гигиена тадбирларини ҳамда санитария-эпидемиология хизматини амалга оширади ва уларнинг жойларда бажарилишини назорат қилиб туради.

САНИТАРИЯ АВИАЦИЯСИ СТАНЦИЯСИ — вилоят касалхоналари қошида санитария самолётлари ёки верталётлари б-н таъминланган бўлим. Узок ва бориш қийин бўлган жойларда, айниқса, бахтсиз ҳодисалар юз берганда беморларга ёрдам кўрсатиш, зарур бўлса, уларни даволаш муассасасига олиб бориш, шунингдек тиббий ходимлар, дори-дармонлар етказиб бериш учун хизмат қилади.

САНИТАРИЯ ДРУЖИНАСИ — фуқаролар мудофаасининг корхоналар, муассасалар, транспорт, жамоа ва давлат хўжаликлари, ўқув юртлиари ва б. ишлаб чиқариш уюшмаларида дастлабки тиббий ёрдам кўрсатиш учун махсус тайёрланган кўнгиллилар гуруҳи. С. д. аъзолари гарчанд тиббиёт маълумотига эга бўлмасаларда табий офатлар, йирик ишлаб чиқариш корхоналарида юз бериши мумкин бўлган аварияларда, юқумли касалликлар кенг тарқалаётган жойларда аҳолига биринчи тиббий ёрдам кўрсатиб, тиббиёт ходимларига бевосита кўмаклашади.

САНИТАРИЯ МАОРИФИ — соғлиқни сақлаш ва тиббиёт фанининг бир бўлими. Асосий вазифаси аҳолининг сийҳат-саломатлигини сақлаш, уни мустаҳкамлаш, касалликларнинг олдини олиш, фуқароларнинг тиббиёт ва санитария соҳасидаги билимини мунтазам ошириб бориш, тиббиётга оид янгиликларни тарғиб қилиш, ҳозирги замон тиббиёт фани ютуқларига асосланган соғлом меҳнат, дам олиш, овқатланиш режими тўғрисидаги маълумотларни омма ўртасида кенг ёйишдан иборат. Шу мақсадда туман, шаҳар, вилоят, республика ва баъзи йирик ишлаб чиқариш корхоналарида санитария маорифи уйлари ташкил этилади.

САНИТАРИЯ МАОРИФИ УЙИ — санитария-профилактика муассасаси (қ. *Санитария маорифи*).

САНИТАРИЯ МУҲОҒАЗАСИ — аҳоли соғлиғини сақлаш, касаллик манбаларини жойида тутатиб, касалликларнинг тарқалишига йўл қўймайлик мақсадида давлат томонидан амалга ошириладиган санитария-гигиена чора-тадбир-

лари системаси. Атроф-муҳит ифлосланишининг олдини олиш ва зарарли омилларнинг аҳоли соғлиғига таъсирини чеклаш учун курортлар, худуд ва б. жойлар ҳамда озик-овқат маҳсулотлари санитария жihatидан муҳофаза қилинади.

САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ — корхона, муассаса ва айрим шахсларнинг эпидемияга қарши санитария норма ва қоидаларини бажаришини назорат қилиб турадиган система. Санитария-эпидемиология станцияси муассасалари томонидан бажарилади. Огоҳлантирувчи С. н. — тураржойлар, корхона ва маъмурий идораларни янгитдан ёки қайта куриш мақсадида тузилган лойиҳа ва режалар санитария нормаси ва қоидалари асосида тузилганлигини назорат қилади. Кундалик С. н. — санитария-эпидемиология станцияси ходимлари томонидан ишлаб турган объектлар устидан олиб бориладиган кундалик режални ёки режадан ташқари санитария назорати.

САНИТАРИЯ ПОСТИ — 1) Қизил Крест ва Қизил Ярим Ой жамиятининг бошланғич ташкилотлари томонидан ташкил этилиб, ишлаб чиқариш ёки ўқув коллективларида шикастланишлар ва тўсатдан рўй берган касалликларда биринчи тиббий ёрдам кўрсатадиган, шунингдек тиббиёт ходимларига эпидемияга қарши курашда санитария маорифи тадбирларини амалга оширишда ёрдам берадиган; 2) граждан мудофаасининг корхоналар, муассасалар, жамоа ва давлат хўжаликлари ҳамда ўқув юртлиарида ташкил этиладиган тиббий хизмат бўлими. С. п. таркибида бошлик ва 3 та санитария дружиначиси бўлади.

САНИТАРИЯ ТЕХНИКАСИ — тураржойлар, саноат корхоналари, ташқи муҳит манбалари (тупроқ, ҳаво, ўсимликлар, сув ҳавзалари ва б.) зарарланишининг олдини олиш ва тозалигини таъминлашда қўлланиладиган техник воситалар. С. т. ёрдамида тураржойларни канализациялаш, водопровод суви б-н таъминлаш, газлаштириш, ҳаво ва сувни тозалаш, вентиляция ва б. ни текшириш ишлари олиб борилади.

САНИТАРИЯ ЭПИДЕМИОЛОГИЯ СТАНЦИЯСИ (СЭС) — санитария-эпидемиология хизматини амалга оширувчи ихтисослаштирилган муассаса комплексининг бир қисми. Республика, ўлка, вилоят, шаҳар, туман СЭСлари, шунингдек сув транспорти, авиация транспорти СЭСлари бўлади. СЭС ташқи муҳитни соғломлаштириш чора-тадбирлари устидан санитария назоратни ўрнатади; юқумли, паразитар ҳамда касбга оид касалликларнинг олдини олиш, уларни баргараф этиш, манбаларини йўқотиш тадбирларини амалга ошириш учун махсус тиббий ташкилий хизмат кўрсатади.

САНИТАРИЯ-ЭПИДЕМИОЛОГИЯ ХИЗМАТИ — давлат санитария назоратини амалга оширадиган ҳамда санитария-профилактика тадбирлари ва эпидемияга қарши кураш чораларини ишлаб чиқадиган муассасалар системаси. С. -э. х. атроф муҳитни ифлосланишдан сақлаш, аҳоли меҳнат ҳамда турмуш шаронтини соғломлаштириш ва х. к. га қаратилган умумдавлат чора-тадбирларини амалда татбиқ этиш ишини назорат қилади.

САНИТАРИЯ ҚОНУНЧИЛИГИ — аҳолининг меҳнат ва турмуш шаронтини, ташқи муҳитни санитария талаблари даражасида сақлаш, аҳоли-

га санитария ҳамда эпидемиология хизмати кўрсатишда давлат, ҳукумат органлари томонидан белгиланган қонун-қодалар мажмуи.

САНИТАРИЯ ХИМОЯ ЗОНАСИ — саноат корхоналари, киши организмга зарар келтириши мумкин бўлган захарли кимёвий моддалар б-н ишланадиган экин майдонлари, ташки муҳитни ифлослантирувчи манбалар, тураржойларга салбий таъсир этувчи, аҳолини сув ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари б-н таъминловчи манбалар жойлашган жойларни муҳофаза қилиш учун мўлжалланган қонуний зона (худуд). Бундай зоналар аҳолини захарли моддалар, шовкин ва б. салбий таъсирлардан сақлаш мақсадида ташкил этилади.

САНО — чала бута. Барги ва меваси таркибда антрагликозидлар, флавоноидлар, смола ва б. моддалар бор. Препаратлари сурги дори сифатида ишлатилади.

САНЧИҚ — қорин бўшлиғи органларида бўладиган каттик оғрик хуружлари. Қориндаги бирор орган мускулларининг узок вақт, кескин қисқаришидан ҳосил бўлади.

САПОНИНЛАР — гликозидларга мансуб азотсиз мураккаб органик бирикмалар. Уларнинг агликонлари тритерпен (тритерпен С.) ёки стероид (стероид С.) бирикмаларнинг унумларидир. Таркибда С. бўлган баъзи ўсимликлар (қизилмия, женьшенъ, полемониум, сигирқуйрук, қирқбўғим ва х. к.) таботабда организмнинг тонусини кўтарадиган, тинчлантирадиган, балғам кўчирадиган, сийдик хайдайдиган восита сифатида ишлатилади. Айрим С. (сапотоксинлар) захарли.

САРАМАС — стрептококклар кўзгатадиган инфекцион касаллик. Асосан тери яллиғланиб, кўпроқ юз, бош ёки оёқ-қўлда қизил парча доғ, шиш, оғрик пайдо бўлади. С. йирингли жароҳат, қарбункулнинг асорати сифатида, таркибда стрептококклар бўлган йиринг тўпланган жой атрофида вужудга келиши мумкин. Эритематоз, буллёз, флегмоноз, гангреноз ва б. хил С. тафовут қилинади.

САРАТОН КАСАЛЛИГИ — к. *Рак*.

САРИҚ ТАНА — тухумдонда тухумхужайра этилиб чиққанидан (овуляциядан) сўнг вақтинча ҳосил бўладиган ички секреция беши; С. т. хомилдорликни сақлаш ва унинг нормал кечишини таъминлаш учун зарур бўлган гормон — прогестерон ажратди. Агар уруғланиш рўй бермаса (аёлнинг бўйида бўлмаса), С. т. сўрилиб кетади.

САРҚОНДОЗ — гранулёматоз касаллик; ўзига ҳос гранулёмалар ҳосил қилиб, турли органларни, хусусан лимфа системаси, ички аъзолар ва терини шикастлайди.

САРҚОМА — бириктирувчи тўқимадан пайдо бўладиган хавфли ўсма; турли клиник-морфологик кўринишларга эга. С. қон орқали тарқалиб, атрофидаги тўқималарни емиради, олиб ташлангандан кейин яна ўсаверади, жуда тез метастаз беради.

САРҚОПСИЛЛЕЗ — тропик паразитар касаллик; оёқ панжаларини тупроқ ёки куч бурғас чакқанида пайдо бўлади. Паразит чакқан жойда йирик яллиғланган инфилтрат вужудга келади.

САССИҚ ТУМОВ, о з е н а — бурун бўшлиғининг ўзига ҳос сурункали касалликларидан бири. Касаллик одатда бурун чиганоқлари шиллик пардаси, унинг остидаги бириктирувчи тўқималар

ва суяк скелетининг атрофияланиши, шунингдек бурун шиллик пардасидан сассик қуюқ шиллиқ ажралоши б-н кечади. С. т. да баъзан бурун қонайди. Қасаллик кўпинча балоғат ёшида ва аёлларда учрайди.

САТИРИАЗИС — эркакларда жинсий алоқа маромининг бузилиши, жинсий алоқадан қаноатланмай, унга ружу қилиш ҳолати.

САТУРНИЗМ — кўрғошин б-н сурункали захарланиш. Бунда бемор организмда порфиринлар алмашинуви бузилиб, анемия вужудга келади, полиневрит ва б. ўзгаришлар бўлади.

САХАРОЗА — глюкоза ва фруктозадан иборат дисахарид. Истеъмол қилинадиган, овқатга ишлатиладиган қанд. Шакарқамиш, лавлаганда кўп бўлгани учун қамиш шақари, лавлағи қанди деб юритилади.

САЧРАТКИ, импетиго, ширинча — терининг юқумли йирингли касаллиги; стрептококклар ва стафилококклар кўзгатади. Аксарият ёш болаларда учрайди. Кўпинча юз, оғиз-бурун атрофи, оёқ-қўлда бўлади. Дастлаб йирингчалар пайдо бўлиб, кейинчалик улар қуриб қотади ва нзи қолмайди.

СЕБОРЕИД — себореяга ўхшаб кетадиган дерматоз; бунда чеғараланган ўчоқли эритематоз тошмалар тошади. Улар себорея тошмаси деб аталади.

СЕБОРЕЯ — ёғ безлари функциясининг бузилиши б-н кечадиган тери касаллиги. Асосан гипофиз безининг фаолиятига, ёғ алмашинуви ва тери ёғ безлари ишининг бузилишига боғлиқ. С. да ёғ безларидан ажралиб чиқадиغان ёғ қўлайиб ёки камайиб кетиб, сифати ҳам ўзгаради. Кўпинча балоғат ёшидаги ўсимларда кузатилади. С. аломатлари асосан юз, бош, кўкракнинг юқори қисми ва елкада, яъни ёғ безлари кўп жойлашган ерларда учрайди. Мойли ва қуруқ С. фарқ қилинади. Моёйли С. да тери ялтираб туради. Қуруқ С. да эса аксинча ёғ кам чиқади, тери юпка ва қуруқ бўлади. Бошга қазғоқ йиғилади. Бемор баданига пушти, қизил рангли, усти кипикли, катталиги ва шакли ҳар хил доғлар тушади.

СЕМЕНТ — бирор аъзонинг бўлаги, қисми; мас., орқа мия сегменти. Ҳомил аона қорнида ривожланаётганда дастлаб С. лардан иборат бўлади. Кейинчалик бу С. лар йиғиндисидан органлар, мускуллар, орқа мия, нерв, қон томир ва х. к. ривожланади.

СЕДАТИВ МОДДАЛАР (тинчлантирувчи моддалар) — м. н. с. га таъсир этиб, тинчлантирадиган воситалар. Тиббиёт амалиётида натрий бромид, калий бромид, валериана тиндирмаси (настойкаси) ва б. препаратлар ишлатилади.

СЕДИМЕНТАЦИЯ — суюқлик ёки газда тортиш кучи ёки марказга интилувчи куч таъсирида майда заррачалар ёки макромолекулаларнинг чўкиш жараёни; лаборатория теширувлари ва дори тайёрлашда қўлланилади.

СЕЗГИ ОРГАНЛАРИ — анализаторларнинг периферик қисми. Ташки муҳит ёки организмнинг ўзидаги турли таъсиротларни қабул қиладиган органлар. С. о. таркибига рецепторлар таъсирланганда кўзгалишга қобилиятли сезув нерви

толаларининг учи хисобланган махсус нерв тузилмалари киради. Одамда кўриш (кўз), эшитиш (қулоқ), хид билиш (бурун), маза билиш (тил), туйғу (тери) каби С. о. бор.

СЕЗУВЧАНЛИК — тирик организмнинг ташқи муҳит ҳамда ўз тўқима ва органлари таъсиротини қабул қилиш хусусияти; тор маънода *анализаторларнинг* кўзгатувчиларга жавоб қайтариш қобилияти. С. нинг асосий турлари: тери С. ги (тактил, оғрик, ҳарорат), мускул-пай С. ги, босим С. ги, шунингдек ички органлар С. ги.

СЕКВЕСТР — тўқиманинг нобуд бўлиб, ажралиб чиққан қисми. Мас., талокда инфаркт бўлганда урдан ажралган қисми ёки суяк силида окма ярадан йиринг б-н ажралаб чиқадиган ўлик суяк қисми.

СЕКРЕТ — без хужайралари ишлаб чиқарадиган ва ажратадиган, физиологик аҳамиятга эга бўлган шира суюқлиги (мас., шилимшик, тери ёғлари, гормонлар, сут).

СЕКРЕТИН — полипептид гормон. Унинг аминокислота тартиби глюкагон, вазоактив интестинал пептид ва гастрин ингибирлови пептидга яқин. Ун икки бармоқ ичакнинг шиллиқ пардасида овқат моддалари (углеводлардан ташқари) таъсирида, кислотали шароитда кучаяди. С. конга ажралади. У карбонатга бой панкреатик шира ва ўт ажралишини стимуллади, меъдада хлорид кислота ҳосил бўлишини камайтиради.

СЕКРЕТОР — *секреция* жараёнига ёки махсулотларига тегишли.

СЕКРЕЦИЯ — без хужайраларининг секрет ҳосил қилиши ва ажратиши. Ташқи ёки экзокрин С. — безлар секретларини атрофдаги муҳитга — ички органлар бўшлиғига чиқаради. Ички ёки эндокрин С. — безлар гормонлар деб аталадиган секретларини тўғридан-тўғри кон ёки лимфага ажратади.

СЕКСОЛОГИЯ — инсоннинг жинсий ҳаёти ва физиологиясини ўрганадиган фан. С. муаммолари б-н турли соҳа мутахассислари: психиатрлар, психологлар, социологлар, биологлар ва б. шугулланадилар.

СЕКСОПАТОЛОГИЯ — клиник тиббиётнинг инсон жинсий ҳаётининг бузилиши ва касалликлари, уларнинг диагностикаси, профилактикаси ва даволаш усуллари б-н шугулланадиган соҳаси.

СЕЛЕН — Д. И. Менделеев даврий системасининг VI группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Se, атом номери 34, атом оғирлиги 78, 96; С. ва унинг ҳамма бирикмалари заҳарли.

СЕМИЗЛИК, ёғ босиши — моддалар алмашувининг бузилиши натижасида тери ости клетчаткаси ва тўқималарда ортиқча ёғ йиғилиши, гавда оғирлигининг ўртача кўрсаткичдан 20 фоиз ва ундан кўпроқ ортиши. Касаллик гипоталамус иштаха марказининг заифлиги, эндокрин касалликлар ва м. и. с. касалликлари оқибатида келиб чиқади.

СЕМИНОМА — мояк эпителийси хужайраларидан ривожланадиган хавфли ўсма; кўп учрайди, лимфа тугунлари ва ички аъзоларга метастаз беради.

СЕМИОТИКА (тиббиётда) — патологик

ҳолатлар ва касаллик белгилари (симптомлари) ҳақидаги фан.

СЕНСИБИЛИЗАЦИЯ — организм ёки унинг айрим кўзгалувчи органлари (мас., сезги органлари)нинг атроф-муҳит ёки ички муҳитнинг баъзи омиллари таъсирига нисбатан сезувчанлигининг ошиши. С. бир қанча аллергик касалликлар (бронхиал астма, поллинозлар, аллергик тумов, дерматит ва б.) асосини ташкил этади.

СЕПКИЛ — теридаги сарғиш-жигар ранг, шакли ҳар хил доғлар. Улар кишини мутлако безовта қилмайди. Кўпроқ бурун, юз, бўйин, баъзан елка, кўкрак, қорин териси, шунингдек қўлнинг ташқи томонида учрайди. Қуёш таъсирида (бахорда), аксари, рентген нурлари, радиоактив омиллар, кимёвий ва б. таъсиротлар натижасида пайдо бўлади. Кўпинча оқ-сарик, малла ранг кишиларда (болалик ва ўспиринлик даврида) кузатилади.

СЕПМА ДОРИ — улушларга ажратилмаган, куруқ сочилувчан қуқун. Сиртга, хусусан чақалоқ ва гўдақлар терисидаги турли яра-чақаларнинг олдини олиш ва даволаш учун ишлатилади.

СЕПСИС — оғир инфекцион касаллик; маҳаллий инфекция ўчоғидан йиринг ҳосил қилувчи микроблар (стафилококклар, стрептококклар)нинг қонга, лимфа йўллари, улардан эса беморнинг ҳамма тўқима ва органларига тарқалиши. Бемор умумий аҳволининг оғирлашиши, ҳароратнинг кўтарилиши, хушсизлик, органларда йиринг ҳосил бўлиши (септикопиемия) ва б. б-н ифодаланади. Ч а қ а л о қ л а р сепсиси боланинг чақалоқлик даврида ривожланади; микроорганизмлар бола организмга она қорнида ёки туғруқ пайтида тери, киндик, нафас ва меъда-ичак йўли орқали ўтади.

СЕПТИКОПИЕМИЯ — йиринг метастази оқибатида рўй берадиган сепсис; бунда организмнинг заҳарланиши б-н бирга турли орган ва тўқималарда йиринг тўпланади.

СЕПТИЦЕМИЯ — сепсиснинг қонда патоген микроблар бўлганда ҳам йирингли яллиғлашиш ўчоқлари ҳосил бўлмайдиган шакли.

СЕРИН — к. *Аминокислоталар*.

СЕРОДИАГНОСТИКА — касалликни аниқлаш усули; бунда беморнинг қон зардобидидаги махсус антителоларнинг ўзига мос антигенлар б-н таъсирланиши аниқланади (мас., захмда Вассерман, ич терламада Видал реакцияси ва х. к.). Асосан инфекцион ва ноинфекцион касалликларга диагноз қўйишда қўлланилади.

СЕРОЗ ПАРДА — тана бўшлиқларини ўраб турадиган парда. Ўрнига қараб қорин пардаси, кўкрак пардаси, перикард, эпикард деб аталади. С. п. органлари ҳамма томондан (меъда, ингичка ичак), уч томондан (жигар, кўтарилувчи ва тушувчи чамбар ичак), фақат бир томондан (қорин пардаси ташқарисида жойлашган органлар — буйрак, меъда ости бези ва х. к.) ўраб туради. У сероз суюқлигининг ҳосил бўлиши ва сўрилишини таъминлайди, ўзи ўраб турган органлар ҳаракатини осонлаштиради, шаклини сақлайди, ишқаланишини чегаралайди, химоя функциясини бажарайди.

СЕРОЗ СУЮҚЛИК — сероз пардалар ишлаб чиқарадиган суюқлик.

СЕРОЗИТ — сероз парда (қорин пардаси, плевра, перикард, эпикард)нинг яллиғланиши. Кўпинча сил, ревматизм, уремия натижасида рўй

беради. Яллиғланиш геморратик тарзда ёки йирингли бўлиши мумкин.

СЕРОЛОГИК РЕАКЦИЯ — диагностика мақсадида қондаги антиген ва антителолар миқдорини аниқлаш учун қўлланиладиган реакция.

СЕРОЛОГИК ТЕКШИРИШЛАР — диагностика зардоб б-н антигенлар ёки антителоларни аниқлаш; иммунологик усул.

СЕРОЛОГИЯ — иммунологиянинг бир бўлими; организмдан ташқарида антигенлар (микроб, вирус, ёт оксиллар) б-н қон зардобни антителолари ўртасида рўй берадиган реакцияларни ўрганеди. Специфик, диагностика, даво зардобларини олиш, уларнинг фаоллиги ва таъсир этиш механизминини аниқлаш усулларини ишлаб чиқиш С. нинг асосий вазифаси.

СЕРОПРОФИЛАКТИКА — юқумли касалликларнинг олдини олиш мақсадида организмга қон зардобидан тайёрланган махсулотлар (мас., гаммаглобулин) юбориб, пассив иммунитет ҳосил қилиш усули.

СЕРОТЕРАПИЯ — одам ва ҳайвонлар юқумли касалликларини иммун зардоблар б-н даволаш усули; зардоб таркибидagi антитело (антитоксин)лар ёрдамида микроблар (токсинлар)ни зарарсизлантиришга асосланади.

СЕРОТОНИН, 5-гидрокситриптамин — биоген амин, нейротрансмиттер. М. н. с., ўпка, талок ва ингичка ичакнинг шиллик пардасида триптофандан синтезланади. С. қоннинг семиз хужайралари ва тромбоцитларда сақланади. С. нейротрансмиттер (воситачи) сифатида ингичка ичак қисқаришини кучайтиради, нафас йўлларига ва томирлар системасига ишлатиладиган миқдорига қараб кенгайтирувчи ёки қисқартурувчи таъсир кўрсатади.

СЕРТУКЛИК, т у к д о р л и к — юз ёки тананинг майин тук ўсадиган жойларини узун, тўқ рангли, дағал тук қоплаши. Туклар бир жойда (маҳаллий, мас., юзда) ёки тананинг ҳамма қисмида (тарқок) учраши мумкин. Ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши, шунингдек иссиқ, механик ва кимёвий таъсиротлар (мас., тукларни доим пинцет б-н юлиб ташлаш, қирши) натижасида тананинг маълум бир жойида тукларнинг кўп ўсиши.

СИАЛАДЕНЭКТОМИЯ — сўлак безини кесиб олиб ташлаш. Асосан пастки жағ ости ва тил ости сўлак безларини олиб ташлаш.

СИАЛАТ КИСЛОТАЛАР — бир асосли полиоксиминокислоталар; нейрамини кислота унуми. Гликопротеидлар ва гликолипидлар таркибига киради.

СИАЛАТ СИНАМА — ревматизм касаллигида яллиғланиш жараёнининг активлик даражасини аниқлаш усули. Қон зардобидagi сиалят кислоталар миқдорини фотометрик усулда ўлчашга асосланган.

СИАЛОГРАФИЯ — сўлак безларининг йўллари орқали контраст моддалар юбориб рентгенологик текшириш. Бу усул ёрдамида сўлак безлари йўллариининг очқиллиги, ҳар хил касалликлари ёки тош пайдо бўлганлигини аниқлаш мумкин.

СИБАЗОН (син.: диазепам, седуксен, реланиум ва б.) — транквилизаторларнинг бензодиазепин унумларига мансуб дори. М. н. с. га тинчлантирувчи таъсир кўрсатади, суяк мушкулларини бўшаширади, тиришишга қарши таъсирга эга, ухлатувчи ва оғрик қолдирувчи дорилар таъсири-

ни кучайтиради. С. невроз ва неврозсимон ҳолатлар, уйқусизлик, тутканоқ (эпилепсия), турли хил спазмларда, анестезиологияда эса беморларни операцияга тайёрлашда ишлатилади.

СИГИРҚУЙРУҚ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Гуллари ишлатилади. Таркибида тритерпен сапонинлар, эфир мойи, С. витамин, каротин, шиллик ва б. моддалар бор. Дамламаси балғам юшатаувчи ва кўчирувчи дори сифатида нафас йўллари касалликларида ишлатилади.

СИГМОИДИТ — йўғон ичакнинг пастга тушувчи қисми б-н тўғри ичак ўртасидаги қисми (сигмасимон ичак)нинг яллиғланиши. С. да қориннинг чап томонида оғрик, ич қотиши, оғриқли кучаник кузатилади. Ахлат шилмишиқли, баъзан қонли бўлиши мумкин. С. нинг ўткир, сурункали, қатарал, ярали, гематоген ва геморрагик турлари фарқланади.

СИГНАТУРА — 1) шифокор ёзиб берган рецепт нусхаси. Дорихонада ундан кўчирма олиниб, беморга қайтариб берилади; 2) рецептнинг бир қисми, унда доридан қандай фойдаланиш йўл-йўриқлари ҳам кўрсатилади.

СИДЕРОЗ — 1) кизил темир рудасини қазиб олувчи қончилар, қуюв цехи ишчилари, электр пайвандчилар, металл буюмларни пардозловчилар ва б. да учрайдиган ўпка қаттиқлашиши касаллиги (қизил С.). Бунда ўпка сарик-қўнғир-қизил рангли бўлиб қолади. Темир (II) - оксид ёки кўмир ва фосфор бирикмалари чангининг ўпкага ўтириб қолиши оқибатида унинг қора рангга қириши (қора С.); 2) тўқималар ва органларда темир бирикмалари тўпланиши.

СИДЕРОПЕНИЯ — қон зардобида темир миқдорининг камайиши оқибатида организмда темир етишмаслиги; мас., темир етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган анемия (қамқонлик).

СИДЕРОСИЛИКОЗ, пневмоконйоз — темир қонида ишлайдиган қончиларнинг таркибида темир ва эркин кремний (IV)-оксид бўлган чангги доим нафасга олишидан келиб чиқадиган касаллик.

СИЗЛОГИЧ, ф о л л и к у л и т — тук, соч халтачаси оғзи (фолликул)нинг йирингли яллиғланиши. Стафилококклар кўзгатади. С. га терининг тирналиши ва чакаланиши, организмда моддалар алмашинувининг бузилиши, кўп тарлаш ва б. сабаб бўлади. С. терининг тукли қисми: юз, бўйин, биллак, сон ва б. соҳаларда учрайди. Юза ва чуқур С. фарқ қилинади. Юза С. да майда, думалок, кизил тугунча ҳосил бўлиб, атрофи бир оз қичишади. С. нинг бу тури одатда 2—3 кунда йўқолиб кетади. Чуқур С. да тугунчалар каттарок бўлиб, тери қип-қизариб туради. Шу жой қаттиқ бўлиб, безиллаб оғрийди, ёрилганда ичидан йиринг чиқади.

СИЙДИК, п е ш о б — буйрақлар ишлаб чиқарадиган ва организмдан сийдик йўллари орқали чиқариб юбориладиган биологик суюқлик. Сийдик таркибида сув (96%), тузлар, моддалар алмашинуви махсулотлари (сийдикчил, сийдик кислота ва б.) ҳамда ёт моддалар бор. С. нинг фаол реакцияси одамларда истеъмол қилинган овқатга қараб ўзгаради: рН — 4,3 дан 8,0 гача бўлиши мумкин. Ажраладиган С. миқдори орга-

низдаги сув балансига боғлиқ. Одам нормада бир кеча-кундузда 1,2—1,6 л С. ажратади.

СИЙДИК ЙҮЛИ — сийдикни буйрак жомидан ковуқка ўтказувчи жуфт найсимон орган. Қорин бўшлиғининг орқа деворида, умуртка погонасининг икки томони бўйлаб жойлашган. Узунлиги 25—30 см, диаметри 2,5—13 мм.

СИЙДИК КИСЛОТА, урат кислота — пурин маҳсулоти, азот алмашинувиининг муҳим охириги маҳсулоти. Ксантиндан оксидланиш натижасида ҳосил бўлади. Асосан қушлар ажратади. Одамлар сийдигида С. к. сийдик б-н ажратиладиган умумий азотнинг 1—3 фонзини ташкил қилади.

СИЙДИК ТУТА ОЛМАСЛИК — сийиш эҳтиёжи бўлмаган ҳолда сийдик чиқариш каналидан беихтиёр сийдик ажралиши; турли урологик, гинекологик, неврологик касалликларда кузатилади. Доимий (абсолют) ва қисман (нисбий) С. т. о. ҳамда тунги сийғоклик тафовут қилинади. Доимий С. т. о. да сийдик ковуқка йиғилмай, тўхтамасдан оқиб тураверади. Бу туғма нуқсонларда бўлади. Қисман С. т. о. да сийдик беихтиёр оз-оздан келади. Киши каттик йўталганида, оғир юк кўтарганида, қулганида, аксирганида сийиб юборади. С. т. о. ковуқ ва сийдик чиқариш канали сфинктерлари шикастланганида ҳам кузатилади. Тунги сийғоклик — уйқуда беихтиёр сийиб қўйиш — кўпинча ёш болаларда учраб, м. н. с. даги вақтинча функционал ўзгаришлар сабаб бўлади ва бола 12—16 ёшга етганда тўхтайтиди.

СИЙДИК ТУТИЛИШИ, ишурия — сийдиктаносил системаси органларининг турли касалликлари: ўсма, простата бези аденомаси, шу безнинг яллиғланиши, сийдик тоши касаллиги ва б. да сийдик чиқариш канали тешигининг бекилиб сийдик тутилиб қолиши. М. н. с. касалликлари, шунингдек тўғри ичак ва бут соҳасидаги яллиғланишлар, чанок суяги шикастланиши натижасида сийдик чиқарув каналининг зарарланиши ҳам С. т. га сабаб бўлади. С. т. да беморнинг тез-тез сийгиси кистайди, бироқ сия олмайди, чов ва бут соҳасида оғрик пайдо бўлади.

СИЙДИК ЦИЛИНДРЛАРИ — сийдик чўкмаларининг цилиндр шакли элементлари. Сохта ва чин С. ц. бор. Сохта С. ц. туз, миоглобин ва бактериялардан иборат. Чин С. ц. гиалинли, донатор ва шарсимон бўлади. Сийдикда гиалинли цилиндрлар бўлиши буйракда бирор иллат борлигини кўрсатади.

СИЙДИК ЧИҚАРИШ, сийиш — ковуқ тўлганда вақти-вақти б-н уни бўшатиб туришдан иборат мураккаб физиологик жараён.

СИЙДИК ЧИҚАРИШ КАНАЛИ, уретра — сийдик системасининг ковуқдан ташқарига сийдик чиқарадиган най шаклидаги органи. Аёллар С. ч. к. (узунлиги 4—5 см) ковуқ тубидаги тешиқдан бошланиб, ташқи тешиги қин даҳлизига клитордан бир оз пастроқдан очилади. Эркакларда С. ч. к. (узунлиги 20 см) ковуқдан бошланиб, зақар бошчасининг учида ташқи сийдик чиқарув тешиги б-н тугайди.

СИЙДИК ҲАЙДОВЧИ ДОРИЛАР, диуретиклар — сийдик ажралишини кучайтириб, ор-

ганизм тўқималари ва сероз бўшлиқларидаги суюқликни камайтирадиган моддалар. С. х. д. организмда сув тўпланиб, шиш пайдо қиладиган баъзи юрак, буйрак ва жигар касалликларида қўлланилади.

СИЙДИК ҲОСИЛ БЎЛИШИ — қон плазмасидан буйрақларда сийдик ҳосил бўлиш жараёни. Организмдан моддалар алмашинуви чиқиндилари, ортикча тузлар, шунингдек сув ва б. нинг чиқиб кетишини таъминлайди. М. н. с. ва гормонлар воситасида идора этилади.

СИЙДИҚДОН — шиша, металл ёки пластикадан тайёрланган идиш; ўрнидан тура олмайдиган беморларга тугилади.

СИЙДИКЧИЛ, мочеви́на, карбамид — карбонат кислота диамиди. Азот алмашинувиининг асосий охириги маҳсулоти. Организмда метабolik жараёнларда ажраладиган аммиакни захарсизлантириш йўли; С. аммиак ва карбонат ангидриддан синтезланади. Бир кеча-кундузда одам сийдиги б-н тахминан 30 г С. ажратади.

СИКАР СИНДРОМИ — тил-ҳалқум нервининг ўткир қўзғалиши натижасида тил таги, ҳалқум, танглайда каттик оғрик пайдо бўлиши. У қулоқ, кўз, милкка таркалиб, овқат ютаётган вақтда, қайноқ ёки муздек овқат ичганда, хомуза тортганда ёки йўталганда кучаяди.

СИКОЗ — терининг сурункали йирингли касаллиги; стафилококлар қўзғатади. Асосан эркакларда учрайди. Аксарият юзининг соқол, мўйловли соҳасига, камроқ ковок, қош ва қўлтиққа чиқади. Терининг ифлосланиши, сурункали тумов, соқол олаётганда кесиб олиш, бурун бўшлиғидаги яллиғланишлар, тонзиллит, эндокрин безлар ва нерв фаолиятининг бузилиши, оғир хасталиқлардан сўнг организм ҳимоя кучининг сусайиши ва б. сабаб бўлади. С. да юзининг соқол ва мўйловли ўсадиган соҳаси, бурун қанотларининг ички юзаси, баъзан қош атрофида 1—2 та майда йирингли сизлогич пайдо бўлиб, ўртасидан тук чиқиб туради.

СИЛ, туберкулёз — сил микобактериялари қўзғатадиган юқумли касаллик. Турли орган ва тўқималарда (асосан ўпқада) ўзига хос яллиғли ўзгаришлар (хичик-кичик бўрттиқлар ёки анча катта ўчоқлар) ҳосил қилиши ва турли хил кўринишда кечиси б-н ўқоланади. С. микобактериал таёқчалари организмга асосан нафас йўллари орқали киргани учун биринчи навбатда ўпкани зарарлайди. Ўпқа сили б-н оғирган беморларнинг иштаҳаси йўқолиб, ёмон ухлайди, т-раси кўтарилади, наҳорда терлайди, дармонсизланади. Ўз вақтида даво қилинмаса, аксарият ўпканинڭ юқори бўлақларида майда ўчоқчалар пайдо бўлиб, баъзан бутун ўпқага тарқалади ва ўпканинڭ бир қисми ирийди. Суяқ, бўғим, лимфа тугунлари, хиқилдоқ, буйрак, ичак, тери С. и учрайди.

СИЛГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — сил касаллигини даволашда ишлатиладиган моддалар (изониазид, ПАСК, стрептомицин сульфат, рифампицин, циклосерин ва б.).

СИЛИҚОАНТРАКОЗ — пневмокониоз, кўмигчангини узоқ вақт ютишдан пайдо бўладиган касаллик.

СИЛИКОЗ, пневмокониоз — таркиби кремний қўш оксид заррачалари бўлган чангленни узоқ вақт ютишдан пайдо бўладиган ўп

касаллиги. С. асосан тоғ руда саноатида, ер ости шахталарида, машина қурилиши саноатида ва шунга ўхшаш соҳаларда ишловчи кишиларда кузатилади.

СИЛИКОТУБЕРКУЛЕЗ — силикозга йўлиққан кишиларда учрайдиган сил касаллиги. Силикоз асорати.

СИЛЬВЕРШЕЛЬД КАСАЛЛИГИ — суяқлар тоғай кисмларнинг ногўғри ўсиши (хондродисплазия). Бунда қўл-оёқларнинг юкори ва ўрта кисмлари қалта, эпифиз кисми йўғон, умуртка поғонаси қийшиқ, бўй пакана, оёқ маймок ва бурун эгарсимон бўлади.

СИМБЛЕФАРОН — кўз соккаси шиллик пардасининг кўпинча пастки қовоқ шиллик пардасига ёпишиб қолиши. Трахома, кўзнинг кимёвий моддалар, қайноқ буғ, металл ва оҳақ эритмаларидан куйиши ёки пўрсилдоқ яра сабаб бўлади.

СИММОНДС — ШИЕН СИНДРОМИ, гипоталамус — гипофиз кахексияси, гипопитуитаризм — аденогипофиз ва оралик миядаги деструктив ўзгаришлар натижасида ҳамма троп гормонлар секрецияси камайиб кетиши ёки йўқ бўлиши оқибатида келиб чиқадиган касаллик. Унга ўсмалар, қалла суяги шикастланишлари натижасида аденогипофизга қон куйилиши, туғиш вақтида кўп қон кетиши оқибатида гипофиз некрози сабаб бўлади. Қалқонсимон без, жинсий безлар, буйрак усти бези фаолиятининг кескин пасайиши белгилари ва кахексия рўй беради.

СИМОБ — Д. И. Менделеев даврий системасининг II группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Hg, атом номери 80, атом оғирлиги 200,59; кумушимон суюқ металл, С. ва унинг кўпчилик бирикмалари одам учун захарли.

СИМПАТАЛГИЯ — вегетатив нерв системаси симпатик кисмининг зарарланиш синдроми; тўқималар ачишиб оғрийди ва трофик ўзгаришга учрайди (шиш пайдо бўлиб, терининг ранги ўзгаради, маълум бир жой терлайди ва б.).

СИМПАТИК НЕРВ СИСТЕМАСИ — қ. *Вегетатив нерв системаси*.

СИМПАТОЛИТИКЛАР — адренергик нерв толаларининг охирларида норадреналин медиаторининг ажралишига қаршилик кўрсатадиган ва шу сабабдан импульслар ўтишини тўхтатадиган моддалар; улар адреноблокаторлардан фарқ қилиб, адреноресепторларнинг норадреналинга бўлган сезувчанлигини оширади. С. дан октадин ва резерпин гипертония касаллигида, орнид эса юрак аритмиясида қўлланилади.

СИМПЕКЦИЯ — шахват қуюқлашуvidан тошчалар пайдо бўлиши; тош асосан шахватда ва уруғ пуфакчасида бўлади. Одатда уруғ каналчаларидан тушиб кетади.

СИМПТОМ — патологик ҳолат ёки касаллик белгиси. Субъектив (бемордан сўраб олинган) ва объектив (беморни турли йўл, мас., рентген б-н текшириб билинган) С. лар фарқ қилинади.

СИМПТОМАТИКА — касаллик группалари ёки адрим касалликлар белгиларининг йиғиндиси. Ички касалликларни аниқлашда фойдаланилади.

СИМУЛЯЦИЯ — муғомбирлик б-н ўзини касаллик ҳолатига солиш, хаста қилиб кўрсатиш. Кўпинча невроз, истерия каби руҳий касалликлар б-н орган беморларда кузатилади.

СИМФИЗ — ёриксимон бўшлиғи бўлган тоғай ёрдамида суяқларнинг бир-бирига бирикishi.

СИНАЛГИЯ — бирор тўқима ёки орган касалланганида (шикастланганда) пайдо бўлган оғрикнинг шу тўқима ёки органдан бошқа ерда сезилиши.

СИНАЛЬБУМИН — қон зардобдаги ўзининг физиологик моҳиятига қўра инсулинга қарши бўлган альбумин.

СИНАПС — нейронларни ўзаро боғлайдиган морфологик тузилма. Атамани инглиз физиологи Ч. Шеррингтон нейронларо алоқани тушунтириш учун қўллаган. С. орқали нерв танасида ҳосил бўлган қўзғатувчи ёки тормозловчи импульс тўлқинлари биокимёвий моддалар ёрдамида бошқа нерв толаси (ўсққчаси)га ўтади.

СИНАРТРОЗ — суяқларнинг зич толасимон бириктирувчи тўқима (синдесмоз), тоғай (синхондроз) ёки суяқ тўқимаси (синстоз) ёрдамида узлуксиз бирикиб кетиши.

СИНДАКТИЛИЯ — ривожланиш нуқсон; қўл ёки оёқ бармоқларининг ёнидагисига бутунлай ёки қисман бирикиб ўсиши.

СИНДЕСМОЛОГИЯ — суяқларнинг ўзаро бирикувини ўрғанадиган фан. Анатомиянинг бир бўлими. Умуийи ва хусусий С. фарқ қилинади.

СИНДРОМ — ягона патогенез б-н боғлиқ касаллик белгиларининг биргаликда юзага чиқиши; мустақил касаллик (мас., Меньер синдроми) ёки бирор касаллик босқичи (мас., сурункали нефритда нефротик С., уремия) деб қаралади.

СИНЕРГИЗМ, (синергия -1) физиологияда — айрим аъзо ёки системаларнинг биргаликдаги таъсири; 2) фармакологияда дори моддаларининг биргаликдаги таъсири; бунда улар бир-бирининг таъсирини кучайтиради.

СИНЕРГОАНТАГОНИЗМ — икки дори моддаси бир хил дозада юборилганда бир тарафлама синергик (ўхшаш), ўзгача дозада эса қарама-қарши (антагонистик) таъсир этиши.

СИНЕРЗИС — дисперс муҳитдаги студень ва геллар ҳажмининг суюқлик ажралаши ҳисобига ўз-ўзидан қисқариши ёки камайиши. Аксарият қон куйқасининг ҳосил бўлишида кузатилади.

СИНЕСТЕЗИАЛГИЯ — гавданинг хоҳланган жойини қўзғатилганда оғрик хуружи пайдо бўлиши; каузалгиянинг оғир хили белгиси.

СИНЕСТЕЗИЯ — зарарланган симпатик нерв толаларида оғрик таъсиротининг кучайиши; бунда оғрик фақат зарарланган соҳада эмас, балки унга қарама-қарши томонда ҳам кузатилади.

СИНОВИАЛ ПАРДА — эндотелиал ҳужайралар ва улар остидаги говак толали бириктирувчи тўқима қавати. Бўғим, пай қини ва синовиал халтани ичидан ўраб туради.

СИНОВИАЛ ХАЛТА — ичида синовиал суюқлик бўлган халта. Мускул пайларининг суяқларга ишқаланадиган жойларида бўлиб, пайларни суяқларга ишқаланишдан сақлайди ва мускулларнинг иш қобилиятини оширади.

СИНОВИОАРТИТ — синовиал парда ва бўғимларнинг бир пайтда яллиғланиши (қ. *Артрит*, *Синовит*).

СИНОВИОМА — бўғим синовиал пардаси ва

қинларидан ривожланадиган хавфсиз ўсма. Синовиал саркомага ўтиб кетиши мумкин.

СИНОВИТ — бўғимлар синовиал пардасининг яллиғланиши. С. бўғимларнинг шикастланиши, коллаген касалликлар ва баъзи бир юқумли касалликлар оқибатида келиб чиқади. Бўғимда оғрик, қизариш, шиш пайдо бўлиб, ҳаракати чекланади.

СИНОКАРОТИД ЗОНА — рефлексоген зона; умумий уйку артериясининг ташки ва ички уйку артерияларига ажраладиган ерида жойлашади. С. з. қондаги газ таркиби ва артерия босимининг бошқарилишида иштирок этади.

СИНОПТОФОР — ғилайликни аниқлаш ва даволашда ишлатиладиган асбоб. Бу асбоб ёрдамида ғилай кўзининг нур синдириш субъектив ва объектив бурчаклари, иккала кўз б-н бир нарсани яхши кўра олиш лаёқати текширилади.

СИНОРХИДИЯ — туғма нуқсон; бунда мойя ёрғоққа тушмай, қорин бўшлиғида тутилиб, у б-н ўзаро битишиб кетади. Уни операция қилиб ажратилади ва мойя ёрғоққа туширилади.

СИНОСТОЗ — нормада суяклар орасидаги юпка парданинг суякляниб кетиши. Мас., калла айрим суякларининг, айниқса унинг қопқогини ташкил қилган суякларнинг чоклар ҳосил қилиб қўшилиши; думғаза умуртқалари орасидаги тоғайларнинг суякляниб, бир бутун думғаза суягини ташкил этиши ва х. к.

СИНУСИТ — бурун ёндош бўшлиқлари шиллик пардасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

СИНУСТРОМБОЗ — сигмасимон синус тромбоз лебити; ўрта кулоқнинг ўткир ва сурункали йирингли яллиғланиши асорати сифатида намоён бўлади.

СИНХОНДРОЗ — қ. *Синартроз*.

СИНЦИТИЯ — бир неча ҳужайраларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган тўқима. Ўсиқлари бир-бирига қўшилиб, тўр ҳосил қиладиган ҳужайрадан иборат. Мезенхима, ретикуляр тўқима ва сийрак тоғали шаклланмаган бириктирувчи тўқималар С. тузилишига эга.

СИРИНГОАДЕНОМА — тер безлари чиқарув йўллари аденомаси; асосан бошининг сочли қисмида бўлади.

СИРИНГОБУЛЬБИЯ — *сирингомиелия*нинг бир хили; узунчок миянинг зарарланиб, бўшлиқлар ҳосил бўлиши. Бунда юзда сезувчанлик ўзгариб, бульбар фалаж белгилари тобора зўрайиб боради, айни вақтда сўзлаш, ютиш, чайнаш, нафас олиш каби жараёнларнинг кескин ўзгариши кузатилади.

СИРИНГОМИЕЛИЯ — нерв системасининг сурункали касаллиги; асосан орқа мия зарарланиб, кулранг моддасининг орқа шохларида ёки ўрта қисмларида бўшлиқлар ҳосил бўлади ва улар ичиде нерв тоғалари, таначалари узилганлиги учун шу сегмент соҳасида оғрик ва иссиқ-совуқни сездирувчи импульслар ўта олмайди, бемор иссиқни ва игна санчигини сезмай, термоанестезия фақат кўлда ёки ярим танада сақланиб қолади.

СИРКА КИСЛОТА — ўткир ҳидли рангсиз суюқлик. Сувсиз С. к. музга ўхшаганлиги учун «муз кислота» ҳам дейилади. Унинг суюқланиш т-ра-

си 16,75°С, кайнаш т-раси 118,1°С. Ацетальдегидни оксидаб ва б. усулларда олинади. С. к. озиқ-овқат саноатида, доривор ва хушбўй моддалар, хлорсирка кислота олишда, эритувчи сифатида, мас., целлюлоза ацетати олишда қўлланилади.

СИРТ-АКТИВ МОДДАЛАР — бир-бирига тегиб турувчи икки жисм орасидаги сатҳда, яъни фазалар орасидаги сиртда адсорбцияланиб, уларнинг сирт таранглигини камайтирадиган моддалар.

СИСТОЛА — юрак бўлмачалари ва қоринчаларининг қисқариши; бунда қон артерияларга ҳайдалади. С. нинг диастола б-н изчил алмашишиб туриши юрак фаолияти циклини ташкил этади.

СИСТОЛИК ҲАЖМ — юракнинг бир қисқаришида томирларга чиқариладиган қон ҳажми. С. х. одам тинч турган вақтида 60—80 см³ га тенг бўлади.

СИТОМАНИЯ — ўқтин-ўқтин кузатиладиган очкўзлик; баъзан маниакал-депрессив психоз ва прогрессив фалажда учрайдиган симптом.

СИФИЛИД — захм тошмалари.

СИФИЛИДОЛОГИЯ — тери ва таносил касалликлари фанининг захми ўрганадиган бўлими.

СИФИЛИС — қ. *Захм*.

СКАЛЬПЕЛЬ — жарроҳликда тўқималарни кесишда ишлатиладиган кичикроқ махсус металл пичоқча. Узунлиги 12—15 см, кесадиغان қисми калта ва дастаси узун бўлади. Қоринчали С., кўз скальпели, ўткир учли С., тўғри С., стоматологик С. фарқ қилинади. Ҳозир лазер ва ультратовуш С. лари ҳамда «электрскальпеллар» мавжуд.

СКАНИРЛАШ — радиоизотоп диагностиканинг кенг тарқалган усули; орган ва тўқималарнинг маълум радиоактив препаратларни тўплаб боришга ва бунинг натижасини сканир деб аталадиган махсус аппарат ёрдамида қайд қилишга асосланган. Радиоизотоплар б-н ички органларни сканирлаш текшириладиган органининг организмда қандай жой олгани, унинг шакли ва катта-кичиклигини, шунингдек унда патологик ўзгаришлар бор-йўқлигини аниқлашга имкон беради.

СКАРИФИКАТОР — жарроҳликда тери ва юпка пардаларни тирнаш учун мўлжалланган пичоқ. Перикард ва тери учун ишлатиладиган турлари бор.

СКАРИФИКАЦИЯ — тўқималарни скарификатор б-н тирнаш. Мас., диагностика, даво мақсадида тери орқали ҳар хил вакциналар томизишда ана шу усулдан фойдаланилади.

СКАРЛАТИНА — бета гемолитик стрептококк кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик. Одатда бемордан ҳаво орқали юқади. Асосан болаларда учрайди. Умумий захарланиш, томоқ, лимфа безларининг яллиғланиши, майда нукта-нукта тошмалар топиши ва х. к. б-н ўтади.

СКЕЛЕТ — организмдаги зич, бириктирувчи тўқимали, асосан суяк тўқимасидан иборат тузилмалар системаси. Қалла, оёқ-қўл ва тана суякларидан (200 дан ортиқ) ташкил топган. Организмнинг асоси бўлиб, таянч функциясини бажаради, шунингдек ички органларни механик таъсиротдан ҳимоя қилади. Моддалар алмашинувида иштирок этади.

СКИАЛОГИЯ — рентгенологиянинг бир бўлими. Рентгеноскопия ва рентгенографияда рентген нурлари таъсирида экран ёки плёнкага одам

органларининг сояси тушади. Соялар (силуэт) касаллик хилига караб ҳар хил тасвир беради. С. ана шу соялар ҳолати, шакли, ҳажми ва уларнинг қайси касаллик учун характерли эканлигини ўрганади.

СКИАСКОПИЯ — кўзнинг нур синдириш лаёқати — рефракциясини объектив текшириш усули. Кўз қорачиғини кенгайтириб текширилса, натижаси янада аниқроқ бўлади. Қўзойнакнинг (+) ёки (—) лиги неча диоптриялигини аниқлашнинг объектив омилларидан биридир.

СКЛЕРА — кўз соққасининг ташки — биринчи (ўнгла ва чапга караганда яхши кўринадиган) оқ пардаси. С. энг қалин, бақувват, ички нозик пардаларни сақлайдиган, кўз ичи босимини идора қиладиган пардадир.

СКЛЕРИТ — склеранинг яллиғланиши. Кўз оки ва шиллик пардасининг қизариши, кўз ёшланиши, огриши б-н намоён бўлади; сил, захм, ревматизм ва б. касалликлар ёки кўз шикастланиши оқибатида ривожланади.

СКЛЕРОДАКТИЛИЯ — склеродермия оқибатида қўл бармоқларининг яллиғланиши; бунда бармоқ ярим букилган ҳолда бўлиб, териси юпка тортиб атрофияланади, ҳаракати чекланади.

СКЛЕРОДЕРМИЯ — терининг яллиғланиши; бунда терининг маълум бир жойи ёки талайгина қисми дағал тортиб қалинлашади, кейинчалик фиброз, атрофия ривожланади.

СКЛЕРОЗ — сурункали яллиғланишлар оқибатида орган ва тўқималарда бириктирувчи тўқималар ўсиб кетиши ва уларнинг қаттиқлашиб қолиши. С. тарқалган ва ўчоқли бўлиши мумкин. Тарқалган С. да органлар қаттиқлашишдан ташқари, бужмайиб, юзаси донатор ёки гадирубудир бўлиб қолади (иккиламчи буйрак бужмайиши, жигар ва ўпка циррози). Ўчоқли С. эса некроз ўчоқларида чандиклар ҳосил қилади.

СКЛЕРОМА — Фриш — Волкович таёқчаси кўзгатадиган сурункали инфекциян касаллик; бунда ўзига хос қаттиқ грануляциян тўқима ўсиб, кўпинча бурун бўшлиғи шиллик қаватининг терида ўтиш жойида пайдо бўлади ва бурун бўшлиғи орқали бурун ичига, у ердан ҳалқум ва ҳикилдоққа тарқалади. Нафас йўллари, ҳалқум ва ҳикилдоқ бўшлиқлари торайиб қолади, нафас олиш қийинлашиб, асфиксия рўй беради, баъзан бемор ўлиб қолиши ҳам мумкин.

СКЛЕРОНИХИЯ — тирноқ пластинкаси гипертрофияси; бунда тирноқ қаттиқ, дағал, ранги синик ва осон синувчан бўлади.

СКЛЕРОУВЕИТ — склера б-н томирли парданинг биргаликда яллиғланиши. С. оғир касаллик бўлиб, кўз анча хиралашади, санчиб огрийд, қизаради, склера шишади. Ревматизм, токсоплазмоз, грипп ва б. касалликлар сабаб бўлади.

СКЛОВСКИЙ СИМПТОМИ — теридаги пуфакчаларнинг аввал атрофини, кейин ўзаро сиқиши туфайли пучайиши б-н намоён бўладиган белги. Бундай ўзига хос белги фақат сувчечакда кузатилади.

СКОЛИОГРАФ — умуртқа поғонасининг ён томонга қийшайишини ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб. Бунда тасвир фронтал текисликда олинади.

СКОЛИОЗ — умуртқа поғонасининг ён томонга қийшайиши. Рахит, қадди-қоматининг нотўғри бўлиши, умуртқа поғонасининг шикастланиши, нерв системасининг баъзи касалликлари сабаб

бўлади. С. кўкрак кафаси шаклининг ўзгариши — букриликка олиб келади. Келиб чиқишига кўра туғма ва орттирилган С. фарқ қилинади.

СКОЛИОЗОМЕТРИЯ — умуртқа поғонасининг ён томонга қанчалик қийшайганлигини ўлчаш. Бунда Микулич, Биля — Қирхгоф ва Шульцес асбобларидан фойдаланиш мумкин.

СКОПУЛЯРИОПСИОЗ — паразит замбуруғлар кўзгатадиган сурункали микоз. Оёқ бош бармоғининг пластинкаси, қамдан-қам тери, тери ости клетчаткаси ва ички органларнинг зарарланиши б-н кечадиган касалликлардан бири.

СКОТОМА, доф — кўз ички пардаларининг турли касалликлар натижасида яллиғланиб, кейинчалик чандиклар пайдо бўлганда кўриш майдо-нида уларнинг сояси — доғ ҳосил бўлиши.

СКРИНИНГ — текширувдан ўтказиш маъносини англатадиган умумий ном. Бир неча маънода қўлланилади: т и б и ё т д а — айрим касалликлар, мас., юрак-томир касалликларининг аҳолининг қайси гуруҳида кўп ёки кам тарқалганлиги, меҳнат қобилиятига ва б. тиббий-ижтимоий ҳамда иқтисодий масалаларга таъсирини аниқлаш мақсадида оммавий кўриқдан ўтказиш. Фармакологияда — дори моддалари сифатида қўлланиладиган қимёвий ёки биологик усулда синтез қилинган махсулотларни шифобахш таъсирга кўра танлаш.

СКРОФУЛОТЗЕБЕРКУЛЕЗ — болаларда учрайдиган бирламчи сил-блефарит, фликтенулёз кератоконъюнктивит, сурункали ринит ва лимфаденит б-н ифодаланади.

СКРОФУЛЮС — сил касаллигининг тери зарарланиши б-н ўтадиган тури. Бунда терида майда (тўғноғич бошидек) пушти ранг тошмалар пайдо бўлиб, усти майда тангачалар б-н қопланади. Тошмалар асосан бадан, қўл-оёқнинг орқа қисмларига тошиб, бир неча ҳафта ёки ойлар мобайнида сақланиб туради, кейин ҳеч из қолдирмай йўқолиб кетади.

СМЕГМА — эрлик олати (закар) чекка кертмаги ички варағи безларидан чиқадиган шилимшиқ модда (секрет). Олат бошчасини намлаб туради.

СМЕГМОЛИТ — смегма тоши. С. да-олат бошида оғрик ва кичишиш пайдо бўлиб, сийиш қийинлашади. Баланопоститга сабаб бўлади.

СМИТ УСУЛИ — буйракдан қон ўтиш миқдорини диодраст клиренси б-н аниқлаш. Диодраст буйрак қилнайчаларидан қонга қайта сўрилади.

СНЕГИРЕВ БЕЛГИСИ — ҳомиладорликнинг илк белгиси; бунда қорин-қин орқали қўл б-н механик таъсир этиб кўрилганда ҳомиладор аёл бачадони қисқариб, унинг девори бир оз қаттиқлашади, таъсирот тугагандан сўнг яна юмшоқ бўлиб қолади.

СОВУҚ ОЛИШИ — турли органлар ва тўқималарнинг совуқдан зарарланиши. Асосан қон томирларининг совуқ таъсирида давомли тораиши натижасида рўй берадиган турғун ўзгаришлар сабаб бўлади. Фақат қаттиқ совуқ кунлари эмас, балки ҳарорат 0° атрофида бўлганда ҳам С. о. мумкин. Бунда тери шишади, кўкаради, огрийд, пуфакчалар пайдо бўлади. Бир неча кундан кейин улар ўрнидаги тўқималар ўлади ва чандиклар ҳосил бўлади.

СОДОКУ — каламуш тишлаганда *Spirillum* типог бактерияс оркали одамга юкадиган касаллик. Ўткир бошланиб, бемор иситмайди, мускуллари қакшаб оғрийд, жароҳатланган жой яллиғланишга учрайди. Некроз, ташки лимфа безлари, лимфангит ва лимфаденит кўринишида шикастланади.

СОКОЛОВСКИЙ АППАРАТИ — елка ва билак суяклари сениб, суяк бўлаклари бир-биридан қочганда уларни ўз жойига келтириш, сўнгра гипс б-н маҳкамлаб қўйиш учун ишлатиладиган аппарат. Уни синган кўл томонидан қўйилади.

СОЛАБ, салеб — кўп йиллик ўт ўсимлик. Туганаги ишлатилади. Таркибида шиллик моддалар, қаржмал ва б. моддалар бор. Дамламаси меъда-ичак касалликларини даволашда ўраб олувчи дори сифатида ишлатилади.

СОМАТИК НЕРВ СИСТЕМАСИ — одам ва ҳайвонлар нерв системасининг бир қисми. Ҳаракатлантурувчи ва сезувчи нерв тоаларидан ташкил топган. С. н. с. кўндаланг-тарғил скелет мускуллари ва сезги органларини иннервация қилади, ихтиёрий ҳаракат ҳамда сезги функцияларини таъминлаб туради. С. н. с. да нерв импульслари 120—140 м/с тезлик б-н тарқалади.

СОМАТИК СОН — маълум биологик турга хос тана хужайраларидаги хромосомалар микдори. Ҳар бир тур учун хромосомалар микдорининг ўзгармаслиги — хромосомалар сонининг доимийлиги қонунини келтириб чиқаради.

СОМАТОЛИБЕРИН — к. *Рилизинг гормонлар*.

СОМАТОЛОГИЯ — антропологиянинг бир бўлими; одамлар тана тузилишининг индивидуал ва умумий ўзгарувчанлик қонуниятларини ўрганади.

СОМАТОМЕДИНЛАР — ўсишни кучайтирувчи ва инсулинга ўхшаш таъсир этувчи биологик фаол полипептидлар туркуми. С. га одам қонидан ажратиб олинган А ва С С., қоннинг антигнсулин, антителолар томонидан жабрланмайдиган I, II инсулинсимон таъсирга эга омиллари ва бошқа бир нечта моддалар қиради. Улар тузилиши ва таъсирга қўра бир-бирига ўхшаш. С. нинг биологик таъсир жуда кенг. Улар тоғай ўсишини ва ундаги бир қатор биокимёвий жараёнларни қувватлайди. Қондаги С. асосан жигардан келиб чиқади. Улар микдори соматотроп гормонга (СТГ) яқиндан боғлиқ бўлса ҳам, С. таъсири анча хилма-хиллиги б-н фарқланади.

СОМАТОМЕТРИЯ — антропология усуллари-дан; бу усул б-н инсон танасининг массаси ва ташки тузилиш ўлчамлари аниқланади.

СОМАТОСКОПИЯ — одам танаси тузилишининг ўзига хос белгиларини аниқ тасвирлайдиган усуллар мажмуи. Антропоморфологияда кенг қўлланилади.

СОМАТОСТАТИН — соматотроп гормон ва гипофизнинг бошқа бир нечта гормонлари секрецияси-ни, периферик эндокрин безлар функциясини ҳамда меъда-ичак ферментларини сусайтириш хусусиятига эга гипоталамик нейрогормон. С. асосан гипоталамуснинг нерв ядроларида, шунингдек нерв системасининг бошқа бўлимларида ва меъда-ичак йўлида синтезланади. С. таъсир спектрининг анча кенг бўлиши унинг дори сифатида қўлланишини қийинлаштиради.

СОМАТОТРОП ГОРМОН (СТГ), соматотропин — ўсиш гормони. Гипофизнинг олд бўлаги гормони. Оксил табиатига эга. Организмда моддалар алмашинувнинг барча турларини ростлаб туради. Асосий таъсири оксил алмашинуви-га анаболик (оксилларни ўзлаштириш, синтетик жараёнларни кучайтириб, емирилишни пасайти-риш) эффектдан иборат; скелет ўсишини кучайти-ради, танани катталаштиради. С. г. ортинча ишлаб чиқарилганда *акромегалия* номли оғир касаллик келиб чиқади, ёш организмда гигантизм кузатилади. С. г. ва бошқа бир қатор троп гормонлар етишмаганда одам ўсишдан кескин орқада қолади, скелет ва бошқа тўқималар дифференциациялашиши секинлашади, бу *на-низмга* сабаб бўлади.

СОМНАМБУЛИЗМ, лунатизм — онг бузили-ши; бунда бемор уйкуда одатдаги ҳаракатларни гайририхтиёр бажаради (мас., юриди, буюмлар-ни олиб тахлайди ва х. к.).

СОН — оёқнинг чанок-сон бўғимидан тизза бўғимигача бўлган қисми; юқоридан чов ва думба бурмалари б-н, пастдан тизза соҳаси б-н чегара-ланган. С. сон суяги, унинг атрофидаги мус-куллар, қон томир ва нервлардан иборат бўлиб, уларни тери ости пардаси, ёғ қатлами ва тери қоплаб туради.

СОРЕЗИ СИМПТОМИ — беморни чалқанча ётқизиб, ўнг чов соҳасини босганда ўнг қовурга остида оғриқ пайдо бўлиши; сурункали аппенди-цит белгиларидан бири.

СОХТА БЎҒИМ, псевдоартроз — синган суяклар тўғри битмай, улар бўғимлари орасига мускуллар ёки бошқа тўқималар кириб қолиши, суякларнинг бир-биридан ажралиб кетиши ва б. сабабли пайдо бўладиган бўғим. Қўпинча болдир суяклари синганда ҳосил бўлади. Тугма ва ҳаётда орттирилган тури бор. С. б. нинг шалви-раб турадиган хилида қўл ёки оёқ ҳамма томонга ҳаракат қилаверади.

СОХТА ГЕМАТУРИЯ — сийдикда қон пигмент-лари аралашмалари бўлиши (мас., гемоглобин-уряд) туфайли унинг қизил ранга бўялиши.

СОХТА ПЕЛАДА — сочиник тушиб кетиши; бун-да шу жой териси атрофияга учраб, қал бўлиб қолади.

СОХТА ЧИПҚОНЛАР, псевдофурунку-лэз — талайгина тер безлари ёки тер чиқарув йўллариининг йирингли яллиғланиши; асосан эма-диган болаларда кузатилади. Қўпинча улар бошида, энса ва бўйин соҳаларида турли катта-ликдаги, безиллаб оғриб турадиган қўқимтир-қизғиш рангли яллиғланган шишлар пайдо бўлади. Шишлар пишиб ёрилганда чипқонга хос «ўликсиз» қон аралаш йиринг чиқади ва битган-дан сўнг чандик қолади.

СОХТА ХОМИЛАДОРЛИК — аёлларда рухий бузилиш натижасида содир бўладиган патологик ҳолат; бунда ҳайз кўриш тўхтайд, хомила-дорликнинг бошқа белгилари (қорин қаппайиши ва б.) ҳам кузатилади.

СОЧ — одамнинг бош терисидан ўсадиган ипси-мон шох унум. С. майин, дағал, жингалак бўлади. С. нинг тери устидаги қисми тола, тери остидаги қисми эса илдиз дейилади. С. илдизи С. халтача-сида жойлашган. Халтачанин ички қинида С. пи-ёзчаси ва сўргичи ўрнашган. С. асосан азот ва олтингурутга бой оксилли шох мода — кера-

тиндан ташкил топган. С. ранги кора, малла, оқиш бўлади, бу сочдаги пигментлар микдорига боғлиқ. Еш ўтган сайин пигментлар камайиб. С. оқара бошлайди. С. ниёзчадан ўсади, бу жараён организмнинг умумий аҳолига, нерв ва эндокрин система ҳолатига, моддалар алмашинуви, овқатланиш тарзи, шунингдек уни парвариш қилишга боғлиқ.

СОЧ ОҚАРИШИ — соч рангининг ўзгариши; соч илдизи пигментининг камайиши ёки йўқолишидан келиб чиқади. Асосан киши қариганда кузатилади. 35—40 ёшларда бир-иккига тола оқариб, кейинчалик кўпая бошлайди, баъзан соч вақтидан илгари оқариши ҳам мумкин. Дастлаб чеккадаги, кейинроқ бутун бошдаги соч оқаради; кош ва киприклар кечроқ оқаради. Қариганда С. о. нормал физиологик ҳолатдир; ёшликда С. о. га нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, камқонлик, витаминлар етишмаслиги, асабий ҳолат, ўта толиқиш ва б. сабаб бўлади. Вақтидан илгари С. о. ирсий бўлиб, наслдан-наслга ўтиши ҳам мумкин.

СОЧ ТЎКИЛИШИ — сочнинг бутунлай ёки қисман тўкилиши. Қарликда С. т. ёш улғайиши б-н терида юз берадиган ўзгаришларга, шунингдек соч оқариши каби нормал физиологик ҳолатга ёки организмнинг умумий қаршига боғлиқ. Вақтдан илгари С. т. турли ёшда кузатилиб, кўпинча бирор бетоблик аломати бўлиши мумкин. С. т. га аксарият себорея сабаб бўлади. Болаларда С. т. оғир юқумли касалликлар (грипп, безак ва б.), шунингдек организмда витаминлар етишмаслиги, жигар, меъда-ичак, нерв системаси, қалқонсимон без ва жинсий безларнинг сурункали касалликлари оқибатида рўй беради. Баъзан соч пиёзча қисмининг тўла ривожланмаслиги туғма соч чиқмай қолишига сабаб бўлади.

СОҚОВЛИК — эшитув органининг туғма етишмаганлиги ёки илк болалик даврида рўй берган қарлик оқибатида, шунингдек миёдаги нутқ марказларининг етарли такомиллашмаганлиги ёки шикастланиши натижасида келиб чиқадиган нуқсон. Эшитиш қобилияти сақланиб қолганда эса С. к. нутқ маркази ёки м. н. с. нинг зарарланиши сабаб бўлади.

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ — аҳоли соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўриладиган ижтимоий, иктисодий ва тиббий тадбирлар системаси. С. с. касалликларнинг олдини олиш ва даволаш, соғлом меҳнат шaroитини яратиш, юқори меҳнат қобилиятини ва узок умр кўришни таъминлашга қаратилган умумий тадбирларни кўзда тутади; унинг асосий вазифаси беморларга замонавий, илмий асосда ихтисослашган ҳамда оммабоп тарзда ёрдам кўрсатиш, биринчи навбатда касалликларнинг олдини олишга қаратилган оммавий тиббий чоралар кўришни амалга оширишдан иборатдир.

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ БЎЛИМИ — туман, шаҳар, вилоят, ўлкалардаги соғлиқни сақлаш ишларини бошқариб турувчи орган. С. с. б. га касалхона, поликлиника, диспансерлар, санитария-эпидемиология станциялари, дорихоналар, тез ёрдам станциялари, даволаш-профилактика ишларини ташкил қилувчи ва амалга оширувчи бошқа муассасалар қиради.

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ПУНКТИ — саноат кор-

хоналари, совхозлар, қурилишлар, ўқув юрталари ва б. жойларда ташкил этиладиган тиббий-санитария қисми ёки поликлиниканинг бир бўлими. С. с. п. ишчи ва хизматчилар иш вақтида жароҳатланганда, тўсатдан бетоб бўлиб қолганда, захарланганда биринчи тиббий ёрдам кўрсатади, шунингдек санитария, профилактика ишларини олиб боради. С. с. п. шифокорлик ва фельдшерлик пунктларига бўлинади.

СПАЗМ — мускулларнинг беихтиёр қисқариши. Кўндаланг-тарғил (скелет) мускуллар, силлик мускуллар, қон томирлар девори, бронхлар, кизилўнғач спазми фарқланади.

СПАЗМОЛИТИК МОДДАЛАР — силлик мускулли органлар (меъда-ичак, бачадон, қон томирлари)нинг қисқариши (спазм) ни бўшаштирувчи воситалар. Уларга папаверин гидрохлорид, но-шпа, атропин сульфат ва б. қиради.

СПАЗМОФИЛИЯ, ш а й т о н л а ш — нерв-мускул кўзғалиши белгилари кучайишининг ларингоспазмга мойиллик б-н бирга кузатилиши; қонда кальций микдорининг камайиши натижасида пайдо бўладиган касаллик. Кўпинча рахит б-н оғирган 6—18 ойлик болаларда учрайди.

СПАНИОМНОРЕЯ — ҳайз циклининг бузилиши; бунда ҳайз кўриш анчага чўзилади.

СПЕКТРОФОТОКОЛОРИМЕТР — эритмалардаги моддалар концентрациясини уларнинг ёруғлик ютиши бўйича ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб.

СПЕРМА, ш а ҳ в а т — эркаклар жинсий безларидан ажраладиган суюқлик. Оч қуланг, қуюқ, ёпишқоқ, хидли, сперматозоид ва уруғ суюқлигидан иборат. С. балоғатга етиш даврида ишланиб, вояга етган даврда кўпаяди ва ёш ўтган сари камайди. С. нинг уруғлантириш таъсири ундаги сперматозоидларнинг сифати ва микдорига боғлиқ. Айрим касалликларда С. да сперматозоидлар бўлмаслиги, камайиши ёки гайритабiiий шаклда учраши кузатилади.

СПЕРМАТОГЕНЕЗ — уруғдонда уруғ хужайраларининг ҳосил бўлиш жараёни; бунда диплоид тўпلامли бирламчи жинсий хужайралардан хромосомаларнинг гаплоид тўпلامлига эга бўлган етук жинсий хужайралар — сперматозоидлар ҳосил бўлади. С. 4 даврга бўлинади: кўпайиш, ўсиш, етилиш ва шаклланиш.

СПЕРМАТОГРАММА — эякулят (уруғ суюқлиги)ни микроскопда сон ва сифат жиҳатдан текшириш натижаси.

СПЕРМАТОЗОИДЛАР — эркакларнинг етилган жинсий хужайраси. Уруғдонда пушт хужайрасидан ҳосил бўлади. С. нинг бошчаси, бўйни, танаси ва думи бор. С. нинг узунлиги 50—60 микрон бўлиб, у минутига 3—5 мм тезлик б-н ҳаракат қилади. Унинг ҳаракати простада бези ва уруғ пуфакчаларининг суюқлиги кўшилганидан кейин янада ортади.

СПЕРМАТОРЕЯ — жинсий кўзғалиш бўлмаган ҳолларда ҳам, мас., ич келганда, баъзан сийгандан кейин шаҳватнинг оқиб туриши. Уруғ отувчи йўл мускулларининг бўшашуви сабаб бўлади.

СПЕРМАТОЦЕЛЕ — мойк кистаси; у сперматоцит ва сперматозондлардан иборат суюклик б-н тўла бўлади.

СПЕРМАТОЦИТ — эркакларнинг етилмаган жинсий хужайралари. Узда диплоид тўпламли хромосомалар тутади. С. мейоз йўли б-н бўлиниб, гаплоид тўпламли хромосома тутувчи II тартибли С. га айланади.

СПЕРМАТУРИЯ — сийдикда сперматозондлар бўлиши. Жинсий алоқа қилганда ёки ихтилом бўлганда шахватнинг сийдик б-н аралашувидан бўлади.

СПИД (синдром приобретенного иммунодефицита) — к. *Орттирилган иммун танқислиги синдроми*.

СПИРОГРАФИЯ — нафас олиш ва чиқариш пайтидаги ҳаво ҳажмини график усулда кайд қилиш.

СПИРОМЕТРИЯ — ўпқанинг тириклик сифми ва унинг компонентларини махсус асбоб — спирометр ёрдамида ўлчаш.

СПИРОНОЛАКТОН (син.: альдактон, верошпирон ва б.) — пешоб ҳайдовчи дори; таъсир этиш механизми бўйича антидиуретик гормон бўлган альдостероннинг антагонисти. С.нинг афзаллиги шундаки, у қондаги калий ионлари миқдорини камайтирмайди; пешоб ҳайдовчи дори сифатида юрак фаолияти етишмовчилиги туфайли рўй берган шишларда, жигар циррози б-н боғлиқ бўлган асцитда, нефротик синдромда, шунингдек турли сабабларга кўра келиб чиққан шишларда ишлатилади.

СПИРОХЕТОЗ — одам ва ҳайвонларда спиралсимон микроорганизмлар — спирохеталар кўзгатадиган касаллик; эпидемиологияси ва клиник кўриниши ҳар хил бўлади.

СПИРТ — тўйинган углевод атомида гидроксил группаси (ОН) бўлган органик бирикма; амалиётда аҳамиятлиси этил ва метил спирти. Тиббиётда дезинфекцияловчи (90—96°), антисептик (70°) ва тўқимани қитқилувчи (40°) этил спирти ишлатилади, таъсири бўйича наркотик. Уни сурункали қабул қилиш алкаголизмга олиб келади.

СПИЦА — оёқ-қўл суяклари синганда узунасига тортиш усули б-н даволашда қўлланиладиган махсус металл сим. Унинг диаметри 1,5 мм, узунлиги 250 мм, учи қиррали, ўткир, иккинчи томони эса ясси бўлади. У ўтқизилгандин сўнг атрофига йод суртиб стерил доқа ёпиб қўйилади.

СПЛАНХНОПТОЗ, висцеротоз — ички аъзолар (асосан қорин бўшлиғидаги аъзолар)нинг ўз ўрнидан кўчиб, паства тушиши; туғма ёки турмушда орттирилган бўлиб, бунга ориклаб кетиш, қорин девори ва чанок мускулларининг заифлашиши (мас., кўп туққан аёлларда) сабаб бўлади.

СПЛЕНИТ — талокнинг яллиғланиши.

СПЛЕНОМА — талок ўсмаси; бунда талок тўқимаси ўсиб, унда каттик тугун пайдо бўлади.

СПЛЕНОМЕГАЛИЯ — талокнинг катталаниши; талок, жигар ва қон системаси касалликлари, шунингдек юқумли касалликларда кузатилади.

СПЛЕНОТОМОГРАФИЯ — бир йўла дарвоза

(қопка) ҳамда талок венасига контраст модда юбориб рентгенологик текшириш.

СПЛЕНОРАФИЯ — талокда жароҳат бўлганда тикиб, унинг бутунлигини тиклаш.

СПЛЕНОСКАНИРЛАШ — талокни радиоизотоп сканирлаш.

СПЛЕНЭКТОМИЯ — талокни кесиб олиб ташлаш. Бу операция талок шикастланганда ёки касалликларда қилинади.

СПОНГИОЗ, тўқима шиши — эпидермиснинг экссудатив яллиғланиши; бунда тўқималар орасида зардоб тўпланиб, шиш пайдо бўлади, натижада хужайралар сиқилиб, тўрсимон бўлиб қолади. С. пуфак ҳосил қилмаса ҳам тўқиманинг шишиб кетишига олиб келади.

СПОНДИЛЕЗ — умуртка поғонасининг дистрофик ва дегенератив сурункали касаллиги. Одам каттик зарб еганда ёки баъзи юқумли касалликлар б-н оғриганда кузатилади. С. да дастлаб умурткалараро дисклар эластиклиги йўқолади. Кейин умурткалар танаси ўзгариб (улар қирраси бўйлаб суяк ўсимталар ўсиб чиқади), умуртка поғонасида оғрик пайдо бўлади.

СПОНДИЛИТ — умуртка поғонасининг сурункали яллиғланиши. Кўпинча сил касаллигидан кейин келиб чиқади. Захм, актиномикоз, стафилококк инфекцияси, ревматизмга алоқадор артрит ва б. касалликларда камроқ учрайди. С. да умурткалар танаси емирилиб, умуртка поғонасининг шакли ўзгаради. Касаллик оғирлашганда умуртка поғонасини ўраб турган тўқималарда оқма пайдо бўлиб, орка миянинг зарарланиши кузатилади.

СПОНДИЛОАРТРИТ — умурткалараро бўғимларнинг яллиғланиши. Инфекцион полиартрит, бруцеллез, дизентерия, захм, ревматизм ва б. касалликлар оқибатида келиб чиқади. Уткир ва сурункали кечади. Умуртка поғонасининг кўпроқ ҳаракатланидиган қисмлари: бел, бўйин ва қамдан-қам кўкрак қисмида учрайди. Касаллик тўсатдан, баъзан сезиларсиз бошланади. Умуртка поғонаси оғриб, уни қимирлатиб бўлмайти.

СПОНДИЛОАРТРОЗ — умурткалараро бўғимларнинг сурункали касаллиги; умуртканинг тоғай тўқимасида дегенератив-дистрофик ўзгаришлар пайдо бўлиши натижасида келиб чиқади. Кўпинча умуртка поғонасининг ҳаракатчан қисмлари: бел, бўйин, баъзан кўкрак ва ёнбош-думғаза бўғими касалланади. Аксарият спондилез б-н бирга кечади. С. да тоғай оққолашиб, титилиб кетади ва ғадир-будир бўлиб қолади. Касаллик фақат рентген ёрдамида аниқланади.

СПОНДИЛОГРАФИЯ — умуртка поғонасининг керакли қисмлари тасвири олиш. Умуртка поғонасининг шикастланиши, яллиғланиши, ўсма ва умурткалараро тоғайнинг ўзгаришларида қўлланилади.

СПОНДИЛОДЕЗ — умуртка поғонасининг маълум бир қисмини бир-бирига бириктириб, қимирламайдиган қилиб қўйиш. Бу операция, умуртка поғонаси сили, сколиоз каби касалликларда қўлланилади.

СПОНДИЛОДИНИЯ — умуртка поғонаси соҳасидаги оғрик. Умуртка поғонаси шикастланганда, синганда, умурткалараро тоғайнинг дегенератив-дистрофик ўзгаришлари, бўғимлардаги ўзгаришлар, яллиғланишлар оқибатида пайдо бўлади.

СПОНДИЛОЛИЗ — умуртқа равоғининг бўғимлараро қисмида бир ёки икки томонлама ёрик кўринишида учрайдиган нуқсон. Кўпинча бел умурткасида бўлади. Келиб чиқиш сабабларига кўра туғма ёки орттирилган бўлиши мумкин. С. да вақти-вақти б-н оғриқ пайдо бўлиб, ўтирганда ёки ўриндан турганда, баъзан ёнбошга эгилганда зўрайди. Оғир жисмоний иш, семизлик, ҳомилдорлик, туғиш вақтидаги қўшимча таъсиротлар С. нинг *спондилолистезга* ўтиб кетишига сабаб бўлади.

СПОНДИЛОЛИСТЕЗ — умуртқанинг жойидан сурилиши; унинг ўзидан пастдаги умуртқага нисбатан олдинга силжиши. Кўпинча бел умурткаси I думғаза умурткасига нисбатан олдинга силжиydi. *Спондилолиз* аксарият С. га ўтиб кетади.

СПОРОТРИХОЗ — паразит замбуруғлар кўзгатадиган сурункали касаллик — микозлардан бири. Унда асосан тери ва тери ости клетчаткаси зарарланади, лимфа томирлари бўйлаб ярали тугунлар ҳосил бўлади, баъзан мускуллар, суяклар ва ички органлар ҳам зарарланади ва х. к.

СТАЗ — тананинг бирор бир қисмида қон ёки бошқа физиологик суюқликлар (мас., ўт, сийдик, сўлак) табиий оқимининг тўхташи, ҳаракатланмай туриб қолиши.

СТАРЛИНГ — ФРАНК ҚОНУНИ — физиологик қонун. Юрак мускул толаси қанча кўп бўлиб, у шунча кучли қисқаради, яъни юрак миокард тоаларининг қисқариш кучи мускул тоаларининг аввалги узунлигига пропорционал бўлади.

СТАФИЛОДЕРМИЯ — стафилококklar кўзгатадиган пиодермия; асосан соч фолликуласи ва апокрин безларда учрайди.

СТАФИЛОКОККЛАР — энг кенг ва кўп тарқалган кокklar оиласига мансуб бактериялар туркуми; ҳаракатсиз, спора ва капсула ҳосил қилмайди. Ҳаво чанги, одам териси ва умуман атроф-муҳитда кўп учрайди. Баъзи С. юқумли касалликларни кўзгатувчилар ҳисобланади.

СТАФИЛОМА — кўз соккаси сатҳининг бўртиб чиқиши. Яқиндан кўриш асорати. Бундай одамлар кўзининг нур синдириш ўқи узайиб бораверади. Натижада кўрув нерви тўғри юролмай, чакка томонга тортилаверади ва кўз соккасининг орқасидан узумга ўхшаб бўртиб чиқади. Яқиндан кўриш туғма бўлса, С. кўрув нерви диски атрофида айлана шаклда бўлади.

СТАЦИОНАР, касалхона — беморларни ётқизиб даволайдиган даргоҳ.

СТЕАРАТ КИСЛОТА — юқори молекуляр тўйинган ёғ кислота. Палмитат кислота б-н бирга энг кўп тарқалган ёғ кислота бўлиб, барча ҳайвон ёғлари ва ўсимлик мойлари таркибига қиради. Шамлар, совунлар, детергентлар тайёрлашда қўлланади.

СТЕАТОМА — ёғ безлари кистаси; ёғ беzi йўллари нинг тўсилиб қолиши сабаб бўлади.

СТЕАТОРЕЯ — ёғли ич кетиши; нажасда нейтрал ёғлар (триглицеридлар), ёғ кислоталари ёки совунлар микдорининг кўп бўлиши. С. нинг алиментар, ичак, меъда ости безига алоқадор турлари фарқ қилинади.

СТЕАТОЦИСТОМАТОЗ — бошининг сочли қисми, ёроқ, кўлтик ва сут беzi сўрғичи атрофида кўппаб ёғ безлари кистаси пайдо бўлиши.

СТЕЙНТОН — КАПДЕПОН СИНДРОМИ — айрим сабабларга кўра тиш қаватларининг юпқаланиб қолиши; бунда тиш жигар ранг ёки кўнғир тусга кириб, эмали салга дарз кетади, дентин қаватининг сезувчанлиги бузилади, тиш тез уваланади, юқори ва паст жағ тишларининг жипаслашуви (прикус) га пугур етади.

СТЕНОЗ — найсимон орган ёки унинг ташқи тешигининг торайиб қолиши. С. қайси органда юз берганлигига қараб бир неча тури фарқ қилинади.

СТЕНОКАРДИЯ, юрак санчиги — юрак ишемик касаллигининг бир хили; бунда кўкрак қафасининг марказида (тўш суяги орқасида) ёки чап қисмида ёғжимловчи оғриқ пайдо бўлиб, у чап кўлга, бўйинга тарқалиб, кўрқув ва ҳолсизланиш б-н кечади. С. хуружлари жисмоний зўриққанда, хаяжонланганда, баъзан тинч ҳолатда ҳам рўй бериб, одатда бир неча дақиқа давом этади. С. юрак тож томирлари атеросклерозиди, гипертония, баъзан коллаген касалликларда кузатилади.

СТЕРЕОВЕКТОРКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолиятини ўрганиш усули. С. асосида бир вақтда векторкардиография 2 сатҳда қайд қилинади ва олинган натижалар юрак электр ҳаракат кучининг даражаси ва йўналишини ҳам бирлигида ифодалашга имкон беради. С. юрак фаолиятининг бузилишини чуқур ва аниқ ўрганишга асосланган.

СТЕРЕОСКАНИРЛАШ — текшириляётган аъзонинг тўла тасвирини олиш имконини берадиган радионезотоп сканирлаш усули.

СТЕРИДЛАР — *стеринлар* ва юксак ёғ кислоталарнинг мураккаб эфирлари. Аксари С. таркибига ёғ кислоталардан стеарат, пальмитат ва олеат кислоталар қиради.

СТЕРИЛ — 1) микроблардан бутунлай ҳоли қилинган; 2) насл қолдириш хусусиятини йўқотган.

СТЕРИЛИЗАТОР — ҳар хил буюмлар, материаллар ва муҳитни стериллаш учун қўлланиладиган аппаратларнинг умумий номи. Озик-овқат саноатида, микробиология лабораторияларида ва тиббиётда кенг фойдаланилади.

СТЕРИЛЛАШ — турли моддалар, буюмлар, озик-овқат маҳсулотларини физик ёки кимёвий йўл б-н микроорганизмлардан бутунлай ҳоли қилиш. Физик усулга: буғ, юқори даражадаги ҳаво, инфрақизил нур, радиоактив нур б-н С.; кимёвий усулга кимёвий препаратлар эритмаси б-н С. қиради. Жарроҳликда ишлатиладиган ҳамма асбоб-анжомлар ва буюмлар албатта стерилланади.

СТЕРИЛЛАШ ХОНАСИ — махсус жиҳозланган хона. У операция хонаси б-н махсус туйнук орқали боғланган бўлади. Операция хонаси ёнида жойлашган С. х. фақат шу операция блоки учун хизмат қилади. Унда операция учун керак бўладиган ҳамма нарсалар: боғлов ва чок материаллари, жарроҳлик асбоблари, кўлқоллар ва б. стерилланади. Ҳозир марказлаштирилган стериллаш пунктлари мавжуд.

СТЕРИНЛАР, стероллар — кўп ҳалқали тетрагидрофенантрен А ҳалқасининг 3-ўринда гидроксил ва 17-ўринда ён шохча тутадиган табиий *стероидлар*. Улар ҳайвон ва ўсимлик хужайрала-

рида эркин ва гликозид ёки эфир шаклида учрайди. С. келиб чиқишига қараб зоостеринлар (ҳайвонларда), фитостеринлар (ўсимликларда), микостеринларга (замбуруғларда) бўлинади. Энг муҳим С. қаторига холестерин (зоостерин), стигмастерин (фитостерин) ва эргостерин (микостерин) киради.

СТЕРЛИНГ — РУСЕЦКИЙ РЕФЛЕКСИ — бемор қафтининг ўртасига болғача б-н сал урилганда, бош бармоқнинг орқага, бошқаларининг эса қафт томонга эгилиши. Бу ҳолат ихтиёрий ҳаракат йўлларида енгил фалаж борлигидан дарак беради.

СТЕРОИДЛАР — қатор биологик муҳим бирикмалар: стеринлар, стероид гормонлар, ўт кислоталари, кортикостероидлар, жинсий гормонлар, D витаминлар туркуми, юрак гликозидлари ва б. ни ўз ичига оладиган кўп ҳалқали углеводород — циклопентанопергидрофенантрен унумларининг катта туркуми. Бир қатор синтетик ва тузилиши ўзгартирилган стероид гормонлар фармакологик жиҳатдан катта аҳамиятга эга. С. нинг энг муҳим вакили — холестерин С. кенг тарқалган вариантларининг биосинтетик бевосита олдсубстратидир.

СТЕТОСКОП — юрак ва ўпка фаолиятини эшитиш учун ишлатиладиган асбоб.

СТИЛЛ КАСАЛЛИГИ — болаларда учрайдиган ревматоид артрит тури; Стилл тринадиси (лимфа тугунларининг катталашishi, спленомегалия ва симметрик жойлашган бўғимларнинг шишиши) кўринишида намоён бўлади.

СТИМУЛ (физиологияда) — организм, унинг айрим системаларини, орган ёки тўқималар фаолиятини ўзгартирадиган ҳар қандай таъсирот.

СТИМУЛЯЦИЯ — бутун организм, унинг айрим системалари, орган ёки тўқималар фаолиятининг ўзгаришига (одатда тезлашишига) олиб келадиган таъсир этиш.

СТОЛ-КРЕСЛО — беморни бирин-кетин ҳар хил ҳолатда рентгенологик текшириш учун ўтказиладиган мослама.

СТОМА — ковак деворини кесиб, ташқи тешик очиш. Мас., гастростома, энтеростома, холецистома ва б.

СТОМАЛЬГИН — ясама тиш тайёрлашда жағ ва тишлардан қолип олиш учун ишлатиладиган материал; юпка майдаланган алгинат натрий ва б. қўшимча бирикмалардан иборат.

СТОМАТИТ — оғиз бўшлиғи шиллик пардасининг яллиғланиши. С. мустақил касаллик ҳолида кечishi, шунингдек бошқа касалликлар белгиси бўлиши мумкин; оғиз бўшлиғини тоза тутмаслик ҳам С. га сабаб бўлади. Бунда милк қизаради, ачишиб оғрийди, сўлак оқади, оғиз бўшлиғи шиллик пардасида майда ярачалар пайдо бўлади ва х. к. С. нинг катарал, ярали некротик, афтоз, медикаментоз, кандидоз, травматик хиллари фарқ қилинади.

СТОМАТОЛОГ — тиш, оғиз бўшлиғи органлари шиллик қавати, жағ ҳамда юз ва бўйиндаги ёндош қисмлар касалликларини ўрганадиган ва даволайдиган мутахассис-шифокор.

СТОМАТОЛОГИЯ — тиббиётнинг бир соҳаси; оғиз бўшлиғи ҳамда юздаги касалликларнинг

келиб чиқиш сабаблари, ривожланиши, уларнинг олдини олиш ва даволаш усулларини ўрганади. Даво турига қараб терапевтик, жарроҳлик ва ортопедик С. (тиш протезлаш), шунингдек болалар С. си фарқ қилинади.

СТОМАТОСКОПИЯ — катта қилиб кўрсатувчи (20—40 марта) оптик асбоб б-н оғиз шиллик қаватини текшириш.

СТРАБИЗМ — қ. *Глайблик*.

СТРАНГУЛЯЦИЯ — бирор органнинг бўғилиб, сиқилиб қолиши натижасида унда қон айланишининг бузилиши. Мас., ичак С. си, бўйинни тизимча ёки кўл б-н бўғганда бўладиган С. ва х. к.

СТРАНГУРИЯ — сийгандан оғрик сезиш; ковуқнинг бўйин соҳасидаги мускул қаватнинг тортишиб қолиши сабаб бўлади. Урганининг яллиғланиши, простатит ва б. да кузатилади.

СТРЕПТОДЕРМИЯ — терининг йирингли касаллиги; стрептококklar кўзгатади. Кўпроқ терининг очик жойларида мадда (пустула) пайдо бўлади. С. нинг бир неча хили фарқ қилинади: импетиго, янги тугилган болаларда учрайдиган пемфигус, пиодермиянинг сурункали ярали шакли ва б.

СТРЕПТОКОККЛАР — кокklar оиласига кирадиган бактериялар туркуми; шарсимон ёки овал шаклда бўлиб, бўлиниб кўпаяди. Ҳаво чанги, одам териси ва б. умуман атроф-муҳитда кенг тарқалган. С. нинг сарамас, ангина, сенсис, йирингли касалликлар (мас., йирингли менингит, остеомиелит ва б.) ни кўзгатувчи турлари маълум.

СТРЕПТОСТАФИЛОДЕРМИЯ — бир вақтинг ўзида ҳам стрептококklar, ҳам стафилококklar кўзгатадиган пиодермиянинг умумий номи.

СТРЕПТОЦЕРКОЗ — филиариоз гуруҳига кирадиган гижжа касаллиги. Микрофиляриялар терида, катта шакллари эса тери ости ёғ қаватида паразитар ҳолатда яшайди. Жароҳатланган тўқималарда шиш, кичишиш ва х. к. ўзгаришлар юзага келади.

СТРЕСС — ҳаддан ташқари кучли ёки патологик таъсиротлар натижасида организмда содир бўладиган асабийлик ҳолати.

СТРИДОР — нафас олганда хиқилдоқдан хуштак чалганга ўхшаш товуш чиқиши; ҳалқум, кекирдик ва бронхларнинг торайиши сабаб бўлади. Товуш бойламлари фалажланганда, унда ўсмалар пайдо бўлганда ёки ёт жисмлар тушганда кузатилади. Болаларда баъзан туғма С. учрайди.

СТРОМА — бирор аъзо ёки тўқиманинг асосини ташкил қилувчи бириктирувчи тўқима элементлари. Мас., лимфа тугуни, талок, кўмикдаги ретикуляр тўқима.

СТРОМОЛИЗ — гемолиз вақтида эритроцитнинг ўўла парчаланиши.

СТРОНГИЛОИДОЗ — гижжа касаллиги; бунда дастлаб аллергия ҳолат, кейинчалик ич бузилишлари, терида, ўпка ва нерв системасида ўзгаришлар кузатилади. Гижжа ингичка ичакнинг юқори қисмида паразитлик қилиб яшайди. Одамга асосан тери ёки унинг личинкалари б-н зарарланган озиқ-овқат маҳсулотлари орқали юкади.

СТРОФАНТ — чирмашиб ўсувчи кўп йиллик ўсимлик. Уруғи таркибида юрак гликозидлари (К-строфантин -β, цимарин ва б.), ёғ, сапонинлар ва б. моддалар бор. Уруғининг настойкаси ва

гликозиди табобатда юрак касалликларини даволашда қўлланилади.

СТРОФУЛЮС — 3—4 яшар болалар баъзи озик-овкат маҳсулотлари (тухум, дудланган балик, баъзи мева ва сабзавотлар) ни истеъмол қилганида баданга тошма тошиши б-н ўтадиган касаллик. Тошмалар тирсак, думба, оёқ остида пайдо бўлиб, қичишиши, айниқса кечаси кўпроқ безовта қилиши мумкин. Тошмалар таги бир оз қаттиқлашиб, учда пуфакча ҳосил бўлади. Касаллик қичима б-н сувчечакка ўхшаш бўлганлиги сабабли улардан фарқ қила билиш керак.

СТУКЕЙ СИНАМАСИ — текшириш усули. Орқа мия суюқлигини текшириш пайтида субарахноидал бўшлиқларда тўсиқ (блок) бор-йўқлигини аниқлаш учун қўлланилади. Умуртка погонаси каналининг паст қисмидан суюқлик ола туриб, бемор қорнини қаттиқ босилса, қатта веналар босими ошади, айни вақтда орқа мия суюқлигининг босими ҳам кўтарилади, тўсиқ бўлса босим ошмайди. Бу усул кўпинча орқа мияда ўсимта бор-йўқлигини аниқлашда қўлланилади.

СТУПОР — одамнинг барча ташқи таъсиротлар, жумладан оғрик сезгисига жавоб беролмай, қотиб қолиши. Кўпинча руҳий касалликларда кузатилади.

СТЮАРТ — ХОЛМС СИМПТОМИ — бемор қўлини мушт қилиб тирсак бўғимидан букканда шифокорнинг уни очши учун ҳаракат қилиши. Бунда мускуллар тонуси ўзгаргани учун беморнинг қўлини бирдан қўйиб юборилса, уни тўхтата олмай кўкрагига тегиб кетади ва ҳатто мивозанатини йўқотиб, чайқалиб йиқилиб тушиши ҳам мумкин. Бу миёчаннинг зарарланганлик белгисидир.

СУВ БАЛАНСИ — истеъмол қилинадиган сув миқдорининг организм домонидан чиқариб юборилган сув миқдорига нисбати. Одамнинг бир кеча-кундузда сувга бўлган эҳтиёжи 2—2,5 л ни ташкил этади. Сув ичимлик сув (1000—1500 мл), озик-овкат маҳсулотларида бўладиган сув (300—1000 мл), кимёвий жараёнлар натижасида ҳосил бўладиган сув (600—350 мл) ҳолида организмга тушади. Организмдан буйрақлар, тер, безлари, ўпка ва ичак орқали ташқарига чиқарилади. Одам суткасига ўрта ҳисобда сийдик б-н 1000—1500 мл, тер б-н 500—1000 мл, нафас чиқариладиган ҳаво буғлари б-н 300 мл ва ахлат б-н 100—150 мл сув йўқотади.

СУВ ВА ТУЗ АЛМАШИНУВИ — организмда сув ва тузларнинг сўрилиши, тақсимланиши, эҳтиёжи ҳамда ажрალიши мажмуи. Сув ва минерал тузлар қон, лимфа ва тўқима суюқлигининг таркибий қисми бўлиб, организмнинг ички муҳитини юзага келтиришда қатнашади. Сув ва минерал тузлар организмга узлуксиз кириб, тер, сийдик ва нажас б-н доимо чиқариб турилади. С. ва т. а. нерв-гормонал йўл б-н ростилаб туради. М. н. с. турли орган ва системалар фаолиятини уйғунлаштириб, сув-туз гомеостазини таъминлайди.

СУВ РАНГИ — сув сифатининг санитария кўрсаткичи. Сувда чикиндилар бор-йўқлигини аниқлашга имкон беради.

СУВ СИНАМАСИ — буйрак фаолиятини текшириш усули; бунинг учун аник микдорда сув ичириб, маълум вақтда ажралган сийдик микдори ҳамда солиштирма оғирлиги ўлчанади.

СУВАРАК — ҳашаротларнинг бир туркуми. Ис-

сикталаб, қоронғида фаол, яширин ҳаёт кечирилади. С. озик-овкат маҳсулотлари, чарм буюмлар, китоб ва б. нарсаларга зарар етказиши. Чикиндидан ич терлама, дизентерия, сил кўзғатувчилари, амёба дизентерияси цисталари ва гижжалар тухуми топилади.

СУВНИ ТОЗАЛАШ — санитария-техника тадбирлари мажмуи. Оқар сувлар таркибидagi моддалар (заррачалар) ни чўктириб, тиндириб, филтрлаб ва хлорлаб (дизинфекция), сўнгра аҳолига водопровод системаси орқали тарқатилади. Тозаланган сувнинг коли-индекси 3, умумий микроблар сони 1 мл да 100 дан ошмаслиги керак.

СУВНИ ФИЛЬТРЛАШ — сувдаги эримаган муаллақ заррачаларнинг говак тўсиқдан ўтаётганда табиий ҳолда ажрალიши. Сувни тозалаш жараёнида филтрдан ўтаётганида ундаги эримаган заррачаларнинг ажрალიши.

СУВНИ ФТОРЛАШ — ичимлик сувни унда эрийдиган фтор бирикмалари б-н бойитиш. 1 л сув таркибиде энг камда 0,7—1,5 мг фтор бўлиши керак. С. ф. тиш чиршининг олдини олиш мақсадида ўтказилади.

СУВНИ ХЛОРЛАШ — сувга хлор ёки унинг бирикмаларини юбориш орқали уни тозалаш усули. Иккиламчи хлорлашда сувга икки марта: сувни тозалашдан олдин (коагулянт юборгунга қадар) ва тозалангандан сўнгра (филтрлаганда) хлор юборилади. Бу усул кўпинча ёнгарчилик натижасида ҳосил бўлган сувларни тозалашда, шунингдек сув ҳавзалари, оқова сувлар б-н ифлосланганда қўлланилади. 1 л сувни тозалаш учун рўхсат этиладиган хлор микдори 0,3—0,5 мг. Хлорланган сув одам учун зарарсиз.

СУВНИНГ ҚАТТИҚЛИГИ — сувнинг минераллаштиш кўрсаткичи. Сувдаги кальций ва мағний тузларининг микдорига боғлиқ. 1 л сувдаги кальций ва мағний ионларининг йиғиндиси миллиграмм-эквивалентлар (мг-экв/л) б-н ўлчанади. Ичимлик сув сифатини аниқлашда фойдаланилади. Марказий сув таъминотида истеъмол қилинадиган С. к. 7 мг-экв/л бўлишига йўл қўйилади.

СУВЧЕЧАК — сувчечак вируси кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик. Бунда вируслар ҳаво томчилари орқали ўтади. Касалликда тернга пуфакчалар тошиб, ҳарорат кўтарилади. Сўнгра пуфакчалар тиник суюқликка тўлиб, атрофи қизаради, кейинчалик ёрилиб, ўрнида нўст ҳосил қилади. Касаллик кўпинча 10 ёшгача бўлган болаларда учрайди.

СУЛЬФАДИМЕЗИН (син.: диазил, диазол ва б.) — сульфаниламид препаратларига мансуб дори; меъда-ичак йўлида яхши сўрилади. Пневмококк, стрептококк, менингококк кўзғатган инфекциялар, сепсис, сўзақда, шунингдек ичак таёқчаси ва б. микроблар келтириб чиқарган касалликларда ишлатилади.

СУЛЬФАДИМЕТОКСИН (син.: мадрибон, мадроксин, депосул ва б.) — фармакологик таъсири ва ишлатилишига кўра сульфадимезинга яқин, фақат таъсири узокрок давом этиши б-н фарқ қилади.

СУЛЬФАНИЛАМИДЛАР — химиотерапевтик дорилар, сульфанил кислота ҳосилалари. Асосан инфекцион касалликларни даволашда қўлланила-

ди. С. дан этазол, сульфадимезин, фталазол препаратлари кўп ишлатилади.

СУНЬИЙ НАФАС — табиий нафас тўхтаганда организмда газлар алмашинувини сақлаб турадиган даво усули. Бунда сунъий йўл б-н ўпкага ҳаво киритилади ва чиқарилади. С. н. аппарат ёрдамида (механик) ва аппаратсиз амалга оширилади. «Оғиздан оғизга» С. н. беришда ёрдам бераётган киши беморнинг оғзига пуфлайди. «Оғиздан бурунга» С. н. беришда ёрдам бераётган киши беморнинг бурнига пуфлайди. Электростимуляция С. н. да нафас мускуллари ёки диафрагма нервларини электр токи б-н кўзгагиб, нафас олдирилади.

СУНЬИЙ ҚОН АЙЛАНИШ АППАРАТИ — бутун организмда ёки унинг айрим органларида вақтинча қон айланиб туришини таъминлайдиган аппарат; асосан бемор юраги ролини ўйновчи насослар ва ўпка ўрнини босувчи махсус асбоб-оксигенатор б-н жиҳозланган замонавий С. к. а. лари қўлланилади.

СУПИНАТОР (патак) — I ва II даражали ясси оёқликда пойабзал ичига солинадиган мослама. Чарм, резина, пўкак, намат, металл, пластмасса ва б. материаллардан тайёрланади. С. оёқ панжасини тўғри ушлаб туради ва унга тушадиган оғирликни камайтиради. Уни ҳар қандай пойабзал ичидан қўйиб кийиб юриш мумкин.

СУППОЗИТОРИЙЛАР — к. *Шамчалар*.

СУПРАСТИН (син.: хлоропирамин ва б.) — антигистамин препарат; кимёвий тузилишига кўра этилендиамин унумлари гуруҳига киради. Аллергик дерматозлар (экзема, қичима, дерматит), аллергия тумов ва конъюнктивитда, пичан иситмаси, доридан бўладиган тошмалар, шунингдек бронхиял астманинг бошланғич даврида ишлатилади. С. м. н. с. га тинчлантирувчи таъсир кўрсатади.

СУРГИЛАР — ичак перистальтикаси (тўлкинсимон қисқаришни)ни кучайтириб ич юришини тезлаштирадиган моддалар. С. ичак шиллик пардаси рецепторлари (нерв учлари)га китикловчи таъсир кўрсатади. Асосан йўғон ичакка ва бутун ичак бўйлаб таъсир этадиган С. бўлади.

СУРДОБАРОКАМЕРА — деворлари товуш ўтказмайдиган барокамера. Ташки таъсиротлар (товуш ва ёруғлик) бўлмаган шароитда ўзгарган барометрик босимнинг одам организмга таъсирини ўрганишга асосланган.

СУРДОЛОГИЯ — оториноларингологиянинг бир бўлими; қарлик, эшитиш қобилиятининг пасайиш сабаблари, «қулоқ оғирлиги»нинг турли хилларини ўрганади, шунингдек унинг олдини олиш ва даволаш тадбирларини ишлаб чиқади.

СУРДОТЕРАПИЯ — қар ва эшитиш қобилияти пасайганларни электроакустик, физиотерапевтик ва турли дори-дармонлар б-н даволаш усуллари жаммуи.

СУРТМА ДОРИ, мазъ — бир ёки бир неча дори моддаларнинг мой ёки мойсимон асослар б-н аралашмаси. Барқарорлигини ошириш учун антиоксидант, сирт актив моддалар, стабилизаторлар ва б. қўшилади. Одамнинг гавда т-расида юмшаб, суюқланади. Турли касалликларни даволаш, олдини олиш, шунингдек тери ва шиллик парда-

ларни ташки таъсиротлардан сақлаш учун қўлланилади.

СУСПЕНЗИЯ, осилма — таркибидаги кукун (қаттиқ зарра кўринишидаги) доривор моддалар бирор суюқлик (сув, ўсимлик мойи) да муаллақ турадиган суюқ дори тури. С. доривор моддаларни айни эритмада эритиб бўлмайдиган ҳолларда тайёрланади. С. ни ишлатишдан олдин яхшилаб чайқатилади.

СУСПЕНЗОРИЙ — ёрқоқни тутиб турадиган махсус боғлов. Ёрқоқ ва мойка касалликларида қўлланилади. С. ёрқоқ кириб турадиган мато халта бўлиб, олат учун тешиги бор; у тасмалар ёрдамида белга ва сонга боғланади. Гидрошеле, чурра операцияларидан кейин С. тақиб юриш тавсия этилади.

СУТ ОШХОНАСИ — болалар касалхонаси ёки поликлиникаси қошидаги бир бўлим (баъзан мустақил ҳолатда ҳам бўлади). Шу муассасалар хизмат қиладиган ҳудудда яшаётдиган, шунингдек касалхоналар, мактабгача ёшдаги болалар муассасалари ҳамда санаторийлардаги болаларга сутли аралашма ва қўшимча овқат тайёрлаб беради.

СУТ СЎРҒИЧ — сут безлари сутини олиш учун ишлатиладиган аппарат. Қўйма (накладка), сут йиғиладиган жой ва резина баллондан иборат. Сут безларининг учи нотўғрилиги туфайли бола эмишга қийналганда, шунингдек чала туғилган бола эма олмаганда ишлатилади.

СУТЛИ АРАЛАШМАЛАР — сизгир сутига, унинг тўйимлилик хосасини оширадиган ингредентлар қўшиб тайёрланган маҳсулотлар; болаларни сунъий эмизганда ва онанинг эмизиши орасида, шунингдек шифобахш таом сифатида берилади.

СУЯК — суяк тўқимасидан тузилган орган. Скелетнинг бир қисми. Одамдаги 200 дан ортиқ С. нинг аксарияти жуфт бўлади. С. қаттиқ ва эластик бўлиб, таркибининг $\frac{1}{3}$ қисмини органик моддалар (оссеин, мугуз), $\frac{2}{3}$ қисмини эса аорганик моддалар (кальций тузлари, оҳақ) ташкил этади. Тузилиши ва шаклига кўра узун ёки найсимон, ясси ёки сербар ҳамда қалта С. лар бўлади. Улар таркибига суяк тўқимаси, суяк уст пардаси, кўмик, қон ва лимфа томирлари, нервлар, шунингдек тоғай тўқимаси киради.

СУЯК ПЛАСТИНКАСИ — суяк тўқимасининг тузилиш элементи. Фовак моддалар б-н боғланган коллаген тодаларнинг параллел жойлашган нозик тутами.

СУЯК СИНИШИ — шикастланиш натижасида суяк бутунлигининг бузилиши; ташки механик таъсиротлар таъсирида ёки суякдаги касаллик оқибатида суяк бутунлигининг ва атрофидаги юмшоқ тўқималарнинг бузилиши. Шунинг учун С. с. орттирилган ёки касаллик (остеомиелит, ўсма, суяк сили ва б.) натижасида бўлади. Еш болалардаги С. с. ўзига хос бўлиб, кўпинча суяк уст пардаси бузилмаган ҳолда пўстлоқ остида синади. Суяк очик ва ёпиқ синади. Синган жой теригаги йиртилган жойга тўғри келса, очик синиш, қолган ҳолларда эса ёпиқ синиш бўлади. Суяк ёнига, бўйига, кўндаланг, учбурчак шаклида синиши, шунингдек синиб, майдаланиб кетиши мумкин. С. с. кўпинча урушда, шунингдек транспорт, саноат корхоналаридаги бахтсиз ҳодисалар ва б. оқибатида рўй беради, аксарият эркакларда учрайди.

СУЯК УНИ — кукун ҳолига келгунча майдаланган суюқ тўқимаси. Суюқлардаги камгакларни тўлдириш учун ишлатилади.

СУЯК ХОНДРОМАТОЗИ — суюқ тўқимасининг ўсиши ва ривожланиши бузилиши б-н ўтадиган туғма касаллик. Унга эмбрионал даврда тоғайнинг секин ва бузилган ҳолда суюқланиши сабаб бўлади. Касалликда узун найсимон суюқлар ичида жуда кўп хондрома пайдо бўлиб, оёқ-қўл яхши ўсмай қолади. Кўпинча чанок, сон, оёқ кафти суюқлари зарарланади. Касаллик бола юра бошлаган вақтда аниқланади. Бунда оксоклик, оёқ қийшайиши ортиб, калталашиб боради, патологик синишга ҳам олиб келиши мумкин.

СУЯК ЧИКИШИ — суюқ бўғим учларининг бўғимдан чиқиб кетиши. С. ч. туғма ва ҳаётда орттирилган бўлади. Ҳаётда орттирилган С. ч. патология ва шикастланиш оқибатида рўй беради. С. ч. ёпиқ (чиққан бўғим териси зарарланмайди) ва очик бўлади (тери зарарланиб, жароҳат бўғим бўшлиғигача ўтади). Баъзан суюқ чиққан пайтда бўғим халтаси ва бойламлари чўзилиб қолиб, арзмаган куч таъсирида суюқ яна чиқиб кетаверади. Бунга одат бўлиб қолган С. ч. дейилади. Патологик С. ч. да кўпинча чанок-сон ва елка суюқлари зарарланиб, касаллик оқибатида бўғим юзаси емирлади. С. ч. да бўғим қаттиқ оғрийди, шакли ўзгаради, чиққан қисмларни қимирлатиб бўлмайди.

СУЯҚЛАНИШ, о с с и ф и к а ц и я — суюқ тўқимаси ҳосил бўлиши; тоғай ёки бириктирувчи тўқиманинг хужайралараро моддасига минерал тузлар, асосан кальций тузлари йиғинлишидан иборат физиологик жараён. С. суюқ уст пардаси ҳисобига ҳам боради. Бунда суюқ уст пардасининг ички қисми суюқ ҳосил қилувчи бўлиб, суюқнинг бўйига ва энига ўсишини таъминлайди.

СУЯҚЛАНИШ НУҚТАСИ — суюқ тўқимаси ҳосил бўладиган жой; суюқларнинг эпифиз қисмидаги тоғайда бўлади. С. н. катталашгандан кейин тоғайдан фақат ингичка из қолади ва у С. н. ни метафиздан ажратиб туради.

СФЕНОИДТ — калла суюғининг асосий (понасимон) бўшлиғи шиллиқ пардасининг ўткир яллиғланиши; ўткир С. га тумов ва грип асорати, сурункалисига эса орқа галвирсимон бурун ёндош бўшлиқларининг йирингли яллиғланиши сабаб бўлади.

СФЕРОФАКИЯ — ирсий, кўпинча оилавий кузатиладиган ривожланиш нуқсони; бунда кўз гавҳари шарсимон шаклда бўлади.

СФЕРОЦИТ — сферик (кубасимон ёки шарсимон) шакли эритроцитлар; асосан гемолитик анемияда кузатилади.

СФИГМОГРАФИЯ — гемодинамикани текшириш усули. Артериялар деворидаги пульс тебранишларни сфигмограф ёрдамида қайд қилиш. Тўғри С. да ҳар қандай юза жойлашган артериялар деворидаги пульс тебранишлари ўлланади.

СФИГМОМАНОМЕТРИЯ — сфигмоманометр ёрдамида артериал қон босимини ўлчаш.

СФИГМОТОНОГРАФИЯ — артерия босими ўзгаришларини график усулда қайд қилиш.

СФИГМОФОНИЯ — артерияларда қон оқшидан ҳосил бўлган товушни қайд қилиш.

СФИНГОЗИН — гликолипидлар ва миеллинлар таркибига кирадиган узун занжирли аминоспирт.

СФИНГОЛИПИДЛАР — таркибига сфинголизин кирадиган мураккаб липидлар; биологик мембраналар, нерв толаларининг миелин пардаларида бўлади.

СФИНГОМИЕЛИНЛАР — таркибда спирт компоненти — глицерин ўрнига узун занжирли аминоспирт — сфингозин тутадиган сфингофосфолипид.

СФИРИОН — антропометрик нуқта; тўпик суюғининг энг пастки медал нуқтаси.

СЦИНТИГРАФИЯ — радиофармацевтик препаратларнинг организмда орган ёки тўқималарда қай даражада тақсимланишини радионуклиотоп усулида текшириш.

СЦИНТИЛЛЯЦИЯ — ионлаштирувчи нурлар таъсирида махсус қаттиқ ва суюқ моддаларда қисқа муддат кучли ёруғ содир бўлиши; С. эффекидан замонавий радиодиагностик аппаратлар, гамма-камера ва сцинтиляцион ҳисоб ўлчагичларида фойдаланилади.

СЦИНТИСКОПИЯ — радиоактив моддаларнинг аъзоларда тақсимланишини ўрганиш ёки экранда аксини олиш усули.

СЎГАЛ — терида пайдо бўладиган тугунчасимон тузилма; яллиғланмайди, вируслар кўзгатади. Кўпинча ёш болалар ва ўсимирларда учрайди. Теридаги арзмаган жароҳатлар (шилينيш, чақаланиш), кўп терлаш ва б. сабаб бўлиши мумкин. Оддий, ясси ва оёқ кафтида учрайди; ган С. лар бор. Оддий С. кўпинча қўл панжасида бўлади. Оёқ кафтидаги С. оёқнинг пойабзал қисадиган жойларида, айниқса кўп терлайдиган оёқда учрайди. Ясси С. аксарият юз, бўйин ва қўл панжасининг устки қисмида, кексаларда учрайдиган С. эса тана, бўйин ва юзда бўлади.

СЎЗАҚ, гонорея, триппер — юкумли таносил касаллиги; гонококklar кўзгатади. Тасодифий жинсий алоқа қилиш оқибатида келиб чиқади. Касаллик, асосан, жинсий йўл б-н юққанлиги учун аксарият сийдик чиқариш канали ва жинсий органлар зарарланади. Инфекция манбаи С. б-н оғриган эркак ёки аёл бўлиб, касаллик аломатлари одатда С. юққанидан 3—5 кун кейин пайдо бўлади. Ташки (*баланопостит*) ва ички (*простатит, эпидидимит, оофорит, эндометрит*) жинсий органлар, бўғимлар (*артрит*), сийдик чиқариш каналининг олдинги қисми яллиғланади, ачишади, қизийди ва оғрийди, сийганда оғриқ зўраяди; сийдик чиқариш каналининг ташқи тешиги қизариб, шишади, торайиб қолади, йиринг ажралади, сийдик равон келмайди, оғрикли эрекция кузатилади. Гонококklar кўзга тушса, *бленнорея* пайдо бўлади. С. кўпинча бепуштлиқка олиб келади.

СЎЛАК — сўлак безларидан ишланиб чиқадиган рангсиз ёпишқоқ суюқлик. С. таркиби 98,5—99,0% сув ва унда эрган органик ҳамда анорганик моддалардан иборат. С. суст ишқорий реакцияга эга (рН — 7,2—7,6) бўлиб, одамда бир суткада 1,0—1,2 л гача ажралади. У овқатни намлаб, ютилиши ва парчаланишини осонлаштиради.

СЎЛАК АЖРАЛИШИ — сўлак безлари секретининг оғиз бўшлиғига чиқиши. С. а. оғизга овқат тушгандан бир неча дақиқа кейин бошланади ва унинг асосида рефлектор механизм ётади. Овқат

моддаси оғиз бўшлиғи шиллик пардасининг рецепторларини китиклаб кўзгатади, импульслар сезув толалари бўйлаб узунчок миёдаги сўлак ажратиш марказига боради, у ердан парасимпатик нервлар орқали сўлак безларига келиб, уларнинг секретор фаолиятини изга туширади. С. а. жараёни шу тариха рўй беради.

СҮЛАК БЕЗЛАРИ — сўлак ажратадиган безлар: кулок олди, жағ ости ва тил ости, шунингдек оғиз бўшлиғи ва тил шиллик пардаси бағрида жойлашган майда безлар ҳамда аралаш С. б. Улар ишлаб чиқарадиган сўлак таркибига қараб куйидаги гуруҳларга бўлинади: оксилли (таркибида кўп микдорда оксил, сув сақлайдиган кулок олди, тилнинг ён юзасидаги майда безлар), шиллимишли (таркибида кўп микдорда муцин бор тил илдизи, каттик ва юмшок танглай шиллик пардасидаги безлар), аралаш С. б. (таркибида оксил-ва муцин бор жағ ости, тил ости ва лаб, тил учининг шиллик пардасидаги майда безлар).

СҮНАЛАР — икки қанотлилар туркумига мансуб

кон сўрувчи ҳашаротларнинг бир оиласи. Оғиз аппарати санчиб сўрувчи. Урғочиси ҳайвонлар ва одам конини сўради, эркаги ўсимликхўр. Одамлар орасида *туляремия*, *куйдирги* ва б. касаллик кўзгатувчиларини тарқатиши мумкин.

СҮРИЛИШ — моддаларнинг хужайра қобиғи орқали хужайрага, хужайрадан эса қон ва лимфага ўтиши. Фаол физиологик жараён. С. овқат ҳазм қилиш йўлида (асосан ичакда), шунингдек ўпка, плевра, бачадон, сийдик, қон, тери ва б. ерларда учрайди. Кўпчилик овқат моддалари меъда-ичак йўлида ферментлар таъсирида оддий бирикмаларга айлангандан сўнг сўрилади. Айрим чиқарув органлари (мас., буйрак)да қайта С. физиологик жараённинг бир кўринишидир.

СҮРҒИЧЛАР — сўрилиш юзасини оширувчи ўсимталар. Ўзи жойлашган парда б-н унга тегиб турувчи тўқима ёки мухитнинг бевосита алоқасини таъминлайди. Арахноидал, ичак тутқичи, хорион, ичак С. ва б. тафовут этилади. Мас., ичак С. ингичка ичак шиллик қаватининг устини қоплаган майда тукчалар бўлиб, улар ёрдамида овқат моддалари қонга шимилади.

Т

ТАБИЙ ОВҚАТЛАНТИРИШ — боланинг она сутини эмиб овқатланиши. Ҳеч қандай овқат маҳсулоти она сутига тенг кела олмайди. Чунки унда оксиллар, ёғлар, углеводлар, витаминлар, ва боланинг нормал ўсиши учун зарур бошқа моддалар мавжуд.

ТАБЛЕТКА — улушларга бўлинган қаттик дори тури; думалок, тухумсимон, яси ёки икки томони бўртик тугмачасимон бўлади. У фармацевтика корхоналарида бир ёки бир неча доривор моддани кўшимча моддалар б-н аралаштириб махсус автоматларда пресслаб тайёрланади. Т. ичишга қудай, ихчам, узок вақт сақланади, доривор модданинг таъми сезилмайдиган Т.лар ҳам бўлади. Т.ни майдаламай сув б-н ичилади, унинг усти махсус қобик б-н қопланган бўлса, бутунлигича ютиш ёки айримларини дарҳол ютиб юбормай, тил тагига ташлаб сўриш лозим.

ТАВЕГИЛ (син.: агастен, клемастин ва б.) — антигистамин препарат; кимёвий тузилиши ва фармакологик хоссасига кўра димедролга яқин, лекин унга нисбатан фаол ва таъсири узокроқ давом этади. Т. м. н. с. га кучсиз тинчлантирувчи таъсир кўрсатади.

ТАВЕЛ ҚАСАЛЛИГИ — аппендэктомия (чувал-чангсимон ўсимтан операция йўли б-н кесиб ташлаш) дан сўнг юзага келадиган периколит. Йўғон ичакнинг торайиши ва унда чандиқлар ҳосил бўлиши ҳамда ичак фаолиятининг бузилиши б-н ифодаланади.

ТАЗЕПАМ (син.: нозепам, оксазепам ва б.) —

транквилизаторларнинг бензодиазепин унумлари гуруҳига мансуб; кимёвий тузилиши ва фармакологик хоссаларига кўра элениум ҳамда сибазонга яқин, захарлилиги нисбатан кам. Неврозлар, психопатия, неврозсимон ва психопатиясимон ҳолатларда қўлланилади.

ТАКТИЛ СЕЗГИ — одам танасининг фақат исик, совуқ, оғрик, санчик, бошиш, эзиш қабиларни бир-бирдан фарқ қилиб сезиш эмас, балки секин эсан шабада, салгина теккан нарсалар (пахта, латта ва б. ёки жуда майда ҳашаротлар)ни ҳам сезиши. Т. с. йўллари орқа миёнинг орқа устунларидан ўтади ва таламус орқали марказ томон йўналади.

ТАЛАМУС, кўрув дўмбоқлари — оралик миёнинг сезувчи ядролари. Асосан пўстлоқ ости маркази бўлиб, барча сезувчи (т-ра, оғрик ва б.) импульсларни миёа стволига, пўстлоқ ости тугунлари ва қатта яримшарлар пўстлогига йўналтиради. Таламусда специфик ва неспецифик ядролар бўлади.

ТАЛАССЕМИЯ — наслдан наслга ўтадиган гемолитик анемия; гемоглобинопатиянинг бир хили. Эритроцитларнинг айниши, гемоглобин таркибидagi глобин синтезининг бузилиши характерли; оғир ҳечган ҳолатларда камқонлик авж олади, жигар, талок катталашади, бадан сарғайди ва х. к.

ТАЛАССОТЕРАПИЯ — дегидро иклими, дегидрода чўмилиш ва қуёш зарари билан қилишни бирга олиб боришга асосланган касалликни соғайтириш усули.

ТАЛОҚ — одам ва унинг қали ҳайвонлардаги тоқ

орган; корин бўшлиғида жойлашган. Асосий кон резервуарларидан бири (кон «депоси»); кон яратилишида, моддалар алмашинувида иштирок этади; иммунобиологик ва химия функциясини бажаради — антителолар ишлаб чиқаради, бактерия ва токсинларини ушлаб қолиб, зарарсизлантиради, яшаб битган эритроцитлар ва тромбоцитларни емиради.

ТАЛЬКОЗ — пневмокоңноз, тальк чангини узок вақт ютишдан пайдо бўладиган касаллик.

ТАМПОН — докадан қилинган узунрок энсиз салфетка ёки шарча. Жароҳат ёки бўшлиқдаги суюқлик (йиринг)ни шимдириш, кўпинча кон окимини тўхтатиш учун қўлланилади. Микулч Т. и, антисептик биологик Т., пневматик Т. ва б. фарқ қилинади.

ТАМПОНАДА — жароҳат ёки бўшлиқларни тампонлар, биологик тўқималар (чарви, мускул, синтетик гемостатик пахта ва б.) б-н тўлдириш. Кон окимини тўхтатиш, йирингни чиқариб олиш каби мақсадларда қўлланилади.

ТАНА — одам гавдасининг бир қисми. Қўкрак кафаси ва корин бўшлиғидан иборат.

ТАНАТОГЕНЕЗ — ўлимнинг сабаблари ва рўй бериш механизми, ўлим жараёнидаги клиник, биокимёвий ҳамда морфологик ўзгаришлар динамикаси.

ТАНГЛАЙ — оғиз бўшлиғининг юқори девори. Юмшоқ ва қаттиқ Т. дан иборат бўлиб, оғиз бўшлиғини бурун бўшлиғидан ажратиб туради. Қаттиқ ва юмшоқ Т. нинг шиллик қавати остида майда сўлак безлари, шиллик қаватда эса кон томирлар ва нервлар бор. Баъзан Т. да туғма етишмовчилик — «бўри танглай» учрайди.

ТАННИНЛАР — ўсимликларда кўплаг учрайдиган фенолли бирикмалар. Булардан яллиғланишга қарши ва дезинфекцияловчи дорилар тайёрланади; буриштирувчи таъсири бор (яна. к. *Ошловчи моддалар*).

ТАНОСИЛ КАСАЛЛИКЛАРИ — к. *Венерик касалликлар*.

ТАНТАЛ — Д. И. Менделеев даврий системасининг V группасига мансуб кимёвий элемент; символи Та, атом номери 73, атом оғирлиги 180, 948; биологик инерт, оғир, кийин эрийдиган металл. Тиббиётда чок материали сифатида ишлатилади.

ТАРАНТУЛ — захарли ҳашарот; Кавказ, Қозоғистон ва Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Асосан кечаси фаол, майда ҳашаротлар б-н овқатланади. Т. чаққан жойда қаттиқ оғрик ва маҳаллий яллиғланиш, баъзан захарланиш аломатлари кузатилади. Ургочи Т. ниҳоятда хавфли.

ТАРНОВСКИЙ БЕЛГИСИ — серсочилик; бунда соч пешона, кош соҳасига ёйилиб ўсади; туғма захм белгиси.

ТАТУИРОВКА — териға сунъий йўл б-н бўёқлар кiritиб турли расмлар, нақшлар солиш, сўзлар ёзиш. Бўёқ кирган жойда бириктирувчи тўқима хосил бўлиши натижасида териға солинган расм умр ўзгариш учмайди.

ТАУРИН — днстеиннинг оксидланган олтингурунли қўшқич охириги маҳсулоти. Қўш ўт кислоталар таркибига киради. Жигарда эркин ҳолда бўлади.

ТАУРОХОЛАТ КИСЛОТА — ҳолат кислоталар б-н таурин хосил қилган қўш кислота. Ўт

таркибига киради ва гликохолат кислота б-н бирга ёғларни эмульгирлашда қатнашади.

ТАХИКАРДИЯ — юрак қисқаришларининг тезлашиши. Юрак қисқариш сонининг минутига 90 мартадан ортиши. Жисмоний иш қилганда, кўп овқат истеъмол қилгандан кейин, ҳаяжонланганда ёки юракка баъзи бир биологик фаол моддалар таъсир этганда кузатилади.

ТАХИЛАЛИЯ — нутқнинг бузилиши; нерв касаллиги ёки руҳий касалликларда қаттиқ тўлқинланиб, ҳаяжонланиш пайтида тез-тез гапириш.

ТАХИПНОЭ — нафаснинг чуқурлашмай, юзак бўлиб тезлашиши.

ТАХИСФИГМИЯ — томирнинг тез (минутига 100 дан ортик) уриши.

ТАХИФИЛАКСИЯ — дорилар организмга қисқа муддатда тақор юборилганда улар нафининг пасайиб бориши. Бу эфедрин гидрохлорид қўлланилганда кузатилади.

ТАЪМ БИЛИШ, м а з а б и л и ш — турли эрийдиган моддаларнинг таъм сезиш рецепторларига таъсир этиши натижасида пайдо бўладиган сезги. Бундай рецепторлар асосан тил сўргичларида жойлашган. Т. б. кўзғалиш сигналлари кўринишида махус нерв йўллари орқали Т. б. анализаторларининг марказий бўлимига етиб боради. Асосий таъм сезгиси: ширин, аччиқ, нордон ва шўр. Таъм сезгилари юзага келиши учун таъсирловчи модда эриган ҳолда бўлиши керак.

ТАЪСИР ЭТИШ, ТАЪСИРЛАШ — таъсирловчининг организм ва унинг таркибий қисмларига таъсир кўрсатиш жараёни. Таъсирловчи қанчалик кучли бўлса, тўқиманинг жавоб реакцияси ҳам шунча кучли бўлади. Кўзғалувчан тўқимада ҳаракат потенциални вужудга келтириш учун керак бўлган минимал кучдаги таъсирловчи таъсирот бўсағаси дейилади. Бўсаға микдоридан кучсизроқ бўлган таъсирот — бўсаға ости ва бўсаға кучидан юқори кучга эга бўлган таъсирот бўсаға усти таъсирловчиси деб аталади.

ТАЪСИРЛАНУВЧАНЛИК ташки мухитдаги кучли ва тез ўзгаришларни идрок этиш, қабул қилиш ва уларга фаол жараён-кўзғалиш б-н жавоб бериш. Тирик тўқима ва ҳужайранинг кўзғалувчанлиги.

ТАЪСИРЛОВЧИЛАР — ўз таъсири б-н организм ҳолатини ўзгартирувчи омиллар. Ички ва ташки Т. бўлади. Ташки Т. га физик-кимёвий ва биологик омиллар киради. Биологик аҳамиятига кўра булар адекват Т. дейилаб, маълум органга хос ва табиий шaroитларда таъсир этади. Мас., эшитиш учун товуш. Адекват бўлмаган Т. маълум орган учун табиий бўлмай, табиий шaroитда таъсир этмайди. Мас., электр токи б-н таъсирлаш.

ТЕЗ ВА ШОШИЛИНЧ ТИББИЙ ЕРДАМ — инсон ҳаёти ҳамда соғлиғи учун хавфли ҳодисалар (жароҳатлар, захарланиш) ёки тўсатдан ўтқир касаллик рўй берганда кўрсатиладиган шошилинч тиббий ёрдам тури ва системаси. Махус тиббий муассасалар (тез ва шошилинч тиббий ёрдам станциялари ҳамда тез тиббий ёрдам касалхоналари) фаолиятига асосланади.

ТЕЗ ВА ШОШИЛИНЧ ТИББИЙ ЕРДАМ СТАНЦИЯСИ — даволаш-профилактика муассасаси. Бахтсиз ҳодисалар (жароҳатланиш, суяк

синиши, қуйиш, заҳарланиш ва х. к.) содир бўлганда, тўсатдан ва ўткир рўй берган касалликларни бирламчи даволашда беморларга тез тиббий ёрдам беради, туғадиган ва туккан аёлларни стационарга олиб боришда кечасию-кундузи тиббий ёрдам кўрсатади.

ТЕКАФОЛЛИҚУЛОМА — тухумдонларнинг хавфли ўсмаси; гранулёз хужайралар ва текоцитлардан ривожланади; қизларда эрта жинсий етилиш, аёлларда бачадондан қон кетиши кузатилади.

ТЕКОДОТИЗМ — тиш илдиэларининг суякка қўшилиб кетмай, тиш альвоаларида жойлашиши; сут эмизувчилар тиш системасининг анатомик хусусиятларидан.

ТЕКОМА — тухумдоннинг гормонал-фаол ўсмаси; асосан текоцитлардан ривожланади. 50 ёшдан ошган аёлларда учрайди, бачадондан қон кетиши кузатилади.

ТЕЛАЛГИЯ — касаллик ўчоғи ағи оғриқнинг ундан узокроқ жойда ҳам пайдо бўлиши.

ТЕЛЕКИ СИМПТОМИ — қўрғошин б-н сурункали заҳарланиш натижасида билак нервининг зарарланиб, қўл бармоқларини ёзиш харакатини таъминловчи мускулларнинг чала (енгил) фалжланиши.

ТЕЛЕРЕНТГЕНОГРАФИЯ — рентгенологик тасвири маълум масофадан олиш усули. Бунда тасвир текшириладиган орган ҳажмига яқин бўлиб тушади.

ТЕЛЕЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФ — электрокардиограммани маълум масофадан радио орқали қайд қилиш учун қўлланиладиган асбоб.

ТЕЛИТ — сут беэи сўргичининг яллиғланиши.

ТЕЛЛУРИТ СИНАМАСИ — дифтерия касаллигини тез аниқлаш усулларидан бири. Бунда организмга микроб кирган жой ва ўша ерда пайдо бўлган жароҳатга таркибида 2 % калий теллурият бўлган глисериннинг 40 % ли сувдаги эритмаси суртиллади. Агар касаллик бўлса, жароҳат усти қораяди.

ТЕЛОФАЗА — хужайралар бўлиниши (мейоз ёки митоз)нинг энг охириги даври (фазаси); бунда ҳар бир кутбнинг хромосомалари спиралсизланади (тўғриланади) ва киз ядролар, хужайралар шаклланади.

ТЕМИРАТКИ — келиб чиқиш сабаблари турлича бўлган кўпчилик тери касалликларини ифодаловчи атама; қичишиб, усти қипиқлиниб турадиган ҳар хил тошмалар Т. деб юритилган. Қизил ясси Т., пушти Т., юздаги оддий Т., псориаз — қипиқли Т., трихофития — қирма Т., тукли Т. ва б. фарк қилинади. Қизил ясси Т. — терининг сурункали касаллиги. Бунда билакнинг ички, болдирнинг олд юзасига, бел, жинсий органлар терисига қизил, оқ пушти ёки бинафша ранг майда тугунчалар тошади. Пушти Т. — терининг инфекцияцион касаллиги. Бунда терида оч пушти рангли майда доғлар пайдо бўлиб, кейинчалик улар ёйилиб кетади. Юздаги оддий Т. да юз, оғиз атрофига оч пушти ранг тошмалар тошади. Тукли Т. асосан қўл-оёқларнинг ёзиладиган жойлари, кўпича думба соҳасида учрайди.

ТЕМИРТИҚАН — бир йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида стероид

сапонинлар (диосгенин, гитогенин ва б.), алкалоидлар, флавоноидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Доривор препарати — трибуспонин атеросклероз касаллигини даволашда ишлатилади.

ТЕМКИН УСУЛИ — новокан блокадасининг бир тури; бунда бурун катаклари орқали ўрта бурун чифағонининг шиллик пардаси юзасига игна санчиб 1 ёки 2 % ли новокан эритмасидан 0,2—1,0 мл ча юборилади. Бош оғриғи, Меньер касаллиги, вазомотор ринит каби касалликларни даволашда қўлланилади.

ТЕНДИНИТ — дистрофия учраган пайнинг иккиламчи яллиғланиши. Одатда тендовагинит б-н бирга кечди.

ТЕНДОБУРСИТ — пай дистрофик ўзгаришга учраш б-н бирга синовиал халтачасининг ҳам яллиғланиши.

ТЕНДОВАГИНИТ — пай кини (кўпинча билак, қўл панжаси, болдир пайи кини) синовиал пардасининг яллиғланиши. Шикастланиш, ҳасмол чиқиши ва б. оқибатда келиб чиқади. Унинг куйидаги хиллари бор: бруцеллёз хасталиги натижасидаги Т., гичирловчи Т., касбга алоқадор Т., сиқилувчи (асептик) Т. ва б.

ТЕНЕЗМ — ичакнинг тез-тез кискариш натижасида кучаник пайдо бўлиб, оғриқ тутиши. Бунда бемор ҳадеб хожатга боргиси келади, аммо нажас ўрнига ичак оғриб, бир оз шилмишк ажралади ёки ҳеч нарса келмайди. Тўғри ичак яллиғланиши, дизентерия, проктит, колитда кузатилади.

ТЕНИАРИНХОЗ — цестодозлар гуруҳига кирадиган гельминтоз; табиадан юқумли касаллик. Унинг кўзгатувчиси тушган ва чала пиширилган мол гўштини истеъмол қилганда одамга юқади.

ТЕНИИДОЗЛАР — инвазион касалликлар (асосан цестодозлар гуруҳига кирадиган гельминтозлар); лентасимон чувалчанглар — тениалар кўзгатадиган касалликлар (мас., ээинококкоз, алвеококкоз, тениоз, тениаринхоз, ценуроз ва б.).

ТЕНИОЗ — чўчка солитери (гигжа) кўзгатадиган цестодозлар гуруҳига мансуб гельминтоз; касаллик одамга гижжа тухуми ва гумбаклари тушган финнали чўчка гўштини яхшилаб пиширмай истеъмол қилганда юкиши мумкин. Диспептик белгилар б-н намоён бўлади, баъзан цистицеркоз ва х. к. қўшилиб, касаллик оғирлашади.

ТЕНОНИТ — кўз соккаси кини (тенон капсуласи)нинг яллиғланиши. Кўпинча шикастланиш, ревматизм, баъзан грипп сабаб бўлади. Олдин битта кўз санчиб оғрийд, шиллик парда шишади, ковоклар бир оз кизариб, шишади. Кейинчалик Т. иккинчи кўзда ҳам пайдо бўлиши мумкин.

ТЕНОНОГРАФИЯ — кўз соккаси чегараларини аниқлаш мақсадида тенон капсуласи ичига рентген контраст модда юбориб рентген суратини олиш усули.

ТЕНОРАФИЯ — пайни тикиш. Шикастланиш натижасида пайнинг бутунлиги бузилганда, пластик операцияларда қўлланилади.

ТЕПКИ, эпидемик паротит — қулоқ олди сўлак безининг яллиғланиши б-н ўтадиган ўткир юқумли касаллик. Фильтранувчи вируслар кўзгатади. Асосан 5—15 яшар болаларда учрайди. Ҳаво томчилари орқали, кўпинча бемор б-н яқин муносабатда бўлганда, шунингдек унинг идиш-товоғи, сочиғи ва х. к. дан юқади. Т. да дастлаб ҳарорат кўтарилиб, иштаха

йўқолади, дармон қуриб, бош оғриydi. Қасаллик оғир кечганда бурун қонаши, қусиш, тиришиш аломатлари пайдо бўлади.

ТЕР — тер безлари чиқарадиган рангсиз, шўр суюқлик. Таркибида 98—99 % сув, 1—2 % анорганик (асосан натрий хлорид, калий хлорид, сульфатлар, аммиак) ва органик моддалар (сийдикчил, креатинин), учувчи ёғ кислоталар, аминокислоталар бор. Одам нисбатан тинч ҳолатда соатига 25—30 мл, бир суткада 600—700 мл Т. чиқаради. Кун иссиқ бўлганда ва зўр бериб жисмоний меҳнат қилганда Т. чиқиши соатига 1—1,5 л гача ошиши мумкин. Т. ажралиши рефлектор жараён бўлиб, нерв системаси орқали бошқарилади.

ТЕР БЕЗЛАРИ — тер ишлаб чиқарадиган безлар. Тери ости клетчаткасининг бириктирувчи тўқимасида жойлашган; тана юзаси бўйлаб бир текис тарқалмаган. Қўл қафти, оёқ қафти ва қўлтиқда ҳаммадан кўп бўлади. Т. б. моддалар алмашинувнинг охириги маҳсулотларини ажратади, гавда т-расининг бошқарилишида ва осмотик босимнинг турғун сақланишида иштирок этади. Одамда таъминан 3 млн. га яқин Т. б. бор.

ТЕРАПЕВТ — ички касалликларни аниқлаш, даволаш ва олдини олиш ҳақидаги масалалар б-н шуғулланувчи мутахассис-шифокор.

ТЕРАПИЯ — тиббиётнинг ички касалликларни аниқлаш, олдини олиш ва даволаш усулларини ўрганадиган энг йирик соҳаси.

ТЕРАТОБЛАСТОМА — тератомаларнинг хавфли тус олиши еки эмбрионал даврда тўқималар шаклланишининг бузилишидан келиб чиқадиган хавфли ўсма.

ТЕРАТОГЕН ТАЪСИР — кимёвий ёки биологик омиллар (ионловчи нур, дори, захар, вирус ва б.)нинг ҳомилга ривожланишига салбий таъсири; ривожланиш нуқсонлари ва айрим ирсий касалликлар пайдо бўлишига олиб келади.

ТЕРАТОЗООСПЕРМИЯ — шахватда патологик сперматозонлар бўлиши; кимёвий ҳамда биологик омилларнинг салбий таъсири сабаб бўлади. Т. да кўпинча бефарзандлик ёки нуқсонли бола туғилиш ҳоллари учрайди.

ТЕРАТОМА — эмбрионал ривожланиш даврида тўқималар шаклланишининг бузилишидан келиб чиқадиган ўсмасимон тузилма; бир ёки бир нечта етилган тўқималардан тузилган. Организм катталашган сари Т. ўсиб ривожланиши мумкин.

ТЕРИ — одам ва ҳайвонлар танасининг ташки қоплами. Организмин ташки таъсиротлардан химоя қилади, сезиш, моддалар алмашинуви, организмдан беракисиз моддаларни чиқариш, иссиқликни бошқариш (терморегуляция) ва б. да қатнашади. Катта одамда Т. сатҳи 1,5—2 м² ни ташкил қилади, қалинлиги тери ости ёғ қаватидан ташқари 0,5—4 мм. Одам териси 3 қаватдан — эпидермис (эпителиал қават), ўрта қават-хусусий тери қавати (дерма) ва тери ости ёғ қавати (клетчатка) дан таркиб топган. Т. нинг ташки қавати хужайралари 20 кунда янгиланиб туради. Т. нинг ҳосилалари: соч, тирноқ ва б.

ТЕРИ ҚАРЦИНОИДИ — қ. *Базалиома*.

ТЕРИ КАСАЛЛИКЛАРИ — тери ҳамда унинг ҳосилалари (тирноқ, соч)нинг патологик ўзгариши б-н кечадиган касалликлар гуруҳи. Ташки муҳитдаги биологик, физик ва кимёвий омиллар терида турли яллиғланишлар — дерматитлар пай-

до бўлишига олиб келади. Булардан қавариш, бичилиш, совқотиш, қуйиш кўпроқ учрайди. Т. к. га биологик омиллар: микроскопик замбуруғлар, бактериялар ва вируслар сабаб бўлади. Ички омиллар: маҳаллий инфекция ўчоғи бўлиши, ички аъзолар касалликлари, экзема, эшакем каби аллергия характердаги Т. к. га олиб келиши мумкин. Организмда витаминлар етишмаслиги, шунингдек нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, томирлаш, қон яратуш органлари ва б. нинг зарарланиши натижасида ҳам Т. к. юзга келиши мумкин.

ТЕРИ ЛЕЙШМАНИОЗИ — қ. *Емон жироҳат*.

ТЕРИ СИЛИ, волчанка — сил таёқчаси кўзгатадиган касаллик. Дастлаб терида тарикдек кўкимтир, кизил, сарғиш ёки кўнгир шиш пайдо бўлади. Кейинчалик бу шишлар катталашиб, дўмбоқчага айланади. Вақт ўтши б-н дўмбоқчалар катталашади, бир-бирига қўшилиб кетиб, ярага айланади. Улар кейинчалик чандикланади. Кўпинча юз, бурун, қулоқ қағаноғи, баъзан бурун ва оғизнинг шиллиқ қаватлари шикастланади.

ТЕРИ СИНАМАСИ, терининг аллергиялигини аниқлаш усули; буида териға аллерген юбориб, шу жойдаги маҳаллий ўзгаришлар кузатилади.

ТЕРИНИНГ ЗАМБУРУҒ КАСАЛЛИКЛАРИ, дерматомикозлар, микозлар — асосан тери ва унинг ҳосилаларида паразитлик қиладиган замбуруғлар кўзгатадиган касалликлар.

ТЕРИНИНГ ЙИРИНГЛИ КАСАЛЛИКЛАРИ, пиодермиялар — йиринг пайдо қилувчи микроблар (стрептококк, стафилококк ва б.) кўзгатадиган терининг йирингли яллиғланиши б-н кечадиган дерматозларнинг умумий номи. Баданни тоза тутмаслик, терининг шикасланиши (кесилиши, тирналиши ва б.), организмнинг совқотиши ёки ҳалдан ортиқ иссиқлаб кетиши, кўп терлаш, толиқиш, авитаминозлар, моддалар алмушинуви (хусусан углевод алмашинуви)нинг бузилиши, мадорни қуритадиган сурункали касалликлар, шахсий гигиена қондаларига риоя қилмаслик пиодермияларга сабаб бўлиши мумкин. Т. й. к. турли қўринишда кечеди: баъзан терида ўртасида туки бор кичик йирингча уч беради (қ. *Сизлоғича*) ёки қаттарок конуссимон йирингли туғунча юзга келиб, безиллаб оғриydi (қ. *Чипқон*), «саҷратқи» деб аталадиган йирингли пуфакчалар пайдо бўлиб, улар ёрилади ва шу ердан йиринг чиқади. Т. й. к., одатда ўткир кечеди, занфлашиб қолган беморларда эса узок (ойлаб, йиллаб) давом этиб, сурункали тус олиши мумкин.

ТЕРИНИНГ ПУСТ ТАШЛАШИ — тери эпидермисидаги баъзи хужайраларнинг физиологик ёки патологик сабабларга қўра кўчиб туриши.

ТЕРЛАМА, ти ф — иситмалаш б-н ўтадиган баъзи юкумли касалликлар (мас., ич терлама, тошмали терлама ва б.). Уларда қорин, бош оғриғи, умумий захарланиш белгилари, хушсизланиш, баъзан жуда оғир ўзгаришлар кузатилади.

ТЕРЛАШ — тер безларида ҳосил бўлган суюқлик-

нинг тери юзасига чиқishi. Т. нерв рефлектор ва гуморал механизмлар асосида ташки муҳит ҳароратига, сезиш, ҳаяжонланиш ва б. таъсиротларга организмнинг берган жавоб реакциясидир. Т. маркази орқа мия, узунчок мия, гипоталамусда ва бош мияда жойлашган. Т. терморегуляцияда, организмда туз ва сув балансini сақлашда иштирок этади.

ТЕРМАЛГИЯ — иссиқ ёки совуқ таъсир этганда пайдо бўладиган оғрик.

ТЕРМИНАЛ ПАУЗА (агонал пауза) — ахволи жуда оғир беморларда бир неча минут нафас тўхтаб қолиши. Одатда бу ҳолат агонал нафас бошланишидан олдин содир бўлади.

ТЕРМИНАЛ ҲОЛАТ — ҳаётнинг охириги босқичи. Биологик ўлим олдидан организм фаолиятининг сўниши. Уч босқичда ўтади: агония олди ҳолати, агония ҳолати ва клиник ўлим. Т. х. да ҳаётни тиклаш имконияти сақланади, шунинг учун бу ҳолатда зудлик б-н организмни тириктириш тадбирларини кўриш зарур.

ТЕРМОАНЕСТЕЗИЯ — иссиқни сезмаслик. Териди жойлашган иссиқни сезувчи рецепторлар, орқа миянинг орқа шохи, ўртаси ёки таламус соҳасидаги патологик жараёнлар натижасида келиб чиқади. Бу ҳолат кўпинча сирингомиелия ҳамда руҳий касалликларда кузатилади.

ТЕРМОБАРОКАМЕРА — организмга атроф муҳитдаги юқори (ёки паст) ҳаво (газ) босими ва юқори (ёки паст) т-ранинг бирга таъсир этишини таъминлайдиган барокамера.

ТЕРМОГРАФИЯ — гавда ҳароратининг ўзгаришларини график усулда қайд қилиш; мас., одам танасининг бир ёки бир неча жойидаги т-рани текшириш.

ТЕРМОКОАГУЛЯЦИЯ — электр токи таъсирида киздирилган жарроҳлик асбоби (пинцет, скальпель) б-н кон томирини қуйдириб, кон тўхтатиш.

ТЕРМОЛАБИЛ — иссиқлик таъсирига чидамсизлик.

ТЕРМОМЕТРИЯ (ти б и ё т д а) — одамнинг гавда ҳароратини ўлчаш. И н ф р а к и з и л Т. да тери юзасидаги инфрақизил нурланиш интенсивлиги қайд қилинади.

ТЕРМОРЕГУЛЯЦИЯ — одамнинг гавда т-раси турғунлигини таъминловчи физиологик жараёнлар мажмуи. Иссиқлик ҳосил бўлиши (кимёвий Т.) ва тери орқали иссиқлик чиқариш (физик Т.) нинг ўзгариши туфайли амалга ошади.

ТЕРМОСТАТ — ҳамма томони берк ҳажмда белгиланган муҳит ҳароратини яратиб, уни бир маромда сақлаб турадиган аппарат.

ТЕРМОЭСТЕЗИОМЕТР — т-ра сезгисини аниқлашда ишлатиладиган асбоб.

ТЕРНЕР СИНДРОМИ — аёлларда бирламчи ва иккиламчи жинсий белгиларнинг тузук ривожланмай қолиши б-н кечадиган хромосома касаллиги. Кўпинча бефарзандлик ва аклий заифликка олиб келади.

ТЕРНИДЕНТОЗ — ичак нематодозлари гуруҳига қирадиган гельминтоз; колит белгилари б-н ўтади. Таркибида гельминт личинкалари бўлган туپроқ б-н ифлосланган озиқ-овқат маҳсулотларини тозалаш ювмай истеъмол қилиш натижасида келиб чиқади.

ТЕРПИНГИДРАТ — балғам кўчирувчи дори; Т. нинг ўзи ёки бошқа балғам кўчирувчи дорилар б-н бирга сурункали бронхит ва зотилжамни даволашда ишлатилади.

ТЕРСИЛ СИНДРОМИ — калла суягининг чўзиқ (минорасимон) шаклдалиги; экзофтальм, кўрув нерви атрофияси, кўзни ҳаракатлантирувчи нервнинг бузилиши, тутканок тутиши ва олигофренияга ўхшаш ҳолатларнинг рўй бериши; краниостеноз сабаб бўлади.

ТЕРСОН СИНДРОМИ — кўзнинг ички қисмларига кон қуйилиши; миянинг тўрсимон пардаси остига кон қуйилиши б-н бирга ўтади.

ТЕСТОСТЕРОН — эркеклар жинсий гормонлари; андрогенларнинг муҳим вакили. Мояк тўқимасида синтезланади, простата бези ва уруғ пуфакчалари ўсishiни, уруғ етилишини ва эркекларнинг иккаламчи жинсий белгилари ривожланишини стимуллади. У мояқдан ташқари кон ва сийдикда ҳам бўлади. Т. эфирлари, хусусан Т. пропионат эркеклар жинсий гормонлари етишмаганда буюрилади.

ТЕТАНИЯ — тоник (таранглиги ортган) томир тортишиши хуружлари кўринишидаги патологик ҳолат. Т. нинг болаларда учрайдиган (қ. *Спазмo-филия*), меъдага алоқадор, яширин ва б. турлари фарқ қилинади.

ТЕТАНУС — мускул толаларига турли нерв импульсларининг кетма-кет таъсир этиши натижасида мускулларнинг узок вақт, кучли қисқариши, Т. мускулларнинг юқори частотадаги кўзгалувчанлигида вужудга келади. Бунда мускуллар бўшашишга улгурмай, қисқарган ҳолича туравради. Тишсимон ва силлқ Т. фарқланади.

ТЕТРАПЛЕГИЯ, к в а д р и п л е г и я — иккала қўл-оёқнинг чуқур фалажланиши. Орқа миянинг бўйин қисмида пайдо бўлган ўткир жароҳат натижасида келиб чиқади. Беморнинг қўллари периферик тусда фалажланиб, мускуллари озади, пай рефлекслари сусаяди ёки йўқолади. Оёқларида эса марказий ёки таранг фалажлик рўй беради — улар қотган, пай рефлекслари ошган бўлади, трофик ўзгаришлар кузатилади. Баъзан орқа мия бўйин қисмининг юқори қисмида жароҳат ўчоги бўлса, қўл-оёқда марказий спастик фалаж вужудга келади.

ТЕТРАЦИКЛИН — антибиотик; микробларга қарши кучли таъсир этиш хусусиятига эга. Кўпроқ ичак юқумли касалликларида, шунингдек зотилжам, дисентерия ва б. да ишлатилади.

ТЕТРАГИДРОФАЛАТ КИСЛОТА, ф о л а т -Н₄ — фаол бир углеводли бирликларни боғлаш, фаоллаш ва кўчиришни таъминлайдиган кофермент. Т. қ. фолат кислотадан ҳосил бўлади.

ТЕТУРАМ (син.: антабус, антикол ва б.) — сурункали алгоколизмни даволашда ишлатиладиган дори.

ТИАЗОЛ — таркибида азот ва олтингурут бўлган органик гетероциклик бирикма. Баъзи биологик фаол моддалар (мас., тиамин, пенициллин) таркибига қиради.

ТИАМИН — қ. *Витаминлар*, В₁ витамин.

ТИБИЕТ, медицина, т а б о б а т — кишилар соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, умрни узайтириш, касалликларнинг олдини олиш, даволаш ҳақидаги билимлар ва шу соҳадаги амалий тадбирлар мажмуи.

аҳолига тиббиёт ёрдами кўрсатишнинг бир хили; асосан ирсий касалликларнинг олдини олишга қаратилган. Т. -г. к. кўпинча 3 босқичда фаолият кўрсатади: дастлаб махсус генетик усуллар ёрдамида диагноз қўйилади, кейин соғлом еки ирсий жихатдан носоғ авлод туғилиши эҳтимоли аниқланади, пировардида текшириш хулосалари якунланади.

ТИББИЁТ ГЕНЕТИКАСИ — одам генетикасининг бир бўлими; ирсий касалликларнинг келиб чиқиш механизми, диагностикаси, олдини олиш ҳамда даволаш, шунингдек уларнинг наслдан-наслга ўтиш қонуниятларини ўрганади.

ТИББИЁТ ДЕОНТОЛОГИЯСИ — даволаш ишида табобат ходимларининг бурчи, хулқ-атвор принциплари ва ахлоқ нормаларининг мажмуи. Т. д. га шифокорнинг сир сақлаши, беморнинг ҳаёти ва соғлиғи учун тиббиёт ходимнинг жавобгарлиги, ходимларнинг ўзаро муносабати масалалари ва б. қиради.

ТИББИЁТ ЗУЛУГИ — халқали чувалчангар туркуми; унинг сўлагидаги гирудин моддаси қон ивишига тўскинлик қилади, шунинг учун тромбоз, гипертония ва б. касалликларда қон чиқариб даволашда Т. з. дан фойдаланилади.

ТИББИЁТ ИЛМИЙ КЕНГАШИ — Республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳамда институтлар қосидаги илмий кенгаш. Тиббиётнинг долзарб масалаларини муҳокама қилиш, илмий тадқиқотларни режалаштириш, уларни мувофиқлаштириш, илмий даража, изланишларга баҳо бериш ҳукукига эга ва шу каби илмий ишларга онд фаолиятлари б-н машғул бўлувчи олимлардан ташкил топган орган.

ТИББИЁТ ИНСТИТУТИ — олий маълумотли шифокорлар, биринчи навбатда даволаш, педиатрия, санитария ва гигиена, стоматология каби йирик ҳамда айрим тор соҳалар (терапия, хирургия, акушерлик-гинекология, кардиология, гастроэнтерология, офтальмология ва х. к.) бўйича мутахассислар тайёрловчи ўқув юрти.

ТИББИЁТ КИБЕРНЕТИКАСИ — кибернетика фанининг бир бўлими; касалликларга даво қилиш, уларнинг олдини олиш вазифаларини кўзлаб тирик организмлар ва одамлар коллективда ахборотни бошқариш ҳамда қайта ишлаш жараёнларини ўрганади.

ТИББИЁТ КЎРИГИ — аҳоли ва унинг ишлаб чиқаришнинг ҳар хил соҳалари, ўқув юртиларидаги турли гуруҳлари ёки айрим шахслар соғлиғи ва касалликларини олдиндан аниқлаш мақсадига тиббий текширувдан ўтказиш. Унинг қуйдаги турлари фарқланади. Даврий Т. к. — аҳолининг айрим гуруҳлари (саноат корхоналари, озғин-овкат, коммунал ва болалар муассасаларининг хизматчилари, ўқувчилар, талабалар ва б.) ни тартибли равишда ҳар йили ёки ҳар 2—4—6 ойга текширишдан ўтказиш. Дастлабки Т. к. — ишга кирасан қилчилар соғлиғини, улар таълашга соҳага тури келиш-келишларини аниқлаш. Маълум мақсадни кўзлаб ўтказиладиган Т. к. — айрим касалликлар (сил, хавfli ўсмалар, тери касалликлари, глаукома, сўнги вақда С.И.Д. — орттирилган иммун таъқислиги сиздрема ва х. к.) ни аниқлаш мақсадида ўтказиладиган кўрик.

ТИББИЁТ САНИТАРИЯ ҚИСМИ — йирик саноат корхоналари, қурилиш ёки транспорт ташки-

лотларида ташкил этиладиган даволаш-профилактика муассасалари мажмуи. Корхонанинг ишчи ва хизматчиларига хизмат қилади. Йирик Т. с. к. таркибига стационар, поликлиника (амбулатория), соғлиқни сақлаш пунктлари, профилакторий, ўсмирлар кабинети, болалар яраси қиради. Елик ва очик Т. с. к. фарқ қилинади. Елик Т. с. к. фақат корхонанинг ишчи ва хизматчиларига, очик Т. с. к. эса ишчи ва хизматчилардан ташқари, уларнинг қариндошлари ва болаларига, шунингдек шу мавзеда яшовчи аҳолига хизмат қилади.

ТИББИЁТ САНОАТИ — диагностик, профилактик, даволаш ва соғлиқни сақлаш воситалари, мас., дори-дармонлар, боғлов материалларидан тортиб то мураккаб асбоб-ускуналарни ҳам ишлаб чиқарувчи саноат тармоғи. У тиббиётнинг ниҳоятда мураккаб, ўзига хос муаммо ва вазифаларини ҳал қилишга ихтисослашган бўлади.

ТИББИЁТ СТАТИСТИКА КАБИНЕТИ — даволаш-профилактика муассасалари фаолиятини ҳисобга олиш, ҳисобот тузиш, улар фаолиятини рақамлар, махсус формула ва ҳисоблаш усуллари ёрдамида статистик анализ қилиш, ҳужжатли ҳисобот шакллари, турларини тузиш, уларни бошқариш ва назорат қилишни амалга оширадиган кабинет; унинг ҳар бир ташкилотнинг ўз мавқеига кўра тутган ташкилий органлари бор.

ТИББИЁТ ТАЪЛИМИ — тиббий мутахассислар тайёрлаш системаси. Ўрта ва олий тиббиёт таълими мавжуд. Шифокорлар, фельдшерлар, ҳамширалар ва б. ни тайёрлаб етиштириш мақсадида зарур умумий маълумот бериш ва махсус фанларни ўргатиш, керакли амалий малакалар ҳосил қилиш.

ТИББИЁТ ҚАЛАМЛАРИ — қаттиқ дори тури; цилиндрсимон таёқча шаклида бўлиб, турли касалликларни даволашда, антисептик, қўйирувчи, оғрик қолдирувчи, қон тўхтатувчи восита сифатида қўлланилади. Аччиқтошли, яллисели, купоросели, ментоли ва х. к. Т. к. мавжуд.

ТИББИЙ РАДИОЛОГИЯ — радиологиянинг бир бўлими; бемордаги касалликни аниқлаш ва даволашда ионлаштирувчи нурлар манбаидан фойдаланиш масалаларини ўрганади.

ТИББИЙ ҲАМШИРА — ўрта тиббий маълумотга эга бўлган, шифокор раҳбарлигида даволаш-профилактика ва болалар муассасаларида ишлайдиган мутахассис; ишлаш жойи ва бажарадиган вазифасига кўра бош Т. х. к., катта Т. х. к., палата Т. х. к. си ва участка Т. х. к. си бўлади.

ТИЗЗА — оёқнинг бир қисми. Сон суягининг ёстки учи б-н катта ва кичик болдир суяклари ҳамда тизза қопқоғи суягининг ўзаро бирикишидан ташкил топган.

ТИЗЗА ҚОПҚОҒИ — тўрт бошли сон мускули пайнининг орасида жойлашган сесамасимон суяк; мускул қисқарганда пайнинг суякка ишқаланишидан сақлайди.

ТИК — айрим майда мускулларнинг беихтиёр «учиши», қисқариши. Баъзан олдий асаб қарчани, баъзан пўстлок ости ядроларидан бирортасининг енгил жароҳати ёки юз, қўл-оёқ нервларининг қўзғалиши сабаб бўлиши мумкин. Мас., юз

мускуллари, юқори ковок ёки лабнинг мунтазам пирпираб туриши.

ТИКЛАНИШ — организмда жисмоний иш ёки машқларни бажаргандан кейин ундаги функционал ўзгаришларнинг ишдан олдинги гомеостаз ҳолатига (ёки шунга яқин ҳолатга) қайтиш жараёни. Т. тезлиги ва унинг умумий муддати бажарилган ишнинг характери ва ҳажмига боғлиқ. Т. даври бошланғич (қисқа, тез ўтиб кетадиган) ва кечиккан (анча узоқ давом этадиган) фазадан иборат бўлади.

ТИЛ — оғиз бўшлиғида жойлашган мускулли орган. Т. учи, Т. негизи (илдизи) ва Т. танаси фарқ қилинади. Т. фақат овқатни чайнаш, ютишда эмас, балки гапиришда ҳам бевосита ва фаол қатнашади. Т. шиллик парда б-н қопланган бўлиб, унда таъм билиш рецепторлари жойлашган. Турли касалликларда Т. устида ҳар хил ўзгаришлар рўй беради. Мас., меъда-ичак касалликларида Т. устида шакли турлича рангли доғлар пайдо бўлади ёки Т. караш боғлайди. Чиллашқир, пеллагра каби касалликларда Т. усти силлик ва ялтироқ бўлади.

ТИЛ СЎРҒИЧЛАРИ — тил шиллик қаватидаги сўрғичлар. Уларда рецепторлар жойлашган. Тилда ипсимон, коник, замбуруғсимон, тарновсимон ва баргсимон сўрғичлар бўлади. Ипсимон сўрғичлар овқатни қабул қилиш, чайнаш ва ҳалқумга йўналтиришда қатнашади. Қолган сўрғичлар таъм билишда иштирок этади.

ТИМИДИН, дезокситимидин — пиримидин асоси тимин ва углевод дезоксирибозадан иборат дезоксирибозил нуклеозид. Фосфат кислота молекулалари б-н қўшилиб, нуклеотид Т.-монофосфат (ТМФ), Т.-дифосфат (ТДФ), Т.-трифосфат (ТТФ) ҳосил қилади. Асосан ДНК таркибида бўлади.

ТИМИН — 5-метилурацил. ДНК молекуласига қирадиган пиримидин асоси.

ТИМОЗИН, тимопоэтин — тимусдан олинган полипептид гормон; тимоцитларнинг умумий ривожланиши учун зарур. Т. иммунологик ҳолатнинг шаклланишига таъсир кўрсатмайди.

ТИМПАНОМАНОМЕТРИЯ — Евстахий найининг ҳаво ўтказиш ёки ўрта қулоқнинг ҳаво босимини доимо бир меъёрга сақлаш вазифасини текшириш усули. Бунда ногора бўшлиғидаги босимни махсус қулоқ манометри ёрдамида ўлчанади.

ТИМПАНОСКЛЕРОЗ — ўрта қулоқнинг бирор қисмида бириктирувчи тўқима ўсиб кетиб, унда ярим тиник, шишасимон (гиалин) тоғай, сўнгра тузалар йиғилиб суюқланиши натижасида эшитув фаолиятининг кескин қамайиши. Қўпинча ўрта қулоқнинг ўткир йирингли яллиғланиши асорати ва х. к. сифатида намоён бўлиб, оқибатда қарликка олиб келади.

ТИНДАЛИЗАЦИЯ — маълум объектдаги микроблар ва улар спораларини ўлдириш усули. Инглиз физиги Тиндал таклиф этган. 100° дан юқори ҳароратда бузиладиган суюқликлар ва озик-овқат маҳсулотларини тўлиқ стериллаш учун қўлланилади. Уч вариантда ўтказилади: 20—30 минут давомида 100° да 3—4 марта; 1 соат

давомида 70—80° да уч марта; 1 соат давомида 60—65° да 5 марта.

ТИНЕЛ СИМПТОМИ — бўйин веналарини эзилганда ёки бушири орқага энгаштирилганда бош оғриғининг зўрайиши; калла ичи босимининг ошганлиқ белгиси.

ТИНКТУРА — суюқ дори тури; доривор ўсимлик хом ашёсининг спирт, спирт-сув ёки спирт-эфир б-н ишлаб олинган тиник сўрими. Асосан томчи-лаб ичиш учун мўлжалланган.

ТИНЧИК ПОТЕНЦИАЛИ, мембрана потенциал — тинч ҳолатдаги ҳужайранинг ташқи юзаси б-н унинг ички қисми (протоплазмаси) ўртасидаги потенциаллар фарқи. Бунда ҳужайранинг юзаси ҳужайра ичига (протоплазмасига) нисбатан мусбат электр зарядга эга бўлади. Т. п. микроэлектродлар ёрдамида қайд этилади.

ТИРЕОГЛУБУЛИН — калконсимон безнинг йод сақловчи асосий оксли, гликопротеид. Т. молекуласи ичиде йод калконсимон без гормонлари — тироксин (Т₄) ва трийодтиронин (Т₃) ҳамда йод тутувчи аминокислоталар — монойодтирозин, дийодтирозин шаклида боғланган ҳолда сақланади. Т. протеолиз йўли б-н парчаланганда ажралиб чиқадиган Т₄ ва Т₃ конга секретция қилинади.

ТИРЕОИД ГОРМОНЛАР — калконсимон без гормонлари: тироксин ва трийодтиронин.

ТИРЕОИДИТ — калконсимон безнинг яллиғланиши. **Аутоиммунли тиреоидит**, Хашимото буюқоғи — аутоагрессив касаллик. Иммунологик назоратнинг туғма нуқсонли оқибатида калконсимон без тўқимаси лимфод ва плазмоцитар инфильтрацияга учраб, кейинчалик унинг ўрнини бириктирувчи тўқима эгаллайди. Касаллик узоқ давом этиб, буқоқ ва гипотиреоз белгилари б-н яқовдаланади. **Сурункали фибрози тиреоидит**, Ридель буюқоғи — калконсимон безда бириктирувчи тўқима ўсиб, паренхимма ўрнини қоплаб олиши оқибатида келиб чиқадиган касаллик. Аста-секин бошланиб, калконсимон без катталашиб боради, ёғочдек қаттиқлашади, атрофидаги тўқималарга туташганлиги учун жойидан кимиралиши чекланган. Кейинчалик нафас олиши қийинлашади, овоз бўғлиб (афония), йўтал тутади. Касаллик йиллаб давом этиб, гипотиреозга олиб келиши мумкин. **Ўткир йирингли тиреоидит** — калконсимон безнинг яллиғланиши оқибатида келиб чиқадиган касаллик. Тўсатдан бошланади, безнинг жароҳатланган жойи қаттиқ оғриб, ютунганда, йўталганда, бошни қайирганда оғрик зўрайди ва пастки жағ, қулоқ ҳамда энса соҳасига тарқалади. Без катталашиб, териси кизариб қизийди. Гавад ҳарорати 39—40° гача кўтарилиб, қонда яллиғланиш белгилари бўлади.

Ўртача кечувчи тиреоидит, де Кервен буюқоғи. Касалликка вирусли инфекция сабаб бўлади. Яллиғланиш натижасида калконсимон безнинг фолликул ҳужайралари ва фолликуллар деструкцияси қоллоид йўқолишига олиб боради, шикастланган жойда инфильтрат ва кейинчалик фиброз пайдо бўлади. Қонда Т₃, Т₄ кўпайиб, тиреотоксикоз белгилар юзага чиқади (тиреотоксик боскич), кейинги даврда ўткинчи гипотиреоз бўлиши мумкин.

ТИРЕОЛИБЕРИН — қ. *Рилизинг гормонлар*.

ТИРЕОТОКСИК АДЕНОМА — калконсимон без автоном аденомаси ёки бир нечта аденоманинг ТТГ б-н боғлиқ бўлмаган ортиқча фаолияти

натижасида келиб чиқадиган гипертиреозид ҳолат. Касаллик аломатлари диффуз токсик букоқ клиникасига ўхшаш, лекин бунда юрак-томир системаси фаолиятининг бузилиши ва миопатия кўпроқ юз беради.

ТИРЕОТОКСИКОЗ — к. Буқоқ (диффуз токсик букоқ).

ТИРЕОТРОП ГОРМОН, тиреоид стимулловчи гормон, тиреотропин (ТТГ, ТСГ) — гипофизнинг олд бўлаги гормони. Қалқонсимон безнинг нормал тузилиши ва функциясини таъминлаб туради. Мураккаб оксил табиатига эга гликопротеид. Т. г. нинг гипофизда синтез қилиниши ва секрецияси гипоталамуснинг тиреолиберин номли нейропептиди (рилизинг омили) томонидан идора қилинади. Т. г. ажралишига қондаги тиреоид гормонлар тескари алоқа механизми бўйича салбий таъсир кўрсатади.

ТИРЕОТРОПИН РИЛИЗИНГ ГОРМОН, тиреотропин рилизинг оми, тиреолиберин — гипофизнинг тиреотроп функциясини кўзғатиб турадиган гипоталамик нейропептид, учта аминокислотадан иборат содда биркма.

ТИРК ТУҒИЛИШ — хомиланинг ҳаётга хос белгилар (ўпка орқали нафас олиши, чинкириб йиғлиши ва уягининг музтазам уриб туриши) б-н туғилиши.

ТИРИШИШ — мускулларнинг тўсатдан беихтиёр қисқариши.

ТИРНОҚ — бармоқлар болиши устидан чиққан шохсимон пластинкалар, тана ва илдиздан иборат. Т. ўрнининг илдиз ва чуқурча б-н қопланган қисми матрица дейилади, шу матрица хужайраларининг кучайиши туфайли Т. учига қараб аста-секин ўсиб боради. Т. узунлиги 10—15 мм, эни 10—17 мм, қалинлиги 0,30—0,37 мм, аёлларда кичикроқ ва юқароқ; соғлом кишининг тирноғи бир оз бўртиб чиққан, силлик, тиниқ ва рангсиз бўлади.

ТИРНОҚГУЛ — бир йиллик ўт ўсимлики. Гуллари ишлатилади. Таркибида каротин, эфир мойи, флавоноидлар, аччиқ, ошловчи ва шиллик моддалар бор. Препаратлари турли яралар, куйган жой, гастрит, меъда ва ўн икки бармоқ ичак яраси ҳамда жигар касалликларини даволашда, стоматит, ангина ва б. касалликларда оғиз ва томоқни чайиш учун ишлатилади.

ТИРОЗИН, Тир-, параокси фенилаланин — ароматик аминокислота. Алмашинмайдиган аминокислоталардан. Организмга овқат б-н кириб туриши зарур. Лекин организмда бошқа ароматик аминокислота — фенилаланиндан кам миқдорда синтезланиши мумкин. Адреналин, нораденалин, меланин, тироксин, хайвонлар ва ўсимликларнинг кўпгина оксиллари биосинтезида қатнашади.

ТИРОЗИНОЗ — жигар, буйрак ва б. аъзоларда тирозин тушулиб қолиши б-н таърифланган ирсий касаллик; Т. да гепатомегалия, суякда рахитга ўхшаш ўзгаришлар, буйрак шикастланиши, геморрагик синдром, м. н. с. фаолиятининг бузилиши ва б. кузатилади. Тахминларга кўра Т. га 4-гидроксифенилпируватдиоксигеназа ёки тирозинаминотрансфераза ферментларининг етишмаслиги сабаб бўлади.

ТИРОКСИН, 3, 5, 3¹, 5¹-тетрайодтиронин, Т₄ қалқонсимон без ишлаб чиқарадиган, ўсиш ва ривожланиш учун жуда зарур йод тутувчи гормон. Қалқонсимон без фолликулларида тирео-

глобулин молекуласида йодтирозинлардан қалқонсимон безнинг иккинчи гормони 3, 5, 3¹-трийодтиронин б-н бирга синтезланади. Т₄ тиреоглобулиннинг гидролизида ажралиб, қонга сўрилади ва қон орқали ҳамма аъзоларга етиб бориб, хужайрадаги метабولىк жараёнлар бошқарилишида қатнашади. Т₄ оксиллар, углеводлар, ёғ моддалар алмашинувини, кислород ютилишини, оксидланиш реакцияларини тезлаштиради.

ТИРСАҚ — елка суягининг пастки учи б-н билак ва тирсак суякларининг юқори учлари қўшилишдан ҳосил бўлган тирсак бўғимининг орқа соҳаси; унинг марказий қисмида тирсак ўсиғи кўриниб туради.

ТИТРАШ, калтираш, тремор — баъзи рухий ва нерв касалликларида бирор орган ёки бутун гавданинг беихтиёр бир маромда тебраниб туриши.

ТИФ — к. Терлама.

ТИФЛИТ — кўричакнинг яллиғланиши.

ТИФЛОКОЛИТ — патологик жараёнларнинг кўпинча кўричакда кечishi б-н ифодаланадиган қолит.

ТИФЛОМЕГАЛИЯ — кўричакнинг қатталашуви. Бунда унинг девори ҳам қалинлашади. Тугма ва ҳаётда орттиришдан бўлади. Ичакка ҳаво йиғилиши, унда ахлатнинг узок туриб қолиши, ичак перистальтикаси (қисқариши)нинг пасайиши ва б. оқибатида содир бўлади.

ТИФЛОПОЗ — кўричакнинг ўз ўрнидан пастга тушиши.

ТИФЛОСТАЗ — кўричакда ахлат йиғилиб қолиши.

ТИФЛЭКТАЗИЯ — кўричакнинг кенгайиши.

ТИФОИД — ўткир юқумли касаллик; ич терлама касаллигига ўхшаб, лекин бемор организмда терлама микроблари бўлмағи туриб ўтади.

ТИШ — оғиз бўшлиғидаги суякли тузилма: қоронка, бўйин ва илдиздан иборат. Қоронка ва илдиз ичида Т. бўшлиғи ҳамда илдиз каналлари бор. Т. нинг асосий қисмини дентин ташкил этади.

Қоронка қисми эмаль, илдизи суяк тўқнмаси (цемент) б-н қопланган. Эмбрионал ривожланиш даврида. Т. эпителиал бурмалар — тиш пластинкаларидан ҳосил бўлади. Қатта ёшдаги кишиларда ҳар бир тиш қаторида шакли ва илдизлар сони б-н бир-бирдан фарк қиладиган 16 та Т.: 4 та кесувчи, 2 та қозик, 4 та кичик жағ ва 6 та қатта жағ Т. жойлашган; ақл Т. одатда 18—25 ёшларда чиқади. Юқори ва пастки Т. қаторлари маълум муносабатда жисслашади (прикус). Одатда сут ва доимий Т. лар бўлади. Сут Т. лар доимий Т. лар шаклига ўхшаш, лекин кичик ва илдизи бирмунча калтароқ; улар эмизикли ёшда ёриб чиқади ва доимий Т. лар б-н алмашгунча, яъни 12—13 ёшгача туради. Т. тишлаш, овқатни тутиб қолиш, чайнаш вазифасини бажаради, шунингдек товушларни талаффуз қилишда иштирок этади.

ТИШ АРТИКУЛЯЦИЯСИ — тишлаш, чайнаш, товушларни талаффуз этиш чоғида пастки жағ ҳаракатланганда юқори ва пастки тишлар қаторларининг бир-бирига тегиш муносабати.

ТИШ ЖИПСЛАШУВИ, прикус — юқори ва пастки тиш қаторларини жисслаштирганда бир-

бирга нисбатан эгаллайдиган ҳолати. Сут тишлар жипслашуви (6 ёшгача), сут тишларнинг доимий тишларга алмашилиши даврида Т. ж. (6—13 ёш), доимий тишлар жипслашуви ҳамда физиологик ва патологик Т. ж. фарқ қилинади.

ТИШ РЕТЕНЦИЯСИ — ривожланиш нуқсони; бунда доимий тишлар шаклланиб бўлганига қарамай, чикмасдан жағ ичида қолиб кетади. Кўпинча қозик ва ақл тишлар шундай бўлади.

ТИШ ТОШИ — тиш бўйнидаги оҳакли қаттиқ ҳосила; кўпинча милкни зарарлаб, тиш қоронқаси ва иллизини қоплаб олади. Унда жуда кўп микроб бўлади. Оғиздаги ясама тишлар етарли парварниш қилинмаганда ҳам Т. т. пайдо бўлиши мумкин.

ТИШ ЧИРИШИ, кариез — тиш қаттиқ тўқималарининг зарарланиши; тиш эмали ва (дентин)нинг аста-секин емирилиб, ковак ҳосил бўлиши. Дастлаб тиш эмали хираланиб, гадир-будирлашади, оқиш ёки сарғимтир доғ пайдо бўлади, кейинчалик бу жой юмшаб қолади, бунга юза кариез дейилади. Бунда тиш чўтка б-н тозаланганда, ширин, нордон нарсалар ейилганда оғрийди. Кариез ковағи секин-аста чуқурлашиб, эмалдан дентинга ўтади, буни ўрта кариез деб аталади. Кариез жараёни дентин тўқимасининг ичига ўтиши натижасида чуқур кариез вужудга келади; бунда тиш ковағига овқат кириши, иссик, совуқ таъсир этиши б-н кучли оғрик пайдо бўлади.

ТИШ ЧИҚИШИ, дентития — милк ва жағнинг альвеоляр ўсимтаси юзасидан секин-аста тиш қоронқасининг ёриб чиқиши. Одамда сут Т. ч. бола 5 ойлигидан бошланади, 2—2,5 ёшга етганда тугалланади, доимий тишлар 6 ёшдан 15 ёшгача, ақл тишлар кейинроқ чиқади. Баъзи сабабларга кўра тиш эртароқ ёки бир оз кечроқ чиқиши мумкин.

ТИШ ҚАЛПОҒИ — 1) тишнинг милкдан чиқиб турган қисми; 2) тишга кийгизилган сунъий қоплама (зангламайдиган пўлат, олтин, платина ва х. к. дан бўлади).

ТИШ ҚОПЧАСИ — тиш атрофига тўпланган мезенхима ҳужайралари; илк тиш қобиғини ҳосил қилади, ундан периодонт ва цемент ривожланади.

ТИШНИ ОҚАРТИРИШ — ҳушрўйлантриш мақсадида газсимон хлор ёки водород пероксид б-н тишнинг табиий рангини тиклаш.

ТИШНИ ПЛОМБАЛАШ — тишдаги нуқсонлар ва унда ҳосил бўлган ковакларни махсус пломба материаллари кўйиб даволаш; бу материаллар тиш шакли ва функциясини тиклашдан ташқари, тиш ковағидаги микроорганизмларга антисептик таъсир кўрсатади. Т. п. бир неча босқичда олиб борилади; олдин тиш ковағига осонлик б-н олинмаган вақтинчалик пломба ёки сунъий дентин, даволаш охирида эса доимий пломба қўйилади.

ТОВОН — оёқ кафтининг орқа томондаги сал кўтарилган қисми. Товон суюғининг бўртиғи. Одамнинг тик туриши ва юришида катта аҳамияти бор.

ТОВОН ПИХИ — товон териси остида ҳосил бўладиган суюқ ўсимта. Кўпинча оёқнинг узок муддат шикастланиб туриши (раккослар, спортчи-югурувчиларда), шунингдек ясси оёқлик сабаб бўлади. Одатда иккала товонда учрайди.

ТОВУШ — газ, суюқлик ва қаттиқ жисмларда тарқаладиган, инсон ҳамда ҳайвонларнинг қулоқлари қабул қиладиган эластик тўлқинлар. Одам 16 гц дан 2000 гц гача частотадаги Т. ларни сезади. 1000 гц дан 3000 гц гача бўлган тебранишлар соҳасида одам қулоғи ҳаммадан юқори сезувчанликка эга.

ТОВУШ ҲОСИЛ БЎЛИШИ — физиологик жараён; товуш бойламларининг таранглашиши натижасида ва қовурғалароро мускулар ҳамда диафрагма таъсирида кекирдик ва бронхлардаги босим ошади ва у товуш ёриғи орқали ўтиб, товуш бойламларини тебратеди ва натижада товуш ҳосил бўлади.

ТОКОГРАФИЯ — туғруқ вақтида бачадоннинг қисқариш фаолиятини махсус асбоб ёрдамида график тарзда қайд этиш. Т. ни ички ҳамда сиртки томондан қўллаш мумкин.

ТОКСЕМИЯ — қонда турли захарли моддалар бўлиши; интоксикациялар, кўпгина юқумли касалликлар, нур касаллиги ва б. да кузатилади.

ТОКСИГЕНЛИК — ҳайвон, ўсимлик ёки микрорганизмларнинг бошқа организмларга захарли таъсир этиш хусусиятига эга моддалар ҳосил қилиши.

ТОКСИДЕРМИЯ — токсик ёки токсик-аллергик табиатли дерматозларнинг умумий номи.

ТОКСИКОЗ — узок ёки қисқа муддатли захарланиш ёки бирор сабабга кўра келиб чиққан токсемия натижасида юзага келган патологик ҳолат. Т. нинг пайдо бўлиш сабаблари ва омиллари ҳамда ривожланиш механизмлари кўра бир неча тури (мас., гелиотроп Т., ёввойи ўсимликлардан бўладиган Т., озик-овқат Т. и, шикастланишда, хомилдорликка алоқадор Т. ва б.) фарқ қилинади.

ТОКСИКОЛОГ — токсикология соҳасидаги мутахассис-шифокор. Захарланган кишиларни даволаш ва уларга диагноз қўйиш каби вазифарларни бажаради.

ТОКСИКОЛОГИЯ — тиббиётнинг бир соҳаси. Захарли моддаларнинг физик ва кимёвий ҳоссаларини, организмга таъсир этиш механизмини ва улар таъсирида организмда рўй берадиган ўзгаришларни ўрганади. Захарланишни даволаш ва олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқади.

ТОКСИКОМЕТРИЯ — кимёвий моддаларнинг захарлилигига микродорй баҳо бериш учун қўлланиладиган усуллар мажмуи; бунда асосан тажриба ҳайвонларидан фойдаланилади.

ТОКСИН — ҳайвонлар ва одам организмга тушганда уларни касаллантириш ёки ҳалок қилиш хусусиятига эга модда. Келиб чиқишига кўра бактерия, ўсимлик ёки ҳайвонларга мансуб мураккаб (кўпинча оксил табиатли) бирикма. Илон, ўргимчак, чаёнлар захарида бўлади. Бактериал Т. қоқшол, ботулизм ва б. касалликлар пайдо қилади. Т. анатоксинлар олишда қўлланилади.

ТОКСИНОТЕРАПИЯ — токсинлар (мас., ари ёки илон захари) б-н даволаш.

ТОКСОПЛАЗМОЗ — протозой зоонозлар гуруҳига кирадиган паразитлар — токсоплазмалар кўзгатадиган юқумли касаллик. Улар одамга овқат мақсулотлари (гўш, сут, тухум), касал уй ҳайвонлари (кўён, ит, мушук ва б.) орқали ўтиб, турли органлар (бош ва орқа мия, жигар, талок, буйрак ва б.) ҳужайралари протоплазмасида

ривожланади ва тўқималарни яллиғлантиради. Касалликнинг туғма ва ҳаётда орттирилган, ўткир ва сурункали турлари маълум. Туғма Т. ондан ҳомиллага ўтиб, биринчи навбатда унинг нерв системаси, кўзи ва б. органларини шикастлайди. Ҳаётда орттирилган Т. да бемор иситмайди, томоғи оғрийди, жигари ва талоғи шишади, нерв системаси зарарланади ва х. к.

ТОЛАЛАР — хужайра, тўқима ва органлар таркибидаги ҳар хил тузилган ва турли вазифани бажарадиган ипсомон тузилмалар. Мас., мускул, нерв тодалари ва б.

ТОЛУОЛ — ароматик углеводород. Тиббиётда ва тиббиёт sanoатида эритувчи сифатида, шунингдек баъзи доривор моддаларни тайёрлашда қўлланилади. Одам учун захарли, нерв системаси ва кон яратувчи органларни зарарлайди.

ТОМА СИНДРОМИ — таркалувчи склероз окцибатида миёна ва у б-н боғланган мувозанатни таъминловчи барча йўлларнинг зарарланиши. Бунда беморнинг юриш-туришида мувозанат, равонлик, тартиблилик йўқолади ёки кескин ўзгаради. У маст кишига ўхшаб гандираклар юради.

ТОМИР — кон (кон Т.) ва лимфа (лимфа Т. и) ҳаракатланадиган найча. Артерия, вена ва лимфа Т. лари фарк қилинади.

ТОМИР ЕТИШМОВЧИЛИГИ — артериялар девори тонусининг пасайиши натижасида артериал гипотензия ва ҳаёт учун муҳим органларнинг кон б-н таъминланиши (перфузия) бузилишига олиб келадиган патологик ҳолат. Т. е. нинг ўткир (мас., *хушдан кетиш, коллапс, шок*) ҳамда сурункали (мас., симптоматик ёки бирламчи артериал гипотензия) ривожланувчи турлари тафовут қилинади.

ТОМОГРАФИЯ — рентген нурлари ёрдамида одам органларнинг қаватма-қават суратини олиш усули. Бунда рентген трубкаси ва пленкали кассета қўлланилади. Қатлам тасвирини олиш учун рентген трубкаси ва кассета текшириладиган объектга нисбатан ҳаракатда бўлади. Томографнинг ҳаракатланадиган ўқи ҳолатини ўзгартириб, органнинг турли қаватларидаги ўзгаришлар тасвирини олиб, касаллик ўчоғи қайси қаватда жойлашганлиги аниқланади.

ТОМОҚ — оғиз бўшлиғидан халқумга ўтиш тешиги; юқоридан юмшоқ танглай додори, икки ён томондан танглай равоқлари, пастанд тилнинг орқа юзаси ва тил илдизи б-н чегараланган.

ТОМПСОН БЕЛГИСИ — милк четининг кизариши. Сил касаллигининг дастлабки белгиси.

ТОНЗИЛЛИТ — танглай муртақларининг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали бўлади. Ўткир Т. тўсатдан бошланади. Сурункали Т. га эса тез-тез ангина б-н оғриш, бурундан қийналиб нафас олиш, бурун ёндош бўшлиқларининг яллиғланиши, чириган тишлар ва б. сабаб бўлиб, у бот-бот кўзиб туради. Беморнинг томоғи оғриб, ачишади, оғрик баъзан кулоққа ўтади. Ҳарорат кўтарилиб, бош оғрийди, иш қобиляти пасаяди. Касаллик оқибатида юрак ва буйрак фаолияти издан чиқиши, бўғимларда оғрик пайдо бўлиши мумкин.

ТОНЗИЛЭКТОМИЯ — жарроҳлик усули; танглай муртақларини бириктирувчи тўқима қопчиғи б-н бирга бутунлай кесиб олиб ташлаш. Катталарда маҳаллий (0,5—1% ли новокаин эритма-

си), ёш болаларда эса умумий оғрикислантириш қўлланилади.

ТОНОГРАФИЯ — кўз ичи суюқлиғининг микдори ва унинг табиий йўллардан оқиб чиқиш динамикасини кўз ичи босимини ўлчаш йўли б-н график усулда изохлаш. Кўз ичи босимини 4 дақиқа давомида бир марта ва яна икки марта тезроқ ўлчаб, Т. нинг асосий кўрсаткичлари график ва формула ёрдамида аниқланади.

ТОНУС — баъзи органлар, тўқималар, мускуллар, нерв марказларининг толиқмай, узоқ вақт кўзгалган ҳолатда бўлиши. Мас., нерв марказларининг перифериядан келадиган импульслар тасирида узоқ вақт кўзғалиб туриши. Мускуллар Т. ини бошқаришда мия устунининг ретикуляр формацияси, узунчоқ миyaning вестибуляр ядролари, гуморал омиллардан адреналин асосий роль ўйнайди.

ТОНУСНИ ОШИРУВЧИ МОДДАЛАР — м. н. с. га кўзғатувчи таъсир этиб, тетиклик ва қувват бағишлайдиган дорилар (мас., кофеин, пантокрин, женьшень ва б.); қувватсизликда, тинка куриганда, кон босими пасайганда тавсия этилади.

ТОРАКОКАУСТИКА — плеврадаги чандиқларни диатермокоагулятор б-н куйдириш. Бу операция ўпка юзаси б-н париетал плевра орасида чандиқлар бўлиб, ўпканинг нафас ҳаракатини бузиб қўйганда қўлланилади.

ТОРАКОПЛАСТИКА — ўпка хасталанган жойининг бир-бирига тегиб битиши учун шароит яратиш мақсадида кўкрак қафаси деворидаги қовурғаларнинг маълум бир қисмини олиб ташлаш ёки кесиб қўйиш.

ТОРАКОСКОПИЯ — торакоскоп ёрдамида плевра бўшлиғини эндоскопик текшириш усули.

ТОРАКОТОМИЯ — кўкрак қафасини кўкрак девори орқали очиш. Бир томондан ёки бир йўла иккала томондан Т. қилиш мумкин. Операцияда қовурғалар ёки улар орасидаги мускуллар ёки диафрагма кесилади. Диагностик Т. ҳам фарк қилинади.

ТОРИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг III группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Th, атом номери 90, атом оғирлиги 232,038; актиноидларга киради. Табиий радиоактив элемент, асосан ядро техникасида ишлатилади.

ТОРМОЗЛАНИШ — кўзғалишга йўл қўймайдиган ёки уни сўндирадиган фаол нерв жараёни. Барча органлар ва бутун организмнинг (кўзғалиш б-н бирга) нормал фаолиятини таъминлайди. Невр системасини қайта кўзғалишдан сақлаб, химоя қилиш вазифасини бажаради. Ички, ташқи, постсинаптик, пресинаптик, чегардан ташқари ва х. к. Т. тафовут қилинади.

ТОРМОЗСИЗЛАНИШ — м. н. с. нинг айрим қисмларида тормозланиш ҳолатининг вақтинча йўқолиши. Кўзғалишнинг атрофга тарқалиши (иррадиация) ҳисобига бўлади. Бу атама И. П. Павлов томонидан киритилган.

ТОРОН — бир ва кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида флавоноидлар, С ва К витаминлар, каротин, аччиқ, шиллик ва ошловчи моддалар бор. Препаратлари

кон окишини тўхтатиш, бавосирни даволаш, енгил сурги ва сийдик ҳайдовчи дори сифатида ишлатилади.

ТОРТОАНОМАЛИЯ — тишининг узунасига кетган ўз ўқи атрофида бурилиб қолиши; ривожланиш нуқсониди. Кўпинча олдинги тишларда учрайди. Одатда катакча ўсимталаридан чиқаётган тиш ўрни бўлмаса ёки торлик қилса, у лунж йўналишида чиқиб бурилиб қолади.

ТОШМА — тери ва шиллик қаватларга тошадиган турли рангдаги доғ, тугунча, пуфакча ва б. Т. терига ташки таъсиротлар (мас., совук, иссиқ, кислота, ишқор) таъсир этганда, баъзи юкүмли касалликлар (скарлатина, қизамиқ, қизилча, тиф, захм ва б.) да, захарланиш, моддалар алмашинуви бузилганда, меъда-ичак йўли, жигар, нерв системаси, ички секреция безлари касалликларида турли дорилар (антибиотиклар)ни қабул қилганда тошади.

ТОҒ ЖУМРУТ, и т ж у м р у т — бута ёки дарахт. Меваси ишлатилади. Таркибиде антрагликозидлар, флавоноидлар, қанд ва б. моддалар бор. Дамламаси ва қайнатмаси сурги дори сифатида ишлатилади.

ТОҒ РАЙҲОН — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибиде эфир мойи, флавоноидлар, тритерпен кислоталар, ошловчи ва б. моддалар бор. Суюқ экстракти балғам кўчирувчи, овқат ҳазм қилувчи, сийдик ва ел ҳайдовчи дори сифатида ишлатилади.

ТОҒАЙ — организмда тоғай тўқимадан ташкил топган анатомик тузилма. Таянч вазифасини бажаради. Гиалин, эластик ва толали Т. фарқ қилинади. Т. ҳамма суякларнинг туташган жойида, ковуруганинг кўкракдаги учида, қулоқда, кечкирдак ва бронхлар девориде учрайди.

ТОҒАЙ ПАРДАСИ — зич бириктирувчи тўқимадан тузилган парда. Уларнинг ўсиши ва озик олишига ёрдам беради.

ТРАБЕКУЛА — бириктирувчи тўқимадан ташкил топган тўсинча; орган капсуласидан чиқади. Орган паренхимасини (мас., талокда) бўлақларга бўлиб туради.

ТРАБЕКУЛОТОМИЯ — кўз олдинги камерасининг бурчагида туғма тўсик бўлганда уни кесиб очиш операцияси.

ТРАВМА — ташки таъсиротлар натижасида тўқималар ва органлар фаолиятига етадиган шикаст. Шикастловчи омилларга кўра механик, кимёвий, электрик, термик ҳамда психик Т. фарқ қилинади. Т. га сабаб бўлган ҳодиса ва шарт-шароитларга қараб ишлаб чиқариш, спорт, турмуш, кўча, транспорт шикастлари ажратилади.

ТРАВМАТИЗМ — муайян вақт давомида (ой, квартал, йил) маълум шароитда бир гуруҳ аҳоли ўртасида қайтариладиган травма (шикаст) лар мажмуи (1 йилда 1000 кишига нисбатан шикастланганлар сони ҳисобида). Ишлаб чиқариш (саноат ва қишлоқ хўжалиги) ҳамда ишлаб чиқаришдан ташқари (транспорт, кўча, турмуш, спорт, болалар Т. и ва х. к.) Т. фарқ қилинади.

ТРАВМАТОЛОГ-ОРТОПЕД — кишиларда содир бўладиган травма (шикаст)лар сабабини, туғма ва ҳаётда орттирилган ортопедик касалликларни аниқлаш, келиб чиқиш сабабларини билиб,

уларнинг олдини олиш ва даволаш б-н шугулланадиган матахассис-шифокор.

ТРАВМАТОЛОГИЯ — шикастланишлар ҳақидаги фан; клиник таиббиётнинг бир тармоғи. Ҳар хил ташқи таъсиротлар (механик, термик, кимёвий, электрик, радиоактив) натижасида шикастланишларда киши органларида бўладиган умумий ва маҳаллий ўзгаришларни, таянч-ҳаракат органларидаги шикастланишларни аниқлаш, даволаш, олдини олиш йўлларини ўрганади.

ТРАВМАТОЛОГИЯ ПУНКТИ — шаҳар поликлиникасига қарашли муассаса. Шикастланган кишиларга кечаю-кундуз ёрдам кўрсатади; касалхонадан чиққан беморлар соғайтунича давоини давом эттиради; соғлиқни сақлаш пункти, травматология хонаси, поликлиника ва жарроҳлик бўлимларининг шикастланганларга ёрдам кўрсатишини методик бошқариб туради; шикастланишдан асорат қолган кишиларни диспансеризация қилади ва х. к.

ТРАНҚВИЛИЗАТОРЛАР — фармакологик таъсири бўйича одамни тинчлантирувчи дорилар; Т. нейролептик ва седатив моддалардан фарқ қилиб, эмоционал сферага таъсир кўрсатади, кўрқиш, ҳаяжонланиш, безовта бўлиш, ғамташвиш ҳолатларини қамайтиради. Шу туфайли улар турли невротик ҳолатлар, уйқусизлик ва айрим касалликлар (тутқанок, гипертония, руҳий ҳолатлар)да тавсия этилади (седуксен, эленум, мепротан ва б.).

ТРАНСАМИНАЗАЛАР, а м и н о т р а н с ф е р а з а л а р — переаминирланиш, яъни специфик аминокислота аминотуркумини специфик кетокислотага қайталама кўчириш реакциясини катализ қилувчи ферментлар гуруҳи. Реакция натижасида янги аминокислота ва янги кетокислота ҳосил бўлади. Т. коферменти пиридоксальфосфатдир. Ҳайвон аъзолари, айниқса, жигар ва юракда ўта фаол глутамат-оксалоацетат Т. (ГОТ), (аспарат трансминаза) ва глутамат-пируват Т. (ГПТ) (аланин трансминаза) бўлади. Қонда Т. фаоллиги жуда паст, лекин тўқима шикастланиши б-н боғлиқ баъзи касалликларда ортиб кетади. ГОТ ва ГПТ фаоллиги ҳамда улар нисбатининг ўзгаришини текшириш жигар ва юрак касалликларини аниқлашда қўлланилади.

ТРАНСАМИНИРЛАШ — қ. *Переаминирлаш*.

ТРАНСВЕРЗИТ — йўғон ичак кўндаланг жойлашган қисмининг яллиғланиши. Сегментар колитнинг бир хили.

ТРАНСДУКЦИЯ — ирсий материал (дезоксирибонуклеин кислота) нинг бактериофаг ёрдамида бир бактерия (донор)дан иккинчи бактерия (реципиент)га кўчириб ўтказилиши. Т. натижасида хужайра реципиент (қабул қилувчи)нинг ирсий хусусиятлари ўзгаради. Бактерияларнинг баъзи штаммларини бирга ўстирилганда донор хромосомасининг бир қисми реципиент хужайрасига ўтиши аниқланган; бундан бактерия хромосомалари генетик картасини тузишда фойдаланилади. Т. абортив, тўла ва чегараланган ёки специфик бўлиши мумкин.

ТРАНСИЛЛЮМИНАЦИЯ — кўз соққаси ичидаги ёт жисмларни оксил пардасига тушган сояси орқали аниқлаш усули. Қорачик ёритилганда ёт жисм соясининг оксил пардасига тушишига асосланган.

ТРАНСКРИПЦИЯ (биологияда) — тирик хужайраларда матрица-дезоксирибонуклеин кислота (ДНК) да рибонуклеин кислота (РНК) биосинтезининг амалга ошиши; полимераз ферменти иштирокида содир бўлади. Т. бир ёки бир неча генлар бўлган алоҳида-алоҳида қисмларда юз беради. РНК-полимераза ферменти олдин шундай қисмларга бирикади; ДНКнинг кўш спираллини ечади ва унинг занжирларидан бири ДНК бўйламаси б-н жойлашиб, шу жойдан нусха ола бошлайди ҳамда вужудга келаётган РНКга комплементар нуклеотидларни ўзига кетма-кет бириктиради. Матрицадан узоклашади ва орқада қолган РНК-полимераза ҳаракатига мувофиқ РНК нинг ўсаётган занжири, ДНК нинг кўш спирали қайтадан тикланади. РНК-полимераза нусха олинаятган қисм охирига етганда РНК матрицадан ажралади ва х. к. Ирсий ахборот фақат ДНК дан РНК га эмас, балки аксинча ҳам ўтиши мумкин. Бу жараён (акс Т.) ўсма тугдирувчи вируслар РНК сида кузатишган.

ТРАНСЛЯЦИЯ — тирик хужайраларда оксил полипептид занжинрининг биосинтезланиши жараёни. Т. информациион рибонуклеин кислота (иРНК) молекулаларидаги нуклеотидлар кетма-кетлиги тартибда «ёзилган» генетик ахборотларни «ўқишдан» иборат. Т. ни хужайралар ичидаги махсус заррачалар, яъни рибосомалар амалга оширади.

ТРАНСМИССИВ КАСАЛЛИКЛАР — одам ва ҳайвонларнинг юқумли ва паразитар касалликлари; кўзгатувчилари бўғимёқлилар (чивин, бурга, кана ва х. к.) чакқанда ўтади. Одамда кўзгатувчилари организмга фақат тарқатувчи орқали кирадиган облигат (муқаррар) Т. к. (безгак, сарик иситма, қайталовчи терлама ва б.) ва кўзгатувчилари одамдан-одамга бевосита нафас, ҳазм йўллари орқали кирадиган факультатив (шартли) Т. к. (туляремия, ўлат, қуйдирги ва б.) бўлади.

ТРАНСПЛАНТАТ — трансплантация учун фойдаланиладиган орган ва тўқималарнинг бир қисми. Олинган манбаи, тайёрлаш усули, кўчирилган жойи ва б. хусусиятларига кўра Т. нинг бир неча тури фарқ қилинади.

ТРАНСПЛАНТАЦИЯ — патологик жараён натижасида шикастланган ёки олиб ташланган тўқималар ёки органлар ўрнига ўзига ўхшашини кўчириб ўтказиш. Кўчириб ўтказиладиган тўқима ёки орган қимдан олинганига қараб трансплантатлар қуйидагича фарқланади: аутотрансплантат — беморнинг ўзидан, аллотрансплантат — одамдан одамга, ксенотрансплантат — бошқа индивиддан. Ҳозир буйрак трансплантацияси жуда кенг йўлга қўйилган. Бошқа органлар: юрак, жигар, эндокрин безлар, ўпка ва б. органларни кўчириб ўтказиш махсус клиникаларда бажарилмоқда.

ТРАНСПЛАНТОЛОГИЯ — биология ва тиббиётнинг бир соҳаси; орган ва тўқималарни кўчириб ўтказиш, консервляш, шунингдек сунъий органларни қўллаш усулларини ишлаб чиқади.

ТРАНССУДАТ — танада шиш, истиско пайдо бўлганда орган ва тўқималар оралликлари ҳамда бўшлиқларида тўпланадиган, оксилга камчил суюқлик.

ТРАНССУДАЦИЯ — қон суюқ қисмининг капиллярлар ва венулардан тўқима оралликлари ҳамда тана бўшлиқларига чиқиши.

ТРАНСФЕРАЗАЛАР — энзимлар каталогига асосий ферментларнинг 2- синфи. Бу синфга турли туркумлар: бир углеродли бириклар (метил, карбонил, оксиметил туркумлар), амина, фосфат, сульфгидрил, ацил, гликозил, амидин, аминацил ва б. группалари бир бирикмадан иккинчисига кўчирувчи ферментларнинг қатта туркуми кирди. Уларнинг номи кўчириладиган гуруҳ номига фераза суффиксини кўшиш йўли б-н тузилади. Мас., аминофераза, метилфераза, аминацил-трансфераза ва б.

ТРАНСФЕРРИН — ҳайвон гликопротеини; гем характериға эға бўлган темирға боғланган темир сақловчи жуда муҳим оксил. Асосан жигар, талок, кўмик ва ретикулоцитларда тўпланади, унинг таркибидаги темир эҳтиёжға қараб сафарбар қилинади.

ТРАНСФОРМАЦИЯ (генетикада) — алоҳида дезоксирибонуклеин кислота (ДНК) ёрдамида генетик ахборотларнинг хужайраға олиб кирилиши.

ТРАНСФУЗИОЛОГИЯ — тиббиётнинг бир бўлими; одамға қон ва ундан тайёрланган препаратлар, шунингдек қон ҳамда плазма ўрнини босадиган суюқликларни қуйиш масалаларини ўрганади.

ТРАНСФУЗИОН РЕАКЦИЯ — венаға суюқ дори юборилганда унга жавобан юзаға келадиган ўткинчи бир ҳолат; лоҳаслик, қалтираш, гавда ҳароратининг кўтарилиши ва б.

ТРАХЕИТ — трахея (кекирдак) шиллик пардасининг яллиғланиши. Совқотиш, юқумли касалликлар (грипп, кизамиқ, кўкйўтал) сабаб бўлади. Асосан баҳор ва кузда кўп учрайди. Ўткир ва сурункали кечади. Бемор йўталади (йўтал кечаси ва эрталаб зўрайди), балғам ажралади, томоқ ва тўш соҳасида оғрик пайдо бўлиб, йўталганда кучаяди.

ТРАХЕОБРОНХИТ — трахея ва бронхлар шиллик пардасининг яллиғланиши.

ТРАХЕОПЛАСТИКА — трахея деворининг бутунлигини тиклаш.

ТРАХЕОСТЕНОЗ — трахея ёриғининг торайиши. Бунда нафас олиш қийинлашади.

ТРАХЕОТОМИЯ — трахея деворини кесиб, унинг ичини очиш ва махсус найча қўйиш. Бунда трахея деворининг кесилган чеккаси бўйиннинг кесилган терисига кўшиб тикилади. Юқориги ва пастки Т. ажратилади. Юқориги Т. қалқонсимон без бўйинчасидан юқорида, пастки Т. эса қалқонсимон без бўйинчасидан пастда қилинади. Операция трахея йўли бекилиб, ундан ҳаво ўтмай қолганда қўлланилади.

ТРАХЕЯ — к. *Кекирдақ*.

ТРАХОМА, шиллик — кўз шиллик ва мугуз пардасининг сурункали юқумли яллиғланиши. Риккетсиялар кўзгатади. Кўпича сезилмай бошланади. Иккилик болалар ва ўсмирларда учрайди. 4 клиник босқичи бор: I босқичда юқори қовок шиллик пардасида майда доначалар пайдо бўлиб, кўпаяверади. II босқичда доначалар ёрилиб ёки сўрилиб, майда чандиқлар ҳосил бўлади. III босқичда доначалар анча камайиб, чандиқлар кўпаяверади. IV босқичда шиш ва доначалар йўқолиб, фақат чандиқлар қолади. Бемор бу-

гунлаи соғайиб кетмай, касаллик қайталаниб туради ва ойлаб-йиллаб давом этади. Т. да киприклар тескари ўсиб, ковок кирраси ичкарига буралиб кетаверади, мугуз парда яраланавериб, бора-бора кўз кўрмай қолади. Т. республика-мизда йўқотилган.

ТРЕМАТОДОЗЛАР — одам ва хайвонларда гижжалар — ясси чувалчанглар (трематодалар) кўзгатадиган касаллик. Т. дан описторхоз ва фасциолёз каби турлари кенг тарқалган бўлиб, улар ҳаёт учун анча хавфлидир.

ТРЕМОР — к. *Титраш*.

ТРЕОНИН, Тре — к. *Аминокислоталар*.

ТРЕПАНАЦИЯ — суякни тешиб, унинг бўшлиғига йўл очиб. Асосан мия жароҳатлари, касалликларидиа диагноз қўйиб ёки даволаш мақсадида қилинади. Ҳозир остеомиелигидиа найсимон суяклар, мастоидитда чекка суягининг сўргичсимон ўсимтаси ҳам Т. қилинади.

ТРИГЕМИНИЯ — аллоритмия хили. Юракнинг ҳар иккита нормал қисқаришидан сўнг экстрасистоланинг қайд қилиниши.

ТРИГОНИТ — қовуқнинг учбурчак шаклида ялиғланиши. Бунда қовуқнинг бўйин қисми ялиғланиб, қолган қисмида ўзгариш бўлмайди.

ТРИГОНОЦЕФАЛИЯ — одам калла суяги орқасининг кенг, олдинги дўнг бўлиши.

3, 5, 3'-ТРИЙОДИТРОНИН, Т₃ — қалқонсимон без гормони; уч атом йод сақлайди. Қалқонсимон без фолликулаларида тиреоглобулин молекуласида синтезланади ва периферик аъзоларда, қисман қалқонсимон безда тироксиндан бир атом йод ажралиши (дейодирланиш) реакциясида ҳосил бўлади. Т₃ хужайра метаболизмга, ксилород ютилишига тироксинга қараганда 5—10 марта кучлироқ таъсир кўрсатади, тироксиннинг хужайрадаги фаол шакли ҳисобланади. Аммо унинг қондаги миқдори тироксиникига қараганда тахминан 100 марта кам.

ТРИПАНИДЛАР — трипаносомоз касаллигининг бошланғич даврида беморнинг танаси ва оёқ-қўлларида учрайдиган доғ; кўпинча кизғиш ёки бинафша рангда бўлади.

ТРИПАНОСОМОЗ — одам ва хайвонларда трипаносомалар кўзгатадиган ва иситма, лимфа безларининг зарарланиши ва б. б.н кузатиладиган сурункали инвазион касаллик. Одамларда Т. лардан уйку касаллиги (Африка Т. и) ва Шағас касаллиги (Америка Т. и) кўпроқ учрайди.

ТРИПЛЕГИЯ — икки қўл ва бир оёқ ёки бир қўл икки оёқнинг фалажланиши. Асосан болалардаги полиомиелит касаллигида учраши мумкин.

ТРИПЛЕТ — нуклеин кислоталар занжиридаги кетма-кет жойлашган учта нуклеотид ўрами; генетик код бирлиги.

ТРИПЛОПИЯ — атрофдаги буюмларнинг кўзга учта бўлиб кўриниши.

ТРИПСИН — меъда ости безида профермент (трипсиноген) ҳолида синтезланган протеаза. Трипсиноген меъда ости безидан ўн икки бармоқ ичкака ўтиб, у ерда энтерокиназа таъсирида Т. га айланади. Т. эндопептидаза, у кучсиз ишкорий шароитда ичкада овқат моддалар таркибидаги оксилларни гидролиз қилади. Т. айниқса лизин ва

аргинин аминокислотадари ҳосил қилган пептид боғларни узати.

ТРИПСИНОГЕН — трипсиннинг нофаол проферменти. Меъда ости безида ишлаб чиқарилиб, ўн икки бармоқ ичкада фаол фермент — трипсинга ўтади. Т. нинг фаолланиши унинг молекуласидан кичик қисми — гексапептиднинг гидролитик йўл б-н ажралишига боғлиқ. Энтерокиназа номли фермент таъсирида бошланган бу жараён сўнгга автокаталитик давом этади.

ТРИПТАМИН, индолэтиламин — биоген амин; триптофаннинг декарбоксилланишидан ҳосил бўлади. Т. қон томирлари, бачадон ва м. н. с силлиқ мускуллари қисқаришини стимуллаяди. Т. хайвон ва ўсимликларда триптофаннинг бактериялар таъсирида парчаланиш маҳсулоти сифатида топиладиган.

ТРИПТОФАН, Трп — гетероциклик, алмашинмайидиган аминокислота. Т. нинг овқат таркибида аҳамияти жуда муҳим; у оксилларда нисбатан кам миқдорда бўлса ҳам, хужайрадаги метаболизмда ундан бир қатор зарур маҳсулотлар ҳосил бўлади. Индикан, серотонин, триптамин ва б. шундай маҳсулотлардандир.

ТРИСОМИЯ (генетиқада) — полисомиянинг бир хили; бунда уч гомологик хромосома бўлади. Т. мейоз механизмининг бузилишидан келиб чиқади, унда қиз хужайраларга хромосомалар тенг тақсимланмайди, улардан бири иккинчисига нисбатан битта хромосомани ортқ олади. Одамларда учрайдиган Т. ҳолати салбий нуқсонларга олиб келади.

ТРИСОМИЯ Д. Патау синдроми — ривожланиш нуқсонлари комплекси: микроцефалия, танглай ва юқори лабнинг битмай қолиши, юрак пороклари ва б. Бу нуқсонлар одатда Д гуруҳига кирувчи хромосомалар трисомияси натижасидир.

ТРИТАНОПИЯ — кўзнинг зангори рангни ажрата олмаслиги. Бунда қизил ва қўқ рангни ҳам яхши ажрата олмаслик кузатилиши мумкин.

ТРИТИЙ — Т, ³H — водороднинг радиоактив изотопи. Термоядро реакцияларида, шунингдек биологик илмий текшириш ишларида қўлланилади.

ТРИХАТРОФИЯ — соч атрофияси; туғма ёки турмушда орттирилган бўлиши мумкин.

ТРИХИАЗ — киприкларнинг нотўғри ўсиши; бунда киприк учи кўзга қадалиб туради. *Трахома, блефарит* ва б. да кузатилади.

ТРИХИНЕЛЛЕЗ — одам ва хайвонларда трихинеллар кўзгатадиган нематодоозлар гуруҳига мансуб касаллик — гельминтознинг бир тури. Одам гельминт личинкаси тушган чўчка ёки ёввойи хайвонлар гўштидан пиширилган таомни истеъмол қилганда зарарланади. Касалликда бемор иситмалайди, мускуллари оғрийд, қовоғи салқийди, м. н. с. нинг функцияси бузилиши натижасида турли белгилар юзага келади.

ТРИХОБАЗАЛИОМА, трихоэпителиома — тери фолликулларининг хавфсиз ўсмаси, кам учрайди; бошининг сочи қисми, юз, қўлтиқ ва ташки жинсий аъзоларда кузатилади. Қўп, каттик, думалок тугунча шаклида, оғриқсиз кизғиш-бинафша рангда бўлади.

ТРИХОЗ — соч касалликларининг умумий номи.

ТРИХОКЛАЗИЯ — соч касаллиги; бунда соч мўртлашиб ўз-ўзидан узилиб тушаверади.

ТРИХОЛОГИЯ — дерматология (тери ҳақидаги

фан)нинг соч ва соч касалликларини ўрганадиган бўлими.

ТРИХОМАЛЯЦИЯ — сочнинг касалланиб ўзгариши; бунда соч илдизи бўшашиб, бошнинг маълум бир жойларида соч тўкилиб кетади.

ТРИХОМАТРИОМА — сочнинг илдизи кинидан ривожланидиган хавфсиз ўсма. Бош, бўйин ва қўл терисида майда тугунчалар шаклида бўлади.

ТРИХОМИКОЗ — кератомикозларнинг умумий номи; бунда асосан соч кутикуласи (шоҳ моддаси) зарарланади.

ТРИХОМОНОЗ — трихомонадалар кўзгатадиган юкумли касаллик; жинсий йўл орқали юкади; бунда асосан сийдик-таносил органлари зарарланади.

ТРИХОПАТИЯ — касаллик туфайли соч ўзгаришларининг умумий номи.

ТРИХОРЕЯ — сочнинг касалланиб тўкилиши.

ТРИХОСПОРИЯ — паразитлар кўзгатадиган соч касаллиги; бунда асосан узун соч кутикуласида майда зич тугунчалар пайдо бўлади.

ТРИХОСТРОНГИЛИДОЗЛАР — трихостронгилидалар оиласи нематодозлар гуруҳига мансуб гельминтлар кўзгатадиган гельминтоз. Одам гельминт личинкаларини сув ва овқат б-н ютиб юборганида зарарланади. Касалликда беморда диспепсия, гипохром анемия ва ҳ. к. белгилари намоён бўлади.

ТРИХОТИЛЛОМАНИЯ — бошдаги сочни ёки тананинг бошқа қисмидаги тук ёки жунни юлиб олишга ружу қилиш.

ТРИХОФИТИЯ — трихофитон замбуруғлари келтириб чиқарадиган терининг юкумли касалликлари.

ТРИХОЦЕФАЛЕЗ — қилбош гижжалар кўзгатадиган гельминтоз. Одам касаллик кўзгатувчисининг тухуми тушган сабзавот ва меваларни истеъмол қилганида зарарланади. Касалликда беморнинг боши оғриydi, қорнида санчик пайдо бўлади, қўнгли айниб қайт қилади, иштаҳаси, уйқуси йўқолиб, дармонсизланади. Баъзан анемия рўй бериши, тутканок тутиши, шиллик, қон аралаш ич кетиши мумкин.

ТРИХОЭПИТЕЛИОМА — қ. *Трихобазалиома*.

ТРИХОМАТИЯ — кўзнинг рангларни фарқлаш қобилиятининг нормал ҳолати. Т. да кўздаги уч хил (қизил, қўқ ва зангори) ранг компоненти нур таъсирида кўзгалиб, уларнинг турли аралашмасидаги рангларни ҳам очик-ойдин кўриш лаёқати сақланган бўлади.

ТРОМБ — қон ёки лимфа томирларида тикилиб қолган қон (лимфа) лахтаси (қ. *Тромбоз*).

ТРОМБАФЕРЕЗ — янги қондан тромбоцитларни ажратиб олиш; плазмацитоферезнинг бир тури.

ТРОМБДИАЗ, уйқу эритемаси, крижовник касаллиги — қана кўзгатадиган дерматозооноз; бунда кичишиб яллиғланадиган доғлар, тугунчалар ва папуловезикула ҳосил бўлади.

ТРОМБИН — қон ивиши ферменти; фибриногеннинг фибринга ўтишини таъминлайди. Протромбиннинг фаолланишидан ҳосил бўлади. Маҳаллий қон тўхтатувчи восита сифатида қўлланиши мумкин.

ТРОМБОВАСКУЛИТ — васкулитнинг бир тури; бунда томирлар деворида яллиғланишга хос ўзгаришлар б-н бирга томир йўлида тромбозлар ҳосил бўлади.

ТРОМБОЗ — тирик организмда томир ичида қон лахтаси (тромб) ҳосил бўлиши; эритроцит, лейкоцит, тромбоцит ва фибриндан иборат лахта томир деворига ёпишиб, қон оқимига ҳалақит беради. Артерия Т. и қон оқимига тўқинлик қилиши туфайли қон б-н таъминланувчи аъзоларда ишемия ва инфаркт (мас., миокард инфаркти) келиб чиқишига сабаб бўлади, юрак бўшлиқлари ва веналар Т. и эса *тромбоэмболия* ҳосил қилиши б-н хавфли.

ТРОМБОКАПИЛЛЯРИТ — капиллярлар яллиғланиб, унда тромбозлар пайдо бўлиши.

ТРОМБОФИЛИЯ — қон ивиши тезлашиб, тромбозлар пайдо бўлиши б-н кечадиган патологик ҳолат.

ТРОМБОФЛЕБИТ — вена девори яллиғланиб, унда *тромб* ҳосил бўлиши. Т. да қўннич оёқ веналари кенгайди; айрим инфекция қасалликлар ёки веналар шикастланиши оқибатида, баъзан туғруқдан кейинги асорат сифатида пайдо бўлиши мумкин.

ТРОМБОЦИТ — ҳужайра тузилишига эга бўлмаган қон пластинкалари; қўмиқдаги мегакариоцит ҳужайраларининг майдаланган парчалари. 1 мм^3 қонда 180—320 миң Т. бўлади. Т. асосий пластинка — гиаломер ва унда жойлашган доначалар — грануломерлардан тузилган. Доначалар таркибида серотонин, АТФ, АДФ ҳамда тромбoplastлар бўлади. Т. нинг тузилиши бўйича ёш, етук, қари, гигант ва дегенератив хиллари фарқланади. Т. қон ивишида иштирок этади, улар сони камайганда — *тромбоцитопения* кузатилади.

ТРОМБОЦИТОГРАММА — тромбоцитларнинг морфологик белгилари ва етуклик даражасига қараб (ёш, етук, дегенератив) тақсимланиши; фоиз ҳисобида ифодаланади.

ТРОМБОЦИТОДИСТРОФИЯ, Бернар — Сулье касаллиги — ирсий геморрагик диатез, мегакариоцитлар ўзгармагани ҳолда, тромбоцитлар ҳажмининг ортиши ва улар яшаш даврининг бирмунча қисқариши б-н кечади; касаллик аутосом-рецессив тилда наслдан-наслга ўтади.

ТРОМБОЦИТОЗ — периферик қонда тромбоцитлар сонининг ортиб кетиши; шикастланишлар, шунингдек баъзи лейкозларда кузатилади.

ТРОМБОЦИТОЛИЗ — тромбоцитларнинг смирлиши жараёни.

ТРОМБОЦИТОПАТИЯ — тромбоцитларнинг норасолиги б-н боғлиқ геморрагик диатезларнинг умумий номи; тромбоциттар гемостазининг издан чиқиши, томирларда лахталар ҳосил бўлиши б-н ифодаланади.

ТРОМБОЦИТОПЕНИЯ — периферик қонда тромбоцитлар (қон пластинкалари) сонининг камайиб кетиши; физиологик (мас., ҳайз маҳалида) ёки турли касалликлар аломати бўлиши мумкин. Т. одамдан қон кетиб туришига олиб келади.

ТРОМБОЭЛАСТОГРАФИЯ — қоннинг ивиш жараёнини тромбозластрограф ёрдамида график усулда кайд этиш.

ТРОМБОЭЛАСТОМЕТР — қон ивиш вақтини ва тромбозластограмма майдонини автомат тарзда ўлчайдиган сонви индикатори бўлган электрон асбоб.

ТРОМБОЭМБОЛИЯ — тромбнинг узилган қисми (қон лахтаси) ёки бутун тромб ҳосил қилган эмболнинг томирларга тикилиши натижасида уларнинг бекилиб қолиши. Қўпинча мия томирларида кузатилади. Ўпка артерияси Т. си ўпкада геморрагик инфарктга, шу артерияга эмболлар тикилиши эса беморнинг ҳаёти учун жуда ҳавфли бўлиб, ҳатто тўсатдан ўлимга сабаб бўлиши мумкин.

ТРОМБЭКТОМИЯ — қон томири ичиде қотиб қолган қонни томир деворини кесиб очиб олиб ташлаш.

ТРОПИК ЯРА — тез қўпайиб кетадиган чуқур яралар пайдо бўлиши б-н кечадиган дерматоз; бунда суяк ҳам шикастланиши мумкин; кўпроқ болдирда учрайди.

ТРОТТЕР СИНДРОМИ — бурун-ҳалқум ўсмасида вужудга келадиган касаллик белгиларидан бири; бунда тил-қулок ва пастки жағда бир томонда оғриқ кузатилади. Бир қулок қар бўлиб қолиб, юмшоқ танглайнинг ярмиси фалажланади ва қулок ости бези шишади, асосан пастки жағ нервнинг қисилиб қолиши сабаб бўлади.

ТРОФЕДЕМА — оёқ юмшоқ тўқималарининг сурункали шиши б-н ифодаланадиган касаллик. Наслдан-наслга ўтади. Сабаби тўла аниқланмаган. Т. асосан аёлларда учрайди. Болдирча симметрик шишлар пайдо бўлади ва секин-аста болдирдан юқорига кўтарилади, кўпинча оғриқ бермайди. Айрим ҳолларда қўлда ҳам шиш пайдо бўлиши мумкин.

ТРОФОБЛАСТ — бластодермик пуфакчанинг ташқи четигади эктодермал тўқиманинг эмбрионал қавати. Ҳомиланинг бачадон шиллик қаватига ёпишиши (имплантация) ва озикланиши учун хизмат қиладиган ҳужайралар қатламидан иборат. Т. таъсирида бачадон шиллик қавати емирилади ва ҳомила бачадон деворига ботиб қиради.

ТРОХАНТЕРИТ — сон суяги бош қисмининг яллиғланиши. Қўпинча суяк сили оқибатида рўй беради.

ТРУНЦИТ — умуртқа поғонаси бўйлаб жойлашган симпатик устуннинг ўткир яллиғланиши. Бунда яллиғланган жой ачишиб оғриб, парестезия, гипертрофия, баъзан иннервацияланган тегишли зонада гиперемиа кузатилади.

ТРУССО СИМПТОМИ — Рива-Роччи аппарати манжетаси б-н билак боғланганда бир оз вақт ўтгандан сўнг бармоқларда «акушер панжаси» симон ўзгариш содир бўлиши. Тетания ёки спазмофилия касалликлари белгиси.

ТУБЕРКУЛИД — токсик ёки аллергияк табиатли тери тошмаларининг умумий номи; катталиги нина учидек ёки нўхатдек келади. Қаттиқ, янги тошганда қизил, сўнгра жигар ранг ёки қўқим-тир бўлади. Тери силининг жуда кўп учрайдиган хили.

ТУБЕРКУЛИН — сил микобактериялари ўстирилган муҳитдан олинандиган препаратлар. Одам ва ҳайвонлар организмда аллергияк реакция ҳосил қилиб, сил инфекцияси бор-йўқлигини аниқлаш учун қўлланилади. Аҳолини силга қарши ялли текширувдан ўтказишда Т. синамасидан фойдаланилади.

ТУБЕРКУЛИН СИНАМАСИ — сил микобактерияларига одам организмнинг сезгирлигини аниқлаш учун тери орасига туберкулин юбориб синаб кўриш.

ТУБОКУРАИН-ХЛОРИД (син.: амелизол, курадетензин ва б.) — кураресимон дори; асосий таъсири суяк мускулларини бўшаштиришдан иборат. Шикастбандлик ва майблик операциялари вақтида, синган, чиққан суякларни жой-жойига қўйишда анестезияловчи восита сифатида ишлатилади.

ТУБООТИТ, евстахийит — эшитиш (Евстахий) найи шиллик пардасининг ўткир ва сурункали яллиғланиши.

ТУГУН, туғунлар — терига тошадиган тошмаларнинг бирламчи элементи; инфилтрат пайдо бўлиши ва ривожланиб, терининг чуқурроқ қаватига, шунингдек тери ости ёғ қатламга ўтиши мумкин.

ТУГУНЧА — бадан пайпаслаб кўрилганда қўлга уннайдиган кичик-кичик морфологияк тузилмалар. **ТУЗ БАЛАНСИ** — организмга овқат б-н кирган ва ундан тер, сийдик, ахлат орқали чиқадиган минерал моддалар микдорининг ўзаро нисбати. Т. б. организмнинг ички муҳити ва тўқималарида уларнинг доимо бир хилда сақланишини таъминлайди.

ТУЛЯРЕМИЯ — одам ва ҳайвонларда учрайдиган табиий ўчоқли ўткир ва сурункали юқумли касаллик. Калифорния штатидаги Туляре деган жой номидан олинган бўлиб, дастлаб шу ердаги юмронқозикларда топилган. Уни аэроб бактериялар қўзағатади. Одамга касалланган кемирувчилар теккан озик-овқатлар, касал ҳайвон қонини сўрган ҳашаротлар ва х. к. орқали юқади. Касаллик аксарият шиддатли бошланиб, қаттиқ бош оғриши, қўп терлаш, уйқучанлик, иштаха йўқолиши, лимфа безлари, ўпка ҳужайраларининг яллиғланиши ва х. к. б-н ўтади.

ТУЛЯРИНЛИ СИНАМА — аллергияк касалликларни аниқлаш мақсадида тери ичига тулярин киритиб ўтказиладиган синама.

ТУМЕСЦЕНЦИЯ — жинсий қўзғалиш вақтида ташқи жинсий органлар говак таналарининг кенгайиб, маълум бир тарангликка эга бўлиши.

ТУМОВ, ринит — бурун шиллик пардасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши; юқори нафас йўллари касалликларининг энг кўп учрайдиган хили. Организм қаршилик кўрсатиш кучининг пайсиши, совқотиш, турли микроблар таъсири сабаб бўлади. Т. мустақил касаллик ёки бирор юқумли касаллик белгиси бўлиши мумкин. Ўткир Т. бот-бот қайталаб турса, сурункали Т. га айланиб кетади. Сурункали Т. бурун бўшлиғи шиллик пардасининг ўсиб, қалин тортиши (гипертрофия) ёки унинг юпқалашиб кетиши (атрофия) га олиб келади, натижада нафас олиш қийинлашади. Чин ва сохта Т. фарқ қилинади. Вазомотор Т. га бурун қон томирларини идора этувчи нерв тоалари фаолиятининг бузилиши сабаб бўлади. Аллергияк Т. эса ўсимлик, ҳайвон, озик-овқат, дори-дармонлар ва б. турли-туман аллергияк таъсирида вужудга келади.

ТУРНИКЕТ — қон тўхтадиган жгут; газмол ёки чарм ҳалқа кўринишида бўлиб, таёқча билан буралади.

ТУРУНДА — узунлиги жароҳат ёки бўшлиқ узунлигига мўлжаллаб шаша докдан ясалган, энсиз-

роқ мослама. Ҳозир резина, синтетик материалдан ясалган Т. лар ҳам ишлатилади.

ТУТАМЛАР — анатомик ва функционал жиҳатдан бирлашган толалар (нерв, бириктирувчи тўқима, мускул толалари) жаммуи. Мас., орканининг олдинги ва орқа илдизларидан чиқиб, ўзаро бирлашган нерв толалари тутами, кон томири б-н ёнма-ён йўналадиган нерв-кон томир тутами, юрак бўлмача ва қоринчалари оралик деворида жойлашган Гис тутами ва б.

ТУТОР — бўғим ва суякларни маҳкам ўраб турадиган, гавдага тушадиган оғирликни бир оз енгиллатадиган, бўғимдаги ҳаракатни бутунлай ёки сал чеклаб қўядиган мослама (аппарат). Оёқ-қўл бўғимлари ҳамда умуртка поғонаси касалликларида ишлатилади.

ТУТҚАНОҚ — к. *Эпилепсия*.

ТУХУМДОН — аёллардаги бир жуфт жинсий без. Бачадоннинг икки томонида жойлашган. Унда тухумхужайра ҳосил бўлади ва етилади. Т. нинг пўстлоқ ва мағиз қавати бор. Т. эстроген ва прогестерон гормонларини ишлаб чиқаради.

ТУХУМХУЖАЙРА, т у х у м — аёлларнинг жинсий хужайраси; сперматозонд б-н оталанши натижасида, баъзан оталанмасдан партеногенез йўли б-н ундан янги организм ривожланади. Т. цитоплазмасида озик модда — сариклик мавжуд. Сарикликнинг бор-йўқлиги, микдори ва цитоплазмада тарқалишига қараб алециталь, гомелециталь, центролециталь, теломлециталь ва б. хил Т. лар ажратилади.

ТУШ ҚУРИШ — уйқуда содир бўладиган субъектив психик ҳодиса. Т. к. бош мия катта яримшарларнинг тормозланмаган хужайралари фаолияти натижасидир. Т. к. да киши аниқ ва таъвирли кечинмалар шоҳиди бўлади. Тушдаги воқеалар бир-бирига боғлиқ, бир оз ноаниқ, ҳаяжонли, афсонавий тус олади. Т. к., асосан «тез кечадиган» уйқу фазасидан уйғониш вақтида ёки ундан кейинги бир неча минут давомида рўй беради.

ТУҒДИРИШ — туғруқни сунъий йўл б-н (турли дори-дармонлар, асбоб ёки қўл ёрдамида) амалга ошириш, яқунлаш.

ТУҒИЛИШ — муайян аҳоли гуруҳи ўртасида бола туғилиб туриш суръати; бир йил давомида ҳар минг киши ҳисобига туғри келадиган, тирик туғилган болалар сони. Улим, болалар ўлими ва умр узоклиги (ўртача ёш) б-н бир қаторда аҳоли табиий ўсишининг муҳим кўрсаткичидир.

ТУҒМА ТУБУЛОПАТИЯ — буйрак найчаларининг касалланиши б-н кечадиган ирсий касалликлар гуруҳи; фосфат-диабет, Тони — Дебре — Фанкони синдроми, цистинурия, буйрак глюкозурияси, буйрак кандсиз диабети, буйрак каналчалари ацидозси, Фанкони нефронофтизи, Лоу синдроми ва б. баъзи нозологик шаклларни ўз ичига олади.

ТУҒРУҚ — мураккаб физиологик жараён, ҳомила ва йўлдошнинг бачадон бўшлиғидан ажралиб чиқиши. Одатда нормал Т. ўрта ҳисобда ҳомилдорликнинг 10 акушерлик ойи (280 кун, 40 ҳафта) да рўй беради, бу даврда ҳомила етук ва бачадондан ташқарида яшаш қобилиятига эга бўлади. Т. да 3 давр (бачадон бўйнининг очилиши, ҳомиланинг туғилиши ва йўлдош тушиши) фарқ қилинади. Т. бошланишида бачадон мускуллари мунтазам қисқариб туради — дард тутатади. Т. нинг 2- ва 3- даврларида дард тутатишга

кучаниқ ҳам қўшилади (бачадон мускуллари қисқариши б-н бир вақтда қорин девори мус — куллари ва диафрагма ҳам қисқаради). 1- давр охирида қоғонок суви кетади.

ТУҒРУҚ ТАЪТИЛИ (декрет отпускази) — аёлларга бола туғилишидан олдин 70 ва туққанидан сўнг 56 календарь кун бериладиган ҳомиладорлик ва туғиш таътили. Патологик ёки икки ва ундан кўп бола туғиш ҳолларида туққандан кейинги таътил 70 календарь кунга берилади.

ТУҒРУҚ ФАОЛИЯТИ — туғруқ вақтида бачадон ҳамда қорин девори мускулларининг биргаликда қисқариши.

ТУҒРУҚДАН КЕЙИНГИ ИНФЕКЦИЯ — туғруқ вақтидаги (чилла даври) асоратларнинг умумий номи; шикастланган туғруқ йўлига қон ва лимфа орқали турли микроблар, хусусан йирингли бактериялар тушиши, шунингдек янги бўшанган аёл организмнинг инфекцияга қаршилиқ кўрсатиш лаёқатининг пасайиши сабаб бўлади.

ТУҒРУҚНИ ТЕЗЛАШТИРУВЧИ ВОСИТАЛАР — бачадон мускуллари қисқаришини жаддалаштириб, туғруқнинг маромида борлигини таъминловчи дори моддалар (мас., окситоцин, дезаминоокситоцин, гифотоцин ва б.).

ТУҒРУҚНИ ҚЎЗҒАТИШ — дори моддалари ёрдамида туғруқни сунъий қўзғатиш. Т. к. да гормонлар, электростимуляция ёки механик таъсирот қўлланилади.

ТУҒРУҚНИНГ СУСТЎНГИ — дардинг суст, сийрак тутиши натижада туғруқ даврининг узокка чўзилиши; туғруқ акти (туғруқ канали бўйлаб ҳомила сурилиши)нинг баъзан тўхталиб қолиши б-н ифодаланади.

ТУҒРУҚХОНА — даволаш-профилактика муассасаси; ҳомиладор, туғадиган ва кўзиёриган аёлларга тиббий ёрдам кўрсатади. Т. лар қошида аёллар консултацияси, йирик Т. ларда гинекология бўлимлари мавжуд.

ТУҒРУҚҚА ЁРДАМ БЕРИШ — ҳомиладорлар, туғадиган ва кўзи ёриган аёлларга тиббий ёрдамни ташкил этиш системаси; Т. ё. б. хизмати изчил: ҳомиладорлар аёллар консултациясида кузатилади, уларга туғруқхонада ёрдам берилади, чақалоқ ва эмизикли аёлларга патронаж йўли б-н уйда хизмат кўрсатилади.

ТЮБАЖ — ўт пуфаги касалликларида сафро ажралишини яхшилайдиган ва унинг туриб қолишини бартараф этадиган даво усули. Беморга холекинетик дорилардан бири ичирилиб, жигар соҳасига иссиқ қилинади (грелка қўйилади). Бу усул текириш учун сафро олиш керак бўлганда ёки холестаз касаллигида даволаш мақсадида қўлланилади.

ТЮФФЪЕ СИМПТОМИ — коллатерал қон айланиши сақланганлигини билиш мақсадида бармоқлар б-н асосий артерия ва вена қон томирини бир вақтда босганда периферик тери остки веналарининг кенгайиши. Бу веналар кенгаймаса, коллатерал қон айланиши бузилган бўлади.

ТЎҚИМА — келиб чиқиши, тузилиши, функциялари ўхшаш хужайралар системаси. Т. таркибига хужайралараро модда ва тузилмалар қиради. 4 хил тўқима фарқланади: нерв, мускул, эпители-

лий Т. си ва бириктирувчи Т. Бириктирувчи Т. кон ва лимфа б-н бирга ички муҳит тўқимасини ҳосил қилади.

ТЎҚИМА СУЮҚЛИГИ — тўқималардаги бўшлиқни тўлдириб турувчи суюқлик; таркибида моддалар алмашинуви маҳсулотлари ҳамда кондан ўтадиган моддалар бўлади.

ТЎҚИМАЛАР НОМУВОФИҚЛИГИ, иммунологик мос келмаслик — донор ва реципиентда генетик шартланган антигеннинг мавжудлиги; бу трансплантация қилинган тўқима ва органларнинг ажралиб чиқиши — кўчиб кетишига олиб келади.

ТЎҚИМАЛАРНИНГ ЭЗИЛИШИ — тўқимага узоқ муддат кучсиз таъйик бўлиши натижасида рўй берадиган ҳодиса. Бунда тери қаватлари бузилмайди, йиртилмайди, лекин тўқималар каттик шикастланади. Юмшок тўқималарнинг катта ҳажми узоқ вақт давомида эзилиб қолса, шикастланиш натижасидаги зарарланишга олиб келади. Бу «эзилиш синдроми» ёки «эзилиш-майдаланиш синдроми» деб аталади.

ТЎҒРИ ИЧАКНИНГ ЧИҚИШИ — тўғри ичакнинг орқа чиқарув тешигидан ташқарига чиқиши. Бу ҳолат дефекация пайтида, оғир юк кўтарганда, каттик йўталганда ва б. ҳолларда рўй беради. Унга узоқ вақт ич қотиб юриши, ичак касалликлари (колит, дизентерия) б-н касалланиш сабаб бўлиши мумкин.

У

УБИХИНОН, коэнзим Q — нафас занжирининг паст молекуляр электрон ташувчи компоненти. У. дегидрирланиш реакциясида иккита водород қабул қилиб, дигидроубихинонга ўтади, ундан иккита протон ва электронлар ажралгач, қайтадан тикланади.

УВЕИТ — кўз томирли пардаси (увеал тракт) нинг яллиғланиши. Жуда оғир касаллик. Кўпича сурункали кечиб, узоқ вақт даволанишни тақозо этади.

УВЕОПАРОТИТ — бир ёки иккала қулоқ атрофидаги лимфа безлари ва кўз томирли пардасининг яллиғланиши б-н ўтадиган сурункали юкумли касаллик.

УВЕОПАТИЯ — кўз томирли пардасининг дистрофик зарарланиши. Қанд касалиги, моддалар алмашинувининг бузилиши ва б. сабаблар оқибатида кўриш қувватининг камайиши.

УВЕОЭНЦЕФАЛИТ — бош мия ва унинг пардаларининг яллиғланиши б-н бир вақтда кўз тўр пардасида чуқур ўзгаришлар ҳамда турли трофик жароҳатлар намён бўлиши. Вируслар кўзгатадиган касаллик. Бунда тўр парда кўчиши, кўриш кескин пасайиши, ҳатто кўз бутунлай кўрмай қолиши мумкин. Шу б-н бирга эндокрин ва вегетатив ўзгаришлар, мас., соч, кош, киприкларнинг тўкилиши, терида оқ доғлар пайдо бўлиши, семириш, ҳайз кўришининг бузилиши, юрак-томир фаолиятининг кескин ўзгариши кузатилади. Касаллик кўпроқ ёш аёлларда учрайди. Бу дард Қоянаги — Харада симптоми деб ҳам юритилади.

УГЛЕВОДЛАР — полигидроксикарбонил тузлишига эга бирикмалар ва улар унумларини ўз ичига оладиган табиий моддаларнинг катта туркуми. Уларни карбон атомининг сув молекуласи б-н қўшилган шакли деб қараш мумкин. У. молекулаларининг буюқлигига қараб қуйидаги туркумларга бўлинади: 1) моносахаридлар, содда У. Моносахаридларни кўп атомли спиртларнинг альдегидлари ёки кетонлари

деб қараш мумкин. Бундан альдоза ва кетозалар туркуми келиб чиқади. Таркибидаги углерод атомлари сонига қараб моносахаридлар триоза, тетроза, пентоза, гексоза, гептозалар деб юритилади. Моносахаридлар орасида биологик энг муҳимлари: гексозалардан — альдогексоза, глюкоза, галактоза, манноза, кетогексоза, фруктоза; пентозалардан — рибоза, дезоксирибозалардир. 2) ол н г о с а х а р и д л а р 2 дан 10 гача моносахаридлар қолдигидан ташкил топган. Уларнинг энг муҳим вакиллари: дисахаридлар — сахароза, лактоза, мальтозалардир. 3) п о л и с а х а р и д л а р — У. нинг сон жиҳатдан энг катта туркуми. 10 дан ортик моносахаридларнинг гликозид боғлар орқали бирикишидан ҳосил бўлади. Аксари улар юздан ортик моносахаридлардан тузилган полимер бўлиб, юқори молекуляр оғирликка эга. Асосий вакиллари: крахмал, гликоген, клетчатка. У. организмда асосан энергетик модда сифатида аҳамиятга эга бўлса ҳам, айрим вакиллари турли комплексларда (гликолипидлар, гликопротеинлар, мукополисахаридлар ва б.) специфик вазифани бажаради.

УГЛЕРОД — асосий биоэлемент Д. И. Менделеев даврий системасининг IV группа элементи; симболи С, атом сони 6, атом массаси 12. Барча органик молекулалар скелетини ташкил қилади. Биомасса углеводлари фотосинтез жараёнида қуёш энергияси ҳисобига боғланган CO₂ дан келиб чиқади, бинобарин ҳамма биомолекулалар биосинтез орқали углеводлардан вужудга келади.

УЗАНГИ — ўрта қулоқ бўшлиғида жойлашган ҳаво тўлқинини ўтказувчи учта суякнинг бири. Тузилиши узангига ўхшайди. У. нинг кенгайган пластинкаси ички қулоққа кирувчи овал тешикни беркитса, бошчаси сандон суянчасига бўғим ҳосил қилиб қўшилади.

УЗОҚ УМР КЎРИШ — ижтимоий-биологик ҳодиса; ўртача ёшдан кўра анча узоқ (90 ёшдан ортик) яшаш.

УЗОКДАН КЎРИШ — кўз мугуз пардаси ва гавҳари нур синдириш лаёқатининг етишмаслиги ёки кўз соққасининг кичиклиги туфайли кўз асосий фокусининг тўр пардада жойлаша олмай, нурларнинг кўздан чиқиб кетиши натижасида кўришнинг ўзгариши.

УЗУМ БИЛАН ДАВОЛАШ — к. *Ампелотерапия*.
УЙДА ЕРДАМ БЕРИШ — тиббий ёрдам тури. Амбулатория-поликлиника муассасалари, диспансерлар ҳамда тез ва шошилинч тиббий ёрдам станциялари ходимлари томонидан беморнинг уйига катнаб кўрсатиладиган даволаш ва профилактика ёрдами.

УЙҚУ — организмнинг физиологик эҳтиёжи. У. да нерв системаси, асосан бош мия пўстлоғининг активлиги пасаяди, онг, мускул тонуси ва сезувчанлик сусаяди. Рефлектор функциялар пасайган, шартли рефлекслар тормоқланган, шартсизлари анча сусайган бўлади. Чақалоқлар (4—5 ойлик бўлгунча) суткасига 17—18 соат, 5—6 ёшлик болалар 9—11 соат, ўсмирлар 8—10 соат, катта кишилар эса 6—8 соат ухлайди. Нормал (физиологик) У. нинг даврий суткалик ва даврий фасли (хайвонларнинг ёзги ва кички У. си) турлари ва бир неча хил патологик (наркотик, летаргик ва б.), шунингдек махсус таъсирлар оқибатида юзага келадиган гипнотик У. фарк қилинади.

УЙҚУСИЗЛИК, *агриппия*, *асомния*, *диксомния*, *инсомния* — уйқунинг бузилиши; тунда кам ёки юзак ухлаш, уйқу келмаслик, бевакт уйғонавериш, шунингдек жуда эрта уйқу ўчиб кетиши ва б.

УЛЬТРАМИКРОАНАЛИЗ — жуда оз миқдордаги (синнама оғирлиги 1 мкг дан, эритма ҳажми 1 мкл дан кам) моддаларни миқдорий ва сифатий анализ қилиш усуллари мажмуи. Цитокимёвий текширишларда қўлланилади.

УЛЬТРАМИКРОСКОП — махсус тузилишга эга бўлган, ён томонида ёриткичи бор оптик микроскоп. 0,15 мкм катталиқдаги зарраларни аниқлашга мўлжалланган.

УЛЬТРАМИКРОТОМ — жуда юпқа кесим олиш учун ишлатиладиган аппарат. Электрон микроскопда текширишга асосланган. У. да электрон микроскопда кўриш учун 30—40 нм келадиган кесимлар тайёрланади, улар уранилацетат эритмасида бўялади ва кўрғошинли суюқликда контрастли қилиб, сўнгра кўрилади.

УЛЬТРАТОВУШ — махсус аппарат ёрдамидагина эшитиш мумкин бўлган ва тўлқинларининг тебраниш частотаси 20 кгц дан кўпроқ келадиган товуш. Тиббиётда касалликларни аниқлаш ва даволаш мақсадида махсус ультратовуш аппаратларидан кенг фойдаланилади.

УЛЬТРАТОВУШЛИ ЭХОГРАФИЯ — одамнинг аъзоларидан қайтган ультратовуш тўлқинларини махсус қурилмалар орқали акс эттириш йўли б-н юрак ва б. ички органлар фаолиятини текшириш усули; кўпинча акушерлик, кардиология ва офтальмологияда қўлланилади.

УМУРТҚА КАНАЛИ — ҳамма умуртқалар тешиқларининг қўшилишидан ҳосил бўлган канал. Орқа мия ана шу каналда жойлашиб, ташқи муҳит таъсиридан сақланиб туради.

УМУРТҚА ПОҒОНАСИ — скелетнинг асосий қисми. Умуртқаларнинг ўзаро устма-уст қўшилишидан вужудга келади. Унинг бўйин, кўкрак, бел,

думғаза ва дум бўлимлари бор. У п. бошни ушлаб туради, тана учун таянч вазифасини бажариб, тикка туришни таъминлайди. Умуртқа каналида ётган орқа мияни эзилишдан, чўзилишдан сақлайди.

УМУРТҚА ТЕШИГИ — умуртқа танаси б-н унинг равоғи ўртасидаги тешиқ. Ҳамма умуртқалар тешиғи умуртқа канални ташкил этади.

УМУРТҚАЛАР — калта ғовак суяклар. Одам У. и тана, равоқ ва ўсиқлардан иборат. Улар 33—34 та бўлиб, шулардан 7 таси бўйин, 12 таси кўкрак, 5 таси бел, 5 таси думғаза ва 4—5 таси дум умуртқасидир. У. ўзаро бирлашиб умуртқа поғонасини ташкил этади ва гавда оғирлигини кўтариб туради. Думғаза ва дум У. и кейинчалик ўзаро бирлашиб, битта суякни ҳосил қилади. У. равоқларининг бирлашишидан вужудга келган канада орқа мия, У. атрофида эса мускуллар жойлашган.

УМУРТҚАЛАРАО ТЕШИК — умуртқа поғонасининг ён юзасидаги тешиқ. Умуртқалар танаси б-н бўғим ўсиқлари ўртасида юқориги ва пастки ўймалар жойлашган. Юқоридаги умуртқанинг пастки ўймаси пастки умуртқанинг юқори ўймаси б-н қўшилиб, иккала ёнда биттадан умуртқаларо тешиқ ҳосил қилади. Бу тешиқлар орқали орқа мия нервлари ва кон томирлар ўтади.

УМУРТҚАНИНГ БУРАЛИШИ — *сколиоз* касаллигида умуртқа поғонасининг тик ўқи атрофида умуртқанинг буралиши (торсия). Бунга умуртқа поғонасининг бир томонига ҳаддан ташқари кўп, иккинчи томонига эса кам оғирлик тушиши сабаб бўлади. Натижада оғирлик кам тушган томондаги умуртқа тез ўсиб, орқа ўсиқча умуртқа секин ўсган томонга буралиб қолади ва бу У. б. га олиб келади.

УНИВЕРСАЛ БОҒЛОВ ПАКЕТИ — индивидуал боғлов пакети; ёстиққаси қуйган жой (жароҳат) юзасига қўйилган боғловни қуриб қолишдан сақлайдиган газмолсиз металлштирилган материал б-н қопланган.

УННА СИМПТОМИ — баданга тошган тошмаларга механик таъсир этилганда уларнинг қизариб бўртиб туриши; пигментли эшакемга хос аломат.

УНЦИНАРИОЗ — одам терисига хайвонларда паразитлик қилувчи нематода личинкаси тушганида вужудга келадиган гельминтоз; бунда асосан дерматит ва эшакем пайдо бўлади.

УОРТ УСУЛИ — махсус асбоб ёрдамида бинокляр — икки кўз б-н кўришни аниқлаш усули. Бунда иккала кўзнинг кўриш майдонини қизил ва яшил ойна ёрдамида ёрнтиб ажратилади.

УРАТЛАР — сийдик кислота тузлари; организмда пурин нуклеотидларнинг алмашинув маҳсулоти сифатида ҳосил бўлади. Одатда сийдик б-н чиқарилади. Баъзан шу тузлардан тошлар пайдо бўлади. Сийдик тошлари урат кислота ёки нордон аммоний ва натрий У. дан вужудга келиши мумкин. Баъзи касалликларда, мас., подагра, нефрит, лейкомияда қонда У. йиғилади.

УРАТУРИЯ — сийдикда ортикча миқдорда уратлар бўлиши.

УРАЦИЛ — 2,6-диоксипиримидин; пирамидон

асоси, нуклеотидлар таркибида РНК молекулалари га киради.

УРБАНИЗАЦИЯ — ижтимоий-демографик жараён. Қишлоқ аҳолисининг шаҳарга кўчиши муносабати б-н шаҳар аҳолисининг кўпайиши, кишлоққа нисбатан шаҳарлар сонининг ортиши туфайли ижтимоий, иқтисодий ҳамда тиббий масалаларни юзага келтирувчи жараён.

УРГИДРОЗ — тер б-н сийдик ва сийдик кислота чикиши. Буйрак етишмовчилигида кузатилади.

УРЕИДЛАР — сийдикчил (мочевина) унумлари; баъзи У. пурин ва пиримидин биосинтези ҳамда парчаланишидаги оралик маҳсулот ҳисобланади, баъзилари эса (мас., кофеин, теofilлин, бромурал) дори сифатида ишлатилади.

УРЕМИЯ — буйрак фаолияти бузилиши туфайли организмнинг сийдик б-н захарланиши. У. да буйрак сув-туз алмашиниши, кислота-ишқор мувозанатининг ростлай олмай қолади, оксил алмашинувнинг захарли маҳсулотлари тўпланади, нерв-гуморал регуляция ҳам ўзгаради, бу эса организмдаги барча орган ва системалар фаолиятининг бузилишига олиб келади. Ўткир ва сурункали У. фарк қилинади. У. да лоҳаслик, қувватсизлик, тез толиқиш, бош оғриғи, уйқу бузилиши, иштаҳа йўқолиши, хотира пасайиши кузатилади, тери қуришиб кичишади, бемор ҳадеб ташна бўлаверади, озиб кетади; айрим органлардан қон кетади, кўз хиралашади, олди олинмаса уремик кома вужудга келади.

УРЕТЕРИТ — сийдик йўлининг яллиғланиши. Аксари эркакларда учрайди. Сийганда ачишиш, оғрик пайдо бўлади; уретрадан йирингли чиқинди келади.

УРЕТЕРОГИДРОНЕФРОЗ — буйрак жоми ва сийдик йўлларининг кенгайиши; сийдик оқими бузилганда кузатилади.

УРЕТЕРОГРАФИЯ — сийдик йўлига контраст модда юбориб рентгенологик текшириш.

УРЕТЕРОНЕОИМПЛАНТАЦИЯ — сийдик йўлини қовуққа бирлашган жойидан кесиб, кичик чанокдаги бирор аъзо (қовуқ, ичак, кин ва б.) га улаш ёки ташқарига чиқариб терига тикиб қўйиш. Мас., уретеронеоцистоимплантация — сийдик йўлини қовуқ девори б-н пластика қилиб улаш; уретеросигманеоимплантация — сийдик йўлини сигмасимон ичакка улаш.

УРЕТЕРОЦЕЛЕ — сийдик йўлининг қовуққа чуррасимон чиқиб қолиши. Асосан, қовуқдаги сийдик йўли тешигининг туғма торайиши (стенози) сабаб бўлади.

УРЕТРА — қ. *Сийдик чиқариш канали.*

УРЕТРАЛ ИПЧАЛАР — сийдикдаги ипсимон тузилмалар; эпителиал хужайра ва лейкоцитлардан иборат; уретритда кузатилади.

УРЕТРАПЛАЗИЯ — сийдик чиқариш каналининг йўқлиги; туғма норасолик.

УРЕТРИТ — сийдик чиқариш канали (уретра)нинг яллиғланиши. Бирламчи ва иккиламчи, шунингдек ўткир ва сурункали У. фарк қилинади. Бирламчи У. сийдик чиқариш каналининг ўзидан, иккиламчи У. эса цистит ёки жинсий органлар касаллигидан кейин бошланади. Белгилари: сийганда оғрик, ачишиш ва кичишиш; уретра

тешигидан шиллик еки шиллик аралаш йиринг оқади. Баъзан ташқи уретра тешиги атрофи кизариб шишади.

УРЕТРОГРАФИЯ — уретрани контраст модда б-н тўлдириб, рентгенологик текшириш. Бунинг учун уретранинг ташқи тешигидан контраст эритма киритиб, шу заҳоти рентген қилинади — юқорига кўтарилувчи У. Контраст эритма б-н қовуқ тўлдирилгач, бемор сийдирилади ва шу вақтининг ўзида рентген қилинади — пастга тушувчи У. У. уретранинг ҳажми хақида бирмунча аниқ маълумот беради, хусусан уретра структураси яхши аниқланади.

УРЕТРОМЕТРИЯ — уретрометр ёрдамида уретранинг диаметрини аниқлаш.

УРЕТРОПЛАСТИКА — уретранинг шакли ва функциясини ростлаш мақсадида қилинадиган операцияларнинг умумий номи.

УРЕТРОРРАГИЯ — уретрадан томчилаб қон оқиши. Уретра полипи, яраси, яллиғланиши, ёт жисмлар кириб қолиши ва б. да кузатилади.

УРЕТРОСКОПИЯ — уретра шиллик қаватини уретроскопда кўриш.

УРЕТРОСТЕНОЗ — яллиғланиш ёки шикастланишлардан сўнг сийдик чиқариш каналининг торайиб қолиши.

УРЕТРОТРИГОНИТ — сийдик чиқариш канали ва қовуқ бўйни учбурчаги шиллик қаватининг яллиғланиши. Асосан сўзакда кузатилади.

УРЕТРОЦЕЛЕ — аёллар сийдик чиқариш каналининг дилоқ даҳлизига бўртиб чиқиши.

УРЕТРОЦИСТИТ — сийдик чиқариш канали ва қовуқнинг яллиғланиши. Дастлаб уретра ёки қовуқ яллиғланади, сўнгра яллиғланиш қўшини органларга тарқалади. У. да уретрит ва циститга хос белгилар намоён бўлади.

УРЕТРОЦИСТОГРАФИЯ — бир вақтнинг ўзида ҳам уретрани, ҳам қовуқни рентгенологик текшириш.

УРИДИН — урацил ва рибозадан тузилган нуклеозид. Фосфат кислота молекулалари б-н У. монофосфат (УМФ), У. дифосфат (УДФ) ва У. трифосфат (УТФ) нуклеотидларини ташкил қилади. У. РНК молекуласига киради.

УРИКЕМИЯ — қонда сийдик кислота микдорининг ортиб кетиши.

УРОБИЛИН — қ. *Уробилиноген.*

УРОБИЛИНОГЕН — ўт пигменти — билирубиннинг ичакда бактериялар таъсирида қайтарилишидан ҳосил бўладиган рангсиз бирикма. У ташқарида оксидланиб, рангли уробилинга айланади.

УРОБИЛИНУРИЯ — сийдикда уробилин микдорининг ортиши. Пиелонефрит, пионефроз, простит, жигар фаолиятининг бузилиши ва б. ҳолларда кузатилади.

УРОГЕМАТОМА — сийдик чиқариш системасининг бирор қисми шикастланиши натижасида ёғ клетчаткасида қон ва сийдик тўпланиши.

УРОГРАФИЯ — буйрак ва юқори сийдик чиқариш йўлларига контраст модда юбориб, рентген тасвирини олиш. Тасвирий ва контрастли (экскретор) У. фарк қилинади. Буйрак фаолиятини аниқлашда қўлланилади.

УРОЛОГ — сийдик-таносил органлари касалликларини аниқлаш, уларнинг олдини олиш ва даволаш б-н шуғуullanувчи мутахассис-шифокор.

УРОЛОГИЯ — клиник тиббиёт соҳаси; эркак ва

аёллар сийдик-таносил системаси ҳамда эркак жинсий органлари касалликлари, уларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганади, шунингдек бу касалликларнинг диагностикаси, давоси ва олдини олиш йўлларини ишлаб чиқади.

УРОПЕПСИН — пепсиногеннинг бир қисми; ўзгармаган ҳолда сийдик б-н ажралади. Овқат ҳазм қилиш органларининг баъзи касалликларига диагноз қўйишда сийдикдаги У: микдори аниқланади.

УРОПРОТЕИНОГРАММА — сийдикдаги оксилнинг сифат таркибини тасвирлайдиган эгри чизик. Электрофорез усули ёрдамида аниқланади.

УРОРЕНТГЕНОКИНЕМАТОГРАФИЯ — сийдик йўлини текшириш мақсадида организмга контраст модда юбориб, унинг сийдик б-н ажралишини махсус экран орқали кузатиш.

УРОСЕПСИС — урологик касалликлар асорати. Буйрак ва сийдик чиқариш органларида бўлган инфекциянинг конга ўтиши.

УРОСТАЗ — сийдик йўлларида сийдик димланиши. Одатда яллиғланишга сабаб бўлади.

УРОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўркүв ҳолати; бемаврид (мас., маруза қилаётганда) сийгиси қистаб қолишдан кўрқиш.

УРУҒ ДУМБОҚЧАСИ — сийдик чиқариш канали простата бези қисмининг орқа деворида жойлашган тепалик; узунлиги 1,5 см. Унинг икки ёнбошида уруғ отувчи найларнинг тешиклари жойлашган.

УРУҒ ПУФАҚЧАСИ — эркак жинсий системасидаги бир жуфт, усти нотекис, узунлиги 5 см ча халтача; қовуқ туби б-н тўғри ичак ўртасида жойлашган. Ишлаб чиқарган суюқлиги сийдик

йўлини тозалаб беради. Найчаси простата бези оралигидан ўтган сийдик йўлига очилади.

УРУҒ ТИЗИМЧАСИ — анатомик тузилма. Эркакларда чов канали орқали мойякка ўтади. Уруғ чиқариш йўли, мойякнинг қон томирлари ва нервлари ҳамда мускулларидан иборат.

УХЛАТУВЧИ ДОРИЛАР — организмга юборилганда табиий уйқуга монанд ҳолатни пайдо қила оладиган дори моддалар. У. д. нинг кичик улуши кишига тинчлантирувчи (седатив) таъсир этади. У. д. нинг самараси м. н. с. нинг турли қисмларига тормозловчи таъсир кўрсатишга асосланган.

УЧ КАРБОН КИСЛОТАЛАР ЦИКЛИ, изолимон кислота цикли, Кребс цикли, УКЦ — оксиллар, ёғлар, углеводлар оксидланишининг охириги босқичидаги муҳим реакциялар ҳалқаси. Нафас олиш занжири б-н бирга УКЦ энергияга бой АТФ молекулалари синтезини ва бир қатор биосинтез учун зарур метаболитларни таъминлайди. УКЦ да хужайра метаболизмининг асосий метаболити — ацетил СоА таркибидаги ацетил туркумининг оксидланиши ва Со₂ ҳосил қилиб парчаланishi амалга ошади.

УЧУҚ, герпес — вируслар кўзғатадиган тери касаллиги; баданининг турли қисмида ғуж-ғуж пуфакчалар пайдо бўлиши б-н кечади. Совқотиш, шамоллаш, организм қаршилик кучининг сустайиши, гиповитаминоз, турли инфекция қасалликлар (грипп, зотилжам ва б.) оқибатида юзага келадиган У. фарқ қилинади.

Ф

ФАБРА БЕЛГИСИ — илк ҳомилдорликни аниқлашда қўлланиладиган усул; бунда қинни қўл б-н пайпаслаб кўрилганда бачадоннинг ён деворлари бўртиб туради.

ФАБРИ ҚАСАЛЛИГИ, ирсий дистопик липоидоз, тугунли геморрагик пурпура — *глицолипидлар* алмашивининг бузилиши туфайли келиб чиқадиган ирсий касаллик; бунда терида ангиомага ўхшаш хавфсиз ўсмалар пайдо бўлади. Гиперкератоз, парестезия, оёқларда қаттиқ оғриқ, қўз, ичак ва буйракларнинг касалланиши кузатилади.

ФАВИД — қал одамда учрайдиган аллергия тошма.

ФАВУС — к. *Қал*.

ФАГ — бактерияларни емирадиган вирус (к. *бактериофаг*).

ФАГЕДЕНИЗМ — захм ёки юмшоқ шанкрнинг бирламчи ўчоғи атрофидаги тўқималарда ривожланадиган ярали-некротик жараён.

ФАГОДИАГНОСТИКА — диагностика усули; бунда олдиндан тайёрлаб қўйилган махсус бакте-

риофаглар ёрдамида бемор организмидан ажратиб олинган бактерияларнинг қайси турга мансублиги аниқланади.

ФАГОПРОФИЛАКТИКА — инфекция қасаллик кенг тарқалган жойларда, шу қасалликка мойиллиги бор кишиларга олдиндан махсус тайёрланган бактериофагларни оғиз орқали юбориб, унинг олдини олиш.

ФАГОРЕЗИСТЕНТЛИК — бактерия хужайраларнинг фагларга чидамлиги. Хужайра рецепторларининг ўзгариши ёки бактериофагнинг хужайра ичида кўпайиш фазасининг бузилиши ва х. к. туфайли рўй беради.

ФАГОТЕРАПИЯ — даволаш усули; бунда инфекция қасаллик б-н оғриган бемор ёки қасаллик кўзгатувчисини ташиб юрвчи киши организмига махсус бактериофаглар юборилади.

ФАГОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўркүв ҳолати; овқат еяётганда унинг тикилиб қолишдан кўрқиш.

ФАГОЦИТ — сийрак тоғали бириктирувчи тўқиманинг емирувчи хужайралари. Ф. икки турга:

макрофаглар ва микрофагларга ажратилади. Микрофаглар (нейтрофиллар) яллиғланиш жараёнида ҳосил бўлган зарарли моддалар ва заррачаларни емиради. Макрофаглар қондаги моноцитлардан ҳосил бўлади. Кучли фагоцитоз қилиш қобилиятига эга. Ф. цитоплазмасида кучли ривожланган лизосомал аппарат мавжуд.

ФАГОЦИТОЗ — бир хужайрали организмлар ёки махсус хужайралар — фагоцитлар томонидан микроорганизмлар ва организмга ёт зарраларнинг фаол қамаб олиниши ва ютиб юборилиши.

ФАКОГЛАУКОМА — кўз гавҳари шикастланганда моддаларнинг қобиғидан чиқиб кўз ичи суякқлиги оқиб чиқадиган йўллари тўсиб қўйиши натижаси кўз ичи босимининг кўтарилиши оқибатида пайдо бўладиган глаукома.

ФАКОДОНЕЗ — кўз гавҳарининг ўз ўрнидан силжиб, қимирлаб туриши. Кўз енгил шикастланганда киприк толалари (Цини бойламлари) бир қисмининг узилиб кетиши сабаб бўлади.

ФАКОМАЛЯЦИЯ — кўз гавҳарининг эриб, майдаланиб йўқ бўлиб кетиши. Унга асосан гавҳар капсуласи қобиғининг ёрилиши сабаб бўлади.

ФАКОМАТОЗ — асосан тери (эктодерма) дисплазияси туфайли келиб чиқадиган ирсий касалликлар гуруҳи; терининг зарарланиши (лейкодермия, гиперпигментация, ангиома, телеангиэктазия), нерв системасининг шикастланиши (эпилептик туқаноклар, экстрапирамидал системанинг бузилиши, ақлий заифлик) б-н ифодаланади.

ФАКОПРОТЕЗЛАШ — кўз гавҳарини жарроҳлик йўли б-н чиқариб олингач, ўрнига шишадан ёки бошқа синтетик материалдан қилинган сунъий гавҳар қўйиш.

ФАКОСКЛЕРОЗ — кўз гавҳарининг марказий қисми склерози. Қари одамларда бўлади.

ФАЛАЖ — бош ва орқа миёя ҳаракат марказлари, марказий ёки периферик нерв системалари ўтказувчи йўллариининг зарарланиши оқибатида ихтиёрий ҳаракатларнинг йўқолиши. Қон айланишининг бузилиши, яллиғланишлар, шикастланишлар, нерв системасининг ўсмалари ва б. сабаб бўлади. Бир кўл ёки оёқ (моноплегия), унг ёки чап томондаги кўл-оёқ (гемиплегия), иккала оёқ (параллегия) Ф. бўлиши мумкин.

ФАЛАНГАЛАР — майда найсимон суяқлар. Оёқ-кўл бармоқлари скелетини ташкил этади.

ФАЛАНГИЗАЦИЯ — пластик операция; бармоқлари олиб ташланган беморларда қафт суяқларини бир-бирдан ажратиб, улардан бармоқ ясаш.

ФАЛАНГИТ — бармоқ суяқларидан бири (мас., тирноқ фалангаси)нинг яллиғланиши.

ФАЛЛИТ — жинсий олат (закар)нинг ўткир ва сурункали яллиғланиши. Ф. да олат териси кизариб, шишади, безиллаб оғрийди.

ФАЛЛОПЛАСТИКА — олат шаклини тиклаш мақсадида қилинадиган пластик операцияларнинг умумий номи.

ФАЛЛОПЛЕГИЯ — жинсий кўзгалаш бўлатуриб, эрекция бўлмалиги.

ФАЛЛОТОМИЯ — олат терисини кесиб, унинг ғовак танасини очиш операцияси.

ФАНКОНИ АНЕМИЯСИ, Фанкони синд-

роми — аутосом-рецессив типда наслдан-наслга ўтувчи ирсий касаллик; бунда кўмик гипоплазияси, панцитопения, шунингдек тери, суяк системаси, ички органларнинг ўсиш нуқсонини кузатилади.

ФАНТАЗИОФРЕНИЯ — шизофрениянинг параноид хили; фантастик васваса ғоялари б-н кечади.

ФАРБЕР СИНДРОМИ — ёш болаларда учрайдиган ирсий касаллик; липидлар ва мукополисахаридлар алмашишуви бузилиб, ички органлар тўқималари ва нерв системасида нотипик мукополисахарид-липопротеид комплекслар йиғилади. Бола нафас олишда қийналади; касалликда контрактура, гепатомегалия, скелет деформацияси кузатилади.

ФАРИНГИТ — ҳалқум (ютқин) шиллик пардаси ва лимфа тўқимасининг яллиғланиши. Ўткир ва сурункали Ф. тафовут қилинади. Ўткир Ф. да ҳалқум қуриб, тупук ютганда оғрийди, баъзан харорат кўтарилади. Сурункали Ф. да ҳалқумда шиллиқ тўпланеди, бемор йўталади, балғам ташлайди. Бурун, муртак ва чириган тишларнинг йирингли яллиғланиши, тумов, организмда моддалар алмашинувининг бузилиши, ўпка, юрак, жигар, буйрак касалликлари туфайли сурункали Ф. пайдо бўлади. Ҳаво қуруқлиги, т-рнинг кескин ўзгариши, чанг ва газли муҳит каби зарарли омиллар ҳам Ф. га сабаб бўлади.

ФАРИНГОГРАФИЯ — ҳалқумга контраст модда юбориб рентгенологик текшириш.

ФАРИНГОЛАРИНГИТ — ҳалқум ва ҳикилдоқ шиллик пардасининг бир вақтда яллиғланиши.

ФАРИНГОМИКОЗ — тағлай муртакларида ва ҳалқум деворларида замбуруғлар кўзгатадиган касаллик; бунда лимфoid тўқималарининг ясси эпителийси дағаллашиб, шиллик парда устидан тиканга ўхшаб бўртиб туради.

ФАРИНГОСКОПИЯ — ҳалқумнинг бурун-ҳалқум, оғиз ва ҳалқум-ҳикилдоқ қисмларини махсус асбоб — фарингоскоп ёрдамида кўздан кечириш.

ФАРИНГОСПАЗМ — ҳалқум мускулларининг беихтиёр тортишиб қолиши. Шайтонлаш, талваса тутиши ва б. руҳий касалликларда кузатилади.

ФАРИНГОСТОМА — жарроҳлик усули б-н ҳалқумни очиб унинг шиллик пардасини бўйин териси б-н бирлаштириб тикиб, бўйиннинг олд қисмига йўл очиш.

ФАРИНГОТОМИЯ — жарроҳлик усули б-н ҳалқумни очиш; бунда бўйиннинг ўртасидан, ёнидан ёки олдидан, тил суягининг остидан ё устидан тери ва б. тўқималарни кесиб ҳалқумга йўл очилади.

ФАРИНГОЦЕЛЕ — ҳалқум (ютқин) бир қисмининг кенгайиб, ҳалқалга ўхшаб қолиши; ҳалқумнинг ҳалқум ёки халта шаклига кириши.

ФАРМАКОГЕНЕТИКА — тиббиёт генетикасининг дорилар таъсирига жавобан организмда рўй берадиган реакциянинг ирсий асосларини ўрганадиган бўлими.

ФАРМАКОГНОЗИЯ — ўсимликлар, ҳайвонлардан олиннадиган маҳсулотлар ва уларни бирламчи қайта ишлашдан ҳосил бўладиган баъзи моддалар (ёғлар, эфир майлари, дарахт елими, мум, ланолин, крахмал ва б.) ни ўрганадиган фан; фармациядан 19-асрда мустақил фан сифатида ажралиб чиққан.

ФАРМАКОДИНАМИКА — фармакология фанининг бир бўлими; дори моддалари таъсирида

организмда содир бўладиган ўзгаришларни, уларнинг келиб чиқиш механизмни ўрганади.

ФАРМАКОКИНЕТИКА — фармакология фанининг бир бўлими; дори препаратларнинг организмга кириши, тарқалиши, йиғилиши, уларнинг парчланиши (метаболизми) ва организмдан чиқиш йўлларини ўрганади.

ФАРМАКОЛОГИК МОДДАЛАР — фармакологик фаолликка эга бўлган моддалар ёки моддалар аралашмаси; уларнинг кўпчилиги маълум текширишлардан сўнг дори сифатида тиббиёт амалиётига татбиқ этилади.

ФАРМАКОЛОГИК ФАОЛЛИК — касалликни даволаш ва олдини олиш ёки организмнинг ҳаёт фаолиятини таъминлаш мақсадида ишлатиладиган дори моддалари, шунингдек уларни организмга киритилганда берадиган самараси. Дориларнинг фармакологик фаоллиги турлича бўлиб, у кўп нарсаларга боғлиқ (мас., дорининг улуши, одамнинг ёши, жинси, касаллик тури ва б.).

ФАРМАКОЛОГИЯ — дори моддаларнинг организмга таъсирини ўрганиш ва дорининг янги турларини топиш б-н шуғулланадиган фан. Даво мақсадида қўлланиладиган дори моддаларнинг киши организмга таъсир этишига доир маълумотлар б-н клиник Ф. шуғулланади. Умумий ва хусусий Ф. бўлимлари бор. Ф. нинг бир нечта тармоқлари (мас., биокимёвий Ф., клиник Ф., фармакодинамика, фармакокинетика) мавжуд.

ФАРМАКОМАНИЯ — патологик ҳолат; бунда бемор турли дори-дармонларга ружу қилади. Ҳеч бир мақсадсиз узок вақтгача кераксиз дориларни ичиб юраверади. Кўпинча Ф. ухлатувчи ва тинчлантирувчи дориларга нисбатан кузатилади.

ФАРМАКОПЕЯ — дорилар сифатини белгилувчи стандартлар ва қонун — қоидалар мажмуи; унда дори воситаларини тайёрлаш, сақлаш, назорат қилиш ва тавсия этиш қоидалари, шунингдек Ф. да дори моддаларини кимёвий, физик ва биологик анализ қилиш усуллари, захарли ва кучли таъсир этадиган дорилар рўйхати, болалар ва катталар учун дориларнинг бир ичишлик ва суткалик дозалари жадвали ёритилади. Давлат Ф. си дори ва доривор моддаларга алоқадор ташкилотлар учун қонун характериغا эга. Унинг кўрсатмалари барча тиббиёт муассасалари учун мажбурийдир.

ФАРМАКОТЕРАПИЯ — беморларни дори воситалари б-н даволаш.

ФАРМАКОФОБИЯ — миёга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; беморнинг дори ичишдан кўрқиши.

ФАРМАЦЕВТ — олий ёки ўрта фармацевтик маълумотга эга бўлган мутахассис. Ф. фармацевтика институтларида ёки тиббиёт институтларининг фармацевтика факультетларида ва фармацевтика билим юрғларида тайёрланади. Уларнинг вазифаси шифокор ёзиб берган рецепт ёки даволаш муассасаларининг талабномаси асосида *провизор* технолог назоратида дори тайёрлашдир.

ФАРМАЦИЯ, **д о р и ш у н о с л и к** — доривор моддаларни излаш, ўрганиш, синтез қилиш, йиғиш, тайёрлаш, қайтадан ишлаш, сақлаш, беморлар ва даволаш муассасаларига етказиб бериш масалаларини ўрганадиган илмий-амалий фанлар мажмуи. Ф. дорихоналар ишини режалаштириш, ҳисоб-китоб ишларини ташкил этиш б-н ҳам шуғулланади.

ФАСЦИКУЛЯЦИЯ — алоҳида мускул толалари ва тутамларининг беихтиёр қисқариши. Бу ҳодиса орқа миёнининг зарарланган олдинги илдизлари ёки улардан ташкил топадиган нервлар ҳам зарарланиши натижасида рўй беради. Полиомиелит, орқа миёда қон айланишининг бузилиши, миелит каби касалликларда учрайди.

ФАСЦИНАЦИЯ — махсус сўзлар б-н таъсир этиб одамларни махлиё қилиб қўйиш орқали талаффуз қилинаётган сўзларни «хаёт-мамонт» кучига тенглаштириш ва шу б-н муайян бир мақсадга эришиш, яъни сўзни тинглаётганлар (реципиентлар) нинг турли ҳаракатлар қила бошлаши.

ФАСЦИОЛЕЗ — жигар фасциоласи ва гигант фасциола каби гижжалар кўзгатадиган сурункали инвазион касаллик. Асосан жигар ва ўт йўлларининг ниҳоятда оғир яллиғланиши б-н ўтади.

ФАСЦИТ — фасцияларнинг яллиғланиши.

ФАСЦИЯЛАР — бириктирувчи тўқимадан иборат парда; органлар, томирлар ва нервларни ўраб туради. Мускул толаларини ҳам ўраб, уларнинг алоҳида қисқаришига ёрдам беради. Бир мускулни иккинчи мускулдан ажратиб туради. Ф. нинг бошқа тури маълум гуруҳ мускулларни ўраб, сўнгга ичкарига йўналади ва суюкка бориб, фасция тўсигини ҳосил қилади. Чуқур, ўрта ва юза (тери ости) Ф. бор.

ФЕЙРБАНК КАСАЛЛИГИ — ирсий-онлавий касаллик. Эндохондриял суюқланиш, айниқса соя, болдир, тирсак суюқларининг нотўғри ўсиши б-н ифодаланади. Бунда бўғимларда ҳаракатнинг чекланиши, қўл-оёқларда оғрик, деформацияланиш ва б. кузатилади.

ФЕЛТИ СИНДРОМИ — подартритнинг лейкопения, баъзан анемия ва тромбцитопения б-н бирга кечиши. Бунда талок ва лимфа тугунлари катталашади; катталарда ревматоидли артрит шаклида бўлади.

ФЕЛЬДШЕР — шаҳар ва қишлоқ тиббиёт муассасаларида мустақил равишда, лекин асосан шифокор кўрсатмасига мувофиқ иш олиб боровчи ўрта маълумотли тиббиёт ходими. Аҳолига тиббий ёрдам кўрсатиш (касалликни аниқлаш, шифокор келгунига қадар лозим бўлган ёрдамни кўрсатиш, туғруқка ёрдам бериш ва х. к.) ишларини бажаради. Саноат корхоналаридаги фельдшер-акушерлик ва фельдшерлик пунктларида Ф. соғлиқни сақлаш соҳасида мустақил иш ҳам олиб боради.

ФЕН — 1) элементар, дискрет ирсий белги; 2) битта ген назоратида бўлиш.

ФЕНАЗЕПАМ — барча транквилизаторлар ичида энг юқори тинчлантирувчи фаолликка эга бўлган дори; уни тутқанокка қарши, миорелаксантлик (суюқ мускулларни бўшаштирувчи) ва ухлатувчи ҳосаси ҳам бор. Ф. турли невротик, неврозсимон, психопатик ва психопатсимон ҳолатларда қўлланилади.

ФЕНАМИН (син.: актедрин, алентол, психедрин ва б.) — психостимуляторларнинг фенилалкиламилар гуруҳига мансуб дори. Ф. м. н. с. да кўзгатиш жараёнини қучайтириб, чарчокни камайтиради, кайфиятни кўтариб, иш қобилиятини оширади, шунингдек уйқуга бўлган эҳтиёжни вақтинча камайтиради ва х. к. Ф. юрак уришлари:

ни тезлаштиради ва қон томирларни торайтириб, қон босимини оширади. У асосан субневротик депрессияларда, нарколепсияда, баъзан қучли толикқанда иш қобилиятини ошириш учун қўлланади.

ФЕНИЛАЛАНИН, Фен — к. *Аминокислоталар.*

ФЕНИЛКЕТОНУРИЯ, Феллинг касаллиги — фенилаланин алмашинувнинг бузилиши натижасида келиб чиқадиغان ирсий касаллик; бунда бемор жисмоний ва ақлий жиҳатдан ривожланмайди, ҳаракати ва мускуллар тонуси бузилади (гиперкинезия, дискинезия). Қасаллик аутосом-рецессив типда наслдан-насла ўтади.

ФЕНҚАРОЛ (син.: квифенадин ва б.) — Н₁-рецепторларни блокловчи антигистамин дори; у айни вақтда тўқималардаги гистамин микдорини ҳам камайтиради. Поллнозлар, Қвинке шиши, пичан иситмаси, аллергия тумов ва дерматозлар (экзема, нейродермит)да, шунингдек доридан ҳамда овқатдан бўладиган аллергияларда қўлланади.

ФЕНОБАРБИТАЛ (син.: люминал, адонал, барбенит ва б.) — барбитуратлар гуруҳига мансуб дори; тинчлантирувчи, ухлатувчи ва тутканокқа қарши хоссаларга эга. Тиббиёт амалиётида уйқусизлик, тутканок, томирлар спазмини даволашда ишлатилади.

ФЕНОГЕНЕТИКА — генетика фанининг бир бўлими; онтогенезда генлар ва генлар тўплами (генотип)нинг намоён бўлиши қонуниятлари ҳамда механизмларини ўрганади.

ФЕНОКОПИЯ — организм фенотипининг ноирсий ўзгариши. Ташқи муҳит омиллари таъсирида вужудга келиб, шу организмда маълум ирсий ўзгаришни (организм мутацияларини) такрорлайди. Мас., ҳомилалар аёлларга толидомид препарати берилганда улардан қўли калта болалар туғилган. Бу мажруҳлик Ф. дир, бироқ бу ўзгариш кейинги авлодларга ҳеч қандай дорисиз ҳам юзага чиқиши мумкин.

ФЕНОЛ — бензол унуми; молекуласида бензол ҳалқасидаги углерод атоми б-н боғланган гидроксил гуруҳи бўлади. Заҳарли, антисептик таъсир кўрсатади. Дори моддалар тайёрлашда ишлатилади.

ФЕНОТИП — организм тузилиши ва ҳаёт фаолиятининг ўзига хос хусусияти. Генотип б-н муҳит шаронининг ўзаро таъсири натижасида вужудга келади. Ф. да ҳамма ирсий имкониятлар юзга чиқмасдан, балки маълум шароитларга боғлиқ бўлганларигина рўёбга чиқади, шунинг учун ҳам генотип жиҳатидан бутунлай бир хил бўлган бир тухумдан ривожланган эгизаклар ҳар хил ташқи муҳит таъсирида ўсганида кўзга қўринарли фенотипик фарқларни кузатиш мумкин.

ФЕНЦ ФЕНОМЕНИ — умуртка поғонасидаги турли ўзгаришлар натижасида рўй берадиган ҳолат. Бемор ўтириб бўйини орқа ва олд томонга фаол ва суст энгаштирганида энса соҳасида оғрик, увишиш пайдо бўлади. Бу бўйин остеохондрози белгисидир.

ФЕОХРОМОЦИТОМА — буйрак усти беши мия моддасининг хромоаффин тўқималаридан ҳосил бўладиган хавфсиз ўсма.

ФЕРАЗАЛАР — к. *Трансферазалар.*

ФЕРГЮСОН СИМПТОМИ — бемор стулда бир оёғи б-н туриб, иккинчисини паства туширмоқчи бўлганида ёнбош-думғаса бўғимининг оғриши. Сакроилеит белгиси.

ФЕРМЕНТЛАР, энзимлар — оксил табиатли катализаторлар. Хужайра оксилларининг 90 фоизи Ф. дир, баъзи структура оксиллари (мас., актин ва миозин) ҳам реакцияларни тезлаштиради. Ф. хужайрада баъзан нофаол профермент шаклида синтезланиб, турли омиллар таъсирида фаоллашади (мас., меъда ширасида пепсиноген хлорид кислота таъсирида фаолланиб пепсинга ўтади, трипсиногенин бошқа бир фермент — энтерокиназа фаоллаштиради). Ф. фаоллигини сусайтирадиган омиллар ҳам бор. Улар илтиҳитдорлар деб аталиб, кўпчилиги антибиотиклар, алкалоидлар ва б. органик бирикмалар, анорганик ионлардир. Ф. юқори специфликка эга, улар фақат айрим бирикмага ёки бир тилдаги боғ б-н бириккан бирикмалар туркумига таъсир қилиб, маълум реакцияни тезлаштиради. Ф. номенклатураси улар таъсир этадиган субстрат ва катализ қиладиган реакция номига қараб, ўша сўзларга аза қўшимчасини қўшиш йўли б-н тузилади. Мас., протеин — протеиназа, гидролиз — гидролаза ва б. Ф. молекуласида субстратни специфик боғлайдиган (контакт ўрни) ва кимёвий ўзгаришни таъминлайдиган фаол қисми бор. Ф. тузилишига қараб бир компонентли ва икки компонентли бўлади. Бир компонентли Ф. да унинг фаол қисми оксил молекуласининг ўзида жойлашган. Икки компонентли Ф. оксилли қисм (апофермент) ва оксилсиз, кичик молекуляр қисм (кофермент)дан тузилган. Бундай Ф. да субстратни боғлайдиган контакт жойи оксилнинг ўзида бўлиб, субстратли кимёвий ўзгаришни Ф. нинг оксил қисмига вақтинча бирикадиган кофермент бажаради. Апофермент ва кофермент алоҳида-алоҳида ҳолатда ферментлик фаолиятига эга эмас, улар бириккандagina фаол тўла Ф. ҳосил қилади. Хужайрада 2000 дан ортик Ф. кашф этилган. Улардан кўпчилигининг кимёвий структураси ўрганилган. Ф. ни катализлайдиган реакцияларига қараб олтига асосий синфга бўлинади: 1) оксидоредуктазалар; 2) трансферазалар; 3) гидролазалар; 4) лиазалар; 5) изомеразалар; 6) лигазалар (синтеза-лар).

ФЕРМЕНТЛИ МОДДАЛАР — таъсир этувчи қисми ферментлардан иборат бўлган дори моддалар (пепсин, трипсин, гиалуронидаза ва б.).

ФЕРРИТИН — сутэмизувчи ҳайвонларда темирни эҳтиёт модда сифатида сакловчи энг муҳим бирикма. У танадаги темирнинг тахминан 25 фоизини тутади. Талок, жигар, ўпка, қўмик ва ретикулоцитларда мавжуд. Ичак шиллик пардасида апоферритинга оксидловчи омили иштирокида темир қўшилишидан ҳосил бўлади.

ФЕРСТЕР СИНДРОМИ — болалар церебрал фалажининг бир хили; бош миянинг пешона бўлими ҳамда пешона-миёча кўпринги йўларининг ривожланмай қолиши сабаб бўлади. Бунда мускул тонусининг кескин пасайиши, гиперкинез, психика ва ҳаракат соҳаларининг ривожланишдан тўхтаб қолиши кузатилади.

ФЕРШРОБЕН — худк-атворнинг бузилиши; бунда бемор тушуни бўлмайдиган қилиқлар, ҳатти-

харакатлар, имо-ишоралар, майнавозчилик килади, бемаъни фикрлар юритади, алжирайди.

ФЕТОЗ — яллиғланишсиз кечадиган хомила касалликларининг умумий номи.

ФЕТОПАТИЯ — она корнида ривожланаётган хомила 4 ойлик бўлганидан то туғилгунича учрайдиган касалликларининг умумий номи; Ф. ривожланиш нуқсонлари ёки туғма касалликлар, баъзан хомиланинг бўғилиб қолиши ёки вақтидан илгари туғилиш ҳолларини ўз ичига олади.

ФЕТОПЛАЦЕНТАР ЕТИШМОВЧИЛИК — плацента функцияси ёки хомила-йўлдош системасидаги айрим етишмовчиликлар (мас., моддалар алмашинувининг бузилиши); хомила ривожланишининг бузилишига, ҳатто унинг нобуд бўлишига ҳам олиб келиши мумкин.

ФИБРИЛЛА — оксил табиатли бириктирувчи ипсимон тузилма. Асосан бириктирувчи тўқимада учраб, қоллаген, эластик ва ретикуляр толали бўлади. Қоллаген толагидида аминокислоталар тартибли, эластик толагидида эса тартибсиз жойлашади. Ретикуляр толалар ретикулин, серин, оксизин ва глутамин аминокислоталарнинг кўпчилиги б-н қоллаген ва эластик толалардан фарқ қилади. Қоллаген толасида глицин, пролин, оксипролин, глутамин ва аспаратин каби аминокислоталар кўп. Эластик толаларни ҳосил қилувчи аминокислоталарнинг асосий қисмини глицин, лейцин, тирозин, фенилаланин ва валин ташкил қилади.

ФИБРИЛЛЯЦИЯ — айрим мускул толаларининг тез қисқариши; мотонейронлар ва орқа мианиннг олдинги шохлари жароҳатланганда кузатилади.

ФИБРИН — қон ивишининг охириги маҳсулоти, оксил. У плазма оксигени — *фибриноген*дан тромбин таъсирида кальций ионлари иштирокида ҳосил бўлади.

ФИБРИНОГЕН — *фибрин*нинг бевосита олд моддаси. Қон плазмасининг ивийдиган ягона оксигени. Ф. жуда ҳам узун, эрувчан гликопротеин, таркибида 2 фоиз углевод бўлади.

ФИБРИНОИД — бириктирувчи тўқима ҳосил бўладиган оксил-полисахаридли комплекс.

ФИБРИНОЛИТИК МОДДАЛАР — *фибрин* куйқасини эритиб юборадиган доривор моддалар; тромб ҳосил бўлиши б-н ўтадиган касалликларни даволашда қўлланилади (мас., *фибринолизин*, *стрептаза* ва б.).

ФИБРОАДЕНОМА — аденофиброма — яхши ривожланган бириктирувчи тўқималардан пайдо бўладиган хавфсиз ўсма; асосан сут безларида учрайди. Безнинг сут йўли ичига ўсгани — ички Ф., сут йўли атрофидагиси — ташқи Ф., аралаш ўсгани — улғайин Ф. (япроксимон); кўпинча тери б-н бирикиб кетган япроксимон шаклдаги ярали тугунлар пайдо бўлади.

ФИБРОБЛАСТ — бириктирувчи тўқима хужайраси. Қоллаген толалар ва гликозаминогликанларни синтез қилади. Ф. йирик (20 мкм га яқин), нотўғри шаклда бўлиб, қобиғи бир талай узун ўсимталар ҳосил қилади. Ф. да липид доначалари, мультивезикуляр таначалар ва миелин тузилмалари учрайди. Ф. нинг асосий органеллалари — митохондриялар, грануляр эндоплазматик тўр ва пластинкасимон Гольджи комплекси.

ФИБРОБЛАСТОМА — бириктирувчи тўқимадан ёки фибробластдан вужудга келган хавфли ўсма (мас., *фибросаркома*).

ФИБРОЗИТ — толали бириктирувчи тўқималар (пайлар, пай қинлари, синовиал ҳалта, боғлам, фасциялар, апоневрозлар) дан тузилган тузилмаларнинг дистрофик ўзгариши ва яллиғланиши. Бруселлёз касаллигида бўғимлар атрофида, шунингдек бел, думгаза ва думба соҳасида Ф. кузатилади.

ФИБРОЛИПОМА — бириктирувчи ва ёғ тўқимасидан вужудга келган хавфсиз ўсма.

ФИБРОМА — атрофидаги тўқималардан чегараланган, толали бириктирувчи тўқимадан юзага келган хавфсиз ўсма. Кўпинча бошқа тўқималар — мускул (*фиброматома*), томирлар (*ангиофиброма*), без (*фиброаденома*) тўқималари б-н бирга ўсади. Терида, шиллик пардалар, пайлар, сут беги, бачадонда ҳосил бўлади.

ФИБРОМАТОЗ — бирталай хавфсиз ўсмалар, фибромалар. Тугма-оилавий, келоидли Ф. ҳамда ўспиринлар Ф. и фарқ қилинади. Ф. скелет мускуллари бўйлаб ривожланади.

ФИБРОСАРКОМА — хавфли ўсма; фибробластлардан иборат, ички аъзо ва қорин бўшлиқлари, шунингдек қўл-оёқнинг юмшоқ тўқималарида кузатилади. Ф. эркақларга нисбатан ўрта ёш аёлларда кўпроқ учрайди; рецидив беришга ўта мойил.

ФИЗИОЛОГИК ЭРИТМАЛАР — сунъий тайёрланган эритмалар. Таркибидаги туз миқдори ва осмотик босими қон плазмасига яқин туради. Буларга 0,9% ли NaCl, глюкозанинг 4,5% ли эритмаси, Рингер — Локк эритмалари ва б. қиради. Организмда суюқлик етишмаганда венага, тери остига юборилади.

ФИЗИОЛОГИЯ — тирик организм, унинг системалари, органлар, тўқималар, хужайралар ва хужайра структураси элементларининг фаолиятлари ҳамда уларнинг бошқарилиш механизмларини ўрганадиган фан. Икки асосий усул (кузатув ва тажриба) дан фойдаланади. Умумий, хусусий ва амалий Ф. ларга бўлинади. Одам Ф. сидан амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга бўлган соҳалар: меҳнат Ф. си, спорт Ф. си, оқватлашиш Ф. си, ёш Ф. си, космик Ф. ажралиб чиқди.

ФИК УСУЛИ — юракнинг минутлик ҳажмини ўлчаш усули. Артериал қондан ва юракнинг ўнг бўлмасидан олинган қон таркибидаги кислород ёки карбонат ангидрид миқдорининг фарқини, шунингдек бир вақтда ютилган кислород ёки ажратилган карбонат ангидридни аниқлашга асосланган.

ФИКСАЦИЯ — гистологияда ва б. биологик фанларда кенг қўлланиладиган усул; тирик хужайралар ва тўқималарнинг тузилишини сақлаб қолган ҳолда препарат тайёрлаш учун махсус моддалар б-н ишлов бериш. Бундай моддалар фиксаторлар дейилади. Электрон микроскопик текширувларда осмий кислота, глутар альдегид фиксаторлари қўлланилади.

ФИЛАМЕНТ — оксил табиатли, субмикроскопик, ипсимон тузилма. Эпителлий хужайраларидаги тонофибриллалар ва мускул тўқимасидаги миофибриллалар таркибига қиради. Тонофибрилла-

лар эпителий ҳужайраларининг мустаҳкамлигини, миофибриллалар эса мускул тўқимасининг кискаршини таъминлайди.

ФИЛАТОВ — КОПЛИК ДОҒЛАРИ — қизамиқ (гул) касаллигининг бошланғич даврида лунж шиллик пардаси атрофида ҳосил бўладиган қизил гардиши майда ок доғлар. Улар тошма тошишидан 2—3 кун олдин пайдо бўлиб, тошма ривожлангандан кейин 1—2 кунда йўқолиб кетади.

ФИЛОГЕНЕЗ — тирик организмлар оламининг, хусусан улар тури, уруғи, oilаси, туркуми, синфи, типларининг тарихий ривожланиш жараёни. Ф. организмларнинг индивидуал ривожланиши — онтогенези б-н бирга кўрилади.

ФИЛОЕК, элефантиаз — лимфа йўллари-нинг сурункали яллиғланиши ва лимфа димланиши оқибатида тери ҳамда тери ости клетчаткаси жуда қалин тортиб, айрим органлар (кўпинча оёқ, жинсий лаблар, ёрғоқ) йўғонлашади.

ФИЛЬТР — қаттиқ ва суюқ (газсимон) фазали, ҳар хил жинсли системаларни ғовақ тўсиқлар воситасида таркибий қисмларга ажратадиган, қуюлтирадиган ёки тиндирадиган аппарат (иншоот). Кимё саноати, лаборатория ишлари, сув тозалаш ва б. да фойдаланилади.

ФИЛЬТРАЦИОН ФРАКЦИЯ — буйрак копточаларидан сизилиб ўтган сийдик микдори. Буйрак копточаларидан 1 минутда 1200 мл, иккала буйракдан эса бир кунда 1800 л кон ўтади. 1200 мл коннинг 660 мл ини плазма ташкил килади. Демак, бир кунда 170 л бирламчи сийдик конда сизилади. Агар 1,5 л сийдик чиқарилса, 168,5 л бирламчи сийдик буйрак найчаларидан кайта конга сўрилади.

ФИМОЗ — эрлик олати чекка кертмагининг тораиши натижасида олат бошининг чикмай қолиши. Туғма ва ҳаётда орттирилган бўлиши мумкин. Ф. да бемор сийнишга қийналади. Кўпинча болаларда учраб, асосан жарроҳлик йўли б-н даволанади, яъни бола *хатна* қилинади.

ФИСТУЛА — тажрибада бирор орган (меъда, ичак, ўт пуфағи) бўшлиғи ёки хазм бези йўлини ташки муҳитга туташтириш учун операция йўли б-н очилган сунъий йўл.

ФИСТУЛОГРАФИЯ — фистула, окма ярани контраст модда (йодолипол) б-н тўлдириб, рентген нурлари ёрдамида суратини олиш. Бу усул б-н окма яранинг хажми, келиб чиққан жойи, атрофидаги органларга тарқалганлиги аниқланади.

ФИТОНЦИДЛАР, фитоалексинлар — турли стрессга, мас., замбуруғ, бактерия, вируслар б-н инфекцияланиш, механик ва физик омиллар б-н шикастланишга қарши ўсимликлар ишлаб чиқарадиган, кимёвий тузилиши ҳар хил, антибиотик хоссага эга моддалар. Ф. фитопатоген организмлар, асосан замбуруғлар ўсишига футур етказидади. Маълум шароитда Ф. бактерияларга ҳам таъсир кўрсатади.

ФИТОТЕРАПИЯ — шифобахш ўсимликлар б-н даволаш усули; бу усул қадим замонлардан бери тиббиёт амалиётида кенг қўлланилади.

ФИШЕР СИМПТОМИ — 1) бемор бошини росмана оркага ташлаганида кўкрак устида эшитиладиган систолик шовкин ёки хуштак овозисимон

хириллаш. Кўкрак ичидаги лимфа тугунларининг катталашганлиги ва оқибатда йирик кон томирлар ҳамда хаво йўллари-нинг сиқилиб қолганлиги белгиси; 2) тутатиш кетган перикардитдан юракнинг бўлмача-қоринча соҳасидаги фиброз халқанинг эзлиши натижасида баъзан эшитиладиган пресистолик шовкин.

ФИШЕР — ЭВАНС СИНДРОМИ — аутоиммун гемолитик анемиянинг аутоиммун тромбоцитопения б-н бирга кечиши.

ФЛАВИН НУКЛЕОТИДЛАР — флавин ферментларнинг коферментлари. Улар протетик туркум ҳосил килади, лекин бир неча флавин ферментлар улардан осонлик б-н ажралади.

ФЛАВИН ФЕРМЕНТЛАР — протетик туркуми ФАД ёки ФМН бўлган 70 дан ортик турли оксидоредуктазалар гуруҳи. Бу коферментлар водородни бевосита субстрат (мас., сукцинат дегидрогенеза) ёки НАД (Р)Н дан қабул қилиб кайтарилади ва водородни бошқа акцепторга узатиб, кайталама оксидланади.

ФЛАВИНАДЕНИНДУКЛЕОТИД (ФАД), рибофлавинаденинозиндифосфат — жуда кўп флавин ферментларнинг фаол туркуми. Таркибидаги изоаллоксазин халқаси кайталама оксидловчи — кайтарувчи система шаклида ишлайди.

ФЛАВИНМОНОНУКЛЕОТИД (ФМН), рибофлавин 5'-фосфат — турли флавин ферментларнинг протетик туркуми. ФМН рибофлавин ва АТФ дан ҳосил бўлади.

ФЛАТАУ СИМПТОМИ — бошни пастга тез энгаштирилганда кўз қорачиқларининг кенгайиши; *менингит* белгиси.

ФЛЕБИТ — венанинг яллиғланиши. Вена ташки пардасининг яллиғланиши — перифлебит, ички пардасининг яллиғланиши — эндофлебит, ҳамма қаватининг яллиғланиши — панфлебит деб аталади. Атроф тўқималарининг яллиғланиши, куйиш, совуқ уриши, флегмоналар кўпинча перифлебитга сабаб бўлади. Вена шикастланганда унга катетер киритиш, пункция қилиш, ҳар хил эритмалар юбориш кўпинча эндофлебитни келтириб чиқариши мумкин. Венада кон қотиб қолганда ҳам унинг девори яллиғланиб, тромбофлебитга олиб келади.

ФЛЕБОПЬЕЗОГРАФИЯ — вена кон томирида кон айланишини текшириш усули; вена деворининг пульс тебришларини пьезоэлектрик датчиклар ёрдамида график усулда қайд этишдан иборат.

ФЛЕБОТЕНЗИОГРАФИЯ — веноз кон босими ўзгаришларини қайд этиш.

ФЛЕБОТЕНЗИОМЕТРИЯ — веноз кон босимини ўлчаш.

ФЛЕБОТОДЕРМИЯ — тропик дерматоз, чивин чақишига ўта сезувчанлик ҳолати, бунда қаттиқ қичийдиган тугунчали тошма тошади.

ФЛЕБОТОМИЯ — вена кон томири деворини кесиб, унинг ичини очиш. Венага катетер киритиш ёки махсус текшириш, даволаш мақсадида ўтказилади.

ФЛЕБОТРОМБОЗ — венада тромб ҳосил бўлиши; бу вена томирининг қисман ёки бутунлай бекилиб қолишига олиб боради.

ФЛЕБОФИБРОЗ — патологик жараён; бунда веналар ўрта пардасининг эластик толалари ва мускул элементлари бириктирувчи тўқима б-н ал-

машиниб, вена деворининг зичланишига олиб келади.

ФЛЕБЭКТОМИЯ — вена қон томири касалликларига венани кесиб олиб ташлаш.

ФЛЕГМОНА — тери остидаги, мускуллар орасидаги ва б. тўқималарнинг тарқок йирингли яллиғланиши. Бунда тери қизариб, шишади ва оғрийди, атрофидаги тўқималар ҳам шишиб, яқинидаги лимфа тугунлари яллиғланади. Карбункул, чипқон, гидраденит, ҳасомол каби яра-ларга ўз вақтида даво қилинмаслиги оқибатида келиб чиқади. Ф. ни аэроб ва анаэроб муҳитда ўсадиган микроблар кўзгатади. Унинг алоҳида тури газли Ф. дир.

ФЛЕГМОНОЗ — флегмонага тааллуқли. Яллиғланишнинг бирор органдан кўшни орган ёки органларга ўтиб кетиши (мас., Ф. аппендицит, Ф. холецистит ва б.)

ФЛИКТЕНА — 1) дерматологияда — ичи сероз экссудат б-н тўла пўрсилдоқ мадда; 2) офтальмологияда — кўзнинг мугуз (кўпинча лимба соҳаси) ёки шиллик пардасида жойлашган инфилтратли тугунчалар; асосан лимфа ва эпителиал хужайралардан иборат.

ФЛЮКТУАЦИЯ — суюқлик (мас., йиринг, трансудат) б-н тўла органнинг ташқи куч таъсирида тебраниши. Бунинг учун чап қўлнинг бармоқлари б-н қориннинг чап тарафини пайпаслаб туриб, ўнг қўл б-н ўнг тарафдан секин-секин қоринни туртилади, шунда чап тарафга кетаётган тўлқинларни чап қўл бармоқлари орқали сезилади.

ФЛЮКТУОРИЗАЦИЯ — частотаси 20 гц дан 20 кгц гача тартибсиз ўзгарадиган электр токидан даволаш мақсадида фойдаланиш; кўпинча стоматологияда қўлланилади. Оғриқни қолдириш, яллиғланиш ва шишга қарши таъсир кўрсатиш хусусиятига эга.

ФЛЮОРЕСЦЕНЛИ АНГИОГРАФИЯ — кўз ички пардалари қон томирларига контраст модда (флюоресцеин) юбориб улар ҳолатини суратга олиш усули. Касалликларни, айниқса уларнинг жойлашган ўрни ва белгиларини аниқлашда қўлланилади.

ФЛЮОРЕСЦЕНЛИ СИНАМА — кўзга кўкимтир рангли флюоресцеин эритмасини томизиб, дарҳол ювиб ташланса, мугуз парда эпителийсининг ёрилган жойи кўкка бўялади. Ундан мугуз ва шиллик пардалар юзасидаги нуқсонни аниқлашда фойдаланилади.

ФЛЮОРЕСЦЕНЦИЯ — баъзи биологик фаол бирикмаларнинг таъсиротдан сўнг қисқа муддат ўздан нур сочиб туриши, люминесценцияланиши. Биологик фаол бирикмаларнинг сифат ва миқдор анализига қўлланилади.

ФЛЮОРОГРАФИЯ — текшириладиган объектнинг флюоресценцияловчи экрандаги тасвири фотосуратини олиш. Рентгенологик текшириш усулларидан бири. Ф. да объект тасвири анча кичрайтириб олинади. Ф., асосан, кўкрак қафаси органлари, сут безлари, суяк системаси ва б. ни текширишда қўлланилади. Ф. арзон, қулай оммавий рентгенологик текшириш усули бўлиб, махсус флюорограф аппарати ёрдамида ўтказилади.

ФЛЮОРОЗ — организмга фторнинг ортиқча миқдорда кириши натижасида пайдо бўладиган сурункали касаллик. Мас., ичиладиган сув тарқи-

бида фтор 1,5 мг/л дан ошганда остеоосклероз ва тиш эмали гипоплазияси кузатилади.

ФЛЮС — к. *Пилла*.

ФОБИЯ — бемор мясига ўрнашиб қолган кўрқув, ваҳима; киши руҳиятининг бузилиш ҳолати. Кўпчилик руҳий касалликлар (мас., *шизофрения*) да бошланғич белги, *неврозлар* ҳамда *психастения*нинг асосий белгиси ҳисобланади. Кўрқув ва ваҳима ҳисси беморнинг сезги ва хатти-ҳаракатларида кўринади. Ф. мазмуни жиҳатдан турлича бўлади.

ФОБОФОБИЯ — кўрқув пайдо бўлишдан доимо ҳадиксираб ёки кўркиб юриш.

ФОГТ СИНДРОМИ — марказий диплегиянинг атетез б-н бирга учраши; болалар церебрал фалажига мубғало бўлган беморларда кузатилади ва стриопаллидар системанинг зарарланиши б-н ўтади.

ФОГТ УСУЛИ — шикастланиш натижасида кўзга чинни, шиша, алюминий бўлакчалари кирганда суяксиз рентгенография (юмшоқ тўқималарнинг проекцияли рентгенографияси) қилиб, ёт жисмнинг қаредалигини аниқлаш усули.

ФОЙДАЛИ ВАҚТ — бир реобазо ток кучи б-н таъсирлаганда тўқиманинг кўзгалиши учун кетган минимал вақт. Кўзгалишнинг пайдо бўлиш тезлигини ифодалаб беради.

ФОЙДАЛИ ИШ КОЭФФИЦИЕНТИ — организмда сарф бўлган энергиянинг фойдали иш учун сарфланадиган миқдорини ифодаловчи коэффициент. Ф. и. к. ҳар хил турдаги мускул фаолиятида 3 % дан 30 % гача тебранади.

ФОКС — **ФОРДАИС КАСАЛЛИГИ** — дерматоз; келиб чиқиш сабаби номаълум. Асосан қўлтиқ остида, қов соҳасида, сут бези ҳалқаси атрофида кичийдиган кўнғир-қизил, қаттиқ, зич тугунчалар пайдо бўлиши б-н ифодаланади.

ФОЛАТ КИСЛОТА, витамин В₉ — птеридин унуми; айниқса жигар, ачитқилар ва яшил ўсимликларда кўп бўлади. Ф. к. нинг биокимёвий фаол шакли тетрагидрофолат кислотадир. У фаол бир углеводдлы компонентлар метаболизмида кофермент ролини ўйнайди. Одамларда Ф. к. авитаминози кўпинча унинг овқатда етишмаслигидан эмас, балки сўрилиши ва истеъмол қилинишидаги камчиликлардан келиб чиқади. Ф. к. авитаминози қон элементларида ўзгаришларга — мегалобластли қамқонлик ва тромбоцитопенияга олиб келади.

ФОЛЛИКУЛ — органларда турли вазифани бажарадиган пуфакча. Мас.: тухумдон фолликулида тухумхужайра бўлади; соч фолликули — соч илдизи ва пиезчалар жойлашган қин; лимфа фолликули — лимфоцитлар ривожланадиган чегараланган лимфод тўқималар тўплами; қалқонсимон без фолликули — гормонлар синтезланадиган пуфакча.

ФОЛЛИКУЛИТ — к. *Сизлоғич*.

ФОЛЛИКУЛЛАРНИ СТИМУЛЛОВЧИ ГОРМОН (ФСГ) — гипофизнинг гонадотроп гормони; тухумдонда фолликулларни, уруғдонда сперматогенезни кучайтиради. Ф. с. г. гипофизнинг олд бўлагига гипоталамус нейрогормони (рилизинг омили) назоратида синтез қилинади ва қонга чиқарилади. Унинг секрециясини эстеро-

генлар тескари алоқа механизми бўйича тормозлайди. Ф. с. г. гипофизнинг бошқа гормонлари каби оксил-пептид табиатига эга.

ФОЛЬГАРД СИНАМАСИ — 1) сув синамасининг варианты; беморга 1500 мл сув ичирилиб, 4 соат давомида ҳар ярим соатда сийдиги йиғилади; 2) концентрациялаш синамасининг варианты; беморга 1 сутка суюқлик берилмайди ва 8 соат давомида ҳар 2 соатда сийдиги йиғилади.

ФОНАСТЕНИЯ — ҳикилдоқни махсус асбоблар ёрдамида кўздан кечирганда бирор бир касаллик аломати бўлмасада, овознинг ниҳоятда паст чиқishi ёки бутунлай чиқмаслиги, унга товуш бойламларининг ўта толиқishi сабаб бўлиши мумкин.

ФОНАЦИЯ — товуш ҳосил бўлиши; ўпқадан келаётган ҳаво босими товуш бойлаларини тебрантириши натижасида рўй беради.

ФОНЕНДОСКОП — товушларни эшитиб кўриш (аускультация) учун ишлатиладиган асбоб. Ф. ёрдамида ички аъзолардан келаётган товушлар маълум даражада ўзгарган ва кучайган ҳолатда эшитилади. Ф. мембранали капсула кўринишидаги товуш қабул қилувчи мослама ва эгиладиган резинали ёки пластмассали товуш ўтказгичдан иборат бўлади.

ФОНИАТРИЯ — оториноларингологиянинг бир бўлими; товуш органлари фаолиятининг бузилиши, касалликлари, уларни аниқлаш, олдини олиш ва даволаш, шунингдек нуқсонларини бартараф этиш чора-тадбирларини ўрганади.

ФОНОКАРДИОГРАФИЯ — юрак фаолияти натижасида вужудга келган товушларни график усулда қайд қилиш.

ФОНОПАТИЯ — нутқ органларининг баъзи касалликларини ва улар оқибатида овознинг жуда паст чиқishi ёки бутунлай чиқмай қолишини ифодаловчи умумий тушунча.

ФОНОРЕЦЕПТОРЛАР — товушларни қабул қилиб олувчи махсус нерв учлари ёки рецепторлар.

ФОНОФОРЕЗ — дори ва ультратовуш б-н даволаш усули; бунда тананинг айрим жойларига эмульсия ёки суртма қўйилиб, ўша соҳага ультратовуш юборилади. Дорилардан: гидрокортизон, анальгин, баралгин, эуфиллин, пелондин, антибиотиклар ва б. дан фойдаланилади. Ф. да дорилар активлиги ортиб, унинг таъсири организмда узоқ вақтгача сақланади.

ФОРГ СИМПТОМИ — қўл бармоқларининг орқа томонга қийшайиб, шакли ўзгариши. Бунда бош бармоқ қафт суягига нисбатан тўғри бурчак ҳосил қилиб орқага эгилади. Бу эса бош бармоқнинг чиққанлиги белгисидир.

ФОРДАЙС ҚАСАЛЛИГИ — милк, лаб, лунж ва ташқи жинсий аъзолар шиллик қаватида нуқтадек сарғиш тугунчалар пайдо бўлиши; ёғ безларининг гетеротопик жойлашганлиги (эмбрионал даврда жойланишининг ўзгариши) б-н боғлиқ.

ФОРМАЛИН — формальдегиднинг сувдаги 40% ли эритмаси; микроорганизмларга кучли таъсир этадиган ўзига хош хидли дезинфекцияловчи модда. Мурда ва унинг органларини маълум муддат бузилмай сақлашда ишлатилади.

ФОРМОЛЛИ СИНАМА — диспротеинемияни аниқлаш усули; таркибида кўп миқдорда β-глобулин ва фибриноген бўлган кон зардоб б-н формалин ўзаро таъсирлашганда дирилдоқ масса ҳосил бўлишига асосланган.

ФОРНИ СИНДРОМИ — оилавий-ирсий касаллик; бунда юракнинг митрал копкиги туғма хасталаниши, отосклероз, остехондродистрофия кузатилади.

ФОССИУС ҲАЛҚАСИ — кўз рангдор пардаси яллиғланганда қорачик торайиб, қирраларининг кўз гавҳари олдинги капсуласига ёпишиб қолиши натижасида пайдо бўладиган ҳалқа. Атропин томизиб, қорачик кенгайтирилганда капсулада ҳалқа шаклида пигментлар ёпишганича қолгани аниқ кўринади.

ФОСФАГЕНЛАР — энергияга бой гуанидин ёки амидин фосфатлар; мускулларда юқори энергияга бой фосфатни сақлаш учун зимлат қилади. Ф. қаторига умурткасиз ҳайвонларда арганин фосфат, умурткалиларда креатин фосфат қиради.

ФОСФАТАЗАЛАР — монофосфат эфирларни гидролиз қилувчи эстеразалар. Организмда кенг тарқалган фермент, таъсир этиш рН оптимумига қараб нордон Ф. (мас., жигар, эритроцитлар, простата бези Ф. си) ёки ишқорий Ф. (ингичка ичак шиллик пардаси, йўлдош ва суяк Ф. си) га бўлинади.

ФОСФАТИДЛИР — к. *Фосфолипидлар*.

ФОСФАТУРИЯ — сийдикда фосфат тузлари миқдорининг ортиши. Кўпинча буйрак ва сийдик чиқариш йўллариининг яллиғланиши ва уrolити-азда кузатилади.

ФОСФЕН — кўзининг тўсатдан ҳаддан ташқари кучли ёруғлик сезиши. Қўрув анализаторининг бирор қисмига электр токи ёки механик йўл б-н таъсир этилганда кўзда ловуллаган аланга пайдо бўлиши; кўздан ўт чиқиб кетгандек туюлиши.

ФОСФОЛИПАЗАЛАР, фосфотриазалар — лецитинни парчалайдиган карбоксилат кислота эстеразалари. А₁, А₂, В, С, Д, Ф. ва фосфодиэстеразаларнинг умумий номи. А₁ Ф. глицериннинг С-1 ўрнидан ёғ кислотани ажратиб, эритроцитларни гемолиз қиладиган лизофосфатидлар ҳосил қиладди. Ф. айниқса жигар, ўн икки бармоқ ичакда, ари ва илон захарида жуда фаол бўлади.

ФОСФОЛИПИДЛАР, фосфатидлар — фосфат кислотанинг моно- ёки диэфирларини тутувчи липидлар. Улар биологик мембраналарнинг асосий компоненти бўлиб, мияда ва нервларнинг миелин пардасида кўп. Ф. ё уч атомли спирт — глицерин (умумий номи глицерофосфолипид) ёки сфингозин (сфингофосфолипид) дан келиб чиқади. Глицерофосфолипидлар (фосфолипидлар) глицериннинг қолган икки гидроксиллини ёғ кислоталар б-н мураккаб эфир ҳосил қилиб боғланишидан келиб чиққан глицерофосфат (фосфатидил кислота) унумларидир. Фосфат туркуми яна холин, этаноламин, серин, глицерол ёки инозитол б-н эфирланиб, фосфатидилхолин (лецитин), фосфатидил этаноламин (кефалин), серинфосфатидлар, фосфатидилинозитол ёки фосфатидилглицерин ҳосил қиладди. Плазмолгенлар глицерофосфатидлар туркумидан бўлиб, уларда глицерин тўйинмаган занжир б-н боғланган.

Сфингофосфолипидлар (сфингомиелинлар) узун, тўйинмаган аминоспирт — сфингозин унумларидир. Барча Ф. ёғ кислота ёки сфингозиннинг узун углеводород занжирдан иборат катъий гидрофоб туркумга ва гидрофил бош қисмига эга. Сувли муҳитда Ф. икки қатлам ташкил қилиб жойлашшига мойилдир.

ФОСФОПРОТЕИНЛАР — серин, (баъзи вақтда) треониннинг гидроксил туркуми б-н эфир боғи орқали боғланган фосфат кислота тувувчи мураккаб оксиллар. Энг кўп танилган вақиллари казени ва тухум оксили — овалбуминдир.

ФОСФОР — Д. И. Менделеев даврий системасининг V гуруппасига мансуб кимёвий элемент; символи Р, атом номери 15, атом оғирлиги 30, 97; унинг хилма-хил бирикмалари тирик ҳужайраларда модда ва энергия алмашинуvida асосий ўринни тутати; орто- ва пирофосфат кислоташаклида фосфолипидлар, фосфопротеинлар, нуклеотидлар таркибида бўлади, углеводородлар, ҳужайра оксиллари, структура элементларини фосфорилрлайди. Радиоактив фосфорнинг айрим изотоплари диагностика ва даволаш мақсадида кенг қўлланилади.

ФОТАЛГИЯ — қоронғи жойдан ёп-ёруғ жойга чиққанда кўзнинг қамишиб оғриши.

ФОТИЗМА — ёруғлик сезиш; кўрув анализаторидан ташқари бирор анализаторни қўзғатганда (мас., каттиқ бақирганда) кузатиладиган ёруғликни сезиш ҳисси.

ФОТОДЕРМАТИТ — териға ёруғлик нури (куёш, электр ёйи, эриган металл шуъласи) таъсир этибидан келиб чиқадиган дерматит.

ФОТОДЕРМАТОЗ — терининг куёш нуриға нисбатан ўта сезгирлигидан келиб чиқадиган дерматоз.

ФОТОДИСФОРИЯ — ёруғликдан кўркиш; кўпинча эпилепсия, бош мия шикастланиши ва х. к. да беморға ёруғлик тушиши б-н кайфиятининг кескин ўзариши.

ФОТОКАОГУЛЯЦИЯ — кўзнинг турли касалликлари (ўсма, тўр пардадаги ёрик, қон томирларнинг яллиғланиши ва б.) ни куёш нури ёки очик ёниб турган электр ёйдан чиқадиган нурларға ўхшаш кучли нурлар оқими таъсирида даволаш.

ФОТОМЕТРИЯ — кўзнинг қоронғида ёруғни ажрата олиш лаёқатини аниқлаш учун кўзнинг ёруғни сезиш қобилияти ошиши даражасини текшириш усули.

ФОТОПСИЯ — кўз тўр пардаси шикастланиб, тугунчалар пайдо бўлганда кўзға чақмоқ, учкун, нури чизиклар кўриниши.

ФОТОСЕНСИБИЛЛОВЧИ МОДДАЛАР — ультрабинафша нурларға нисбатан тери сезувчанлигини ошириб, унда меланин пигменти ҳосил бўлишини кучайтирадиган дорилар (бероксан, псорален, пулен, аммифури препаратлари ва б.): асосан пс касаллиғида қўлланилади.

ФОТОСТРЕСС — кучли ёруғликнинг кўзға салбий таъсири натижасида кўрши ўткирлиги, ёруғликни сезиш ва б. нинг сусайиши б-н намоеён бўладиган ҳолат.

ФОТОФОБИЯ — мияға ўрнашиб қолган ёруғликдан кўркиш ҳолати.

ФОТОЭЛЕКТРОКОЛОРИМЕТРИЯ — эритмадаги моддалар концентрациясини фотозлектроколориметр (эритмада монохроматик ёруғликнинг

ютилишини аниқловчи асбоб) ёрдамида аниқлаш усулларининг умумий номи. Биология ва тиббиётда биологик фаол моддалар, дорилар ва б. моддаларнинг сифатий ҳамда микдорий аналiziда қўлланилади.

ФРАМБЕЗИД — *фрамбезида* териға тошадиган тошмаларнинг умумий номи. Ф. нинг лихеноид, лулоид, папулёз, пигментли ва доғли хиллари фарқ қилинади.

ФРАМБЕЗИЯ — спирохетозлар гуруҳиға мансуб *Treronea pertenuе* қўзғатадиган тропик юқумли касаллик; бунда асосан тери, шунингдек суяк ва бўғимлар зарарланади.

ФРАНГУЛА — бута ёки дарахтча. Пўстлоғи таркибида антрагликозидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари сурғи дори сифатида ишлатилади.

ФРАНК СИМПТОМИ — орқа ва кўкрак терисида кенгайган капиллярлар тармоғи бўлиши; ўпка сили ёки сил бронхоаденитида кузатилади.

ФРЕЙБЕРГ КАСАЛЛИГИ — оёқ қафти II суяғи бош қисмининг остеохондропатияси. Бу касалликда товоннинг юмшоқ тўқималари шишади, II қафтбармоқ бўғими оғрийд. Оёқ қафти II суягининг бош қисмиға босилса, оғриқ кучаяди.

ФРЕНАЛГИЯ — диафрагмада оғриқ бўлиши.

ФРЕНИКОТОМИЯ — диафрагмал нервни кесиш; коллапсотерапия усули.

ФРЕНОКАРДИЯ — руҳий ҳолат таъсирида юрак соҳасида пайдо бўлган оғриқ.

ФРЕНОПЛЕГИЯ — руҳий касаллик аломатларининг бирдан намоеён бўлиб, ақлий фаолиятнинг издан чиқиши, фалажланиши.

ФРЕНОПТОЗ — диафрагманинг пастға тушиши.

ФРЕНЭКТОМИЯ — тил ости ёки лаб орқасидаги югансимон пардани кесиш олиб ташлаш.

ФРИДМАН СИНДРОМИ — хуружли бош оғриғи, бош айланиши, таъсирланувчанлик, соғиниш, кўркув ҳисси, хотиранинг пасайиши, уйқусизлик каби белгиларнинг бирға намоеён бўлиши. Бош миянинг жароҳатланиши натижасида унинг қон томирларида рўй берадиган ўзгаришлар (майда томирлар ва капиллярларнинг кенгайиши, капилляр геморрагия) оқибатида келиб чиқади.

ФРИДРЕЙХ ИРСИЯ АТАКСИЯСИ — ривожланиб боровчи атаксия; умуртқа поғонаси, кўкрак қафаси, оёқ панжаси ва б. суяклар деформацияси, юрак мускулларининг дистрофик ўзгаришлари б-н кечадиган касаллик; наслдан-наслға аутодоминант ёки аутосом-рецессив типда ўтиши мумкин.

ФРИДРИХ СИНДРОМИ — ўмров суягининг тўш суяғиға бирлашадиган қисмининг асептик тоғай ости некрози. Ҳар хил майда жароҳатлар сабаб бўлади. Қасалликда ўша соҳа кизариб шишади ва оғрийд. Кўпроқ ўсмирларда учрайди.

ФРИНОДЕРМА — фолликуляр кератоз; бунда терининг мугузланган қисмида пигмент йўқолади; А витамин етишмаган ҳолларда кузатилади.

ФРУКТОЗА, мевашақари — моносахарид кетогексоза. Ҳамма қанд моддалар ичида энг ширини. Глюкоза ва сахароза б-н бирға кўп меваларда учрайди.

ФРУКТОЗУРИЯ — сийдикда фруктоза микдори-

нинг ортиши. Асосан углеводлар алмашинуви бузилишидан келиб чиқади.

ФРУКТОКИНАЗА — трансфераза синфига кирадиган фермент; жигар ва ичак деворида фруктозани фосфорирлаш реакциясини катализлайди. Углеводлар алмашинувида иштирок этади.

ФТИЗИАТРИЯ — клиник тиббиётнинг бир бўлими. Сил касаллигининг келиб чиқиши, ривожланиш жараёнини ўрганади. Унинг олдини олиш, даволаш ва диагностика усуллари ишлаб чиқади, шунингдек сил касаллиги б-н оғриган беморларга тиббий ёрдам кўрсатишни ташкил этади.

ФТИЗИОХИРУРГИЯ — хирургиянинг бир соҳаси; ўпка силлини жаррохлик усулида даволаш масаллари б-н шуғулланади.

ФТИРИАЗ — қов битининг одам терисиди, хусусан, қов, сон ҳамда қориннинг пастки қисмида паразитлик қилиб яшаши.

ФТОР — Д. И. Менделеев даврий системасининг VII группасига мансуб кимёвий элемент; симболи F, атом номер 9, атом оғирлиги 18,998; галогенларга кирди; ўртқир ҳидли, оч сарик газ; F. бирикмалари организм тўқималари, асосан суяклар ва тиш эмалида бўлади.

ФУА — АЛАЖУАНИ СИНДРОМИ — орқамия томирлари ва пардаларининг патологик ўсиб кетиши ва кейинчалик шу мия тўқималарининг ириши (некроз) натижасида келиб чиқадиган касаллик. Маълум неврологик симптомлар кўринишида намоён бўлади.

ФУА СИНДРОМИ — бош мия венаси (синуси) хавзаларининг бир томонлама яллиғланиши ва бунинг оқибатида унинг ичидан ўтаётган кўзни ҳаракатлантирувчи нервларнинг ўткир фалажланиши. Касалликка бош мия ўрта қисмининг асосий юзасидаги турли оғир органик касалликлар, шунингдек гипофиз ўсимталарининг аломатлари сабаб бўлади.

ФУА — ТЕВЕНАР СИМПТОМИ — тик турган беморни ёнига сал туртиб юборилганда мувозанатини йўқотиб қўйиши; миёначанинг зарарланиш белгиси.

ФУА — ШАВАНИ — ИЛЛЕМАН СИНДРОМИ — юмшоқ танглай ва ҳикилдоқнинг икки томонидаги мускулларнинг беихтиёр тез қисқариши; узунчоқ мия ва миёча (айниқса миёча оёқчалари) шикастланганда кузатилади.

ФУГА — тутқанок ва реактив психозларда учрайдиган ҳолат; бунда бемор турган, ўтирган жойидан тўсатдан кўриб қочади ёки турган ерида айланаверади ёки қандайдир кескин ҳатти-ҳаракатлар қилади.

ФУЗАРИОТОКСИКОЗЛАР — фузариум туркумидаги замбуруғлар б-н зарарланган донли ўсимликларни истеъмол қилганда кузатиладиган токсикозларнинг умумий номи. Ф. да асосан қон системаси зарарланиб, алейкия касаллиги ривожланади.

ФУЗИЯ — кўриш жараёнида икки кўзининг бир-бирига яқинлашуви. Икки монокуляр тасвирнинг иккала кўз тўр пардасида битта бўлиб кўриниши. Ф. динамик жараён бўлиб, бунда кўзга кўринмайдиган майда-майда нарсалар кимирлаши б-н иккала кўз бир-бирига яқинлашади. Кичик бола-

ларнинг икки кўз б-н кўриш жараёни такомиллашётган даврда Ф. фаол ҳолатда бўлади.

ФУЗОСПИРИЛЛЕЗ — Плаут — Венсан дуксимон бактерияси ва Венсан спирохетаси симбиотик кўзғатадиган тери ва шиллик қават яллиғланишларининг умумий номи. Ф. га эрозияли баланит ва баланопостит, шунингдек Симановский — Плаут — Венсан ангинаси ва б. кирди.

ФУКС СИНДРОМИ — 1) кўз мугуз пардасининг ички сатҳида майда чўкма дончалар (преципитатлар) пайдо бўлиши. Рангдор парданинг юқаланиши, гавҳарнинг хираланиши, шишасимон тананинг шикастланиши б-н кечади. Иккала кўз рангдор пардасининг ранги бир хил бўлса, киприкли танача функцияси сурункали сусаяди. Ф. с. нинг оқибати глаукомадир; 2) оғиз бўшлиғи, жинсий аъзолар териси ва шиллик қаватига кўплаб буллёз тошмалар топиши, шунингдек умумий аҳволнинг оғирлашиши б-н кечадиган касаллик.

ФУКСИН — ишқорий органик модда. Гистологияда Ф. ёрдамида хужайра ва тўқималар таркибдаги полисахарид, нейтрал-мукополисахарид, мукопротеид, гликопротеид, тўйинмаган липидлар ва фосфолипид бирикмалари аниқланади. Ф. нинг оддий эритмаси хужайра цитоплазмасини яхши бўйяди.

ФУЛЬГУРАЦИЯ — тўқималарни юқори частота-ли ўзгарувчан электр токи учунлари б-н қуйдириш, асосан косметологияда қўлланилади.

ФУМИГАНТЛАР — кишлок хўжалиги экинларининг хашаротлари ва касаллик кўзғатувчи микробларга қарши газ ёки буг ҳолатида ишлатиладиган захарли химикатлар. Ф. б-н хоналар, транспорт воситалари, тегирон ва парниклар, элеваторлар дориланади. Ф. сифатида хлорпирин, бромметил, формалин ва б. ишлатилади.

ФУМИГАЦИЯ — даво мақсадида жароҳатга ва яраланган жойга қуруқ буг б-н таъсир этиш.

ФУНГИЦИДЛИР — паразит замбуруғларни кириш учун ишлатиладиган кимёвий воситалар. Ф. га баъзи бир фаол гетероциклик бирикмалар, гуанидин ҳосиллари, қорбамин ва дитнокарбамат кислота, фталамид ҳосиллари, симоб органик бирикмалар, мис, олтингургуртли бирикмалар ва б. кирди.

ФУНГУС — чақалоқларда киндик яраси узок вақт битмаганда грануляциян тўқима ўсиб кетиши. Бунда пайпаслаб кўрилганда қўлга анча қаттиқ уннайди, оғримайди, оч пушти рангда бўлади, инфекцияланганда караш б-н қопланади. **ФУНИКУЛИТ** — 1) орқамия нерв илдизчасининг яллиғланиши (қ. *Радикулит, Радикуло-невроит*); 2) уруғ тизимчасининг яллиғланиши. Бунда уруғ тизимчаси йўғонлашади, босиб кўрилганда оғрийди, баъзан йиринг бойлаши мумкин.

ФУНИКУЛОПЕКСИЯ — уруғ тизимчасининг веналари варикоз кенгайганида, уни бириктириб, тикиб қўйиш операцияси.

ФУНИКУЛОЦЕЛЕ — уруғ тизимчаси кин ўсимчасининг туғма битишмай қолиши оқибатида ўша жойда суяклик тўпланиши. Ф. да уруғ тизимчаси ичида қўлга уннайдиган қаттиқ ёки юмшоқ тузилма пайдо бўлади. Қорин бўшлиғи б-н туташган хилида тузилма жуда юмшоқ бўлиб, босиб кўрилганда қичраяди ёки бутунлай йўқолади.

ФУНИКУЛЯР МИЕЛОЗ — камқонлик натижасида нерв системасида содир бўладиган ўзгаришлар мажмуи. Асосан камқонлик (пернициоз анемия) натижасида орқа миyanинг орқа ва ён устунларида дегенератив ўзгаришлар рўй бериб, кўпроқ эт увишиши, сезгининг ҳар хил ўзгариши, турли даражадаги марказий фалажлик, чанок органлари фаолиятининг бузилиши (сийдик тутилиши ва қабзият) каби клиник белгилар б-н ўтади.

ФУНКЦИЯ — организмдаги дифференцияланган хужайралар, тўқима, органлар ва системаларнинг ўзига хос фаолияти. Мас., мускул Ф. си унинг қисқариши, нерв хужайралари Ф. си — нерв импульсларини ҳосил қилиши ва х. к. Ҳамма Ф. лар соматик ва вегетатив турларга бўлинади. Соматик Ф. соматик нерв системаси б-н иннервация қилинадиган скелет мускуллари фаолияти хисобига бўлади. Вегетатив Ф. қон айланиши, нафас, ҳазм, моддалар алмашинуви жараёнлари б-н боғлиқ бўлиб, вегетатив нерв системаси томони-

дан бошқариладиган ички органлар фаолияти хисобига рўй беради.

ФУРАСЕМИД (син.: лазикс, фурантрил ва б.) — пешоб хайдовчи дори; таркибида сульфаниламидлар бор диуретикларга киради. Жуда фаол бўлиб, таъсири тез бошланади ва қисқа давом этади. Ф. турли шишларни бартараф этишда, шунингдек бошқа дорилар б-н бирга ўткир захарланишлар ва гипертония касаллигини даволашда ишлатилади. У қондаги калий ионлари миқдорини камайтириши мумкин.

ФУРУНКҮЛЕЗ — кўплаб чипқон (фурункул) чиқиши. Аксарият организмда моддалар, айниқса углеводлар алмашинуви бузилганда, қандли диабет касаллигида пайдо бўлади. Асосан стафилококлар кўзгатгани учун сурункали қайталовчи стафилодермия деб ҳам аталади.

Х

ХАЛАЗИОН — ковок тоғайи бағрида пайдо бўладиган зич тугунча; ковок тоғайи ичидаги Мейбомий безларининг сурункали яллиғланиши оқибати.

ХАЛЬКОЗ — мис қуқунларининг орган ва тўқималарда тўпланиши.

ХАЛҚ ТАБОБАТИ — даволаш воситалари, шифобахш гиёҳлар ва гигиеник малакалар ҳамда улардан соғлиқни сақлаш, касалликларни даволаш ва олдини олиш мақсадида фойдаланиш чора-тадбирлари ва усуллари тўғрисида халқ тўплаган маълумотлар мажмуи. Х. т. нинг кўпгина даво усуллари ва воситалари ҳозирги замон илмий тиббиётида ҳам қўлланилади.

ХАНТ СИНДРОМИ — тизза ганглийси шикастланганда белбоғ каби ўраб олувчи темираткининг бир хили. Ташқи эшитув йўли ва қулоқ чиганоғига тошмалар тошиши, қулоқ оғриғи, шунингдек оғриқнинг юз, бўйин ва энса соҳасига тарқалиши, юз нерви яллиғланишига хос аломатлар кузатилади.

ХАНТАЛЛИ ҚОҒОЗ, горчичник — юпка қилиб хантал (горчица) суртилган стандарт (8×12,5 см) қоғоз. Хантал таркибидаги эфир-хантал мойи терига китикловчи таъсир этади, натижада терининг тегишли қисмига кўпроқ қон оқиб келади ва ички тўқималар ҳамда органлардаги қон томирлар рефлектор тарзда кенгайди. Х. қ. яллиғланишга қарши восита сифатида қўлланилади.

ХАП ДОРИ, п и л ю л я — бир хил пластик массадан тайёрланиб, улушларга бўлинган, қаттиқ думалок дори тури. Доривор ва қўшимча моддадан иборат. Ичилади.

ХАРАКТЕР, ф е ъ л - а т в о р — одамнинг ҳатти-ҳаракати ва атроф муҳитга муносабатида намоён

бўладиган индивидуал хусусияти. Х. да шахннинг ички, маънавий муайянлиги ифодаланади. Х. сифатлари турмуш жараёнида тарбия, меҳнат ва ижтимоий шароит таъсири б-н муълум даражада ўзгаради.

ХАРТНУП КАСАЛЛИГИ — аминокислота триптофаннинг ичакда сўрилиши ва буйрак каналчаларида қайта сўрилишининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган ирсий касаллик; миёча атаксияси, терининг пеллаграсимон ўзгаришлари, аминокислотида, сийдикда индикан ва индол бирикмалари миқдорининг ортиши б-н кечади; наслдан-наслга рецессив типда ўтади.

ХАРЦЕР СИНДРОМИ — юрак ўнг бўлагининг кенгайиши натижасида юрак уришининг эпигастрал (қорин устидаги) соҳада сезилиши.

ХАСМОЛ, м и л л а к , п а н а р и ц и й — қўл бармоғи тўқималарининг ўткир йирингли яллиғланиши; бармоқдаги майда жароҳатларга йиринглатувчи микроблар кириши сабаб бўлади. Х. да кизариш, шиш, лўқилловчи оғриқ рўй беради.

ХАТА ФЕНОМЕНИ — оз миқдорда микробга қарши восита қўлланилганда юқумли касаллик белгиларининг авж олиши.

ХАТНА — ўғил болалар олатининг чекка кертмагини кесиб олиш. *Фимоз, парафимоз* касалликларида қилинади. Бир қатор шарқ мамлакатлари халқларида ёш болалар гигиеник мақсадда ҳам Х. қилинади.

ХВОСТЕК СИМПТОМИ — юз мускулларининг ташқи таъсирга қисқариб жавоб бериш реакцияси. Асосан юз нерви ўтадиган соҳага болғача б-н урилганда рўй беради. Нерв-мускул кўзгалувчанлиги ортганлигининг белгиси. Кўпинча тутқанок, спазмофилия, невроларда кузатилади.

ХЕДБЛОМ СИНДРОМИ — қорин диафрагмасининг ўткир миезит касаллиги белгиси. Бунда чуқур нафас олганда қорин диафрагмаси олдинги юқори қисмининг ҳаракати туфайли оғриқ кучаяди.

ХЕЙЛИТ — лаб қизил хошияси, шиллик пардаси ва терисининг яллиғланиши; лаб ёрилиши, қуйиши, турли шикастлар, паразит замбуруғлар ёки вируслар сабаб бўлади. Ўткир ва сурункали кечади.

ХЕЙЛОЗ — лаб қизил хошияси озикланишининг бузилиши; бунда лабнинг хошия қисми қизариб кетади, юза қисми пўст ташлайди ва ёриқлар пайдо бўлади; асосан организмда В₂ витамин етишмаслиги сабаб бўлади.

ХЕЙЛОФАГИЯ — хадеб лабини тишлайвериш; айрим хасталиклар (неврозлар, психопатиялар ва х. к.) да учрайдиган бемаъни одат.

ХЕЛИМСКИЙ СИМПТОМИ — чалқанча ётган бемор танасининг юқори қисмини кўтараётган вақтда чанок суягида оғриқ пайдо бўлиши. Бу чанок суягининг синганлик белгисидир.

ХЕМОДЕКТОМА, параганглиома — буйрак усти безининг мағзи каватидан ва параганглия хужайраларидан ўсадиган ўсма.

ХЕМОЗ — кўз шиллик пардасининг ҳаддан ташқари шшиб, пастки ва юқори ковоклар орасида қисилиб қолиши. Қўпинча *тенолит*, ревматизм оқибатида кўз қосасининг яллиғланиши ёки оғир *конъюнктивит* сабаб бўлади.

ХЕМОРЕЦЕПТОРЛАР — қандайдир модда ёки унинг ионлари концентрацияси ўзгариши таъсирини қабул қилувчи рецепторлар.

ХЕМОТАКСИС — микроорганизмлар ва эркин ҳаракатланувчи хужайраларнинг кимёвий таъсиротлар туфайли ҳаракатга келиши.

ХЕННЕР СИМПТОМИ — бош миёнининг пешона бўлагида турли ўсимта ёки ўткир яллиғланиш оқибатида пайдо бўладиган клиник белги. Бемор юрганида орқага эгилиб кетаверади ва мувозанат йўқолиб, йиқилиб тушади.

ХИЛАДЕНЭКТАЗИЯ — лимфа томирлари ва тугунларининг яллиғланиши туфайли лимфа оқимининг издан чиқиши, лимфа томирларининг кенгайиши ва лимфа тугунларининг катталашиб кетиши.

ХИЛОМИКРОН — диаметри 1 мкм бўлган нейтрал ёғ заррачаси. Ёғли овқат истеъмол қилинганда лимфа таркибида кўп миқдорда мавжуд бўлади.

ХИЛОПЕРИКАРД — перикард бўшлиғида лимфа тўпланиб қолиши; кўкрак соҳасини ўсма эзиб қўйганида кузатилади.

ХИЛОПНЕВМОТОРАКС — плевра бўшлиғида ҳаво ва лимфа тўпланиб қолиши; кўкрак қафаси тешилиб жароҳатланганида кузатилади.

ХИЛОСТАЗ — лимфа йўлларида лимфа туриб қолиши, димланиши.

ХИЛОТОРАКС — плевра бўшлиғида лимфа тўпланиб қолиши.

ХИЛОЦЕЛЕ — мояк халтасининг қин каватлари орасига лимфа тўпланиши. Операция йўли б-н даволанади.

ХИЛЮРИЯ, сутсимон сийдик — сийдикда хилус (ёғ) бўлиши; лимфа ва сийдик йўллари

зарарланиб, бир-бирига қўшилиб қолганида кузатилади.

ХИЛУС — сут шираси; овқат ҳазм бўлишида ичак, лимфа томирлари ва кўкрак лимфа йўлида ҳосил бўладиган сутсимон суюқлик. Лимфа ва эмульсияланган ёғдан иборат.

ХИЛЭКТАЗИЯ — лимфа томирларининг кенгайиши.

ХИМИОКАУСТИКА — патологик ўзгарган тўқималарни агрессив кимёвий бирикмалар б-н таъсир этиб ёмириш.

ХИМИОПРОФИЛАКТИКА — касаллик юқиши мумкин бўлган кишиларга касаллик кўзгатувчиларига таъсир этадиган кимёвий воситаларни буюриш ва қўллаш йўли б-н юқумли касалликларнинг олдини олиш.

ХИМИОТЕРАПЕВТИК ДОРИЛАР — юқумли касалликка сабаб бўладиган микроорганизмлар ва паразитларга ҳамда хавфли ўсмаларга таъсир қилиб, организмда уларнинг кўпайиши ёки ўсишини тўхтатиб қўядиган препаратлар (антибиотиклар, сульфаниламидлар, нитрофуран унумлари ва б.).

ХИМИОТЕРАПИЯ — химиотерапевтик моддалар б-н даволаш.

ХИМОТРИПСИН — меъда ости безида профермент химотрипсиноген шаклида синтезланадиган ва тўпланадиган протеазалар оиласи. Химотрипсиногеннинг фаолланиши трипсин таъсирида бошланиб, кейин автокаталитик давом этади. Фаолланиш жараёнида ундан кичик пептидлар ажралади. Х. фенилаланил, тирозил ва триптофан пептидларни осонроқ гидролизлайди.

ХИМУС — овқат ҳазм бўлиши жараёнида меъда ёки ичакларда ҳосил бўладиган ярим суюқ, гомоген ёки суюқ бўтқага ўхшаш маҳсулот. Х. таркибида меъдadan ўтган овқат маҳсулотлари, ўт, меъда ости бези ва ичак шираси, микроорганизмлар бўлади. Бир суткада ингичка ичакдан йўғон ичакка 400 г Х. ўтади.

ХИНИН СИНАМАСИ — сийдикдаги хинин микдорига қараб, меъда ширасининг кислоталилигини аниқлаш усули. Бунда беморга хинин б-н тўйинган ионит моддаси ичирилади ва 2 соатдан сўнг унинг сийдиги текширилади.

ХИРИЛЛАШ — нафас шовқинлари. Нафас йўллариининг торайиши ёки уларда патологик ҳолат бўлиши натижасида юзага келади. Х ўл Х.— нафас йўлларига суюқлик йиғилиши натижасида пуфакча ёрилганда чиқадиган товушга ўхшаган овоз эшитилиши. Қ у р у қ Х.— нафас йўллари торайганда эшитиладиган Х. Нафас йўллари шиллик каватининг шиши ёки унда ёпишқоқ шиллик борлиги сабаб бўлади.

ХИЛОАЗМА — юз терисига сарғиш-жигарранг доғлар тушиши; хомиладорлик, куёш нури ва б. сабаб бўлади.

ХЛОР — Д. И. Менделеев даврий системасининг VII группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Cl, атом номери 17, атом оғирлиги 35,453. Галогенларга кирди; яшил-сарик тусли, ҳиди ўткир, бўғувчи газ, захарли. Қўпинча ичимлик сувни зарарсизлантириш, дезинфекция қилишда ва ишлаб чиқариш мақсадларида ишлатилади.

ХЛОРАМИН Б (син.: хлоразен, хлоразен ва б.) — микробларга қарши таъсирга эга бўлган дори; кимёвий тузилишига қўра таркибида галогенлар бор воситалар гуруҳига мансуб, унда

бадбўй ҳидни бартараф этиш хоссаси мавжуд. Йирингли яралари даволаш, шунингдек жаррох кўлини микроблардан тозалаш, металлмас тиббий асбобларни дезинфекциялашда ишлатилади.

ХЛОРЛЕЙКОЗ, миелосаркома, хлорлейкемия — болалик ва ўсмирлик чоғида учрайдиган миелобласт лейкозининг бир тури; бунда кўмик, лимфа тугуналари ва баъзи ички органларда яшил тусли ўсмасимон тузилмалар кўринишида лейкоз инфилтратлари пайдо бўлади.

ХЛОРОЗ, «рангпарлик касаллиги» — темир етишмаслиги туғайли пайдо бўладиган анемияларнинг эски номи.

ХЛОРОПСИЯ — кўзнинг ранглари ажрата олиш лаёқатининг бузилиши натижасида ҳамма нарсанинг яшил бўлиб кўриниши.

ХЛОРОФОРМОМАНИЯ — токсикомания; хлорофорон хидлаш ёки ичиш б-н боғлиқ ҳолат.

ХОАНАЛАР — бурун бўшлиғининг бурун-ҳалқумга очиладиган орка тешиклари.

ХОЛ, не в у с — терининг туғма нуқсонларидан. Пигментли, томирли, сўғалсимон ва б. Х. бўлади.

Пигментли Х. меланин пигмент бор хужайралардан, тери нервлари қобининг хужайраларидан вужудга келади. Х. нинг сони ва қатталиги турлича: жигар ранг юзаси силлиқ ёки сўғалсимон. Пигментли Х. юзасида кўпинча туклар бўлади. Томирли Х. тери томиларининг кенгайишидан юзага келади. Сўғалсимон Х. кўнғир тусли сўғаллар кўринишида кўзга ташланади.

ХОЛАНДИОГРАФИЯ — ўт йўлларини рентгенологик текшириш. Бунинг учун билак венасига контраст моддалар (билиграфин, билигност) юбориб, 1,5—2 соатдан сўнг ўт йўлларининг рентгенологик тасвири олинади. Бу усул б-н ўт йўлларининг торайганлиги, кенгайиб қолганлиги ва уларда тош пайдо бўлганлиги аниқланади.

ХОЛАНГИОМА — ўт йўлларинг хавфсиз ўсмаси; якка ва кўп тугунчалар кўринишида ўт йўли эпителийсидан ривожланади.

ХОЛАНГИОМАНОМЕТРИЯ — жаррохлик операцияси вақтида ўт йўллари ичидаги босимни махсус аппаратлар б-н ўлчаш.

ХОЛАНГИОТИФ — ўт йўлларининг яллиғланиши; ич терлама таёқчалари кўзғатади. Қасаллик ўт пуфағи ва унинг атрофида авж олиб, асосан ўнг биқинида оғрик бўлиши, иситма, бош оғриғи б-н бир қаторда кўчиши, сийдикнинг тўқ рангга кириши ва х. к. кузатилади.

ХОЛАНГИТ — жигар ўт йўлларининг яллиғланиши; ўт пуфагидан, меъда-ичак йўлидан қон ва лимфа орқали ўт йўлларига инфекция ўтиши, шунингдек турли юқумли касалликлар оқибатида пайдо бўлади. Х. да жигар соҳасида оғрик, хароратнинг кўтарилиши, кўнғил айниши, қусиш, тери ва кўз оқининг сарғайиши, жигар, баъзан талокнинг қатталашуви кузатилади.

ХОЛАТ КИСЛОТА — ўт таркибига қирадиган. ёғларнинг эмульгирианишини осонлаштирадиган ўт кислоталардан бири.

ХОЛЕДОХОЛИТИАЗ — ўт-тош касаллигида умумий ўт йўлларидан тош бўлиши.

ХОЛЕДОХОСТОМИЯ — умумий ўт йўлини резина ёки полиэтилен найча орқали ташқи муҳит б-н боғлаш. Бу операция ўт йўлидан сафрон ташқарига чиқариб қўйиш учун қўлланилади.

ХОЛЕДОХОТОМИЯ — умумий ўт йўлининг деворини кесиб очиш. Ўт йўлидаги тошларни олиш ёки рентгенологик текширишлар ўтказиш мақсадида қилинадиган операция.

ХОЛЕКАЛЬЦИФЕРОЛ, D₃ витамин — ёғда эрийдиган витамин; сут эмизувчилар, қушлар, балиқлар жигарида, шунингдек тухум сариғи ва балиқ мойида бўлади. Овқатда Х. етишмаганда болаларда рахит, қатталарда эса остеопороз, парестезия келиб чиқади, мускуллар оғрийди.

ХОЛЕКИНЕТИКЛАР — жигар ўтининг ичакка тушишини таъминлайдиган спазмолитик дорилар; Х. га атропин сульфат, но-шпа, папаверин гидрохлорид, магний сульфат ва б. қиради.

ХОЛЕЛИТИАЗ — қ. *Ўт-тош касаллиги*.

ХОЛЕМИЯ — қонда ўт ва унинг таркибий қисмлари (ўт кислоталари, билирубин-глюкуроид) нинг кўп бўлиши; ўт йўлларида ўт туриб қолганида, жигар паренхимаси зарарланганда кузатилади.

ХОЛЕРЕТИКЛАР — жигарда ўт ҳосил бўлишини тезлатувчи дорилар; улар таркибида ўт кислотаси бўлади. Ўт пуфағи, ўт йўллари ва жигар яллиғланишида ишлатилади.

ХОЛЕСТАЗ — ўт йўллари ёки йўлчаларида ўт тўхтаб, сурилмай қолиши.

ХОЛЕСТЕАТОМА — кератин, холестерин кристаллари ва мугузланган эпителиал тангачалардан иборат бириктирувчи тўқимали қансула б-н ўралган ўсмасимон тузилма. Ҳақиқий ва сохта Х. фарқланади. Х. а к и к и й Х. — эмбриогенезнинг бошланғич даврида эктодерманиннг нотўғри шаклланишидан вужудга келади. Сохта Х. — шикастланишлар ва яллиғланиш оқибатида пайдо бўлади.

ХОЛЕСТЕРИН, холестерол — юқори даражада тузилган ҳайвонларнинг энг муҳим стероли. Барча тўқималарнинг липидларида, кўпинча фосфолипидлар б-н бирга эркин ёки ёғ кислоталар б-н эстерификация қилинган ҳолда учрайди. Х. айниса мия, буйрак усти безлари, тухум сариғида кўп бўлади. Қонда унинг микдори тахминан 100 мл да 200 мг га тенг. Х. бир қатор стеронлар, жумладан стероид гормонлар, D витаминлар, ўт кислоталари биосинтезида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Х. организмда ўз навбатида ацетил КоА дан синтезланади.

ХОЛЕСТЕРИНЕМИЯ — қонда холестерин микдорининг кўпайиши.

ХОЛЕЦИСТИТ — ўт пуфағининг яллиғланиши. Х. га ўт-тош касаллиги, вирусли гепатит, ўт пуфағи функциясининг бузилиши (дискинезия) сабаб бўлади. Болаларда сурункали тонзиллит, эпидемик гепатит, чириган тишлар бўлиши, аденоид оқибатида учрайди. Ўтқир, сурункали, гангреноз, йирингли, қатарал ва б. Х. фарқ қилинади.

ХОЛЕЦИСТОГАСТРОСТОМИЯ — ўт пуфағи б-н меъда деворини қўшиб тикиб, улар орасида тешик очиш — анастомоз қўйиш. Ўт пуфағи яллиғланиши ёки ўсма пайдо бўлиши натижасида умумий ўт йўли сиқилиб, ундан ўт ўтмай қолганда қилинадиган операция.

ХОЛЕЦИСТОГРАФИЯ — организмга махсус контраст моддалар юбориб ўт пуфағини рентгенологик текшириш. Бунда контраст моддалар (би-

литраст, билибин, йодогност, билигност ва б.) кондан жигарга ўтади, ундан ўт б-н ажралиб, ўт пуфагида тўпланади. Бу рентгенограмма пуфакнинг рентгенологик тасвирини беради. Агар ўт пуфагида тош бўлса, таъсир бир текис бўлмай, сояси орасида тошларнинг кимёвий таркиби ва шаклига қараб турли доғлар кўринади.

ХОЛЕЦИСТОПАНКРЕАТИТ — ўт пуфаги ва меъда ости безининг бир вақтда яллиғланиши. Қориннинг юқори қисмида оғриқ кузатилади. Бемор қусади, териси ва кўз очи сарғаяди, тили қуриydi, қон босими пасаяди. Х. га инфекция, гижжалар, ўт тошлари сабаб бўлади.

ХОЛЕЦИСТОПАТИЯ — ўт пуфаги касалликларининг умумий номи.

ХОЛЕЦИСТОСТОМИЯ — ўт пуфаги деворини кесиб очиб, операция жароҳатида бевосита ёки резина най б-н бириктириб тикиб қўйиш. Холецистит касаллиги оғир кечганда, беморни қаттароқ операция қилиш лойиҳа бўлмаганда қўлланилади.

ХОЛЕЦИСТОХОЛАНГИТ — ўт пуфаги ва ўт йўллариининг биргаликда яллиғланиши. Х. да ўнг қовурга остида вақти-вақти б-н оғриқ бўлади, гавда ҳарорати кўтарилади, кўз очи ва тери сарғаяди, беморнинг кўнгли айниydi, қусади, жигари қатталашади ва озиб кетади. Х. га ичак таёқчаси, стрептококклар, лямблиялар, гижжалар сабаб бўлади.

ХОЛЕЦИСТЭКТОМИЯ — ўт пуфагини бутунлай кесиб олиб ташлаш. Холецистит, ўт пуфаги ракида қилинади.

ХОЛИН — лецитин гидролизиди ҳосил бўладиган табиий компонент. Жуда кўп ўсимлик ва ҳайвонларда учрайди. Таркибида 3 метил туркуми бўлиб, ҳужайрада метиллашиш реакцияларидан қатнашади. Х. танада ёғ тўпланишини камайтиради, шунинг учун липотроп омиллар қаторига қиради.

ХОЛИНАЦЕТИЛТРАНСФЕРАЗА — трансфераза синфига қирадиган фермент; ацетил қолдигининг ацетил КоА дан холинга ўтишини катализлайди, бунда ацетилхолин ҳосил бўлади. Холинергик синалсларда кўзғалишининг ўтиши жараёнида иштирок этади.

ХОЛИНЕРГИК МОДДАЛАР — холинорецепторларга таъсир этиб, нерв импульси ўтишини тезлаштирадиган ёки камайтирадиган дорилар; улар парасимпатик нарв фаолиятини оширади ёки пасайтиради, мас., пилокарпин гидрохлорид, атропин сульфат ва б.

ХОЛИНОБЛОКАТОРЛАР — холинорецепторларга таъсир этиб, импульс ўтишини камайтирадиган ёки тўхтатадиган дорилар; улар парасимпатик нервларнинг органларга бўлган таъсирини тўхтатиб, кўз қорачиғини кенгайтиради, кўз ички босимини оширади, бронхларни бўшаштиради, юрак уришини тезлаштиради ва х. к. Шунинг учун Х. тиббиёт амалиётида бронхал астма, меъда яраси ва б. касалликларда кенг ишлатилади. Х. га атропин сульфат, платифиллин гидротартрат, белладонна тиндирмаси (настойкаси) ва экстракти, бензогексоний ва б. қиради.

ХОЛИНОМИТЕГИК МОДДАЛАР — холинорецепторлар (организмнинг биокимёвий системалари)ни кўзгатадиган дорилар; улар парасимпатик нерв фаолияти кучайганда бўладиган ўзгартиш-

ларни келтириб чиқаради, кўз қорачиғини ва бронхларни тарайтиради, меъда-ичак ҳаракати ва секрециясини оширади, юрак уришини сусайтиради ва х. к. Х. м. га пилокарпин гидрохлорид, ацеклидин, карбахолин ва б. қиради.

ХОЛИНЭСТЕРАЗА — носпецифик ацетилхолин-эстераза. Ацетилхолинга қараганда бутирил ёки пропионил холинни кучлироқ гидролизлайди. У қон зардобиди топилган, қобра илони захарида кўпроқ бўлади.

ХОЛИНЭСТЕРАЗА РЕАКТИВАТОРЛАРИ — фосфорорганик бирикмалар; холинэстераза блокаторлари таъсирида фаоллигини йўқотган холинэстеразалар (ферментлар) фаоллигини қайта тиклайди (мас., дипироксим, пальдом ва б.).

ХОЛЛ СИМПТОМИ — юракнинг бўшашиш (диастола) даврида кўкрак чуқурчасини пайпаслаб, кекирдақ тебранишини аниқлаш. Аорта аневризмининг белгиси бўлиши мумкин.

ХОЛОСАС — ўт ҳайдовчи дори; наъматак мевасининг қуюқлаштирилган сувли экстракти ва шакардан тайёрланган шарбат (сироп). Холецистит ва гепатитда буюрилади.

ХОНДРИТ — тоғай (кемирчак)нинг яллиғланиши.

ХОНДРОБЛАСТ — тоғай тўқимаси ҳужайралари. Ясси узунчоқ шаклга эга. Етуқ тоғайда Х. лар тоғай устки пардасининг ички қаватида жойлашади. Х. ҳужайралари ҳисобига тоғай ёнидан ўсади, кейинчалик хондроцит ҳужайраларига айланади.

ХОНДРОБЛАСТОМА — узун найсимон суякларнинг чети қисмида бўладиган хавфсиз ўсма; кам учрайди.

ХОНДРОГЕНЕЗ — мезенхима ҳужайраларидан ривожланадиган тоғай тўқимасининг ҳосил бўлиш жараёни.

ХОНДРОДИСТРОФИЯ — туғма касаллик; суяклар ўсишининг бузилиши. Тана нормал, лекин оёқ-қўл қалта бўлади. Бундай болалар тик турганида қўли қиндиғига аранг этади, боши қатта, бурни эгарсимон бўлади. Умуртқа поғонаси ўзгариб, қорин олдинга чиқиб қолади, қўл бармоқларининг учтаси бир хил узунликда ёки сонли олтига ва ундан ҳам кўпроқ бўлиши мумкин.

ХОНДРОМА — тоғай тўқимасидан ривожланадиган хавфсиз ўсма. Суяк ичиди ўсгани энхондрома, сиртидагиси эса экхондрома дейилади. Одатда панжа ва тоvon суяклариди кузатилади.

ХОНДРОСАРКОМА — суякнинг хавфли ўсмаси, тоғай тўқималаридан вужудга келади; суяк ўсмаларининг 10—15 фозини ташкил қилади.

ХОРДОМА — эмбрионнинг орқа тори қолдиган ривожланадиган ўсма; Х. баъзан умуртқаниннг юқори ва думғаза қисмида ҳамда қалла суягининг асосида ўсади.

ХОРЕОПАТЛАР — хорея б-н оғриган беморнинг яқин қариндош-уруғлари.

ХОРЕОФРАЗИЯ — нутқ бузилишларидан бири. Айрим руҳий ҳасталиқларда беморнинг узқуюқ, пойма-пой гапиравериши.

ХОРЕЯ — тез-тез такоррланадиган беихтиёрй ҳаракатлар, қўл-оёқларининг тўсатдан қимирлай бошлаши. Гиперкинезнинг бир тури. Бир неча хил бўлади: 1. Дю бини хореяси — бош миёда жуда тез ривожланадиган ўткир яллиғланишининг сурункали гиперкинез б-н бирга ўтиши. 2. Қ и ч и к хорея, Сиденгам хореяси — асосан ревматизм оқибатида бош миё яллиғланганда

гавданинг айрим соҳалари (қўл, оёқ ёки юз мускуллари, тил ёки битта қўл-оёқ) да кучсиз беихтиёрй ҳаракатлар пайдо бўлиши. 3. Ген-тингтон хореяси — ирсий касаллик; сурункали кечади. Ғайритабиий ҳаракатлар б-н бирга ақл ҳам тобора заифлашиб боради. Касалликда юз мускуллари, қўл, оёқ, тана, тилда ҳаракат тартибсизланиб, бемор доим гандирак-лаб, чайқалиб, сакраб, ўйнаётгандек ҳаракат қилади. Бир сўзни айтиш учун беморнинг барча юз, бош, бўйин, қўл мускуллари ҳаракатга келади, ҳатто тинч турганда ҳам ана шу ҳаракатлар ўзидан-ўзи такрорланаверади.

ХОРИОНДЕРМИЯ — кўзнинг ирсий касаллиги; кўриш ўткирлигининг камайиши, кўриш майдонинг торайиши, шабқўрлик, нур синдириш қобилиятининг сусайиши б-н намоён бўлади.

ХОРИОНДПАПИЛЛОМА, томир чигали папилломаси, хорионд-эпителиома — кўпичча бош мия IV коринчасининг томир чигали эпителийсидан ривожланадиган хавфсиз ўсма.

ХОРИОКАРЦИНОМА, хорионэпителиома — трофобласт ҳужайраларидан ривожланадиган хавфли ўсма. Одатда тухумдон, бачадон танаси ва бўйнида учрайди.

ХОРИОМЕНИНГИТ — бош мия пардаси б-н мия коринчаларидаги томир чигалларининг бирга яллиғланиши. Филтранилануви вируслар кўзгатади. Бемор бир-икки кун лоҳас бўлиб, дармонсизланиб юради. Сўнгра тўсатдан ҳарорати кўтарилиб (39—40°), боши оғрийд, қайта-қайта қусиб, бетоқат бўлади, алаҳсираши, баъзан қўл-оёқлари тиришиб қолиши, енгил фалажланиш ҳолати бўлиши мумкин.

ХОРИОРЕТИНИТ — кўз томирли ва тўр пардаларининг биргаликда яллиғланиши. Касалликка шу пардалар қон томирларига микроб, вирус ва токсинлар тушиб қолиши сабаб бўлади.

ХОРИОРЕТИНОПАТИЯ — кўз тўр ва томирли пардаларининг яллиғланишсиз зарарланиши. Қон босими юқори беморларда, артериосклерозда тўр ва томирли пардалар артериялари тораяди, веналари кенгайиб, деворининг ўтказувчанлиги бузилиди. Шунинг учун ўша пардалар юзида турли доғ, тугунча ва қон қуйилишлар пайдо бўлиб, кўриш ўткирлигига ҳалал беради.

ХОРИОЭНЦЕФАЛИТ — бош мия моддаси б-н томир чигалларининг бирга яллиғланиши.

ХОРИОЭПЕНДИМАТИТ — бош миянинг томир чигаллари яллиғланиб, кўпичча мия коринчалари пардаларини ҳам камраб олиши.

ХОРИСТОМА — дистопиялашган (одатдаги жойидан бошқа ерда жойлашган) тўқималардан ўсиб чиқадиган хавфсиз ўсма.

ХОРТОН СИНДРОМИ — одам I—2 соат ухлагандан сўнг бошда бўладиган қаттиқ оғрик хуружи. Одатда бошнинг ярми оғрийд. Оғрик кўзда ёш оқиши, қовоқлар, бурун шиллик қаватининг шишиши ва бурундан назо ажралари б-н бирга кечади. Аксари аёлларда учрайди.

ХОТОН-КИЗЛАР КОНСУЛЬТАЦИЯСИ — туғруқхона ёки подиклиниканинг бир бўлими; аёлларга амбулаторияда акушерлик-гинекология ёрдами кўрсатиш, ҳомиладорлик даврида, туғруқдан сўнг ва аёллар жинсий органлари касалликларида диспансер назоратидан ўтказиш ва

х. к. вазифаларни бажарувчи соғлиқни сақлаш тармоқларидан бири.

ХОТИРА — ўтмиш тажрибалари ёки воқеа ва ҳодисаларни эсга тушириш қобилияти. Х. нерв системаси хусусиятларидан бири бўлиб, ташқи олам воқеалари ва организм реакциялари ҳақидаги ахборотни узоқ сақлаш ҳамда уни онг фаолиятида ва худк, ҳатти-ҳаракат доирасида такрор тиклаш қобилиятида намоён бўлади. Эслаб қолиш, эсда сақлаш ва эсга тушириш жараёнлари ажратилади. Ихтиёрй ва ихтиёрсиз, бевосита ва билвосита, қисқа муддатли ва узоқ муддатли Х. лар фарқ қилинади. Х. нинг одатий, эмоционал, образли ва сўз-манتيкий турлари мавжуд.

ХРИЗОТЕРАПИЯ — олтин препаратлари (санокризин, кризанол ва б.) б-н даволаш. Асосан ревматоид артритда қўлланилади.

ХРОМ — Д. И. Менделеев даврий системасининг VI группасига мансуб кимёвий элемент; Символи Cr, атом номери 24, атом оғирлиги 51,996; ок-кулранг ялтйроқ қаттиқ металл. Х. ва унинг бирикмалари захарли.

ХРОМАТИН — ҳужайра ядросидаги хромосома моддаси; асосий бўёқлар б-н яҳши бўйлади. Х. интерфаза даврида кардиоплазмада тарқалган бўлиб, ҳужайралар бўлинганда хромосомаларда маълум шаклни олади. Х. таркибига дезоксирибонуклеин, рибонуклеин кислоталар, гистонлар ва гистон бўлмаган оксиллар киради. Х. нинг асосий структура компоненти дезоксирибонуклеопротеид илларидаан иборат.

ХРОМАТОГРАФИЯ — моддалар аралашмасини унинг компонентларининг ҳаракатчан (газ ёки суюқлик) ва кимирламайдиган (қаттиқ) фазалар орасида турлича тақсимланишига асосланган ажратиш ва анализ қилиш усули. Х. нинг газ, газ-суюқлик ва суюқлик хиллари мавжуд. Моддаларни ажратиш механизмига қараб Х. нинг молекуляр (адсорбцион), ион алмаштиригич, чўктириш вариантлари фарқланади. Анализни ўтказиш техникасига қараб колонкали, найчали (капилляр), қоғозли ва юпка қатламли Х. ларга бўлинади. Х. биокимёвий тадқиқотларда ҳар хил биологик фаол моддаларни анализ қилишда кенг қўлланилади. Бу усулдан ҳар хил дориларни ишлаб чиқаришда ҳам фойдаланилади.

ХРОМАТОЛИЗ — нейронларда патологик жараён бўлганда улар цитоплазмасида базофил модда-ён микдорининг камайиши ёки бутунлай йўқолиб кетиши. Марказий, периферик, тоталь ва б. хил Х. лар бўлади.

ХРОМАТОФОРЛАР — тери эпидермасининг пигмент (меланин) тутувчи ҳужайралари. Х. пигмент ишлаб чиқармайди, цитоплазмасида пигмент доначаларни сақлайди. Пигмент доначалари бу ҳужайраларга пигмент синтез қилувчи ҳужайралар ўсимтаси орқали ўтади.

ХРОМИДРОЗ — тернинг рангли бўлиши; кўпичча кобальт, мис ва б. моддалар б-н ишлайдиганларда кузатилади.

ХРОМОБАКТЕРИОЗ — яра-чақа бўлган тери ва шиллик қаватлар орқали организмга кириб, пигментли ўзгаришлар ҳосил қилувчи таёқчалар кўзгатадиган юқумли касаллик; одам ва ҳайвон-

ларда учрайди. Септицемия, лимфа тугунлари ва ички органларда жуда кўп некроз ўчоқлари вужудга келиши б-н намоён бўлади.

ХРОМОГЕН — молекуласида хромофор гуруҳини тугган органик модда. Х. га пигментлар мисол бўла олади.

ХРОМОДИАГНОСТИКА — тирик организмда аъзо ва тўқималарнинг функционал бўлишини ҳамда морфологик ўзгаришларини аниқлаш мақсадида бўёқ моддалар юбориб уларнинг бўялишига асосланган диагностика. Меъда-ичак, буйрак, сийдик ажратиш йўллари ва рақ касалликларини аниқлашда кенг қўлланилади.

ХРОМОЛИЗ — эритроцитлардан гемоглобин чиқиши натижасида уларнинг рангсизланиши; гемолизнинг дастлабки босқичи ҳисобланади.

ХРОМОЛИМФОГРАФИЯ — тўқималарга бўёқ моддалари юбориб, улар лимфа суюқлиги орқали лимфа томирларига ўтганидан сўнг шу томирларни рентгенологик текшириш усули.

ХРОМОМИКОЗ — паразит замбуруғлар кўзгатадиган сурункали чуқур микоз; касалликда асосан оёқ-қўл териси ва тери ости клетчаткаси зарарланиб, якка-якка тугунчалар ҳосил бўлади, улар кейинчалик ярага айланади. Баъзан ички органлар ва бош мия зарарланиб, микроабсцесслар вужудга келади.

ХРОМОПРОТЕИНЛАР — таркибда рангли протетик туркум тутадиган мураккаб оксиллар. Х. га гем протеинлар ва темир порфирин ферментлар, флавопротеинлар, хлорофилл — оксил комплекси, порфиринсиз темир ҳамда мис оксиллар (мас., трансферрин ва циркулоплазмин) киради.

ХРОМОСКОПИЯ — меъданинг шира ажратиш фаолиятини текшириш усули. Бунда венага нейтрал қизил бўёқ моддаси юбориб, унинг меъда ширасида пайдо бўлиш вақти кузатилади.

ХРОМОСОМА ҚАРТАЛАРИ (генетик карталар) — ҳар бир хромосоманинг узунлиги бўйича генларнинг жойлашиш тартибини график усулда тасвирлаш, уларнинг бир-бирига нисбатан жойлашиши ва орасидаги масофани аниқ кўрсатиш.

ХРОМОСОМА КАСАЛЛИКЛАРИ — ирсий касалликларнинг бир тури; хромосомалар сони, тузилиши ёки таркибининг ўзгариши натижасида келиб чиқади. Жинсий хужайралар етилиши (мейоз) жараёнида хромосомаларнинг нотўғри тақсимланиши сабаб бўлади.

ХРОМОСОМА ТҮПЛАМИ — ҳайвон ёки ўсимлик организмнинг ҳар қандай хужайра ядросидаги хромосомалар тўплами. Ҳар бир биологик турнинг доимий хромосомалар сони бўлиб, улар маълум катталиққа ва морфологик хусусиятга эга.

ХРОМОСОМАЛАР — хужайра ядросининг структура элементлари; таркибда организмдаги ирсий ахборотни ташийдиган ДНК бўлади. Х. да

генлар чизикли тартибда жойлашган. Х. нинг ўзидан иккига бўлиниб кўпайиши ҳамда қонуний равишда Х. нинг киз хужайраларга тақсимланиши организмларнинг ирсий зусусиятлари авлоддан-авлодга ўтишини таъминлайди. Х. нинг аниқ структуравий тузилишини фақат хужайранинг бўлиниш жараёнида (микроскопда) кузатиш мумкин. Х. ўзига хос шакл ва ҳажмга эга. Ҳар бир организмда Х. сони турғун бўлади, мас., одамда 46 (23 жуфт). Х. сони ва тузилишининг мутациялар туфайли ўзгариши одам организмда Х. касалликларининг келиб чиқишига сабаб бўлади (к. *Ирсий касалликлар*). Хужайранинг 99 % ДНК си хромосомада жойлашган. Ядроси дифференцияланмаган хужайралардаги ДНК нинг кўш спиралли якка молекуласи ҳам Х. деб аталади.

ХРОМОТРОПИЯ — тўқималарда метахромазия, яъни баъзи асосли бўёқлар сувдаги эритмалари рангининг ўзгаришига сабаб бўладиган моддалар мавжудлиги. Бундай моддалар хромотроп моддалар деб аталади. Гистологик препаратларни метахроматик бўяшда қўлланилади.

ХРОМОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўркув ҳолати; қандайдир бирор рангдан ёки бўялган буюмлардан кўркиш.

ХРОМОЦИСТОСКОПИЯ — буйрак фаолияти ва сийдик йўлининг ўтказувчанлигини текшириш усули; бунинг учун венага индигокармин препарати юборилиб, унинг сийдик йўлларида ўтиши ицтоскоп ёрдамида кузатиб турилади. Буйрак касалликларини аниқлашда қўлланилади.

ХРОНАКСИМЕТРИЯ — *хронаксия*ни махсус асбоб — хронаксиметр б-н ўлчаш.

ХРОНАКСИЯ — тўқима кўзгалувчанлигининг кўрсаткичи. 2 реобазига тенг электр токи б-н таъсир этилганда тўқиманинг кўзгалиши учун етарли бўлган энг кам вақт оралиғи.

ХРОНОБИОЛОГИЯ — биология фанининг бир бўлими; биологик маромларни, турли хил биологик (кўпинча бир кеча-кундуз, йиллик) жараёнларнинг муайян вақтда кечишини, уларнинг мавбаи ва механизмларини ўрганади.

ХРОНОГНОЗИЯ — айрим руҳий хасталикларда ва бош миyaning органик касалликларида вақтнинг ўтишини аниқлай олмаслик, воқеаларнинг кечиши тартибини билолмаслик ҳолати.

ХРОНОСКОПИЯ — руҳий ва физиологик жараёнларнинг кечишида ўтган вақтнинг қисқа интервалларини (1 м/сек дан 0,1 м/сек гача) ўлчаш. Авиацион, космик ва спорт тиббиётида, олий нерв фаолияти физиологиясида қўлланилади.

ХРОНОФАРМАКОЛОГИЯ — фармакологиянинг дори моддалар б-н организмнинг ўзаро таъсирлашуви қонуниятларини биологик маромга боғлаб ўрганадиган бўлими.

ХРОНОФОТОГРАФИЯ — биологик ва физиологик жараёнларни текшириш усули. Ҳаракат қилиб турган объектнинг жойини ўзгартариш б-н бир-бирига тенг қисқа вақт оралиғида расмга олишга асосланган.

ХУНАСАЛИК — к. *Гермафродитизм*.

Ц

ЦЕЗИЙ — Д. И. Менделеев даврий системасининг I группасига мансуб нодир кимёвий элемент; симболи Cs, атом номери 55, атом оғирлиги 132,905; сарғиш-пушти рангли ишқорий металл, жуда фаол. Фотозлементлар ишлаб чиқаришда, баъзи радиоактив изотоплари диагностика ва даволаш мақсадларида ишлатилади.

ЦЕЛИАКЦИЯ — баъзи озиқ-овқат маҳсулотлари таркибидаги модда (глюадин)ни ҳазм қилишда иштирок этадиган ферментларнинг етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган сурункали касаллик. 2—3 яшар болаларда учрайди. Бунда аста-секин иштаҳа пасайиши, локайдлик, бўшашиш, меъда-ичак фаолиятининг бузилиши, камқонлик ва озиб кетиш, фосфор-кальций алмашинувининг издан чиқиш ҳоллари ривожланади.

ЦЕЛЛЮЛОЗА, клетчатка — глюкоза бирликларидан тузилган ўсимлик полисахариди. Ц. целлюлаза ферменти таъсирида гидролизланиб, дисахарид — целлобоза ҳосил қилади. У ўсимлик ҳужайра деворининг асосий компоненти. Бир катор ўсимлик толалари, мас., пахта деярли тоза Ц. дан иборат. Ц. одам ва этхўр ҳайвонлар организмда ҳазм бўлмай, улар учун балласт модда ҳисобланади, аммо кавш қайтарувчи ҳайвонларнинг қатқорнида симбиотик яшовчи целлюлаза ферментига эга микроорганизмлар томонидан парчаланиб ҳазм қилинади.

ЦЕЛОМ — тананинг иккиламчи бўшлиғи; кўп ҳужайрали ҳайвонларнинг тана девори ва ички органлари орасидаги бўшлик. Сут эмизувчилар ва одамда Ц. дан перикардиал, плеврал ва қорин бўшликлари ҳосил бўлади. Ц. — таянч, гидростатик скелет вазифасини, шунингдек иккинчи даражали функцияларни (озикланиш, нафас олиш, айриш, жинсий функцияларни) ҳам бажаради, организм ички муҳитининг доимийлигини сақлашда иштирок этади.

ЦЕМЕНТОМА — тўқимаси худди тиш цементи тузилишига ўхшаш хавфсиз ўсма. Кам учрайди, асосан пастки жағда, ақл тиши яқинида ривожланади.

ЦЕМЕНТОЭКСОСТОЗ — тиш илдизида ортикча цемент қатлами дўмбоқчалари ҳосил бўлиши натижасида тиш илдизи шаклнинг бузилиши.

ЦЕНКЕР ДИВЕРТИКУЛИ — қизилўнғач юқори қисмининг орқа деворида, халқум охирида пайдо бўладиган халтасимон бўшлик. Кейинчалик қизилўнғачнинг ён деворлиги ҳам таркалади. Бунда қизилўнғачдан овқат ўтиши кийинлашиб, кўнгил айнаши, қайт қилиш ҳоллари кузатилади.

ЦЕНТРИФУГА — бир жинсли бўлмаган аралашмалар (суспензиялар, эмульсиялар ва б.)ни марказдан қочирма куч таъсирида таркибий қисмларга ажратадиган қурилма. Ван ва санотатда, жумладан лаборатория, тиббиёт ва тиббиёт-

биология тадқиқотларида ҳамда доривор воситалар таёрлашда кенг қўлланилади.

ЦЕНТРИФУГА-ТРЕНАЖЕР — техник комплекс; одамга маълум кучдага тезланиш таъсир этиши учун қўлланиладиган қурилма. Авиацион ва космик тиббиётда учувчи (космонавт) фаолиятини шароитга мослашда қўлланилади.

ЦЕНТРИФУГАЛАШ — бир жинсли бўлмаган аралашмалар (мас., суспензия, эмульсия ва б.)ни центрифуга ёрдамида таркибий қисмларга ажратиш.

ЦЕНТРОДЕСМА — ҳужайранинг бўлиниш даврида вужудга келадиган ипчалар. Ц. ҳужайранинг икки кутбига йўналган центриолалари орасида тортилади. Бўлинишнинг метафазасида Ц. га хромосомалар туташади. Анафазда хромотидалар Ц. бўйлаб икки кутбга тортилади.

ЦЕНТРОМЕРА — хромосомаларнинг икки йўғонлашган елкаларини бўлиб турувчи тизимча. Хромосомада бирламчи ва иккиламчи Ц. бўлади. Бирламчи Ц. хромосомаларни икки тенг елкаларга бўлиб туради. Ядроча тутган хромосомаларда эса яна иккиламчи Ц. бўлади.

ЦЕНТРОСОМА — ҳужайра органонди (к. *Ҳужайра маркази*).

ЦЕРВИКАЛГИЯ — бўйин соҳасидаги оғрик. Бунда бўйин умуртка поғонасидаги дистрофик ўзгаришлар натижасида оғрик энса қисмида бошланиб, бўйинга ўтади. Бемор бошини қимирлата олмай қолади. Оғрик санчиксимон бўлиб, кўпинча бир томонда кузатилади. У баъзан бош, елка, кўкрак ва қуракка ҳам тарқалиши мумкин.

ЦЕРВИЦИТ — бачадон бўйинининг яллиғланиши. Гонококк, стафилококк, стрептококк, ичак таёқчаси ёки трихомонадаларнинг кин орқали бачадонга кириши оқибатида рўй беради. Қасаллик ўтқир ва сурункали кечади. Белгилари: бел ва қорин пастиди оғрик, бачадон бўйинидан шиллик, окчил ажралади.

ЦЕРЕБЕЛЛИТ — миячаниннн яллиғланиши. Бунда беморнинг мувозанати йўқолиб, боши қаттиқ оғрийди ва айланади. Нутқи ҳам ўзгариб, сўзларни хижжалаб талаффуз қилади. Баъзан кўрув нерви зарарланиши, кўриш қобилияти сусайиши ҳам мумкин.

ЦЕРЕБРАСТЕНИЯ — бош миянинг-шикастланиши натижасида руҳий фаолиятнинг айнаши; кўпроқ бош миянинг органик касалликларида кузатилади. Белгилари: бош оғрийди, айланади, хотира сусаяди ва б.

ЦЕРЕБРОПСИХОЗ — фикрлаш қобилиятининг бузилиши; бош миядаги касалликлар сабаб бўлади.

ЦЕРЕБРОСКЛЕРОЗ — бош мия тўқимаси склерози. Бунда нерв системасининг алоҳида вируслар кўзгатадиган касалликларида, баъзан энцефа-

литларда ҳалок бўлган тўқима ўрнига невроглия «ямоқлар» ҳосил бўлади ва зарарланган сатҳга қараб турли босқичда органик неврологик белгилар рўй беради.

ЦЕРУЛОПЛАЗМИН — таркибида мис бўлган, кўк рангли гликопротеин; сүтэмизувчи ҳайвонларнинг кон плазмасида топилади. Ц. мис сакловчи ва уни ташувчи оксил бўлиб, мис тутувчи ферментлар алмашинувида муҳим роль ўйнайди.

ЦЕСТОДОЗАЛАР — одам ва ҳайвонларда гелиминтлар — цестодалар кўзгатадиган инвазион касалликлар. Ц. дан ценуроз, эхинококкоз, цистицеркоз кўпроқ тарқалган бўлиб, улар ҳаёт учун анча хавфлидир.

ЦЕФАЛГИЯ — к. *Бош оғриғи*.

ЦЕФАЛИТ — бош мия тўқимасининг яллиғланиши; вируслар кўзгатадиган энцефалитлар, шикастланиш, турли юқумли касалликлар асорати сифатида кузатилади.

ЦЕФАЛОМЕТРИЯ — ҳомила бошининг ўлчамларини рентгенда аниқлаш; ҳомиладор аёлнинг чаноғи тор бўлганда, унинг эсон-омон кутулиб олишини таъминлаш мақсадида қилинади. Ҳозир Ц. ўрнига ультратовуш ёрдамида текшириш қўлланилади.

ЦЕФАЛОСПОРИОЗ — турли хил паразит замбуруғлар кўзгатадиган микоз. Касалликда тери, шиллик пардалар, тирноқ, баъзан ички органлар ҳам зарарланади.

ЦЕФАЛОЦЕЛЕ — калла-мия чурраси; унинг ичида мия моддаси ёки пардаси бўлади.

ЦИАНОЗ — кон кислородга тўйинмаслиги натижасида тери ва шиллик парданинг кўкимтир тусга кириши, мўматалок бўлиб кетиши.

ЦИКЛИК НУКЛЕОТИДЛАР — нуклеозид трифосфатлардан аденилатциклаза, гуанилатциклаза ферментлари таъсирида пирозинфосфат ажралиб, рибозанинг 3', 5'-углерод атомлари фосфатэфир боғлари орқали ҳалқа (цикл) ҳосил қилиб бириктиришдан келиб чиққан маҳсулотлар. Ц. н. нинг энг муҳим вақили 3', 5'-циклик аденозинмонофосфат (ц АМФ) АТФ дан аденилатциклаза ферменти таъсирида ҳосил бўлади ва Ц. н. фосфадэстераза томонидан АМФ гача парчланади. Ц. н. нинг хужайра ичидаги концентрациясини аниқлаш гормонлар, фармакологик препаратлар таъсирини назорат қилишда тиббиётда аҳамиятга эга.

ЦИКЛИТ — кўз томирли пардаси киприксимон таначасининг яллиғланиши. Касалликка шамоллаш, ревматизм, токсоплазмоз ва б. сабаб бўлади. Кўз соққаси лўқиллаб оғрийди. Тез даволанмаса, кўз кўр бўлиб қолиши мумкин.

ЦИКЛОГРАФИЯ — циклик ҳаракатларни текшириш усули. Тананинг характерли айрим нукталарини бир ёки бир неча ҳаракат циклларида теширишга асосланган.

ЦИКЛОДИАТЕРИЯ — киприксимон тана соққасида склерани диатермокоагуляция қилиш. Бу операция глаукомада суяқсимон суяқликнинг ажралишини камайтириш мақсадида ўтказилади.

ЦИКЛОГИЯ — туғма нуқсон; одатдаги икки кўз ўрнига пешонанинг қок ўртасида чала ташкил топган битта кўз бўлиши. Жуда кам учрайди.

ЦИКЛОПЛЕГИЯ — кўз киприксимон таначасининг касалланиши натижасида аккомодациянинг бузилиши. Циляр мускулнинг сунъий йўл б-н

(мас., атропин томизилганда) фалажланиши сабаб бўлади.

ЦИКЛОСОМИЯ — к. *Циклотимия*.

ЦИКЛОТИМИЯ — маниакал-депрессив психознинг энгил хили; бунда маниакал ҳолат жиндек кўзгалиш б-н кечсада, депрессия фазасида кайфият бир оз сусайган, ҳаракат хийла чегараланган, ақлий меҳнат пайсанган бўлади. Ц. да беморнинг меҳнат қобилияти сақланади, гипомания фазасида эса бемор ҳатто унумлироқ ишлайди. Бу ҳолат соматиқ белгилар б-н кечгани учун соматиқ циклотимия ёки циклосомия деб ҳам юритилади.

ЦИКЛОФОРИЯ — кўз соққасининг ўз ўқи атрофида бурилиши. Кўз соққаси юқори ярми сатҳининг қай томонга бурилишига қараб инциклофория (ичга бурилиш) ва эксциклофория (ташқарига бурилиш) фарк қилинади.

ЦИЛИНДРАР, сийдик цилиндрлари — буйрак каналчаларининг айрим қисмларидан «қолиқини» олгандек цилиндр шаклига кириб қолган сийдик чўқмаси элементлари. Ц. нинг таркибига кўра бир неча турлари фарк қилинади.

ЦИЛИНДРОМА — сўлак, кўз ёши ва сүт безлари, бронхлар, кизилўнғач, ичак ва бачадон бўйи шиллик пардаси эпителийларидан ривожланган хавфли ўсма. Тугунча шаклида бўлиб, секин ўсади, кон оқими орқали организмга тарқалади.

ЦИЛИНДРОСКИАСКОПИЯ — кўз нур синдириш қобилиятининг бир тури — астигматизмни цилиндр линзалар қўйиб аниқлаш усули. Ц.да кўзнинг астигматик асосий меридианлари ва уларга лойиқ цилиндр ҳамда сферик кўзойнақларнинг нур синдириш кучи аниқланади ва натижага қараб тегишли икки хил линза қўйилмасидан иборат кўзойнақ ёзиб берилади.

ЦИЛИНДРУРИЯ — сийдик б-н сийдик цилиндрларининг чиқиши.

ЦИМЕТИДИН (син.: цинамет, беломет ва б.) — H₂-рецепторларни блокловчи антигистамин дори; асосий таъсири меъда шираси ажралишини камайтиришдан иборат. Ц. меъда ва ўи икки бармоқ ичак яраси касаллиги ва гиперацид гастритларни даволашда ишлатилади.

ЦИНГА — к. *Лавша*.

ЦИРКУЛЯТОР — кон айланишининг бузилиши б-н боғлиқ бўлган ҳодиса.

ЦИРРОЗ — бириктирувчи тўқиманинг зўр бериб ўсиши оқибатида организм бужмайиши ва шаклининг ўзгариши. «Ц.» термини склерознинг синоними сифатида ҳам ишлатилади.

ЦИРРОЗ-РАК — жигар раки; йирик тугун пайдо қилмасдан цирроз тарзида кечади. Жигар раки ва циррозига хос аломатлар: метеоризм, кон қушиш, қорнида оғриқ ва сув йиғилиши, талок катталашиши, қорин деворидаги тери ости веналарининг кенгайиши, бемор аҳволининг оғирлашиши ва б. кузатилади.

ЦИСТАДЕНОКАРЦИНОМА — кўлдига тухумдонда киста ҳосил қиладиган эпителиал хавфли ўсмаларнинг умумий номи.

ЦИСТАЯГИЯ — қовуқда яллиғланиш аломатлари бўлмай, тез-тез ва оғирлиқ ейтиши.

ЦИСТЕНИН, Цис — организмда олтингугурт алмашинувининг марказий компоненти бўлган олтингугурт тутувчи аминкислота. Ҳамма оксиллар ва глутатон таркибига кирилади.

ЦИСТИН, дицистен — таркибидаги сульфидрил гуруҳлар (—SH) нинг дисульфидга

оксидланиши натижасида иккита цистеиндан ҳосил бўлган димер. Оксилларда дисульфид кўприги Ц. молекулаларидан келиб чиқса ҳам, у деярли доимо пептид занжирга цистин шаклида қиради.

ЦИСТИНОЗ (Абдергальден — Кауфман — Линьяк синдроми) — аминокислота — цистин алмашинувнинг бузилиши натижасида келиб чиқадиган ирсий касаллик; бунда кўмик ретикуляр хужайраларида, жигар, талок, лимфа тугунлари, кўз пардаси хужайларида цистин кристаллари кўп тўпланади. Ц.да бўй ўсиши сусаяди, суяқларда рахитга хос ўзгаришлар, кўришнинг айниши, сийдикда аминокислота ва глюкоза микдорининг ортиши, қонда фосфорнинг камайиши, камқонлик белгилари кузатилади. Наслдан-наслга рецессив типда ўтади.

ЦИСТИНУРИЯ — ирсий касаллик; организмда аминокислоталар: цистин, лизин, аргинин, орнитин алмашинувнинг издан чиқиси сабаб бўлади, бунда шу аминокислоталарнинг буйрак каналчаларида қайта сўрилиши бузилади ва сийдикда улар микдори ортади. Пиелит, пиелонефрит, сийдик-тош касаллиги, гастрит ва яра касаллиги, шунингдек холепатия кузатилади. Наслдан-наслга аутосом-рецессив типда ўтади.

ЦИСТИТ — ковуқнинг яллиғланиши. Қовуққа турли инфекциялар тушиши оқибатида рўй беради; касалликнинг асосий белгиси бемор тез-тез (ҳар 10—15 минутда) сияди, сийгандан оғрик сезади; оғрик айниқса сийгиси қистаганда ва сийгандан кейин зўрайиб, ловуллаш, ачишиш пайдо бўлади. Баъзан сийдикда қон ва йиринг бўлиши мумкин. Касалликнинг ўткир даврида олди олинмаси сурункали тус олади.

ЦИСТОАДЕНОМА, аденоцистома, киста денема — тухумдоннинг киста ҳосил қилишига мойил эпителиал хавфсиз ўсмаларининг умумий номи.

ЦИСТОАДЕНОФИБРОМА, цистофиброма — тухумдон эпителиysi ва кистали бўшлиқларидан тузилган хавфсиз ўсма.

ЦИСТОГРАФИЯ — ковуқнинг турли касалликларида (хавфсиз ва хавфли ўсма, сил, тош келиши) пайдо бўладиган ўзгаришларни унга тоза ҳаво, кислород (пневмоцистография) ёки контраст моддалар юбориб рентгенологик текшириш усули. У ковуқнинг қисқариши фаолиятини аниқлашга ҳам имкон беради.

ЦИСТОИЛЕОПЛАСТИКА — пластик операция. Ингичка ичакнинг бир қисмини кесиб олиб, ундан сунъий ковуқ ясаш.

ЦИСТОЛИТИАЗ — ковуқда тош бўлиши б-н кечадиган касаллик; тош кўпинча буйракдан сийдик йўли орқали ковуққа тушиб, туриб қолади. Баъзан ковуқ касалликлари ёки простатитда ҳам кузатилади. Тош кичик бўлиб, сийдик чиқариш канали тешигида туриб қолса, ишури явж олади. Бунда бемор сийишга қийналади, ковуқ усти қаттиқ оғриб, у оралик ва олатга таркалади. Тош қатта бўлганда сийиш охирлаганида оғрик кучаяди.

ЦИСТОЛИТОТРИПСИЯ — ковуқдаги тошларни махсус асбоб — литотриптор б-н майдалаб олиш.

ЦИСТОМЕТРИЯ — ковуқнинг сийдик б-н тўлиши ва бўшаши пайтида унинг ички босимини ўлчаш; асосан цистометрдан фойдаланилади. Ц. да ковуқнинг ишлаш қобилияти аниқланади.

ЦИСТОСКОПИЯ — ковуқ шиллик қаватини махсус асбоб — цистоскоп ёрдамида текшириш.

ЦИСТОСПАЗМ — ковуқ силлик мускулларининг қисқариши; оғрикка сабаб бўлади.

ЦИСТОТОМИЯ — ковуқни кесиб, ичини очиб. Қовуқда тош пайдо бўлганда ва унинг бошқа касалликлари (рак, полип, яра ва б.)да, эркакларда простата беzi аденомаси ва ракида, сийдик йўли яллиғланиши натижасида чандик ҳосил бўлиб, ундан сийдик ўтмай қолганда қилинадиган операция.

ЦИСТОЦЕЛЕ — кин олд деворининг тушиши натижасида ковуқ бўйни ва сийдик-қовуқ учбурчагининг ўз ўрнидан пастга қараб силжиши.

ЦИТОБЛАСТОМА, меристома — келиб чиқishi номаълум этилган хужайралардан тузилган ўсмаларнинг умумий номи.

ЦИТОГЕНЕТИКА — генетиканинг ирсият қонуниятларини хужайра (асосан хромосомалар) даражасида ўрганувчи бир соҳаси. Ирсиятнинг хромосомалар назарияси цитогенетиканинг назарий асосидир. Цитогенетик текширишлар кўпгина ирсий касалликларнинг олдини олиш ва даволашда муҳим.

ЦИТОЗИН — 6-амино 2-оксипиримидин, пирамидин асоси. ДНК ва РНК таркибига цитидин нуклеотид шаклида қиради.

ЦИТОКИМЕ — цитологиянинг бир бўлими; хужайра ва тузилмаларининг кимёвий таркибини ўрланади. Ц. хужайра тузилмаларидаги аминокислоталар, оксил, нуклеин кислоталар, углеводлар ва липидларни, ферментлар фаоллигини аниқлайди.

ЦИТОКИНИНЛАР, кининлар — хужайра бўлиниши ва умуман ўсимликларда моддалар алмашинуви, хусусан РНК ва оксиллар синтезини тезлатадиган гормонлар. Кимёвий томондан Ц. аденин унумидир. Бошқа ўсимлик гормонлари (гиббереллинлар ва ауксинлар) б-н бирга ўсимликларга ташқи муҳит (мас., нур) таъсирининг воситачиси бўлади. Ц. нинг энг муҳим вакиллари кинетин ва зеатиндир.

ЦИТОЛИЗ — хужайраларнинг емирилиши.

ЦИТОЛОГИЯ — хужайра ҳақидаги фан. Ўсимлик ва ҳайвон хужайраларининг тузилиши ҳамда функцияларини ўрланади. У ўсимликлар гистологияси, анатомияси, физиология, генетика, биокимё, микробиология ва б. фанлар б-н узвий боғланган.

ЦИТОМЕГАЛИЯ — вируслар кўзғатадиган юкумли касаллик; бунда кўпинча сўлак безлари зарарланиб, тўқималарда ҳаддан ташқари қатта — гигант хужайралар пайдо бўлади. Касаллик асосан эмадиган болаларда учрайди.

ЦИТОМЕМБРАНА — хужайра ичидаги мембрана; калинлиги 7—10 нм, оксил ва липидлар комплексидан ташкил топган. Ц. 40 % га яқин липидлар, 60 % оксиллар, 5—10 % углеводлардан иборат. Ц. да липидлар биомолекуляр парда шаклида мембрана марказида, оксил молекулалари эса мембрананинг ташқи томонида жойлашади.

ЦИТОМОРФОЛОГИЯ — цитологиянинг бир бўлими. Хужайра ва унинг таркибий қисмлари тузилишини ўрланади.

ЦИТОПАТОЛОГИЯ — патоморфологиянинг бир

бўлими. Хужайраларнинг патологик ҳолатини, мас., ядронинг бужмайиши (кариопикноз), ядро қисмларининг парчаланиши (кариорексиз), ядро элементларининг эриши (кариолизис) ва б.ни ўрганади.

ЦИТОПЛАЗМА — ҳайвонлар ва ўсимликлар хужайралари протоплазмасининг ядросиз қисми. Ц. гиалоплазма, хужайра органеллари ва кинетикаларидан тузилган.

ЦИТОСПЕКТРОФОТОМЕТРИЯ — хужайрадаги моддаларни ёруғлик нури спектрларини турлича ютишига асосланиши ўрганиш усули. Ц. турли функциялардаги хужайранинг цитокимёвий тузилишини ва уларнинг метаболик жараёндаги аҳамиятини аниқлайди.

ЦИТОСТАТИК МОДДАЛАР — хужайралар бўлинишини тўхтатувчи дорилар; асосан хавфли ўсмаларни даволашда ишлатилади. Ц. м. га новэмбихин, метотрексат, винбластин ва б. кирди.

ЦИТОТОКСИК МОДДАЛАР — хужайраларга захарли таъсир этиб, уларни шикастлангандиган ёки емирадиган моддалар; асосан хавфли ўсмаларни даволашда ишлатилади.

ЦИТОТОКСИН — хужайраларга захарли таъсир кўрсатадиган моддаларнинг умумий номи.

ЦИТОФИЗИОЛОГИЯ — цитологиянинг бир бўлими; хужайралар ва уларнинг тузилмалари ҳамда физиологик ҳолатини ўрганади.

ЦИТОХРОМЛАР — хужайрада парчаларга

боғланган оксидловчи-қайтарувчи темир тутувчи гем протейнлар туркуми. Ц. нафас олиш, энергия алмашинуви, фотосинтез жараёнларида темир атоми валентлигининг қайталама ўзгариши асосида электрон берувчи (донор) ва электрон қабул қилувчи (акцептор) сифатида иштирок этади. Тузилиши ва нур ютиш спектрларига қараб Ц. уч асосий туркум: а, в, с гуруҳларга бўлинади, уларга 30 га яқин алоҳида вакиллар кирди. Ц. нинг уччала туркуми ҳам митохондрияларда мавжуд бўлиб, нафас олиш занжирининг зарур компоненти ҳисобланади.

ЦИТОХРОМОКСИДАЗА — электрон транспорт занжирининг охириги аъзоси. Цитохром а/а₃ комплекси б-н бир хил. Ц. одатда кислород б-н реакцияга киришади, аммо цианид ва карбон (II)-оксид томонидан ингибириланади. Таркибида темир ва мис бўлган фермент.

ЦИТРАТ КИСЛОТА, лимон қислота — 6 углерод атомли уч карбонат окси қислота. Моддалар алмашинувининг асосий оралик маҳсулоти. Уч карбон кислоталар циклининг бошланғич нуктаси.

ЦОВЪЯНОВ ҚҮЛ УСУЛИ — туғруқ чоғидаги махсус доячилик усули; асосан бола думбаси ёки оёғи (ёки ҳам оёғи, ҳам думбаси) б-н келганда қўлланилади.

ЦУЦУГАМУШИ — риккетсиялар қўзғатадиган, табиий ўчоқли ўткир юкумли касаллик; ёввойи кемирувчилар, каналар чакқанда юқади ва тўсатдан ҳарорат кўтарилиши, тошма тошиши, лимфаденит б-н ўтади.

Ч

ЧАДДОҚ РЕФЛЕКСИ — ташқи тўпиқнинг пастини тирналганда бош бармоқнинг олдинга қараб эгилиши. Бу ихтиёрий ҳаракат йўлининг фалажланганлигидан дололат беради.

ЧАЙНАШ — овқатни оғиз бўшлиғида ишлаш. Ч.да овқат тишланади, эзиб майдаланади, сўнгра ютилади. Чайнов мускуллари қисқарганда пастки жағ юқори жағга нисбатан ҳаракатланади, юқори ва пастки тишлар бир-бирига тегиб, овқатни эзиб, кесиб, майдалаб беради. Овқат сўлак б-н ҳўлланиб, юмшаб, ютиш учун қулай ҳолга келади.

ЧАЙҚАЛИШ, силқиниш — турли зарбалар, механик таъсиротлар натижасида юмшоқ тўқима ва органларнинг енгил, ёпиқ шикастланиши. Бунда ўша тўқима ва органларда сезиларли морфологик ўзгаришлар кузатилмайди. Ч. кўпинча бош мия, орқа мия, шунингдек кўкрак бўшлиғидаги органларда рўй беради.

ЧАКАНДА — бута ёки дарахтча. Меваси ишлатилади. Таркибида С, Е, F, В₁ ва В₂ витаминлар, каротин, ёғ, флавоноидлар ва б. моддалар бор. Мойи зарарланган шиллик парда, меъда-ичак ярасини даволашда ичилади, яра-чақа ва куйган жойни, бачадон кини ярасини даволашда яраларга суртилади.

ЧАҚҚА — бошнинг икки ёнбоши. Чаққа соҳасига мос келади.

ЧАҚҚА ЧУҚУРЧАСИ — чаққа соҳасидаги жуфт чуқурча; орқа ва юқоридан чакқанинг пастки чизиғи, олдиндан ёнок суяги, пастдан понасимон суякнинг катта қаноти б-н чегараланган. Чуқурчани шу номли чайнов мускули тўлдириб туради.

ЧАҚЛИН СИМПТОМИ — 1) *сколиоз* касаллигида умуртқа поғонасининг ўнг ёки чап томонга туртиб чиққан (дўппайган) қисмида мускуллар ёстиқчаси бўлиши; 2) тизза бўғимини ёзган вақтда сон сербар мускулининг ички қисми бир оз кичрайса (атрофия), тикувчи мускули аниқ туртиб чиқади. Буни тизза бўғимлараро тоғайининг шикастланиш белгиларидан бири деб ҳисоблаш мумкин.

ЧАЛА ТУҒИЛГАН БОЛА — муддатидан олдин, яъни ҳомиладорликнинг 28—37 хафтасида туғилган бола; унинг вазни 1000—2500 г, бўйи 45 см атрофида бўлади. Ч. т. б. нинг гавда қисмлари бир-бирига мутаносиб бўлмайди: оёқлари ва бўйни қалта, қалласи нисбатан катта, қулок супралари эса қаллага ёпишган, териси юка, буришган ва майин тук б-н қопланган бўлади.

ЧАНГ — газ мухитида муаллақ ҳолатда турувчи майда каттик зарралардан ташкил топган дисперс система. Аэрозолнинг бир тури. Ч. ҳаво орқали ўпкага киради (чанг зарралари канчалик майда бўлса, ўпкада шунчалик чуқур жойлашади ва узок туради). Ч. заррачалари кимёвий моддалар б-н кимёвий ва фотокимёвий реакцияга киришиб, ҳаво тиниқлигини бузади. Қуёшнинг ультратраби-нафша нурларини кескин камайтиради. Табиатда космик, биологик, вулкон, тупрок, ўсимлик ва б. бир канча хил чанглар мавжуд.

ЧАНГ ЮТГИЧ — атроф мухит ифлосланишининг олдини олиш мақсадида sanoat корхоналарининг ҳавога чиқарган чангини тутиб қоладиган қурил-ма.

ЧАНГЛАГИЧ — кукун ҳолидаги моддаларни бир-ор юзага бир текисда тушадиган қилиб чанглаш учун ишлатиладиган аппарат. Ч. дезинфекция аппарати сифатида ишлатилади. Кичик бинолар, мебеллар ва б.ни дезинфекция (дезинсекция) қилишда қўлда кўтариб юрадиган Ч. (портатив Ч.) дан фойдаланилади. Поршенли ва вентиляторли Ч.лар ишлаб чиқарилади.

ЧАНГЛАШ (дезинсекцияда) — дезинсекция усули. Ҳашаротлар тўпланган ёки уруғ қўйган жойга кукунсимон инсектицидларни чанглатгичлар ёрдамида сепиш. Препаратлар яхши сочили-диган ва шамолда кам тўзғийдиган бўлиши керак.

ЧАНДИК — тери, шиллик парда, орган ёки тўқиманинг жароҳатланган, патологик жараёнга учраган қисмининг ўрнида ҳосил бўлган бириктирувчи тўқима. Кўпинча куйган, совуқ урган ва жароҳатланган жойда пайдо бўлади. Аста-секин сўрилиб, ўрни деярли билинмайдиган атрофияланувчи Ч. ҳамда тери сатҳидан кўтари-либ турадиган гипертрофик Ч. фарқ қилинади. Ч. бўйин, қўл-оёқда бўлса, улар ҳаракатини чекаб қўйиши мумкин, бу ҳолат *контрактура* деб аталади.

ЧАНДИҚЛАНИШ — грануляцион тўқималар етилиб, чандик ҳосил бўлиш жараёни. Бунда томирлар ва ҳужайра элементлари сони камайиб, кадоклар ва коллаген толараш шаклланади.

ЧАНОҚ — скелетнинг бир қисми. Икки ёнбошдан чанок суяклари, орқа томондан думгаза ва дум суякларининг бойламлар, тоғайлар орқали ўзаро қўшилишидан ҳосил бўлади. Оёқ учун таянч ҳисобланиб, чанок бўшлиғида жойлашган орган-ларни ташки мухит таъсиридан сақлайди. Катта ва кичик Ч. фарқ қилинади.

ЧАНОҚ БЎШЛИГИ — икки ёнбошдан чанок суяклари, орқа томондан думгаза ва дум суякларининг бойламлар, тоғайлар ёрдамида ўзаро қўшилишидан пайдо бўлган бўшлик. У катта ва кичик бўшлиқларга ажралган. Катта Ч. б. қорин бўшлиғининг давомидир. Эраклар кичик чанок бўшлиғида тўғри ичак, ковуқ, уруғ тизимчаси ва простата бези; аёлларда тўғри ичак, ковуқ, бачадон, қин ва тухумдон жойлашган. Аёл-лар Ч. б. кенг ва калта бўлиб, бу ҳолат уларнинг туғишига алоқадордир.

ЧАНҚАШ, т а ш н а л и к — организмда сув тан-қислиги туфайли унга эҳтиёж сезиш; физиологик ҳолат. Организмга етарли микдорда сув тушма-ганда, турли хил тузлар (мас., ош тузи) кўплаб истеъмол қилинганда ёки кўп микдорда сув йўқотилганда (мас., каттик терлаш натижасида, сийдик ҳайдовчи дорилар таъсирида ва б.) киши

чанқайди. Бунда оғиз ва томоқ шиллик пардаси қуриydi, бу ҳолат оғиз ва томоқни сув б-н чай-ганда, миркиб сув ичганда бутунлай йўқолади.

ЧАПАҚАЙЛИК — ирсиятга боғлиқ ҳолат; бунда баъзи максалда мувофиқ ҳаракатларни бажаришда кўпроқ чап қўл ишлатилади. Чапақай-ларда бош мианинг ўнг яримшари функцияси чап яримшари функциясидан устун туради. Ўнақай-лик ва Ч. ни аниқлаш невропатологияда муҳим аҳамиятга эга.

ЧАРВИ — ички (висцераль) қорин пардасидаги кенг ва узун бурама қават. Пардалар орасида ёғ тўқималари, лимфа тугунлари ва кон томирлар жойлашган. Катта ва кичик Ч. бор. Кат-та Ч. қорин лардасининг иккита олдинги ва иккита орқа варақларидан таркиб топган. Ки-чик Ч. жигарни меъда ва ўн икки бармоқ ичан б-н туташтириб туради. Ч. ичакларни олд то-мондан фартук каби беркитиб, ташки мухит таъсиридан ҳимоя қилади ва қорин бўшлиғидаги ҳароратни сақлайди.

ЧАРЛИН СИНДРОМИ — кўз соққасида ва бу-руннинг шу томондаги ярмида кечаси каттик оғрик хуружи бўлиши. Оғрик зўридан бемор ухлай олмайд, ўтириб чиқади. Қасалликда кўз кизариб, ёшланиб, бир оз салқиб туради. Бу синдром қандли диабет, грипп, безгадка кузатила-ди.

ЧАРЧАШ — жисмоний ёки ақлий меҳнат қилиш натижасида организм иш қобилиятининг вақ-тинча пасайишига олиб келадиган функционал ҳолат. Ўта ва сурункали Ч. фарқ қилинади. Ўта Ч. зўр бериб жисмоний меҳнат қилиш натижасида рўй беради. Сурункали Ч. турли функционал системалар ва бутун организмдаги ўзгаришларнинг ойлар ва йиллар давомида тўлиқ тикланмаслиги б-н боғлиқ. Меҳнат қилишда иштирок этадиган мускул гуруҳларининг ҳажмига қараб Ч.нинг локал, регионал ва глобал турлари фарқланади. Спортда глобал Ч. кузатилади.

ЧАҚАЛОҚ — туғилгандан бошлаб 28 кунлиқга-ча бўлган бола. Унда ҳаёт учун зарур дастлабки кўникмалар (нафас олиш, эмish ва х. к.) бўлади.

ЧАҚАЛОҚЛАР АФТАСИ, Б е д н а р а ф т а с и — чақалоқлар каттик танглай шиллик пар-дасида пайдо бўладиган юмалок, тарикдек катта-ликдаги ярачалар. Қоклар кўзгатади ва бир қарашда дифтерияда учрайдиган ярачалар ўхшаб кетади. Бошқа турдаги қасаллик кўзгатувчи микроблар тушганда ярачалар катталашиб, усти фибрин моддаси б-н қопланади.

ЧАҚАЛОҚЛАР БЛЕННОРЕЯСИ — чақалоқ туғилганидан 2—3 кун кейин пайдо бўладиган бленнорея. Одатда бола сўзак б-н қасаланган онанинг туғрук йўлидан ўтаётганда зарарланиши натижасида келиб чиқади.

ЧАҚАЛОҚЛАР ЭНЦЕФАЛОМИОКАРДИТИ — чақалоқларда учрайдиган Қоксаки қасаллиги-нинг бир хили; энцефалит ёки менингоэнцефалит белгилари тез авж олиб, юракдаги етишмовчилик кундан-кун рўй-рост намоён бўлиб боради.

ЧАҚАЛОҚЛАР ЭРИТЕМАСИ — терининг кип-қизариб қолиши; баъзан билинар-билинмас кўкимтир бўлиб туради. Бир неча соатдан тортиб, 2—3 кунгача сақланади, сўнгра тери майда-

майда, гоҳо йирик пўст ташлайди. Бу қўл кафти ва оёқ панжаларида кўзга яққол ташланади.

ЧАҚАЛОҚЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ — туғруқхонада ҳар бир чақалок учун тутилидиган ҳисобга олиш ҳужжати; унда чақалокнинг жисмоний ривожланиши, соғлигининг аҳволи, даволаш ва касалликларнинг олдини олиш юзасидан ўтказилган тадбирлар қайд қилиб борилади.

ЧАҚАЛОҚЛАРНИНГ ҚУСИШИ — чақалок меъдаси ҳажми жиҳатидан кичик бўлиб, боланинг тўйганлик ҳисси яхши ривожланмаганлиги сабабли у кўп эмиб қўйганида ортиқча сутни қусиб юбориши.

ЧОМБЕРЛЕН СИМПТОМИ — касал аввал ўнг, сўнгра чап оёғида тик турганда рентгенда кўриладиган қов бўғимини ташкил этган қисмларнинг ўз ўрнидан силжиши. Бу думғаза-ёнбош бўғимида касаллик борлигидан далолат беради.

ЧЕРНИ СИМПТОМИ — болалар хорейсида кузатиладиган белги. Бемор нафас олаётганида диафрагма кўтарилиб, қорин мускуллари ичига тортилади.

ЧЕЧАҚ — юқумли касаллик. Икки тури: *чинчечак* ва *сувчечак* фарқ қилинади.

ЧЕЧАҚҚА ҚАРШИ ЭМЛАШ — чинчечакка қарши фаол иммунизация ҳосил қилиш мақсадида қуруқ чечак вакцинаси ҳамда чечак вакцинаси б-н қайта эмланган донор қонидан олинган иммунологлобулин б-н эмлаш. Дастлаб 1—2 ёшда, қайта 8 ва 16 ёшда эмланади. Биринчи бўлиб инглиз шифокори Э. Женнер тақлиф этган.

ЧИДАМЛИЛИК — организмнинг юқори иш қобилиятини узоқ вақт сақлаш ва чарчашга қаршилиқни кучайтириш. Спортчилар махсус машқларни мунтазам бажариши натижасида Ч. ривожланади.

ЧИКУНГУНЬЯ — арбовируслар кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик; тропик чивин орқали юқадиган иситма гуруҳига киради. Қасалликда бўғимлар қаттиқ оғриydi, икки босқичли иситма тутиб, унинг иккинчи босқичида макулопапулэз тарзидаги тошмалар тошади ва чуқур ўзгаришлар рўй беради.

ЧИЛЛАШИР, с п р у — ичакда глюкоза, ёғ ва витаминлар сўрилишининг бузилиши, тўхтовсиз ич кетиши, анемия, афталарнинг пайдо бўлиши б-н кечадиган (сабаби номаълум) сурункали касаллик; асосан тропик ва субтропик иқлимли мамлакатларда тарқалган.

ЧИНИҚТИРИШ (т и б б и ё т д а) — организмнинг шоулай иқлим шaroитлари (ҳавонинг паст ва юқори ҳарорати, паст атмосфера босими ва б.) таъсирга чидамини ошириш. Бирор оми (совук, иссиқ ва б.)нинг мунтазам, кўп марта таъсир этиши ва улар дозасини ошира бориш йўли б-н Ч. га эришилади.

ЧИНЧЕЧАҚ — поксвируслар оиласига мансуб вируслар кўзгатадиган ўта хавфли ўткир юқумли касаллик. Вирус ҳаво томчилари орқали ўтади. Қасаллик одатда тўсатдан бошланади, эт увишиб, ҳарорат кўтарилади, беморнинг боши оғриydi, кўнгли айниб, қайт қилади, бели ва оёғида оғрик пайдо бўлади, у алахлаши ва ҳушдан кетиши мумкин. Шу даврда унинг баданига теридан бир

оз кўтарилиб турувчи тошма (папула) тошади. Кейинчалик папулалардан пуфакчалар (везикула) ҳосил бўлади ва улар йиринг бойлайди (пустула). Бора-бора йирингли тошмалар қуриб, қорақўтир ҳосил бўлади. Улар тушиб кетгач ўрнида чандик қолади. Ч. карантин шарт-шароити белгиланадиган касалликдир. Ҳозир у бизда тугатилган.

ЧИПҚОН, ф у н у к у л — соч халтачаси (фолликула) ва атрофидagi ёғ беzi ҳамда тўқималарининг ўткир йирингли некротик яллиғланиши. Стафилококлар кўзгатади. Терида ёғ ва тер ажралишининг кучайиши, авитаминоз, моддалар алмашинувининг бузилиши, тозаликка риоя қилмаслик, терининг тирналиши, чақаланиши Ч. га сабаб бўлади. Ч. терининг туқли қисмига, кўпинча бўйин (энса соҳаси), юз, бел, думба, сон ва б. ерларга чиқади.

ЧИРИШ — таркибида азот бўлган органик бирикмалар (асосан оксиллар)нинг микроорганизмлар томонидан парчаланиши. Табиатда моддалар алмашинувида аҳамиятга эга. Ч. жараёнида аэроб, факультатив ва облигат анаэроб бактериялар иштирок этади. Оксилни парчаловчи (протеолитик) ферментлар ёрдамида микроорганизмлар оксилни аминокислоталарга парчалаydi. Одам ва ҳайвонларда Ч. жараёни асосан ичакда кечади. Ч. маҳсулотлари жигарда зарарсизланади ва қисман буйрак орқали ташқарига чиқади.

ЧОВ — қорин деворининг олдинги пастки қисми б-н сон ўртасидаги жуфт ўйиқча.

ЧОВ БУРМАСИ — чов бойламига параллел жойлашган тери ва тери ости ёғ қаватидан иборат бурма. Чов соҳаси б-н соннинг олдинги юзаси чегарасида жойлашган. Катта ёшдаги ва семиз одамларда, кўп фарзанд кўрган аёлларда яхши ривожланган.

ЧОВ КАНАЛИ — чов соҳасида, қорин сербар мускуллари бағрида ҳосил бўлган ёрик. Ундан эркакларда уруғ тизимчаси, аёлларда эса бақадоннинг юмалок бойлами ўтади. Ч. к. қорин деворининг заиф қисми бўлиб, қорин бўшлиғида босим ошганда (айниқса аёлларда дард тутганрда) чурра вужудга келади.

ЧОВ СОҲАСИ — қорин деворининг пастки қисми; пастдан чов бойлами, ичкаридан қорин тўғри мускулининг ташки қирраси ва юқоридан ёнбош суягининг олдинги тепа ўсиғидан қориннинг тўғри мускулига қараб ўтказилган горизонтал чизик б-н чегараланади. Бу соҳада *чов канали* бўлади.

ЧОВ ЧУҚУРЧАЛАРИ — қорин олд деворининг ички юзасида жойлашган жуфт чуқурча. Уларнинг бири ички ва ташқи киндик бурмалари орасида бўлса, иккинчиси ташқи киндик бурмасининг латерал (ташқи) томонидадир. Унда чов каналининг ички ҳалқаси жойлашган.

ЧОК — 1) а н а т о м и я д а — калла суякларининг (пастки жағ, эшитув, тил ости суякларидан ташқари) ўзаро бирикши; 2) ж а р р о ҳ л и к д а — операция вақтида қесилган ёки жароҳатланиш оқибатида ажралган тўқима четларини бириктириш усули. Бунда қоқлаш материаллари (ипак, лавсан, капрон, дэксон, тантал, кетгут ёки полимерлардан тайёрланган биологик инерт иплар)дан фойдаланиб, нина б-н қўлда ёки тикувчи аппаратларда Ч. солинади. Тугунали, узлуксиз. «П», «Z» ҳарфлари шаклидаги, сиртмоқсимон ва б. Ч. фарқ қилинади.

ЧУРАЕВ РЕФЛЕКСИ — оёқ кафтига товондан бамоқларга қараб таъсир кўрсатилганда уларнинг букилиши. Бу ихтиёрий ҳаракат йўлларининг зарарланганлик белгисидир.

ЧУРРА — ички органлар ёки улар бир қисмининг табиий тешиқдан Ч. дарвозаси орқали бирор бўшлиққа ички қорин пардаси б-н чиқиши. Бунда бўшлиқни қоплаб турган парда ва терининг бутунлигига путур етмайди. Мия, кўкрак, қорин Ч.лари, Шморль Ч.си ва б. фарқ қилинади. Қорин Ч.сига қирадиган чов, сон, киндик, қориннинг олдинги девори Ч.си, чов-ёрғоқ Ч.си (дабба), операциядан кейин пайдо бўладиган Ч. қўп

учрайди. Диафрагмал Ч., Трейц бойлами тагида пайдо бўладиган Ч. ҳам мавжуд. Ч. туғма ва ҳаётда орттирилган, жойига қайтиб қирадиган ва қирмайдиган, сиқилган ва сиқилмаган бўлади.

ЧҶЛТОК — қўл ёки оёқни кесиб ташлагандан кейин қолган қисми. Бунга шикастланишлар натижасидаги ва туғма Ч.лар ҳам қиради. Нерв толаси ёки бронхлар қесилгандан сўнг қолган қисми ҳам Ч. деб аталади.

Ш

ШАБКҶРЛИК, гемералопия — қоронғида (шом ва тунда) кўз кўриш лаёқатининг бузилиши. Асосан туғма бўлади. Ш.ка кўз тўр пардаси таёқча хужайраларидаги органик ўзгаришлар ёки шу хужайралар таркибидаги кўрув пурпури (родопсин) нинг етишмовчилиги сабаб бўлади. Кўпроқ ўғил болаларда учрайди. Ш.да кўриш майдончаси борган сари торайиб бориб, 45—50 ёшда кўз яхши кўрмай қолади.

ШАВАНИ МИГРЕНИ — доим бош оғриб туриши; кишининг бошига мусибат тушганда ёки у қаттиқ чарчаганда, ёки бош узоқ вақт бирор ҳолатда турганда оғрик зўраяди. Уйқучанлик ёки уйқусизлик б-н ўтади. Мия қаттиқ пардаси ўроксимон ўсигининг оҳаксизланиши сабаб бўлади.

ШАМБЕРГ КАСАЛЛИГИ — гемосидерозлар гуруҳига мансуб дерматоз; келиб чиқиш сабаби номаълум. Бунда тананинг ҳар икки томонида, хусусан болдир, сон, бел, думғак соҳасида, ахён-ахёнда қўл ва юзда телеангиэктазия ва кизил доғлар вужудга келади.

ШАМОЛЛАТИШ, вентиляция (гигиенада) — турли система ва мосламалар ёрдамида тураржой, жамоат уйлари ҳавосини янгилаш, биони шамоллатиш. Табиий Ш.— хоналар ҳавосининг девор тешиқлари, дераза, форточка, фрамуга, эшик орқали ташқаридаги ҳаво т-раси б-н хонадаги ҳаво т-раси фарқи ҳисобига алмашиниши. Сунъий Ш.— махсус қурилмалар (вентиляторлар, компрессорлар, насослар, эжекторлар) ёрдамида бинога тоза ҳаво киритиб, эски ҳавони чиқариб юбориш.

ШАМОЛЛАШ — организм совкотиши натижасида вужудга келадиган респиратор ва б. ўткир касалликларга бевосита сабаб бўладиган омил.

ШАМЧАЛАР, суппозиторийлар — уй ҳароратида қаттиқ, гавда т-расида юмшайдиган ва бирор шакл бериб, улшларга бўлинган дори тури. Ш. доривор модда ва асосдан иборат. Улар ректал, вагинал ва таёқча шаклида бўлади. Ректал Ш. йўғон ичакка, вагинали кинга, таёқчалар сийдик йўли, бурун катаклари ва б. га қўйилади.

ШАНКР — 1) инфекция тушган жонда вужудга келадиган яра ёки эрозия; 2) биполяр Ш.— бир вақтнинг ўзида ҳам жинсий аъзоларда, ҳам терининг бошқа жойларида ривожланмаган қаттиқ шанкр (яна к. *Заж.*).

ШАПОШНИКОВ УСУЛИ — юрак халтаси (перикард)га игна санчиб тешиш усули. Бунда игна учинчи ёки тўртинчи коворга оралиғида тўш суюғининг ўнг ёнидан ёки олтинчи коворга оралиғида тўш суюғининг чап ёнидан санчилади. Юрак халтасининг яллиғланиши касаллигида қўлланилади.

ШАРБАТЛАР — ичишга мўлжалланган ширин таъмли қуюқроқ суюқликлар. Фармацияда суюқ дорилар (дамлама, қайнатма ва аралашма)ни хуштаъм қилиш учун ишлатилади.

ШАРКО — БРИССО СИМПТОМИ — сирингомиелия касаллигида қўл бармоқларининг бир оз салқиб туриши ва уларда анчагина вегетатив ўзгаришлар намоён бўлиши.

ШАРКО ПНЕВМОНИЯСИ — плеврит оқибатида вужудга келган ва ўпка тўқимасида кучли ўзгаришлар содир бўлиши б-н кечадиган сурункали пневмония.

ШАРКО СИМПТОМИ — 1) *тиреотоксикоз*да қўлнинг қалтираши; 2) юз мимика мускуллари периферик фалажга учраган томонидаги қошининг юқорига кўтарилиши ва шу мускул контрактурасида қошининг пастга тушиши; кўпроқ юз нервининг периферик зарарланишида кузатилади.

ШАҲС — характер, темперамент (мижоз), қобилият, шунингдек руҳий жараёнларнинг кечиш хусусиятлари б-н намоён бўладиган руҳий фазилятлар мажмуи. Мана шу хусусиятларнинг такрорланмайдиган барқарор ягона уйғунлиги Ш. мазмунини ташкил этади ва у мазкур одам шахсининг турғун хусусияти бўлиб ифодаланади. Ш. нинг руҳий хусусияти одамнинг меҳнат фаолияти натижаси бўлиб, энг аввало унинг ижтимоий ҳаётдаги ривожланиш шароитларига боғлиқ.

ШАҲВАТ — к. *Сперма*.

ШВАРТЦЕ СИМПТОМИ — ноғора бўшлиғининг ички деворидаги шиллик қават қизарган жойла-

рининг юпқалашган кулок пардасидан кўзга ташлини туриши; отосклерозга хос белги.

ШЕГРЕН СИНДРОМИ, «қурук синдром» — айрим сабабларга кўра барча ташки секретция безлари фаолиятининг кескин сусайиши. Қасалликка гипоталамик соҳанинг зарарланиши сабаб бўлиши мумкин. Беморнинг кўз ёши, сўлаги, меъда шираси, териси «қурий» бошлайди. Қасаллик аксарият ҳайз кўриши тўхтаган аёлларда кузатилади.

ШЕЙЕРМАНН КАСАЛЛИГИ — курак суягининг акромиион қисми остеохондропатияси. Бунда асептик некроз (чириш) акромиион суягининг бир қисмида пайдо бўлади ва шакл ўзгариш юзага келиб, елка бўғимидаги ҳаракатни чеклаб қўяди.

ШЕЙЕРМАНН — МАУ КАСАЛЛИГИ — кўкрак умуртқалари апофиз қисми остеохондропатияси. Бундай ўзгариш кўпроқ VII — X умуртқаларда учрайди ва умуртқа поғонасининг орқа томонга турғун қийшайишига олиб келади. Қасаллик кўпинча ўғил болаларда учрайди. Натижада умуртқа поғонасининг танаси понасимон шаклга кириб қолади. Қасал қаддини ростлаган вақтда умуртқа поғонасида оғрик сезади, тез чарчайди.

ШЕРШЕВСКИЙ — ТЕРНЕР СИНДРОМИ — аёллар хромосома касаллиги. Жинсий хромосомалар аномалияси сабабли эмбрионал даврда гонадлар ривожланиши бузилади. Қасаллик жинсий безлар бўлмаслиги, бачадон гипоплазияси, гипогенитализм белгилари, бўй ўсмай қолиши, соматик аномалиялар, сфинксни эслатувчи ташки кўриниш (птеригиум синдроми) б-н ифодаланади. Қасалликка мейоз жараёнида ота-она жинсий хромосомаларининг ажралмай қолиши сабаб бўлади.

ШИЗОБУЛИЯ — шизофрения хасталигида кузатиладиган ирода бузилиши.

ШИЗОГОНИЯ — содда ҳайвонлар (споралилар) ва баъзи сув ўтларига учрайдиган жинсиз кўпайиш усули. Ш. да она организм, яъни шизонт ядроси кўп марта бўлиниб, цитоплазма б-н ўралади ва мерозонтларга айланади; бу жараён бир неча бор такрорлангандан кейин жинсий кўпайиш бошланади, бунда мерозонтлар ҳужайрага кириб дастлаб гаметоцитларга, кейин гаметаларга айланади.

ШИЗОНТОЦИД МОДДАЛАР — безгак касаллигининг жинсиз кўпаядиган кўзгатувчиси — шизонтларга таъсир этиб, уларни ўлдирадиган дорилар: хинин, акрихин, бигуамаль, хиноцид ва б.

ШИЗОФАЗИЯ, п а р а л о г и к ф и к р л а ш — нутқ бузилиши; бунда сўз ёки жумлалар грамматик жиҳатдан тўғри тузилгани б-н бемаъни, тутуруқсиз бўлади.

ШИЗОФРЕНИК НУҚСОН — шизофрения оқибатида киши шахсининг ўзгариши; бунда аутизм ёки атрофдагилардан ажралош, кизиқининг сўниши, активликнинг йўқолиши, ҳиссиёт пасайиши, эмоционал совуқлик, бепарқлик кузатилади. Шизофренияга хос нуқсонли ҳолатнинг апото-абулик, гебефреник, кататоник ва галлюцинатор-васвасали турлари фарқланади.

ШИЗОФРЕНИЯ — сурункали кечадиган руҳий касаллик; сабаби номаълум, наслдан-наслга ўтиш эҳтимоли бор. Ш. нинг хавфли, ўртача ва секин

кечадиган турлари бор. Шу турларга қараб, руҳий фаолият бузилишининг турли аломатлари — васваса, галлюцинация, кўзгалувчанлик, ҳаракатсизлик, бемор шахсининг ўзгариши ва б. кузатилади.

ШИК РЕАКЦИЯСИ — дифтерия токсини б-н ўтказиладиган тери синамаси; одамнинг дифтерия берилмаслигини ифодаловчи антитоксик иммунитет даражасини баҳолаш мақсадида қилинади.

ШИК СИМПТОМИ — кўкс ораллигидаги лимфа тугунлари катталашиб, йўғон бронхлар ёки кекирдак эзилиши оқибатида нафас олишининг қийинлашиши.

ШИКАСТЛАНИШ — ташки муҳитнинг физик ёки кимёвий таъсиротлари органга ёки тананинг бир қисмига таъсир этганда тўқималар бутунлигининг маҳаллий бузилиши ёки улар вазифасининг издан чиқиши. Механик таъсиротдан, иссиқлик, электр токи, кимёвий моддалар ва нурдан Ш. фарқ қилинади. Механик таъсиротдан Ш. белгиларига қараб очик (яралар) ва ёпик бўлади. Анатомик субстратларга қараб: юмшоқ тўқималар, суяқлар, бўғимлар ва ички органлар Ш.и ажратилади.

ШИЛИМШИК — тўқималарни механик таъсирланишдан сақловчи ёпишқоқ моддалар. Одам ва ҳайвон организмда шилимшик ҳужайраларида ишланади. Овқат ҳазм қилиш, нафас органлари, сийдик-таносил системаси, буруннинг ёндош бўшлиқлари, ўрта кулок ва б.ни қамраб туради.

ШИЛЛЕР СИМПТОМИ — инсультга дучор бўлган бемор соғайиб юра бошлаганда фалажланган томонга оғиб юриши. Ёнга юришга тўғри келганда бемор фалаж бўлган оёғи томонга осонроқ юради.

ШИЛЛИК ПАРДА — бириктирувчи тўқимадан тузилган, кон томирлар, нервлар, без ва лимфаларга бой парда. Овқат ҳазм қилиш ва нафас органлари, сийдик-таносил йўллари, буруннинг ёндош бўшлиқлари, безларнинг чиқарув йўллари деворининг ички юзасини қоплаб туради. Организмга тушган овқатларнинг парчаланиши ва сўрилиши, чиқиндиларнинг ажралошида актив қатнашади.

ШИЛЬДЕР КАСАЛЛИГИ — бош миянинг авж олиб борувчи миелинсизланиш касаллиги. Марказий фалаж, чала фалаж, гиперкинез, тутканок тутиши, кўришнинг бузилиши, руҳий ўзгаришлар ва ақли пастлик кўринишида намоён бўлади.

ШИЛЬДЕР СИНАМАСИ — мячаннинг шикастланганлигини аниқлаш усули; бемор кўзини юмиб, қўлларни тўғрига қўзиб туриб, бошини кескин ёнга бурганда қўллар ҳам шу томонга оғиб кетади. Бундай ҳолат мувозанат йўлларида ўзгариш борлигидан далолат беради.

ШИЛҚИМЛИК ҲОЛАТИ — психопатиянинг психастения тури, неврозлар, шизофрениянинг бошланғич даври ва б. руҳий касалликларда мияга ўрнашиб қолган ҳолат; Ш. ҳ. асосида бош мия пўстлоқ қисми марказларида турғун кўзгалиш ўчоғининг «касал пункти» пайдо бўлиши ётади ва бу ўчоқнинг жойлашишига қараб клиник манзаралари турли кўринишда намоён бўлади. Аксари олий нерв фаолияти кучсиз типда ва иккинчи сигнал системаси биринчисидан устун бўлган кишиларда тезроқ вужудга келади. Ш. х. ни 1) шилқим хотиралар (киши онгини қамраб

олган хотиралар); 2) шилқим фикрлар (миядан кетмайдиган, аксари беъаъни фикрлар келиши); 3) шилқим ҳаракатлар (максадсиз ҳатти-ҳаракатлар қилиш); 4) шилқим, яъни миядан кетмайдиган кўркувлар (фобиялар) тарзида кечадиган хилга ажратиш мумкин.

ШИНА, та х т а к а ч — юмшоқ тўқималарнинг анчагина қисми шикастланганда, суяк синганида, суяк ва бўғим касалликларида ҳаракатланадиган қисмларини кимирламайдиган қилиб қўйиш учун ишлатиладиган мосламалар. Гипсли бинт, ёғоч, металл ёки бошқа материаллардан тайёрланади. Вазифасига кўра вақтинчалик (транспорт) ва доимий (даволаш) Ш.лар бўлади. Вақтинчалик Ш.лар ўз навбатида кимирлатмасдан ушлаб турадиган ва тортиб, мустаҳкам ушлаб турадиган Ш.ларга бўлинади. Мустаҳкам ушлаб турадиган Ш.ларга: фанер, мурвонсимон сим, тахта, картон Ш. кириди. Тортиб, мустаҳкам ушлаб турадиган Ш.ларга Томас-Виноградов, Дитерихс, Кузьминский ва бошқалар ихтиро қилган Ш.лар кириди. Шикастланган киши узоқ масофага юбориладиган вақтда гипс боғловлардан ҳам фойдаланилади.

ШИНАЛАШ, та х т а к а ч л а ш — кимирламайдиган, ҳаракатланмайдиган қилиб боғлаш. Гавданинг шикастланган ёки касал қисмини (кўл-оёқ ва умуртқа поғонасини) кимирламайдиган қилиб қўйиш. Кўл-оёқ шикастланганда оғрикни камайтириш ва шу тарика травматик шокка йўл қўймаслик, беморни тезроқ соғайтиришга қаратилган тадбир.

ШИРЕЯ — РОЖЕ СИМПТОМИ — беланги бўлган беморнинг оёқ бармоқлари учида тура олмаслиги. Бу биринчи думғаза нерви толасининг шикастланганлигидан далолат беради.

ШИСТОСОМАЗЛАР — одам ва ҳайвонларда гельминтлар — шистосомалар кўзгатадиган сурункали инвазион касаллик; сув оркали юқади. Бунда баданга тошма тошиб, кичишади, сийдик йўллари ачишади. Ш. асосан тропик мамлакатларда кенг тарқалган.

ШИФОҚОР, в р а ч , д ў х т и р — тиббиёт институтини битирган ва даволаш-профилактика ҳамда санитария-эпидемиология муассасаларида ишлаш ҳуқуқига эга бўлган мутахассис. Ш. лар қуйидаги мутахассисларга бўлинади: терапевтлар, жарроҳлар, акушер-гинекологлар, педиатрлар, офтальмологлар, оториноларингологлар, дермато-венерологлар, невропатологлар ва б.

ШИФОҚОР КАБИНЕТИ — амбулатория, поликлиника ёки б. даволаш муассасаларида мутахассис шифокорлар ишлашига мўлжаллаб махсус жиҳозланган хона.

ШИФОҚОР НАЗОРАТИ — касалликларнинг олдини олиш ва уларни барвақт аниқлаш мақсадида аҳолининг маълум қисмини шифокорларнинг мунтазам назорат қилиб туриши. Болалар (поликлиника ва консултацияларида), ҳомилдорлар (аёллар консултацияларида), айрим касалликлар б-н оғриган беморлар, ногиронлар, ҳунартехника билан юртларининг ўқувчилари, ҳаётини суғурта қилдирган шахслар, физкультура ва спорт б-н шуғулланадиган кишилар саломатлигини вақти-вақти б-н назорат қилиб туриш.

ШИФОҚОРЛАР КОНСУЛЬТАЦИЯ КОМИССИЯСИ — даволаш муассасалари (поликлиника, амбулатория, касалхона, ихтисослашган диспан-

серлар ва б.) даги махсус комиссия. Бирор касаллик оқибатида вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотган беморларни ишдан озод қилиш, меҳнатга қобилиятсизлик варақасини 6 кундан кўпроқ муддатга чўза олиш, ногиронлиқни аниқлаш учун шифокорлар меҳнат эксперт (текширув) комиссиясига юбориш ва б. масалаларни ҳал қилади. Одатда бош шифокор ўринбосари, бўлим мудир ва даволовчи шифокордан иборат бўлади. **ШИФОҚОРЛАР МЕХНАТ ЭКСПЕРТ КОМИССИЯСИ** — бирор кишини тиббий нуқтаи назардан текшириб, замонавий илмий жиҳатдан унинг соғлиғи ва меҳнат қобилияти ҳақида асосий хулоса берувчи комиссия. Ижтимоий таъминот органлари қосида шифокор эксперт ва қасаба уюшмаси ташкилотининг тегишли вакилларидан тузилади. В. м. э. к. ногиронлик гуруҳини, меҳнатга қобилиятсизликнинг вақтинча ёки доимий эканлигини, ногироннинг соғлиғига тўғри келадиган шароит ва меҳнат турларини, шунингдек унинг меҳнат қобилиятини тўлиқ ва қисман тиклашга имкон берадиган чоралар тавсиясини белгилайди.

ШИФОҚОРНИНГ СИР САҚЛАШИ — шифокор ва бошқа тиббиёт ходимларининг беморнинг касаллиги, унинг шахсий ва оилавий турмушига оид маълумотларни зинҳор ошкор қилмаслиги бурчи. Айниқса юқумли касалликлар (сил, тери ва таносил касалликлари, ҳозирги вақтда эса СПИД — орттирилган иммун етишмаслиги синдроми ва ҳ. к.) мавжуд бўлганда ниҳоятда муҳим аҳамиятга эгаки, бу ҳақда давлатнинг махсус қарорлари қабул қилинган. Аммо бундай касалликларнинг тарқалиш хавфи тугилганда ва суд-тергов органлари ҳамда мутасадди тиббий муассасалар талаб қилгандагина шифокор сир сақламаслиги мумкин.

ШИФОХОНА — махсус даволаш-профилактика муассасаси. Кенг маънода Ш. беморларни стационар шароитида даволаш (қ. *Касалхона*), аҳолига диспансер оркали хизмат кўрсатиш ва б. даволаш муассасаларини англатади. Тор маънода беморларни даволашда асосан табиий манбалардан фойдаланувчи муассасадир, мас., физиотерапевтик, бальнеологик, иқлимий ва ҳ. к. Ш. лар.

ШИШ — организм тўқималари ва бўшлиқларида кўплаб суюқлик тўпланиши. Бу ҳолат кўпинча тери, тери ости ёғ тўқимасида, плевра ва қорин бўшлиқларида, юрак олди ҳалтачаси, мойка ва б. орган ҳамда системаларда кузатилади. Ш.га аксари сув-туз алмашиувининг бузилиши сабаб бўлади. Умумий ва маҳаллий Ш. фарқ қилинади. Умумий Ш. гавданинг кўп қисмини эгаллаши, оёқ-кўл ҳамда танада бир текис тарқалиши б-н ифодаланади. Маҳаллий Ш. кўпинча бирор венанинг эзлиши ёки яллиғланиш реакцияси натижасида пайдо бўлади.

ШИШАСИМОН ТАНА — кўзнинг ички туби пардалари б-н гавҳари орасидаги бўшлиқни тўлдириб турадиган тиниқ шишасимон диридок модда. 99% сув ва жуда кам микдордаги оксид, минерал моддалардан иборат. Кўз ички пардаларини силжишдан сақлаб туради.

ШЛАНГЕ СИМПТОМИ — коринни бевосята эшитиб кўриладиган у ердаги ичаклар ҳаракати-

нинг бутунлай эшитилмаслиги; ичаклар фалажининг белгиси.

ШЛАТТЕР КАСАЛЛИГИ, Осгуд — Шлаттер касаллиги — катта болдир суяги эпифиз ўсикларининг тизза қопқоғи пайлари ёпишган жойдан қисман узилиши; катта болдир суягининг эпифаз қисмидаги эгри-бугрилик остеохондропатияси.

ШОБ КАСАЛЛИГИ — бош мия яримшари пўстлоғи учинчи қаватининг юка тортиши ҳисоби-га шу мия ўнг ёки чап ярмининг атрофияланиши. Ақли пастилик ва эпилепсия кўринишида намоён бўлади.

ШОВҚИН — одам организмга салбий таъсир этадиган ва унинг ишлашига, дам олишига ҳалакат берадиган товшулар мажмуи.

ШОК — ниҳоятда кучли, ғайритабиий таъсиротлар натижасида м. н. с. , қон айланиши, нафас системалари фаолияти ҳамда моддалар алмашинувининг кескин бузилиши б-н ифодаланадиган, ҳаёт учун хавфли оғир патологик жараён. Ш. ни келтириб чиқарган сабаблари, ўта мураккаб ривожланиш механизмлари, унга олиб келиши мумкин бўлган касалликлар, омиллар, жараёнлар ва ҳ. к. га кўра анафилактик, гемотрансфузион, кардиоген, травматик, эмоционал ва б. турлари фарқ қилинади. Ш.нинг бошланғич даврида бемор безовталанади, ранги оқаради, қарашлари бежо, эси кирар-чиқар бўлиб қолади, баъзан ўзининг оғир аҳволини сезмай, ўрнидан сапчиб туриб кетади. Кейинчалик эс-хуши жойида бўлса ҳам, атроф-муҳитга бутунлай бефарқ бўлиб қолади, гавда т-раси, қон босими пайсаяиб, нафаси тезлашади, баъзан қайт килади ва ҳ. к.

ШОНЕ СИНДРОМИ — тўғма юрак пороғи; чап юрак бўлмачаси ва қоринчаси ораллиғидаги клапаннинг етишмаслиги, чап юрак бўлмачаси миокарди гипертрофияси (чап бўлмача-қоринча тешигининг торайиши, аорта тешигининг стенози) натижасида юзага келади.

ШПАТЕЛЬ — 1) тўғри ёки эгилган, четн юмалок

узунчок пластинка; организмни текшириш ёки операция қилишда орган ёки тўқималарни суриб туришда ишлатиладиган асбоб; 2) металл ёки пластмассадан тайёрланган энсиз пластинка. Лаборатория ва фармацевтика амалиётида сочиловчан ёпишқоқ моддаларни аралаштириш ёки қориштириш учун қўлланилади.

ШПРИЦ — даражаларга бўлинган шиша ёки металл цилиндр ҳамда поршендан иборат асбоб; организмнинг тўқима ва бўшлиқларига киритиладиган ковак нина ёки катетер орқали дори юбориш ёки суюқлик тортиб олишда қўлланилади.

ШПРИЦ-ТЮБИК — тери остига ёки мускул орасига бир марта дори юбориладиган асбоб; юбориладиган суюқлик тўлатилган эластик ҳажм ва унга бириктирилган стерил нинадан иборат. Нинага гипс бекиладиган қалпоқча кийдирилган бўлади.

ШТАММ — маълум бир микроорганизмнинг генетик жиҳатдан тоза культураси (ўсиб кўпайтириладиган насли). Бир микроорганизмнинг турли Ш. лари бир-биридан ўз хусусиятлари (вирулентлиги, антибиотикларга чидамлилиги) б-н фарқ қилади. Микробиология соноатида қўлланиладиган Ш. лар ёввойи хилига қараганда анча сермахсулдир.

ШТЕЙН — ЛЕВЕНТАЛ СИНДРОМИ — тухумдон поликистозси, ҳайз кўришининг бузилиши, наслсизлик, гирсутизм, семизлик б-н ифодаланувчи касаллик. Ш.—Л. с. гонадотроп гормонларнинг циклик секретцияси бузилиши ёки ферментлар системасидаги етишмовчилик оқибатида тухумдонда стероидогенез бузилиши б-н ифодаланади. Бу касалликда эстрогенлар камайиб, андрогенлар кўпаяди.

ШТИФТЛАШ — синган суяк бўлақларини бириктириш усули; суяк, металл ва б. материаллардан фойдаланилади.

ШТРАУС СИМПТОМИ — юз нерви зарарланган беморга пилокарпин инъекция қилинганда юзининг фалаж бўлган томонининг анча кам терлаши. Бу белги юз нервнинг периферик зарарланишини марказийсидан фарқ қилишга имкон беради.

Э

ЭВАГИНАЦИЯ — ташқи чиқарув тешиги ёки ичак яралари орқали ҳосил бўлган тешиқдан ичакнинг ташқарига чиқиб қолиши.

ЭВЕНТРАЦИЯ — қорин девори бутунлигининг бузилиши натижасида қорин бўшлиғидаги органларнинг ташқарига осилиб тушиши.

ЭВИСЦЕРАЦИЯ — 1) патологик анатомияда — мурданинг ички аъзоларини ўрганиш мақсадида ташқарига чиқариш; 2) акушерликда — ҳомилани бурдалаб олиш операциясининг бир босқичи; бунда ҳомиланинг ички органлари ташқарига чиқарилади.

ЭВКАЛИПТ — доим яшил дарахт. Барги ишлатилади. Таркибида эфир мойи, тритерпен, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари антисептик восита сифатида йўтал, кўкйўтал, ангина, грипп, бўғма, турли йирингли яралар, меъда-ичак, гинекологик ва б. касалликларни даволаш ҳамда гижжа ҳайдаш учун ишлатилади.

ЭВОЛЮЦИЯ — тирикликнинг қайтмас тарихий ривожланиши. Э. нинг сабаблари, механизмлари, ҳаракатлантирувчи кучлари ва умумий қонуниятларини эволюцион таълимот ўрганади.

ЭГИЗАКЛАР — бир онадан деярли бир вақтда

туфилган икки, уч ва ундан ортиқ ҳомила. Одам ва аксари сутэмизувчиларда учрайди. Бир тухумли ва ҳар хил тухумли Э. маълум. Бир тухумли Э. оталанган битта тухумдан-зиготадан ривожланади, буларни монозигот ёки идентик Э. деб ҳам аталади. Икки тухумли, яъни ҳар хил тухумдан ривожланадиган Э. бир вақтда етилган ва алоҳида уруғлар б-н оталанган 2 ва ундан ортиқ тухумхужайрадан ҳосил бўлади. Бунди дизигот ёки идентик бўлмаган Э. дейилади.

ЭГОФОНИЯ — бронхофония (бронхлардан ўтаётган ҳаво овози) нинг бир тури. Беморнинг овози эчкининг маърашини эслатади, плеврага кўп миқдорда экссудат йиғилганда унинг юқори чегарасида шундай товуш эшитилади.

ЭГОЦЕНТРИЗМ — шахснинг ўзига хос хусусияти, ўта кетган худбинлик, димоғдорлик, манманлик; шахснинг тафаккури, ҳаёли, ҳатти-ҳаракатларида онгли ва беихтиёр равишда ўз маънавий ҳаёти ёки шахсига эътибор бериши. Психопатия ва тўтқаноқ касаллигига хос.

ЭДИ СИМПТОМИ — кўз қорачиғининг нурга таъсири камайиб, сусти торайиши. Кўпроқ авитаминоз, сурункали захарланиш, қандли диабетда кузатилади.

ЭЗОФАГИТ — қизилўнғач шиллик қаватининг яллиғланиши. Кўпинча юкумли касалликлар (қизамик, скарлатина, терлама ва б.), қизилўнғачнинг термик, кимёвий ва ёт жисмлар б-н жароҳатланиши сабаб бўлади. Э.да яғилдон қайнаши, овқат еганда тўш орқасининг ачишиши, қизилўнғач бўйлаб ютумнинг оғриқли ўтиши ва б. кузатилади.

ЭЗОФАГООРТОГРАФИЯ — аорта пульсацияси (аорта деворининг юрак уриши натижасида тебраниши)ни текшириш усули. Аорта ёйининг қизилўнғачга туташ жойидаги қизилўнғач ички босими ўзгаришларини график усулда қайд қилиш.

ЭЗОФАГОАТРИОГРАФИЯ — эзофагокардиография турларидан. Юрак бўлмачасининг механик фаолиятини текшириш.

ЭЗОФАГОАСТРОФИБРОСКОП — қизилўнғач ва меъда шиллик қаватини кўздан кечириб ҳамда баъзи диагностика ва даво муоалажарини амалга ошириш учун қўлланиладиган тиббий эндоскоп.

ЭЗОФАГОДИНИЯ — қизилўнғач соҳасидаги оғрик. Қизилўнғач яллиғланганда, қуйганда, иссиқ, қаттиқ овқат еганда, ёт жисмлар (игна, балик қилтаноғи, тангалар)ни билмай ютиб юборганда кузатилади.

ЭЗОФАГОМАНОМЕТРИЯ — қизилўнғач ва унинг атрофидаги органлар касалликларига диагноз қўйиш усули. Электроманометр ёрдамида қизилўнғач бўшлиғидаги босимнинг ўзгаришини қайд қилиш.

ЭЗОФАГОПАТИЯ — қизилўнғач касалликларини таърифлайдиган симптомларнинг умумий номи.

ЭЗОФАГОСКОПИЯ — эзофагоскоп (электр лампочкалар б-н ёритиладиган най) ёрдамида қизилўнғачни кўриб, текшириш усули.

ЭЗОФАГОСТОМА — қизилўнғачда ташқарига сунъий тешик очиш. Бу операция қизилўнғачнинг рак бўлган қисмини сунъий қизилўнғач б-н алмаштириш жараёнининг биринчи босқичи сифатида ўтказилади.

ЭЗОФАГОТОНОГРАФИЯ — электромагометр

ёрдамида қизилўнғач бўшлиғидаги босимни қайд қилиш.

ЭЗОФАГОФИБРОСКОПИЯ — қизилўнғач шиллик қаватини эзофагофиброскоп ёрдамида текшириб, унинг касалликларини аниқлаш усули.

ЭЗОФАГОЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЯ — электродлар ёрдамида қизилўнғач орқали юракни электрокардиография қилиш усули; айрим юрак аритмияларига дифференциал диагноз қўйишда қўлланилади.

ЭЙДЕТИЗМ — нарса ва ҳодисаларнинг сезги аъзоларига таъсири тугаганидан кейин ҳам уларнинг одам кўз ўнгида намоён бўлиб туравериши.

ЭЙЗОПРОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; ойнага қарашдан кўрқиб.

ЭЙНГУС — сунъий қоплама тиш учун олтин гардиш (диск) тайёрлашда ишлатиладиган металл асбоб.

ЭЙРИТМИЯ (кардиологияда) — нормал юрак қисқариши ёки пульс ритми.

ЭЙТРОФИЯ — организмнинг органлари тузилиши ва фаолиятида бирор нуқсон ёки ўзгариш бўлмаган ҳолда, ассимиляция ва диссимиляция жараёнлари ўртасидаги ўзаро муносабатнинг бир-бирига оптимал мос келиши б-н ифодаланадиган ҳолати.

ЭЙФОРИЯ, димоғчоғлик — объектив ҳолат б-н боғлиқ бўлмаган димоғчоғлик, ўз-ўзидан қувониш. Э. да бемор беташвиш, хурсанд, шу б-н бирга пассив, камгап ва кам ҳаракат бўлади, бир жойда жилмайиб ётаверади. Асосан рухий касалликларда, наркотик моддалар қабул қилганда кузатилади.

ЭКЗАНТЕМА — тери тошмаси; баъзи касалликларда терида пайдо бўлган тошмалар. Грипп, дисменорея, хайз Э.си, шунингдек токсик Э. фарқ қилинади.

ЭКЗАРТИКУЛЯЦИЯ — оёқ-қўлни ёки унинг периферик қисмини бўғим ёриғи орқали кесиб олиб ташлаш.

ЭКЗЕМА, г у ш — терининг сурункали кечадиган аллергия касаллиги. Нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, организмда сурункали инфекция манбаи бўлиши, шунингдек меъда-ичак касалликлари туфайли организм сезувчанлигининг ортиши сабаб бўлади. Болалар Э. си экссудатив диатез б-н оғриган болаларда кузатилади. Микробли Э. кўпинча қуйган жой ва узок вақт битмайдиган окма яралар атрофида юзага келади. Тошма асосан қўл, оёқ бармоқларига, билакка, болаларда эса юз, бўйин ва баданга тошади.

ЭКЗЕМАЛАНИШ — терида пайдо бўлган сурункали яллиғлиғиш жараёни (дерматоз)нинг ташқи таъсиротлар туфайли экземага айланиши.

ЭКЗЕМАТОИД — макроорганизмлар кўзгатадиган ва микробли экземага айланб кетадиган чегараланган юзак эпидермодемит.

ЭКЗЕРЕЗ — орган ва тўқималар (мас., нерв ёки кон томири)ни улардаги ёт нарсалар б-н бирга кесиб олиб ташлаш.

ЭКЗОГЕН — организмда бирор жараёнга ташқи муҳит омилларининг таъсири натижасида рўй берадиган демак.

ЭКЗОГЕНИЯ — бирор патологик жараён ёки касалликнинг организмдан ташқаридаги омил таъсирида келиб чиқиши.

ЭКЗОСТОЗ — суяк сиртидан ўсиб чиққан хавфсиз суяк ўсмаси.

ЭКЗОТОКСИН — патоген микроблар атроф-мухитга ишлаб чиқарадиган заҳарли модда; микробларнинг касаллик пайдо қилиш таъсири шу моддаларга боғлиқ. Улар тўқима хужайралари фаолиятини бузади, яллиғланиш ва йирингланиш жараёнларига сабаб бўлади.

ЭКСОФТАЛЬМ — кўз соққасининг чақчайиб туриши. Базедов касаллигида, кўз соққасининг ҳажми ва шакли ўзгарганда, кўз орқасида пайдо бўлган ўсма ёки шиш туртиб чиққанда кузатилади. Кўз қосасидаги яллиғланишлар, организмдаги умумий касалликлар ва б. сабаб бўлади.

ЭКСОФТАЛЬМОМЕТРИЯ — чақчайиб чиққан кўз соққасининг баландлигини ва иккинчи нормал кўздан фарқини махсус асбоб — экзофталмометр ёрдамида ўлчаш.

ЭКОЛОГИЯ — тирик организмларнинг ўзаро ва теварак атрофдаги муҳит б-н бўлган муносабатини ўрганадиган фан. Ҳозирги замон Э. си одам ва биосфера ўртасидаги ўзаро муносабат масалаларини ҳам ўрганади. Умумий ва хусусий Э. фарқланади. Умумий Э. ҳар хил системалар (популяциялар, гуруҳлар ва экосистемалар)нинг тузилиши ҳамда функцияларини, хусусий Э. эса, муайян таксономик категориядаги аниқ экологик гуруҳларни ўрганади. Э. эколюцион таълимот, халқ хўжалиги режаларини ҳал қилиш масалалари ва соғлиқни сақлаш ишлари б-н узвий боғлиқ.

ЭКРАН — турли нурларни ютадиган, қайтарадиган, бошқа хил энергияга айлантирадиган ёки улардан химоялайдиган қурилма. Тиббиётда Э.дан нурланишдан сақланиш, диагностика текширишларда тасвир олиш мақсадида фойдаланилади. Рентген экранни кўрғошин бирикмаси суртилган ойна пластинка (плёнка) бўлиб, рентген нурларини кўринадиган нурларга айлантириб беради. Ҳозир кўпинча сульфидли Э. ишлатилади.

ЭКСКОРИАЦИЯ — баданни қашиганда, соч тараганда ва б.да тери ёки шиллик қаватнинг тирналиши.

ЭКСПАНСИВЛИК — бирор воқеанинг одатдаги чегарадан чиқиб кетиши. Психиатрияда Э. руҳий фаолликни ташқаридагиларга қаратилганиги ва буюклик вазвасаси ғояларини ифодалаш учун ишлатилади. Риожланувчи фалажликда буюклик ғоялари ниҳоятда бемаъни, чегараланмаган бўлиб, бунда бемор ўзини энг бой, энг ақлли, ҳатто пайғамбар сифат қилиб кўрсатади; ана шу вазваса ғоялари экспансив буюклик вазвасаси деб аталади.

ЭКСПЕРТИЗА — муайян масалаларни мутахассис ёки мутахассислар гуруҳи (экспертлар) томонидан текширилиши. Рўй берган воқеа ва ҳодисаларни ҳар томонлама анализ қилиб ҳал этиш учун бирор фан соҳаси (мас., тиббиёт, техника, санъат ва б.) бўйича махсус билим ва тажриба талаб қилинган ҳолларда Э. тайинланади. Мас., врачлик-мехнат Э.си, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик Э.си, суд-тиббиёт Э. си ва ҳ. к.

ЭКСПЛОЗИВЛИК, КИЗИКҚОНЛИК — жиноят содир қилишгача олиб келадиган ўта кўзгалувчанлик, жиззакилик, жадли тезлик, баджаҳллик.

ЭКССУДАТ — яллиғланиш туфайли майда веналар ва капиллярлардан атрофдаги бўшлик ва тўқималарга тўпланадиган суюқлик; оксил ва қоннинг шаклли элементларидан иборат. Таркибига кўра Э.нинг бир неча хили фарқ қилинади.

ЭКССУДАТИВ-КАТАРАЛ ДИАТЕЗ — аллергия ҳолат; асосан ёш болаларда учрайди. Э.-к. д. да боланинг териси ва шиллик қаватлари турли таъсиротларга ҳамда катарал-яллиғланиш касалликларига тез чалинувчан бўлади. Бола организмда моддалар алмашинувнинг бузилиши ёки баъзи озик-овқат маҳсулотларини кўтара олмаслик Э.-к. д. га олиб келиши мумкин. Э.-к.д. ли бола тумов, ангина, бронхит ва б. касалликларга тез чалинади.

ЭКССУДАЦИЯ — экссудатнинг тўпланиш жараёни.

ЭКСТАЗ — эмоционал ҳолат; ҳаддан ташқари завқланиш, маҳлиё бўлиб қолиш. Маниакал ҳолатларнинг алоҳида бир кўриниши. Э. шизофрения, маниакал-депрессив психоз, бош миянинг органик хасталикларига учраб, қисқа муддат давом этади.

ЭКСТИРПАЦИЯ — орган (мас., меъда, бачадон ва б.)ни бутунлай олиб ташлаш.

ЭКСТРАВАЗАТ — қон томири атрофида озгина сероз-қонли суюқлик ёки қон йиғилиши.

ЭКСТРАКТИВ МОДДАЛАР — доривор ўсимликлар ёки ҳайвон тўқималаридан сув, спирт ва б. воситалар ёрдамида ажратиб олинган моддалар. Доривор маҳсулотлар сифатини яхшилаш учун кўлланилади.

ЭКСТРАКТЛАР — доривор ўсимлик хом ашёсидан эритувчи (экстрагент) ёрдамида олинadиган дори тури. Консистенциясига қараб Э. суюқ, қуюқ ва қуруқ бўлиб, асосан ичилади.

ЭКСТРАКЦИЯ — 1) жарроҳликда — бирор орган ёки атрофдаги тўқималардан кесиб ажратмасдан туриб, танадан тортиб олиш. Мас., катаракта Э.си, ҳомила Э.си, тиш Э.си ва б.; 2) моддалар аралашмаси (мас., доривор хом ашё, организм тўқималари)дан ажратиб олиш.

ЭКСТРАСИСТОЛА — юракнинг навбатдан ташқари қисқариши. Юрак мускуллари кўзгалувчанлиги ошганда юз беради.

ЭКСТРАСИСТОЛОГИЯ — юрак ритмининг бузилиши; экстрасистола б-н ифодаланади. Юрак мускуллари (миокард) кўзгалувчанлиги ошганда юз беради.

ЭКСТРАТОН — қўшимча, нормада эшитилмайдиган юрак тони; юрак клапанлари ва миокарднинг айрим касалликларидан кузатилади.

ЭКСТУБАЦИЯ — наркоз тугагач ҳиқилдоқ ва кекирдакка қўйилган наъни олиш.

ЭКСФОЛИАЦИЯ — баъзи дерматозларда кузатиладиган пўст ташлаш; терининг кўчиши.

ЭКТАЗИЯ — тўқима ёки органнинг кенгайиши.

ЭКТИМА — терининг чуқур қаватларига йиринг тарқалиши. Оддий, гангренадан, захмдан бўладиган Э. фарқ қилинади. Кўпроқ тизза, бел ва думба соҳаларида кузатилади.

ЭКТИМОЗ — тери ёки шиллик қаватларга қон қуйилиши; шикастланиш, турли қон касалликлари, С витамин етишмаслиги ва б. сабаб бўлади.

ЭКТОМИЯ — орган ёки тўқималарни кесиб олиб ташлаш. Мас., гастрэктомия — меъдани, пульмон-

эктомия — ўпкани, вазэктомия — томирни кесиб олиб ташлаш.

ЭКТОПАРАЗИТЛАР — «хўжайини» танасида яшаб, ҳар хил юкумли касалликларни таркатадиган паразитлар (мас., бит, бурга ва б.)

ЭКТОПИЯ — орган ва тўқиманинг одатдаги жойидан туғма ёки орттирилган силжиши.

ЭКХОНДРОЗ — тоғайдан ўсиқчалар ҳосил қилиб, тоғай сиртига қараб ўсувчи хавфсиз ўсма.

ЭКХОНДРОМА — к. *Хондрома*.

ЭЛАСТИК ПСЕВДОКСАНТОМА, тери эластомаси — эластик толалар ҳосил бўлишининг бузилиши туфайли келиб чиқадиган ирсий касаллик. Бунда тери, кўз, юрак-томир системасида жиддий ўзгаришлар кузатилади.

ЭЛАСТИН — бириктирувчи тўқима, тоғай ва б. пайларнинг эластик толалари асосини ташкил қиладиган склеропро테인лар туркумига оид оксил; таркибда кўп микдорда пролин, глицин, валин, аланин қолдиқлари бўлиши б-н фарқ қилади.

ЭЛАСТОЗ — эластик тўқималар ўсиб кетиши б-н ифодаланадиган дерматозларнинг умумий номи.

ЭЛЕКТРОАНАЛГЕЗИЯ — электр токини м. н. с. га ёки оғрик сохаларига таъсир эттириб, оғриқни сусайтириш.

ЭЛЕКТРОАНЕСТЕЗИЯ — бошга ёпиштирилган тўғри тўртбурчак ёки учбурчак шаклидаги электродлар орқали кучсиз ток б-н бемор миёнага таъсир қилиб оғриқсизлантириш усули.

ЭЛЕКТРОВИБРАТОР — отосклерозда узангичанинг нормал ишлашини таъминлаш мақсадида эшитув суюқчаларини массаж қиладиган аппарат. Бемор қулоғига киритиладиган зондни механик тебрантирадиган электр генератордан иборат.

ЭЛЕКТРОГАСТРОГРАФИЯ — меъданинг механик ҳаракатларини текшириш усули. Меъда биопотенциалларини қайд қилишга асосланган.

ЭЛЕКТРОГЕМОСКОП — кон хужайраларини автомат тарзда санаб берадиган асбоб; электр қаршилиқнинг ўзгаришига қараб датчикнинг микротешигидан ўтадиган ҳар бир хужайрани қайд қилишни таъминлайди.

ЭЛЕКТРОГИДРОТЕРАПИЯ — организмга бир вақтнинг ўзида сув ҳамда гальваник ток таъсир эттириш йўли б-н даволаш усули. Э. спастик мускулларни бўшаштириш, оғрик қолдириш ва тинчлантириш хусусиятига эга.

ЭЛЕКТРОГИМНАСТИКА — турли импульсли тоқлардан айрим аъзолар ёки системалар фаолиятини кўзгатиш мақсадида фойдаланиш; кўпинча ҳаракатлантирувчи нерв толалари ва мускул хасталигида қўлланилади.

ЭЛЕКТРОДЕРМАТОМЕТРИЯ — вегетатив нерв системасининг функционал ҳолати ва эмоционал доирани текшириш усули; бунда тери электр қаршилиқнинг вақт оралиғида ўзгариши маҳсус асбоб — электродерматомер б-н ўлланади.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЯ — юрак биоэлектр потенциалларини электрокардиограф ёрдамида қайд қилиб, юрак мускулини ўрганиш усули. Ҳаракатланувчи қозғалтма ёки фотоплёнкага ёзиб олинган эгри чизик электрокардиограмма (ЭКГ) деб аталади. Э. юрак касалликларини аниқлашда, меҳнат ва спорт физиологиясида кенг қўлланилади.

ЭЛЕКТРОКАУТЕР — термокаутернинг бир ту-

ри; тўқималарга электр токи б-н таъсир этиб, уларни қуйдиришга мўлжалланган маҳсус асбоб. Ўсма, шим, қонаётган қон томирини қуйдириб, қон тўхтатиш учун ва бошқа мақсадларда ишлатилади.

ЭЛЕКТРОКИМОГРАФИЯ — юрак ва катта томирлар ҳаракатини ҳамда ўпка томирлари уриши ва ўпкада ҳаво алмашинувни электрокимограф ёрдамида қайд қилиш ва ўрганиш имконини берадиган рентгенологик текширув усули.

ЭЛЕКТРОКОАГУЛЯЦИЯ — тўқималарни юқори частотали электр токи б-н қуйдириш. Жаррохлик операциясида, эндоскоп ёрдамида даволаш усулларида қўлланилади.

ЭЛЕКТРОМАНОМЕТРИЯ — электрон датчиги бор манометр ёрдамида гавданинг бирор бўшлиғи ёки йирик қон томирлардаги босимни ўлчаш.

ЭЛЕКТРОМИОГРАФИЯ — мускуллар системасининг функционал ҳолатини текшириш усули. Кўзгалиш натижасида скелет мускулларида ҳосил бўлган ҳаракат тоқлари (биопотенциаллар) ни электромиограф ёрдамида ёзиб бориш. Э. диагноз қўйиш, меҳнат ва спорт физиологияси, олий нерв фаолиятини ўрганишда қўлланилади.

ЭЛЕКТРОМИОМАСТИКАЦИОГРАФИЯ — чайнов мускуллари ва пастки жағ ҳаракатининг биологик имкониятларини бирийўла график усулда қайд этиш.

ЭЛЕКТРОНЕЙРОГРАФИЯ — нерв системасини текшириш усули; периферик нервларнинг биоэлектр активлиги вақтидаги ўзгаришларни график қайд қилиш.

ЭЛЕКТРОНИСТАГМОГРАФИЯ — нистагми аниқлаш усули. Кўз соккасининг биологик потенциал ўзгаришларини чизиб қайд этиш.

ЭЛЕКТРООКУЛОГРАФИЯ — кўзни ҳаракатлантирувчи мускулларнинг ҳаракати вақтида электр активлигини ёки тўр парда ташқи қаватининг функционал ҳолатини ёзма ифодалаш усули.

ЭЛЕКТРООФТАЛЬМИЯ — кўз шиллиқ пардаси, мугуз пардаси ва оксил пардасининг кучли ёруғлик берадиган ультрабинафша, инфрақизил нурлар таъсирида қуйиш, кўзининг аста-секин камшиб, қизариши ва ёшланиши. Асосан хавфсизлик техникасига риоя қилмаган электромонтёр, электр пайвандчилар, баъзан слесарь, токарь ва кранчиларда кузатилади. Кўёш тутилганда узок вақт химоясиз тикилиб турилса, тўр парда маркази шундай нурлар таъсирида қуйиб, кўриш ўткирлиги камайиши мумкин.

ЭЛЕКТРООФТАЛЬМОДИНАМОГРАФИЯ — кўз қон томирлари касалликларида тўр парда иш қобилиятини ёзма аниқлаш усули. Электроретинограммадаги ўзгаришни ўрганишга асосланган.

ЭЛЕКТРОПЛЕТИЗМОГРАФИЯ — айрим аъзо ёки гавда бирор қисмининг қон б-н тўлишини текшириш усули. Тўқималар электр қаршилигини ўлчаш асосида, уларнинг ҳамж ўзгаришларини ёзиб олишга асосланган.

ЭЛЕКТРОРЕНТГЕНОГРАФИЯ — рентгенография усули. Бунда рентген тасвир зарядланган ярим ўтказгичли пластинкага олиниб, сўнгра оддий қозғалтмага ўтказилади. Бунинг учун маҳсус лаборатория бўлиши шарт эмас, сурат ёруғ

хонада олинаверади. Электрорентгенограммаларда айниқса суюқ ва юмшоқ тўқималар тасвири яхши чиқади.

ЭЛЕКТРОСТИМУЛЯЦИЯ — организм тўқима ва органларини электростимулятор асбоби ёрдамида электр токи б-н таъсирлаш. Мас., скелет мускуллари фаолиятини тиклаш, кучайтириш мақсадида «Тонус-2», «Тонус-3» аппаратлари кенг қўлланилади.

ЭЛЕКТРОСУБКОРТИКОГРАФИЯ — бош мианинг пўстлоғи ости тузилишини текшириш усули; шу соҳанинг биоэлектр активлигини унга киритилган электродлар ёрдамида қайд қилишга асосланган.

ЭЛЕКТРОТЕРМОБУЖ — ичиди иситадиган элемент бўлган буж; электр токи б-н ишлайди. Торайиб қолган сийдик чиқариш каналини даволашда қўлланилади.

ЭЛЕКТРОТЕРМОМЕТРИЯ — гавда ҳароратини танадаги нукталарнинг 22 жуфтдан электротермометр ёрдамида ўлчаш усули. Бемор ечиниб, ҳарорати 37° бўлган хонада чалқанча ётади ва юз, бўйин, елка, кўкрак, қўл-оёқ, қорин, олд ва орқа томондан ҳарорат ўлчаниб, график чизмасида ўзгаришлар аниқланади.

ЭЛЕКТРОТОНОГРАФИЯ — тонографиянинг бир тури. Электротонограф ёрдамида кўз ички босимнинг ўзгаришини тўхтовсиз қайд қилиш.

ЭЛЕКТРОТРАВМА, т о к у р и ш и — электр токидан шикастланиш; орган ва тўқималарга юқори кучланилиш тоқ ёки яшин таъсир этганда рўй беради. Бунда нерв системаси, юрак-томир ва нафас системалари зарарланади. Диафрагма, юрак мускулларининг қисқариши, скелет мускулларининг тиришини, ҳушдан кетиш ҳоллари юз беради. Тоқ урган жой анча чуқур қуяди. Э. кўпинча ўлимга олиб боради.

ЭЛЕКТРОФИЗИОЛОГИЯ — физиологиянинг бир бўлими. Организмдаги электр ҳодисаларини (биоэлектр потенциалларини) ҳамда организмга электр тоқининг таъсир этиш механизмини ўрганади. Илмий тадқиқот ишларида ва клиникада юрак биопотенциалларини электрокардиография, мианинги электроэнцефалография, кўз тўр пардасини электродермография қилиш усулларидан фойдаланилади.

ЭЛЕКТРОФОРЕЗ — организмга ўзгармас тоқ ва дори моддалар б-н таъсир этиб даволаш усули; бунда моддалар тери ёки шиллик қават орқали электр тоқи б-н киритилади. Э. нинг индукто-термия б-н бирга олиб борилиши индуктоэлектр-форез дейилади.

ЭЛЕКТРОХИРУРГИЯ — юқори частотали электр тоқи таъсирида тўқималар бутунлигини бузиш. Жарроҳликнинг ривожланиб келаётган тармоғи.

ЭЛЕКТРОЭНЦЕФАЛОГРАММА — *электроэнцефалография* усули б-н бош мия биопотенциаллари ўзгаришини акс эттирадиган эгри чизик.

ЭЛЕКТРОЭНЦЕФАЛОГРАФИЯ — бош мия фаолиятини текшириш усули; унинг биопотенциални электроэнцефалограф воситасида ёзиб олиш. Усулнинг афзаллиғи шундаки, у мия фаолиятини рўй-рост ифодалаб бериши ҳамда бу ўзгаришлар-

ни ўлчаш ва керакли давони қўлланишда бевосита ёрдам бериши мумкин.

ЭЛЕКТРОЭНЦЕФАЛОСКОПИЯ — бош миани функционал текшириш усули; унинг жуда кўп участкалари биопотенциални қайд қилишга асосланган.

ЭЛЕКТРОЭПИЛЯЦИЯ — терига юқори частотали ўзгарувчан электр тоқи ёки ультра юқори частотали тоқ таъсир эттириш йўли б-н сочили тўқиш.

ЭЛИКСИР — рангли, ўзига хос хидли суюқ дори (мас., шамолганда кўкракни юмшатиш учун қўлланиладиган Э.); одатда томчилаб ишлатилади.

ЭЛЬШНИГ ДОҒИ — гипертоник ретинопатияда тўр пардада пайдо бўладиган тиниқ сарик ёки кизғиш рангли доғ.

ЭМАН, д у б — дарахт. Пўстлоғи ишлатилади. Таркибида флавоноидлар, ошловчи моддалар ва б. бор. Қайнатмаси оғиз бўшлиғи (стоматит, гингивит), томоқ касалликларида, милк қонаганда оғиз ва томоқни чайиш, шунингдек куйган жойни даволашда ишлатилади.

ЭМАСКУЛЯЦИЯ — рақ, захмнинг оғир формасида эрлик олатини мойяқ халтаси ва ундаги органлар б-н бирга кесиб олиб ташлаш.

ЭМБОЛ — қон оқимиға тушган ёки четдан кирган ва қон томириға тикилиб қолиши мумкин бўлган бирор модда, зарра, ҳаво ва х. к.

ЭМБОЛИЯ — қон ёки лимфада айланиб юрадиган, нормал шартда учрамайдиган заррачалар — эмболнинг томирида тикилиб қолиши. Узилиб чиққан тромб қисмлари (тромбоэмболия), ёғ томчилари (ёғ Э. си), ҳаво пуфакчалари (ҳаво Э.си), эзилиб кетган органлардан (мас., шикастланишда) ажралиб чиққан тўқима бўлақлари (тўқима Э. си), ўсма хужайралари, ҳомила туқлари, снаряд ёки ўқ парчалари, бактерия ёки замбуруғлар тўплами, йирик паразитлар (мас., эхинококк) Э. си бўлиши мумкин.

ЭМБОЛЭКТОМИЯ — қон томиридаги эмболни олиб ташлаш.

ЭМБРИОЛОГИЯ — эмбрион (пушт)нинг ҳосил бўлиши ва ривожланиши қонуниятларини ўрганидиган фан. Хайвонлар, одам ҳамда ўсимликлар Э. си фарқ қилинади. Э. умумий, қисий, экспериментал ва х. к. Э. га бўлинади.

ЭМБРИОН — к. *Пушт*.

ЭМБРИОПАТИЯ — эмбрионал ривожланиш даврида пайдо бўладиган нуксонларнинг умумий номи.

ЭМБРИОТОКСОН — кўз мугуз пардасининг туғма яллиғланиб ўзгариши ва хиралашиши. Токсоплазмоз, наркомония ва б. сабаб бўлади. Мугуз парда четида ингичка тасмасимон хиралашиш доира шаклида кўриниб туради.

ЭМИШ — чақалоқларда кузатиладиган туғма шартсиз рефлектор жараён. Лаб шиллик қаватидаги рецепторлар ёки лаб терисининг таъсирланиши натижасида лаб, тил ва оғиз бўшлиғи девори мускулларининг ритмик ҳаракатланиб, бола эма бошлаши.

ЭМЛАШ — одам ва хайвонларга юқумли касалликлар юқинининг олдини олиш мақсадида организмга вакциналар, иммун зардоблар ёки гамма-глобулин юбориб сунъий иммунитет ҳосил қилиш. Одамлар сил, чин чечак, бўғма, кўкйўта, кизамик, полиомиелитга, хайвонлар бруцеллез,

ўлат, оксимга қарши режали, ич терлама, куйдирги, туляремия ва б. га қарши эпидемиологик зарурият бўлганда эмланади.

ЭМОЦИЯ — одам ва ҳайвонларнинг ташки ҳамда ички кўзгатувчилар таъсирига бўлган жавоб реакцияси; сезгирик ва кечинманинг барча турларини ўз ичига олади. Организмнинг турли эҳтиёжлари қондирилиши (ижобий Э.) ёки қондирилмаслиги (салбий Э.) б-н боғланган. Кишининг олий ижтимоий эҳтиёжлари асосида пайдо бўлувчи дифференциал ва тургун Э. лар одатда ҳиссиёт (интеллектуал, эстетика, ахлоқий ҳиссиёт) деб аталади. Э. нинг физиологик асосини бош мия пўстлоқ ости қисмларидаги нерв марказларида содир бўлувчи кўзгалишлар ҳамда вегетатив нерв системасидаги физиологик жараёнлар ташкил қилади.

ЭМПИЕМА — организмдаги бирор бўшлик (мас., плевра бўшлиғи) да ёки ковак орган (мас., ўт пуфаги ва б.) да кўп микдорда йиринг тўпланиши.

ЭМУЛЬСИЯ — ичиш ва сиртга ишлатиш учун мўлжалланган суяк дори. Уйда сувда эримайдиган ёки жуда кам эрийдиган суякликлар (мой, бальзам) майда зарралар кўринишида муаллақ туради. Э. ташки кўринишидан сутга ўхшаган бир жинсли тиникмас суякликдир. Тиббиётда кўпинча мойнинг сувдаги Э. си ишлатилади.

ЭМФИЗЕМА — ташқаридан кирган ҳаво ёки тўқималарда ҳосил бўлган газ туфайли орган ёки тўқималарнинг кенгайиши.

ЭНАТЕМА — шиллик қаватларидаги тошмаларнинг умумий номи.

ЭНГАК, ияк — пастки жағ суягининг юқори қисми; юқоридан пастки лаб, ён томондан лаблар бурчаги ва пастдан пастки жағ суяги юқорисининг пастки қирраси б-н чегараланади. Э. териси бир оз калин бўлиб, эркаларда соқол б-н қопланган.

ЭНГРАММА — ташки таъсиротларнинг мияда «из қолдириши», хотира излари. Одатда унутилган воқеалар янгидан қайтарилганда тезроқ хотирада сақланиб қолганидек, ҳар бир рухий кечинмалар ҳам мия хужайраларида узоқ вақтга «из қолдиради». Буни гуё фото пластинкасида қоладиган из ёки қумда қолган оёқ изи каби тасаввур қилиш мумкин. Мана шу излар каби Э. лар ҳам вақт ўтиши б-н «эскириб» қола бошлайди. Уларнинг мустақкам сақланиши кўпгина омиллар (воқеанинг маъноси, унинг киши эҳтиёжи учун зарур ёки зарурмаслиги ва х. к.) га боғлиқ.

ЭНДАРТЕРИТ — артерия ички деворининг яллиғланиши. Бунда томир эндотелийи хужайраларининг кўпайиши ва яллиғланиш элементларининг йиғилиши туфайли томир торайиб, бутунлай беркилиб қолади. Натжида шу томир б-н озикланувчи аъзо ва тўқималарнинг қон б-н таъминланиши бузилади.

ЭНДЕМИК КАСАЛЛИКЛАР — муайян минтақада баъзи табиий шартлар мавжудлиги туфайли шу жойда истиқомат қилувчи аҳоли ўртасида бошқа жойларга нисбатан кўпроқ ёки даврий учраб турадиган айрим касалликлар (безгак, шистосоматоз, кучситма, лейшманиоз, эндемик буқоқ ва б.).

ЭНДЕМИК УЧОҚ — атроф муҳитда тегишли шартот мавжудлиги туфайли узоқ давр мобайни-

да кишилар маълум бир касаллик б-н оғриб гурадиган ҳудуд (территория).

ЭНДЕМИЯ — тегишли ижтимоий ва табиий шарт-шароитлар мавжудлиги туфайли бирор ҳудудда маълум бир (кўпинча инфекция) касалликнинг доим бўлиши.

ЭНДОАОРТИТ — аорта ички пардасининг яллиғланиши. Кўпинча захм, ревматизм ва аллергик касалликларда кузатилади.

ЭНДОБОТАЛЛИТ — туғма нуқсонли артерия деворининг яллиғланиши.

ЭНДОВАСКУЛИТ — қон томирлари ички қаватининг яллиғланиши. Сўғалли — томирларнинг зарарланган ички қаватида фибрин қолдиқларидан иборат майда сўғалча пайдо бўлиши б-н ифодаланади.

ЭНДОГЕН — организмнинг ички муҳити б-н боғлиқ сабаблардан келиб чиққан.

ЭНДОГЕНИЯ — организмнинг ички муҳити б-н боғлиқ сабаблар натижасида вужудга келган патологик жараён.

ЭНДОКАПИЛЛЯРИТ — капиллярлар эндотелийсининг яллиғланиши. Капиллярлар эндотелийсининг ўзгариши ва хужайраларининг кўпайиши б-н ифодаланади.

ЭНДОКАРД — юракнинг қопқоклари тавақаларини ҳосил қилиб, бўшлиғини қоплаб турадиган ички пардаси.

ЭНДОКАРДИТ — эндокардининг яллиғланиши. Бунда кўпинча юрак қопқоклари зарарланади. Келиб чиқишига кўра ревматик ва септик Э. фарқ қилинади. Ревматик Э. ревматизмдан пайдо бўлади. Бунда юрак қопқокларининг эндотелий тўқимасида тромблар ҳосил бўлиб, грануляцион тўқималар ўсади, шунингдек қопқоқларда сўғалсимон (сўғалсимон Э.) тузилма пайдо бўлади. Септик Э. ни стрептококклар кўзгатади; қопқокларда яра ҳосил бўлиб (ярали Э.), тромблар юзага келади. Яра натижасида қопқоклар йиртилиши, тешилиши, узилиши мумкин.

ЭНДОКРИН БЕЗЛАР — эндокрин системани ташкил қиладиган ички секретция безлари. Уларга гипофиз (мия ўсиғи), қалқонсимон безлар, қалқонсимон без олди безлари, меъда ости бези (панкреатик без), буйрак усти бези, жинсий безлар, шунингдек эпифиз (Гуддасимон без), буқоқ бези (тимус), йўлдош (хомиладорликнинг маълум даврида) қиради. Э. б. қон оқимига ўзи ишлаб чиқарадиган *гормонларни* ажратиб туради (секретция қилади).

ЭНДОКРИН КАСАЛЛИКЛАР — ички секретция безлари фаолиятининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган касалликлар.

ЭНДОКРИН СИСТЕМА — ички секретция безлари системаси. Нерв системаси б-н бирга бошқа ҳамма орган ва системаларни регуляция ва координация қилиб, шу тарика организмнинг ташки муҳит шартотларига мослашишини таъминлайди.

ЭНДОКРИНОЛОГ — эндокрин система (ички секретция безлари, уларнинг гормонлари) физиологияси, касалликлари, диагностикаси, олдини олиш ва даволаш соҳасидаги мутахассис-шифокор.

ЭНДОКРИНОЛОГИЯ — эндокрин система ор-

ганларнинг тузилиши ва функцияси, ишлаб чиқарадиган гормонлари, шунингдек уларнинг функцияси бузилиши туфайли келиб чиқадиган касалликлар, улар диагностикаси, даволаш усуллари ва олдини олишни ўрганадиган клиник тиббиёт соҳаси.

ЭНДОЛИМФА — ички қулоқнинг парда лабиринтини тўлдириб турувчи ёпишқоқ суюқлик. Товуш ўтказишда иштирок этади.

ЭНДОМЕТРИЙ — бачадон шиллик пардаси.

ЭНДОМЕТРИОЗ — бачадондан ташқари бирор орган ёки тананинг айрим қисмида тузилиши ҳамда функцияси жиҳатидан бачадон шиллик қавати хужайрасига ўхшаш хужайралар бўлиши ва ривожланиши. Э. ўчоқлари қаерда бўлса, ўша жойда худди эндометрийда бўлганидек ҳайз цикли кузатилади. Жойлашишга кўра генитал ва экстрагенитал Э. фарқ қилинади.

ЭНДОМЕТРИТ — эндометрийнинг яллиғланиши; септик инфекция ва б. микроорганизмлар кўзғатади. Бачадонга инфекция қон ва лимфа йўллари орқали ўтади. Э. нинг ўткир ва сурункали хиллари фарқ қилинади.

ЭНДОУКЛЕАЗАЛАР — дезоксирибонуклеин кислота (ДНК) ва рибонуклеин кислота (РНК) нинг нуклеотидларгача парчаланишини катализлайдиган гидролазалар синфининг ферментлари. Полиуклеотидларда нуклеотидлар тартибини аниқлашда ва ген инженерлигида қўлланилади.

ЭНДОПАРАЗИТЛАР — «хўжайини»нинг турли хужайра, тўқима, органлари ва бўшлиқлари ва х. к. да паразитлик қилиб яшайдиган вируслар, бактериялар, кўпчилик замбуруғлар, энг содда жониворлар ва гельминтлар.

ЭНДОПЕПТИДАЗАЛАР — пептид боғларни пептид занжирининг бутун узунлиги бўйича парчалайдиган ферментлар.

ЭНДОПЛАЗМАТИК ТҮР — хужайра органоида. Каналчалар системаси ва вакуоалардан иборат. Улар девори биологик мембрана б-н ўралиб, тўр ҳосил қилиб жойлашади. Мембраналарида рибосомаларнинг бўлишига қараб донатор ва донасиз (силлик) турлари фарқ қилинади. Донатор Э. т. мембранасининг ташқи юзасида рибосомалар бўлиб, у хужайра ичидаги оксиллар синтезида иштирок этади. Донасиз (силлик) Э. т. эса хужайрадаги липид ва углеводлар синтези ҳамда транспортда иштирок этади.

ЭНДОРФИНЛАР, энкефалинлар — морфинга ўхшаш таъсирга эга эндоген пептидлар (эндоген морфин); опиаг рецепторларнинг табиий лиганди. Э. мия, гипофиз, ингичка ичак, қон ва сийдикда топилган. Э. нинг физиологик функцияси аниқ эмас, лекин улар опиагларга ўхшаш таъсир кўрсатади. Э. нейротрансмиттер, узунроқ занжирлилари эса нейрогормон бўлиши мумкин, улар инсон табиятини ўзгартириш таъсирини ҳам эга.

ЭНДОСАЛЬПИНГИТ — бачадон найлари шиллик қаватининг яллиғланиши; Э. одатда тезда *сальпингитга* ўтади.

ЭНДОСКОПИЯ — организмдаги ковак, ичи бўш органларни махсус ёритиш системали оптик асбоб (эндоскоп) ёрдамида кўриб, текшириш усули.

Э. хирургия, гастроэнтерология, пульмонология, гинекологияда ҳамда диагностика ва даволаш мақсадида ишлатилади.

ЭНДОТЕЛИЙ — сийрак тоғали бириктирувчи тўқима хужайралари. Мезодермадан ривожланиб, қон ва лимфа томирлари (хужайраларнинг ички деворини ҳамда юрак бўшлиқларининг ички юзасини қоплаб туради).

ЭНДОТЕЛИОЗ — организмнинг реактивлиги кучайганда қон томирлар ички деворидаги *эндотелийда* бўладиган ўзгаришлар (хужайраларнинг кўпайиши, кўпчиши, ажралиши) мажмуи.

ЭНДОТЕЛИОМА — қон ва лимфа томирларининг эндотелий қаватидан пайдо бўладиган хавфли ўсма.

ЭНДОТРОМБОФЛЕБИТ — вена ички деворининг яллиғланиши; тромбоз пайдо бўлиши б-н бирга кечади.

ЭНДОФЛЕБИТ — вена ички деворининг яллиғланиши.

ЭНДОФТАЛЬМИТ — кўз ички пардаларининг микроблар, вируслар таъсирида йирингли яллиғланиши. Вақтида даво қилинмаса, йиринг шишасимон танага ўтиб, бора-бора кўз бутунлай кўрмай қолиши мумкин.

ЭНДОЦЕРВИЦИТ — бачадон бўйни канали шиллик қаватининг яллиғланиши.

ЭНЕРГОМЕТРИЯ — ҳайвон ва одам организми томонидан сарф бўлган умумий энергияни аниқлаш усули. Организмдаги энергия алмашинуви-ни ўрганишда қўлланилади.

ЭНЗИМЛАР — к. *Ферментлар*.

ЭНЗИМОЛОГИЯ — ферментлар ҳақидаги фан. Унинг назарий ва татбиқий йўналишлари бор. Тиббиётда Э. касалликлар диагностикасида ва даволаш асосларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга.

ЭНЗИМОПАТИЯ — организмда бирор фермент бўлмаслиги ёки унинг фаоллиги ўзгариб қолишига алоқадор ирсий касалликлар.

ЭНЗИМОТЕРАПИЯ — ҳайвонлар, бактериялар ва ўсимликлардан олинадиган ферментлардан даво мақсадида фойдаланиш.

ЭНОФТАЛЬМ — кўз соккасининг анча ичқарига (кўз косаси тубига) сурилиши. Кўз косаси суяқларининг шикастланиши ёки ундаги ёғ, этнинг қарилликда юқалашиб сийрақлашуви сабаб бўлади.

ЭНСА, г а р д а н — калланнинг орқа ва пастки (энса сугги) қисми; бу соҳада (қалла бўшлиғида) мянча жойлашган.

ЭНТЕРИТ — ингичка ичак шиллик қаватининг яллиғланиши. Овқатдан захарланиш, инфекция ва б. сабаб бўлади. Э. да тез-тез ич кетади, кўп аҳлат келади, қорин соҳасида оғриқ бўлади. Беморнинг кўнгли айнийди, боши айланади, кўзи тинади. Одатда гастрит, колит б-н бирга учрайди. Э. нинг ўткир, сурункали, катарал, токсик, ярали хиллари бор.

ЭНТЕРОАНАСТОМОЗ — ингичка ичакнинг бир қисмини иккинчи бир қисмига улаб, улар орасида янги тешик — анастомоз очиш. Унинг бир тури Браун анастомозидир.

ЭНТЕРОБИОЗ — ичак нематодозлари гуруҳига мансуб острицалар кўзгатадиган гельминтоз; касалликда орқа чиқарув тешиги соҳаси кичи-шиб, диспепсия белгилари ва х. к. намоён бўлади.

ЭНТЕРОКИСТОМА — қорин бўшлиғидаги киста; эмбрионал ўсма, ичаклардан ривожланиб, улар девори элементларини тутлади.

ЭНТЕРОКОЛИТ — ингичка ва йўғон ичак шиллик қаватларининг яллиғланиши. Айрим овқат моддаларининг организмга аллергия таъсири, овқатдан бўладиган токсиконинфекциялар, баъзи кимёвий моддалар (симоб, йод, айрим саноат заҳарлари) дан заҳарланиш, ичакда гижжа бўлиши Э. га сабаб бўлади. Э. да ич кетади, ахлатда қон томчилари ва шиллик бўлади, қорин соҳасида оғриқ, ичакдан қон кетиши, кўнгил айниши, қусиш ҳолатлари кузатилади.

ЭНТЕРОПАТИЯ — ичак касалликларининг умумий номи.

ЭНТЕРОСКОПИЯ — ингичка ичак шиллик қаватини эндоскоп ёрдамида текшириш усули.

ЭНТЕРОСПАЗМ — ингичка ичак мускулли деворининг тортишиб қисқариши; ичак дискинезиясининг бир тури.

ЭНТОПТИК ФЕНОМЕН — кўзнинг тиниқ мугуз пардаси ёки шишасимон таначада майда-майда хираланишлар кўриниши.

ЭНУКЛЕАЦИЯ — 1) капсуласи бўлган анатомик ёки патологик тузилмани бутунлай ажратиб олиб ташлаш. Қалқонсимон безда пайдо бўлган тугун Э. си, лимфа бези Э. си, липома Э. си, атерома Э. си ва б.; 2) хужайрадан ядросини ажратиб олиш.

ЭНУРЕЗ — кечаси ўринга сийиб қўйиш. Қўпинча гўдақлар, ўқувчилар ва ўсмирларда учрайди. Аксарият ўғил болаларда кузатилади. Сийдик йўлларидаги патологик ҳолатлар (цистит, фимоз), орка мия ва умуртка поғонасининг нотўғри ривожланиши, суюқлик алмашинувининг бузилиши (полидиссия, полиурия), рухий заифлик, болани чақалоқлигидан бошлаб вақти-вақти б-н сийишга ўргатмаслик ва б. сабаб бўлади.

ЭНХОНДРОМА — қ. *Хондрома*.

ЭНЦЕФАЛИТ — бош мианинг яллиғланиши. Вируслар кўзгатади ёки шикастланиш, заҳарли моддалар (кўрғошин, бензин, марганец ва б.) таъсирида пайдо бўлади. Бирламчи ва иккиламчи Э. фарқ қилинади. Бирламчи Э. вирусли касаллик ҳисобланади ва маълум шароитларда эпидемия ҳолатида учраб туради. Иккиламчи Э. баъзи юқумли касалликлар натижасида ва турли хил микроблар таъсирида келиб чиқади. Бунга грипп, қизамиқ, безгак Э. н киради. Э. ҳарорат кўтарилиши, умумий дармонсизлик, тинка қуриши, уйқу босиши, бош оғриши, қусиш, фалажланиш ва б. белгилар б-н кечади.

ЭНЦЕФАЛОГРАФИЯ — мия бўшлиқларига контраст моддалар юбориб, миани рентгенологик текшириш усули. Бунинг учун орка мия суюқлигини қисман тоза ҳаво ёки кислород б-н алмаштириб, сунъий контраст ҳолат яратилади. Ҳавога тўла бўшлиқлар рентгенограммада равшан кўринади ва бу мутахассисларга орка мия бўшлиқлари ҳолати, ҳажми, шаклини ўрганишга имкон беради.

ЭНЦЕФАЛОМАЛЯЦИЯ — бош миёда қон томирлар тромбози, эмболияси ёки склерози туфайли содир бўладиган чегараланган некроз (инфаркт, ириш) ўчоғи.

ЭНЦЕФАЛОМЕНИНГОЦЕЛЕ — бош мия ва пардаларининг туғма чурраси; қалла суягининг

нуксони оркали ташқарига мия пардаси б-н бирга ўсиб чиқиши.

ЭНЦЕФАЛОМЕТРИЯ — бош мия ва унинг алоҳида қисмларини ўлчаш. Макро- ва микроэнцефалометрия фарқ қилинади. Макроэнцефалометрияда бош мия яримшарлари, миёча, орка мия, пўстлоқ пушталари ва эгатларининг катталиги, микроэнцефалометрияда эса мианинг микроскопик тузилмалари (ядро, капиллярлар ва б.) ўлчанади.

ЭНЦЕФАЛОМИЕЛИТ — бош ва орка мианинг бирга яллиғланиши. Кўпгина инфекция-аллергик ва токсик касалликларда м. н. с. ниинг зарарланишидан келиб чиқади, уни вируслар ҳам кўзгатади. Қасаллик тўсатдан бошланиб, бемор каттик иситмалайди, боши, қўл-оёқлари оғрийди, боши айланади, қайт қилади, кўзи хиралашади, кўпинча нутки ҳам ўзгариб, равои гапира олмайди, фалажланиш ҳолати ҳам кузатилади, баъзан бемор ҳундан кетади, эпилепсия хуружи бўлиши мумкин.

ЭНЦЕФАЛОПАТИЯ — бош мия тўқимасида дистрофик ўзгаришлар юзага келиши б-н ўтадиган касалликлар. Заҳарланиш, бош миёда қон айланишининг бузилиши, жароҳатланиши ва б. сабаб бўлади.

ЭНЦЕФАЛОЦЕЛЕ — мия чурраси; қалла суягининг нуксони оркали бош мия моддасининг ташқарига бўртиб чиқиши. Асосан туғма бўлади ёки жароҳатдан сўнг кузатилади.

ЭОЗИН — тиниқ пушти рангли трифенилметан бирикмаси. Гистология ва микробиологияда бўёқ сифатида ишлатилади. Э. хужайра цитоплазмасини, ундаги кислотали тузилмаларни бўяйди.

ЭОЗИНОФИЛ ИНДЕКСИ — кўмикда ацидофил гранулоцитлар (эозинофиллар)нинг этилиши кўрсаткичи, ёш хужайралар сонининг етук хужайралар сонига нисбати.

ЭОЗИНОФИЛИЯ — қонда эозинофиллар сонининг кўпайиши; асосан аллергия ва юқумли касалликларнинг тузалиш даврига хос.

ЭПЕНДИМАТИТ, эпендимит — бош мия қоринчаларининг ички қавати пардаси (эпендима) нинг яллиғланиши. Бош оғриғи, бош айланиши, адинамия, чарчаш, қусиш, брадикардия, мия кўпчиши каби белгилар б-н кечади.

ЭПЕНДИМОБЛАСТОМА — эпендимоманинг хавfli тури; тез ўсади, мия суюқлиғи йўллари оркали метастаз беради, атрофидаги тўқималарга инфильтрация бериб, уларни эзиб қўяди. Э. болалар миасининг катта яримшарларида кўп учрайди.

ЭПЕНДИМОМА — хавфсиз ўсма; бош ва орка мия ички бўшлиқларининг эпителиал қаватидан ривожланади. Э. секин ва тугун шаклида экспансив тусда ўсади, орасида киста ва некроз ўчоқлари бўлади.

ЭПИГЛОТТИТ — ҳиқилдоқ қопқоғи шиллик пардасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

ЭПИДЕМИК КЕРАТОКОНЪЮНКТИВИТ, аденовирусли кератоконъюнктивит — кўз шиллик ва мугуз пардасининг ўткир яллиғланиши. Юқумли касаллик. Вируслар кўзгатади. Тиниқ мугуз пардада майда-майда нукталар пайдо бўлиб, кўзнинг кўриш қобилияти

пасаяди. Шиллик парда қизариб, бир оз шишади, пастки ковок шиллик пардасида майда қизил дончалар маржон каби тизилиб ётади. Кўз тирқиши бир оз тораяди.

ЭПИДЕМИК ПЛЕВРОДИНИЯ — коксаки В вируслари (1—5 типлари) кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик; тўсатдан бошланиб, қориннинг юқори қисми ёки кўкрак мускуллари, бош қақшаб оғрийд, бемор иситмайлади ва б. белгилар намоён бўлади.

ЭПИДЕМИК САЛИВОГЛАНДУЛЕЗ — вируслар кўзгатадиган касаллик; бунда беморнинг умумий аҳволи унчалик ўзгармасида унинг кулок олди, баъзан жағ ости безлари анчагина катталашади ва х. к.

ЭПИДЕМИОЛОГИК ТЕКШИРУВ КАРТАСИ — эпидемиолог ёки унинг ёрдамчилари томонидан эпидемия ўчоғи текширилганда тузиладиган ҳужжат. Унда ўчоққа характеристика берилиб, эпидемияга қарши ва унинг олдини олиш учун кўрилган тадбирлар тўғрисидаги маълумотлар баён қилинади.

ЭПИДЕМИОЛОГИЯ — оммавий юқумли касалликларнинг келиб чиқиши ва тарқалиши сабаблари ҳамда қонуниятларини ўрганадиган, уларга қарши кураш ва олдини олиш тадбирларини ишлаб чиқадиган фан. Умумий ва хусусий Э. фарқ қилинади. Умумий Э. юқумли касалликлар таснифининг эволюцион асосларини. Э. нинг категория ва қонуниятларини, х у с у с и й Э. эса ҳар бир юқумли касалликнинг ўзига хос келиб чиқиш тарихи, унинг кўзгатувици, инфекция манбаи, юкиш йўллари ва воситалари, унга қарши кураш ва олдини олиш усулларини ўрганади.

ЭПИДЕМИЯ — маълум бир жойда истиқомат қиладиган аҳоли орасида юқумли касалликларнинг кенг тарқалиши. Бунда тезда касаллик ўчоғини топиб, атрофидаги аҳолининг хавфсизлигини таъминлаб, касаллик кўзгатувчи микроорганизмларнинг беморлардан соғлом одамларга ўтиш йўллариини бартараф этиш ва касалликка берилувчан кишиларини эмлаш чоралари кўрилади.

ЭПИДЕРМИС, эпителиал қават — одам терисининг устки қавати; базал қават, тикансимон қават, донали қават, ялтирок ва мугуз (шоҳ) қаватдан иборат. Э. нинг мугуз қавати жуда чуқур жойлашган хужайралардан шаклланади, унда жуда кўп нерв толлари бор.

ЭПИДЕРМОДЕРМИТ — одам терисининг икки қавати, яъни хусусий тери (дерма) ва эпидермис (эпителиал қават)нинг бир вақтда яллиғланиши.

ЭПИДЕРМОИД — нобуд бўлган эпителиал хужайралардан иборат киста.

ЭПИДЕРМОФИТИЯ — эпидермофитон туркумига мансуб замбуруғ кўзгатадиган дерматомикоз; шахсий гигиенага риоя қилмаслик, шунингдек оёқ терлаши, қавариши, бичилиши, веналарнинг вазирокз кенгайиши ва б. сабаб бўлади. Аксарият чов катта бурмалари ораси (чов Э. си) ёки оёқ панжаси (оёқ панжаси Э. си) ва тирноқлар зарарланади. Бунда тери қизаради, қипикланади, майда пуфакчалар, ярачалар пайдо бўлади.

ЭПИДИДИМИТ — мойк ортиғи (эпидидимис)нинг яллиғланиши. Инфекция кириши ёки ёрғоққа

шикаст этиши сабаб бўлади. Э. тўсатдан бошланади, ҳарорат кўтарилади. Чов соҳасида уруғ тизимчаси бўйлаб оғрик тарқалади. Э. да ёрғоқнинг тегишли ярми қизариб, шишади. Агар яллиғланиш кучли бўлса, мойкада ўсикча, шиш пайдо бўлади.

ЭПИДИДИМОГРАФИЯ — уруғ йўлига турли контраст моддалар юбориб, мойк усти ортиғини нормал ҳолатида ёки касаллик (сарик сув, сил, хавфли ва хавфсиз ўсмалар) оқибатидаги ўзгаришларни рентгенологик текшириш.

ЭПИДУРИТ — орка миянинг қаттиқ пардаси б-н умуртқалар уст пардаси орасидаги бўшлик (эпидурал бўшлик) клетчаткаларининг яллиғланиши. Одатда бунда миянинг қаттиқ пардаси ҳам яллиғланади, вена чигаллари кўп бўлгани учун кўпчиш белгилари кузатилади.

ЭПИДУРОГРАФИЯ — орка миянинг қаттиқ пардаси б-н умуртқалар пардаси ўртасидаги бўшликка контраст моддалар юбориб, рентгенологик текшириш усули. Контраст модалар сифатида одатда 15—25% ли верографин, урографин, диодоннинг сувдаги эритмаси ишлатилади.

ЭПИКАРД — юракнинг ташқи сероз қавати. Мезотелий б-н ўралгани учун ялтирок. Юрак мускулини ўраб, унга зич ёпишиб туради. Юрак асосида буралиб, перикардга ўтиб кетади.

ЭПИКОНДИЛИТ — елка суягининг дўнглиги усти остити. Касаллик асосида тирсак пайларининг бузилиши натижасида қўшни тўқималарнинг яллиғланиши ётади. Кўпинча кафтни ёзувчи пайлар, билакни бурувчи узун мускул пайи, елканнинг ташқи тепчасида ўзгариш рўй беради. Айрим касбадаги кишилар (тикувчилар, машинисткалар, монтажчилар) да кўп учрайди.

ЭПИКРИЗ — касаллик баённинг охирида ёзиладиган асосий ва ҳулоса маълумотлар; касалликнинг бошланиши, кечиши, асосий даво чоралари ва натижаси ҳамда келажақда касаллик қайтарилишининг олдини олиш бўйича шифокор тавсияларининг қисқача баёни.

ЭПИЛЕПСИЯ, қуёнчиқ, тутқаноқ — вақти-вақти б-н қисқа муддат хушдан кетиш, тиришиш, ғайритабиий ҳаракатлар қилиш, бемор шахсининг ўзгариши, руҳий фаолиятнинг сусайиб бориши б-н кечадиган хуружли касаллик. Бош миянинг тутқаноқ тутишига нисбатан туғма ёки турмушда орттирилган ўта мойиллиги сабаб бўлади. Аксарият болалик ва ўсмирлик даврида, баъзан кексайганда ҳам кузатилади. Катта ва кичик тутқаноқлар Э. нинг асосий белгисидир, баъзан ҳеч қандай белгисиз, шунингдек уйқуда ҳам тутқаноқ тутади. Кўп ҳолларда тутқаноқ тутишдан олдин бир неча секунд давомида қисқа руҳий ҳолат — *аура* юз беради.

ЭПИЛЕПСИЯГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — *эпилепсия* касаллигини даволашда ишлатиладиган моддалар (фенобарбитал, дифенин, этосуксемид, карбамазепин ва б.)

ЭПИЛЯЦИЯ — даво ёки косметик мақсадда сочи тўқиш; бунда сочиинг илдизи ҳам тушиб кетади, натижада қайта соч чиқмайди. Э. атамаси сочи турли усуллар, мас., рентген нурлари ва б. б-н тўқиш ўрнида ҳам қўлланилади.

ЭПИМЕЗОФАРИНГИТ — халқумининг бурун ва оғиз қисмлари шиллик пардасининг (кўпинча лимфа тўқималари б-н бирга) яллиғланиши.

ЭПИСКЛЕРИТ — склера (кўз оқи) юза қавати-

нинг яллиғланиши. Унинг озгина жойи кизариб, бир оз шишади, санчиб оғрийди ва борган сари кучаяберади. Э. га сил касаллиги, кўзга майда ёт жисмлар тушиши сабаб бўлади.

ЭПИСПАДИЯ — уретранинг туғма нуксони; бунда сийдик чиқариш каналининг олд девори қисман ёки бутунлай битишмай қолади.

ЭПИСТОМА (брохиома) — ўпка илдиздаги бронх безлари эпителийсидан ривожланадиган ўсма.

ЭПИТЕЛИЗАЦИЯ — тери, шиллик пардалар зарарланганда шу жойнинг регенерацион йўл орқали янги эпителиал қават б-н қопланиши, эт битиши.

ЭПИТЕЛИЙ, эпителиал тўқима — зич жойлашган хужайралар қатлами. Танани қоплаб, унинг барча бўшлиқларини ўраб туради, асосан химоя, ажратиш ва сўриш вазифаларини бажаради. Қўпгина безлар ҳам Э. дан тузилган. Э. хужайралари ясси, кубсимон, дуксимон, цилиндрсимон шаклда бўлиб, базал мембрана устида ётади.

ЭПИТЕЛИОМА — эпителидан ривожланадиган ўсмаларнинг умумий номи. Э. турли кўринишларга эга.

ЭПИТИМПАНИТ — ўрта қулоқнинг сурункали яллиғланиши; бунда ўрта қулоқ деворларидаги ва тепа қисмидаги суяклар, шунингдек эшитув суякчалари ҳам яллиғланади, қисман чириydi, емирилади, ўрта қулоқ бўшлиғида холестеатома ва полипплар пайдо бўлади. Баъзан яллиғланиш миёга ва унинг қобикларига ҳам ўтиши мумкин.

ЭПИФАРИНГОГРАФИЯ — халқумнинг бурун-ҳалқум қисмига контраст модда юбориб рентгенологик текшириш.

ЭПИФИЗЕОЛИЗ — ўсувчи эпифизар тоғайнинг силжиши натижасида суякнинг бўйига ўсишининг издан чиқиши. Шиқастланиш оқибатида узун суяклар эпифиз қисмидан сурилади. Асосан болалар ва ўсмирларда учрайди. Кўпинча эпифизеозда эпифиз б-н бирга метафиздан кичик суяк бўлакчаси синиб ажралиб чикади, бунга остеоэпифизеоз дейилади.

ЭПИФИЗЕОНЕКРОЗ — найсимон суякларнинг эпифиз қисмида пайдо бўладиган некроз. Асосан атеросклероз касаллигида эпифизни қон б-н таъминловчи майда қон томирларнинг бекилиб қолиши туфайли пайдо бўлади. Кўпинча сон суягида учрайди.

ЭПИФИЗИТ — найсимон суякларнинг эпифиз қисми яллиғланиб, жараённинг атрофдаги тоғай моддасига ҳам ўтиши.

ЭПУЛИС — мидк ёки жағ суяклари ичида ўсган бириктирувчи тўқимали қатлам; эндокрин безлар функцияси ўзгарганда (асосан ҳомиладорликда) кузатилади.

ЭРБЕН ФЕНОМЕНИ — бемор ўтирганида ёки олдинга қараб эгилганида пульснинг вақтинча камайиши. Баъзан адашган нерв тонусининг ошиши б-н боғлиқ бўлган нейроциркулятор дистония касаллигида кузатилади.

ЭРГОГРАФИЯ — одам скелет мускулларининг фаолиятини махсус асбоб — эргограф ёрдамида ёзиб олиш. Бунда олинган тасвир эргограмма деб аталади.

ЭРГОМЕТРИЯ — одам бажараётган жисмоний меҳнатни махсус механик қурилма (эргометр) ёрдамида ўлчаш усули.

ЭРГОНОМИКА — меҳнат жараёнларини ўрганиб, инсоннинг сихат-саломатлигини сақлаш, иш унумдорлигини ошириш, меҳнат шароитини яхшилаш тадбирларини ишлаб чиқадиган фан. Меҳнатни илмий асосда уюштириш йўлларини тавсия этади. Организмга таъсир этувчи салбий омилларни ҳисобга олиб, уларни бартараф этиш усулларини кўрсатиб беради.

ЭРЕКЦИЯ — жинсий кўзғалиш вақтида олат говак таналарининг қон б-н тўлиб, таранглашуви. **ЭРИЗИПЕЛОИД**, чўчка сарамаси — чўчка сарамаси микроби кўзгатадиган юқумли касаллик; инфекция кирган жойда оғрик, шиш, эритема кузатилади, оғирроқ ҳолларда артрит пайдо бўлади.

ЭРИТЕМА — турли тери касалликлари ёки баъзи юқумли касалликларда терида ҳар хил қатталиқдаги оч қизил, пушти рангли доғлар пайдо бўлиши; инфекция б-н — ўткир юқумли касалликлар (скарлатина)да учрайди; бруцеллез Э. си бруцеллезда пайдо бўлиб, тезда йўқолиб кетадиган, йирик, қичийдиган Э. дир. Рентгенда нурланиш туфайли бўладиган Э., қуёш Э. си, шунингдек тугуни Э. фарқ қилинади.

ЭРИТЕМА ЦИРОФИ — узун тўқинли ультрабионафша нурлар манбаи; увиол шишасидан тайёрланган қолба ичига ўрнатилган найсимон, паст босимли симоб чирок бўлиб, унинг ички деворига люминафор суртилган. Физиотерапияда даволаш ва профилактика мақсадларида қўлланилади.

ЭРИТЕМАТОЗ — қизил волчанка (қизил югурук) каби тери касалликларида терида хийла катта қизил доғлар пайдо бўлиши.

ЭРИТМАЛАР (ф а р м а ц и я д а) — турли дори моддаларини эритувчида эритиб тайёрланган суяк дорилар. Эритувчи сифатида кўпинча тозаланган ва дистилланган сув, баъзи ҳолларда этил спирти, глицерин, суяк мой (вазелин, зайтун, шафтолн, кунгабоқар мойлари) ишлатилади. Э. ичилади ёки сиртдан ишлатилади.

ЭРИТРАЗМА — сапрофит замбуруғлар кўзгатадиган тери касаллиги; асосан чов, қўлтик ости, сут бези, сон соҳасида сарғиш-жигарранг ёки пушти рангли доғлар пайдо бўлиши.

ЭРИТРЕМИЯ — кўмик тўқималарининг гиперплазияси туфайли пайдо бўладиган касаллик.

ЭРИТРОБЛАСТИК РЕАКЦИЯ — кўмикнинг эритроцитлар ишлаб чиқарадиган қисмида ядролн хужайралар сонининг вақтинча кўпайиши; бунда улар сифати асосан ўзгармайди. Баъзи гемолитик анемиялар ва қон йўқотилган ҳолларда кузатилади.

ЭРИТРОБЛАСТЛАР — эритроцитларни ҳосил қиладиган хужайралар. Кўмикда яратилади.

ЭРИТРОБЛАСТОГРАММА — кўмикдаги ёш ядролн эритроцитлар хужайраларининг процент миқдорини аниқлаш натижалари.

ЭРИТРОБЛАСТОЗ — этилмаган эритроцитларнинг периферик қонда (асосан кўмикда) кўпайиб кетиши; хусусан қон касалликларида — лейкоз ва эритробластик реакцияларда кузатилади.

ЭРИТРОБЛАСТОМА — эритробластлардан ривожланадиган хавфли ўсма; кўмик системасининг шиқастланиши б-н кечади.

ЭРИТРОГОМОМЕТР — фотоэлектрклоримет-

рия усулида кон таркибдаги гемоглобин ва эритроцитлар микдорни аниқлайдиган асбоб.

ЭРИТРОГРАММА — эритроцитларни бирор белгиси (мас., диаметри, таркибдаги гемоглобин микдори, мембранасининг кислоталар ёки гипотоник эритмалар таъсирига чидамлилиги) га қараб процентлар ҳисобида ифодалаш ёки график тасвирлаш.

ЭРИТРОДЕРМИЯ — бутун бадан териси ёки талайгина қисмининг яллиғланиши; бунда тери кизариб, жуда кўп пўст ташлайди.

ЭРИТРОДИАПЕДЕЗ — эритроцитларнинг капиллярлар девори орқали қон ўзагидан ташқарига чиқиши; геморрагик синдромлар учун характерли; юқумли касалликларда ва одам захарланганда кузатилади.

ЭРИТРОКЕРАТОДЕРМИЯ — эритродермиянинг кератоз бўлган соҳа б-н қўшилиб кетиши. Э. нинг ўзгарувчан шакли, авж олувчи ва б. хиллари фарқ қилинади.

ЭРИТРОМЕЛАЛГИЯ — ангиотрофеврознинг бир тури; бунда асосан қўл-оёқнинг уч қисмларида тўсатдан қаттиқ оғрик туриб, ўша жойлар кизариши ва шишиб кетиши кузатилади.

ЭРИТРОМИЕЛОЗ — ўткур лейкознинг бир тури; бунда дастлаб кўмиқда эритроблас тлар б-н нормобластлар, кейинроқ бориб эса миелобластлар кўпайиб кетади; нормохром ёки гиперхром анемия, зўрайиб борадиган лейкопения ва тромбоцитопения кузатилади.

ЭРИТРОМИЦИН — макролидлар гуруҳига мансуб антибиотик. Айрим микроорганизмларга таъсир этиб, уларнинг ўсишини тўхтатиб қўяди. Э. га микробларнинг тез ўрганиб қолиши туфайли бу антибиотик резерв антибиотик ҳисобланади.

ЭРИТРОН — қон томирлари ҳамда кўмиқдаги етилган ва етилмаган эритроцитлар мажмуи.

ЭРИТРОПОЭЗ, эритроцитопоэз — организмда эритроцитларнинг ҳосил бўлиш жараёни. Бир кеча-кундузда тахминан 200—250 млрд эритроцит ҳосил бўлади.

ЭРИТРОПОЭТИНЛАР — қон яратилишини таъминловчи моддалар; Э. анемия ва кислород танқислиги (гипоксия, гипоксемия) б-н боғлиқ бўлган касалликларда организмда кўп микдорда ишланиб чиқади.

ЭРИТРОПСИЯ — кўришнинг бузилиши. Бунда бутун борлиқ кўзга кизил рангда кўринаверади. Бу ҳолат баъзан хиралашган гавҳари олиб ташланган кўзда кузатилади.

ЭРИТРОРЕКСИС — эритроцитларнинг айрим бўлакчалар (фрагментлар) га парчаланиш жараёни.

ЭРИТРОФОБИЯ — мияга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; одамлар орасида кизариб кетишдан ҳадиксираш, кўрқиш.

ЭРИТРОЦИТ, кизил қон тана чалари — хайвонлар ва одамнинг ядросиз қон хужайралари; таркибида гемоглобин бор. Кислородни ўпкандан организмнинг барча тўқималарига етказиб беради. Э. диаметри 7—8 мкм, қалинлиги 2—2,5 мк, икки томони ботик, юмалоқ. Кўмиқда ҳосил бўлади. Эркакларнинг 1 мм³ қонида 4,5—5 млн, аёлларникида эса 4—4,5 млн Э. бўлади.

ЭРИТРОЦИТОЗ — қонда эритроцитларнинг кўпайиши; киши захарланганда, тугма юрак нуқсонларида, шунингдек одам баландга кўтарилганда (физиологик Э.) кузатилади.

ЭРИТРОЦИТОМЕТРИЯ — эритроцитлар ҳажмини аниқлаш.

ЭРИТРОЦИТОПЕНИЯ — қонда эритроцитлар микдорининг камайиши.

ЭРИТРОЦИТОПОЭЗ — қ. *Эритропоэз*.

ЭРИТРОЦИТУРИЯ — эритроцитларнинг сийдик б-н ажралиб чиқиши.

ЭРМОН, аччиқ шувок — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, С ва К витаминлар, каротин, флавоноидлар, аччиқ гликозидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари иштахга очувчи, овқат хазм қилувчи, ўт хайдовчи дори сифатида ишлатилади.

ЭРОТИЗМ — жинсий майлнинг зўрайиши; баъзи руҳий касалликларда кузатилади.

ЭРОТОДРОМОМАНИЯ — жинсий майлга берилиб сандироклаб, дайдиб юриш. Психопатия, шизофрения, маниакал ҳолат ва б. руҳий касалликларда учрайди.

ЭРОТОМАНИЯ — жинсий майлнинг патологик зўрайиши, шахвоний хирсининг кўзгаши; баъзи руҳий касалликлар (маниакал ҳолатлар, ақли заифлик, олигофрения ва х. к.) да кузатилади.

ЭРОТОФОБИЯ, коитофобия — мияга ўрнашиб қолган кўрқув ҳолати; жинсий алоқа қилишдан ҳадиксираш, кўрқиш.

ЭСИПАСТЛИК — қ. *Ақилорасолик*.

ЭСТЕЗИОМЕТР — тактил, оғрик, т-ра ва б. сезгиларнинг таъсирот бўсағасини аниқлашда қўлланиладиган асбобларнинг умумий номи.

ЭСТЕЗИОМЕТРИЯ — рецепторлар сезгирлигини ўлчайдиган усуллар йиғиндиси.

ЭСТЕЗИОНЕЙРОБЛАСТОМА — ҳидлов нейрөпителий хужайраларидан ривожланадиган хавфли ўсма. Бурун бўшлиғи девори, бурун-ҳалқум қисми ва галвирсимон лабиринтда учрайди.

ЭСТЕРАЗАЛАР — мураккаб эфир боғини узувчи гидролазаларнинг катта туркуми. Эфирнинг кислота қисмини карбоксил, фосфат, сульфат кислоталар қолдиги ташкил қилиши мумкин.

ЭСТРАДИОЛ — энг кучли табиий эстроген. Э. ҳомиладор аёллар сийдиги, Грааф фолликуллари ва йўлдошда юқори концентрацияда учрайди. Организмда Э. ва эстрон бир-бирига ўтиб туради. Ҳайз цикли бузилганда, менопауза муаммоларини хал қилишда қўлланилади.

ЭСТРИОЛ — эстроген. Асосан ҳомиладор аёллар сийдиги ва йўлдошдан ажратиб олинган. Организмда эстрон ва эстрадиолдан ҳосил бўлади. Эстрадиолдан қўшимча бир гидроксил туркум сақлаши б-н фарқ қилади.

ЭСТРОГЕНЛАР — аёллар жинсий гормонлари туркуми. Асосий Э. эстрон, эстрадиол ва эстриолдир. Э. тухумдоннинг Грааф фолликулларида, сарик танада ишлаб чиқарилади, ҳомиладорлик даврида йўлдошда ҳам ҳосил бўлади. Э. ҳайз кўриш циклини бошқариб туради, прогестерон ва гонадотропинлар б-н бирга бачадон шиллик пардасининг етилиши, сут безларининг ўсиши ва иккиламчи жинсий белгиларнинг ривожланишига таъсир қилади.

ЭСТРОН — эстроген. Аёллар сийдиги, тухумдон ва йўлдошда учрайди. Э. ва эстрадиол организмда

бир-бирига ўта олади. Э. 17-ўринда кетон туркум сақлаши б-н эстрадиолдан фарқ қилади.

ЭТ УВИШИШИ, жунжиш, совкотиш — мускулларнинг титраши туфайли совукни сезиш, калтираш. Бунда тери «роз териси»га ўхшаган ҳолатга тушади. Исигма кўтарилганда ёки совук таъсирида рўй беради.

ЭТИОЛОГИЯ — касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, шарт-шароитлар ҳақидаги таълимот.

ЭТМОЙДИТ — галвирсимон (говак) суяк катқачлари шиллик пардасининг яллиғланиши.

ЭУФИЛЛИН (син.: аминакардол, аминифиллин ва б.) — спазмолитик дори; кимёвий тузилишига кўра ксантинлар гуруҳига мансуб. У тромбоцитлар агрегациясига тўқсинлик қилади; бронх мускулларини бўшаштириб, қон томирлар қарши-лигини пасайтиради; кичик қон айланиш доирасидаги босимни камайтиради, пешоб ҳайдалишини кучайтиради ва х. к. Э. юрак қисқаришларини стимуллади. Асосан бронхиал астма ва юрак астмаси хуружларида, церебрал томир кризларида, мия ўсмаларида ишлатилади.

ЭУФИЛЛИН СИНАМАСИ — кичик қон айланиш доирасининг гипертензия (артериал босимнинг вақтинча кўтарилиши) даражасини аниқлаш усули. Эуфиллиннинг ўпка қон томирларидаги кўтарилган қон босимини тушириш хосса-сига асосланган.

ЭФЕБОФИЛИЯ, педофилия, болавозлик — эркекларнинг ўғил болаларга шахвоний хирс қўйиши, баччабозлик.

ЭФИР (наркоз учун) — наркоз воситаси; тиббиёт амалиётида жарроҳлик операцияларида ишлатилади.

ЭФИРОМАНИЯ — токсикоманиянинг кам учрайдиган хили; эфир ҳидлаб кайф қилиш. Хулқатворнинг ўзгариб кетишига олиб келади.

ЭФФЕКТОР — эфферент нерв толаларидан келувчи импульс ҳисобига кўзгалувчи махсус орган ва тўқималар (мускуллар, ички органлар ва безлар).

ЭХИНОКОККОЗ — цестодозлар гуруҳига кирадиган ва бирмунча кенг тарқалган гельминтоз (ғижжа касаллиги). Эхинококклар кўзғатади. Одамга сигир, қўй, чўчка, итлардан ғижжа тухуми тушган озиқ-овқат ва сув орқали ўтади. Касалликда жигар, ўпка, мия каби органларда эхинококк кисталари пайдо бўлади.

ЭХОКАРДИОГРАФИЯ — ультратовушли эхография усули ёрдамда юрак фаолиятини текшириш; юрак структураларини ва улар атрофидаги

тўқималарни ўрганишда, бўшлиқ ичидаги тромблар ҳамда перикардиал бўшлиққа йиғилиб қолган суюқликларни аниқлашда, шунингдек юракнинг функционал ҳолатини текширишда қўлланилади.

ЭХОЛАЛИЯ — бировнинг сўзини беихтиёр кайтара бериш. Айрим руҳий касалликлар (мас., шизофрения) ёки бош миянинг пешона қисмига оид касалликларда кузатилади.

ЭХОМИМИЯ — кататоник синдром белгиларидан; бунда бемор атрофидаги кишиларнинг юз жилваси, имо-ишораларини беихтиёр кайтараверади.

ЭХОПРАКСИЯ — бировнинг ҳатти-ҳаракатини беихтиёр такрорлаш. Одатда бемор кўз олдида намоён бўлаётган оддий ҳаракатларни кўп такрорлайди. Асосан шизофрения ва бош миянинг бошқа органик касалликларида кузатилади.

ЭШАҚЕМ — терида, баъзан шиллик қаватларда кичима пайдо бўлиши; каварик ёки пўрсилдоқ тошмалар б-н кечадиган касаллик. Организмнинг аллергия реакцияси, айрим овқатлар ва дори-ларга нисбатан сезувчанликнинг ортиши, ҳашаротлар чақиши, гул ҳидлаш ёки бирор ўсимлик тегиб кетиши туфайли вужудга келади. Бир неча соатдан кейин Э. батамом йўқолади, баъзан қайталаниб туради.

ЭШАРА — тери гангрена-си; кўпроқ думба соҳасида кузатилади. Юза артериялар тромбози туфайли пайдо бўлади.

ЭШИТИШ — эшитув органи ва эшитув анализатори орқали товуш тўлкинларини сезиш.

ЭШИТИШ РЕДУКАЦИЯСИ — қар ва «қулоғи оғирлар» эшитиш фаолиятини яхшилаш усули; бунда ички қулоқдаги мураккаб махсус эшитув хужайраларига турли оҳангдаги жарангдор товуш таъсир эттирилади ва аста-секин эшитиш фаолияти жонлангизиради.

ЭШИТИШ ЎТҚИРЛИГИ — қулоқнинг товуш тўлкинларига бўлган сезирлиги ёки мусикий қобилияти.

ЭЯКУЛЯТ — эякуляция вақтида ажраладиган уруғ суюқлиғи. Агар Э. да сперматозонидлар бўлмаса, у суюқ сувсимон бўлади.

ЭЯКУЛЯЦИЯ — жинсий алоқа пайтида (мас-турбация ва б.) сийдик чиқариш каналидан уруғ суюқлигининг ажралиши.

Ю

ЮЗ, б а ш а р а , а ф т — бошнинг олдинги бўлаги. Юқоридан бошнинг сочли қисми, пастдан пастки жағнинг пастки чеккаси, ён томонлардан пастки жағ чеккаси ва қулоқ чиғаноғи асоси б-н чегараланган. Юздаги мимика (имо-ишора) мускуллари қисқарганда, одамнинг ички туйғуларини ифода этади.

ЮМШАТУВЧИ МОДДАЛАР — тери тарангли-

гини камайтириб, эластиклигини оширувчи ҳамда тери шиллик қавати ва жароҳат юзасини ташиқ таъсиротлардан ҳимоя қилувчи мойсимон дори-лар. Улар асосан фармацияда суртма дори, паста, линимент ва шамчалар тайёрлашда асос модда сифатида ишлатилади. Ю. д. тери қуруқшаганда, ёрилганда, чақаланганда қўлланилади.

ЮМШОК ШАНҚР, таносил яра — юқумли

таносил касаллиги; стерптобацилла (юмшоқ шанкр таёқчаси) кўзгатади. Асосан жинсий йўл б-н юкади. Ю. ш. да жинсий аъзоларда кўплаб йирингли яралар пайдо бўлади, улар тез қонайди, ушлаганда оғрийди. Баъзан яралар катталашиб, қўшилиб кетади. Ю. ш. микроби регионар лимфа тугунларига ўтиши натижасида улар яллиғланиб, шишади (яъни бубонлар ҳосил бўлади) ва йиринг бойлаб, ёрилади.

ЮРАК — қон айланиш системасининг марказий органи; мускулдан тузилган бўлиб, кўкрак қафасида жойлашган. У одамнинг бутун умри давомида қисқариб (систола) ва бўшашиб (диастола) туради. Ю. нинг кенг асоси юқорига ва ўнгга, ингичкалашган учи пастга ва чапга йўналган бўлади. Ю. девори 3 қават: сероз қават — эпикард, ўрта мускул қават — миокард, ички шиллик қават — эндокард. Ю. 4 бўлак бўлиб, ўнг ва чап бўлмачалар ҳамда ўнг ва чап қоринчалардан иборат. Ўнг бўлмача б-н ўнг қоринчада веноз қон, чап бўлмача б-н чап қоринчада ксилородга бой артериал қон бўлади. Ю. нинг чап қоринчасидан чиққан аорта қонни бутун организмга таркатади. Гавдадан қайтаётган карбонат ангидридага бой веноз қон Ю. нинг ўнги бўлмачасига келиб қуйилади. Катта ёшдаги одамлар юрагининг узунлиги 12—15 см, эни 8—11 см, оғирлиги аёлларда 240 г гача, эркекларда 330 г ча. Нормал шароитда Ю. минутига 55—70 марта қисқариб, 4,5—5 л қонни ҳайдаб беради. Ю. фаолияти нейрогумораль механизм б-н бошқарилади, лекин у автоматик тарзда қисқаради.

ЮРАК АВТОМАТИЗМИ — юракнинг ташқи таъсиротсиз ўзида келиб чиқадиган импульслар таъсирида кўзгала олиш қобилияти.

ЮРАК БЎЛМАЧАСИ — юрак камераси. Ўнг ва чап бўлмача бўлиб, оралик девор оркали бири-биридан ажралиб туради. Бўлмачаларнинг ички юзаси тароқсимн мускуллар тутамидан иборат. Ўнг бўлмачага катта қон айланиш доирасидан веноз қон, чап бўлмачага кичик қон айланиш доирасидан ксилородга бой артериал қон келиб қўйилади. Бўлмачалар қоринчалар б-н бўлмача-қоринча тешиклари оркали туташади.

ЮРАК ГЛИКОЗИДЛАРИ (кардиотоник воситалар) — гликозидларнинг алоҳида тури; юрак етишмовчилигида унинг мускуллари қисқарувчанлигини танлаб қулайтиради. Ю. г. кўпроқ ангишвонагул, марваридгул, адонис ва строфант ўсимликларида учрайди.

ЮРАК ЕТИШМОВЧИЛИГИ — юрак мускуллари қисқариш қобилиятининг сусайиши; унинг толиқиши (мас., юрак пороклари, гипертонияда), қон б-н таъминланишининг бузилиши (миокард инфаркти) натижасида юзага келади. Ўпқада ва катта қон айланиш доирасида қон димланиши, нафас қисиши ва асцитга сабаб бўлади. Ўткир Ю. е. (юрак астмаси) ва сурункали Ю. е. фарқ қилинади. Ўткир Ю. е. қутилмаганда ёки тўсатдан нафас қисиши ва бўғилиш хуружи б-н бошланади. Хуруж кўпинча кечаси тутади. Сурункали Ю. е. нинг охириги босқичларида моддалар алмашинувида ва турли органларда-

ги морфологик структураларда патологик қайтмас ўзгаришлар рўй беради.

ЮРАК ЕРИЛИШИ — трансмурал миокард инфарктида юрак девориди тўла ёриқ ҳосил бўлиши. **ЮРАК ПОРОКЛАРИ**, юрак нуқсонлари — юракнинг анатомик тузилишидаги турғун камчилик, нуқсонлар; нормал қон оқимида ҳалақит беради. Тўғма ва орттирилган Ю. п. фарқ қилинади. Тўғма Ю. п. хомила юраги ва юрак йирик томирларининг эмбрионал ривожланиши даврида нотўғри шаклланишдан келиб чиқади. Ревматизм (баъзан септик эндокардит, захм, атеросклероз) оқибатида пайдо бўлгани орттирилган порок деб аталади. Юрак қонқокларининг (ёпилиш вақтида) зич бекилмаслиги (қопқок етишмовчилиги) ва юракдаги бўлмача-қоринчалар (ўнг ва чап бўлмача-қоринчалар) ўртасидаги тешик ёки асосий томирлар қиқши жойининг торайиши (стеноз) б-н боғлиқ бўлган митрал-аортал ва б. Ю. п. фарқ қилинади.

ЮРАК-ТОМИР ДОРИЛАРИ — асосан юрак-томир системаси касаллигида ишлатиладиган дорилар. Фармакологик таъсири ва ишлатилишига кўра юрак гликозидлари, гипотензив, гипертензив, антиангинал, гипохолестеринемик дорилар фарқ қилинади.

ЮРАК-ТОМИР ЕТИШМОВЧИЛИГИ — юрак ҳамда қон томирлар фаолияти етишмовчилигининг бирга кечиши. Орган ва тўқималарда қоннинг тўғри тақсимланмаслиги, қон айланиши ва юрак фаолиятининг бузилиши, томирлар касалликлари ва б. сабаб бўлади.

ЮРАК-ТОМИР СИСТЕМАСИ — организмда гемолимфа ёки қон айланидиган томирлар ва бўшлиқлар системаси. Юрак, томир ва лимфа системасидан иборат. Ю.-т. с. тўқималарга озик моддалар, ксилород етказиб беради ҳамда орган ва тўқималардаги алмашинув махсуслотлари — карбонат ангидрид газини олиб кетади.

ЮРАК ТОНИ — юрак мускулида ва қон томирлар тармоғида содир бўладиган товуш ўзгаришлари. Шартли равишда I, II, III, IV тонларга бўлинади. I тон ёки систолик тон бўғиқ, паст бўлиб, юрак қисқариши даврида юзага келади. II тон ёки диастолик тон баланд, қисқа бўлиб, юракнинг бўшашиш даврида ярим ойсимон қопқоклар ёпилганда рўй беради. III тон ёки қоринчалар тони — диастола даврида қоннинг қоринчаларга қуйилиш пайтида қоринчалар мускули тонусининг ўзгаришидан содир бўлади. IV тон ёки бўлмачалар тони — бўлмачалар мускулининг қисқаришидан вужудга келади.

ЮРАК ТУРТҚИСИ — қоринчалар систоласи вақтида бешинчи қовурга остида сезиладиган туртки. Уни пайпаслаш (пальпация) б-н аниқлаш мумкин.

ЮРАК УРИШИ — юрак фаолиятининг тезлашиши ёки зўрайишини сезиш (ҳис этиш).

ЮРАК ЦИКЛИ — юракнинг қисқариш ва бўшашиш даври. Юрак минутига 75 мартадан қисқариб турганда бўлмачалар систоласи 0,1 сек., қоринчалар систоласи 0,3 сек. ва бўлмачалар ҳамда қоринчаларнинг бир йўла бўшашиш фазаси — 0,4 сек. дан иборат бўлади. Циклнинг ҳаммаси 0,8 сек. давом этади.

ЮРАК-ЎПКА ЕТИШМОВЧИЛИГИ — ташқи нафас фаолиятининг етишмовчилиги; чап юрак қоринчаси ва бўлмачасининг сурункали етишмов-

чилигидан келиб чиқадиган патологик ўзгаришлар (альвеолалар юзасининг камайиши) натижасида юзага келади.

ЮРАКНИНГ ЗАРБ ҲАЖМИ — юрак бир марта қискарғанида қоринчалардан отилиб чиққан қон ҳажми (мл да).

ЮРАКНИНГ МИНУТЛИК ҲАЖМИ — юрак фаолиятининг кўрсаткичлари; юрак қоринчасидан 1 минутда чиқадиган қон ҳажми; у ўнг ва чап қоринча учун бир хил. Одам тинч турганда Ю. м. х. 4,5—5 л ни ташкил этади.

ЮРИШ — скелет, тана ва қўл-оёқ мускулларининг мураккаб координацияланган фаолияти натижасида гавданинг ҳаракатга келиши. Одам юрганда навбат б-н гоҳ ўнг, гоҳ чап оёғига таянади, қўл-оёқлари қарама-қарши йўналишда ҳаракатланади. Ю. акти нерв механизми жиҳатидан автоматлашган занжирли рефлексдир.

Я

ЯКОБСОН СИМПТОМИ — қўл қафти суяқларининг синган-синмаганлигини аниқлаш. Қўлни мушт қилиб туриб, қафт суягининг бош қисмини чертсак, қафт суягида оғрик сезилади ёки кучаяди. Бу қафт суягининг синганлик белгисидир.

ЯЛЛИҒЛАНИШ — зарарли омиллар таъсирига қарши бир бутун организмнинг маҳаллий химояланиш ва мосланиш реакцияси. Я. да албатта учта муҳим компонент: а л т е р а ц и я (хужайра ва тўқималарнинг шикастланишидан иборат ўзгаришлари), э к с с у д а ц и я (суюқлик ва қон хужайраларининг томирлардан чиқиши) ва п р о л и ф е р а ц и я (хужайраларнинг кўпайиши ва тўқималарнинг ўсиб кетиши) рўй беради. Улардан қайси бирининг устуңлигига қараб Я. нинг а л т е р а т и в, э к с с у д а т и в ва п р о л и ф е р а т и в шакллари фарқ қилинади. Я. кизариш, қавариш, қизиш (т-рнинг кўтарилиши), оғрик, функциянинг бузилиши каби клиник белгилар б-н намоён бўлади.

ЯНИШЕВСКИЙ РЕФЛЕКСИ — беморнинг қафтига бирор нарса теғизилганда уни беихтиёр ушлаб қолиши. Бунда қафтни ёзиб юбориш қийин бўлади. Рефлексга бош миянинг пешона қисмида ривожланидиган турли жароҳатлар, шу жумладан ўсимта борлиги сабаб бўлади.

ЯНОВСКИЙ БЕЛГИСИ — 1) бронхофониянинг кучайиши; зотилжамнинг илк белгиси; 2) ўт пуфанинг қоплаб турган қоринпарданинг ишқаланишидан юзага келган шовқия; перихолецистит белгиси.

ЯНОВСКИЙ ПЕРКУССИЯ УСУЛИ — ўнг қўлнинг бош ёки ўрта бармоғи б-н тана сатҳига уриб ички органларнинг жойлашиш чегараси ва касалликларини аниқлаш усули.

ЯРА — терининг хусусий қаваги б-н тери ости тўқималарида ҳосил бўладиган нуқсон; томирларда қоннинг дамланиб қолиши, веналарнинг варикоз кенгайиши, атеросклероз туғайли қон ва лимфа айланишининг бузилиши, яллиғланиш жараёнлари, организмда моддалар алмашинувининг бузилиши ва б. сабаб бўлади. Я. тананинг турли қисми, кўпроқ оёқда, аксари болдир-панжа бўғими соҳасида учрайди.

ЮТИНЕЛ СИНДРОМИ — болаларда сил перикардитининг катта қон айланиш доираси веналарида қон димланиши ва сурункали сил нитоксикацияси натижасида келиб чиққан жигар циррози б-н бирга кечиши.

ЮТИШ — мураккаб координацияланган рефлексор жараён. Ю. да оғиз бўшлиғи, ҳалқум ва қизилўнғач бош қисмининг кўпчилик мускуллари қатнашади. Ихтиёрй равишда овқат лўқмаси оғизда шаклланиб, ҳалқум бўшлиғига яқинлаштирилади ва беихтиёр овқат ютилади. Бунда ҳалқумни торайтирадиган мускуллар қисқаради ва овқат лўқмаси қизилўнғачга қараб сурилиб боради.

ЮКУМЛИ КАСАЛЛИКЛАР — қ. *Инфекцион касалликлар.*

ЯСАМА ТИШ, т и ш п р о т е з и — тушган, олиб ташланган ёки тиш нуқсонларини тиклайдиган ортопедик мослама. Қоплама (коронка), штифт (мих) ли, кўприксимон, қистирма (вкладка) ва б. Я. т. лар бўлади. Кўприксимон Я. т. таянч тишлар бўлмагандагина қўйилади. Тишлар қолмаганда ёки қолган тишлар ноқулай жойлашганда танглай тиш қўйилади.

ЯССИ ОЕКЛИК — оёқ панжаси гумбазининг яллаяиб, текис бўлиб қолиши. Оёқнинг турғун яссиланиши. Оёқ бўйига ёки энига ясси бўлиши мумкин, гоҳо ҳар иккиси бирга учрайди. Оёқнинг бўйига ясси бўлиши кўпинча 16—25 ёшдагиларда, энига ясси бўлиши эса 35—50 ёшдагиларда кузатилади. Келтириб чиқарувчи сабабларга кўра Я. о. қамдан-қам туғма бўлади, лекин аксарият турмушда орттирилади ва паралитик, статик, травматик шаклда учрайди. Рахитга алоқадор Я. о. ҳам бўлади.

ЯТРОГЕН КАСАЛЛИКЛАР — шифокор ёки бошқа тиббиёт ходимларининг ноўрин гаплари, ҳатти-ҳаракатларининг бемор руҳиятига таъсир этишидан келиб чиқадиган касалликлар. Аксари инжик, васвас, ўта таъсирчан ва асаби заиф кнашиларида учрайди.

ЯФФЕ РЕАКЦИЯСИ — сийдик ва қон зардобда креатинини аниқлаш усули. Бу ишқорй муҳитда креатинининг пикрат кислотаси б-н ўзаро таъсири туғайли қизғиш рангли эритма ҳосил бўлишига асосланган.

ЯХЛАТИШ (гистологияда) — аъзолардан микротом ёрдамида олинган кесмаларни карбонат ангидрид гази ёрдамида ўта совутиш усули.

ЯШИРИН ДАВР — қ. *Инкубацион давр.*

ЯҚИНДАН КЎРИШ, м и о п и я — кўзнинг нур синдириш хусусияти (рефракция) нуқсони. Бунда кўз оптик системасининг асосий фокуси тўр парда б-н гавҳар ўртасида бўлади. Я. к. га онанинг хомиладорлик даврида токсоплазмоз, грипп каби юкумли касалликлар, СПИД б-н оғриши, ичкиликбозлиги, ўспиринлик даврида ётиб ўқиш, қоронғида ўқиш, узок вақт энгашиб ўқиш ва б. сабаб бўлади. Ўз вақтида текшириб тегишли кўзойнак тақишни буюриш ёки контакт кўзойнак олиш шарт.

УЗАРО ЕРДАМ — бахтсиз ходиса рўй берган жойда ён-атрофдаги кишиларнинг шикастланганларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиши. Бу шикастланган кишининг ҳаётини сақлаб қолиш, келиб чиқадиган асоратларнинг олдини олиш ва бир канча оддий чоралар кўриш (жароҳатни боғлаш, қон кетишини тўхтатиш, тахтакачлаш, сунъий нафас олдириш, юракни укалаш, беморни яқин жойдаги касалхонага олиб бориш) дан иборат.

УЗГАРУВЧАНЛИК — барча тирик организмларнинг кимёвий, морфологик ва физиологик хоссаларини ўзгартира олиши. Ирсий ва ноирсий У. фарқ қилинади. Ирсий ёки генотипик У. генетик материалнинг ўзгаришига асосланган бўлиб, эволюциянинг зарур шартни ҳисобланади. Юзага келадиган ўзгаришлар табиатига қараб ирсий У. мутацион ва комбинатив У. ка ажратилади. Наслдан-наслга ўтадиган мутациялар туфайли вужудга келадиган белгиларнинг ўзгариши мутацион У., уруғланиш жараёнида генлар комбинацияси орқали бўладиган У. комбинатив У. дейилади. Ноирсий ёки фенотипик У. генетик материалнинг ўзгаришига алоқадор бўлмайди; бундай У. атроф-муҳитдаги конкрет ўзгаришларга жавобан организм реакцияси бўлиб ҳисобланади. У. эволюциянинг энг муҳим омилларидан биридир.

УЗИНИ АНГЛАШ — инсон онгининг бир кўриниши; шахснинг ўз-ўзини англаб етиши, «Мен», «Ўзим» туйғусининг маъноларига тушуниши. Шахснинг дунёқароши, ахлоқ-одоби ҳамда ўз-ўзига танқидий муносабати ёки юксаклигини ҳис этиш ҳолатлари ҳам У. а. жараёнига кирди. Қўнгина руҳий хасталикларда У. а. бузилади.

УЗИНИ КАМСИТИШ — депрессияда, тушқунликка тушганда, кайфият бузилганда пайдо бўладиган вазваса гоълари.

ЎЗ-ЎЗИГА БАҲО БЕРИШ — ўзини англаш ҳолатининг бузилшини натижасида беморнинг ўз-ўзини камситиши ёки манманлик қилиб ортикча баҳо бериши.

ЎЗ-ЎЗИГА ЕРДАМ БЕРИШ — ўз-ўзига биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш. Ҳар бир кишининг шикастланган, жароҳатланган вақтида ўз-ўзига ёрдам бера билиши (жароҳатга стерил боғлов қўйиш, жугут ёки камар ёрдамида қонни вақтинча тўхтатиш, мавжуд буюмлар б-н тахтакачлаш).

ЎЗ-ЎЗИНИ АЙБЛАШ — вазваса ҳолати; бунда бемор умр бўйи ҳеч қандай фойдали иш б-н машғул бўлмадим, болаларимга ғамхўрлик қилмадим деб ўз-ўзини айблаб, ҳадеб сикилаверади.

ЎЗ-ЎЗИНИ ИШОНТИРИШ, аутосуггестия — руҳий таъсир этиш; психотерапиянинг бир тури. У. ў. и. психотерапевт ёки унинг овози ёзиб олинган магнитофон орқали амалга оширилади.

Бунда бемор ўзига қулай ҳолда ётиши ёки ўтириши мумкин ва 1—1,5 минут ичида бирор аъзосини (кўпинча кўл-оёғини) бўшаштиришга ҳаракат қилади, сўнгра аста-секин бошқа аъзолари ва деярли ҳамма мускулларини бўшаштириб, енгил уйқу — ором ҳолатига ўтади. Бундан ташқари, бемор бирор аъзоси соҳасида иссиқ ёки совуқ сезаётгандек бўлади ва бевосита ўзини қийнаётган хасталик белгилари (кўркув, оғрик, кабзият, уйқусизлик ва ш. к.) ни йўқолди деб ўзини ишонттиради ва кўп ҳолларда бунга эришади ҳам.

ЎЛАТ, тоун — одам ва ҳайвонларда У. таёқчаси кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик. Одамларга касал ҳайвонлар қонини сўрган бургалар орқали ўтади. Касалликда умумий аҳвол оғирлашади, лимфа безлари яллиғланиб, катталашади, ўпка ҳам яллиғланади. Касаллик тез бошланиши, кенг тарқалиши ва кўплаб кишилар нобуд бўлиши сабабли ўта хавфли (карантин белгиланадиган) ҳисобланади.

ЎЛАТГА ҚАРШИ СТАНЦИЯ — махсус тиббиёт муассасаларидан бири; ўлат касаллигини лаборатория шароитида аниқлайди, атроф-муҳитда яшаётган ва касаллик манбаи бўлган ҳар хил кемирувчи ҳамда ёввойи ва уй ҳайвонларини йўқотиш, касалликка қарши профилактика тадбирларини илмий равишда ишлаб чиқади, уларнинг амалда қўлланишини жойлардаги санитария-эпидемиология станциялари (СЭС) б-н бирга назорат қилади.

ЎЛИМ — организм ҳаёт фаолиятининг бутунлай тўхташи, ортга қайтмас жараён. У. организмнинг қариб-чириши туфайли табиий равишда ёки касаллик ё бўлмаса қутялмаган воқеа туфайли тўсатдан, барвақт юз беради. Клиник ва биологик У. фарқ қилинади. Клиник У. ортга қайтиш босқичи бўлиб, қон айланиши ва нафас олиш тўхтаганидан кейин 5—6 минут оралиғида рўй беради. Бу даврда баъзан юрак б-н ўпкани қайта ишлатиш мумкин бўлади. Биологик У. — ҳужайра ва тўқималарда физиологик жараёнларнинг тўхтаб, ортга қайтмас ҳолат содир бўлишидир.

ЎМРОВ СУЯГИ — елка камаридаги жуфт суяк; бир учи курак суягининг елка ўсиғига, иккинчи учи тўш суяғига ёпишган. Елка камари ана шу суяк орқали танага бирлашади.

ЎПКА — қонус шаклидаги жуфт орган; кўкрак кафасида жойлашган. У. асоси диафрагмага тегиб, учи эса I қовургадан 3—4 см юқорида туради. Ўпкада тарқалган ҳаво йўли (bronхлар) охири ҳаво пуфакчалари сифатида тугайди. Бу пуфакчалар деворни қон томирлар (капиллярлар) б-н ўралган. Нафас олинганда пуфакчалар ичидаги босим қон босимига нисбатан юқори бўлгани учун тоза ҳаво (кислород) қонга ўтиб, карбонат

ангидридга бой ҳаво эса қондан ажралиб, кейин нафас б-н ташқарига чиқади. Шу тарика ҳаво алмашинуви рўй беради. Иккала ўпқада тахминан 4,9—5 л ҳаво бўлади. Тинч нафас олишда (хар бир нафас олганда) ў. га ўртача 500 мл ҳаво кирса, чуқур нафас олганда 1600 мл ҳаво кириб, 1600 мл карбонат ангидридга бой ҳаво чиқади. Ўпканинг тириклик сигими ўртача 3500—3700 мл га тенг. Ў. организмни ҳаво орқали кирадиган бактериялардан ҳимоя қилади.

ЎПҚА ВЕНТИЛЯЦИЯСИ — ташқи муҳит б-н ўпқа ўртасида ҳаво алмашинуви. Ў. в. нинг минутлик ҳажмини бир минут ичида олинган нафас соғини яқна нафас олиш ҳажмига кўпайтириб ҳисобланади. Соғлом катта ёшдаги эркекларда тинч ҳолатда бу кўрсаткич минутига 6—8 л ни, жисмоний иш жараёнида 30—100 л ни ташкил этади, чиникқан спортчиларда 180—200 л гача боради.

ЎПҚА ЭМФИЗЕМАСИ — ўпқада ортикча ҳаво йиғилиши б-н ўтадиган касаллик. Ўпканинг кенгайиши ва ҳаракатининг чекланиши, нафас ва қон айланиш фаолиятларининг бузилиши б-н кечади. Сурункали бронхит, бронхиал астма ва б. сабаб бўлади. Қасаллик узок давом этади. Беморнинг нафаси қисади, йўталади, цианоз рўй беради. Альвеоляр (альвеолаларнинг кенгайиши туфайли ўпқада ҳаво кўпайиши), интерлобуляр (ўпқа бўлақларининг оралик тўқималарига ҳаво кириши), интерстициал (ўпканинг оралик тўқимасига ҳаво киришига кўра кенгайиши), атрофик (кексаларда ўпқа тўқимасининг атрофияланиши натижасида рўй беради) ў. э. фарқланади.

ЎПҚА-ЮРАК ЕТИШМОВЧИЛИГИ — ташқи нафас ва қон айланишининг етишмовчилиги б-н ифодаланадиган касаллик асорати. Бу асосан ўпканинг сурункали касалликлари (пневмокониоз, пневмосклероз, бронхоэктаз, сил, эмфизема ва б.) да кузатилади.

ЎПҚАНИНГ ТИРИКЛИК СИҒИМИ — одам чуқур нафас олгандан сўнг максимал куч б-н чиқара оладиган ҳаво миқдори. Ў. т. с. нафас ҳавоси (500 мл), нафас олишнинг резерв ҳажми (1500 мл), нафас чиқаришнинг резерв ҳажми (1500 мл) дан ташкил топади. Ў. т. с. одамнинг ёши, жинси, соғлиғи, нафасини машқ қилишига қараб турлича — эркекларда 3,5—4,5 л, аёлларда эса 3—3,5 л, чиникқан спортчиларда 6—7 л бўлади. Ў. т. с. спирометр ёрдамида аниқланади.

ЎПҚАНИНГ УМУМИЙ СИҒИМИ — максимал нафас олгандан сўнг ўпқада бўлган ҳаво ҳажми; ўпканинг тириклик сигими ва қолдик ҳаво ҳажмидан иборат.

ЎПҚАНИНГ ЭКСПИРАТОР ҚУВВАТИ — ташқи нафас кўрсаткичи. Нафас чиқаришда иштирок этадиган мускуллар максимал таранглашганда бурунни ва оғизни берkitиб туриб нафас чиқариш пайтидаги ҳаво босими.

ЎПҚАНИНГ ҚОЛДИҚ ҲАВО ҲАЖМИ — чуқур максимал нафас чиқаргандан сўнг ўпқада қоладиган ҳаво ҳажми; 1000—1500 мл га тенг.

ЎРАБ ОЛУВЧИ МОДДАЛАР — таркибда сув б-н эмульсия ва коллоид эритма ҳосил қиладиган моддалар; асосан тўқималарни ташқи таъсирдан (кимёвий, физикавий) сақлайди. Тиббиёт амалиётида ич кетганда, захарланиш ва б. ҳолларда ишлатилади.

ЎРАБ ҚЎЙИШ — сув б-н даволаш муолажалала-

ридан бири. Беморни яланғоч қилиб ўзига хос усулда чойшабга яхшилаб ўраб, устидан жун адёл ёпиб қўйилади. Илик, иссиқ, совуқ сувга ҳўлланган чойшаб, шунингдек қуруқ чойшаб ва тананинг айрим қисмларини муз парчалари солинган халта б-н ўраб қўйиш қўлланилади.

ЎСИШ — ҳужайралар, шунингдек ҳужайра бўлмаган тузилмалар сони ва массасининг ортиши ҳисобига организм ёки тана аъзолари ҳажми ва массасининг ўсиб бориши. Ў. асосан гипофиз, қалқонсимон, жинсий безлар гормонлари таъсирида амалга ошади. Одамнинг ўсиши муҳит ва ирсий омилларга боғлиқ. Бўй ўсишининг уч даври фарқ қилинади: 1) туғилгандан вояга етгунча бўлган даврда ўсиш, анча суст; 2) вояга етган даврда ўсиш — жадал ва барқарор; 3) бундан кейинги даврда ўсиш — жуда суст ёки деярли тўхтайти. Ўсиш асосан эркекларда 18—20, аёлларда эса 16—18 ёшда тўхтайти. Ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши туфайли паканалик ва дарозлик ҳоллари учрайди.

ЎСИШ МУҲИТИ — ҳужайралар, тўқималар, ҳатто айрим органларни ҳам организмдан ташқарида сунъий ўстиришга имкон берадиган озикланиш муҳити; уларнинг кимёвий таркиби организмнинг физиологик сувоқликларига яқин бўлади. Шу туфайли ҳужайралар сунъий муҳитда бўлиниш, ҳаракатланиш ва б. физиологик жараёнларни амалга ошириши мумкин.

ЎСМА, б л а с т о м а — организмдаги ўзгарган ва ўзининг одатдаги шакли ҳамда функцияси йўқолган (сифати бузилган) ҳужайралардан иборат тўқималарнинг зўр бериб ўсиб кетиши. Ў. га ионловчи нурлар, канцероген моддалар ва онкоген вируслар сабаб бўлиши мумкин. Ў. нинг пайдо бўлиши ва ривожланишида организмнинг туғма ёки ҳаётда орттирилган умумий реакцияси аҳамиятга эга. Клиник ва морфологик нуқтан назардан хавфсиз (атрофдаги тўқимага ўсиб қирмайдиган, метастаз бермайдиган) ва хавфли ў. лар фарқ қилинади. Хавфли ў. тез ривожланиб, бошқа тўқималарга ўсиб кириб, уларни тез емиради; бунда қон томирларга ҳам шикаст этади; қон ва лимфа томирлари деворининг емирилиши натижасида қон ёки лимфага тушган ў. ҳужайраларни турли орган ва тўқималарга метастаз беради, яъни ў. тарқалиб кетади. Ў. нинг метастаз бериш-бермаслиги ва унинг тезлиги организмнинг иммунобиологик ҳолатига боғлиқ.

ЎСМА ҚАСАЛЛИГИГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — хавфли ўсмалар (рак, саркома)ни даволашда қўлланиладиган моддалар (фторурацил, циклофосфамид, меркаптопурин, оливиоцин ва б.).

ЎСМИРЛАР ХОНАСИ — поликлиникалар, қорхоналарнинг тиббиёт-санитария қисмларида 15—18 ёшдаги ўсмирларга даволаш-профилактика ёрдами кўрсатиш ва уларни диспансер назоратидан ўтказиш мақсадида ташкил этилган махсус хона.

ЎСМИРЛИК БАЗОФИЛИЗМИ — ўсмирлик даврида кузатиладиган ва семизлик, артериал гипертензия, тери чўзилиб кетиши натижасида унда характерли чизиклар (стриялар) пайдо бўлиши б-н кузатиладиган клиник синдром. АКТГ секре-

циясининг ошиб кетиши сабаб бўлади. Даво-ланмаса, Иценко — Кушинг касаллиги-га ўтиб кетиши мумкин.

ЎТ, с а ф р о — жигар хужайралари ишлаб чиқарадиган суюқлик. Сарғиш-кўнгир рангли. Ў таркибида сув, органик моддалар, оксиллар, аминокислоталар, холистерин, витаминлар, гормонлар, ўт пигментлари (билирубин, биливердин), ўт кислоталари (хенодезоксихолат, дезокси-холат, холат кислоталар) бўлади. Одам жигари бир кеча-кундузда 2 л гача ўт ишлаб чиқаради. Ў ичак безларидан ва меъда ости безидан чиқадиган ферментларни фаоллайди, ёғларни эмульсия ҳолига келтиради ва уларнинг парчаланishi ҳамда сўрилишига ёрдам беради, ичак ҳаракатини кучайтиради.

ЎТ АЖРАЛИШИ — ўт пуфагининг ва умумий ўт йўли сфинктерининг келишиб ишлаши туфайли рўй берадиган жараён. Сфинктер умумий ўт йўли-нинг ўн икки бармоқ ичакка қуйиладиган жойида бўлиб, ичакка ўт чиқишини бошқариб туради. Одамда бир кеча-кундузда 1,5—2 л ўт ичакка тушади.

ЎТ ДИМЛАНИШИ, холестаэ — ўт пуфагининг яллиғланиши натижасида ўтнинг ўн икки бармоқ ичакка ўтиши қийинлашиб, ўт пуфагида туриб қолиши.

ЎТ ЙЎЛЛАРИ — жигар хужайралари орасидан бошланиб, бўлақчалар, бўлақлар оралиғида аста-секин умумийлашиб борадиган йўллар. Улар ўт пуфагининг найи б-н қўшилиб, умумий ўт йўлини ҳосил қилади. Жигардан ажралган ўт юқорида айтилган йўллар орқали ўт пуфагига бориб йиғилади.

ЎТ КИСЛОТАЛАРИ — ёғларнинг эмульсиялани-шини таъминлайдиган ўт компонентлари. Ў. к. т а у р и ёки глицинга пептид боғи ҳосил қилиб боғланган стероид карбоксилат кислоталардир. Улар каторига холат кислота унумлари — холат, дезоксихолат ва литохолатларнинг таурин ёки глицин б-н бирикишидан келиб чиқадиган қўш кислоталар, мас., таурохолат, гликохолат ва б. кислоталар қиради. Ў. к. холистериндан жигарда синтезланиб, ўт орқали ўн икки бармоқ ичакка қуйилади ва ёғларнинг сирт таранглигини камайтиради. Натижада эмульгирланган ёғ том-чилари ингичка ичакдан сўрилади. Ў. к. ёғларни гидролизловчи липаза ферменти фаолиятини ҳам оширади.

ЎТ ПИГМЕНТЛАРИ — порфиринлар, хусусан гемнинг парчаланishi маҳсулоти. Ў. п. га гемдан ҳосил бўладиган билирубин ва биливердин қира-ди. Улар кондан зардоб альбумини б-н боғланган комплекс ҳолда жигарга сўрилади. Ў. п. ўтда йиғилади ва организмдан асосан нажас б-н чиқарилади.

ЎТ ПУФАГИ — жигарнинг пастки юзасидаги

маҳсус чуқурчада жойлашган, ҳажми 50—60 см³, шакли нокка ўхшаш пуфакча. Унда ортқичка ўт сақланади. Ў. п. тўла бўлганда унинг тўби бир оз олдинга чиқиб, қорин деворига тегиб туради. Бу холат ўт пуфаги касалликларини аниқлашда аҳамиятга эга.

ЎТ ПУФАГИ ХОЛЕСТЕРОЗИ — ўт пуфаги де-ворларида холистерин қатламларининг қўпайishi ва унинг қисқарishi хусусиятининг бузилиши б-н кечадиган касаллик; кўпроқ 35 ёшдан катта, тўла аёлларда учрайди.

ЎТ-ТОШ КАСАЛЛИГИ, холелитиаэ — орга-низмда моддалар алмашинуви бузилиши натижа-сида ўт пуфаги ва ўт йўлларида тош пайдо бўлиши, уларда ўт димланиб қолиши б-н кечадиган касаллик. Унга овқатнинг хили, кишининг ирсий хусусиятлари, семиршига мойил бўлиши ва б. сабаб бўлади. Касалликда асосан ўнг қовурғалар ости санчиб, оғрик қорин, ўнг курак, ўнг елка, ўмров ва кураклараро сохага таркала-ди.

ЎТ ТРОМБИ — сарик касаллигида жигар ўт йўлларида ҳосил бўладиган ўт қуйқаси.

ЎТ ХАЙДОВЧИ ДОРИЛАР — к. *Холекинетик-лар*, *Холеретиклар*.

ЎТ ҲОСИЛ БЎЛИШИ — жигар хужайраларида тиямай ўт ҳосил бўлиши жараёни. Бунда ўт ўт пу-фагида тўплайиб, овқат ҳазм қилиш жараёнида ўн икки бармоқ ичакка тушиб туради. Одамда бир кеча-кундузда 2 л гача ўт ҳосил бўлади.

ЎТКАЗУВЧАНЛИК — тирик туқималарнинг кўзғалишни ўтказиш хусусияти.

ЎТҚИР ИЧАК КАСАЛЛИКЛАРИ — турли мик-роорганизмлар кўзғатадиган, озиқ-овқат, сув ва б. йўллар б-н тарқаладиган ўткир юқумли меъда-ичак касалликларининг умумий номи. *Гастроэнте-роколит* организмнинг захарланиши кўринишида кечади.

ЎТҚИР РЕСПИРАТОР КАСАЛЛИКЛАР — ви-руслар (аденовирус, реовирус, энтеровирус ва б.) кўзғатадиган, келиб чиқиши бир-бирига ўхшаш ўткир юқумли касалликларнинг умумий номи. Йўталганда, акса урганда ҳаводаги томчи-лар орқали атрофдагиларга юқади. Ў. р. к. нинг айрим (спорадик) гуруҳлари кўпроқ қузатилади, лекин улар аҳолининг бутун бир қисмини (эпиде-мик) ҳам қамраб олиши мумкин. Нафас йўллари шиллик қаватининг яллиғланиши (ринофарингит, ларинготрахеит), конъюнктивит ёки кератоконъюнктивит шаклида кечади.

ЎТҚИР ҚОРИН ОҒРИГИ — қорин бўшлиғида ва унинг орқасида ётган органларнинг шикастла-ниш, яллиғланиш натижасида келиб чиқадиган ўткир касалликлар белгилари (қоринда тўсатдан қаттиқ оғрик пайдо бўлиши, қорин олдинги девори мускулларининг таранглашиши, қорин пардасининг таъсирланиши ва б.) мажмуи. Бу тушунча перитонит тушунчасидан кенгроқ маъно-ни англатади ва беморни дарҳол касалхонага ётқизиши такозо этади.

К

ҚАБЗИЯТ, ич қотиши — узок вақт ич келмаслиги ёки қийинлик б-н келиши; нотўғри овқатланиш, нерв регуляция фаолиятининг бузилиши, ичак касалликлари ва б. да кузатилади. А л и м е н т а р (узок вақт енгил ҳазм бўладиган овқатларни истеъмол қилганда), а т о н и к (йўғон ичак ҳаракатининг сусайиши б-н кечади), невроген (ичакларнинг нерв регуляцияси бузилиши оқибатида) К. бўлади.

ҚАВАРИК — терининг пуфак бўлиб кавариб чиқиши; турли механик таъсирлар сабаб бўлади. Кўпинча оёқ бармоқлари ва тоvon қаваради. Қаварган жой ачишиб оғрийд, доим намланиб туради, териси шилиниб кизаради, бир оз шишади, сўнгра ичида суоқлик тўла пуфакча (сувли кадок) ҳосил бўлади, кейинчалик пуфакча ёрилиб, юза ярага айланади; шу жой териси сувланиб, йиринглаши мумкин.

ҚАДДИ-КОМАТ — гавда бичими. Тўғри шакланган Қ.-к. кишини хушбичим қилади, организмнинг нормал ишлашига ёрдам беради. Одамнинг қадди-комати тўғри бўлса, умуртка погонасининг табиий қийшайиши билинмас даражада, кўкрак суяги бир-бирига симметрик жойлашган, иккала елка бир текисда, корин тортилган, оёқ панжалари нормал, мускуллар яхши ривожланган бўлади. Нотўғри шакланган Қ.-к. ички органлар фаолиятининг бузилишига олиб келади.

ҚАДОҚ — одам терисидаги кўп ишқаланадиган ва қисиладиган жойнинг қалинлашуви; кўпрок оёқ панжалари, тоvon, кафт, баъзан қўл бармоқларида учрайди. Қ. ҳар хил катталиқда, сарғиш бўлиб, ушлаганда каттик уннайди, босганда безиллаб оғрийд.

ҚАЗОҚ — бошнинг сочли қисмида пайдо бўладиган майда қипиқлар. Организмда витаминлар (хусусан А ва В группа витаминлари) етишмаслиги, нерв системаси ва меъда-ичак фаолиятининг бузилиши, инфекцияон касалликлар, сочни нотўғри парвариш қилиш ва б. сабаб бўлади. Ёғли ва ёғсиз Қ. фарқ қилинади. Ёғсиз (оддий) Қ. да ёғ безлари яхши ишламайди: бошда майда, қуруқ, оқ қипиқ йиғилиб, тўкилиб туради, бош каттик кичишади, соч қуруқ, мўрт, хира тортиб, кўп тўкилади. Ёғ безларининг зўр бериб ишлаши туфайли ёғли Қ. пайдо бўлади, бунда Қ. тери ва сочга ёпишиб қолади.

ҚАЙИН — дарахт. Барги ва куртаги ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар, сапонинлар, С витамин, смола, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси сийдик ва ўт хайдовчи дори сифатида ҳамда авитаминоз касалликларида қўлланилади. Қ. нинг қуруқ хайдаб олинган катрони Вишневский ва Вилькинсон суртмалари таркибига кирди.

ҚАЙТАРИЛГАН ТЕМИР — гипохром (темир

етишмаслиги б-н кечадиган) анемия (камқонлик) да қўлланиладиган асосий дори модда; узок вақт ишлатилганда қабзиятга сабаб бўлиши мумкин.

ҚАЛАМПИР ЯЛПИЗ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Барги таркибида эфир мойи (ментол), флавоноидлар ва б. моддалар бор. Дамламаси, настойкаси ва ялпиз суви қўнғил айниши ва қушишга қарши, шунингдек овқат ҳазм бўлишини яхшиловчи дори сифатида қўлланилади. Ментол қулоқ, бурун, нафас йўллари касаллигида ва тиш оғригида ишлатилади.

ҚАЛҚОНСИМОН БЕЗ ГОРМОНЛАРИ, тиреоид гормонлар — қалқонсимон без фолликулларида ҳосил бўладиган йод сакловчи гормонлар — тироксин ва трийодтиронин. Бу гормонлар тиреоглобулинни гипофизнинг тиреоид стимуловчи гормони таъсирида гидролизланишидан ажралиб чиқиб секреция қилинади. Қалқонсимон безнинг парафолликуляр С хужайралари кальцинонни ҳам синтезлайди.

ҚАНДАЛАЛАР — қон сўрувчи ҳашаротлар туркуми; оғиз аппарати сўрувчи типда, қанотлари 2 жуфт. Қисқа қанотли ва ҳатто қанотсиз (тўшак қандаласи) Қ. бор. Қ. сўлаги таркибида захарли моддалар мавжуд, шу боис улар чаққанида -каттик оғриқ ва қичишиш пайдо бўлади.

ҚАНДЛАР — углеводлар синфининг қуйи молекулали вақили (моносахаридлар ва олигосахаридлар). Қ. биринчи қайси манбадан олинган бўлса, ушанинг номи б-н аталади. Мас., глюкоза — узум қанди, лактоза — сут қанди, мальтоза — солод қанди, сахароза — лаваги қанди ва б. Қ. моддаси деганда Қ. бўлмаган табиий ва синтетик моносахаридлар ҳам тушунилади. Қ. таомга ширин таъм берадиган ва кўп истеъмол қилинадиган озиқ-овқат маҳсулотидир.

ҚАРИШ — ёш улғая борishi б-н организмнинг орган ва системаларида пайдо бўладиган ўзгаришлар. Улар организмнинг ҳаётга мослашув имкониятларининг сусайишига, қаришга олиб келади. Патологик Қ. (барвақт Қ.) бирор касаллик оқибатида юзага келади. Физик Қ. (табиий Қ.) узок умр кўришга тўсик бўлмайди, ақлий ва жисмоний куч, иш қобилияти сақланади. У одамда шартли равишда 75 ёшдан кейин бошланади.

КАТТИК ШАНҚР, бирламчи сифилома — захм яраси; Қ. ш. захм касаллигининг биринчи белгиси бўлиб, захм микроби — оқиш трепонемалар кирган жойда пайдо бўлади.

ҚИЗАМИК — қизамик вируслари қўзғатадиган ўткир юкмули касаллик. Асосан болаларда учрайди. Ҳаво-томчилари орқали юкади. Иситмалаш, бутун гавдага ҳар хил катталиқдаги тошмалар тошиши, қовоқлар яллиғланиши, юкори нафас йўллари фаолиятининг бузилиши б-н ифодланади.

ҚИЗИЛ ВОЛЧАНҚА — бириктирувчи тўқима ва кон томирларни зарарловчи коллаген касаллик. Дискоид ва системали Қ. в. фарқ қилинади. Дискоид Қ. в. да кўпинча юз териси, бурун, кулок, шунингдек бошнинг сочли қисми, кўкрак, баъзан кўл-оёқлар зарарланади. Системали Қ. в. оғирроқ кечади; ички органлар, юрак, ўпка, нерв система-си, баъзан меъда-ичак йўли зарарланади, жигар ва талок катталашади, камқонлик ривожланади.

ҚИЗИЛ ЯССИ ТЕМИРАТКИ — терининг сурункали касаллиги; билакнинг ички, болдиннинг олд юзасига, бел, жинсий аъзолар терисига қизил, оч пушти ёки бинафша ранг, ўртаги ботик, ялтирок майда тугунчалар тошиши б-н кечади. Улар қаттиқ кичишади, катталашиб атрофга тарқалади, баъзан бир-бири б-н қўшилиб, пилакчалар ҳосил қилади. Қ. я. т. баданнинг ҳамма жойида (юздан ташқари), оғиз шиллик каватида, лабнинг қизил ҳошиясида ҳам учрайди. Қ. я. т. нинг ҳалқа шаклидаги, пуфакчали, сўғали, атрофик ва ўткир учли турлари фарқ қилинади.

ҚИЗИЛМИЯ, ширинмия — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ва илдиз пояси ишлатилади. Таркибида тритерпен сапонин — глицирризин, флавоноидлар, крахмал ва б. моддалар бор. Препаратлари балғам кўчирувчи, сийдик ҳайдовчи, енгил сурги сифатида, шунингдек яллиғланиш, аллергия, бод ва б. касалликларни даволашда ишлатилади. Илдиз шарбатидан суюқ дори турлари таъмин яхшилашда фойдаланилади.

ҚИЗИЛЧА, з о ф о з а — захарли бута ёки ярим бута. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (эфедрин), ошловчи ва б. моддалар бор. Эфедрин гидрохлорид кон босими пасайганда, астмада, эшакем тошганда, аллергия ва б. касалликларда, дамламас эса шамоллаш касалликларини даволашда қўлланилади.

ҚИЗИЛЧА — ўткир юқумли касаллик; вируслар кўзгатади. Ҳаводаги томчилар орқали юқади; харорат кўтарилиши, бир оз катарал ҳолатлар (тумов, йўтал) лимфа тугунларининг катталishi ва оғриши ҳамда терига тошмалар тошиши б-н ифодаланади.

ҚИЗИЛЮГУРИК, на ш а с и м о н д а т и с - к а — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ва илдизи ишлатилади. Таркибида флавоноидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Препаратлари меъда, жигар, ўт пуфаги ва ўт йўллари, ўн икки бармоқ-ичак яраси ва б. касалликларни даволаш учун ишлатилади.

ҚИЗИЛЎНГАЧ — овқат ҳазм қилиш йўлининг бир қисми. Истеъмол қилинган овқат массаси ундан меъдага йўналади. Қ. бўйин ва кўкрак қисмида, умуртка погонаси (орқада) б-н кекирдак (олдинда) орасида жойлашган. Узунлиги тахминан 25 см. Унинг ёнидан нерв ва кон томирлар йўналади. Қ. деворининг ички шиллик каватидаги безлардан ажралган шиллик суюқлик овқат лўқмасининг раvon ўтишига имконият тугдирса, мускул кавати юқоридан пастга қараб тебраниб қисқариб, унинг йўналишини таъминлайди.

ҚИЙШИК БҲЙИН — бўйин юмшоқ тўқималари ва мускулларининг бир томонлама тортишиши,

умуртка погонаси бўйин қисмининг қийшайиши ёки касалланиши натижасида бошнинг бир томонга қийшайиб қолиши. Кўпинча ҳомиланинг она қорнида нотўғри ривожланиши ёки туғрук вақтида бола бўйиннинг юмшоқ тўқимасига шикаст этиши оқибатида Қ. б. туғма бўлади. Қиши қуйганда, жароҳатланганда, яллиғланиш натижасида бўйинда чандик ҳосил бўлганда ҳам бўйин қийшайиб қолиши мумкин.

ҚИЙШИК ҚҲЛ — билак суякларидан бирининг қисман ёки бутунлай тараққий этмай қолиши натижасида қўл панжасининг ўша суяк томонга туғма қийшик бўлиши. Бир ёки иккала қўл қийшик бўлиши мумкин. Қ. қ. га билак суягидан ташқари тирсак суягининг ҳам тараққий этмай қолиши сабаб бўлади. Кўпинча Қ. қ. бошқа нуксонлар — қафт усти, қафт ва бармоқлар суякларининг тараққий этмаслиги, уларнинг ёпишиб қолиши, айрим ҳолларда юздаги камчиликлар — тиртқк лаб, бўри танглай, орка мия чурраси, қийшик бўйин, умуртка погонасининг ён томонга қийшайиши ва б. б-н бирга учрайди.

ҚИМИЗ — бия сутидан тайёрланадиган шифобахш ичимлик. Таркибида 2—2,5% оқсил, 1—2% ёғ, 3,5—4,8% канд, витаминлар, фосфор ва кальций бор.

ҚИМИЗ БИЛАН ДАВОЛАШ — қимизни даво мақсадида ичиш. Қимиз таъсирида меъда ширасининг ажралиши, овқатнинг ҳазм бўлиши, сув алмашинуви, қон ишланиши, иштаха ва б. яхшиланади. Ўпка ёки лимфа тугунлари силди, дармон қуриганда, анемия, меъда-ичак касалликларида қимиз б-н даволанади.

ҚИН, д и л о қ — найсимон, мускулли эластик орган; қизлик пардасидан бошланиб, бачадон бўйни ёпишадиган жойда тугайди; узунлиги 7—9 см. Қиз болаларда қин тешиги юпқа парда (қизлик пардаси) б-н бекилиб туради, парда ўртасида кичкина тешик бор. Қин девори уч қават (шиллик парда, мускул қавати ва ўраб турувчи клетчатка) дан иборат. Қин секретни оқимтири, ўзига хос ҳидли, қин шиллик пардасини озгина намлаб туради. Соғлом аёл қин чиқиндиларини сезмайди.

ҚИН ТУШИШИ — қиннинг ўз ўрнидан пастга силжиши; кўпинча бачадон тушиши б-н бирга кечади.

ҚИННИ ЧАЙИШ — гигиеник ёки даволаш-профилактика мақсадида қўлланиладиган муолажа; асосан аёллар жинсий органларининг сурункали яллиғланиш касалликларида буюрилади.

ҚИРКБҲҒИМ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида сапонинлар, флавоноидлар, алкалоидлар, С витамин, каротин, ошловчи, аччик ва б. моддалар бор. Препаратлари сийдик ҳайдовчи, қон оқишини тўхтатувчи дори сифатида, сийдик йўллари касалликларида, бачадондан қон кетганда ва бавосир касаллигини даволашда қўлланилади.

ҚИРКҚУЛОҚ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдиз пояси таркибида флороглюцидлар (хом филицин, филикс кислота ва б.), флавоноидлар, ошловчи ва б. моддалар бор. Қуюқ экстракти лентасимон гижжаларни ҳайдовчи дори сифатида ишлатилади.

ҚИСҚАРУВЧАНЛИК — мускул тодаларининг қисқариши ёки таранглигининг ўзгариши.

ҚИТИҚЛАНИШ, таъсирлангиш — ҳужай-

ра, тўқима ва органларнинг ташқи ёки ички муҳит омиллари таъсирига кўрсатадиган реакцияси.

ҚИТИҚЛОВЧИ ДОРИЛАР — тери ва шиллик пардага маҳаллий қитиқловчи таъсир кўрсатадиган дорилар; кўпинча яллиғланиш ҳолатларида, шунингдек оғрикни камайтириш мақсадида сиртга қўлланилади (мас., камфора мойи, ханталли қоғоз, гармдори малҳами ва б.). Ҳидлаш (новшадил спирти) ва тил остига қўйиш (валидол) учун ишлатилади.

ҚИЧИМА — каттик кичишиш ва тугунчали тошмалар тошиши б-н кечадиган тери касалликдари; тошмалар асосан қўл-оёқнинг ёзилладиган қисмига, баъзан бутун баданга тошади. Тошмалар каттик кичишади ва бемор қашинганда пуфакчалар ёрилади, ундан ажралган суюқлик қотиб, қизғиш пўстлоқлар ҳосил бўлади. Невроз, моддалар алмашинувнинг бузилиши, дори-дармонларнинг аллергик таъсири, т-рагининг маскин ўзгариши ва б. да кузатилади.

ҚИЧИШ, қ и ч и ш и ш — тери ёки шиллик қаватнинг маълум бир қисмидаги кичишга ундайдиган, оғриққа ўхшаш сезги. Баданни ҳашарот чакқанда ёки улар баданда юганида, кичитки ўт текканида, баъзи бир тери касалликлари ва б. аллергик ҳолатларда Қ. рўй беради. Қ. меъда-ичак йўли, жигар, буйрақлар касаллиги ва моддалар алмашинуви касалликлари б-н бирга кечиши мумкин.

ҚОБИЛИЯТ — шахснинг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг ишни уддалай олишидаги субъектив шарт-шароитларни ифодаловчи индивидуал руҳий ва жисмоний хусусиятлари. Қ. шахснинг билим, кўникма ва малакаларидан фарқ қилади. Қ. нинг юқори даражаси истеъдод ва гениалликда намоён бўлади.

ҚОВ — чап ва ўнг қов суюқлирининг ўзаро бирлашган соҳаси; юқоридан суюқлорин-олд ёнбош қирраларни бирлаштирган чизик, пастдан қов симфизи ва қов суюқлирининг юқори чеккаси, икки ён томондан қорин тўғри мускуларининг латерал чеккаси б-н чегараланган.

ҚОВУРГА — умуртқа поғонаси б-н бириккан ва ёйсимон эгилган жуфт суюқлар. 12 жуфт бўлиб, кўкрак қафасини ҳосил қилади. Уларнинг орқа суюқ қисми кўкрак умуртқаларига, олдинги тоғай қисми тўш суюғининг ёнбошига ёпишади. Қ. кўкрак қафасида жойлашган органларни ташқи муҳит таъсиридан сақлайди, кенгайиб-торайиб нафас олишда иштирок этади.

ҚОВУК — кичик чанокда жойлашган мускулли ковак орган. Ҳарчда 500—700 мл сийдик сиғади. Деворининг мускулли қавати Қ. ичидаги сийдик микдорига қараб ўзгариб туради. Сийдик ҳаддан ташқари кўп йиғилганда юқорига (баъзан киндиккача) кўтарилиши мумкин. Акс ҳолда бужмайиб, чанок бўшлиғининг тубида жойлашади. Қ. қа сийдик йўли бириккан. Қ. бўйинчасидан сийдик чиқариш канали бошланади.

ҚОВУК ДИВЕРТИКУЛИ — қовуқ деворининг ҳалтачага ўхшаб ташқи томонга бўртиб чиқиши. Чин ва сохта Қ. д. фарқ қилинади. Дастлаб белгилари аниқ бўлмай, дивертикул катталашган сари *дизурия* кузатилади. Бемор ёзилганидан кейин ҳам худди қовуғи бўшамагандек ҳис қилади. Кейин яна (бунда дивертикул ичидагини) сinyaди. Агар Қ. д. яллиғланган бўлса, иккинчи бор сийгандаги сийдик лойкаланган бўлади.

ҚОЗИҚ ТИШ — к. *Тиш*.

ҚОН — организмнинг суюқ тўқимаси; юрак ва қон томирлардан иборат ёпик система ичида тўхтовсиз ҳаракатланиб туради. Қ. суюқ қисм — плазма ва шаклли элементлар (эритроцитлар, лейкоцитлар, тромбоцитлар)дан иборат.

ҚОН АЙЛАНИШИ — қоннинг қон томирлар системасида тўхтовсиз ҳаракатланиши. Одам организми б-н ташқи муҳит ўртасида моддалар алмашинуви таъминлайди. Қон ҳаракатланиб туриши натижасида ҳужайраларга кислород ва озик моддалар (углевод, оксил, ёғ) етказиб берилади, моддалар алмашинувида ҳосил бўлган карбонат ангидрид ва б. чиқинди моддалар олиб кетилади.

ҚОН БОСИМИ — томирларда оқаётган қоннинг шу томирлар деворига кўрсатадиган таъйини. Юрак иши ва томирлар деворининг қаршилиги туфайли юзага келади. Артерия, вена ва капиллярларда Қ. б. турлича бўлади. Юракдан узоқлашган сари у пасайиб боради (аортада анча юқори, капиллярларда бирмунча паст, веналарда анча паст бўлади). Одамда нормал артериал босим 100—140 мм симоб устуни (систолик босим)га ва 70—80 мм симоб устуни (диастолик босим)га тенг. Бу босимлар фарқи пульс босими дейилади. Веноз босим 60—100 мм сув устунига барабар.

ҚОН ГРУППАЛАРИ — қоннинг наслдан-наслга ўтадиган белгилари. Барча одамлар қонини эритроцитлар таркибидаги агглютиногенлар (А, В) ва плазмадаги агглютининлар (α, β) бор йўқлигига қараб, тўрт гурпулага ажратиш мумкин. Биринчи гурпуа қон плазмасида α ва β-агглютининлар бўлади, эритроцитларда эса агглютиногенлар бўлмайди. Иккинчи гурпуа қон плазмасида агглютинин β, эритроцитларда эса А агглютиноген бўлади. Учинчи гурпуа қон плазмасида агглютинин α, эритроцитларда эса В агглютиноген бўлади. Тўртинчи гурпуа қон плазмасида агглютининлар бўлмайди, эритроцитларда эса А ва В агглютиногенлар бўлади. Қ. г. умр бўйи ўзгармайди.

ҚОН ДЕПОЛАРИ — қонни захира ҳолда сақловчи органлар. Одам тиш турганда организмдаги мавжуд қон умумий массасининг 45—50 фоизи қон деполари (жигар, талок, тери, ўпка)да бўлади. Қ. д. томирларда айланиб турган қон микдорини бошқариб боради. Қондаги кислород микдори камайганда (мас., оғир жисмоний машқлар бажарганда, атмосфера босими пасайганда, қон йўқотилганда, эмоцияларда) деполардаги қон, қон айланиш системасига ўтади.

ҚОН ЗАРДОБИ — фибриноген ажратиб олинган қон плазмаси.

ҚОН ИВИШИ — қоннинг суюқ ҳолатдан лахтага айланиши; организмнинг қон йўқотишга тўсқинлик қиладиган биологик химоя реакцияси. Одам қони томирлардан чиққач 4—5 минутдан сўнг ивий бошлайди, 5—8 минутдан кейин эса тромб ҳосил бўлади. Қ. и. организмни қон йўқотишдан сақлашда муҳим химоя ролини ўйнайди.

ҚОН КЕТИШИ, қ о н а ш — қон томирлар зарарланиши туфайли улардан қон оқиб туриши; қон ички органлар, атрофидаги тўқималар, бўшлиқлар ёки ташқарига оқиши мумкин. Арте-

риал, веноз, капилляр ва таралаш Қ. к. фарқ қилинади. Артериал Қ. к. анча хавфли, бунда қон томирдан босим б-н тизиллаб чиқиб туради.

ҚОН ПЛАЗМАСИ — қоннинг суюқ қисми. Унда қоннинг шаклли элементлари (эритроцитлар, лейкоцитлар, тромбоцитлар) сузиб юради. Плазма қон ҳажмининг 55—60 % ини ташкил этади. Плазма таркибида 90—92 % сув, 8—10 % оксил, бошқа органик бирикмалар ва минерал тузлар бўлади.

ҚОН СЎРУВЧИ ЧИВИНЛАР — икки қанотлилар оиласига кирувчи қон сўрувчилар (чивинлар, искабтопарлар, сўналар ва б.). Арктика ва Антарктикадан ташқари ҳамма географик зоналарда, айниқса тундрада кўп тарқалган. Қ. с. ч. нинг сўлагига қон ивнишни секиллаштирадиган моддалар мавжуд бўлиб, улар терини кичитади ва аллергия реакцияларга сабаб бўлади. Баъзилари юқумли касаллик кўзғатувчиларини ташиб юради.

ҚОН ТУФЛАШ — йўталганда нафас йўлларида қон келиши; ўпка сили, бронхоэктазлар, юрак пороклари ва б. касалликларнинг аломати бўлиши мумкин.

ҚОН ТЎХТАТУВЧИ МОДДАЛАР (гемостатик моддалар) — қон кетишини тўхтатиш хусусиятига эга бўлган дори моддалар (викасол, тромбин ва б.).

ҚОН ЭКСФУЗИЯСИ — қон алмаштириш мақсадида қон томирдан қон олиб қуйиш.

ҚОН ЯРАТИЛИШИ — қон хужайраларининг ҳосил бўлиши, ривожланиши ва етилиш жараёни. Қон яратувчи органларга кўмик, талок, лимфа тугунлари ва жигар қиради. Қоннинг барча турдаги хужайралари кўмикда бўладиган ствол (ўзак) хужайраларидан юзга келади. Лимфа безлари б-н талокда лимфоцитлар, кўмикда эритроцитлар, қон пластинкалари ва лейкоцитлар ҳосил бўлади.

ҚОН ЎРНИНИ БОСУВЧИ СУЮҚЛИҚЛАР — қон ўрнига ёки консерваланган қонни суюлтириш учун, шунингдек шок ҳолатида, кўп қон йўқотганда, анемия, йирингли-септик касалликларда, қуйганда ва б. да қўлланиладиган моддалар. Таъсир этишига кўра шокка қарши, дезинтоксикацион ва парэнтерал овқатланишда ишлатиладиган хиллари фарқ қилинади (мас., ош тузининг изотоник эритмаси, Рингер — Локк эритмаси, полиглюкин, гемодез ва б.).

ҚОН ҚУЙИШ СТАНЦИЯСИ — донор (қон берувчи) қонини олиб консервалаш, қон ва қон ўрнини босувчи моддаларни сақлаш, шунингдек уларни даволаш-профилактика муассасаларига тақсимлаш тадбирларини амалга оширувчи соғлиқни сақлаш муассасаларидан бири.

ҚОННИНГ ИШҚОРИЙ РЕЗЕРВИ — қоннинг фаол реакцияси. Водород (Н) ва гидроксил (ОН) ионлар концентрациясига боғлиқ. Қон реакцияси кучсиз ишқорий бўлади (артериал қонда рН 7,42, веноз қонда рН 7,35 га тенг). Қон фаол реакциясининг кислота томонга сурилиши *ацидоз*, ишқор томонга сурилиши *алкалоз* деб аталади. Қондаги кучсиз кислоталарнинг ишқорий тузлари Қ. и. р. ни ҳосил қилади.

ҚОННИНГ КИСЛОРОД СИҒИМИ — 100 мл

қон боғлай оладиган кислороднинг максимал миқдори. Қ. к. с. қондаги гемоглобин миқдорига боғлиқ. 1 г гемоглобин 1,34 мл кислородни бириктиради. Эрақларда гемоглобин ўрта ҳисобда 15 г % бўлиб, Қ. к. с. 20 ҳажм % га, аёлларда эса 13,5 г % бўлиб, Қ. к. с. 18 ҳажм % га тенг. Қиши қонида 700—800 г гемоглобин бўлиб, у 1 л атрофидаги кислородни бириктириши мумкин.

ҚОННИНГ ШАҚЛЛИ ЭЛЕМЕНТЛАРИ — қон хужайралари (эритроцитлар, лейкоцитлар, тромбоцитлар).

ҚОНТАЛАШ — юмшоқ тўқималарга қон қуйилиши. Шикастланишлар, баъзи касалликлар (мас., геморрагик диатез) сабаб бўлади. Анчагина жойнинг қонталашиши *гематома* деб аталади.

ҚОНЧЎП — кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми ишлатилади. Таркибида алкалоидлар, флавоноидлар, сапонинлар ва б. моддалар бор. Дамламаси жигар ва ўт пуфаги касалликларида ўт хайдовчи дори сифатида, суртмаси (пастаси) тери силни даволашда қўлланилади.

ҚОРА АНДИЗ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ишлатилади. Таркибида эфир мойи, инулин, қандлар, лактонлар, алкалоидлар, сапонинлар ва б. бор. Қайнатмаси балғам кўчирувчи дори сифатида ҳамда меъда ва ичак касалликларини даволашда қўлланилади.

ҚОРА ЗИРА — икки йиллик ўт ўсимлик. Меваси ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар, ёғ, оксил, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси овқат ҳазм бўлишини яхшиловчи, оғрик қолдирувчи, сийдик ва ел хайдовчи дори сифатида қўлланилади.

ҚОРАСОН — қ. *Гангрена*.

ҚОРАЧИК — кўз рангдор пардасининг марказидаги юмалок, қора рангли тешиқ. Ундан кўзга ёруғлик нури ўтади. Ўта ёруғда Қ. торайиб, қоронғида кенгайди.

ҚОРАҚАТ, қора смородина — ҳушбўй бута. Барги ва меваси ишлатилади. Таркибида С, В₁, В₂, В₆, Р ва Қ витаминлар, каротин, қандлар, органик кислоталар, флавоноидлар, пектин, ошловчи ва б. моддалар бор. Дамламаси лавша ва б. авитаминоз касалликларида, меваси эса терлатувчи ва сийдик хайдовчи дори сифатида қўлланилади.

ҚОРАҚУРТ — бўғимоеқлилар типининг ўргимчаксимонлар уруғи вакили; 6 тури маълум. Қ. усти баҳмалга ўхшаш, қора тусда. Қават ургочиси заҳарли. Қ. чакқач оғриқ пайдо бўлади ва бутун гавдага тарқалади, ҳарорат кўтарилади, қон босими ошади, баъзан ўлим ҳоллари ҳам кузатилади.

ҚОРАҚУТИР — яра битаётганида унинг устида ҳосил бўладиган қаттиқ пўст.

ҚОРИН — тананиннг пастки қисми. Қорин девори б-н қорин бўшлиғидан иборат. Ҷуқоридан кўкрак қафасининг пастки чегараси — қовурган ёйи ва диафрагма, пастдан катта чанок бўшлиғи, орқадан умуртқа поғонаси, олд ва икки ёнбошдан мускуллар б-н чегараланган.

ҚОРИН БЎШЛИҒИ — тана ёки иккиламчи бўшлиқ (целом)нинг бир қисми. Бўшлиқни кўкрак қафасидан диафрагма ажратиб турса, пастдан катта чанок бўшлиғи, орқадан умуртқа поғонаси, ёнбош ва олдиндан сербар мускуллар б-н чегараланган. Қ. б. қорин пардаси б-н ўралиб, икки бўшлиққа (қорин пардаси бўшлиғи ва қорин пардасининг ташқи қисмига) ажралади. Қорин пардаси бўшлиғида меъда, ингичка, йўғон ичак,

жигар, талок, кон томир ва нервлар жойлашса, қорин пардасининг ташқи қисмида меъда ости бези, буйрак, буйрак усти бези, сийдик йўли, аорта ва пастки ковак вена бўлади. Қ. б. даги сероз суюқлик қорин пардасини намлаб туради. Шунинг учун Қ. б. даги органлар бир-бирига ишқаланмай энгил ҳаракат қилади.

ҚОРИН ПАРДАСИ — қорин бўшлиғи деворини ва унда жойлашган органларни ўраб турувчи юпка сероз парда. У қорин деворини ички томондан ўраб турган париетал ва ички органларни қоплаб турган висцерал варақлардан иборат. Нормал ҳолда бу варақлар ўртасидаги бўшлиқда сероз суюқлик бўлади. Қ. п. ички органларни ҳамма томондан (интерперитонеал), уч томондан (мезоперитонеал) ёки бир томондан (экстраперитонеал) ўраб туриши мумкин.

ҚОРИН ПРЕССИ — қорин девори мускуллари; қорин ички босимини тартибга солиб туришда, ички бўшатиш, йўталш ақтарини амалга оширишда иштирок этади.

ҚОҚИ, м о м а қ а й м о қ — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи ишлатилади. Таркибида аччиқ гликозидлар, тритерпен бирикмалар, шундан ва б. моддалар бор. Препаратлари иштакда очувчи, овқат ҳазм бўлишини яхшиловчи ҳамда ўт ҳайдовчи дори сифатида, қуюқ экстракти эса ҳаб дори тайёрлашда қўлланилади.

ҚОҚШОЛ — одам ва ҳайвонларда таёкча шаклидаги алоҳида микроб кўзгатадиган ўткир юкумли касаллик. Таёкча одам организмга терининг жароҳатланган еридан кириб, анаэроб шароитда ривожланади ва ўзидан кучли заҳар (экзотоксин) ажратиб, бутун организмни заҳарлайди. Олдин микроб кирган жойда оғрик пайдо бўлиб, сўнгра чанов ва юз мускуллари тиришади. У бўйин, елка, бел, қўл-оёқ, қорин мускулларига тарқалиб, бемор камалакдек эгилиб қолади. Ҳар қандай ташқи таъсирот (каттик гапирш, шовқин, шамол)дан бемор тиришиб қолаверади. Касалликда нерв системаси кўпроқ зарарланади.

ҚОҒОНОҚ, ҳомила пуфаги — ҳомиланинг чанокка яқин турган қисми олдидаги пардалар ва сувлар. Қ. ноқсимон, цилиндрсимон ва текис бўлади.

ҚОҒОНОҚ СУВИ, ҳомила олди суви — она қорнидаги ҳомилани ўраб турадиган суюқлик; ҳомилани ташқи таъсиротлардан химоя қилиб, унинг тўғри ўсишини таъминлайди. Қ. с. ҳомиланинг кимирлашига қулайлик яратади; унга кислород ва озик моддалар етказиб туради; ҳомила киндигини сиқилиб қолишдан сақлайди, туғруқ вақтида бачадон бўйинининг нормал очилишига имкон беради.

ҚУЛОҚ — эшитиш ҳамда мувозанат органи. Ташқи, ўрта ва ички Қ. фарқ қилинади. Ташқи Қ. га қулоқ супраси ва ташқи эшитув йўли қиради. Ўрта Қ. ногора бўшлиғи (ичи ҳаво б-н тўла), эшитув суякчалари (болғача, сандон, узанги) ва ҳалқум б-н туташган Евстахий найидан ташкил топган. Ички Қ. чакка суягининг пирамида қисми ичидан ўрин олган бўлиб, суяк ва парда лабиринтдан иборат.

ҚУЛОҚ КИРИ, серная пробка — қулоқ сариғи кўп ажралиб, ташқи эшитув йўлида йиғилган кир; қулоқдан ажралган чиркнинг ёпишқоқлиги туфайли қулоқ ичида туриб қолиши,

ташқи эшитув йўлининг тор ва эгри-бугри бўлиши ҳамда деворларининг яллиғланиши, эшитув йўлига чанг ва б. нарсалар тушиши Қ. к. га сабаб бўлади.

ҚУЛОҚ ОРТИГИ — туғма нуқсон; қулоқ супрасининг пастки ёки олдинги қисмида бўйиннинг ён томонида ташқи қулоқнинг бўртиб ёки баъзан осилиб турадиган бир парчаси.

ҚУЛОҚ ОҒИРЛИГИ — эшитиш қобилиятининг пасайиши. Эшитув нерв ва ички қулоқдаги иллатлар, болалиқда рўй берган ўткир ёки сурункали отит, бурун; ва бурун-ҳалқум касалликлари (кўпгина аденоид), катталарда эса отосклероз, ички қулоқ қом айланишининг бузилиши, эшитув нервининг ёшга қараб ўзгариши, шунингдек узок вақт кучли шовқин таъсир этиб туриши ва х. к. сабаб бўлади.

ҚУЛОҚ ШАНҒИЛЛАШИ — ташқаридаш товуш таъсир этмагани ҳолда қулоқда шовқин сезилиши. Соғлом кишиларда баъзан шовқинсиз тинч шароитда ҳам Қ. ш. (физиологик Қ. ш.) кузатилади. Патологик Қ. ш. га эса товуқлиш, жисмоний ва руҳий зўриқиш, доридан заҳарланиш, эшитув нерви касаллиги ва б. сабаб бўлади. Ички қулоқда, камроқ бир томонда доимий шанғиллаш бўлиши ўрта ва ички қулоқ касалликларининг асосий белгиларидаш биридыр.

ҚУЛОҚ НИ ЮБИЛИ — даволаш усулларида бири; бунда ташқи эшитув йўлидаги ёт жисм, қулоқ кири ёки яллиғлашти оқибатида йиғилган йиринг ва б. нарсалар шприц ёрдамида дезинфекцияловчи дорилар б-и ювилади.

ҚУСИШ, қайт қилиш — сезув нервлари ва қусиш марказининг таъсирланиши натижасида ҳазм аппаратининг тасқар томонга қисқариши туфайли меъда ичидаги нарсаларнинг гайрихитрий равишда оғиздан ташқарига чиқарилиши. Қ. нинг бир неча тури бор. Ут аралаш Қ. — қусуқ массасида доимо ўт бўлиши. Ун ички бармоқ ичак торайганда кузатилади. Қон Қ. — қусуқ массасида қон бўлиши. Меъдadan қон кетганда кузатилади. Нерв системасига алоқадор Қ. бош мия шикастланганда, бош мия касалликларида учрайди. Ти йил м а с д а н Қ. оғир юкумли касалликлар, заҳарланиш, ҳомиладорлик токсикозларининг белгиси бўлиб, бир кунда бир неча марта қайтарилади.

ҚУСИШГА ҚАРШИ МОДДАЛАР — қусишнинг олдини олиш ёки уни тўхтатиш мақсадида қўлланиладиган моддалар (этаперазин, аминазин, галоперидол ва б.).

ҚУСТИРУВЧИ ДОРИЛАР — қайт қилдирадиган препаратлар; уларнинг бир қисми (апоморфин гидрохлорид) қусиш марказини таъсирлаб, бошқалари эса (рух, мис сульфат ва б.) меъда шиллик пардасини китиклаб, меъда ва ичакдаги массани оғиз орқали ташқарига чиқариб юборади. Заҳарланганда, сурункали алкоғолизмни даволаш ва б. ҳолларда қўлланилади.

ҚУТУРИШ — одам ва ҳайвонларда рабдовируслар оиласига мансуб вируслар кўзгатадиган ўткир юкумли касаллик. Одамга қутурган ҳайвон тишлаганда ёки унинг сўлаги текканда юкади. М. н. с. функциясини издан чиқаради, томир

тортишиши, фалажлик, ҳиқилдоқ ва нафас йўли мускулларининг спазми б-н ўтади. Одамда касалликнинг олдини олиш учун ит (айниқа кутурган ит) қопса дарҳол эмлаш шарт.

ҚЎЗҒАЛИШ — организм ёки ҳужайрада бирор таъсиротга жавобан юзага келадиган физиологик жараён. Бунда тирик тузилмалар тинч ҳолатидан фаол ҳолатга ўтади, мас., мускуллар қискаради, без суюқлик чиқара бошлайди, нерв толаси импульсларни ўтказди ва х. к.

ҚЎЗҒАЛУВЧАН ТЎҚИМАЛАР — таъсиротларга жавобан физиологик тинч ҳолатдан қўзғалиш ҳолатига ўта оладиган тўқималар (нерв, мускул ва без тўқималари). Бу тўқималарда қўзғалиш ҳужайра мембранаси бўйлаб тарқаладиган электр импульсининг юзага келиши б-н бирга давом этади.

ҚЎЗҒАЛУВЧАНЛИК — олий даражада ташкил топган тўқималар (нерв, мускул, без тўқималари) нинг таъсиротга жавобан ўз физиологик хоссаларини ўзгартириб, қўзғалиш б-н жавоб кайтарш хусусияти. Таъсирловчининг қўзғалишга сабаб бўладиган минимал кучи К. ўлчови ҳисобланади. Таъсиротнинг минимал кучи канча паст бўлса, К. ўшанча юқори бўлади ва аксинча.

ҚЎЛ — одамнинг меҳнат қилиш органи. Елка камари (ўмров ва курак суяқларидан тузилган) ҳамда эркин турган қисмлар (елка, тирсак, билак ва қўл панжаси)дан иборат.

ҚЎЛ ПАНЖАСИ — қафт усти, қафт ва бармоқ суяқлари (фалангалар)дан иборат орган. Қафт ва бармоқ суяқлари майда ҳамда нозик бўлиши туфайли панжа ҳажми кичик ва ҳаракатчандир.

ҚЎЛТИҚ ТАЕК — оёқ ёки умуртқа поғонаси шикастланган ёки касалланганда юриш (ҳаракат қилиш)ни енгилаштирадиган мослама. Қ. т. гавада оғирлигини қўлга туширишга ёрдам беради. Унинг қўл панжаси ва қўлтиққа ҳамда қўл панжаси ва билакка таянадиган хиллари бор. Қ. т. қаттиқ ёғоч ёки металлдан ясалади.

ҚЎРҚУВ — ҳис-туйғу ва кайфиятнинг бузилиш турларидан; бунда одамни асоссиз қўрқув босади, киши нимадандир безовталаниб, кўнгли ғашланади, ороми бузилади, руҳан азоб чекади. Қўпгина руҳий касалликларда Қ. аломатлари кузатилади.

ҚЎРҒОШИН — Д. И. Менделеев даврий системасининг IV группасига мансуб кимёвий элемент; симболи Рb, атом номери 82, атом оғирлиги 207,2; кўкиш-қуларанг, оғир, юмшоқ металл; К. ва унинг бирикмалари заҳарли. Ионлаштирувчи нурлардан ҳимоя қилишда ишлатилади.

ҚЎТИР — юқумли тери касаллиги; қўтир каналари қўзғатади. Асосан, қўл бармоқлари орасидаги бурмалар, билак-қафт бўғимининг ички томони, корин соҳасида учрайди. Қасаллик бемордан ёки унинг буюмлари орқали юқади. Терида тугунчасимон ва пуфакчасимон тошмалар — «қўтир излари» пайдо бўлиб, кичишади, бу ҳолат айниқса кечаси зўраяди.

Ғ

ҒИЛАЙЛИК, страбизм — кўз соккасининг қийшиқ ўрнашуви. Бунда бир кўз қорачиғи кўриладиган нарсага қараган, иккинчиси эса ўша нарсадан бурун ёки чакка томонга оғган бўлади. Баъзан иккала кўз бир вақтда бурун ёки чакка томонга оғади. Ғўдаклик даврида қаттиқ кўркиш ёки беланчакда кўзга яқин қилиб осилган

ўйинчоқларга қараб ётавериш сабаб бўлади. **ҒОЗПАНЖА** — кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдиз пояси ишлатилади. Таркибида ошловчи моддалар, тритерпен сапонинлар ва б. моддалар бор. Препаратлари турли яралар, қуйган жой, стоматит, гингивит, меъда-ичак ҳамда тери касалликларини даволашда қўлланилади.

Ҳ

ҲАВОНИНГ АБСОЛЮТ НАМЛИГИ — ҳаво намлигининг микдорий тавсифномаси; ҳаводаги сув буғининг парциал босими симоб устунининг миллиметрдаги ифодаси. Ҳавони гигиеник жиҳатдан нормаллашда қўлланилади.

ҲАВОНИНГ НИСБИЙ НАМЛИГИ — ҳаво намлигининг микдорий тавсифномаси; ҳаво абсолют намлигининг тўйинган сув буғининг парциал босимига нисбати, процентларда ифодаланади. Ҳавони нормаллашда фойдаланилади.

ХАЕТ — материянинг яшаш (харакатланиш) усулларидан бири. Тирик организмлар жонсиз табиатдан нихоятда мураккаб тузилганлиги, таъсирланувчанлик, ҳаракатланиш, кўпайиш, ирсият ва ўзгарувчанлик, ривожланиш, атроф муҳит б-н моддалар ва энергия алмаштириб туриш орқали фарк қилади.

ХАЗМ ЙЎЛИ — овқат ҳазм қилиш системасининг бир қисми. Қизилўнғач, меъда, ингичка ва йўғон ичакни ўз ичига олади. Бу органларда овқат механик ва кимёвий ўзгаришларга учраб, сўнгра сўрилади.

ХАЙЗ, ҳайз цикли, ой кўриш — аёлларда хар 21—30 (кўпинча 28) кунда содир бўладиган биологик жараён. Х. кўриш цикли м. н. с. (бош мия пўстлоғи, гипофиз, гипоталамус) томонидан бошқарилади; Х. циклида асосан тухумдон ва бачадонда ўзгариш рўй беради, бачадондан маълум миқдорда кон кетади. Қиз боланинг биринчи Х. кўриши, унда иккиламчи жинсий белгилар (мас., сут бези тўлишиб, қов усти ва кўлтикда тук ўсиши ва б.) етилганидан кейин бошланади. Биринчи ҳайз кўриш мuddати киз боланинг соғлиғи ва турмуш тарзига, шунингдек тураржойи ва иқлимга боғлиқ. Ҳомиладорлик, баъзан бола эмизиш ва климакс даврида Х. кўрилмайди.

ХАЛҚУМ, ют кин — воронка шаклидаги мускулди бўшлиқ. Оғиз бўшлиғини қизилўнғач б-н туташтирадиган ҳазм йўлининг бошланғич қисми. Х. нинг бурун, оғиз ва ҳикилдоқ қисмлари бор. Бурун қисми нафас олишда иштирок этса, оғиз қисмидан овқат лукмалари қизилўнғачга йўналади. Ҳикилдоқ қисми бир-бирига кенг кўшилган бўлиб, овқат ўтаётганда ҳикилдоқусти копқоғи ҳикилдоққа кириш тешигини берkitиб туради.

ҲАММОМ — ювиниш учун қурилган махсус бино. Инсон саломатлиғи учун зарур бўлган Х. жуда қадимдан маълум. Х. ювиниш, бадани чинкитириш, инфлосланишга қарши энг самарали восита ҳисобланади. Х. нинг бугли ва қуруқ хаволи (сауна) хиллари бор.

ҲАРАКАТ — инсон ҳаёт фаолиятининг кўринишларидан бири; атроф муҳит б-н ўзаро фаол таъсирлашув имкониятларини таъминлаб беради. Х. эволюция жараёнида доим тақомиллашиб борган. Одамнинг меҳнат фаолиятида у янада тақомиллашган. Х. фазода қалди-қоматни тўғри ушлаб турадиган, бутун гавда ёки унинг айрим қисмлари ўрнининг ўзгаришини таъминлайдиган скелет мускулларининг қисқариш натижасидир. Одамда Х. м. н. с. томонидан назорат қилиб турилади; у Х. органлари фаолиятини мускулларнинг бирин-кетин қисқариши б-н амалга ошадиган бирор вазифани бажаришга қаратади.

ҲАРАКАТ АВТОМАТИЗМИ — ҳаракат малакаси шаклланишининг охири босқичи; машқларни такрорлаш натижасида юзага келади. Автоматлашган ҳаракат актининг ҳаммаси ёки унинг компонентлари ондан ташқари бажарилиши б-н ифодаланади.

ҲАРАКАТ КООРДИНАЦИЯСИ — ҳаракат қилишда турли мускул гуруҳларининг бир хил уйғунлашган фаолият кўрсатиши. Нормал ҳолатда кишилардаги Х. қ. орқа мия, лабиринт, ўрта мия, мияча, таламус, бош мия ярим шарлари иштирокида амалга ошади.

ХАШАРОТЛАР — бўғимоеқлилар типининг бир синфи. 1 млн. га яқин тури маълум. Ер юзиде кенг тарқалган. Оғиз органлари кемирувчи, сўрувчи ёки санчиб сўрувчи типда. Х. табиатда катта аҳамиятга эга. Улар турли озиқлар б-н овқатланиб, моддалар айланувида ва тупроқ ҳосил бўлишида иштирок этади. Чириётган моддаларни еб, санитарик вазифасини бажаради. Қатор касаллик кўзгатувиларини тарқатадиган Х. ҳам бор (мас., кон сўрувчи пашшалар ва б.).

ХИД БИЛИШ — одам ва юқори даражада тузилган ҳайвонларнинг ҳар хил ҳидли моддалар хидини сезиш ва ажратиш хусусияти. Бурун бўшлиғи шиллиқ пардасининг рецептор нерв хужайралари таъсирланганда хид сезилади.

ХИМОЯ ВОСИТАЛАРИ — одам организмга таъсир этувчи хавфли ва зарарли омилларнинг олдини олиш ва қамайтириш мақсадида қўлланадиган турли воситалар. Индивидуал Х. в. қандай мақсадларга мўлжалланганлигига қараб қуйидагиларга бўлинади: изоляцияловчи костюмлар, нафас органларини химояловчи воситалар, махсус кийимлар; қўл, бош, қулоқ ва кўзни химояловчи воситалар.

ҲИКИЛДОҚ — нафас йўлининг (бурун бўшлиғидан кейин) иккинчи қисми; овоз ҳосил қилувчи орган. Жуфт ва тоқ тоғайларнинг бойламлар, мускуллар ёрдамида ўзаро бирикшидан вужудга келади. Х. юқорида тил ости суягига осилиб туради, пастда эса бир оз торайиб, кекирдакка ўтади. Орқа томондан умуртқалар, ён томондан кон томир ва нервлар, олд томондан эса мускуллар ва фасциялар б-н қопланган. Кекирдакка ҳаво ўтишини таъминлайди ва унга қаттиқ, суюқ моддалар тушишига тўсқинлик қилади.

ҲИКИЛДОҚ КОПҚОҒИ — ҳикилдоққа кириш тешигини берkitиб турадиган барг шаклидаги тоғай; юқори чети кенгайган, пастки ингичкалашган қисми калконсимон тоғайнинг орқа юзасига ёпишади. Х. қ. ютиш жараёнида ҳикилдоққа кириш тешигини ёпади.

ҲИКИЧОҚ — диафрагманинг тортишиб қисқариши натижасида тўсатдан товуш чиқариб нафас олиш. Қорин бўшлиғининг баъзи касалликларида ва бош ёки орқа мия шикастланганда рўй беради.

ХОМИЛА — она қорнида 2-ойнинг охиридан (9 ҳафта) бошлаб туғилиш вақтигаа (40- ҳафта) ривожланаётган пушт (эмбрион). 9- ҳафтада Х. инсон қиёфасига киради (бу даврда Х. нинг боши, кўзи, бурни, оғзи, танаси, қўл-оёқлари аниқ бўлади); улкан (вазни 5 кг дан ортик), яшашга лаёқатли (28 ҳафталик, вазни 1 кг ча, бўйи 35 см дан кам бўлмаган), йирик (вазни 4—5 кг ча), чала (28—38 ҳафталик, вазни 2,5 кг ва бўйи 45 см дан кам бўлмаган), яшашга лаёқатсиз (28 ҳафталикдан кам, вазни 1 кг, бўйи 35 см дан кам), туғилиш мuddати ўтган (42 ҳафталикдан ўтган) Х. фарк қилинади.

ХОМИЛА ПАРДАСИ — хорин ва сув пардадан иборат; хорин ва амнион пардалар ҳомилага, децидуал парда эса онага хос. Хориннинг бир қисми йўлдошга, қолган қисми шиллиқ пардага айланади. Амнион ички парда бўлиб, сув ҳосил

бўлиши ва моддалар алмашинувида иштирок этади.

ҲОМИЛАДОРЛАР ИСТИСКОСИ — кеч токсикозларнинг бошланиши бўлиб, асосан шим пайдо бўлиши б-н кечади. Одатда у тўпикдан бошланиб, тизза, сон, қорин ва ташқи жинсий органларга ўтади, сўнгра аста-секин бутун тавага тарқалади. Аёлнинг юзи кўпчиди, аммо унинг умумий аҳволи унчалик ўзгармайди.

ҲОМИЛАДОРЛАР НЕФРОПАТИЯСИ — кеч токсикозлардан; ҳомиладорликнинг иккинчи ярмида одатда ҳомиладорлар истискосидан кейин пайдо бўлади. Белгилари: қон босими ошади, шиш, сийдикда оксид бўлади, ҳомила тузуқ ривожланмайди.

ҲОМИЛАДОРЛАРНИНГ ҚУСИШИ — ҳомиладорликнинг илк даврига ҳос токсикозларидан; бунда аёл ҳадеб қайт қилаверади, дармонсизланади, озади, баъзан тўхтовсиз (бир кеча-кундузда 20 мартагача) қусиш организмнинг сувсизланишига олиб келади.

ҲОМИЛАДОРЛИК, оғир оёқлик — уруғланган тухумҳужайранинг она организмда ривожланиб, етуқ ҳомилага айланишидан иборат физиологик жараён. Аёл тухумдонда етилиб чиққан тухумҳужайранинг эркак жинсий ҳужайраси б-н қўшилиши (уруғланиши)дан бошланади ва ўрта ҳисобда 280 кун, яъни 10 қамарий ой давом этади. Уруғланиш бачадон найда рўй беради; уруғланган тухумҳужайра бачадон найининг чувалчангсимон қисқариши туфайли бачадон бўшлиғига қараб сурилиб боради. Ана шу вақтда у майин туқлар (ворсинкалар) б-н қопланиб, кўп ҳужайрали эмбрионга айланади, ўша туқлари ёрдамида бачадон шиллик пардасига пайвандланиб олади; шу вақтдан ҳомила шакллана бошлайди ва аёл организмдаги баъзи системалар функцияси тегишлича ўзгаради. Бачадон найларининг турли касалликларида тухумҳужайранинг бачадонга қараб сурилиб келишига тўскинлик қиладиган ўзгаришлар оқибатида тухумҳужайра бачадон найига пайвандланиб қолиши мумкин (бачадондан ташқари ҳомиладорлик).

ҲОМИЛАДОРЛИК ТОКСИКОЗЛАРИ, гестоз — ҳомиладорлик даврида учрайдиган касаллик ҳолати; нерв, юрак-томир, эндокрин системалар ва моддалар алмашинувининг ўзгариши туфайли келиб чиқиб, туғруқдан сўнг ўтиб кетади. Х. т. га ҳомиладорлик ёки организмда мавжуд хасталиқлар сабаб бўлади. Х. т. баъзи аёлларда эртароқ, баъзиларида эса кечроқ кузатилади. Ҳомиладорликнинг биринчи (илк) ва иккинчи ярми (кеч) токсикозлари фарқ қилинади.

ҲОМИЛАДОРЛИККА ҚАРШИ МОДДАЛАР — бўйда бўлишнинг олдини олиш мақсадида ишлатиладиган моддалар (бисекурин, овидон, континуин ва б.).

ҲУЖАЙРА — элементар тирик система. Х. ўсимлик ва ҳайвон организмнинг тақомиллашиши, тузилиши ва яшаш жараёнининг асоси ҳисобланади. Моддалар алмашинувида иштирок этиши, янги ҳужайра ҳосил қилиши ва доимо янгилиниб туриши Х. нинг ўзига ҳос хусусиятидир. Одам ва ҳайвон организмда Х. катталиги, шакли ва тузилиши жиҳатидан бир-бирдан фарқ

қилади. Бажарадиган функциясига кўра Х. ҳар хил шаклга эга бўлади. Ҳар бир Х. цитоплазма (мембрана) ва ядродан ташкил топган.

ҲУЖАЙРА ҚИРИТМАЛАРИ — ҳужайра цитоплазмасининг доимий бўлмаган таркибий қисмлари. Улар ҳужайралардаги моддалар алмашинуви жараёнида ҳосил бўлади. Трофик, секретор, экскретор ва пигмент қиритмалар фарқланади.

ҲУЖАЙРА МАРҚАЗИ (центросома) — ҳужайра органонди; цитоплазманинг тифиз қисми. Ҳужайранинг интерфаза ҳолатидаги Х. м. 2 та центриолодан иборат. Бўлиниш даврида Х. м. нинг тузилиши мураккаблашиб, центриололар орасида центродесмоза ва атрофида нурли зона — астрософера ҳосил бўлади.

ҲУЖАЙРА НАЗАРИЯСИ — тирик мавжудотларининг ҳужайралардан тузилганлигини, шунингдек улар тузилиши ва ривожланиши принципларининг бирлигини тасдиқловчи фундаментал биологик назария. Х. н. ни биринчи бўлиб немис зоолог Т. Шванн (1838—39) таърифлаб берган.

ҲУЖАЙРА ЯДРОСИ — эукарнот ҳужайраларининг асосий тузилмаси. Тубан прокариот организмларда ядро функциясини нуклеонд бажаради. Унда генетик ахборотни ўзида сақловчи ДНК жойлашади. Х. я. эллис, дуксимон, юмалок, такасимон, сегментларга бўлинган бўлиши мумкин. Ядро фақат эритроцитларда бўлмайди. Х. я.— ядро қобиғи, карноплазма, хроматин тузилмалари ва ядрочадан тузилган.

ҲУЖАЙРА ҚОБИҒИ, цитоплазматик мембрана — ҳужайрани ташқи томондан ўраб турувчи парда. Ҳужайраларнинг ташқи муҳит б-н моддалар алмашинувини таъминлайди, ҳужайралардаги маълум биокимёвий жараёнларни бошқаради ва ҳужайраларни ташқи муҳитдан ажратиб (чегаралаб) туради.

ҲАЖАЙРАНИНГ БЎЛИНИШИ — бир ҳужайрадан 2 та ва ундан ортиқ киз ҳужайраларининг ҳосил бўлиш жараёни. Кўп ҳужайрали организмларда ўлаётган ҳужайралар янгилади б-н алмашилиб туради. Бўлиниш бир неча хил бўлади: митоз (нотўғри бўлиниш), амитоз (тўғри бўлиниш), эндомитоз (ички бўлиниш) ва мейоз (редукцион бўлиниш).

ҲУСНБУЗАР — ёғ безлари функциясининг бузилиши туфайли терига турли хил тошмалар тошиши; эндокрин безлар ва нервнинг функционал бузилишлари натижасида ҳосил бўлади. Бир неча хил Х. бор. Олдий Х. (йигит гули) кўпинча йигит-қизлар балоғатга етиш даврида юз, кўкрак ва энса терисида пайдо бўлади. Одатда Х. қишда совуқда кўп тошади; бунга совуқда ёғ қотиб қолиб, ёғ безлари ковакларидан ровон чиқиб кетолмаслиги сабаб бўлади.

ҲУШДАН КЕТИШ, хушсизлик — мианнинг қоч б-н таъминланиши бузилиши натижасида қисқа муддат рўй берадиган ҳолат. Х. к. да одам тўсатдан ҳолдан тояди, кўнгли беҳузур бўлади, боши айланади, бутунлай ҳушини (бир неча секунд ёки минут) йўқотади. Рухий изтироб (кўрқиш, ҳаяжонланиш), оғрик (буйрак, жигар оғриғи), ичак санчиғи, офтоб уриши таъсирида, баъзан ётган одам бирдан уридан турганида ва б. да кузатилади. Х. к. м. н. с. ёки юрак фаолиятининг бузилганлик белгиси бўлиши мумкин.

ҲУҚНА, клизма — даво мақсадида тўғри

ичакка орка чиқарув тешиги орқали махсус асбоб ёрдамида суюқлик (қўпинча сув) юбориш. Х. қилиш учун махсус ноксимон, 1—1,5 л ли шиша, металл ёки резина баллон, шунингдек Эсмарх кружкасидан фойдаланилади (унга суюқлик бир меъёрда бориши учун жўмракча, бириктириш найчасига эса учлик ўрнатилган). Тозаловчи Х., даво Х. си, дори ва озик Х. фарқ қилинади. Ич қотганда, овқатдан захарланганда, шунингдек касалликларни даволашда тозаловчи Х. ва даво Х. си буюрилади.

ХУППОЗ, к а р б у н к у л , к ў к я р а — ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва тер безлари ҳамда шу соҳадаги тери ва тери ости ёф

қатламнинг ўткир йирингли (некротик) яллиғланиши. Моддалар алмашинувининг бузилиши, қандли диабет, семириб кетиш ва б. Х. чиқишига қулай шароит туғдиради. Яллиғланган жой безиллаб оғрийди, қип-қизариб ялтираб туради, ўртаси кўкаради («кўк яра» деб аталиши шундан), кейин мадда бойлаб, атрофида майда «кўзлар» ҳосил бўлади. Мадда ёрилиб, ичидан яранинг «ўлиги» чиқади, атрофидаги ириган тўқималар қўчиб тушади ва яра бита бошлайди.

ҚИСКАЧА ЎЗБЕКЧА — РУСЧА ТИББИЙ
ЛУФАТ

Абсцесс, газак	— абсцесс	Бит	— вошь
Авлод	— поколение	Битиш	— заживление
Адашган (сайёр) нерв	— блуждающий нерв	Битишма (бирикма)	— сращение
Ажин	— морщина	Битликилик, битлаш	— вшивость, педикулёз
Айниш (бузилиш)	— перерождение	Бичилиш	— опрелость
Айрисимон без	— вилочковая железа	Бичиш (ахта қилиш)	— кастрация
Аксириш	— чиханье	Бикин	— бок
Алахлаш (васваса)	— бред	Бойлам	— связь
Алохидалаш (ажратиш)	— изоляция		
Артериал босим	— артериальное давление	Бола тушиши	— выкидыш
Асорат	— осложнение	Бола ўрни	— детское место, плацента
Ахта (бичилган)	— евнух	Болдир	— голень
Ахталиқ	— евнухидизм	Бош (қалла)	— голова
Ачиш, бижғиш	— брожение	Бош айланиши	— головокружение
Ақлпастлик	— слабоумие, олигофрения	Бош мия	— головной мозг
		Бош мия пўстлоғи	— кора головного мозга
Бавосир	— геморрой	Бош мия яримшарлари	— полушария головного мозга
Бадантарбия	— гимнастика	Бош мия қоринчалари	— желудочки головного мозга
Баландлик касаллиғи	— высотная болезнь	Бош оғриғи	— боль головная
Балогатга етиш	— половая зрелость	Боғлаш	— перевязки
Балчик билан даволаш	— грязелечение	Боғлов	— повязка
Балғам	— мокрота	Буйрак	— почки
Балғам кўчирувчи дорилар	— отхаркивающие средства	Буйрак етишмовчилиғи	— почечная недостаточность
Бангилик, нашавандлик	— гастритизм	Буйрак жоми	— почечная лоханка
Бармок	— палец	Буйрак қалаваси	— клубочек почечный
Бачадон	— матка	Буйрак тоши қасаллиғи	— почечнокаменная болезнь
Бачадон (дилोक) тушиши	— опущение матки	Буйрак усти беzi	— надпочечник
Бачадон ёрилиши	— разрыв матки	Букри	— горб
Бачадон найи	— маточная трубка	Буралиб қолиш	— перекручивание
Бачадондан ташқари хомиладорлик	— внематочная беременность	Бурга	— блоха
Безгак	— малярия	Бурма (букилма)	— складка
Безлар	— железы	Бурун	— нос
Бел	— поясница	Бурун бўшлиғи	— носовая полость
Беланги (бел оғриғи)	— люмбаго	Бурун тешиқлари	— ноздри
Белги (аломат), симптом	— признак, симптом	Бурун қонаши	— носовое кровотечение
Бемор (қасал, ҳаста)	— больной	Бурун-ҳалқум, димоғ	— носоглотка
Бепуштлиқ (наслсизлик, боласизлик)	— бесплодие	Буруннинг ёндош бўшлиқлари	— придаточные пазухи носа
Бетоблик	— недомогание	Буруштирувчи дорилар	— вяжущие средства
Билақ	— предплечье	Буқок	— зоб
Билақ-қафт усти бўғими	— лучезапястный сустав	Буқок беzi	— зубная железа
Билақ суяғи	— лучевая кость	Буғлаш	— припарка
Бириктирувчи тўқима	— соединительная ткань	Бўйида бўлиш	— беременность
Биринчи тиббий ёрдам	— первая медицинская помощь	Ўйин	— шея
		Ўйинтуруқ веналар	— яремные вены
		Ўртмача, дўмбоқча	— бугорок

Бўшлик	— полость, пазуха, каверна	Еток яра	— пролежень
Бўғиз	— горло	Ешартиш	— омоложение
Бўғилиш	— удушье, асфиксия	Ёғ безлари	— сальные железы
Бўғим	— сустав, сочленение	Ёғ тўқимаси	— жировая ткань
Бўғма	— круп	Ёғ қавати	— жировой слой
Вабо	— холера	Ёкмаслик (тўғри келмаслик)	— противопоказание, несовместимость
Вазият	— поза	Жарохат	— рана
Вена тўри	— венозная сеть	Жаррохлик	— хирургия
Вена чигали	— венозное сплетение	Жағ	— челюсть
Веналарнинг варикоз кенгайиши	— варикозное расширение вен	Жағ ости бези	— подчелюстная железа
Врачлик сирӣ	— тайна врачебная	Жигар	— печень
Гавда	— тело	Жимжилок	— мизинец
Гаранглик (кулок оғирлиги)	— тугоухость	Жимирлаш (дириллаш, липиллаш)	— мерцание
Гемостатик (кон тўхта-тувчи) булут	— гемостатическая губка	Жинс	— пол
Гижжа	— гельминт	Жинсий безлар	— половые железы
Говмижжа (говмичча)	— ячмень	Жинсий майл	— влечение половое
Гунглик, кар-соковлик	— глухонмота	Жинсий ривожланиш	— половое развитие
Гуш	— экзема	Жинсий совуклик	— половая холодность, фригидность
Гўдак	— грудной ребёнок	Жинсий тарбия	— половое воспитание
Даволаш	— лечение	Жинсий хаёт	— половая жизнь
Дард, хасталик	— недуг	Жисмоний ривожланиш	— физическое развитие
Дард тутиши	— схватка	Жисмоний тарбия	— физическое воспитание
Димланиш	— застой	Жигилдон қайнаши	— изжога
Димоғ суяги	— сошник	Жон	— душа
Димоғ чоғлик (хуш-кайфлик)	— эйфория	Зарарсизлантириш	— обезвреживание
Дори	— лекарство	Зардоб	— сыворотка
Дори кутича	— аптечка	Захм	— сифилис, люэс
Доривор ўсимликлар	— лекарственные растения	Захарланиш	— отравление, интоксикация
Дорихона	— аптека	Захарли ўсимликлар	— ядовитые растения
Доя	— акушерка	Захарлилик	— токсичность
Доячилик, акушерлик	— акушерство	Захарловчи моддалар	— отравляющие вещества
Дог	— пятно	Зиддизахар	— противоядия
Дудукланиш	— заикание, косноязычие	Зиджисмлар	— антитело
Дум суяги	— копчик	Зотилжам (ўпка ялиғланиши)	— пневмония
Думба (сағри)	— ягодица	Зулук	— пивка
Думгаза	— крестец	Игна санчиб даволаш	— иглотерапия, акупунктура
Дуохонлик (азайим-хонлик, эмчилик)	— знахарство	Икки тавақали копкок	— двустворчатый клапан
Евстахий найи	— Евстахиевая трубка	Илик	— костный жир
Ел	— нома	Ингичка ичак	— тонкая кишка
Ел хайдовчи дорилар	— ветрогонные средства	Ирсий касаллик	— наследственная болезнь
Елбўғоз	— пузырный занос	Ирсият (насл)	— наследственность
Елвизак	— сквозняк	Ис тегиши	— угар
Еликиш	— стоматит	Иситма	— лихорадка
Елка	— плечо	Искабтопар иситмаси	— лихорадка москитная, лихорадка папатачи
Емон яра	— кожный лейшманиоз	Иссик билан даволаш	— теплолечение
Енбош ичак	— подвздошная кишка	Иссик туширувчи дорилар	— жаропонижающие средства, антипиротики
Ёнок	— скула		
Ёпишқо малхам	— лейкопластырь		
Ёриш (мурдани)	— вскрытие (трупа)		
Ёрғоқ	— мошонка		
Ёт жисмлар	— инородные тела		

Иссик уриши	— тепловой удар	Кекирдик	— трахея, дыхательное горло
Иссиклик тошиши	— потливость	Кекирдик олмаси (куштомок)	— яблоко адамово, калдык
Истиксо	— водянка	Кекирик	— отрыжка
Ихтилом	— поллюция	Кемтик	— расщелина
Ич дам бўлиши, метеоризм	— вздутие живота	Кесиб ташлаш	— иссечение, ампутация
Ич кетиши	— понос	Кесиш (ёриш)	— рассечение
Ич терлама, корин тифи	— брюшной тиф, илеотиф	Киндик	— пупок
Ичак	— кишечник	Киндик тизмчаси	— пуповина
Ичак буралиши	— заворот кишок	Киприк (мужгон)	— рясница
Ичак ели	— кишечные газы	Кислород ёстиги	— кислородная подушка
Ичак тутилиши	— непроходимость кишечника	Кислород никоб	— кислородная маска
Ичак шираси	— кишечный сок	Кичик болдир суюги	— малоберцовая кость
Ичак кискичи	— жом кишечный	Кичик кон айланиш доираси	— малый круг кровообращения
Ичактуткич	— брыжейка	Ковак веналар	— полые вены
Ичбуруғ	— дизентерия	Куйдирги	— сибирская язва
Ички аъзолар	— внутренности	Куйдирувчи моддалар	— прижигающие средства
Ички аъзоларнинг тушиши	— опущение внутренних	Куйиш	— ожог
Ички касалликлар	— внутренние болезни	Курак	— лопатка
Иштаха	— аппетит	Курак тишлар	— резцы
Ишқалаш	— растирание	Кучаник	— потуги
Иклимга мосланиш	— акклиматизация	Кўз	— глаз
Йиринг (мадда, фасод)	— гной	Кўз гавҳари	— хрусталик
Йиринг тўпланган жой	— гнойник	Кўз ёши	— слеза
Йиринглаш (маддалаш)	— нагноение	Кўз ёшланиши	— слезотечение
Йўлдош	— послед	Кўз косаси	— глазница
Йўлдош касалликлар	— сопутствующие болезни	Кўз оки (оксил парда)	— склера
Йўтал	— кашель	Кўз соккаси	— яблоко глазное
Йўғон ичак	— толстая кишка	Кўз корачиги	— зрачок
Кал	— парша, фавус	Кўзга оқ тушиши («кўз гули»)	— бельмо
Калла гумбазии	— свод черепа	Кўзнинг чакчайиши	— выпячивание глаза, пучеглазие
Калла суюги	— череп	Кўзойнак	— очки
Каллик	— плешивость, алоpecia	Кўкариш	— цианоз
Камсутлик	— гиполактия	Кўкйўтал	— коклюш
Камқонлик	— малокровие, анемия	Кўкрак (сийна, кўкс, тўш)	— грудь
Қар-соқовлик, гунглик	— глухонмота	Кўкрак безлари	— грудные железы
Қарлик, гаранглик	— глухота	Кўкрак бўшлиғи	— грудная полость
Касаллавиш	— заболеваемость	Кўкрак кафаси	— грудная клетка
Касаллик (хасталик)	— заболевание	Кўкс оралиғи	— средостение
Касаллик варақаси	— больничный лист	Кўксув (назла)	— глаукома
Касаллик тарихи, касаллик баёни	— история болезни	Кўмик	— костный мозг
Касални парвариш қилиш	— уход за больным	Кўнгил айниши (ўқчиш)	— тошнота
Касалхона	— больница	Кўп сийиш	— мочеизнурение
Касб касалликлари	— профессиональные болезни	Кўп терлаш	— потливость, гипергидроз
Қатта кон айланиш доираси	— большой круг кровообращения	Кўлчиш, бўртиш	— разбухание
Қафт	— ясть	Кўр-қар-соқовлик	— слепоглухонмота
Қафт усти	— запястье	Кўриш	— зрение
Кейинги мия	— задний мозг	Кўриш ўткирлиғи	— острота зрения
		Кўричак	— слепая кишка
		Кўрлик (сўқирлик)	— слепота
		Кўрув бўртиғи	— зрительный бугор
		Кўрув майдони	— поле зрения
		Кўст	— вертел
		Кўчириб ўтказиш	— трансплантация, пересадка

Лаб	— губы	Овкат хазм килиш	— пищеварение
Лаб бичилиши, ангу- лит	— заеда	Овкатдан захарлиниш	— пищевые отравле- ния
Лаб ёрилиши	— трещина губы	Овкатланиш	— питание
Лавша (занпила, скор- бут)	— цинга	Овкатлантириш (бо- киш)	— вскармливание
Лат ейиш	— ушиб	Оёк	— нижняя конеч- ность, нога
Ликилдок (лепатош)	— родничок	Оёк кафти	— плюсна
Лунж	— щёка	Оёк панжаси	— стопа
Майиб-мажрух	— урод	Оёк таги	— подошва
Майиб-мажрухлик	— уродства	Оёк-кўл	— конечности
Маймоклик	— косолопость	Озиш, дармонсизланиш	— истощение
Малхам	— пластырь	Оксидланиш	— окисление
Манка	— сап	Олд мия	— передний мозг
Манкалик (манкала- ниш)	— гнусавость	Онг, хуш	— сознание
Мастлик, маст бўлиш	— опьянение	Оралик (чот)	— промежуточность
Меъда (ошқозон)	— желудок	Оралик мия	— промежуточный мозг
Меъда ости бези	— поджелудочная же- леза	Организми тирилти- риш	— оживление организ- ма
Меъда шираси	— желудочный сок	Организминг сувсиз- ланиши	— обезвоживание ор- ганизма
Меъданинг чикиш кис- ми	— привратник	Орка	— спина
Меънатга қобилиятсиз- лик	— нетрудоспособ- ность	Орка мия	— спинной мозг
Мизож сустлиги	— половая слабость	Орка мия суюклиги, ликвор	— спинномозговая жидкость
Микроблар культура- си	— культура микроб- ная	Орка мия сўхтаси	— сухотка спинного мозга
Милк	— десна	Орка чикарув тешиги	— задний проход
Милкак, хасмол	— панариций	Офтоб уриши	— солнечный удар
Мия	— мозг	Охирги мия	— конечный мозг
Мия пардаси	— мозговая оболочка	Оч ичак	— тощая кишка
Мия пўстлоғи	— кора мозга	Очлик (оч колиш)	— голодание
Мия чайкалиши	— сотрясение мозга	Ошиқ	— таранная кость
Мияча	— мозжечок	Ок конлик	— белокровие
Мойиллик	— предрасположение, восприимчивость	Окма яра, тешик	— свищ
Мохов	— лепра, проказа	Оксил	— белок
Моховхона	— лепрозорий	Оксим касаллиги	— ящур
Мояк	— яичко	Оксоклик (чўлоклик)	— хромота
Мугуз парда	— роговица	Окчил	— бели
Мугузлани	— ороговение	Оғиз	— рот
Мурда (жасад)	— труп	Оғиз бўшлиғи	— ротовая полость
Муртак (бодом бези)	— гланды	Оғизсут	— молочиво
Мускул (мушак)	— мышца	Оғрик	— боль
Нажас (ахлат)	— стул, кал, испраж- нение, фекалий	Оғриксизлантириш	— обезболивание
Назла	— глаукома	Оғриксизлантирувчи воситалар	— обезболивающие средства, анальге- тики
Насл (уруғ, зурриёт)	— потомство	Пай	— сухожилия
Нафас	— дыхание	Пайпаслаш	— пальпация
Нафас йўллари	— дыхательные пути	Пакана (митти)	— карлик
Нафас мароми	— частота дыхания	Паканалик (митти- лик)	— нанизм, нанасо- мия, микросомия
Нафас олиш	— вдох	Парда (қобик)	— оболочка, плева
Нафас чиқариш	— выдох	Парҳез	— диета
Нафас қисиши (хар- силлаш)	— одышка	Парҳез билан даво- лаш	— диетотерапия
Нафас ҳажми	— дыхательный объём	Пес	— витилиго
Ноғора парда	— барабанная пере- понка	Пешона	— лоб
Нур билан даволаш	— лучевая терапия, светолечение	Пешинлик, толмачай	— полдник
Нур касаллиги	— лучевая болезнь	Пилакча	— бляшка
Нурланиш	— излучение	Пилла	— флюс
Нурлантириш	— облучение	Пичан иситмаси	— сенная лихорадка
		Плацента (бола ўрни)	— плацента

Простата бези	— предстательная железа, простата	Сурги	— слабительное
Пуфакча (пустула)	— везикула, пустула	Суртма дори	— мазь
Пушт (эмбрион)	— зародыш	Суртма	— мазок
Пушта	— извилина	Сурункасига маст бўлиш	— запой
Пўрсилдок яра	— пузырчатка, пемфигус	Сут бези	— молочная железа
Пўстлок (пўст)	— скорлупа	Сут сўргич	— молокоотсос
Пўстлокли темиратки	— псориаз	Суяк	— кость
Равок, ёй	— дуга	Суяк пихи	— шпора костная
Ривожланиш нуксонлари	— пороки развития	Суяк синиши	— перелом
Ришта	— дракункулёз	Суяк уст пардаси	— надкостница
Рухий касалликлар	— психические болезни, психозы	Суяк чириши	— костоеда
Санчик	— колика	Суяк чикиши	— вывих
Сандон	— наковальня	Суяк ўсиғи	— нарост костный
Сарамас	— рожа	Суякланиш	— окостенение, оксификация
Сарик доғ	— желтое пятно	Сўгал	— бородавка
Сарик иситма	— желтая лихорадка	Сўзак	— гонорея, триппер
Сарик касаллиги	— желтуха	Сўлак	— слюна
Сарик тана	— желтое тело	Сўлак ажралиши	— слюноотделение
Сассик тумов	— озепа	Сўрилиш	— всасывание
Сачратки	— импетиго	Сўргичсимон ўсимта	— сосцевидный отросток
Сезги	— осязание	Талок	— селезенка
Сезиш	— ощущение	Тана	— туловище
Сезувчанлик	— чувствительность	Танача	— тельце
Семизлик	— тучность	Танглай	— небо
Семириш (ёғ босиши)	— ожирение	Танглай кемтиги	— волчья пасть
Сепкил	— веснушки	Таносил касалликлари	— венерические болезни
Сепма дори	— присыпка	Тахтакач (шина)	— шина
Серпуштлик	— плодовитость	Тахтакачлаш	— шинирование
Сизлогич	— прыш, фолликулит	Ташхис, диагноз	— диагноз
Сийдик (пешоб)	— моча	Таъм (маза)	— вкус
Сийдик йўли	— мочеточник	Таъсирланиш	— раздражение
Сийдик-таносил системаси	— мочеполевая система	Таъсирланувчанлик	— раздражимость
Сийдик-тош касаллиги	— мочекаменная болезнь	Таким	— подколенная впадина
Сийдик тута олмаслик	— недержание мочи	Таҳлил, анализ	— анализ
Сийдик тутулиши	— задержка мочи, ишурия	Текшириш (таджикот)	— исследование
Сийдик чикариш канинали	— мочеиспускательный канал	Темиратки	— лишай
Сийдик хайдовчи дорилар	— мочегонные средства	Тентаклик	— безумие
Сийиш	— мочеиспускание	Тепа суяк	— теменная кость
Сил	— туберкулёз	Тепки	— свинка (эпидемический паротит)
Синаш (синама)	— проба	Тер	— пот
Сингдириш	— усвояемость	Тер безлари	— потовые железы
Совук олиши (совук уриши)	— отморожение	Тери	— кожа, дерма
Солинчак	— мочка	Тери касалликлари	— кожные болезни
Сон	— бедро	Тери лейшманиози (ёмон жарохат, Боровский яраси, Пенди яраси, Қўқон яраси)	— кожный лейшманиоз
Сохта бўғим	— ложный сустав, псевдоартроз	Тери ости ёғ катлами	— подкожная жировая клетчатка
Соч окариши	— поседение	Тери сили	— кожный туберкулёз, волчанка
Соч тўкилиши	— облысение, выпадение волос	Терининг замбуруғ касалликлари	— грибковые болезни кожи
Соковлик	— немота	Терининг йирингли касалликлари	— гнойные болезни кожи
Соғликни сақлаш	— здравоохранение	Терининг пўст ташлаши (қипикланиши)	— шелушение кожи
Сувчечак	— ветряная оспа, ветрянкa	Терлама	— тиф
		Терлаш	— потоотделение
		Тешилиш	— прободение

Тизза	— колено	Тўкима	— ткань
Тизза копкоғи (тизза «кўзи»)	— надколенный (коленная чашка)	Тўкиманинг номуносиблиги	— тканевая несовместимость
Тил	— язык	Тўғри ичак	— прямая кишка
Тил ости беzi	— язычная железа	Увишиш	— онемение
Тил окариши	— молочница	Узангича	— стремечко
Тил сўрғичлари	— сосочки языка	Узок умр кўриш	— долготелie
Тилча (лак-лук)	— язычок (увула)	Узокдан кўриш	— дальновзоркость
Тиришиш (талваса, чангак)	— судорога	Узунчок мия	— продолговатый мозг
Тирноқ	— ноготь	Уйку	— сон
Тирноқ милки	— заусеница	Уйкусизлик (бедорлик)	— бессонница, агрипния
Тирноқ ўрни	— ногтевое ложе	Уйкусираб юриш	— снохождение, лунатизм
Тирсак	— локоть	Умуртқа	— позвонок
Тирсак суяги	— локтевая кость	Умуртқа погонаси	— позвоночник
Тирсак ўсиғи	— локтевой отросток	Умуртқа погонасининг кийшайиши	— искривление позвоночника
Титраш (калтираш)	— тремор	Уруғ (авлод)	— род
Титроқ аритмия	— мерцательная аритмия	Уруғ суюклиғи (сперма)	— семенная жидкость
Тиш	— зуб	Уруғ тизимчаси	— семенной канатик
Тиш жийслашуви	— прикус	Уруғланиш	— оплодотворение
Тиш чириши	— кариес	Урчиш (кўпайиш)	— размножение
Тиш чиқиши	— зубопорезывание	Уч шохли нерв	— тройничный нерв
Товон	— пятка, пята	Учиш (калтирок)	— тик
Товон пихи	— шпора пяточная	Учук	— герпес
Тож томир	— коронарная артерия	Уюм	— занос
Токча	— ниша	Укалаш	— растирание
Томир	— сосуд	Фалаж (шол)	— паралич
Томир етишмовчлиғи	— сосудистая недостаточность	Фикрлаш	— мышление
Томир уриши мароми	— частота пульса	Филоёқ	— слоновость
Томирли парда	— сосудистая оболочка	Хавfli	— злокачественный
Томирни кенгайтирувчи	— сосуда расширяющий	Хавфсиз	— доброкачественный
Томирни торайтирувчи	— суживающий	Хантал	— горчица
Томирни харакатлангирувчи	— сосудадвигающий	Ханталли қоғоз	— горчичник
Томоқ	— зев (пасть)	Хап дори	— пилюля
Тормозланиш	— торможение	Хатна	— обрезание
Тоун	— чума	Хириллаш	— хрип
Тошма	— сыпь	Хол	— родинка, невус
Тошмалы терлама	— сыпной тиф	Хотира	— память
Тогай (кемирчак)	— хряц	Хунасалик	— гермафродитизм
Тогай пардаси	— надхрящница	Хуррак отиш	— хrapение
Тугунча	— папула, узелок	Хуруж	— приступ
Тумов	— насморк	Чайиш (ювиш)	— спринцевание
Турк эғари	— седло турецкое	Чайнаш	— жевание
Тутам	— пучок	Чакка	— виски
Тутканок (куёнчик)	— эпилепсия	Чала туғилган бола	— недоносок
Тухум йўллари	— яйцевод	Чала туғиш	— недонашивание
Тухумдон	— яичник	Чала фалаж	— парез
Тухумхужайра	— яйцеклетка	Чамбар ичак	— ободочная кишка
Туш кўриш	— сновидение	Чангак, акашак	— контрактура
Тугдириш	— родоразрешение	Чандик	— рубец
Туғиш (туғрук)	— роды	Чандикланиш	— рубцевание
Тугма касалликлар	— врожденные болезни	Чанок	— таз
Тугувчи аёл	— роженица	Чанок бўшлиғи	— тазовая полость
Тўлоқ (дард) тутиши	— схватка родовые	Чанок-сон бўғими чучурчаси	— вертлужная впадина
Тўпик, дунг	— лодыжка, мышелок		
Тўр парда	— сетчатка		
Тўш суяги	— грудина		

Чапакай	— левша	Эшакем	— крапивница
Чапакайлик	— леворукость	Эшитиш	— слух
Чарви	— сальник	Ювиш	— орошение
Чакаланиш	— потертость	Юганча	— уздечка
Чакалок	— новорожденный	Юз	— лицо
Ческа шертмак	— крайняя плоть	Юмшок танглай	— мягкое небо
Чесак	— оспа	Юмшок шанкр	— шанкр мягкий
Чигал	— сплетение	Юпка парда	— препонка
Чилла даври	— послеродовой период	Юрак	— сердце
Чиллалик аёл	— родильница	Юрак бўлмачаси	— предсердие
Чиллашир	— спру	Юрак етишмовчилиги	— сердечная недостаточность
Чинчечак	— оспа натуральная	Юрак ёрилиши	— разрыв сердца
Чиничиш	— закаливание	Юрак сангити	— стенокардия, грудная жаба
Чипқон	— фурункул (чирей)	Юрак товущлари	— сердечные тоны
Чиванок	— улитка, раковина	Юрак уриши	— сердцебиение
Чов	— пах	Юрак халтаси	— околосердечная сумка
Чок	— шов	Юрак шовкивлари	— сердечные шумы
Чувалчангсимон ўсимта	— червеобразный отросток	Юкяш	— заражение
Чурра (дабба)	— грыжа	Юкюрмаслик	— невосприимчивость
Чўлтоқ	— культя	Юкувчанлик	— заразность
Шабкўрлик	— куриная слепота, гемералопия	Юкум	— инфекция
Шайтонлаш	— спазмофилия	Юкумли	— инфекционный, разный
Шамоллаш	— простуда	Юкумлилик	— заразительность
Шамчалар, суппозиторийлар	— свечи	Юкумсизлантириш	— обеззараживание
Шахват	— сперма	Яллигланиш	— воспаление
Шикаст	— травма	Яра	— язва
Шикастбанд (синичи)	— костоправ, травматолог	Яра касаллиги	— язвенная болезнь
Шикастбандлик	— травматизм	Ясама тиш (тиш протези)	— протез зубной
Шикастланиш	— повреждение	Ясси оёклик	— плоскостопие
Шиллик парда	— слизистая оболочка	Яширин давр, инкубацион давр	— скрытый период, инкубационный период
Шилимшик	— слезы	Якиндан кўриш	— близорукость, миопия
Шилпик, трахома	— трахома	Ўзгарувчанлик	— изменчивость
Ширинча	— золотуха	Ўлат (тоун)	— чума
Шифокор, дўхтир, врач	— врач	Ўликхона	— морт
Шифохона	— лечебница	Ўмров суяги	— ключица
Шиш	— отёк	Ўн икки бармоқ ичак	— двенадцатиперстная кишка
Шишасимон тана	— стекловидное тело	Ўнакайлик	— праворукость
Эгатча	— борозда	Ўпка	— легкие
Эгизаклар	— близнецы	Ўпка сили	— чахотка, туберкулез лёгкого
Эмиш (сўриш)	— сосание	Ўпканинг тириклик сифими	— жизненная ёмкость лёгких
Эмлаш	— прививка, вакцинация	Ўраб оладиган темирлатки	— опоясывающий лишай
Энгак, няк	— подбородок	Ўраб олувчи воситалар	— обволакивающие средства
Энса, гардан	— затылок	Ўраб-чирмаш	— укутывание
Эритма	— раствор	Ўрта мия	— средний мозг
Эритроцитларнинг чўкиш тезлиги	— скорость оседания эритроцитов	Ўрта кулок	— среднее ухо
Эритувчи	— растворитель	Ўсма	— новообразование
Эрувчанлик	— растворимость	Ўт (сафро)	— желчь
Эсипастлик	— дурашливость, гебефрения	Ўт йўллари	— желчные протоки
Эссизлик	— невеняемость	Ўт пуфаги	— желчный пузырь
Эт увишиши	— озноб	Ўткир ичак касалликлари	— кишечное заболевание
Эт узилиши (чўзилиши)	— растяжение	Ўткир корин огриги	— острый живот

Қабзият, ич қотиши	— запоры	Корачик	— зрачок
Қават (катлам)	— слой	Қорақўтир	— струн, короста
Қаварик	— вольдырь	Қорин (курсок)	— живот, брюхо
Қадди-комат (бўй-баст)	— осанка	Қоринбоғ	— набрюшник
Қадок	— мозоль	Қорин бўшлиғи	— брюшная полость
Қадокланиш	— оmozолелость	Қорин дам бўлиши	— метеоризм, пучение
Қазғоқ	— перхоть	Қоринпарда	— брюшина
Қайталама терлама	— возвратный тиф	Қорин қулдираши	— урчание в животе
Қайталаш	— рецидив	Қоқшол	— столбняк
Қалқонсимон без	— щитовидная железа	Қоғонок, хомила пуфа-ги	— плодный пузырь
Қалқонсимон без олди безлари	— околощитовидные железы	Қоғонок суви	— околоплодные воды
Қандли диабет	— диабет сахарный	Қуйиш	— вливание
Қандсиз диабет	— диабет несхарный	Қуймиқ	— седалище
Қайнар	— переносица	Қулок	— ухо
Қариш (кексаиш)	— старение	Қулок олди беzi	— околоушная железа
Қизамиқ	— корь	Қулок чиганоғи (суп-раси)	— ушная раковина
Қизиб кетиш	— перегревание	Қулок шанғиллаши	— шум в ушах
Қизилча	— краснуха	Қулок юмшоғи	— козелок
Қизилўяғач	— пищевод	Қулоқнинг битиб қолиши	— оглушение
Қизик пардаси	— девственная плева	Қусиш (қайт қилиш)	— рвота (срыгивание)
Қийшиқ бўйин	— кривошея	Қутуриш (касаллик)	— бешенство
Қийшиқ қўл	— косорукость	Қўзғалувчанлик	— возбудимость
Қин (диллоқ)	— влагалище, вагина	Қўйма тишлар	— вклады зубные
Қириш	— выскбливание	Қўл	— рука
Қичима	— чесуха	Қўл кафти	— ладонь, пясть
Қичишиш	— зуд	Қўл панжаси	— кисть
Қов	— доно	Қўтир	— чесотка
Қов битишмася	— лонное сочленение	Қўлтик	— подмышечная впадина
Қовок	— веко	Ғилайлик	— косоглазие
Қовуқ	— мочевого пузыря	Ғулдасимон тана	— шишковидное тело
Қозиқ тиш	— клык	Ҳазм қилиш	— переваривание
Қон	— кровь	Ҳайз	— менструация
Қон айланиши	— кровообращение	Ҳалқум (ютқин)	— глотка
Қон босими	— кровяное давление	Ҳид сезиш	— обоняние
Қон ивиши	— свёртывание крови	Ҳикилдоқ	— гортань
Қон йўқотиш	— кровопотеря	Ҳикилдоқ қоққоғи	— надгортанник
Қон кетиши (қон оқиши)	— кровотечение	Ҳикичок	— икота
Қон томирлар	— кровеносные сосуды	Ҳомила	— плод
Қон тупуриш	— кровохарканье	Ҳомила ўрни	— плодоместилище
Қов тўхтатувчи боғлов	— жгут кровоостанавливающий	Ҳомиладорлик	— беременность
Қон чиқариш	— кровопускание	Ҳомиладорлик токсикозлари	— токсикозы беременности
Қон яратилиши	— кроветворение	Ҳужайра	— клетка
Қон қуйилиши	— кровоизлияние	Ҳуснбузар	— угри
Қон қуйиш	— переливание крови	Ҳушдан кетиш, ҳушсизлик	— обморок
Қонталаш (мўмата-лоқ)	— синяк, кровоподтек	Ҳуқна (имола)	— клызма
Қоплама	— коронка	Ҳўппоз (қўз яра, қўк яра)	— карбункул
Қоқоқ	— клапан		
Қоқшол	— столбняк		
Қора оксоқ касаллиги	— бруцеллёз		
Қорасон	— гангрена		

ТИББИЁТ ЛУҒАТЛАРИ ВА ТИББИЁТ ҚОМУСИЙ ЛУҒАТИ ҲАҚИДА

Кейинги йилларда тиббиётнинг айрим соҳалари бўйича русча-ўзбекча, баъзан, русча-лотинча-ўзбекча изоҳли луғатлар яратила бошланди. Бунга тиббиётнинг назарий ва амалий соҳаларида кўпгина йирик олимлар, тажрибали профессор — педагоглар ва шифокорларнинг фаол иштироки туфайли муваффақ бўлинди. Лекин республикамызда ўзбек тилида тиббиёт терминлари изчил ишлаб чиқилмаганлиги учун 50-йилларнинг охиригача ҳам жиддий тиббиёт луғати яратилмаган эди. Уни яратишга киришиш 1957 йили ЎзФА таркибида Ўлка медицинаси институтининг ташкил қилиниши билан боғлиқ, чунки ўша йилларда Академиянинг Президенти бўлган машхур олим ва ташкилотчи академик Х. М. Абдуллаев Институт бир гуруҳ атоқли олимларининг медицина луғатини тузиш ҳақидаги ташаббусини маъқуллади. Луғат тузиш осон масала эмаслиги ҳаммага маълум. Шунга қарамай, бу фахрли ва хайрли ишни амалга оширишга ўша йилларда тиббиёт фани ва уни ўқитиш соҳасида кўзга кўринган 50 дан ортик таниқли олимлар, профессор ва доцентлар, врачлар жалб қилинди. Ишни қатъий тартиб, қатта қизиқиш ва жадаллик билан олиб бориш туфайли тез орада икки жилдди «Русча-ўзбекча медицина луғати» тайёрланиб, 1962 ва 1970 йилларда Ўзбекистон Медицина нашриётида чоп этилди.

Луғатни яратиш учун даставвал унга қирадиган термин (атама)ларнинг пухта сўзлиги тузилиб, у кўп марталаб текшириб чиқилди ва соҳалар мутахассислари билан ҳар томонлама муҳокама қилинди.

Ўзбек тилида тиббиёт терминларини системага солиш, янги атамаларни ишлаб чиқиш, уларни такомиллаштириш устида жуда кўп малакали изланишлар ўтказилди. Адабиётда, турмушда қўлланиладиган деярли барча тиббий терминлар, атамалар, иборалар бирма-бир таҳлил қилинди, сараланди, Атама танлаш ва янги атамалар яратишда энг аввало ўзбек тилининг ички хусусиятларидан келиб чиқиб, унинг бой имкониятларидан тўла фойдаланилди.

Рус тилида ишлатиладиган, асосан байналминал тиббий терминларни шунчаки қабул қилмай, аввало уларнинг ўзбекча муқобилини топишга ҳаракат қилинди. Лекин тиббиёт фани ва амалиётига кириб, ҳалқимиз тилига сингиб кетган байналминал терминларни ҳам сақлаб қолиш, ўзбек тилида муносиб эквиваленти бўлса,

уларни тенг равишда қўлланиш, латин, юнон ва бошқа тиллардан тиббиётга кирган байналминал терминлар, иборалардан ўз ўрнида тўғри фойдаланиш тавсия этилди.

Шундай қилиб, «Русча-ўзбекча медицина луғати» яратилиши билан медицина терминларининг шу вақтгача ишлатиб келинаётган ўзбекча мукобилидаги ҳар-хилликларга асосан чек қўйилди ва пухта ишланиб, ҳамма томонидан тан олинган илмий термин, атама ҳамда ибораларга эга бўлинди. Мазкур луғат тиббиёт соҳалари бўйича луғатлар тайёрлашда шу кунгача асос бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Унинг муаллифлари ва таҳрир хайъати аъзолари келгуси авлод учун жуда зарур, қимматли мерос қолдирдилар. Мархум А. Аскарлов, Э. И. Отахонов (ички касалликлар), А. Ю. Юнусов (физиология), А. И. Маърупов (патоанатомия), В. К. Жумаев (хирургия), Ғ. М. Маҳкамов (овқатланиш гигиенаси), И. К. Комилов (фармакология), У. М. Мираҳмедов (тери ва таносил касалликлари), Қ. Х. Хожиев, (биокимё), В. Жамолова (акушерлик ва гинекология) ва бошқалар ҳамда ҳозир ҳаёт Н. Х. Абдуллаев (патфизиология), Ф. Т. Абдуҳакимов (невропатология), М. Ғ. Ғуломов (психиатрия), Қ. Ж. Миразизов (қулоқ, томоқ, бурун касалликлари), М. М. Мирёкубов (тиш касалликлари ва протезлаш), А. Қ. Қодиров (тиббиёт тарихи), В. И. Михайлов (қон касалликлари), М. Ҳамидова (кўз касалликлари), С. Ш. Шамсиев (болалар касалликлари) ва бошқалар луғатни тузишда фаол иштирок этишди. Луғатни таҳрир қилишда И. Қ. Комилов, Н. Ҳ. Абдуллаев, А. Л. Шомохмудов, О. А. Қаримоваларнинг хизмати алоҳида таҳсинга сазовордир.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши туфайли кейинги йиллар давомида Республика атамашунослик кўмитасининг тиббий атамалар секцияси тавсияси билан асосан фармацевтика ва доривор ўсимликларга онд бир нечта терминологик луғатлар чоп этилди:

1. Х. Х. Холматов, А. И. Қосимов «Русча-ўзбекча-латинча фармацевтика терминлари луғати», 1990 й.

2. М. Ф. Абдужабборова, Л. Х. Бозорова, В. Н. Кофтуненко, А. Усмонхўжаев «Инглизча — русча — ўзбекча фармацевтик терминлар луғати», 1991 й.

3. А. Усмонхўжаев, О. М. Нажмидинов, М. Муродова «Мўъжаз тиббий луғат», 1992 й.

4. А. И. Қосимов, Х. Х. Холматов, «Русча — латинча — ўзбекча доривор ўсимликлар луғати», 1992 й.

5. А. Усмонхўжаев, З. Т. Қосимов, Мустафаев, С. М. Азимов «Русча — ўзбекча тиббий сўзлашгич», 1993 й. ва ҳ.к.

Бошқа фанлар катори тиббиёт фани ва амалиёти ҳам доимо ривожланиб боради. Янги моддалар, дорилар, усуллар кашф этилади, фундаментал назарий ихтиролар дунёга келиб, бизнинг бугунги тушунчаларимиз, фалсафамизни ўзгартириб юборади. Луғат ҳам шу бугунги кунда

қўлга киритилган муваффақиятлар тўғрисидаги маълумотларнинг тўлиқ йиғиндиси бўлиб қолмай, термин ва атамаларнинг янгиланиши, уларнинг янги маънолар олиши билан бойиб боради.

Ҳозирги кунда тиббиётнинг айрим соҳалари бўйича бир нечта изоҳли луғатлар тайёрланган ва улар чоп этилиш арафасида. Тиббий атамаларни тўла системага солиш, такомиллаштириш, бойитиш устида жиддий иш давом этдирилмоқда. Ўзбек тилида тиббиёт соҳаларидан янги дарсликлар, монографиялар, илмий оммабоп рисола ва журналлар нашр этилаётган, олий ва ўрта тиббиёт ўқув юртларида дарсларни она тилида олиб боришга ўтирилаётган бир даврда термин ва атамаларни қўллашда тезроқ бир тўхтамга келиш зарур. Шу муносабат билан ўзбек тилида «Тиббиёт қомусий луғати»нинг яратилиши кенг омма орасида тиббий таълимотни тарқатишда, тиббий маданиятни ўрнатишда қатта ўрин оладиган тарихий воқеа бўлади, деб ўйлаймиз. Ушбу қомусий луғатни тайёрлашда «Русча — ўзбекча медицина луғати» билан бирга 1993 йилда нашрга тайёрланган «Русча — латинча — ўзбекча тиббий терминлар изоҳли луғати» асос қилиб олинди. Луғатнинг сўзлиги, айрим мутахассисликлар бўйича терминлар Республика атамашунослик қўмитасининг тиббиёт секциясида кўп марта муҳокама қилинди ва қўмита тасдиғидан ўтган терминларгина қомусга киритилди. Луғат (яна ҳам кенгроқ маънода қомус) машҳур француз ёзувчиси Анатолий Франс айтганидек алифбо тартибда берилган бутун бир илм оламидир. Луғатни фақат зарурият туғилганда варақлаш билан чегараланмасдан уни мутолаа қилиш ва чуқур ўрганиш ҳамма учун фойдадан холи эмас.

Кези келганда шуни айтиш керакки, тиббиёт луғатларида ҳам «атама», ҳам «термин» тушунчалари ишлатилмоқда. «Атама» тушунчасини асосан, жисм, тушунча, нарсалар, уй-жойлар ва бошқаларни ифодалаш учун, «термин» тушунчасини эса фан, техника, сиёсат, маданият, санъат, фалсафа, ҳуқуқ, дипломатия, тиббиёт, тижорат, банк ва молияга оид ҳамда бошқа соҳалардаги махсус тушунчалар, морфологик тузилмалар, кимёвий бирикмалар, препаратларни ифодалаш учун қўллаш тўғри бўлади. Терминлар илмий асосда, асосан, латин, юнон сўзлари негизида тузилиб келган.

Шундай қилиб, «атама» ва «термин» тушунчаларини ўз ўрнида тўғри ишлатиш мақсадга мувофиқдир.

Е. Х. ТўРАҚУЛОВ
А. УСМОНХЎЖАЕВ

КОМУСЛАР БОШ ТАҲРИРИЯТИ

Бош муҳаррир — Н. ТҲҲЛИЕВ (иқтисод фанлари доктори)
Бош муҳаррир ўринбосари — Д. ШОРАҲМЕДОВ (фалсафа фанлари номзоди)
Масъул котиб — Д. РАҲИМБЕКОВ

Ишлаб чиқариш бўлими — И. ХОДИЕВ

Нашр учун масъул таҳририят ва нашрни тайёрлашда бевосита иштирок этганлар.

Табий фанлар таҳририяти — М. А. МИРБОБОВ (мудир), Х. ЗОКИРОВ, С. ИБРОҲИМОВА,

Н. БОБОМУҲАМЕДОВА (муҳаррирлар).

Муқова расмони — Н. Н. ПИРОГОВ

Бадий муҳаррир — А. А. БУРҲОНОВ

Тех. муҳаррир — М. АЛИМОВ

Машина бюроси — М. ҚУШОҚОВА (катта машинистка), Ф. МАВЛОНҲУЖАЕВА,
Х. МУҲАММАТҲОНОВА, М. ҲИКМАТОВА.

Қомуслар Бош таҳририяти, Тошкент — 1994.

Теришга берилди 10.05.93 й. Босишга рухсат этилди 03.10.94 й., қоғоз бичими 70×108/16, офсет қоғозига босилди, нашриёт ҳисоб табағи 18,0, шартли босма табак 25,2, тиражи 50000, биринчи завод 25000. Буюртма № 7725. Баҳоси шартнома асосида.

Қомуслар Бош таҳририяти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30- уй.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Ижарадаги Тошкент матбаа қорхонасида босилди. Тошкент 700129. Навоий кўчаси, 30- уй.